ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΕΝΩΘΕΙΤΕ!

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΒΙΒΛΙΟ ΙΙ

ΤΟ ΠΡΟΤΣΕΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Μετάφραση
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»
ΑΘΗΝΑ 1979

Ἡ ἑλληνική μετάφραση τοῦ δεύτερου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Κάρλ Μάρξ, πού μπαίνει τώρα σέ κυκλοφορία, ἔγινε, ὅπως καί ἡ μετάφραση τοῦ πρώτου τόμου, μέ βάση τό γερμανικό πρωτότυπο, ὅπως ἐκδόθηκε τό 1953 ἀπό τό «Dietz Verlag Berlin», πιστή ἀνατύπωση τῆς ἔκδοσης τοῦ 1932 πού τήν εἶχε ἐπιμεληθεῖ τό Ἰνστιτοῦτο Μάρξ — Ἔνγκελς — Λένιν τῆς Μόσχας.

Ἐκτός ἀπό τήν παραπάνω ἔκδοση, πάρθηκαν ὑπόψη καί οἱ παρακάτω ἐκδόσεις:

1) Ἡ νέα ἔκδοση τοῦ 1949 τῆς ρωσικῆς μετάφρασης τοῦ Ι. Ι. Στεπάνοφ - Σκβορτσόφ, πού τήν ἐπιμελήθηκε καί τή διόρθωσε τό Ἰνστιτοῦτο Μάρξ — Ἔνγκελς — Λένιν τῆς Μόσχας.

2) Ἡ γαλλική μετάφραση τῆς Ἐρνά Κονιώ τοῦ 1952, πού τήν ἔχει ἐκδόσει ὁ ἐκδοτικός οἶκος «Editions sociales»

Ἡ ἀντιπαραβολή τοῦ κειμένου τῆς δεύτερης γερμανικῆς ἔκδοσης τοῦ δεύτερου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» — τήν ἔκδοση αὐτή τήν εἶχε κάνει ὁ Ἔνγκελς τό 1893 — μέ τά χειρόγραφα τοῦ Μάρξ, πού ἔγινε ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο Μάρξ — Ἔνγκελς — Λένιν τῆς Μόσχας, εἶχε ἀποκαλύψει ὁρισμένα τυπογραφικά λάθη καί μερικές μικροπαραλείψεις. Οἱ παραλείψεις ἀποκαταστάθηκαν καί βρίσκονται στό κείμενο μέσα σέ ἀγκυλωτές παρενθέσεις ⟨ ⟩.

Στίς λιγοστές περιπτώσεις πού χρειάστηκε νά μπεῖ μιά ἐπεξηγηματική ὑποσημείωση τῆς μετάφρασης ὑπάρχει στό τέλος τό χαρακτηριστικό *(Σημ. Μετ.)*.

Ὁ μεταφραστής

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Zweiter Band.

Buch II: Der Cirkulationsprocess des Kapitals.

Zweite Auflage.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1893.

Ἐξώφυλλο τῆς δεύτερης γερμανικῆς ἔκδοσης
τοῦ II τόμου τοῦ «Κεφαλαίου»
(Σμίκρυνση)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δέν ἦταν εὔκολη δουλιά νά προετοιμαστεῖ γιά ἐκτύπωση τό δεύτερο Βιβλίο τοῦ «Κεφαλαίου», καί μάλιστα ἔτσι πού, ἀπό τή μιά μεριά, νά ἐμφανίζεται σάν ἕνα συναρτημένο καί ὅσο τό δυνατό ὁλοκληρωμένο ἔργο καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἀποκλειστικά σάν ἔργο τοῦ συγγραφέα καί ὄχι τοῦ ἐκδότη. Τή δουλιά αὐτή τή δυσκόλευε ὁ μεγάλος ἀριθμός τῶν χειρογράφων πού ἔπρεπε νά δουλευτοῦν καί πού στίς περισσότερες περιπτώσεις ἦταν ἀποσπασματικά. Στήν καλύτερη περίπτωση μονάχα ἕνα μοναδικό χειρόγραφο (τό IV) ἦταν πέρα γιά πέρα ἕτοιμο γιά τύπωμα, μά κι αὐτοῦ ἀκόμα τοῦ χειρογράφου τό μεγαλύτερο μέρος ἀποδείχτηκε παλιωμένο λόγω κατοπινῶν ἐπεξεργασιῶν. Ὁ κύριος ὄγκος τοῦ ὑλικοῦ, μόλο πού ὡς πρός τήν οὐσία ἦταν στό μεγαλύτερό του μέρος τελικά ἐπεξεργασμένο, ὡστόσο γλωσσικά δέν ἦταν ἕτοιμο· ἦταν συνταγμένο στή γλώσσα πού ὁ Μάρξ συνήθιζε νά γράφει τίς περιλήψεις του: ἀφρόντιστο ὕφος, οἰκεῖες καί συχνά βαριές χιουμοριστικές ἐκφράσεις καί γυρίσματα λόγου, ἀγγλικοί καί γαλλικοί τεχνικοί ὅροι, καί συχνά ὁλόκληρες φράσεις, ἀκόμα καί σελίδες γραμμένες ἀγγλικά· πρόκειται γιά γραφτή διατύπωση τῶν σκέψεων μέ τή μορφή πού ἀναπτύσσονταν κάθε φορά στό κεφάλι τοῦ συγγραφέα. Δίπλα σέ διάφορα μέρη πού ἀναπτύσσονται διεξοδικά ὑπάρχουν ἄλλα ἐξίσου σπουδαῖα, πού ἁπλῶς ὑποδηλώνονται· τό ὑλικό τῶν ἀποδειχτικῶν γεγονότων ἦταν συγκεντρωμένο, δέν ἦταν ὅμως σχεδόν καθόλου ταξινομημένο, ὅσο γιά ἐπεξεργασία του δέν μπορεῖ οὔτε λόγος νά γίνει· στό τέλος τῶν κεφαλαίων, μπρός στήν ἀνάγκη νά περάσει ὁ συγγραφέας στό ἑπόμενο, ὑπάρχουν συχνά μόνο μερικές ξεκομμένες φράσεις σάν δεῖχτες τῆς ἔκθεσης πού τήν εἶχε ἀφήσει ἐδῶ ἀτέλειωτη· τέλος ὁ γνωστός γραφικός χαρακτήρας πού κάποτε κι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας δέν ἔβγαζε τά γράμματά του.

Ἀρκέστηκα ν' ἀποδόσω ὅσο τό δυνατό κατά λέξη τά χειρόγραφα, ἀλλάζοντας στό ὕφος μονάχα αὐτό πού θἄλλαζε κι ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ, καί παρεμβάλλοντας ἐπεξηγηματικές φράσεις καί ἐπεξηγηματικά περάσματα μόνο ἐκεῖ, ὅπου ἦταν ἀπολύτως ἀναγκαῖο καί ὅπου ἐπιπλέον τό νόημα ἦταν ἐντελῶς ἀναμφισβήτητο. Τίς φράσεις πού ἀφήνουν ἔστω καί τήν παραμικρότερη ἀμφιβολία προτίμησα νά τίς τυπώσω ἐπιλέξει ὁλόκληρες. Ὅλες μαζί οἱ δικές μου μεταπλάσεις καί παρεμβολές δέν πιάνουν οὔτε δέκα τυπωμένες σελίδες καί ἔχουν ἁπλῶς τυπικό χαρακτήρα.

Ἡ ἁπλή ἀπαρίθμηση τοῦ χειρόγραφου ὑλικοῦ πού ἄφησε ὁ Μάρξ

γιά τό II Βιβλίο ἀποδείχνει μέ πόση ἀπαράμιλλη εὐσυνειδησία, μέ πόση αὐστηρή αὐτοκριτική προσπαθοῦσε νά ἐπεξεργαστεῖ ὥς τήν ἀπόλυτη τελειότητα τίς μεγάλες οἰκονομικές ἀνακαλύψεις του, προτοῦ τίς δημοσιέψει· μιά αὐτοκριτική πού μόνο σπάνια τοῦ ἐπέτρεπε νά προσαρμόζει τήν ἔκθεση, ὡς πρός τό περιεχόμενο καί τή μορφή, στόν ὁρίζοντά του, πού εὐρυνόταν διαρκῶς μέ καινούργιες μελέτες. Τό ὑλικό αὐτό ἀποτελεῖται ἀπό τά παρακάτω.

Πρῶτα ἕνα χειρόγραφο «Zur Kritik der politischen Oekonomie» [«Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας»], πού ἀποτελεῖται ἀπό 23 τετράδια μέ 1472 σελίδες σέ τέταρτο σχῆμα, γραμμένο ἀπό τόν Αὔγουστο τοῦ 1861 ὥς τόν Ἰούνη τοῦ 1863. Εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ πρώτου τεύχους πού εἶχε ἐκδοθεῖ στό Βερολίνο τό 1859 μέ τόν ἴδιο τίτλο. Στίς σελίδες 1 — 220 (τετράδια I — V) καί κατόπι ξανά στίς σελίδες 1159 — 1472 (τετράδια XIX — XXIII) πραγματεύεται τά θέματα πού ἔχουν ἐξεταστεῖ στό I Βιβλίο τοῦ «Κεφαλαίου», ἀπό τή μετατροπή τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο ὥς τό τέλος, καί εἶναι ἡ πρώτη διατύπωση πού ὑπάρχει γι' αὐτό τό βιβλίο. Οἱ σελίδες 973 — 1158 (τετράδια XVI — XVIII) πραγματεύονται: τό κεφάλαιο καί τό κέρδος, τό ποσοστό τοῦ κέρδους, τό ἐμπορικό κεφάλαιο καί τό χρηματικό κεφάλαιο, δηλαδή θέματα πού ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ἀργότερα στό χειρόγραφο γιά τό III Βιβλίο. Ἀντίθετα, τά θέματα πού ἐξετάζονται στό II Βιβλίο, καθώς καί πάρα πολλά πού ἐξετάζονται ἀργότερα στό III Βιβλίο δέν ἔχουν ἀκόμα ταξινομηθεῖ ἰδιαίτερα. Τά πραγματεύεται ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ἰδίως στό μέρος πού ἀποτελεῖ τό κύριο σῶμα τοῦ χειρογράφου: στίς σελίδες 220 — 972 (τετράδια VI — XV): *Θεωρίες γιά τήν ὑπεραξία.* Τό μέρος αὐτό περιλαβαίνει μιά διεξοδική κριτική ἱστορία τοῦ κεντρικοῦ σημείου τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τῆς θεωρίας τῆς ὑπεραξίας, καί ἀναπτύσσει παράλληλα, μέ μορφή πολεμικῆς ἐνάντια σέ προγενέστερους, τά περισσότερα ἀπό τά σημεῖα πού ἀργότερα τά ἐξετάζει ἰδιαίτερα καί σέ λογική συνάρτηση στό χειρόγραφο γιά τό II καί III Βιβλίο. Ἐπιφυλάσσομαι νά δημοσιέψω τό κριτικό μέρος αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου σάν IV Βιβλίο τοῦ «Κεφαλαίου», ἀφοῦ ἀφαιρέσω τά πολυάριθμα σημεῖα πού ἔχουν πιά ἐξεταστεῖ ἐξαντλητικά στά Βιβλία II καί III. Ὅσο πολύτιμο κι ἄν εἶναι αὐτό τό χειρόγραφο, δέν μποροῦσε ὡστόσο νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τούτη τήν ἔκδοση τοῦ II Βιβλίου.

Τό χειρόγραφο πού ἀκολουθεῖ τώρα χρονολογικά εἶναι τό χειρόγραφο τοῦ III Βιβλίου. Ἔχει γραφτεῖ, τουλάχιστο στό μεγαλύτερό του μέρος, τό 1864 καί 1865. Μόνον ὅταν τό χειρόγραφο αὐτό ἦταν στά κύρια σημεῖα ἕτοιμο, καταπιάστηκε ὁ Μάρξ μέ τήν ἐπεξεργασία τοῦ I Βιβλίου, τοῦ πρώτου τόμου πού τυπώθηκε τό 1867. Αὐτό τό χειρόγραφο τοῦ III Βιβλίου ἐπεξεργάζομαι τώρα γιά ἐκτύπωση.

Ἀπό τήν περίοδο πού ἀκολούθησε ὕστερ' ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ I Βιβλίου, ὑπάρχει γιά τό II Βιβλίο μιά συλλογή ἀπό τέσσερα χειρόγραφα in folio* ἀριθμημένα ἀπό τόν ἴδιο τόν Μάρξ μέ τούς ἀριθμούς I ὥς IV.

* — σέ φύλλα σχήματος κόλας ἀναφορᾶς. *Σημ. Μετ.*

Ἀπ' αὐτά, τό χειρόγραφο I (150 σελίδες), πού χρονολογεῖται πιθανόν ἀπό τό 1865, ἤ ἀπό τό 1867, εἶναι ἡ πρώτη αὐτοτελής, ὅμως λίγο-πολύ ἀποσπασματική ἐπεξεργασία τοῦ II Βιβλίου μέ τή διαίρεση πού ἔχει σήμερα. Κι ἀπ' αὐτό ἐπίσης τό χειρόγραφο τίποτα δέν ἦταν χρησιμοποιήσιμο. Τό χειρόγραφο III ἀποτελεῖται ἐνμέρει ἀπό μιά συλλογή περικοπῶν καί παραπομπῶν στά τετράδια περιλήψεων τοῦ Μάρξ — πού τά περισσότερα ἀφοροῦν τό πρῶτο μέρος τοῦ II Βιβλίου — ἐνμέρει ἀπό ἐπεξεργασίες μεμονωμένων σημείων, ἰδίως τῆς κριτικῆς τῶν θέσεων τοῦ Α. Σμίθ γιά τό πάγιο καί τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο καί γιά τήν πηγή τοῦ κέρδους· ἀποτελεῖται ἀκόμα ἀπό μιά περιγραφή τῆς σχέσης ἀνάμεσα στό πτώσεις ν' ἀφεθοῦν κι αὐτές κατά μέρος. — Τό χειρόγραφο IV εἶναι μιά III Βιβλίο. Οἱ ὑποδείξεις πρόσφεραν λίγο καινούργιο ὄφελος, οἱ ἀναπτύξεις τόσο γιά τό II Βιβλίο ὅσο καί γιά τό III Βιβλίο εἶχαν ξεπεραστεῖ ἀπό κατοπινές ἐπεξεργασίες, χρειάστηκε λοιπόν στίς περισσότερες περιπτώσεις ν' ἀφεθοῦν κι αὐτές κατά μέρος. — Τό χειρόγραφο IV εἶναι μιά ἕτοιμη γιά τύπωμα ἐπεξεργασία τοῦ πρώτου μέρους καί τῶν πρώτων κεφαλαίων τοῦ δεύτερου μέρους τοῦ II Βιβλίου, καί χρησιμοποιήθηκε ὅταν ἦρθε ἡ σειρά του. Ἄν καί διαπιστώθηκε ὅτι ἔχει συνταχθεῖ πρίν ἀπό τό χειρόγραφο II, μπόρεσε νά χρησιμοποιηθεῖ ἐπωφελῶς γιά τό ἀντίστοιχο μέρος τοῦ Βιβλίου, ἐπειδή εἶναι πιό ὁλοκληρωμένο στή μορφή, ἀρκοῦσε μόνο νά γίνουν μερικές προσθῆκες ἀπό τό χειρόγραφο II. — Αὐτό τό τελευταῖο χειρόγραφο εἶναι ἡ μόνη ὑπάρχουσα κάπως ἕτοιμη ἐπεξεργασία τοῦ II Βιβλίου καί χρονολογεῖται ἀπό τό 1870. Οἱ σημειώσεις γιά τήν τελική σύνταξη, πού θά τίς ἀναφέρουμε ἀμέσως, λένε ρητά: «Πρέπει νά παρθεῖ σάν βάση ἡ δεύτερη ἐπεξεργασία».

Ὕστερα ἀπό τό 1870 ἔχουμε πάλι ἕνα διάλειμμα, πού ὀφειλόταν κυρίως σέ ἀρρώστιες. Ὁ Μάρξ, ὅπως συνήθως, χρησιμοποίησε τό χρόνο αὐτό γιά μελέτες· γεωπονία, ἀμερικάνικες καί ἰδίως ρωσικές ἀγροτικές σχέσεις, χρηματαγορά καί τραπεζιτικό σύστημα, τέλος φυσικές ἐπιστῆμες: γεωλογία καί φυσιολογία, καί ἰδίως αὐτοτελεῖς μαθηματικές ἐργασίες, ἀποτελοῦν τό περιεχόμενο τῶν πολυάριθμων τετραδίων περίληψης αὐτῆς τῆς περιόδου. Στίς ἀρχές τοῦ 1877 αἰσθανόταν ὅτι εἶχε ἀναρρώσει τόσο, ὥστε νά μπορεῖ νά καταπιαστεῖ καί πάλι μέ τό κύριο ἔργο του. Ἀπό τά τέλη τοῦ Μάρτη τοῦ 1877 χρονολογοῦνται ὑποδείξεις καί σημειώσεις ἀπό τά πιό πάνω τέσσερα χειρόγραφα σάν βάση μιᾶς νέας ἐπεξεργασίας τοῦ II Βιβλίου, πού ἡ ἀρχή της βρίσκεται στό χειρόγραφο V (56 σελίδες in folio). Τό χειρόγραφο αὐτό περιλαβαίνει τά πρῶτα τέσσερα κεφάλαια καί εἶναι ἀκόμα λίγο ἐπεξεργασμένο· οὐσιαστικά σημεῖα ἐξετάζονται σέ ὑποσημειώσεις· τό ὑλικό εἶναι περισσότερο συγκεντρωμένο παρά ξεδιαλεγμένο, ἀποτελεῖ ὅμως τήν τελευταία ἄρτια διατύπωση αὐτοῦ τοῦ σπουδαιότατου τμήματος τοῦ πρώτου μέρους. — Μιά πρώτη προσπάθεια νά γίνει ἀπ' αὐτό ἕνα χειρόγραφο ἕτοιμο γιά ἐκτύπωση ἔχουμε στό χειρόγραφο VI (*ὕστερα* ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1877 καί πρίν ἀπό τόν Ἰούλη τοῦ 1878)· ἀποτελεῖται μονάχα ἀπό 17 σελίδες σέ σχῆμα τέταρτο, πού περιλαβαίνουν τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ πρώτου κεφαλαίου· μιά δεύτερη προσπάθεια — τήν τελευταία — ἔχουμε στό χειρόγραφο

VII, «2 τοῦ Ἰούλη 1878», πού ἀποτελεῖται ὅλο-ὅλο ἀπό 7 σελίδες in folio.

Ἐκεῖνο τόν καιρό φαίνεται πώς ὁ Μάρξ κατάλαβε ὅτι χωρίς μιά ὁλοκληρωτική ἀλλαγή στήν κατάσταση τῆς ὑγείας του δέ θά μπορέσει ποτέ ν' ἀποπερατώσει μιά ἐπεξεργασία τοῦ δεύτερου καί τοῦ τρίτου Βιβλίου, τέτια πού νά τόν ἱκανοποιεῖ τόν ἴδιο. Πράγματι, τά χειρόγραφα V — VII φέρνουν πολύ συχνά τά ἴχνη ἔντονης πάλης μέ τίς συνέπειες τῆς ἀρρώστιας πού τόν συνέθλιβαν. Τό πιό δύσκολο κομμάτι τοῦ πρώτου μέρους τόχει ἐπεξεργαστεῖ ξανά στό χειρόγραφο V· τό ὑπόλοιπο τοῦ πρώτου καί ὁλόκληρο τό δεύτερο μέρος (μέ ἐξαίρεση τό δέκατο ἕβδομο κεφάλαιο) δέν παρουσίαζαν καμιά σημαντική θεωρητική δυσκολία· ἀντίθετα, τό τρίτο μέρος, ἡ ἀναπαραγωγή καί ἡ κυκλοφορία τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, τοῦ φαινόταν ὅτι χρειάζεται ὁπωσδήποτε νά μεταπλαστεῖ. Καί συγκεκριμένα, στό χειρόγραφο II ἐξεταζόταν ἡ ἀναπαραγωγή πρῶτα χωρίς νά παίρνεται ὑπόψη ἡ χρηματική κυκλοφορία πού μεσολαβεῖ γιά τήν πραγματοποίησή της, καί ἔπειτα ἄλλη μιά φορά ὅπου παίρνεται ὑπόψη ἡ χρηματική κυκλοφορία. Αὐτό ἐπρόκειτο ν' ἀπαλειφθεῖ, καί ὁλόκληρο τό μέρος νά ξαναδουλευτεῖ γενικά ἔτσι πού ν' ἀνταποκρίνεται στό διευρυμένο ορίζοντα τοῦ συγγραφέα. Ἔτσι γεννήθηκε τό χειρόγραφο VIII, ἕνα τετράδιο ἀπό 70 μόνο σελίδες σέ σχῆμα τέταρτο· τό τί κατάφερε ὅμως νά συγκεντρώσει ὁ Μάρξ σ' αὐτό τό χῶρο, τό ἀποδείχνει ἡ σύγκριση τοῦ τυπωμένου III μέρους, ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση τῶν κομματιῶν πού ἔχουν παρεμβληθεῖ ἀπό τό χειρόγραφο II.

Κι αὐτό τό χειρόγραφο εἶναι μόνο μιά προσωρινή ἐξέταση τοῦ ἀντικειμένου, πού ἀπόβλεπε πρίν ἀπόλα στό νά διαπιστώσει καί ν' ἀναπτύξει τίς ἀποχτημένες καινούργιες ἀπόψεις σέ σύγκριση μέ τό χειρόγραφο II, παραλείποντας τά σημεῖα ἐκεῖνα, γιά τά ὁποῖα δέν ὑπῆρχε τίποτα τό καινούργιο νά εἰπωθεῖ. Στό χειρόγραφο αὐτό συμπεριλαβαίνεται ξανά καί ἐπεκτείνεται ἐπίσης ἕνα σημαντικό κομμάτι τοῦ 17ου κεφαλαίου τοῦ δεύτερου μέρους, πού ἔτσι ἤ ἀλλιῶς πιάνει ὥς ἕνα βαθμό ζητήματα πού ἀφοροῦν τό τρίτο μέρος. Ἡ λογική σειρά διακόπτεται συχνά, ἡ ἀνάπτυξη παρουσιάζει ποῦ καί ποῦ κενά καί, ἰδίως στό τέλος, εἶναι τελείως ἀποσπασματική. Ὅ,τι ὅμως εἶχε νά πεῖ ὁ Μάρξ, λέγεται σ' αὐτό τό χειρόγραφο μέ τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο τρόπο.

Αὐτό εἶναι τό ὑλικό γιά τό II Βιβλίο, ἀπό τό ὁποῖο, σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Μάρξ στήν κόρη του Ἐλεονώρα, λίγο πρίν ἀπό τό θάνατό του, ἔπρεπε ἐγώ «νά φτιάξω κάτι». Δέχτηκα τήν ἐντολή αὐτή μέ τήν πιό στενή της ἔννοια· ὅπου ἦταν δυνατό περιόρισα τή δουλιά μου σέ ἁπλή ἐπιλογή ἀνάμεσα στίς διάφορες διατυπώσεις πού ὑπῆρχαν. Καί μάλιστα ἔτσι πού πάντα νά παίρνω σάν βάση τήν τελευταία ὑπάρχουσα διατύπωση, παραβάλλοντάς την μέ τίς προγενέστερες. Πραγματικές δυσκολίες, δηλ. δυσκολίες ὄχι ἁπλῶς τεχνικές, παρουσίαζαν ἐδῶ μόνο τό πρῶτο καί τό τρίτο μέρος, πού ὅμως δέν ἦταν μικρές. Προσπάθησα νά τίς λύσω ἀποκλειστικά σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ συγγραφέα.

Τίς περισσότερες περικοπές πού ὑπάρχουν στό κείμενο τίς ἔχω μεταφράσει, ὅταν πρόκειται γιά ἀποδειχτικά γεγονότων ἤ ὅταν τό πρωτότυπο ἔργο, ὅπως συμβαίνει μέ τά χωρία ἀπό τόν Α. Σμίθ, βρίσκεται στή διάθεση τοῦ καθενός πού θέλει νά ἐμβαθύνει στό ζήτημα. Μόνο στό 10ο κεφάλαιο δέν μπόρεσε νά γίνει αὐτό, γιατί ἐδῶ κριτικάρεται ἀπευθείας τό ἀγγλικό κείμενο. — Οἱ περικοπές ἀπό τό I Βιβλίο φέρουν τούς ἀριθμούς τῶν σελίδων τῆς δεύτερης ἔκδοσης, τῆς τελευταίας πού ἐκδόθηκε ὅταν ζοῦσε ἀκόμα ὁ Μάρξ*.

Γιά τό III Βιβλίο, ἐκτός ἀπό τήν πρώτη ἐπεξεργασία στό χειρόγραφο τῆς «Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας», ἐκτός ἀπό τά προαναφερόμενα κομμάτια στό χειρόγραφο III καί ἀπό μερικές σπαρμένες στήν τύχη σύντομες σημειώσεις στά τετράδια περιλήψεων, ὑπάρχουν μονάχα: τό χειρόγραφο in folio τοῦ 1864 — 1865 πού ἀναφέραμε καί πού εἶναι ἐπεξεργασμένο μέ τήν ἴδια περίπου πληρότητα ὅπως καί τό χειρόγραφο II τοῦ II Βιβλίου, καί τέλος ἕνα τετράδιο ἀπό τό 1875: Ἡ σχέση ἀνάμεσα στό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί στό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀναπτυγμένη μαθηματικά (μέ ἐξισώσεις). Ἡ προετοιμασία αὐτοῦ τοῦ βιβλίου γιά ἐκτύπωση προχωρεῖ γρήγορα. Ἀπ' ὅ,τι μπορῶ νά κρίνω ὥς τώρα, θά παρουσιάσει κυρίως μονάχα τεχνικές δυσκολίες, ἐκτός φυσικά ἀπό μερικά πολύ σπουδαῖα μέρη.

Ἐδῶ εἶναι ἡ θέση γιά ν' ἀντικρούσομε μιά κατηγορία ἐνάντια στόν Μάρξ, μιά κατηγορία πού στήν ἀρχή τή διατύπωσαν χαμηλόφωνα καί σποραδικά, πού τώρα ὅμως, ὕστερ' ἀπό τό θάνατό του, τή διακηρύχνουν σάν ἀναμφισβήτητο γεγονός γερμανοί ἀπό καθέδρας καί κρατικοί σοσιαλιστές καί οἱ ὀπαδοί τους — τήν κατηγορία πώς τάχα ὁ Μάρξ ἔχει διαπράξει μιά λογοκλοπή σέ βάρος τοῦ Ροντμπέρτους. Ἀλλοῦ, σέ ἄλλο μέρος[1] ἔχω πεῖ κιόλας τά σπουδαιότερα σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα, μόνον ὅμως ἐδῶ μπορῶ νά παραθέσω τά ἀποφασιστικά τεκμήρια.

Ἡ κατηγορία αὐτή ἀπ' ὅ,τι ξέρω βρίσκεται γιά πρώτη φορά στό «Emanzipationskampf des vierten Standes» τοῦ R. Mayer, Berlin 1874, σελ. 43: «Ἀπό τά δημοσιεύματα αὐτά» (τοῦ Ροντμπέρτους πού ἀνάγονται στό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας 1830 — 1840) «ἄντλησε ὁ Μάρξ, ὅπως ἀποδείχνεται, τό μεγαλύτερο μέρος τῆς κριτικῆς του». Θά μοῦ ἐπιτραπεῖ βέβαια, μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου, νά ὑποθέτω πώς ὅλη ἡ «ἀποδειχτικότητα» αὐτοῦ τοῦ ἰσχυρισμοῦ συνίσταται στό ὅτι αὐτό τό βεβαίωσε στόν κύριο Μάγερ ὁ ἴδιος ὁ Ροντμπέρτους. — Τό 1879 ἐμφανίζεται στή σκηνή ὁ ἴδιος ὁ Ροντμπέρτους καί γράφει στόν Γ. Τσέλλερ («Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft», Τύμπινγκεν, 1879, σελ. 219) σχετικά μέ τό ἔργο του: «Zur Erkenntnis unsrer staatswirtschaftlichen Zustände» 1842) [«Γιά τή γνώση τῶν

* Ἐμεῖς χρησιμοποιοῦμε τούς ἀριθμούς τῶν σελίδων τῆς ἑλληνικῆς ἔκδοσης τοῦ I τόμου πού βγῆκε τό 1954. *Σημ. Μετ.*

[1] Στόν πρόλογο γιά τό βιβλίο τοῦ Κάρλ Μάρξ: «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας, ἀπάντηση στή φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητας τοῦ Προυντόν», γερμανική μετάφραση τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν καί Κ. Κάουτσκι. Στουτγάρδη 1885. (Τό βιβλίο αὐτό ὁ Μάρξ τό ἔγραψε τό 1847 στά γαλλικά. *Σημ. Μετ.*)

κρατικο-οικονομικῶν μας συνθηκῶν»] τά παρακάτω: «Θά βρεῖτε πώς αὐτή (ἡ σειρά τῶν σκέψεων πού ἀναπτύσσεται σ' αὐτό) χρησιμοποιήθηκε ἀρκετά καλά ἀπό τόν Μάρξ ... χωρίς φυσικά νά μέ ἀναφέρει». Πράγμα πού τό ἐπαναλαβαίνει ἀβασάνιστα καί ὁ Θ. Κόζακ, ὁ μετά τό θάνατο τοῦ Ροντμπέρτους ἐκδότης του («Das Kapital» von Rodbertus. Berlin 1884, Εἰσαγωγή, σελ. XV) [Ροντμπέρτους: «Τό κεφάλαιο» Εἰσαγωγή Θ. Κόζακ.] Τέλος στά «Briefe und sozialpolitische Aufsätze von Dr. Rodbertus-Jagetzow» ὁ Ροντμπέρτους λέει ἀνοιχτά: «Σήμερα βλέπω πώς μέ *λεηλάτησαν* ὁ Σαΐφλε καί ὁ Μάρξ, χωρίς ν' ἀναφέρουν τ' ὄνομά μου (Brief Nr. 60, σελ. 134). Σέ ἄλλο σημεῖο ἡ ἀξίωση τοῦ Ροντμπέρτους παίρνει πιό συγκεκριμένη μορφή: «Ἀπό ποῦ *πηγάζει ἡ ὑπεραξία* τοῦ κεφαλαιοκράτη τό ἔχω δείξει στά *κύρια σημεῖα* στό τρίτο μου κοινωνικό γράμμα *ἐξίσου καλά, ὅπως* κι ὁ Μάρξ, μόνο πού τόδειξα πολύ πιό σύντομα καί μέ πολύ μεγαλύτερη σαφήνεια» (Brief Nr. 48, σελ. 111).

Γιά ὅλες αὐτές τίς κατηγορίες γιά λογοκλοπή ὁ Μάρξ δέν ἔμαθε ποτέ τίποτα. Στό δικό του ἀντίτυπο τοῦ «Emanzipationskampf» ἦταν κομμένα μόνο τά φύλλα τοῦ μέρους πού ἀφοροῦσε τή Διεθνή, τά ὑπόλοιπα φύλλα τοῦ βιβλίου τά ἔχω κόψει ἐγώ ὁ ἴδιος ὕστερ' ἀπό τό θάνατό του. Τό περιοδικό [«Zeitschrift»] τοῦ Τύμπινγκεν δέν τό εἶδε ποτέ. Τοῦ ἦταν ἄγνωστα ἐπίσης τά Γράμματα κλπ. [«Briefe etc.»] στόν Ρ. Μάγερ, κι ὅσο γιά μένα, μόλις τό 1884, χάρη στήν καλοσύνη τοῦ ἴδιου τοῦ κ. δρ Μάγερ πρόσεξα τό σημεῖο σχετικά μέ τή «λεηλασία». Ἀντίθετα, τό γράμμα ἀριθ. 48 τό γνώριζε ὁ Μάρξ· ὁ κύριος Μάγερ εἶχε τήν καλοσύνη νά χαρίσει τό πρωτότυπο στή νεότερη κόρη τοῦ Μάρξ. Ὁ Μάρξ, πού ἔφτασαν φυσικά ὥς στ' αφτιά του ὁρισμένα μυστηριώδη μουρμουρητά, πώς τάχα πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στόν Ροντμπέρτους ἡ μυστική πηγή τῆς δικῆς του κριτικῆς, μοῦ ἔδειξε τό γράμμα αὐτό μέ τήν παρατήρηση: πώς σ' αὐτό ἔχει ἐπιτέλους τήν αὐθεντική πληροφορία γιά τό τί ἀξιώνει ὁ ἴδιος ὁ Ροντμπέρτους· ἄν ὁ Ροντμπέρτους δέν ἰσχυρίζεται τίποτα περισσότερο, τότε δέν τόν νοιάζει τόν Μάρξ· ἐπίσης ἄν ὁ Ροντμπέρτους θεωρεῖ τή δική του διατύπωση σάν συντομότερη καί σαφέστερη, μπορεῖ νά τοῦ ἀφήσει κι αὐτή τήν ἱκανοποίηση. Πράγματι, μέ τό γράμμα αὐτό τοῦ Ροντμπέρτους θεωροῦσε τελειωμένη ὅλη τήν ὑπόθεση.

Καί μποροῦσε τόσο περισσότερο νά τή θεωρεῖ τελειωμένη, πού, ὅπως ξέρω θετικά, ὅλη ἡ φιλολογική δράση τοῦ Ροντμπέρτους ἔμεινε ἄγνωστη στόν Μάρξ ὥς τό 1859 περίπου, ὅταν ἦταν ἕτοιμη πιά ἡ δική του Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὄχι μόνο στίς γενικές της γραμμές, ἀλλά καί στίς σπουδαιότερες λεπτομέρειές της. Ὁ Μάρξ ἄρχισε τίς οἰκονομικές του μελέτες τό 1843 στό Παρίσι μέ τή μελέτη τῶν μεγάλων ἄγγλων καί γάλλων συγγραφέων, ἀπό τούς γερμανούς γνώριζε μονάχα τόν Ράου καί τόν Λίστ, κι αὐτό τοῦ ἦταν ἀρκετό. Οὔτε ὁ Μάρξ, οὔτε ἐγώ εἴχαμε πληροφορηθεῖ λέξη γιά τήν ὕπαρξη τοῦ Ροντμπέρτους, ὥσπου τό 1848 χρειάστηκε νά κριτικάρουμε στή «Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου» τούς λόγους του σάν βουλευτῆ τοῦ Βερολίνου καί τίς πράξεις

του σάν ὑπουργοῦ. Τόσο τόν ἀγνοούσαμε, πού ρωτούσαμε τούς βουλευτές τῆς Ρηνανίας, ποιός λοιπόν εἶναι αὐτός ὁ Ροντμπέρτους, πού ἔγινε τόσο ξαφνικά ὑπουργός. Μά κι αὐτοί δέν ἤξεραν τίποτα νά μᾶς ἐκμυστηρευτοῦν σχετικά μέ τά οἰκονομικά συγγράμματα τοῦ Ροντμπέρτους. Ὅτι ὅμως ὁ Μάρξ, καί χωρίς τή βοήθεια τοῦ Ροντμπέρτους, ἤξερε τότε κιόλας πολύ καλά ὄχι μόνο ἀπό ποῦ, μά καί *πῶς* «πηγάζει ἡ ὑπεραξία τοῦ κεφαλαιοκράτη», τό ἀποδείχνουν ἡ «Misère de la Philosophie» [«Ἀθλιότητα τῆς Φιλοσοφίας»], 1847, καί οἱ διαλέξεις του γιό τή μισθωτή ἐργασία καί τό κεφάλαιο, πού τίς ἔκανε τό 1847 στίς Βρυξέλλες καί δημοσιεύτηκαν τό 1849 στή «Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου», ἀρ. φύλλων 264 — 269. Μόνο γύρω στά 1859 ἔμαθε ὁ Μάρξ ἀπό τόν Λασσάλ, ὅτι ὑπάρχει καί κάποιος οἰκονομολόγος Ροντμπέρτους καί τότε βρῆκε στή βιβλιοθήκη τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου τό «Τρίτο κοινωνικό γράμμα» του.

Αὐτά εἶναι τά γεγονότα. Καί τώρα, πῶς ἔχει ἡ ὑπόθεση μέ τό περιεχόμενο πού «λεηλάτησε» τάχα ὁ Μάρξ ἀπό τόν Ροντμπέρτους; «Στό τρίτο κοινωνικό γράμμα μου — λέει ὁ Ροντμπέρτους — ἔχω δείξει τό ἴδιο, ὅπως κι ὁ Μάρξ, ἀπό ποῦ πηγάζει ἡ ὑπεραξία τοῦ κεφαλαιοκράτη, μόνο πού ἐγώ τόχω δείξει πιό σύντομα καί μέ μεγαλύτερη σαφήνεια». Αὐτή λοιπόν εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος: ἡ θεωρία τῆς ὑπεραξίας· καί πραγματικά εἶναι ἀδύνατο νά πεῖ κανείς τί ἄλλο ἀπό τό ἔργο τοῦ Μάρξ θά μποροῦσε νά διεκδικήσει σάν ἰδιοχτησία του ὁ Ροντμπέρτους. Ὁ Ροντμπέρτους λοιπόν ἀνακηρύχνει ἐδῶ τόν ἑαυτό του πραγματικό πρωτουργό τῆς θεωρίας τῆς ὑπεραξίας πού τοῦ τή λεηλάτησε τάχα ὁ Μάρξ.

Καί τί μᾶς λέει τό τρίτο κοινωνικό γράμμα [σελ. 87] γιά τήν καταγωγή τῆς ὑπεραξίας; Μᾶς λέει ἁπλῶς πώς ἡ «πρόσοδος» — στήν ἔννοια αὐτή ὁ Ροντμπέρτους συμπεριλαβαίνει καί τή γαιοπρόσοδο καί τό κέρδος — δέν προέρχεται ἀπό μιά «πρόσθεση ἀξίας» στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλά «ἀπό μιά ἀφαίρεση ἀξίας ἀπό τό μισθό ἐργασίας», μ' ἄλλα λόγια: «προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας ἀποτελεῖ μονάχα ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας», καί ὅταν ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας εἶναι ἀρκετή «ὁ μισθός τῆς ἐργασίας δέ χρειάζεται νά εἶναι ἴσος μέ τή φυσική ἀνταλλαχτική ἀξία τοῦ προϊόντος της, ἔτσι πού νά μένει ἀπ' αὐτό κάτι γιά τήν ἀναπλήρωση τοῦ κεφαλαίου (!) καί γιά τήν πρόσοδο». Ὁ Ροντμπέρτους ὅμως δέ μᾶς λέει τί πράγμα εἶναι αὐτή ἡ «φυσική ἀνταλλαχτική ἀξία» τοῦ προϊόντος, ἀπό τήν ὁποία δέ μένει τίποτα γιά τήν «ἀναπλήρωση τοῦ κεφαλαίου», δηλαδή γιά τήν ἀναπλήρωση τῆς πρώτης ὕλης καί τῆς φθορᾶς τῶν ἐργαλείων.

Εὐτυχῶς, μᾶς ἦταν γραφτό νά διαπιστώσουμε, τί ἐντύπωση προκάλεσε στόν Μάρξ αὐτή ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Ροντμπέρτους πού ἄφησε ἐποχή. Στό χειρόγραφο «Zur Kritik etc.» ὑπάρχει στό Χ τετράδιο, σελ. 445 κ. ἑ., μιά «Παρέκβαση. Ὁ κ. Ροντμπέρτους. Μιά καινούργια θεωρία τῆς γαιοπροσόδου». Μόνο ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἐξετάζεται ἐδῶ τό τρίτο κοινωνικό γράμμα. Μέ τή ροντμπερτιανή θεωρία τῆς ὑπεραξίας

γενικά ὁ Μάρξ ξοφλάει μέ τήν παρακάτω εἰρωνική παρατήρηση: «Ὁ κ. Ροντμπέρτους ἐξετάζει πρῶτα πῶς ἔχουν τά πράγματα σέ μιά χώρα, ὅπου δέν εἶναι χωρισμένες ἡ κατοχή τῆς γῆς καί τοῦ κεφαλαίου, καί καταλήγει ὕστερα στό *σπουδαῖο* συμπέρασμα πώς ἡ πρόσοδος (μέ τή λέξη αὐτή ἐννοεῖ ὅλη τήν ὑπεραξία) εἶναι ἁπλούστατα ἴση μέ τήν ἀπλήρωτη ἐργασία ἤ μέ τήν ποσότητα τῶν προϊόντων πού τήν ἐκφράζουν».

Ἡ κεφαλαιοκρατική ἀνθρωπότητα εἶχε κιόλας παραγάγει ὑπεραξία ἐπί ἀρκετούς αἰῶνες, ὅταν σιγά-σιγά ἔφτασε καί στό σημεῖο νά κάνει σκέψεις σχετικά μέ τήν προέλευσή της. Ἡ πρώτη γνώμη γι' αὐτήν ἦταν ἡ γνώμη πού ἀπορέει ἀπό τήν ἄμεση ἐμπορική πραχτική: ἡ ὑπεραξία προέρχεται ἀπό μιά προσαύξηση στήν ἀξία τοῦ προϊόντος. Ἡ ἄποψη αὐτή ἐπικρατοῦσε στούς ἐμποροκράτες, μά ὁ Τζέιμς Στιούαρτ κιόλας ἀντιλήφθηκε πώς στήν περίπτωση αὐτή ὁ ἕνας κερδίζει ὅ,τι ἀναγκαστικά πρέπει νά χάνει ὁ ἄλλος. Παρ' ὅλα αὐτά ἡ ἄποψη αὐτή διατηρήθηκε πολύ ἀκόμα, ἰδίως ἀνάμεσα στούς σοσιαλιστές· ἀπό τήν κλασική ἐπιστήμη ὅμως τήν ἐκτοπίζει ὁ Α. Σμίθ.

Στό ἔργο του «Ὁ Πλοῦτος τῶν ἐθνῶν», Βιβλίο I, κεφ. VI, ὁ Σμίθ λέει: «Μόλις συσσωρευθεῖ κεφάλαιο (stock) στά χέρια ξεχωριστῶν ἀτόμων, μερικά ἀπ' αὐτά θά τό χρησιμοποιήσουν φυσικά, γιά νά στρώσουν στή δουλιά φιλόπονους ἀνθρώπους καί γιά νά τούς ἐφοδιάσουν μέ πρῶτες ὕλες καί μέσα συντήρησης, μέ σκοπό νά βγάλουν κάποιο κέρδος ἀπό τήν πούληση τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας τους, ἤ ἀπ' *αὐτό πού ἡ ἐργασία τους πρόσθεσε στήν ἀξία αὐτῶν τῶν πρώτων ὑλῶν*... Ἡ *ἀξία πού προσθέτουν* οἱ ἐργάτες *στίς πρῶτες ὕλες* ἀναλύεται λοιπόν σέ δυό μέρη, ἀπό τά ὁποῖα τό ἕνα πληρώνει *τό μισθό τους* καί τό ἄλλο τό *κέρδος τοῦ ἐπιχειρηματία* ἐπί ὅλου τοῦ ποσοῦ πού ἔχει προκαταβάλει γιά τίς πρῶτες ὕλες καί γιά τούς μισθούς ἐργασίας». Καί λίγο παρακάτω: «Ἀπό τή στιγμή πού ὅλο τό ἔδαφος μιᾶς χώρας ἔχει γίνει ἀτομική ἰδιοχτησία, οἱ γαιοχτήμονες καθώς καί ἄλλοι ἄνθρωποι εὐχαριστιοῦνται νά θερίζουν ἐκεῖ πού δέν ἔχουν σπείρει καί ζητοῦν γαιοπρόσοδο ἀκόμα καί γιά τά φυσικά προϊόντα τῆς γῆς... Ὁ ἐργάτης... ὀφείλει *νά παραχωρεῖ* στό γαιοχτήμονα ἕνα μέρος ἀπ' ἐκεῖνα πού συγκέντρωσε ἤ πού παρήγαγε μέ τήν *ἐργασία* του. Τό μέρος αὐτό ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἡ τιμή αὐτοῦ τοῦ μέρους, ἀποτελεῖ τή *γαιοπρόσοδο*».

Σχετικά μέ τό σημεῖο αὐτό ὁ Μάρξ παρατηρεῖ στή σελ. 253 τοῦ χειρογράφου «Zur Kritik etc.» πού ἀναφέραμε: «Ἐπομένως ὁ Α. Σμίθ ἀντιλαμβάνεται τήν ὑπεραξία, δηλαδή τήν ὑπερεργασία, τό περίσσεμα τῆς ἐπιτελεσμένης καί ἀντικειμενοποιημένης στό ἐμπόρευμα ἐργασίας *πάνω* ἀπό τήν πληρωμένη ἐργασία, μ' ἄλλα λόγια πάνω ἀπό τήν ἐργασία πού ἔχει εἰσπράξει τό ἰσοδύναμό της μέ τό μισθό, σάν *τή γενική κατηγορία*, πού τό καθαυτό κέρδος καί ἡ γαιοπρόσοδος δέν εἶναι παρά μόνο παρακλάδια της».

Παρακάτω, στό I Βιβλίο, κεφ. VIII, ὁ Α. Σμίθ λέει: «Ἀπό τή στιγμή πού ἡ γῆ ἔχει γίνει ἀτομική ἰδιοχτησία, ὁ γαιοχτήμονας ζητάει μερτικό σχεδόν ἀπ' ὅλα τά προϊόντα πού ὁ ἐργάτης μπορεῖ νά παραγάγει ἤ νά συλλέξει ἀπ' αὐτήν. Ἡ γαιοπρόσοδός του ἀποτελεῖ τήν *πρώτη ἀφαίρεση* ἀπό τό *προϊόν τῆς ἐργασίας πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ στή γῆ*. Σπάνια ὅμως ὁ καλλιεργητής τῆς γῆς ἔχει τά μέσα γιά νά συντηρηθεῖ ὥς τή συγκομιδή. Συνήθως τοῦ προκαταβάλλεται ἡ συντήρησή του ἀπό τό κεφάλαιο [stock] ἑνός ἐπιχειρηματία, τοῦ παχτωτῆ, πού τόν μισθώνει καί πού δέ θἄχε κανένα συμφέρον ν' ἀπασχολήσει τόν καλλιεργητή, ἄν δέν *μοιραζόταν μαζί του τό προϊόν τῆς ἐργασίας του*, ἤ ἄν δέν αναπληρωνόταν τό κεφάλαιό του μαζί μέ κάποιο κέρδος. Τό κέρδος αὐτό ἀποτελεῖ μιά *δεύτερη ἀφαίρεση* ἀπό τό προϊόν τῆς ἐργασίας πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ στή γῆ. Μιά τέτια ἀφαίρεση γιά τήν πληρωμή τοῦ κέρδους γίνεται ἀπό τό προϊόν σχεδόν κάθε ἐργασίας. Σ' ὅλες τίς βιομηχανίες οἱ περισσότεροι ἐργάτες ἔχουν ἀνάγκη ἀπό ἕνα ἐπιχειρηματία γιά νά τούς προκαταβάλλει ὥς τήν ἀποπεράτωση τῆς ἐργασίας τους τήν πρώτη ὕλη, τό μισθό καί τή συντήρηση. Ὁ ἐπιχειρηματίας αὐτός *μοιράζεται* μαζί τους *τό προϊόν τῆς ἐργασίας τους*, ἤ τήν ἀξία πού ἡ ἐργασία τους προσθέτει στίς ἐπεξεργασμένες πρῶτες ὕλες, καί τό μερτικό πού παίρνει ἀποτελεῖ τό κέρδος του».

Σ' αὐτά ὁ Μάρξ παρατηρεῖ (χειρόγραφο, σελ. 256): «Ἐδῶ λοιπόν ὁ Α. Σμίθ χαρακτηρίζει ὀρθά-κοφτά τή γαιοπρόσοδο καί τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου σάν ἁπλές *ἀφαιρέσεις* ἀπό τό προϊόν τοῦ ἐργάτη ἤ ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος του, ἡ ὁποία εἶναι ἴση μέ τήν ἐργασία πού ὁ ἐργάτης ἔχει προσθέσει στήν πρώτη ὕλη. Ἡ ἀφαίρεση αὐτή ὅμως, ὅπως ἔχει ἐξηγήσει πρωτήτερα ὁ ἴδιος ὁ Σμίθ, μπορεῖ ν' ἀποτελεῖται μόνο ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἐργασίας, πού προσθέτει ὁ ἐργάτης στίς πρῶτες ὕλες πάνω ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας μέ τήν ὁποία πληρώνεται μονάχα ὁ μισθός του, ἤ πού προσφέρει μονάχα ἕνα ἰσοδύναμο γιά τό μισθό του — δηλαδή ἀπό τήν ὑπερεργασία, ἀπό τό ἀπλήρωτο μέρος τῆς ἐργασίας του».

Ἐπομένως ἀκόμα κι ὁ Σμίθ ἤξερε «ἀπό ποῦ πηγάζει ἡ ὑπεραξία τοῦ κεφαλαιοκράτη» καί ἐπιπλέον καί ἡ ὑπεραξία τοῦ γαιοχτήμονα. Ὁ Μάρξ τό ἀναγνωρίζει αὐτό μέ εἰλικρίνεια ἀπό τό 1861 κιόλας, ἐνῶ φαίνεται νά τόχουν ξεχάσει ὁλότελα ὁ Ροντμπέρτους καί τό τσοῦρμο τῶν θαυμαστῶν του πού ξεφυτρώνουν σάν τά μανιτάρια ὕστερα ἀπό τή ζεστή καλοκαιριάτικη βροχή τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ.

«Ὡστόσο, συνεχίζει ὁ Μάρξ, τήν ὑπεραξία σάν τέτια ὁ Σμίθ δέν τή διαχώρισε σάν μιά εἰδική κατηγορία, ἀπό τίς ἰδιαίτερες μορφές πού παίρνει στό κέρδος καί τή γαιοπρόσοδο. Γιαυτό ὁ Σμίθ, κι ἀκόμα περισσότερο Ρικάρντο, παρουσιάζουν μεγάλη ἀνεπάρκεια καί πλάνη στήν ἐξέταση». — Ἡ φράση αὐτή ταιριάζει λέξη πρός λέξη γιά τόν Ροντμπέρτους. Ἡ «πρόσοδός» του εἶναι ἁπλῶς τό ἄθροισμα τῆς γαιοπροσόδου+τό κέρδος. Γιά τή γαιοπρόσοδο φτιάχνει μιάν ὁλότελα λαθεμένη θεωρία, τό κέρδος τό παίρνει ἀβασάνιστα, ὅπως τό βρίσκει στούς προγενεστέρους του. — Ἀντίθετα, ἡ ὑπεραξία τοῦ Μάρξ εἶναι *ἡ γενική μορφή* τοῦ ποσοῦ ἀξίας πού τό ἰδιοποιοῦνται οἱ κάτοχοι τῶν μέσων παραγωγῆς χωρίς νά καταβάλλουν κανένα ἰσοδύναμο, καί πού διασπᾶται στίς ἰδιαίτερες, *παραλλαγμένες* μορφές τοῦ κέρδους καί τῆς γαιοπροσόδου, σύμ-

φωνα μέ ὁλότελα ἰδιόμορφους νόμους πού τούς ἀνακάλυψε πρῶτος ὁ Μάρξ. Οἱ νόμοι αὐτοί ἀναπτύσσονται στό III Βιβλίο, ὅπου θά φανεῖ γιά πρώτη φορά πόσοι ἐνδιάμεσοι κρίκοι εἶναι ἀναγκαῖοι γιά νά φτάσουμε ἀπό τήν κατανόηση τῆς ὑπεραξίας γενικά στήν κατανόηση τῆς μετατροπῆς της σέ κέρδος καί γαιοπρόσοδο, δηλαδή στήν κατανόηση τῶν νόμων τῆς διανομῆς τῆς ὑπεραξίας μέσα στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν.

Ὁ Ρικάρντο προχωρεῖ κιόλας πολύ πιό πέρα ἀπό τόν Α. Σμίθ. Τήν ἀντίληψή του γιά τήν ὑπεραξία τή στηρίζει σέ μιά νέα θεωρία τῆς ἀξίας, πού ὑπῆρχε βέβαια σάν σπέρμα καί στόν Σμίθ, πού ὅμως πάντα σχεδόν ξεχνοῦσε νά τήν ἐφαρμόσει καί πού ἔγινε ἡ ἀφετηρία κάθε κατοπινῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Ἀπό τό γεγονός ὅτι τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος τήν καθορίζει ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἔχει πραγματοποιηθεῖ μέσα στά ἐμπορεύματα συνάγει τή διανομή ἀνάμεσα στούς ἐργάτες καί στούς κεφαλαιοκράτες τοῦ ποσοῦ τῆς ἀξίας πού πρόσθεσε ἡ ἐργασία στίς πρῶτες ὗλες, τή διάσπαση τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ σέ μισθό ἐργασίας καί κέρδος (δηλ. ἐδῶ ὑπεραξία). Ἀποδείχνει πώς ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων μένει ἡ ἴδια, ὁποιαδήποτε ἀλλαγή κι ἄν ἐπέλθει στή σχέση ἀνάμεσα στά δυό αὐτά μέρη, ἕνας νόμος ἀπό τόν ὁποῖο παραδέχεται μονάχα ὁρισμένες ἐξαιρέσεις. Διατυπώνει μάλιστα, ἄν καί πάρα πολύ γενικά, καί μερικούς βασικούς νόμους γιά τήν ἀμοιβαία σχέση μισθοῦ καί ὑπεραξίας (πού τήν ἀντιλαμβάνεται μέ τή μορφή τοῦ κέρδους) (Μάρξ, «Τό Κεφάλαιο», τόμ. I, κεφ. 15ο, I [σελ. 536 — 540]) καί ἀποδείχνει πώς ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι ἕνα πλεόνασμα πάνω ἀπό τό κέρδος πού παίρνεται κάτω ἀπό καθορισμένες συνθῆκες. — Σέ κανένα ἀπό τά σημεῖα αὐτά ὁ Ροντμπέρτους δέν ἔχει ξεπεράσει τόν Ρικάρντο. Οἱ ἐσωτερικές ἀντιφάσεις τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο, πού προκάλεσαν τήν κατάρευση τῆς σχολῆς του, εἴτε ἔμειναν τελείως ἄγνωστες στόν Ροντμπέρτους, εἴτε τόν παραπλάνησαν («Zur Erkenntnis etc.», σελ. 130) καί τόν ὁδήγησαν σέ οὐτοπικές διεκδικήσεις ἀντί σέ οἰκονομικές λύσεις.

Ἡ διδασκαλία ὅμως τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ἀξία καί τήν ὑπεραξία δέ χρειάστηκε νά περιμένει τό ἔργο τοῦ Ροντμπέρτους «Zur Erkenntnis etc.» γιά νά τήν ἐκμεταλλευτοῦν σοσιαλιστικά. Στή σελίδα 609 τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου»* ὑπάρχει ἡ περικοπή: «The possessors of surplus produce or capital» [«Οἱ κάτοχοι ὑπερπροϊόντος ἤ κεφαλαίου»] παρμένη ἀπό τό σύγγραμμα: «The Source and Remedy of the National Difficulties. A Letter to Lord John Russel», London 1821. Τό σύγγραμμα αὐτό, πού καί μόνο ἡ ἔκφραση: surplus produce or capital [ὑπερπροϊόν ἤ κεφάλαιο] δείχνει τή σημασία του, σημασία πού ἔπρεπε νάχει ἐπισύρει τήν προσοχή, εἶναι ἕνα φυλλάδιο 40 σελίδων πού τό ἀνάσυρε ἀπό τήν ἀφάνειά του ὁ Μάρξ. Τό φυλλάδιο αὐτό λέει:

«Ὅσα κι ἄν δικαιοῦται ὁ κεφαλαιοκράτης» (ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κεφαλαιοκράτη) «μπορεῖ πάντα νά ἰδιοποιεῖται μόνο τήν ὑπερεργασία

* Τῆς 2ης γερμανικῆς ἔκδοσης (καί τῆς ἑλλην. ἔκδ. 1954). *Σύντ.*

(surplus labour) τοῦ ἐργάτη, γιατί ὁ ἐργάτης πρέπει νά ζήσει» (σελ. 23). Εἶναι ὅμως πολύ σχετικό τό *πῶς* ζεῖ ὁ ἐργάτης καί πόση μπορεῖ ἑπομένως νά εἶναι ἡ ὑπεραξία πού ἰδιοποιεῖται ὁ κεφαλαιοκράτης. «Ἄν τό κεφάλαιο δέ μικραίνει σέ ἀξία στήν ἀναλογία πού αὐξάνει σέ ὄγκο, ὁ κεφαλαιοκράτης θά ξεζουμίζει ἀπό τόν ἐργάτη τό προϊόν κάθε δουλεμένης ὥρας πάνω ἀπό τό κατώτατο ὅριο, πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά νά ζεῖ ὁ ἐργάτης... ὁ κεφαλαιοκράτης μπορεῖ στό κάτω-κάτω τῆς γραφῆς νά πεῖ στόν ἐργάτη: δέ θά τρῶς ψωμί, γιατί μπορεῖ νά ζεῖ κανείς μέ κοκκινογούλια καί πατάτες, νά ποῦ φτάσαμε» (σελ. 24). «Ἄν καταφέρουν ν' ἀναγκάσουν τόν ἐργάτη νά τρέφεται μέ πατάτες ἀντί μέ ψωμί, τότε εἶναι ἀναμφισβήτητα σωστό, πώς μπορεῖ νά κερδίζει κανείς περισσότερα ἀπό τήν ἐργασία του· δηλ., ἄν γιά νά ζήσει μέ ψωμί ἦταν ἀναγκασμένος γιά τή συντήρηση τή δική του καί τῆς οἰκογένειάς του *νά κρατάει γιά τόν ἑαυτό του τήν ἐργασία τῆς Δευτέρας καί τῆς Τρίτης,* ὅταν τρέφεται μέ πατάτες θά κρατάει γιά τόν ἑαυτό του μονάχα τή *μισή Δευτέρα,* ἐνῶ ἡ ἄλλη μισή Δευτέρα καί ὁλόκληρη ἡ Τρίτη *ἐλευθερώνονται* εἴτε πρός ὄφελος τοῦ κράτους, εἴτε *γιά τόν κεφαλαιοκράτη»* (σελ. 26). «Δέν ἀμφισβητοῦν τό γεγονός (it is admitted) πώς τό διάφορο [interest*] πού πληρώνεται στούς κεφαλαιοκράτες εἴτε μέ τή μορφή προσόδου, εἴτε σάν χρηματικός τόκος ἤ ἐπιχειρηματικό κέρδος, πληρώνεται ἀπό τήν ἐργασία ἄλλων» (σελ. 23). Ἔχουμε δηλ. ἐδῶ ἀκέραιη τήν «πρόσοδο» τοῦ Ροντμπέρτους, μόνο πού ἀντί «πρόσοδος» ὀνομάζεται διάφορο.

Σ' αὐτά ὁ Μάρξ παρατηρεῖ (χειρόγραφο «Zur Kritik etc.», σελ. 852): «Αὐτό τό σχεδόν ἄγνωστο φυλλάδιο — δημοσιεύτηκε τόν καιρό πού ὁ «ἀπίστευτος μπαλωματής» Μάκ Κοῦλλοχ ἄρχιζε νά τραβάει τήν προσοχή — κάνει ἕνα σημαντικό βῆμα πρός τά μπρός σέ σύγκριση μέ τόν Ρικάρντο. Τήν ὑπεραξία ἤ τό „κέρδος", ὅπως τή λέει ὁ Ρικάρντο (συχνά τή λέει καί ὑπερπροϊόν, surplus produce) ἤ interest [διάφορο, τόκο], ὅπως τήν ὀνομάζει ὁ συγγραφέας τοῦ φυλλάδιου, τό φυλλάδιο τή χαρακτηρίζει ἀπερίφραστα surplus labour, ὑπερεργασία, ἐργασία πού τήν ἐκτελεῖ ὁ ἐργάτης δωρεάν, πού τήν ἐκτελεῖ πάνω ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, μέ τήν ὁποία ἀναπληρώνεται ἡ ἀξία τῆς δικῆς του ἐργατικῆς δύναμης, δηλαδή μέ τήν ὁποία παράγεται ἕνα ἰσοδύναμο γιά τό μισθό του. Ὅσο σπουδαία ἦταν ἡ ἀναγωγή *τῆς ἀξίας σέ ἐργασία,* ἄλλο τόσο σπουδαία ἦταν καί ἡ ἀναγωγή *σέ ὑπερεργασία* (surplus labour) τῆς ὑπεραξίας (surplus value) πού παρασταίνεται μέ ἕνα *ὑπερπροϊόν* (surplus produce). Εἶναι ἀλήθεια πώς αὐτό *τό εἶπε κιόλας ὁ Σμίθ καί ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά κύρια στοιχεῖα στήν ἀνάλυση τοῦ Ρικάρντο.* Ὅμως, οὔτε ὁ ἕνας οὔτε ὁ ἄλλος δέν τόπε καί δέν τό προσδιόρισε πουθενά μέ ἀπόλυτη μορφή». Καί παρακάτω, στή σελ. 859 τοῦ χειρογράφου, λέει: «Κατά τά ἄλλα ὁ συγγραφέας εἶναι αἰχμάλωτος τῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν, ἔτσι ὅπως τίς βρίσκει. Ἀκριβῶς ὅπως στόν Ρικάρντο τό μπέρδεμα τῆς ὑπεραξίας καί τοῦ κέρδους ὁδηγεῖ σέ δυσά-

* — interest — ἀγγλική λέξη πού σημαίνει: διάφορο, τόκος. *Σημ. Μετ.*

ρεστες ἀντιφάσεις, τό ἴδιο γίνεται καί σ' αὐτόν ἀπό τό γεγονός ὅτι τήν ὑπεραξία τή βαφτίζει διάφορο τοῦ κεφαλαίου. Εἶναι ἀλήθεια πώς στέκει πιό ψηλά ἀπό τόν Ρικάρντο στό ὅτι πρῶτος ἀνάγει σέ ὑπερεργασία κάθε ὑπεραξία, κι ἄν τήν ὑπεραξία τήν ὀνομάζει διάφορο τοῦ κεφαλαίου, ὡστόσο τονίζει ταυτόχρονα πώς μέ τόν ὅρο interest of capital [διάφορο τοῦ κεφαλαίου] ἐννοεῖ τή γενική μορφή τῆς ὑπερεργασίας, σέ διάκριση ἀπό τίς ἰδιαίτερες μορφές της, τήν πρόσοδο, τό χρηματικό τόκο καί τό ἐπιχειρηματικό κέρδος. Παίρνει ὅμως πάλι τήν ὀνομασία μιᾶς ἀπ' αὐτές τίς μορφές, interest [διάφορο, τόκο] σάν ὀνομασία τῆς γενικῆς μορφῆς. Κι αὐτό εἶναι ἀρκετό γιά νά ξανακυλίσει στά οἰκονομικά κορακίστικα» (slang — λέει τό χειρόγραφο).

Αὐτό τό τελευταῖο χωρίο λές καί εἶναι κομμένο εἰδικά στά μέτρα τοῦ Ροντμπέρτους. Κι αὐτός μένει αἰχμάλωτος τῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν, ἔτσι ὅπως τίς βρίσκει. Κι αὐτός βαφτίζει τήν ὑπεραξία μέ τό ὄνομα μιᾶς ἀπό τίς παραλλαγμένες ὑπομορφές της, μέ τό ὄνομα: πρόσοδος, πού ἐπιπλέον τήν κάνει τελείως ἀόριστη. Ἀποτέλεσμα τῶν δυό αὐτῶν σφαλμάτων του εἶναι ὅτι ξανακυλάει στά οἰκονομικά κορακίστικα, ὅτι δέ συνεχίζει κριτικά τήν πρόοδό του πέρα ἀπό τόν Ρικάρντο, κι ἀντίς γι' αὐτό παρασέρνεται καί κάνει τήν ἀνέτοιμη θεωρία του, προτοῦ ἀκόμα ξεπεταχτεῖ ὁλωσδιόλου ἀπό τ' αὐγό, βάση μιᾶς οὐτοπίας, μέ τήν ὁποία, ὅπως πάντα, ἔρχεται ἀργοπορημένος. Τό φυλλάδιο δημοσιεύτηκε τό 1821 κα λέει προκαταβολικά ὅλα ὅσα λέει ἡ ροντμπερτιανή «πρόσοδος» τοῦ 1842.

Τό φυλλάδιό μας εἶναι ἁπλῶς τό πιό προωθημένο φυλάκιο μιᾶς ὁλόκληρης φιλολογίας πού στή δεκαετία 1820 — 1830 μετάστρεψε τή θεωρία τῆς ἀξίας καί τῆς ὑπεραξίας τοῦ Ρικάρντο ὑπέρ τοῦ προλεταριάτου κι ἐνάντια στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή καί πού πολεμάει τήν ἀστική τάξη μέ τά ἴδια της τά ὅπλα. Ὁλόκληρος ὁ κομμουνισμός τοῦ Ὄουεν, ἐφόσον κάνει οἰκονομική πολεμική, στηρίζεται στόν Ρικάρντο. Δίπλα σ' αὐτόν ὅμως ὑπάρχουν καί πολλοί ἄλλοι συγγραφεῖς, ἀπό τούς ὁποίους ὁ Μάρξ ἀναφέρει τό 1847 κιόλας μονάχα μερικούς στήν πολεμική του ἐνάντια στόν Προυντόν («Misère de la Philosophie». σελ. 49): Ἔντμοντς, Θόμψον, Χότζκιν κτλ. κτλ. «κι ἀκόμα τέσσερις σελίδες καί τά λοιπά». Ἀπό τό σωρό τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν παίρνω ἕνα στήν τύχη: «An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conductive to Human Happiness» τοῦ Οὐίλλιαμ Θόμψον· μιά καινούργια ἔκδοσή του βγῆκε τό 1850 στό Λονδίνο. Τό σύγγραμμα αὐτό, πού ἔχει γραφτεῖ τό 1822, ἐκδόθηκε γιά πρώτη φορά τό 1824. Καί δῶ ὁ πλοῦτος, πού ἰδιοποιοῦνται οἱ μή παράγουσες τάξεις, χαρακτηρίζεται παντοῦ σάν ἀφαίρεση ἀπό τό προϊόν τοῦ ἐργάτη, καί μάλιστα μέ ἀρκετά τσουχτερές ἐκφράσεις. «Ἡ μόνιμη τάση αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε κοινωνία συνίστατο στήν παρακίνηση τοῦ παραγωγικοῦ ἐργάτη μέ τήν ἀπάτη ἤ τήν πειθώ, μέ τόν ἐκφοβισμό ἤ τόν ἐξαναγκασμό νά ἐκτελεῖ τήν ἐργασία ἔναντι ἑνός ὅσο τό δυνατό μικρότερου μερτικοῦ ἀπό τό προϊόν τῆς δικῆς του ἐργασίας» (σελ. 28). «Γιατί νά μήν παίρνει ὁ ἐργάτης ἀπόλυτα ὅλο τό προϊόν τῆς ἐργασίας του;» (σελ. 32).

«Αὐτή τήν ἀποζημίωση πού ἀποσποῦν μέ τό στανιό οἱ κεφαλαιοκράτες ἀπό τόν παραγωγό ἐργάτη καί τήν ὀνομάζουν γαιοπρόσοδο ἤ κέρδος, τή διεκδικοῦν γιά τή χρήση τῆς γῆς ἤ ἄλλων ἀντικειμένων... Ἐπειδή ὅλες οἱ φυσικές ὕλες, στίς ὁποῖες ἤ μέ τή βοήθεια τῶν ὁποίων μπορεῖ νά χρησιμοποιήσει τίς παραγωγικές του ἱκανότητες ὁ ἀχτήμονας παραγωγός ἐργάτης πού δέν κατέχει τίποτα ἄλλο, ἐκτός ἀπό τήν ἱκανότητά του νά παράγει, βρίσκονται στήν κατοχή ἄλλων ἀτόμων, πού τά συμφέροντά τους εἶναι ἀντίθετα μέ τά δικά του καί πού ἡ συγκατάθεσή τους ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς δικῆς του δραστηριότητας — μήπως γιαυτό ἀκριβῶς δέν ἐξαρτιέται καί δέν πρέπει νά ἐξαρτιέται ἀπό τό ἔλεος αὐτῶν τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πόσο *μερτικό ἀπό τούς καρπούς τῆς δικῆς του ἐργασίας* θά τοῦ παραχωρήσουν σάν ἀποζημίωση γιά τήν ἐργασία αὐτή; (σελ. 125)... σέ σχέση μέ τό μέγεθος τοῦ *προϊόντος πού κατακρατοῦν* ἀδιάφορο ἄν ὀνομάζουν φόρο, κέρδος ἤ κλεψιά... αὐτές τίς ἀφαιρέσεις» (σελ. 126) κλπ.

Ὁμολογῶ πώς τίς γραμμές αὐτές δέν τίς γράφω χωρίς κάποια ντροπή. Μπορεῖ νά συγχωριέται ἀκόμα τό γεγονός ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστη στή Γερμανία ἡ ἀντικεφαλαιοκρατική ἀγγλική φιλολογία τῆς περιόδου 1820 — 1840, παρ' ὅλο πού στή «Misère de la Philosophie» ὁ Μάρξ ἀναφέρεται ἄμεσα σ' αὐτήν καί πολλά ἀπό τή φιλολογία αὐτή — ἀπό τό φυλλάδιο τοῦ 1821, ἀπό τόν Ράβενστον, τόν Χότζκιν κλπ. — τά παραθέτει ἐπανειλημμένα στόν πρῶτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου». Πόσο χαμηλά ὅμως ξέπεσε σήμερα ἡ ἐπίσημη οἰκονομική ἐπιστήμη τό ἀποδείχνουν ὄχι μόνο ὁ literatus vulgaris [καλαμαράς] «πού πραγματικά δέν ἔμαθε τίποτα» καί πού γεμάτος ἀπόγνωση ἀδράχνεται ἀπό τήν ποδιά τοῦ Ροντμπέρτους, ἀλλά καί ὁ καθηγητής μέ θέσεις καί ἀξιώματα πού «καμαρώνει γιά τήν εὐρυμάθειά του» καί πού ξέχασε σέ τέτιο βαθμό τήν κλασική του πολιτική οἰκονομία, ὥστε νά κατηγορεῖ στά σοβαρά τόν Μάρξ πώς ἔχει ὑποκλέψει ἀπό τόν Ροντμπέρτους πράγματα πού μπορεῖ νά τά διαβάσει κανείς κιόλας στόν Α. Σμίθ καί στόν Ρικάρντο.

Μά τότε λοιπόν τί τό καινούργιο εἶπε ὁ Μάρξ γιά τήν ὑπεραξία; Πῶς ἔγινε κι ἔπεσε ἡ θεωρία τῆς ὑπεραξίας τοῦ Μάρξ σάν ἀστραπή ἀπό καθάριο οὐρανό, καί μάλιστα σ' ὅλες τίς πολιτισμένες χῶρες ἐνῶ οἱ θεωρίες ὅλων τῶν σοσιαλιστῶν προκατόχων του, μαζί καί τοῦ Ροντμπέρτους, ἐξατμίστηκαν χωρίς ἀποτέλεσμα;

Αὐτό μπορεῖ νά μᾶς τό δείξει ἡ ἱστορία τῆς χημείας μέ ἕνα παράδειγμα.

Ὅπως εἶναι γνωστό, στά τέλη ἀκόμα τοῦ περασμένου αἰώνα ἐπικρατοῦσε ἡ φλογιστική θεωρία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ οὐσία κάθε καύσης συνίστατο στό ὅτι ἀπό τό καιόμενο σῶμα ἀποχωρίζεται ἕνα ἄλλο ὑποθετικό σῶμα, μιά ἀπόλυτη καύσιμη ὕλη, πού τήν ὀνόμασαν φλογιστόν. Ἡ θεωρία αὐτή ἀρκοῦσε γιά νά ἐξηγοῦν τά περισσότερα τότε γνωστά χημικά φαινόμενα, ἄν καί σέ μερικές περιπτώσεις αὐτό δέ γινόταν χωρίς νά βιάζουν τά πράγματα. Νά ὅμως πού τό 1774 ὁ Πρίστλεϋ παρασκεύασε ἕνα εἶδος ἀέρα, «πού τόν βρῆκε τόσο καθαρό καί τόσο ἐλεύθερο ἀπό φλογιστόν, πού σέ σύγκριση μ' αὐτόν ὁ συνηθισμένος ἀέρας φαι-

νόταν κιόλας χαλασμένος». Τόν ὀνόμασε: ἀποφλογιστομένο ἀέρα. Λίγο ἀργότερα στή Σουηδία ὁ Σέελε παρασκεύασε τόν ἴδιο ἀέρα καί ἀπόδειξε τήν ὕπαρξή του στήν ἀτμόσφαιρα. Διαπίστωσε ἐπίσης πώς ὁ ἀέρας αὐτός ἐξαφανίζεται ὅταν σ' αὐτόν ἤ στό συνηθισμένο ἀέρα καίεται ἕνα σῶμα, καί γι' αὐτό τόν ὀνόμασε ἀέρα τῆς φωτιᾶς (Feuerluft) «Ἀπό τ' ἀποτελέσματα αὐτά ἔβγαλε λοιπόν τό συμπέρασμα πώς ἡ ἕνωση, πού γεννιέται ἀπό τή συνένωση τοῦ φλογιστοῦ μέ ἕνα ἀπό τά συστατικά μέρη τοῦ ἀέρα» (δηλαδή κατά τήν καύση) «δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά φωτιά ἤ θερμότητα, πού διαφεύγει μέσα ἀπό τό γυαλί»[2].

Καί ὁ Πρίστλεϋ καί ὁ Σέελε εἶχαν παρασκευάσει τό ὀξυγόνο, δέν ἤξεραν ὅμως τί ἦταν ἐκεῖνο πού κρατοῦσαν στό χέρι τους. «Ἔμεναν αἰχμάλωτοι» τῶν φλογιστικῶν «κατηγοριῶν, ἔτσι ὅπως τίς βρῆκαν». Τό στοιχεῖο πού ἔμελλε ν' ἀνατρέψει ὅλη τή φλογιστική ἀντίληψη καί νά φέρει ἐπανάσταση στή χημεία εἶχε πάθει στείρωση, στά χέρια τους. Ὁ Πρίστλεϋ ὅμως ἀνακοίνωσε ἀμέσως τήν ἀνακάλυψή του στό Παρίσι, στόν Λαβουαζιέ, καί ὁ Λαβουαζιέ μέ βάση τό καινούργιο αὐτό γεγονός ἐρεύνησε ὅλη τή φλογιστική χημεία, ἀνακάλυψε πρῶτα πώς τό νέο εἶδος ἀέρα ἦταν ἕνα καινούργιο χημικό στοιχεῖο, πώς κατά τήν καύση δέ *φεύγει* τό μυστηριῶδες φλογιστόν ἀπό τό καιόμενο σῶμα, ἀλλά πώς τό καινούργιο αὐτό στοιχεῖο *ἑνώνεται* μέ τό σῶμα, καί ἔτσι γιά πρώτη φορά στήριξε στά πόδια της ὅλη τή χημεία, πού μέ τή φλογιστική της μορφή στεκόταν μέ τό κεφάλι κάτω. Κι ἄν ἀκόμα ὁ Λαβουαζιέ, δέν ἔχει παρασκευάσει τό ὀξυγόνο ταυτόχρονα μέ τούς ἄλλους δυό καί ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτούς, ὅπως ἰσχυρίστηκε ἀργότερα, παραμένει ὡστόσο ὁ ἄνθρωπος πού πραγματικά *ἀνακάλυψε* τό ὀξυγόνο, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἁπλῶς τό *παρασκεύασαν*, χωρίς νά ὑποπτεύονται κάν *τί* εἶχαν παρασκευάσει.

Ὅποια εἶναι ἡ σχέση τοῦ Λαβουαζιέ πρός τούς Πρίστλεϋ καί Σέελε, τέτια εἶναι καί ἡ σχέση τοῦ Μάρξ πρός τούς προγενέστερούς του στή θεωρία τῆς ὑπεραξίας. Ἡ *ὕπαρξη* τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πού σήμερα τό ὀνομάζουμε ὑπεραξία εἶχε διαπιστωθεῖ πολύ πρίν ἀπό τόν Μάρξ· ἐπίσης εἶχε εἰπωθεῖ μέ μεγαλύτερη ἤ μικρότερη σαφήνεια ἀπό τί ἀποτελεῖται καί συγκεκριμένα, ἀπό τό προϊόν τῆς ἐργασίας, γιά τό ὁποῖο ὁ σφετεριστής του δέν πλήρωσε κανένα ἰσοδύναμο. Πέρα ἀπ' αὐτό ὅμως δέν προχώρησαν. Ὁρισμένοι — οἱ κλασικοί ἀστοί οἰκονομολόγοι — ἐρεύνησαν τό πολύ-πολύ τήν ποσοτική σχέση, σύμφωνα μέ τήν ὁποίαδιανέμεται τό προϊόν τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στόν ἐργάτη καί στόν κάτοχο τῶν μέσων παραγωγῆς. Ἄλλοι — οἱ σοσιαλιστές — ἔβρισκαν αὐτή τή διανομή ἄδικη καί ἀναζητοῦσαν οὐτοπικά μέσα γιά νά ἐξαλείψουν τήν ἀδικία. Καί οἱ πρῶτοι καί οἱ δεύτεροι ἔμεναν αἰχμάλωτοι τῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν, ἔτσι ὅπως τίς εἶχαν βρεῖ.

Τότε ἐμφανίστηκε ὁ Μάρξ. Καί μάλιστα σέ ἄμεση ἀντίθεση πρός

[2] *Roscoe-Schorlemmer*: «Ausführliches Lehrbuch der Chemie», Braunschweig 1877, I, σελ. 13, 18.

ὅλους τούς προγενέστερούς του. Ἐκεῖ πού αὐτοί εἶχαν δεῖ μιά *λύση*, ὁ Μάρξ ἔβλεπε μόνο ἕνα *πρόβλημα*. Εἶδε πώς ἐδῶ δέν ὑπῆρχε οὔτε ἀποφλογιστομένος ἀέρας, οὔτε ἀέρας τῆς φωτιᾶς, ἀλλά ὀξυγόνο, πώς ἐδῶ δέν ἐπρόκειτο οὔτε γιά τήν ἁπλή διαπίστωση ἑνός οἰκονομικοῦ γεγονότος, οὔτε γιά τή σύγκρουσή αὐτοῦ τοῦ γεγονότος μέ τήν αἰώνια δικαιοσύνη καί τήν ἀληθινή ἠθική, ἀλλά γιά ἕνα γεγονός, πού προοριζόταν ν' ἀνατρέψει ὅλη τήν πολιτική οἰκονομία καί πού πρόσφερνε, σ' ἐκεῖνον πού ἤξερε νά τό χρησιμοποιήσει, τό κλειδί γιά τήν κατανόηση ὅλης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Μέ βάση αὐτό τό γεγονός, ἐρεύνησε ὅλες τίς ὑπάρχουσες κατηγορίες, ὅπως ὁ Λαβουαζιέ μέ βάση τό ὀξυγόνο εἶχε ἐρευνήσει τίς ὑπάρχουσες κατηγορίες τῆς φλογιστικῆς χημείας. Γιά νά μάθει κανείς τί ἦταν ἡ ὑπεραξία, ἔπρεπε νά μάθει τί ἦταν ἡ ἀξία. Ἔπρεπε πρίν ἀπόλα νά ὑποβληθεῖ σέ κριτική ἡ ἴδια ἡ θεωρία τῆς ἀξίας τοῦ Ρικάρντο. Ἔτσι ὁ Μάρξ ἐξέτασε τήν ἐργασία στήν ἰδιότητά της νά δημιουργεῖ ἀξία καί διαπίστωσε γιά πρώτη φορά, *ποιά* ἐργασία, καί γιατί, καί πῶς δημιουργεῖ ἀξία, καί ὅτι ἡ ἀξία γενικά δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά πηγμένη ἐργασία *αὐτοῦ* τοῦ εἴδους — ἕνα σημεῖο πού ὁ Ροντμπέρτους δέν μπόρεσε ποτέ του νά τό καταλάβει. Ὁ Μάρξ ἐξέτασε κατόπι τή σχέση ἐμπορεύματος καί χρήματος καί ἀπόδειξε πῶς καί γιατί, χάρη στήν ἐνυπάρχουσα στό ἐμπόρευμα ἀξιακή ἰδιότητα, τό ἐμπόρευμα καί ἡ ἐμπορευματική ἀνταλλαγή πρέπει νά γεννοῦν τήν ἀντίθεση ἐμπορεύματος καί χρήματος. Ἡ θεωρία του τοῦ χρήματος πού στηρίζεται σ' αὐτό εἶναι ἡ πρώτη θεωρία πού ἐξαντλεῖ τό ζήτημα καί πού τή δέχονται τώρα σιωπηρά ὅλοι. Ἐξέτασε τή μετατροπή τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο καί ἀπόδειξε πώς βασίζεται στήν ἀγορά καί τήν πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Βάζοντας ἐδῶ στή θέση τῆς ἐργασίας τήν ἐργατική δύναμη, τήν ἀξιοδημιουργό ἰδιότητα, ὁ Μάρξ ἔλυσε μεμιᾶς μιά ἀπό τίς δυσκολίες, πάνω στίς ὁποῖες σμπαραλιάστηκε ἡ σχολή τοῦ Ρικάρντο: τό γεγονός ὅτι ἦταν ἀδύνατο νά ἐναρμονιστεῖ ἡ ἀμοιβαία ἀνταλλαγή κεφαλαίου καί ἐργασίας μέ τό νόμο τοῦ Ρικάρντο γιά τόν καθορισμό τῆς ἀξίας ἀπό τήν ἐργασία. Διαπιστώνοντας τό χωρισμό τοῦ κεφαλαίου σέ σταθερό καί μεταβλητό, ὁ Μάρξ κατόρθωσε πρῶτος νά περιγράψει ὥς τίς παραμικρότερες λεπτομέρειες τήν πραγματική πορεία τοῦ προτσές τῆς παραγωγῆς τῆς ὑπεραξίας, κι ἔτσι νά τό ἐξηγήσει — πράγμα πού δέν τό κατάφερε κανένας ἀπό τούς προγενέστερούς του. Διαπίστωσε λοιπόν μιά διάκριση μέσα στό ἴδιο τό κεφάλαιο, μέ τήν ὁποία ὁ Ροντμπέρτους, ὅπως καί ὅλοι οἱ ἀστοί οἰκονομολόγοι, δέν ἦταν σέ θέση νά κάνει τό παραμικρό, πού ὅμως δίνει τό κλειδί γιά τή λύση τῶν πιό περίπλοκων οἰκονομικῶν προβλημάτων, γιά τά ὁποῖα πάλι τήν πιό χτυπητή ἀπόδειξη μᾶς τή δίνει τοῦτο τό ΙΙ Βιβλίο, κι ἀκόμα περισσότερο τό ΙΙΙ Βιβλίο, ὅπως θά δείξουμε. Τήν ἴδια τήν ὑπεραξία τήν ἐρεύνησε παραπέρα, βρῆκε τίς δυό της μορφές: τήν ἀπόλυτη καί τή σχετική ὑπεραξία, καί ἔδειξε τό διαφορετικό, μά καί στίς δυό περιπτώσεις ἀποφασιστικό ρόλο, πού ἔχουν παίξει στήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Στηριζόμενος στήν ὑπεραξία, ἀνάπτυξε τήν πρώτη ὀρθολογική θεωρία τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας πού

έχουμε καί έδοσε γιά πρώτη φορά τίς γενικές γραμμές μιᾶς ἱστορίας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συσσώρευσης καί μιά περιγραφή τῆς ἱστορικῆς της τάσης.

Καί ὁ Ροντμπέρτους; Ἀφοῦ τά διάβασε ὅλα αὐτά, βλέπει ἐδῶ — πάντα σάν οἰκονομολόγος τῆς σκοπιμότητας πού ἦταν! — μιά «εἰσβολή στήν κοινωνία», βρίσκει πώς αὐτός ὁ ἴδιος ἔχει πεῖ κιόλας πολί πιό σύντομα καί μέ μεγαλύτερη σαφήνεια ἀπό ποῦ προέρχεται ἡ ὑπεραξία, καί βρίσκει, τέλος, πώς ναί μέν ὅλα αὐτά ταιριάζουν «στή σημερινή μορφή τοῦ κεφαλαίου», δηλ. στό κεφάλαιο, ὅπως ὑπάρχει ἱστορικά, ὄχι ὅμως «στήν ἔννοια τοῦ κεφαλαίου», δηλ. στήν οὐτοπική ἀντίληψη τοῦ κ. Ροντμπέρτους γιά τό κεφάλαιο. Ὁλόιδιος ὁ γέρο Πρίστλεϋ, πού ὥς τό θάνατό του ὁρκιζόταν στό φλογιστόν καί δέν ἤθελε ν' ἀκούσει τίποτα γιά τό ὀξυγόνο. Μόνο πού ὁ Πρίστλεϋ εἶχε πραγματικά πρῶτος παρασκευάσει τό ὀξυγόνο, ἐνῶ ὁ Ροντμπέρτους στήν ὑπεραξία του ἤ, μάλλον στήν «πρόσοδό» του ἁπλῶς ἀνακάλυψε ξανά μιά κοινοτοπία, κι ὅσο γιά τόν Μάρξ, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι ἔκανε ὁ Λαβουαζιέ, θεώρησε ἀνάξιό του νά ἰσχυριστεῖ, πώς εἶναι ὁ πρῶτος πού ἀνακάλυψε τό *γεγονός* τῆς ὕπαρξης τῆς ὑπεραξίας.

Ὅ,τι ἄλλο ἔχει συνεισφέρει ὁ Ροντμπέρτους στήν πολιτική οἰκονομία βρίσκεται στό ἴδιο ἐπίπεδο. Τήν ἐπεξεργασία καί τή μετατροπή τῆς ὑπεραξίας σέ οὐτοπία ἀπό τόν Ροντμπέρτους τήν ἔχει κιόλας χωρίς νά τό θέλει κριτικάρει ὁ Μάρξ στή «Misère de la Philosophie». Ὅ,τι ἄλλο ἦταν νά εἰπωθεῖ σχετικά μ' αὐτό, τόχω πεῖ στόν πρόλογο τῆς γερμανικῆς μετάφρασης τοῦ πιό πάνω συγγράμματος τοῦ Μάρξ. Ἡ ἐξήγηση πού δίνει ὁ Ροντμπέρτους στίς ἐμπορικές κρίσεις, ὅτι δηλ ὀφείλονται στήν ὑποκατανάλωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὑπάρχει κιόλας στό ἔργο τοῦ Σισμόντι «Nouveaux Principes de l'Economie Politique», Βιβλίο IV, κεφ. IV[3]. Μόνο πού ἐδῶ ὁ Σισμόντι εἶχε πάντα ὑπόψη του τήν παγκόσμια ἀγορά, ἐνῶ ὁ ὁρίζοντας τοῦ Ροντμπέρτους δέν ξεπερνάει τά σύνορα τῆς Πρωσίας. Οἱ θεωρητικολογίες του σχετικά μέ τό ζήτημα ἄν ὁ μισθός τῆς ἐργασίας προέρχεται ἀπό τό κεφάλαιο ἤ ἀπό τό εἰσόδημα, ἀνήκουν στήν περιοχή τῆς σχολαστικῆς καί ἀναιροῦνται ὁριστικά ἀπό τό τρίτο μέρος τούτου τοῦ Δεύτερου Βιβλίου τοῦ «Κεφαλαίου». Ἡ μοναδική ἰδιοχτησία πού τοῦ ἀπόμεινε εἶναι ἡ θεωρία του τῆς προσόδου, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ἐξακολουθεῖ νά κοιμᾶται ἥσυχα ὥς πού νά δημοσιευτεῖ τό χειρόγραφο τοῦ Μάρξ πού τήν κριτικάρει. Τέλος οἱ προτάσεις του γιά τή χειραφέτηση τῆς παλιᾶς πρωσικῆς γαιοχτησίας ἀπό τήν πίεση τοῦ κεφαλαίου εἶναι κι αὐτές πέρα γιά πέρα οὐτοπικές· ἀποφεύγουν ἴσα - ἴσα τό μοναδικό πραχτικό ζήτημα πού ἀφοροῦν — τό ζήτημα: Πῶς μπορεῖ ὁ παλιός πρῶσος γιοῦνκερ νά εἰσπράττει κάθε

[3] «Ἔτσι λοιπόν, μέ τή συγκέντρωση τοῦ πλούτου στά χέρια ἑνός μικροῦ ἀριθμοῦ κατόχων στενεύει ὅλο καί περισσότερο ἡ ἐσωτερική ἀγορά, καί ἡ βιομηχανία ἀναγκάζεται ὅλο καί περισσότερο ν' ἀναζητᾶ διεξόδους στίς ἀγορές τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού τίς ἀπειλοῦν μεγάλες ἀνατροπές» (συγκεκριμένα, ἡ κρίση τοῦ 1817 πού ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἡ περιγραφή της). «Nouveaux Principes», ἔκδ. 1819, μέρος I, σελ. 336.

χρόνο, ἄς ποῦμε, 20 000 μάρκα καί νά ξοδεύει, ἄς ποῦμε, 30 000 μάρκα χωρίς νά μπαίνει σέ χρέη;

Ἡ σχολή τοῦ Ρικάρντο σκόνταψε κατά τό 1830 στήν ὑπεραξία καί χάθηκε. Αὐτό πού δέν μπόρεσε νά λύσει ἡ ἴδια, ἔμεινε ἀκόμα πιό ἄλυτο γιά τή διάδοχό της, τή χυδαία πολιτική οἰκονομία. Τά δυό σημεῖα στά ὁποῖα σκόνταψε καί χάθηκε ἦταν τά παρακάτω:

Πρῶτο. Ἡ ἐργασία εἶναι τό μέτρο τῆς ἀξίας. Στήν ἀνταλλαγή της μέ τό κεφάλαιο ὅμως ἡ ζωντανή ἐργασία ἔχει μικρότερη ἀξία ἀπό τήν ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία μέ τήν ὁποία ἀνταλλάσσεται. Ὁ μισθός τῆς ἐργασίας, ἡ ἀξία μιᾶς καθορισμένης ποσότητας ζωντανῆς ἐργασίας, εἶναι πάντα μικρότερη ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος πού παράγεται ἀπ' αὐτή τήν ἴδια ποσότητα ζωντανῆς ἐργασίας, ἤ τοῦ προϊόντος μέ τό ὁποῖο παρασταίνεται. Διατυπωμένο ἔτσι, τό ζήτημα εἶναι πραγματικά ἄλυτο. Ὁ Μάρξ ἔθεσε σωστά τό ζήτημα, καί ἔδοσε ἔτσι τήν ἀπάντηση. Δέν εἶναι ἡ ἐργασία πού ἔχει ἀξία. Σάν ἀξιοδημιουργός δραστηριότητα ἡ ἐργασία δέν μπορεῖ νάχει μιάν ἰδιαίτερη ἀξία, ὅπως καί ἡ βαρύτητα δέν ἔχει ἰδιαίτερο βάρος, ἡ θερμότητα ἰδιαίτερη θερμοκρασία, ὁ ἠλεκτρισμός ἰδιαίτερη δύναμη ρεύματος. Αὐτό πού ἀγοράζεται καί πουλιέται σάν ἐμπόρευμα δέν εἶναι ἡ ἐργασία, ἀλλά ἡ ἐργατική *δύναμη*. Ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἐργατική δύναμη γίνεται ἐμπόρευμα, ἡ ἀξία της ρυθμίζεται ἀπό τήν ἐνσωματωμένη σ' αὐτήν ἐργασία, ὅπως γίνεται γιά ὅλα τά κοινωνικά προϊόντα, καί εἶναι ἴση μέ τήν ἐργασία, πού εἶναι κοινωνικά ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή καί ἀναπαραγωγή της. Ἐπομένως ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης μέ βάση αὐτήν τήν ἀξία της δέν ἀντιφάσκει καθόλου μέ τόν οἰκονομικό νόμο τῆς ἀξίας.

Δεύτερο. Σύμφωνα μέ τό νόμο τῆς ἀξίας τοῦ Ρικάρντο, δυό κεφάλαια, πού χρησιμοποιοῦν ἴση ποσότητα ζωντανῆς ἐργασίας μέ ἴση πληρωμή, παράγουν, μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους, σέ ἴσα χρονικά διαστήματα προϊόντα ἴσης ἀξίας, καθώς ἐπίσης ἴσο μέγεθος ὑπεραξίας ἤ κέρδους. Ἄν ὅμως χρησιμοποιοῦν ἄνισες ποσότητες ζωντανῆς ἐργασίας, δέν μποροῦν νά παράγουν ἴσο μέγεθος ὑπεραξίας ἤ, ὅπως λένε οἱ ρικαρντιανοί, κέρδους. Στήν πραγματικότητα ὅμως συμβαίνει τό ἀντίθετο. Πράγματι, ἴσα κεφάλαια παράγουν κατά μέσον ὅρο σέ ἴσα χρονικά διαστήματα ἴσα κέρδη, ἄσχετα ἀπό τό ἄν χρησιμοποιοῦν λίγη ἤ πολλή ζωντανή ἐργασία. Ἐδῶ λοιπόν ὑπάρχει μιά ἀντίφαση μέ τό νόμο τῆς ἀξίας, πού τήν εἶχε διαπιστώσει κιόλας ὁ Ρικάρντο καί πού κι αὐτήν ἡ σχολή του στάθηκε ἀνίκανη νά τή λύσει. Καί ὁ Ροντμπέρτους δέν μποροῦσε νά μή δεῖ αὐτή τήν ἀντίφαση. Ἀντί ὅμως νά τή λύσει, τή μετατρέπει σέ μιά ἀπό τίς ἀφετηρίες τῆς οὐτοπίας του. («Zur Erkenntnis etc.», σελ. 131). Τήν ἀντίφαση αὐτή τήν εἶχε λύσει κιόλας ὁ Μάρξ στό χειρόγραφο «Zur Kritik etc.»· σύμφωνα μέ τό σχέδιο τοῦ «Κεφαλαίου» ἡ λύση ἀκολουθεῖ στό III Βιβλίο. Ὥς τήν ἔκδοσή του θά περάσουν ἀκόμα κάμποσοι μῆνες. Ἐπομένως, οἱ οἰκονομολόγοι, πού βλέπουν στόν Ροντμπέρτους τή μυστική πηγή καί ἕναν ἀνώτερο πρόδρομο τοῦ Μάρξ, ἔχουν ἐδῶ μιάν εὐκαιρία νά δείξουν, τί μπορεῖ νά προσφέρει ἡ ροντμπερτιανή οἰκονομολογία. Ἄν ἀποδείξουν, πώς μπορεῖ καί πρέπει νά δια-

μορφώνεται ἕνα ἴσο μέσο ποσοστό κέρδους ὄχι μόνο χωρίς νά παραβιάζεται ὁ νόμος τῆς ἀξίας, ἀλλά ἀντίθετα πάνω στή βάση τοῦ νόμου αὐτοῦ, τότε θά τά ξαναποῦμε μαζί τους. Στό μεταξύ ἄς εὐαρεστηθοῦν νά βιαστοῦν. Οἱ λαμπρές ἔρευνες τούτου τοῦ II Βιβλίου καί τά ὁλότελα καινούργια συμπεράσματά τους σέ σχεδόν ἀπάτητα ὥς τώρα πεδία εἶναι ἁπλῶς προεισαγωγές στό περιεχόμενο τοῦ III Βιβλίου, πού ἀναπτύσσει τά τελικά συμπεράσματα τῆς περιγραφῆς ἀπό τόν Μάρξ τοῦ κοινωνικοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς πάνω σέ κεφαλαιοκρατική βάση. Ὅταν ἐκδοθεῖ αὐτό τό III Βιβλίο λίγος λόγος θά γίνεται πιά γιά κάποιον οἰκονομολόγο Ροντμπέρτους.

Τό Δεύτερο καί τό Τρίτο Βιβλίο τοῦ «Κεφαλαίου» ἐπρόκειτο, ὅπως μοῦ ἔλεγε πολλές φορές ὁ Μάρξ, ν' ἀφιερωθεῖ στή γυναίκα του.

Φρίντριχ Ἔνγκελς

Λονδίνο, τή μέρα τῶν γενεθλίων τοῦ Μάρξ, 5 τοῦ Μάη 1885

Τούτη ἡ δεύτερη ἔκδοση εἶναι στήν οὐσία ἐπιλέξει ἀνατύπωση τῆς πρώτης. Διορθώθηκαν τά τυπογραφικά λάθη, ἐξαλείφθηκαν ὁρισμένες στιλιστικές ἀμέλειες καί ἀφαιρέθηκαν μερικές σύντομες παράγραφες πού περιέχουν μόνο ἐπαναλήψεις.

Τό Τρίτο Βιβλίο, πού παρουσίασε ὁλότελα ἀναπάντεχες δυσκολίες, εἶναι σχεδόν ἕτοιμο στό χειρόγραφο. Ἄν τό ἐπιτρέψει ἡ ὑγεία μου, ἡ ἐκτύπωσή του μπορεῖ ν' ἀρχίσει φέτος τό φθινόπωρο.

Φ. Ἔνγκελς

Λονδίνο, 15 τοῦ Ἰούλη 1893

Γιά εὐκολία τῆς ἐπισκόπησης δίνουμε ἐδῶ τήν παρακάτω ἀπαρίθμηση τῶν σημείων πού ἔχουν παρθεῖ ἀπό τά χειρόγραφα II — VIII.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

[Κεφ. I]	σελ. 23 — 24	ἀπό τό χειρόγραφο II
	σελ. 24 — 34	ἀπό τό χειρόγραφο VII
	σελ. 34 — 38	ἀπό τό χειρόγραφο VI
	σελ. 38 — 61	ἀπό τό χειρόγραφο V
[Κεφ. II — IV]	σελ. 62 — 114	ἀπό τό χειρόγραφο V
[Κεφ. IV]	σελ. 114 — 118	Σημείωση πού βρέθηκε ἀνάμεσα σέ περιλήψεις ἀπό βιβλία
[Κεφ. V, VI]	σελ. 119 — 149	ἀπό τό χειρόγραφο IV

παρεμβάλλονται ὅμως
στίς σελ. 127 — 129 σημεῖα ἀπό τό χειρόγραφο VIII
στίς σελ. 132, 139 σημειώσεις ἀπό τό χειρόγραφο II

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφ. VII — VIII	σελ. 150 — 159	τό τέλος τοῦ χειρογράφου IV
Κεφ. VIII — XVIII	σελ. 159 — 349	ὅλα ἀπό τό χειρόγραφο II

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Κεφ. XVIII		σελ. 350 — 357	ἀπό τό χειρόγραφο II
Κεφ. XIX,	*I, II*	σελ. 358 — 388	ἀπό τό χειρόγραφο VIII
	III	σελ. 389 — 391	ἀπό τό χειρόγραφο II
Κεφ. XX,	*I*	σελ. 392 — 394	ἀπό τό χειρόγραφο II, μόνο ἡ τελευταία παράγραφος ἀπό τό χειρόγραφο VIII
	II	σελ. 394 — 395	κυρίως ἀπό τό χειρόγραφο II
	III — V	σελ. 395 — 422	ἀπό τό χειρόγραφο VIII
	VI — IX	σελ. 422 — 437	ἀπό τό χειρόγραφο II
	X — XII	σελ. 437 — 480	ἀπό τό χειρόγραφο VIII
	XIII	σελ. 480 — 489	ἀπό τό χειρόγραφο II
Κεφ. XXI,		σελ. 490 — 523	ὅλο ἀπό τό χειρόγραφο VIII

ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΠΡΟΤΣΕΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ Η ΚΥΚΛΗΣΗ ΤΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΚΥΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Τό προτσές κύκλησης* τοῦ κεφαλαίου[1] συντελεῖται σέ τρία στάδια, πού, ὅπως ἔχει ἐκτεθεῖ στόν πρῶτο τόμο, σχηματίζουν τήν ἀκόλουθη σειρά:

Πρῶτο στάδιο: Ὁ κεφαλαιοκράτης ἐμφανίζεται στήν ἀγορά ἐμπορευμάτων καί στήν ἀγορά ἐργασίας σάν ἀγοραστής. Τό χρῆμα του μετατρέπεται σέ ἐμπόρευμα ἤ ἐκτελεῖ τήν κυκλοφοριακή πράξη $X — E$.

Δεύτερο στάδιο: Παραγωγική κατανάλωση τῶν ἀγορασμένων ἐμπορευμάτων ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη. Ἐνεργεῖ σάν κεφαλαιοκράτης ἐμπορευματοπαραγωγός· τό κεφάλαιό του πραγματοποιεῖ τό προτσές παραγωγῆς. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι: ἕνα ἐμπόρευμα μεγαλύτερης ἀξίας ἀπό τήν ἀξία τῶν στοιχείων τῆς παραγωγῆς του.

Τρίτο στάδιο: Ὁ κεφαλαιοκράτης ἐπιστρέφει στήν ἀγορά σάν πουλητής. Τό ἐμπόρευμά του μετατρέπεται σέ χρῆμα ἤ ἐκτελεῖ τήν κυκλοφοριακή πράξη $E — X$.

Ἑπομένως ὁ τύπος τῆς κύκλησης τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου εἶναι: $X — E \ldots \Pi \ldots E' — X'$, ὅπου οἱ τελεῖες σημαίνουν ὅτι ἔχει διακοπεῖ τό προτσές τῆς κυκλοφορίας, ἐνῶ τό E' ὅπως καί τό X' ἐκφράζουν ἕνα E καί ἕνα X αὐξημένα μέ ὑπεραξία.

Στό Πρῶτο Βιβλίο τό πρῶτο καί τό τρίτο στάδιο ἔχουν ἐξεταστεῖ μόνο στό μέτρο, πού ἦταν ἀναγκαῖο γιά τήν κατανόηση τοῦ δεύτερου σταδίου, δηλ. τοῦ προτσές παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου. Γιαυτό δέν παίρνονται ἐκεῖ ὑπόψη οἱ διάφορες μορφές πού περιβάλλεται τό κεφάλαιο στά διάφορα στάδιά του καί πού στήν ἐπαναλαβαινόμενη κύκληση πό-

* Χρησιμοποιοῦμε τό μονολεχτικό ὅρο *κύκληση* γιά τήν ἀπόδοση τοῦ ὅρου Kreislauf ἀντί *κυκλική κίνηση* πού χρησιμοποιήσαμε στόν πρῶτο τόμο. *Σημ. Μετ.*

[1] Ἀπό τό χειρόγραφο II.

τε τίς περιβάλλεται, πότε τίς ἀποβάλλει. Οἱ μορφές αὐτές ἀποτελοῦν τώρα τό ἄμεσο ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς μας.

Γιά νά συλλάβουμε καθαρά αὐτές τίς μορφές, πρέπει πρῶτα νά κάνουμε ἀφαίρεση ἀπ' ὅλα τά περιστατικά πού δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τήν ἀλλαγή τῆς μορφῆς καί μέ τό σχηματισμό της σάν τέτια. Γιαυτό ἐδῶ προϋποθέτουμε ὄχι μόνο πώς τά ἐμπορεύματα πουλιοῦνται στίς ἀξίες τους, μά ἐπίσης πώς αὐτό γίνεται μέ ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους. Συνεπῶς παραβλέπουμε καί τίς ἀξιακές ἀλλαγές πού μπορεῖ νά σημειωθοῦν κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές κύκλησης.

Ι. ΠΡΩΤΟ ΣΤΑΔΙΟ. Χ–Ε[2]

Ὁ τύπος $X - E$ παρασταίνει τή μετατροπή ἑνός χρηματικοῦ ποσοῦ σέ μιά ποσότητα ἐμπορευμάτων· γιά τόν ἀγοραστή τή μετατροπή τοῦ χρήματός του σέ ἐμπόρευμα, γιά τούς πουλητές τή μετατροπή τῶν ἐμπορευμάτων τους σέ χρῆμα. Αὐτό πού τήν πράξη τούτη τῆς γενικῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας τήν κάνει ταυτόχρονα ἕνα λειτουργικά καθορισμένο τμῆμα στήν αὐτοτελῆ κύκληση ἑνός ἀτομικοῦ κεφαλαίου εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα ὄχι ἡ μορφή τῆς πράξης, ἀλλά τό ὑλικό της περιεχόμενο, ὁ εἰδικός χαρακτήρας χρήσης τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀλλάζουν τή θέση τους μέ τό χρῆμα. Ἀπό τή μιά μεριά εἶναι μέσα παραγωγῆς, κι ἀπό τήν ἄλλη ἐργατική δύναμη, ὑλικοί καί προσωπικοί συντελεστές τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, πού τό ἰδιαίτερό τους εἶδος πρέπει φυσικά ν' ἀνταποκρίνεται στό εἶδος τοῦ ἀντικειμένου πού πρόκειται νά παραχθεῖ. Ἄν ὀνομάσουμε Δ τήν ἐργατική δύναμη καί $M\pi$ τά μέσα παραγωγῆς, τότε τό σύνολο τῶν ἐμπορευμάτων πού πρέπει ν' ἀγοράσει ὁ κεφαλαιοκράτης εἶναι $E = \Delta + M\pi$, ἤ πιό σύντομα $E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ Ἑπομένως, ἄν ἐξετάσουμε τήν πράξη $X - E$ ἀπό τήν ἄποψη τοῦ περιεχομένου της, παρουσιάζεται σάν $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$, δηλ. τό $X - E$ ἀναλύεται σέ $X - \Delta$ καί $X - M\pi$. Τό χρηματικό ποσό X χωρίζεται σέ δυό μέρη, ἀπό τά ὁποῖα τό ἕνα ἀγοράζει ἐργατική δύναμη καί τό ἄλλο μέσα παραγωγῆς. Οἱ δυό αὐτές σειρές ἀγορασμάτων ἀνήκουν σέ δυό τελείως διαφορετικές ἀγορές, ἡ μιά στήν καθαυτό ἀγορά ἐμπορευμάτων, ἡ ἄλλη στήν ἀγορά ἐργασίας.

Ἐκτός ὅμως ἀπ' αὐτό τόν ποιοτικό χωρισμό τῆς ποσότητας τῶν ἐμπορευμάτων στήν ὁποία μετατρέπεται τό X, ὁ τύπος $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ παρασταίνει ἀκόμα μιά ἐξαιρετικά χαρακτηριστική ποσοτική σχέση.

Ξέρουμε πώς ἡ ἀξία ἤ ἡ τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης πληρώνεται μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας στόν κάτοχό της πού τήν προσφέρει γιά πούληση, δηλ. πληρώνεται σάν τιμή μιᾶς ὁρισμένης ποσότητας ἐργασίας πού περιέχει ὑπερεργασία· ἔτσι ἄν λχ. ἡ ἡμερήσια ἀξία τῆς ἐρ-

[2] Ἀπό δῶ καί μπρός ἀπό τό χειρόγραφο VII, πού ἄρχισε στίς 2 τοῦ Ἰούλη 1878.

γατικῆς δύναμης εἶναι ἴση μέ 3 μάρκα, δηλ. μέ τό προϊόν πεντάωρης ἐργασίας, τό ποσό αὐτό στό συμβόλαιο ἀγοραστῆ καί πουλητῆ φιγουράρει σάν ἡ τιμή ἤ ὁ μισθός, ἄς ποῦμε, μιᾶς δεκάωρης ἐργασίας. Ἄν ἔχει κλειστεῖ ἕνα τέτιο συμβόλαιο λχ. μέ 50 ἐργάτες, τότε οἱ ἐργάτες αὐτοί θά πρέπει νά προσφέρουν συνολικά στόν ἀγοραστή μέσα σέ μιά μέρα 500 ὧρες ἐργασίας, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ μισές, οἱ 250 ὧρες ἐργασίας = 25 δεκάωρες ἡμέρες ἐργασίας, ἀποτελοῦνται μόνο ἀπό ὑπερεργασία. Ἡ ποσότητα καί οἱ διαστάσεις τῶν μέσων παραγωγῆς πού χρειάζεται ν' ἀγοραστοῦν πρέπει νά εἶναι ἀρκετές γιά τή χρησιμοποίηση αὐτῆς τῆς μάζας ἐργασίας.

Ὥστε τό $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ δέν ἐκφράζει μόνο τήν ποιοτική σχέση, τό γεγονός ὅτι ἕνα καθορισμένο χρηματικό ποσό, λχ. 422 λίρες στερλίνες, μετατρέπεται σέ ἀμοιβαίως ἀντίστοιχα μέσα παραγωγῆς καί ἐργατική δύναμη, μά καί μιά ποσοτική σχέση ἀνάμεσα στό μέρος τοῦ χρήματος πού ξοδεύτηκε γιά ἐργατική δύναμη Δ καί στό μέρος τοῦ χρήματος πού ξοδεύτηκε γιά μέσα παραγωγῆς $M\pi$, μιά σχέση καθορισμένη ἐξαρχῆς ἀπό τήν ποσότητα τῆς περίσσιας ὑπερεργασίας πού πρέπει νά ξοδέψει ἕνας καθορισμένος ἀριθμός ἐργατῶν.

Ἑπομένως, ἄν λχ. σ' ἕνα κλωστήριο ὁ βδομαδιάτικος μισθός τῶν 50 ἐργατῶν εἶναι 50 λίρ. στ., πρέπει νά ξοδευτοῦν 372 λίρ. στ. σέ μέσα παραγωγῆς, ἄν αὐτή εἶναι ἡ ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού μετατρέπει σέ νῆμα ἡ βδομαδιάτικη ἐργασία 3000 ὡρῶν, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 1500 ὧρες εἶναι ὑπερεργασία.

Εἶναι τελείως ἀδιάφορο ἐδῶ ὥς ποιό βαθμό σέ διάφορους βιομηχανικούς κλάδους ἡ χρησιμοποίηση πρόσθετης ἐργασίας ἀπαιτεῖ συμπληρωματική δαπάνη ἀξίας μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς. Ἐδῶ πρόκειται μόνο γιά τό γεγονός ὅτι τό μέρος τοῦ χρήματος πού ξοδεύεται γιά μέσα παραγωγῆς — τά μέσα παραγωγῆς πού ἔχουν ἀγοραστεῖ κατά τήν ἐκτέλεση τῆς πράξης $X - M\pi$ — πρέπει ὁπωσδήποτε νά ἐπαρκεῖ, δηλαδή πρέπει ἐξαρχῆς νάχει ὑπολογιστεῖ γι' αὐτόν τό σκοπό, νάχει ἑτοιμαστεῖ στήν ἀντίστοιχη ἀναλογία. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ μάζα τῶν μέσων παραγωγῆς πρέπει νά εἶναι ἀρκετή γιά ν' ἀπορροφήσει ὅλη τή μάζα ἐργασίας, γιά νά μπορεῖ νά μετατραπεῖ μέ τήν ἐργασία σέ προϊόν. Ἄν δέν ὑπῆρχαν ἀρκετά μέσα παραγωγῆς, δέ θά μποροῦσε νά χρησιμοποιηθεῖ ἡ περίσσια ἐργασία πού διαθέτει ὁ ἀγοραστής· τό γεγονός ὅτι ἡ ἐργασία αὐτή βρίσκεται στή διάθεσή του δέ θά τόν ὠφελοῦσε σέ τίποτα. Ἄν ὑπῆρχαν περισσότερα μέσα παραγωγῆς ἀπό τή διαθέσιμη ἐργασία, δέ θά μποροῦσαν νά κορεστοῦν μέ ἐργασία, δέ θά μετατρέπονταν σέ προϊόν.

Ἀπό τή στιγμή πού ἔχει ἐκτελεστεῖ ἡ πράξη $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ ὁ ἀγοραστής δέ διαθέτει μόνο τά μέσα παραγωγῆς καί τήν ἐργατική δύναμη πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν παραγωγή ἑνός ὠφέλιμου μέσου παραγωγῆς. Διαθέτει περισσότερη ρευστοποιημένη ἐργατική δύναμη, ἤ μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας, ἀπ' ὅση εἶναι ἀναγκαία γιά τήν αναπλήρωση τῆς ἀξίας τῆς ἐργατικῆς δύναμης, καί ταυτόχρονα διαθέτει τά μέσα παραγωγῆς πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν ὑλοποίηση ἤ ἀντικειμενο-

ποίηση αὐτῆς τῆς ποσότητας ἐργασίας· διαθέτει δηλαδή τούς συντελεστές γιά τήν παραγωγή εἰδῶν μεγαλύτερης ἀξίας ἀπό τήν ἀξία τῶν στοιχείων παραγωγῆς τους, ἤ γιά τήν παραγωγή μιᾶς μάζας ἐμπορευμάτων πού περιέχει ὑπεραξία. Συνεπῶς, ἡ ἀξία πού προκαταβάλλει ὁ ἀγοραστής μέ τή μορφή χρήματος βρίσκεται τώρα σέ τέτια φυσική μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά δράσει σάν ἀξία πού γεννοβολάει ὑπεραξία (μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων). Μ' ἄλλα λόγια βρίσκεται στήν κατάσταση ἤ στή μορφή *παραγωγικοῦ κεφαλαίου,* πού εἶναι σέ θέση νά λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο πού δημιουργεῖ ἀξία καί ὑπεραξία. Τό κεφάλαιο μ' αὐτή τή μορφή τό ὀνομάζουμε Π.

Ἡ ἀξία ὅμως τοῦ Π = ἀξία τοῦ $\Delta + M\pi$, δηλ. εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ X πού ἔχει μετατραπεῖ σέ Δ καί $M\pi$. Τό X εἶναι ἡ ἴδια κεφαλαιακή ἀξία ὅπως καί τό Π, μόνο πού ὑπάρχει μέ ἄλλη μορφή, δηλαδή εἶναι κεφαλαιακή ἀξία σέ χρηματική κατάσταση ἤ σέ χρηματική μορφή — *χρηματικό κεφάλαιο.*

Γιαυτό, ἡ πράξη $X - E < \begin{smallmatrix}\Delta\\ M\pi\end{smallmatrix}$ ἤ, στή γενική της μορφή, ἡ πράξη $X - E$, πού ἐκφράζει ἕνα σύνολο ἀγορῶν ἐμπορευμάτων, ἡ πράξη αὐτή τῆς γενικῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας, ἀποτελώντας ἕνα στάδιο στό αὐτοτελές προτσές κύκλησης τοῦ κεφαλαίου, εἶναι ταυτόχρονα καί μετατροπή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας ἀπό τή χρηματική στήν παραγωγική της μορφή, ἤ, μέ λιγότερα λόγια, μετατροπή *χρηματικοῦ κεφαλαίου* σέ *παραγωγικό κεφάλαιο.* Στή μορφή λοιπόν τῆς κύκλησης, πού ἐξετάζουμε ἐδῶ πρῶτα, τό χρῆμα ἐμφανίζεται σάν ὁ πρῶτος φορέας τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, ἑπομένως τό χρηματικό κεφάλαιο σάν ἡ μορφή μέ τήν ὁποία προκαταβάλλεται τό κεφάλαιο.

Σάν χρηματικό κεφάλαιο βρίσκεται σέ μιά κατάσταση, πού μπορεῖ νά ἐκπληρώνει χρηματικές λειτουργίες, ὅπως λχ. στήν προκείμενη περίπτωση τίς λειτουργίες τοῦ γενικοῦ μέσου ἀγορᾶς καί τοῦ γενικοῦ μέσου πληρωμῆς. (Τή δεύτερη λειτουργία τήν ἐκπληρώνει ἐπειδή ἡ ἐργατική δύναμη, ἄν καί ἀγοράζεται πρῶτα, πληρώνεται ὅμως μόνο ἀφοῦ ἔχει δράσει. Ἄν τά μέσα παραγωγῆς δέν ὑπάρχουν ἕτοιμα στήν ἀγορά, ἀλλά πρέπει πρῶτα νά παραγγελθοῦν, στήν πράξη $X - M\pi$ τό χρῆμα λειτουργεῖ ἐπίσης σάν μέσο πληρωμῆς.) Ἡ ἱκανότητα αὐτή δέν πηγάζει ἀπό τό γεγονός ὅτι τό χρηματικό κεφάλαιο εἶναι κεφάλαιο, ἀλλά ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι χρῆμα.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά καί ἡ κεφαλαιακή ἀξία στή χρηματική της κατάσταση μπορεῖ νά ἐκπληρώνει μονάχα χρηματικές λειτουργίες καί τίποτα ἄλλο. Ἐκεῖνο πού τίς χρηματικές αὐτές λειτουργίες τίς κάνει νἆναι λειτουργίες κεφαλαίου εἶναι ὁ καθορισμένος τους ρόλος στήν κίνηση τοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως καί ἡ συνάρτηση τοῦ σταδίου, στό ὁποῖο ἐμφανίζονται, μέ τά ἄλλα στάδια τῆς κύκλησής του. Λογουχάρη στήν περίπτωση πού πρῶτα ἐξετάζουμε τό χρῆμα μετατρέπεται σέ ἐμπορεύματα, πού ἡ συνένωσή τους ἀποτελεῖ τή φυσική μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, καί ἔτσι κλείνει κιόλας μέσα της σέ λανθάνουσα μορφή, σάν δυνατότητα, τό ἀποτέλεσμα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς.

Ἕνα μέρος τοῦ χρήματος, πού στήν πράξη $X - E < \begin{smallmatrix}\Delta\\ M\pi\end{smallmatrix}$ ἐκπληρώνει τή λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, περνάει μέ τήν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς ἴδιας κυκλοφορίας σέ μιά λειτουργία, ὅπου ὁ κεφαλαιακός του χαρακτήρας ἐξαφανίζεται καί μένει ὁ χρηματικός του χαρακτήρας. Ἡ κυκλοφορία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου X ἀναλύεται σέ $X - M\pi$ καί $X - \Delta$, σέ ἀγορά μέσων παραγωγῆς καί σέ ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης. Ἄς ἐξετάσουμε τή δεύτερη πράξη αὐτή καθαυτή. Ἡ πράξη $X - \Delta$ εἶναι ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης ἀπομέρους τοῦ κεφαλαιοκράτη· ἀπομέρους τοῦ ἐργάτη, τοῦ κατόχου τῆς ἐργατικῆς δύναμης, εἶναι πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης — μποροῦμε ἐδῶ νά ποῦμε τῆς ἐργασίας, μιά καί προϋποθέσαμε τή μορφή τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας. Αὐτό πού γιά τόν ἀγοραστή εἶναι $X - E$ $(= X - \Delta)$ εἶναι ἐδῶ — ὅπως σέ κάθε ἀγορά — γιά τόν πουλητή (γιά τόν ἐργάτη) $\Delta - X$ $(= E - X)$, δηλ. πούληση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο στάδιο κυκλοφορίας ἤ ἡ πρώτη μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος ([Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο»] Βιβλίο Ι, κεφ. 3ο, 2α [σελ. 116 κ. ἑ]) · ἀπό τήν πλευρά τοῦ πουλητῆ τῆς ἐργασίας εἶναι μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματός του στή χρηματική του μορφή. Τό χρῆμα πού πῆρε ἔτσι ὁ ἐργάτης τό ξοδεύει σιγά-σιγά γιά τήν ἀγορά μιᾶς ποσότητας ἐμπορευμάτων πού ἱκανοποιοῦν τίς ἀνάγκες του, γιά εἴδη κατανάλωσης. Συνεπῶς, ἡ συνολική κυκλοφορία τοῦ ἐμπορεύματός του παρασταίνεται μέ τή μορφή $\Delta - X - E$, δηλ. πρῶτα $\Delta - X$ $(= E - X)$ καί ἔπειτα $X - E$, δηλ. μέ τή γενική μορφή τῆς ἁπλῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας $E - X - E$, ὅπου τό χρῆμα φιγουράρει σάν ἁπλό φευγαλέο μέσο κυκλοφορίας, σάν ἁπλός μεσάζων στήν ἀνταλλαγή ἐμπορεύματος μέ ἐμπόρευμα.

Ἡ πράξη $X - \Delta$ εἶναι τό χαρακτηριστικό στοιχεῖο τῆς μετατροπῆς χρηματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό κεφάλαιο, γιατί ἀποτελεῖ τόν οὐσιαστικό ὅρο τῆς πραγματικῆς μετατροπῆς τῆς προκαταβλημένης μέ χρηματική μορφή ἀξίας σέ κεφάλαιο, σέ ἀξία πού παράγει ὑπεραξία. Ἡ πράξη $X - M\pi$ χρειάζεται ἁπλῶς γιά νά ὑλοποιηθεῖ ἡ μάζα ἐργασίας πού ἔχει ἀγοραστεῖ μέ τήν πράξη $X - \Delta$. Γι' αὐτό τό λόγο, ἡ πράξη $X - \Delta$ ἔχει ἐξεταστεῖ ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη στό δεύτερο μέρος τοῦ Ι Βιβλίου: «Μετατροπή τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο» [σελ. 159 — 189]. Τό ζήτημα πρέπει νά ἐξεταστεῖ ἐδῶ κι ἀπό μιάν ἄλλη ἄποψη, εἰδικά σέ σχέση μέ τό χρηματικό κεφάλαιο σάν μορφή ἐμφάνισης τοῦ κεφαλαίου.

Ἡ πράξη $X - \Delta$ θεωρεῖται γενικά χαρακτηριστική γιά τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς. Ὅμως σέ καμιά περίπτωση γιά τό λόγο πού ἀναφέραμε πιό πάνω, γιά τό λόγο δηλ. ὅτι ἡ ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης εἶναι ἕνα συμβόλαιο ἀγορᾶς, ὅπου μπαίνει σάν ὅρος ἡ παροχή μιᾶς ποσότητας ἐργασίας, μεγαλύτερης ἀπό τήν ποσότητα πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἀναπλήρωση τῆς τιμῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας, δηλ. ἡ παροχή ὑπερεργασίας, αὐτοῦ τοῦ βασικοῦ ὅρου γιά τήν κεφαλαιοποίηση τῆς προκαταβλημένης ἀξίας, ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, γιά τήν παραγωγή ὑπεραξίας. Ἀλλά, ἀντίθετα, θεω-

ρεῖται χαρακτηριστική λόγω τῆς μορφῆς της, ἐπειδή μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀγοράζεται ἐργασία μέ *χρῆμα*, καί αὐτό ἀποτελεῖ γνώρισμα τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας.

Ἐδῶ πάλι δέν εἶναι τό ἄλογο τῆς μορφῆς πού θεωρεῖται χαρακτηριστικό. Ἀπεναντίας, αὐτό τό ἄλογο παραβλέπεται. Τό ἄλογο συνίσταται στό ὅτι ἡ ἐργασία, σάν ἀξιοδημιουργό στοιχεῖο, δέν μπορεῖ νάχει ἀξία ἡ ἴδια, ἑπομένως μιά δρισμένη ποσότητα ἐργασίας δέν μπορεῖ νάχει ἀξία πού νά ἐκφράζεται στήν τιμή της, στήν ἰσοδυναμία της μέ ἕνα καθορισμένο ποσό χρήματος. Ξέρουμε ὅμως πώς ὁ μισθός τῆς ἐργασίας εἶναι ἁπλῶς μιά μεταμφιεσμένη μορφή, μιά μορφή, μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται λχ. ἡ ἡμερήσια τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης σάν τιμή τῆς ἐργασίας πού ρευστοποιεῖται ἀπ' αὐτή τήν ἐργατική δύναμη στή διάρκεια μιᾶς ἡμέρας, ἔτσι πού ἡ ἀξία πού παράγεται ἀπ' αὐτή τήν ἐργατική δύναμη λχ. μέσα σέ 6 ὧρες ἐργασίας νά παρουσιάζεται σάν ἔκφραση τῆς ἀξίας τῆς δωδεκάωρης λειτουργίας της ἤ τῆς δωδεκάωρης ἐργασίας της.

Ἡ πράξη $X - \Delta$ θεωρεῖται τό χαρακτηριστικό, τό γνώρισμα τῆς λεγόμενης χρηματικῆς οἰκονομίας, ἐπειδή ἡ ἐργασία ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν ἐμπόρευμα τοῦ κατόχου της, ἑπομένως καί τό χρῆμα σάν ἀγοραστής — δηλαδή λόγω τῆς χρηματικῆς σχέσης (δηλ. τῆς ἀγορᾶς καί πούλησης ἀνθρώπινης δραστηριότητας). Ἀπό πολύ νωρίς, ὡστόσο. τό χρῆμα ἐμφανίζεται κιόλας σάν ἀγοραστής τῶν λεγόμενων ὑπηρεσιῶν, χωρίς τό X νάχει μετατραπεῖ σέ χρηματικό κεφάλαιο ἤ χωρίς νάχει ἀνατραπεῖ ὁ γενικός χαρακτήρας τῆς οἰκονομίας.

Γιά τό χρῆμα εἶναι πέρα γιά πέρα ἀδιάφορο σέ τί εἴδους ἐμπορεύματα μετατρέπεται. Εἶναι ἡ γενική μορφή ἰσοδύναμου ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων, πού μέ τίς τιμές τους δείχνουν κιόλας πώς παρασταίνουν ἰδεατά ἕνα καθορισμένο ποσό χρήματος, πώς περιμένουν τή μετατροπή τους σέ χρῆμα καί πώς μόνο, ἀλλάζοντας τή θέση τους μέ τό χρῆμα ἀποχτοῦν τή μορφή, μέ τήν ὁποία εἶναι μετατρέψιμα σέ ἀξίες χρήσης γιά τούς κατόχους τους. Ἄν λοιπόν ἡ ἐργατική δύναμη βρεθεῖ πιά στήν ἀγορά σάν ἐμπόρευμα τοῦ κατόχου της, ἐμπόρευμα πού ἡ πούλησή του γίνεται μέ τή μορφή τῆς πληρωμῆς γιά δουλιά, μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ἡ ἀγοραπωλησία της δέν παρουσιάζει τίποτα τό πιό παράξενο ἀπό τήν ἀγοραπωλησία κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος. Τό χαρακτηριστικό δέν εἶναι ὅτι τό ἐμπόρευμα ἐργατική δύναμη πουλιέται κι ἀγοράζεται, ἀλλά ὅτι ἡ ἐργατική δύναμη ἐμφανίζεται σάν ἐμπόρευμα.

Μέ τήν πράξη $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$, δηλ. μέ τή μετατροπή χρηματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό κεφάλαιο, ὁ κεφαλαιοκράτης πραγματοποιεῖ τήν ἕνωση τῶν ὑλικῶν καί προσωπικῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, ἐφόσον οἱ συντελεστές αὐτοί ἀποτελοῦνται ἀπό ἐμπορεύματα. Ἄν τό χρῆμα γιά πρώτη φορά μετατρέπεται σέ παραγωγικό κεφάλαιο, ἤ ἄν γιά πρώτη φορά λειτουργεῖ γιά τόν κάτοχό του σάν χρηματικό κεφάλαιο, πρέπει τότε αὐτός πρῶτα ν' ἀγοράσει τά μέσα παραγωγῆς, χτίρια, μηχανές κλπ., προτοῦ ἀγοράσει τήν ἐργατική δύναμη· γιατί ὅταν ἡ ἐργατική δύναμη περάσει κάτω ἀπό τήν ἐξουσία του, πρέπει νά ὑπάρχουν

τά μέσα παραγωγῆς, γιά νά μπορεῖ νά τή χρησιμοποιήσει σάν ἐργατική δύναμη.

Ἔτσι παρουσιάζεται τό ζήτημα ἀπό τήν πλευρά τοῦ κεφαλαιοκράτη.

Κι ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἐργάτη: Ἡ παραγωγική δράση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης γίνεται δυνατή μόνο ἀπό τή στιγμή πού συνεπεία τῆς πούλησής της τήν ἑνώνουν μέ τά μέσα παραγωγῆς. Ἑπομένως, ἡ ἐργατική δύναμη, πρίν ἀπό τήν πούλησή της, ὑπάρχει χωρισμένη ἀπό τά μέσα παραγωγῆς, ἀπό τούς ὑλικούς ὅρους τῆς δράσης της. Σ' αὐτή τήν κατάσταση τοῦ χωρισμοῦ δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ οὔτε ἄμεσα γιά τήν παραγωγή ἀξιῶν χρήσης γιά τόν κάτοχό της, οὔτε γιά τήν παραγωγή ἐμπορευμάτων, πού ἀπό τήν πούλησή τους θά μποροῦσε νά ζήσει. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού μέ τήν πούλησή της τήν ἔχουν ἑνώσει μέ τά μέσα παραγωγῆς, ἀποτελεῖ συστατικό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου τοῦ ἀγοραστῆ της, τό ἴδιο ὅπως καί τά μέσα παραγωγῆς.

Γιαυτό, παρά τό γεγονός ὅτι στήν πράξη $X - \Delta$ ὁ κάτοχος τοῦ χρήματος καί ὁ κάτοχος τῆς ἐργατικῆς δύναμης σχετίζονται μεταξύ τους μόνο σάν ἀγοραστής καί πουλητής, ἀντικρύζουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο σάν κάτοχος χρήματος καί σάν κάτοχος ἐμπορεύματος, δηλαδή ἀπό τήν ἄποψη αὐτή βρίσκονται μεταξύ τους σέ ἁπλή χρηματική σχέση — ὡστόσο ὁ ἀγοραστής ἐμφανίζεται ἐξαρχῆς καί σάν κάτοχος τῶν μέσων παραγωγῆς, πού ἀποτελοῦν τούς ὑλικούς ὅρους γιά τό παραγωγικό ξόδεμα τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἀπό τόν κάτοχό της. Μ' ἄλλα λόγια: τά μέσα αὐτά παραγωγῆς ἀντικρύζουν σάν ξένη ἰδιοχτησία τόν κάτοχο τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ πουλητής τῆς ἐργασίας ἀντικρύζει τόν ἀγοραστή της σάν ξένη ἐργατική δύναμη, πού πρέπει νά περάσει κάτω ἀπό τήν ἐξουσία τοῦ ἀγοραστῆ, νά ἐνσωματωθεῖ στό κεφάλαιό του, γιά νά μπορεῖ τό κεφάλαιο αὐτό νά δράσει πραγματικά σάν παραγωγικό κεφάλαιο. Ἑπομένως ἡ ταξική σχέση κεφαλαιοκράτη καί μισθωτοῦ ἐργάτη ὑπάρχει κιόλας, προϋποτίθεται κιόλας τή στιγμή πού καί οἱ δυό ἀντικρύζονται στήν πράξη $X - \Delta$ ($\Delta - X$ ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἐργάτη). Πρόκειται γιά ἀγορά καί πούληση, γιά χρηματική σχέση, μά γιά ἀγορά καί πούληση, ὅπου προϋποτίθενται ὁ ἀγοραστής σάν κεφαλαιοκράτης καί ὁ πουλητής σάν μισθωτός ἐργάτης, καί ἡ σχέση αὐτή ὑπάρχει χάρη στό γεγονός ὅτι οἱ ὅροι γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ἐργατικῆς δύναμης — τά μέσα συντήρησης καί τά μέσα παραγωγῆς — εἶναι, σάν ξένη ἰδιοχτησία, χωρισμένη ἀπό τόν κάτοχο τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Δέν μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ τό ζήτημα πῶς προκαλεῖται αὐτός ὁ χωρισμός. Ὑπάρχει ἀπό τή στιγμή πού συντελεῖται ἡ πράξη $X - \Delta$. Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι τό ἑξῆς: Ἄν ἡ πράξη $X - \Delta$ ἐμφανίζεται σάν μιά λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἤ ἄν τό χρῆμα ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν μορφή ὕπαρξης τοῦ κεφαλαίου, αὐτό σέ καμιά περίπτωση δέ γίνεται μόνο ἐπειδή τό χρῆμα παρουσιάζεται ἐδῶ σάν μέσο πληρωμῆς γιά μιά ἀνθρώπινη δραστηριότητα πού ἔχει ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα, γιά μιά ὑπηρεσία· δηλ. σέ καμιά περίπτωση χάρη στή λει-

τουργία τοῦ χρήματος σάν μέσου πληρωμῆς. Τό χρῆμα μπορεῖ καί ξοδεύεται μ' αὐτή τή μορφή μόνο γιατί ἡ ἐργατική δύναμη βρίσκεται σέ κατάσταση χωρισμοῦ ἀπό τά μέσα της παραγωγῆς (σ' αὐτά συμπεριλαβαίνονται καί τά μέσα συντήρησης, σάν μέσα παραγωγῆς τῆς ἴδιας τῆς ἐργατικῆς δύναμης)· καί γιατί ὁ χωρισμός αὐτός μπορεῖ νά ἀρθεῖ μόνο ἄν ἡ ἐργατική δύναμη πουληθεῖ στόν ἰδιοχτήτη τῶν μέσων παραγωγῆς, δηλ. μόνο ἄν ἀνήκει στόν ἀγοραστή καί ἡ λειτουργία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, πού τά ὅρια τῆς δραστηριότητάς της δέν συμπίπτουν καθόλου μέ τά ὅρια τῆς μάζας ἐργασίας, τῆς ἀναγκαίας γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς τιμῆς της. Ἡ κεφαλαιοκρατική σχέση στή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς ἐκδηλώνεται μόνο ἐπειδή αὐτή καθαυτή ὑπάρχει κιόλας στήν κυκλοφοριακή πράξη, στούς διαφορετικούς βασικούς οἰκονομικούς ὅρους, κάτω ἀπό τούς ὁποίους ἀντικρύζονται ὁ πουλητής καί ὁ ἀγοραστής, στήν ταξική τους σχέση. Ἡ σχέση αὐτή δέν προέρχεται ἀπό τή φύση τοῦ χρήματος· ἀντίθετα, ἡ ὕπαρξη αὐτῆς τῆς σχέσης εἶναι πού μπορεῖ καί μετατρέπει μιάν ἁπλή χρηματική λειτουργία σέ λειτουργία κεφαλαίου.

Στόν τρόπο πού ἀντιλαμβάνεται κανείς τό χρηματικό κεφάλαιο (γιά τήν ὥρα ἔχουμε νά κάνουμε μ' αὐτό μόνο μέσα στά πλαίσια τῆς καθορισμένης λειτουργίας, μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται ἐδῶ μπροστά μας) γίνονται συνήθως δυό παράλληλα ἤ ἀνάκατα λάθη. Πρῶτο, οἱ λειτουργίες πού ἐκπληρώνει ἡ κεφαλαιακή ἀξία σάν χρηματικό κεφάλαιο καί πού μπορεῖ νά τίς ἐκπληρώνει, ἀκριβῶς γιατί βρίσκεται σέ χρηματική μορφή, συνάγονται λαθεμένα ἀπό τόν κεφαλαιακό της χαρακτήρα, ἐνῶ ὀφείλονται μονάχα στή χρηματική κατάσταση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, στή μορφή ἐμφάνισής της σάν χρῆμα. Καί, δεύτερο, ἀντίστροφα: Τό εἰδικό περιεχόμενο τῆς χρηματικῆς λειτουργίας, πού τή μετατρέπει ταυτόχρονα καί σέ κεφαλαιακή λειτουργία, τό συνάγουν ἀπό τή φύση τοῦ χρήματος (καί γιαυτό συγχέουν τό χρῆμα μέ τό κεφάλαιο), ἐνῶ ἡ λειτουργία αὐτή προϋποθέτει τέτιους κοινωνικούς ὅρους, πού δέν ὑπάρχουν καθόλου ἐδῶ στήν ἐκτέλεση τῆς πράξης $X - \Delta$, δηλ. στήν ἁπλή ἐμπορευματική καί στήν ἀντίστοιχή της χρηματική κυκλοφορία.

Ἡ ἀγοραπωλησία δούλων εἶναι κι αὐτή ὡς πρός τή μορφή της ἀγοραπωλησία ἐμπορευμάτων. Χωρίς ὅμως τήν ὕπαρξη τῆς δουλείας τό χρῆμα δέν μπορεῖ νά ἐκπληρώνει αὐτή τή λειτουργία. Πρέπει νά ὑπάρχει ἡ δουλεία γιά νά μπορεῖ νά ξοδεύεται χρῆμα γιά τήν ἀγορά δούλων. Ἀντίστροφα, δέν εἶναι καθόλου ἀρκετή ἡ ὕπαρξη χρήματος στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ γιά νά κάνει δυνατή τήν ὕπαρξη τῆς δουλείας.

Τό γεγονός ὅτι ἡ πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἀπό τόν ἴδιο τόν κάτοχό της (μέ τή μορφή τῆς πούλησης τῆς ἐργασίας του ἤ μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας) δέν παρουσιάζεται σάν μεμονωμένο φαινόμενο, ἀλλά σάν κοινωνικά ἀποφασιστική προϋπόθεση τῆς παραγωγῆς ἐμπορευμάτων, τό γεγονός λοιπόν ὅτι τό χρηματικό κεφάλαιο ἐπιτελεῖ σέ κοινωνική κλίμακα τή λειτουργία $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ πού ἐξετάζουμε ἐδῶ — τό γεγονός αὐτό προϋποθέτει ὁρισμένα ἱστορικά προτσές πού

διάλυσαν τήν ἀρχική ἕνωση τῶν μέσων παραγωγῆς μέ τήν ἐργατική δύναμη· προτσές πού εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα ἡ μάζα τοῦ λαοῦ, οἱ ἐργάτες, ν' ἀντικρύζονται, σάν μή ἰδιοχτῆτες αὐτῶν τῶν μέσων παραγωγῆς, μέ τούς μή-ἐργάτες, σάν ἰδιοχτῆτες τους. Ἐδῶ δέν ἀλλάζει καθόλου ἡ ὑπόθεση ἀπό τό ἄν ἡ ἕνωση αὐτή πρίν τή διάλυσή της εἶχε τέτια μορφή πού ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης σάν μέσο παραγωγῆς ἀνῆκε κι αὐτός στά ἄλλα μέσα παραγωγῆς ἤ ἄν ἦταν ἰδιοχτήτης τους.

Ἡ πραγματικότητα λοιπόν πού ὑπάρχει ἐδῶ στή βάση τῆς πράξης $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ εἶναι ἡ διανομή· ὄχι ἡ διανομή μέ τή συνηθισμένη ἔννοια τῆς διανομῆς τῶν μέσων κατανάλωσης, ἀλλά ἡ διανομή τῶν ἴδιων τῶν στοιχείων τῆς παραγωγῆς, ἀπό τά ὁποῖα οἱ ὑλικοί συντελεστές βρίσκονται συγκεντρωμένοι στή μιά πλευρά, ἐνῶ ἡ ἐργατική δύναμη βρίσκεται ἀπομονωμένη ἀπ' αὐτά, στήν ἄλλη.

Τά μέσα παραγωγῆς, τό ὑλικό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πρέπει ἑπομένως ν' ἀντιπαρατίθενται στόν ἐργάτη σάν τέτια, σάν κεφάλαιο, γιά νά μπορεῖ ἡ πράξη $X - \Delta$ νά γίνει γενική κοινωνική πράξη.

Εἴδαμε προηγούμενα πώς ὅταν ἐγκαθιδρυθεῖ πιά ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή, στήν ἐξέλιξή της δέν ἀναπαράγει μόνο αὐτό τό χωρισμό, ἀλλά καί τόν εὐρύνει σέ διαρκῶς μεγαλύτερη κλίμακα, ὥς πού γίνεται ἡ γενικά κυρίαρχη κοινωνική κατάσταση. Ἡ ὑπόθεση ὅμως παρουσιάζει καί ἄλλη μιά πλευρά. Γιά νά μπορεῖ νά σχηματιστεῖ τό κεφάλαιο καί νά γίνει κύριος τῆς παραγωγῆς, προϋποτίθεται ἕνας κάποιος βαθμός ἀνάπτυξης τοῦ ἐμπορίου, ἄρα καί τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας, ἑπομένως καί τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς. Γιατί στήν κυκλοφορία δέν μποροῦν νά μπαίνουν εἴδη σάν ἐμπορεύματα, ἐφόσον δέν παράγονται γιά πούληση, δηλαδή σάν ἐμπορεύματα. Ἡ ἐμπορευματική παραγωγή ὅμως ἐμφανίζεται σάν φυσικός, κυρίαρχος χαρακτήρας τῆς παραγωγῆς μόνο πάνω στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς.

Οἱ ρῶσοι γαιοχτήμονες, πού ἐξαιτίας τῆς λεγόμενης χειραφέτησης τῶν ἀγροτῶν ἀσκοῦν σήμερα τήν ἀγροτική τους οἰκονομία μέ μισθωτούς ἐργάτες ἀντί μέ δουλοπάροικους ὑπόχρεους ἐργάτες, παραπονιοῦνται γιά δυό πράγματα: Πρῶτο, γιά τήν ἔλλειψη χρηματικοῦ κεφαλαίου. Λένε λχ.: Προτοῦ πουλήσει κανείς τή σοδιά εἶναι ὑποχρεωμένος νά πληρώσει μισθωτούς ἐργάτες σέ σχετικά μεγάλη κλίμακα, καί ἐδῶ λείπει ὁ πρῶτος ὅρος γι' αὐτό, τό μετρητό χρῆμα. Γιά νά γίνεται κεφαλαιοκρατικά ἡ παραγωγή, πρέπει νά ὑπάρχει πάντα κεφάλαιο μέ τή μορφή χρήματος, ἀκριβῶς γιά τήν πληρωμή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Ὅσο γι' αὐτό οἱ γαιοχτήμονες μποροῦν νά παρηγοριοῦνται. Μέ τόν καιρό ὅλα γίνονται, καί ὁ βιομήχανος κεφαλαιοκράτης διαθέτει ὄχι μόνο τό δικό του χρῆμα, μά καί l' argent des autres [τό χρῆμα τῶν ἄλλων].

Πιό χαρακτηριστικό ὅμως εἶναι τό δεύτερο παράπονο, τό παράπονο πώς κι ἄν ἀκόμα ἔχει κανείς χρῆμα δέ βρίσκει διαθέσιμες σέ ἐπαρκῆ ποσότητα καί ὁποτεδήποτε τίς ἐργατικές δυνάμεις πού χρειάζεται ν' ἀγοραστοῦν, ἐπειδή ὁ ρῶσος ἐργάτης γῆς, λόγω τῆς κοινοχτημοσύνης τῆς γῆς ἀπό τήν ἀγροτική κοινότητα, δέν εἶναι ἀκόμα ὁλότελα χωρισμένος

ἀπό τά μέσα του παραγωγῆς καί γιαυτό δέν εἶναι ἀκόμα «ἐλεύθερος μισθωτός ἐργάτης» μέ τήν πλέρια σημασία τῆς λέξης. Ἡ ὕπαρξη ὅμως τοῦ ἐλεύθερου ἐργάτη σέ κοινωνική κλίμακα ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο ὅρο γιά νά μπορεῖ ἡ πράξη $X - E$, ἡ μετατροπή χρήματος σέ ἐμπόρευμα, νά παρουσιάζεται σάν μετατροπή χρηματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό κεφάλαιο.

Εἶναι ἑπομένως ὁλοφάνερο πώς ὁ τύπος γιά τήν κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου: $X - E \ldots \Pi \ldots E' - X'$ ἀποτελεῖ τόν αὐτονόητο τύπο τῆς κύκλησης τοῦ κεφαλαίου μόνο πάνω στή βάση μιᾶς ἀναπτυγμένης πιά κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, γιατί προϋποθέτει τήν ὕπαρξη τῆς τάξης τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν σέ κοινωνική κλίμακα. Ὅπως εἴδαμε, ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή δέν παράγει μόνο ἐμπόρευμα καί ὑπεραξία· ἀναπαράγει, καί μάλιστα σέ διαρκῶς εὐρυνόμενη κλίμακα, τήν τάξη τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν καί μετατρέπει τήν τεράστια πλειοψηφία τῶν ἄμεσων παραγωγῶν σέ μισθωτούς ἐργάτες. Γιαυτό οἱ πράξεις $X - E \ldots \Pi \ldots E' - X'$, μιά καί ἡ πρώτη προϋπόθεση τῆς πραγματοποίησής τους εἶναι ἡ διαρκής ὕπαρξη τῆς τάξης τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, προϋποθέτουν κιόλας τό κεφάλαιο μέ τή μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως καί τή μορφή τῆς κύκλησης τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

ΙΙ. ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΤΑΔΙΟ. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Ἡ κύκληση τοῦ κεφαλαίου πού ἐξετάζουμε ἐδῶ ἀρχίζει μέ τήν κυκλοφοριακή πράξη $X - E$, μέ τή μετατροπή χρήματος σέ ἐμπόρευμα, μέ ἀγορά. Ἡ κυκλοφορία λοιπόν πρέπει νά συμπληρωθεῖ μέ τήν ἀντίθετη μεταμόρφωση $E - X$, μέ τή μετατροπή ἐμπορεύματος σέ χρῆμα, μέ πούληση. Τό ἄμεσο ὅμως ἀποτέλεσμα τῆς πράξης $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ εἶναι ἡ διακοπή τῆς κυκλοφορίας τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ἔχει προκαταβληθεῖ μέ χρηματική μορφή. Μέ τή μετατροπή χρηματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό κεφάλαιο ἡ κεφαλαιακή ἀξία ἔχει πάρει μιά φυσική μορφή, μέ τήν ὁποία δέν μπορεῖ νά ἐξακολουθεῖ νά κυκλοφορεῖ, ἀλλά πρέπει νά μπεῖ στήν κατανάλωση, καί συγκεκριμένα στήν παραγωγική κατανάλωση. Ἡ χρήση τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἡ ἐργασία, μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μονάχα στό προτσές τῆς ἐργασίας. Ὁ κεφαλαιοκράτης δέν μπορεῖ νά ξαναπουλήσει τόν ἐργάτη σάν ἐμπόρευμα, γιατί ὁ ἐργάτης δέν εἶναι δοῦλος του καί γιατί ὁ κεφαλαιοκράτης δέν ἀγόρασε παρά μόνο τή χρησιμοποίηση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης γιά καθορισμένο χρονικό διάστημα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μπορεῖ νά χρησιμοποιήσει τήν ἐργατική δύναμη μόνο ἄν τή βάλει νά χρησιμοποιήσει τά μέσα παραγωγῆς σάν δημιουργούς ἐμπορευμάτων. Ἑπομένως τό ἀποτέλεσμα τοῦ πρώτου σταδίου εἶναι ἡ εἴσοδος στό δεύτερο, στό παραγωγικό στάδιο τοῦ κεφαλαίου.

Ἡ κίνηση αὐτή παρασταίνεται μέ τόν τύπο $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi} \ldots \Pi$, ὅπου οἱ τελεῖες σημαίνουν, πώς ἔχει διακοπεῖ ἡ κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου, πώς ὅμως συνεχίζεται τό προτσές τῆς κύκλησής του, μπαίνοντας ἀπό τή σφαίρα τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς. Ὥστε τό πρῶτο στάδιο, ἡ μετατροπή χρηματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό, ἐμφανίζεται μόνο σάν προοίμιο καί εἰσαγωγική φάση στό δεύτερο στάδιο, στή λειτουργία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Ἡ πράξη $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ προϋποθέτει πώς τό ἄτομο πού τήν πραγματοποιεῖ δέ διαθέτει ἁπλῶς ἀξίες μέ μιά ὁποιαδήποτε μορφή χρήσης, ἀλλά πώς τίς ἀξίες αὐτές τίς κατέχει μέ χρηματική μορφή, πώς εἶναι κάτοχος χρήματος. Ἡ πράξη ὅμως συνίσταται ἀκριβῶς στό δόσιμο τοῦ χρήματος, καί ὁ κάτοχος τοῦ χρήματος μπορεῖ νά μείνει κάτοχος τοῦ χρήματος μόνο ἐφόσον χάρη στήν ἴδια τήν πράξη τοῦ δοσίματος τό χρῆμα ἐπιστρέφει σ' αὐτόν implicite [συμπεριλαβαινόμενο]. Τό χρῆμα ὅμως μπορεῖ νά ξαναγυρίσει σ' αὐτόν μόνο μέ τήν πούληση ἐμπορευμάτων. Ἡ πράξη λοιπόν αὐτή τόν προϋποθέτει σάν ἐμπορευματοπαραγωγό.

$X - \Delta$. Ὁ μισθωτός ἐργάτης ζεῖ μονάχα ἀπό τήν πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἡ συντήρησή της — ἡ προσωπική συντήρηση τοῦ ἐργάτη — ἀπαιτεῖ καθημερινή κατανάλωση. Ἡ πληρωμή λοιπόν τοῦ ἐργάτη πρέπει νά ἐπαναλαβαίνεται διαρκῶς κατά σύντομα χρονικά διαστήματα, γιά νά μπορεῖ ὁ ἐργάτης νά ἐπαναλαβαίνει τίς ἀγορές τίς ἀπαραίτητες γιά τήν ἀτομική του συντήρηση, τήν πράξη $\Delta - X - E$ ἤ $E - X - E$. Γι' αὐτό τό λόγο, τόν ἐργάτη πρέπει νά τόν ἀντικρύζει ὁ κεφαλαιοκράτης διαρκῶς σάν κεφαλαιοκράτης τοῦ χρήματος, καί τό κεφάλαιό του σάν χρηματικό κεφάλαιο. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως, γιά νά μπορεῖ ἡ μάζα τῶν ἄμεσων παραγωγῶν, τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, νά ἐπιτελεῖ τήν πράξη $\Delta - X - E$, πρέπει τά ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης νά τήν ἀντικρύζουν διαρκῶς μέ ἀγοράσιμη μορφή, δηλ. μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων. Ἑπομένως ἡ κατάσταση αὐτή ἀπαιτεῖ κιόλας ἕναν ὑψηλό βαθμό ἀνάπτυξης τῆς κυκλοφορίας τῶν προϊόντων σάν ἐμπορευμάτων, συνεπῶς καί τῆς ἔκτασης τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς. Ὅταν γενικευθεῖ ἡ παραγωγή πού γίνεται μέ μισθωτή ἐργασία, πρέπει ἡ ἐμπορευματική παραγωγή ν' ἀποτελεῖ τή γενική μορφή τῆς παραγωγῆς. Καί ἡ γενικευμένη ἐμπορευματική παραγωγή ἀπαιτεῖ μέ τή σειρά της ἕνα διαρκῶς αὐξανόμενο καταμερισμό τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, δηλ. μιά διαρκῶς μεγαλύτερη εἰδίκευση τοῦ προϊόντος πού παράγεται σάν ἐμπόρευμα ἀπό ἕναν ὁρισμένο κεφαλαιοκράτη, μιά διαρκῶς μεγαλύτερη διάσπαση ἀλληλοσυμπληρωνόμενων προτσές παραγωγῆς σέ αὐτοτελῆ προτσές. Γιαυτό, στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται τό $X - \Delta$, αναπτύσσεται καί τό $X - M\pi$· δηλαδή στόν ἴδιο βαθμό ἡ παραγωγή τῶν μέσων παραγωγῆς χωρίζεται ἀπό τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος ἐκείνου, πού αὐτά τά ἴδια ἀποτελοῦν τά μέσα παραγωγῆς του καί ἀντικρύζουν σάν ἐμπορεύματα κάθε ἐμπορευματοπαραγωγό, πού δέν τά παράγει, ἀλλά τά ἀγοράζει γιά τό δικό του καθορισένο προτσές πα-

ραγωγῆς. Τά μέσα παραγωγῆς προέρχονται ἀπό κλάδους παραγωγῆς πού ἀσκοῦνται ἀνεξάρτητα καί τελείως χωρισμένοι ἀπό τό δικό του κλάδο καί μπαίνουν στό δικό του κλάδο παραγωγῆς σάν ἐμπορεύματα, πρέπει ἑπομένως ν' ἀγοράζονται. Οἱ ὑλικοί ὅροι τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς τόν ἀντικρύζουν ὅλο καί περισσότερο σάν προϊόντα ἄλλων ἐμπορευματοπαραγωγῶν, σάν ἐμπορεύματα. Στόν ἴδιο βαθμό πρέπει ὁ κεφαλαιοκράτης νά ἐμφανίζεται σάν κεφαλαιοκράτης τοῦ χρήματος, μ' ἄλλα λόγια, πλαταίνει ἡ κλίμακα πού τό καιφάλαιό του πρέπει νά λειτουργεῖ σάν χρηματικό κεφάλαιο.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά: Τά ἴδια περιστατικά πού παράγουν τό βασικό ὅρο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς — τήν ὕπαρξη μιᾶς τάξης μισθωτῶν ἐργατῶν — προωθοῦν τό πέρασμα ὅλης τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς σέ κεφαλαιοκρατική ἐμπορευματική παραγωγή. Στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται αὐτή ἡ τελευταία, ἐπενεργεῖ ἀποσυνθετικά καί διαλυτικά πάνω σέ κάθε παλαιότερη μορφή τῆς παραγωγῆς, πού, μιά καί εἶναι προσανατολισμένη κυρίως πρός τήν ἄμεση ἰδιοκατανάλωση, μετατρέπει σέ ἐμπόρευμα μονάχα τό περίσσευμα τοῦ προϊόντος. Ἡ κεφαλαιοκρατική ἐμπορευματική παραγωγή μετατρέπει τήν πούληση τοῦ προϊόντος σέ κύριο ἐνδιαφέρον, στήν ἀρχή χωρίς φαινομενικά νά θίγει τόν ἴδιο τόν τρόπο παραγωγῆς, τέτιο ἦταν λχ. τό πρῶτο ἀποτέλεσμα τοῦ παγκόσμιου κεφαλαιοκρατικοῦ ἐμπορίου σέ λαούς σάν τούς κινέζους, τούς ἰνδούς, τούς ἄραβες κλπ. Δεύτερο, ὅμως, ἐκεῖ πού ριζώνει καταστρέφει ὅλες τίς μορφές τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, πού βασίζονται εἴτε στήν ἐργασία τῶν ἴδιων τῶν παραγωγῶν, εἴτε στήν πούληση μόνο τοῦ πλεονάζοντος προϊόντος σάν ἐμπόρευμα. Πρῶτα, γενικεύει τήν ἐμπορευματική παραγωγή καί ἔπειτα μετατρέπει βαθμηδόν ὅλη τήν ἐμπορευματική παραγωγή σέ κεφαλαιοκρατική[3].

Ὁποιεσδήποτε κι ἄν εἶναι οἱ κοινωνικές μορφές τῆς παραγωγῆς, συντελεστές της παραμένουν πάντα οἱ ἐργάτες καί τά μέσα παραγωγῆς. Μά ἐφόσον οἱ ἐργάτες εἶναι χωρισμένοι ἀπό τά μέσα παραγωγῆς καί οἱ πρῶτοι καί τά δεύτερα εἶναι μόνο δυνάμει συντελεστές τῆς παραγωγῆς. Γιά νά γίνει γενικά παραγωγή, πρέπει νά ἑνωθοῦν. Ὁ εἰδικός τρόπος μέ τόν ὁποῖο πραγματοποιεῖται αὐτή ἡ ἕνωση κάνει νά διακρίνονται οἱ διάφορες οἰκονομικές ἐποχές τῆς κοινωνικῆς διάρθρωσης. Στήν προκείμενη περίπτωση ὁ χωρισμός τοῦ ἐλεύθερου ἐργάτη ἀπό τά μέσα παραγωγῆς του ἀποτελεῖ τή δοσμένη ἀφετηρία, καί εἴδαμε, πῶς καί κάτω ἀπό ποιούς ὅρους ἑνώνονται οἱ δυό αὐτοί συντελεστές στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη — δηλ. ἑνώνονται σάν παραγωγικός τρόπος ὕπαρξης τοῦ κεφαλαίου του. Γιαυτό, τό πραγματικό προτσές, στό ὁποῖο μπαίνουν οἱ ἑνωμένοι μ' αὐτόν τόν τρόπο προσωπικοί καί ὑλικοί δημιουργοί τοῦ ἐμπορεύματος, τό ἴδιο τό προτσές τῆς παραγωγῆς, γίνεται λειτουργία τοῦ κεφαλαίου — κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγῆς, πού τή φύση του

³ Ὡς ἐδῶ ἀπό τό χειρόγραφο VII. Ἀπό δῶ καί μπρός ἀπό τό χειρόγραφο VI.

τήν ἀναπτύξαμε διεξοδικά στόν πρῶτο τόμο τούτου τοῦ συγγράμματος. Κάθε ἐπιχείρηση παραγωγῆς ἐμπορευμάτων γίνεται ταυτόχρονα ἐπιχείρηση ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης· ὅμως μόνο ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἐμπορευμάτων μετατρέπεται σέ ἕναν τρόπο ἐκμετάλλευσης πού ἀφήνει ἐποχή, πού στήν παραπέρα ἱστορική ἐξέλιξή του, χάρη στήν ὀργάνωση τοῦ προτσές τῆς ἐργασίας καί στή γιγάντια τελειοποίηση τῆς τεχνικῆς, ἀνατρέπει ὅλη τήν οἰκονομική διάρθρωση τῆς κοινωνίας καί ἀφήνει πολύ πίσω ὅλες τίς ἐποχές πού προηγήθηκαν.

Τά μέσα παραγωγῆς καί ἡ ἐργατική δύναμη, ἐφόσον εἶναι μορφές ὕπαρξης τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας, διακρίνονται τό ἕνα ἀπ' τ' ἄλλο σάν σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο, ἐξαιτίας τῶν διαφορετικῶν ρόλων πού παίζουν στή διάρκεια τοῦ προτσές τῆς παραγωγῆς κατά τό σχηματισμό τῆς ἀξίας, ἑπομένως καί κατά τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας. Σάν διαφορετικά συστατικά μέρη τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου διακρίνονται ἀκόμα ἀπό τό ὅτι τά μέσα παραγωγῆς, πού βρίσκονται στήν κατοχή τοῦ κεφαλαιοκράτη, παραμένουν κεφάλαιό του καί ἔξω ἀπό τό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ ἡ ἐργατική δύναμη μονάχα μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς γίνεται μορφή ὕπαρξης ἑνός ἀτομικοῦ κεφαλαίου. Ἄν ἡ ἐργατική δύναμη εἶναι ἐμπόρευμα μόνο στά χέρια τοῦ πουλητῆ της, τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη, ἀντίθετα γίνεται κεφάλαιο μόνο στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ της, τοῦ κεφαλαιοκράτη, στόν ὁποῖο περιέρχεται ἡ προσωρινή χρήση της. Τά ἴδια τά μέσα παραγωγῆς γίνονται ὑλικές μορφές τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἤ παραγωγικό κεφάλαιο, μόνο ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἐργατική δύναμη, σάν προσωπική μορφή ὕπαρξης τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἔχει γίνει κατάλληλη γιά νά ἐνσωματωθεῖ σ' αὐτά. Ὅπως ἡ ἐργατική δύναμη τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι ἀπό τή φύση της κεφάλαιο, ἔτσι καί τά μέσα παραγωγῆς δέν εἶναι ἀπό τή φύση τους κεφάλαιο. Ἀποχτοῦν αὐτό τόν εἰδικό κοινωνικό χαρακτήρα μόνο κάτω ἀπό καθορισμένους ἱστορικά ἀναπτυγμένους ὅρους, ἀπαράλλαχτα ὅπως μόνο κάτω ἀπό καθορισμένους ὅρους δίνεται στά εὐγενῆ μέταλλα ὁ χαρακτήρας τοῦ χρήματος, ἤ κι ἀκόμα στό χρῆμα ὁ χαρακτήρας τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου.

Ὅταν τό παραγωγικό κεφάλαιο λειτουργεῖ, καταναλώνει τά δικά του συστατικά γιά νά τά μετατρέψει σέ μιά μάζα προϊόντων ἀνώτερης ἀξίας. Ἐπειδή ἡ ἐργατική δύναμη δρᾶ μόνο σάν ἕνα ἀπό τά ὄργανα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἀποτελεῖ δικό του καρπό καί τό πλεόνασμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν ἀξία τῶν στοιχείων πού τό δημιουργοῦν, πλεόνασμα πού τό παράγει ἡ ἐργατική δύναμη μέ τήν ὑπερεργασία της. Ἡ ὑπερεργασία τῆς ἐργατικῆς δύναμης εἶναι ἡ δωρεάν ἐργασία ὑπέρ τοῦ κεφαλαίου καί ἀποτελεῖ γιαυτό ὑπεραξία γιά τόν κεφαλαιοκράτη, μιά ἀξία πού δέν τοῦ στοιχίζει κανένα ἰσοδύναμο. Ἑπομένως, τό προϊόν δέν εἶναι ἁπλῶς ἕνα ἐμπόρευμα, ἀλλά ἕνα ἐμπόρευμα γονιμοποιημένο μέ ὑπεραξία. Ἡ ἀξία του εἶναι $= \Pi + Y$, δηλαδή εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου Π πού ἔχει καταναλωθεῖ γιά τήν παραγωγή του σύν τήν ὑπεραξία Y πού ἔχει παραγάγει. Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό ἐμπόρευμα αὐτό ἀποτελεῖται ἀπό

10 000 λίβρες νῆμα, πού γιά τήν παραγωγή του καταναλώθηκαν μέσα παραγωγῆς ἀξίας 372 λιρ. στ. καί ἐργατική δύναμη ἀξίας 50 λιρ. στ. Στή διάρκεια τοῦ κλωσίματος οἱ κλῶστες μεταβίβασαν στό νῆμα τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού καταναλώθηκαν μέ τήν ἐργασία τους, δηλ. 372 λίρ. στ., καί, ἀντίστοιχα μέ τήν ἐργασία πού ξόδεψαν, δημιούργησαν ταυτόχρονα μιά νέα ἀξία λχ. 128 λίρ. στ. Γιαυτό οἱ 10 000 λίβρες νῆμα εἶναι φορεῖς μιᾶς ἀξίας 500 λιρ. στ.

III. ΤΡΙΤΟ ΣΤΑΔΙΟ. Ε′—Χ′

Τό ἐμπόρευμα γίνεται *ἐμπορευματικό κεφάλαιο* σάν λειτουργική μορφή ὕπαρξης τῆς ἀξιοποιημένης πιά κεφαλαιακῆς ἀξίας, μορφή πού ἔχει ξεπηδήσει ἄμεσα ἀπό τό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς. Ἄν ἡ ἐμπορευματική παραγωγή γινόταν κεφαλαιοκρατικά σ' ὅλη της τήν κοινωνική ἔκταση, κάθε ἐμπόρευμα θἆταν ἀπό τήν ἀρχή - ἀρχή στοιχεῖο ἑνός ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, ἀδιάφορο ἄν ἐπρόκειτο γιά ἀκατέργαστο σίδερο ἤ γιά ντατνέλες τῶν Βρυξελλῶν, γιά θειικό ὀξύ ἤ γιά τσιγάρα. Τό πρόβλημα, ποιά εἴδη ἀπό τή στρατιά τῶν ἐμπορευμάτων προορίζονται λόγω τῆς σύστασής τους ν' ἀνυψωθοῦν στό ἀξίωμα τοῦ κεφαλαίου καί ποιά ἄλλα προορίζονται γιά τήν κοινή ὑπηρεσία τῶν ἐμπορευμάτων, ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά χαριτωμένα βάσανα πού δημιούργησε γιά τόν ἑαυτό της ἡ σχολαστική οἰκονομολογία.

Στήν ἐμπορευματική του μορφή τό κεφάλαιο ἔχει νά ἐκπληρώσει μιά ἐμπορευματική λειτουργία (καί μπορεῖ νά ἐκπληρώσει μόνο αὐτή τή λειτουργία). Τά εἴδη πού τό ἀποτελοῦν καί πού ἔχουν παραχθεῖ ἀπό τήν ἀρχή - ἀρχή γιά τήν ἀγορά, πρέπει νά πουληθοῦν, νά μετατραποῦν σέ χρῆμα, δηλαδή νά διαγράψουν τήν κίνηση $E - X$.

Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό ἐμπόρευμα τοῦ κεφαλαιοκράτη ἀποτελεῖται ἀπό 10 000 λίβρες βαμβακερό νῆμα. Ἄν στό κλώσιμο τοῦ νήματος καταναλώθηκαν μέσα παραγωγῆς ἀξίας 372 λιρ. στ. καί δημιουργήθηκε νέα ἀξία 128 λιρ. στ., τότε τό νῆμα ἔχει ἀξία 500 λιρ. στ., πού ἐκφράζεται στήν ὁμώνυμη τιμή του. Ἡ τιμή αὐτή πραγματοποιεῖται μέ τήν πούληση $E - X$. Τί εἶναι αὐτό πού τούτη τήν ἁπλή πράξη κάθε ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας τήν κάνει ταυτόχρονα καί κεφαλαιακή λειτουργία; Πάντως ὄχι μιά ὁποιαδήποτε μεταβολή πού συντελεῖται μέσα στά πλαίσια αὐτῆς τῆς πράξης, εἴτε σχετικά μέ τό χαρακτήρα χρήσης τοῦ ἐμπορεύματος, ἐπειδή τό ἐμπόρευμα περνάει στόν ἀγοραστή σάν ἀντικείμενο χρήσης, εἴτε σχετικά μέ τήν ἀξία του, ἐπειδή ἡ ἀξία του δέν ὑφίσταται καμιά μεταβολή μεγέθους, ἀλλά μόνο μιά μεταβολή μορφῆς. Πρῶτα ὑπῆρχε μέ τή μορφή νήματος, τώρα ὑπάρχει μέ τή μορφή χρήματος. Ἔτσι προβάλλει μιά οὐσιαστική διαφορά ἀνάμεσα στό πρῶτο στάδιο $X - E$ καί στό τελευταῖο στάδιο $E - X$. Στό πρῶτο στάδιο τό προκαταβλημένο χρῆμα λειτουργεῖ σάν χρηματικό κεφάλαιο, γιατί μέσω τῆς κυκλοφορίας μετατρέπεται σέ ἐμπορεύματα ειδικῆς ἀξίας χρήσης. Στό δεύτερο, τό ἐμπόρευμα μπορεῖ νά λειτουργεῖ

σάν κεφάλαιο, μόνον ἐφόσον αὐτόν τό χαρακτήρα τόν φέρνει κιόλας μαζί του ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, προτοῦ ἀρχίσει ἡ κυκλοφορία του. Στή διάρκεια τοῦ κλωσίματος οἱ κλῶστες δημιούργησαν μιά ἀξία 128 λιρ. στ. μέ τή μορφή νήματος. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἀπ' αὐτές οἱ 50 λίρ. στ. ἀποτελοῦν γιά τόν κεφαλαιοκράτη ἁπλῶς ἕνα ἰσοδύναμο γιά τά ἔξοδά του σέ ἐργατική δύναμη, καί οἱ 78 λίρ. στ. ἀποτελοῦν ὑπεραξία, ἄν ὁ βαθμός ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης εἶναι 156%. Ἔτσι ἡ ἀξία τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος περιλαβαίνει πρῶτο τήν ἀξία τοῦ καταναλωθέντος παραγωγικοῦ κεφαλαίου Π, πού τό σταθερό του μέρος = 372 λίρ. στ., τό μεταβλητό του = 50 λίρ. στ., καί ὅλο μαζί = = 422 λίρ. στ. = 8440 λίβρες νῆμα. Ἡ ἀξία ὅμως τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου $\Pi = E$, δηλ. εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τῶν στοιχείων πού τό ἀποτέλεσαν καί πού, στό στάδιο $X - E$, ἀντίκρυζαν τόν κεφαλαιοκράτη σάν ἐμπορεύματα στά χέρια τῶν πουλητῶν τους. — Δεύτερο ὅμως ἡ ἀξία τοῦ νήματος περιέχει καί μιάν ὑπεραξία 78 λίρ. στ. = 1560 λίβρες νῆμα. Ἑπομένως τό E σάν ἔκφραση τῆς ἀξίας τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος εἶναι = $E + \Delta E$, δηλ. E σύν μιά αὔξηση τοῦ E (= 78 λίρ. στ.), πού θά τήν ὀνομάσουμε ε, μιά καί ὑπάρχει μέ τήν ἴδια ἐμπορευματική μορφή πού ὑπάρχει τώρα καί ἡ ἀρχική ἀξία E. Ἡ ἀξία τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος = 500 λίρ. στ., εἶναι δηλαδή = $E + \varepsilon = E'$. Αὐτό πού μετατρέπει τό E, τήν ἔκφραση τῆς ἀξίας τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος, σέ E' δέν εἶναι τό ἀπόλυτο ἀξιακό τοῦ μέγεθος (500 λίρ. στ.), ἐπειδή τό ἀπόλυτο αὐτό μέγεθος, ὅπως σ' ὅλα τά ἄλλα E, σάν ἔκφραση τῆς ἀξίας ὁποιασδήποτε ἄλλης ποσότητας ἐμπορευμάτων, καθορίζεται ἀπό τό μέγεθος τῆς ἀντικειμενοποιημένης μέσα σ' αὐτό ἐργασίας. Ἀλλά εἶναι τό σχετικό ἀξιακό του μέγεθος, τό ἀξιακό του μέγεθος συγκρινόμενο μέ τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου Π πού ἔχει καταναλωθεῖ κατά τήν παραγωγή του. Τό E' περιέχει αὐτή τήν ἀξία σύν τήν ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό τό παραγωγικό κεφάλαιο. Ἡ ἀξία τοῦ E' εἶναι μεγαλύτερη, ξεπερνάει αὐτή τήν κεφαλαιακή ἀξία κατά τήν ὑπεραξία αὐτή ε. Οἱ 10 000 λίβρες νῆμα εἶναι φορεῖς τῆς ἀξιοποιημένης, δηλ. τῆς πλουτισμένης μέ μιά ὑπεραξία κεφαλαιακῆς ἀξίας, καί εἶναι τέτιοι φορεῖς σάν προϊόν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς. Τό E' ἐκφράζει μιάν ἀξιακή σχέση, τή σχέση τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος πρός τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει ξοδευτεῖ γιά τήν παραγωγή του, δηλαδή ἐκφράζει τό γεγονός ὅτι ἡ ἀξία του ἀποτελεῖται ἀπό κεφαλαιακή ἀξία καί ὑπεραξία. Οἱ 10 000 λίβρες νῆμα εἶναι ἐμπορευματικό κεφάλαιο, δηλ. E', μόνο σάν μεταβλημένη μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου Π, δηλ. μόνο μέσα σέ μιά συνάρτηση, πού ὑπάρχει ἀρχικά μονάχα στήν κύκληση αὐτοῦ τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, μ' ἄλλα λόγια, γιά τόν κεφαλαιοκράτη πού μέ τό κεφάλαιό του ἔχει παραγάγει τό νῆμα. Αὐτό πού τίς 10 000 λίβρες νῆμα σάν φορεῖς ἀξίας τίς μετατρέπει σέ ἐμπορευματικό κεφάλαιο εἶναι, σά νά λέμε, μόνο μιά ἐσωτερική καί ὄχι μιά ἐξωτερική σχέση· αὐτές οἱ 10 000 λίβρες νῆμα ἔχουν τό σημάδι τῆς κεφαλαιοκρατικῆς τους προέλευσης ὄχι στό ἀπόλυτο μέγεθος τῆς ἀξίας τους, ἀλλά στό σχετικό της μέγεθος,

στό ἀξιακό τους μέγεθος, σέ σύγκριση μέ τό ἀξιακό μέγεθος πού εἶχε τό παραγωγικό κεφάλαιο πού περιέχεται σ' αὐτές, προτοῦ μετατραπεῖ σέ ἐμπόρευμα. Ἄν λοιπόν οἱ 10 000 λίβρες νῆμα πουληθοῦν στήν ἀξία τους, δηλ. πρός 500 λίρ. στ., τότε ἡ κυκλοφοριακή αὐτή πράξη, ἄν τήν ἐξετάσουμε αὐτή καθαυτή, $= E — X$, δηλ. εἶναι ἁπλή μετατροπή μιᾶς ἀμετάβλητης ἀξίας ἀπό τήν ἐμπορευματική σέ χρηματική μορφή. Σάν ἰδιαίτερο ὅμως στάδιο στήν κύκληση ἑνός ἀτομικοῦ κεφαλαίου, ἡ ἴδια πράξη ἀποτελεῖ πραγματοποίηση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας τῶν 422 λιρ. στ. πού περιέχεται στό ἐμπόρευμα + τήν ὑπεραξία τῶν 78 λιρ. στ. πού περιέχεται στό ἴδιο ἐμπόρευμα, δηλ. $E' — X'$, μετατροπή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου ἀπό τήν ἐμπορευματική του μορφή σέ χρηματική[1]

Ἡ λειτουργία τοῦ E' εἶναι τώρα ἴδια μέ τή λειτουργία κάθε ἐμπορευματικοῦ προϊόντος: νά μετατραπεῖ σέ χρῆμα, νά πουληθεῖ, νά διαγράψει τήν κυκλοφοριακή φάση $E — X$. Ὅσον καιρό τό ἀξιοποιημένο τώρα κεφάλαιο διατηρεῖ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου καί μένει ἀπούλητο στήν ἀγορά, σταματάει τό προτσές τῆς παραγωγῆς. Δέ λειτουργεῖ οὔτε σάν δημιουργός προϊόντος, οὔτε σάν δημιουργός ἀξίας. Ἀνάλογα μέ τό διαφορετικό βαθμό τῆς ταχύτητας μέ τήν ὁποία τό κεφάλαιο ἀποβάλλει τήν ἐμπορευματική του μορφή καί παίρνει τή χρηματική του μορφή, ἤ ἀνάλογα μέ τή γρηγοράδα πού συντελεῖται ἡ πούληση, ἡ ἴδια κεφαλαιακή ἀξία θά χρησιμεύει σέ πολύ ἄνισο βαθμό σάν δημιουργός προϊόντος καί δημιουργός ἀξίας καί ἡ κλίμακα τῆς ἀναπαραγωγῆς θά ἐπεκτείνεται ἤ θά περιορίζεται. Στό Πρῶτο Βιβλίο ἔχουμε δείξει πώς ὁ βαθμός δράσης ἑνός δοσμένου κεφαλαίου καθορίζεται ἀπό δυνάμεις τοῦ προτσές παραγωγῆς πού ὥς ἕνα βαθμό εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπό τό ἀξιακό μέγεθος τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου. Ἐδῶ διαπιστώνεται πώς τό προτσές τῆς κυκλοφορίας βάζει σέ κίνηση καινούργιες δυνάμεις τῆς δράσης, τῆς διαστολῆς καί τῆς συστολῆς τοῦ κεφαλαίου, δυνάμεις ἀνεξάρτητες ἀπό τό ἀξιακό του μέγεθος.

Ἡ μάζα ἐμπορευμάτων E', σάν φορέας τοῦ ἀξιοποιημένου κεφαλαίου, πρέπει ἀκόμα σ' ὅλο της τόν ὄγκο νά πραγματοποιήσει τή μεταμόρφωση $E' — X'$. Ἡ ποσότητα τῶν πουλημένων ἐμπορευμάτων γίνεται ἐδῶ οὐσιαστικός καθοριστικός παράγοντας. Τό κάθε ξεχωριστό ἐμπόρευμα φιγουράρει πιά μόνο σάν οὐσιαστικό συστατικό τῆς συνολικῆς μάζας. Οἱ 500 λίρ. στ. ἀξία ὑπάρχουν σέ 10 000 λίβρες νῆμα. Ἄν ὁ κεφαλαιοκράτης κατορθώσει νά πουλήσει μόνο 7440 λίβρες στήν ἀξία τους τῶν 372 λιρ. στ., τότε ἀναπληρώνει ἁπλῶς τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ του κεφαλαίου, τήν ἀξία τῶν ξοδεμένων μέσων παραγωγῆς· ἄν πουλήσει 8440 λίβρες, τότε ἀναπληρώνει ἁπλῶς τό ἀξιακό μέγεθος ὅλου τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Γιά νά πραγματοποιήσει ὑπεραξία πρέπει νά πουλήσει περισσότερες λίβρες, καί γιά νά πραγματοποιήσει ὅλη τήν ὑπεραξία τῶν 78 λιρ. στ. (= 1560 λίβρες νῆμα) πρέπει νά πουλήσει ὅλες, καί τίς 10 000 λίβρες νῆμα. Ὥστε μέ τίς 500 λίρ. στ. χρῆμα εἰσπράτ-

[1] Ὥς ἐδῶ ἀπό τό χειρόγραφο VI. Ἀπό δῶ καί μπρός ἀπό τό χειρόγραφο V.

τει μόνο ἕνα ἰσοδύναμο γιά τό πουλημένο ἐμπόρευμα· ἡ συναλλαγή του μέσα στά πλαίσια τῆς κυκλοφορίας εἶναι ἕνα ἁπλό $E — X$. Ἄν πλήρωνε στούς ἐργάτες του μισθό 64 λίρ. στ. ἀντί 50 λίρ. στ., ἡ ὑπεραξία του θἆταν μόνο 64 λίρ. στ. ἀντί 78 λίρ. στ. καί ὁ βαθμός ἐκμετάλλευσης μόνο 100% ἀντί 156%· ὅμως ἡ ἀξία τοῦ νήματος θάμενε ἡ ἴδια ὅπως ἦταν καί προηγούμενα· διαφορετική θἆταν μόνο ἡ σχέση τῶν διάφορων μερῶν της· ἡ κυκλοφοριακή πράξη $E — X$ θἆταν ὅπως καί πρῶτα πούληση 10 000 λιβρῶν νήματος πρός 500 λίρ. στ., δηλαδή πρός τήν ἀξία τους.

$E' = E + \varepsilon$ (= 422 λίρ. στ. + 78 λίρ. στ.). — Τό E εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ $П$, δηλ. μέ τό παραγωγικό κεφάλαιο, κι αὐτό πάλι εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ X, πού προκαταβλήθηκε στήν πράξη $X — E$, στήν ἀγορά τῶν στοιχείων τῆς παραγωγῆς· στό παράδειγμά μας = 422 λίρ. στ. Ἄν ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων πουληθεῖ στήν ἀξία της, τότε τό E = 422 λίρ. στ. καί τό ε = 78 λίρ. στ., δηλ. τό ε εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ ὑπερπροϊόντος πού ἀποτελεῖται ἀπό τίς 1560 λίβρες νῆμα. Ἄν τό ε τό ἐκφράσουμε σέ χρῆμα μέ χ, τότε ἔχουμε: $E' — X' = (E + \varepsilon) — (X + \chi)$ καί ἡ κύκληση $X — E \ldots П \ldots E' — X'$ στήν ἀναλυτική της μορφή θά εἶναι ἑπομένως $X — E < {}^{A}_{M\pi} \ldots П \ldots (E + \varepsilon) — (X + \chi)$.

Στό πρῶτο στάδιο ὁ κεφαλαιοκράτης ἀποσύρει εἴδη χρήσης ἀπό τήν καθαυτό ἀγορά ἐμπορευμάτων καί ἀπό τήν ἀγορά ἐργασίας· στό τρίτο στάδιο ρίχνει πίσω στήν ἀγορά ἐμπορεύματα, ὅμως μόνο σέ μιά ἀγορά, στήν καθαυτό ἀγορά ἐμπορευμάτων. Ἄν ὅμως μέ τό ἐμπόρευμά του ἀποσύρει κατόπι ἀπό τήν ἀγορά περισσότερη ἀξία ἀπό τήν ἀξία πού ἔριξε ἀρχικά σ' αὐτήν, αὐτό γίνεται μόνο γιατί ρίχνει σ' αὐτήν μεγαλύτερη ἐμπορευματική ἀξία, ἀπ' ὅση ἀπόσυρε ἀπ' αὐτήν ἀρχικά. Ἔριξε τήν ἀξία X καί ἀπόσυρε τό ἰσάξιο E· ρίχνει τώρα στήν ἀγορά $E + \varepsilon$ καί ἀποσύρει ἀπ' αὐτήν τό ἰσάξιο $X + \chi$. Στό παράδειγμά μας τό X ἦταν ἴσο μέ τήν ἀξία 8440 λιβρῶν νήματος· ὁ κεφαλαιοκράτης ὅμως ρίχνει τώρα στήν ἀγορά 10 000 λίβρες νῆμα, ἄρα τῆς δίνει μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τήν ἀξία πού τῆς πῆρε. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἔριξε αὐτή τήν αὐξημένη ἀξία στήν ἀγορά, μόνο ἐπειδή στό προτσές τῆς παραγωγῆς μέ τήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἔχει παραγάγει ὑπεραξία (ἐκφρασμένη μέ τή μορφή ὑπερπροϊόντος, σάν ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος). Μόνο σάν προϊόν αὐτοῦ τοῦ προτσές παραγωγῆς ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι ἐμπορευματικό κεφάλαιο, φορέας τῆς ἀξιοποιημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας. Μέ τήν πραγματοποίηση τοῦ $E' — X'$ πραγματοποιεῖται τόσο ἡ προκαταβλημένη κεφαλαιακή ἀξία, ὅσο καί ἡ ὑπεραξία. Ἡ πραγματοποίηση καί τῶν δυό γίνεται ταυτόχρονα μέ μιά σειρά πουλήσεις, ἤ μέ τή μονομιᾶς πούληση ὅλης τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων, πράγμα πού ἐκφράζεται μέ τό $E' — X'$. Ἡ ἴδια ὅμως κυκλοφοριακή πράξη $E' — X'$ εἶναι διαφορετική γιά τήν κεφαλαιακή ἀξία καί γιά τήν ὑπεραξία, μιά καί γιά τήν κάθε μιά ἀπ' αὐτές ἐκφράζει ἕνα διαφορετικό στάδιο τῆς κυκλοφορίας τους, ἕνα διαφορετικό τμῆμα στή σειρά τῶν μεταμορφώσεων πού ἔχουν νά διανύσουν μέσα

στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας. Τό ε, δηλ. ἡ ὑπεραξία, εἶδε τό φῶς τῆς ἡμέρας μόνο μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Ἐμφανίζεται ἑπομένως γιά πρώτη φορά στήν ἀγορά ἐμπορευμάτων, καί ἐμφανίζεται μάλιστα μέ ἐμπορευματική μορφή· ἡ μορφή αὐτή εἶναι ἡ πρώτη κυκλοφοριακή μορφή της καί γιαυτό ἡ πράξη $\varepsilon — \chi$, ἡ πρώτη κυκλοφοριακή της πράξη ἤ ἡ πρώτη μεταμόρφωσή της, πού ἑπομένως ἀπομένει ἀκόμα νά συμπληρωθεῖ μέ τήν ἀντίστροφη κυκλοφοριακή πράξη ἤ μέ τήν ἀντίστροφη μεταμόρφωση $\chi — \varepsilon$[5].

Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τήν κυκλοφορία, πού ἐπιτελεῖ ἡ κεφαλαιακή ἀξία E στήν ἴδια κυκλοφοριακή πράξη $E' — X'$, πού γι' αὐτήν εἶναι ἡ κυκλοφοριακή πράξη $E — X$, ὅπου τό $E = \Pi$, δηλαδή εἶναι ἴσο μέ τό ἀρχικά προκαταβλημένο X. Ἡ κεφαλαιακή ἀξία ἐγκαινίασε τήν πρώτη κυκλοφοριακή της πράξη σάν X, σάν χρηματικό κεφάλαιο, καί μέ τήν πράξη $E — X$ ἐπιστρέφει στήν ἴδια μορφή· ἔχει δηλαδή διανύσει καί τίς δυό ἀντίθετες φάσεις τῆς κυκλοφορίας 1) $X — E$ καί 2) $E — X$, καί ξαναβρίσκεται μέ τή μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ξαναρχίσει τό ἴδιο προτσές κύκλησης. Αὐτό πού γιά τήν ὑπεραξία εἶναι ἡ πρώτη μετατροπή τῆς ἐμπορευματικῆς μορφῆς σέ χρηματική μορφή, γιά τήν κεφαλαιακή ἀξία εἶναι ἐπιστροφή ἤ ξαναμετατροπή στήν ἀρχική της χρηματική μορφή.

Μέ τήν πράξη $X — E < \genfrac{}{}{0pt}{}{\Delta}{M\pi}$ τό χρηματικό κεφάλαιο ἔχει μετατραπεῖ σέ μιά ἴσης ἀξίας ποσότητα ἐμπορευμάτων, σέ Δ καί $M\pi$. Τά ἐμπορεύματα αὐτά δέ λειτουργοῦν ἄλλο σάν ἐμπορεύματα, σάν εἴδη πούλησης. Ἡ ἀξία τους ὑπάρχει τώρα στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ τους, τοῦ κεφαλαιοκράτη, σάν ἀξία τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου Π. Καί στή λειτουργία τοῦ Π, στήν παραγωγική κατανάλωση, μετατρέπονται σ' ἕνα νέο εἶδος ἐμπορεύματος πού διαφέρει ὑλικά ἀπό τά μέσα παραγωγῆς, σέ νῆμα, στό ὁποῖο ἡ ἀξία τους ὄχι μόνο διατηρεῖται, ἀλλά καί αὐξάνει ἀπό 422 λίρ. στ. σέ 500 λίρ. στ. Μέ τήν πραγματική αὐτή μεταμόρφωση τά ἐμπορεύματα πού στό πρῶτο στάδιο $X — E$ ἔχουν ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν ἀγορά ἀντικατασταίνονται μέ ἕνα ἐμπόρευμα διαφορετικό ἀπό ὑλική καί ἀξιακή ἄποψη, πού τώρα πρέπει νά λειτουργήσει σάν ἐμπόρευμα, νά μετατραπεῖ σέ χρῆμα καί νά πουληθεῖ. Γι' αὐτό τό λόγο τό προτσές τῆς παραγωγῆς ἐμφανίζεται μόνο σάν διακοπή τοῦ προτσές κυκλοφορίας τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, ἀπό τό ὁποῖο ἔχει διανυθεῖ ὥς τώρα μόνο ἡ πρώτη φάση $X — E$. Διανύει τή δεύτερη καί τελική φάση $E — X$, μόνον ἀφοῦ τό E ἔχει ἀλλάξει ἀπό ὑλική καί ἀξιακή ἄποψη. Ἐφόσον ὅμως ἐξετάζεται αὐτή καθαυτή ἡ κεφαλαιακή ἀξία, ἡ ἀξία αὐτή ἔχει ὑποστεῖ μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς μόνο μιάν ἀλλαγή τῆς μορφῆς χρήσης της. Ὑπῆρχε σάν μιά ἀξία 422 λίρ. στ. στό Δ καί στό $M\pi$, ὑπάρχει τώρα σάν ἀξία 422 λιρ. στ. στίς 8440

[5] Αὐτό ἰσχύει ἄσχετα ἀπό τόν τρόπο πού χωρίζουμε τήν κεφαλαιακή ἀξία καί τήν ὑπεραξία. Μέσα σέ 10 000 λίβρες νῆμα ὑπάρχουν 1560 λίβρες νῆμα = = 78 λίρ. στ. ὑπεραξία, μά καί μέσα σέ 1 λίβρα νῆμα = 1 σελίνι ὑπάρχουν ἐπίσης 2,469 οὐγγιές = 1,872 πέννα ὑπεραξία.

λίβρες νῆμα. Ἄν λοιπόν φανταστοῦμε τήν κεφαλαιακή ἀξία χωρισμένη ἀπό τήν ὑπεραξία της καί ἐξετάσουμε ἁπλῶς τίς δυό φάσεις τοῦ προτσές κυκλοφορίας της, βλέπουμε ὅτι διατρέχει 1) τό $X — E$ καί 2) τό $E — X$, ὅπου τό δεύτερο E εἶναι μιά μεταβλημένη μορφή χρήσης, πού ἔχει ὅμως τήν ἴδια ἀξία ὅπως τό πρῶτο E· ἑπομένως ἔχουμε $X — E — X$, μιά μορφή κυκλοφορίας, πού μέ τή διπλή ἀλλαγή θέσης τοῦ ἐμπορεύματος σέ ἀντίθετη κατεύθυνση, μέ τή μετατροπή ἀπό χρῆμα σέ ἐμπόρευμα καί τή μετατροπή ἀπό ἐμπόρευμα σέ χρῆμα, συνεπάγεται ἀναγκαστικά τήν ἐπιστροφή τῆς προκαταβλημένης μέ τή μορφή χρήματος ἀξίας στή χρηματική της μορφή: τήν ξαναμετατροπή της σέ χρῆμα.

Ἡ ἴδια κυκλοφοριακή πράξη $E' — X'$, πού γιά τήν προκαταβλημένη σέ χρῆμα κεφαλαιακή ἀξία εἶναι ἡ δεύτερη τελική μεταμόρφωση, ἡ ἐπιστροφή στή χρηματική μορφή, ἀποτελεῖ τήν πρώτη μεταμόρφωση, τή μετατροπή ἀπό τήν ἐμπορευματική μορφή στή χρηματική, τό $E — X$, τήν πρώτη φάση τῆς κυκλοφορίας, γιά τήν ὑπεραξία πού περιέχεται ταυτόχρονα στό ἴδιο τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί πού πραγματοποιεῖται μαζί του μέ τή μετατροπή του σέ χρηματική μορφή.

Ἐδῶ λοιπόν πρέπει νά σημειώσουμε δυό πράγματα. Πρῶτο: Ἡ τελική ξαναμετατροπή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας στήν ἀρχική χρηματική της μορφή εἶναι λειτουργία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Δεύτερο: Ἡ λειτουργία αὐτή περικλείνει τήν πρώτη ἀλλαγή μορφῆς τῆς ὑπεραξίας ἀπό τήν ἀρχική ἐμπορευματική της μορφή σέ χρηματική μορφή. Ἡ χρηματική μορφή παίζει λοιπόν ἐδῶ διπλό ρόλο· εἶναι, ἀπό τή μιά μεριά, παλινδρομική μορφή μιᾶς ἀξίας ἀρχικά προκαταβλημένης σέ χρῆμα, ἑπομένως ἐπιστροφή στήν ἀξιακή ἐκείνη μορφή πού ἐγκαινίασε τό προτσές· εἶναι, ἀπό τήν ἄλλη, ἡ πρώτη ἀλλαγμένη μορφή μιᾶς ἀξίας πού ἀρχικά μπαίνει στήν κυκλοφορία μέ ἐμπορευματική μορφή. Ἄν τά ἐμπορεύματα, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, πουληθοῦν στήν ἀξία τους, ὅπως προϋποθέτουμε ἐδῶ, τότε τό $E + \varepsilon$ μετατρέπεται στό ἰσάξιο $X + \chi$. Στή μορφή αὐτή $X + \chi$ (422 λίρ. στ. + 78 λίρ. στ. = 500 λίρ. στ.) ὑπάρχει τώρα στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη τό πραγματοποιημένο ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Ἡ κεφαλαιακή ἀξία καί ἡ ὑπεραξία ὑπάρχουν τώρα σάν χρῆμα, δηλαδή μέ τή μορφή τοῦ γενικοῦ ἰσοδύναμου.

Στό τέλος λοιπόν τοῦ προτσές ἡ κεφαλαιακή ἀξία ὑπάρχει ξανά μέ τήν ἴδια μορφή, μέ τήν ὁποία εἶχε μπεῖ σ' αὐτό, μπορεῖ ἑπομένως σάν χρηματικό κεφάλαιο νά ξαναεγκαινιάσει τό προτσές καί νά τό διατρέξει ἀπό τήν ἀρχή. Ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ ἀφετηριακή καί ἡ τελική μορφή τοῦ προτσές εἶναι ἡ μορφή τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου (X), ὀνομάζουμε αὐτή τή μορφή τοῦ προτσές κυκλοφορίας κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου. Αὐτό πού ἔχει ἀλλάξει στό τέλος δέν εἶναι ἡ μορφή, ἀλλά μόνο τό μέγεθος τῆς προκαταβλημένης ἀξίας.

Τό $X + \chi$ δέν εἶναι παρά ἕνα χρηματικό ποσό ὁρισμένου μεγέθους, στό παράδειγμά μας 500 λίρ. στ. Σάν ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς κύκλησης τοῦ κεφαλαίου, σάν πραγματοποιημένο ἐμπορευματικό κεφάλαιο,

τό χρηματικό αὐτό ποσό περιέχει τήν κεφαλαιακή ἀξία καί τήν ὑπεραξία· καί μάλιστα οἱ δυό αὐτές δέν εἶναι πιά συμφυμένες ἡ μιά μέ τήν ἄλλη, ὅπως ἦταν στό νῆμα· βρίσκονται τώρα ἡ μιά δίπλα στήν ἄλλη. Ἡ πραγματοποίησή τους ἔδοσε στήν καθεμιά ἀπ' αὐτές αὐτοτελῆ χρηματική μορφή. Τά $^{211}/_{250}$ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ, ἤ 422 λίρ. στ., εἶναι ἡ κεφαλαιακή ἀξία, καί τά $^{39}/_{250}$, ἤ 78 λίρ. στ., εἶναι ἡ ὑπεραξία. Αὐτός ὁ χωρισμός πού ἐπέφερε ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου δέν ἔχει μονάχα τό τυπικό περιεχόμενο γιά τό ὁποῖο θά μιλήσουμε ἀμέσως· ἔχει σημασία στό προτσές ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου, ἀνάλογα μέ τό ἄν τό χ προστίθεται ὁλόκληρο ἤ ἐν μέρει, ἤ ἄν δέν προστίθεται καθόλου στό X, δηλαδή ἀνάλογα μέ τό ἄν ἐξακολουθεῖ ἤ ὄχι νά λειτουργεῖ σάν συστατικό τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας. Τό χ καί τό X μποροῦν νά διατρέξουν καί ὁλότελα διαφορετικές κυκλοφορίες.

Μέ τή μορφή τοῦ X' τό κεφάλαιο ἔχει ξαναεπιστρέψει στήν ἀρχική του μορφή X, στή χρηματική μορφή· ὅμως σέ μιά μορφή, στήν ὁποία εἶναι πραγματοποιημένο σάν κεφάλαιο.

Πρῶτο, ὑπάρχει ἐδῶ μιά ποσοτική διαφορά. Ἦταν X, δηλ. 422 λίρ. στ., τώρα εἶναι X', δηλ. 500 λίρ. στ., καί ἡ διαφορά αὐτή ἐκφράζεται μέ τόν τύπο $X \ldots X'$, μέ τά ποσοτικά διαφορετικά ἄκρα τῆς κύκλησης, πού ἡ ἴδια ἡ κίνησή της ὑποδηλώνεται μόνο μέ τίς τελεῖες... Τό X' εἶναι $> X$, X' πλήν $X = Y$, δηλ. εἶναι ἴσο μέ τήν ὑπεραξία. — Σάν ἀποτέλεσμα ὅμως αὐτῆς τῆς κύκλησης $X \ldots X'$ ὑπάρχει τώρα μόνο τό X'· αὐτό εἶναι τό προϊόν, στό ὁποῖο ἔχει σβήσει τό προτσές τῆς δημιουργίας του. Τό X' ὑπάρχει τώρα αὐτοτελές αὐτό καθαυτό, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν κίνηση πού τό γέννησε. Ἡ κίνηση διάβηκε, στή θέση της ὑπάρχει τό X'.

Τό X' ὅμως σάν $X + \chi$, οἱ 500 λίρ. στ. σάν 422 λίρ. στ. προκαταβλημένο κεφάλαιο σύν μιά αὔξησή του κατά 78 λίρ. στ., παρασταίνει ταυτόχρονα καί μιά ποιοτική σχέση, παρά τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ ἴδια ἡ ποιοτική σχέση ὑπάρχει μόνο σάν σχέση τῶν μερῶν ἑνός ὁμώνυμου ποσοῦ, δηλ. σάν ποσοτική σχέση. Τό X, τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, πού ὑπάρχει ξανά μέ τήν ἀρχική του μορφή (422 λίρ. στ.), ὑπάρχει τώρα σάν πραγματοποιημένο κεφάλαιο. Δέν ἔχει ἁπλῶς διατηρηθεῖ, ἔχει ἐπίσης πραγματοποιηθεῖ σάν κεφάλαιο, καί σάν τέτιο διακρίνεται ἀπό τό χ (78 λίρ. στ.) μέ τό ὁποῖο σχετίζεται σάν πρός μιά *δική του* ἐπαύξηση, σάν πρός ἕνα *δικό του* καρπό, σάν πρός μιά αὔξηση πού τήν ἔχει γεννήσει αὐτό τό ἴδιο. Πραγματοποιήθηκε σάν κεφάλαιο, ἐπειδή πραγματοποιήθηκε σάν ἀξία πού ἔχει γεννήσει μιάν ἀξία. Τό X' ὑπάρχει σάν κεφαλαιακή σχέση· τό X δέν ἐμφανίζεται πιά ἁπλῶς σάν χρῆμα, ἀλλά προβάλλει ρητά σάν χρηματικό κεφάλαιο, ἐκφρασμένο σάν ἀξία πού ἔχει ἀξιοποιηθεῖ, ἑπομένως καί σάν ἀξία πού ἔχει τήν ἰδιότητα νά ἀξιοποιεῖται, νά γεννάει περισσότερη ἀξία ἀπ' ὅση ἔχει ἡ ἴδια. Τό X προβάλλει σάν κεφάλαιο χάρη στή σχέση του μέ ἕνα ἄλλο μέρος τοῦ X' (δηλ. μέ τό χ), σάν μέ κάτι πού ἔχει γεννηθεῖ ἀπ' αὐτό, σάν μέ κάτι πού ἔχει προκληθεῖ ἀπ' αὐτό σάν αἰτία, σάν μέ ἕνα ἐπακόλουθο πού

αἴτιό του ἦταν αὐτό τό ἴδιο. Ἔτσι τό X' ἐμφανίζεται σάν ἕνα ποσό ἀξίας ἐσωτερικά διαφοροποιημένο, πού λειτουργικά (ἐννοιακά) ἀποτελεῖται ἀπό διαφορετικά μέρη, σάν ἕνα ποσό ἀξίας πού ἐκφράζει τή σχέση κεφαλαίου.

Αὐτή ὅμως ἡ σχέση ἐκφράζεται μόνο σάν ἀποτέλεσμα, χωρίς τή μεσολάβηση τοῦ προτσές, πού προκάλεσε αὐτό τό ἀποτέλεσμα.

Τά μέρη τῆς ἀξίας σάν τέτια δέ διαφέρουν ποιοτικά μεταξύ τους, ἐκτός ἄν ἐμφανίζονται σάν ἀξίες διαφορετικῶν εἰδῶν, συγκεκριμένων πραγμάτων, πού ἔχουν διαφορετικές μορφές χρήσης, ἑπομένως σάν ἀξίες διαφορετικῶν ἐμπορευματικῶν σωμάτων — μιά διαφορά πού δέν πηγάζει ἀπ' αὐτά τά ἴδια σάν ἁπλά ἀξιακά μέρη. Στό χρῆμα ἔχει σβήσει κάθε διαφορά τῶν ἐμπορευμάτων, ἀκριβῶς γιατί τό χρῆμα εἶναι ἡ κοινή γιά ὅλα τά ἐμπορεύματα ἰσοδύναμη μορφή. Ἕνα χρηματικό ποσό 500 λιρ. στ. ἀποτελεῖται μόνο ἀπό ὁμώνυμα στοιχεῖα τῆς 1 λίρ. στ. Ἐπειδή στήν ἁπλή ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ ἔχει σβήσει ὁ ἐνδιάμεσος κρίκος τῆς προέλευσής του καί ἐπειδή ἔχει ἐξαφανιστεῖ κάθε ἴχνος τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς, πού κατέχουν τά διάφορα συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἡ διαφορά ὑπάρχει μόνο ἐννοιακά ἀνάμεσα σ' ἕνα κύριο ποσό (στά ἀγγλικά: principal), ἴσο μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο τῶν 422 λιρ. στ. καί σ' ἕνα πρόσθετο ποσό ἀξίας 78 λιρ. στ. Ἄς ὑποθέσουμε λχ. πώς τό $X' = 110$ λίρ. στ., ἀπό τίς ὁποῖες οἱ $100 = X$, τό κύριο ποσό, καί οἱ $10 = Y$, ἡ ὑπεραξία. Ἀνάμεσα στά δυό μέρη πού συγκροτοῦν τό ποσό τῶν 110 λιρ. στ. ἐπικρατεῖ ἀπόλυτη ὁμοιογένεια, δηλ. ἐννοιακά δέν ὑπάρχει καμιά διαφορά μεταξύ τους. Ὁποιεσδήποτε 10 λίρ. στ. ἀποτελοῦν πάντα τό $^{1}/_{11}$ τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῶν 110 λιρ. στ., εἴτε πρόκειται γιά τό $^{1}/_{10}$ τοῦ προκαταβλημένου κύριου ποσοῦ τῶν 100 λιρ. στ., εἴτε γιά τό πλεόνασμα τῶν 10 λιρ. στ. πάνω ἀπ' αὐτό τό ποσό. Γιαυτό, τό κύριο ποσό καί ἡ ἐπαύξηση, τό κεφάλαιο καί τό πρόσθετο ποσό μποροῦν νά ἐκφραστοῦν σάν κλάσματα τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ· στό παράδειγμά μας τά $^{10}/_{11}$ ἀποτελοῦν τό κύριο ποσό ἤ τό κεφάλαιο καί τό $^{1}/_{11}$ τό πρόσθετο ποσό. Γιαυτό ἀποτελεῖ μιά δίχως νόημα ἔκφραση τῆς κεφαλαιακῆς σχέσης ἡ χρηματική ἐκείνη ἔκφραση πού τό πραγματοποιημένο κεφάλαιο παίρνει ἐδῶ στό τέλος τοῦ προτσές του.

Εἶναι ἀλήθεια πώς αὐτό ἰσχύει καί γιά τό E' ($= E + \varepsilon$). Μέ τή διαφορά ὅμως ὅτι τό E', στό ὁποῖο τό E καί τό ε ἀποτελοῦν ἐπίσης μόνο ἀνάλογα μέρη ἀξίας τῆς ἴδιας ὁμοιογενής ἐμπορευματικῆς μάζας, ὑποδηλώνει τήν προέλευσή του ἀπό τό Π, ἄμεσο προϊόν τοῦ ὁποίου εἶναι τό E', ἐνῶ στό X', μιά μορφή πού προέρχεται ἄμεσα ἀπό τήν κυκλοφορία, ἔχει ἐξαφανιστεῖ ἡ ἄμεση σχέση πρός τό Π.

Ἡ χωρίς ἔννοια διάκριση ἀνάμεσα στό κύριο ποσό καί στό ποσό τῆς ἐπαύξησης, πού περιέχεται στό X', ἐφόσον ἐκφράζει τό ἀποτέλεσμα τῆς κίνησης $X \ldots X'$, ἐξαφανίζεται ἀμέσως, ἀπό τή στιγμή πού ξαναλειτουργεῖ ἐνεργά σάν χρηματικό κεφάλαιο, ἀντί δηλ. νά παγιωθεῖ σάν χρηματική ἔκφραση τοῦ ἀξιοποιημένου βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. Ἡ κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου δέν μπορεῖ ποτέ ν' ἀρχίσει μέ

X' (παρά τό γεγονός ὅτι τό *X'* λειτουργεῖ τώρα σάν *X*), ἀλλά μόνο μέ *X*, δηλ. ποτέ σάν ἔκφραση τῆς κεφαλαιακῆς σχέσης, ἀλλά μόνο σάν μορφή προκαταβολῆς τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας. Ἀπό τή στιγμή πού οἱ 500 λίρ. στ. προκαταβάλλονται ξανά σάν κεφάλαιο, γιά νά ἀξιοποιηθοῦν πάλι, ἀποτελοῦν σημεῖο ἀφετηρίας καί ὄχι σημεῖο ἐπιστροφῆς. Ἀντί κεφάλαιο 422 λιρ. στ. ἔχει τώρα προκαταβληθεῖ ἕνα κεφάλαιο 500 λιρ. στ., δηλ. περισσότερο χρῆμα ἀπό πρίν, μεγαλύτερη κεφαλαιακή ἀξία, ἔχει ὅμως ἐξαφανιστεῖ ἡ σχέση ἀνάμεσα στά δυό συστατικά μέρη, ἀπαράλλαχτα ὅπως θά μποροῦσε ἀπό τήν ἀρχή νά λειτουργήσει σάν κεφάλαιο τό ποσό τῶν 500 λιρ. στ. ἀντί τῶν 422 λιρ. στ.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ κεφαλαίου σάν *X'* δέν ἀποτελεῖ ἐνεργό λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου· ἡ ἐμφάνισή του σάν *X'* εἶναι ἀντίθετα λειτουργία τοῦ *E'*. Στήν ἁπλή κιόλας ἐμπορευματική κυκλοφορία: 1) $E_1 — X$, 2) $X — E_2$, τό *X* λειτουργεῖ ἐνεργά μόνο στή δεύτερη πράξη $X — E_2$· ἡ ἐμφάνισή του σάν *X* εἶναι ἁπλῶς ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης πράξης, χάρη στήν ὁποία καί μόνο ἐμφανίζεται σάν ἀλλαγμένη μορφή τοῦ E_1. Ἡ κεφαλαιακή σχέση πού περιέχεται στό *X'*, ἡ σχέση ἑνός ἀπό τά μέρη του, τοῦ μέρους πού ἀποτελεῖται ἀπό τήν κεφαλαιακή ἀξία, πρός τό ἄλλο μέρος πού ἀποτελεῖται ἀπό τήν προσαύξηση τῆς ἀξίας, ἀποχτᾶ βέβαια λειτουργική σημασία, ἐφόσον, ὅταν ἐπαναλαβαίνεται σταθερά ἡ κύκληση *X* ... *X'*, τό *X'* διασπᾶται σέ δυό κυκλοφορίες, στήν κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου καί στήν κυκλοφορία τῆς ὑπεραξίας, δηλ. ὅταν τά δυό μέρη ἐπιτελοῦν ὄχι μόνο ποσοτικά, ἀλλά καί ποιοτικά διαφορετικές λειτουργίες, ἄλλες τό *X* καί ἄλλες τό *χ*. Ἐξεταζόμενη ὅμως αὐτή καθαυτή, ἡ μορφή *X* ... *X'* δέν περιλαβαίνει τήν κατανάλωση τοῦ κεφαλαιοκράτη, ἀλλά ρητά μόνο τήν αὐτοαξιοποίηση καί τή συσσώρευση, ἐφόσον ἡ τελευταία αὐτή ἐκφράζεται πρίν ἀπόλα στήν περιοδική αὔξηση τοῦ διαρκῶς ξαναπροκαταβαλλόμενου χρηματικοῦ κεφαλαίου.

Παρά τό γεγονός ὅτι τό $X' = X + \chi$ ἀποτελεῖ ἕνα δίχως νόημα τύπο τοῦ κεφαλαίου, παρασταίνει ταυτόχρονα τό χρηματικό κεφάλαιο στήν πραγματοποιημένη του μορφή, σάν χρῆμα, πού ἔχει γεννήσει χρῆμα. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νά κάνουμε διάκριση ἀπό τή λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου στό πρῶτο στάδιο $X — E < {}^{\Delta}_{M\pi}$. Σ' αὐτό τό πρῶτο στάδιο τό *X* κυκλοφορεῖ σάν χρῆμα. Λειτουργεῖ σάν χρηματικό κεφάλαιο μόνο ἐπειδή στή χρηματική του κατάσταση μπορεῖ νά ἐκπληρώσει μιά χρηματική λειτουργία, μπορεῖ νά μετατραπεῖ στά στοιχεῖα τοῦ *Π*, πού στέκουν ἀπέναντί του σάν ἐμπορεύματα, δηλ. σέ *Δ* καί *Μπ*. Σ' αὐτή τήν κυκλοφοριακή πράξη λειτουργεῖ μόνο σάν χρῆμα· ἐπειδή ὅμως ἡ πράξη αὐτή εἶναι τό πρῶτο στάδιο τῆς κινούμενης κεφαλαιακῆς ἀξίας, εἶναι ταυτόχρονα καί λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, χάρη στήν εἰδική μορφή χρήσης τῶν ἐμπορευμάτων *Δ* καί *Μπ* πού ἀγοράζονται. Ἀντίθετα τό *X'*, πού ἀποτελεῖται ἀπό *X*, δηλ. ἀπό τήν κεφαλαιακή ἀξία, καί ἀπό *χ*, δηλ. ἀπό τήν ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ ἀπ' αὐτήν, ἐκφράζει μιάν ἀξιοποιημένη κεφαλαιακή ἀξία, τό σκοπό καί τό ἀποτέλεσμα, τη λειτουργία τοῦ συνολικοῦ προτσές κύκλησης τοῦ κεφαλαίου. Τό γεγονός ὅτι τό ἀποτέλεσμα αὐτό τό ἐκφράζει μέ χρηματική

μορφή, σάν πραγματοποιημένο χρηματικό κεφάλαιο, δέν προκύπτει ἀπό τό ὅτι εἶναι χρηματική μορφή τοῦ κεφαλαίου, *χρηματικό* κεφάλαιο, ἀλλ' ἀντίθετα ἀπό τό ὅτι εἶναι χρηματικό *κεφάλαιο*, κεφάλαιο μέ χρηματική μορφή, ἀπό τό ὅτι τό κεφάλαιο ἔχει ἐγκαινιάσει τό προτσές μ' αὐτή τή μορφή, ὅτι ἔχει προκαταβληθεῖ μέ χρηματική μορφή. Ἡ ξαναμετατροπή στή χρηματική μορφή εἶναι, ὅπως εἴδαμε, λειτουργία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου *E'* καί ὄχι τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου. Ὅσο ὅμως γιά τή διαφορά τοῦ *X'* ἀπό τό *X*, ἡ διαφορά αὐτή (*χ*) εἶναι ἁπλῶς ἡ χρηματική μορφή τοῦ *ε*, τῆς αὔξησης τοῦ *E*. Τό *X'* δέν εἶναι $= X + \chi$ παρά μόνο ἐπειδή τό *E'* ἦταν $= E + \varepsilon$. Ἑπομένως ἡ διαφορά αὐτή καί ἡ σχέση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πρός τήν ὑπεραξία, πού αὐτή ἡ ἴδια γέννησε, ὑπάρχουν καί ἐκφράζονται στό *E'*, προτοῦ καί οἱ δυό μετατραποῦν σέ *X'*, σέ ἕνα χρηματικό ποσό, στό ὁποῖο καί τά δυό μέρη ἀξίας στέκουν αὐτοτελῆ τό ἕνα ἀντίκρυ στό ἄλλο καί γιαυτό μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν σέ αὐτοτελεῖς καί διαφορετικές μεταξύ τους λειτουργίες.

Τό *X'* εἶναι μόνο ἀποτέλεσμα τῆς πραγματοποίησης τοῦ *E'*. Καί τά δυό, τό *E'* καί τό *X'*, εἶναι ἁπλῶς διάφορες μορφές, ἐμπορευματική μορφή καί χρηματική μορφή, τῆς ἀξιοποιημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας, καί τά δυό ἔχουν τό κοινό ὅτι εἶναι ἀξιοποιημένη κεφαλαιακή ἀξία. Καί τά δυό εἶναι κεφάλαιο πού ἔδρασε, γιατί ἐδῶ ἡ κεφαλαιακή ἀξία σάν τέτια ὑπάρχει μαζί μέ τήν ὑπεραξία σάν διαφορετικός ἀπό τήν κεφαλαιακή ἀξία καρπός, ἀποχτημένος ὅμως χάρη σ' αὐτήν, μόλο πού ἡ σχέση αὐτή δέν ἐκφράζεται παρά μέ τή δίχως νόημα μορφή τῆς σχέσης ἀνάμεσα σέ δυό μέρη ἑνός χρηματικοῦ ποσοῦ ἤ μιᾶς ἐμπορευματικῆς ἀξίας. Σάν ἐκφράσεις ὅμως τοῦ κεφαλαίου στή σχέση του μέ τήν ὑπεραξία, πού ἔχει παραγάγει αὐτό τό ἴδιο, καί σέ διάκριση ἀπ' αὐτήν, δηλαδή σάν ἐκφράσεις ἀξιοποιημένης ἀξίας, τό *X'* καί τό *E'* εἶναι τό ἴδιο πράγμα καί ἐκφράζουν τό ἴδιο πράγμα, μόνο πού τό ἐκφράζουν μέ διαφορετική μορφή· δέν ξεχωρίζουν τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο σάν χρηματικό κεφάλαιο καί ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἀλλά σάν χρῆμα καί ἐμπόρευμα. Ἐφόσον παρασταίνουν ἀξιοποιημένη ἀξία, κεφάλαιο πού ἔχει δράσει σάν κεφάλαιο, ἐκφράζουν μόνο τό ἀποτέλεσμα τῆς λειτουργίας τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, τῆς μοναδικῆς λειτουργίας, στήν ὁποία ἡ κεφαλαιακή ἀξία γεννάει ἀξία. Τό κοινό σ' αὐτά εἶναι πώς καί τά δυό, τό χρηματικό κεφάλαιο καί τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, εἶναι τρόποι ὕπαρξης τοῦ κεφαλαίου. (Ἡ διαφορά ἀνάμεσά τους συνίσταται στό ὅτι ἀποτελοῦν διαφορετικούς τρόπους ὕπαρξης τοῦ κεφαλαίου.) Τό ἕνα εἶναι κεφάλαιο μέ χρηματική μορφή, τό ἄλλο μέ ἐμπορευματική μορφή. Γιαυτό οἱ εἰδικές λειτουργίες πού ξεχωρίζουν τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο δέν μποροῦν νά εἶναι παρά διαφορές ἀνάμεσα στή λειτουργία τοῦ χρήματος καί στή λειτουργία τοῦ ἐμπορεύματος. Τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, σάν ἄμεσο προϊόν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς, θυμίζει αὐτή του τήν προέλευση καί γιαυτό στή μορφή του εἶναι πιό λογικό, λιγότερο παράλογο ἀπό τό χρηματικό κεφάλαιο, στό ὁποῖο ἔχει σβήσει κάθε ἴχνος αὐτοῦ τοῦ προτσές, ὅπως γενικά στό χρῆμα σβήνει

κάθε ἰδιαίτερη μορφή χρήσης τοῦ ἐμπορεύματος. Γιαυτό ἡ ἀλλόκοτη μορφή του ἐξαφανίζεται μόνο ἐκεῖ ὅπου τό ἴδιο τό X' λειτουργεῖ σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ὅπου εἶναι ἄμεσο προϊόν ἑνός προτσές παραγωγῆς καί ὄχι ἀλλαγμένη μορφή αὐτοῦ τοῦ προϊόντος — δηλαδή στήν παραγωγή τοῦ ἴδιου τοῦ χρηματικοῦ ὑλικοῦ. Λογουχάρη, γιά τήν παραγωγή τοῦ χρυσοῦ ὁ τύπος θά ἦταν: $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi} \ldots \Pi \ldots X'$ $(X + \chi)$, ὅπου τό X' φιγουράρει σάν ἐμπορευματικό προϊόν, ἐπειδή τό Π ἀποδίνει περισσότερο χρυσό, ἀπό τό χρυσό πού εἶχε προκαταβληθεῖ γιά τά στοιχεῖα παραγωγῆς τοῦ χρυσοῦ στό ἀρχικό X, στό χρηματικό κεφάλαιο. Ἐδῶ λοιπόν ἐξαφανίζεται τό ἄλογο τῆς ἔκφρασης $X \ldots$ X' $(X + \chi)$, ὅπου ἕνα μέρος ἑνός χρηματικοῦ ποσοῦ ἐμφανίζεται σάν μάνα ἑνός ἄλλου μέρους τοῦ ἴδιου χρηματικοῦ πωσοῦ.

IV. Η ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΚΥΚΛΗΣΗ

Εἴδαμε πώς τό προτσές τῆς κυκλοφορίας ὕστερα ἀπό τήν ἀποπεράτωση τῆς πρώτης του φάσης $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ διακόπτεται ἀπό τό Π, ὅπου τά ἐμπορεύματα Δ καί $M\pi$, πού ἔχουν ἀγοραστεῖ στήν ἀγορά, καταναλώνονται τώρα σάν ὑλικά καί ἀξιακά συστατικά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου· τό προϊόν αὐτῆς τῆς κατανάλωσης εἶναι ἕνα καινούργιο, ὑλικά καί ἀξιακά μεταβλημένο ἐμπόρευμα, τό E'. Τό κυκλοφοριακό προτσές, $X - E$, πού ἔχει διακοπεῖ, πρέπει νά συμπληρωθεῖ μέ τό $E - X$. Σάν φορέας ὅμως αὐτῆς τῆς δεύτερης καί τελικῆς φάσης τῆς κυκλοφορίας ἐμφανίζεται τό E', ἕνα ἐμπόρευμα πού διαφέρει ὑλικά καί ἀξιακά ἀπό τό πρῶτο E. Ἑπομένως ἡ κυκλοφοριακή σειρά παρασταίνεται ἔτσι: 1) $X - E_1$· 2) $E'_2 - X'$, ὅπου στή δεύτερη φάση στή θέση τοῦ πρώτου ἐμπορεύματος E_1 ἔχει μπεῖ ἕνα ἄλλο ἀνώτερης ἀξίας καί διαφορετικῆς μορφῆς χρήσης, τό E'_2· ἡ ἀντικατάσταση αὐτή ἔγινε στή διάρκεια τῆς διακοπῆς πού προκαλεῖται ἀπό τή λειτουργία τοῦ Π, δηλ. κατά τήν παραγωγή τοῦ E' ἀπό τά στοιχεῖα τοῦ E, ἀπό τίς μορφές ὕπαρξης τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου Π. Ἀντίθετα, ἡ πρώτη μορφή ἐμφάνισης, μέ τήν ὁποία μᾶς παρουσιάστηκε τό κεφάλαιο (Βιβλίο Ι. κεφ. 4ο, 1 [σελ. 159 — 168]), τό $X - E - X'$ (ἀναλύεται σέ· 1) $X - E_1$· 2) $E_1 - X'$) παρουσιάζει δυό φορές τό ἴδιο ἐμπόρευμα. Καί τίς δυό φορές πρόκειται γιά τό ἴδιο ἐμπόρευμα, στό ὁποῖο μετατρέπεται τό χρῆμα στήν πρώτη φάση, καί πού στή δεύτερη φάση ξαναμετατρέπεται σέ περισσότερο χρῆμα. Παρά τήν οὐσιαστική αὐτή διαφορά καί οἱ δυό κυκλοφορίες ἔχουν τό κοινό ὅτι στήν πρώτη τους φάση μετατρέπεται χρῆμα σέ ἐμπόρευμα, καί στή δεύτερή τους, ἐμπόρευμα σέ χρῆμα, δηλαδή τό χρῆμα πού ξοδεύτηκε στήν πρώτη φάση ἐπαναρέει στή δεύτερη. Ἀπό τή μιά μεριά ἔχουν κοινή αὐτή τήν ἐπαναροή τοῦ χρήματος στήν ἀφετηρία του, ἀπό τήν ἄλλη ὅμως ἔχουν κοινό καί τό γεγονός ὅτι τό χρῆμα πού ἐπαναρέει εἶναι περισσότερο ἀπό τό χρῆμα πού εἶχε προκαταβληθεῖ. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή τό $X - E \ldots E' - X'$ φαίνεται νά περιέχεται στό γενικό τύπο $X - E - X'$.

Φωτοτυπία μιᾶς σελίδας τοῦ χειρογράφου τοῦ ΙΙ τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Κ. Μάρξ

(Σμίκρυνση)

Βλέπουμε ἀκόμα πώς στίς δυό μεταμορφώσεις $X - E$ καί $E' - X'$, πού ἀνήκουν στήν κυκλοφορία, ἀντικρύζονται καί ἀλληλοαντικατασταίνονται κάθε φορά δυό ἰσομεγέθεις καί ταυτόχρονα ὑπάρχουσες ἀξιακές ὑπάρξεις. Ἡ ἀξιακή μεταβολή ἀνήκει ἀποκλειστικά στή μεταμόρφωση Π, στό προτσές τῆς παραγωγῆς, πού ἔτσι ἐμφανίζεται σάν πραγματική μεταμόρφωση τοῦ κεφαλαίου, ἀντίθετα ἀπό τίς ἁπλές μορφικές μεταμορφώσεις τῆς κυκλοφορίας.

Ἂς ἐξετάσουμε τώρα τήν κίνηση $X - E \ldots \Pi \ldots E' - X'$ στό σύνολό της ἤ τήν ἀναλυτική της μορφή $X - E < \begin{matrix} A \\ M\pi \end{matrix} \ldots \Pi : \ldots E'$ $(E + \varepsilon) - X' \,(X + \chi)$. Τό κεφάλαιο ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν μιά ἀξία πού διατρέχει μιά σειρά συναρτημένων καί ἀλληλοκαθοριζόμενων μετατροπῶν, μιά σειρά μεταμορφώσεων, πού ἀποτελοῦν ἰσάριθμες φάσεις ἤ στάδια ἑνός συνολικοῦ προτσές. Δυό ἀπ᾽ αὐτές τίς φάσεις ἀνήκουν στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας καί μιά στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς. Στήν καθεμιά ἀπ᾽ αὐτές τίς φάσεις ἡ κεφαλαιακή ἀξία βρίσκεται μέ διαφορετική μορφή, στήν ὁποία ἀντιστοιχεῖ μιά διαφορετική, εἰδική λειτουργία. Μέσα σ᾽ αὐτή τήν κίνηση δέ διατηρεῖται ἁπλῶς ἡ προκαταβλημένη ἀξία, ἀλλά μεγαλώνει, αὐξάνει τό μέγεθός της. Τέλος, στό τελικό στάδιο, ξαναγυρίζει στήν ἴδια μορφή, μέ τήν ὁποία εἶχε ἐμφανιστεῖ στήν ἀφετηρία τοῦ συνολικοῦ προτσές. Ἔτσι τό συνολικό αὐτό προτσές εἶναι προτσές κύκλησης.

Οἱ δυό μορφές πού παίρνει ἡ κεφαλαιακή ἀξία μέσα στά κυκλοφοριακά της στάδια εἶναι οἱ μορφές τοῦ *χρηματικοῦ κεφαλαίου* καί τοῦ *ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου*· ἡ μορφή πού ἔχει στό στάδιο παραγωγῆς εἶναι ἡ μορφή τοῦ *παραγωγικοῦ κεφαλαίου*. Τό κεφάλαιο, πού στήν πορεία τῆς συνολικῆς του κύκλησης περιβάλλεται καί ἀποβάλλει πάλι αὐτές τίς μορφές, καί πού στήν καθεμιά ἀπ᾽ αὐτές ἐκπληρώνει τήν ἀντίστοιχη σ᾽ αὐτήν λειτουργία, εἶναι *βιομηχανικό κεφάλαιο* — ἡ λέξη βιομηχανικό χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μέ τήν ἔννοια ὅτι ἀγκαλιάζει κάθε κεφαλαιοκρατικά ἀσκούμενο κλάδο παραγωγῆς.

Ἑπομένως οἱ ὅροι χρηματικό κεφάλαιο, ἐμπορευματικό κεφάλαιο, παραγωγικό κεφάλαιο δέ χαρακτηρίζουν ἐδῶ αὐτοτελῆ εἴδη κεφαλαίου, πού οἱ λειτουργίες τους ἀποτελοῦν ἐπίσης αὐτοτελεῖς καί χωριστούς ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο κλάδους ἐπιχειρήσεων [Geschäftszweige]. Χαρακτηρίζουν ἐδῶ μόνο εἰδικές μορφές λειτουργίας τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, πού παίρνει διαδοχικά καί τίς τρεῖς αὐτές μορφές.

Ἡ κύκληση τοῦ κεφαλαίου συντελεῖται κανονικά μόνο ἐφόσον οἱ διάφορες φάσεις του περνᾶνε ἡ μιά στήν ἄλλη χωρίς σκαλώματα. Ἂν σκαλώσει τό κεφάλαιο στήν πρώτη φάση $X - E$, τότε τό χρηματικό κεφάλαιο παγώνει καί γίνεται θησαυρός· ἄν σκαλώσει στή φάση τῆς παραγωγῆς, τότε στή μιά πλευρά μένουν τά μέσα παραγωγῆς χωρίς νά λειτουργοῦν, ἐνῶ στήν ἄλλη παραμένει ἀναπασχόλητη ἡ ἐργατική δύναμη· κι ἄν σκαλώσει στήν τελευταία φάση $E' - X'$, τότε τά σωρευμένα ἀπούλητα ἐμπορεύματα φράζουν τή ροή τῆς κυκλοφορίας.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶναι μέσα στή φύση τῆς ὑπόθεσης νά συνεπάγεται ἡ ἴδια ἡ κύκληση τήν παγίωση τοῦ κεφαλαίου γιά ὁρισμένα

χρονικά διαστήματα στούς διάφορους τομεῖς τοῦ κύκλου. Στήν καθεμιά ἀπό τίς φάσεις του τό βιομηχανικό κεφάλαιο εἶναι δεμένο σέ μιά καθορισμένη μορφή, σάν χρηματικό κεφάλαιο, σάν παραγωγικό κεφάλαιο, σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Μόνον ἀφοῦ ἐκπληρώσει τή λειτουργία πού ἀντιστοιχεῖ στήν κάθε φορά μορφή του, ἀποχτᾶ τό κεφάλαιο τή μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά μπεῖ σέ μιά καινούργια φάση μετατροπῆς. Γιά νά τό ἀποσαφηνίσουμε αὐτό, ὑποθέσαμε στό παράδειγμά μας πώς ἡ κεφαλαιακή ἀξία τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχουν παραχθεῖ στό στάδιο τῆς παραγωγῆς εἶναι ἴση μέ τό συνολικό ποσό τῆς ἀξίας πού εἶχε προκαταβληθεῖ ἀρχικά μέ τή μορφή χρήματος, μ' ἄλλα λόγια, πώς ὅλη ἡ κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει προκαταβληθεῖ μέ τή μορφή χρήματος περνάει μέ μιᾶς ἀπό τό ἕνα στάδιο στό κάθε φορά ἑπόμενο στάδιο. Εἴδαμε ὅμως (Βιβλίο Ι, κεφ. 6ο [σελ. 212 κ. ἑ.]) πώς ἕνα μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τά καθαυτό μέσα ἐργασίας (λχ. οἱ μηχανές) χρησιμοποιοῦνται ξανά καί ξανά σέ ἕνα μικρότερο ἤ μεγαλύτερο ἀριθμό ἐπαναλήψεων τῶν ἴδιων προτσές παραγωγῆς, καί πώς γιαυτό μονάχα τμηματικά μεταδίδουν τήν ἀξία τους στό προϊόν. Ἀργότερα θά δοῦμε κατά πόσο τό περιστατικό αὐτό τροποποιεῖ τό προτσές τῆς κύκλησης τοῦ κεφαλαίου. Ἐδῶ ἀρκοῦν τά ἀκόλουθα: Στό παράδειγμά μας ἡ ἀξία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου = 422 λίρ. στ. περιεῖχε μόνο τήν κατά μέσο ὅρο ὑπολογισμένη φθορά τῶν ἐργοστασιακῶν χτιρίων, τῶν μηχανῶν κλπ., δηλ. μόνο τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας πού κατά τή μετατροπή 10 600 λιβρῶν βαμβακιοῦ σέ 10 000 λίβρες νῆμα μεταβιβάζουν τά χτίρια, οἱ μηχανές κλπ. στό νῆμα, στό προϊόν μιᾶς βδομαδιάτικης ἐργασίας κλωσίματος 60 ὡρῶν. Γιαυτό, στά μέσα παραγωγῆς, στά ὁποῖα ἔχει μετατραπεῖ τό προκαταβλημένο σταθερό κεφάλαιο τῶν 372 λιρ. στ., φιγουράραν καί τά μέσα ἐργασίας, τά χτίρια, οἱ μηχανές κτλ. ἔτσι, σάν νά τά εἶχαν νοικιάσει ἁπλῶς στήν ἀγορά ἔναντι πληρωμῆς μέ βδομαδιάτικες δόσεις· Τό γεγονός αὐτό ὡστόσο δέν ἀλλάζει καθόλου τά πράγματα. Φτάνει νά πολλαπλασιάσουμε μόνο τήν ποσότητα τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος, πού παράγονται τήν ἑβδομάδα, μέ τόν ἀριθμό τῶν ἑβδομάδων πού ἀναλογοῦν σέ ὁρισμένα χρόνια, γιά νά μεταφερθεῖ στό νῆμα ὅλη ἡ ἀξία τῶν ἀγορασμένων καί στό διάστημα αὐτό ἀναλωμένων μέσων ἐργασίας. Τότε εἶναι φανερό πώς τό προκαταβλημένο χρηματικό κεφάλαιο πρέπει πρῶτα νά μετατραπεῖ σ' αὐτά τά μέσα ἐργασίας, δηλαδή νάχει βγεῖ ἀπό τό πρῶτο στάδιο *Ε' — Χ'*, προτοῦ παραχθεῖ τό νῆμα. Τό νῆμα δέν μπορεῖ νά πουληθεῖ *Π*. Εἶναι ἐξίσου φανερό στό παράδειγμά μας πώς τό ποσό τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας τῶν 422 λιρ. στ., πού ἔχει ἐνσωματωθεῖ στό νῆμα στή διάρκεια τοῦ προτσές τῆς παραγωγῆς, δέν μπορεῖ νά μπεῖ σάν συστατικό τῆς ἀξίας τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος στή φάση τῆς κυκλοφορίας *Ε' — Χ'*, προτοῦ παραχθεῖ τό νῆμα. Τό νῆμα δέν μπορεῖ νά πουληθεῖ προτοῦ κλωστεῖ.

Στό γενικό τύπο τό προϊόν τοῦ *Π* ἐξετάζεται σάν ἕνα ὑλικό πράγμα, διαφορετικό ἀπό τά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, σάν ἕνα ἀντικείμενο πού ἔχει μιά ξεχωριστή ἀπό τό προτσές τῆς παραγωγῆς

Φωτοτυπία μιᾶς σελίδας τοῦ χειρογράφου τοῦ ΙΙ τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», πού τήν ἔχει ἐπιμεληθεῖ καί ἀντιγράψει ὁ Φ. Ἔνγκελς

(Σμίκρυνση)

ὕπαρξη, μιά μορφή χρήσης πού διαφέρει ἀπό τή μορφή χρήσης τῶν μέσων παραγωγῆς. Κι αὐτό γίνεται πάντα σ' ὅλες τίς περιπτώσεις πού τό ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές τῆς παραγωγῆς ἐμφανίζεται σάν ἕνα πράγμα, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος ξαναμπαίνει σάν στοιχεῖο στήν ἀνανεωμένη παραγωγή. Ἔτσι τό στάρι χρησιμεύει σάν σπόρος γιά τή δική του παραγωγή· τό προϊόν ὅμως ἀποτελεῖται μόνο ἀπό στάρι, ἔχει δηλαδή διαφορετική μορφή ἀπό τά ἄλλα στοιχεῖα πού ἔχουν ἐπίσης χρησιμοποιηθεῖ, ἀπό τήν ἐργατική δύναμη, τά ἐργαλεῖα καί τά λιπάσματα. Ὑπάρχουν ὅμως αὐτοτελεῖς κλάδοι τῆς βιομηχανίας, ὅπου τό προϊόν τοῦ προτσές παραγωγῆς δέν εἶναι ἕνα καινούργιο ὑλικό προϊόν, δέν εἶναι ἐμπόρευμα. Οἰκονομική σπουδαιότητα ἀνάμεσα σ' αὐτούς ἔχει μόνο ἡ βιομηχανία ἐπικοινωνίας, εἴτε πρόκειται γιά τήν καθαυτό βιομηχανία μεταφορῶν ἐμπορευμάτων καί ἀνθρώπων, εἴτε πρόκειται ἁπλῶς γιά διαβίβαση πληροφοριῶν, ἐπιστολῶν, τηλεγραφημάτων κλπ.

Ὁ Α. Τσοῦπροφ [6] λέει σχετικά μ' αὐτό: «Ὁ ἐργοστασιάρχης μπορεῖ πρῶτα νά παραγάγει προϊόντα καί ἔπειτα νά ζητήσει νά βρεῖ καταναλωτές γι' αὐτά»· (τό προϊόν του, ἀφοῦ πρῶτα ἀποβληθεῖ ἕτοιμο ἀπό τό προτσές τῆς παραγωγῆς, μπαίνει στήν κυκλοφορία σάν ἐμπόρευμα χωρισμένο ἀπ' αὐτό τό προτσές)· «ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση ἐμφανίζονται ἔτσι σάν δυό πράξεις χωρισμένες ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη στό χῶρο καί στό χρόνο. Στή βιομηχανία ὅμως μεταφορῶν, πού δέν παράγει καινούργια προϊόντα, ἀλλά μεταφέρει μόνο ἀνθρώπους καί πράγματα, οἱ δυό αὐτές πράξεις συγχωνεύονται· οἱ ὑπηρεσίες πού προσφέρει ὁ σιδηρόδρομος» (ἡ μετακίνηση) «πρέπει νά καταναλώνονται τήν ἴδια στιγμή πού παράγονται. Γιαυτό ἡ ἀκτίνα μέσα στήν ὁποία οἱ σιδηρόδρομοι μποροῦν ν' ἀναζητοῦν πελατεία μπορεῖ νά ἐκτείνεται τό πολύ-πολύ σέ 50 βέρστ (53 χιλιόμετρα) καί ἀπό τίς δυό μεριές τῆς γραμμῆς».

Τό ἀποτέλεσμα τῆς μεταφορᾶς — ἀδιάφορο ἄν μεταφέρονται ἄνθρωποι ἤ ἐμπορεύματα — εἶναι ἡ ἀλλαγή τοῦ τόπου πού βρίσκονται, λχ. τό νῆμα βρίσκεται τώρα στίς Ἰνδίες ἀντί στήν Ἀγγλία, ὅπου ἔχει παραχθεῖ.

Ἐκεῖνο ὅμως πού πουλάει ἡ βιομηχανία μεταφορῶν εἶναι αὐτή ἡ ἴδια ἡ μετακίνηση. Τό ἐπιτευγμένο ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα συνδέεται ἀδιάσπαστα μέ τό προτσές τῆς μεταφορᾶς, δηλ. μέ τό προτσές παραγωγῆς τῆς βιομηχανίας μεταφορῶν. Ἄνθρωποι καί ἐμπορεύματα ταξιδεύουν μέ τό μεταφορικό μέσο, καί τό ταξίδι του, ἡ μετατόπισή του ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τό προτσές παραγωγῆς, τό ὁποῖο ἐπιτελεῖ τό μέσο μεταφορᾶς. Τό ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα εἶναι καταναλώσιμο μόνο στή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς· τό ἀποτέλεσμα αὐτό δέν ὑπάρχει σάν ἕνα ἀντικείμενο χρήσης διαφορετικό ἀπ' αὐτό τό προτσές, πού μόνο ὕστερα ἀπό τήν παραγωγή του λειτουργεῖ σάν εἶδος τοῦ ἐμπορίου καί κυκλοφορεῖ σάν ἐμπόρευμα. Ἡ ἀνταλλακτική ὅμως ἀξία αὐτοῦ τοῦ

[6] А. Чупров: «Железнодорожное хозяйство», Москва, 1875, σελ. 69 — 70.

ὠφέλιμου ἀποτελέσματος καθορίζεται, ὅπως καί ἡ ἀνταλλαχτική ἀξία κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος, ἀπό τήν ἀξία τῶν στοιχείων παραγωγῆς πού ἔχουν καταναλωθεῖ σ' αὐτό (ἐργατική δύναμη καί μέσα παραγωγῆς) σύν τήν ὑπεραξία πού ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπό τήν ὑπερεργασία τῶν ἐργατῶν πού ἐργάζονται στή βιομηχανία μεταφορῶν. Ἐπίσης καί ἀπό τήν ἄποψη τῆς κατανάλωσής του τό ὠφέλιμο αὐτό ἀποτέλεσμα δέ διαφέρει καθόλου ἀπό τά ἄλλα ἐμπορεύματα. Ἄν καταναλωθεῖ ἀτομικά, ἡ ἀξία του ἐξαφανίζεται μέ τήν κατανάλωση· ἄν καταναλωθεῖ παραγωγικά, ἔτσι πού κι αὐτό τό ἴδιο τό ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα ν' ἀποτελεῖ ἕνα στάδιο παραγωγῆς τοῦ μεταφερόμενου ἐμπορεύματος, ἡ ἀξία του μεταβιβάζεται σάν πρόσθετη ἀξία στό ἴδιο τό ἐμπόρευμα. Ἔτσι, ὁ τύπος γιά τή βιομηχανία μεταφορῶν θἆταν $X - E <^{\Delta}_{M\pi} \ldots \Pi - X'$, ἐπειδή πληρώνεται καί καταναλώνεται τό ἴδιο τό προτσές τῆς παραγωγῆς καί ὄχι ἕνα προϊόν πού μπορεῖ νά χωριστεῖ ἀπ' αὐτό. Ἑπομένως ἔχει σχεδόν τήν ἴδια ἀκριβῶς μορφή, ὅπως καί ὁ τύπος γιά τήν παραγωγή τῶν εὐγενῶν μετάλλων, μόνο πού τό X' εἶναι ἐδῶ ἡ μεταβλημένη μορφή τοῦ ἐπιτευγμένου στή διάρκεια τοῦ προτσές τῆς παραγωγῆς ὠφέλιμου ἀποτελέσματος καί ὄχι ἡ φυσική μορφή τοῦ χρυσοῦ ἤ τοῦ ἀργύρου πού ἔχει παραχθεῖ στή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ προτσές καί ἔχει ἀποβληθεῖ ἀπ' αὐτό.

Τό βιομηχανικό κεφάλαιο εἶναι ὁ μοναδικός τρόπος ὕπαρξης τοῦ κεφαλαίου, ὅπου λειτουργία τοῦ κεφαλαίου δέν εἶναι μόνο ἡ ἰδιοποίηση ὑπεραξίας, ἤ ὑπερπροϊόντος, ἀλλά ταυτόχρονα καί ἡ δημιουργία τους. Γι' αὐτό τό λόγο τό βιομηχανικό κεφάλαιο καθορίζει τόν κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς· ἡ ὕπαρξή του περιλαβαίνει τήν ὕπαρξη τῆς ταξικῆς ἀντίθεσης κεφαλαιοκρατῶν καί μισθωτῶν ἐργατῶν. Στό μέτρο πού γίνεται κύριος τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ἡ τεχνική καί ἡ κοινωνική ὀργάνωση τοῦ προτσές ἐργασίας ἀνατρέπονται, καί μαζί ἀνατρέπεται καί ὁ οἰκονομικο-ιστορικός τύπος τῆς κοινωνίας. Τά ἄλλα εἴδη κεφαλαίου, πού ἐμφανίστηκαν πρίν ἀπ' αὐτό μέσα σέ παρωχημένες ἤ ἐξαφανιζόμενες καταστάσεις τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ὄχι μόνο ὑποτάσσονται σ' αὐτό καί ὑφίστανται ἀντίστοιχες μ' αὐτό ἀλλαγές στό μηχανισμό τῶν λειτουργιῶν τους, ἀλλά στό ἑξῆς κινοῦνται μόνο πάνω στή βάση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου καί γιαυτό ζοῦν καί πεθαίνουν, στέκουν καί πέφτουν μαζί μ' αὐτή τους τή βάση. Τό χρηματικό κεφάλαιο καί τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἐφόσον μέ τίς λειτουργίες τους ἐμφανίζονται δίπλα στό βιομηχανικό κεφάλαιο σάν φορεῖς ἰδιαίτερων ἐπιχειρηματικῶν κλάδων, ἀποτελοῦν ἁπλῶς καί μόνο χάρη στόν κοινωνικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας αὐτοτελοποιημένους καί μονόπλευρα ἀναπτυγμένους τρόπους ὕπαρξης τῶν διάφορων μορφῶν λειτουργίας, πού τό βιομηχανικό κεφάλαιο πότε περιβάλλεται καί πότε ἀποβάλλει μέσα στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας.

Ἡ κύκληση $X \ldots X'$ μπλέκεται, ἀπό τή μιά μεριά, μέ τή γενική ἐμπορευματική κυκλοφορία, προέρχεται ἀπ' αὐτήν καί μπαίνει σ' αὐτήν, καί ἀποτελεῖ μέρος της. Ἀπό τήν ἄλλη, ἀποτελεῖ γιά τόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη μιάν ἰδιαίτερη κίνηση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, μιά κίνηση πού συντελεῖται ἐνμέρει μέσα στή γενική ἐμπορευματική κυκλοφορία, ἐνμέρει ἔξω ἀπ' αὐτήν, πού ὅμως διατηρεῖ πάντα τόν αὐτοτελῆ χαρακτήρα της. Πρῶτο, ἐπειδή οἱ δυό της φάσεις $X - E$ καί $E' - X'$, πού συντελοῦνται στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, ἔχουν λειτουργικά καθορισμένα χαρακτηριστικά σάν φάσεις τῆς κίνησης τοῦ κεφαλαίου· στό $X - E$ τό E στή φυσική του μορφή καθορίζεται σάν ἐργατική δύναμη καί μέσα παραγωγῆς· στό $E' - X'$ πραγματοποιεῖται ἡ κεφαλαιακή ἀξία + ἡ ὑπεραξία. Δεύτερο, τό Π, τό προτσές τῆς παραγωγῆς, περιλαβαίνει τήν παραγωγική κατανάλωση. Τρίτο ἡ ἐπιστροφή τοῦ χρήματος στήν ἀφετηρία του μετατρέπει τήν κίνηση $X \ldots X'$ σέ μιά κύκληση πού κλείνεται στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της.

Ἀπό τή μιά μεριά λοιπόν κάθε ἀτομικό κεφάλαιο ἀποτελεῖ καί στά δυό τοὺ μισά τῆς κυκλοφορίας, $X - E$ καί $E' - X'$, ἕνα παράγοντα τῆς γενικῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας, ὅπου λειτουργεῖ ἤ εἶναι μπλεγμένο εἴτε σάν ἐμπόρευμα εἴτε σάν χρῆμα, κι ἔτσι ἀποτελεῖ τό ἴδιο ἕναν κρίκο στή γενική σειρά τῶν μεταμορφώσεων τοῦ κόσμου τῶν ἐμπορευμάτων. Ἀπό τήν ἄλλη, μέσα στά πλαίσια τῆς γενικῆς κυκλοφορίας διαγράφει τή δική του αὐτοτελῆ κύκληση, ὅπου ἡ σφαίρα τῆς παραγωγῆς ἀποτελεῖ ἕνα μεταβατικό στάδιο καί ὅπου ξαναεπιστρέφει στήν ἀφετηρία του μέ τήν ἴδια μορφή πού τήν ἄφησε. Μέσα στά πλαίσια τῆς δικῆς του κύκλησης, πού περικλείνει τήν πραγματική μεταμόρφωσή του, μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἀλλάζει ταυτόχρονα τό ἀξιακό του μέγεθος. Ἐπιστρέφει ὄχι ἁπλῶς σάν χρηματική ἀξία, ἀλλά σάν μεγαλωμένη, αὐξημένη χρηματική ἀξία.

Ἄν ἐξετάσουμε τέλος τόν τύπο $X - E \ldots \Pi \ldots E' - X'$ σάν εἰδική μορφή τοῦ προτσές κύκλησης τοῦ κεφαλαίου δίπλα στίς ἄλλες μορφές πού θά τίς ἐξετάσουμε ἀργότερα, θά δοῦμε ὅτι χαρακτηρίζεται ἀπό τά παρακάτω:

1) Ἐμφανίζεται σάν *κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου*, ἐπειδή τό βιομηχανικό κεφάλαιο στή χρηματική του μορφή, σάν χρηματικό κεφάλαιο, ἀποτελεῖ τήν ἀφετηρία καί τό σημεῖο ἐπιστροφῆς τοῦ συνολικοῦ του προτσές. Ὁ ἴδιος ὁ τύπος ἐκφράζει ὅτι τό χρῆμα ἐδῶ δέν ξοδεύεται σάν χρῆμα, ἀλλ' ἁπλῶς προαταβάλλεται, δηλαδή εἶναι ἁπλῶς χρηματική μορφή τοῦ κεφαλαίου, χρηματικό κεφάλαιο. Ἐκφράζει ἀκόμα, ὅτι ἡ ἀνταλλαχτική ἀξία κι ὄχι ἡ ἀξία χρήσης εἶναι ὁ καθοριστικός αὐτοσκοπός τῆς κίνησης. Ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ χρηματική μορφή τῆς ἀξίας εἶναι ἡ αὐτοτελής, χειροπιαστή μορφή ὕπαρξής της, ἡ κυκλοφοριακή μορφή $X \ldots X'$, πού ἡ ἀφετηρία καί τό τέρμα της εἶναι πραγματικό χρῆμα, ἐκφράζει πιό χειροπιαστά ἀπό καθετί ἄλλο τό κίνητρο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, τό χρηματισμό [Geldmachen]. Τό προτσές τῆς παραγωγῆς ἐμφανίζεται μόνο σάν ἀναπόφευχτος διάμεσος κρίκος, σάν ἀναγκαῖο κακό γιά τό χρηματισμό. (Γιαυτό ὅλα τά ἔθνη μέ κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς κυριεύονται περιοδικά ἀπό ἕναν κερδοσκοπικό ἴλιγγο, ὅπου προσπαθοῦν νά κερδίσουν χρήματα χωρίς τή μεσολάβηση τοῦ προτσές παραγωγῆς.)

2) Τό στάδιο τῆς παραγωγῆς, ἡ λειτουργία τοῦ Π, ἀποτελεῖ στήν

κύκληση αὐτή τή διακοπή ἀνάμεσα στίς δυό φάσεις τῆς κυκλοφορίας (καί ἀκριβῶς γιαυτό φιγουράρει ἁπλῶς σάν ἐνδιάμεσος κρίκος στήν κυκλοφορία $X - E \ldots E' - X'$, πού μέ τή σειρά της κάνει ἁπλῶς δυνατή τήν πραγματοποίηση τῆς ἁπλῆς κυκλοφορίας $X - E - X'$). Στήν ἴδια τή μορφή τοῦ προτσές κύκλησης τό προτσές παραγωγῆς ἐμφανίζεται ρητά καί κατηγορηματικά αὐτό πού εἶναι στόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς: ἁπλό μέσο γιά τήν ἀξιοποίηση τῆς προκαταβλημένης ἀξίας· ἐπομένως ὁ πλουτισμός σάν τέτιος ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν αὐτοσκοπός τῆς παραγωγῆς.

3) Ἐπειδή ἡ διαδοχική σειρά τῶν φάσεων ἀρχίζει μέ τή φάση $X - E$, ὁ δεύτερος κρίκος τῆς κυκλοφορίας εἶναι $E' - X'$· ἐπομένως ἀφετηρία εἶναι τό X, τό χρηματικό κεφάλαιο πού πρόκειται ν' ἀξιοποιηθεῖ, καί τέρμα τό X', τό ἀξιοποιημένο χρηματικό κεφάλαιο $X + \chi$, ὅπου τό X φιγουράρει σάν πραγματοποιημένο κεφάλαιο δίπλα στό βλαστάρι του χ. Αὐτό ξεχωρίζει τήν κύκληση X ἀπό τίς δυό ἄλλες κυκλήσεις Π καί E', καί μάλιστα τήν ξεχωρίζει μέ δυό τρόπους. Ἀπό τή μιά μεριά, ἐπειδή τά δυό ἄκρα της ἔχουν χρηματική μορφή· τό χρῆμα ὅμως εἶναι ἡ αὐτοτελής χειροπιαστή μορφή ὕπαρξης τῆς ἀξίας, ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος στήν αὐτοτελῆ ἀξιακή της μορφή, ὅπου ἔχει σβήσει κάθε ἴχνος τῆς ἀξίας χρήσης τῶν ἐμπορευμάτων. Ἀπό τήν ἄλλη, ἡ μορφή $\Pi \ldots \Pi$ δέ μετατρέπεται ὑποχρεωτικά σέ $\Pi \ldots \Pi'$ $(\Pi + \pi)$, καί στή μορφή $E' \ldots E'$ δέν φαίνεται ἀπολύτως καμιά ἀξιακή διαφορά ἀνάμεσα στά δυό ἄκρα. — Ἐπομένως, γιά τόν τύπο $X \ldots X'$ εἶναι χαρακτηριστικό, ἀπό τή μιά, τό γεγονός ὅτι ἡ κεφαλαιακή ἀξία ἀποτελεῖ τήν ἀφετηρία καί ἡ ἀξιοποιημένη κεφαλαιακή ἀξία τό σημεῖο ἐπιστροφῆς, ἔτσι πού ἡ προκαταβολή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας ἐμφανίζεται σάν μέσο καί ἡ ἀξιοποιημένη κεφαλαιακή ἀξία σάν σκοπός τῆς ὅλης ἐπιχείρησης· ἀπό τήν ἄλλη, τό γεγονός ὅτι ἡ σχέση αὐτή ἐκφράζεται μέ χρηματική μορφή, μέ τήν αὐτοτελῆ ἀξιακή μορφή, ἐπομένως καί τό χρηματικό κεφάλαιο ἐκφράζεται σάν χρῆμα πού γεννοβολάει χρῆμα. Ἡ παραγωγή ὑπεραξίας ἀπό τήν ἀξία δέν ἐκφράζεται μόνο σάν τό ἄλφα καί τό ὠμέγα τοῦ προτσές, ἀλλά ἐκφράζεται ρητά μέ τή λαμπερή χρηματική μορφή.

4) Ἐπειδή τό X', τό πραγματοποιημένο χρηματικό κεφάλαιο σάν ἀποτέλεσμα τοῦ $E' - X'$, τῆς φάσης πού συμπληρώνει καί ἀποπερατώνει τό $X - E$, βρίσκεται μέ τήν ἴδια ἀπολύτως μορφή, μέ τήν ὁποία ἔχει ἀρχίσει τήν πρώτη του κύκληση, μπορεῖ, βγαίνοντας ἀπ' αὐτή τήν κύκληση, νά ξαναρχίσει τήν ἴδια κύκληση σάν αὐξημένο (συσσωρευμένο) χρηματικό κεφάλαιο: $X' = X + \chi$· καί ἐν πάσῃ περιπτώσει στή μορφή $X \ldots X'$ δέν ἐκφράζεται τό γεγονός ὅτι κατά τήν ἐπανάληψη τῆς κυκλικῆς κίνησης ἡ κυκλοφορία τοῦ χ χωρίζεται ἀπό τήν κυκλοφορία τοῦ X. Γιαυτό, ἡ κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἐξεταζόμενη στή μορφή πού συντελεῖται μιά μόνο φορά, ἐκφράζει τυπικά ἁπλῶς τό προτσές τῆς ἀξιοποίησης καί τῆς συσσώρευσης. Ἡ κατανάλωση ἐκφράζεται ἐδῶ μόνο σάν παραγωγική κατανάλωση μέ τό $X - E <^{\varDelta}_{M\pi}$, μόνο αὐτή ἡ κατανάλωση περιλαβαίνεται σ' αὐτή τήν κύκληση τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου. Τό $X - \varDelta$ εἶναι γιά τόν ἐργάτη $\varDelta - X$ ἤ $E - X$· εἶναι λοιπόν ἡ πρώτη φάση τῆς κυκλοφορίας πού κάνει δυνατή τήν ἀτομική του κατανάλωση: $\varDelta - X - E$ (μέσα συντήρησης). Ἡ δεύτερη φάση $X - E$ δέν ὑπάγεται πιά στήν κύκληση τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου: ἡ κύκληση τήν προετοιμάζει, τήν προϋποθέτει, ἐπειδή ὁ ἐργάτης, γιά νά μπορεῖ νά βρίσκεται πάντα στήν ἀγορά σάν ἐκμεταλλεύσιμη ὕλη γιά τόν κεφαλαιοκράτη, πρέπει πρίν ἀπόλα νά ζεῖ, δηλαδή νά συντηρεῖται μέ τήν ἀτομική κατανάλωση. Αὐτή ἡ ἴδια ὅμως ἀτομική κατανάλωση προϋποτίθεται ἐδῶ μόνο σάν ὅρος τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἀπό τό κεφάλαιο, δηλ. μόνο ἐφόσον ὁ ἐργάτης μέ τήν ἀτομική του κατανάλωση συντηρεῖται καί ἀναπαράγεται σάν ἐργατική δύναμη. Ὅσο γιά τά $M\pi$ ὅμως, τά καθαυτό ἐμπορεύματα πού μπαίνουν στήν κύκληση, ἀποτελοῦν μόνο ὑλικό τροφοδότησης τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης. Ἡ πράξη $\varDelta - X$ κάνει δυνατή τήν ἀτομική κατανάλωση τοῦ ἐργάτη, τή μετατροπή τῶν μέσων συντήρησης σέ σάρκα καί ὀστά του. Φυσικά πρέπει νά ὑπάρχει καί ὁ κεφαλαιοκράτης, δηλαδή νά ζεῖ καί νά καταναλώνει κι αὐτός, γιά νά λειτουργεῖ σάν κεφαλαιοκράτης. Γιά τό σκοπό αὐτό θά ἀρκοῦσε νά καταναλώνει ὅσα καί ὁ ἐργάτης, καί πράγματι ἡ μορφή αὐτή τοῦ προτσές τῆς κυκλοφορίας δέν προϋποθέτει περισσότερα. Τυπικά δέν ἐκφράζεται οὔτε κάν αὐτό, ἐπειδή ὁ τύπος κλείνει μέ X', δηλαδή μέ ἕνα ἀποτέλεσμα, πού μπορεῖ ἀμέσως νά ξαναλειτουργήσει σάν αὐξημένο χρηματικό κεφάλαιο.

Στό $E' - X'$ περιλαβαίνεται ἄμεσα ἡ πούληση τοῦ E'· ὅμως τό $E' - X'$, πούληση ἀπό τή μιά πλευρά, εἶναι $X - E$, ἀγορά ἀπό τήν ἄλλη, καί τό ἐμπόρευμα ἀγοράζεται ὁριστικά μόνο χάρη στήν ἀξία του χρήσης, μόνο γιά νά μπεῖ στό προτσές τῆς κατανάλωσης (παραβλέπουμε τίς ἐνδιάμεσες πουλήσεις), ἀδιάφορο ἄν πρόκειται γιά ἀτομικό ἤ παραγωγικό προτσές κατανάλωσης, ἀνάλογα μέ τή φύση τοῦ ἀγοραζόμενου εἴδους. Ἡ κατανάλωση ὅμως αὐτή δέν μπαίνει στήν κύκληση τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, πού τό προϊόν του εἶναι τό E'· τό προϊόν αὐτό (ἀποβάλλεται ἀπό τήν κύκληση ἀκριβῶς μέ τή μορφή ἐμπορεύματος πού πρέπει νά πουληθεῖ). Τό E' προορίζεται ρητά γιά ξένη κατανάλωση. Γιαυτό, στούς ἑρμηνευτές τοῦ ἐμποροκρατικοῦ συστήματος (πού στή βάση του βρίσκεται ὁ τύπος $X - E \ldots \Pi \ldots E' - X'$) βρίσκουμε σχοινοτενῆ κηρύγματα πώς ὁ ἀτομικός κεφαλαιοκράτης πρέπει νά καταναλώνει μόνο ὅσα καί ὁ ἐργάτης καί πώς τό ἔθνος τῶν κεφαλαιοκρατῶν πρέπει νά ἀναθέτει στά ἄλλα πιό κουτά ἔθνη τήν κατανάλωση τῶν ἐμπορευμάτων του καί γενικά τό προτσές τῆς κατανάλωσης, ἐνῶ τό ἴδιο πρέπει νά κάνει σκοπό τῆς ζωῆς του τήν παραγωγική κατανάλωση. Τά κηρύγματα αὐτά θυμίζουν συχνά, καί στή μορφή καί στό περιεχόμενο, ἀνάλογες ἀσκητικές παραινέσεις τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Ἔτσι, τό προτσές κύκλησης τοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖ ἑνότητα κυκλοφορίας καί παραγωγῆς, περικλείνει καί τίς δυό. Ἐφόσον οἱ δυό φά-

σεις $X - E$ καί $E' - X'$ εἶναι πράξεις κυκλοφορίας, ἡ κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖ μέρος τῆς γενικῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας. Σάν λειτουργικά ὅμως καθορισμένοι τομεῖς, σάν στάδια τῆς κύκλησης τοῦ κεφαλαίου, δηλ. τῆς κύκλησης πού δέν ἀνήκει μόνο στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, μά καί στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς, τό κεφάλαιο πραγματοποιεῖ μέσα στά πλαίσια τῆς γενικῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας τή δική του κύκληση. Ἡ γενική ἐμπορευματική κυκλοφορία τοῦ χρησιμεύει στό πρῶτο στάδιο γιά νά περιβληθεῖ τή μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά λειτουργήσει σάν παραγωγικό κεφάλαιο· στό δεύτερο στάδιο τοῦ χρησιμεύει γιά ν' ἀποβάλει τήν ἐμπορευματική μορφή, μέ τήν ὁποία δέν μπορεῖ νά ἐπαναλάβει τήν κύκλησή του· καί ταυτόχρονα γιά νά τοῦ δόσει τή δυνατότητα νά χωρίσει τή δική του κύκληση σάν κεφάλαιο ἀπό τήν κυκλοφορία τῆς ὑπεραξίας πού φύτρωσε πάνω του.

Ἑπομένως, ἡ κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου εἶναι ἡ πιό μονόπλευρη, καί γιαυτό ἡ πιό χτυπητή καί πιό χαρακτηριστική μορφή ἐμφάνισης τῆς κύκλησης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, πού ὁ σκοπός καί τό κίνητρό του: ἡ ἀξιοποίηση τῆς ἀξίας, ὁ χρηματισμός καί ἡ συσσώρευση, παρασταίνονται ἐδῶ μ' ἕναν τρόπο πού χτυπᾶνε στό μάτι (ἀγοράζω γιά νά πουλήσω πιό ἀκριβά). Ἐπειδή ἡ πρώτη φάση εἶναι $X - E$, προβάλλει καί ἡ προέλευση τῶν συστατικῶν τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἀπό τήν ἀγορά ἐμπορευμάτων, ὅπως προβάλλει γενικά καί τό γεγονός ὅτι ὅρος τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς εἶναι ἡ κυκλοφορία, τό ἐμπόριο. Ἡ κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου δέν εἶναι μόνο παραγωγή ἐμπορευμάτων· ἡ ἴδια κατορθώνεται μόνο χάρη στήν κυκλοφορία, τήν προϋποθέτει. Αὐτό τό βλέπουμε κιόλας στό γεγονός ὅτι ἡ μορφή X πού ἀνήκει στήν κυκλοφορία ἐμφανίζεται σάν πρώτη καί καθαρή μορφή τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας, πράγμα πού δέ συμβαίνει στίς δυό ἄλλες μορφές τῆς κύκλησης.

Ἡ κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου παραμένει πάντα ἡ γενική ἔκφραση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον περιλαβαίνει πάντα τήν ἀξιοποίηση τῆς προκαταβλημένης ἀξίας. Στό $\Pi \ldots \Pi$ ἡ χρηματική ἔκφραση τοῦ κεφαλαίου προβάλλει μόνο σάν τιμή τῶν στοιχείων παραγωγῆς, δηλαδή μόνο σάν ἀξία πού ἐκφράζεται σέ λογιστικό χρῆμα, καί μ' αὐτή τή μορφή περνάει στή λογιστική.

Τό $X \ldots X'$ γίνεται ἰδιαίτερη μορφή τῆς κύκλησης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον ἕνα νεοεμφανιζόμενο κεφάλαιο προκαταβάλλεται ἀρχικά μέ τή μορφή χρήματος καί ἀποσύρεται κατόπι μέ τήν ἴδια μορφή, εἴτε ὅταν περνάει ἀπό τόν ἕνα κλάδο παραγωγῆς στόν ἄλλο, εἴτε ὅταν τό βιομηχανικό κεφάλαιο ἀποσύρεται ἀπό τήν ἐπιχείρηση. Ἡ μορφή αὐτή περικλείνει τήν κεφαλαιακή λειτουργία τῆς ὑπεραξίας πού προκαταβάλλεται ἀρχικά μέ χρηματική μορφή, καί προβάλλει μέ τόν πιό χτυπητό τρόπο, ὅταν ἡ ὑπεραξία αὐτή λειτουργεῖ σέ μιά ἄλλη ἐπιχείρηση καί ὄχι στήν ἐπιχείρηση ἀπό τήν ὁποία προέρχεται. Τό $X \ldots X'$ μπορεῖ νά εἶναι ἡ πρώτη κύκληση ἑνός κεφαλαίου· μπορεῖ νά εἶναι καί ἡ τελευταία του· μπορεῖ νά ἰσχύει σάν μορφή τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου· εἶναι ἡ μορφή τοῦ νεοτοποθετούμενου κεφαλαίου, εἴτε πρόκειται γιά συσσωρευμένο κεφάλαιο μέ μορφή χρήματος, εἴτε γιά παλιό κεφάλαιο πού μετατρέπεται ὁλόκληρο σέ χρῆμα γιά νά μεταφερθεῖ ἀπό ἕναν κλάδο τῆς παραγωγῆς σέ ἄλλο.

Τό χρηματικό κεφάλαιο, σάν μορφή πού ὑπάρχει πάντα σ' ὅλες τίς κυκλήσεις, πραγματοποιεῖ αὐτή τήν κύκληση ἀκριβῶς γιά τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου πού παράγει τήν ὑπεραξία, γιά τό μεταβλητό κεφάλαιο. Ἡ κανονική μορφή προκαταβολῆς τοῦ μισθοῦ ἐργασίας εἶναι ἡ πληρωμή σέ χρῆμα· τό προτσές αὐτό πρέπει ν' ἀνανεώνεται σταθερά κατά σύντομα χρονικά διαστήματα, γιατί ὁ ἐργάτης ζεῖ — μεροδούλι μεροφάι. Γιαυτό ὁ κεφαλαιοκράτης πρέπει ν' ἀντικρύζει πάντα τόν ἐργάτη σάν κεφαλαιοκράτης τοῦ χρήματος, καί τό κεφάλαιό του σάν χρηματικό κεφάλαιο. Ἐδῶ δέν εἶναι δυνατός ὁ ἄμεσος ἤ ἔμμεσος συμψηφισμός, ὅπως γίνεται κατά τήν ἀγορά τῶν μέσων παραγωγῆς καί τήν πούληση τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων (ἔτσι πού τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου φιγουράρει στήν πραγματικότητα μόνο μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων, τό χρῆμα μόνο μέ τή μορφή λογιστικοῦ χρήματος, καί τέλος σάν μετρητό χρῆμα μόνο γιά τήν ἐξίσωση τῶν ἰσολογισμῶν). Ἀπό τήν ἄλλη, ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας πού πηγάζει ἀπό τό μεταβλητό κεφάλαιο τό ξοδεύει ὁ κεφαλαιοκράτης γιά τή δική του ἀτομική κατανάλωση πού σχετίζεται μέ τό μικρεμπόριο· τό μέρος αὐτό ξοδεύεται πάντα σέ μετρητά, μέ τή χρηματική μορφή τῆς ὑπεραξίας, ἀπ' ὁποιοδήποτε πλάγιο δρόμο κι ἄν ξοδευτεῖ. Εἴτε μεγάλο εἴτε μικρό εἶναι αὐτό τό μέρος τῆς ὑπεραξίας, δέν ἀλλάζει τίποτα στήν ὑπόθεση. Τό μεταβλητό κεφάλαιο ξαναεμφανίζεται διαρκῶς σάν χρηματικό κεφάλαιο πού διατίθεται γιά τό μισθό ἐργασίας ($X - \Delta$) καί τό χ σάν ὑπεραξία πού ξοδεύεται γιά τήν κάλυψη τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν τοῦ κεφαλαιοκράτη. Ἑπομένως τό X, ἡ ἀξία τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου, καί τό χ, ἡ προσαύξησή του, πρέπει καί τά δυό νά κρατοῦνται σέ χρηματική μορφή, γιά νά ξοδευτοῦν μέ τή μορφή αὐτή.

Ὁ τύπος $X - E \ldots \Pi \ldots E' - X'$, μέ τό ἀποτέλεσμα $X' = X + \chi$, ξεγελάει μέ τή μορφή του, ἔχει χαρακτήρα ἀπατηλό, πού πηγάζει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ προκαταβλημένη καί ἀξιοποιημένη ἀξία ὑπάρχει ἐδῶ μέ τή μορφή της τοῦ ἰσοδύναμου, τοῦ χρήματος. Στόν τύπο αὐτό ὁ τόνος δέ βρίσκεται στήν ἀξιοποίηση τῆς ἀξίας, ἀλλά στή *χρηματική μορφή* αὐτοῦ τοῦ προτσές, στό γεγονός ὅτι τελικά ἀποσύρεται ἀπό τήν κυκλοφορία μέ τή μορφή χρήματος περισσότερη ἀξία ἀπ' ὅση εἶχε προκαταβληθεῖ ἀρχικά σ' αὐτήν, δηλαδή βρίσκεται στήν αὔξηση τῆς μάζας τοῦ χρυσοῦ ἤ τοῦ ἀργύρου πού ἀνήκουν στόν κεφαλαιοκράτη. Τό λεγόμενο νομισματοκρατικό σύστημα [Monetärsystem] εἶναι ἁπλῶς ἔκφραση τῆς παράλογης μορφῆς $X - E - X'$, μιᾶς κίνησης πού συντελεῖται ἀποκλειστικά στήν κυκλοφορία καί πού γιαυτό τίς δυό πράξεις: 1) $X - E$, 2) $E - X'$ μπορεῖ νά τίς ἐξηγήσει μόνο μέ τό ὅτι στή δεύτερη πράξη τό E πουλιέται πάνω ἀπό τήν ἀξία του καί ἑπομένως ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία περισσότερο χρῆμα ἀπ' ὅσο εἶχε ριχτεῖ σ' αὐτήν μέ τήν ἀγορά του. Ἀντίθετα, τό $X - E \ldots \Pi \ldots E' - X'$, παγιωμένο σάν ἀποκλειστική μορφή, βρίσκεται στή βάση τοῦ πιό ἀνα-

πτυγμένου ἐμποροκρατικοῦ συστήματος [Merkantilsystem], ὅπου ἐμφανίζεται σάν ἀπαραίτητο στοιχεῖο ὄχι μόνο ἡ κυκλοφορία ἐμπορευμάτων, ἀλλά καί ἡ παραγωγή ἐμπορευμάτων.

Ὁ ἀπατηλός χαρακτήρας τοῦ $X — E \ldots \Pi \ldots E' — X'$ καί ἡ ἀντίστοιχη ἀπατηλή ἑρμηνεία του ὑπάρχουν ἀπό τή στιγμή πού ἡ μορφή αὐτή παγιώνεται σάν μοναδική καί ὄχι σάν ρέουσα, διαρκῶς ἀνανεούμενη μορφή· δηλ. ἀπό τή στιγμή πού δέ θεωρεῖται σάν μιά ἀπό τίς μορφές τῆς κύκλησης, ἀλλά σάν ἡ ἀποκλειστική της μορφή. Αὐτή ἡ ἴδια ὅμως ὑποδηλώνει ἄλλες μορφές.

Πρῶτο: ὅλη αὐτή ἡ κύκληση προϋποθέτει τόν κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές παραγωγῆς καί ἑπομένως σάν βάση αὐτό τό προτσές παραγωγῆς μαζί μέ τήν εἰδική ἐκείνη κοινωνική κατάσταση πού καθορίζεται ἀπό τό προτσές αὐτό. $X — E = X — E <^{A}_{M\pi}$· τό $X — E$ ὅμως προϋποθέτει τό μισθωτό ἐργάτη, ἄρα καί τά μέσα παραγωγῆς σάν μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως τό προτσές ἐργασίας καί ἀξιοποίησης, τό προτσές παραγωγῆς, τό προϋποθέτει πιά σάν λειτουργία τοῦ κεφαλαίου.

Δεύτερο: Ἄν ἐπαναλαβαίνεται ἡ πράξη $X \ldots X'$, τότε ἡ ἐπιστροφή στή χρηματική μορφή παρουσιάζεται τόσο φευγαλέα, ὅσο καί ἡ χρηματική μορφή στό πρῶτο στάδιο. Τό $X — E$ ἐξαφανίζεται γιά νά παραχωρήσει τή θέση του στό Π. Ἡ διαρκής ἐπαναπροκαταβολή σέ χρῆμα, καθώς καί ἡ διαρκής ἐπιστροφή της σάν χρῆμα παρουσιάζονται οἱ ἴδιες μόνο σάν φευγαλέες στιγμές στήν κύκληση.

Τρίτο:

$$X—E\ldots\Pi\ldots E'—X' \cdot X—E\ldots\Pi\ldots E'—X' \cdot X—E\ldots\Pi\ldots \text{κλπ.}$$

Κατά τή δεύτερη κιόλας ἐπανάληψη τῆς κύκλησης ἐμφανίζεται ἡ κύκληση $\Pi \ldots E' — X' \cdot X — E \ldots \Pi$, προτοῦ ὁλοκληρωθεῖ ἡ δεύτερη κύκληση τοῦ X, καί ὅλες οἱ παραπέρα κυκλήσεις μποροῦν ἔτσι νά ἐξετάζονται ὑπό τή μορφή $\Pi \ldots E' — X — E \ldots \Pi$, ἔτσι πού τό $X — E$, σάν ἡ πρώτη φάση τῆς πρώτης κύκλησης, ἀποτελεῖ ἁπλῶς τήν παροδική προπαρασκευή τῆς διαρκῶς ἐπαναλαβαινόμενης κύκλησης τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ὅπως γίνεται πραγματικά στήν πράξη μέ τό βιομηχανικό κεφάλαιο πού τοποθετεῖται γιά πρώτη φορά μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου.

Ἀπό τήν ἄλλη, προτοῦ ἀποπερατωθεῖ ἡ δεύτερη κύκληση τοῦ Π, ἔχει κιόλας διανυθεῖ ἡ πρώτη κύκληση $E' — X' \cdot X — E \ldots \Pi \ldots E'$ (συντομευμένα $E' \ldots E'$), δηλ. ἡ κύκληση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι ἡ πρώτη μορφή περιέχει κιόλας τίς δυό ἄλλες, καί βλέπουμε νά ἐξαφανίζεται ἔτσι ἡ χρηματική μορφή, ἐφόσον δέν ἀποτελεῖ ἁπλή ἀξιακή ἔκφραση, ἀλλά ἀξιακή ἔκφραση μέ τή μορφή τοῦ ἰσοδύναμου, δηλ. χρήματος.

Τέλος, ἄς πάρουμε ἕνα ξεχωριστό κεφάλαιο πού πρωτοεμφανίζεται, πού διαγράφει γιά πρώτη φορά τήν κύκληση $X — E \ldots \Pi \ldots E' — X'$·

στήν περίπτωση αὐτή τό $X — E$ εἶναι ἡ προπαρασκευαστική φάση, ὁ πρόδρομος τοῦ πρώτου προτσές παραγωγῆς πού πραγματοποιεῖ αὐτό τό ξεχωριστό κεφάλαιο. Γιαυτό, ἡ φάση αὐτή $X — E$ δέν προϋποτίθεται, ἀλλά μᾶλλον ἀπαιτεῖται ἤ ἐπιβάλλεται ἀπό τό προτσές τῆς παραγωγῆς. Τοῦτο ὅμως ἰσχύει μόνο γιά τό ξεχωριστό αὐτό κεφάλαιο. Γενική μορφή τῆς κύκλησης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου εἶναι ἡ κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον προϋποτίθεται ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς, δηλαδή μέσα σέ μιά κοινωνική κατάσταση πού καθορίζεται ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Ἔτσι τό κεφαλαιοκρατικό προτσές προϋποτίθεται σάν ἕνα prius [προηγούμενο], ἄν ὄχι στήν πρώτη κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου ἑνός βιομηχανικοῦ κεφαλαίου πού πρωτοτοποθετεῖται, τότε ἔξω ἀπ' αὐτήν — ἡ διαρκής ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ προτσές παραγωγῆς προϋποθέτει τή διαρκῶς ἀνανεούμενη κύκληση $\Pi \ldots \Pi$. Ἡ προϋπόθεση αὐτή παρουσιάζεται ἀπό τό πρῶτο κιόλας στάδιο $X — E <^{A}_{M\pi}$, ἐπειδή τό στάδιο αὐτό, ἀπό τή μιά, προϋποθέτει τήν ὕπαρξη τῆς τάξης τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν, καί ἐπειδή, ἀπό τήν ἄλλη, αὐτό πού εἶναι πρῶτο στάδιο $X — E$ γιά τόν ἀγοραστή τῶν μέσων παραγωγῆς, εἶναι $E' — X'$ γιά τόν πουλητή τους, δηλαδή τό E' προϋποθέτει τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἑπομένως προϋποθέτει καί τό ἴδιο τό ἐμπόρευμα σάν ἀποτέλεσμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς — δηλαδή τή λειτουργία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΚΥΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Ἡ κύκληση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἔχει τό γενικό τύπο: $П\ldots E' - X' - E\ldots П$. Ἡ κύκληση αὐτή δείχνει τήν περιοδικά ἀνανεούμενη λειτουργία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, δηλαδή τήν ἀναπαραγωγή, ἤ τό προτσές παραγωγῆς του σάν προτσές ἀναπαραγωγῆς σέ σχέση μέ τήν ἀξιοποίηση· ὄχι μόνο τήν παραγωγή, ἀλλά τήν περιοδική ἀναπαραγωγή ὑπεραξίας· τή λειτουργία τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου πού βρίσκεται στήν παραγωγική του μορφή ὄχι σάν ἐφάπαξ λειτουργία, ἀλλά σάν περιοδικά ἐπαναλαβαινόμενη λειτουργία, ἔτσι πού τό ξαναρχίνισμα καθορίζεται ἀπό τό ἴδιο τό ἀποτέλεσμα. Ἕνα μέρος τοῦ E' μπορεῖ (σέ ὁρισμένες περιπτώσεις, σέ ὁρισμένους κλάδους τοποθέτησης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου) νά ξαναμπεῖ ἄμεσα σάν μέσο παραγωγῆς στό ἴδιο προτσές ἐργασίας, ἀπό τό ὁποῖο βγῆκε σάν ἐμπόρευμα· ἔτσι ἀποφεύγεται μόνο ἡ μετατροπή τῆς ἀξίας του σέ πραγματικό χρῆμα ἤ σέ χρηματικά σύμβολα, ἤ ἀποχτᾶ αὐτοτελῆ ἔκφραση μόνο σάν λογιστικό χρῆμα. Τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας δέν μπαίνει στήν κυκλοφορία. Ἔτσι στό προτσές παραγωγῆς μπαίνουν ἀξίες πού δέν μπαίνουν στό προτσές κυκλοφορίας. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ E' πού τό καταναλώνει ὁ κεφαλαιοκράτης in natura [σέ εἶδος] σάν μέρος τῆς ὑπεραξίας. Αὐτό τό μέρος ὅμως εἶναι ἀσήμαντο γιά τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή· τό πολύ-πολύ νά παίρνεται ὑπόψη στή γεωργία.

Ὅταν κοιτάζουμε αὐτή τή μορφή, δυό πράγματα χτυποῦν στό μάτι.

Πρῶτο. Ἐνῶ στήν πρώτη μορφή $X\ldots X'$ τό προτσές παραγωγῆς, ἡ λειτουργία τοῦ $П$, διακόπτει τήν κυκλοφορία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου καί ἐμφανίζεται μόνο σάν μεσάζοντας ἀνάμεσα στίς δυό φάσεις του $X - E$ καί $E' - X'$, ἐδῶ ὅλο τό προτσές κυκλοφορίας τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, ὅλη του ἡ κίνηση μέσα στά πλαίσια τῆς φάσης τῆς κυκλοφορίας, ἀποτελεῖ ἁπλῶς μιά διακοπή καί ἑπομένως μονάχα τόν ἐνδιάμεσο κρίκο ἀνάμεσα στό παραγωγικό κεφάλαιο, πού σάν πρῶτο ἄκρο ἀρχίζει τήν κύκληση, καί στό παραγωγικό κεφάλαιο, πού σάν τελευταῖο ἄκρο κλείνει μέ τήν ἴδια μορφή τήν κύκληση, δηλαδή μέ τή μορφή μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ξαναρχίσει. Ἡ καθαυτό κυκλοφορία

ἐμφανίζεται μόνο σάν μεσολαβητής στήν περιοδικά ἀνανεούμενη καί, χάρη στήν ἀνανέωσή της, συνεχῆ ἀναπαραγωγή.

Δεύτερο. Ἡ ὅλη κυκλοφορία παρουσιάζεται μέ τήν ἀντίθετη μορφή ἀπό τή μορφή πού ἔχει στήν κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου. Σ' αὐτήν ἡ μορφή ἦταν: $X - E - X$ $(X - E\cdot E - X)$, ἄν παραβλέψουμε τό μέγεθος τῆς ἀξίας. Ἐδῶ, ἄν παραβλέψουμε πάλι τό μέγεθος τῆς ἀξίας, εἶναι $E - X - E$ $(E - X\cdot X - E)$, δηλαδή ἡ μορφή τῆς ἁπλῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας.

Ι. ΑΠΛΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

Ἄς ἐξετάσουμε λοιπόν πρῶτα τό προτσές $E' - X' - E$ πού συντελεῖται στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας ἀνάμεσα στά δυό ἄκρα $П\ldots П$.

Ἡ ἀφετηρία αὐτῆς τῆς κυκλοφορίας εἶναι τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο: $E' = E + \varepsilon = П + \varepsilon$. Τή λειτουργία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου $E' - X'$ (τήν πραγματοποίηση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού περιέχεται σ' αὐτό $= П$, πού ὑπάρχει τώρα σάν ἐμπορευματικό συστατικό E, καθώς καί τήν πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας πού περιέχεται σ' αὐτό καί πού ὑπάρχει σάν συστατικό τῆς ἴδιας ἐμπορευματικῆς μάζας, μέ τή μορφή τῆς ἀξίας ε) τήν ἔχουμε ἐξετάσει στήν πρώτη μορφή τῆς κύκλησης. Ἐκεῖ ὅμως ἀποτελοῦσε τή δεύτερη φάση τῆς διακομμένης κυκλοφορίας καί τήν τελειωτική φάση τῆς ὅλης κύκλησης. Ἐδῶ ἀποτελεῖ τή δεύτερη φάση τῆς κύκλησης, τήν πρώτη ὅμως φάση τῆς κυκλοφορίας. Ἡ πρώτη κυκλική κίνηση τελειώνει μέ X', καί ἐπειδή τό X' ὅπως καί τό ἀρχικό X μπορεῖ νά ξαναρχίσει σάν χρηματικό κεφάλαιο τή δεύτερη κύκληση, δέ χρειαζόταν στήν ἀρχή νά παρακολουθοῦμε, ἄν τό X καί τό χ (ἡ ὑπεραξία) πού περιέχονται στό X' συνεχίζουν τήν πορεία τους ἀντάμα, ἤ ἄν ἀκολουθοῦν διαφορετικούς δρόμους. Αὐτό θάταν ἀναγκαῖο μόνο ἄν παρακολουθούσαμε παραπέρα τήν πρώτη κύκληση στήν ἀνανέωσή της. Τώρα ὅμως πού πρόκειται γιά τήν κύκληση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πρέπει νά δοθεῖ λύση στό ζήτημα αὐτό, ἐπειδή ὁ καθορισμός τῆς πρώτης του κιόλας κύκλησης ἐξαρτιέται ἀπό τή λύση αὐτή καί ἐπειδή τό $E' - X'$ ἐμφανίζεται σ' αὐτήν τήν κύκληση σάν πρώτη φάση τῆς κυκλοφορίας, πού πρέπει νά συμπληρωθεῖ μέ τό $X - E$. Ἀπό τή λύση αὐτή ἐξαρτιέται ἄν ὁ τύπος παρασταίνει ἁπλή ἀναπαραγωγή ἤ ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα. Ἑπομένως ἀνάλογα μέ τή λύση αὐτή ἀλλάζει ὁ χαρακτήρας τῆς κύκλησης.

Ἄς πάρουμε λοιπόν πρῶτα τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, προϋποθέτοντας, ὅπως καί στό πρῶτο κεφάλαιο, πώς ὅλοι οἱ ἄλλοι ὅροι μένουν ἀμετάβλητοι καί πώς ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση τῶν ἐμπορευμάτων γίνεται στήν ἀξία τους. Στήν περίπτωση αὐτή ὅλη ἡ ὑπεραξία μπαίνει στήν ἀτομική κατανάλωση τοῦ κεφαλαιοκράτη. Ὅταν συντελεστεῖ ἡ μετατροπή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου E' σέ χρῆμα, τό μέρος τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ πού ἀντιπροσωπεύει τήν κεφαλαιακή ἀξία ἐξακολουθεῖ νά κυκλοφορεῖ στήν κύκληση τοῦ βιομηχανι-

κοῦ κεφαλαίου τό ἄλλο μέρος, ἡ ὑπεραξία πού μετατράπηκε σέ χρῆμα, μπαίνει στή γενική ἐμπορευματική κυκλοφορία, εἶναι μιά χρηματική κυκλοφορία πού ξεκινάει ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη, συντελεῖται ὅμως ἔξω ἀπό τήν κυκλοφορία τοῦ δικοῦ του ἀτομικοῦ κεφαλαίου.

Στό παράδειγμά μας εἴχαμε ἕνα ἐμπορευματικό κεφάλαιο E' πού ἀποτελεῖται ἀπό 10 000 λίβρες νῆμα ἀξίας 500 λιρ. στ. Ἀπ' αὐτές οἱ 422 λίρ. στ. εἶναι ἡ ἀξία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου καί συνεχίζουν, σάν χρηματική μορφή τῶν 8440 λιβρῶν νήματος, τήν κεφαλαιακή κυκλοφορία ποῦχε ἀρχίσει τό E', ἐνῶ ἡ ὑπεραξία τῶν 78 λιρ. στ., ἡ χρηματική μορφή 1560 λιβρῶν νήματος, δηλαδή τοῦ περισσευόμενου μέρους τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος, βγαίνει ἀπ' αὐτή τήν κεφαλαιακή κυκλοφορία καί ἀκολουθεῖ ἕνα ξεχωριστό δρόμο μέσα στά πλαίσια τῆς γενικῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας.

$$E' \begin{pmatrix} E \\ + \\ \varepsilon \end{pmatrix} \begin{matrix} - - \\ - X' \\ - - \end{matrix} \begin{pmatrix} X \\ + \\ \chi \end{pmatrix} \begin{matrix} - E <^{\varDelta}_{M\pi} \\ \\ - \varepsilon \end{matrix}$$

Τό $\chi - \varepsilon$ ἀποτελεῖται ἀπό μιά σειρά ἀγορές μέ τή βοήθεια τοῦ χρήματος, πού ξοδεύει ὁ κεφαλαιοκράτης εἴτε σέ καθαυτό ἐμπορεύματα, εἴτε σέ ὑπηρεσίες γιά τό ἀξιότιμο ἄτομό του ἤ γιά τήν οἰκογένειά του. Οἱ ἀγορές αὐτές γίνονται κομματιαστά, σέ διάφορα χρονικά διαστήματα. Ἔτσι τό χρῆμα ὑπάρχει γιά ἕνα χρονικό διάστημα μέ τή μορφή ἑνός χρηματικοῦ ἀποθέματος ἤ θησαυροῦ πού προορίζεται γιά τήν τρέχουσα κατανάλωση, ἐπειδή τό χρῆμα, πού ἔχει διακοπεῖ ἡ κυκλοφορία του, βρίσκεται μέ τή μορφή θησαυροῦ. Ἡ λειτουργία του σάν μέσο κυκλοφορίας, πού συμπεριλαβαίνει καί τήν παροδική του μορφή σάν θησαυροῦ, δέν μπαίνει στήν κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου μέ τή χρηματική του μορφή X. ⟨Ἡ λειτουργία αὐτή ξεκινάει ἀπό τήν κύκληση τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, ὅμως δέν ξαναμπαίνει σ' αὐτήν.⟩ Τό χρῆμα στήν περίπτωση αὐτή δέν προκαταβάλλεται, ἀλλά ξοδεύεται.

Προϋποθέσαμε πώς τό προκαταβλημένο συνολικό κεφάλαιο περνάει πάντα ὁλόκληρο ἀπό τή μιά φάση του στήν ἄλλη, ἔτσι καί δῶ προϋποθέτουμε πώς τό ἐμπορευματικό προϊόν τοῦ Π εἶναι φορέας τῆς συνολικῆς ἀξίας τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου Π = 422 λίρ. στ. + τήν ὑπεραξία = 78 λίρ. στ., πού ἔχει δημιουργηθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς. Στό παράδειγμά μας, ὅπου ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἕνα διαιρετό ἐμπορευματικό προϊόν, ἡ ὑπεραξία ὑπάρχει μέ τή μορφή 1560 λιβρῶν νήματος, ἀκριβῶς ὅπως ὑπάρχει καί μέ τή μορφή 2,496 οὐγγιῶν νήματος, ἄν τήν ὑπολογίσουμε κατά 1 λίβρα νῆμα. Ἄν ἀντίθετα τό ἐμπορευματικό προϊόν ἦταν λχ. μιά μηχανή 500 λιρ. στ. καί εἶχε τήν ἴδια ἀξιακή σύνθεση, τότε παρά τό γεγονός ὅτι ἕνα μέρος τῆς ἀξίας αὐτῆς τῆς μηχανῆς θά ἦταν = 78 λίρ. στ. ὑπεραξία, ὡστόσο οἱ 78 αὐτές λίρ. στ. θά ὑπῆρχαν μόνο μέσα σ' ὅλη τή μηχανή· τή μηχανή δέν μποροῦμε νά τή χωρίσουμε σέ κεφαλαιακή ἀξία καί ὑπεραξία

χωρίς νά τήν κομματιάσουμε τήν ἴδια καί νά καταστρέψουμε ἔτσι μαζί μέ τήν ἀξία χρήσης της καί τήν ἀξία της. Ἑπομένως καί τά δυό συστατικά τῆς ἀξίας μποροῦν νά παρασταθοῦν μόνο ἰδεατά, σάν συστατικά τοῦ ἐμπορευματικοῦ σώματος, καί ὄχι σάν αὐτοτελῆ στοιχεία τοῦ ἐμπορεύματος E', ὅπως μπορεῖ νά παρασταθεῖ κάθε λίβρα νήματος, σάν αὐτοτελές στοιχεῖο τοῦ ἐμπορεύματος τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος πού μπορεῖ νά χωριστεῖ ἀπό τίς ἄλλες. Στήν πρώτη περίπτωση πρέπει νά πουληθεῖ προηγούμενα ὁλόκληρο τό συνολικό ἐμπόρευμα, τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἡ μηχανή, γιά νά μπορέσει ἔπειτα τό χ ν' ἀρχίσει τή δική του ἰδιαίτερη κυκλοφορία. Ἀντίθετα, ἄν ὁ κεφαλαιοκράτης πουλήσει 8440 λίβρες νῆμα, τότε ἡ πούληση τῶν ὑπόλοιπων 1560 λιβρῶν νήματος θ' ἀποτελοῦσε μιά τελείως ξεχωριστή κυκλοφορία τῆς ὑπεραξίας μέ τή μορφή ε (1560 λίβρες νῆμα) — χ (78 λίρ. στ.) = ε (εἴδη κατανάλωσης). Τά ἀξιακά στοιχεῖα ὅμως κάθε ξεχωριστοῦ μέρους τοῦ προϊόντος τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος μποροῦν νά παρασταίνονται μέ μέρη τοῦ προϊόντος, τό ἴδιο ὅπως καί τά ἀξιακά στοιχεῖα τοῦ συνολικοῦ προϊόντος. Ὅπως τό συνολικό αὐτό προϊόν, οἱ 10 000 λίβρες νῆμα, μπορεῖ νά χωριστεῖ σέ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου (σ) = 7440 λίβρες νῆμα ἀξίας 372 λιρ. στ., σέ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου (μ) = 1000 λίβρες νῆμα ἀξίας 50 λιρ. στ., καί σέ ὑπεραξία (υ) = 1560 λίβρες νῆμα ἀξίας 78 λιρ. στ., ἔτσι καί κάθε λίβρα νήματος μπορεῖ νά χωριστεῖ σέ σ = 11,904 οὐγγιές νῆμα ἀξίας 8,928 πεννῶν, σέ μ = 1,600 οὐγγιές νῆμα ἀξίας 1,200 πεννῶν, καί σέ υ = 2,496 οὐγγιές νῆμα, ἀξίας 1,872 πεννῶν. Σέ περίπτωση πού οἱ 10 000 λίβρες νῆμα πουλιοῦνται βαθμιαῖα θά μποροῦσε καί ὁ κεφαλαιοκράτης νά καταναλώνει βαθμιαῖα τά στοιχεῖα τῆς ὑπεραξίας πού περιέχονται στίς διαδοχικές μερίδες, καί ἐξίσου βαθμιαῖα νά πραγματοποιεῖ τό ποσό τοῦ $\sigma + \mu$. Μά κι αὐτή ἡ διαδικασία προϋποθέτει τελικά τήν ὁλοκληρωτική πούληση τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος, ἄρα προϋποθέτει τήν ἀναπλήρωση τῆς ἀξίας τοῦ σ καί τοῦ μ μέ τήν πούληση τῶν 8440 λιβρῶν νήματος ([Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο»], Βιβλίο Ι, κεφ. 7ο, 2 [σελ. 232 κ. ἑ.]).

Ὅπως καί νάναι ὅμως, μέ τήν πράξη $E' - X'$ τόσο ἡ κεφαλαιακή ἀξία, ὅσο καί ἡ ὑπεραξία πού περιέχονται στό E' ἀποχτοῦν μιάν ὕπαρξη τέτια, πού μποροῦν νά χωριστοῦν ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη, τήν ὕπαρξη διάφορων χρηματικῶν ποσῶν· καί στίς δυό περιπτώσεις τόσο τό X ὅσο καί τό χ εἶναι πραγματικά μεταβλημένη μορφή τῆς ἀξίας πού ἀρχικά ἐκφράζεται στό E' μόνο σάν τιμή τοῦ ἐμπορεύματος, μόνο ἰδεατά.

Τό $\varepsilon - \chi - \varepsilon$ εἶναι ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία, πού ἡ πρώτη της φάση $\varepsilon - \chi$ συμπεριλαβαίνεται στήν κυκλοφορία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου $E' - X'$, δηλ. στήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου· ἀντίθετα, ἡ συμπληρωματική της φάση $\chi - \varepsilon$ πέφτει ἔξω ἀπ' αὐτή τήν κύκληση, σάν χωρισμένη ἀπ' αὐτήν πράξη τῆς γενικῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας. Ἡ κυκλοφορία τοῦ E καί τοῦ ε, τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας καί τῆς ὑπεραξίας, διασπᾶται ὕστερα ἀπό τή μετατροπή τοῦ E' σέ X'. Ἀπ' ὅλα αὐτά προκύπτει:

Πρῶτο: Ὅταν μέ τήν πράξη $E' - X' = E' - (X + \chi)$ πραγματοποιηθεῖ τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, μπορεῖ νά χωριστεῖ ἡ κίνηση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας καί τῆς ὑπεραξίας, πού στήν πράξη $E' - X'$ ἦταν ἀκόμα κοινή καί πραγματοποιοῦνταν ἀπό τήν ἴδια ἐμπορευματική μάζα, γιατί καί οἱ δυό ἀξίες, σάν χρηματικά ποσά, ἔχουν τώρα αὐτοτελεῖς μορφές.

Δεύτερο: Ἄν ὁ χωρισμός αὐτός γίνεται ἐπειδή τό χ ξοδεύεται σάν εἰσόδημα τοῦ κεφαλαιοκράτη, ἐνῶ τό X συνεχίζει τόν καθορισμένο ἀπό τήν κύκληση δρόμο του σάν λειτουργική μορφή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, τότε ἡ πρώτη πράξη $E' - X'$ σέ σχέση μέ τίς ἑπόμενες πράξεις $X - E$ καί $\chi - \varepsilon$ μπορεῖ νά παρασταθεῖ μέ τίς δυό διαφορετικές κυκλοφορίες: $E - X - E$ καί $\varepsilon - \chi - \varepsilon$· καί οἱ δυό μποροῦν, σέ γενική μορφή, νά παρασταθοῦν σάν δυό σειρές πού ἀνήκουν στή συνηθισμένη ἐμπορευματική κυκλοφορία.

Ἐξ ἄλλου στήν πράξη, ὅταν πρόκειται γιά συμπαγῆ ἐμπορευματικά σώματα πού δέν μποροῦν νά διαιρεθοῦν, τά ἀξιακά συστατικά μέρη χωρίζονται ἰδεατά τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο. Λογουχάρη στόν οἰκοδομικό κλάδο τοῦ Λονδίνου, πού ἐργάζεται στό μεγαλύτερό του μέρος ἐπί πιστώσει, ὁ ἐργολάβος παίρνει προκαταβολές ἀνάλογα μέ τό στάδιο στό ὁποῖο βρίσκεται τό χτίσιμο τοῦ σπιτιοῦ. Κανένα ἀπ' αὐτά τά στάδια δέν εἶναι σπίτι, ἀλλά μόνο ἕνα πραγματικά ὑπάρχον συστατικό ἑνός μελλοντικοῦ σπιτιοῦ στό γίγνεσθαι· ἑπομένως παρά τήν πραγματικότητά του εἶναι ἁπλῶς ἕνα ἰδεατό κλάσμα τοῦ ὅλου σπιτιοῦ, καί ὅμως ἀρκετά πραγματικό γιά νά χρησιμεύσει σάν ἐγγύηση γιά πρόσθετη προκαταβολή. (Σχετικά μ' αὐτό βλέπε παρακάτω στό 12ο κεφάλαιο.)

Τρίτο: Ἄν ἡ κίνηση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας καί τῆς ὑπεραξίας, πού στό E καί στό X εἶναι ἀκόμα κοινή, χωρίζεται μόνο μερικά (ἔτσι πού ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας δέν ξοδεύεται σάν εἰσόδημα) ἤ δέν χωρίζεται καθόλου, τότε στήν ἴδια τήν κεφαλαιακή ἀξία συντελεῖται μιά ἀλλαγή στή διάρκεια ἀκόμα τῆς κύκλησής της, προτοῦ ὁλοκληρωθεῖ ἡ κύκληση. Στό παράδειγμά μας ἡ ἀξία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἦταν ἴση μέ 422 λίρ. στ. Ἄν λοιπόν συνεχίσει τήν κίνηση $X - E$, λχ. σάν 480 λίρ. στ. ἤ 500 λίρ. στ., τότε τά τελευταῖα στάδια τῆς κύκλησης τά διανύει πιά σάν μιά ἀξία κατά 58 ἤ 78 λίρ. στ. μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι ἦταν ἀρχικά. Μπορεῖ ἡ ἀλλαγή αὐτή νά συνδέεται μέ μιάν ἀλλαγή στήν ἀξιακή της σύνθεση.

Τό $E' - X'$, τό δεύτερο στάδιο τῆς κυκλοφορίας καί τό τελικό στάδιο τῆς κύκλησης Ι $(X \ldots X')$, εἶναι τό δεύτερο στάδιο τῆς προκείμενης κύκλησης καί τό πρῶτο στάδιο τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας. Ἐφόσον λοιπόν πρόκειται γιά τήν κυκλοφορία, πρέπει νά συμπληρωθεῖ μέ τό $X' - E'$. Ὅμως, τό $X' - E'$ δέν ἔχει μόνο διανύσει πιά τό προτσές τῆς ἀξιοποίησης (ἐδῶ τή λειτουργία τοῦ Π, τό πρῶτο στάδιο), ἀλλά ἔχει κιόλας πραγματοποιηθεῖ καί τό ἀποτέλεσμά του, τό ἐμπορευματικό προϊόν E'. Ἄρα, τό προτσές ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου, καθώς καί ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος,

μέ τό ὁποῖο παρασταίνεται ἡ ἀξιοποιημένη κεφαλαιακή ἀξία, τελειώνει μέ τό $E' - X'$.

Ἔχουμε λοιπόν προϋποθέσει μιά ἁπλή ἀναπαραγωγή, δηλαδή ἔχουμε προϋποθέσει πώς τό $\chi - \varepsilon$ χωρίζεται ὁλότελα ἀπό τό $X - E$. Ἐπειδή καί οἱ δυό κυκλοφορίες, ἡ $\varepsilon - \chi - \varepsilon$ καθώς καί ἡ $E - X - E$, ὡς πρός τή γενική μορφή, ἀνήκουν στήν ἐμπορευματική κυκλοφορία (καί γιαυτό δέν παρουσιάζουν καί καμιά διαφορά ἀξίας ἀνάμεσα στά ἄκρα τους), εἶναι εὔκολο — ὅπως τό κάνει ἡ χυδαία οἰκονομολογία — νά συλλάβει κανείς τό κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγῆς σάν ἁπλή παραγωγή ἐμπορευμάτων, ἀξιῶν χρήσης, προορισμένων γιά κατανάλωση ὁποιουδήποτε εἴδους, πού ὁ κεφαλαιοκράτης τά παράγει μόνο καί μόνο γιά νά τ' ἀντικατασταίνει μέ ἐμπορεύματα διαφορετικῆς ἀξίας χρήσης ἤ γιά νά τ' ἀνταλλάσσει μ' αὐτά, ὅπως βεβαιώνει λαθεμένα ἡ χυδαία οἰκονομολογία.

Τό E' ἐμφανίζεται ἐξαρχῆς σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, καί ὁ σκοπός τοῦ ὅλου προτσές, ὁ πλουτισμός (ἡ ἀξιοποίηση) δέν ἀποκλείει καθόλου, μά ἴσα-ἴσα συμπεριλαβαίνει τήν αὔξηση τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης τοῦ κεφαλαιοκράτη, πού αὐξάνει μαζί μέ τήν αὔξηση τοῦ μεγέθους τῆς ὑπεραξίας (ἑπομένως καί τοῦ κεφαλαίου).

Στήν κυκλοφορία τοῦ εἰσοδήματος τοῦ κεφαλαιοκράτη τό παραγμένο ἐμπόρευμα ε (ἤ τό ἰδεατά ἀντίστοιχο μ' αὐτό κλάσμα τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος E') χρησιμεύει στήν πραγματικότητα μόνο γιά νά μετατρέψει αὐτό τό εἰσόδημα πρῶτα σέ χρῆμα καί κατόπι ἀπό χρῆμα σέ μιά σειρά ἄλλα ἐμπορεύματα πού χρησιμεύουν στήν ἀτομική κατανάλωση. Ἐδῶ ὅμως δέν πρέπει νά παραβλέψουμε τή λεπτομέρεια ὅτι τό ε εἶναι μιά ἐμπορευματική ἀξία πού δέ στοίχισε τίποτα στόν κεφαλαιοκράτη, ὅτι εἶναι ἐνσάρκωση τῆς ὑπερεργασίας καί γιαυτό παρουσιάζεται ἀρχικά στή σκηνή σάν συστατικό μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου E'. Αὐτό λοιπόν τό ἴδιο τό ε ἀπό τήν ἴδια του τήν ὕπαρξη εἶναι δεμένο στήν κύκληση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού πραγματοποιεῖ τό προτσές της, κι ἄν σταματήσει αὐτή ἡ κύκληση ἤ ἄν διαταραχτεῖ κατά ὁποιοδήποτε τρόπο, δέν περιορίζεται ἤ δέ σταματᾶ ὁλότελα μόνο ἡ κατανάλωση τοῦ ε, ἀλλά περιορίζεται ἤ σταματᾶ μαζί καί ἡ πούληση τῆς σειρᾶς τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀντικατασταίνουν τό ε. Τό ἴδιο συμβαίνει ἄν ἀποτύχει ἡ πράξη $E' - X'$ ἤ ἄν κατορθωθεῖ ἡ πούληση μόνο ἑνός μέρους τοῦ E'.

Εἴδαμε πώς τό $\varepsilon - \chi - \varepsilon$, σάν κυκλοφορία τοῦ εἰσοδήματος τοῦ κεφαλαιοκράτη, μπαίνει στήν κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου μόνο ὅσον καιρό τό ε ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀξίας τοῦ E', τοῦ κεφαλαίου στή λειτουργική του μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου· ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ἔχει αὐτοτελοποιηθεῖ χάρη στό $\chi - \varepsilon$, ἡ κυκλοφορία τοῦ εἰσοδήματος στήν πλέρια μορφή της $\varepsilon - \chi - \varepsilon$ δέν μπαίνει στήν κίνηση τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβάλει ὁ κεφαλαιοκράτης, παρά τό γεγονός ὅτι ἀπορρέει ἀπ' αὐτήν. Σχετίζεται μαζί της μόνο ἐφόσον ἡ ὕπαρξη τοῦ κεφαλαίου προϋποθέτει τήν ὕπαρξη τοῦ κεφαλαιοκράτη, καί ὅρος τῆς

ὕπαρξης τοῦ κεφαλαιοκράτη εἶναι ἡ κατανάλωση ὑπεραξίας ἀπό μέρους του.

Μέσα στή γενική κυκλοφορία τό E', λχ. τό νῆμα, λειτουργεῖ μόνο σάν ἐμπόρευμα· μέ τήν ἰδιότητα ὅμως τοῦ στοιχείου τῆς κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου τό E' λειτουργεῖ σάν *ἐμπορευματικό κεφάλαιο*, μιά μορφή πού ἡ κεφαλαιακή ἀξία τήν παίρνει καί τήν ἀποβάλλει ἐναλλάξ. Ὕστερα ἀπό τήν πούληση τοῦ νήματος στόν ἔμπορο, τό νῆμα ἔχει φύγει ἀπό τό προτσές κύκλησης τοῦ κεφαλαίου ἐκείνου, τοῦ ὁποίου εἶναι προϊόν, ἐξακολουθεῖ ὅμως νά βρίσκεται σάν ἐμπόρευμα στήν περιοχή τῆς γενικῆς κυκλοφορίας. Ἡ κυκλοφορία τῆς ἴδιας μάζας ἐμπορευμάτων συνεχίζεται ἄν καί ἔχει παύσει ν' ἀποτελεῖ στοιχεῖο στήν αὐτοτελῆ κύκληση τοῦ κεφαλαίου τοῦ ἐπιχειρηματία κλωστουργοῦ. Ἡ πραγματική ὁριστική μεταμόρφωση τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχει ρίξει ὁ κεφαλαιοκράτης στήν κυκλοφορία, τό $E — X$, τό τελικό πέρασμά της στήν κατανάλωση, μπορεῖ ἑπομένως νἆναι χρονικά καί χωρικά πέρα γιά πέρα χωρισμένη ἀπό τή μεταμόρφωση, στήν ὁποία αὐτή ἡ μάζα ἐμπορευμάτων λειτουργεῖ σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο τοῦ κεφαλαιοκράτη. Ἡ ἴδια μεταμόρφωση πού ἔχει συντελεστεῖ στήν κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου ἀπομένει νά συντελεστεῖ καί στή σφαίρα τῆς γενικῆς κυκλοφορίας.

Ἡ ὑπόθεση δέν ἀλλάζει καθόλου, ἄν τό νῆμα ξαναμπεῖ στήν κύκληση ἑνός ἄλλου βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. Ἡ γενική κυκλοφορία περιλαβαίνει ἐξίσου καί τή σύμπλεξη τῶν κυκλήσεων τῶν διάφορων αὐτοτελῶν κλασμάτων τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, δηλ. τό σύνολο τῶν ξεχωριστῶν κεφαλαίων, καθώς καί τήν κυκλοφορία τῶν ἀξιῶν πού ἔχουν ριχτεῖ στήν ἀγορά ὄχι σάν κεφάλαιο, δηλ. τῶν ἀξιῶν πού μπαίνουν στήν ἀτομική κατανάλωση.

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον ἀποτελεῖ μέρος τῆς γενικῆς κυκλοφορίας, καί στήν κύκληση, ἐφόσον ἀποτελεῖ τούς κρίκους μιᾶς αὐτοτελοῦς κύκλησης, φαίνεται ἐπίσης ἄν ἐξετάσουμε τήν κυκλοφορία τοῦ $X' = X + \chi$. Τό X, σάν χρηματικό κεφάλαιο, συνεχίζει τήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου. Τό χ, σάν ξόδεμα εἰσοδήματος $(\chi — \varepsilon)$, μπαίνει στή γενική κυκλοφορία, βγαίνει ὅμως ἔξω ἀπό τήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου. Στήν τελευταία κύκληση μπαίνει μονάχα ἐκεῖνο τό μέρος πού λειτουργεῖ σάν πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο. Στό $\varepsilon — \chi — \varepsilon$ τό χρῆμα λειτουργεῖ μόνο σάν νόμισμα· σκοπός αὐτῆς τῆς κυκλοφορίας εἶναι ἡ ἀτομική κατανάλωση τοῦ κεφαλαιοκράτη. Χαρακτηριστικό τοῦ κρετινισμοῦ τῆς χυδαίας οἰκονομολογίας εἶναι ὅτι παρουσιάζει σάν χαρακτηριστική κύκληση τοῦ κεφαλαίου αὐτή τήν κυκλοφορία πού δέν μπαίνει στήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου — τήν κυκλοφορία τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς νεοδημιουργημένης ἀξίας πού καταναλώνεται σάν εἰσόδημα.

Στή δεύτερη φάση, $X — E$, ὑπάρχει ξανά ἡ κεφαλαιακή ἀξία $X = \Pi$ (δηλ. ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού ἀρχίζει ἐδῶ τήν κύκληση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου), ἀπαλλαγμένη ἀπό τήν ὑπεραξία, δηλαδή ὑπάρχει μέ τό ἴδιο ἀξιακό μέγεθος μέ τό ὁποῖο

ὑπῆρχε στό πρῶτο στάδιο τῆς κύκλησης τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου $X — E$. Παρά τή διαφορετική θέση, ἡ λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, στό ὁποῖο ἔχει τώρα μετατραπεῖ τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, εἶναι ἡ ἴδια: ἡ μετατροπή του σέ $M\pi$ καί Δ, σέ μέσα παραγωγῆς καί ἐργατική δύναμη.

Ταυτόχρονα λοιπόν μέ τό $\varepsilon — \chi$ ἡ κεφαλαιακή ἀξία στή λειτουργία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου $E' — X'$ ἔχει διανύσει τή φάση $E — X$ καί περνᾶ τώρα στή συμπληρωματική φάση $X — E < {}^{\Delta}_{M\pi}$, ἑπομένως ἡ συνολική της κυκλοφορία εἶναι $E — X — E < {}^{\Delta}_{M\pi}$.

Πρῶτο: Στή μορφή I (κύκληση $X \dots X'$) τό χρηματικό κεφάλαιο X παρουσιάστηκε σάν ἡ ἀρχική μορφή μέ τήν ὁποία προκαταβάλλεται ἡ κεφαλαιακή ἀξία· ἐδῶ παρουσιάζεται ἐξαρχῆς σάν μέρος τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, στό ὁποῖο ἔχει μετατραπεῖ τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο στήν πρώτη κυκλοφοριακή φάση $E' — X'$, δηλαδή παρουσιάζεται ἐξαρχῆς σάν συντελεσμένη μέ τήν πούληση τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος μετατροπή τοῦ Π, τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, σέ χρηματική μορφή. Τό χρηματικό κεφάλαιο ὑπάρχει ἐδῶ ἐξαρχῆς ὄχι σάν ἀρχική καί ὄχι σάν τελική μορφή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, ἐπειδή μόνο μέ τήν καινούργια ἀποβολή τῆς χρηματικῆς μορφῆς μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἡ φάση $X — E$ πού ὁλοκληρώνει τή φάση $E — X$. Γιαυτό, τό μέρος τοῦ $X — E$, πού εἶναι ταυτόχρονα καί $X — \Delta$, δέν ἐμφανίζεται ἐπίσης πιά σάν ἁπλή προκαταβολή χρήματος μέ τήν ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης, ἀλλά σάν προκαταβολή κατά τήν ὁποία προκαταβάλλονται στήν ἐργατική δύναμη μέ τή μορφή χρήματος οἱ ἴδιες 1000 λίβρες νῆμα ἀξίας 50 λιρ. στ., οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἐμπορευματικῆς ἀξίας πού ἔχει δημιουργήσει ἡ ἐργατική δύναμη. Τό χρῆμα πού προκαταβάλλεται ἐδῶ στόν ἐργάτη εἶναι ἁπλῶς μεταβλημένη ἰσοδύναμη μορφή ἑνός μέρους τῆς ἐμπορευματικῆς ἀξίας πού ἔχει παραγάγει ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης. Καί μόνο γιαυτό ἡ πράξη $X — E$, ἐφόσον εἶναι $X — \Delta$, δέν ἀποτελεῖ καθόλου μόνο ἀντικατάσταση ἑνός ἐμπορεύματος, πού βρίσκεται μέ χρηματική μορφή, μ' ἕνα ἄλλο ἐμπόρευμα, πού βρίσκεται μέ μορφή ἀξίας χρήσης, ἀλλά περιλαβαίνει καί ἄλλα στοιχεῖα πού εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπό τή γενική ἐμπορευματική κυκλοφορία σάν τέτια.

Τό X' ἐμφανίζεται σάν μεταβλημένη μορφή τοῦ E', πού μέ τή σειρά του εἶναι προϊόν τῶν παρωχημένων λειτουργιῶν τοῦ Π, τοῦ προτσές παραγωγῆς· γιαυτό, τό συνολικό χρηματικό ποσό X' ἐμφανίζεται σάν χρηματική ἔκφραση παρωχημένης ἐργασίας. Στό παράδειγμά μας 10 000 λίβρες νῆμα = 500 λίρ. στ., προϊόν τοῦ κλωσίματος. Ἀπ' αὐτές οἱ 7440 λίβρες νῆμα = τό προκαταβλημένο σταθερό κεφάλαιο $\sigma = 372$ λίρ. στ.· οἱ 1000 λίβρες νῆμα = τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο $\mu = 50$ λίρ. στ.· καί 1560 λίβρες νῆμα = ἡ ὑπεραξία $\upsilon = 72$ λίρ. στ. Ἄν, μέ ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους, προκαταβληθεῖ ἀπό τό X' ξανά μόνο τό ἀρχικό κεφάλαιο = 422 λίρ. στ., τότε μέ τήν πράξη $X — \Delta$ ὁ ἐργάτης παίρνει προκαταβολή τήν ἑπόμενη ἑβδομάδα μόνο ἕνα μέρος τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος πού ἔχουν παραχθεῖ τούτη τήν ἑβδομάδα (καί συγκεκριμένα τή χρηματική ἀξία 1000

λιβρῶν νήματος). Σάν ἀποτέλεσμα τῆς πράξης $E - X$ τό χρῆμα ἀποτελεῖ πάντα ἔκφραση παρωχημένης ἐργασίας. Ἐφόσον ἡ συμπληρωματική πράξη $X - E$ συντελεῖται ἀμέσως στήν ἀγορά ἐμπορευμάτων, δηλαδή ἐφόσον τό X ἀνταλλάσσεται μέ ἐμπορεύματα πού ὑπάρχουν στήν ἀγορά, πρόκειται πάλι γιά μετατροπή παρωχημένης ἐργασίας ἀπό μιά μορφή (χρῆμα) σέ μιάν ἄλλη μορφή (ἐμπόρευμα). Τό $X - E$ ὅμως διαφέρει χρονικά ἀπό τό $E - X$. Μόνο σέ ἐξαιρετικές περιπτώσεις μποροῦν νά εἶναι ταυτόχρονα, στήν περίπτωση λχ. πού ὁ κεφαλαιοκράτης, ὁ ὁποῖος πραγματοποιεῖ τό $X - E$, καί ὁ κεφαλαιοκράτης, γιά τόν ὁποῖο ἡ ἴδια αὐτή πράξη εἶναι $E - X$, μεταβιβάζουν τήν ἴδια ὥρα ὁ ἕνας στόν ἄλλο τά ἐμπορεύματά τους, ὁπότε τό X ξοφλάει ἁπλῶς τή διαφορά. Ἡ διαφορά χρόνου ἀνάμεσα στήν ἐκτέλεση τοῦ $E - X$ καί στήν ἐκτέλεση τοῦ $X - E$ μπορεῖ νά εἶναι περισσότερο ἤ λιγότερο σημαντική. Μόλο πού τό X, σάν ἀποτέλεσμα τῆς πράξης $E - X$, παρασταίνει παρωχημένη ἐργασία, μπορεῖ ὡστόσο τό X γιά τήν πράξη $X - E$ νά παρασταίνει τή μεταβλημένη μορφή ἐμπορευμάτων, πού ἀκόμα δέν βρίσκονται καθόλου στήν ἀγορά, μά πού μόνο στό μέλλον θά βρίσκονται σ' αὐτήν, μιά καί τό $X - E$ συνήθως δέν συντελεῖται παρά μόνον ὅταν ἔχει πιά ξαναπαραχθεῖ τό E. Τό X μπορεῖ ἐπίσης νά παρασταίνει ἐμπορεύματα πού παράγονται ταυτόχρονα μέ τό E, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τή χρηματική ἔκφραση. Λογουχάρη στήν ἀνταλλαγή $X - E$ (ἀγορά μέσων παραγωγῆς) μποροῦν ν' ἀγοραστοῦν τά κάρβουνα προτοῦ βγοῦν ἀπό τό ἀνθρακωρυχεῖο. Ἄν τό χ φιγουράρει σάν συσσώρευση χρήματος καί δέν ξοδεύεται σάν εἰσόδημα, μπορεῖ νά παρασταίνει βαμβάκι πού θά παραχθεῖ μόνο τόν ἑπόμενο χρόνο. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τό ξόδεμα εἰσοδήματος ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη. $\chi - \varepsilon$. Τό ἴδιο καί μέ τό μισθό ἐργασίας $\Delta = 50$ λίρ. στ. Τό χρῆμα αὐτό δέν εἶναι μόνο χρηματική μορφή τῆς παρωχημένης ἐργασίας τῶν ἐργατῶν, μά ταυτόχρονα καί ἔνταλμα γιά ταυτόχρονη ἤ μελλοντική ἐργασία, πού μόλις τώρα πραγματοποιεῖται ἤ πού πρόκειται νά πραγματοποιηθεῖ στό μέλλον. Ὁ ἐργάτης μπορεῖ μ' αὐτό ν' ἀγοράσει ἕνα σακάκι πού θά ραφτεῖ μόλις τήν ἑπόμενη ἑβδομάδα. Αὐτό συμβαίνει ἰδίως σχετικά μέ τόν πολύ μεγάλο ἀριθμό ἀναγκαίων τροφίμων, πού γιά νά μή χαλάσουν πρέπει νά καταναλώνονται σχεδόν ἀμέσως τή στιγμή τῆς παραγωγῆς τους. Ἔτσι ὁ ἐργάτης μέ τό χρῆμα, μέ τό ὁποῖο εἰσπράττει τό μισθό τῆς ἐργασίας του, παίρνει τή μεταβλημένη μορφή τῆς δικῆς του μελλοντικῆς ἐργασίας ἤ τῆς ἐργασίας ἄλλων ἐργατῶν. Μέ ἕνα μέρος τῆς παρωχημένης ἐργασίας του, τοῦ δίνει ὁ κεφαλαιοκράτης μιάν ἐπιταγή γιά δική του μελλοντική ἐργασία. Ἡ ἴδια ἡ δική του σύγχρονη ἤ μελλοντική ἐργασία ἀποτελεῖ τό μή ὑπαρκτό ἀκόμα ἀπόθεμα, ἀπό τό ὁποῖο τοῦ πληρώνεται ἡ δική του παρωχημένη ἐργασία. Ἐδῶ ἐξαφανίζεται ὁλότελα ἡ ἀντίληψη γιά τό σχηματισμό ἀποθεμάτων.

Δεύτερο: Στήν κυκλοφορία $E - X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ τό ἴδιο χρῆμα ἀλλάζει δυό φορές θέση· ὁ κεφαλαιοκράτης τό εἰσπράττει πρῶτα σάν πουλητής καί τό δίνει ἔπειτα σάν ἀγοραστής· ἡ μετατροπή ἐμπορεύματος σέ χρηματική μορφή χρησιμεύει μόνο γιά νά τό ξαναμετατρέψει ἀπό χρηματική μορφή σέ ἐμπορευματική· γιαυτό ἡ χρηματική μορφή τοῦ κεφαλαίου, ἡ ὕπαρξή του σάν χρηματικό κεφάλαιο ἀποτελεῖ στήν κίνηση αὐτή μιά παροδική ἁπλῶς στιγμή· μ' ἄλλα λόγια, ὅσο συντελεῖται ἡ κίνηση, τό χρηματικό κεφάλαιο, ὅταν χρησιμεύει σάν μέσο ἀγορᾶς, ἐμφανίζεται μόνο σάν μέσο κυκλοφορίας· σάν καθαυτό μέσο πληρωμῆς ἐμφανίζεται ὅταν οἱ κεφαλαιοκράτες ἀγοράζουν ἀμοιβαῖα ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο, ὁπότε ἀπομένει μόνο ἡ ἐξόφληση τῆς διαφορᾶς τῶν λογαριασμῶν.

Τρίτο: Ἡ λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, εἴτε χρησιμεύει σάν ἁπλό μέσο κυκλοφορίας εἴτε σάν μέσο πληρωμῆς, μεσολαβεῖ μόνο γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ E μέ τό Δ καί τό $M\pi$, δηλ. γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ νήματος, τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος, τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου (ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση τῆς ὑπεραξίας πού χρησιμεύει σάν εἰσόδημα) μέ τά στοιχεῖα του παραγωγῆς, ἑπομένως γιά τήν ξαναμετατροπή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας ἀπό τή μορφή της σάν ἐμπόρευμα στά δημιουργά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος· δηλαδή μεσολαβεῖ τελικά μόνο γιά τήν ξαναμετατροπή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό.

Γιά νά συντελεστεῖ ὁμαλά ἡ κύκληση, πρέπει τό E' νά πουληθεῖ στήν ἀξία του καί νά πουληθεῖ ὁλόκληρο. Ἀκόμα, τό $E - X - E$ δέν περιλαβαίνει μονάχα τήν ἀντικατάσταση ἑνός ἐμπορεύματος μέ ἕνα ἄλλο, μά καί τήν ἀντικατάστασή του στίς ἴδιες ἀξιακές σχέσεις. Ὑποθέσαμε πώς αὐτό γίνεται ἐδῶ. Στήν πραγματικότητα ὅμως οἱ ἀξίες τῶν μέσων παραγωγῆς ποικίλλουν: στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή προσιδιάζει ἴσα-ἴσα μιά διαρκής ἀλλαγή τῶν ἀξιακῶν σχέσεων πού τήν προκαλοῦν ἔστω καί μόνο οἱ διαρκεῖς ἀλλαγές στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας πού χαρακτηρίζουν τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Ἐδῶ ἀναφέρουμε ἁπλῶς αὐτή τήν ἀξιακή ἀλλαγή τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς πού θά τήν ἐξετάσουμε ἀργότερα. Ἡ μετατροπή τῶν στοιχείων παραγωγῆς σέ ἐμπορευματικό προϊόν, τοῦ Π σέ E', συντελεῖται στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς καί ἡ ξαναμετατροπή τοῦ E' σέ Π στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας. Αὐτή ἡ ξαναμετατροπή συντελεῖται μέ τήν ἁπλή μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος. Τό περιεχόμενό της ὅμως ἀποτελεῖ μιά στιγμή τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς, ὅταν τό ἐξετάζουμε σάν σύνολο. Τό $E - X - E$, σάν μορφή κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου, περικλείνει μιά λειτουργικά καθορισμένη ἀνταλλαγή τῆς ὕλης. Ἡ μετατροπή $E - X - E$ καθορίζει ἀκόμα τό E νά εἶναι ἴσο μέ τά στοιχεῖα παραγωγῆς τῆς ἐμπορευματικῆς ποσότητας E', καί τά στοιχεῖα αὐτά νά διατηροῦν τίς πρωταρχικές τους ἀμοιβαῖες ἀξιακές σχέσεις. Ἑπομένως ἐδῶ προϋποθέτουμε ὄχι μόνο πώς τά ἐμπορεύματα ⟨ἀγοράζονται καί⟩ πουλιοῦνται στήν ἀξία τους, μά πώς δέν ὑφίστανται ἐπίσης καμιά ἀξιακή ἀλλαγή κατά τή διάρκεια τῆς κύκλησης· σέ ἀντίθετη περίπτωση τό προτσές δέν μπορεῖ νά ξετυλιχτεῖ ὁμαλά.

Στό $X \ldots X'$ τό X εἶναι ἡ ἀρχική μορφή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού τήν ἀποβάλλει γιά νά τήν ξαναπάρει. Στό $\Pi \ldots E' - X' - E \ldots \Pi$ τό X εἶναι μιά μορφή πού ἀποχτιέται μόνο μέσα στό προτσές καί πού

ξαναποβάλλεται ἔπειτα μέσα στό ξετύλιγμα τοῦ ἴδιου προτσές. Ἡ χρηματική μορφή ἐμφανίζεται ἐδῶ μόνο σάν φευγαλέα αὐτοτελής ἀξιακή μορφή τοῦ κεφαλαίου. Τό κεφάλαιο πού βρίσκεται μέ τή μορφή E' ἀνυπομονεῖ ἐξίσου ν' ἀποχτήσει τή χρηματική μορφή, ὅπως ὅταν βρίσκεται μέ τή μορφή X' ἀνυπομονεῖ νά τήν ἀποβάλει μόλις ἔχει μεταμορφωθεῖ σ' αὐτή, γιά νά ξαναμετατραπεῖ στή μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ὅσον καιρό τό κεφάλαιο ἐμμένει στή μορφή τοῦ χρήματος δέ λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο, καί γιαυτό δέν ἀξιοποιεῖται· τό κεφάλαιο ἀδρανεῖ. Τό X δρᾶ ἐδῶ σάν μέσο κυκλοφορίας, ἀλλά σάν μέσο κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἐπίφαση τῆς αὐτοτέλειας πού ἔχει ἡ χρηματική μορφή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας στήν πρώτη μορφή τῆς κύκλησής του (τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου) ἐξαφανίζεται σ' αὐτήν τή δεύτερη μορφή, πού ἀποτελεῖ ἔτσι τήν κριτική τῆς μορφῆς Ι καί τήν περιορίζει μ' αὐτό τόν τρόπο σέ μιά ἰδιαίτερη ἁπλῶς μορφή. Ἄν ἡ δεύτερη μεταμόρφωση $X - E$ σκοντάψει σέ ἐμπόδια (ἄν λχ. στήν ἀγορά δέν ὑπάρχουν μέσα παραγωγῆς), τότε διακόπτεται ἡ κύκληση ἡ ροή τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς, ἀκριβῶς ὅπως διακόπτεται ὅταν τό κεφάλαιο κολήσει στή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Ὑπάρχει ὅμως τούτη ἡ διαφορά: τό κεφάλαιο μπορεῖ νά παραμείνει περισσότερο καιρό μέ τή χρηματική μορφή, παρά μέ τήν παροδική ἐμπορευματική μορφή. Δέν παύει νά εἶναι χρῆμα, ὅταν δέν λειτουργεῖ σάν χρηματικό κεφάλαιο· παύει ὅμως νά εἶναι ἐμπόρευμα καί γενικά ἀξία χρήσης, ὅταν παραμένει παραπολύ καιρό στή λειτουργία του σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Δεύτερο, μέ τή χρηματική του μορφή εἶναι σέ θέση νά πάρει μιάν ἄλλη μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, διαφορετική ἀπό τήν ἀρχική, ἐνῶ σάν E' δέν μπορεῖ νά κάνει οὔτε βῆμα.

Σύμφωνα μέ τή μορφή του τό $E' - X' - E$ περιλαβαίνει μόνο γιά τό E' πράξεις κυκλοφορίας, πού ἀποτελοῦν στιγμές τῆς ἀναπαραγωγῆς του· γιά τήν πραγματοποίηση ὅμως τοῦ $E' - X' - E$ εἶναι ἀπαραίτητη ἡ πραγματική ἀναπαραγωγή τοῦ E, στό ὁποῖο μετατρέπεται τό E' αὐτή ὅμως ἡ ἀναπαραγωγή μέ τή σειρά της καθορίζεται ἀπό ἄλλα προτσές ἀναπαραγωγῆς πού συντελοῦνται ἔξω ἀπό τό προτσές ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου πού παρασταίνεται μέ τό E'. —

Στή μορφή Ι ἡ πράξη $X - E <_{M\pi}$ προετοιμάζει ἁπλῶς τήν πρώτη μετατροπή τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό κεφάλαιο· στή μορφή ΙΙ ἡ πράξη αὐτή προετοιμάζει τήν ξαναμετατροπή ἀπό ἐμπορευματικό κεφάλαιο σέ παραγωγικό, ἐπομένως, ἐφόσον ἡ τοποθέτηση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου μένει ἡ ἴδια, προετοιμάζει τήν ξαναμετατροπή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου στά ἴδια στοιχεῖα παραγωγῆς ἀπό τά ὁποῖα προῆλθε. Γιαυτό καί δῶ, ὅπως καί στή μορφή Ι, ἡ πράξη αὐτή ἐμφανίζεται σάν προπαρασκευαστική φάση τοῦ προτσές παραγωγῆς, ἐμφανίζεται ὅμως σάν ἐπιστροφή σ' αὐτό, σάν ἀνανέωσή του, ἐπομένως σάν πρόδρομος τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς, συνεπῶς καί τῆς ἐπανάληψης τοῦ προτσές ἀξιοποίησης.

Πρέπει ἐπίσης νά ξανατονίσουμε πώς ἡ πράξη $X - \Delta$ δέν εἶναι ἁπλή ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων, ἀλλά ἀγορά ἑνός ἐμπορεύματος Δ, πού

πρόκειται νά χρησιμεύσει γιά τήν παραγωγή ὑπεραξίας, ὅπως ἡ πράξη $X - M\pi$ δέν ἀποτελεῖ παρά μιά ἀπαραίτητη ἀπό ὑλική ἄποψη διαδικασία γιά τήν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ.

Μέ τήν πραγματοποίηση τῆς πράξης $X - E <^{\Delta}_{M\pi}$ τό X ἔχει ξαναμετατραπεῖ σέ παραγωγικό κεφάλαιο, σέ Π, καί ξαναρχίζει ἡ κύκληση.

Ἐπομένως ἡ ἀναπτυγμένη μορφή τοῦ $\Pi \ldots E' - X' - E \ldots \Pi$ εἶναι:

$$\Pi \ldots E' \begin{pmatrix} E \\ + \\ \varepsilon \end{pmatrix} \begin{matrix} - \\ \\ - \end{matrix} \begin{pmatrix} X \\ + \\ \chi \end{pmatrix} \begin{matrix} - E <^{\Delta}_{M} \ldots \Pi \\ \\ - \varepsilon \end{matrix}$$

Ἡ μετατροπή χρηματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό κεφάλαιο εἶναι ἀγορά ἐμπορευμάτων μέ σκοπό τήν παραγωγή ἐμπορευμάτων (καί συγκεκριμένα τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἐμπορευμάτων). Μόνο ἐφόσο ἡ κατανάλωση εἶναι αὐτή ἡ παραγωγική κατανάλωση, μπαίνει στήν κύκληση τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου· ὅρος αὐτῆς τῆς κατανάλωσης εἶναι μέσω τῶν ἐμπορευμάτων πού καταναλώνονται μ' αὐτό τόν τρόπο νά παράγεται ὑπεραξία. Καί αὐτό εἶναι κάτι πολύ διαφορετικό ἀπό τήν παραγωγή, ἀκόμα κι ἀπό τήν ἐμπορευματική παραγωγή πού σκοπός της εἶναι ἡ ὕπαρξη τῶν παραγωγῶν· ἡ ἀντικατάσταση ἐμπορεύματος μέ ἐμπόρευμα πού καθορίζεται ἔτσι ἀπό τήν παραγωγή ὑπεραξίας εἶναι ἐντελῶς ἄλλο πράγμα ἀπό τήν ἀνταλλαγή προϊόντων αὐτή καθεαυτή, πού γίνεται μόνο μέ τή μεσολάβηση χρήματος. Ἔτσι ὅμως παρουσιάζουν τό πράγμα οἱ οἰκονομολόγοι γιά ν' ἀποδείξουν πώς εἶναι ἀδύνατη ἡ ὑπερπαραγωγή.

Ἐκτός ἀπό τήν παραγωγική κατανάλωση τοῦ X, πού μετατρέπεται σέ Δ καί $M\pi$, ἡ κύκληση περιέχει τόν πρῶτο κρίκο $X - \Delta$, πού γιά τόν ἐργάτη εἶναι $\Delta - X = E - X$. Ἀπό τήν κυκλοφορία τοῦ ἐργάτη $\Delta - X - E$, πού περιλαβαίνει τήν κατανάλωσή του, μόνο ὁ πρῶτος κρίκος σάν ἀποτέλεσμα τοῦ $X - \Delta$ μπαίνει στήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου. Ἡ δεύτερη πράξη, καί συγκεκριμένα ἡ πράξη $X - E$, δέν μπαίνει στήν κυκλοφορία τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, παρά τό γεγονός ὅτι προκύπτει ἀπ' αὐτήν. Γιά τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ὅμως εἶναι ἀναγκαία ἡ μόνιμη ὕπαρξη τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἐπομένως εἶναι ἀναγκαία καί ἡ κατανάλωση τοῦ ἐργάτη πού γίνεται μέ τή μεσολάβηση τῆς πράξης $X - E$.

Γιά τή συνέχιση τῆς κύκλησης τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, καθώς καί γιά τήν κατανάλωση τῆς ὑπεραξίας ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη ἡ πράξη $E' - X'$ προϋποθέτει μόνο πώς τό E' μετατρέπεται σέ χρῆμα, πουλιέται. Φυσικά τό ἀγοράζουν μόνον ἐπειδή τό εἶδος εἶναι μιά ἀξία χρήσης, δηλ. εἶναι κατάλληλο γιά κάποιου εἴδους κατανάλωση, παραγωγική ἤ ἀτομική. Ἄν ὅμως τό E' ἐξακολουθεῖ νά κυκλοφορεῖ, λχ. στά χέρια τοῦ ἐμπόρου πού ἔχει ἀγοράσει τό νῆμα, αὐτό δέ θίγει στήν ἀρχή καθόλου τή συνέχιση τῆς κύκλησης τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, πού

ἔχει παραγάγει τό νῆμα καί τόχει πουλήσει στόν ἔμπορο. Τό ὅλο προτσές συνεχίζει τήν πορεία του, καί μαζί του καί ἡ καθοριζόμενη ἀπ' αὐτό ἀτομική κατανάλωση τοῦ κεφαλαιοκράτη καί τοῦ ἐργάτη. Σημεῖο σπουδαῖο κατά τήν ἐξέταση τῶν κρίσεων.

᾿Από τή στιγμή δηλαδή πού τό E' ἔχει πουληθεῖ, ἔχει μετατραπεῖ σέ χρῆμα, μπορεῖ νά ξαναμετατραπεῖ στούς πραγματικούς παράγοντες τοῦ προτσές ἐργασίας καί ἑπομένως τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς. Εἴτε λοιπόν τό E' ἔχει ἀγοραστεῖ ἀπό τόν τελικό καταναλωτή, εἴτε ἀπό τόν ἔμπορο, πού θέλει νά τό ξαναπουλήσει, δέν ἀλλάζει ἄμεσα κατά τίποτα ἡ ὑπόθεση. ῾Ο ὄγκος τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγονται ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή καθορίζεται ἀπό τήν κλίμακα αὐτῆς τῆς παραγωγῆς καί ἀπό τήν ἀνάγκη τῆς ἀδιάκοπης ἐπέκτασής της, καί ὄχι ἀπό ἕναν προκαθορισμένο κύκλο ζήτησης καί προσφορᾶς, ὄχι ἀπό ἕναν κύκλο ἀναγκῶν πού πρέπει νά ἱκανοποιηθοῦν. ῾Η μαζική παραγωγή μπορεῖ νάχει σάν ἄμεσο ἀγοραστή της, ἐκτός ἀπό ἄλλους βιομήχανους κεφαλαιοκράτες, μονάχα τό μεγαλέμπορο. Μέσα σέ ὁρισμένα ὅρια τό προτσές ἀναπαραγωγῆς μπορεῖ νά συντελεῖται στήν ἴδια ἤ σέ διευρυμένη κλίμακα, μόλο πού τά ἐμπορεύματα πού βγαίνουν ἀπ' αὐτό δέν ἔχουν μπεῖ πραγματικά στήν ἀτομική ἤ παραγωγική κατανάλωση. ῾Η κατανάλωση τῶν ἐμπορευμάτων δέν συμπεριλαβαίνεται στήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου ἀπό τήν ὁποία ἔχουν προκύψει. Λογουχάρη, ἀπό τή στιγμή πού ἔχει πουληθεῖ τό νῆμα, μπορεῖ νά ξαναρχίσει ἡ κύκληση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού παρασταίνεται μέ τό νῆμα, ἀδιάφορο τί θ' ἀπογίνει τό πουλημένο νῆμα. ᾿Εφόσον πουλιέται τό προϊόν, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κεφαλαιοκράτη παραγωγοῦ ὅλα ἀκολουθοῦν τήν κανονική τους πορεία. ῾Η κύκληση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ἐκπροσωπεῖ αὐτός δέ διακόπτεται. Κι ἄν τό προτσές αὐτό διευρυνθεῖ — πράγμα πού συμπεριλαβαίνει μιά διευρυμένη παραγωγική κατανάλωση τῶν μέσων παραγωγῆς — αὐτή ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου μπορεῖ νά συνοδεύεται ἀπό μιά διευρυμένη ἀτομική κατανάλωση (δηλαδή ζήτηση) τῶν ἐργατῶν, ἐπειδή τό προτσές αὐτό ἐγκαινιάζεται καί συντελεῖται μέ τήν παραγωγική κατανάλωση. ῎Ετσι ἡ παραγωγή ὑπεραξίας καί μαζί της καί ἡ ἀτομική κατανάλωση τοῦ κεφαλαιοκράτη μπορεῖ ν' αὐξάνουν, ὁλόκληρο τό προτσές ἀναπαραγωγῆς μπορεῖ νά βρίσκεται στήν πιό ἀνθηρή κατάσταση, καί ὡστόσο μεγάλο μέρος τῶν ἐμπορευμάτων μόνο φαινομενικά νάχει μπεῖ στήν κατανάλωση, στήν πραγματικότητα ὅμως νά στοιβάζονται ἀπούλητα στά χέρια μεταπρατῶν, δηλαδή στήν πραγματικότητα νά ἐξακολουθοῦν νά βρίσκονται στήν ἀγορά. Τό ἕνα κύμα ἐμπορευμάτων ὅμως ἀκολουθεῖ τό ἄλλο, ὥς πού στό τέλος ἀποκαλύπτεται πώς τό προηγούμενο κύμα μόνο φαινομενικά εἶχε ἀπορροφηθεῖ ἀπό τήν κατανάλωση. Τά ἐμπορευματικά κεφάλαια συναγωνίζονται μεταξύ τους γιά τή θέση τους στήν ἀγορά. ῞Οσοι φτάνουν ἀργοπορημένοι, γιά νά πουλήσουν, πουλοῦν κάτω ἀπό τήν τιμή. Τά προηγούμενα κύματα δέν ἔχουν ἀκόμα ρευστοποιηθεῖ, ὅταν λήγει ἡ προθεσμία πληρωμῆς γι' αὐτά. Οἱ κάτοχοί τους εἶναι ὑποχρεωμένοι νά κηρύξουν τόν ἑαυτό τους σέ κατάσταση φτώχευσης, ἤ νά πουλήσουν σέ ὁποιαδήποτε

τιμή, γιά νά πληρώσουν. ῾Η πούληση αὐτή δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σχέση μέ τήν πραγματική κατάσταση τῆς ζήτησης. ῎Εχει σχέση μόνο μέ τή *ζήτηση πληρωμῆς*, μέ τήν ἀπόλυτη ἀνάγκη νά μετατραπεῖ τό ἐμπόρευμα σέ χρῆμα. Τότε ξεσπάει ἡ κρίση. ῾Η κρίση δέν ἐκδηλώνεται μέ τήν ἄμεση μείωση τῆς καταναλωτικῆς ζήτησης, τῆς ζήτησης γιά ἀτομική κατανάλωση, ἀλλά μέ τή μείωση τῆς ἀνταλλαγῆς κεφαλαίου μέ κεφάλαιο, μέ τή μείωση τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου.—

῎Αν τά ἐμπορεύματα $M\pi$ καί Δ, στά ὁποῖα ἔχει μετατραπεῖ τό X γιά νά ἐκπληρώσει τή λειτουργία του σάν χρηματικό κεφάλαιο, σάν κεφαλαιακή ἀξία, προορισμένη νά ξαναμετατραπεῖ σέ παραγωγικό κεφάλαιο — ἄν τά ἐμπορεύματα αὐτά ἀγοράζονται ἤ πληρώνονται σέ διαφορετικές προθεσμίες καί ἑπομένως τό $X - E$ παρασταίνει μιά σειρά διαδοχικά πραγματοποιούμενες ἀγορές καί πληρωμές, τότε ἕνα μέρος τοῦ X ἐκτελεῖ τήν πράξη $X - E$, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος μένει στήν κατάσταση τοῦ χρήματος γιά νά χρησιμεύσει, μόνο σέ μιά ἐποχή πού καθορίζεται ἀπό τούς ὅρους τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές, γιά ταυτόχρονες ἤ διαδοχικές πράξεις $X - E$. Αὐτό τό μέρος ἔχει ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν κυκλοφορία μόνο προσωρινά, γιά νά μπεῖ σέ δράση, νά ἐκπληρώσει τή λειτουργία του στήν καθορισμένη στιγμή. ῾Η ἀποταμίευσή του αὐτή εἶναι μέ τή σειρά της μιά λειτουργία πού καθορίζεται ἀπό τήν κυκλοφορία του καί γιά τήν κυκλοφορία. ῾Η ὕπαρξή του σάν χρηματικό ἀπόθεμα ἀγορᾶς καί πληρωμῆς, ἡ ἀναστολή τῆς κίνησής του, ἡ κατάσταση τῆς διακομμένης κυκλοφορίας του, εἶναι τότε μιά κατάσταση, ὅπου τό χρῆμα ἀσκεῖ μιά ἀπό τίς λειτουργίες του σάν χρηματικό κεφάλαιο. Σάν χρηματικό κεφάλαιο, ἐπειδή στήν περίπτωση αὐτή τό ἴδιο τό χρῆμα, πού προσωρινά μένει σέ ἀκινησία, ἀποτελεῖ μέρος τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου X (τοῦ $X' - \chi = X$), τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου πού $= \Pi$, πού εἶναι δηλ. ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἀπό τό ὁποῖο ξεκινᾶ ἡ κύκληση. ᾿Από τήν ἄλλη μεριά, κάθε χρῆμα πού ἔχει ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν κυκλοφορία βρίσκεται μέ τή μορφή θησαυροῦ. ῎Αρα ἡ μορφή θησαυροῦ τοῦ χρήματος γίνεται ἐδῶ λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἀπαράλλαχτα ὅπως στήν πράξη $X - E$ ἡ λειτουργία τοῦ χρήματος σάν μέσου ἀγορᾶς καί πληρωμῆς γίνεται λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, κι αὐτό ἐπειδή ἡ κεφαλαιακή ἀξία ὑπάρχει ἐδῶ μέ χρηματική μορφή, ἐπειδή ἡ χρηματική κατάσταση ἀποτελεῖ ἐδῶ μιά κατάσταση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου σέ ἕνα ἀπό τά στάδιά του πού ὑπαγορεύεται ἀπό τήν ὅλη συνάρτηση τῆς κύκλησης. Ταυτόχρονα ὅμως ἐπιβεβαιώνεται ἐδῶ γιά μιά ἀκόμα φορά, πώς τό χρηματικό κεφάλαιο μέσα στά πλαίσια τῆς κύκλησης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου δέν ἐκπληρώνει παρά μόνο λειτουργίες χρηματικές, κι αὐτές οἱ χρηματικές λειτουργίες μόνο χάρη στή συνάρτησή τους μέ τά ἄλλα στάδια αὐτῆς τῆς κύκλησης ἔχουν ταυτόχρονα τή σημασία κεφαλαιακῶν λειτουργιῶν.

῾Η παράσταση τοῦ X' σάν σχέση τοῦ χ πρός τό X, σάν κεφαλαιακή σχέση, δέν ἀποτελεῖ ἄμεσα λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἀλλά τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου E', πού μέ τή σειρά του πάλι σάν

σχέση τοῦ ε καί τοῦ E ἐκφράζει μονάχα τό ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές παραγωγῆς, τῆς αὐτοαξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει συντελεστεῖ σ' αὐτό.

Ἄν ἡ συνέχιση τοῦ προτσές κυκλοφορίας σκοντάψει σέ ἐμπόδια, ἔτσι πού γιά λόγους ἐξωτερικούς, λόγω τῆς κατάστασης τῆς ἀγορᾶς κλπ., τό X ἀναγκάζεται ν' ἀναστείλει τή λειτουργία του $X — E$ καί γιαυτό μένει γιά ἕνα μικρότερο ἤ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στή χρηματική του κατάσταση, τότε ἔχουμε πάλι νά κάνουμε μέ μιά κατάσταση θησαυροῦ τοῦ χρήματος, κατάσταση πού παρουσιάζεται καί στήν ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία, ὅταν τό πέρασμα ἀπό τό $E — X$ στό $X — E$ διακόπτεται λόγω ἐξωτερικῶν συνθηκῶν. Ἔχουμε τότε ἀθέλητο σχηματισμό θησαυροῦ. Ἔτσι, στήν περίπτωσή μας τό χρῆμα ἔχει τή μορφή ἀδρανοῦς, λανθάνοντος χρηματικοῦ κεφαλαίου. Ὡστόσο, ἄς μή προχωρήσουμε γιά τήν ὥρα στήν ἐξέταση τοῦ ζητήματος.

Καί στίς δυό περιπτώσεις ὅμως ἡ ἐμμονή τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου στή χρηματική του κατάσταση ἐμφανίζεται σάν ἀποτέλεσμα διακοπῆς τῆς κίνησης, ἀδιάφορο ἄν ἡ διακοπή ἔγινε σκόπιμα ἤ ἄσκοπα, ἑκούσια ἤ ἀκούσια, ἄν ἦταν σύμφωνη μέ τή λειτουργία ἤ ἄν ἦταν ἀντίθετη πρός αὐτήν.

II. ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΕ ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΗ ΚΛΙΜΑΚΑ

Ἐπειδή οἱ ἀναλογίες, στίς ὁποῖες μπορεῖ νά διευρυνθεῖ τό προτσές τῆς παραγωγῆς, δέν καθορίζονται αὐθαίρετα, ἀλλά ὑπαγορεύονται ἀπό τούς τεχνικούς ὅρους, συχνά ἡ πραγματοποιημένη ὑπεραξία, μόλο πού προορίζεται νά κεφαλαιοποιηθεῖ, μόνο ὕστερα ἀπό τήν επανάληψη κάμποσων κυκλήσεων εἶναι δυνατό ν' αὐξηθεῖ ὥς τίς διαστάσεις ἐκεῖνες, ὅπου πραγματικά μπορεῖ νά λειτουργήσει σάν πρόσθετο κεφάλαιο ἤ νά μπεῖ στήν κύκληση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού βρίσκεται σέ κίνηση (ἑπομένως πρέπει ὥς τότε νά συσσωρεύεται). Ἔτσι ἡ ὑπεραξία παγώνει καί μετατρέπεται σέ θησαυρό καί μέ τή μορφή αὐτή ἀποτελεῖ λανθάνον χρηματικό κεφάλαιο. Λανθάνον (latent), ἐπειδή ὅσον καιρό μένει μέ τή μορφή χρήματος δέν μπορεῖ νά λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο [6α]. Ἔτσι ὁ σχηματισμός θησαυροῦ ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν ἕνα στοιχεῖο πού περιλαβαίνεται μέσα στά πλαίσια τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές συσσώρευσης, πού τό συνοδεύει, μά πού ταυτόχρονα διαφέρει οὐσιαστικά ἀπ' αὐτό. Διαφέρει, ἐπειδή μέ τό σχηματισμό λανθάνοντος

[6α] Ἡ ἔκφραση «latent», «λανθάνον», ἔχει παρθεῖ ἀπό τήν ἀντίληψη τῆς φυσικῆς γιά τή λανθάνουσα θερμότητα, πού σήμερα τήν ἔχει σχεδόν ἐκτοπίσει ἡ θεωρία τῆς μετατροπῆς τῆς ἐνέργειας. Γιαυτό, στό τρίτο μέρος (πού συντάχτηκε ἀργότερα) ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ γιά τό ἴδιο πράγμα τήν ἔκφραση: «potentielles», «δυναμικό», πού ἔχει παρθεῖ ἀπό τήν ἀντίληψη τῆς δυναμικῆς ἐνέργειας ἤ τήν ἔκφραση «virtuelles Kapital», «δυνάμει κεφάλαιο», ἀπό τήν ἀντίστοιχη δυνάμει ταχύτητα τοῦ Ντ' Ἀλαμπέρ. —*Φ. Ε.*

χρηματικοῦ κεφαλαίου δέ διευρύνεται τό ἴδιο τό προτσές ἀναπαραγωγῆς. Ἀντίθετα. Ἐδῶ σχηματίζεται λανθάνον χρηματικό κεφάλαιο, ἐπειδή ὁ κεφαλαιοκράτης παραγωγός δέν μπορεῖ νά διευρύνει ἄμεσα τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς του. Ἄν πουλήσει τό ὑπερπροϊόν του σ' ἕναν παραγωγό χρυσοῦ ἤ ἀσημιοῦ, πού ρίχνει στήν κυκλοφορία καινούργιο χρυσό ἤ ἀσήμι, ἤ, πράγμα πού καταλήγει στό ἴδιο, σ' ἕναν ἔμπορο πού ἔναντι ἑνός μέρους τοῦ ἐθνικοῦ ὑπερπροϊόντος εἰσάγει πρόσθετο χρυσό ἤ ἀσήμι ἀπό τό ἐξωτερικό, τότε τό λανθάνον χρηματικό κεφάλαιό του ἀποτελεῖ αὔξηση τοῦ ἐθνικοῦ θησαυροῦ σέ χρυσό ἤ ἀσήμι. Σ' ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις, λχ. οἱ 78 λίρ. στ., πού στά χέρια τοῦ ἀγοραστή ἦταν μέσο πληρωμῆς, στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη ἀπόχτησαν ἁπλῶς τή μορφή θησαυροῦ: ἔγινε δηλαδή μόνο μιά διαφορετική κατανομή τοῦ σέ χρυσό καί ἀσήμι ἐθνικοῦ θησαυροῦ.

Ἄν στίς συναλλαγές τοῦ κεφαλαιοκράτη μας τό χρῆμα λειτουργεῖ σάν μέσο πληρωμῆς (ἔτσι πού μόνο ὕστερα ἀπό μιά μικρότερη ἤ μεγαλύτερη προθεσμία ὀφείλει ὁ ἀγοραστής νά πληρώσει τό ἐμπόρευμα), τό ὑπερπροϊόν πού προορίζεται γιά κεφαλαιοποίηση δέν μετατρέπεται σέ χρῆμα ἀλλά σέ χρεωστικές ἀπαιτήσεις, σέ τίτλους ἰδιοχτησίας πάνω σέ ἕνα ἰσοδύναμο, πού ὁ ἀγοραστής ἴσως νά τόχει κιόλας στήν κατοχή του, ἴσως ὅμως καί νά προβλέπει πώς θά τόχει στό μέλλον. Τό ἰσοδύναμο αὐτό δέν μπαίνει στό προτσές ἀναπαραγωγῆς τῆς κύκλησης, ὅπως δέν μπαίνει καί τό χρῆμα πού ἔχει τοποθετηθεῖ σέ τοκοφόρα χρεώγραφα κλπ. μόλο πού μπορεῖ νά μπεῖ στήν κύκληση ἄλλων ἀτομικῶν βιομηχανικῶν κεφαλαίων.

Ὅλος ὁ χαρακτήρας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καθορίζεται ἀπό τήν ἀξιοποίηση τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας, δηλαδή κατά πρῶτο λόγο ἀπό τήν παραγωγή ὅσο τό δυνατό περισσότερης ὑπεραξίας· δεύτερο ὅμως (βλέπε Βιβλίο Ι, κεφ. 22ο [σελ. 600 κ. ἑ.]) ἀπό τήν παραγωγή κεφαλαίου, δηλ. ἀπό τή μετατροπή ὑπεραξίας σέ κεφάλαιο. Ἡ συσσώρευση ἤ ἡ παραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα, πού σάν μέσο γιά ὁλοένα πιό διευρυμένη παραγωγή ὑπεραξίας, ἑπομένως γιά τόν πλουτισμό τοῦ κεφαλαιοκράτη, ἐμφανίζεται σάν προσωπικός σκοπός τοῦ κεφαλαιοκράτη, καί πού ἐμπεριέχεται στή γενική τάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, γίνεται ὅμως σέ συνέχεια μέ τήν ἐξέλιξή της, ὅπως ἔχουμε δείξει στό πρῶτο Βιβλίο, ἀνάγκη γιά κάθε ἀτομικό κεφαλαιοκράτη. Τό διαρκές μεγάλωμα τοῦ κεφαλαίου του γίνεται ὅρος τῆς διατήρησης αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου. Ὡστόσο δέν πρόκειται νά ἐπανέλθουμε σέ ὅσα ἀναπτύξαμε προηγούμενα.

Ἐξετάσαμε πρῶτα τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή, ξεκινώντας ἀπό τήν ὑπόθεση πώς ὅλη ἡ ὑπεραξία ξοδεύεται σάν εἰσόδημα. Στήν πραγματικότητα ὑπό ὁμαλές συνθῆκες πρέπει πάντα ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας νά ξοδεύεται σάν εἰσόδημα καί ἕνα ἄλλο μέρος νά κεφαλαιοποιεῖται, ὁπότε εἶναι τελείως ἀδιάφορο ἄν ἡ ὑπεραξία πού παράγεται στή διάρκεια ὁρισμένων περιόδων πότε καταναλώνεται ὁλόκληρη καί πότε κεφαλαιοποιεῖται ὁλόκληρη. Στή μέση κίνηση — καί ὁ γενικός τύπος μπορεῖ νά παρασταίνει μόνο αὐτή τή μέση κίνηση — γίνονται καί τά δυό. Γιά

νά μήν κάνουμε περίπλοκο τόν τύπο, εἶναι ὡστόσο καλύτερο νά ὑποθέσουμε πώς συσσωρεύεται ὁλόκληρη ἡ ὑπεραξία. Ὁ τύπος $\Pi \ldots E' - X' - E' < {}^{A}_{M\pi} \ldots \Pi'$ ἐκφράζει ἕνα παραγωγικό κεφάλαιο, πού ἀναπαράγεται σέ μεγαλύτερη κλίμακα σάν κεφάλαιο μεγαλύτερης ἀξίας, καί πού ἀρχίζει τή δεύτερη κύκλησή του, ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἐπαναλαβαίνει τήν πρώτη κύκλησή του, σάν αὐξημένο παραγωγικό κεφάλαιο. Ἀπό τή στιγμή πού ἀρχίζει αὐτή ἡ δεύτερη κύκληση, ἔχουμε σάν ἀφετηρία πάλι τό Π, μόνο πού τό Π αὐτό εἶναι ἕνα μεγαλύτερο παραγωγικό κεφάλαιο ἀπό τό πρῶτο Π. Ἔτσι, ἄν στόν τύπο $X \ldots X'$ ἡ δεύτερη κύκληση ἀρχίζει μέ X', τό X' αὐτό λειτουργεῖ σάν X, σάν προκαταβλημένο χρηματικό κεφάλαιο ὁρισμένου μεγέθους· εἶναι ἕνα μεγαλύτερο χρηματικό κεφάλαιο ἀπό τό χρηματικό κεφάλαιο μέ τό ὁποῖο εἶχε ἀρχίσει ἡ πρώτη κύκληση, ἀπό τή στιγμή ὅμως πού παρουσιάζεται μέ τή λειτουργία προκαταβλημένου χρηματικοῦ κεφαλαίου ἔχει ἐξαφανιστεῖ καθετί πού θυμίζει τήν αὔξησή του ἀπό κεφαλαιοποίηση ὑπεραξίας. Ἡ προέλευση αὐτή ἔχει σβήσει στή μορφή του σάν χρηματικό κεφάλαιο πού ἀρχίζει τήν κύκλησή του. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τό Π', ἀπό τή στιγμή πού λειτουργεῖ σάν ἀφετηρία μιᾶς καινούργιας κύκλησης.

Ἄν συγκρίνουμε τό $\Pi \ldots \Pi'$ μέ τό $X \ldots X'$ ἤ μέ τήν πρώτη κύκληση, θά δοῦμε πώς δέν ἔχουν καθόλου τήν ἴδια σημασία. Τό $X \ldots X'$ παρμένο αὐτό καθαυτό σάν μεμονωμένη κύκληση ἐκφράζει μονάχα ὅτι τό X, τό χρηματικό κεφάλαιο (ἤ τό βιομηχανικό κεφάλαιο στήν κύκλησή του σάν χρηματικό κεφάλαιο), εἶναι χρῆμα πού γεννοβολάει χρῆμα, ἀξία πού γεννοβολάει ἀξία, πού παράγει ὑπεραξία. Ἀντίθετα, στήν κύκληση τοῦ Π, ὕστερα ἀπό τήν ἀποπεράτωση τοῦ πρώτου σταδίου, τοῦ προτσές παραγωγῆς, ἔχει πιά συντελεστεῖ τό ἴδιο τό προτσές ἀξιοποίησης, καί ὕστερα ἀπό τή διάνυση τοῦ δεύτερου σταδίου (τοῦ πρώτου σταδίου κυκλοφορίας) $E' - X'$ ἡ κεφαλαιακή ἀξία + ὑπεραξία ὑπάρχουν κιόλας σάν πραγματοποιημένο χρηματικό κεφάλαιο, σάν X', πού στήν πρώτη κύκληση εἶχε ἐμφανιστεῖ σάν τελευταῖο ἄκρο. Τό γεγονός ὅτι ἔχει παραχθεῖ ὑπεραξία ἔχει παρασταθεῖ στή μορφή $\Pi \ldots \Pi$, πού τήν ἐξετάσαμε πρῶτα (βλέπε τόν ἀναπτυγμένο τύπο στή σελ. 73) μέ τό $\varepsilon - \chi - \varepsilon$, πού στό δεύτερο στάδιό του βγαίνει ἔξω ἀπό τήν κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου καί παρασταίνει τήν κυκλοφορία τῆς ὑπεραξίας σάν εἰσόδημα. Στή μορφή αὐτή, ὅπου ὅλη ἡ κίνηση παρασταίνεται μέ τό $\Pi \ldots \Pi$, ὅπου δηλαδή δέν σημειώνεται ἀξιακή διαφορά ἀνάμεσα στά δυό ἄκρα, ἡ ἀξιοποίηση τῆς προκαταβλημένης ἀξίας, ἡ παραγωγή ὑπεραξίας, παρασταίνεται ἀκριβῶς ὅπως καί στό $X \ldots X'$. Μόνο πού ἡ πράξη $E' - X'$, πού στό $X \ldots X'$ εἶναι τελευταῖο στάδιο καί δεύτερο στάδιο τῆς κύκλησης, ἐμφανίζεται στό $\Pi \ldots \Pi$ σάν πρῶτο στάδιο τῆς κυκλοφορίας.

Στό $\Pi \ldots \Pi'$ τό Π' δέν ἐκφράζει ὅτι ἔχει παραχθεῖ ὑπεραξία, ἀλλά ὅτι ἡ παραγμένη ὑπεραξία ἔχει κεφαλαιοποιηθεῖ, ὅτι λοιπόν ἔχει συσσωρευθεῖ κεφάλαιο καί ὅτι γιαυτό τό Π', σέ σύγκριση μέ τό Π,

ἀποτελεῖται ἀπό τήν ἀρχική κεφαλαιακή ἀξία σύν τήν ἀξία ἑνός κεφαλαίου πού ἔχει συσσωρευθεῖ μέ τήν κίνησή της.

Τό X', σάν ἁπλή κατάληξη τοῦ $X \ldots X'$, καθώς καί τό E', ὅπως ἐμφανίζεται μέσα σ' ὅλες αὐτές τίς κυκλήσεις, παρμένα αὐτά καθαυτά δέν ἐκφράζουν τήν κίνηση, ἀλλά τό ἀποτέλεσμά της: τήν ἀξιοποίηση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ἔχει πραγματοποιηθεῖ εἴτε μέ τή μορφή ἐμπορεύματος, εἴτε μέ τή μορφή χρήματος, καί γιαυτό ἐκφράζουν τήν κεφαλαιακή ἀξία σάν $X + \chi$ ἤ σάν $E + \varepsilon$, δηλ. σάν σχέση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πρός τήν ὑπεραξία της σάν βλαστάρι της. Ἐκφράζουν τό ἀποτέλεσμα αὐτό σάν διάφορες κυκλοφοριακές μορφές τῆς ἀξιοποιημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας. Μά οὔτε μέ τή μορφή E' οὔτε μέ τή μορφή X' ἡ ἴδια ἡ συντελεσμένη ἀξιοποίηση δέν εἶναι λειτουργία οὔτε τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, οὔτε τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Τό χρηματικό κεφάλαιο καί τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο σάν ἰδιαίτερες, διαφορετικές μορφές καί σάν ἰδιαίτεροι, διαφορετικοί τρόποι ὕπαρξης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, πού ἀνταποκρίνονται στίς ἰδιαίτερες λειτουργίες του, μποροῦν τό πρῶτο νά ἐκπληρώνει μόνο χρηματικές λειτουργίες καί τό δεύτερο μόνο ἐμπορευματικές λειτουργίες, καί ἡ διαφορά ἀνάμεσά τους εἶναι ἁπλῶς ἡ διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό χρῆμα καί στό ἐμπόρευμα. Κατά τόν ἴδιο τρόπο, τό βιομηχανικό κεφάλαιο, στή μορφή του σάν παραγωγικό κεφάλαιο, μπορεῖ ν' ἀποτελεῖται μόνο ἀπό τά ἴδια ἐκεῖνα στοιχεῖα ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται κάθε ἄλλο προτσές ἐργασίας πού παράγει προϊόντα: ἀπό τή μιά πλευρά, ἀπό ὑλικούς ὅρους ἐργασίας (μέσα παραγωγῆς), καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἀπό παραγωγικά (σκόπιμα) δρῶσα ἐργατική δύναμη. Ὅπως μέσα στά πλαίσια τῆς σφαίρας παραγωγῆς τό βιομηχανικό κεφάλαιο μπορεῖ νά ὑπάρχει μόνο μέ τή σύνθεση ἐκείνη πού ἀνταποκρίνεται στό προτσές παραγωγῆς γενικά, ἑπομένως καί στό μή-κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγῆς, ἔτσι καί στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας μπορεῖ νά ὑπάρχει μόνο μέ τίς δυό μορφές πού ἀνταποκρίνονται σ' αὐτήν, μέ τίς μορφές τοῦ ἐμπορεύματος καί τοῦ χρήματος. Ὅπως ὅμως τό σύνολο τῶν στοιχείων παραγωγῆς ἐμφανίζονται ἐξαρχῆς σάν παραγωγικό κεφάλαιο ἐπειδή ἡ ἐργατική δύναμη εἶναι ξένη ἐργατική δύναμη, πού τήν ἔχει ἀγοράσει ὁ κεφαλαιοκράτης ἀπό τόν κάτοχό της, μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού ἔχει ἀγοράσει καί τά μέσα παραγωγῆς του ἀπό ἄλλους κατόχους ἐμπορευμάτων· ὅπως ἑπομένως καί τό ἴδιο τό προτσές τῆς παραγωγῆς παρουσιάζεται σάν παραγωγική λειτουργία τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, ἔτσι τό χρῆμα καί τό ἐμπόρευμα ἐμφανίζονται σάν κυκλοφοριακές μορφές τοῦ ἴδιου βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως καί οἱ λειτουργίες τους σάν κυκλοφοριακές του λειτουργίες, πού εἴτε προετοιμάζουν τίς λειτουργίες τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, εἴτε πηγάζουν ἀπ' αὐτές. Μόνο χάρη στή συνάρτησή τους σάν μορφές λειτουργίας, πού ἔχει νά ἐκπληρώσει τό βιομηχανικό κεφάλαιο στά διάφορα στάδια τοῦ προτσές τῆς κύκλησής του, ἡ χρηματική λειτουργία καί ἡ ἐμπορευματική λειτουργία εἶναι ἐδῶ ταυτόχρονα καί λειτουργίες χρηματικοῦ κεφαλαίου καί ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Θἆταν λοιπόν λάθος ἄν ἀπό τό χα-

ρακτήρα τοῦ χρήματος καί τοῦ ἐμπορεύματος σάν κεφάλαιο θέλαμε νά συναγάγουμε τίς εἰδικές ἰδιότητες καί λειτουργίες πού χαρακτηρίζουν τό χρῆμα σάν χρῆμα καί τό ἐμπόρευμα σάν ἐμπόρευμα, ὅπως θἆταν ἐπίσης λάθος ἄν συνάγαμε ἀντίστροφα τίς ἰδιότητες τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἀπό τόν τρόπο ὕπαρξής του μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς.

Ἀπό τή στιγμή πού τό X' ἤ τό E' παγιώνονται σάν $X + \chi$ καί $E + \varepsilon$, δηλ. σάν σχέση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πρός τήν ὑπεραξία σάν βλαστάρι της, ἡ σχέση αὐτή ἐκφράζεται καί στά δυό, τή μιά φορά μέ τή μορφή τοῦ χρήματος, καί τήν ἄλλη μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος, χωρίς ν' ἀλλάζει καθόλου ἡ ὑπόθεση. Γιαυτό, ἡ σχέση αὐτή δέν πηγάζει οὔτε ἀπό ἰδιότητες καί λειτουργίες πού χαρακτηρίζουν τό χρῆμα σάν χρῆμα, οὔτε ἀπό ἰδιότητες καί λειτουργίες πού χαρακτηρίζουν τό ἐμπόρευμα σάν ἐμπόρευμα. Καί στίς δυό περιπτώσεις ἡ ἰδιότητα πού χαρακτηρίζει τό κεφάλαιο, ὅτι δηλ. εἶναι ἀξία πού γεννοβολάει ἀξία, ἐκφράζεται μόνο σάν ἀποτέλεσμα. Τό E' εἶναι πάντα τό προϊόν τῆς λειτουργίας τοῦ Π, καί τό X' εἶναι πάντα ἡ μορφή τοῦ E', ὅπως ἔχει μετατραπεῖ μέσα στήν κύκληση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. Γιαυτό, ἀπό τή στιγμή πού τό πραγματοποιημένο χρηματικό κεφάλαιο ξαναρχίζει τήν ἰδιαίτερη λειτουργία του σάν χρηματικό κεφάλαιο, παύει νά ἐκφράζει τήν κεφαλαιακή σχέση πού περιέχεται στό $X' = X + \chi$. Ὅταν ἔχει διανυθεῖ τό $X \ldots X'$ καί τό X' ξαναρχίζει τήν κύκληση, δέν φιγουράρει πιά σάν X', ἀλλά σάν X, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού κεφαλαιοποιεῖται ὁλόκληρη ἡ ὑπεραξία πού περιέχεται στό X'. Ἡ δεύτερη κύκληση ἀρχίζει στό παράδειγμά μας μέ χρηματικό κεφάλαιο 500 λιρ. στ. ἀντί 422 λιρ. στ., ὅπως εἶχε ἀρχίσει ἡ πρώτη. Τό χρηματικό κεφάλαιο πού ἀρχίζει τήν κύκληση εἶναι κατά 78 λίρ. στ. μεγαλύτερο ἀπό πρῶτα. Ἡ διαφορά αὐτή ὑπάρχει ὅταν γίνεται σύγκριση τῆς μιᾶς κύκλησης μέ τήν ἄλλη, ὅμως μέσα στά πλαίσια τῆς κάθε ξεχωριστῆς κύκλησης δέν γίνεται μιά τέτια σύγκριση. Οἱ 500 λίρ. στ., πού ἔχουν προκαταβληθεῖ σάν χρηματικό κεφάλαιο καί ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 78 ὑπῆρχαν προηγούμενα σάν ὑπεραξία, παίζουν ἀκριβῶς τόν ἴδιο ρόλο πού παίζουν ὁποιεσδήποτε ἄλλες 500 λίρ. στ. μέ τίς ὁποῖες ἕνας ἄλλος κεφαλαιοκράτης ἀρχίζει τήν πρώτη κύκλησή του. Τό ἴδιο καί στήν κύκληση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ὅταν τό αὐξημένο Π' ξαναρχίζει τήν κύκληση, ἐμφανίζεται σάν Π, ἀπαράλλαχτα ὅπως ἐμφανίζεται τό Π στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή $\Pi \ldots \Pi$.

Στό στάδιο $X' - E' < {}^{\Delta}_{M\pi}$ τό αὐξημένο μέγεθος δηλώνεται μόνο μέ τό E', ὄχι ὅμως μέ τό Δ' καί τό $M\pi'$. Καί μιά πού τό E εἶναι τό ἄθροισμα τοῦ Δ καί τοῦ $M\pi$, εἶναι φανερό πώς τό E' δηλώνει πώς τό ἄθροισμα τοῦ Δ καί τοῦ $M\pi$ πού περιέχεται σ' αὐτό εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό ἀρχικό Π. Ἐξάλλου ὅμως ἡ ἔκφραση Δ' καί $M\pi'$ θἆταν λαθεμένη, γιατί ξέρουμε πώς μέ τήν αὔξηση τοῦ κεφαλαίου συνδέεται μιά ἀλλαγή τῆς ἀξιακῆς του σύνθεσης, πώς, ὅσο προχωρεῖ ἡ ἀλλαγή αὐτή, αὐξάνει ἡ ἀξία τοῦ $M\pi$, ἐνῶ τοῦ Δ ἐλαττώνεται πάντοτε σχετικά, συχνά δέ καί ἀπόλυτα.

III. ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΧΡΗΜΑΤΟΣ

Ἄν τώρα τό χ, ἡ ὑπεραξία πού ἔχει μετατραπεῖ σέ χρῆμα, μπορεῖ νά ξαναπροστεθεῖ ἀμέσως στήν κεφαλαιακή ἀξία πού βρίσκεται στό προτσές τῆς κίνησής της, καί ἔτσι μαζί μέ τό κεφάλαιο X καί σάν μέρος τοῦ μεγέθους X' νά μπεῖ στό προτσές τῆς κύκλησης, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό συνθῆκες, ἀνεξάρτητες ἀπό τήν ἁπλή ὕπαρξη τοῦ χ. Ἄν τό χ πρόκειται νά χρησιμεύσει σάν χρηματικό κεφάλαιο σέ μιά δεύτερη αὐτοτελῆ ἐπιχείρηση πού ἱδρύεται δίπλα στήν πρώτη, εἶναι φανερό πώς τό χ μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τό σκοπό αὐτό μόνο στήν περίπτωση πού θἄχει τό ἀπαιτούμενο γιά τήν ἐπιχείρηση αὐτή ἐλάχιστο μέγεθος. Ἄν τό χ πρόκειται νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τή διεύρυνση τῆς ἀρχικῆς ἐπιχείρησης, πάλι οἱ σχέσεις τῶν ὑλικῶν παραγόντων τοῦ Π καί ἡ ἀξιακή τους σχέση ὑπαγορεύουν ἕνα καθορισμένο ἐλάχιστο μέγεθος γιά τό χ. Ὅλα τά μέσα παραγωγῆς πού χρησιμοποιοῦνται σ' αὐτή τήν ἐπειχείρηση ἔχουν μεταξύ τους ὄχι μόνο μιά ποιοτική, μά καί μιά καθορισμένη ποσοτική σχέση, μιάν ἀναλογία στίς διαστάσεις τους. Αὐτές οἱ ὑλικές σχέσεις καί οἱ ἀντίστοιχές τους ἀξιακές σχέσεις τῶν παραγόντων, πού ἀποτελοῦν τό παραγωγικό κεφάλαιο, καθορίζουν τό ἐλάχιστο ἐκεῖνο μέγεθος πού πρέπει νἄχει τό χ γιά νά μπορεῖ, σάν ἐπαύξηση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, νά μετατραπεῖ σέ πρόσθετα μέσα παραγωγῆς καί σέ πρόσθετη ἐργατική δύναμη, ἤ μόνο σέ πρόσθετα μέσα παραγωγῆς. Ἔτσι, ἕνας κλωστουργός ἐπιχειρηματίας δέν μπορεῖ ν' αὐξήσει τόν ἀριθμό τῶν ἀδραχτιῶν του, χωρίς νά προμηθευτεῖ ταυτόχρονα τίς ἀνάλογες λαναριστικές καί τανύτριες μηχανές, — χώρια τά αὐξημένα ἔξοδα γιά βαμβάκι καί μισθούς ἐργασίας, πού ὑπαγορεύονται ἀπό μιά τέτια διεύρυνση τῆς ἐπιχείρησης. Γιά νά μπορέσει λοιπόν νά πραγματοποιηθεῖ αὐτή ἡ διεύρυνση, πρέπει ἡ ὑπεραξία ν' ἀνέρχεται κιόλας σ' ἕνα σημαντικό ποσό (συνήθως ὑπολογίζεται 1 λίρα στερλίνα γιά κάθε καινούργιο ἀδράχτι). Ὅσον καιρό τό χ δέν ἔχει αὐτό τό ἐλάχιστο μέγεθος, πρέπει ἡ κύκληση τοῦ κεφαλαίου νά ἐπαναλαβαίνεται πολλές φορές, ὥσπου τό ἄθροισμα τῶν χ, πού παράγει διαδοχικά, νά μπορεῖ νά λειτουργήσει μαζί μέ τό X, δηλ. στό $X' - E' < {}^{\Delta}_{M\pi}$. Ἀκόμα καί ἁπλές ἐπιμέρους ἀλλαγές, λχ. στίς κλωστικές μηχανές, ἐφόσον τίς κάνουν πιό παραγωγικές, ἀπαιτοῦν μεγαλύτερα ἔξοδα σέ ὑλικά γιά κλώσιμο, μεγαλύτερα ἔξοδα γιά τήν ἐπέκταση τῶν τανυτριῶν μηχανῶν κλπ. Συνεπῶς, στό ἐνδιάμεσο χρονικό διάστημα συσσωρεύεται τό χ, καί ἡ συσσώρευσή του αὐτή δέν εἶναι δική του λειτουργία, ἀλλά ἀποτέλεσμα ἐπανειλημμένων $\Pi \ldots \Pi$. Ἡ δική του λειτουργία εἶναι ἡ ἐμμονή του στή χρηματική κατάσταση, ὥσπου, μέ τίς ἐπαναλαβαινόμενες κυκλήσεις ἀξιοποίησης, δηλ. ἀπ' ἔξω, νἄχει δεχτεῖ ἀρκετή ἐπαύξηση, ὥστε ν' αποχτήσει τό ἀπαιτούμενο γιά τήν ἐνεργό λειτουργία του ἐλάχιστο μέγεθος, τό μέγεθος, μέ τό ὁποῖο καί μόνο μπορεῖ πραγματικά νά μπεῖ στή λειτουργία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου X σάν χρηματικό κεφάλαιο, στήν προκείμενη περίπτωση σάν συσσωρευμένο μέρος του. Στό μεταξύ συσσωρεύεται καί ὑπάρχει

μόνο μέ τή μορφή θησαυροῦ πού βρίσκεται στό προτσές τοῦ σχηματισμοῦ του, τῆς αὔξησής του. Ἔτσι ἡ συσσώρευση χρήματος, ὁ σχηματισμός θησαυροῦ, ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν ἕνα προτσές, πού συνοδεύει προσωρινά τήν πραγματική συσσώρευση, τήν ἐπέκταση τῆς κλίμακας δράσης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. Προσωρινά, γιατί ὅσον καιρό ὁ θησαυρός μένει στήν κατάστασή του τοῦ θησαυροῦ, δέ λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο, δέ συμμετέχει στό προτσές αὔξησης, παραμένει ἕνα χρηματικό ποσό πού αὐξάνει μόνο γιατί στήν ἴδια κάσα ρίχνεται χρῆμα πού ὑπάρχει χωρίς τή σύμπραξή του.

Ἡ μορφή τοῦ θησαυροῦ εἶναι ἁπλῶς ἡ μορφή χρήματος πού δέ βρίσκεται σέ κυκλοφορία, χρήματος πού ἔχει διακοπεῖ ἡ κυκλοφορία του καί γιαυτό φυλάγεται μέ τή χρηματική του μορφή. Ὅσο γιά τό ἴδιο τό προτσές τοῦ θησαυρισμοῦ, εἶναι κοινό σέ κάθε ἐμπορευματική παραγωγή καί μόνο στούς μή ἀναπτυγμένους προκεφαλαιοκρατικούς σχηματισμούς παίζει κάποιο ρόλο σάν αὐτοσκοπός. Στήν προκείμενη περίπτωση ὅμως ὁ θησαυρός ἐμφανίζεται σάν μορφή τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου καί ὁ θησαυρισμός σάν ἕνα προτσές πού συνοδεύει προσωρινά τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, ἐπειδή καί ἐφόσον τό χρῆμα φιγουράρει ἐδῶ σάν *λανθάνον χρηματικό κεφάλαιο*· γιατί ὁ θησαυρισμός, ἡ κατάσταση θησαυροῦ τῆς ὑπεραξίας πού βρίσκεται μέ τή μορφή χρήματος εἶναι ἕνα λειτουργικά καθορισμένο στάδιο προετοιμασίας γιά τή μετατροπή τῆς ὑπεραξίας σέ πραγματικά λειτουργοῦν κεφάλαιο πού συντελεῖται ἔξω ἀπό τήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου. Ἑπομένως, πρόκειται γιά λανθάνον χρηματικό κεφάλαιο λόγω αὐτοῦ τοῦ προορισμοῦ του, γιαυτό καί τό μέγεθος πού πρέπει νάχει φτάσει γιά νά μπεῖ στό προτσές καθορίζεται ἀπό τήν κάθε φορά ἀξιακή σύνθεση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ὅσον καιρό ὅμως μένει στήν κατάσταση θησαυροῦ, δέν λειτουργεῖ ἀκόμα σάν χρηματικό κεφάλαιο, εἶναι ἀκόμα χρηματικό κεφάλαιο σέ κατάσταση ἀγρανάπαυσης· ὄχι ὅπως πρίν χρηματικό κεφάλαιο πού ἔχει διακοπεῖ ἡ λειτουργία του, ἀλλά χρηματικό κεφάλαιο πού δέν εἶναι ἀκόμα ἱκανό νά λειτουργήσει.

Παίρνουμε ἐδῶ τή συσσώρευση χρήματος στήν ἀρχική πραγματική της μορφή, σάν πραγματικό χρηματικό θησαυρό. Μπορεῖ ἐπίσης νά ὑπάρχει μέ τή μορφή ἁπλῶν πιστωτικῶν ἐγγράφων ἤ χρεωστικῶν ἀπαιτήσεων τοῦ κεφαλαιοκράτη πού ἔχει πουλήσει τό E'. Ὅσο γιά τίς ἄλλες μορφές, ὅπου αὐτό τό λανθάνον χρηματικό κεφάλαιο ἀκόμα καί στό ἐνδιάμεσο διάστημα ὑπάρχει μέ τή μορφή χρήματος πού γεννοβολάει χρῆμα, λχ. σάν τοκοφόρα κατάθεση σέ μιά τράπεζα, σέ γραμμάτια ἤ χρεώγραφα ὁποιουδήποτε εἴδους, οἱ μορφές αὐτές βρίσκονται ἔξω ἀπό τό θέμα μας. Ἡ ὑπεραξία πού ἔχει πραγματοποιηθεῖ μέ τή μορφή χρήματος ἐκπληρώνει στήν περίπτωση αὐτή ἰδιαίτερες κεφαλαιακές λειτουργίες ἔξω ἀπό τήν κύκληση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, ἀπό τό ὁποῖο ἔχει πηγάσει, λειτουργίες πού, πρῶτο, δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τήν κύκληση ἐκείνη σάν τέτια, δεύτερο ὅμως, προϋποθέτουν ἄλλες κεφαλαιακές λειτουργίες πού διαφέρουν ἀπό τίς λειτουργίες τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, πού ἐδῶ δέν τίς ἔχουμε ἀκόμα ἀναπτύξει.

IV. ΤΟ ΑΠΟΘΕΜΑΤΙΚΟ

Στή μορφή πού τώρα δά ἐξετάσαμε, ὁ θησαυρός — σάν μορφή ὕπαρξης τῆς ὑπεραξίας — εἶναι χρηματικό συσσωρευτικό ἀπόθεμα, ἡ χρηματική ἐκείνη μορφή πού παίρνει προσωρινά ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου καί πού γιαυτό ἀποτελεῖ αὐτή ἡ ἴδια ὅρο τῆς συσσώρευσης. Τό συσσωρευτικό αὐτό ἀπόθεμα ὅμως μπορεῖ νά ἐκπληρώνει καί ἰδιαίτερες δευτερεύουσες ὑπηρεσίες, δηλαδή νά μπαίνει στό προτσές κύκλησης τοῦ κεφαλαίου, χωρίς τό προτσές αὐτό νά παίρνει τή μορφή $\Pi \ldots \Pi'$, δηλ. χωρίς νά διευρύνεται ἡ κεφαλαιοκρατική ἀναπαραγωγή.

Ἄν τό προτσές $E' — X'$ παραταθεῖ πέρα ἀπό τό κανονικό, ἄν δηλ. ἀργοπορήσει πέρα ἀπό τό κανονικό ἡ μετατροπή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου σέ χρηματική μορφή, ἤ ἄν, ἀφοῦ πραγματοποιηθεῖ ἡ μετατροπή αὐτή, ἔχει ἀνεβεῖ λχ. ἡ τιμή τῶν μέσων παραγωγῆς, στά ὁποῖα πρέπει νά μετατραπεῖ τό χρηματικό κεφάλαιο, πέρα ἀπό τό ἐπίπεδο στό ὁποῖο βρισκόταν κατά τήν ἀρχή τῆς κύκλησης, μπορεῖ ὁ θησαυρός, πού λειτουργεῖ σάν συσσωρευτικό ἀπόθεμα, νά χρησιμοποιηθεῖ γιά νά πάρει τή θέση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου ἤ ἑνός μέρους του. Τό χρηματικό συσσωρευτικό ἀπόθεμα χρησιμεύει τότε σάν ἀποθεματικό, γιά νά ἐξομαλύνει διαταραχές τῆς κυκλοφορίας.

Σάν τέτιο τό ἀποθεματικό διαφέρει ἀπό τό ἀπόθεμα μέσων ἀγορᾶς καί πληρωμῆς πού ἐξετάσαμε στήν κύκληση $\Pi \ldots \Pi$. Τά μέσα αὐτά ἀποτελοῦν μέρος τοῦ λειτουργοῦντος χρηματικοῦ κεφαλαίου (δηλ. μορφές ὕπαρξης ἑνός μέρους τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, πού βρίσκεται γενικά στό προτσές της) πού τά μέρη του μπαίνουν σέ λειτουργία μόνο διαδοχικά, σέ διαφορετικές προθεσμίες. Στή συνέχεια τοῦ προτσές παραγωγῆς σχηματίζεται διαρκῶς ἐφεδρικό χρηματικό κεφάλαιο, κι αὐτό γιατί ἄν ἔγιναν λχ. εἰσπράξεις σήμερα, μόνο σέ μιά κατοπινή ἡμερομηνία θά χρειαστεῖ νά γίνουν πληρωμές, ἄν σήμερα πουλήθηκαν μεγάλες μάζες ἐμπορευμάτων, μόνο ἀργότερα θά χρειαστεῖ νά ξαναγίνουν μεγάλες ἀγορές ἐμπορευμάτων· σ' αὐτά τά διαλείμματα λοιπόν ἕνα μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου βρίσκεται διαρκῶς μέ χρηματική μορφή. Ἀντίθετα, τό ἀποθεματικό δέν εἶναι συστατικό τοῦ λειτουργοῦντος κεφαλαίου, πιό συγκεκριμένα, τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἀλλά τοῦ κεφαλαίου πού βρίσκεται ἀκόμα σ' ἕνα προστάδιο τῆς συσσώρευσής του, τῆς ὑπεραξίας πού δέν ἔχει ἀκόμα μετατραπεῖ σέ ἐνεργό κεφάλαιο. Εἶναι ἐξάλλου πέρα γιά πέρα αὐτονόητο πώς σέ ὥρα ἀνάγκης ὁ κεφαλαιοκράτης σέ καμιά περίπτωση δέ σκοτίζεται γιά τίς καθορισμένες λειτουργίες τοῦ χρήματος πού βρίσκεται στά χέρια του, ἀλλά χρησιμοποιεῖ αὐτό πού ἔχει, γιά νά διατηρεῖ σέ κίνηση τό προτσές κύκλησης τοῦ κεφαλαίου του. Λογουχάρη στό παράδειγμά μας τό $X = 422$ λίρ. στ. καί τό $X' = 500$ λίρ. στ. Ἄν ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου τῶν 422 λιρ. στ. ὑπάρχει σάν ἀπόθεμα μέσων πληρωμῆς καί ἀγορᾶς, σάν χρηματικό ἀπόθεμα, εἶναι ὑπολογισμένο ἔτσι ὥστε μέ ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους νά μπεῖ ὁλόκληρο στήν κύκληση, μά καί νά ἐπαρκεῖ γιά τό σκοπό αὐτό. Τό ἀποθεματικό ὅμως εἶναι ἕνα μέρος τῆς ὑπερ-

αξίας τῶν 78 λιρ. στ. Μπορεῖ νά μπεῖ στό προτσές κύκλησης τοῦ κεφαλαίου ἀξίας 422 λιρ. στ. μόνο στήν περίπτωση πού ἡ κύκληση αὐτή συντελεῖται μέ ὄχι ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους· γιατί ἀποτελεῖ μέρος τοῦ συσσωρευτικοῦ ἀποθέματος, καί φιγουράρει ἐδῶ χωρίς διεύρυνση τῆς κλίμακας τῆς ἀναπαραγωγῆς.

Τό χρηματικό συσσωρευτικό ἀπόθεμα ἀποτελεῖ κιόλας ὕπαρξη λανθάνοντος χρηματικοῦ κεφαλαίου, δηλ. μετατροπή χρήματος σέ χρηματικό κεφάλαιο.

Ὁ γενικός τύπος τῆς κύκλησης τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού συμπεριλαβαίνει καί τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή καί τήν ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα, εἶναι:

$$\Pi \ldots \overbrace{E' - X'}^{1}. \quad \overbrace{X - E}^{2} < {}^{\Delta}_{M\pi} \ldots \Pi \ (\Pi')$$

Ἄν τό $\Pi = \Pi$, τότε τό X στό 2) $= X' - \chi$. Ἄν τό $\Pi = \Pi'$, τότε τό X στό 2) εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό $X' - \chi$, δηλ. τό χ ἔχει μετατραπεῖ ὁλόκληρο ἤ ἐνμέρει σέ χρηματικό κεφάλαιο.

Ἡ κύκληση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου εἶναι ἡ μορφή, μέ τήν ὁποία ἡ κλασική πολιτική οἰκονομία ἐξετάζει τό προτσές κύκλησης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου.

———

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΚΥΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Ὁ γενικός τύπος γιά τήν κύκληση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου εἶναι:

$$E' - X' - E \ldots \Pi \ldots E'.$$

Τό E' ἐμφανίζεται ὄχι μόνο σάν προϊόν, ἀλλά καί σάν προϋπόθεση τῶν δυό προηγούμενων κυκλήσεων, ἐπειδή αὐτό πού εἶναι $X - E$ γιά τό ἕνα κεφάλαιο περικλείνει κιόλας τό $E' - X'$ γιά τό ἄλλο, ἐφόσο τουλάχιστο ἕνα μέρος τῶν μέσων παραγωγῆς δέν εἶναι παρά τό ἐμπορευματικό προϊόν ἄλλων ἀτομικῶν κεφαλαίων πού βρίσκονται στήν κύκλησή τους. Στήν περίπτωσή μας, λχ., τό κάρβουνο, οἱ μηχανές κλπ. εἶναι τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο τοῦ ἐκμεταλλευτῆ τοῦ ἀνθρακορυχείου, τοῦ κεφαλαιοκράτη πού κατασκευάζει μηχανές κλπ. Ἐξάλλου στό κεφάλαιο 1, 4 ἔχουμε δείξει πώς στήν πρώτη κιόλας ἐπανάληψη τοῦ $X \ldots X'$, προτοῦ ἀκόμα συντελεστεῖ αὐτή ἡ δεύτερη κύκληση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, προϋποτίθεται ὄχι μόνο ἡ κυκλοφορία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ὄχι μόνο ἡ κύκληση $\Pi \ldots \Pi$, ἀλλά καί ἡ κύκληση $E' \ldots E'$.

Ἄν γίνεται ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα, τότε τό τελικό E' εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό ἀρχικό E', καί γιαυτό θά τό δηλώσουμε ἐδῶ μέ τό E''.

Ἡ διαφορά τῆς τρίτης μορφῆς ἀπό τίς δυό πρῶτες φαίνεται, πρῶτο, στό ὅτι ἐδῶ ἡ συνολική κυκλοφορία ἀρχίζει τήν κύκληση μέ τίς δυό ἀντίθετες φάσεις της, ἐνῶ στή μορφή I ἡ κυκλοφορία διακόπτεται ἀπό τό προτσές παραγωγῆς καί στή μορφή II ἡ συνολική κυκλοφορία μέ τίς δυό ἀλληλοσυμπληρούμενες φάσεις ἐμφανίζεται μόνο σάν μεσολάβηση γιά νά συντελεστεῖ τό προτσές ἀναπαραγωγῆς καί γιαυτό ἀποτελεῖ τήν κίνηση πού μεσολαβεῖ ἀνάμεσα $\Pi \ldots \Pi$. Στό $X \ldots X'$ ἡ κυκλοφοριακή μορφή $X - E \ldots E' - X' = X - E - X'$. Στό $\Pi \ldots \Pi$ εἶναι ἀντίστροφη: $E' - X' \cdot X - E = E - X - E$. Στό $E' \ldots E'$ ἡ κυκλοφορία ἔχει ἐπίσης τήν τελευταία τούτη μορφή.

Δεύτερο: Ὅταν ἐπαναλαβαίνονται οἱ κυκλήσεις I καί II, ἀκόμα καί ὅταν τά τέρματα X' καί Π' ἀποτελοῦν τίς ἀφετηρίες τῆς ἀνανεωμένης κύκλησης, ἐξαφανίζεται ἡ μορφή, μέ τήν ὁποία εἶχαν παραχθεῖ.

Τό $X' = X + \chi$ καί τό $\Pi' = \Pi + \pi$ ἀρχίζουν τό καινούργιο προτσές πάλι σάν X καί Π. Στή μορφή III ὅμως πρέπει ἡ ἀφετηρία E νά ὀνομαστεῖ E', ἀκόμα καί ὅταν ἡ κύκληση ἐπαναλαβαίνεται στήν ἴδια κλίμακα, καί μάλιστα γιά τόν παρακάτω λόγο: Στή μορφή I, ἀπό τή στιγμή πού τό X' σάν τέτιο ἀρχίζει μιά καινούργια κύκληση, λειτουργεῖ σάν χρηματικό κεφάλαιο X, σάν προκαταβολή μέ τή μορφή χρήματος τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού πρόκειται ν' ἀξιοποιηθεῖ. Τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου χρηματικοῦ κεφαλαίου, πού μεγάλωσε χάρη στή συντελεσμένη στήν πρώτη κύκληση συσσώρευση, ἔχει αὐξηθεῖ. Τώρα, ἄν τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου εἶναι 422 ἤ 500 λίρ. στ. δέν ἀλλάζει καθόλου τό γεγονός ὅτι αὐτό τό προκαταβλημένο χρηματικό κεφάλαιο ἐμφανίζεται σάν ἁπλή κεφαλαιακή ἀξία. Τό X' δέν ὑπάρχει πιά σάν ἀξιοποιημένο κεφάλαιο ἤ σάν κεφάλαιο γονιμοποιημένο μέ ὑπεραξία, σάν κεφαλαιακή σχέση. Πρόκειται δά ν' ἀξιοποιηθεῖ μόνο στό προτσές. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό $\Pi \ldots \Pi'$: τό Π' εἶναι ὑποχρεωμένο πάντα νά ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ καί ν' ἀνανεώνει τήν κύκληση σάν Π, σάν κεφαλαιακή ἀξία πού πρόκειται νά παραγάγει ὑπεραξία. — Ἀντίθετα, ἡ κύκληση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου δέν ἀρχίζει ἁπλῶς μέ μιά κεφαλαιακή ἀξία, ἀλλά μέ μιά κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει αὐξηθεῖ μέ ἐμπορευματική μορφή, ἑπομένως ἐξαρχῆς περιλαβαίνει τήν κύκληση ὄχι μόνο τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ὑπάρχει μέ ἐμπορευματική μορφή, ἀλλά καί τῆς ὑπεραξίας. Ἄν λοιπόν μέ τή μορφή αὐτή συντελεῖται ἁπλή ἀναπαραγωγή, τότε καί στό τέρμα καί στήν ἀφετηρία ἐμφανίζεται ἕνα E' ἴσου μεγέθους. Ἄν ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας μπεῖ στήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου, παρόλο πού στό τέλος ἐμφανίζεται στή θέση τοῦ E' ἕνα E'', δηλ. ἕνα μεγαλύτερο E', ὡστόσο ἡ ἑπόμενη κύκληση ἀρχίζει πάλι μέ E', πού εἶναι ἁπλῶς ἕνα μεγαλύτερο E' ἀπό τό E' τῆς προηγούμενης κύκλησης, καί ἀρχίζει τήν καινούργια του κύκληση μέ μεγαλύτερη συσσωρευμένη κεφαλαιακή ἀξία, συνεπῶς καί μέ σχετικά μεγαλύτερη νεοπαραγμένη ὑπεραξία. Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις τό E' ἀρχίζει πάντα τήν κύκληση σάν ἕνα ἐμπορευματικό κεφάλαιο πού εἶναι ἴσο μέ τήν κεφαλαιακή ἀξία + ὑπεραξία.

Τό E' ἐμφανίζεται σάν E στήν κύκληση ἑνός ἀτομικοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου ὄχι σάν μορφή αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, ἀλλά σάν μορφή ἑνός ἄλλου βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον τά μέσα παραγωγῆς εἶναι προϊόν του. Ἡ πράξη $X - E$ (δηλ. $X - M\pi$) τοῦ πρώτου κεφαλαίου εἶναι γι' αὐτό τό δεύτερο κεφάλαιο $E' - X'$.

Στήν κυκλοφοριακή πράξη $X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ τό Δ καί τό $M\pi$ παίζουν τόν ἴδιο ρόλο ὅσο εἶναι ἐμπορεύματα στά χέρια τῶν πουλητῶν τους, ἀπό τή μιά τῶν ἐργατῶν πού πουλοῦν τήν ἐργατική τους δύναμη, ἀπό τήν ἄλλη τῶν κατόχων τῶν μέσων παραγωγῆς πού τά πουλᾶνε. Γιά τόν ἀγοραστή, πού τό χρῆμα του λειτουργεῖ ἐδῶ σάν χρηματικό κεφάλαιο, λειτουργοῦν μόνο σάν ἐμπορεύματα, ὅσο δέν τάχει ἀκόμα ἀγοράσει, ὅσο δηλαδή ἀντικρύζουν σάν ἐμπορεύματα ἀλλονῶν τό δικό του κεφάλαιο πού ὑπάρχει μέ τή μορφή χρήματος· τό $M\pi$ καί τό Δ διαφέρουν ἐδῶ μόνο ἐφόσον τό $M\pi$ στά χέρια τοῦ πουλητῆ του $= E'$, μπορεῖ ἑπομένως ν' ἀποτελεῖ κεφάλαιο, ἐφόσον δηλ. τό $M\pi$ εἶναι ἡ ἐμπορευματική μορφή τοῦ κεφαλαίου τοῦ πουλητῆ, ἐνῶ γιά τόν ἐργάτη τό Δ εἶναι πάντα μόνο ἐμπόρευμα καί γίνεται κεφάλαιο μόνο στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ σάν συστατικό τοῦ Π.

Γι' αὐτό τό λόγο, τό E' δέν μπορεῖ ποτέ ν' ἀρχίσει μιά κύκληση σάν ἁπλό E, σάν ἁπλή ἐμπορευματική μορφή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας. Σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο ἔχει πάντα διπλό χαρακτήρα. Ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀξίας χρήσης εἶναι τό προϊόν τῆς λειτουργίας τοῦ Π, στήν περίπτωσή μας νῆμα, πού τά στοιχεῖα τοῦ Δ καί τοῦ $M\pi$, πού προέρχονται σάν ἐμπορεύματα ἀπό τήν κυκλοφορία, ἔχουν λειτουργήσει μόνο σάν παράγοντες δημιουργίας αὐτοῦ τοῦ προϊόντος. Δεύτερο, ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀξίας τό E' εἶναι ἡ κεφαλαιακή ἀξία Π σύν ἡ ὑπεραξία υ πού ἔχει παραχθεῖ κατά τή λειτουργία τοῦ Π.

Μόνο στήν κύκληση τοῦ ἴδιου τοῦ E' τό $E = \Pi =$ ἡ κεφαλαιακή ἀξία μπορεῖ καί πρέπει νά χωριστεῖ ἀπό τό E', στό ὁποῖο περιέχεται ὑπεραξία: ⟨ἑπομένως, τό ἐμπορευματικό προϊόν, στό ὁποῖο ὑπάρχει ἡ κεφαλαιακή ἀξία, μπορεῖ καί πρέπει νά χωριστεῖ ἀπό τό ὑπερπροϊόν πού περιέχει τήν ὑπεραξία⟩, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄν μποροῦν νά χωριστοῦν τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, ὅπως λχ. στήν περίπτωση πού ἔχουμε νά κάνουμε μέ νῆμα, ἤ ἄν δέν μποροῦν νά χωριστοῦν, ὅπως στήν περίπτωση πού ἔχουμε νά κάνουμε μέ μηχανή. Μποροῦν ὅμως νά χωρίζονται κάθε φορά πού τό E' μετατρέπεται σέ X'.

Ἄν ὅλο τό ἐμπορευματικό προϊόν μπορεῖ νά χωριστεῖ σέ αὐτοτελῆ ὁμογενῆ μερικότερα προϊόντα, ὅπως λχ. οἱ 10 000 λίβρες μας νῆμα, κι ἄν κατά συνέπεια ἡ πράξη $E' - X'$ μπορεῖ νά παρασταθεῖ μέ ἕνα ἄθροισμα διαδοχικῶν πουλήσεων, μπορεῖ ἡ κεφαλαιακή ἀξία νά λειτουργήσει σάν E μέ τήν ἐμπορευματική της μορφή, μπορεῖ νά χωριστεῖ ἀπό τό E', προτοῦ πραγματοποιηθεῖ ἡ ὑπεραξία, δηλ. προτοῦ πραγματοποιηθεῖ τό E' σάν σύνολο.

Ἀπό τίς 10 000 λίβρες νῆμα ἀξίας 500 λιρ. στ. ἡ ἀξία τῶν 8440 λιρ. στ. = 422 λίρ. στ. = ἡ κεφαλαιακή ἀξία, χωρισμένη ἀπό τήν ὑπεραξία. Ἄν ὁ κεφαλαιοκράτης πουλήσει πρῶτα 8440 λίβρες νῆμα ἀξίας 422 λιρ. στ., αὐτές οἱ 8440 λίβρες παρασταίνουν τό E, τήν κεφαλαιακή ἀξία μέ ἐμπορευματική μορφή, στήν περίπτωση αὐτή τό ὑπερπροϊόν τῶν 1560 λιβρῶν νήματος = ὑπεραξία 78 λιρ. στ., πού περιέχεται ἐπίσης στό E', θά μποροῦσε νά κυκλοφορήσει μόνον ἀργότερα· ὁ κεφαλαιοκράτης θά μποροῦσε νά πραγματοποιήσει τό $E - X - E < {}^{\Delta}_{M\pi}$ πρίν ἀπό τήν κυκλοφορία τοῦ ὑπερπροϊόντος $\varepsilon - \chi - \varepsilon$.

Ἤ, ἄν εἶχε πουλήσει πρῶτα 7440 λίβρες νῆμα ἀξίας 372 λιρ. στ. καί ἔπειτα 1000 λίβρες νῆμα ἀξίας 50 λιρ. στ., τότε θά μποροῦσαν μέ τό πρῶτο μέρος τοῦ E ν' ἀντικατασταθοῦν τά μέσα παραγωγῆς (τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου σ) καί μέ τό δεύτερο μέρος τοῦ E ν' ἀντικατασταθεῖ τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου μ, ἡ ἐργατική δύναμη — καί σέ συνέχεια ὅλα θά ἐξελίσσονταν ὅπως καί προηγούμενα.

Ἄν ὅμως γίνονται τέτιες διαδοχικές πουλήσεις κι ἄν οἱ ὅροι τῆς

κύκλησης τό ἐπιτρέπουν, μπορεῖ ὁ κεφαλαιοκράτης ἀντί νά χωρίσει τό E' σέ $\sigma + \mu + \upsilon$ νά κάνει αὐτόν τό χωρισμό καί στίς ὑποδιαιρέσεις τοῦ E'.

Λογουχάρη, οἱ 7440 λίβρες νῆμα = 372 λίρ. στ., πού σάν μέρη τοῦ E' (10 000 λίβρες νῆμα = 500 λίρ. στ.) ἀντιπροσωπεύουν τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου, μποροῦν μέ τή σειρά τους νά διαιρεθοῦν σέ 5535,360 λίβρες νῆμα ἀξίας 276,768 λιρ. στ. πού ἀναπληρώνουν μονάχα τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου, τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού ἔχουν καταναλωθεῖ γιά τήν παραγωγή τῶν 7440 λιβρῶν νήματος· σέ 744 λίβρες νῆμα ἀξίας 37,200 λίρ. στ., πού ἀναπληρώνουν μόνο τό μεταβλητό κεφάλαιο· καί σέ 1160,640 λίβρες νῆμα ἀξίας 58,032 λιρ. στ., πού σάν ὑπερπροϊόν εἶναι φορεῖς τῆς ὑπεραξίας. Ἀπό τίς πουλημένες 7440 λίβρες μπορεῖ λοιπόν ὁ κεφαλαιοκράτης ν' ἀναπληρώσει τήν κεφαλαιακή ἀξία πού περιέχεται σ' αὐτές, πουλώντας 6279,360 λίβρες νῆμα στήν τιμή τῶν 313,968 λιρ. στ., καί νά ξοδέψει σάν εἰσόδημα τήν ἀξία τοῦ ὑπερπροϊόντος 1160,640 λίβρες = = 58,032 λίρ. στ.

Κατά τόν ἴδιο τρόπο μπορεῖ ἐπίσης νά διαιρέσει 1000 λίβρες νῆμα = 50 λίρ. στ. = τό μεταβλητό κεφάλαιο, καί νά τίς πουλήσει ἀνάλογα: 744 λίβρες νῆμα πρός 37,200 λίρ. στ. = ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία τῶν 1000 λιβρῶν νήματος· 100 λίβρες νῆμα πρός 5,000 λίρ. στ. = = τό μεταβλητό κεφάλαιο τῶν ἴδιων 1000 λιβρῶν νήματος, δηλ. μπορεῖ νά πουλήσει 844 λίβρες νῆμα πρός 42,200 λίρ. στ. γιά ν' ἀναπληρώσει τήν κεφαλαιακή ἀξία πού περιέχεται στίς 1000 λίβρες νῆμα τέλος μπορεῖ νά πουλήσει 156 λίβρες νῆμα πρός 7,800 λίρ. στ. πού ἀντιπροσωπεύουν τό ὑπερπροϊόν πού περιέχεται σ' αὐτές καί πού μποροῦν νά καταναλωθοῦν σάν τέτιο.

Τέλος, ἄν πετύχει ἡ πούληση, μπορεῖ τίς ὑπόλοιπες 1560 λίβρες νῆμα ἀξίας 78 λιρ. στ. νά τίς διαιρέσει ἔτσι πού οἱ 1160,640 λίβρες νῆμα ἀξίας 58,032 λιρ. στ. ν' ἀναπληρώνουν τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού περιέχονται στίς 1560 λίβρες νῆμα, καί οἱ 156 λίβρες νῆμα ἀξίας 7,800 λίρ. στ. ν' ἀναπληρώνουν τήν ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, συνολικά 1316,640 λίβρες νῆμα = 65,832 λίρ. στ. πού ἀναπληρώνουν τή συνολική κεφαλαιακή ἀξία· τέλος μένει γιά νά ξοδευτεῖ σάν εἰσόδημα τό ὑπερπροϊόν, οἱ 243,360 λίβρες = 12,168 λίρ. στ.

Ὅπως κάθε στοιχεῖο τοῦ σ, μ, υ πού περιέχεται στό νῆμα μπορεῖ νά διαιρεθεῖ μέ τή σειρά του στά ἴδια συστατικά, ἔτσι μπορεῖ νά διαιρεθεῖ καί κάθε ξεχωριστή λίβρα νῆμα ἀξίας 1 σελινιοῦ = 12 πέννες.

σ=0,744	λίβρες νῆμα	=8,928	πέννες
μ=0,100	» »	=1,200	»
υ=0,156	» »	=1,872	»
$\sigma+\mu+\upsilon$=1	λίβρα νῆμα	=12	πέννες

Ἄν προσθέσουμε τ' ἀποτελέσματα τῶν τριῶν πιό πάνω μερικῶν πουλήσεων, ἔχουμε τό ἴδιο ἀποτέλεσμα πού παρουσιάζεται κατά τήν πούληση μέ μιᾶς καί τῶν 10 000 λιβρῶν νήματος.

Σταθερό κεφάλαιο ἔχουμε:

στήν 1η πούληση:	5 535,360	λίβρες νῆμα	=276,768	λίρ. στ.
» 2η »	744,000	» »	= 37,200	» »
» 3η »	1 160,640	» »	= 58,032	» »
Σύνολο . . .	7 440	λίβρες νῆμα	=372	λίρ. στ.

Μεταβλητό κεφάλαιο ἔχουμε:

στήν 1η πούληση:	744,000	λίβρες νῆμα	= 37,200	λίρ. στ.
» 2η »	100,000	» »	= 5,000	» »
» 3η »	156,000	» »	= 7,800	» »
Σύνολο . . .	1 000	λίβρες νῆμα	= 50	λίρ. στ.

Ὑπεραξία ἔχουμε:

στήν 1η πούληση:	1 160,640	λίβρες νῆμα	= 58,032	λίρ. στ.
» 2η »	156,000	» »	= 7,800	» »
» 3η »	243,360	» »	= 12,168	» »
Σύνολο . .	1 560	λίβρες νῆμα	= 78	λίρ. στ.

Γενικό σύνολο:

σταθερό κεφάλαιο:	7 440	λίβρες νῆμα	= 372	λίρ. στ.
μεταβλητό » :	1 000	» »	= 50	» »
ὑπεραξία	1 560	» »	= 78	» »
Σύνολο . . .	10 000	λίβρες νῆμα	= 500	λίρ. στ.

Αὐτό καθαυτό τό $E' - X'$ δέν εἶναι παρά πούληση 10 000 λιβρῶν νήματος. Οἱ 10 000 λίβρες νῆμα εἶναι ἐμπόρευμα ὅπως καί κάθε ἄλλο νῆμα. Ὁ ἀγοραστής ἐνδιαφέρεται μόνο γιά τήν τιμή τοῦ 1 σελινιοῦ τή λίβρα ἤ γιά τίς 500 λίρ. στ., τήν τιμή τῶν 10 000 λιβρῶν. Ἄν στό παζάρεμα ὁ ἀγοραστής ἀναφερθεῖ στό ζήτημα τῆς ἀξιακῆς σύνθεσης, αὐτό τό κάνει μόνο μέ τήν ὕπουλη πρόθεση ν' ἀποδείξει πώς ἡ λίβρα μπορεῖ νά πουληθεῖ καί κάτω ἀπό 1 σελίνι κι ὡστόσο ὁ πουλητής νά κερδίσει ἀρκετά. Ἡ ποσότητα ὅμως πού ἀγοράζει ἐξαρτιέται ἀπό τίς ἀνάγκες του· ἄν λχ. εἶναι κάτοχος ὑφαντουργείου, ἡ ποσότητα αὐτή ἐξαρτιέται ἀπό τή σύνθεση τοῦ κεφαλαίου του πού λειτουργεῖ στό ὑφαντουργεῖο καί ὄχι ἀπό τή σύνθεση τοῦ κεφαλαίου τοῦ κλωστουργοῦ ἐπιχειρηματία ἀπό τόν ὁποῖο ἀγοράζει τό νῆμα. Οἱ ἀναλογίες στίς ὁποῖες τό E' πρέπει, ἀπό τή μιά μεριά, ν' ἀναπληρώσει τό δαπανημένο γιά τήν παραγωγή του κεφάλαιο (ἤ τά διάφορα συστατικά του), καί, ἀπό τήν ἄλλη, νά χρησιμεύσει σάν ὑπερπροϊόν, εἴτε γιά τό ξόδεμα

ὑπεραξίας, εἴτε γιά τή συσσώρευση κεφαλαίου, ὑπάρχουν μόνο στήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου, πού οἱ 10 000 λίβρες νῆμα ἀποτελοῦν τήν ἐμπορευματική του μορφή. Μέ τήν ἴδια τήν πούληση σάν τέτια δέν ἔχουν καμιά σχέση. Ἐξάλλου ἐδῶ ὑποτίθεται πώς τό E' πουλιέται στήν ἀξία του, ἄρα πρόκειται μόνο γιά τή μετατροπή του ἀπό τήν ἐμπορευματική στή χρηματική μορφή. Φυσικά γιά τό E', σάν λειτουργική μορφή στήν κύκληση αὐτοῦ τοῦ χωριστοῦ κεφαλαίου, ἀπό τό ὁποῖο πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ τό παραγωγικό κεφάλαιο, ἀποφασιστική σημασία ἔχει νά ξέρουμε ἄν καί κατά πόσο ἡ τιμή καί ἡ ἀξία ἀποκλίνουν ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη κατά τήν πούληση, ὅταν ὅμως ἐξετάζουμε ἐδῶ τίς ἁπλές διαφορές στή μορφή δέ χρειάζεται καθόλου νά σταθοῦμε σ' αὐτό τό ζήτημα.

Στή μορφή Ι, $X \ldots X'$, τό προτσές τῆς παραγωγῆς ξετυλίγεται στή μέση ἀνάμεσα στίς δυό ἀλληλοσυμπληρούμενες καί ἀλληλοαντιτιθέμενες φάσεις τῆς κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου καί τελειώνει προτοῦ ἀρχίσει ἡ τελική φάση $E' - X'$. Τό χρῆμα προκαταβάλλεται σάν κεφάλαιο, μετατρέπεται πρῶτα στά στοιχεῖα παραγωγῆς, ἀπό τά στοιχεῖα παραγωγῆς μετατρέπεται σέ ἐμπορευματικό προϊόν, κι αὐτό τό ἐμπορευματικό προϊόν ξαναμετατρέπεται σέ χρῆμα. Εἶναι ἕνας ὁλοκληρωμένος κύκλος ἐπιχειρήσεων, μέ ἀποτέλεσμα τό χρῆμα, πού μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ γιά ὅλους τούς σκοπούς. Τό ξαναρχίνισμα τοῦ προτσές δίνεται ἔτσι μόνο σάν δυνατότητα. Τό $X \ldots \Pi \ldots X'$ μπορεῖ ἐξίσου νά εἶναι ἡ τελευταία κύκληση, πού σέ περίπτωση ἀποχώρησης ἀπό τήν ἐπιχείρηση τερματίζει τή λειτουργία ἑνός ἀτομικοῦ κεφαλαίου, ὅπως μπορεῖ νά εἶναι ἡ πρώτη κύκληση ἑνός κεφαλαίου πού μπαίνει γιά πρώτη φορά σέ λειτουργία. Ἡ γενική κίνηση εἶναι ἐδῶ $X \ldots X'$, ἡ κίνηση ἀπό χρῆμα πρός περισσότερο χρῆμα.

Στή μορφή ΙΙ, $\Pi \ldots E' - X' - E \ldots \Pi$ (Π'), τό συνολικό προτσές κυκλοφορίας ἀκολουθεῖ τό πρῶτο Π καί προηγεῖται ἀπό τό δεύτερο Π· συντελεῖται ὅμως σέ ἀντίστροφη σειρά ἀπ' ὅ,τι στή μορφή Ι. Τό πρῶτο Π εἶναι τό παραγωγικό κεφάλαιο, καί λειτουργία του τό προτσές παραγωγῆς, σάν προκαταρχτικός ὅρος τοῦ προτσές κυκλοφορίας πού ἀκολουθεῖ. Ἀντίθετα, τό τελικό Π δέν εἶναι τό προτσές παραγωγῆς, εἶναι ἁπλῶς ἡ ἐπιστροφή τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου μέ τή μορφή του σάν παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Καί εἶναι τέτιο σάν ἀποτέλεσμα τῆς μετατροπῆς πού συντελέστηκε στήν τελευταία κυκλοφοριακή φάση, στή φάση τῆς μετατροπῆς τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας σέ $\Delta + M\pi$, στούς ὑποκειμενικούς καί ἀντικειμενικούς συντελεστές, πού ἑνωμένοι ἀποτελοῦν τή μορφή ὕπαρξης τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Τό κεφάλαιο εἴτε σάν Π εἴτε σάν Π' ὑπάρχει στό τέλος ἕτοιμο πάλι μέ μιά μορφή, μέ τήν ὁποία πρέπει νά λειτουργήσει ξανά σάν παραγωγικό κεφάλαιο, νά ἐπιτελέσει τό προτσές τῆς παραγωγῆς. Ἡ γενική μορφή τῆς κίνησης, $\Pi \ldots \Pi$, εἶναι ἡ μορφή τῆς ἀναπαραγωγῆς καί δέ δείχνει, ὅπως τό $X \ldots X'$, τήν ἀξιοποίηση σάν σκοπό τοῦ προτσές. Γιαυτό κάνει πιό εὔκολο στήν κλασική πολιτική οἰκονομία νά ἀγνοεῖ τήν καθορισμένη κεφαλαιοκρατική μορφή τοῦ προτσές παραγωγῆς καί τήν παραγωγή σάν τέτια νά τήν παρασταίνει σάν σκοπό τοῦ προτσές, πού ἀποβλέπει

τάχα στό νά παράγει ὅσο τό δυνατό περισσότερα καί φτηνότερα καί ν' ἀνταλλάσσει τό προϊόν μέ ὅσο τό δυνατό πιό ποικίλα ἄλλα προϊόντα, πού χρησιμεύουν ἐνμέρει γιά τήν ἀνανέωση τῆς παραγωγῆς $(X - E)$, ἐνμέρει γιά τήν κατανάλωση $(\chi - \varepsilon)$. Ὁπότε, ἐπειδή τό X καί τό χ ἐμφανίζονται ἐδῶ σάν παροδικό μέσο κυκλοφορίας, μποροῦν νά παραβλέπονται οἱ ἰδιομορφίες τόσο τοῦ χρήματος, ὅσο καί τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, καί ὅλο τό προτσές νά ἐμφανίζεται ἁπλό καί φυσικό, νά ἔχει δηλ. τή φυσικότητα τοῦ ρηχοῦ ρασιοναλισμοῦ. Ἐπίσης κατά τήν ἐξέταση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου ξεχνοῦν μέ τήν εὐκαιρία καί τό κέρδος, καί, ὅταν γίνεται λόγος γιά τήν κύκληση τῆς παραγωγῆς σάν σύνολο, τό ἐμπορικό κεφάλαιο φιγουράρει ἁπλῶς σάν ἐμπόρευμα, ἐνῶ, ὅταν γίνεται λόγος γιά τά ἀξιακά του συστατικά, φιγουράρει σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Τή συσσώρευση τήν παρουσιάζουν φυσικά μέ τόν ἴδιο τρόπο πού παρουσιάζουν καί τήν παραγωγή.

Στή μορφή ΙΙΙ, $E' - X' - E \ldots \Pi \ldots E'$, τήν κύκληση τήν ἀρχίζουν οἱ δυό φάσεις τοῦ προτσές κυκλοφορίας, καί μάλιστα μέ τήν ἴδια σειρά ὅπως καί στή μορφή ΙΙ, δηλ. στή μορφή $\Pi \ldots \Pi$. Ἔπειτα ἀκολουθεῖ τό Π, καί μάλιστα ὅπως στή μορφή Ι μέ τή λειτουργία του, τό προτσές τῆς παραγωγῆς· καί μέ τό ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές αὐτοῦ, μέ τό E', κλείνει ἡ κύκληση. Ὅπως στή μορφή ΙΙ ἡ κύκληση κλείνει μέ τό Π, σάν ἁπλή ἐπανεμφάνιση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, κλείνει ἐδῶ μέ τό E', σάν ἐπανεμφάνιση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Ὅπως στή μορφή ΙΙ τό κεφάλαιο στήν τελική του μορφή Π πρέπει νά ξαναρχίσει τό προτσές σάν προτσές παραγωγῆς, ἔτσι κι ἐδῶ ὕστερα ἀπό τήν ἐπανεμφάνιση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου πρέπει νά ξαναρχίσει ἡ κύκληση μέ τήν κυκλοφοριακή φάση $E' - X'$. Καί οἱ δυό μορφές τῆς κύκλησης δέν εἶναι ὁλοκληρωμένες, ἐπειδή δέν κλείνουν μέ X', μέ τήν ἀξιοποιημένη κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει ξαναμετατραπεῖ σέ *χρῆμα*. Ἑπομένως καί οἱ δυό πρέπει νά συνεχιστοῦν καί γιαυτό συμπεριλαβαίνουν τήν ἀναπαραγωγή. Ἡ συνολική κύκληση τῆς μορφῆς ΙΙΙ εἶναι $E' - E'$.

Αὐτό πού ξεχωρίζει τήν τρίτη μορφή ἀπό τίς δυό πρῶτες εἶναι πώς μόνο σ' αὐτή τήν κύκληση ἐμφανίζεται σάν ἀφετηρία τῆς ἀξιοποίησης ἡ ἀξιοποιημένη κεφαλαιακή ἀξία καί ὄχι ἡ ἀρχική κεφαλαιακή ἀξία πού μέλλει πρῶτα νά ἀξιοποιηθεῖ. Ἐδῶ ἡ ἀφετηρία εἶναι τό E' σάν κεφαλαιακή σχέση καί σάν τέτια ἐπενεργεῖ καθοριστικά πάνω σ' ὅλη τήν κύκληση, ἐπειδή στήν πρώτη της κιόλας φάση περιλαβαίνει τόσο τήν κύκληση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, ὅσο καί τήν κύκληση τῆς ὑπεραξίας, καί ἐπειδή ἡ ὑπεραξία, ἄν ὄχι σέ κάθε ξεχωριστή κύκληση, πάντως κατά μέσον ὅρο πρέπει νά ξοδεύεται ἐνμέρει σάν εἰσόδημα, νά διατρέχει τήν κυκλοφορία $\varepsilon - \chi - \varepsilon$, καί ἐνμέρει νά λειτουργεῖ σάν στοιχεῖο τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου.

Στή μορφή $E' \ldots E'$ ἡ κατανάλωση ὅλου τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος προϋποτίθεται σάν ὅρος τῆς φυσιολογικῆς πορείας τῆς κύκλησης τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἀτομική κατανάλωση τοῦ ἐργάτη καί ἡ ἀτομική κατανάλωση τοῦ μή συσσωρευμένου μέρους τοῦ ὑπερ-

προϊόντος περιλαβαίνουν ὅλη τήν ἀτομική κατανάλωση. Ἔτσι ἡ κατανάλωση στό σύνολό της — σάν ἀτομική καί σάν παραγωγική κατανάλωση — μπαίνει σάν ὅρος στήν κύκληση E'. Ἡ παραγωγική κατανάλωση (στήν ὁποία οὐσιαστικά συμπεριλαβαίνεται καί ἡ ἀτομική κατανάλωση τοῦ ἐργάτη, ἐπειδή μέσα σέ ὁρισμένα ὅρια ἡ ἐργατική δύναμη εἶναι τό μόνιμο προϊόν τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης τοῦ ἐργάτη) γίνεται ἀπευθείας ἀπό κάθε ἀτομικό κεφάλαιο. Ἡ ἀτομική κατανάλωση — ἐκτός ἀπό τήν κατανάλωση πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν ὕπαρξη τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη — ὑποτίθεται ἐδῶ μόνο σάν κοινωνική πράξη καί σέ καμιά περίπτωση σάν πράξη τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη.

Στίς μορφές I καί II ἡ συνολική κίνηση παρουσιάζεται σάν κίνηση τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας. Στή μορφή III τό ἀξιοποιημένο κεφάλαιο ἀποτελεῖ μέ τή μορφή τοῦ συνολικοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος τήν ἀφετηρία καί ἔχει τή μορφή τοῦ κινούμενου κεφαλαίου, τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Μόνο ὕστερ' ἀπό τή μετατροπή του σέ χρῆμα ἡ κίνηση αὐτή διακλαδώνεται σέ κίνηση τοῦ κεφαλαίου καί σέ κίνηση τοῦ εἰσοδήματος. Στή μορφή αὐτή ἡ διανομή τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, καθώς καί ἡ ἰδιαίτερη διανομή τοῦ προϊόντος γιά κάθε ἀτομικό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἡ διανομή ἀπό τή μιά σέ ἀτομικό ἀπόθεμα κατανάλωσης, καί ἀπό τήν ἄλλη σέ ἀπόθεμα ἀναπαραγωγῆς συμπεριλαβαίνονται στήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου.

Στό $X \ldots X'$ περιλαβαίνεται ἡ δυνατότητα διεύρυνσης τῆς κύκλησης, ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τοῦ χ πού μπαίνει στήν ἀνανεωμένη κύκληση.

Στό $Π \ldots Π$ μπορεῖ τό $Π$ ν' ἀρχίσει τήν καινούργια κύκληση μέ τήν ἴδια, ἴσως καί μικρότερη ἀξία, καί ὅμως νά παρασταίνει ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα· αὐτό γίνεται λχ. στήν περίπτωση πού φτηναίνουν τά στοιχεῖα τοῦ ἐμπορεύματος συνεπεία αὐξημένης παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας. Ἀντίστροφα, μπορεῖ σέ ἀντίθετη περίπτωση τό παραγωγικό κεφάλαιο, πού ἔχει αὐξηθεῖ ὡς πρός τήν ἀξία του, νά παρασταίνει ἀναπαραγωγή σέ στενεμένη ἀπό ὑλική ἄποψη κλίμακα, ὅταν λχ. ἔχουν ἀκριβύνει τά στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά τό $E' \ldots E'$.

Στό $E' \ldots E'$ ἡ ὕπαρξη τοῦ κεφαλαίου μέ ἐμπορευματική μορφή ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς παραγωγῆς· καί μέσα στά πλαίσια τῆς κύκλησης αὐτῆς ξανάρχεται σάν προϋπόθεση στό δεύτερο E. Ἄν αὐτό τό E δέν ἔχει ἀκόμα παραχθεῖ ἤ ἀναπαραχθεῖ, τότε παρεμποδίζεται ἡ κύκληση· αὐτό τό E πρέπει νἄχει ἀναπαραχθεῖ τίς περισσότερες φορές σάν E' ἑνός ἄλλου βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. Στήν κύκληση αὐτή ὑπάρχει τό E' σάν ἀφετηρία, σημεῖο περάσματος καί τέρμα τῆς κίνησης. καί γιαυτό ὑπάρχει πάντα. Ἀποτελεῖ μόνιμο ὅρο τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς.

Τό $E' \ldots E'$ διαφέρει καί κατά ἄλλο ἕνα στοιχεῖο ἀπό τίς μορφές I καί II. Καί οἱ τρεῖς κυκλήσεις ἔχουν τό κοινό ὅτι ἡ μορφή, μέ τήν ὁποία τό κεφάλαιο ἀρχίζει τό προτσές τῆς κύκλησής του εἶναι ταυτόχρονα καί ἡ μορφή πού τό τερματίζει, καί ἔτσι τό κεφάλαιο βρίσκεται πάλι μέ τήν ἀρχική μορφή μέ τήν ὁποία ξαναρχίζει τήν ἴδια κύκληση. Ἡ ἀρχική μορφή X, $Π$, E' εἶναι πάντα ἡ μορφή μέ τήν ὁποία προκαταβάλλεται ἡ κεφαλαιακή ἀξία (στή μορφή III μαζί μέ τήν ὑπεραξία πού βλάστησε ἀπ' αὐτήν), δηλαδή ἡ ἀρχική μορφή της ἀπό τήν ἄποψη τῆς κύκλησης. Ἡ τελική μορφή X', $Π$ ἤ E' εἶναι κάθε φορά ἡ μεταβλημένη μορφή μιᾶς λειτουργικῆς μορφῆς πού προηγεῖται στήν κύκληση καί πού δέν εἶναι ἡ ἀρχική μορφή.

Ἔτσι στή μορφή I τό X' εἶναι ἡ μεταβλημένη μορφή τοῦ E', στή μορφή II τό τελικό $Π$ εἶναι ἡ μεταβλημένη μορφή τοῦ X (καί στή μορφή I καί στή μορφή II ἡ μετατροπή αὐτή γίνεται μέ μιά ἁπλή πράξη τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας, μέ τήν τυπική ἀμοιβαία ἀλλαγή τῆς θέσης τοῦ ἐμπορεύματος καί τοῦ χρήματος)· στή μορφή III τό E' εἶναι ἡ μεταβλημένη μορφή τοῦ $Π$, τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἐδῶ ὅμως, στή μορφή III, ἡ μετατροπή ἀφορᾶ, πρῶτο, ὄχι μόνο τή λειτουργική μορφή τοῦ κεφαλαίου, μά καί τό ἀξιακό του μέγεθος· δεύτερο, ὅμως ἡ μετατροπή εἶναι τό ἀποτέλεσμα ὄχι μιᾶς τυπικῆς ἁπλῶς ἀλλαγῆς θέσης πού ὑπάγεται στό προτσές κυκλοφορίας, μά τῆς πραγματικῆς μετατροπῆς, πού ἔχουν ὑποστεῖ μέσα στό προτσές παραγωγῆς ἡ μορφή χρήσης καί ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευματικῶν συστατικῶν τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Ἡ μορφή τοῦ ἀρχικοῦ ἄκρου X, $Π$, E' προϋποτίθεται πρίν ἀπό κάθε κύκληση — I, II, III· ἡ μορφή πού ξαναεμφανίζεται στό τελικό ἄκρο προκαλεῖται, ἑπομένως καί καθορίζεται, ἀπό τή σειρά τῶν μεταμορφώσεων τῆς ἴδιας τῆς κύκλησης. Τό E', σάν τέρμα μιᾶς ἀτομικῆς βιομηχανικῆς κεφαλαιακῆς κύκλησης, προϋποθέτει μόνο τή μή ὑπαγόμενη στήν κυκλοφορία μορφή $Π$ τοῦ ἴδιου βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, πού προϊόν του εἶναι τό E'. Τό X' σάν τέρμα τοῦ I, σάν μεταβλημένη μορφή τοῦ E' $(E' — X')$ προϋποθέτει τό X στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ, σάν κάτι πού ὑπάρχει ἔξω ἀπό τήν κύκληση $X \ldots X'$ καί πού τραβιέται σ' αὐτήν καί γίνεται ἡ τελική του μορφή μέ τήν πούληση τοῦ E'. Στή μορφή II τό τελικό $Π$ προϋποθέτει τό $Δ$ καί τό $Μπ$ (E) σάν κάτι πού ὑπάρχει ἔξω ἀπ' αὐτήν καί πού ἐνσωματώνεται σ' αὐτήν σάν τελική μορφή μέ τήν πράξη $X — E$. Ἄν ἀφήσουμε ὅμως κατά μέρος τό τελευταῖο ἄκρο, οὔτε ἡ κύκληση τοῦ ἀτομικοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου προϋποθέτει τήν ὕπαρξη τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου γενικά, οὔτε ἡ κύκληση τοῦ ἀτομικοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου προϋποθέτει τήν ὕπαρξη τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Στή μορφή I μπορεῖ τό X νά εἶναι τό πρῶτο χρηματικό κεφάλαιο, στή μορφή II μπορεῖ τό $Π$ νά εἶναι τό πρῶτο παραγωγικό κεφάλαιο πού ἐμφανίζεται στή σκηνή τῆς ἱστορίας, στή μορφή III ὅμως

$$E' \left\{ \begin{array}{r} E— \\ —X' \\ — \end{array} \right. \quad \left\{ \begin{array}{l} X—E <_{Μπ} \ldots Π \ldots E' \\ \\ \chi—\varepsilon \end{array} \right.$$

τό E προϋποτίθεται δυό φορές ἔξω ἀπό τήν κύκληση. Τή μιά φορά

στήν κύκλωση $E' - X' - E<^{\Delta}_{M\pi}$. Τό E αὐτό, ἐφόσον ἀποτελεῖται ἀπό $M\pi$, εἶναι ἐμπόρευμα στά χέρια τοῦ πουλητῆ: εἶναι τό ἴδιο ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἐφόσον εἶναι προϊόν ἑνός κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς· ἀκόμα κι ἄν δέ συμβαίνει αὐτό, ἐμφανίζεται σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο στά χέρια τοῦ ἐμπόρου. Τή δεύτερη φορά στό δεύτερο ε τοῦ $\varepsilon - \chi - \varepsilon$, πού πρέπει ἐπίσης νά ὑπάρχει σάν ἐμπόρευμα γιά νά μπορεῖ ν' ἀγοραστεῖ. Πάντως τό Δ καί τό $M\pi$, ἀδιάφορο ἄν εἶναι ἤ ὄχι ἐμπορευματικό κεφάλαιο, εἶναι ἐμπορεύματα, ὅπως καί τό E', καί σχετίζονται μεταξύ τους σάν ἐμπορεύματα. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό δεύτερο ε στό $\varepsilon - \chi - \varepsilon$. Ἐφόσον λοιπόν $E' = E\ (\Delta + M\pi)$, ἔχει σάν δημιουργικά του στοιχεῖα ἐμπορεύματα καί πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ στήν κυκλοφορία μέ ἰσάξια ἐμπορεύματα· ἀκριβῶς ὅπως καί στό $\varepsilon - \chi - \varepsilon$ τό δεύτερο ε πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ στήν κυκλοφορία μέ ἄλλα ἰσάξια ἐμπορεύματα.

Ἐξάλλου, πάνω στή βάση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, σάν κυρίαρχου τρόπου, πρέπει στά χέρια τοῦ πουλητῆ κάθε ἐμπόρευμα νά εἶναι ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Ἐξακολουθεῖ νά εἶναι τέτιο στά χέρια τοῦ ἐμπόρου, ἤ γίνεται στά χέρια του, ἄν δέν ἦταν κιόλας ἀπό πρίν. Ἤ πάλι πρέπει νά εἶναι ἐμπόρευμα — ὅπως λχ. ἕνα εἰσαγμένο εἶδος — πού ἔχει ἀντικαταστήσει ἕνα ἀρχικό ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί πού γιαυτό τοῦ ἔχει δόσει ἁπλῶς μιάν ἄλλη μορφή ὕπαρξης.

Τά ἐμπορευματικά στοιχεῖα Δ καί $M\pi$, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό παραγωγικό κεφάλαιο Π, σάν μορφές ὕπαρξης τοῦ Π δέν ἔχουν τήν ἴδια μορφή πού ἔχουν στίς διάφορες ἀγορές ἐμπορευμάτων, ὅπου ἀναζητοῦνται καί ἀγοράζονται. Τώρα εἶναι ἑνωμένα, καί ⟨μόνο⟩ ἑνωμένα μποροῦν νά λειτουργήσουν σάν παραγωγικό κεφάλαιο.

Τό γεγονός ὅτι μόνο σ' αὐτή τή μορφή III, μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας τῆς κύκλησης, τό E ἐμφανίζεται σάν προϋπόθεση τοῦ E, ὀφείλεται στό ὅτι ἡ ἀφετηρία τῆς κύκλησης εἶναι τό κεφάλαιο μέ ἐμπορευματική μορφή. Ἡ κύκλωση ἀρχίζει μέ μετατροπή τοῦ E' (ἐφόσο λειτουργεῖ σάν κεφαλαιακή ἀξία, ἀδιάφορο ἄν ἔχει μεγαλώσει ἤ ὄχι μέ τήν πρόσθεση ὑπεραξίας) στά ἐμπορεύματα ἐκεῖνα, πού ἀποτελοῦν τά στοιχεῖα παραγωγῆς του. Ἡ μετατροπή αὐτή ὅμως περιλαβαίνει ὁλόκληρο τό προτσές κυκλοφορίας $E - X - E\ (= \Delta + M\pi)$ καί εἶναι ἀποτέλεσμά του. Ἐδῶ λοιπόν τό E βρίσκεται καί στά δυό ἄκρα, τό δεύτερο ἄκρο ὅμως, πού ἀποχτᾶ τή μορφή του E ἀπ' ἔξω, ἀπό τήν ἀγορά ἐμπορευμάτων μέ τήν πράξη $X - E$, δέν εἶναι τελευταῖο ἄκρο τῆς κύκλησης, ἀλλά μόνο τῶν δυό πρώτων σταδίων της πού περιλαβαίνουν τό προτσές κυκλοφορίας. Ἀποτέλεσμά του εἶναι τό Π, πού τότε ἀρχίζει τή λειτουργία του, τό προτσές παραγωγῆς. Μόνο σάν ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ προτσές παραγωγῆς, καί ὄχι σάν ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές κυκλοφορίας, ἐμφανίζεται τό E' σάν τέρμα τῆς κύκλησης καί μάλιστα μέ τήν ἴδια μορφή πού ἔχει τό ἀρχικό ἄκρο E'. Ἀντίθετα στά $X \ldots X'$ καί $\Pi \ldots \Pi$ τά τελικά ἄκρα X' καί Π εἶναι ἄμεσα ἀποτελέσματα τοῦ προτσές κυκλοφορίας. Ἑπομένως ἐδῶ μόνο στό τέλος τῆς κύκλησης προϋποτίθεται πώς σέ ἄλλα χέρια βρίσκεται τή μιά φορά X'

καί τήν ἄλλη Π. Ἐφόσο ἡ κύκλησῃ συντελεῖται ἀνάμεσα στά ἄκρα δέν ἐμφανίζεται σάν προϋπόθεση αὐτῶν τῶν κυκλήσεων οὔτε X στή μιά περίπτωση, οὔτε Π στήν ἄλλη — δηλ. οὔτε ὕπαρξη τοῦ X σάν ξένου χρήματος, οὔτε τοῦ Π σάν ξένου προτσές παραγωγῆς. Ἀντίθετα τό $E' \ldots E'$ προϋποθέτει τό $E\ (= \Delta + M\pi)$ σάν ξένα ἐμπορεύματα σέ ξένα χέρια, πού μέ τό εἰσαγωγικό κυκλοφοριακό προτσές τραβιοῦνται στήν κύκλωση καί μετατρέπονται στό παραγωγικό κεφάλαιο· καί σάν ἀποτέλεσμα τῆς λειτουργίας αὐτοῦ τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου τό E' ξαναγίνεται ἡ τελική μορφή τῆς κύκλησης.

Ἀκριβῶς ὅμως, ἐπειδή ἡ κύκλωση $E' \ldots E'$ προϋποθέτει μέσα στά πλαίσια τῆς πραγματοποίησής της ἕνα ἄλλο βιομηχανικό κεφάλαιο μέ τή μορφή $E\ (= \Delta + M\pi)$ (καί τό $M\pi$ περιλαβαίνει διάφορα ἄλλα κεφάλαια, λχ. στήν περίπτωσή μας μηχανές, κάρβουνο, λάδι κλπ.), μᾶς προκαλεῖ ἡ ἴδια νά τήν βλέπουμε ὄχι μόνο σάν *γενική* μορφή τῆς κύκλησης, δηλ. σάν μιά κοινωνική μορφή, μέ τήν ὁποία μποροῦμε νά βλέπουμε κάθε χωριστό βιομηχανικό κεφάλαιο (ἐκτός ἀπό τήν πρώτη τοποθέτησή του), ἑπομένως ὄχι μόνο σάν μιά μορφή κίνησης κοινή σέ ὅλα τά ἀτομικά βιομηχανικά κεφάλαια, ἀλλά ταυτόχρονα σάν μορφή κίνησης τοῦ συνόλου τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων, ἑπομένως τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, μιά κίνηση πού μέσα της ἡ κίνηση κάθε ἀτομικοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου ἐμφανίζεται μόνο σάν μιά μερικότερη κίνηση πού πλέκεται μέ τίς κινήσεις τῶν ἄλλων κεφαλαίων καί καθορίζεται ἀπό αὐτές. Ἄν ἐξετάσουμε λχ. τό συνολικό χρονιάτικο ἐμπορευματικό προϊόν μιᾶς χώρας καί ἀναλύσουμε τήν κίνηση μέ τήν ὁποία ἕνα μέρος του ἀναπληρώνει τό παραγωγικό κεφάλαιο σ' ὅλες τίς ἀτομικές ἐπιχειρήσεις, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος του μπαίνει στήν ἀτομική κατανάλωση τῶν διάφορων τάξεων, τότε βλέπουμε τό $E' \ldots E'$ σάν μορφή κίνησης τόσο τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ὅσο καί τῆς ὑπεραξίας ἤ τοῦ ὑπερπροϊόντος πού παράγεται ἀπ' αὐτό. Τό γεγονός ὅτι τό κοινωνικό κεφάλαιο = τό ἄθροισμα τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων (μαζί καί τῶν μετοχικῶν κεφαλαίων ἤ τοῦ κρατικοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον οἱ κυβερνήσεις χρησιμοποιοῦν παραγωγική μισθωτή ἐργασία σέ ὀρυχεῖα, σιδηροδρόμους κλπ. καί ἐκπληρώνουν ἔτσι λειτουργίες βιομηχάνων κεφαλαιοκρατῶν), καί τό γεγονός ὅτι ἡ συνολική κίνηση τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου εἶναι = μέ τό ἀλγεβρικό ἄθροισμα τῶν κινήσεων τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων, δέν ἀποκλείει σέ καμιά περίπτωση ἡ κίνηση αὐτή σάν κίνηση τοῦ μεμονωμένου ἀτομικοῦ κεφαλαίου νά παρουσιάζει ἄλλα φαινόμενα ἀπό τά φαινόμενα πού παρουσιάζει ἡ ἴδια κίνηση παρμένη σάν μέρος τῆς συνολικῆς κίνησης τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, δηλαδή στή συνάρτησή της μέ τίς κινήσεις τῶν ἄλλων μερῶν του, καί πώς λύνει ταυτόχρονα προβλήματα, πού κατά τήν ἐξέταση τῆς κύκλησης ἑνός μεμονωμένου ἀτομικοῦ κεφαλαίου ἡ λύση τους πρέπει νά προϋποτίθεται, ἀντί νά προκύπτει ἀπ' αὐτήν.

$E' \ldots E'$ εἶναι ἡ μοναδική κύκλωση, ὅπου ἡ ἀρχικά προκαταβλημένη κεφαλαιακή ἀξία ἀποτελεῖ μόνο ἕνα μέρος τοῦ ἄκρου πού ἀρχίζει τήν κίνηση καί ὅπου ἡ κίνηση ἀναγγέλλεται ἔτσι ἐξαρχῆς σάν

ολική κίνηση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου: τόσο τοῦ μέρους τοῦ προϊόντος πού ἀναπληρώνει τό παραγωγικό κεφάλαιο, ὅσο καί τοῦ μέρους τοῦ προϊόντος πού ἀποτελεῖ τό ὑπερπροϊόν καί πού συνήθως ἐνμέρει ξοδεύεται σάν εἰσόδημα καί ἐνμέρει προορίζεται νά χρησιμεύσει σάν στοιχεῖο τῆς συσσώρευσης. Ἐφόσον τό ξόδεμα ὑπεραξίας σάν εἰσόδημα περιλαβαίνεται σ' αὐτή τήν κύκλωση, ἡ ἴδια κύκλωση περιλαβαίνει καί τήν ἀτομική κατανάλωση. Αὐτή ἡ τελευταία ὅμως περιλαβαίνεται ἀκόμα καί ἐπειδή ἡ ἀφετηρία *Ε*, ἐμπόρευμα, ὑπάρχει σάν ἕνα ὁποιοδήποτε εἶδος χρήσης· κάθε εἶδος ὅμως πού ἔχει παραχθεῖ μέ κεφαλαιοκρατικό τρόπο εἶναι ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἀδιάφορο ἄν ἡ μορφή χρήσης του τό προορίζει γιά παραγωγική ἤ γιά ἀτομική κατανάλωση ἤ καί γιά τίς δυό. Τό *Χ*... *Χ'* δείχνει μόνο τήν ἀξιακή πλευρά, τήν ἀξιοποίηση τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας σάν σκοπό τοῦ συνολικοῦ προτσές. Τό *Π*... *Π* (*Π'*) δείχνει τό προτσές παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου σάν προτσές ἀναπαραγωγῆς μέ ἀμετάβλητο ἤ αὐξανόμενο τό μέγεθος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου (συσσώρευση). Τό *Ε'*... *Ε'*, ἐνῶ μέ τό ἀρχικό του κιόλας ἄκρο ἀναγγέλλεται σάν μορφή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, περικλείνει ἐξαρχῆς καί τήν παραγωγική καί τήν ἀτομική κατανάλωση· ἡ παραγωγική κατανάλωση καί ἡ ἀξιοποίηση πού περιλαβαίνεται σ' αὐτήν ἐμφανίζονται μόνο σάν κλάδος τῆς κίνησής της. Τέλος, ἐπειδή τό *Ε'* μπορεῖ νά ὑπάρχει μέ μιά μορφή χρήσης, πού δέν μπορεῖ νά ξαναμπεῖ σέ κανένα προτσές παραγωγῆς, φανερώνεται ἐξαρχῆς πώς τά διάφορα ἀξιακά συστατικά τοῦ *Ε'*, πού ἐκφράζονται μέ μέρη τοῦ προϊόντος, πρέπει νά καταλάβουν διαφορετική θέση, ἀνάλογα μέ τό ἄν τό *Ε'*... *Ε'* θεωρεῖται σάν μορφή τῆς κίνησης τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ἤ σάν αὐτοτελής κίνηση ἑνός ἀτομικοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. Σ' ὅλες αὐτές τίς ἰδιομορφίες της ἡ κύκλωση αὐτή δείχνει πώς εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό μιά μεμονωμένη κύκλωση ἑνός ἁπλῶς ἀτομικοῦ κεφαλαίου.

Στό σχῆμα *Ε'*... *Ε'* ἡ κίνηση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, δηλ. τοῦ συνολικοῦ προϊόντος πού ἔχει παραχθεῖ μέ κεφαλαιοκρατικό τρόπο, δέν ἐμφανίζεται μόνο σάν προϋπόθεση τῆς αὐτοτελοῦς κύκλωσης τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, μά καί ἡ ἴδια μέ τή σειρά της ἐμφανίζεται ὅτι καθορίζεται ἀπ' αὐτή τήν κύκλωση. Γιαυτό, ἄν θέλουμε νά συλλάβουμε αὐτό τό σχῆμα στήν ἰδιομορφία του, δέν ἀρκεῖ πιά νά περιοριστοῦμε στό γεγονός ὅτι οἱ μεταμορφώσεις *Ε'* — *Χ'* καί *Χ* — *Ε* εἶναι, ἀπό τή μιά μεριά, λειτουργικά καθορισμένα τμήματα τῆς μεταμόρφωσης τοῦ κεφαλαίου, καί ἀπό τήν ἄλλη, κρίκοι τῆς γενικῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας. Θά χρειαστεῖ νά ξεκαθαρίσουμε τίς συμπλέξεις τῶν μεταμορφώσεων τοῦ ἑνός ἀτομικοῦ κεφαλαίου μέ τίς μεταμορφώσεις ἄλλων ἀτομικῶν κεφαλαίων καί μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ συνολικοῦ προϊόντος πού καθορίζεται γιά τήν ἀτομική κατανάλωση. Γιαυτό, ὅταν ἀναλύουμε τήν κύκλωση τοῦ ἀτομικοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου βάζουμε στή βάση κατά προτίμηση τίς δυό πρῶτες μορφές.

Σάν μορφή ἑνός χωριστοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου ἡ κύκλωση *Ε'*... *Ε'* ἐμφανίζεται λ.χ. στή γεωργία, ὅπου ὑπολογίζουν ἀπό συγκομιδή σέ συγκομιδή. Στό σχῆμα ΙΙ ξεκινοῦνε ἀπό τή σπορά, στό σχῆμα ΙΙΙ ἀπό τή συγκομιδή, ἤ, ὅπως λένε οἱ φυσιοκράτες, στό πρῶτο ἀπό τίς avances [προκαταβολές], στό δεύτερο ἀπό τίς reprises [εἰσπράξεις]. Ἡ κίνηση τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας στό σχῆμα ΙΙΙ ἐμφανίζεται ἐξαρχῆς μόνο σάν μέρος τῆς κίνησης τῆς γενικῆς μάζας τῶν προϊόντων, ἐνῶ στό Ι καί ΙΙ ἡ κίνηση τοῦ *Ε'* ἀποτελεῖ μιά μόνο στιγμή στήν κίνηση ἑνός μεμονωμένου κεφαλαίου.

Στό σχῆμα ΙΙΙ μόνιμη προϋπόθεση τοῦ προτσές παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς εἶναι νά βρίσκονται ἐμπορεύματα στήν ἀγορά. Γιαυτό, ἄν συγκεντρώσουμε τήν προσοχή μας σ' αὐτό τό σχῆμα, τότε ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ προτσές παραγωγῆς φαίνονται σάν νά προέρχονται ἀπό τήν ἐμπορευματική κυκλοφορία καί σάν ν' ἀποτελοῦνται μόνο ἀπό ἐμπορεύματα. Αὐτή ἡ μονόπλευρη ἀντίληψη παραβλέπει τά στοιχεῖα τοῦ προτσές παραγωγῆς πού εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἐμπορευματικά στοιχεῖα.

Ἐπειδή στό *Ε'*... *Ε'* ἀφετηρία εἶναι τό συνολικό προϊόν (ἡ συνολική ἀξία), φαίνεται ἐδῶ πώς (ἀφήνουμε κατά μέρος τό ἐξωτερικό ἐμπόριο) μπορεῖ νά γίνει ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα — μέ ἀμετάβλητη κατά τά ἄλλα τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας — μόνο ἄν στό μέρος τοῦ ὑπερπροϊόντος πού πρόκειται νά κεφαλαιοποιηθεῖ περιέχονται κιόλας τά ὑλικά στοιχεῖα τοῦ πρόσθετου παραγωγικοῦ κεφαλαίου· πώς ἑπομένως ἐφόσον ἡ παραγωγή ἑνός ἔτους ἀποτελεῖ τήν προϋπόθεση τῆς παραγωγῆς τοῦ ἑπόμενου, ἤ ἐφόσον αὐτή ἡ παραγωγή μπορεῖ νά γίνεται ταυτόχρονα μέ τό προτσές τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς στή διάρκεια ἑνός χρόνου, παράγεται ἀμέσως ὑπερπροϊόν μέ τή μορφή πού τό κάνει ἱκανό νά λειτουργεῖ σάν πρόσθετο κεφάλαιο. Ἡ αὐξημένη παραγωγικότητα μπορεῖ ἁπλῶς ν' αὐξήσει τήν κεφαλαιακή ὕλη χωρίς ν' αὐξήσει τήν ἀξία της· ἀποτελεῖ ὅμως πρόσθετο ὑλικό γιά τήν ἀξιοποίηση.

Τό *Ε'*... *Ε'* βρίσκεται στή βάση τοῦ Tableau économique τοῦ Κεναί καί δείχνει μεγάλο καί σωστό τάκτ, τό γεγονός ὅτι σέ ἀντίθεση μέ τό *Χ*... *Χ'* (τῆς μόνης μορφῆς πού διατήρησε τό ἐμποροκρατικό σύστημα) ὁ Κεναί διάλεξε αὐτή τή μορφή καί ὄχι τή μορφή *Π*... *Π*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΑ ΤΡΙΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΡΟΤΣΕΣ ΚΥΚΛΗΣΗΣ

῎Αν παραστήσουμε τό συνολικό προτσές κυκλοφορίας μέ τό *Σκ*, τότε τά τρία σχήματα μποροῦν νά διατυπωθοῦν ὡς ἑξῆς:

I) $X - E \ldots \Pi \ldots E' - X'$
II) $\Pi \ldots \Sigma\kappa \ldots \Pi$
III) $\Sigma\kappa \ldots \Pi\ (E')$.

῎Αν συνοψίσουμε καί τίς τρεῖς μορφές, τότε ὅλες οἱ προϋποθέσεις τοῦ προτσές ἐμφανίζονται σάν ἀποτέλεσμά του, σάν προϋπόθεση πού τήν ἔχει παραγάγει αὐτό τό ἴδιο (καί ὅλα τ' ἀποτελέσματά του ἐμφανίζονται σάν προϋποθέσεις του). Κάθε στοιχεῖο ἐμφανίζεται σάν σημεῖο ἀφετηρίας, σάν σημεῖο περάσματος καί σάν σημεῖο ἐπιστροφῆς. Τό συνολικό προτσές παρουσιάζεται σάν ἑνότητα τοῦ προτσές παραγωγῆς καί τοῦ προτσές κυκλοφορίας· τό προτσές παραγωγῆς γίνεται μεσολαβητής τοῦ προτσές κυκλοφορίας καί ἀντίστροφα.

Κοινό καί γιά τίς τρεῖς κυκλήσεις εἶναι ὅτι ἔχουν σάν καθοριστικό σκοπό, σάν κίνητρο τήν ἀξιοποίηση τῆς ἀξίας. Στό I αὐτό ἐκφράζεται στήν ἴδια τή μορφή. Ἡ μορφή II ἀρχίζει μέ τό *Π*, μέ τό ἴδιο τό προτσές ἀξιοποίησης. Στή μορφή III ἡ κύκληση ἀρχίζει μέ τήν ἀξιοποιημένη ἀξία καί κλείνει μέ ξανά ἀξιοποιημένη ἀξία, ἀκόμα καί ὅταν ἡ κίνηση ἐπαναλαβαίνεται στήν ἴδια κλίμακα.

Ἐφόσον τό $E - X$ εἶναι γιά τόν ἀγοραστή $X - E$, καί τό $X - E$ γιά τόν πουλητή $E - X$, ἡ κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου παρασταίνει ἁπλῶς τή συνηθισμένη μεταμόρφωση τῶν ἐμπορευμάτων, καί ἰσχύουν κι ἐδῶ οἱ νόμοι γιά τή μάζα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, πού ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ὅταν ἐξετάζαμε τή μεταμόρφωση τῶν ἐμπορευμάτων (Βιβλίο I, κεφ. 3ο, 2 [σελ. 116 — 142]). ῎Αν ὅμως δέν σταματήσουμε σ' αὐτή τήν τυπική πλευρά, ἀλλά ἐξετάσουμε τήν πραγματική συνάρτηση τῶν μεταμορφώσεων τῶν διάφορων ἀτομικῶν κεφαλαίων, δηλ. στήν πραγματικότητα τή συνάρτηση τῶν κυκλήσεων τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων σάν μερικότερων κινήσεων τοῦ προτσές αναπαραγωγῆς τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, τότε δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἡ συνάρτηση αὐτή ἀπό τήν ἁπλή ἀλλαγή μορφῆς τοῦ χρήματος καί τοῦ ἐμπορεύματος.

Σ' ἕνα διαρκῶς περιστρεφόμενο κύκλο κάθε σημεῖο εἶναι ταυτόχρονα σημεῖο ἀφετηρίας καί σημεῖο ἐπιστροφῆς. ῎Αν διακόψουμε τήν περιστροφή, τότε κάθε σημεῖο ἀφετηρίας δέν εἶναι σημεῖο ἐπιστροφῆς. ῎Ετσι εἴδαμε πώς ὄχι μόνο κάθε ἰδιαίτερη κύκληση προϋποθέτει (implicite [ἐμπεριέχει]) τήν ἄλλη, μά πώς ἐπίσης ἡ ἐπανάληψη τῆς κύκλησης μέ τή μιά μορφή συμπεριλαβαίνει τή διάνυση τῆς κύκλησης μέ τίς ἄλλες μορφές. ῎Ετσι ὅλη ἡ διαφορά παρουσιάζεται σάν καθαρά τυπική διαφορά ἤ ἀκόμα σάν καθαρά ὑποκειμενική διαφορά, πού ὑπάρχει μόνο γιά τόν παρατηρητή.

Ἐφόσο καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς κυκλήσεις ἐξετάζεται σάν ἰδιαίτερη μορφή τῆς κίνησης, στήν ὁποία βρίσκονται διάφορα ἀτομικά βιομηχανικά κεφάλαια, ἡ διαφορά αὐτή ὑπάρχει ἐπίσης πάντα μόνο σάν διαφορά ἀτομική. Στήν πραγματικότητα ὅμως κάθε ἀτομικό βιομηχανικό κεφάλαιο βρίσκεται ταυτόχρονα καί στίς τρεῖς κυκλήσεις. Οἱ τρεῖς κυκλήσεις, οἱ μορφές ἀναπαραγωγῆς τῶν τριῶν μορφῶν τοῦ κεφαλαίου συντελοῦνται ἀδιάκοπα ἡ μιά δίπλα στήν ἄλλη. Λογουχάρη, ἕνα μέρος τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, αὐτό πού λειτουργεῖ τώρα σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, μετατρέπεται σέ χρηματικό κεφάλαιο, ταυτόχρονα ὅμως ἕνα ἄλλο μέρος βγαίνει ἀπό τό προτσές παραγωγῆς καί μπαίνει στήν κυκλοφορία σάν νέο ἐμπορευματικό κεφάλαιο. ῎Ετσι διαγράφεται διαρκῶς ἡ κυκλική μορφή $E' \ldots E'$, τό ἴδιο γίνεται καί μέ τίς δυό ἄλλες μορφές. Ἡ αναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου στήν καθεμιά ἀπό τίς μορφές του καί στό καθένα ἀπό τά στάδιά του εἶναι τό ἴδιο συνεχής, ὅπως ἡ μεταμόρφωση αὐτῶν τῶν μορφῶν καί τό διαδοχικό πέρασμα ἀπό τά τρία στάδια. Ἐδῶ λοιπόν ἡ συνολική κύκληση ἀποτελεῖ πραγματική ἑνότητα τῶν τριῶν μορφῶν της.

Στήν ἐξέτασή μας ὑποθέσαμε πώς ἡ κεφαλαιακή ἀξία σ' ὅλο της τό μέγεθος ἐμφανίζεται ὁλόκληρη εἴτε σάν χρηματικό κεφάλαιο, εἴτε σάν παραγωγικό κεφάλαιο, εἴτε σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο. ῎Ετσι λχ. εἴχαμε τίς 422 λίρ. στ. πρῶτα ὅλες σάν χρηματικό κεφάλαιο, ἔπειτα τίς εἴχαμε ἐπίσης ὅλες μεταβλημένες σέ παραγωγικό κεφάλαιο, τέλος τίς εἴχαμε σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, σάν νῆμα ἀξίας 500 λιρ. στ. (ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 78 λίρ. στ. ἦταν ὑπεραξία). Ἐδῶ τά διάφορα στάδια ἀποτελοῦν ἰσάριθμες διακοπές. ῞Οσον καιρό λχ. οἱ 422 λίρ. στ. μένουν μέ τή μορφή χρήματος, δηλ. ὥσπου νά πραγματοποιηθοῦν οἱ ἀγορές $X - E\ (\Delta + M\pi)$, τό συνολικό κεφάλαιο ὑπάρχει καί λειτουργεῖ μόνο σάν χρηματικό κεφάλαιο. Ἀπό τή στιγμή πού μετατρέπεται σέ παραγωγικό κεφάλαιο δέ λειτουργεῖ οὔτε σάν χρηματικό κεφάλαιο, οὔτε σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο. ῎Εχει διακοπεῖ τό συνολικό του προτσές κυκλοφορίας, ὅπως ἀπό τήν ἄλλη ἔχει διακοπεῖ τό συνολικό του προτσές παραγωγῆς ἀπό τή στιγμή πού λειτουργεῖ στό ἕνα ἀπό τά δυό στάδια κυκλοφορίας εἴτε σάν *Χ*, εἴτε σάν *Ε'*. ῎Ετσι λοιπόν ἡ κύκληση $\Pi \ldots \Pi$ δέ θά παρουσιαζόταν μόνο σάν περιοδική ἀνανέωση τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἀλλά ἐπίσης καί σάν διακοπή τῆς λειτουργίας του, τοῦ προτσές παραγωγῆς, ὥσπου νάχει διανυθεῖ τό προτσές κυκλοφορίας: ἡ παραγωγή ἀντί νά εἶναι συνεχής θά γινόταν ἔτσι

κατά δόσεις καί θά ἀνανεωνόταν μόνο κατά χρονικά διαστήματα τυχαίας διάρκειας, ἀνάλογα μέ τό ἄν τά δυό στάδια τοῦ προτσές κυκλοφορίας θά τερματιζόταν γρηγορότερα ἤ ἀργότερα. Αὐτό γίνεται λχ. μέ τόν κινέζο χειροτέχνη, πού ἐργάζεται μόνο γιά ἰδιῶτες πελάτες καί τό προτσές τῆς παραγωγῆς του σταματᾶ ὥσπου ν' ἀνανεωθεῖ ἡ παραγγελία.

Στήν πραγματικότητα αὐτό ἰσχύει γιά κάθε χωριστό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού βρίσκεται σέ κίνηση, καί ὅλα τά μέρη τοῦ κεφαλαίου διαγράφουν διαδοχικά αὐτή τήν κίνηση. Λογουχάρη οἱ 10 000 λίβρες νῆμα εἶναι τό βδομαδιάτικο προϊόν ἑνός κλωστουργοῦ ἐπιχειρηματία. Αὐτές οἱ 10 000 λίβρες νῆμα βγαίνουν ὅλες ἀπό τή σφαίρα τῆς παραγωγῆς καί μπαίνουν στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας· ἡ κεφαλαιακή ἀξία πού περιέχεται σ' αὐτές πρέπει νά μετατραπεῖ ὁλόκληρη σέ χρηματικό κεφάλαιο, καί ὅσον καιρό μένει μέ τή μορφή τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου δέν μπορεῖ νά ξαναμπεῖ στό προτσές παραγωγῆς· πρέπει πρῶτα νά μπεῖ στήν κυκλοφορία καί νά ξαναμετατραπεῖ στά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου $Δ + Μπ$. Τό προτσές κύκλησης τοῦ κεφαλαίου εἶναι μιά διαρκής διακοπή, ἔξοδος ἀπό ἕνα στάδιο καί εἴσοδος στό ἑπόμενο· ἐγκατάλειψη τῆς μιᾶς μορφῆς καί ὕπαρξη μέ μιάν ἄλλη μορφή· τό καθένα ἀπ' αὐτά τά στάδια δέν καθορίζει μόνο τό ἄλλο, ἀλλά ταυτόχρονα καί τό ἀποκλείει.

Ἡ συνέχεια ὅμως εἶναι τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καί ἐπιβάλλεται ἀπό τήν τεχνική της βάση, μόλο πού δέν μπορεῖ πάντα νά πετυχαίνεται ἀπόλυτα. Ἄς δοῦμε λοιπόν πῶς γίνεται στήν πραγματικότητα. Ἐνῶ λχ. οἱ 10 000 λίβρες νῆμα ἐμφανίζονται στήν ἀγορά σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί πραγματοποιοῦν τή μετατροπή τους σέ χρῆμα (ἀδιάφορο ἄν πρόκειται γιά μέσο πληρωμῆς, μέσο ἀγορᾶς ἤ ἔστω γιά λογιστικό χρῆμα), στό προτσές παραγωγῆς μπαίνουν στή θέση τους καινούργιο βαμβάκι, κάρβουνο κλπ., — τό κεφάλαιο δηλ. ἔχει μετατραπεῖ κιόλας ξανά ἀπό τή χρηματική καί ἐμπορευματική μορφή στή μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου — καί ἀρχίζουν τή λειτουργία τους σάν παραγωγικό κεφάλαιο· ἐνῶ τήν ἴδια ὥρα πού αὐτές οἱ 10 000 λίβρες νῆμα μετατρέπονται σέ χρῆμα, οἱ προηγούμενες 10 000 λίβρες νῆμα διανύουν κιόλας τό δεύτερο στάδιο τῆς κύκλησής τους καί ξαναμετατρέπονται ἀπό χρῆμα στά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ὅλα τά μέρη τοῦ κεφαλαίου διαγράφουν διαδοχικά τό προτσές τῆς κύκλησης, βρίσκονται ταυτόχρονα σέ διάφορα στάδιά του. Ἔτσι τό βιομηχανικό κεφάλαιο στή συνέχεια τῆς κύκλησής του βρίσκεται ταυτόχρονα σ' ὅλα τά στάδιά της καί στίς διάφορες μορφές λειτουργίας πού ἀντιστοιχοῦν στά στάδια αὐτά. Τό μέρος ἐκεῖνο, πού γιά πρώτη φορά μετατρέπεται ἀπό ἐμπορευματικό κεφάλαιο σέ χρῆμα, ἀρχίζει τήν κύκληση $Ε' \ldots Ε'$, ἐνῶ τό βιομηχανικό κεφάλαιο, σάν κινούμενο σύνολο, ἔχει πιά διανύσει τήν κύκληση $Ε' \ldots Ε'$. Μέ τό ἕνα χέρι προκαταβάλλεται χρῆμα, μέ τό ἄλλο εἰσποράττεται χρῆμα. Τό ἀρχίνημα τῆς κύκλησης $Χ \ldots Χ'$ σ' ἕνα σημεῖο εἶναι ταυτόχρονα καί ἐπιστροφή του σ' ἕνα ἄλλο σημεῖο. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό παραγωγικό κεφάλαιο.

Γιαυτό ἡ πραγματική κύκληση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου στή συνέχειά της δέν εἶναι μόνο ἑνότητα τοῦ προτσές κυκλοφορίας καί τοῦ προτσές παραγωγῆς, ἀλλά καί ἑνότητα τῶν τριῶν του κυκλήσεων. Δέν μπορεῖ ὅμως νά εἶναι μιά τέτια ἑνότητα, παρά μόνο ἐφόσον κάθε διαφορετικό μέρος τοῦ κεφαλαίου μπορεῖ νά διατρέχει διαδοχικά τίς φάσεις τῆς κύκλησης πού ἀκολουθοῦν ἡ μιά τήν ἄλλη, νά περνᾶ ἀπό τή μιά φάση, ἀπό τή μιά μορφή λειτουργίας στήν ἄλλη, ἐφόσον λοιπόν τό βιομηχανικό κεφάλαιο, σάν τό σύνολο αὐτῶν τῶν μερῶν, βρίσκεται ταυτόχρονα στίς διάφορες φάσεις καί λειτουργίες καί διαγράφει ἔτσι ταυτόχρονα καί τίς τρεῖς κυκλήσεις. Ἡ διαδοχή κάθε μέρους καθορίζεται ἐδῶ ἀπό τήν παράλληλη ὕπαρξη τῶν μερῶν, δηλ. ἀπό τό χωρισμό τοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι, στό διαρθρωμένο ἐργοστασιακό σύστημα τό προϊόν βρίσκεται διαρκῶς στίς διάφορες βαθμίδες τοῦ προτσές τοῦ σχηματισμοῦ του, καθώς καί στό πέρασμά του ἀπό τή μιά φάση τῆς παραγωγῆς στήν ἄλλη. Ἐπειδή τό ἀτομικό βιομηχανικό κεφάλαιο παρασταίνει κάποιο καθορισμένο μέγεθος, πού ἐξαρτιέται ἀπό τά μέσα τοῦ κεφαλαιοκράτη καί πού γιά κάθε βιομηχανικό κλάδο ἔχει ἕνα καθορισμένο ἐλάχιστο μέγεθος, πρέπει κατά τόν καταμερισμό του νά τηροῦνται καθορισμένες ἀριθμητικές ἀναλογίες. Τό μέγεθος τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαίου καθορίζει τίς διαστάσεις τοῦ προτσές παραγωγῆς, αὐτές μέ τή σειρά τους καθορίζουν τίς διαστάσεις τοῦ ἐμπορευματικοῦ καί τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον λειτουργοῦν δίπλα στό προτσές παραγωγῆς. Ἡ παράλληλη ὅμως ὕπαρξη, πού καθορίζει καί τή συνέχεια τῆς παραγωγῆς, ὑφίσταται μόνο χάρη στήν κίνηση τῶν μερῶν τοῦ κεφαλαίου, μέ τήν ὁποία τό ἕνα ὕστερα ἀπό τό ἄλλο διανύουν τά διάφορα στάδια. Ἡ ἴδια ἡ παράλληλη ὕπαρξη εἶναι μόνο ἀποτέλεσμα τῆς διαδοχῆς. Ἄν λχ. τό $Ε' — Χ'$ σταματήσει γιά τό ἕνα μέρος καί τό ἐμπόρευμα δέν μπορεῖ νά πουληθεῖ, τότε διακόπτεται ἡ κύκληση αὐτοῦ τοῦ μέρους καί δέ συντελεῖται ἡ ἀντικατάστασή του μέ τά μέσα παραγωγῆς του· τά ἑπόμενα μέρη, πού βγαίνουν ἀπό τό προτσές παραγωγῆς μέ τή μορφή τοῦ $Ε'$, βρίσκουν φραγμένο τό δρόμο τῆς ἀλλαγῆς τῆς λειτουργίας τους ἀπό τά μέρη πού προηγήθηκαν. Ἄν τό φαινόμενο αὐτό βαστάξει κάμποσο καιρό, τότε περιορίζεται ἡ παραγωγή καί σταματάει ὅλο τό προτσές. Κάθε σταμάτημα τῆς διαδοχῆς φέρνει διαταραχή στήν παράλληλη ὕπαρξη, κάθε σταμάτημα σέ ἕνα στάδιο προκαλεῖ ἕνα μεγαλύτερο ἤ μικρότερο σταμάτημα στήν ὅλη κύκληση ὄχι μόνο τοῦ σταματημένου μέρους τοῦ κεφαλαίου, ἀλλά καί ὅλου τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου.

Ἡ ἑπόμενη μορφή, μέ τήν ὁποία παρουσιάζεται τό προτσές, εἶναι ἡ μορφή διαδοχῆς φάσεων, ἔτσι πού ὅρος γιά νά περάσει τό κεφάλαιο σέ μιά νέα φάση εἶναι νά ἐγκαταλείψει τήν ἄλλη. Γιαυτό ἐπίσης, κάθε ἰδιαίτερη κύκληση ἔχει σάν σημεῖο ἀφετηρίας καί σημεῖο ἐπιστροφῆς μιά ἀπό τίς λειτουργικές μορφές τοῦ κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη, τό συνολικό προτσές ἀποτελεῖ στήν πραγματικότητα τήν ἑνότητα τῶν τριῶν κυκλήσεων, πού εἶναι οἱ διάφορες μορφές, μέ τίς ὁποῖες ἐκφράζεται ἡ συνέχεια τοῦ προτσές. Γιά κάθε λειτουργική μορφή τοῦ κεφα-

λαίου ἡ συνολική κύκληση παρουσιάζεται σάν ἡ δική της εἰδική κύκληση, καί μάλιστα ἡ καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς κυκλήσεις συνεπάγεται τή συνέχεια τοῦ συνολικοῦ προτσές· ἡ κυκλοπορεία τῆς μιᾶς λειτουργικῆς μορφῆς συνεπάγεται τήν κυκλοπορεία τῶν ἄλλων. Ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο ὅρο γιά τό συνολικό προτσές παραγωγῆς, ἰδίως γιά τό κοινωνικό κεφάλαιο, νά εἶναι ταυτόχρονα καί προτσές ἀναπαραγωγῆς, ἐπομένως καί κύκληση τοῦ καθενός ἀπό τά στοιχεῖα του. Διάφορα κλάσματα τοῦ κεφαλαίου διατρέχουν διαδοχικά τά διάφορα στάδια καί τίς διάφορες λειτουργικές μορφές. Ἔτσι κάθε λειτουργική μορφή διανύει ταυτόχρονα μέ τίς ἄλλες καί τή δική της κύκληση, παρά τό γεγονός ὅτι κάθε φορά παρασταίνεται μέ τή μορφή αὐτή ἕνα ἄλλο μέρος τοῦ κεφαλαίου. Ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἕνα μέρος ὅμως πού πάντα ἀλλάζει, πού διαρκῶς ἀναπαράγεται, ὑπάρχει μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου πού μετατρέπεται σέ χρῆμα· ἕνα ἄλλο μέρος ὑπάρχει μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, πού μετατρέπεται σέ παραγωγικό κεφάλαιο· ἕνα τρίτο μέρος ὑπάρχει μέ τή μορφή παραγωγικοῦ κεφαλαίου πού μετατρέπεται σέ ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Ἡ διαρκής ὕπαρξη καί τῶν τριῶν μορφῶν γίνεται δυνατή χάρη στήν κύκληση τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου πού περνᾶ ἀπό αὐτές ἀκριβῶς τίς τρεῖς φάσεις.

Τότε τό κεφάλαιο σάν σύνολο βρίσκεται στίς διάφορες φάσεις του ταυτόχρονα καί παράλληλα στό χῶρο. Διαρκῶς ὅμως κάθε μέρος περνάει διαδοχικά ἀπό τή μιά φάση, ἀπό τή μιά λειτουργική μορφή στήν ἄλλη καί ἔτσι λειτουργεῖ διαδοχικά σέ ὅλες. Ἔτσι οἱ μορφές εἶναι ρευστές μορφές πού ἡ σύγχρονη ὕπαρξή τους γίνεται δυνατή χάρη στή διαδοχή τους. Κάθε μορφή ἀκολουθεῖ τήν ἄλλη καί προηγεῖται ἀπ' αὐτήν, ἔτσι πού ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἑνός μέρους τοῦ κεφαλαίου σέ μιά μορφή καθορίζεται ἀπό τήν ἐπιστροφή τοῦ ἄλλου σέ μιάν ἄλλη μορφή. Κάθε μέρος διαγράφει διαρκῶς τή δική του κυκλοφορία, ἄλλο ὅμως εἶναι πάντα τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού βρίσκεται μέ τή μορφή αὐτή, κι αὐτές οἱ ἰδιαίτερες κυκλοφορίες ἀποτελοῦν μόνο ταυτόχρονες καί διαδοχικές φάσεις τῆς συνολικῆς πορείας.

Μόνο στήν ἑνότητα τῶν τριῶν κυκλήσεων πραγματοποιεῖται ἡ συνέχεια τοῦ συνολικοῦ προτσές, καί ὄχι στή διακοπή πού περιγράψαμε πιό πάνω. Τό συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο ἔχει πάντα αὐτήν τή συνέχεια, καί τό προτσές του εἶναι πάντα ἡ ἑνότητα τῶν τριῶν κυκλήσεων.

Γιά τά ἀτομικά κεφάλαια ποῦ καί ποῦ διακόπτεται λίγο-πολύ ἡ συνέχεια τῆς ἀναπαραγωγῆς. Πρῶτο, στίς διάφορες ἐποχές οἱ μάζες τῆς ἀξίας εἶναι κατανεμημένες συχνά σέ ἄνισες μερίδες στά διάφορα στάδια καί στίς διάφορες μορφές λειτουργίας. Δεύτερο, οἱ μερίδες αὐτές μποροῦν νά κατανεμηθοῦν διαφορετικά, ἀνάλογα μέ τό χαρακτήρα τοῦ ἐμπορεύματος πού πρόκειται νά παραχθεῖ, ἐπομένως, ἀνάλογα μέ τήν ἰδιαίτερη σφαίρα παραγωγῆς, στήν ὁποία ἔχει τοποθετηθεῖ τό κεφάλαιο. Τρίτο, ἡ συνέχεια μπορεῖ νά διακοπεῖ περισσότερο ἤ λιγότερο σέ κλάδους παραγωγῆς πού ἐξαρτιοῦνται ἀπό τίς ἐποχές τοῦ ἔτους, εἴτε ἐξαιτίας τῶν φυσικῶν ὅρων (γεωργία, ἁλιεία τῆς ρέγγας

κτλ.), εἴτε ἐξαιτίας συμβατικῶν συνθηκῶν, λχ. στίς λεγόμενες ἐποχικές ἐργασίες. Πιό κανονικά καί πιό ὁμοιόμορφα συντελεῖται τό προτσές στό ἐργοστάσιο καί στήν ἐξορυχτική βιομηχανία. Ἡ διαφορά ὅμως αὐτή τῶν κλάδων παραγωγῆς δέν ἐπιφέρει καμιά διαφορά στίς γενικές μορφές τοῦ προτσές κύκλησης.

Τό κεφάλαιο σάν ἀξιοποιούμενη ἀξία δέν περικλείνει μόνο ταξικές σχέσεις, ἕναν καθορισμένο κοινωνικό χαρακτήρα πού στηρίζεται στήν ὕπαρξη τῆς ἐργασίας σάν μισθωτῆς ἐργασίας. Τό κεφάλαιο εἶναι μιά κίνηση, ἕνα προτσές κύκλησης πού περνάει ἀπό διάφορα στάδια, ἕνα προτσές πού μέ τή σειρά του πάλι ἐμπερικλείει τρεῖς διαφορετικές μορφές τοῦ προτσές κύκλησης. Γιαυτό τό κεφάλαιο μπορεῖ νά νοηθεῖ μόνο σάν κίνηση καί ὄχι σάν ἕνα πράγμα πού ἠρεμεῖ. Ὅσοι ἐξετάζουν τήν αὐτοτελοποίηση τῆς ἀξίας σάν ἁπλή ἀφαίρεση, ξεχνοῦν πώς ἡ κίνηση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου εἶναι αὐτή ἡ ἀφαίρεση in actu [ἐν δράσει]. Ἡ ἀξία περνάει ἐδῶ ἀπό διάφορες μορφές, διαγράφει διάφορες κινήσεις, στίς ὁποῖες διατηρεῖται καί ταυτόχρονα ἀξιοποιεῖται, αὐξάνει. Ἐπειδή ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε πρῶτα μόνο μέ τή μορφή κίνησης, δέν παίρνουμε ὑπόψη τίς ἐπαναστάσεις πού μπορεῖ νά ὑποστεῖ ἡ κεφαλαιακή ἀξία στό προτσές τῆς κύκλησής της· εἶναι ὅμως φανερό πώς παρ' ὅλες τίς ἐπαναστάσεις στίς ἀξίες ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ὑπάρχει καί μπορεῖ νά ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει μόνο τόσο, ὅσο ἀξιοποιεῖται ἡ κεφαλαιακή ἀξία, δηλ. ὅσο διανύει τό προτσές τῆς κύκλησής της σάν αὐτοτελοποιημένη ἀξία, ὅσο δηλαδή ὑπερνικιέται καί ἰσοφαρίζεται κατά κάποιο τρόπο ἡ ἐπανάσταση στίς ἀξίες. Οἱ κινήσεις τοῦ κεφαλαίου ἐμφανίζονται σάν πράξεις τοῦ ἀτομικοῦ βιομήχανου κεφαλαιοκράτη πού ἐνεργεῖ σάν ἀγοραστής ἐμπορευμάτων καί ἐργασίας, σάν πουλητής ἐμπορευμάτων καί κεφαλαιοκράτης παραγωγός, καί πού ἐπομένως μέ τή δράση του προκαλεῖ τήν κύκληση. Ἄν ἡ κοινωνική κεφαλαιακή ἀξία ὑποστεῖ μιάν ἀξιακή ἐπανάσταση, τότε εἶναι δυνατό ἐξαιτίας της τό δικό του ἀτομικό κεφάλαιο νά ὑποκύψει σ' αὐτήν καί νά χαθεῖ, ἐπειδή δέν εἶναι σέ θέση νά ἐκπληρώσει τούς ὅρους αὐτῆς τῆς ἀξιακῆς κίνησης. Ὅσο πιό ἀπότομες καί πιό συχνές γίνονται οἱ ἀξιακές ἐπαναστάσεις, τόσο περισσότερο ἡ αὐτόματη κίνηση τῆς αὐτοτελοποιημένης ἀξίας, πού δρᾶ μέ τή δύναμη στοιχειακοῦ φυσικοῦ προτσές, ἐπιβάλλεται ἀπέναντι στήν πρόβλεψη καί στούς ὑπολογισμούς τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη, τόσο περισσότερο ἡ πορεία τῆς ὁμαλῆς παραγωγῆς ὑποτάσσεται στήν ἀνώμαλη κερδοσκοπία, τόσο μεγαλύτερος γίνεται ὁ κίνδυνος γιά τήν ὕπαρξη τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων. Ἔτσι, αὐτές οἱ περιοδικές ἀξιακές ἐπαναστάσεις ἐπιβεβαιώνουν αὐτό ἀκριβῶς πού δῆθεν πᾶνε νά διαψεύσουν: τήν αὐτοτελοποίηση πού ὑφίσταται ἡ ἀξία σάν κεφάλαιο καί πού τή διατηρεῖ καί τήν ὀξύνει μέ τήν κίνησή της.

Αὐτή ἡ διαδοχή τῶν μεταμορφώσεων τοῦ κεφαλαίου, πού βρίσκεται στό προτσές τῆς κίνησής του, περιλαβαίνει τή διαρκῆ σύγκριση μέ τήν ἀρχική ἀξία τοῦ κεφαλαίου τῶν ἀλλαγῶν πού σημειώθηκαν κατά τήν κύκληση στό ἀξιακό μέγεθός του. Ἄν ἡ αὐτοτελοποίηση τῆς ἀξίας ἀπέναντι στήν ἀξιοδημιουργό δύναμη, τήν ἐργατική δύναμη, ἀρχίζει στήν

πράξη $X - \Delta$ (ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης) καί πραγματοποιεῖται στή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς σάν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς δύναμης, αὐτή ἡ αὐτοτελοποίηση τῆς ἀξίας δέν ξαναεμφανίζεται σ' αὐτή τήν κύκληση, ὅπου τό χρῆμα, τό ἐμπόρευμα καί τά στοιχεῖα παραγωγῆς εἶναι ἁπλές ἐναλλασσόμενες μορφές τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού βρίσκεται στό προτσές τῆς κίνησής της καί ὅπου συγκρίνεται τό προηγούμενο ἀξιακό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου μέ τό μεταβλημένο τωρινό ἀξιακό μέγεθός του.

«Ἡ ἀξία», λέει ὁ Μπαίηλυ, παίρνοντας θέση ἐνάντια στήν αὐτοτελοποίηση τῆς ἀξίας, πού χαρακτηρίζει τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς, καί πού τήν ἑρμηνεύει σάν αὐταπάτη ὁρισμένων οἰκονομολόγων, «ἡ ἀξία εἶναι μιά σχέση ἀνάμεσα σέ ἐμπορεύματα πού ὑπάρχουν ταυτόχρονα, γιατί μόνο τέτια ἐμπορεύματα μποροῦν ν' ἀνταλλάσσονται τό ἕνα μέ τ' ἄλλο». Αὐτά τά λέει ἐνάντια στή σύγκριση ἐμπορευματικῶν ἀξιῶν διαφορετικῶν ἐποχῶν, σύγκριση πού — μιά κι ἔχει καθοριστεῖ ἡ ἀξία τοῦ χρήματος γιά κάθε ἐποχή — σημαίνει μόνο σύγκριση τῆς ἀπαιτούμενης στίς διάφορες ἐποχές δαπάνης ἐργασίας γιά τήν παραγωγή τοῦ ἴδιου εἴδους ἐμπορεύματος. Ἡ ἄποψή του αὐτή πηγάζει ἀπό τή γενική του παρανόηση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ἀνταλλαχτική ἀξία = ἀξία, ἀπό τήν παρανόηση ὅτι ἡ μορφή τῆς ἀξίας εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀξία· ἀπό τήν παρανόηση ἑπομένως ὅτι οἱ ἐμπορευματικές ἀξίες δέν μποροῦν πιά νά συγκριθοῦν μεταξύ τους ἀπό τή στιγμή πού δέ λειτουργοῦν ἐνεργά σάν ἀνταλλαχτικές ἀξίες, δηλ. ἀπό τή στιγμή πού δέν μποροῦν πιά ν' ἀνταλλαχτοῦν πραγματικά ἡ μιά μέ τήν ἄλλη. Ἔτσι οὔτε κάν ὑποψιάζεται πώς ἡ ἀξία λειτουργεῖ σάν κεφαλαιακή ἀξία ἤ σάν κεφάλαιο μόνον ἐφόσον στίς διάφορες φάσεις τῆς κύκλησής της, πού δέν εἶναι καθόλου contemporary [σύγχρονες], ἀλλά διαδοχικές, μένει ταυτόσημη μέ τόν ἑαυτό της καί συγκρίνεται μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της.

Γιά νά διατηρήσουμε καθαρό τόν τύπο τῆς κύκλησης δέν ἀρκεῖ νά ὑποθέτουμε πώς τά ἐμπορεύματα πουλιοῦνται στήν ἀξία τους, ἀλλά πώς αὐτό γίνεται μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους. Ἄς πάρουμε λχ. τή μορφή $\Pi \ldots \Pi$, ἀνεξάρτητα ἀπό κάθε τεχνική ἐπανάσταση στό προτσές παραγωγῆς, πού μπορεῖ νά ὑποτιμήσει τό παραγωγικό κεφάλαιο ἑνός ὁρισμένου κεφαλαιοκράτη· ἀνεξάρτητα ἐπίσης ἀπό κάθε ἀντίχτυπο μιᾶς ἀλλαγῆς τῶν ἀξιακῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου στήν ἀξία τοῦ ὑπάρχοντος ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, πού μπορεῖ ν' αὐξηθεῖ ἤ νά μειωθεῖ ὅταν ὑπάρχουν ἀποθέματα ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό E', οἱ 10 000 λίβρες νῆμα, ἔχουν πουληθεῖ στήν ἀξία τους πρός 500 λίρ. στ. Ἀπ' αὐτές οἱ 8440 λίβρες νῆμα, = 422 λίρ. στ., ἀναπληρώνουν τήν κεφαλαιακή ἀξία πού περιέχεται στό E'. Ἄν ὅμως ἔχει αὐξηθεῖ ἡ ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ, τοῦ κάρβουνου κλπ. (ἐδῶ δέν παίρνουμε ὑπόψη τά ἁπλά σκαμπανεβάσματα τῶν τιμῶν), τότε ἴσως νά μή φτάνουν πιά αὐτές οἱ 422 λίρ. στ. γιά ν' ἀναπληρώσουν ὁλότελα τά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου· χρειάζεται συμπληρωματικό χρηματικό κεφάλαιο, δηλ.

δεσμεύεται χρηματικό κεφάλαιο. Ἀντίθετα, ὅταν οἱ τιμές αὐτές πέφτουν, τότε ἀποδεσμεύεται χρηματικό κεφάλαιο. Πέρα γιά πέρα κανονικά συντελεῖται τό προτσές μόνο ὅταν μένουν σταθερές οἱ ἀξιακές σχέσεις, συντελεῖται πράγματι κανονικά ὅσο ἰσοφαρίζονται οἱ διαταραχές στήν ἐπανάληψη τῆς κύκλησης. Ὅσο μεγαλύτερες εἶναι οἱ διαταραχές, τόσο μεγαλύτερο χρηματικό κεφάλαιο πρέπει νά κατέχει ὁ βιομήχανος κεφαλαιοκράτης, γιά νά μπορεῖ νά περιμένει ὥς τήν ἰσοφάριση τῶν διαταραχῶν. Καί ἐπειδή στήν πορεία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς διευρύνεται ἡ κλίμακα κάθε ἀτομικοῦ προτσές παραγωγῆς, καί μαζί του αὐξάνει καί τό ἐλάχιστο μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού πρέπει νά προκαταβάλλεται, τό γεγονός αὐτό προστίθεται στά ἄλλα γεγονότα, πού μετατρέπουν ὁλοένα καί περισσότερο τή λειτουργία τοῦ βιομήχανου κεφαλαιοκράτη σέ μονοπώλιο μεγάλων κεφαλαιοκρατῶν τοῦ χρήματος, ἀτομικῶν ἤ συνεταιρισμένων.

Μέ τήν εὐκαιρία σημειώνουμε ἐδῶ: Ἄν ἐπέλθει μιά ἀξιακή ἀλλαγή στά στοιχεῖα παραγωγῆς, παρουσιάζεται μιά διαφορά ἀνάμεσα στή μορφή $X \ldots X'$, ἀπό τή μιά, καί στίς μορφές $\Pi \ldots \Pi$ καί $E' \ldots E'$, ἀπό τήν ἄλλη.

Στό $X \ldots X'$, τόν τύπο τοῦ νεοτοποθετούμενου κεφαλαίου, πού ἐμφανίζεται στήν ἀρχή σάν χρηματικό κεφάλαιο, μιά πτώση τῆς ἀξίας τῶν μέσων παραγωγῆς, λχ. τῶν πρώτων ὑλῶν, τῶν βοηθητικῶν ὑλῶν κλπ. θ' ἀπαιτήσει λιγότερη δαπάνη χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἀπό τή δαπάνη πού ἀπαιτοῦνταν πρίν ἀπό τήν πτώση, γιά ν' ἀρχίσει μιά ἐπιχείρηση καθορισμένων διαστάσεων, ἐπειδή οἱ διαστάσεις τοῦ προτσές παραγωγῆς (μέ ἀμετάβλητο τό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας) ἐξαρτιοῦνται ἀπό τή μάζα καί τόν ὄγκο τῶν μέσων παραγωγῆς πού μπορεῖ νά κινήσει μιά δοσμένη ποσότητα ἐργατικῆς δύναμης· δέν ἐξαρτιοῦνται ὅμως οὔτε ἀπό τήν ἀξία αὐτῶν τῶν μέσων παραγωγῆς, οὔτε ἀπό τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης (ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἐπηρεάζει μόνο τό μέγεθος τῆς ἀξιοποίησης). Ἀντίθετα, ἄν σημειωθεῖ αὔξηση τῆς ἀξίας τῶν στοιχείων παραγωγῆς τῶν ἐμπορευμάτων, πού ἀποτελοῦν τά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἀπαιτεῖται περισσότερο κεφάλαιο γιά νά ἱδρυθεῖ μιά ἐπιχείρηση δοσμένων διαστάσεων. Καί στίς δυό περιπτώσεις θίγεται μόνο τό μέγεθος τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου πού πρόκειται νά νεοτοποθετηθεῖ· στήν πρώτη περισσεύει χρηματικό κεφάλαιο, στή δεύτερη δεσμεύεται χρηματικό κεφάλαιο, ἄν γενικά ἡ αὔξηση τῶν νέων ἀτομικῶν βιομηχανικῶν κεφαλαίων σ' ἕνα δοσμένο κλάδο παραγωγῆς προχωρεῖ μέ τό συνηθισμένο τρόπο.

Οἱ κυκλήσεις $\Pi \ldots \Pi$ καί $E' \ldots E'$ παρουσιάζονται σάν $X \ldots X'$ μόνο ἐφόσον ἡ κίνηση τοῦ Π καί τοῦ E' εἶναι ταυτόχρονα καί συσσώρευση, δηλ. ἐφόσον μετατρέπεται πρόσθετο χ, χρῆμα, σέ χρηματικό κεφάλαιο. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ἡ ἀξιακή ἀλλαγή τῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου τίς θίγει διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι θίγει τό $X \ldots X'$. Ἐδῶ παραβλέπουμε πάλι τήν ἀντεπίδραση μιᾶς τέτιας ἀξιακῆς ἀλλαγῆς στά συστατικά τοῦ κεφαλαίου πού βρίσκονται στό προτσές

τῆς παραγωγῆς. Αὐτό πού θίγεται ἄμεσα ἐδῶ δέν εἶναι ἡ ἀρχική δαπάνη, ἀλλά ἕνα βιομηχανικό κεφάλαιο πού βρίσκεται στό προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς του καί ὄχι στήν πρώτη του κύκληση· ἑπομένως θίγεται τό $E' \dots E < {}^{A}_{M\pi}$, ἡ ἐπαναμετατροπή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου στά στοιχεῖα παραγωγῆς του, ἐφόσον τά στοιχεῖα αὐτά ἀποτελοῦνται ἀπό ἐμπορεύματα. Ὅταν σημειώνεται πτώση τῶν ἀξιῶν (καί ἀντίστοιχα τῶν τιμῶν) εἶναι δυνατά τρία ἐνδεχόμενα: εἴτε τό προτσές ἀναπαραγωγῆς συνεχίζεται στήν ἴδια κλίμακα, στήν περίπτωση αὐτή ἀπελευθερώνεται ἕνα μέρος τοῦ προηγούμενου χρηματικοῦ κεφαλαίου καί γίνεται συγκέντρωση χρηματικοῦ κεφαλαίου, χωρίς νά γίνεται πραγματική συσσώρευση (παραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα) ἤ μετατροπή χ (ὑπεραξίας) σέ συσσωρευτικό ἀπόθεμα πού προετοιμάζει καί συνοδεύει τήν πραγματική συσσώρευση· εἴτε, ἄν τό ἐπιτρέπουν οἱ τεχνικές ἀναλογίες, τό προτσές ἀναπαραγωγῆς διευρύνεται σέ μεγαλύτερη κλίμακα ἀπ᾿ ὅ,τι θά γινόταν διαφορετικά· εἴτε πάλι συντελεῖται μεγαλύτερος σχηματισμός ἀποθεμάτων πρώτων ὑλῶν κλπ.

Τό ἀντίθετο γίνεται ὅταν ἀνεβαίνει ἡ ἀξία τῶν στοιχείων πού ἀναπληρώνουν τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀναπαραγωγή δέν γίνεται πιά στίς κανονικές της διαστάσεις (λχ. ἐργάζονται λιγότερο χρονικό διάστημα)· ἤ πρέπει νά ἐπέμβει συμπληρωματικό χρηματικό κεφάλαιο γιά νά συνεχιστεῖ στίς προηγούμενες διαστάσεις της (δέσμευση χρηματικοῦ κεφαλαίου)· ἤ τό χρηματικό συσσωρευτικό ἀπόθεμα, ἄν ὑπάρχει τέτιο, χρησιμεύει ὁλόκληρο ἤ ἐνμέρει, γιά τή διατήρηση τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς στήν παλιά κλίμακα, ἀντί γιά τή διεύρυνσή του. Κι αὐτό ἐπίσης ἀποτελεῖ δέσμευση χρηματικοῦ κεφαλαίου, μόνο πού ἐδῶ τό συμπληρωματικό χρηματικό κεφάλαιο δέν προέρχεται ἀπ᾿ ἔξω, ἀπό τήν ἀγορά χρήματος, ἀλλά ἀπό τά μέσα τοῦ ἴδιου τοῦ βιομήχανου κεφαλαιοκράτη.

Μποροῦν ὅμως νά μεσολαβήσουν περιστατικά πού τροποποιοῦν τό $\Pi \dots \Pi$ καί τό $E' \dots E'$. Ἄν λχ. ὁ βαμβακοκλωστουργός ἐπιχειρηματίας μας ἔχει μεγάλο ἀπόθεμα βαμβακιοῦ (ἄν δηλ. ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου βρίσκεται μέ τή μορφή ἀποθέματος βαμβακιοῦ), τότε σέ περίπτωση πτώσης τῶν τιμῶν τοῦ βαμβακιοῦ ὑποτιμιέται ἕνα μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου του· ἄν ἀντίθετα αὐξηθοῦν οἱ τιμές τοῦ βαμβακιοῦ, τότε ἐπέρχεται αὔξηση τῆς ἀξίας αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη, ἄν ἔχει ἀκινητοποιήσει μεγάλες μάζες ἀξιῶν μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, λχ. σέ βαμβακερά νήματα, τότε σέ περίπτωση πτώσης τῶν τιμῶν τοῦ βαμβακιοῦ ὑποτιμιέται ἕνα μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ του κεφαλαίου, ἑπομένως γενικά καί τοῦ κεφαλαίου του πού βρίσκεται σέ κύκληση· τό ἀντίθετο γίνεται ὅταν ἀνεβαίνουν οἱ τιμές τοῦ βαμβακιοῦ. Τέλος, στό προτσές $E' - X - E < {}^{A}_{M\pi}$· ἄν ἡ πράξη $E' - X$, δηλ. ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, ἔχει γίνει πρίν ἀπό τήν ἀξιακή ἀλλαγή στά στοιχεῖα τοῦ E, τότε τό κεφάλαιο

θίγεται μόνο μέ τόν τρόπο πού ἐξετάζεται στήν πρώτη περίπτωση, καί συγκεκριμένα στή δεύτερη κυκλοφοριακή πράξη $X - E < {}^{A}_{M\pi}$· ἄν ὅμως ἡ ἀξιακή ἀλλαγή γίνει πρίν ἀπό τό $E' - X$, τότε, μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους, ἡ πτώση τῶν τιμῶν τοῦ βαμβακιοῦ ἐπιφέρει μιάν ἀντίστοιχη πτώση τῆς τιμῆς τοῦ νήματος, καί, ἀντίθετα, μιά αὔξηση τῆς τιμῆς τοῦ βαμβακιοῦ ἐπιφέρει αὔξηση τῆς τιμῆς τοῦ νήματος. Ἡ ἐπίδραση πάνω στά διάφορα ἀτομικά κεφάλαια πού εἶναι τοποθετημένα στόν ἴδιο κλάδο παραγωγῆς μπορεῖ νά εἶναι πολύ διαφορετική, ἀνάλογα μέ τίς διάφορες συνθῆκες στίς ὁποῖες μποροῦν νά βρίσκονται. — Ἡ ἀποδέσμευση ἤ ἡ δέσμευση χρηματικοῦ κεφαλαίου μποροῦν νά προέρχονται ἐπίσης ἀπό διαφορές στή χρονική διάρκεια τοῦ προτσές κυκλοφορίας, ἑπομένως καί ἀπό διαφορές στήν ταχύτητα κυκλοφορίας. Τό ζήτημα αὐτό ὅμως ἀνήκει στήν ἐξέταση τῆς περιστροφῆς. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει μόνο ἡ πραγματική διαφορά πού φανερώνεται ἀνάμεσα στό $X \dots X'$ καί στίς δυό ἄλλες μορφές τοῦ προτσές κύκλησης σέ σχέση μέ τήν ἀξιακή ἀλλαγή τῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Στήν ἐποχή τοῦ ἀναπτυγμένου πιά καί γιαυτό κυρίαρχου κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, στό τμῆμα τῆς κυκλοφορίας $X - E < {}^{A}_{M\pi}$ μεγάλο μέρος τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό $M\pi$, τά μέσα παραγωγῆς, θά εἶναι ξένο δρῶν ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Ἑπομένως ἀπό τήν ἄποψη τοῦ πουλητῆ συντελεῖται ἐδῶ ἡ πράξη $E' - X'$, μετατροπή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου σέ χρηματικό κεφάλαιο. Αὐτό ὅμως δέν ἰσχύει ἀπόλυτα. Ἀντίθετα. Μέσα στά πλαίσια τοῦ προτσές κυκλοφορίας του, ὅπου τό βιομηχανικό κεφάλαιο λειτουργεῖ εἴτε σάν χρῆμα εἴτε σάν ἐμπόρευμα, ἡ κυκλοφορία τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, ἀδιάφορο ἄν ἐμφανίζεται μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου ἤ μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, διασταυρώνεται μέ τήν κυκλοφορία ἐμπορευμάτων πού ἔχουν παραχθεῖ ἀπό τούς πιό διαφορετικούς κοινωνικούς τρόπους παραγωγῆς, ἐφόσον πρόκειται ταυτόχρονα καί γιά τρόπους ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς. Τά ἐμπορεύματα εἴτε εἶναι προϊόν μιᾶς παραγωγῆς πού στηρίζεται στή δουλεία, εἴτε προϊόν ἀγροτῶν (κινέζων, ἰνδῶν ριότ,), εἴτε κοινοτήτων (ὀλλανδικές Ἀνατολικές Ἰνδίες), εἴτε κρατικῆς παραγωγῆς (ὅπως τή συναντοῦμε, στηριγμένη στή δουλοπαροικία, σέ παλαιότερες ἐποχές τῆς ρωσικῆς ἱστορίας), εἴτε ἡμιάγριων κυνηγετικῶν λαῶν κλπ.: ἀντικρύζουν τό χρῆμα καί τά ἐμπορεύματα μέ τά ὁποῖα παρουσιάζεται τό βιομηχανικό κεφάλαιο σάν ἐμπορεύματα καί χρῆμα καί μπαίνουν τόσο στήν κύκλησή του, ὅσο καί στήν κύκληση τῆς ὑπεραξίας, πού φορέας της εἶναι τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἐφόσον ἡ ὑπεραξία αὐτή ξοδεύεται σάν εἰσόδημα· δηλ. μπαίνουν καί στούς δυό κλάδους κυκλοφορίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Δέν ἔχει σημασία ποιός εἶναι ὁ χαρακτήρας τοῦ προτσές παραγωγῆς ἀπό τό ὁποῖο προέρχονται τά ἐμπορεύματα. Στήν ἀγορά λειτουργοῦν σάν ἐμπορεύματα, καί σάν ἐμπορεύματα μπαίνουν στήν κύκληση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, καθώς καί στήν κυκλο-

φορία τῆς ὑπεραξίας πού φορέας της εἶναι τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Χαρακτηριστικό λοιπόν τοῦ προτσές κυκλοφορίας τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου εἶναι ἡ προέλευση τῶν ἐμπορευμάτων ἀπ' ὅλα τά μέρη, ἡ ὕπαρξη τῆς ἀγορᾶς σάν παγκόσμιας ἀγορᾶς. Καί αὐτό πού ἰσχύει γιά τά ξένα ἐμπορεύματα, ἰσχύει καί γιά τό ξένο χρῆμα· ὅπως τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό ξένο χρῆμα λειτουργεῖ μόνο σάν ἐμπόρευμα, ἔτσι καί τό χρῆμα αὐτό σέ σχέση μέ τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο λειτουργεῖ μόνο σάν χρῆμα· τό χρῆμα λειτουργεῖ ἐδῶ σάν παγκόσμιο χρῆμα.

Ἐδῶ ὅμως πρέπει νά παρατηρήσουμε δυό πράγματα:

Πρῶτο. Ἀπό τή στιγμή πού ἔχει συντελεστεῖ ἡ πράξη $X - M\pi$, τά ἐμπορεύματα ($M\pi$) παύουν νά εἶναι ἐμπορεύματα καί γίνονται ἕνας ἀπό τούς τρόπους ὕπαρξης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου στή λειτουργική του μορφή τοῦ Π, τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι ὅμως σβήνουν τά ἴχνη τῆς προέλευσής τους· δέν ὑπάρχουν πιά παρά σάν μορφές ὕπαρξης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, εἶναι ἐνσωματωμένα σ' αὐτό. Ὡστόσο παραμένει γεγονός πώς γιά τήν ἀναπλήρωσή τους ἀπαιτεῖται ἡ ἀναπαραγωγή τους, καί μ' αὐτή τήν ἔννοια ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς ἐξαρτιέται ἀπό τρόπους παραγωγῆς πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τή δική του βαθμίδα ἀνάπτυξης. Ἡ τάση του ὅμως εἶναι νά μετατρέπει ὅσο εἶναι δυνατό κάθε παραγωγή σέ ἐμπορευματική παραγωγή· τό κύριο μέσο του γι' αὐτό εἶναι τοῦτο ἀκριβῶς τό τράβηγμα αὐτῶν τῶν τρόπων παραγωγῆς στό προτσές τῆς κυκλοφορίας του· καί ἡ ἴδια ἡ ἀναπτυγμένη ἐμπορευματική παραγωγή δέν εἶναι παρά κεφαλαιοκρατική ἐμπορευματική παραγωγή. Ἡ ἐπέμβαση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου προωθεῖ παντοῦ αὐτή τή μετατροπή, μαζί της ὅμως προωθεῖ καί τή μετατροπή ὅλων τῶν ἄμεσων παραγωγῶν σέ μισθωτούς ἐργάτες.

Δεύτερο. Τά ἐμπορεύματα πού μπαίνουν στό προτσές κυκλοφορίας τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου σ' αὐτά συμπεριλαβαίνονται καί τά ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, στά ὁποῖα μετατρέπεται τό μεταβλητό κεφάλαιο ὕστερα ἀπό τήν πληρωμή του στούς ἐργάτες, μέ σκοπό τήν ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης), ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ προέλευσή τους, ἡ κοινωνική μορφή τοῦ προτσές παραγωγῆς ἀπό τό ὁποῖο προέρχονται, ἀντικρύζουν τό ἴδιο τό βιομηχανικό κεφάλαιο μέ τή μορφή πιά τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, μέ τή μορφή μεταπρατικοῦ ἤ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου· τό κεφάλαιο αὐτό ὅμως, ἀπό τήν ἴδια του τή φύση περιλαβαίνει ἐμπορεύματα ὅλων τῶν τρόπων παραγωγῆς.

Ὅπως ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς προϋποθέτει μεγάλη κλίμακα τῆς παραγωγῆς, ἔτσι προϋποθέτει κατανάγκη καί μεγάλη κλίμακα τῆς πούλησης· δηλ. προϋποθέτει πούληση στόν ἔμπορο καί ὄχι στόν ἀτομικό καταναλωτή. Ἐφόσον ὁ καταναλωτής αὐτός εἶναι ὁ ἴδιος παραγωγικός καταναλωτής, δηλ. βιομήχανος κεφαλαιοκράτης, ἐφόσον λοιπόν τό βιομηχανικό κεφάλαιο ἑνός κλάδου παραγωγῆς προμηθεύει στόν ἄλλο κλάδο μέσα παραγωγῆς, γίνεται (μέ τή μορφή παραγγελίας κλπ.) καί ἄμεση πούληση ἐμπορευμάτων ἀπό ἕνα βιομήχανο

κεφαλαιοκράτη σέ πολλούς ἄλλους. Ἔτσι κάθε βιομήχανος κεφαλαιοκράτης, ἐφόσο εἶναι ἄμεσος πουλητής, εἶναι ὁ ἴδιος ἔμπορος γιά τόν ἑαυτό του, πράγμα ἐξάλλου πού εἶναι καί ὅταν πουλάει στόν ἔμπορο.

Τό ἐμπόριο ἐμπορευμάτων σάν λειτουργία τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου προϋποτίθεται στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, καί ἀναπτύσσεται τόσο περισσότερο, ὅσο ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγή αὐτή. Γιαυτό τό προϋποθέτουμε κάθε φορά πού χρειάζεται νά δείξουμε ἀνάγλυφα διάφορες πλευρές τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές κυκλοφορίας· κατά τή γενική ὅμως ἀνάλυσή του προϋποθέτουμε τήν ἄμεση πούληση χωρίς τή μεσολάβηση τοῦ ἐμπόρου, γιατί ἡ μεσολάβηση αὐτή συγκαλύπτει διάφορες φάσεις τῆς κίνησης.

Ἄς δοῦμε τί λέει ὁ Σισμόντι πού περιγράφει τό ζήτημα μέ κάποια ἀφέλεια:

«Τό ἐμπόριο χρησιμοποιεῖ σημαντικό κεφάλαιο πού, ἀπό πρώτη ματιά φαίνεται πώς δέν ἀποτελεῖ συστατικό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού τήν κίνησή του τήν περιγράψαμε λεπτομερειακά. Ἡ ἀξία τῶν ὑφασμάτων πού εἶναι στοιβαγμένα στίς ἀποθῆκες τοῦ ὑφασματεμπόρου φαίνονται στήν ἀρχή σάν νά μήν ἔχουν καμιά σχέση μέ τό μέρος ἐκεῖνο τῆς χρονιάτικης παραγωγῆς, πού δίνει ὁ πλούσιος στόν φτωχό μέ τή μορφή μισθοῦ γιά νά τόν βάζει νά ἐργάζεται. Ὡστόσο τό κεφάλαιο αὐτό ἔχει ἁπλῶς ἀναπληρώσει τό κεφάλαιο γιά τό ὁποῖο μιλήσαμε. Γιά νά δοῦμε καθαρά τίς προόδους τοῦ πλούτου, τόν παρακολουθήσαμε ἀπό τήν παραγωγή του ὥς τήν κατανάλωσή του. Καί μᾶς φάνηκε πώς λχ. τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται στήν παραγωγή ὑφασμάτων παραμένει πάντα τό ἴδιο· κατά τήν ἀνταλλαγή μέ τό εἰσόδημα τοῦ καταναλωτῆ χωρίστηκε ἁπλῶς σέ δυό μέρη: τό ἕνα χρησίμεψε σάν εἰσόδημα τοῦ ἐργοστασιάρχη μέ τή μορφή τοῦ κέρδους, τό ἄλλο χρησίμεψε σάν εἰσόδημα τῶν ἐργατῶν μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ, τόν καιρό πού οἱ ἐργάτες παρῆγαν καινούργιο ὕφασμα.

Ὡστόσο γρήγορα διαπίστωσαν πώς πρός συμφέρον ὅλων θἄταν καλύτερα ἄν τά διάφορα μέρη αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου ἀλληλοαντικαταστaίνονταν καί πώς, ἄν γιά τήν ὅλη κυκλοφορία ἀνάμεσα στόν ἐργοστασιάρχη καί στόν καταναλωτή ἀρκοῦσαν 100 000 τάληρα, αὐτά τά 100 000 τάληρα μοιράζονταν ἐξίσου ἀνάμεσα στόν ἐργοστασιάρχη, τό μεγαλέμπορο καί τόν ἔμπορο λιανικῆς πούλησης. Ὁ ἐργοστασιάρχης μονάχα μέ τό ἕνα τρίτο αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ ἐπιτέλεσε τό ἴδιο ἔργο πού θά ἐπιτελοῦσε μέ ὅλο τό ποσό, ἐπειδή τή στιγμή πού εἶχε ἀποπερατωθεῖ ἡ παραγωγή του ἔβρισκε πολύ πιό γρήγορα τόν ἔμπορο-ἀγοραστή ἀπ' ὅ,τι θά ἔβρισκε τόν καταναλωτή. Τό κεφάλαιο τοῦ μεγαλέμπορου μέ τή σειρά του ἀντικαταστάθηκε πολύ πιό γρήγορα ἀπό τό κεφάλαιο τοῦ ἐμπόρου λιανικῆς πούλησης ... Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό προκαταβλημένο ποσό τῶν μισθῶν καί στήν τιμή ἀγορᾶς ἀπό τόν τελευταῖο καταναλωτή ἔπρεπε ν' ἀποτελεῖ τό κέρδος τῶν κεφαλαίων. Ἡ διαφορά αὐτή μοιραζόταν ἀνάμεσα στόν ἐργοστασιάρχη, τό χοντρέμπορο καί τόν ἔμπορο λιανικῆς πούλησης, ἀπό τότε πού ἔχουν μοιράσει μεταξύ τους τούς ρόλους τους, ἐνῶ ἡ ἐπιτελεσμένη ἐργασία ἦταν ἡ ἴδια, παρά τό γεγο-

νός ὅτι τώρα ἀπαιτοῦνται τρία πρόσωπα καί τρία μέρη τοῦ κεφαλαίου ἀντί ἕνα», («Nouveaux Principes», I, σελ. 139, 140) — «Ὅλοι αὐτοί (οἱ ἔμποροι) πῆραν ἔμμεσα μέρος στήν παραγωγή, ἐπειδή ἡ παραγωγή, μιά κι ἔχει σκοπό της τήν κατανάλωση, δέν μπορεῖ νά θεωρεῖται ὁλοκληρωμένη, προτοῦ φέρει τό προϊόν στή διάθεση τοῦ καταναλωτῆ» (στό ἴδιο, σελ. 137).

Κατά τήν ἐξέταση τῶν γενικῶν μορφῶν τῆς κύκλησης, καί γενικά σ' ὅλο τοῦτο τό Δεύτερο Βιβλίο, παίρνουμε τό χρῆμα σάν μεταλλικό χρῆμα, ἀφήνοντας κατά μέρος τό συμβολικό χρῆμα, πού εἶναι ἁπλό σύμβολο ἀξίας καί πού ἀποτελεῖ τήν ειδικότητα ὁρισμένων μόνο κρατῶν, καθώς καί τό πιστωτικό χρῆμα, πού δέν ἔχουμε ἀκόμα μιλήσει γι' αὐτό. Πρῶτο, αὐτή εἶναι ἡ ἱστορική σειρά· στήν πρώτη ἐποχή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς τό πιστωτικό χρῆμα δέν παίζει κανένα ἤ παίζει μόνο ἀσήμαντο ρόλο. Δεύτερο, ἡ ἀνάγκη ν' ἀκολουθηθεῖ αὐτή ἡ σειρά ἔχει ἀποδειχτεῖ καί θεωρητικά ἀπό τό γεγονός ὅτι ὅλα ὅσα ἔχουν ἐκθέσει ὥς τώρα μέ τρόπο κριτικό ὁ Τούκ καί ἄλλοι γιά τήν κυκλοφορία τοῦ πιστωτικοῦ χρήματος τούς ἐξανάγκαζαν νά γυρίζουν ξανά καί ξανά στή μελέτη τοῦ ζητήματος ὅπως θά παρουσιαζόταν πάνω στή βάση τῆς μεταλλικῆς μόνο κυκλοφορίας. Δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε πώς τό μεταλλικό χρῆμα μπορεῖ νά λειτουργήσει καί σάν μέσο ἀγορᾶς καί σάν μέσο πληρωμῆς. Γιά λόγους ἁπλούστευσης σέ τοῦτο τό Δεύτερο Βιβλίο παίρνουμε γενικά τό χρῆμα μονάχα στήν πρώτη μορφή τῆς λειτουργίας του.

Τό προτσές κυκλοφορίας τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, πού ἀποτελεῖ μονάχα ἕνα μέρος τοῦ ἀτομικοῦ του προτσές κύκλησης, καθορίζεται, ἐφόσον ἀποτελεῖ μονάχα μιά σειρά λειτουργιῶν μέσα στά πλαίσια τῆς γενικῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας, ἀπό τούς γενικούς νόμους πού ἔχουν ἀναπτυχθεῖ προηγούμενα (Βιβλίο I, κεφ. 3ο, [σελ. 107 κ. ἑ.]). Ἡ ἴδια μάζα χρήματος, λχ. 500 λίρ. στ., βάζει σέ κυκλοφορία διαδοχικά τόσο περισσότερα βιομηχανικά κεφάλαια (ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἀτομικά κεφάλαια μέ τή μορφή τους σάν ἐμπορευματικά κεφάλαια), ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ταχύτητα κυκλοφορίας τοῦ χρήματος, ἑπομένως ὅσο πιό γρήγορα κάθε ἀτομικό κεφάλαιο διατρέχει τή σειρά τῶν ἐμπορευματικῶν καί χρηματικῶν του μεταμορφώσεων. Σύμφωνα μ' αὐτά, ἡ ἴδια ἀξιακή μάζα κεφαλαίου ἀπαιτεῖ γιά τήν κυκλοφορία της τόσο λιγότερο χρῆμα, ὅσο περισσότερο τό χρῆμα λειτουργεῖ σάν μέσο πληρωμῆς, ἑπομένως ὅσο περισσότερο λχ. κατά τήν ἀναπλήρωση ἑνός ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου μέ τά μέσα παραγωγῆς του τό χρειάζονται μόνο γιά νά ἐξοφλοῦν ὑπόλοιπα λογαριασμῶν, καί ὅσο μικρότερες εἶναι οἱ προθεσμίες πληρωμῆς, ὅπως λχ. κατά τήν πληρωμή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Ἀπό τήν ἄλλη, ὅταν ὑποθέσουμε πώς ἡ ταχύτητα τῆς κυκλοφορίας καί ὅλοι οἱ ἄλλοι ὅροι μένουν ἀμετάβλητοι, ἡ μάζα τοῦ χρήματος πού πρέπει νά κυκλοφορεῖ σάν χρηματικό κεφάλαιο καθορίζεται ἀπό τό ἄθροισμα τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων (ἀπό τό γινόμενο τῆς τιμῆς ἐπί τή μάζα τῶν ἐμπορευμάτων) ἤ, ὅταν εἶναι

δοσμένες ἡ μάζα καί ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ἀπό τήν ἀξία τοῦ ἴδιου τοῦ χρήματος.

Μά οἱ νόμοι τῆς γενικῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας ἰσχύουν μόνον ἐφόσον τό προτσές κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖ μιά σειρά ἁπλῶν κυκλοφοριακῶν πράξεων, δέν ἰσχύουν ὅμως ἐφόσον οἱ κυκλοφοριακές αὐτές πράξεις ἀποτελοῦν λειτουργικά καθορισμένα τμήματα τῆς κύκλησης ἀτομικῶν βιομηχανικῶν κεφαλαίων.

Γιά νά τό διασαφηνίσουμε αὐτό, τό καλύτερο εἶναι νά ἐξετάσουμε τό προτσές κυκλοφορίας στήν ἀδιάκοπη συνάρτησή του, ὅπως ἐμφανίζεται στίς δυό μορφές:

$$\text{II)}\ \Pi \ldots E' \begin{cases} E- \\ -X' \\ \varepsilon- \end{cases} \begin{cases} \mathrm{X}-\mathrm{E} <^{\Delta}_{M\pi} \ldots \Pi\ (\Pi') \\ \\ \chi-\varepsilon \end{cases}$$

$$\text{III)}\quad E' \begin{cases} E- \\ -X' \\ \varepsilon- \end{cases} \begin{cases} \mathrm{X}-\mathrm{E} <^{\Delta}_{M\pi} \ldots \Pi \ldots E' \\ \\ \chi-\varepsilon \end{cases}$$

Σάν σειρά κυκλοφοριακῶν πράξεων γενικά τό προτσές κυκλοφορίας (εἴτε σάν $E - X - E$, εἴτε σάν $X - E - X$) παρασταίνει μόνο τίς δυό ἀντιτιθέμενες σειρές ἐμπορευματικῶν μεταμορφώσεων, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ κάθε χωριστή μεταμόρφωση μέ τή σειρά της περιέχει τήν ἀντίθετη μεταμόρφωση ἀπό τήν πλευρά τοῦ ξένου ἐμπορεύματος ἤ τοῦ ξένου χρήματος πού βρίσκεται ἀπέναντί της.

Αὐτό πού ἀπό τήν πλευρά τοῦ κατόχου τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι $E - X$, ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἀγοραστῆ εἶναι $X - E$· ἡ πρώτη μεταμόρφωση τοῦ ἑνός ἐμπορεύματος σέ $E - X$ εἶναι ἡ δεύτερη μεταμόρφωση τοῦ ἄλλου ἐμπορεύματος πού ἐμφανίζεται σάν X· τό ἀντίστροφο συμβαίνει στό $X - E$. Ἑπομένως, ὅσα τονίσαμε σχετικά μέ τή σύμπλεξη τῆς μεταμόρφωσης τοῦ ἐμπορεύματος πού βρίσκεται στό ἕνα στάδιο μέ τή μεταμόρφωση ἑνός ἄλλου ἐμπορεύματος στό ἄλλο στάδιο ἰσχύουν καί γιά τήν κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον ὁ κεφαλαιοκράτης ἐνεργεῖ σάν ἀγοραστής καί πουλητής ἐμπορεύματος, καί τό κεφάλαιό του συνεπῶς σάν χρῆμα ἀπέναντι σέ ξένο ἐμπόρευμα, ἤ σάν ἐμπόρευμα ἀπέναντι σέ ξένο χρῆμα. Αὐτή ὅμως ἡ σύμπλεξη τῶν ἐμπορευματικῶν μεταμορφώσεων δέν ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καί ἔκφραση τῆς σύμπλεξης τῶν μεταμορφώσεων τῶν κεφαλαίων.

Πρῶτο, ὅπως εἴδαμε, μπορεῖ τό $X - E\ (M\pi)$ νά παρασταίνει μιά σύμπλεξη τῶν μεταμορφώσεων διάφορων ἀτομικῶν κεφαλαίων. Λογουχάρη τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο τοῦ βαμβακοκλωστουργοῦ ἐπιχειρηματία, τό νῆμα, ἀναπληρώνεται ἐνμέρει μέ κάρβουνο. Ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου του βρίσκεται μέ χρηματική μορφή καί ἀπό τή μορφή αὐτή μετατρέπεται σέ ἐμπορευματική μορφή, ἐνῶ τό κεφάλαιο τοῦ κεφαλαιοκράτη πού παράγει κάρβουνο βρίσκεται μέ ἐμπορευματική μορφή καί γιαυτό μετατρέπεται σέ χρηματική μορφή· ἡ ἴδια κυ-

κλοφοριακή πράξη παρασταίνει ἐδῶ ἀντίθετες μεταμορφώσεις δυό βιομηχανικῶν κεφαλαίων (πού ἀνήκουν σέ διαφορετικούς κλάδους παραγωγῆς), παρασταίνει δηλαδή τή σύμπλεξη τῆς σειρᾶς τῶν μεταμορφώσεων αὐτῶν τῶν κεφαλαίων. Ὅπως εἴδαμε ὅμως, τό *Μπ*, στό ὁποῖο μετατρέπεται τό *Χ*, δέ χρειάζεται νά εἶναι ὁπωσδήποτε ἐμπορευματικό κεφάλαιο μέ τήν κατηγορηματική ἔννοια τῆς λέξης, δηλ. δέ χρειάζεται νά εἶναι μιά λειτουργική μορφή βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, δέ χρειάζεται νάχει παραχθεῖ ἀπό ἕναν κεφαλαιοκράτη. Εἶναι πάντα *Χ — Ε*, ἀπό τή μιά μεριά, καί *Ε — Χ*, ἀπό τήν ἄλλη, ὄχι ὅμως πάντα σύμπλεξη μεταμορφώσεων κεφαλαίου. Ἔπειτα, τό *Χ — Δ*, ἡ ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης, δέν ἀποτελεῖ ποτέ σύμπλεξη μεταμορφώσεων κεφαλαίου, ἐπειδή ἡ ἐργατική δύναμη παρόλο πού εἶναι ἐμπόρευμα τοῦ ἐργάτη, γίνεται ὡστόσο κεφάλαιο μόνο ἀπό τή στιγμή πού ἔχει πουληθεῖ στόν κεφαλαιοκράτη. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στό προτσές *Ε′ — Χ′* δέ χρειάζεται τό *Χ′* νά εἶναι μεταμορφωμένο ἐμπορευματικό κεφάλαιο· μπορεῖ νά εἶναι μετατροπή σέ χρῆμα τοῦ ἐμπορεύματος ἐργατική δύναμη (μισθός ἐργασίας), ἤ ἑνός προϊόντος πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό ἕνα αὐτοτελῆ ἐργάτη, ἀπό ἕνα δοῦλο, ἀπό ἕνα δουλοπάροικο ἤ ἀπό μιά κοινότητα.

Δεύτερο, ὅμως, ἄν ὑποθέσουμε πώς ὅλη ἡ παραγωγή τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς γίνεται μέ κεφαλαιοκρατικό τρόπο, δέν εἶναι καθόλου ἀπαραίτητο γιά τήν ἐκπλήρωση τοῦ λειτουργικά καθορισμένου ρόλου κάθε μεταμόρφωσης, πού συντελεῖται μέσα στά πλαίσια τοῦ προτσές κυκλοφορίας ἑνός ἀτομικοῦ κεφαλαίου, ἡ μεταμόρφωση αὐτή νά παρασταίνει τήν ἀντίστοιχη ἀντίθετη μεταμόρφωση στήν κύκληση τοῦ ἄλλου κεφαλαίου. Λογουχάρη, στήν κύκληση *Π ... Π* τό *Χ′*, πού χρηματοποιεῖ τό *Ε′*, μπορεῖ ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἀγοραστῆ νά εἶναι μόνο ἡ μεταμορφωμένη σέ χρῆμα ὑπεραξία του (ἄν τό ἐμπόρευμα ἀποτελεῖται ἀπό εἴδη κατανάλωσης): ἤ στό $X' - E' < {}^{\Delta}_{M\pi}$ (ὅπου δηλ. τό κεφάλαιο μπαίνει κιόλας συσσωρευμένο) γιά τόν πουλητή τοῦ *Μπ* μπορεῖ τό *Χ′* νά μπεῖ στήν κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου του μόνο σάν ἀναπλήρωση τῆς κεφαλαιακῆς προκαταβολῆς του, ἤ νά μή ξαναμπεῖ καθόλου στήν κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου του ἄν λοξοδρομήσει καί ξοδευτεῖ σάν εἰσόδημα.

Τό ζήτημα λοιπόν, πῶς — τόσο σχετικά μέ τό κεφάλαιο, ὅσο καί σχετικά μέ τήν ὑπεραξία — ἀλληλοαναπληρώνονται μέσα στό προτσές τῆς κυκλοφορίας τά διάφορα συστατικά τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, πού τά ἀτομικά κεφάλαια ἀποτελοῦν μόνο αὐτοτελῶς λειτουργοῦντα συστατικά του, δέ λύνεται μέ τήν ἐξέταση τῶν ἁπλῶν συμπλέξεων τῶν μεταμορφώσεων τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας, πού εἶναι κοινές γιά τήν κεφαλαιακή κυκλοφορία καί γιά κάθε ἄλλη ἐμπορευματική κυκλοφορία, ἀλλά ἀπαιτεῖ ἄλλο τρόπο ἐξέτασης. Ὡς τώρα ἀρκέστηκαν ἐδῶ σέ φράσεις πού, ἄν ἀναλυθοῦν πιό ἐπισταμένα, δέν περιέχουν παρά ἀόριστες παραστάσεις παρμένες ἀποκλειστικά ἀπό συμπλέξεις μεταμορφώσεων πού ἀνήκουν σέ ὁποιαδήποτε ἐμπορευματική κυκλοφορία.

Μιά ἀπό τίς πιό χειροπιαστές ἰδιομορφίες τοῦ προτσές κυκλοφορίας τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, εἶναι τό γεγονός ὅτι, ἀπό τή μιά μεριά, τά στοιχεῖα πού συγκροτοῦν τό παραγωγικό κεφάλαιο προέρχονται ἀπό τήν ἀγορά ἐμπορευμάτων καί πρέπει ν' ἀνανεώνονται διαρκῶς ἀπ' αὐτήν, ν' ἀγοράζονται σάν ἐμπορεύματα, καί ὅτι, ἀπό τήν ἄλλη, τό προϊόν τοῦ προτσές ἐργασίας προέρχεται ἀπό αὐτήν σάν ἐμπόρευμα καί πρέπει διαρκῶς νά πουλιέται σάν ἐμπόρευμα. Ἀρκεῖ λχ. νά συγκρίνουμε ἕναν σύγχρονο παχτωτή τῆς Κάτω Σκωτίας μέ ἕναν μικροαγρότη παλαιοῦ τύπου τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης. Ὁ πρῶτος πουλάει ὅλο του τό προϊόν καί γιαυτό πρέπει ὅλα τά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ προϊόντος, ἀκόμα καί τό σπόρο, νά τ' ἀναπληρώνει στήν ἀγορά, ὁ δεύτερος καταναλώνει ἄμεσα τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϊόντος του, ἀγοράζει καί πουλάει ὅσο τό δυνατό λιγότερα, φτιάχνει τά ἐργαλεῖα του, τά ροῦχα του κλπ. ὅσο εἶναι δυνατό μόνος του.

Μέ βάση ὅλα αὐτά ἀντιπαράθεσαν τή μιά στήν ἄλλη τή φυσική οἰκονομία, τή χρηματική οἰκονομία καί τήν πιστωτική οἰκονομία σάν τίς τρεῖς χαρακτηριστικές οἰκονομικές μορφές κίνησης τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς.

Πρῶτο: οἱ τρεῖς αὐτές μορφές δέν ἀποτελοῦν ἰσότιμες φάσεις ἐξέλιξης. Ἡ λεγόμενη πιστωτική οἰκονομία δέν εἶναι παρά μιά μορφή τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας, ἐφόσον καί οἱ δυό αὐτοί ὅροι ἐκφράζουν λειτουργίες συναλλαγῆς ἤ τρόπους συναλλαγῆς ἀνάμεσα στούς ἴδιους τούς παραγωγούς. Στήν ἀναπτυγμένη κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἡ χρηματική οἰκονομία ἐμφανίζεται πιά μόνο σάν βάση τῆς πιστωτικῆς οἰκονομίας. Ἔτσι ἡ χρηματική οἰκονομία καί ἡ πιστωτική οἰκονομία ἀντιστοιχοῦν ἁπλῶς σέ διάφορες βαθμίδες ἐξέλιξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, σέ καμιά περίπτωση ὅμως δέν ἀποτελοῦν διαφορετικές αὐτοτελεῖς μορφές συναλλαγῆς σέ σύγκριση μέ τή φυσική οἰκονομία. Μέ τό ἴδιο δικαίωμα θά μποροῦσε κανείς ν' ἀντιπαραθέσει στίς δυό αὐτές μορφές σάν ἰσότιμες τίς πολύ διαφορετικές μορφές τῆς φυσικῆς οἰκονομίας.

Δεύτερο: ἐπειδή στίς κατηγορίες: χρηματική οἰκονομία καί πιστωτική οἰκονομία δέν τονίζεται καί δέν προβάλλεται σάν διακριτικό γνώρισμα ἡ οἰκονομία, δηλ. τό ἴδιο τό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἀλλά ὁ ἀντίστοιχος στήν οἰκονομία τρόπος συναλλαγῆς ἀνάμεσα στούς διάφορους παράγοντες τῆς παραγωγῆς ἤ ἀνάμεσα στούς παραγωγούς, θάπρεπε νά γίνει τό ἴδιο καί κατά τήν ἐξέταση τῆς πρώτης κατηγορίας. Ἔτσι, ἀντί γιά φυσική οἰκονομία θάπρεπε νά μιλᾶμε γιά ἀνταλλαχτική οἰκονομία. Μιά ὁλότελα κλειστή φυσική οἰκονομία, λχ. σάν τό κράτος τῶν Ἴνκα στό Περοῦ, δέ θά ὑπαγόταν σέ καμιά ἀπό αὐτές τίς κατηγορίες.

Τρίτο: ἡ χρηματική οἰκονομία εἶναι κοινή σέ κάθε ἐμπορευματική παραγωγή, καί τό προϊόν ἐμφανίζεται σάν ἐμπόρευμα στούς πιό διαφορετικούς ὀργανισμούς τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς. Ἑπομένως αὐτό πού θά χαρακτήριζε τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή θἆταν μόνο ἡ

ἔκταση στήν ὁποία τό προϊόν παράγεται σάν ἐμπορικό εἶδος, σάν ἐμπόρευμα, ἄρα καί ἡ ἔκταση πού τά συστατικά του στοιχεῖα πρέπει νά ξαναμπαίνουν σάν ἐμπορικά εἴδη, σάν ἐμπορεύματα, στήν οἰκονομία ἀπό τήν ὁποία προέρχεται τό προϊόν.

Πράγματι ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή εἶναι ἡ ἐμπορευματική παραγωγή σάν γενική μορφή τῆς παραγωγῆς, εἶναι ὅμως τέτια, καί στήν ἐξέλιξή της γίνεται δλοένα καί περισσότερο τέτια, μόνο ἐπειδή σ' αὐτήν ἡ ἴδια ἡ ἐργασία ἐμφανίζεται σάν ἐμπόρευμα, ἐπειδή ὁ ἐργάτης πουλάει τήν ἐργασία, δηλ. τή λειτουργία τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, καί μάλιστα, σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας, τήν πουλάει στήν ἀξία της, πού καθορίζεται ἀπό τό κόστος τῆς ἀναπαραγωγῆς της. Στό βαθμό πού ἡ ἐργασία μετατρέπεται σέ μισθωτή ἐργασία, στόν ἴδιο βαθμό ὁ παραγωγός μετατρέπεται σέ βιομήχανο κεφαλαιοκράτη· γιαυτό ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή (ἄρα καί ἡ ἐμπορευματική παραγωγή) ἐμφανίζεται σ' ὅλη τήν ἔκτασή της μόνο ὅταν καί ὁ ἄμεσος ἀγρότης παραγωγός γίνει μισθωτός ἐργάτης. Στή σχέση ἀνάμεσα στόν κεφαλαιοκράτη καί στό μισθωτό ἐργάτη ἡ χρηματική σχέση, ἡ σχέση ἀγοραστῆ καί πουλητῆ, γίνεται μιά σχέση πού ἐνυπάρχει στήν ἴδια τήν παραγωγή. Στή βάση της ὅμως αὐτή ἡ σχέση στηρίζεται στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς καί ὄχι στόν τρόπο τῆς συναλλαγῆς· ἀντίθετα, ὁ τρόπος τῆς συναλλαγῆς πηγάζει ἀπό τό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς. Ἐξάλλου στόν ἀστικό ὁρίζοντα, ὅπου ὅλη ἡ προσοχή τῶν ἀνθρώπων συγκεντρώνεται στό πῶς θά κάνουν ἐπικερδεῖς δουλίτσες, ἀνταποκρίνεται τό γεγονός ὅτι τή βάση τοῦ τρόπου συναλλαγῆς δέν τή βλέπουν στό χαρακτήρα τοῦ τρόπου παραγωγῆς στόν ὁποῖο ἀντιστοιχεῖ, ἀλλ' ἀντίστροφα[7].

Ὁ κεφαλαιοκράτης ρίχνει στήν κυκλοφορία μέ τή μορφή χρήματος μικρότερη ἀξία ἀπό τήν ἀξία πού τραβάει ἀπ' αὐτήν, ἐπειδή ρίχνει σ' αὐτήν μέ τή μορφή ἐμπορεύματος μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τήν ἀξία πού ἔχει τραβήξει ἀπ' αὐτήν μέ τή μορφή ἐμπορεύματος. Ἐφόσο λειτουργεῖ σάν ἁπλή προσωποποίηση τοῦ κεφαλαίου, σάν βιομήχανος κεφαλαιοκράτης, ἡ προσφορά του σέ ἐμπορευματική ἀξία εἶναι πάντα μεγαλύτερη ἀπό τή ζήτησή του σέ ἐμπορευματική ἀξία. Ἄν καλύπτονταν ἡ προσφορά του καί ἡ ζήτησή του ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη, θά σήμαινε πώς τό κεφάλαιό του δέν ἀξιοποιεῖται· δέ θά λειτουργοῦσε σάν παραγωγικό κεφάλαιο· τό παραγωγικό κεφάλαιο θά μετατρεπόταν σέ ἐμπορευματικό κεφάλαιο πού δέν εἶναι φορέας ὑπεραξίας, δέ θἆχε ἀπομυζήσει κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς ὑπεραξία ἀπό τήν ἐργατική δύναμη μέ τή μορφή ἐμπορεύματος, δηλ. δέ θἆχε καθόλου λειτουργήσει

[7] Ὡς ἐδῶ ἀπό τό χειρόγραφο V. Τό ὑπόλοιπο, ὥς τό τέλος τοῦ κεφαλαίου, εἶναι μιά σημείωση πού βρίσκεται σέ ἕνα τετράδιο τοῦ 1877 ἤ 1878 ἀνάμεσα σέ ἀποδελτιωμένες περικοπές βιβλίων.

σάν κεφάλαιο· πράγματι ὁ κεφαλαιοκράτης εἶναι ὑποχρεωμένος «νά πουλήσει πιό ἀκριβά ἀπ' ὅ,τι ἔχει ἀγοράσει», αὐτό ὅμως τό καταφέρνει μόνο καί μόνο ἐπειδή χάρη στό κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγῆς, τό πιό φτηνό — πιό φτηνό γιατί εἶναι μικρότερης ἀξίας — ἐμπόρευμα πού ἔχει ἀγοράσει, τό μετάτρεψε σ' ἕνα ἐμπόρευμα μεγαλύτερης ἀξίας, καί συνεπῶς πιό ἀκριβό. Πουλάει πιό ἀκριβά ὄχι ἐπειδή πουλάει τό ἐμπόρευμά του πάνω ἀπό τήν ἀξία του, ἀλλά ἐπειδή πουλάει ἕνα ἐμπόρευμα πού ἡ ἀξία του εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τό ἄθροισμα τῆς ἀξίας τῶν στοιχείων πού μπῆκαν στήν παραγωγή του.

Τό ποσοστό ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου τοῦ κεφαλαιοκράτη εἶναι τόσο μεγαλύτερο, ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτησή του, δηλ. ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό πλεόνασμα τῆς ἐμπορευματικῆς ἀξίας πού προσφέρει πάνω ἀπό τήν ἐμπορευματική ἀξία πού ζητᾶ. Σκοπός του δέν εἶναι νά καλύπτονται ἀμοιβαῖα ἡ ζήτηση καί ἡ προσφορά, ἀλλά ὅσο τό δυνατό νά μή καλύπτονται· ἡ ζήτησή του νά ὑπερκαλύπτεται ἀπό τήν προσφορά του.

Αὐτό πού ἰσχύει γιά τόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη ἰσχύει καί γιά ὅλη τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν.

Ἐφόσον ὁ κεφαλαιοκράτης προσωποποιεῖ ἁπλῶς τό βιομηχανικό κεφάλαιο, ἡ ζήτησή του συνίσταται μόνο στή ζήτηση μέσων παραγωγῆς καί ἐργατικῆς δύναμης. Ἀπό ἄποψη ἀξίας ἡ ζήτηση *Μπ* ἀπό μέρους του εἶναι μικρότερη ἀπό τό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβάλει. Ἀγοράζει μέσα παραγωγῆς μικρότερης ἀξίας ἀπό τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου του, καί ἑπομένως ἀκόμα μικρότερης ἀξίας ἀπό τήν ἀξία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου πού προσφέρει.

Ὅσο γιά τή ζήτηση ἐργατικῆς δύναμης ἀπό μέρους του, ἡ ἀξία της καθορίζεται ἀπό τή σχέση τοῦ μεταβλητοῦ του κεφαλαίου πρός τό συνολικό του κεφάλαιο, ἑπομένως $= \mu : K$, καί γιαυτό στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἡ ζήτηση ἐργατικῆς δύναμης αὐξάνει ἀναλογικά σέ μικρότερη κλίμακα ἀπ' ὅ,τι ἡ ζήτηση μέσων παραγωγῆς ἀπό μέρους του. Σέ διαρκῶς αὐξανόμενη κλίμακα ὁ κεφαλαιοκράτης γίνεται μεγαλύτερος ἀγοραστής *Μπ* παρά *Δ*.

Ἐφόσον ὁ ἐργάτης μετατρέπει τό μισθό του κυρίως σέ μέσα συντήρησης, καί μάλιστα στό μεγαλύτερό του μέρος σέ ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, ἡ ζήτηση ἐργατικῆς δύναμης ἀπό μέρους τοῦ κεφαλαιοκράτη εἶναι ταυτόχρονα ἔμμεσα ζήτηση τῶν εἰδῶν κατανάλωσης πού μπαίνουν στήν κατανάλωση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ ζήτηση αὐτή ὅμως εἶναι $= \mu$, καί δέν εἶναι οὔτε κατά ἕνα ἄτομο μεγαλύτερη (ἄν ὁ ἐργάτης ἀποταμιεύει ἕνα μέρος τοῦ μισθοῦ του — ἐδῶ κατανάγκη ἀφήνουμε κατά μέρος ὅλες τίς πιστωτικές σχέσεις — σημαίνει πώς μετατρέπει ἕνα μέρος τοῦ μισθοῦ του σέ θησαυρό καί pro tanto [κατά τοῦτο τό ποσό] δέν ἐμφανίζεται σάν ζητητής, σάν ἀγοραστής). Τό ἀνώτατο ὅριο ζήτησης τοῦ κεφαλαιοκράτη εἶναι $= K = \sigma + \mu$, ἡ προσφορά του ὅμως εἶναι $= \sigma + \mu + \upsilon$· ἄν λοιπόν ἡ σύνθεση τοῦ ἐμπορευματικοῦ του κεφαλαίου εἶναι $= 80_\sigma + 20_\mu + 20_\upsilon$, ἡ ζήτησή του εἶναι $= 80_\sigma + 20_\mu$, δηλ. σέ ἀξία εἶναι μικρότερη κατά $^1/_5$ ἀπό τήν προσφορά

του. Όσο πιό μεγάλο εἶναι τό ποσοστό τῆς μάζας υ (τό ποσοστό κέρδους) πού παράγει, τόσο μικρότερη εἶναι ἡ ζήτησή του σέ σχέση μέ τήν προσφορά του. Παρόλο πού ἡ ζήτηση ἐργατικῆς δύναμης, ἐπομένως ἔμμεσα ἡ ζήτηση ἀναγκαίων μέσων συντήρησης, ἀπό μέρους τοῦ κεφαλαιοκράτη γίνεται μέ τήν πρόοδο τῆς παραγωγῆς προοδευτικά μικρότερη ἀπό τή ζήτηση μέσων παραγωγῆς ἀπό μέρους του, ὡστόσο δέν πρέπει, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, νά ξεχνοῦμε πώς ἡ ζήτηση *Μπ* ἀπό μέρους του εἶναι πάντα μικρότερη ἀπό τό κεφάλαιό του. Ἡ ζήτηση μέσων παραγωγῆς ἀπό μέρους τοῦ κεφαλαιοκράτη πρέπει λοιπόν πάντα νά εἶναι μικρότερης ἀξίας, ἀπό τό ἐμπορευματικό προϊόν τοῦ κεφαλαιοκράτη ἐκείνου πού τοῦ προμηθεύει αὐτά τά μέσα παραγωγῆς καί πού ἐργάζεται μέ ἴσο κεφάλαιο καί μέ ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους. Τό γεγονός ὅτι οἱ προμηθευτές του εἶναι πολλοί κεφαλαιοκράτες, καί ὄχι ἕνας, δέν ἀλλάζει καθόλου τά πράγματα. Ἄν ὑποθέσουμε πώς τό κεφάλαιό του εἶναι 1000 λίρ. στ. καί τό σταθερό μέρος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου = 800 λίρ. στ., τότε ἡ ζήτηση πού προβάλλει σ' ὅλους μαζί τούς ἄλλους κεφαλαιοκράτες = 800 λίρ. στ. Αὐτοί ὅμως ὅλοι μαζί προσφέρουν γιά 1000 λίρ. στ. (ἀδιάφορο τί μέρος ἀπ' αὐτό τό ποσό ἀναλογεῖ στόν καθένα τους καί ἀδιάφορο τί ποσοστό τοῦ συνολικοῦ του κεφαλαίου ἀποτελεῖ τό ποσό πού τοῦ ἀναλογεῖ) καί μέ ἴδιο ποσοστό κέρδους, μέσα παραγωγῆς ἀξίας 1200 λιρ. στ.: δηλ. ἡ ζήτησή του καλύπτει μόνο τά $^2/_3$ τῆς προσφορᾶς τους, ἐνῶ ἡ δική του συνολική ζήτηση καλύπτει μόνο τά $^4/_5$ τῆς δικῆς του προσφορᾶς, ἄν ἐξεταστεῖ ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀξίας της.

Τώρα πρέπει ἀκόμα νά προτρέξουμε καί νά ἐξετάσουμε στά πεταχτά τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου. Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό συνολικό κεφάλαιο τοῦ κεφαλαιοκράτη εἶναι 5000 λίρ. στ., ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 4000 εἶναι πάγιο κεφάλαιο καί οἱ 1000 κυκλοφοριακό. Αὐτές οἱ $1000 = 800_{\sigma} + 200_{\mu}$, σύμφωνα μέ τήν πιό πάνω ὑπόθεσή μας. Γιά νά περιστραφεῖ τό συνολικό του κεφάλαιο μιά φορά τό χρόνο, πρέπει τό κυκλοφοριακό του κεφάλαιο νά περιστραφεῖ πέντε φορές μέσα στό χρόνο. Στήν περίπτωση αὐτή τό ἐμπορευματικό του προϊόν = 6000 λίρ. στ., δηλ. κατά 1000 λίρ. στ. μεγαλύτερο ἀπό τό προκαταβλημένο κεφάλαιό του, πράγμα πού δίνει πάλι τήν ἴδια σχέση ὑπεραξίας ὅπως καί πιό πάνω:

$5000\ K:\ 1000_{\upsilon} = 100_{(\sigma+\mu)} : 20_{\upsilon}$. Δηλαδή αὐτή ἡ περιστροφή δέν ἀλλάζει κατά τίποτα τή σχέση τῆς συνολικῆς του ζήτησης πρός τή συνολική του προσφορά, ἡ πρώτη μένει κατά $^1/_5$ μικρότερη ἀπό τή δεύτερη.

Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό πάγιο κεφάλαιό του πρέπει ν' ἀνανανεώνεται κάθε 10 χρόνια. Δηλαδή ὁ κεφαλαιοκράτης ἀποσβήνει κάθε χρόνο τό $^1/_{10}$ = 400 λίρ. στ. Ἔτσι στό τέλος τοῦ χρόνου ἔχει ἀκόμα μιάν ἀξία 3600 λίρ. στ. σέ πάγιο κεφάλαιο + 400 λίρ. στ. σέ χρῆμα. Ἐφόσον ἀπαιτοῦνται ἐπισκευές, καί οἱ ἐπισκευές αὐτές δέν ξεπερνοῦν τό μέσο ὅρο, οἱ δαπάνες γι' αὐτές τίς ἐπισκευές δέν εἶναι παρά τοποθετήσεις κεφαλαίων πού τίς κάνει ὁ κεφαλαιοκράτης ἐκ τῶν ὑστέρων.

Μποροῦμε νά πάρουμε τό ζήτημα ἔτσι, σάν νάχει ὁ κεφαλαιοκράτης συνυπολογήσει ἐξαρχῆς τά ἔξοδα ἐπισκευῆς στήν ἀποτίμηση τοῦ κεφαλαίου πού τοποθέτησε, ἐφόσον μπαίνει στό χρονιάτικο ἐμπορευματικό προϊόν του, ἔτσι πού συμπεριλαβαίνονται κι αὐτά στήν ἀπόσβεση τοῦ $^1/_{10}$. (Πράγματι, ἄν ἡ ἀνάγκη ἐπισκευῶν εἶναι κάτω ἀπό τό μέσο ὅρο, αὐτό πάει πρός ὄφελός του, ἀπαράλλαχτα ὅπως εἶναι δική του ζημιά ἄν ἡ ἀνάγκη ἐπισκευῶν ξεπεράσει τό μέσο ὅρο. Οἱ διαφορές ὅμως ἐξισώνονται γιά ὅλη τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν πού ἀσχολοῦνται στόν ἴδιο βιομηχανικό κλάδο.) Πάντως, παρά τό γεγονός ὅτι μέ μιά μόνο περιστροφή τοῦ συνολικοῦ του κεφαλαίου τό χρόνο ἡ χρονιάτικη ζήτησή του μένει = 5000 λίρ. στ., δηλ. εἶναι ἴση μέ τό ἀρχικά προκαταβλημένο κεφάλαιό του, αὐξάνει ὡς πρός τό κυκλοφοριακό μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἐνῶ μειώνεται συνεχῶς ὡς πρός τό πάγιο μέρος του.

Ἄς ἔρθουμε τώρα στήν ἀναπαραγωγή. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ὁ κεφαλαιοκράτης τρώει ὅλη τήν ὑπεραξία χ καί πώς μετατρέπει ξανά σέ παραγωγικό κεφάλαιο μόνο τό ἀρχικό κεφαλαιακό μέγεθος *Κ*. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ζήτηση τοῦ κεφαλαιοκράτη εἶναι σέ ἀξία ἴση μέ τήν προσφορά του. Ὄχι ὅμως ὡς πρός τήν κίνηση τοῦ κεφαλαίου του: σάν κεφαλαιοκράτης προβάλλει ζήτηση μόνο γιά τά $^4/_5$ τῆς προσφορᾶς του (ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀξίας)· τό ὑπόλοιπο $^1/_5$ τό καταναλώνει σάν μή κεφαλαιοκράτης, ὄχι λόγω τῆς λειτουργίας του σάν κεφαλαιοκράτης, ἀλλά γιά τίς ἀτομικές του ἀνάγκες ἤ γιά τήν ἀτομική του διασκέδαση.

Στήν περίπτωση αὐτή ὁ λογαριασμός του, ὑπολογισμένος σέ ποσοστά, εἶναι:

Σάν κεφαλαιοκράτης	ζήτηση = 100,	προσφορά = 120
Σάν ἄνθρωπος τῆς καλοπέρασης	= 20,	προσφορά = —
Σύνολο ζήτησης	= 120,	προσφορά = 120

Μιά τέτια ὑπόθεση ἰσοδυναμεῖ μέ ὑπόθεση μή ὕπαρξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ἐπομένως καί μή ὕπαρξης τοῦ ἴδιου τοῦ βιομήχανου κεφαλαιοκράτη. Γιατί, ὅταν ὑποθέτουμε πώς ἡ ἀτομική ἀπόλαυση εἶναι αὐτό πού δρᾶ σάν κίνητρο καί ὄχι ὁ πλουτισμός αὐτός καθαυτός, τότε καταργοῦμε τήν ἴδια τή βάση τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ἡ προϋπόθεση αὐτή ὅμως εἶναι καί τεχνικά ἀδύνατη. Ὁ κεφαλαιοκράτης δέν εἶναι ὑποχρεωμένος μόνο νά σχηματίζει ἀποθεματικό κεφάλαιο γιά ν' ἀντιμετωπίζει τίς διακυμάνσεις τῶν τιμῶν καί γιά νά μπορεῖ νά περιμένει τίς εὐνοϊκές συγκυρίες γιά τίς ἀγοραπωλησίες του· εἶναι ὑποχρεωμένος νά συσσωρεύει κεφάλαιο, γιά νά ἐπεκτείνει μ' αὐτό τήν παραγωγή καί γιά νά εἰσάγει τίς τεχνικές πρόοδες στόν παραγωγικό του ὀργανισμό.

Γιά νά συσσωρεύει κεφάλαιο, πρέπει πρίν ἀπ' ὅλα ν' ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας μέ τή μορφή χρήματος, πού εἰσρέει σ' αὐτόν ἀπό τήν κυκλοφορία, καί ν' αὐξάνει αὐτό τό μέρος μέ

τή μορφή θησαυροῦ, ὥσπου ὁ θησαυρός αὐτός ν' ἀποχτήσει τίς διαστάσεις πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν ἐπέκταση τῆς παλιᾶς ἐπιχείρησης, ἤ γιά τό ἄνοιγμα μιᾶς καινούργιας παράλληλης ἐπιχείρησης. Ὅσο διαρκεῖ ὁ σχηματισμός τοῦ θησαυροῦ, δέν αὐξάνει ἡ ζήτηση τοῦ κεφαλαιοκράτη· τό χρῆμα εἶναι ἀκινητοποιημένο· δέν ἀποσύρει ἀπό τήν ἀγορά ἐμπορευμάτων κανένα ἰσοδύναμο σέ ἐμπορεύματα γιά τό ἰσοδύναμο σέ χρῆμα, πού ἔχει ἀποσύρει ἀπό τήν ἀγορά ἔναντι τοῦ ἐμπορεύματος πού εἶχε ρίξει σ' αὐτήν.

Ἐδῶ ἀφήνουμε κατά μέρος τήν πίστη· καί ἀνήκει στήν περιοχή τῆς πίστης λχ. ἡ περίπτωση πού ὁ κεφαλαιοκράτης καταθέτει σέ μιά τράπεζα ἐπί ἀνοικτῷ λογαριασμῷ ἔναντι τόκου τό χρῆμα, στό μέτρο πού συγκεντρώνεται στά χέρια του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ[8]

Ἡ κίνηση τοῦ κεφαλαίου περνάει, ὅπως εἴδαμε, ἀπό τή σφαίρα τῆς παραγωγῆς καί ἀπό τίς δυό φάσεις τῆς σφαίρας τῆς κυκλοφορίας σέ μιά χρονικά διαδοχική σειρά. Ἡ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς ἀποτελεῖ τό χρόνο παραγωγῆς του, ἡ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας ἀποτελεῖ τό χρόνο τῆς κυκλοφορίας του (Zirkulations-oder Umlaufszeit). Ἔτσι ὁ συνολικός χρόνος πού χρειάζεται γιά νά διαγράψει τήν κύκλησή του εἶναι ἴσος μέ τό ἄθροισμα τοῦ χρόνου παραγωγῆς καί τοῦ χρόνου κυκλοφορίας.

Ὁ χρόνος παραγωγῆς περικλείει φυσικά τήν περίοδο τοῦ προτσές ἐργασίας, ὅμως τό προτσές ἐργασίας δέν περικλείει ὅλο τό χρόνο παραγωγῆς. Ἄς θυμηθοῦμε πρῶτα-πρῶτα πώς ἕνα μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ὑπάρχει μέ τή μορφή μέσων ἐργασίας, λχ. μηχανῶν, χτιρίων κλπ., πού ὥς τό τέλος τῆς ζωῆς τους χρησιμεύουν στά ἴδια, διαρκῶς ἐπαναλαβαινόμενα προτσές ἐργασίας. Ἡ περιοδική διακοπή τοῦ προτσές ἐργασίας, λχ. τή νύχτα, διακόπτει βέβαια τή λειτουργία αὐτῶν τῶν μέσων ἐργασίας, δέ διακόπτει ὅμως τήν παραμονή τους στόν τόπο τῆς παραγωγῆς. Βρίσκονται σ' αὐτόν ὄχι μόνο ὅταν λειτουργοῦν, ἀλλά ἀκόμα κι ὅταν δέ λειτουργοῦν. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, πρέπει ὁ κεφαλαιοκράτης νά κρατάει διαθέσιμο ὁρισμένο ἀπόθεμα πρώτων καί βοηθητικῶν ὑλῶν, γιά νά μπορεῖ νά συνεχίζεται τό προτσές τῆς παραγωγῆς γιά μικρότερα ἤ μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα σέ καθορισμένη ἀπό τά πρίν κλίμακα, χωρίς νά ἐξαρτιέται ἀπό τίς συμπτώσεις τῆς καθημερινῆς προμήθειάς τους ἀπό τήν ἀγορά. Αὐτό τό ἀπόθεμα πρώτων ὑλῶν κλπ. μόνο βαθμιαῖα καταναλώνεται παραγωγικά. Ἔτσι δημιουργιέται μιά διαφορά ἀνάμεσα στό χρόνο παραγωγῆς[9] του καί στό χρόνο λειτουργίας του. Ὥστε ὁ χρόνος παραγωγῆς τῶν μέσων παραγωγῆς γενικά περιλαβαίνει 1) τό χρόνο, πού στή διάρκειά του λειτουργοῦν

---

[8] Ἀπό δῶ καί μπρός ἀπό τό χειρόγραφο IV.

[9] Ὁ χρόνος παραγωγῆς ἐννοεῖται ἐδῶ μέ τήν ἐνεργητική σημασία τῆς λέξης: Ὁ χρόνος παραγωγῆς τῶν μέσων παραγωγῆς δέν εἶναι ἐδῶ ὁ χρόνος πού χρειάζεται γιά νά παραχθοῦν αὐτά τά ἴδια, ἀλλά ὁ χρόνος πού αὐτά συμμετέχουν στό προτσές παραγωγῆς ἑνός ἐμπορευματικοῦ προϊόντος. — *Φ. Ε.*

σάν μέσα παραγωγῆς, δηλ. πού χρησιμεύουν στό προτσές παραγωγῆς, 2) τά διαλείμματα, πού στή διάρκειά τους διακόπτεται τό προτσές παραγωγῆς, ἑπομένως καί ἡ λειτουργία τῶν μέσων παραγωγῆς πού ἔχουν ἐνσωματωθεῖ σ' αὐτό, 3) τό χρόνο πού στή διάρκειά του, μόλο πού ὑπάρχουν διαθέσιμα σάν ὅροι τοῦ προτσές, δηλ. ἀποτελοῦν κιόλας παραγωγικό κεφάλαιο, δέν ἔχουν ὅμως ἀκόμα μπεῖ στό προτσές παραγωγῆς.

Ἡ διαφορά πού ἐξετάσαμε ὥς τώρα εἶναι πάντα διαφορά ἀνάμεσα στό χρόνο παραμονῆς τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου στή σφαίρα παραγωγῆς καί στό χρόνο παραμονῆς του στό προτσές παραγωγῆς. Τό ἴδιο ὅμως τό προτσές παραγωγῆς μπορεῖ νά ἐπιβάλλει διακοπές τοῦ προτσές ἐργασίας, ἑπομένως καί τοῦ χρόνου ἐργασίας, διαλείμματα πού στή διάρκειά τους τό ἀντικείμενο ἐργασίας ὑποβάλλεται στήν ἐπενέργεια φυσικῶν προτσές χωρίς ἄλλη σύμπραξη ἀνθρώπινης ἐργασίας. Στήν περίπτωση αὐτή συνεχίζεται τό προτσές παραγωγῆς, ἑπομένως καί ἡ λειτουργία τῶν μέσων παραγωγῆς, παρά τό γεγονός ὅτι ἔχει διακοπεῖ τό προτσές ἐργασίας, ἑπομένως καί ἡ λειτουργία τῶν μέσων παραγωγῆς σάν μέσων ἐργασίας. Αὐτό γίνεται λχ. μέ τό στάρι πού ἔχει σπαρθεῖ, μέ τό κρασί πού βρίσκεται σέ ζύμωση στό ὑπόγειο, μέ τό ὑλικό κατεργασίας πολλῶν κλάδων, λχ. στά βυρσοδεψεῖα, πού ὑποβάλλεται στήν ἐπενέργεια χημικῶν προτσές. Ἐδῶ ὁ χρόνος παραγωγῆς εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τό χρόνο ἐργασίας. Ἡ διαφορά ἀνάμεσά τους συνίσταται σ' ἕνα περίσσεμα τοῦ χρόνου παραγωγῆς πάνω ἀπό τό χρόνο ἐργασίας. Τό περίσσεμα αὐτό ὀφείλεται πάντα στό γεγονός ὅτι στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς βρίσκεται *σέ λανθάνουσα κατάσταση* παραγωγικό κεφάλαιο χωρίς νά λειτουργεῖ στό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς, χωρίς νά βρίσκεται στό προτσές ἐργασίας.

Τό μέρος τοῦ λανθάνοντος παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού μένει διαθέσιμο μόνο σάν ὅρος γιά τό προτσές παραγωγῆς, ὅπως λχ. τό βαμβάκι, τό κάρβουνο κλπ. στό κλωστήριο, δέ λειτουργεῖ οὔτε σάν δημιουργός προϊόντος οὔτε σάν δημιουργός ἀξίας. Εἶναι κεφάλαιο σέ κατάσταση ἀδράνειας, ἄν καί ἡ κατάστασή του αὐτή ἀποτελεῖ ὅρο γιά τήν ἀδιάκοπη ροή τοῦ προτσές παραγωγῆς. Τά χτίρια, οἱ συσκευές κλπ., πού εἶναι ἀναγκαῖα γιά νά χρησιμεύουν σάν δοχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ ἀποθέματος (τοῦ λανθάνοντος κεφαλαίου), εἶναι ὅροι τοῦ προτσές παραγωγῆς καί γιαυτό ἀποτελοῦν συστατικά μέρη τοῦ προκαταβλημένου παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἐκπληρώνουν τή λειτουργία τους σάν φύλακες τῶν παραγωγικῶν συστατικῶν στό προκαταρχτικό στάδιο. Ἐφόσον σ' αὐτό τό στάδιο ἀπαιτοῦνται προτσές ἐργασίας, τά προτσές αὐτά ἀκριβαίνουν τήν πρώτη ὕλη κτλ., εἶναι ὅμως παραγωγικές ἐργασίες καί δημιουργοῦν ὑπεραξία, ἐπειδή ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς ἐργασίας δέν πληρώνεται, ὅπως δέν πληρώνεται καί ἕνα μέρος κάθε ἄλλης μισθωτῆς ἐργασίας. Οἱ κανονικές διακοπές τοῦ ὅλου προτσές παραγωγῆς, δηλ. τά διαλείμματα, στά ὁποῖα δέ λειτουργεῖ τό παραγωγικό κεφάλαιο, δέν παράγουν οὔτε ἀξία οὔτε ὑπεραξία. Ἀπό δῶ ἀπορέει ἡ τάση νά βάζουν τούς ἐργάτες νά ἐργάζονται καί τή νύχτα. (Βιβλίο Ι, κεφ. 8ο, 4 [σελ. 268 κ. ἑ.]). — Τά διαλείμματα στό χρόνο ἐργασίας, πού τό ἀντικείμενο ἐργασίας εἶναι ὑποχρεωμένο νά κάνει κατά τή διάρκεια τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές παραγωγῆς, δέ δημιουργοῦν οὔτε ἀξία οὔτε ὑπεραξία· προωθοῦν ὅμως τή δημιουργία τοῦ προϊόντος, ἀποτελοῦν ἕνα μέρος τῆς ζωῆς του, ἕνα προτσές ἀπό τό ὁποῖο πρέπει νά περάσει. Ἡ ἀξία τῶν συσκευῶν κλπ. μεταφέρεται στό προϊόν ἀνάλογα μέ τό σύνολο τοῦ χρόνου πού στή διάρκειά του λειτουργοῦν. Τό προϊόν ἔχει ὁδηγηθεῖ σ' αὐτό τό στάδιο ἀπό τήν ἴδια τήν ἐργασία, καί ἡ χρήση αὐτῶν τῶν συσκευῶν ἀποτελεῖ ἐξίσου ὅρο τῆς παραγωγῆς, ὅπως καί ἡ κονιορτοποίηση ἑνός μέρους τοῦ βαμβακιοῦ πού δέν μπαίνει στό προϊόν, μά πού ὡστόσο μεταβιβάζει τήν ἀξία του σ' αὐτό. Τό ἄλλο μέρος τοῦ λανθάνοντος κεφαλαίου, ὅπως τά χτίρια, οἱ μηχανές κλπ., δηλ. τά μέσα ἐργασίας, πού ἡ λειτουργία τους διακόπτεται μόνο ἀπό τά ταχτικά διαλείμματα τοῦ προτσές παραγωγῆς, — οἱ μή κανονικές διακοπές, λόγω περιορισμοῦ τῆς παραγωγῆς, κρίσεων κλπ., εἶναι καθαρές ζημιές — προσθέτει ἀξία στό προϊόν χωρίς νά μπαίνει στή δημιουργία τοῦ προϊόντος· ἡ συνολική ἀξία, πού τό μέρος αὐτό προσθέτει στό προϊόν, καθορίζεται ἀπό τή μέση διάρκεια τῆς ὕπαρξής του· χάνει ἀξία ἐπειδή χάνει ἀξία χρήσης τόσο στή διάρκεια πού λειτουργεῖ, ὅσο καί στή διάρκεια πού δέ λειτουργεῖ.

Τέλος, ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου, πού ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει στό προτσές παραγωγῆς, παρά τό γεγονός ὅτι ἔχει διακοπεῖ τό προτσές ἐργασίας, ξαναεμφανίζεται στό ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές παραγωγῆς. Ἡ ἴδια ἡ ἐργασία ἔχει θέσει ἐδῶ τά μέσα παραγωγῆς κάτω ἀπό ὅρους, ὅπου διατρέχουν ἀπό μόνα τους ὁρισμένα φυσικά προτσές πού τό ἀποτέλεσμά τους εἶναι ἕνα καθορισμένο ὠφέλιμο προϊόν ἤ μιά ἀλλαγμένη μορφή τῆς ἀξίας χρήσης τους. Ἡ ἐργασία μεταφέρει πάντα τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς στό προϊόν, ἐφόσον τά μέσα αὐτά τά καταναλώνει πραγματικά σκόπιμα σάν μέσα παραγωγῆς. Δέν ἀλλάζει καθόλου ἡ ὑπόθεση ἄν γιά τήν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ ἀποτελέσματος ἡ ἐργασία εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἐπιδρᾶ συνεχῶς μέ τά μέσα ἐργασίας πάνω στό ἀντικείμενο τῆς δουλιᾶς, ἤ ἄν εἶναι ἀρκετό νά δόσει ἁπλῶς τήν πρώτη ὤθηση, βάζοντας τά μέσα παραγωγῆς κάτω ἀπό ὅρους, ὅπου χωρίς παραπέρα σύμπραξη τῆς ἐργασίας τά μέσα παραγωγῆς, ἐξαιτίας φυσικῶν προτσές, ὑφίστανται ἀπό μόνα τους τήν ἐπιδιωκόμενη ἀλλαγή.

Ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ αἰτία πού ὁ χρόνος παραγωγῆς εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τό χρόνο ἐργασίας — εἴτε ἐπειδή τά μέσα παραγωγῆς ἀποτελοῦν ἁπλῶς λανθάνον παραγωγικό κεφάλαιο, δηλ. βρίσκονται ἀκόμα σ' ἕνα προστάδιο τοῦ πραγματικοῦ προτσές παραγωγῆς, εἴτε ἐπειδή ἡ λειτουργία τους σταματάει στή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς, λόγω τῶν διαλειμμάτων τοῦ προτσές αὐτοῦ, εἴτε, τέλος, ἐπειδή τό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς συνεπάγεται διακοπές τοῦ προτσές ἐργασίας — σέ καμιά ἀπ' αὐτές τίς περιπτώσεις τά μέσα παραγωγῆς δέ λειτουργοῦν σάν ἀπορροφητές ἐργασίας. Ὅταν ὅμως δέν ἀπορροφοῦν ἐργασία, δέν ἀπορροφοῦν καί ὑπερεργασία. Γιαυτό δέ συντελεῖται ἀξιοποίηση τοῦ πα-

ραγωγικοῦ κεφαλαίου, ὅσο βρίσκεται στό τμῆμα ἐκεῖνο τοῦ χρόνου παραγωγῆς του πού ἀποτελεῖ περίσσεμα πάνω ἀπό τό χρόνο ἐργασίας, ὅσο κι ἄν ἡ ἐπιτέλεση τοῦ προτσές ἀξιοποίηση συνδέεται ἀναπόσπαστα μ' αὐτά τά διαλείμματά του. Εἶναι φανερό πώς ὅσο περισσότερο συμπίπτουν ὁ χρόνος παραγωγῆς καί ὁ χρόνος ἐργασίας, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ παραγωγικότητα καί ἡ ἀξιοποίηση ἑνός δοσμένου παραγωγικοῦ κεφαλαίου σ' ἕνα δοσμένο χρονικό διάστημα. Ἀπό δῶ προέρχεται καί ἡ τάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς νά συντομεύει ὅσο εἶναι δυνατό τό περίσσεμα τοῦ χρόνου παραγωγῆς πάνω ἀπό τό χρόνο ἐργασίας. Παρόλο ὅμως πού ὁ χρόνος παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου μπορεῖ νά ἀποκλίνει ἀπό τό χρόνο ἐργασίας του, ὡστόσο τόν περικλείνει πάντα, καί τό ἴδιο τό περίσσεμα δέν ἀποτελεῖ παρά ὅρο τοῦ προτσές παραγωγῆς. Ὥστε ὁ χρόνος παραγωγῆς εἶναι πάντα ὁ χρόνος, πού στή διάρκειά του τό κεφάλαιο παράγει ἀξίες χρήσης καί ἀξιοποιεῖται τό ἴδιο, δηλ. λειτουργεῖ σάν παραγωγικό κεφάλαιο, μόλο πού ὁ χρόνος παραγωγῆς συμπεριλαβαίνει καί χρόνο, ὅπου τό κεφάλαιο εἴτε ὑπάρχει σέ λανθάνουσα κατάσταση, εἴτε ἀκόμα παράγει δίχως ν' ἀξιοποιεῖται.

Μέσα στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας τό κεφάλαιο βρίσκεται μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ καί χρηματικοῦ κεφαλαίου. Τά δυό του προτσές κυκλοφορίας συνίστανται στή μετατροπή ἀπό τήν ἐμπορευματική μορφή στή χρηματική κι ἀπό τή χρηματική στήν ἐμπορευματική. Τό γεγονός, ὅτι ἡ μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος σέ χρῆμα εἶναι ἐδῶ συνάμα καί πραγματοποίηση τῆς ἐνσωματωμένης στό ἐμπόρευμα ὑπεραξίας καί ὅτι ἡ μετατροπή τοῦ χρήματος σέ ἐμπόρευμα εἶναι συνάμα καί μετατροπή ἤ ξαναμετατροπή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας στή μορφή τῶν στοιχείων παραγωγῆς της, δέν ἀλλάζει τίποτα στό ὅτι τά προτσές αὐτά σάν προτσές κυκλοφορίας εἶναι καί προτσές τῶν ἁπλῶν μεταμορφώσεων τοῦ ἐμπορεύματος.

Ὁ χρόνος κυκλοφορίας καί ὁ χρόνος παραγωγῆς ἀλληλοαποκλείονται. Στή διάρκεια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας του τό κεφάλαιο δέ λειτουργεῖ σάν παραγωγικό κεφάλαιο, καί γιαυτό δέν παράγει οὔτε ἐμπόρευμα οὔτε ὑπεραξία. Ἄν ἐξετάσουμε τήν κύκληση στήν πιό ἁπλή της μορφή, ἔτσι πού κάθε φορά ὅλη ἡ κεφαλαιακή ἀξία νά περνᾶ μεμιᾶς ἀπό τή μιά φάση στήν ἄλλη, εἶναι ὁλοφάνερο πώς ἔχει διακοπεῖ τό προτσές παραγωγῆς, ἑπομένως καί ἡ αὐτοαξιοποίηση τοῦ κεφαλαίου, ὅσο βαστάει ὁ χρόνος κυκλοφορίας του, καί πώς ἀνάλογα μέ τή διάρκειά του θά εἶναι ταχύτερη ἤ βραδύτερη ἡ ἐπανάληψη τοῦ προτσές παραγωγῆς. Ἀντίθετα, ἄν τά διάφορα μέρη τοῦ κεφαλαίου διατρέχουν διαδοχικά τήν κύκληση, ἔτσι πού ἡ κύκληση τῆς συνολικῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας νά συντελεῖται διαδοχικά στήν κύκληση τῶν διάφορων μερίδων της, εἶναι φανερό πώς ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ διάρκεια τῆς συνεχοῦς παραμονῆς τῶν ὑποδιαιρέσεών της στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, τόσο μικρότερο πρέπει νά εἶναι τό μέρος της πού λειτουργεῖ συνεχῶς στή σφαίρα παραγωγῆς. Γιαυτό ἡ διαστολή καί ἡ συστολή τοῦ χρόνου κυκλοφορίας παίζουν τό ρόλο ἀρνητικοῦ ὁρίου στή συστολή καί τή διαστολή τοῦ χρόνου παραγωγῆς ἤ στήν ἔκταση πού ἕνα κεφάλαιο δοσμένου μεγέθους λειτουργεῖ σάν παραγωγικό κεφάλαιο. Ὅσο περισσότερο οἱ κυκλοφοριακές μεταμορφώσεις τοῦ κεφαλαίου εἶναι μόνο ἰδεατές, δηλ. ὅσο περισσότερο ὁ χρόνος κυκλοφορίας = 0 ἤ πλησιάζει πρός τό μηδέν, τόσο περισσότερο λειτουργεῖ τό κεφάλαιο, τόσο μεγαλύτερη γίνεται ἡ παραγωγικότητα καί ἡ αὐτοαξιοποίησή του. Ἄν λχ. ἕνας κεφαλαιοκράτης ἐργάζεται ἐπί παραγγελία, ἔτσι πού νά πληρώνεται κατά τήν παράδοση τοῦ προϊόντος, κι ἄν ἡ πληρωμή γίνεται μέ τή μορφή τῶν δικῶν του μέσων παραγωγῆς, τότε ὁ χρόνος κυκλοφορίας πλησιάζει στό μηδέν.

Ἔτσι, ὁ χρόνος κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου περιορίζει γενικά τό χρόνο παραγωγῆς του, ἑπομένως καί τό προτσές ἀξιοποίησής του. Καί μάλιστα τόν περιορίζει ἀνάλογα μέ τή διάρκειά του. Ἡ διάρκεια ὅμως αὐτή μπορεῖ ν' αὐξομειώνεται σέ πολύ διαφορετικούς βαθμούς, καί γιαυτό νά περιορίζει σέ πολύ διαφορετικούς βαθμούς τό χρόνο παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου. Ἐκεῖνο ὅμως πού βλέπει ἡ πολιτική οἰκονομία εἶναι αὐτό πού *φαίνεται,* καί συγκεκριμένα ἡ ἐπίδραση πού ἀσκεῖ ὁ χρόνος κυκλοφορίας στό προτσές ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου γενικά. Τήν ἀρνητική αὐτή ἐπίδραση τήν ἀντιλαμβάνεται σάν θετική, γιατί θετικές εἶναι οἱ συνέπειές της. Γαντζώνεται τόσο περισσότερο ἀπ' αὐτή τήν ἐπίφαση, γιατί ἡ ἐπίφαση αὐτή μοιάζει νά προσφέρει τήν ἀπόδειξη πώς τό κεφάλαιο διαθέτει μιά μυστηριώδη πηγή τῆς αὐτοαξιοποίησής του, ἀνεξάρτητα ἀπό τό προτσές παραγωγῆς του, ἑπομένως καί ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας, πηγή πού ἀναβλύζει γι' αὐτό ἀπό τή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας. Θά δοῦμε ἀργότερα πώς ἀκόμα καί ἡ ἐπιστημονική πολιτική οἰκονομία ἀφήνεται νά παραπλανηθεῖ ἀπ' αὐτή τήν ἐπίφαση. Ὅπως θά δοῦμε ἐπίσης, ἡ ἐπίφαση αὐτή στεριώνεται χάρη σέ διάφορα φαινόμενα: 1) Χάρη στόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο ὑπολογισμοῦ τοῦ κέρδους, ὅπου ἡ ἀρνητική αἰτία φιγουράρει σάν θετική, ἐπειδή γιά κεφάλαια πού βρίσκονται σέ διάφορες σφαῖρες τοποθέτησης, ὅπου μόνο ὁ χρόνος κυκλοφορίας εἶναι διαφορετικός, ἕνας μεγαλύτερος χρόνος κυκλοφορίας δρᾶ σάν αἰτία αὔξησης τῶν τιμῶν, μέ δυό λόγια σάν μιά ἀπό τίς αἰτίες γιά τήν ἐξίσωση τῶν κερδῶν. 2) Ὁ χρόνος κυκλοφορίας ἀποτελεῖ μόνο μέρος τοῦ χρόνου περιστροφῆς· ὅμως αὐτός ὁ τελευταῖος συμπεριλαβαίνει καί τό χρόνο παραγωγῆς ἤ τό χρόνο ἀναπαραγωγῆς. Καί ὅ,τι ὀφείλεται στόν τελευταῖο — φαίνεται σάν νά ὀφείλεται στό χρόνο κυκλοφορίας. 3) Ἡ μετατροπή τῶν ἐμπορευμάτων σέ μεταβλητό κεφάλαιο (μισθό ἐργασίας) καθορίζεται ἀπό τήν προηγούμενη μετατροπή τους σέ χρῆμα. Ἑπομένως, κατά τή συσσώρευση κεφαλαίου ἡ μετατροπή σέ πρόσθετο μεταβλητό κεφάλαιο συντελεῖται στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, ἤ κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας. Γιαυτό ἡ συσσώρευση πού συντελεῖται μ' αὐτό τόν τρόπο φαίνεται σάν νά ὀφείλεται στό χρόνο κυκλοφορίας.

Μέσα στή σφαίρα κυκλοφορίας τό κεφάλαιο διατρέχει τίς δυό ἀντίθετες φάσεις $E - X$ καί $X - E$, ἀδιάφορο ἄν μέ τή μιά ἤ τήν ἄλλη διαδοχική σειρά. Ἔτσι καί ὁ χρόνος κυκλοφορίας του χωρίζεται ἐπίσης σέ δυό μέρη, στό χρόνο πού χρειάζεται γιά νά μετατραπεῖ ἀπό ἐμπό-

ρευμα σέ χρῆμα καί στό χρόνο πού χρειάζεται γιά νά μετατραπεῖ ἀπό χρῆμα σέ ἐμπόρευμα. Ξέρουμε κιόλας ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς ἁπλῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας (Βιβλίο Ι, κεφ. 3ο [σελ. 107 κ. ἑ.]) πώς ἡ πράξη $E — X$, ἡ πούληση, εἶναι τό δυσκολότερο μέρος τῆς μεταμόρφωσής του καί πώς γιαυτό, μέσα σέ συνηθισμένες συνθῆκες, ἀποτελεῖ τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ χρόνου κυκλοφορίας. Σάν χρῆμα ἡ ἀξία βρίσκεται στήν πάντοτε μετατρέψιμη μορφή της. Σάν ἐμπόρευμα πρέπει πρῶτα μέ τή μετατροπή της σέ χρῆμα ν' ἀποχτήσει αὐτή τή μορφή τῆς ἄμεσης ἀνταλλαξιμότητας, ἑπομένως καί τή μορφή μέ τήν ὁποία εἶναι πάντα ἕτοιμη γιά δράση. Ὡστόσο στό προτσές κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου, στή φάση τοῦ $X — E$, πρόκειται γιά τή μετατροπή του σέ ἐμπορεύματα, πού ἀποτελοῦν ὁρισμένα στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου σέ μιά δοσμένη ἐπιχείρηση. Ἴσως νά μή ὑπάρχουν ἀκόμα στήν ἀγορά τά μέσα παραγωγῆς, ἀλλά νά πρέπει πρῶτα νά παραχθοῦν. ἤ νά τά φέρουν ἀπό μακρινές ἀγορές, ἤ μπορεῖ νά συμβοῦν ἀνωμαλίες στά συνηθισμένα φθασίματά τους, ἀλλαγές στήν τιμή τους κλπ., κοντολογῆς νά μεσολαβήσουν πλῆθος ἀπό γεγονότα μή ἀντιληπτά στήν ἁπλή ἀλλαγή τῆς μορφῆς $X — E$, πού ὅμως ἀκόμα καί γιά τό κομμάτι αὐτό τῆς κυκλοφοριακῆς φάσης ἀπαιτοῦν πότε μικρότερο καί πότε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Ὅπως οἱ πράξεις $E — X$ καί $X — E$ εἶναι χρονικά χωρισμένες, μποροῦν νά εἶναι χωρισμένες καί χωρικά, ἡ ἀγορά ἀγορᾶς καί ἡ ἀγορά πούλησης μπορεῖ νά εἶναι ἀπό ἄποψη χώρου δυό διαφορετικές ἀγορές. Στά ἐργοστάσια λχ. οἱ ἀγοραστές καί οἱ πουλητές εἶναι μάλιστα συχνά διαφορετικά πρόσωπα. Στήν ἐμπορευματική παραγωγή ἡ κυκλοφορία εἶναι τόσο ἀναγκαία, ὅσο καί ἡ ἴδια ἡ παραγωγή, ἑπομένως οἱ πράχτορες τῆς κυκλοφορίας εἶναι ἐξίσου ἀναγκαῖοι μέ τούς πράχτορες τῆς παραγωγῆς. Τό προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς περικλείνει καί τίς δυό λειτουργίες τοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως μέ τήν ἀνάγκη τῆς ἐκπροσώπησης αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν εἴτε ἀπό τόν ἴδιο τόν κεφαλαιοκράτη, εἴτε ἀπό μισθωτούς ἐργάτες, πράχτορές του. Αὐτό ὅμως καθόλου δέν ἀποτελεῖ λόγο νά συγχέουμε τούς πράχτορες τῆς κυκλοφορίας μέ τούς πράχτορες τῆς παραγωγῆς, ὅπως δέν ἀποτελεῖ λόγο νά συγχέουμε τίς λειτουργίες τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου καί τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου μέ τίς λειτουργίες τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Οἱ πράχτορες τῆς κυκλοφορίας πρέπει νά πληρώνονται ἀπό τούς πράχτορες τῆς παραγωγῆς. Ἄν ὅμως οἱ κεφαλαιοκράτες, πού ἀγοράζουν καί πουλοῦν μεταξύ τους, μέ τήν πράξη αὐτή δέ δημιουργοῦν οὔτε προϊόντα, οὔτε ἀξία, αὐτό δέ θά πεῖ πώς ἀλλάζουν τά πράγματα, ἄν ἡ ἔκταση τῆς ἐπιχείρησής τους τούς κάνει ἱκανούς ἤ τούς ἐξαναγκάζει νά φορτώνουν αὐτές τίς λειτουργίες σέ ἄλλους. Σέ πολλές ἐπιχειρήσεις οἱ ἀγοραστές καί οἱ πουλητές πληρώνονται μέ ποσοστά πάνω στά κέρδη. Ἡ φράση ὅτι πληρώνονται ἀπό τούς καταναλωτές δέν ἐξηγεῖ τίποτα. Οἱ καταναλωτές μποροῦν νά πληρώνουν μόνο ἐφόσον οἱ ἴδιοι σάν πράχτορες τῆς παραγωγῆς παράγουν ἕνα ἰσοδύναμο σέ ἐμπορεύματα ἤ ἐφόσον ἰδιοποιοῦνται αὐτό τό ἰσο-

δύναμο ἀπό τούς πράχτορες τῆς παραγωγῆς, εἴτε δυνάμει νόμιμου τίτλου (σάν συνεταῖροι κλπ.), εἴτε μέ προσωπικές ὑπηρεσίες.

Ὑπάρχει μιά διαφορά ἀνάμεσα στό $E — X$ καί στό $X — E$ πού δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τή διαφορά μορφῆς ἀνάμεσα στό ἐμπόρευμα καί στό χρῆμα, ἀλλά πηγάζει ἀπό τόν κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς. Τόσο τό $E — X$ ὅσο καί τό $X — E$ αὐτά καθεαυτά εἶναι ἁπλές μεταφορές μιᾶς δοσμένης ἀξίας ἀπό τή μιά μορφή στήν ἄλλη. Τό $E' — X'$ ὅμως εἶναι ταυτόχρονα καί πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας πού ἐμπεριέχεται στό E'. Δέν ἰσχύει τό ἴδιο καί γιά τό $X — E$. Γιαυτό ἡ πούληση ἔχει μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἀπό τήν ἀγορά. Σέ ὁμαλές συνθῆκες τό $X — E$ ἀποτελεῖ πράξη ἀναγκαία γιά τήν ἀξιοποίηση τῆς ἀξίας πού ἐκφράζεται μέ τό X, ὅμως δέν ἀποτελεῖ πραγματοποίηση ὑπεραξίας· ἀποτελεῖ εἰσαγωγή στήν παραγωγή της, καί ὄχι συμπλήρωμά της.

Γιά τήν κυκλοφορία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου $E' — X'$ ὑπάρχουν ὁρισμένα ὅρια πού μπαίνουν ἀπό τήν ἴδια τή μορφή ὕπαρξης τῶν ἐμπορευμάτων, ἀπό τήν ὕπαρξή τους σάν ἀξίες χρήσης. Οἱ ἀξίες χρήσης εἶναι ἀπό τή φύση τους παροδικές. Ἄν λοιπόν, μέσα σέ ὁρισμένη προθεσμία δέν μποῦν στήν παραγωγική ἤ ἀτομική κατανάλωση, ἀνάλογα μέ τόν προορισμό τους, μ' ἄλλα λόγια, ἄν δέν πουληθοῦν μέσα σέ ὁρισμένο χρονικό διάστημα, χαλᾶνε καί μαζί μέ τήν ἀξία χρήσης τους χάνουν καί τήν ἰδιότητα νά εἶναι φορεῖς τῆς ἀνταλλαχτικῆς ἀξίας. Χάνεται ἡ κεφαλαιακή ἀξία πού ἐμπεριέχεται σ' αὐτές, ὅπως καί ἡ ἀντίστοιχη ὑπεραξία πού εἶχε προστεθεῖ σ' αὐτήν. Οἱ ἀξίες χρήσης παραμένουν φορεῖς τῆς διαιωνιζόμενης καί ἀξιοποιούμενης κεφαλαιακῆς ἀξίας, μόνον ἐφόσον ἀνανεώνονται καί ἀναπαράγονται διαρκῶς, ἐφόσον ἀντικατασταίνονται ἀπό νέες ἀξίες χρήσης τοῦ ἴδιου ἤ διαφορετικοῦ εἴδους. Ἡ πούλησή τους ὅμως μέ τήν ἕτοιμη ἐμπορευματική τους μορφή, τό μπάσιμό τους δηλ. στήν παραγωγική ἤ τήν ἀτομική κατανάλωση, πού γίνεται μέ τή μεσολάβηση αὐτῆς τῆς πούλησης, εἶναι ὁ διαρκῶς ἀνανεούμενος ὅρος τῆς ἀναπαραγωγῆς τους. Εἶναι ὑποχρεωμένες μέσα σέ καθορισμένο χρονικό διάστημα νά μεταβάλλουν τήν παλιά μορφή χρήσης τους, γιά νά συνεχίσουν τήν ὕπαρξή τους μέ καινούργια μορφή. Ἡ ἀνταλλαχτική ἀξία διατηρεῖται μόνο χάρη σ' αὐτή τήν ἀέναη ἀνανέωση τοῦ σώματός της. Οἱ ἀξίες χρήσης τῶν διάφορων ἐμπορευμάτων χαλοῦν ταχύτερα ἤ βραδύτερα. Μπορεῖ λοιπόν ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωσή τους νά μεσολαβήσει ἕνα μεγαλύτερο ἤ μικρότερο χρονικό δάστημα· μποροῦν ἑπομένως, χωρίς νά καταστραφοῦν, νά παραμένουν μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου συντομότερο ἤ μακρύτερο χρονικό διάστημα στήν κυκλοφοριακή φάση $E — X$, νά ἀντέχουν σάν ἐμπορεύματα ἕνα συντομότερο ἤ μακρύτερο χρόνο κυκλοφορίας. Τό ὅριο τοῦ χρόνου κυκλοφορίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, ὅριο πού καθορίζεται ἀπό τή φθορά τοῦ ἴδιου τοῦ σώματος τοῦ ἐμπορεύματος, εἶναι τό ἀπόλυτο ὅριο αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ χρόνου κυκλοφορίας ἤ τοῦ χρόνου κυκλοφορίας πού τό ἐμπο-

ρευματικό κεφάλαιο μπορεῖ νά τόν διανύει σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Ὅσο πιό φθαρτό εἶναι ἕνα ἐμπόρευμα, ὅσο λοιπόν πιό γρήγορα πρέπει νά καταναλωθεῖ, ἑπομένως καί νά πουληθεῖ, ὕστερα ἀπό τήν παραγωγή του, τόσο λιγότερο εἶναι σέ θέση ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τόν τόπο τῆς παραγωγῆς του, ἑπομένως τόσο πιό στενή εἶναι ἀπό ἄποψη χώρου ἡ σφαίρα τῆς κυκλοφορίας του, τόσο πιό τοπικῆς φύσης εἶναι ἡ ἀγορά πούλησής του. Ὅσο πιό ἐφήμερο εἶναι λοιπόν ἕνα ἐμπόρευμα, ὅσο στενότερο εἶναι λόγω τῆς φυσικῆς σύστασής του τό ἀπόλυτο ὅριο τοῦ χρόνου κυκλοφορίας του σάν ἐμπορεύματος, τόσο λιγότερο εἶναι κατάλληλο νά χρησιμέψει σάν ἀντικείμενο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Μπορεῖ νά γίνει ἀντικείμενο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς μόνο σέ πυκνοκατοικημένα μέρη, ἤ στό μέτρο πού μέ τήν ἐξέλιξη τῶν μέσων μεταφορᾶς συντομεύονται οἱ ἀποστάσεις. Ἡ συγκέντρωση ὅμως τῆς παραγωγῆς ἑνός εἴδους σέ λίγα χέρια καί σέ ἕνα πυκνοκατοικημένο μέρος μπορεῖ νά δημιουργήσει μιά σχετικά μεγάλη ἀγορά καί γι' αὐτά ἀκόμα τά ἐμπορεύματα, ὅπως γίνεται λχ. μέ τά μεγάλα ἐργοστάσια μπύρας, μέ τά μεγάλα γαλακτοκομεῖα κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΤΑ ΕΞΟΔΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ

Ι. ΚΑΘΑΡΑ ΕΞΟΔΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ

1. Χρόνος ἀγορᾶς καί χρόνος πούλησης.

Οἱ μεταμορφώσεις τοῦ κεφαλαίου ἀπό ἐμπόρευμα σέ χρῆμα καί ἀπό χρῆμα σέ ἐμπόρευμα εἶναι ταυτόχρονα ἐμπορικές συναλλαγές τοῦ κεφαλαιοκράτη, πράξεις ἀγορᾶς καί πούλησης. Ὁ χρόνος πού στή διάρκειά του συντελοῦνται αὐτές οἱ μεταμορφώσεις τοῦ κεφαλαίου εἶναι ὑποκειμενικά, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κεφαλαιοκράτη, χρόνος πούλησης καί χρόνος ἀγορᾶς, χρόνος πού στή διάρκειά του ἐνεργεῖ στήν ἀγορά σάν πουλητής καί ἀγοραστής. Ὅπως ὁ χρόνος κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο μέρος τοῦ χρόνου ἀναπαραγωγῆς του, ἔτσι καί ὁ χρόνος πού στή διάρκειά του ὁ κεφαλαιοκράτης ἀγοράζει καί πουλάει, πού τριγυρνάει στήν ἀγορά, ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο μέρος τοῦ χρόνου πού λειτουργεῖ σάν κεφαλαιοκράτης, δηλ. σάν προσωποποιημένο κεφάλαιο. Ἀποτελεῖ μέρος τοῦ χρόνου πού ἀφιερώνει στίς ἐπιχειρήσεις του.

{Μιά καί ὑποθέσαμε πώς τά ἐμπορεύματα ἀγοράζονται καί πουλιοῦνται στήν ἀξία τους, στίς πράξεις αὐτές πρόκειται μόνο γιά τή μετατροπή τῆς ἴδιας ἀξίας ἀπό τή μιά μορφή στήν ἄλλη, ἀπό τήν ἐμπορευματική μορφή στή χρηματική καί ἀπό τή χρηματική στήν ἐμπορευματική, πρόκειται γιά μιά ἀλλαγή κατάστασης. Ἄν τά ἐμπορεύματα πουλιοῦνται στίς ἀξίες τους, τότε μένει ἀμετάβλητο τό ἀξιακό μέγεθος τόσο στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ, ὅσο καί τοῦ πουλητῆ· ἀλλάζει μόνο ἡ μορφή ὕπαρξής του. Ἄν τά ἐμπορεύματα δέν πουλιοῦνται στίς ἀξίες τους, τότε μένει ἀμετάβλητο τό ἄθροισμα τῶν ἀξιῶν πού ἀνταλλάχτηκαν· αὐτό πού ἀπό τή μιά πλευρά εἶναι σύν, ἀπό τήν ἄλλη εἶναι πλήν.

Οἱ μεταμορφώσεις ὅμως $E - X$ καί $X - E$ εἶναι συναλλαγές πού γίνονται ἀνάμεσα σέ ἀγοραστή καί σέ πουλητή· ὁ ἀγοραστής καί ὁ πουλητής χρειάζονται χρόνο γιά νά συμφωνήσουν, πολύ περισσότερο πού ἐδῶ διεξάγεται πάλη ἀνάμεσά τους, πάλη ὅπου ἡ μιά πλευρά προσπαθεῖ νά ξεγελάσει τήν ἄλλη, καί ἔρχονται ἀντιμέτωποι ἐπιχειρηματίες, καί «when Greek meets Greek then comes the tug of war» [ὅταν ἕλληνας συναπαντιέται μέ ἕλληνα, ἀνάβει ἡ πιό μανιασμένη πάλη]. Ἡ ἀλλαγή κατάστασης στοιχίζει χρόνο καί ἐργατική δύναμη, ὄχι ὅμως γιά τήν παραγωγή ἀξίας, ἀλλά γιά τή μετατροπή τῆς ἀξίας ἀπό τή μιά μορφή στήν ἄλλη, ὁπότε δέν ἀλλάζουν καθόλου

τά πράγματα άπό τήν άμοιβαία προσπάθεια νά σφετεριστοῦν μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἕνα παραπανήσιο ποσό ἀξίας. Ἡ ἐργασία αὐτή, πού μεγαλώνει χάρη στίς ἀμοιβαῖες κακόβουλες προθέσεις, δέ δημιουργεῖ ἀξία, ὅπως καί ἡ ἐργασία πού ξοδεύεται κατά τή διεξαγωγή μιᾶς δίκης στό δικαστήριο δέν αὐξάνει τό ἀξιακό μέγεθος τοῦ διαμφισβητούμενου ἀντικειμένου. Σχετικά μέ τήν ἐργασία αὐτή — πού ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο στοιχεῖο τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς στό σύνολό του, πού περιλαβαίνει καί τήν κυκλοφορία ἤ πού περιλαβαίνεται σ' αὐτήν — τό ζήτημα ἔχει περίπου ὅπως καί τό ζήτημα σχετικά μέ τήν ἐργασία πού γίνεται κατά τήν καύση μιᾶς ὕλης πού χρησιμοποιεῖται γιά τήν παραγωγή θερμότητας. Αὐτή ἡ ἐργασία καύσης δέν παράγει θερμότητα, μόλο πού ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο στοιχεῖο τοῦ προτσές τῆς καύσης. Λογουχάρη, γιά νά καταναλώσω κάρβουνο σάν ὑλικό θέρμανσης, πρέπει νά τό ἑνώσω μέ ὀξυγόνο, καί ἐπιπλέον νά μεταφέρω τό κάρβουνο ἀπό τήν κατάσταση στερεοῦ σέ κατάσταση ἀερίου [γιατί στό διοξείδιο τοῦ ἄνθρακος, πού εἶναι ἀέριο καί πού εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς καύσης, τό κάρβουνο ὑπάρχει σέ κατάσταση ἀερίου], δηλαδή πρέπει νά προκαλέσω μιά φυσική ἀλλαγή στή μορφή ὕπαρξης ἤ στήν κατάσταση τοῦ κάρβουνου. Ἡ ἀπόσπαση τῶν μορίων τοῦ ἄνθρακος, πού εἶναι ἑνωμένα σ' ἕνα στέρεο σύνολο, καί ἡ διάσπαση τοῦ ἴδιου τοῦ μορίου τοῦ ἄνθρακος στά ξεχωριστά ἄτομά του, πρέπει νά προηγηθοῦν πρίν ἀπό τήν νέα ἕνωση, κι αὐτό στοιχίζει κάποια δαπάνη ἐνέργειας, πού ἑπομένως δέ μετατρέπεται σέ θερμότητα, ἀλλά ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτήν. Γιαυτό, ἄν οἱ κάτοχοι ἐμπορευμάτων δέν εἶναι κεφαλαιοκράτες, ἀλλά αὐτοτελεῖς ἄμεσοι παραγωγοί, τότε ὁ χρόνος πού χρησιμοποιοῦν γιά τήν ἀγορά καί γιά τήν πούληση ἀφαιρεῖται ἀπό τό χρόνο τους ἐργασίας, καί γιαυτό φρόντιζαν πάντα (καί στήν ἀρχαιότητα, καί στό μεσαίωνα) τίς πράξεις αὐτές νά τίς μεταθέτουν σέ μέρες γιορτῆς.

Οἱ διαστάσεις πού ἀποχτᾶ ἡ ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν δέν μποροῦν, φυσικά, αὐτή τήν ἐργασία, πού δέ δημιουργεῖ ἀξία, ἀλλά ἐπιφέρει ἁπλῶς τήν ἀλλαγή μορφῆς τῆς ἀξίας, νά τή μετατρέψουν σέ ἐργασία πού δημιουργεῖ ἀξία. Ἄλλο τόσο τό θαῦμα αὐτῆς τῆς μετουσίωσης δέν μπορεῖ νά συντελεστεῖ μέ μιά μετατόπιση, δηλ. μέ τό ὅτι οἱ βιομήχανοι κεφαλαιοκράτες ἀντί νά κάνουν οἱ ἴδιοι αὐτή τήν «ἐργασία καύσης» τή μετατρέπουν σέ ἀποκλειστική ἀπασχόληση τρίτων προσώπων πού τά πληρώνουν αὐτοί. Φυσικά, τά τρίτα αὐτά πρόσωπα δέ θά βάλουν στή διάθεση τῶν κεφαλαιοκρατῶν τήν ἐργατική τους δύναμη ἀπό ἀγάπη γιά τά beaux yeux [τά ὡραῖα μάτια] τους. Ἐπίσης γιά τόν εἰσπράχτορα τῆς γαιοπροσόδου ἑνός μεγαλογαιοχτήμονα ἤ γιά τόν κλητήρα μιᾶς τράπεζας παραμένει ἀδιάφορο τό γεγονός ὅτι ἡ ἐργασία τους δέν αὐξάνει οὔτε κατά ἕναν παρά τό ἀξιακό μέγεθος τῆς γαιοπροσόδου ἤ τῶν χρυσῶν νομισμάτων πού μεταφέρονται μέ σακιά ἀπό τή μιά τράπεζα στήν ἄλλη[10].

[10] Τό κομμάτι πού βρίσκεται σέ παρενθέσεις εἶναι παρμένο ἀπό μιά σημείωση στό τέλος τοῦ χειρογράφου VIII.

Γιά τόν κεφαλαιοκράτη, πού βάζει ἄλλους νά ἐργάζονται γι' αὐτόν, ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση γίνονται κύρια λειτουργία. Ἐπειδή ὁ κεφαλαιοκράτης ἰδιοποιεῖται τό προϊόν πολλῶν σέ μεγάλη κοινωνική κλίμακα, ὀφείλει ἐπίσης νά τό πουλήσει στήν ἴδια κλίμακα, καί ἀργότερα ἀπό χρῆμα νά τό ξαναμετατρέψει σέ στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς. Ὅπως πάντα ὁ χρόνος πούλησης καί ἀγορᾶς δέ δημιουργεῖ ἀξία. Ἐδῶ ἡ λειτουργία τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου δημιουργεῖ μιάν αὐταπάτη. Χωρίς ὅμως νά ἐπεκταθοῦμε ἐδῶ περισσότερο στό ζήτημα, ἕνα πράγμα εἶναι ἀπό τά πρίν ξεκάθαρο: ὅταν μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας μιά λειτουργία, πού αὐτή καθαυτή εἶναι μή παραγωγική, πού ἀποτελεῖ ὅμως ἀναγκαῖο στοιχεῖο τῆς ἀναπαραγωγῆς, μετατρέπεται ἀπό δευτερεύουσα λειτουργία πολλῶν σέ ἀποκλειστική λειτουργία λίγων, σέ εἰδική τους ἀπασχόληση, δέν ἀλλάζει ὁ χαρακτήρας τῆς ἴδιας τῆς λειτουργίας. Ἕνας ἔμπορος (ἐδῶ τόν παίρνουμε σάν ἁπλό πράχτορα τῆς μεταμόρφωσης τῶν ἐμπορευμάτων, σάν ἁπλό ἀγοραστή καί πουλητή) μπορεῖ μέ τίς ἐπιχειρήσεις του νά συντομεύσει τό χρόνο ἀγορᾶς καί πούλησης γιά *πολλούς* παραγωγούς. Στήν περίπτωση αὐτή πρέπει νά θεωρεῖται σάν μιά μηχανή πού μειώνει τήν ἀνώφελη δαπάνη δύναμης ἤ πού βοηθάει ν' ἀπελευθερωθεῖ χρόνος γιά τήν παραγωγή[11].

Γιά ν' ἁπλουστεύσουμε τό ζήτημα (ἐπειδή μόνο ἀργότερα θά ἐξετάσουμε τόν ἔμπορο σάν κεφαλαιοκράτη καί σάν ἐμπορικό κεφάλαιο), θά ὑποθέσουμε πώς ὁ πράχτορας αὐτός γιά τίς ἀγοραπωλησίες εἶναι ἕνας ἄνθρωπος πού πουλάει τήν ἐργασία του. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός ξοδεύει τήν ἐργατική του δύναμη καί τό χρόνο του ἐργασίας σ' αὐτές τίς πράξεις $E - X$ καί $X - E$. Ἑπομένως ζεῖ ἀπ' αὐτή τή δουλιά, ὅπως λχ. ἕνας ἄλλος ζεῖ κλώθοντας ἤ κάνοντας τό φαρμακοτρίφτη. Ἐκτελεῖ στό προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς μιά ἀναγκαία (ἄν καί μή παραγωγική) λειτουργία, γιατί τό ἴδιο τό προτσές ἀναπαραγωγῆς περικλείει καί μή παραγωγικές λειτουργίες. Ἐργάζεται τό ἴδιο ὅπως καί κάθε ἄλλος, τό περιεχόμενο ὅμως τῆς δουλιᾶς του δέ δημιουργεῖ οὔτε ἀξία οὔτε προϊόν. Ὁ ἴδιος ἀνήκει στά faux frais [μή παραγωγικά, ἀλλ' ἀναγκαῖα ἔξοδα]

[11] «Τά ἔξοδα τοῦ ἐμπορίου, ἄν καί εἶναι ἀναγκαῖα, πρέπει νά θεωροῦνται σάν μιά ἐπαχθής δαπάνη» (*Quesnay*: «Analyse du Tableau Economique». Daire «Physiocrates», μέρος Ι, Paris 1846, σελ. 71) — Κατά τόν Κεναί τό «κέρδος» πού ἐπιφέρει ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στούς ἐμπόρους, ὁ συναγωνισμός πού τούς ἀναγκάζει «νά περιορίζουν τό εἰσόδημα ἤ τό κέρδος τους... δέν εἶναι μέ τήν αὐστηρή ἔννοια τῆς λέξης παρά μιά *μείωση τῆς ζημιᾶς* γιά τόν πουλητή ἀπό τό πρῶτο χέρι καί γιά τόν ἀγοραστή-καταναλωτή. Μιά μείωση τῆς ζημιᾶς ὅμως ἀπό τά ἔξοδα τοῦ ἐμπορίου δέν ἀποτελεῖ *πραγματικό προϊόν* ἤ αὔξηση τοῦ πλούτου πού πετυχαίνεται μέ τό ἐμπόριο, ἀδιάφορο ἄν τό ἐμπόριο αὐτό καθαυτό τό βλέπουμε ἁπλῶς σάν ἀνταλλαγή, ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἔξοδα μεταφορᾶς, ἤ σέ σχέση μέ τά ἔξοδα μεταφορᾶς» (σελ. 145 — 146). «Τά ἔξοδα τοῦ ἐμπορίου τά πληρώνουν πάντα οἱ πουλητές τῶν προϊόντων πού θά εἰσπράττανε ὁλόκληρη τήν τιμή πού πληρώνουν οἱ ἀγοραστές, ἄν δέν ὑπῆρχαν καθόλου ἐνδιάμεσα ἔξοδα» (σελ. 163). «Οἱ γαιοχτήμονες καί οἱ παραγωγοί εἶναι „μισθοδότες" [Salariants] οἱ ἔμποροι εἶναι „μισθωτοί" [Salariés]» (σελ. 164) (*Quesnay*: «Problèmes économiques», Daire, «Physiocrates».

τῆς παραγωγῆς. Ἡ ὠφελιμότητά του δέ συνίσταται στό ὅτι μετατρέπει μιά μή παραγωγική λειτουργία σέ παραγωγική, ἤ μιά μή παραγωγική ἐργασία σέ παραγωγική. Θά ἦταν θαῦμα ἄν θά μποροῦσε νά κατορθωθεῖ μιά τέτια μετατροπή μέ μιά παρόμοια μεταβίβαση τῆς λειτουργίας ἀπό ἕνα ἄτομο σέ ἄλλο. Ἀντίθετα, ἡ ὠφελιμότητά του συνίσταται στό ὅτι σ' αὐτήν τή μή παραγωγική λειτουργία δεσμεύεται ἕνα μικρότερο μέρος τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί τοῦ χρόνου ἐργασίας τῆς κοινωνίας. Κάτι παραπάνω. Θά παραδεχτοῦμε πώς εἶναι ἁπλός, μισθωτός ἐργάτης, ἄν θέλετε, ἕνας καλύτερα πληρωνόμενος μισθωτός ἐργάτης. Ὁποιαδήποτε κι ἄν εἶναι ἡ πληρωμή του, σάν μισθωτός ἐργάτης ἕνα μέρος τοῦ χρόνου του τό ἐργάζεται δωρεάν. Παίρνει ἴσως κάθε μέρα τήν ἀξία ἑνός προϊόντος ὀχτώ ὡρῶν ἐργασίας, ἐνῶ ἐργάζεται δέκα ὧρες. Οἱ δυό ὧρες ὑπερεργασίας πού ἐργάζεται δέν παράγουν ἀξία, ὅπως δέν παράγουν καί οἱ ὀχτώ ὧρες τῆς ἀναγκαίας ἐργασίας του, ἄν καί χάρη στίς ὀχτώ αὐτές ὧρες μεταβιβάζεται σ' αὐτόν ἕνα μέρος τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Πρῶτο, ἄν ἐξετάσουμε τό ζήτημα ἀπό κοινωνική σκοπιά, θά δοῦμε πώς *ἐξακολουθεῖ*, ὅπως καί προηγούμενα, μιά ἐργατική δύναμη νά ξοδεύεται ἐπί δέκα ὧρες σ' αὐτήν τήν ἁπλῶς κυκλοφοριακή λειτουργία. Ἡ δύναμη αὐτή δέν εἶναι χρησιμοποιήσιμη γιά τίποτα ἄλλο, δέν εἶναι χρησιμοποιήσιμη γιά παραγωγική ἐργασία. Δεύτερο ὅμως, τίς δυό αὐτές ὧρες ὑπερεργασία δέν τίς πληρώνει ἡ κοινωνία, μόλο πού ξοδεύονται ἀπό τό ἄτομο πού τίς πραγματοποιεῖ. Μ' αὐτό ἡ κοινωνία δέν ἀποχτᾶ οὔτε πρόσθετο προϊόν οὔτε ἀξία. Ὅμως τά ἔξοδα κυκλοφορίας πού ἐκπροσωπεῖ ὁ ἄνθρωπός μας λιγοστεύουν κατά ἕνα πέμπτο, ἀπό δέκα σέ ὀχτώ ὧρες. Ἡ κοινωνία δέν πληρώνει ἕνα ἰσοδύναμο γιά τό ἕνα πέμπτο αὐτοῦ τοῦ ἐνεργοῦ χρόνου κυκλοφορίας, πού πράχτοράς του εἶναι αὐτός ὁ ἄνθρωπος. Ἄν ὅμως ὁ κεφαλαιοκράτης χρησιμοποιεῖ αὐτό τόν πράχτορα, τότε μέ τή μή πληρωμή τῶν δυό ὡρῶν λιγοστεύουν τά ἔξοδα κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου *του*, πού ἀποτελοῦν ἀφαίρεση ἀπό τά ἔσοδά του. Γι' αὐτόν ἀποτελοῦν θετικό κέρδος, γιατί στενεύει τό ἀρνητικό ὅριο τῆς ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου του. Ὅσον καιρό μικροί αὐτοτελεῖς ἐμπορευματοπαραγωγοί ξοδεύουν ἕνα μέρος τοῦ χρόνου τους γιά τήν ἀγορά καί γιά τήν πούληση, ὁ χρόνος αὐτός παρουσιάζεται ἤ σάν χρόνος πού ξοδεύεται στά διαλείμματα τῆς παραγωγικῆς τους λειτουργίας, ἤ σάν ἀφαίρεση ἀπό τό χρόνο τους παραγωγῆς.

Ὅπως καί νάχει τό πράγμα, ὁ χρόνος πού χρησιμοποιεῖται γι' αὐτό τό σκοπό εἶναι ἕνα ἔξοδο κυκλοφορίας, πού δέν προσθέτει τίποτα στίς μεταμορφωμένες ἀξίες. Εἶναι τό ἔξοδο πού ἀπαιτεῖται γιά τή μετατροπή τους ἀπό τήν ἐμπορευματική στή χρηματική μορφή. Ἐφόσο ὁ κεφαλαιοκράτης ἐμπορευματοπαραγωγός ἐμφανίζεται σάν πράχτορας τῆς κυκλοφορίας, ξεχωρίζει ἀπό τόν ἄμεσο ἐμπορευματοπαραγωγό μόνο κατά τό ὅτι πουλάει καί ἀγοράζει σέ μεγαλύτερη κλίμακα, καί γιαυτό λειτουργεῖ σέ μεγαλύτερη ἔκταση σάν πράχτορας τῆς κυκλοφορίας. Ἄν ὅμως ἡ ἔκταση τῆς ἐπιχείρησής του τόν ἀναγκάζει ἤ τοῦ δίνει

τή δυνατότητα ν' ἀγοράσει (νά μισθώσει) ἰδιαίτερους πράχτορες κυκλοφορίας σάν μισθωτούς ἐργάτες, αὐτό δέν ἀλλάζει τήν οὐσία τοῦ φαινομένου. Στό προτσές κυκλοφορίας (ἐφόσον τό προτσές αὐτό εἶναι ἁπλή μεταμόρφωση) πρέπει ὥς ἕνα βαθμό νά ξοδεύονται ἐργατική δύναμη καί χρόνος ἐργασίας. Αὐτό τό ἔξοδο ὅμως ἐμφανίζεται τώρα σάν πρόσθετη δαπάνη κεφαλαίου· ἕνα μέρος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρέπει νά διατεθεῖ γιά τήν ἀγορά αὐτῶν τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων πού λειτουργοῦν μόνο στήν κυκλοφορία. Αὐτή ἡ προκαταβολή κεφαλαίου δέ δημιουργεῖ οὔτε προϊόν οὔτε ἀξία. Περιορίζει pro tanto [κατά τόσο] τήν ἔκταση στήν ὁποία τό προκαταβλημένο κεφάλαιο λειτουργεῖ παραγωγικά. Εἶναι σάν νάχει μετατραπεῖ ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος σέ μιά μηχανή, πού ἀγοράζει καί πουλᾶ τό ὑπόλοιπο μέρος τοῦ προϊόντος. Ἡ μηχανή αὐτή ἀποτελεῖ μιάν ἀφαίρεση ἀπό τό προϊόν. Δέ συντελεῖ στό προτσές παραγωγῆς, μόλο πού μπορεῖ νά ἐλαττώνει τήν ἐργατική δύναμη πού ξοδεύεται στήν κυκλοφορία κλπ. Ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἕνα μέρος τῶν ἐξόδων κυκλοφορίας.

2. *Λογιστική*.

Ἐκτός ἀπό τό χρόνο πού ξοδεύεται γιά τίς πραγματικές ἀγορές καί πουλήσεις, ξοδεύεται χρόνος ἐργασίας καί γιά τή λογιστική, στήν ὁποία μπαίνει ἐπίσης καί ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία: πέννες, μελάνι, χαρτί, τραπέζια, ἔξοδα γραφείων. Σ' αὐτή λοιπόν τή λειτουργία ξοδεύονται, ἀπό τή μιά, ἐργατική δύναμη καί, ἀπό τήν ἄλλη, μέσα ἐργασίας. Συμβαίνει ἐδῶ ἀκριβῶς τό ἴδιο πού συμβαίνει καί μέ τό χρόνο ἀγορᾶς καί πούλησης.

Σάν ἑνότητα μέσα στά πλαίσια τῶν κυκλήσεών του, σάν ἀξία πού βρίσκεται σέ κίνηση, εἴτε μέσα στά πλαίσια τῆς σφαίρας παραγωγῆς, εἴτε μέσα στά πλαίσια τῶν δυό φάσεων τῆς σφαίρας κυκλοφορίας, τό κεφάλαιο ὑπάρχει μόνον ἰδεατά μέ τή μορφή τοῦ λογιστικοῦ χρήματος, πρῶτα μέσα στό κεφάλι τοῦ ἐμπορευματοπαραγωγοῦ, ἤ τοῦ κεφαλαιοκράτη ἐμπορευματοπαραγωγοῦ. Ἡ λογιστική πού συμπεριλαβαίνει καί τόν καθορισμό τῶν τιμῶν ἤ τόν ὑπολογισμό τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων [Preiskalkulation] καθορίζει καί ἐλέγχει αὐτή τήν κίνηση. Ἡ κίνηση τῆς παραγωγῆς καί ἰδίως τῆς ἀξιοποίησης — ὅπου τά ἐμπορεύματα φιγουράρουν μόνο σάν φορεῖς ἀξίας, σάν ὀνομασίες πραγμάτων, πού ἡ ἰδεατή ἀξιακή ὕπαρξή τους ἔχει καθοριστεῖ σέ λογιστικό χρῆμα — παίρνει ἔτσι μιά συμβολική ἀπεικόνιση στή σκέψη. Ὅσον καιρό ὁ ἀτομικός ἐμπορευματοπαραγωγός εἴτε κρατάει τά λογιστικά βιβλία μόνο μέσα στό κεφάλι του (ὅπως λχ. ὁ ἀγρότης· μόνο ἡ κεφαλαιοκρατική γεωργία παράγει τόν παχτωτή πού κρατάει λογιστικά βιβλία), εἴτε κρατάει ἕνα βιβλίο γιά τά ἔξοδα καί τά ἔσοδά του, γιά τίς προθεσμίες του πληρωμῆς κλπ. μόνο σάν πάρεργο, ἔξω ἀπό τό χρόνο του παραγωγῆς, εἶναι ὁλοφάνερο πώς αὐτή ἡ λειτουργία του καί τά μέσα ἐργασίας πού τυχόν ξοδεύει σ' αὐτή τή δουλιά, ὅπως λχ. τό χαρτί κλπ., ἀποτελοῦν πρόσθετη δαπάνη χρόνου ἐργασίας καί μέσων

ἐργασίας, πού, ἄν καί ἀναγκαῖα, ἀποτελοῦν ὡστόσο μιάν ἀφαίρεση τόσο ἀπό τό χρόνο πού μπορεῖ νά καταναλώσει παραγωγικά, ὅσο καί ἀπό τά μέσα ἐργασίας πού λειτουργοῦν στό πραγματικό προτσές παραγωγῆς καί μπαίνουν στό σχηματισμό τοῦ προϊόντος καί τῆς ἀξίας[12]. Ἡ φύση τῆς ἴδιας τῆς λειτουργίας δέν ἀλλάζει οὔτε λόγω τῆς ἔκτασης πού παίρνει, ἐπειδή συγκεντρώνεται στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη ἐμπορευματοπαραγωγοῦ καί ἐμφανίζεται σάν λειτουργία *ἑνός* κεφαλαιοκράτη, σάν λειτουργία μέσα σ' ἕνα προτσές παραγωγῆς σέ μεγάλη κλίμακα, ἀντί σάν λειτουργία πολλῶν μικρῶν ἐμπορευματοπαραγωγῶν· οὔτε λόγω τῆς ἀπόσπασής της ἀπό τίς παραγωγικές λειτουργίες, πού ἀποτελοῦσε πάρεργό τους, οὔτε λόγω τῆς αὐτοτελοποίησής της σάν λειτουργίας ἰδιαίτερων πραχτόρων πού εἶναι ἐπιφορτισμένοι ἀποκλειστικά μ' αὐτήν.

Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας, ἡ αὐτοτελοποίηση μιᾶς λειτουργίας δέ μετατρέπει τή λειτουργία αὐτή σέ δημιουργό προϊόντος καί ἀξίας, ἄν δέν εἶναι τέτια ἀπό μόνη της, δηλ. ἄν δέν ἦταν δημιουργός προϊόντος καί ἀξίας προτοῦ γίνει αὐτοτελής. Ὅταν ἕνας κεφαλαιοκράτης πρωτοτοποθετεῖ τό κεφάλαιό του, εἶναι ὑποχρεωμένος ἕνα μέρος νά τό τοποθετήσει γιά νά μισθώσει ἕνα λογιστή καί γιά νά προμηθευτεῖ τά μέσα τῆς λογιστικῆς. Ἄν τό κεφάλαιό του βρίσκεται κιόλας σέ λειτουργία, στό ἀκατάπαυτο προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς του, τότε ὁ κεφαλαιοκράτης εἶναι ὑποχρεωμένος ἕνα μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος, μετατρέποντάς το σέ χρῆμα, νά τό ξαναμετατρέπει ἀκατάπαυτα σέ λογιστές, ἐμποροϋπαλλήλους κλπ. Τό μέρος αὐτό τοῦ κεφαλαίου ἀφαιρεῖται ἀπό τό προτσές παραγωγῆς καί ἀνήκει στά ἔξοδα κυκλοφορίας, πού ἀφαιροῦνται ἀπό τό συνολικό ἔσοδο. (Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν ἴδια τήν ἐργατική δύναμη, πού χρησιμοποιεῖται ἀποκλειστικά σ' αὐτή τή λειτουργία.)

Ὑπάρχει ὡστόσο κάποια διαφορά ἀνάμεσα στά ἔξοδα πού ὀφείλονται στή λογιστική, ἤ στή μή παραγωγική δαπάνη χρόνου ἐργασίας, ἀπό τή μιά, καί στά ἔξοδα πού ὀφείλονται ἁπλῶς στό χρόνο πού πάει γιά τίς ἀγορές καί τίς πουλήσεις, ἀπό τήν ἄλλη. Ὁ χρόνος γιά τίς ἀγορές καί τίς πουλήσεις πηγάζει μόνο ἀπό τή συγκεκριμένη κοινωνική μορφή τοῦ προτσές παραγωγῆς, ἀπό τό γεγονός ὅτι πρόκειται γιά προτσές παραγωγῆς ἐμπορευμάτων. Ἡ λογιστική, σάν ἔλεγχος καί ἰδεατή σύνόψιση τοῦ προτσές γίνεται τόσο πιό ἀναγκαία, ὅσο περισσότερο τό προτσές συντελεῖται σέ κοινωνική κλίμακα καί χάνει τόν καθαρά ἀτομικό χαρακτήρα. Ἔτσι ἡ λογιστική εἶναι πιό ἀναγκαία στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή παρά στήν κατακομματιασμένη παραγωγή τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ χειροτέχνη καί τοῦ ἀγρότη, πιό ἀναγκαία στήν κοινωνικοποιημένη παραγωγή παρά στήν κεφαλαιοκρατική. Τά ἔξοδα τῆς λογιστικῆς ὅμως μειώνονται μέ τή συγκέντρωση τῆς παραγωγῆς, καί μειώνονται τόσο περισσότερο, ὅσο περισσότερο μετατρέπεται σέ κοινωνική λογιστική.

[12] Στό μεσαίωνα βρίσκουμε τή λογιστική γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία μόνο στά μοναστήρια. Ὡστόσο εἴδαμε (Βιβλίο Ι, σελ. 373) πώς ἀκόμα καί στήν πανάρχαια ἰνδική κοινότητα φιγουράρει ἕνας λογιστής γιά τή γεωργία. Ἐδῶ ἡ λογιστική ξεχώρισε κι ἔγινε ἀποκλειστική λειτουργία ἑνός ὑπαλλήλου τῆς κοινότητας. Μέ τόν καταμερισμό αὐτό τῆς ἐργασίας γίνεται οἰκονομία χρόνου, κόπου καί ἐξόδων, ὅμως ἡ παραγωγή καί ἡ καταχώρηση τῆς παραγωγῆς στά βιβλία παραμένουν ἐξίσου διαφορετικά πράγματα ὅπως τό φορτίο ἑνός καραβιοῦ καί τά φορτωτικά ἔγγραφα. Στό πρόσωπο τοῦ λογιστῆ ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό τήν παραγωγή ἕνα μέρος τῆς ἐργατικῆς δύναμης τῆς κοινότητας, καί τά ἔξοδα τῆς λειτουργίας του δέν ἀναπληρώνονται μέ τή δική του ἐργασία, ἀλλά μέ μιά ἀφαίρεση ἀπό τό προϊόν τῆς κοινότητας. Ὅπως ἔχουν τά πράγματα μέ τό λογιστή τῆς ἰνδικῆς κοινότητας, ἔχουν mutatis mutandis [τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν] καί μέ τό λογιστή τοῦ κεφαλαιοκράτη. (Ἀπό τό χειρόγραφο ΙΙ.)

Ἐδῶ πρόκειται μόνο γιά τό γενικό χαρακτήρα τῶν ἐξόδων κυκλοφορίας, πού πηγάζουν ἀπό τήν ἁπλή μεταμόρφωση τῶν μορφῶν. Εἶναι περιττό νά ἐπεκταθοῦμε ἐδῶ σ' ὅλες τίς ἐπιμέρους μορφές τους. Πόσο ὅμως αὐτές (οἱ λειτουργίες), πού ἀνήκουν στήν καθαρή μετατροπή τῆς μορφῆς τῆς ἀξίας καί πού ἑπομένως ἀπορέουν ἀπό τή συγκεκριμένη κοινωνική μορφή τοῦ προτσές παραγωγῆς, λειτουργίες πού γιά τόν ἀτομικό ἐμπορευματοπαραγωγό ἀποτελοῦν μόνο παροδικές καί μόλις διακρινόμενες στιγμές πού κυλᾶνε δίπλα στίς παραγωγικές τους λειτουργίες ἤ πού συμπλέκονται μ' αὐτές, — πόσο οἱ λειτουργίες αὐτές μποροῦν νά θαμπώνουν τό μάτι ὅταν ἐμφανίζονται σάν μαζικά ἔξοδα κυκλοφορίας, τό βλέπουμε στήν ἁπλή εἴσπραξη καί δαπάνη χρήματος, ἀπό τή στιγμή πού οἱ πράξεις αὐτές αὐτοτελοποιοῦνται καί συγκεντρώνονται σέ μεγάλη κλίμακα σάν ἀποκλειστική λειτουργία τῶν τραπεζῶν κλπ. ἤ τοῦ ταμία σέ ἀτομικές ἐπιχειρήσεις. Ἐκεῖνο πού πρέπει νά θυμόμαστε εἶναι πώς αὐτά τά ἔξοδα κυκλοφορίας δέν ἀλλάζουν τό χαρακτήρα τους ἐπειδή ἀλλάζουν μορφή.

3. *Χρῆμα.*

Εἴτε ἕνα προϊόν παράγεται σάν ἐμπόρευμα εἴτε ὄχι, ἀποτελεῖ πάντα ὑλική μορφή τοῦ πλούτου, ἀξία χρήσης, πού προορισμός της εἶναι νά μπεῖ στήν ἀτομική ἤ στήν παραγωγική κατανάλωση. Σάν ἐμπόρευμα ἡ ἀξία του ὑπάρχει ἰδεατά στήν τιμή, πού δέν ἀλλάζει τίποτα στήν πραγματική μορφή χρήσης του. Τό γεγονός ὅμως ὅτι ὁρισμένα ἐμπορεύματα, ὅπως ὁ χρυσός καί τό ἀσήμι, λειτουργοῦν σάν χρῆμα, καί σάν τέτια βρίσκονται ἀποκλειστικά μέσα στό προτσές κυκλοφορίας (ἀκόμα καί σάν θησαυρός, ἀποθεματικό κλπ. παραμένουν, ἄν καί μέ λανθάνουσα μορφή, στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας), εἶναι καθαρά προϊόν τῆς καθορισμένης κοινωνικῆς μορφῆς τοῦ προτσές παραγωγῆς, πού εἶναι προτσές παραγωγῆς ἐμπορευμάτων. Ἐπειδή ὅμως στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς τό ἐμπόρευμα γίνεται ἡ γενική μορφή τοῦ προϊόντος, ἐπειδή σ' αὐτήν τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϊόντος παράγεται σάν ἐμπόρευμα καί γιαυτό ὀφείλει νά παίρνει τή χρηματική μορφή, ἐπειδή λοιπόν αὐξάνει διαρκῶς ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων, δηλ. τό μέρος τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου πού λειτουργεῖ σάν ἐμπό-

ρευμα — γιαυτό στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή αὐξάνει ἐπίσης ἡ ποσότητα τοῦ χρυσοῦ καί τοῦ ἀσημιοῦ πού λειτουργεῖ σάν μέσο κυκλοφορίας, μέσο πληρωμῆς, ἀποθεματικό κλπ. Τά ἐμπορεύματα αὐτά πού λειτουργοῦν σάν χρῆμα δέν μπαίνουν οὔτε στήν ἀτομική οὔτε στήν παραγωγική κατανάλωση. Εἶναι κοινωνική ἐργασία παγιωμένη μέ μιά μορφή πού χρησιμεύει ἁπλῶς σάν κυκλοφοριακή μηχανή. Ἐκτός πού ἕνα μέρος τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου δεσμεύεται μ' αὐτήν τή μή παραγωγική μορφή, ἡ φθορά τοῦ χρήματος ἀπαιτεῖ τή διαρκῆ ἀντικατάστασή του ἤ τή μετατροπή ὁλοένα καί περισσότερης κοινωνικῆς ἐργασίας, σέ μορφή προϊόντος, σέ περισσότερο χρυσό καί ἀσήμι. Στά ἔθνη, τά ἀναπτυγμένα ἀπό κεφαλαιοκρατική ἄποψη, αὐτά τά ἔξοδα ἀντικατάστασης εἶναι σημαντικά, ἐπειδή γενικά εἶναι μεγάλο τό μέρος τοῦ πλούτου τό δεσμευμένο μέ τή μορφή τοῦ χρήματος. Ὁ χρυσός καί τό ἀσήμι, σάν χρηματικό ἐμπόρευμα, ἀποτελοῦν γιά τήν κοινωνία ἔξοδα κυκλοφορίας πού πηγάζουν μόνο ἀπό τήν κοινωνική μορφή τῆς παραγωγῆς. Εἶναι faux frais [μή παραγωγικά, ἀλλ' ἀπαραίτητα ἔξοδα] τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς γενικά, πού αὐξάνουν ὅσο αὐξάνει ἡ ἐμπορευματική παραγωγή, καί ἰδίως ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Εἶναι ἕνα μέρος τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου, πού πρέπει νά θυσιάζεται στό προτσές τῆς κυκλοφορίας [13].

ΙΙ. ΕΞΟΔΑ ΦΥΛΑΞΗΣ

Τά ἔξοδα κυκλοφορίας, πού προκύπτουν ἀπό τήν ἁπλή ἀλλαγή μορφῆς τῆς ἀξίας, ἀπό τήν κυκλοφορία, ἐξεταζόμενη ἰδεατά, δέν μπαίνουν στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Τά μέρη τοῦ κεφαλαίου πού ξοδεύονται μ' αὐτό τόν τρόπο ἀποτελοῦν (ἁπλές ἀφαιρέσεις ἀπό τό παραγωγικά ξοδευόμενο κεφάλαιο, ἐφόσον ἔχουμε ὑπόψη τόν κεφαλαιοκράτη, καί ἄμεση δαπάνη ἐργατικῆς δύναμης, ἄν πάρουμε ὑπόψη ὅλη τήν κοινωνία). Ἄλλης φύσης εἶναι τά ἔξοδα ἐκεῖνα τῆς κυκλοφορίας, πού θά ἐξετάσουμε τώρα. Μποροῦν νά προέρχονται ἀπό προτσές παραγωγῆς πού συνεχίζονται μόνο στήν κυκλοφορία καί πού γιαυτό ὁ παραγωγικός χαρακτήρας τους ἁπλῶς κρύβεται ἀπό τή μορφή κυκλοφορίας. Ἀπό τήν ἄλλη, ἄν τά ἐξετάσουμε ἀπό κοινωνική ἄποψη, μποροῦν ν' ἀποτελοῦν ἁπλῶς ἔξοδα, μή παραγωγική δαπάνη ζωντανῆς ἤ ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας, ὅμως ἀκριβῶς χάρη σ' αὐτό μποροῦν νά δροῦν γιά τόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη σάν δημιουργοί ἀξίας, νά δημιουργοῦν μιά προσθήκη στήν τιμή πούλησης τῶν ἐμπορευμάτων του.

[13] «Τό χρῆμα πού κυκλοφορεῖ σέ μιά χώρα εἶναι ἕνα ὁρισμένο μέρος τοῦ κεφαλαίου τῆς χώρας, πού τόχουν ἀποσύρει ὁλότελα ἀπό τούς παραγωγικούς σκοπούς, γιά νά διευκολύνει, ἤ γιά ν' ἀνεβάσει τήν παραγωγικότητα τοῦ ὑπόλοιπου μέρους του. Γιαυτό ἀπαιτεῖται ἕνα ὁρισμένο μέγεθος τοῦ πλούτου γιά νά μπορεῖ ὁ χρυσός νά παίζει τό ρόλο τοῦ μέσου κυκλοφορίας, ὅπως ἀπαιτεῖται τό μέγεθος αὐτό γιά νά φτιαχθεῖ μιά μηχανή μέ σκοπό νά διευκολυνθεῖ κάθε ἄλλη παραγωγή» («Economist», τόμ. V, σελ. 520).

Αὐτό βγαίνει κιόλας ἀπό τό γεγονός ὅτι τά ἔξοδα αὐτά εἶναι διαφορετικά σέ διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς καί ἐνμέρει διαφορετικά γιά διάφορα ἀτομικά κεφάλαια μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς. Προστιθέμενα στήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματος, μοιράζονται ἀνάλογα μέ τό πῶς ἀντιστοιχοῦν στόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη. Ὅμως, κάθε ἐργασία πού προσθέτει ἀξία μπορεῖ νά προσθέτει καί ὑπεραξία, καί στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς θά προσθέτει πάντα ὑπεραξία, ἐπειδή ἡ ἀξία πού δημιουργεῖ ἐξαρτιέται ἀπό τό δικό της μέγεθος, ἐνῶ ἡ ὑπεραξία πού δημιουργεῖ ἐξαρτιέται ἀπό τό βαθμό πού τήν πληρώνει ὁ κεφαλαιοκράτης. Ἑπομένως, τά ἔξοδα, πού ἀκριβαίνουν τό ἐμπόρευμα, χωρίς νά τοῦ προσθέτουν ἀξία χρήσης, καί πού γιά τήν κοινωνία ἀνήκουν στά faux frais τῆς παραγωγῆς, μποροῦν γιά τόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη ν' ἀποτελοῦν πηγή πλουτισμοῦ. Ἀπό τήν ἄλλη, αὐτά τά ἔξοδα κυκλοφορίας δέ χάνουν τό μή παραγωγικό χαρακτήρα τους ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ αὔξηση πού προσθέτουν στό ἐμπόρευμα κατανέμει ἰσόμετρα αὐτά τά ἔξοδα. Λογουχάρη οἱ ἀσφαλιστικές ἑταιρίες κατανέμουν τίς ἀπώλειες ἀτομικῶν κεφαλαιοκρατῶν σ' ὅλη τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ὡστόσο αὐτό δέν ἐμποδίζει οἱ ἀποζημιωμένες αὐτές ἀπώλειες, ἐξεταζόμενες ἀπό τήν ἄποψη ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, νά ἐξακολουθοῦν νά εἶναι ἀπώλειες.

1. *Ὁ σχηματισμός ἀποθεμάτων γενικά.*

Στό διάστημα πού τό προϊόν ὑπάρχει σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο ἤ πού παραμένει στήν ἀγορά, δηλ. ὅσον καιρό βρίσκεται στό ἐνδιάμεσο τοῦ προτσές παραγωγῆς, ἀπό τό ὁποῖο βγαίνει, καί τοῦ προτσές κατανάλωσης, στό ὁποῖο μπαίνει, ἀποτελεῖ ἐμπορευματικό ἀπόθεμα. Σάν ἐμπόρευμα στήν ἀγορά, ἑπομένως μέ τή μορφή ἀποθέματος, τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο ἐμφανίζεται δυό φορές σέ κάθε κύκληση, τή μιά φορά σάν ἐμπορευματικό προϊόν τοῦ ἴδιου κεφαλαίου πού βρίσκεται στό προτσές τῆς κίνησής του καί τοῦ ὁποίου ἐξετάζεται ἡ κύκληση, τήν ἄλλη φορά, ἀντίθετα, σάν ἐμπορευματικό προϊόν ἑνός ἄλλου κεφαλαίου, πού πρέπει νά βρίσκεται στήν ἀγορά γιά ν' ἀγοραστεῖ καί νά μετατραπεῖ σέ παραγωγικό κεφάλαιο. Φυσικά εἶναι δυνατό αὐτό τό τελευταῖο ἐμπορευματικό κεφάλαιο νά παραχθεῖ μόνο ὕστερα ἀπό παραγγελία. Τότε μεσολαβεῖ μιά διακοπή ὥσπου νά παραχθεῖ. Ἡ ροή ὅμως τοῦ προτσές παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς ἀπαιτεῖ νά βρίσκεται στήν ἀγορά διαρκῶς μιά μάζα ἐμπορευμάτων (μέσων παραγωγῆς), μ' ἄλλα λόγια ν' ἀποτελεῖ ἀπόθεμα. Τό παραγωγικό κεφάλαιο περιλαβαίνει ἐπίσης τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης, καί ἡ χρηματική μορφή δέν εἶναι ἐδῶ παρά ἡ ἀξιακή μορφή τῶν μέσων συντήρησης πού ὁ ἐργάτης πρέπει νά τά βρίσκει στό μεγαλύτερό τους μέρος στήν ἀγορά. Πιό κάτω, σέ τοῦτο τό ὑποκεφάλαιο, τό ζήτημα αὐτό θά τό ἐξετάσουμε πιό ἐπισταμένα. Ἐδῶ ξεκαθαρίσαμε κιόλας τοῦτο τό σημεῖο. Ἄν σταθοῦμε στήν ἄποψη τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού βρίσκεται στό προτσές τῆς κίνησής της, πού ἔχει μετατραπεῖ σέ ἐμπορευ-

ματικό προϊόν καί τώρα πρέπει νά πουληθεῖ ἤ νά ξαναμετατραπεῖ σέ χρῆμα, πού ἑπομένως τώρα λειτουργεῖ στήν ἀγορά σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, τότε ἡ κατάσταση στήν ὁποία σχηματίζει ἀπόθεμα ἀποτελεῖ ἄσκοπη καί ὑποχρεωτική παραμονή στήν ἀγορά. Ὅσο γρηγορότερα πουλιέται, τόσο γρηγορότερα κυλάει τό προτσές ἀναπαραγωγῆς. Ἡ καθυστέρηση τῆς μεταμόρφωσης E' — X' ἐμποδίζει τήν πραγματική ἀνταλλαγή τῆς ὕλης, πού πρέπει νά συντελεστεῖ στήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου, καθώς καί τήν παραπέρα λειτουργία του σάν παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη γιά τό X — E ἡ διαρκής ὕπαρξη τοῦ ἐμπορεύματος στήν ἀγορά, τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα, ἐμφανίζεται σάν ὅρος τῆς ροῆς τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς ὅπως καί τῆς τοποθέτησης νέου ἤ πρόσθετου κεφαλαίου.

Γιά νά μπορεῖ τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο νά παραμένει σάν ἐμπορευματικό ἀπόθεμα στήν ἀγορά, ἀπαιτεῖται νά ὑπάρχουν χτίρια, μαγαζιά, ντεπό, ἀποθῆκες ἐμπορευμάτων, δηλ. ἀπαιτεῖ δαπάνη σταθεροῦ κεφαλαίου· ἐπιπλέον ἀπαιτεῖται πληρωμή ἐργατικῶν δυνάμεων γιά τήν ἀποθήκευση τῶν ἐμπορευμάτων στίς ἀποθῆκες τους. Χώρια ἀπ' αὐτό, τά ἐμπορεύματα χαλνοῦν καί εἶναι ἐκτεθειμένα στή φθοροποιό ἐπίδραση τῶν στοιχείων τῆς φύσης. Γιά τήν προστασία τους ἀπ' αὐτήν χρειάζεται νά δαπανηθεῖ συμπληρωματικό κεφάλαιο, ἐνμέρει σέ μέσα ἐργασίας, μέ ἀντικειμενοποιημένη μορφή, ἐνμέρει σέ ἐργατική δύναμη[14].

Ἡ ὕπαρξη λοιπόν τοῦ κεφαλαίου μέ τή μορφή του σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἑπομένως καί σάν ἐμπορευματικό ἀπόθεμα, δημιουργεῖ ἔξοδα, πού δέν ἀνήκουν στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς, ⟨ἀλλά στη σφαίρα κυκλοφορίας⟩ καί γιαυτό συγκαταλέγονται στά ἔξοδα κυκλοφορίας. Αὐτά τά ἔξοδα κυκλοφορίας διαφέρουν ἀπό τά ἔξοδα πού ἀναφέραμε στό ὑποκεφάλαιο Ι κατά τό ὅτι μπαίνουν ὥς ἕνα βαθμό στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καί συνεπῶς ἀκριβαίνουν τό ἐμπόρευμα. Ἐν πάση περιπτώσει τό κεφάλαιο καί ἡ ἐργατική δύναμη πού χρησιμεύουν γιά τή συντήρηση καί τή φύλαξη τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος ἀφαιροῦνται ἀπό τό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς. Ἀπό τήν ἄλλη, τά κεφάλαια πού χρησιμοποιήθηκαν ἐδῶ, μαζί καί ἡ ἐργατική δύναμη σάν συστατικό τοῦ κεφαλαίου, πρέπει ν' ἀναπληρωθοῦν ἀπό τό κοινωνικό προϊόν. Γιαυτό, ἡ δαπάνη τους δρᾶ σάν μείωση τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας, ἔτσι πού ἀπαιτεῖται περισσότερο κεφάλαιο καί

[14] Τό 1841 ὁ Κόρμπετ ὑπολογίζει τά ἔξοδα ἀποθήκευσης τοῦ σταριοῦ γιά μιά περίοδο 9 μηνῶν: ½% ἀπώλεια σέ ποσότητα, 3% γιά τούς τόκους πάνω στήν τιμή τοῦ σταριοῦ, 2% γιά τό νοίκι τῆς ἀποθήκης, 1% γιά τό ἀνακάτεμα καί τή μεταφορά καί ½% γιά τήν ἐργασία παράδοσης, συνολικά 7%, ἤ, μέ τιμή 50 σελ. τό κουάρτερ, 3 σελ. καί 6 πέννες γιά τό κάθε κουάρτερ στάρι (*Th.Corbet*: «An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals etc.», London 1841 [σελ. 104]). Σύμφωνα μέ τίς καταθέσεις ἐμπόρων τοῦ Λίβερπουλ στήν ἐπιτροπή γιά τούς σιδηρόδρομους τά (καθαρά) μή παραγωγικά ἔξοδα τῆς ἀποθήκευσης τοῦ σταριοῦ ἔφταναν τό 1865 τίς 2 πέννες τό κουάρτερ ἤ τίς 9 — 10 πέννες τόν τόννο τό μήνα («Royal Commission on Railways», 1867, Evidence, σελ. 19, No 331).

περισσότερη ἐργασία γιά νά ἐπιτευχθεῖ ἕνα καθορισμένο ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα. Πρόκειται γιά *μή παραγωγικά ἔξοδα.*

Ἐφόσον λοιπόν τά ἔξοδα κυκλοφορίας πού ἐπιβάλλει ὁ σχηματισμός τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος προέρχονται μόνο ἀπό τή διάρκεια τῆς περιόδου μετατροπῆς ὑπαρχουσῶν ἀξιῶν ἀπό τήν ἐμπορευματική μορφή στή χρηματική, δηλ. προέρχονται μόνο ἀπό τή συγκεκριμένη κοινωνική μορφή τοῦ προτσές παραγωγῆς (μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι τό προϊόν παράγεται σάν ἐμπόρευμα καί γιαυτό ὀφείλει νά ὑποστεῖ καί τή μετατροπή σέ χρῆμα) — συμμερίζονται πέρα γιά πέρα τό χαρακτήρα τῶν ἐξόδων κυκλοφορίας πού ἀπαριθμήθηκαν στό ὑποκεφάλαιο Ι. Ἀπό τήν ἄλλη, ἄν ἐδῶ ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων διατηρεῖται ἤ ἀντίστοιχα αὐξάνει, αὐτό γίνεται μόνο ἐπειδή ἡ ἀξία χρήσης, τό ἴδιο τό προϊόν, μπαίνει κάτω ἀπό καθορισμένους ὑλικούς ὅρους πού στοιχίζουν δαπάνη κεφαλαίου, καί ἐπειδή ὑποβάλλεται σέ πράξεις πού συνεπάγονται τήν ἐπενέργεια πρόσθετης ἐργασίας πάνω στίς ἀξίες χρήσης. Ἀντίθετα, ὁ ὑπολογισμός τῶν ἐμπορευματικῶν ἀξιῶν, ἡ τήρηση βιβλίων γιά τό προτσές αὐτό καί οἱ συναλλαγές ἀγοραπωλησίας δέν ἐπηρεάζουν τήν ἀξία χρήσης στήν ὁποία ὑπάρχει ἡ ἐμπορευματική ἀξία. Ἔχουν σχέση μόνο μέ τή μορφή τῆς ἐμπορευματικῆς ἀξίας. Ἔτσι, στήν περίπτωση πού ὑποθέσαμε, μόλο πού αὐτά τά μή παραγωγικά ἔξοδα τοῦ σχηματισμοῦ ἀποθεμάτων (πού ἐδῶ γίνεται ὑποχρεωτικά) πηγάζουν μόνο ἀπό μιά καθυστέρηση τῆς μεταμόρφωσης καί ἀπό τήν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς μεταμόρφωσης, διαφέρουν ὡστόσο ἀπό τά μή παραγωγικά ἔξοδα τοῦ Ι κατά τό ὅτι ἀντικείμενό τους δέν εἶναι ἡ μεταμόρφωση τῆς ἀξίας, ἀλλά ἡ διατήρηση τῆς ἀξίας πού ὑπάρχει στό ἐμπόρευμα σάν προϊόν, σάν ἀξία χρήσης καί πού γιαυτό μπορεῖ νά διατηρηθεῖ μόνο ἄν διατηρηθεῖ τό ἴδιο τό προϊόν, ἡ ἴδια ἡ ἀξία χρήσης. Ἡ ἀξία χρήσης ἐδῶ οὔτε ἀνεβαίνει οὔτε αὐξάνει, ἀντίθετα μειώνεται. Ἡ μείωσή της ὅμως περιορίζεται καί ἡ ἀξία χρήσης διατηρεῖται. Ἐπίσης δέν αὐξάνει ἐδῶ ἡ προκαταβλημένη ἀξία πού ὑπάρχει μέσα στό ἐμπόρευμα. Προστίθεται ὅμως σ' αὐτήν καινούργια ἐργασία, ἀντικειμενοποιημένη καί ζωντανή.

Πρέπει τώρα νά ἐξετάσουμε ἀκόμα κατά πόσο αὐτά τά μή παραγωγικά ἔξοδα προκύπτουν ἀπό τόν ἰδιόμορφο χαρακτήρα τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς γενικά καί ἀπό τήν ἐμπορευματική παραγωγή στήν καθολική, τήν ἀπόλυτη μορφή της, δηλ. ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική ἐμπορευματική παραγωγή· κατά πόσο, ἀπό τήν ἄλλη, τά ἔξοδα αὐτά χαρακτηρίζουν κάθε κοινωνική παραγωγή, καί μόνον ἐδῶ, στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἀποχτοῦν μιάν ἰδιαίτερη ὄψη, μιάν ἰδιαίτερη μορφή ἐμφάνισης.

Ὁ Α. Σμίθ διατύπωσε τό μύθευμα πώς ὁ σχηματισμός ἀποθεμάτων ἀποτελεῖ ἕνα φαινόμενο πού προσιδιάζει στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή[15]. Νεότεροι οἰκονομολόγοι, λχ. ὁ Λάλορ, ὑποστηρίζουν ἀντίθετα πώς μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς μειώνε-

[15] Βιβλίο ΙΙ, εἰσαγωγή.

ται ὁ σχηματισμός ἀποθεμάτων. Ὁ Σισμόντι μάλιστα θεωρεῖ τή μείωση αὐτή σάν ἐλάττωμά της.

Στήν πραγματικότητα τό ἀπόθεμα ὑπάρχει μέ τρεῖς μορφές: μέ τή μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, μέ τή μορφή τοῦ ἀποθέματος ἀτομικῆς κατανάλωσης καί μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος ἤ τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Τό ἀπόθεμα μέ τή μιά μορφή μειώνεται σχετικά ὅταν αὐξάνει μέ τήν ἄλλη, παρά τό γεγονός ὅτι τό ἀπόλυτο τοῦ μεγέθους μπορεῖ ν' αὐξάνει ταυτόχρονα καί μέ τίς τρεῖς μορφές.

Εἶναι ἐξαρχῆς φανερό πώς ἐκεῖ πού ἡ παραγωγή ἀποβλέπει ἄμεσα στήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τοῦ παραγωγοῦ καί πού μόνο τό μικρότερό της μέρος γίνεται γιά τήν ἀνταλλαγή ἤ γιά τήν πούληση, δηλ. ἐκεῖ πού τό κοινωνικό προϊόν δέν παίρνει καθόλου τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος ἤ τήν παίρνει μόνο κατά ἕνα μικρό μέρος, τό ἀπόθεμα μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος ἤ τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα ἀποτελεῖ μόνο ἕνα μικρό ἤ μηδαμινό μέρος τοῦ πλούτου. Τό ἀπόθεμα ὅμως γιά τήν κατανάλωση εἶναι ἐδῶ σχετικά μεγάλο, ἰδίως τό ἀπόθεμα τῶν καθαυτό μέσων συντήρησης. Ἀρκεῖ νά ρίξουμε μιά ματιά στό ἀγροτικό νοικοκυριό παλαιότερων ἐποχῶν. Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϊόντος μετατρέπεται ἐδῶ ἄμεσα, χωρίς νά σχηματίζει ἐμπορευματικό ἀπόθεμα — ἀκριβῶς ἐπειδή παραμένει στά χέρια τοῦ κατόχου του — σέ ἀποθηκευμένα μέσα παραγωγῆς ἤ μέσα συντήρησης. Δέν παίρνει τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος καί ἀκριβῶς γιαυτό, κατά τή γνώμη τοῦ Σμίθ, δέν ὑπάρχει ἀπόθεμα στίς κοινωνίες αὐτές πού εἶναι θεμελιωμένες σ' ἕναν τέτιο τρόπο παραγωγῆς. Ὁ Α. Σμίθ συγχέει τή μορφή τοῦ ἀποθέματος μέ τό ἴδιο τό ἀπόθεμα καί νομίζει πώς ἡ κοινωνία ζοῦσε ὥς τώρα μεροδούλι-μεροφάγι ἤ πώς στήριζε τίς ἐλπίδες της στήν τύχη τῆς αὔριον[16]. Πρόκειται γιά παιδιακίστικη παρανόηση.

---

16 Ὁ Α. Σμίθ φαντάζεται πώς ὁ σχηματισμός ἀποθεμάτων πηγάζει μόνο ἀπό τή μετατροπή τοῦ προϊόντος σέ ἐμπόρευμα καί τοῦ ἀποθέματος κατανάλωσης σέ ἐμπορευματικό ἀπόθεμα. Στήν πραγματικότητα ὅμως γίνεται τό ἀντίθετο, αὐτή ἡ ἀλλαγή μορφῆς κατά τό πέρασμα ἀπό τήν παραγωγή γιά τίς ἀνάγκες τοῦ παραγωγοῦ στήν ἐμπορευματική παραγωγή ἐπιφέρει τίς πιό βίαιες κρίσεις στήν οἰκονομία τῶν παραγωγῶν. Λογουχάρη στίς Ἰνδίες διατηροῦνταν ὥς τώρα τελευταῖα «ἡ συνήθεια ν' ἀποθηκεύουν κατά μάζες τά σιτηρά, πού στά χρόνια τῆς ἀφθονίας πουλιοῦνταν σ' ἐξευτελιστικές τιμές» (Return. Bengal and Orissa Famine. H. of C. 1867, I σελ. 230, No 74). Ἡ ζήτηση βαμβακιοῦ, γιούτας κλπ., πού μεγάλωσε ἀπότομα λόγω τοῦ ἀμερικάνικου ἐμφυλίου πολέμου, προκάλεσε σέ πολλά σημεῖα τῶν Ἰνδιῶν μεγάλο περιορισμό τῆς ρυζοκαλλιέργειας, αὔξηση τῶν τιμῶν ρυζιοῦ καί πούληση τῶν παλιῶν ἀποθεμάτων ρυζιοῦ τῶν παραγωγῶν. Σ' αὐτό προστέθηκε στά 1864 — 66 καί ἡ πρωτόφαντη ἐξαγωγή ρυζιοῦ στήν Αὐστραλία, τή Μαδαγασκάρη κλπ. Ἀπό δῶ προέρχεται ὁ ὀξύς χαρακτήρας τῆς πείνας τοῦ 1866, πού μόνο στήν περιοχή Ὀρίσσα στοίχισε τή ζωή ἑνός ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων (στό ἴδιο, 174, 175, 213, 214 καί III: «Papers relating to the Famine in Behar», σελ. 32, 33, ὅπου σάν μιά ἀπό τίς αἰτίες τῆς πείνας ἀναφέρεται ἡ drain of old stock [ἡ ἐκροή τῶν παλιῶν ἀποθεμάτων]). (Ἀπό τό χειρόγραφο II.)

Ἀπόθεμα μέ τή μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ὑπάρχει μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς πού βρίσκονται κιόλας στό προτσές παραγωγῆς ἤ τουλάχιστο στά χέρια τοῦ παραγωγοῦ, πού βρίσκονται δηλαδή κιόλας σέ λανθάνουσα μορφή στό προτσές παραγωγῆς. Ἔχουμε δεῖ πιό πάνω πώς μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, ἑπομένως καί μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, — πού ἀναπτύσσει τήν κοινωνική παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας περισσότερο ἀπ' ὅλους τούς προηγούμενους τρόπους παραγωγῆς — αὐξάνει διαρκῶς ἡ μάζα τῶν μέσων παραγωγῆς (χτίρια, μηχανές κλπ.), πού μέ τή μορφή μέσων ἐργασίας μπαίνουν μιά γιά πάντα στό προτσές παραγωγῆς καί πού λειτουργοῦν ὅλο καί ἀπό τήν ἀρχή σ' αὐτό κατά τή διάρκεια μιᾶς μικρότερης ἤ μεγαλύτερης περιόδου· καί πώς ἡ ἀνάπτυξή τους ἀποτελεῖ τόσο προϋπόθεση, ὅσο καί ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνικῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας. Ἡ ὄχι μόνο ἀπόλυτη, μά καί σχετική αὔξηση τοῦ πλούτου μ' αὐτή τή μορφή χαρακτηρίζει πρίν ἀπόλα τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς (πρβλ. Βιβλίο I, κεφ. 23ο, 2 [σελ. 643]). Οἱ ὑλικές ὅμως μορφές ὕπαρξης τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τά μέσα παραγωγῆς, ἀποτελοῦνται ὄχι μόνο ἀπό τέτια μέσα ἐργασίας, μά καί ἀπό ὑλικό ἐργασίας, πού βρίσκεται στίς πιό διαφορετικές βαθμίδες τῆς ἐπεξεργασίας του, καί ἀπό βοηθητικές ὕλες. Ὅταν αὐξάνει ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς καί ὅταν ἀνεβαίνει ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας χάρη στή συνεργασία, τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, τίς μηχανές κλπ., αὐξάνει καί ἡ μάζα τῆς πρώτης ὕλης, τῶν βοηθητικῶν ὑλικῶν κλπ., πού μπαίνουν στό καθημερινό προτσές ἀναπαραγωγῆς. Τά στοιχεῖα αὐτά πρέπει νά βρίσκονται ἕτοιμα στόν τόπο παραγωγῆς. Ἔτσι αὐξάνει ἀπόλυτα ὁ ὄγκος αὐτοῦ τοῦ ἀποθέματος πού ὑπάρχει μέ τή μορφή παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Γιά νά μπορεῖ νά κυλάει τό προτσές παραγωγῆς — παραβλέπουμε τελείως τό γεγονός ἄν τό ἀπόθεμα αὐτό μπορεῖ ν' ἀνανεώνεται καθημερινά ἤ μόνο κατά ὁρισμένα χρονικά διαστήματα — πρέπει στόν τόπο τῆς παραγωγῆς νά ὑπάρχουν πάντα σωρευμένες περισσότερες πρῶτες ὕλες κλπ. ἀπ' ὅ,τι καταναλώνονται λχ. μέσα σέ μιά μέρα ἤ μέσα σέ μιά βδομάδα. Ἡ συνέχεια τοῦ προτσές ἀπαιτεῖ νά μήν ἐξαρτιέται ἡ ὕπαρξη τῶν ἀπαραίτητων γι' αὐτό ὅρων οὔτε ἀπό ἐνδεχόμενες διακοπές λόγω καθημερινῶν ἀγορῶν, οὔτε ἀπό τό γεγονός ὅτι τό ἐμπορευματικό προϊόν πουλιέται μέρα μέ τή μέρα ἤ βδομάδα μέ τή βδομάδα καί γιά τό λόγο αὐτό ἡ ξαναμετατροπή του στά στοιχεῖα του παραγωγῆς μπορεῖ νά γίνεται μόνο ἀκανόνιστα. Ὡστόσο εἶναι φανερό πώς τό παραγωγικό κεφάλαιο μπορεῖ νά βρίσκεται σέ λανθάνουσα κατάσταση ἤ ν' ἀποτελεῖ ἀπόθεμα σέ πολύ διαφορετική ἔκταση. Ὑπάρχει λχ. μεγάλη διαφορά ἄν ὁ ἐπιχειρηματίας κλωστουργός εἶναι ὑποχρεωμένος νάχει ἕτοιμα στήν μπάντα βαμβάκι ἤ κάρβουνο γιά τρεῖς μῆνες ἤ μόνο γιά ἕνα μῆνα. Ἔτσι εἶναι δυνατό τό ἀπόθεμα αὐτό νά μειώνεται σχετικά, μόλο πού αὐξάνει ἀπόλυτα.

Αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό διάφορους ὅρους, πού οὐσιαστικά ὅλοι καταλήγουν στή μεγαλύτερη ταχύτητα, κανονικότητα καί ἀσφάλεια, μέ

τήν ὁποία μπορεῖ νά εἰσρέει ἀκατάπαυτα ἡ ἀπαραίτητη μάζα πρώτης ὕλης ἔτσι πού νά μή διακόπτεται ποτέ τό προτσές παραγωγῆς. Ὅσο λιγότερο ἐκπληρώνονται αὐτοί οἱ ὅροι, ἑπομένως ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ ἀσφάλεια, ἡ κανονικότητα καί ἡ ταχύτητα τῆς εἰσροῆς, τόσο μεγαλύτερο πρέπει νά εἶναι στά χέρια τοῦ παραγωγοῦ τό λανθάνον μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, δηλ. τό ἀπόθεμα σέ πρῶτες ὕλες κλπ. πού περιμένει τήν ἐπεξεργασία του. Οἱ ὅροι αὐτοί εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογοι πρός τό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ἑπομένως καί πρός τήν παραγωγική δύναμη τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ἄρα τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό ἀπόθεμα μ' αὐτή τή μορφή.

Ὡστόσο, αὐτό πού ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν μείωση τοῦ ἀποθέματος (λχ. στόν Λάλορ) εἶναι μόνο ἐνμέρει μείωση τοῦ ἀποθέματος μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου ἤ τοῦ καθαυτό ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος, δηλ. πρόκειται γιά ἁπλή ἀλλαγή μορφῆς αὐτοῦ τοῦ ἀποθέματος. Ἄν λχ. εἶναι μεγάλη ἡ μάζα τοῦ κάρβουνου πού παράγεται καθημερινά μέσα στήν ἴδια τή χώρα, δηλ. ἄν εἶναι μεγάλος ὁ ὄγκος καί ἡ ἐνέργεια τῆς καρβουνοπαραγωγῆς, τότε ὁ κλωστουργός ἐπιχειρηματίας δέ χρειάζεται νάχει μεγάλη παρακαταθήκη κάρβουνου γιά νά ἐξασφαλίσει τή συνέχεια τῆς παραγωγῆς του. Ἡ διαρκής καί σίγουρη ἀνανέωση τῆς προμήθειας κάρβουνου κάνει περιττή τή μεγάλη παρακαταθήκη. Δεύτερο: Ἡ ταχύτητα μέ τήν ὁποία τό προϊόν ἑνός προτσές μπορεῖ νά περάσει σάν μέσο παραγωγῆς σ' ἕνα ἄλλο προτσές ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν μέσων μεταφορᾶς κι ἐπικοινωνίας. Ἡ φτήνεια τῶν μεταφορῶν παίζει ἐδῶ μεγάλο ρόλο. Λογουχάρη, ἡ ἀδιάκοπα ἀνανεούμενη μεταφορά κάρβουνου ἀπό τό ἀνθρακορυχεῖο στό κλωστήριο θά στοίχιζε πιό ἀκριβά ἀπό τόν ἐφοδιασμό μέ μιά μεγαλύτερη ποσότητα κάρβουνου γιά μεγάλο χρονικό διάστημα καί μέ σχετικά φτηνότερα τά ἔξοδα μεταφορᾶς. Τά δυό αὐτά περιστατικά πού ἐξετάσαμε ὡς τώρα ἀπορέουν ἀπό τό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς. Τρίτο, ἐπιδρᾶ καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος. Ὅσο λιγότερο ὁ κλωστουργός ἐπιχειρηματίας ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἄμεση πούληση τοῦ νήματός του γιά τήν ἀνανέωση τῶν ἀποθεμάτων του σέ βαμβάκι, κάρβουνο κλπ., — καί ὅσο πιό ἀναπτυγμένο εἶναι τό πιστωτικό σύστημα, τόσο μικρότερη εἶναι αὐτή ἡ ἄμεση ἐξάρτηση — τόσο μικρότερο μπορεῖ νά εἶναι τό σχετικό μέγεθος αὐτῶν τῶν ἀποθεμάτων, πού χρειάζεται γιά νά ἐξασφαλίσει τή συνεχῆ παραγωγή νήματος στή δοσμένη κλίμακα, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς συμπτώσεις τῆς πούλησης τοῦ νήματος. Τέταρτο, ὅμως, πολλές πρῶτες ὕλες, ἡμικατεργασμένα προϊόντα κλπ. ἀπαιτοῦν μεγάλο σχετικά χρονικό διάστημα γιά τήν παραγωγή τους, πράγμα πού ἰσχύει ἰδίως γιά ὅλες τίς πρῶτες ὕλες πού προμηθεύει ἡ γεωργία. Γιά νά μή διακοπεῖ τό προτσές παραγωγῆς, πρέπει λοιπόν νά ὑπάρχει ἕνα καθορισμένο ἀπόθεμα ἀπ' αὐτές τίς πρῶτες ὕλες γιά ὅλη τή χρονική περίοδο πού στή διάρκειά της τό καινούργιο προϊόν δέν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει ἀκόμα τό παλιό. Ἄν τό ἀπόθεμα αὐτό μειώνεται στά χέρια τοῦ βιομήχανου κεφαλαιοκράτη, αὐτό ἀποδείχνει μόνο πώς αὐξάνει στά χέρια τοῦ ἐμπόρου μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν μέσων μεταφορᾶς λχ. ἐπιτρέπει νά μεταφέρεται γρήγορα στό Μάντσεστερ ἀπό τό λιμάνι εἰσαγωγῶν τοῦ Λίβερπουλ τό βαμβάκι πού βρίσκεται ἐκεῖ, ἔτσι πού ὁ ἐργοστασιάρχης, ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες του, νά μπορεῖ νά ἀνανεώνει κατά σχετικά μικρές ποσότητες τό ἀπόθεμά του σέ βαμβάκι. Στήν περίπτωση ὅμως αὐτή τό ἴδιο βαμβάκι βρίσκεται σέ ἀκόμα μεγαλύτερες ποσότητες σάν ἐμπορευματικό ἀπόθεμα στά χέρια ἐμπόρων τοῦ Λίβερπουλ. Πρόκειται λοιπόν γιά μιά ἁπλή ἀλλαγή μορφῆς τοῦ ἀποθέματος, πράγμα πού δέν τό πρόσεξαν ὁ Λάλορ καί ἄλλοι. Κι ἄν ἐξετάσουμε τό ζήτημα ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, τότε καί στίς δυό περιπτώσεις ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἡ ἴδια μάζα προϊόντων μέ τή μορφή τοῦ ἀποθέματος. Μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν μέσων μεταφορᾶς μειώνεται γιά κάθε ξεχωριστή χώρα ὁ ὄγκος τοῦ ἀποθέματος πού πρέπει νά ὑπάρχει λχ. γιά ὅλη τή χρονιά. Ἄν μεταξύ Ἀμερικῆς καί Ἀγγλίας πηγαινοέρχονται πολλά ἀτμόπλοια καί ἱστιοφόρα, αὐξάνουν οἱ εὐκαιρίες τῆς ἀνανέωσης τοῦ ἀποθέματος βαμβακιοῦ γιά τήν Ἀγγλία καί ἑπομένως μειώνεται ἡ μέση μάζα ἀποθέματος βαμβακιοῦ πού πρέπει νά βρίσκεται ἀποθηκευμένη στήν Ἀγγλία. Πρός τήν ἴδια κατεύθυνση ἐπιδρᾶ καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, ἑπομένως καί ὁ πολλαπλασιασμός τῶν πηγῶν προμήθειας τοῦ ἴδιου εἴδους. Τό εἶδος μεταφέρεται κατά δόσεις ἀπό διάφορες χῶρες καί κατά διάφορα χρονικά διαστήματα.

2. *Τό καθαυτό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα.*

Ἔχουμε κιόλας δεῖ πώς πάνω στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς τό ἐμπόρευμα γίνεται ἡ γενική μορφή τοῦ προϊόντος, καί γίνεται τόσο περισσότερο, ὅσο περισσότερο ἡ παραγωγή αὐτή αναπτύσσεται σέ πλάτος καί βάθος. Ἑπομένως — ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού μένουν ἴδιες οἱ διαστάσεις τῆς παραγωγῆς — ὑπάρχει ἕνα ἀσύγκριτα μεγαλύτερο μέρος τοῦ προϊόντος μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος, ἀπ' ὅ,τι ὑπῆρχε εἴτε στούς παλαιότερους τρόπους παραγωγῆς, εἴτε στόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς σέ μιά κατώτερη ὅμως βαθμίδα τῆς ἀνάπτυξής του. Κάθε ἐμπόρευμα ὅμως — ἄρα καί κάθε ἐμπορευματικό κεφάλαιο, πού δέν εἶναι παρά ἐμπόρευμα, ἀλλά ἐμπόρευμα σάν μορφή ὕπαρξης τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας — ἐφόσον δέν μπαίνει ἄμεσα ἀπό τή σφαίρα τῆς παραγωγῆς του στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς ἤ ἀτομικῆς κατανάλωσης, δηλαδή κάθε ἐμπόρευμα, πού βρίσκεται στό ἐνδιάμεσο διάστημα στήν ἀγορά, ἀποτελεῖ ἕνα στοιχεῖο τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος. Γιαυτό, μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς — ὅταν μένουν ἴδιες οἱ διαστάσεις τῆς παραγωγῆς — αὐξάνει αὐτό καθαυτό τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα (δηλ. αὐτή ἡ αὐτοτελοποίηση καί παγίωση τῆς ἐμπορευματικῆς μορφῆς τοῦ προϊόντος). Εἴδαμε κιόλας πώς ἐδῶ πρόκειται μόνο γιά ἀλλαγή τῆς μορφῆς τοῦ ἀποθέματος, δηλ. πώς ἀπό τή μιά μεριά τό ἀπόθεμα αὐξάνει μέ τή μορφή ἐμπορεύματος, ἐπειδή ἀπό τήν ἄλλη μειώνεται μέ τή μορφή ἄμεσου ἀποθέματος παραγωγῆς καί κατανάλωσης. Πρόκειται

μόνο γιά μιά μεταβλημένη κοινωνική μορφή τοῦ ἀποθέματος. Ἂν ταυτόχρονα δέν αὐξάνει μόνο τό σχετικό μέγεθος τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος σέ σχέση μέ τό συνολικό κοινωνικό προϊόν, ἀλλά ἐπίσης καί τό ἀπόλυτο μέγεθός του, αὐτό γίνεται, γιατί μαζί μέ τήν αὔξηση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς αὐξάνει καί ἡ μάζα τοῦ συνολικοῦ προϊόντος.

Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς ὅλο καί σέ μικρότερο βαθμό καθορίζεται ἀπό τήν ἄμεση ζήτηση τοῦ προϊόντος, καί ὅλο καί σέ μεγαλύτερο βαθμό ἀπό τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού διαθέτει ὁ ἀτομικός κεφαλαιοκράτης, ἀπό τήν τάση ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου του καί ἀπό τήν ἀνάγκη τῆς συνέχειας καί τῆς ἐπέκτασης τοῦ προτσές παραγωγῆς του. Ἔτσι ὅμως αὐξάνει κατανάγκην σέ κάθε ἰδιαίτερο κλάδο παραγωγῆς ἡ μάζα τῶν προϊόντων πού βρίσκεται στήν ἀγορά σάν ἐμπόρευμα ἤ πού ζητάει νά πουληθεῖ. Αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου πού γιά ἕνα μικρότερο ἤ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα εἶναι δεμένη μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Γιαυτό αὐξάνει τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα.

Τέλος, τό μεγαλύτερο μέρος τῆς κοινωνίας μετατρέπεται σέ μισθωτούς ἐργάτες, σέ ἀνθρώπους πού ζοῦν μεροδούλι-μεροφάγι, πού εἰσπράττουν τό μισθό τους κάθε βδομάδα καί τόν ξοδεύουν κάθε μέρα, πού πρέπει ἑπομένως νά βρίσκουν τά μέσα συντήρησής τους μέ τή μορφή ἀποθέματος. Ὅσο κι ἄν ρέουν τά διάφορα στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ ἀποθέματος, ὡστόσο ἕνα μέρος τους πρέπει ν' ἀκινητεῖ ἐπί τόπου, γιά νά μπορεῖ τό ἀπόθεμα νά μένει πάντα σέ κατάσταση ροῆς.

Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα προκύπτουν ἀπό τή μορφή τῆς παραγωγῆς καί ἀπό τή μεταμόρφωση πού ἐμπεριέχεται σ' αὐτήν, μεταμόρφωση πού τό προϊόν πρέπει νά τήν ὑποστεῖ στό προτσές κυκλοφορίας.

Ὁποιαδήποτε κι ἄν εἶναι ἡ κοινωνική μορφή τοῦ ἀποθέματος προϊόντων, ἡ φύλαξή του ἀπαιτεῖ ἔξοδα: χτίρια, ἀγγεῖα κλπ. πού ἀποτελοῦν τά δοχεῖα τοῦ προϊόντος· ἀπαιτεῖ ἐπίσης μέσα παραγωγῆς καί ἐργασία σέ μεγαλύτερη ἤ μικρότερη ποσότητα, ἀνάλογα μέ τή φύση τοῦ προϊόντος, πού πρέπει νά ξοδεύονται γιά τήν ἀποτροπή βλαβερῶν ἐπιδράσεων. Ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ κοινωνική συγκέντρωση τῶν ἀποθεμάτων, τόσο μικρότερα εἶναι σχετικά τά ἔξοδα αὐτά. Τά ἔξοδα αὐτά ἀποτελοῦν πάντα ἕνα μέρος τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, εἴτε σέ ἀντικειμενοποιημένη, εἴτε σέ ζωντανή μορφή — δηλ. στήν κεφαλαιοκρατική μορφή ἀποτελοῦν δαπάνη κεφαλαίου — πού δέ συμμετέχουν στή δημιουργία τοῦ ἴδιου τοῦ προϊόντος καί πού ἑπομένως ἀποτελοῦν ἀφαιρέσεις ἀπό τό προϊόν. Εἶναι ἀπαραίτητα, μή παραγωγικά ἔξοδα τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου. Εἶναι τά ἔξοδα συντήρησης τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, ἀδιάφορο ἄν ἡ ὕπαρξή του σάν στοιχεῖο τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος ἀπορέει μόνο ἀπό τήν κοινωνική μορφή τῆς παραγωγῆς, δηλ. ἀπό τήν ἐμπορευματική μορφή, καί ἀπό τήν ὑποχρεωτική μεταμόρφωσή του, ἤ ἄν τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα τό θεωροῦμε μόνο σάν μιά ειδική μορφή τοῦ ἀποθέματος προϊόντων πού χαρακτηρίζει ὅλες τίς κοινωνίες, ἔστω κι ἄν ὄχι πάντα μέ τή μορφή τοῦ *ἐμπορευματικοῦ* ἀποθέματος, τή μορφή αὐτή τοῦ ἀποθέματος προϊόντων πού ἀνήκει στό προτσές κυκλοφορίας.

Γεννιέται λοιπόν τό ἐρώτημα, κατά πόσο τά ἔξοδα αὐτά μπαίνουν στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων.

Ὅταν ὁ κεφαλαιοκράτης ἔχει μετατρέψει σέ προϊόν τό κεφάλαιό του, πού ἔχει προκαταβάλει γιά τήν ἀγορά μέσων παραγωγῆς καί ἐργατικῆς δύναμης, δηλ. ὅταν τό ἔχει μετατρέψει σέ μιά μάζα ἕτοιμων ἐμπορευμάτων πού προορίζεται γιά πούληση καί ὅταν ἡ μάζα αὐτή μένει ἀπούλητη στίς ἀποθῆκες, τότε γιά τό διάστημα αὐτό δέ σταματάει μόνο τό προτσές ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου του. Τά ἔξοδα πού ἀπαιτεῖ ἡ συντήρηση αὐτοῦ τοῦ ἀποθέματος σέ χτίρια, σέ πρόσθετη ἐργασία κλπ. ἀποτελοῦν θετική ζημιά. Ὁ τελικός ἀγοραστής θά τόν περιγελοῦσε ἄν ὁ κεφαλαιοκράτης τοῦ ἔλεγε: Τό ἐμπόρευμά μου ἔμενε ἀπούλητο ἐπί ἕξι μῆνες καί ἡ συντήρησή του σ' αὐτούς τούς ἕξι μῆνες δέν μοῦ ἔχει μόνο ἀκινητοποιήσει τόσο ἤ τόσο κεφάλαιο, ἀλλά, χώρια ἀπ' αὐτό, μοῦ ἔχει δημιουργήσει καί τόσα ἤ τόσα μή παραγωγικά ἔξοδα. Tant pis pour vous [τόσο τό χειρότερο γιά σᾶς], θά τοῦ ἀπαντήσει ὁ ἀγοραστής. Νά, δίπλα σας στέκει ἕνας ἄλλος πουλητής πού τό ἐμπόρευμά του μόλις προχθές ἔχει ἑτοιμαστεῖ. Τό ἐμπόρευμά σας εἶναι ἀπό τά ἀζήτητα καί πιθανόν νά τόχει φθείρει καί ὁ χρόνος. Πρέπει λοιπόν νά πουλήσετε πιό φτηνά ἀπό τόν ἀντίπαλό σας. — Ἂν τώρα ὁ ἐμπορευματοπαραγωγός εἶναι ὁ πραγματικός παραγωγός τοῦ ἐμπορεύματός του, ἤ ἕνας κεφαλαιοκράτης παραγωγός, δηλ. στήν πραγματικότητα ἁπλῶς ἕνας ἐκπρόσωπος τῶν πραγματικῶν παραγωγῶν του, αὐτό δέν ἀλλάζει διόλου τούς ὅρους ζωῆς τοῦ ἐμπορεύματος. Εἶναι ὑποχρεωμένος νά μετατρέψει τό πράγμα του σέ χρῆμα. Τά μή παραγωγικά ἔξοδα, πού τοῦ προκαλεῖ ἡ παραμονή τοῦ πράγματός του στή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος, ἀνήκουν στίς ἀτομικές του περιπέτειες, πού δέν ἐνδιαφέρουν καθόλου τόν ἀγοραστή τοῦ ἐμπορεύματος. Ὁ ἀγοραστής δέν τοῦ πληρώνει τό χρόνο κυκλοφορίας τοῦ ἐμπορεύματός του. Ἀκόμα καί ὅταν ὁ κεφαλαιοκράτης ἀποσύρει ἐπίτηδες τό ἐμπόρευμά του ἀπό τήν ἀγορά, σέ καιρούς πραγματικῆς ἤ ἀναμενόμενης ἐπανάστασης στίς ἀξίες, ἐξαρτιέται ἀπό τήν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς ἐπανάστασης στίς ἀξίες, ἀπό τήν ὀρθότητα ἤ ὄχι τῆς κερδοσκοπίας του, ἄν θά πραγματοποιήσει τά πρόσθετα ἔξοδά του. Ἡ ἐπανάσταση στίς ἀξίες ὅμως δέν εἶναι συνέπεια τῶν πρόσθετων ἐξόδων του. Ἐφόσον λοιπόν ὁ σχηματισμός ἀποθεμάτων εἶναι συνέπεια σταματήματος τῆς κυκλοφορίας, τά ἔξοδα τοῦ ἐμπορεύματος πού προκαλοῦνται μ' αὐτό τόν τρόπο δέν προσθέτουν στό ἐμπόρευμα καμιά ἀξία. Ἀπό τήν ἄλλη, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀπόθεμα χωρίς σταμάτημα στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, χωρίς μικρότερη ἤ μεγαλύτερη παραμονή τοῦ κεφαλαίου στήν ἐμπορευματική του μορφή· δέν ὑπάρχει λοιπόν ἀπόθεμα δίχως σταμάτημα στήν κυκλοφορία, ὅπως δέν μπορεῖ νά κυκλοφορεῖ χρῆμα δίχως σχηματισμό χρηματικῆς ἐφεδρείας. Ἑπομένως, δίχως ἐμπορευματικό ἀπόθεμα δέν ὑπάρχει ἐμπορευματική κυκλοφορία. Ἂν ἡ ἀνάγκη αὐτή δέν παρουσιάζεται στόν κεφαλαιο-

κράτη στό $E' - X'$, τότε τοῦ παρουσιάζεται στό $X - E$, ἄν δέν παρουσιάζεται στό δικό του ἐμπορευματικό κεφάλαιο, θά παρουσιάζεται στό ἐμπορευματικό κεφάλαιο ἄλλων κεφαλαιοκρατῶν, πού παράγουν μέσα παραγωγῆς γι' αὐτόν καί μέσα συντήρησης γιά τούς ἐργάτες του.

Ἄν ὁ σχηματισμός ἀποθεμάτων εἶναι θεληματικός ἤ ὄχι, ἄν δηλ. ὁ ἐμπορευματοπαραγωγός κρατάει ἕνα ἀπόθεμα ἐπίτηδες ἤ ἄν τά ἐμπορεύματά του σχηματίζουν ἀπόθεμα ἐξαιτίας τῆς ἀντίστασης πού προβάλλουν στήν πούλησή τους οἱ συνθῆκες τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές κυκλοφορίας, αὐτό δέ φαίνεται νά μπορεῖ ν' ἀλλάξει τίποτα στήν οὐσία τῆς ὑπόθεσης. Ὡστόσο, γιά τή λύση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος εἶναι χρήσιμο νά ξέρουμε τί εἶναι αὐτό πού ξεχωρίζει τό θεληματικό ἀπό τόν ἀθέλητο σχηματισμό ἀποθέματος. Ὁ ἀθέλητος σχηματισμός τοῦ ἀποθέματος προέρχεται ἀπό ἕνα σταμάτημα τῆς κυκλοφορίας ἤ εἶναι ταυτόσημος μ' ἕνα σταμάτημά της, πού εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τή γνώση τοῦ ἐμπορευματοπαραγωγοῦ καί τοῦ χαλᾶ τά σχέδια. Τί εἶναι αὐτό πού χαρακτηρίζει τό θεληματικό σχηματισμό ἀποθέματος; Ὅπως καί προηγούμενα, ὁ πουλητής προσπαθεῖ νά ξεπουλήσει ὅσο τό δυνατό πιό γρήγορα τό ἐμπόρευμά του. Προσφέρει πάντα τό προϊόν γιά πούληση σάν ἐμπόρευμα. Ἄν τό ἀπόσερνε ἀπό τήν πούληση, τότε θ' ἀποτελοῦσε μόνο *δυνάμει** καί ὄχι *ἐνεργείᾳ** στοιχεῖο τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος. Τό ἐμπόρευμα σάν τέτιο ἐξακολουθεῖ γι' αὐτόν νά εἶναι φορέας τῆς ἀνταλλαχτικῆς του ἀξίας καί σάν τέτιο μπορεῖ νά δρᾶ μόνο μέ τήν ἀποβολή τῆς ἐμπορευματικῆς του μορφῆς, καί τήν περιβολή τῆς χρηματικῆς μορφῆς.

Τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα πρέπει νάχει ὁρισμένες διαστάσεις, γιά νά ἐπαρκεῖ γιά μιά δοσμένη περίοδο στίς διαστάσεις τῆς ζήτησης. Ἐδῶ παίρνεται ὑπόψη ἡ σταθερή ἐπέκταση τοῦ κύκλου τῶν ἀγοραστῶν. Γιά νά ἐπαρκεῖ λχ. γιά μιά μέρα, πρέπει ἕνα μέρος τῶν ἐμπορευμάτων πού βρίσκονται στήν ἀγορά νά παραμένει σταθερά στήν ἐμπορευματική μορφή, τήν ὥρα πού τό ἄλλο μέρος ρέει, μετατρέπεται σέ χρῆμα. Εἶναι ἀλήθεια πώς τό μέρος πού σταματάει, τήν ὥρα πού τό ἄλλο μέρος ρέει, μειώνεται σταθερά, στό βαθμό πού μειώνονται οἱ διαστάσεις τοῦ ἴδιου τοῦ ἀποθέματος, ὥς πού τελικά πουλιέται ὁλόκληρο. Ἔτσι τό σταμάτημα τῶν ἐμπορευμάτων ὑπολογίζεται ἐδῶ σάν ἀναγκαῖος ὅρος τῆς πούλησης τοῦ ἐμπορεύματος. Οἱ διαστάσεις τοῦ ἀποθέματος πρέπει ἐπίσης νά εἶναι μεγαλύτερες ἀπό τή μέση πούληση ἤ ἀπό τίς διαστάσεις τῆς μέσης ζήτησης. Διαφορετικά δέ θά μποροῦσαν νά ἱκανοποιοῦνται οἱ ἀπαιτήσεις πάνω ἀπό τή μέση ζήτηση. Ἀπό τήν ἄλλη, τό ἀπόθεμα πρέπει διαρκῶς ν' ἀνανεώνεται, γιατί διαρκῶς φεύγει. Ἡ ἀνανέωση αὐτή μπορεῖ σέ τελευταία ἀνάλυση νά προέρχεται μόνο ἀπό τήν παραγωγή, ἀπό μιά εἰσροή ἐμπορευμάτων. Τό πράγμα δέν ἀλλάζει καθόλου ἄν τά ἐμπορεύματα αὐτά προέρχονται ἀπό τό ἐξωτερικό ἤ ὄχι. Ἡ ἀνανέωση ἐξαρτιέται ἀπό τίς περίοδες πού χρειάζονται τά ἐμπορεύματα γιά τήν ἀναπαραγωγή τους. Στό διάστημα αὐτό

* Οἱ δυό αὐτές λέξεις εἶναι ἑλληνικά στό πρωτότυπο. *Σημ. Μετ.*

πρέπει τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα νά ἐπαρκεῖ. Τό γεγονός ὅτι τό ἀπόθεμα αὐτό δέ μένει στά χέρια τοῦ ἀρχικοῦ παραγωγοῦ, ἀλλά περνάει ἀπό διάφορες ἀποθῆκες, ἀπό τό μεγαλέμπορο ὥς τό λιανοπουλητή, ἀλλάζει μόνο τήν ὄψη τοῦ πράγματος ὄχι ὅμως καί τό ἴδιο τό πράγμα. Ἀπό τή σκοπιά ὅλης τῆς κοινωνίας ἐξακολουθεῖ ὅπως καί προηγούμενα ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου νά ὑπάρχει μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος, ἐφόσον τό ἐμπόρευμα δέν ἔχει μπεῖ στήν παραγωγική ἤ τήν ἀτομική κατανάλωση. Ὁ ἴδιος ὁ παραγωγός, γιά νά μή ἐξαρτιέται ἄμεσα ἀπό τήν παραγωγή καί γιά νά ἐξασφαλίζει ἕνα σταθερό κύκλο πελατῶν, προσπαθεῖ νάχει μιά παρακαταθήκη πού ν' ἀνταποκρίνεται στή μέση ζήτηση. Ἀνάλογα μέ τίς περίοδες παραγωγῆς διαμορφώνονται προθεσμίες ἀγορᾶς, καί τό ἐμπόρευμα σχηματίζει ἀπόθεμα γιά μικρότερο ἤ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, ὥσπου νά μπορέσει ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπό νέα ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου εἴδους. Μόνο χάρη σ' αὐτό τό σχηματισμό ἀποθεμάτων ἐξασφαλίζεται ἡ σταθερότητα καί ἡ συνέχεια τοῦ προτσές κυκλοφορίας, ἑπομένως καί τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς, πού περικλείνει καί τό προτσές κυκλοφορίας.

Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε πώς γιά τόν παραγωγό τοῦ E μπορεῖ νάχει συντελεστεῖ πιά ἡ πράξη $E' - X'$, μόλο πού τό E ἐξακολουθεῖ νά βρίσκεται ἀκόμα στήν ἀγορά. Ἄν ὁ παραγωγός ὁ ἴδιος ἤθελε νά κρατάει τό ἐμπόρευμά του στήν ἀποθήκη ὥσπου νά πουληθεῖ στόν τελικό καταναλωτή, θἄταν ὑποχρεωμένος νά βάλει σέ κίνηση διπλάσιο κεφάλαιο, τό ἕνα σάν παραγωγός τοῦ ἐμπορεύματος, τό ἄλλο σάν ἔμπορος. Γιά τό ἴδιο τό ἐμπόρευμα — εἴτε τό ἐξετάζουμε σάν μεμονωμένο ἐμπόρευμα εἴτε σάν συστατικό τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου — δέν ἔχει καμιά σημασία ἄν τά ἔξοδα τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἀποθέματος βαρύνουν τόν παραγωγό του ἤ μιά σειρά ἐμπόρους ἀπό τόν A ὥς τόν Ω.

Ἐφόσον τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα δέν εἶναι παρά ἡ ἐμπορευματική μορφή τοῦ ἀποθέματος, πού σέ μιά δοσμένη βαθμίδα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ἄν δέν ὑπῆρχε μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος, θά ὑπῆρχε εἴτε σάν παραγωγικό ἀπόθεμα (λανθάνον παραγωγικό ἀπόθεμα), εἴτε σάν καταναλωτικό ἀπόθεμα (ἐφεδρεία εἰδῶν κατανάλωσης), τά ἔξοδα πού ἀπαιτεῖ ἡ συντήρηση τοῦ ἀποθέματος, δηλ. τά ἔξοδα τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἀποθέματος — μ' ἄλλα λόγια ἡ ἀντικειμενοποιημένη ἤ ζωντανή ἐργασία πού ξοδεύεται γι' αὐτό — εἶναι ἁπλῶς ἄλλη μορφή τῶν ἐξόδων συντήρησης εἴτε τοῦ κοινωνικοῦ παραγωγικοῦ ἀποθέματος, εἴτε τοῦ κοινωνικοῦ καταναλωτικοῦ ἀποθέματος. Ἡ αὔξηση τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος πού προκαλοῦν μοιράζει ἁπλῶς τά ἔξοδα αὐτά pro rata [ἀναλογικά] στά διάφορα ἐμπορεύματα, ἐπειδή διαφέρουν ἀνάλογα μέ τό εἶδος τῶν ἐμπορευμάτων. Ὅπως πάντα τά ἔξοδα τοῦ σχηματισμοῦ ἀποθέματος παραμένουν ἔξοδα πού ἀφαιροῦνται ἀπό τόν κοινωνικό πλοῦτο, μόλο πού ἀποτελοῦν ὅρο τῆς ὕπαρξής του.

Τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα εἶναι φυσιολογικό μόνο ἐφόσον ἀποτελεῖ ὅρο τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας, καί μάλιστα μιά μορφή πού ἔχει γεννηθεῖ μέ ἀναγκαιότητα μέσα στήν ἐμπορευματική κυκλοφορία.

δηλ. ἐφόσον αὐτό τό φαινομενικό σταμάτημα ἀποτελεῖ μορφή τῆς ἴδιας τῆς ροῆς, ἀπαράλλαχτα ὅπως ὁ σχηματισμός χρηματικοῦ ἀποθέματος ἀποτελεῖ ὅρο τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας. Ἀντίθετα, ἀπό τή στιγμή πού τά ἐμπορεύματα πού μένουν στίς δεξαμενές τους κυκλοφορίας δέν ἀδειάζουν τόν τόπο γιά τό ἑπόμενο κύμα τῆς παραγωγῆς, ὅταν δηλ. οἱ δεξαμενές παραγεμίζουν, τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα μεγαλώνει ἐπειδή σταματάει ἡ κυκλοφορία, ἀπαράλλαχτα ὅπως αὐξάνουν οἱ θησαυροί ὅταν σταματάει ἡ χρηματική κυκλοφορία. Καί δέν ἔχει καμιά σημασία ἄν τό σταμάτημα αὐτό γίνεται στίς ἀποθῆκες τοῦ βιομήχανου κεφαλαιοκράτη ἤ στίς ἀποθῆκες τοῦ ἔμπορου. Στήν περίπτωση αὐτή τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα δέν εἶναι ὅρος τῆς ἀδιάκοπης πούλησης, ἀλλ' ἀποτέλεσμα τῆς μή πούλησης τῶν ἐμπορευμάτων. Τά ἔξοδα παραμένουν τά ἴδια, ἐπειδή ὅμως τώρα ἀπορέουν ἀποκλειστικά ἀπό τή μορφή, δηλ. ἀπό τήν ἀνάγκη νά μετατραποῦν τά ἐμπορεύματα σέ χρῆμα, καί ἀπό τή δυσκολία αὐτῆς τῆς μεταμόρφωσης, γι' αὐτό τό λόγο δέν μπαίνουν στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἀφαιρέσεις, ἀπώλεια ἀξίας κατά τήν πραγματοποίηση τῆς ἀξίας. Μιά πού ἡ φυσιολογική καί ἡ μή φυσιολογική μορφή τοῦ ἀποθέματος δέ διαφέρουν στή μορφή καί εἶναι καί οἱ δυό σταματήματα τῆς κυκλοφορίας, τά φαινόμενα μποροῦν νά μπερδευτοῦν καί νά ξεγελάσουν πολύ πιό εὔκολα τόν ἴδιο τόν πράχτορα τῆς παραγωγῆς, ἐπειδή γιά τόν παραγωγό μπορεῖ νά ἐξακολουθεῖ νά κυλάει τό προτσές κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου του, μόλο πού ἔχει σταματήσει τό προτσές κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων του, τά ὁποῖα ἔχουν περάσει στά χέρια τῶν ἐμπόρων. Ὅταν μεγαλώνουν οἱ διαστάσεις τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανάλωσης καί μένουν ἀμετάβλητοι οἱ ἄλλοι ὅροι, τότε μεγαλώνουν καί οἱ διαστάσεις τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος. Ἀνανεώνεται καί ἀπορροφιέται μέ τήν ἴδια ταχύτητα, ὅμως οἱ διαστάσεις του μεγαλώνουν. Γιαυτό, ἡ αὔξηση τῶν διαστάσεων τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος πού ὀφείλεται σέ σταμάτημα τῆς κυκλοφορίας μπορεῖ κατά λάθος νά παρθεῖ σάν σύμπτωμα τῆς διεύρυνσης τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς, ἰδίως ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος μπορεῖ νά παρουσιάζει μέ ἀπατηλή ὄψη τήν πραγματική κίνηση.

Τά ἔξοδα τοῦ σχηματισμοῦ ἀποθέματος ἀποτελοῦνται: 1) ἀπό μιά ποσοτική μείωση τῆς μάζας τοῦ προϊόντος (λχ. ὅταν πρόκειται γιά ἀπόθεμα ἀλευριοῦ)· 2) ἀπό χάλασμα τῆς ποιότητας· 3) ἀπό τήν ἀντικειμενοποιημένη καί ζωντανή ἐκείνη ἐργασία, πού ἀπαιτεῖ ἡ συντήρηση τοῦ ἀποθέματος.

III. ΕΞΟΔΑ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ

Δέ χρειάζεται νά ἐπεκταθοῦμε ἐδῶ σ' ὅλες τίς λεπτομέρειες τῶν ἐξόδων κυκλοφορίας, ὅπως λχ. στή συσκευασία, τή διαλογή κλπ. Ὁ γενικός κανόνας εἶναι πώς *ὅλα τά ἔξοδα κυκλοφορίας, πού ἀπορέουν μόνο ἀπό τή μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος, δέν προσθέτουν καμιά ἀξία στό ἐμπόρευμα.* Εἶναι ἁπλῶς ἔξοδα γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ἀξίας ἤ γιά τή μεταφορά της ἀπό τή μιά μορφή στήν ἄλλη. Τό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γι' αὐτά τά ἔξοδα (μαζί καί ἡ ἐργασία πού ἐξουσιάζεται ἀπ' αὐτό) ἀνήκει στά faux frais [μή παραγωγικά ἀλλά ἀναγκαῖα ἔξοδα] τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἀναπλήρωσή τους πρέπει νά γίνει ἀπό τό ὑπερπροϊόν καί ἀποτελεῖ, ὅταν ἐξετάζουμε τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν στό σύνολό της, ἀφαίρεση ἀπό τήν ὑπεραξία ἤ ἀπό τό ὑπερπροϊόν, ἀκριβῶς ὅπως γιά τόν ἐργάτη εἶναι χαμένος χρόνος, ὁ χρόνος πού χρειάζεται γιά ν' ἀγοράζει τά τρόφιμά του. Τά ἔξοδα μεταφορᾶς ὅμως παίζουν τόσο σημαντικό ρόλο πού πρέπει νά τά ἐξετάσουμε ἐδῶ σύντομα.

Μέσα στήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου καί τή μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος, πού ἀποτελεῖ μέρος αὐτῆς τῆς κύκλησης, συντελεῖται ἡ ἀνταλλαγή τῆς ὕλης τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Αὐτή ἡ ἀνταλλαγή τῆς ὕλης μπορεῖ νά κάνει ἀναγκαία τήν ἀλλαγή τῆς θέσης τῶν προϊόντων, τήν πραγματική τους κίνηση ἀπό τόπο σέ τόπο. Κυκλοφορία ἐμπορευμάτων ὅμως μπορεῖ νά γίνεται καί χωρίς τή φυσική κίνησή τους καί μεταφορά ἐμπορευμάτων καί ἀκόμα χωρίς ἄμεση ἀνταλλαγή προϊόντων. Ἕνα σπίτι πού ὁ A τό πουλάει στόν B κυκλοφορεῖ σάν ἐμπόρευμα, ὅμως δέν περπατάει. Κινητές ἐμπορευματικές ἀξίες, ὅπως λχ. τό βαμβάκι ἤ ὁ χυτοσίδηρος, μένουν στοιβαγμένα στήν ἴδια ἀποθήκη ἐμπορευμάτων ἐνῶ διατρέχουν δεκάδες προτσές κυκλοφορίας, ἀγοράζονται καί ξαναπουλιοῦνται ἀπό τούς κερδοσκόπους [17]. Αὐτό πού κινεῖται πραγματικά ἐδῶ εἶναι ὁ τίτλος ἰδιοχτησίας τοῦ πράγματος καί ὄχι τό ἴδιο τό πράγμα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, λχ. στό κράτος τῶν ἴνκα, ἡ βιομηχανία μεταφορῶν ἔπαιζε μεγάλο ρόλο, μόλο πού τό κοινωνικό προϊόν οὔτε κυκλοφοροῦσε σάν ἐμπόρευμα, οὔτε διανέμονταν μέσω τοῦ ἀνταλλαχτικοῦ ἐμπορίου.

Ἄν λοιπόν πάνω στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἡ βιομηχανία μεταφορῶν ἐμφανίζεται σάν αἰτία τῶν ἐξόδων κυκλοφορίας, αὐτή ἡ ἰδιαίτερη μορφή ἐμφάνισης δέν ἀλλάζει τίποτα στήν ὑπόθεση.

Οἱ μάζες τῶν προϊόντων δέν αὐξάνουν ἐπειδή μεταφέρονται. Ἀκόμα κι ἄν ἡ μεταφορά τους προκαλεῖ κάποια ἀλλαγή στίς φυσικές τους ἰδιότητες, ἡ ἀλλαγή αὐτή, ἐκτός ἀπό ορισμένες ἐξαιρέσεις, δέν ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά πρίν ἐπιδιωκόμενο ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα, ἀλλά ἕνα ἀναπόφευχτο κακό. Ἡ ἀξία χρήσης τῶν πραγμάτων ὡστόσο πραγματοποιεῖται μόνο στήν κατανάλωσή τους, καί ἡ κατανάλωσή τους μπορεῖ νά κάνει ἀναγκαία τή μετατόπισή τους, δηλ. τό πρόσθετο προτσές παραγωγῆς τῆς βιομηχανίας μεταφορῶν. Ἔτσι τό παραγωγικό κεφάλαιο πού εἶναι τοποθετημένο σ' αὐτήν προσθέτει ἀξία στά μεταφερόμενα προϊόντα, ἐνμέρει μεταβιβάζοντας σ' αὐτά ἀξία ἀπό τά μέσα μεταφορᾶς, ἐνμέρει προσθέτοντας σ' αὐτά ἀξία μέσω τῆς ἐργασίας μεταφο-

---

[17] Ὁ Στόρχ ὀνομάζει τήν κυκλοφορία αὐτή «factice» [τεχνητή, πλαστή].

ρᾶς. Αὐτή ἡ τελευταία πρόσθεση ἀξίας ἀναλύεται, ὅπως σέ κάθε κεφαλαιοκρατική παραγωγή, σέ ἀναπλήρωση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί σέ ὑπεραξία.

Μέσα σέ κάθε προτσές παραγωγῆς μεγάλο ρόλο παίζει ἡ μετατόπιση τοῦ ἀντικειμένου ἐργασίας καί τῶν ἀναγκαίων γιά τό σκοπό αὐτό μέσων ἐργασίας καί ἐργατικῶν δυνάμεων — λχ. τό βαμβάκι πού προωθεῖται ἀπό τό λαναριστήριο στό κλωστήριο, τό κάρβουνο πού μεταφέρεται ἀπό τίς στοές στήν ἐπιφάνεια τῆς γῆς. Τό ἴδιο φαινόμενο, σέ μεγαλύτερη ὅμως κλίμακα, παρουσιάζει τό πέρασμα τοῦ ἕτοιμου προϊόντος σάν ἕτοιμου ἐμπορεύματος ἀπό ἕνα αὐτοτελῆ τόπο παραγωγῆς σέ ἕναν ἄλλο πού βρίσκεται μακριά ἀπ' αὐτόν. Ὕστερα ἀπό τή μεταφορά τῶν προϊόντων ἀπό τόν ἕνα τόπο παραγωγῆς στόν ἄλλο, ἀκολουθεῖ ἡ μεταφορά τῶν ἕτοιμων προϊόντων ἀπό τή σφαίρα τῆς παραγωγῆς στή σφαίρα τῆς κατανάλωσης. Τό προϊόν εἶναι ἕτοιμο γιά τήν κατανάλωση μόνο ἀπό τή στιγμή πού ἔχει ὁλοκληρώσει αὐτή τήν κίνηση.

Ὅπως δείξαμε πιό πάνω, γενικός νόμος τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς εἶναι ὁ παρακάτω: ἡ ἀξία πού δημιουργεῖ ἡ ἐργασία εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρός τήν παραγωγικότητά της. Αὐτό ἰσχύει καί γιά τή βιομηχανία μεταφορῶν, ὅπως καί γιά κάθε ἄλλη βιομηχανία. Ὅσο πιό μικρή εἶναι ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας, νεκρῆς καί ζωντανῆς, πού ἀπαιτεῖ ἡ μεταφορά τοῦ ἐμπορεύματος γιά μιά δοσμένη ἀπόσταση, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας, καί ἀντίστροφα[18].

Τό ἀπόλυτο ἀξιακό μέγεθος πού προσθέτει στά ἐμπορεύματα ἡ μεταφορά εἶναι, μέ ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους, ἀντιστρόφως ἀνάλογο πρός τήν παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας μεταφορῶν καί ἀπευθείας ἀνάλογο πρός τίς ἀποστάσεις πού πρέπει νά διανυθοῦν.

Τό σχετικό ἀξιακό μέρος πού, μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους, προσθέτουν τά ἔξοδα μεταφορᾶς στήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι ἀπευθείας ἀνάλογο πρός τόν ὄγκο καί τό βάρος του (καί ἀντιστρόφως ἀνάλογο πρός τήν ἀξία του). Ὡστόσο πολυάριθμοι εἶναι

[18] Ὁ Ρικάρντο παραθέτει ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ Σαίη, πού θεωρεῖ εὐλογία τοῦ ἐμπορίου τό γεγονός ὅτι μέ τά ἔξοδα μεταφορᾶς ἀκριβαίνει τά προϊόντα ἤ αὐξάνει τήν ἀξία τους. «Τό ἐμπόριο, λέει ὁ Σαίη, μᾶς ἐπιτρέπει νά πᾶμε ν' ἀναζητήσουμε ἕνα ἐμπόρευμα στήν πηγή του καί νά τό μεταφέρουμε σέ *ἄλλα* μέρη ὅπου καταναλώνεται. Μᾶς δίνει ἑπομένως τή δυνατότητα ν' αὐξήσουμε τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος μέ ὅλη τή διαφορά ἀνάμεσα στήν τιμή του στόν πρῶτο τόπο καί στήν τιμή του στό δεύτερο» (Σαίη, τόμ. II, σελ. 458). Σχετικά μ' αὐτά ὁ Ρικάρντο παρατηρεῖ: «Σωστό, πῶς ὅμως δίνεται στό ἐμπόρευμα ἡ πρόσθετη ἀξία; Πρῶτο, προσθέτοντας στά ἔξοδα παραγωγῆς τά ἔξοδα γιά τή μεταφορά, δεύτερο, προσθέτοντας τό κέρδος πάνω στίς κεφαλαιακές προκαταβολές τοῦ ἐμπορίου. Τό ἐμπόρευμα ἀποκτᾶ μεγαλύτερη ἀξία γιά τούς ἴδιους λόγους γιά τούς ὁποίους μπορεῖ ν' ἀποκτήσει μεγαλύτερη ἀξία κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα, γιατί ξοδεύτηκε περισσότερη ἐργασία γιά τήν παραγωγή καί τή μεταφορά του προτοῦ ἀγοραστεῖ ἀπό τόν καταναλωτή. Αὐτό δέν πρέπει νά τό βλέπουμε σάν ἕνα ἀπό τά προτερήματα τοῦ ἐμπορίου». *(Ricardo:* «Principles of Political Economy», 3η ἔκδ., London 1821, *σελ.* 309—310).

οἱ παράγοντες πού ἐπιφέρουν τροποποιήσεις. Λογουχάρη, ἡ μεταφορά ἀπαιτεῖ μεγαλύτερα ἤ μικρότερα μέτρα προφύλαξης, ἑπομένως ἀπαιτεῖ καί μεγαλύτερη ἤ μικρότερη δαπάνη ἐργασίας καί μέσων ἐργασίας, ἀνάλογα μέ τό πόσο εὔθραυστο, ἐφήμερο ἤ ἐκρηχτικό εἶναι τό μεταφερόμενο εἶδος. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή οἱ μεγιστάνες τῶν σιδηροδρόμων ἐκδηλώνουν μεγαλύτερη ἰδιοφυΐα στήν ἐπινόηση φανταστικῶν εἰδῶν ἀπ' ὅ,τι οἱ βοτανολόγοι καί οἱ ζωολόγοι. Λογουχάρη, ἡ ταξινόμηση τῶν ἐμπορευμάτων στούς ἀγγλικούς σιδηροδρόμους γεμίζει τόμους ὁλόκληρους καί, σύμφωνα μέ τή γενική ἀρχή, στηρίζεται στήν τάση νά μετατρέπει τίς πολυποίκιλες φυσικές ἰδιότητες τῶν ἐμπορευμάτων σέ ἰσάριθμα μειονεχτήματα ἀπό τήν ἄποψη τῆς μεταφορᾶς τους καί σέ προσχήματα ὑποχρεωτικοῦ γδαρσίματος. «Τά τζάμια, πού προηγούμενα ἄξιζαν 11 λίρ. στ. τό crate (μιά κάσα συσκευασίας ὁρισμένης χωρητικότητας), ἀξίζουν σήμερα, λόγω τῶν προόδων τῆς βιομηχανίας καί τῆς κατάργησης τοῦ φόρου γιά τά τζάμια, μόνο 2 λίρ. στ., τά ἔξοδα ὅμως μεταφορᾶς εἶναι ὅσα καί προηγούμενα, καί ἔχουν ἀνέβει στίς μεταφορές μέσω τῶν διωρύγων. Παλιότερα τά τζάμια καί τά γυάλινα εἴδη γιά τή βιομηχανία μολυβιοῦ μεταφέρονταν σέ ἀπόσταση 50 μιλλίων ἀπό τό Μπίρμινγκχαμ πρός 10 σελ. τόν τόννο. Τώρα ἡ τιμή μεταφορᾶς τριπλασιάστηκε μέ τό πρόσχημα τοῦ κινδύνου, ἐπειδή τό εἶδος εἶναι εὔθραυστο. Ἐκεῖνος ὅμως πού δέν πληρώνει αὐτό πού πραγματικά σπάνει εἶναι μόνο ἡ διεύθυνση σιδηροδρόμων»[19]. Τό γεγονός ἀκόμα ὅτι τό σχετικό μέρος τῆς ἀξίας, πού τά ἔξοδα μεταφορᾶς προσθέτουν σ' ἕνα εἶδος, εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογο πρός τήν ἀξία του, γιά τούς μεγιστάνες τῶν σιδηροδρόμων μετατρέπεται σέ εἰδικό λόγο νά φορολογοῦν ἕνα εἶδος ἀπευθείας ἀνάλογα πρός τήν ἀξία του. Τά παράπονα τῶν βιομηχάνων καί τῶν ἐμπόρων σχετικά μ' αὐτό τό σημεῖο ἐπαναλαβαίνονται σέ κάθε σελίδα τῶν μαρτυρικῶν καταθέσεων τῆς ἔκθεσης πού ἀναφέραμε.

Ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς μειώνει τά ἔξοδα μεταφορᾶς γιά τή μονάδα τοῦ ἐμπορεύματος, ἐπειδή ἀναπτύσσει τά μέσα μεταφορᾶς καί ἐπικοινωνίας καί ἐπειδή συγκεντρώνει τίς μεταφορές καί μεγαλώνει τήν κλίμακα τῶν μεταφορῶν. Αὐξάνει τό μέρος τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, τῆς ζωντανῆς καί τῆς ἀντικειμενοποιημένης, πού ξοδεύεται στή μεταφορά ἐμπορευμάτων, πρῶτο, ἐπειδή μετατρέπει τό μεγαλύτερο μέρος ὅλων τῶν προϊόντων σέ ἐμπορεύματα, καί ἔπειτα ἐπειδή ἀντικαταστaίνει τίς τοπικές ἀγορές μέ ἀγορές μακρυνές.

Ἡ κυκλοφορία, δηλ. ἡ πραγματική μετατόπιση τῶν ἐμπορευμάτων στό χῶρο, γίνεται μέ τή μεταφορά τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ βιομηχανία μεταφορῶν ἀποτελεῖ, ἀπό τή μιά μεριά, ἕναν αὐτοτελῆ κλάδο παραγωγῆς, ἑπομένως καί μιά ἰδιαίτερη σφαίρα τοποθέτησης τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη, τή διακρίνει τό γεγονός ὅτι ἐμφανίζεται σάν συνέχιση ἑνός προτσές παραγωγῆς *μέσα* στό προτσές κυκλοφορίας καί *γιά* τό προτσές κυκλοφορίας.

[19] «Royal Commission on Railways», σελ. 31, № 630.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΧΡΟΝΟΣ ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΗΣ ΚΑΙ ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΩΝ

Ὅπως εἴδαμε, ὁ συνολικός χρόνος κυκλοφορίας ἑνός δοσμένου κεφαλαίου εἶναι ἴσος μέ τό ἄθροισμα τοῦ χρόνου του κυκλοφορίας καί τοῦ χρόνου του παραγωγῆς. Εἶναι τό χρονικό διάστημα ἀπό τή στιγμή τῆς προκαταβολῆς τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας μέ μιά καθορισμένη μορφή ὥς τήν ἐπιστροφή μέ τήν ἴδια μορφή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού βρίσκεται στό προτσές τῆς κίνησής της.

Ὁ καθοριστικός σκοπός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς εἶναι πάντα ἡ ἀξιοποίηση τῆς προκαταβλημένης ἀξίας, ἀδιάφορο ἄν ἡ ἀξία αὐτή ἔχει προκαταβληθεῖ μέ τήν αὐτοτελῆ της μορφή, δηλ. μέ τή χρηματική μορφή, ἤ μέ τή μορφή ἐμπορεύματος, ἔτσι πού ἡ ἀξιακή της μορφή ἔχει μόνο ἰδεατή αὐτοτέλεια στήν τιμή τῶν προκαταβλημένων ἐμπορευμάτων. Καί στίς δυό περιπτώσεις ἡ κεφαλαιακή αὐτή ἀξία περνάει κατά τή διάρκεια τῆς κύκλησής της ἀπό διάφορες μορφές ὕπαρξης. Ἡ ταυτότητά της μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της διαπιστώνεται στά βιβλία τοῦ κεφαλαιοκράτη, ἤ μέ τή μορφή τοῦ λογιστικοῦ χρήματος.

Εἴτε πάρουμε τή μορφή $X \ldots X'$ εἴτε τή μορφή $\Pi \ldots \Pi$, καί οἱ δυό τους ἐκφράζουν: 1) ὅτι ἡ προκαταβλημένη ἀξία ἔχει λειτουργήσει καί ἀξιοποιηθεῖ σάν κεφαλαιακή ἀξία· 2) ὅτι ὕστερα ἀπό τή διαδρομή τοῦ προτσές ἐπέστρεψε στή μορφή μέ τήν ὁποία τό εἶχε ἀρχίσει. Ἡ ἀξιοποίηση τῆς προκαταβλημένης ἀξίας X καί ταυτόχρονα ἡ ἐπιστροφή τοῦ κεφαλαίου στή μορφή αὐτή (στή χρηματική μορφή) φαίνεται πεντακάθαρα στό $X \ldots X'$. Τό ἴδιο ὅμως γίνεται καί στή δεύτερη μορφή. Πράγματι, ἡ ἀφετηρία τοῦ Π εἶναι ἡ ὕπαρξη τῶν στοιχείων παραγωγῆς, ἐμπορευμάτων δοσμένης ἀξίας. Ἡ μορφή περικλείνει τήν ἀξιοποίηση αὐτῆς τῆς ἀξίας (E' καί X') καί τήν ἐπιστροφή στήν ἀρχική μορφή, ἀφοῦ στό δεύτερο Π ἡ προκαταβλημένη ἀξία ἔχει πάλι τή μορφή τῶν στοιχείων παραγωγῆς, μέ τήν ὁποία εἶχε προκαταβληθεῖ ἀρχικά.

Πιό πάνω εἴδαμε: «Ἄν ἡ παραγωγή ἔχει κεφαλαιοκρατική μορφή, τό ἴδιο γίνεται καί μέ τήν ἀναπαραγωγή. Ὅπως στόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς τό προτσές τῆς ἐργασίας ἐμφανίζεται μόνο σάν ἕνα μέσο γιά τό προτσές ἀξιοποίησης, ἔτσι καί ἡ ἀναπαραγωγή ἐμφανίζεται μόνο σάν ἕνα μέσο γιά ν' ἀναπαραχθεῖ σάν κεφάλαιο ἡ προκαταβλημένη ἀξία, δηλαδή σάν ἀξία πού ἀξιοποιεῖται». (Βιβλίο Ι, κεφ. 21ο, σελ. 586).

Οἱ τρεῖς μορφές: I) $X \ldots X'$, II) $\Pi \ldots \Pi$ καί III) $E' \ldots E'$ διακρίνονται ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη κατά τοῦτο: Στή μορφή II ($\Pi \ldots \Pi$) ἡ ἐπανανέωση τοῦ προτσές, τό προτσές ἀναπαραγωγῆς, ἐκφράζεται σάν πραγματική, ἐνῶ στή μορφή I μόνο σάν δυνατότητα. Ὅμως καί οἱ δυό αὐτές μορφές διακρίνονται ἀπό τή μορφή III κατά τό ὅτι ἡ προκαταβλημένη κεφαλαιακή ἀξία — εἴτε μέ τή μορφή χρήματος, εἴτε μέ τή μορφή τῶν ὑλικῶν στοιχείων παραγωγῆς — ἀποτελεῖ τό σημεῖο ἀφετηρίας, ἑπομένως καί τό σημεῖο ἐπιστροφῆς. Στό $X \ldots X'$ ἡ ἐπιστροφή εἶναι $X' = X + \chi$. Ἄν τό προτσές ἀνανεώνεται στήν ἴδια κλίμακα, τότε τό X ἀποτελεῖ πάλι τήν ἀφετηρία καί τό χ δέν μπαίνει σ' αὐτό, ἀλλά μᾶς δείχνει μόνο πώς τό X ἀξιοποιήθηκε σάν κεφάλαιο καί γιαυτό ἔχει παραγάγει μιά ὑπεραξία χ, πού ὅμως τήν ἔχει ἀπωθήσει ἀπό τόν ἑαυτό του. Στή μορφή $\Pi \ldots \Pi$ τήν ἀφετηρία τήν ἀποτελεῖ ἐπίσης ἡ κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει προκαταβληθεῖ μέ τή μορφή τῶν στοιχείων παραγωγῆς Π. Ἡ μορφή αὐτή περικλείνει τήν ἀξιοποίησή της. Ἄν συντελεῖται ἁπλή ἀναπαραγωγή, τότε ἡ ἴδια κεφαλαιακή ἀξία ξαναρχίζει τό προτσές της μέ τήν ἴδια μορφή Π. Ἄν συντελεῖται συσσώρευση, τότε τό Π' (πού σέ ἀξία $= X' = E'$) ἐγκαινιάζει τώρα τό προτσές σάν αὐξημένη κεφαλαιακή ἀξία. Τό προτσές ὅμως ξαναρχίζει μέ τήν προκαταβλημένη κεφαλαιακή ἀξία στήν ἀρχική μορφή, ἄν καί μέ μεγαλύτερη ἀπό πρίν κεφαλαιακή ἀξία. Ἀντίθετα, στή μορφή III ἡ κεφαλαιακή ἀξία δέν ἀρχίζει τό προτσές σάν προκαταβλημένη, ἀλλά σάν ἀξιοποιημένη πιά κεφαλαιακή ἀξία, σάν ὁ συνολικός πλοῦτος πού ὑπάρχει μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων καί πού μέρος του μόνο ἀποτελεῖ ἡ προκαταβλημένη κεφαλαιακή ἀξία. Ἡ τελευταία αὐτή μορφή ἔχει σημασία γιά τό τρίτο μέρος τοῦ ἔργου μας, ὅπου τήν κίνηση τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων θά τήν ἐξετάσουμε σέ συνάρτηση μέ τήν κίνηση τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Ἀντίθετα δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ ὅταν ἐξετάζουμε τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου, πού ἀρχίζει πάντα μέ τήν προκαταβολή κεφαλαιακῆς ἀξίας, εἴτε μέ τή μορφή χρήματος εἴτε ἐμπορεύματος, καί συνεπάγεται πάντα τήν ἐπιστροφή τοῦ περιστρεφόμενου κεφαλαίου στή μορφή πού εἶχε προκαταβληθεῖ. Ἀπό τίς κυκλήσεις I καί II πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε τήν πρώτη, ἐφόσον ἐξετάζεται κυρίως ἡ ἐπίδραση τῆς περιστροφῆς στό σχηματισμό ὑπεραξίας· τή δεύτερη ἐφόσον ἐξετάζεται ἡ ἐπίδρασή της στό σχηματισμό προϊόντος.

Ὅπως οἱ οἰκονομολόγοι δέν ἔχουν ξεχωρίσει τίς διάφορες μορφές τῆς κύκλησης, τό ἴδιο δέν τίς ἔχουν ἐξετάσει χωριστά σέ σχέση μέ τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου. Συνήθως παίρνεται ἡ μορφή $X \ldots X'$,

ἐπειδή ἐξουσιάζει τόν ξεχωριστό κεφαλαιοκράτη καί τοῦ χρησιμεύει στούς λογαριασμούς του, ἀκόμα κι ὅταν τό χρῆμα ἀποτελεῖ τήν ἀφετηρία μόνο μέ τή μορφή τοῦ λογιστικοῦ χρήματος. Ἄλλοι ξεκινᾶνε ἀπό τή δαπάνη μέ τή μορφή τῶν στοιχείων παραγωγῆς καί ἐξετάζουν τήν κίνηση ὥς τή στιγμή πού συντελεῖται ἡ ἐπαναροή, χωρίς νά νοιάζονται καθόλου γιά τή μορφή τῆς ἐπαναροῆς, ἄν δηλ. γίνεται σέ ἐμπόρευμα ἤ σέ χρῆμα. Λογουχάρη: «Ὁ οἰκονομικός κύκλος, . . . δηλ. ὅλη ἡ πορεία τῆς παραγωγῆς, ἀπό τότε πού γίνεται ἡ δαπάνη ὥς τήν πραγματοποίηση τῆς ἐπαναροῆς. Στή γεωργία ἡ ἐποχή τῆς σπορᾶς ἀποτελεῖ τήν ἀρχή τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου καί ἡ συγκομιδή τό τέλος» («Economic Cycle... the whole course of production, from the time that outlays are made till returns are received. In agriculture seedtime is its commencement, and harvesting ist ending». — *S. P. Newman:* «Elements of Political Economy». Andover and New York, σελ. 81). Ἄλλοι ἀρχίζουν μέ τό *E'* (III μορφή): «Ὁ κόσμος τῶν σχέσεων παραγωγῆς μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι περιστρέφεται σ' ἕναν κύκλο, πού θά τόν ὀνομάσουμε οἰκονομικό κύκλο, καί ὅπου ἔχει ὁλοκληρωθεῖ ἕνας γύρος κάθε φορά πού ἡ ἐπιχείρηση, ὕστερα ἀπό τήν ἐπιτέλεση τῶν διαδοχικῶν συναλλαγῶν της, ξαναφτάνει στό σημεῖο ἀπό τό ὁποῖο ξεκίνησε. Σάν ἀρχή μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τό σημεῖο ὅπου ὁ κεφαλαιοκράτης ἔχει εἰσπράξει τά ἔσοδά του μέ τά ὁποῖα ἐπαναρέει σ' αὐτόν τό κεφάλαιό του· εἶναι τό σημεῖο ἀπό τό ὁποῖο ξαναρχίζει νά μισθώνει τούς ἐργάτες του καί νά τούς μοιράζει μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τή συντήρησή τους, ἤ πιό σωστά τή δυνατότητα νά τήν ἀποχτήσουν· τό σημεῖο πού παίρνει ἀπ' αὐτούς ἕτοιμα τά εἴδη πού παράγει· τό σημεῖο πού φέρνει τά εἴδη αὐτά στήν ἀγορά γιά νά κλείσει ἐκεῖ τήν κύκληση αὐτῆς τῆς σειρᾶς τῶν κινήσεων, πουλώντας αὐτά τά εἴδη καί εἰσπράττοντας στό ἀντίτιμο τοῦ ἐμπορεύματος ὅλη τήν κεφαλαιακή του δαπάνη γιά τήν περίοδο αὐτή» (*Th. Chalmeri:* «On Political Economy», 2η ἔκδ., London 1832, σελ. 84 κ. ἑ.).

Ἀπό τή στιγμή πού ἡ συνολική κεφαλαιακή ἀξία, πού τοποθετεῖ ἕνας ἀτομικός κεφαλαιοκράτης σ' ἕναν ὁποιοδήποτε κλάδο παραγωγῆς, ἔχει διαγράψει τήν κύκληση τῆς κίνησής της, βρίσκεται ξανά στήν ἀρχική της μορφή καί μπορεῖ τώρα νά ἐπαναλάβει τό ἴδιο προτσές. Εἶναι ὑποχρεωμένη νά τό ἐπαναλάβει ἄν πρόκειται ἡ ἀξία νά διαιωνιστεῖ καί ν' ἀξιοποιηθεῖ σάν κεφαλαιακή ἀξία. Ἡ ξεχωριστή κύκληση ἀποτελεῖ μόνο ἕνα κομμάτι τῆς ζωῆς τοῦ κεφαλαίου, πού ἐπαναλαβαίνεται διαρκῶς, δηλαδή ἀποτελεῖ μιά περίοδο. Στό τέρμα τῆς περιόδου *X . . . X'* τό κεφάλαιο ξαναβρίσκεται μέ τή μορφή τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου πού ξαναδιανύει τή σειρά τῶν μεταμορφώσεων, στήν ὁποία συμπεριλαβαίνεται τό προτσές του ἀναπαραγωγῆς ἤ ἀξιοποίησης. Στό τέρμα τῆς περιόδου *Π . . . Π* τό κεφάλαιο ξαναβρίσκεται μέ τή μορφή τῶν στοιχείων παραγωγῆς πού ἀποτελοῦν τήν προϋπόθεση τῆς ἐπαναλαβαινόμενης κύκλησης. Ἡ κύκληση τοῦ κεφαλαίου, ὁριζόμενη ὄχι σάν μεμονωμένη πράξη, ἀλλά σάν περιοδικό προτσές,

ὀνομάζεται περιστροφή τοῦ κεφαλαίου. Ἡ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιστροφῆς δίνεται ἀπό τό ἄθροισμα τοῦ χρόνου παραγωγῆς του καί τοῦ χρόνου κυκλοφορίας του. Τό ἄθροισμα αὐτό ἀποτελεῖ τό χρόνο περιστροφῆς τοῦ κεφαλαίου· γιαυτό μετράει τό ἐνδιάμεσο διάστημα ἀνάμεσα σέ μιά περίοδο κύκλησης τῆς συνολικῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας καί στήν ἑπόμενη· τήν περιοδικότητα στό προτσές ζωῆς τοῦ κεφαλαίου ἤ, ἄν θέλετε, τό χρόνο τῆς ἀνανέωσης, τῆς ἐπανάληψης τοῦ προτσές ἀξιοποίησης ἤ τοῦ προτσές παραγωγῆς τῆς ἴδιας κεφαλαιακῆς ἀξίας.

Ἄν παραβλέψουμε τίς ἀτομικές περιπέτειες πού μποροῦν νά ἐπιταχύνουν ἤ νά συντομεύσουν τό χρόνο περιστροφῆς γιά ἕνα ἀτομικό κεφάλαιο, ὁ χρόνος περιστροφῆς τῶν κεφαλαίων ποικίλλει ἀνάλογα μέ τίς διάφορες σφαῖρες τοποθέτησής τους.

Ὅπως ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα εἶναι ἡ φυσική μονάδα μέτρησης γιά τή λειτουργία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἔτσι καί τό ἔτος ἀποτελεῖ τή φυσική μονάδα μέτρησης γιά τίς περιστροφές τοῦ κεφαλαίου πού βρίσκεται στό προτσές τῆς κίνησής του. Φυσική βάση αὐτῆς τῆς μονάδας μέτρησης εἶναι τό γεγονός ὅτι οἱ σπουδαιότεροι καρποί τῆς γῆς στήν εὔκρατη ζώνη, πού ἀποτελεῖ τή γενέτειρα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, εἶναι χρονιάτικα προϊόντα.

Ἄν τό ἔτος σάν μονάδα μέτρησης τοῦ χρόνου περιστροφῆς τό δηλώσουμε μέ $X\pi$, τό χρόνο περιστροφῆς ἑνός δοσμένου κεφαλαίου μέ $\chi\pi$, καί τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν του μέ ν, τότε $\nu = \frac{X\pi}{\chi\pi}$. Ἄν λοιπόν ὁ χρόνος περιστροφῆς $\chi\pi$ εἶναι λχ. 3 μῆνες, τότε τό $\nu = 12/3 = 4$· τό κεφάλαιο πραγματοποιεῖ 4 περιστροφές τό χρόνο ἤ περιστρέφεται τέσσερις φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο. Ἄν τό $\chi\pi = 18$ μῆνες, τότε τό $\nu = 12/18 = 2/3$, ἤ τό κεφάλαιο διανύει μέσα σ' ἕνα χρόνο μόνο τά $2/3$ τοῦ χρόνου περιστροφῆς του. Συνεπῶς, ἄν ὁ χρόνος περιστροφῆς του βαστάει κάμποσα χρόνια, τότε ὑπολογίζεται μέ πολλαπλάσια τοῦ ἑνός χρόνου.

Γιά τόν κεφαλαιοκράτη ὁ χρόνος περιστροφῆς τοῦ κεφαλαίου του εἶναι ὁ χρόνος πού στή διάρκειά του εἶναι ὑποχρεωμένος νά προκαταβάλλει τό κεφάλαιό του γιά νά τό ἀξιοποιήσει καί γιά νά τό πάρει πίσω μέ τήν ἀρχική του μορφή.

Προτοῦ ἐξετάσουμε ἀπό πιό κοντά τήν ἐπίδραση τῆς περιστροφῆς στό προτσές παραγωγῆς καί ἀξιοποίησης, πρέπει νά ἐξετάσουμε δυό καινούργιες μορφές, πού προκύπτουν γιά τό κεφάλαιο ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας καί πού ἐπιδροῦν πάνω στή μορφή τῆς περιστροφῆς του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

ΠΑΓΙΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

I. ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΟΡΦΗΣ

Στό Πρῶτο Βιβλίο, κεφ. 6ο [σελ. 215], εἴδαμε πώς ἕνα μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου διατηρεῖ, ἀπέναντι στά προϊόντα πού συντελεῖ στή δημιουργία τους, τήν καθορισμένη μορφή χρήσης, μέ τήν ὁποία μπαίνει στό προτσές παραγωγῆς. Ἐκπληρώνει δηλαδή κατά τή διάρκεια μιᾶς μικρότερης ἤ μεγαλύτερης χρονικῆς περιόδου τίς ἴδιες διαρκῶς λειτουργίες σέ διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμενα προτσές ἐργασίας. Αὐτό γίνεται λχ. μέ τά χτίρια ἐργασίας, τίς μηχανές κτλ., κοντολογῆς μέ ὅλα ἐκεῖνα πού τά συνοψίζουμε μέ τήν ὀνομασία *μέσα ἐργασίας*. Τό μέρος αὐτό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου δίνει ἀξία στό προϊόν στήν ἀναλογία πού μαζί μέ τή δική του ἀξία χρήσης, χάνει καί τή δική του ἀνταλλαχτική ἀξία. Αὐτό τό δόσιμο ἀξίας ἤ αὐτό τό πέρασμα τῆς ἀξίας ἑνός τέτιου μέσου παραγωγῆς στό προϊόν, πού συμμετέχει στή δημιουργία του, καθορίζεται ἀπό ἕνα μέσο ὑπολογισμό· μετριέται μέ τή μέση διάρκεια τῆς λειτουργίας του, ἀπό τή στιγμή πού τό μέσο παραγωγῆς μπαίνει στό προτσές παραγωγῆς ὥς τή στιγμή πού ἔχει φθαρεῖ ὁλότελα, πού ἔχει πεθάνει καί πού πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ ἤ ν' ἀναπληρωθεῖ μέ ἕνα καινούργιο ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου εἴδους.

Τό χαρακτηριστικό λοιπόν αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου — τῶν καθαυτό μέσων ἐργασίας — εἶναι:

Ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου ἔχει προκαταβληθεῖ μέ τή μορφή σταθεροῦ κεφαλαίου, δηλ. μέσων παραγωγῆς, πού λειτουργοῦν στό ἐξῆς σάν συντελεστές τοῦ προτσές ἐργασίας, ὅσο διαρκεῖ ἡ αὐτοτελής μορφή χρήσης μέ τήν ὁποία μπαίνουν σ' αὐτό. Τό ἕτοιμο προϊόν, ἐπομένως καί οἱ συντελεστές δημιουργίας τοῦ προϊόντος, ἐφόσον ἔχουν μετατραπεῖ σέ προϊόν, ἀπωθεῖται ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, γιά νά περάσει σάν ἐμπόρευμα ἀπό τή σφαίρα τῆς παραγωγῆς στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας. Ἀντίθετα, τά μέσα ἐργασίας, ὅταν μποῦν μιά φορά στή σφαίρα παραγωγῆς, δέν τήν ἐγκαταλείπουν ποτέ πιά. Ἡ λειτουργία τους τά καρφώνει ἐκεῖ. Ἕνα μέρος τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας εἶναι *παγιωμένο* μ' αὐτή τή μορφή πού καθορίζεται ἀπό τή λειτουργία τῶν μέσων ἐργασίας στό προτσές παραγωγῆς. Μέ τή λειτουργία, ἐπομένως καί μέ τή φθορά, τοῦ μέσου ἐργασίας ἕνα μέρος τῆς ἀξίας του περνάει στό προϊόν, ἕνα ἄλλο μέρος μένει παγιωμένο στό μέσο ἐργασίας, ἐπομένως καί στό προτσές παραγωγῆς. Ἡ παγιωμένη μ' αὐτό τόν τρόπο ἀξία μειώνεται διαρκῶς, ὥσπου τό μέσο ἐργασίας θάχει ὑπηρετήσει τή θητεία του, καί γιαυτό ἐπίσης ὥσπου ἡ ἀξία του, στή διάρκεια μιᾶς μικρότερης ἤ μεγαλύτερης περιόδου, θάχει μοιραστεῖ σέ μιά μάζα προϊόντων πού προκύπτουν ἀπό μιά σειρά διαρκῶς ἐπαναλαβαινόμενα προτσές ἐργασίας. Ὅσο ὅμως λειτουργεῖ ἀκόμα σάν μέσο ἐργασίας, ὅσο δηλ. δέ χρειάζεται ἀκόμα ν' ἀντικατασταθεῖ μέ ἕνα καινούργιο ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου εἴδους, ἐξακολουθεῖ νά βρίσκεται παγιωμένη σ' αὐτό σταθερή κεφαλαιακή ἀξία ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος τῆς ἀρχικά παγιωμένης σ' αὐτό ἀξίας περνάει στό προϊόν καί γιαυτό κυκλοφορεῖ σάν συστατικό τοῦ ἐμπορευματικοῦ ἀποθέματος. Ὅσο περισσότερο βαστάει τό μέσο ἐργασίας, ὅσο πιό ἀργά φθείρεται, τόσο περισσότερο ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, μένει παγιωμένη μ' αὐτή τή μορφή χρήσης. Ὅσο μεγάλος ὅμως κι ἄν εἶναι ὁ βαθμός τῆς διάρκειάς του, ἡ ἀναλογία πού μεταβιβάζει ἀξία εἶναι πάντα ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρός τό συνολικό χρόνο λειτουργίας του. Ἄν ἀπό δυό μηχανές ἴσης ἀξίας ἡ μιά φθείρεται μέσα σέ πέντε χρόνια καί ἡ ἄλλη σέ δέκα, τότε στό ἴδιο χρονικό διάστημα ἡ πρώτη μεταβιβάζει διπλάσια ἀξία ἀπό τή δεύτερη.

Αὐτό τό μέρος τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού εἶναι παγιωμένο στό μέσο ἐργασίας κυκλοφορεῖ ὅπως καί κάθε ἄλλο. Εἴδαμε γενικά πώς ὅλη ἡ κεφαλαιακή ἀξία βρίσκεται σέ διαρκῆ κυκλοφορία καί πώς ἐπομένως μ' αὐτή τήν ἔννοια κάθε κεφάλαιο εἶναι κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Ὅμως ἡ κυκλοφορία τοῦ ἐξεταζόμενου ἐδῶ μέρους τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἰδιόμορφη. Πρῶτο, δέν κυκλοφορεῖ μέ τή μορφή χρήσης του, ἀλλά κυκλοφορεῖ μόνο ἡ ἀξία του, καί μάλιστα βαθμιαῖα, τμηματικά, στό μέτρο πού ἀπ' αὐτό περνᾶ στό προϊόν πού κυκλοφορεῖ σάν ἐμπόρευμα. Σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς λειτουργίας του μένει πάντα παγιωμένο σ' αὐτό ἕνα μέρος τῆς ἀξίας του, αὐτοτελές ἀπέναντι στά ἐμπορεύματα πού συντελεῖ στήν παραγωγή τους. Χάρη σ' αὐτή τήν ἰδιομορφία τό μέρος αὐτό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἀποχτᾶ τή μορφή τοῦ *σταθεροῦ* (fixes) *κεφαλαίου*. Σέ ἀντίθεση μ' αὐτό, ὅλα τά ἄλλα ὑλικά συστατικά τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ στό προτσές παραγωγῆς ἀποτελοῦν *κυκλοφοριακό* ἤ *ρευστό κεφάλαιο* (zirkulierendes oder flüssiges Kapital).

Ἕνα μέρος τῶν μέσων παραγωγῆς — καί συγκεκριμένα οἱ βοηθητικές ἐκεῖνες ὗλες πού καταναλώνονται ἀπό τά ἴδια τά μέσα ἐργασίας κατά τή λειτουργία τους, ὅπως τό κάρβουνο ἀπό τήν ἀτμομηχανή, ἤ πού βοηθᾶνε ἁπλῶς τή λειτουργία τους, ὅπως τό ἀεριόφως κλπ., — δέν μπαίνουν ὑλικά στό προϊόν. Μόνο ἡ ἀξία τους ἀποτελεῖ ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος. Τό προϊόν κατά τή δική του κυκλοφορία κυκλοφορεῖ καί τή δική τους ἀξία. Σ' αὐτό μοιάζουν μέ τό πάγιο κεφάλαιο. Ὅμως σέ κάθε προτσές ἐργασίας, στό ὁποῖο μπαίνουν, καταναλώνονται ὁλοκληρωτικά καί γιαυτό πρέπει ν' ἀναπληρώνονται ὁλοκληρωτικά μέ νέα ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου εἴδους γιά κάθε καινούργιο προτσές ἐργασίας. Κατά τή διάρκεια τῆς λειτουργίας τους δέ διατηροῦν τήν αὐτοτελῆ τους μορφή χρήσης. Ἐπομένως καί κατά τή διάρκεια τῆς

λειτουργίας τους δέ μένει παγιωμένο κανένα μέρος τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας μέ τήν παλιά μορφή τους χρήσης, μέ τή φυσική τους μορφή. Τό γεγονός ὅτι τό μέρος αὐτό τῶν βοηθητικῶν ὑλῶν δέν μπαίνει ὑλικά στό προϊόν, ἀλλά μπαίνει μόνο ἀξιακά στήν ἀξία τοῦ προϊόντος σάν μέρος τῆς ἀξίας του, καί τό γεγονός πού ἔχει σχέση μέ τά παραπάνω, ὅτι ἡ λειτουργία αὐτῶν τῶν ὑλῶν μένει καρφωμένη μέσα στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς, ἔχουν παρασύρει οἰκονομολόγους σάν τόν Ράμσεϋ (πού συγχέανε ταυτόχρονα τό πάγιο μέ τό σταθερό κεφάλαιο) νά τίς ὑπαγάγουν στήν κατηγορία τοῦ πάγιου κεφαλαίου.

Τό μέρος τῶν μέσων παραγωγῆς, πού μπαίνει ὑλικά στό προϊόν, σάν πρώτη ὕλη κλπ., ἀποχτᾶ ἔτσι ἐνμέρει μορφές, μέ τίς ὁποῖες μπορεῖ ἀργότερα νά μπεῖ στήν ἀτομική κατανάλωση σάν εἶδος κατανάλωσης. Τά καθαυτό μέσα ἐργασίας, οἱ ὑλικοί φορεῖς τοῦ πάγιου κεφαλαίου, καταναλώνονται μόνο παραγωγικά καί δέν μποροῦν νά μποῦν στήν ἀτομική κατανάλωση, ἐπειδή δέν μπαίνουν στό προϊόν ἤ στήν ἀξία χρήσης πού συντελοῦν στήν παραγωγή της, ἀλλ' ἀντίθετα διατηροῦν ἀπέναντί του ὥς τήν ὁλοκληρωτική τους φθορά τήν αὐτοτελῆ τους μορφή. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν τά μέσα μεταφορᾶς. Τό ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα πού ἀποφέρουν κατά τή διάρκεια τῆς παραγωγικῆς τους λειτουργίας, δηλ. κατά τήν παραμονή τους στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς, — ἡ μετατόπιση — μπαίνει ταυτόχρονα καί στήν ἀτομική κατανάλωση λχ. τοῦ ταξιδιώτη. Στήν περίπτωση αὐτή πληρώνει τή χρήση τους, ὅπως πληρώνει καί τή χρήση ἄλλων εἰδῶν κατανάλωσης. Εἴδαμε πώς λχ. στή χημική βιομηχανία συγχωνεύονται μεταξύ τους οἱ πρῶτες καί οἱ βοηθητικές ὕλες. Αὐτό γίνεται καί μέ τά μέσα ἐργασίας, τίς βοηθητικές καί τίς πρῶτες ὕλες. Ἔτσι λχ. στή γεωργία τά ὑλικά πού προστίθενται στίς ἐγγειοβελτιώσεις μπαίνουν ἐνμέρει στό φυτικό προϊόν σάν δημιουργοί τοῦ προϊόντος. Ἀπό τήν ἄλλη ἡ δράση τους κατανέμεται σέ μιά σχετικά μεγάλη περίοδο, λχ. σέ 4 — 5 χρόνια. Ἕνα μέρος τους μπαίνει λοιπόν ὑλικά στό προϊόν καί μεταφέρει ἔτσι μαζί καί τήν ἀξία του στό προϊόν, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος, παραμένοντας μέ τήν παλιά του μορφή χρήσης, παγιώνει καί τήν ἀξία του. Ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει σάν μέσο παραγωγῆς καί γιαυτό παίρνει τή μορφή τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Τό βόδι σάν ζῶο ἐργασίας εἶναι πάγιο κεφάλαιο. Ὅταν ὅμως τό τρῶνε δέ λειτουργεῖ σάν μέσο ἐργασίας, ἑπομένως οὔτε καί σάν πάγιο κεφάλαιο.

Αὐτό πού δίνει τό χαρακτήρα τοῦ πάγιου κεφαλαίου σ' ἕνα μέρος τῆς δαπανημένης σέ μέσα παραγωγῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας — βρίσκεται ἀποκλειστικά στόν ἰδιόμορφο τρόπο μέ τόν ὁποῖο κυκλοφορεῖ αὐτή ἡ ἀξία. Αὐτός ὁ ἰδιαίτερος τρόπος τῆς κυκλοφορίας πηγάζει ἀπό τόν ἰδιαίτερο τρόπο μέ τόν ὁποῖο τό μέσο ἐργασίας δίνει τήν ἀξία του στό προϊόν, ἤ μέ τόν ὁποῖο φέρεται σάν δημιουργός ἀξίας στή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς. Καί ὁ τρόπος αὐτός μέ τή σειρά του πηγάζει ἀπό τόν ἰδιαίτερο τρόπο πού λειτουργοῦν τά μέσα ἐργασίας στό προτσές ἐργασίας.

Ξέρουμε πώς ἡ ἴδια ἀξία χρήσης, πού βγαίνει σάν προϊόν ἀπό τό ἕνα προτσές ἐργασίας, μπαίνει στό ἄλλο σάν μέσο παραγωγῆς. Μόνο ἡ λειτουργία ἑνός προϊόντος σάν μέσου ἐργασίας στό προτσές παραγωγῆς τό μετατρέπει σέ πάγιο κεφάλαιο. Ἀντίθετα, ὅταν βγαίνει ἀπό ἕνα προτσές παραγωγῆς, δέν εἶναι σέ καμιά περίπτωση πάγιο κεφάλαιο. Λογουχάρη, μιά μηχανή σάν προϊόν ἤ ἐμπόρευμα τοῦ μηχανουργοῦ ἐργοστασιάρχη ἀνήκει στό ἐμπορευματικό του κεφάλαιο. Πάγιο κεφάλαιο γίνεται μόνο στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ της, τοῦ κεφαλαιοκράτη, πού τή χρησιμοποιεῖ παραγωγικά.

Ὅταν ὅλοι οἱ ἄλλοι ὅροι μένουν ἀμετάβλητοι, ὁ βαθμός τῆς παγιότητας αὐξάνει ὅταν αὐξάνει ἡ διάρκεια τοῦ μέσου ἐργασίας. Ἀπ' αὐτήν ἀκριβῶς τή διάρκεια ἐξαρτιέται τό μέγεθος τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στήν κεφαλαιακή ἀξία πού εἶναι παγιωμένη σέ μέσα ἐργασίας καί στό μέρος τοῦ ἀξιακοῦ μεγέθους πού μεταβιβάζεται στό προϊόν μέσα σέ ἐπανειλημμένα προτσές ἐργασίας. Ὅσο πιό ἀργά συντελεῖται αὐτή ἡ μεταβίβαση τῆς ἀξίας — καί τό μέσο ἐργασίας μεταβιβάζει ἀξία σέ κάθε ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου προτσές ἐργασίας — τόσο μεγαλύτερο εἶναι τό παγιωμένο κεφάλαιο, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται στό προτσές παραγωγῆς καί στό κεφάλαιο πού καταναλώνεται σ' αὐτό. Τή στιγμή πού ἔχει ἐξαφανιστεῖ αὐτή ἡ διαφορά, τό μέσο ἐργασίας ἔχει φάγει τό ψωμί του καί μαζί μέ τήν ἀξία του χρήσης ἔχει χάσει καί τήν ἀξία του. Ἔπαψε νά εἶναι φορέας ἀξίας. Μιά καί τό μέσο ἐργασίας, ὅπως καί κάθε ἄλλος ὑλικός φορέας σταθεροῦ κεφαλαίου, μεταβιβάζει ἀξία στό προϊόν μόνο στό βαθμό πού μαζί μέ τήν ἀξία του χρήσης χάνει καί τήν ἀξία του, εἶναι φανερό πώς ὅσο πιό ἀργά χάνει τήν ἀξία του χρήσης, ὅσο περισσότερο χρόνο παραμένει στό προτσές παραγωγῆς, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ περίοδος πού μένει παγιωμένη σ' αὐτό σταθερή κεφαλαιακή ἀξία.

Ἄν ἕνα μέσο παραγωγῆς, πού δέν εἶναι μέσο ἐργασίας μέ τήν καθαυτό ἔννοια τῆς λέξης, λχ. μιά βοηθητική ὕλη, μιά πρώτη ὕλη, ἕνα ἡμικατεργασμένο προϊόν κλπ., ἄν ἕνα τέτιο μέσο παραγωγῆς στό ζήτημα τῆς μεταβίβασης ἀξίας, ἑπομένως καί τοῦ τρόπου κυκλοφορίας τῆς ἀξίας του, φέρεται σάν τά μέσα ἐργασίας, τότε κι αὐτό εἶναι ὑλικός φορέας, μορφή ὕπαρξης πάγιου κεφαλαίου. Αὐτό γίνεται στήν περίπτωση τῶν ἐγγειοβελτιώσεων πού ἀναφέραμε πιό πάνω, οἱ ὁποῖες προσθέτουν στό ἔδαφος χημικά συστατικά, πού ἡ ἐπενέργειά τους ἐκτείνεται σέ πολλές περίοδες παραγωγῆς, δηλ. σέ πολλά χρόνια. Ἐδῶ ἕνα μέρος τῆς ἀξίας ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει δίπλα στό προϊόν μέ τήν αὐτοτελῆ μορφή της, ἤ μέ τή μορφή πάγιου κεφαλαίου, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος τῆς ἀξίας ἔχει μεταβιβαστεῖ στό προϊόν καί γιαυτό κυκλοφορεῖ μαζί του. Στήν περίπτωση αὐτή στό προϊόν δέν μπαίνει μόνο ἕνα μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἀλλά καί ἡ ἀξία χρήσης, ἡ οὐσία, στήν ὁποία ὑπάρχει αὐτό τό ἀξιακό μέρος.

Ἀνεξάρτητα ἀπό τή βασική πλάνη — δηλ. ἀπό τό ἀνακάτεμα τῶν κατηγοριῶν: πάγιο καί κυκλοφοριακό κεφάλαιο, μέ τίς κατηγορίες: σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο — ἡ σύγχυση στόν ὥς τά τώρα καθορι-

σμό τῶν ἐννοιῶν ἀπό τούς οἰκονομολόγους βασίζεται πρίν ἀπόλα στά παρακάτω σημεῖα.

Ὁρισμένες ὑλικές ἰδιότητες τῶν μέσων ἐργασίας τίς μετατρέπουν σέ ἄμεσες ἰδιότητες τοῦ πάγιου κεφαλαίου, λχ. τή φυσική ἀκινητότητα ἑνός σπιτιοῦ. Μέ βάση αὐτό εἶναι πάντα εὔκολο ν' ἀποδείξει κανείς πώς ἄλλα μέσα ἐργασίας, πού σάν τέτια εἶναι ἐπίσης πάγιο κεφάλαιο, ἔχουν τήν ἀντίθετη ἰδιότητα, λχ. τή φυσική κινητότητα πού ἔχει ἄς ποῦμε ἕνα καράβι.

Ἤ συγχέουν τήν καθορισμένη οἰκονομική μορφή πού προκύπτει ἀπό τήν κυκλοφορία τῆς ἀξίας μέ μιά πραγμάτινη ἰδιότητα: λές καί τά πράγματα, πού αὐτά καθαυτά δέν εἶναι καθόλου κεφάλαιο, ἀλλά γίνονται τέτιο μόνο μέσα σέ καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις, μποροῦσαν νά εἶναι *αὐτά καθαυτά* καί ἀπό τή φύση τους κεφάλαιο μέ μιά καθορισμένη μορφή, πάγιο ἤ κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Εἴδαμε στό Βιβλίο I, κεφ. 5ο [σελ. 190 — 194], πώς τά μέσα παραγωγῆς σέ κάθε προτσές ἐργασίας, ἀδιάφορο κάτω ἀπό ποιούς κοινωνικούς ὅρους συντελεῖται αὐτό τό προτσές, διαιροῦνται σέ μέσα ἐργασίας καί σέ ἀντικείμενο ἐργασίας. Ὅμως μόνο μέσα στόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς γίνονται καί τά δυό κεφάλαιο, καί μάλιστα «παραγωγικό κεφάλαιο», ὅπως καθορίζεται στό πρῶτο μέρος. Ἔτσι, ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά μέσα ἐργασίας καί στό ἀντικείμενο ἐργασίας, πού ὀφείλεται στή φύση τοῦ προτσές ἐργασίας, καθρεφτίζεται στή νέα μορφή τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Μόνον ἔτσι γίνεται πάγιο κεφάλαιο ἕνα πράγμα πού λειτουργεῖ σάν μέσο ἐργασίας. Ἄν οἱ ὑλικές του ἰδιότητες τοῦ ἐπιτρέπουν νά χρησιμεύσει καί σ' ἄλλες λειτουργίες, ἐκτός ἀπό τή λειτουργία τοῦ μέσου ἐργασίας, τότε εἶναι ἤ δέν εἶναι πάγιο κεφάλαιο, ἀνάλογα μέ τή διαφορά στή λειτουργία του. Τό ζῶο, σάν ζῶο ἐργασίας εἶναι πάγιο κεφάλαιο: σάν ζῶο πάχυνσης εἶναι πρώτη ὕλη πού τελικά μπαίνει σάν προϊόν στήν κυκλοφορία, δηλ. ὄχι σάν πάγιο, ἀλλά σάν κυκλοφοριακό κεφάλαιο.

Ἡ ἁπλή κάπως μακρόχρονη παραμονή ἑνός μέσου παραγωγῆς σέ ἐπαναλαβαινόμενα προτσές ἐργασίας, πού ὅμως σχετίζονται μεταξύ τους, ἀποτελοῦν μιά συνέχεια καί συνεπῶς μιά περίοδο παραγωγῆς — δηλ. ἀγκαλιάζουν ὅλο τό χρόνο παραγωγῆς πού χρειάζεται γιά ν' ἀποπερατωθεῖ τό προϊόν — ἀπαιτεῖ, ἀκριβῶς, ὅπως καί τό πάγιο κεφάλαιο, μιά μεγαλύτερης ἤ μικρότερης διάρκειας προκαταβολή ἀπό μέρους τοῦ κεφαλαιοκράτη, δέ μετατρέπει ὅμως τό κεφάλαιό του σέ πάγιο κεφάλαιο. Ὁ σπόρος λχ. δέν εἶναι πάγιο κεφάλαιο, ἀλλά μόνο πρώτη ὕλη, πού γιά ἕνα περίπου χρόνο εἶναι δεμένο στό προτσές παραγωγῆς. Κάθε κεφάλαιο, ὅσον καιρό λειτουργεῖ σάν παραγωγικό κεφάλαιο, εἶναι παγιωμένο στό προτσές παραγωγῆς, ἑπομένως στό προτσές παραγωγῆς εἶναι παγιωμένα καί ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ ὑλική τους μορφή, ἡ λειτουργία τους καί ὁ τρόπος κυκλοφορίας τῆς ἀξίας τους. Ἄν τώρα, ἀνάλογα μέ τό εἶδος τοῦ προτσές παραγωγῆς ἤ μέ τό ἐπιδιωκόμενο ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα, ἡ παγίωση αὐτή βαστάει μεγαλύτερο ἤ μικρότερο χρονικό

διάστημα, δέν εἶναι αὐτό πού προκαλεῖ τή διαφορά ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο [20].

Ἕνα μέρος τῶν μέσων ἐργασίας, στά ὁποῖα συμπεριλαβαίνονται καί οἱ γενικοί ὅροι ἐργασίας, εἴτε παγιώνεται τοπικά, ἀπό τή στιγμή πού μπαίνει στό προτσές παραγωγῆς σάν μέσο ἐργασίας ἤ πού ἑτοιμάζεται γιά τήν παραγωγική λειτουργία, ὅπως λχ. οἱ μηχανές· εἴτε παράγεται ἐξαρχῆς μ' αὐτή τή στάσιμη μορφή, τή δεμένη μέ τόν τόπο, ὅπως λχ. οἱ ἐγγειοβελτιώσεις, τά ἐργοστασιακά χτίρια, οἱ ὑψικάμινες, οἱ διώρυγες, οἱ σιδηρόδρομοι κλπ. Τό μόνιμο δέσιμο τοῦ μέσου ἐργασίας στό προτσές παραγωγῆς, στό ὁποῖο πρόκειται νά λειτουργήσει, καθορίζεται ἐδῶ ταυτόχρονα καί ἀπό τόν τρόπο τῆς ὑλικῆς του ὕπαρξης. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἕνα μέσο ἐργασίας μπορεῖ ἀπό φυσική ἄποψη ν' ἀλλάζει διαρκῶς τόπο, νά κινεῖται, καί ὅμως νά βρίσκεται διαρκῶς μέσα στό προτσές παραγωγῆς, ὅπως ἡ ἀτμομηχανή σιδηροδρόμου, τό καράβι, τά ζῶα ἐργασίας κλπ. Οὔτε ἡ ἀκινησία στή μιά περίπτωση τοῦ δίνει τό χαρακτήρα τοῦ πάγιου κεφαλαίου, οὔτε ἡ κινητότητα στήν ἄλλη περίπτωση τοῦ ἀφαιρεῖ τό χαρακτήρα αὐτό. Τό γεγονός ὡστόσο ὅτι ὑπάρχουν μέσα ἐργασίας πού εἶναι δεμένα τοπικά, ριζωμένα στή γῆ, ἀναθέτει σ' αὐτό τό μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἕναν εἰδικό ρόλο στήν οἰκονομία τῶν ἐθνῶν. Δέν μποροῦν νά σταλοῦν στό ἐξωτερικό, δέν μποροῦν νά κυκλοφορήσουν σάν ἐμπόρευμα στήν παγκόσμια ἀγορά. Μπορεῖ ν' ἀλλάζουν χέρια οἱ τίτλοι ἰδιοχτησίας πάνω σ' αὐτό τό πάγιο κεφάλαιο, μπορεῖ τό πάγιο κεφάλαιο ν' ἀγοράζεται καί νά πουλιέται κι ἔτσι νά κυκλοφορεῖ ἰδεατά. Αὐτοί οἱ τίτλοι ἰδιοχτησίας μποροῦν μάλιστα νά κυκλοφοροῦν καί σέ ξένες ἀγορές, λχ. μέ τή μορφή μετοχῶν. Ὅμως, ἡ ἀλλαγή τῶν προσώπων, πού εἶναι ἰδιοχτῆτες αὐτοῦ τοῦ εἴδους τοῦ πάγιου κεφαλαίου, δέν ἀλλάζει τή σχέση τοῦ στάσιμου, τοῦ ὑλικά δεμένου μέρους τοῦ πλούτου μιᾶς χώρας πρός τό κινητό μέρος του [21].

Ἡ ἰδιόμορφη κυκλοφορία τοῦ πάγιου κεφαλαίου προκαλεῖ μιάν ἰδιόμορφη περιστροφή. Τό μέρος τῆς ἀξίας, πού χάνει τό πάγιο κεφάλαιο λόγω τῆς φθορᾶς τῆς φυσικῆς του μορφῆς, κυκλοφορεῖ σάν μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος. Μέ τήν κυκλοφορία του τό προϊόν μετατρέπεται ἀπό ἐμπόρευμα σέ χρῆμα, ἑπομένως σέ χρῆμα μετατρέπεται καί τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ μέσου ἐργασίας πού μπαίνει σέ κυκλοφορία ἀπό τό προϊόν, καί μάλιστα τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας του κατασταλάζει ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας μέ τή μορφή χρήματος, στήν ἴδια ἀναλογία πού αὐτό τό μέσο ἐργασίας παύει νά εἶναι φορέας ἀξίας στό προτσές παραγωγῆς. Ἔτσι ἡ ἀξία του ἀποχτᾶ τώρα διπλή ὕπαρξη. Ἕνα μέρος της μένει δεμένο μέ τή μορφή χρήσης τοῦ μέσου ἐργασίας ἤ μέ τή φυσική του μορφή πού ἀνήκει στό προτσές παραγωγῆς, ἕνα ἄλλο μέρος της ἀποσπᾶται ἀπ' αὐτήν μέ τή μορφή χρήματος. Στήν πορεία τῆς

[20] Ὁ κύριος Λόρεντς Στάιν ἰσχυρίζεται πώς ἡ διάκριση αὐτή γίνεται μόνο γιά νά γίνει πιό εὔκολη ἡ περιγραφή, λόγω τῆς δυσκολίας πού προκαλεῖ ὁ ὁρισμός τοῦ πάγιου καί κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου.

[21] Ὥς ἐδῶ ἀπό τό χειρόγραφο IV. Ἀπό δῶ καί μπρός ἀπό τό χειρόγραφο II.

λειτουργίας τοῦ μέσου ἐργασίας μειώνεται συνεχῶς τό μέρος τῆς ἀξίας του πού βρίσκεται μέ τή φυσική του μορφή, ἐνῶ αὐξάνει διαρκῶς τό μέρος τῆς ἀξίας του πού ἔχει μετατραπεῖ καί πάρει χρηματική μορφή, ὥσπου τελικά ἔχει πάψει νά ζεῖ καί ἔχει ἀποχωριστεῖ ἀπό τό πτῶμα του ὅλη του ἡ ἀξία πού ἔχει μετατραπεῖ σέ χρῆμα. Ἐδῶ φανερώνεται ἡ ἰδιομορφία στήν περιστροφή αὐτοῦ τοῦ στοιχείου τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἡ μετατροπή τῆς ἀξίας του σέ χρῆμα συμβαδίζει μέ τή χρηματική μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος, πού εἶναι φορέας τῆς ἀξίας του. Ἡ ξαναμετατροπή του ὅμως ἀπό τή χρηματική μορφή στή μορφή χρήσης χωρίζεται ἀπό τήν ξαναμετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος στά ἄλλα στοιχεῖα παραγωγῆς του καί καθορίζεται μάλλον ἀπό τή δική του περίοδο ἀναπαραγωγῆς, δηλ. ἀπό τό χρόνο, πού στή διάρκειά του τό μέσο ἐργασίας τελειώνει τή ζωή του καί πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ μ' ἕνα ἄλλο ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου εἴδους. Ἄν ἡ διάρκεια λειτουργίας μιᾶς μηχανῆς ἀξίας ἄς ποῦμε 10 000 λιρ. στ. εἶναι λχ. 10 χρόνια, τότε ὁ χρόνος περιστροφῆς τῆς ἀξίας πού προκαταβλήθηκε ἀρχικά γιά τήν ἀγορά της εἶναι δέκα χρόνια. Προτοῦ περάσει αὐτό τό χρονικό διάστημα ἡ μηχανή δέ χρειάζεται ν' ἀνανεωθεῖ καί ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ μέ τή φυσική της μορφή. Ἡ ἀξία της κυκλοφορεῖ στό μεταξύ τμηματικά σάν μέρος τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, πού χρησιμεύει συνεχῶς γιά τήν παραγωγή τους κι ἔτσι μετατρέπεται βαθμιαῖα σέ χρῆμα, ὥσπου τελικά, στό τέλος τῶν 10 χρόνων, νάχει μετατραπεῖ ὁλοκληρωτικά σέ χρῆμα κι ἀπό χρῆμα νάχει ξαναμετατραπεῖ σέ μιά μηχανή, δηλ. νάχει πραγματοποιήσει τήν περιστροφή του. Ὥσπου νά φτάσει αὐτός ὁ χρόνος ἀναπαραγωγῆς ἡ ἀξία της συσσωρεύεται βαθμιαῖα μέ τή μορφή ἑνός χρηματικοῦ ἀποθέματος.

Τά ὑπόλοιπα στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἀποτελοῦνται ἐνμέρει ἀπό τά στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού ὑπάρχουν μέ τή μορφή βοηθητικῶν καί πρώτων ὑλῶν, ἐνμέρει ἀπό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη.

Ἡ ἀνάλυση τοῦ προτσές ἐργασίας καί ἀξιοποίησης (Βιβλίο I, κεφ. 5ο [σελ. 190 — 211]) ἔδειξε πώς τά διάφορα αὐτά συστατικά μέρη παίζουν τελείως διαφορετικό ρόλο σάν δημιουργοί προϊόντος καί σάν δημιουργοί ἀξίας. Ἡ ἀξία τοῦ μέρους τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού ἀποτελεῖται ἀπό βοηθητικές καί πρῶτες ὕλες ξαναεμφανίζεται στήν ἀξία τοῦ προϊόντος ἁπλῶς σάν μεταβιβασμένη ἀξία — ἀπαράλλαχτα ὅπως καί ἡ ἀξία τοῦ μέρους του πού ἀποτελεῖται ἀπό μέσα παραγωγῆς, — ἐνῶ ἡ ἐργατική δύναμη μέσω τοῦ προτσές ἐργασίας προσθέτει στό προϊόν ἕνα ἰσοδύναμο τῆς ἀξίας της, ἤ ἀναπαράγει πραγματικά τήν ἀξία της. Ἀκόμα: ἕνα μέρος τῶν βοηθητικῶν ὑλῶν, τό κάρβουνο πού χρησιμοποιεῖται γιά θέρμανση, τό φωταέριο κλπ. καταναλώνεται στό προτσές ἐργασίας, χωρίς νά μπαίνει σάν ὕλη στό προϊόν, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος τους μπαίνει σωματικά στό προϊόν καί ἀποτελεῖ τό ὑλικό τῆς οὐσίας του. Ὡστόσο, ὅλες αὐτές οἱ διαφορές δέν ἔχουν σημασία γιά τήν κυκλοφορία, ἑπομένως καί γιά τόν τρόπο περιστροφῆς. Ἐφόσον οἱ βοηθητικές καί οἱ πρῶτες ὕλες καταναλώνονται ὁλοκληρω-

τικά κατά τό σχηματισμό τοῦ προϊόντος, μεταδίδουν ὅλη τους τήν ἀξία στό προϊόν. Γιαυτό ἡ ἀξία τους κυκλοφορεῖται ὁλόκληρη ἀπό τό προϊόν, μετατρέπεται σέ χρῆμα καί ξαναμετατρέπεται ἀπό χρῆμα στά στοιχεῖα παραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος. Ἡ περιστροφή αὐτοῦ τοῦ μέρους δέ διακόπτεται, ὅπως ἡ περιστροφή τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἀλλά διανύει ἀκατάπαυτα ὅλη τήν κύκληση τῶν μορφῶν του, ἔτσι πού τά στοιχεῖα αὐτά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἀνανεώνονται διαρκῶς in natura [σέ φυσική μορφή].

Ἄς δοῦμε τώρα τό μεταβλητό συστατικό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη: Ἡ ἐργατική δύναμη ἀγοράζεται γιά καθορισμένο χρονικό διάστημα. Ἀπό τή στιγμή πού ὁ κεφαλαιοκράτης τήν ἔχει ἀγοράσει καί τήν ἔχει ἐνσωματώσει στό προτσές παραγωγῆς, ἀποτελεῖ συστατικό τοῦ κεφαλαίου του, καί συγκεκριμένα τό μεταβλητό του συστατικό μέρος. Δρᾶ καθημερινά γιά ἕνα χρονικό διάστημα, πού στή διάρκειά του δέν προσθέτει στό προϊόν μονάχα ὅλη τήν ἡμερήσια ἀξία της, μά ἀκόμα καί μιά παραπανίσια ἀξία, τήν ὑπεραξία, πού ἐδῶ πρός τό παρόν δέν τήν παίρνουμε ὑπόψη. Ἀφοῦ ἡ ἐργατική δύναμη ἔχει ἀγοραστεῖ λχ. γιά μιά ἑβδομάδα καί ἔχει δράσει μιά ἑβδομάδα, πρέπει ἡ ἀγορά της ν' ἀνανεώνεται διαρκῶς στίς συνηθισμένες προθεσμίες. Τό ἰσοδύναμο τῆς ἀξίας της, πού ἡ ἐργατική δύναμη τό προσθέτει στό προϊόν κατά τή λειτουργία της καί πού μέ τήν κυκλοφορία τοῦ προϊόντος μετατρέπεται σέ χρῆμα, πρέπει νά ἐπαναμετατρέπεται διαρκῶς ἀπό χρῆμα σέ ἐργατική δύναμη ἤ νά διαγράφει ὁλόκληρο τόν κύκλο τῶν μορφῶν του, δηλ. νά περιστρέφεται, ἄν δέν πρόκειται νά διακοπεῖ ἡ κύκληση τῆς συνεχοῦς παραγωγῆς.

Τό μέρος λοιπόν τῆς ἀξίας τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πού προκαταβάλλεται γιά τήν ἐργατική δύναμη περνάει ὁλόκληρο στό προϊόν (ἐδῶ ἐξακολουθοῦμε νά παραβλέπουμε τήν ὑπεραξία), διανύει μαζί του τίς δυό μεταμορφώσεις πού ἀνήκουν στή σφαίρα κυκλοφορίας, καί χάρη σ' αὐτή τή διαρκῆ ἀνανέωση παραμένει πάντα ἐνσωματωμένο στό προτσές παραγωγῆς. Ὅσο διαφορετικό λοιπόν ρόλο κι ἄν παίζει ἡ ἐργατική δύναμη στή δημιουργία τῆς ἀξίας, σέ σχέση μέ τά συστατικά ἐκεῖνα μέρη τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού *δέν* ἀποτελοῦν *πάγιο* κεφάλαιο, ἔχει, σέ ἀντίθεση μέ τό πάγιο κεφάλαιο, κοινό μαζί τους τόν τρόπο αὐτό τῆς περιστροφῆς τῆς ἀξίας της. Αὐτά τά συστατικά μέρη τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου — τά ἀξιακά του μέρη πού ἔχουν δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη καί γιά κεῖνα τά μέσα παραγωγῆς πού δέν ἀποτελοῦν πάγιο κεφάλαιο — χάρη σ' αὐτό τόν κοινό χαρακτήρα τῆς περιστροφῆς τους ἀντικρύζουν τό πάγιο κεφάλαιο σάν ***κυκλοφοριακό*** ἤ *ρευστό* κεφάλαιο.

Ὅπως εἴδαμε πιό πάνω, τό χρῆμα πού πληρώνει ὁ κεφαλαιοκράτης στόν ἐργάτη γιά τή χρησιμοποίηση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης εἶναι στήν πραγματικότητα μόνο ἡ γενική μορφή ἰσοδύναμου τῶν ἀναγκαίων μέσων συντήρησης τοῦ ἐργάτη. Μ' αὐτή τήν ἔννοια, τό μεταβλητό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό ὑλική ἄποψη ἀπό μέσα συντήρησης. Ἐδῶ ὅμως, κατά τήν ἐξέταση τῆς περιστροφῆς, πρόκειται γιά τή

μορφή. Ὁ κεφαλαιοκράτης δέν ἀγοράζει τά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη, ἀλλά τήν ἴδια τήν ἐργατική του δύναμη. Τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου του δέν ἀποτελεῖται ἀπό τά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη, ἀλλά ἀπό τή δρώσα ἐργατική του δύναμη. Στό προτσές παραγωγῆς ὁ κεφαλαιοκράτης καταναλώνει παραγωγικά τήν ἴδια τήν ἐργατική δύναμη καί ὄχι μέ μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη. Ὁ ἐργάτης ὁ ἴδιος μετατρέπει σέ μέσα συντήρησης τό χρῆμα πού εἰσέπραξε γιά τήν ἐργατική του δύναμη, γιά νά τά ξαναμετατρέψει σέ ἐργατική δύναμη, γιά νά κρατηθεῖ στή ζωή, ἀπαράλλαχτα ὅπως λχ. ὁ κεφαλαιοκράτης ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας τοῦ ἐμπορεύματος, πού τό πουλάει ἔναντι χρήματος, τό μετατρέπει σέ μέσα συντήρησης γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, χωρίς νά μπορεῖ νά πεῖ κανείς ὅτι ὁ ἀγοραστής τοῦ ἐμπορεύματός του τόν πληρώνει σέ μέσα συντήρησης. Ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ἕνα μέρος τοῦ μισθοῦ τοῦ ἐργάτη πληρώνεται σ' αὐτόν σέ μέσα συντήρησης, in natura [σέ εἶδος], αὐτό ἀποτελεῖ σήμερα μιά δεύτερη συναλλαγή. Ὁ ἐργάτης πουλάει τήν ἐργατική του δύναμη σέ μιά ὁρισμένη τιμή μέ τή συμφωνία ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς τιμῆς νά τό εἰσπράξει σέ μέσα συντήρησης. Αὐτό ἀλλάζει μόνο τή μορφή τῆς πληρωμῆς, δέν ἀλλάζει ὅμως καί τό γεγονός ὅτι ἐκεῖνο πού πουλάει πραγματικά εἶναι ἡ ἐργατική του δύναμη. Πρόκειται γιά μιά δεύτερη συναλλαγή πού δέ συντελεῖται πιά ἀνάμεσα σέ ἐργάτη καί κεφαλαιοκράτη, ἀλλά ἀνάμεσα στόν ἐργάτη σάν ἀγοραστή ἐμπορεύματος καί στόν κεφαλαιοκράτη σάν πουλητή ἐμπορεύματος· ἐνῶ στήν πρώτη συναλλαγή ὁ ἐργάτης εἶναι πουλητής ἐμπορεύματος (τῆς ἐργατικῆς του δύναμης) καί ὁ κεφαλαιοκράτης — ἀγοραστής της. Εἶναι ἀπαράλλαχτα τό ἴδιο σάν ν' ἀντικατασταίνει ὁ κεφαλαιοκράτης τό δικό του ἐμπόρευμα μέ ἄλλο ἐμπόρευμα, λχ. σάν ν' ἀντικατασταίνει μέ σίδερο τή μηχανή πού πουλάει σ' ἕνα χυτήριο σιδήρου. Ἑπομένως, ἐκεῖνο πού ἀποχτάει τήν ἰδιότητα τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου, σέ ἀντίθεση μέ τό πάγιο, δέν εἶναι τά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη. Δέν εἶναι οὔτε ἡ ἐργατική του δύναμη, ἀλλά τό ἀξιακό ἐκεῖνο μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τήν ἐργατική δύναμη καί πού, ἐξαιτίας τῆς μορφῆς τῆς περιστροφῆς του, ἀποχτᾶ τό χαρακτήρα αὐτό ἀπό κοινοῦ μέ ὁρισμένα καί σέ ἀντίθεση μ' ἄλλα συστατικά τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου.

Ἡ ἀξία τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου — σέ ἐργατική δύναμη καί μέσα παραγωγῆς — προκαταβάλλεται μόνο γιά τό χρονικό διάστημα, πού στή διάρκειά του κατασκευάζεται τό προϊόν, καί προκαταβάλλεται ἀνάλογα μέ τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς, πού καθορίζεται ἀπό τίς διαστάσεις τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ἡ ἀξία αὐτή μπαίνει ὁλόκληρη στό προϊόν, καί γιαυτό μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος ξαναεπιστρέφει ὁλόκληρη ἀπό τήν κυκλοφορία καί μπορεῖ νά ξαναπροκαταβληθεῖ ἀπό τήν ἀρχή. Ἡ ἐργατική δύναμη καί τά μέσα παραγωγῆς, μέ τή μορφή τῶν ὁποίων ὑπάρχει τό ρευστό συστατικό μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἀποσύρονται ἀπό τήν κυκλοφορία στό βαθμό πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τήν παραγωγή καί τήν πούληση τοῦ ἕτοιμου προϊόντος, πρέπει ὅμως ν' ἀντικατασταίνονται καί ν' ἀνανεώνονται διαρκῶς μέ ἐπαναγορά, μέ ἐπαναμετατροπή ἀπό τή χρηματική μορφή στά στοιχεῖα παραγωγῆς. Ἀποσύρονται ἀπό τήν ἀγορά κάθε φορά κατά μικρότερες μάζες ἀπ' ὅ,τι τά στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου, σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως πρέπει νά ξαναποσύρονται πολύ πιό συχνά, καί ἡ προκαταβολή τοῦ κεφαλαίου πού τοποθετεῖται σ' αὐτά ἀνανεώνεται κατά συντομότερα χρονικά διαστήματα. Αὐτή ἡ διαρκής ἀνανέωση γίνεται χάρη (στή διαρκῆ πούληση τοῦ προϊόντος), πού κυκλοφορεῖ ὅλη τους τήν ἀξία. Τέλος, διαγράφουν διαρκῶς ὁλόκληρο τόν κύκλο τῶν μεταμορφώσεων, ὄχι μόνο ὡς πρός τήν ἀξία τους, ἀλλά καί ὡς πρός τήν ὑλική τους μορφή· ξαναμετατρέπονται διαρκῶς ἀπό ἐμπόρευμα στά στοιχεῖα παραγωγῆς τοῦ ἴδιου ἐμπορεύματος.

Μαζί μέ τή δική της ἀξία, ἡ ἐργατική δύναμη προσθέτει διαρκῶς στό προϊόν καί ὑπεραξία, τήν ἐνσάρκωση τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς. Αὐτή λοιπόν ἡ ὑπεραξία κυκλοφορεῖται ἐξίσου ἀδιάκοπα ἀπό τό ἕτοιμο προϊόν καί μετατρέπεται σέ χρῆμα, ὅπως καί τά ὑπόλοιπα ἀξιακά του μεγέθη. Ὡστόσο, ἀφήνουμε γιά τήν ὥρα κατά μέρος τήν ὑπεραξία, γιατί ἐδῶ πρόκειται πρίν ἀπόλα γιά τήν περιστροφή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας καί ὄχι τῆς ὑπεραξίας πού περιστρέφεται μαζί της.

Ἀπ' ὅσα εἴπαμε ὥς τώρα προκύπτει:

1. Οἱ καθορισμένοι χαρακτῆρες τῶν μορφῶν τοῦ πάγιου καί τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου πηγάζουν μόνο ἀπό τή διαφορετική περιστροφή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας ἤ τοῦ *παραγωγικοῦ κεφαλαίου* πού λειτουργεῖ στό προτσές παραγωγῆς. Αὐτή πάλι ἡ διαφορά τῆς περιστροφῆς πηγάζει ἀπό τό διαφορετικό τρόπο, πού τά διάφορα συστατικά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου μεταφέρουν τήν ἀξία τους στό προϊόν, καί ὄχι ἀπό τή διαφορετική τους συμμετοχή στήν παραγωγή τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, ἤ ἀπό τό χαρακτηριστικό ρόλο πού παίζουν στό προτσές ἀξιοποίησης. Τέλος, ἡ διαφορά στή μεταβίβαση τῆς ἀξίας στό προϊόν — ἑπομένως καί ὁ διαφορετικός τρόπος πού ἡ ἀξία αὐτή κυκλοφορεῖ μέσω τοῦ προϊόντος καί πού μέσω τῶν μεταμορφώσεών του ἀνανεώνεται στήν ἀρχική φυσική της μορφή — πηγάζει ἀπό τή διαφορά τῶν ὑλικῶν μορφῶν μέ τίς ὁποῖες ὑπάρχει τό παραγωγικό κεφάλαιο, καί ἀπό τό ὁποῖο ἕνα μέρος καταναλώνεται ὁλόκληρο κατά τήν παραγωγή τοῦ ξεχωριστοῦ προϊόντος, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος καταναλώνεται μόνο σιγά-σιγά. Ἔτσι, μόνο τό παραγωγικό κεφάλαιο μπορεῖ νά διασπᾶται σέ πάγιο καί ρευστό. Ἀντίθετα, αὐτή ἡ ἀντίθεση δέν ὑπάρχει γιά τούς ἄλλους δυό τρόπους ὕπαρξης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, δηλαδή οὔτε γιά τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, οὔτε γιά τό χρηματικό κεφάλαιο, οὔτε σάν ἀντίθεση καί τῶν δυό πρός τό παραγωγικό κεφάλαιο. Ὑπάρχει μόνο γιά *τό παραγωγικό κεφάλαιο καί μέσα στά πλαίσια τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.* Ὅσο κι ἄν τό χρηματικό κεφάλαιο καί τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο λειτουργοῦν σάν κεφάλαιο, κι ὅσο γρήγορα κι ἄν κυκλοφοροῦν, ρευστό κεφάλαιο σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο μποροῦν νά γίνουν μόνο ἀπό τή στιγμή πού μετατρέπονται σέ ρευστά συστατικά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἐπειδή ὅμως οἱ δυό αὐτές μορφές τοῦ κεφαλαίου

τριγυρνᾶνε στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, ἡ οἰκονομική ἐπιστήμη ἔχει παρασυρθεῖ, ὅπως θά δοῦμε, ἀπό τόν καιρό τοῦ Α. Σμίθ καί τίς ἔχει βάλει σ' ἕνα τσουβάλι μέ τό ρευστό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ὑπάγοντάς τες στήν κατηγορία «κυκλοφοριακό κεφάλαιο». Στήν πραγματικότητα τό ἐμπορευματικό καί τό χρηματικό κεφάλαιο εἶναι κυκλοφοροῦν κεφάλαιο σέ ἀντίθεση πρός τό παραγωγικό, ὅμως δέν εἶναι κυκλοφοριακό κεφάλαιο σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο.

2. Ἡ περιστροφή τοῦ πάγιου συστατικοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως καί ὁ ἀπαραίτητος γι' αὐτήν χρόνος περιστροφῆς, περικλείνει κάμποσες περιστροφές τῶν ρευστῶν συστατικῶν τοῦ κεφαλαίου. Στό ἴδιο χρονικό διάστημα πού τό πάγιο κεφάλαιο περιστρέφεται μιά φορά, τό ρευστό κεφάλαιο περιστρέφεται κάμποσες φορές. Τό ἕνα συστατικό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου παίρνει τόν καθορισμένο χαρακτήρα τῆς μορφῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου μόνο ἐφόσον τό μέσο παραγωγῆς στό ὁποῖο ὑπάρχει δέ φθείρεται ὁλόκληρο στό χρονικό διάστημα πού κατασκευάζεται τό προϊόν καί ἀπωθεῖται σάν ἐμπόρευμα ἀπό τό προτσές παραγωγῆς. Ἕνα μέρος τῆς ἀξίας του πρέπει νά μένει δεμένο στήν παλιά μορφή χρήσης, πού ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος κυκλοφορεῖται ἀπό τό ἕτοιμο προϊόν, πού ἡ κυκλοφορία του ἀντίθετα κυκλοφορεῖ ταυτόχρονα τή συνολική ἀξία τῶν ρευστῶν συστατικῶν τοῦ κεφαλαίου.

3. Τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τό πάγιο κεφάλαιο, ἔχει προκαταβληθεῖ ὅλο μεμιᾶς, γιά ὅλη τή διάρκεια τῆς λειτουργίας ἐκείνου τοῦ μέρους τῶν μέσων παραγωγῆς, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό πάγιο κεφάλαιο. Αὐτή λοιπόν ἡ ἀξία ρίχνεται στήν κυκλοφορία μεμιᾶς ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη ἀποσύρεται ὅμως ξανά ἀπό τήν κυκλοφορία μόνο τμηματικά καί βαθμιαῖα μέ τήν πραγματοποίηση τῶν ἀξιακῶν μερῶν, πού τό πάγιο κεφάλαιο προσθέτει τμηματικά στά ἐμπορεύματα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά: τά ἴδια τά μέσα παραγωγῆς, στά ὁποῖα παγιώνεται ἕνα ἀπό τά συστατικά μέρη τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἀποσύρονται μεμιᾶς ἀπό τήν κυκλοφορία, γιά νά ἐνσωματωθοῦν γιά ὅλη τή διάρκεια τῆς λειτουργίας τους στό προτσές παραγωγῆς, ὅμως γιά τό ἴδιο χρονικό διάστημα δέ χρειάζεται ν' ἀντικατασταθοῦν μέ νέα ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου εἴδους, δέ χρειάζεται ν' ἀναπαραχθοῦν. Γιά μικρότερο ἤ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ἐξακολουθοῦν νά συμμετέχουν στό σχηματισμό τῶν ἐμπορευμάτων πού ρίχνονται στήν κυκλοφορία, χωρίς ὡστόσο ν' ἀποσύρουν ἀπό τήν κυκλοφορία τά στοιχεῖα τῆς δικῆς τους ἀνανέωσης. Ἑπομένως, σ' αὐτό τό χρονικό διάστημα δέν ἀπαιτοῦν ἐπίσης καμιά ἀνανέωση τῆς προκαταβολῆς ἀπό μέρους τοῦ κεφαλαιοκράτη. Τέλος: ἡ κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τό πάγιο κεφάλαιο διατρέχει κατά τή διάρκεια τῆς λειτουργίας τῶν μέσων παραγωγῆς, μέ τή μορφή τῶν ὁποίων ὑπάρχει, τόν κύκλο τῶν μορφῶν της ὄχι ὑλικά, ἀλλά μόνο ὡς πρός τήν ἀξία της, καί αὐτό πάλι μόνο μερικά καί βαθμιαῖα. Δηλαδή ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ πάγιου κεφαλαίου κυκλοφορεῖ διαρκῶς σάν μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος καί μετατρέπεται σέ χρῆμα, χωρίς νά ξαναμετατρέπεται ἀπό χρῆμα στήν ἀρχική φυσική του μορφή. Αὐτή ἡ ξαναμετατροπή τοῦ χρήματος στή φυσική μορφή τοῦ μέσου παραγωγῆς γίνεται μόνο ὅταν τελειώσει ἡ περίοδος λειτουργίας του, ὅταν ἔχει καταναλωθεῖ ὁλότελα τό μέσο παραγωγῆς.

4. Γιά νά εἶναι συνεχές τό προτσές παραγωγῆς, πρέπει τά στοιχεῖα τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου νά εἶναι ἐξίσου μόνιμα παγιωμένα σ' αὐτό, ὅπως καί τά στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ὅμως τά στοιχεῖα τοῦ πρώτου πού παγιώνονται μ' αὐτό τόν τρόπο ἀνανεώνονται διαρκῶς in natura [σέ εἶδος] (τά μέσα παραγωγῆς ἀντικατασταίνονται μέ νέα ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου εἴδους, ἡ ἐργατική δύναμη μέ διαρκῶς ἀνανεούμενη ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης)· ἐνῶ τά στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου κατά τή διάρκεια τῆς ὕπαρξής τους οὔτε τά ἴδια ἀνανεώνονται, οὔτε χρειάζεται ν' ἀνανεώνεται ἡ ἀγορά τους. Στό προτσές τῆς παραγωγῆς βρίσκονται διαρκῶς πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες, ὅμως πρόκειται πάντα γιά νέα ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου εἴδους, ἀφοῦ τά παλιά ἔχουν καταναλωθεῖ στήν παραγωγή τοῦ ἕτοιμου προϊόντος. Στό προτσές παραγωγῆς ὑπάρχει ἐξίσου μόνιμα ἐργατική δύναμη, ὅμως χάρη στή διαρκῆ ἀνανέωση τῆς ἀγορᾶς της, καί συχνά μέ ἀλλαγή τῶν προσώπων. Ἀντίθετα, τά ἴδια χτίρια, οἱ ἴδιες μηχανές κλπ. ἐξακολουθοῦν νά λειτουργοῦν κατά τή διάρκεια ἐπανειλημμένων περιστροφῶν τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου στά ἴδια ἐπαναλαβαινόμενα προτσές παραγωγῆς.

II. ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΜΕΡΗ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΣΗ, ΕΠΙΣΚΕΥΗ, ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Στήν ἴδια τοποθέτηση κεφαλαίου τά διάφορα στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἔχουν διαφορετική διάρκεια ζωῆς, ἑπομένως καί διαφορετικούς χρόνους περιστροφῆς. Λογουχάρη, σέ μιά σιδηροδρομική γραμμή οἱ σιδηροτροχιές, οἱ τραβέρσες, οἱ ἐπιχωματώσεις, τά χτίρια τῶν σταθμῶν, οἱ γέφυρες, οἱ σήραγγες, οἱ ἀτμομηχανές καί τά βαγόνια ἔχουν διαφορετική διάρκεια λειτουργίας καί διαφορετικό χρόνο ἀναπαραγωγῆς, ἑπομένως καί τό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ σ' αὐτά ἔχει διαφορετικούς χρόνους περιστροφῆς. Γιά πολλά χρόνια δέ χρειάζεται ν' ἀνανεώνονται τά χτίρια, οἱ ἀποβάθρες, οἱ ὑδαταποθῆκες, οἱ δδογέφυρες, οἱ σήραγγες, οἱ τάφροι καί τ' ἀναχώματα, μέ δυό λόγια ὅλα ὅσα στούς ἀγγλικούς σιδηροδρόμους ὀνομάζονται works of art [τεχνικά ἔργα]. Τά ἀντικείμενα πού ὑπόκεινται κυρίως στή φθορά εἶναι οἱ σιδηροτροχιές καί τό τροχαῖο ὑλικό (rolling stock).

Στήν ἀρχή, ὅταν πρωτοκατασκευάζονταν οἱ σύγχρονες σιδηροδρομικές γραμμές ἐπικρατοῦσε ἡ γνώμη, πού τήν ἐνίσχυαν οἱ πιό διαπρεπεῖς πραχτικοί μηχανικοί, πώς μιά σιδηροδρομική γραμμή εἶναι αἰωνόβια καί ἡ φθορά τῶν γραμμῶν τόσο ἀνεπαίσθητη πού μπορεῖ ἀπό οἰκονομική καί πραχτική ἄποψη νά μή παίρνεται ὑπόψη. Ἡ διάρκεια ζωῆς τῶν καλῶν σιδηροτροχιῶν ὑπολογιζόταν κάπου 100 — 150 χρόνια. Γρήγορα ὅμως διαπιστώθηκε πώς ἡ διάρκεια ζωῆς μιᾶς σιδηρο-

τροχιᾶς, πού φυσικά ἐξαρτιέται ἀπό τήν ταχύτητα τῶν ἀτμομηχανῶν, ἀπό τό βάρος καί τόν ἀριθμό τῶν τραίνων, ἀπό τό πάχος τῶν ἴδιων τῶν σιδηροτροχιῶν καί ἀπό πλῆθος ἄλλα περιστατικά, δέν ξεπερνοῦσε κατά μέσο ὅρο τά 20 χρόνια. Σέ ὁρισμένους σταθμούς, κέντρα πυκνῆς συγκοινωνίας, οἱ τροχιές φθείρονται ἀκόμα καί μέσα σ' ἕνα χρόνο. Γύρω στό 1867 ἄρχισαν νά χρησιμοποιοῦν ἀτσάλινες τροχιές πού στοιχίζουν διπλάσια περίπου ἀπό τίς σιδερένιες τροχιές, μά πού σέ ἀντιστάθμισμα βαστᾶνε πάνω ἀπό τό διπλάσιο χρόνο. Ἡ διάρκεια ζωῆς τῶν ξύλινων τραβερσῶν εἶναι 12 — 15 χρόνια. Στό τροχαῖο ὑλικό ἀποδείχτηκε πώς φθείρονται πολύ πιό γρήγορα τά φορτηγά βαγόνια ἀπό τά ἐπιβατικά. Ἡ διάρκεια ζωῆς μιᾶς ἀτμομηχανῆς ὑπολογιζόταν τό 1867 κάπου 10 — 12 χρόνια.

Ἡ φθορά προκαλεῖται πρῶτα ἀπό τήν ἴδια τή χρήση. Γενικά οἱ τροχιές φθείρονται ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν τραίνων πού περνοῦν (R. C., № 17 645)[22]. Ὅταν αὔξανε ἡ ταχύτητα τῶν τραίνων ἡ φθορά αὔξανε πάνω ἀπό τό τετράγωνο τῆς ταχύτητας: δηλ. ὅταν διπλασιαζόταν ἡ ταχύτητα τῶν τραίνων ἡ φθορά αὔξανε πάνω ἀπό τό τετραπλάσιο (R. C., № 17 046).

Φθορά συντελεῖται ἐπίσης καί μέ τήν ἐπίδραση φυσικῶν δυνάμεων. Ἔτσι λχ. οἱ τραβέρσες δέν ὑφίστανται μόνο πραγματική φθορά, ἀλλά καί σήψη. «Τά ἔξοδα συντήρησης τῆς γραμμῆς δέν ἐξαρτιοῦνται τόσο ἀπό τή φθορά πού προκαλεῖ ἡ κίνηση τῶν τραίνων, ὅσο ἀπό τήν ποιότητα τοῦ ξύλου, τοῦ σίδερου καί τῶν τοιχωμάτων πού εἶναι ἐκτεθειμένα στίς ἐπιδράσεις τῆς ἀτμόσφαιρας. Καί μόνο ἕνας μήνας βαρυχειμωνιᾶς θά προκαλέσει στή γραμμή περισσότερη ζημιά, ἀπό τή ζημιά πού προκαλεῖ ἡ κίνηση τῶν τραίνων μιᾶς ὁλόκληρης χρονιᾶς» (*R. P. Williams*: «On the Maintenance of Permanent Way». Διαλέξεις στό Institute of Civil Engineers τό φθινόπωρο τοῦ 1867).

Τέλος, ὅπως παντοῦ στή μεγάλη βιομηχανία, παίζει καί δῶ τό ρόλο της ἡ ἠθική φθορά: Ὕστερα ἀπό δέκα χρόνια μπορεῖ κανείς συνήθως ν' ἀγοράσει μέ 30 000 λίρ. στ. τόσα βαγόνια καί ἀτμομηχανές ὅσα προηγούμενα μέ 40 000 λίρ. στ. Ἔτσι γιά τό ὑλικό αὐτό πρέπει κανείς νά ὑπολογίζει μιάν ὑποτίμηση κατά 25% τῶν τιμῶν ἀγορᾶς ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού δέ σημειώνεται μείωση τῆς ἀξίας χρήσης (*Lardner*: «Railway Economy»).

«Οἱ σωληνογέφυρες δέν ἀνανεώνονται μέ τή σημερινή τους μορφή» (ἐπειδή σήμερα ὑπάρχουν καλύτερες μορφές γι' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τίς γέφυρες). «Δέ θεωροῦνται σ' αὐτές σκόπιμες οἱ συνηθισμένες ἐπισκευές, ἡ ἀφαίρεση καί ἡ ἀντικατάσταση μεμονωμένων κομματιῶν» (*W. B. Adams*: «Roads and Rails», London 1862). Χάρη στήν

[22] Οἱ περικοπές πού σημειώνονται μέ τά ἀρχικά R. C. εἶναι παρμένες ἀπό τή «Royal Commission on Railways, Minutes of Evidence taken before the Commissioners, Presented to both Houses of Parliament», London 1867. — Οἱ ἐρωτήσεις καί οἱ ἀπαντήσεις εἶναι ἀριθμημένες καί παραθέτουμε ἐδῶ τούς ἀριθμούς τους.

πρόοδο τῆς βιομηχανίας ἐπέρχεται διαρκής ἀνατροπή στά περισσότερα μέσα ἐργασίας. Γιαυτό δέν ἀναπληρώνονται μέ τήν ἀρχική τους μορφή, ἀλλά μέ ἀλλαγμένη μορφή. Ἀπό τή μιά, ἡ μάζα τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού ἔχει τοποθετηθεῖ μέ μιά καθορισμένη ὑλική μορφή καί πού μέ τή μορφή αὐτή πρέπει νά βαστάξει ὁρισμένο μέσο χρονικό διάστημα, ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό τούς λόγους τῆς βαθμιαίας μόνο εἰσαγωγῆς νέων μηχανῶν κτλ., καί γιαυτό ἕνα ἐμπόδιο στή γρήγορη γενική εἰσαγωγή τῶν βελτιωμένων μέσων ἐργασίας. Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ συναγωνισμός, ἰδίως σέ περιπτώσεις ἀποφασιστικῶν ἀνατροπῶν, ἐπιβάλλει τήν ἀντικατάσταση τῶν παλιῶν μέσων ἐργασίας μέ τά νέα, προτοῦ ἀκόμα φτάσουν τά παλιά στό φυσικό τέλος τῆς ζωῆς τους. Μιά τέτια πρόωρη ἀνανέωση τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων σέ μεγάλη κοινωνική κλίμακα ἐπιβάλλεται κυρίως ἀπό καταστροφές καί κρίσεις.

Ἡ φθορά (ἀφήνουμε κατά μέρος τήν ἠθική φθορά) εἶναι τό μέρος τῆς ἀξίας πού τό πάγιο κεφάλαιο χρησιμοποιούμενο μεταβιβάζει λίγο-λίγο στό προϊόν, σύμφωνα μέ τή μέση ἀπώλειά του σέ ἀξία χρήσης.

Ἐνμέρει ἡ φθορά αὐτή εἶναι τέτια, πού τό πάγιο κεφάλαιο ἔχει μιά μέση διάρκεια ζωῆς, γιά τήν ὁποία προκαταβάλλεται ὁλόκληρο· ὕστερα ὅμως ἀπό τήν πάροδό της πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ ὁλόκληρο. Γιά τά ζωντανά μέσα ἐργασίας, λχ. γιά τά ἄλογα, ὁ χρόνος ἀναπαραγωγῆς ὑπαγορεύεται ἀπό τήν ἴδια τή φύση. Ἡ μέση διάρκεια τῆς ζωῆς τους σάν μέσα ἐργασίας καθορίζεται ἀπό φυσικούς νόμους. Μόλις περάσουν αὐτές οἱ προθεσμίες πρέπει τά φθαρμένα ἀντίτυπα ν' ἀντικατασταθοῦν μέ καινούργια. Ἕνα ἄλογο δέν μπορεῖ ν' ἀντικατασταθεῖ κομματιαστά, ἀλλά μόνο μέ ἕνα ἄλλο ἄλογο.

Ἄλλα στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἐπιτρέπουν τήν περιοδική ἤ μερική ἀνανέωσή τους. Ἐδῶ πρέπει νά γίνεται διάκριση ἀνάμεσα στή μερική ἤ περιοδική ἀντικατάσταση καί στή βαθμιαία ἐπέκταση τῆς ἐπιχείρησης.

Τό πάγιο κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἐνμέρει ἀπό ὁμοιογενῆ συστατικά, πού ὅμως δέ διαρκοῦν τό ἴδιο, ἀλλά ἀνανεώνονται τμηματικά κατά διάφορα χρονικά διαστήματα. Αὐτό γίνεται μέ τίς σιδηροτροχιές στούς σιδηροδρομικούς σταθμούς, πού πρέπει ν' ἀντικατασταίνονται πιό συχνά ἀπ' ὅ,τι στήν ὑπόλοιπη γραμμή. Τό ἴδιο οἱ τραβέρσες, πού τό 1850 — 1860 στούς βελγικούς σιδηροδρόμους τίς ἀνανέωναν κατά τόν Λάρντνερ μέ ρυθμό 8% τό χρόνο, δηλ. μέσα σέ 12 χρόνια ἀνανεώθηκαν ὅλες. Τά πράγματα λοιπόν ἔχουν ἔτσι: Προκαταβάλλεται ἕνα ποσό λχ. γιά δέκα χρόνια γιά ἕνα ὁρισμένο εἶδος τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ἡ δαπάνη αὐτή γίνεται μεμιᾶς. Ἕνα ὁρισμένο ὅμως μέρος αὐτοῦ τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού ἡ ἀξία του ἔχει μπεῖ στήν ἀξία τοῦ προϊόντος καί πού ἔχει μετατραπεῖ μαζί του σέ χρῆμα, ἀναπληρώνεται κάθε χρόνο in natura [σέ εἶδος], ἐνῶ τό ὑπόλοιπο μέρος ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει μέ τήν παλιά φυσική του μορφή. Τό κεφάλαιο τοῦτο ξεχωρίζει σάν πάγιο ἀπό τό ρευστό κεφάλαιο, ἐπειδή ἡ δαπάνη του γίνεται μεμιᾶς, ἐνῶ ἡ ἀναπαραγωγή του σέ εἶδος γίνεται μόνο τμηματικά.

Ἄλλα κομμάτια τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἀποτελοῦνται ἀπό ἀνόμοια

συστατικά πού φθείρονται σέ ἄνισα χρονικά διαστήματα καί γιαυτό πρέπει ν' ἀντικατασταίνονται. Αὐτό γίνεται ἰδίως μέ τίς μηχανές. Ἡ παρατήρηση πού τώρα δά κάναμε σχετικά μέ τή διαφορετική διάρκεια ζωῆς τῶν διάφορων συστατικῶν ἑνός πάγιου κεφαλαίου ἰσχύει ἐδῶ σχετικά μέ τή διάρκεια ζωῆς διάφορων συστατικῶν τῆς ἴδιας μηχανῆς, πού φιγουράρει σάν κομμάτι αὐτοῦ τοῦ πάγιου κεφαλαίου.

Σχετικά μέ τή βαθμιαία ἐπέκταση τῆς ἐπιχείρησης στήν πορεία τῶν μερικῶν ἀνανεώσεων, παρατηροῦμε τό ἑξῆς. Μόλο πού, ὅπως εἴδαμε, τό πάγιο κεφάλαιο ἐξακολουθεῖ νά δρᾶ στό προτσές παραγωγῆς in natura, ἕνα μέρος τῆς ἀξίας του, πού ἀνταποκρίνεται στή μέση φθορά του, ἔχει κυκλοφορήσει μέ τό προϊόν, ἔχει μετατραπεῖ σέ χρῆμα καί ἀποτελεῖ στοιχεῖο τοῦ χρηματικοῦ ἀποθέματος γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ κεφαλαίου, ὅταν ἔρθει ἡ προθεσμία τῆς ἀναπαραγωγῆς του σέ εἶδος. Αὐτό τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού ἔχει μετατραπεῖ ἔτσι σέ χρῆμα, μπορεῖ νά χρησιμεύσει γιά τή διεύρυνση τῆς ἐπιχείρησης ἤ γιά νά γίνουν βελτιώσεις στίς μηχανές, πού αὐξάνουν τήν ἀποδοτικότητά τους. Ἔτσι κατά μικρότερα ἤ μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα γίνεται ἀναπαραγωγή, καί μάλιστα — ἐξεταζόμενη ἀπό τή σκοπιά ὅλης τῆς κοινωνίας — ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα· ἐκτατική, ἄν ἐπεκτείνεται τό πεδίο παραγωγῆς· ἐντατική, ἄν τό μέσο παραγωγῆς γίνεται πιό ἀποδοτικό. Αὐτή ἡ ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα δέν προέρχεται ἀπό συσσώρευση — μετατροπή ὑπεραξίας σέ κεφάλαιο — ἀλλά ἀπό ξαναμετατροπή τῆς ἀξίας πού ἔχει διακλαδωθεῖ ἀπό τό σῶμα τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἀποσπαστεῖ ἀπ' αὐτό μέ τή μορφή χρήματος, σέ νέο πάγιο κεφάλαιο τοῦ ἴδιου εἴδους, εἴτε πρόσθετο ἤ ἔστω πιό ἀποδοτικό. Ἐξαρτιέται φυσικά ἐνμέρει ἀπό τήν εἰδική φύση τῆς ἐπιχείρησης κατά πόσο καί σέ ποιές διαστάσεις εἶναι ἱκανή γιά μιά τέτια πρόσθετη αὔξηση, ἑπομένως καί σέ ποιές διαστάσεις πρέπει νάχει συγκεντρωθεῖ ἕνα ἀπόθεμα γιά νά μπορεῖ νά ξανατοποθετηθεῖ μ' αὐτό τόν τρόπο, καί σέ ποιά χρονικά διαστήματα μπορεῖ νά γίνεται αὐτό. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, κατά πόσο μποροῦν νά γίνονται μερικότερες βελτιώσεις σέ ὑπάρχουσες μηχανικές ἐγκαταστάσεις, αὐτό ἐξαρτιέται φυσικά ἀπό τή φύση τῶν βελτιώσεων καί ἀπό τήν κατασκευή τῆς ἴδιας τῆς μηχανῆς. Πόσο ὅμως τό σημεῖο αὐτό παίρνεται ἐξαρχῆς ὑπόψη στούς σιδηροδρόμους, τό ἀποδείχνει ὁ Ἄνταμς: «Ἡ ὅλη κατασκευή θάπρεπε νάχει γιά γνώμονα τήν ἀρχή πού ἐπικρατεῖ στήν κυψέλη — τήν ἱκανότητα τῆς ἀπεριόριστης ἐπέκτασης. Ὅλες οἱ ὑπερστέρεες καί ἐξαρχῆς συμμετρικές κατασκευές ἀποτελοῦν ἕνα κακό, σέ περίπτωση ἐπέκτασης πρέπει νά κατεδαφίζονται» (σελ. 123).

Αὐτό ἐξαρτιέται στό μεγαλύτερό του μέρος ἀπό τό διαθέσιμο χῶρο. Σέ μερικά χτίρια μπορεῖ κανείς νά προσθέσει καινούργια πατώματα σέ ὕψος, σέ ἄλλα χρειάζεται ἡ ἐπέκταση σέ πλάτος, δηλ. ἀπαιτοῦν μεγαλύτερο οἰκόπεδο. Στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἀπό τή μιά σπαταλοῦνται πολλά μέσα, καί ἀπό τήν ἄλλη γίνεται πολύ ἄσκοπη ἐπέκταση σέ πλάτος αὐτοῦ τοῦ εἴδους (ἐνμέρει πρός ζημιά τῆς ἐργατικῆς δύναμης) κατά τή βαθμιαία ἐπέκταση τῆς ἐπιχεί-

ρησης, ἐπειδή δέ γίνεται τίποτα σύμφωνα μέ ἕνα κοινωνικό σχέδιο, ἀλλά ὅλα ἐξαρτιοῦνται ἀπό τίς ἄπειρα διαφορετικές συνθῆκες, μέσα κλπ. μέ τά ὁποῖα δρᾶ ὁ κάθε ἀτομικός κεφαλαιοκράτης. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι μεγάλη σπατάλη παραγωγικῶν δυνάμεων.

Αὐτή ἡ τμηματική ἐπανατοποθέτηση τοῦ χρηματικοῦ ἀποθέματος (δηλ. τοῦ μέρους τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού ξαναμετατράπηκε σέ χρῆμα) γίνεται πιό εὔκολα στή γεωργία. Ἕνας χῶρος παραγωγῆς δοσμένων διαστάσεων εἶναι ἱκανός ν' ἀπορροφήσει βαθμιαῖα τά πιό μεγάλα κεφάλαια. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά κεῖ, ὅπου γίνεται φυσική ἀναπαραγωγή, λχ. στήν κτηνοτροφία.

Τό πάγιο κεφάλαιο προκαλεῖ εἰδικά ἔξοδα συντήρησης. Ἕνα μέρος τῆς συντήρησης γίνεται ἀπό τό ἴδιο τό προτσές ἐργασίας: τό πάγιο κεφάλαιο φθείρεται ὅταν δέ λειτουργεῖ στό προτσές ἐργασίας. (βλ. Βιβλίο Ι, κεφ. 6ο, σελ. 219 καί κεφ. 13ο, σελ. 419 — 420: Φθορά τῶν μηχανῶν πού προέρχεται ἀπό τή μή χρήση τους). Γιαυτό κι ὁ ἀγγλικός νόμος θεωρεῖ ρητά πώς προκαλεῖται ζημιά (waste) ὅτα τά νοικιασμένα κομμάτια γῆς δέν καλλιεργοῦνται σύμφωνα μέ τίς συνήθειες τοῦ τόπου (*W. A. Holdsworth, Barrister at Law*: «The Law of Landlord and Tenant». London 1857, σελ. 96). Αὐτή ἡ συντήρηση πού πηγάζει ἀπό τή χρήση στό προτσές ἐργασίας εἶναι ἕνα δωρεάν φυσικό χάρισμα τῆς ζωντανῆς ἐργασίας. Καί μάλιστα ἡ δύναμη συντήρησης τῆς ἐργασίας εἶναι δυό λογιῶν. Ἀπό τή μιά διατηρεῖ τήν ἀξία τῶν ὑλικῶν ἐργασίας, μεταφέροντάς την στό προϊόν, κι ἀπό τήν ἄλλη διατηρεῖ τήν ἀξία τῶν μέσων ἐργασίας, ἐφόσον δέν τήν μεταφέρει κι αὐτήν στό προϊόν, μέ τή διατήρηση τῆς ἀξίας τους χρήσης μέσω τῆς δράσης τους στό προτσές παραγωγῆς.

Τό πάγιο κεφάλαιο ὅμως ἀπαιτεῖ καί θετική δαπάνη ἐργασίας γιά τή συντήρησή του. Οἱ μηχανές πρέπει ἀπό καιρό σέ καιρό νά καθαρίζονται. Ἐδῶ πρόκειται γιά πρόσθετη ἐργασία, χωρίς τήν ὁποία γίνονται ἀκατάλληλες γιά χρήση· πρόκειται γιά ἁπλή ἀποτροπή βλαβερῶν φυσικῶν ἐπιδράσεων, πού εἶναι ἀναπόσπαστες ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, δηλ. γιά τή διατήρησή τους σέ κατάσταση ἱκανή γιά λειτουργία, μέ τήν κυριολεχτική σημασία τῆς λέξης. Ἡ κανονική διάρκεια ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου ὑπολογίζεται φυσικά ἔτσι πού νά ἐκπληρώνονται οἱ ὅροι, κάτω ἀπό τούς ὁποίους μπορεῖ νά λειτουργεῖ κανονικά κατά τό χρονικό αὐτό διάστημα, ἀπαράλλαχτα ὅπως ὅταν ὑποθέτει κανείς πώς ἕνας ἄνθρωπος πού ζεῖ κατά μέσο ὅρο 30 χρόνια, στό μεταξύ πλένεται κιόλας. Ἐδῶ δέν πρόκειται ἐπίσης γιά ἀναπλήρωση τῆς ἐργασίας πού περιέχεται στή μηχανή, ἀλλά γιά μόνιμη πρόσθετη ἐργασία, πού ἀπαιτεῖ ἡ χρήση της. Δέν πρόκειται γιά ἐργασία πού ἐκτελεῖ ἡ μηχανή, ἀλλά γιά ἐργασία πού γίνεται σ' αὐτήν, γιά ἐργασία στήν ὁποία δέν εἶναι συντελεστής τῆς παραγωγῆς, ἀλλά πρώτη ὕλη. Τό κεφάλαιο πού ξοδεύτηκε γι' αὐτή τή ~~δουλιά, μ' ὅλο~~ πού δέν μπαίνει στό καθαυτό προτσές παραγωγῆς, στό ὁποῖο τό προϊόν χρωστᾶ τήν προέλευσή του, ὡστόσο ἀνήκει στό ρευστό κεφάλαιο. Ἡ ἐργασία αὐτή πρέπει διαρκῶς νά ξοδεύεται στήν παραγωγή, ἑπομένως καί ἡ ἀξία

της πρέπει διαρκῶς ν' ἀναπληρώνεται μέ τήν ἀξία τοῦ προϊόντος. Τό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ σ' αὐτήν ἀνήκει στό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου, πού πρέπει νά καλύψει τά γενικά ἔξοδα καί πού μέ βάση ἕνα μέσο χρονιάτικο ὑπολογισμό πρέπει νά κατανέμεται στή νεοδημιουργημένη ἀξία. Εἴδαμε πώς στήν καθαυτό βιομηχανία ἡ ἐργασία αὐτή τοῦ καθαρίσματος γίνεται δωρεάν ἀπό τούς ἐργάτες στά διαλείμματα, καί ἀκριβῶς γιαυτό γίνεται συχνά κατά τή διάρκεια τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές παραγωγῆς, ὁπότε γίνεται ἡ πηγή τῶν περισσότερων ἀτυχημάτων. Ἡ ἐργασία αὐτή δέν ὑπολογίζεται στήν τιμή τοῦ προϊόντος, καί ὁ καταναλωτής τήν παίρνει ἔτσι δωρεάν. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ κεφαλαιοκράτης ἀπαλλάσσεται ἀπό τά ἔξοδα συντήρησης τῶν μηχανῶν του. Ὁ ἐργάτης πληρώνει ἀπό τήν καμπούρα του, κι αὐτό ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά μυστήρια τῆς αὐτοσυντήρησης τοῦ κεφαλαίου, πού στήν πράξη δημιουργεῖ γιά τόν ἐργάτη ἕνα νομικό δικαίωμα στίς μηχανές καί τόν κάνει συνιδιοχτήτη τους, ἀκόμα καί ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀστικοῦ δικαίου. Σέ πολλούς κλάδους παραγωγῆς ὅμως, ὅπου ἡ μηχανή γιά νά καθαριστεῖ πρέπει ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, καί γιαυτό τό καθάρισμα δέν μπορεῖ νά γίνει στά πεταχτά, λχ. στίς ἀτμομηχανές τῶν σιδηροδρόμων, αὐτή ἡ ἐργασία συντήρησης ὑπολογίζεται στά τρέχοντα ἔξοδα, δηλ. σάν στοιχεῖο τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου. Κάθε ἀτμομηχανή σιδηροδρόμου πρέπει τό πολύ ὕστερα ἀπό τριήμερη ἐργασία νά μεταφερθεῖ στό μηχανοστάσιο γιά νά καθαριστεῖ. Τό καζάνι πρέπει πρῶτα νά κρυώσει γιά νά πλυθεῖ χωρίς νά γίνει ζημιά (R. C., № 17 823).

Οἱ καθαυτό ἐπισκευές ἤ οἱ ἐργασίες ἐπιδιόρθωσης ἀπαιτοῦν δαπάνη κεφαλαίου καί ἐργασίας πού δέ συμπεριλαβαίνονται στό ἀρχικά προκαταβλημένο κεφάλαιο, καί ἑπομένως δέν μποροῦν, πάντως δέν μποροῦν πάντα, ν' ἀντικαταστaίνονται ἤ νά καλύπτονται ἀπό τή βαθμιαία ἀναπλήρωση τῆς ἀξίας τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ἄν λχ. ἡ ἀξία τοῦ πάγιου κεφαλαίου = 10 000 λίρ. στ. καί ἡ συνολική διάρκεια τῆς ζωῆς του = 10 χρόνια, τότε οἱ 10 000 αὐτές λίρ. στ., πού ὕστερ' ἀπό δέκα χρόνια ἔχουν μετατραπεῖ ὅλες σέ χρῆμα, ἀναπληρώνουν μόνο τήν ἀξία τοῦ ἀρχικά προκαταβλημένου κεφαλαίου, δέν ἀναπληρώνουν ὅμως τό κεφάλαιο ἤ τήν ἐργασία πού ἔχει προστεθεῖ στό μεταξύ γιά τίς ἐπισκευές. Πρόκειται γιά ἕνα πρόσθετο συστατικό μέρος τῆς ἀξίας, πού δέν προκαταβάλλεται ἐπίσης μέ μιᾶς, ἀλλά ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες πού παρουσιάζονται, καί πού οἱ διαφορετικοί χρόνοι προκαταβολῆς του εἶναι τυχαῖοι ἀπ' αὐτή τή φύση τοῦ πράγματος. Κάθε πάγιο κεφάλαιο ἀπαιτεῖ τέτιες κατοπινές, κατά δόσεις, πρόσθετες κεφαλαιακές δαπάνες σέ μέσα ἐργασίας καί ἐργατική δύναμη.

Οἱ βλάβες στίς ὁποῖες ὑπόκεινται ὁρισμένα μέρη τῶν μηχανῶν κλπ. εἶναι ἀπό τήν ἴδια τή φύση τοῦ πράγματος τυχαῖες, τυχαῖες εἶναι ἑπομένως καί οἱ ἐπισκευές πού ἀπαιτοῦνται γιά τό λόγο αὐτό. **Ὡστόσο, ἀπό τό πλῆθος αὐτό τῶν ἐπισκευῶν ξεχωρίζουν δυό λογιῶν ἐργασίες ἐπισκευῆς, πού ἔχουν λίγο-πολύ σταθερό χαρακτήρα καί πού ἀντιστοιχοῦν σέ διάφορες περίοδες τῆς ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου — τά ἐλαττώματα**

τῆς παιδικῆς ἡλικίας καί τά πολύ πιό πολυάριθμα ἐλαττώματα τῆς ἡλικίας πού ἔχει ξεπεράσει πολύ τή μέση διάρκεια ζωῆς. Λογουχάρη, ὅσο τέλεια κι ἄν εἶναι ἡ κατασκευή μιᾶς μηχανῆς ὅταν μπαίνει στό προτσές παραγωγῆς, στήν πράξη κατά τή χρήση της παρουσιάζονται ἐλλείψεις πού πρέπει νά διορθωθοῦν μέ κατοπινή ἐργασία. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅσο περισσότερο ξεπερνᾶ τή μέση διάρκεια τῆς ζωῆς της, ὅσο περισσότερο ἑπομένως ἔχει σωρευτεῖ ἡ φυσιολογική φθορά καί ἔχει φθαρεῖ καί γεράσει τό ὑλικό ἀπό τό ὁποῖο ἀποτελεῖται, τόσο πιό πολυάριθμες καί πιό σημαντικές γίνονται οἱ ἐργασίες ἐπισκευῆς, πού εἶναι ἀπαραίτητες γιά νά κρατήσουν στή ζωή τή μηχανή ὥς τό τέλος τῆς μέσης διάρκειας τῆς ζωῆς της ἀπαράλλαχτα ὅπως ἕνας γέρος ἄνθρωπος γιά νά μήν πεθάνει πρόωρα ξοδεύει περισσότερα σέ γιατρούς ἀπό ἕνα νέο καί γερό. Ἔτσι, παρά τόν τυχαῖο χαρακτήρα τους, οἱ ἐργασίες ἐπισκευῆς κατανέμονται ἄνισα στίς διάφορες περίοδες ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου.

Τόσο ἀπ' αὐτό, ὅσο καί ἀπό τόν τυχαῖο κατά τά ἄλλα χαρακτήρα τῶν ἐργασιῶν ἐπισκευῆς πού γίνονται στή μηχανή, προκύπτουν τά παρακάτω:

Ἀπό τή μιά μεριά εἶναι τυχαία ἡ πραγματική δαπάνη σέ ἐργατική δύναμη καί σέ μέσα ἐργασίας γιά τίς ἐργασίες ἐπισκευῆς, ὅπως τυχαῖες εἶναι καί οἱ ἴδιες οἱ συνθῆκες πού κάνουν ἀναγκαῖες αὐτές τίς ἐπισκευές: ἡ ἔκταση τῶν ἀπαραίτητων ἐπισκευῶν εἶναι ἄνισα κατανεμημένη στίς διάφορες περίοδες ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη, κατά τήν ἐκτίμηση τῆς μέσης περιόδου ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου ὑποτίθεται πώς τό κεφάλαιο αὐτό διατηρεῖται διαρκῶς σέ ἐνεργό κατάσταση, ἐνμέρει χάρη στό καθάρισμα (ἐδῶ συμπεριλαβαίνεται καί ἡ καθαριότητα τοῦ χώρου), ἐνμέρει χάρη στίς ἐπισκευές πού ἀπαιτοῦνται κάθε φορά. Ἡ μεταβίβαση τῆς ἀξίας μέ τή φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου ὑπολογίζεται μέ βάση τή μέση διάρκεια τῆς ζωῆς του, αὐτή ἡ ἴδια ὅμως διάρκεια ζωῆς ὑπολογίζεται μέ βάση τό γεγονός ὅτι θά προκαταβάλλεται διαρκῶς τό πρόσθετο κεφάλαιο πού ἀπαιτεῖται γιά τή συντήρησή του.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶναι ἐξίσου φανερό πώς ἡ ἀξία πού προστίθεται μ' αὐτή τήν πρόσθετη δαπάνη κεφαλαίου καί ἐργασίας δέν μπορεῖ νά μπεῖ στήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματος ταυτόχρονα μέ τήν πραγματική δαπάνη. Ἕνας ἐπιχειρηματίας κλωστουργός λχ. δέν μπορεῖ τούτη τήν ἑβδομάδα νά πουλήσει τό νῆμα του πιό ἀκριβά ἀπό τήν προηγούμενη, ἐπειδή τούτη τήν ἑβδομάδα τοῦ ἔχει σπάσει μιά ρόδα ἤ τοῦ ἔχει κοπεῖ ἕνα λουρί. Τά γενικά ἔξοδα τῆς κλωστουργίας δέν ἔχουν καθόλου μεταβληθεῖ λόγω αὐτοῦ τοῦ ἀτυχήματος σ' ἕνα μεμονωμένο ἐργοστάσιο. Ἐδῶ, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλο καθορισμό τῆς ἀξίας, καθοριστικό ρόλο παίζει ὁ μέσος ὅρος. Ἡ πείρα δείχνει ποιός εἶναι ὁ μέσος ἀριθμός αὐτῶν τῶν ἀτυχημάτων καί τῶν ἀπαραίτητων ἐργασιῶν συντήρησης καί ἐπισκευῆς κατά τή μέση διάρκεια ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού ἔχει τοποθετηθεῖ σ' ἕναν ὁρισμένο κλάδο παραγωγῆς. Αὐτή ἡ μέση δαπάνη κατανέμεται στή μέση περίοδο ζωῆς καί

προστίθεται κατ' ἀντίστοιχα ποσοστά στήν τιμή τοῦ προϊόντος κι ἔτσι ἀναπληρώνεται μέ τήν πούλησή του.

Τό πρόσθετο κεφάλαιο πού ἀναπληρώνεται ἔτσι ἀνήκει στό ρευστό κεφάλαιο, μόλο πού εἶναι ἄταχτος ὁ τρόπος δαπάνης του. Ἐπειδή ἔχει ἐξαιρετική σημασία κάθε βλάβη τῶν μηχανῶν νά διορθώνεται ἀμέσως, σέ κάθε σχετικά μεγάλο ἐργοστάσιο, δίπλα στούς καθαυτό ἐργοστασιακούς ἐργάτες, ὑπάρχει ἕνα προσωπικό πού ἀποτελεῖται ἀπό μηχανικούς, μαραγκούς, μηχανουργούς, σιδεράδες κλπ. Ὁ μισθός τους ἀποτελεῖ μέρος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, καί ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας τους κατανέμεται στό προϊόν. Ἀπό τήν ἄλλη, τά ἔξοδα πού ἀπαιτοῦνται γιά τά μέσα παραγωγῆς καθορίζονται μέ βάση τόν ἴδιο μέσο ὑπολογισμό καί, σύμφωνα μ' αὐτό τόν ὑπολογισμό, ἀποτελοῦν διαρκῶς μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, μόλο πού στήν πράξη προκαταβάλλονται σέ ἀκανόνιστες περίοδες καί ἑπομένως σέ ἀκανόνιστες περίοδες μπαίνουν στό προϊόν, ἤ στό πάγιο κεφάλαιο. Αὐτό τό κεφάλαιο πού δαπανιέται γιά τίς καθαυτό ἐπισκευές ἀποτελεῖ ἀπό κάποια ἄποψη ἕνα κεφάλαιο ἰδιαίτερου εἴδους, πού δέν μπορεῖ νά ὑπαχθεῖ οὔτε στό ρευστό, οὔτε στό πάγιο κεφάλαιο, πού ἀνήκει ὅμως περισσότερο στό πρῶτο, ἐπειδή ὑπάγεται στά τρέχοντα ἔξοδα.

Φυσικά τό εἶδος λογιστικῆς δέν ἀλλάζει σέ τίποτα τήν πραγματική συνάρτηση τῶν πραγμάτων γιά τά ὁποῖα κρατοῦνται βιβλία. Ἔχει ὅμως σημασία νά παρατηρήσουμε πώς σέ πολλούς κλάδους παραγωγῆς συνηθίζουν νά συνυπολογίζουν μέ τόν παρακάτω τρόπο τά ἔξοδα ἐπισκευῆς στήν πραγματική φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό προκαταβλημένο πάγιο κεφάλαιο εἶναι 10 000 λίρ. στ. καί ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς του 15 χρόνια· στήν περίπτωση αὐτή ἡ χρονιάτικη φθορά εἶναι $666^2/_3$ λίρ. στ. Ἡ φθορά ὅμως ὑπολογίζεται ὅτι συντελεῖται μόνο μέσα σέ δέκα χρόνια, δηλ. στήν τιμή τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων προστίθενται 1000 λίρ. στ. τό χρόνο ἀντί $666^2/_3$ γιά τή φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου· δηλ. ἀποθεματοποιοῦνται $333^1/_3$ λίρ. στ. γιά τίς ἐργασίες ἐπισκευῆς (Οἱ ἀριθμοί 10 καί 15 πάρθηκαν μόνο σάν παραδείγματα). Ἔχουν ἑπομένως ξοδευτεῖ γιά ἐπισκευές κατά μέσο ὅρο τόσα, ὥστε τό πάγιο κεφάλαιο νά βαστάει 15 χρόνια. Ὁ ὑπολογισμός αὐτός δέν ἐμποδίζει φυσικά τό πάγιο κεφάλαιο, καθώς καί τό πρόσθετο κεφάλαιο πού ξοδεύεται γιά τίς ἐπισκευές, ν' ἀποτελοῦν διάφορες κατηγορίες. Μέ βάση αὐτόν τόν τρόπο ὑπολογισμοῦ ἔγινε λχ. δεχτό πώς ἡ ἐλάχιστη πρόσθετη δαπάνη γιά τή συντήρηση καί τήν ἀντικατάσταση τῶν ἀτμοπλοίων εἶναι 15% τό χρόνο, δηλ. ὁ χρόνος ἀναπαραγωγῆς τους εἶναι $6^2/_3$ χρόνια. Στή δεκαετία 1860 — 1870 ἡ ἀγγλική κυβέρνηση πλήρωνε στήν Peninsular and Oriental C° γιά τό σκοπό αὐτό 16%, πράγμα πού ἰσοδυναμεῖ πρός $6^1/_4$ χρόνια χρόνο ἀναπαραγωγῆς. Στούς σιδηροδρόμους ἡ μέση διάρκεια ζωῆς μιᾶς ἀτμομηχανῆς εἶναι 10 χρόνια, ὅμως, ἄν συνυπολογιστοῦν καί οἱ ἐπισκευές, ἡ φθορά φτάνει τά $12^1/_2$%, πράγμα πού περιορίζει τή διάρκεια τῆς ζωῆς της σέ 8 χρόνια. Γιά τά ἐπιβατικά καί φορτηγά βαγόνια ὑπολογίζονται 9 χρόνια, δηλ. μιά διάρκεια ζωῆς $11^1/_9$ χρόνων.

Γιά τά συμβόλαια ἐνοικίασης σπιτιῶν καί ἄλλων πραγμάτων, πού γιά τόν ἰδιοχτήτη τους ἀποτελοῦν πάγιο κεφάλαιο καί ἐκμισθώνονται σάν τέτιο, ἡ νομοθεσία ἀναγνώρισε παντοῦ τή διαφορά ἀνάμεσα στή φυσιολογική φθορά πού προκαλεῖ ὁ χρόνος, ἡ ἐπίδραση τῶν στοιχείων τῆς φύσης, καθώς καί ἡ κανονική χρησιμοποίησή τους, καί στίς ἐνδεχόμενες ἐπισκευές πού ἀπαιτοῦνται ἀπό καιρό σέ καιρό γιά τή συντήρηση κατά τήν κανονική διάρκεια ζωῆς τοῦ σπιτιοῦ καί γιά τήν κανονική χρησιμοποίησή του. Κατά κανόνα, οἱ ἐπισκευές τοῦ πρώτου εἴδους βαρύνουν τόν ἰδιοχτήτη, τοῦ δεύτερου τόν νοικάρη. Οἱ ἐπισκευές χωρίζονται ἀκόμα σέ τρέχουσες καί σέ γενικές. Οἱ τελευταῖες ἀποτελοῦν ἐνμέρει ἀνανέωση τοῦ πάγιου κεφαλαίου στή φυσική του μορφή καί βαρύνουν ἐπίσης τόν ἰδιοχτήτη, ἐκτός ἄν τό συμβόλαιο καθορίζει ρητά τό ἀντίθετο. Ἔτσι λχ. σύμφωνα μέ τό ἀγγλικό δίκαιο:

«Ἕνας νοικάρης εἶναι χρόνο μέ τό χρόνο ὑποχρεωμένος νά διατηρεῖ τά χτίρια ἔτσι πού νά προστατεύονται ἀπό τόν ἀέρα καί τή βροχή, ἐφόσον εἶναι αὐτό δυνατό χωρίς γενικές ἐπισκευές, καί γενικά εἶναι ὑποχρεωμένος νά κάνει μόνο τέτιες ἐπισκευές πού μποροῦν νά θεωροῦνται συνηθισμένες. Μά ἀκόμα καί στήν περίπτωση αὐτή πρέπει νά παίρνει ὑπόψη ἡ ἡλικία καί ἡ γενική κατάσταση αὐτῶν τῶν μερῶν τοῦ χτιρίου τόν καιρό πού τό παράλαβε ὁ νοικάρης, γιατί δέν εἶναι ὑποχρεωμένος οὔτε ν' ἀντικαταστήσει παλιό καί φθαρμένο ὑλικό μέ καινούργιο, οὔτε νά ἐπανορθώσει τήν ἀναπόφευχτη ὑποτίμηση πού προκαλεῖται ἀπό τό πέρασμα τοῦ χρόνου καί ἀπό τήν κανονική χρήση» (*Holdsworth*: «Law of Landlord and Tenant», σελ. 90, 91).

Τελείως διαφορετική, τόσο ἀπό τήν ἀναπλήρωση τῆς φθορᾶς, ὅσο καί ἀπό τίς ἐργασίες τῆς συντήρησης καί τῆς ἐπισκευῆς, εἶναι ἡ *ἀσφάλιση*, πού ἀφορᾶ τήν καταστροφή λόγω ἐκτάκτων φυσικῶν γεγονότων, ὅπως πυρκαϊᾶς, πλημμυρῶν κλπ. Ἡ ἀσφάλεια πρέπει νά πληρωθεῖ ἀπό τήν ὑπεραξία καί ἀποτελεῖ ἀφαίρεση ἀπ' αὐτήν. Μ' ἄλλα λόγια, ἀπό τήν ἄποψη ὅλης τῆς κοινωνίας: Πρέπει νά γίνεται μιά διαρκής ὑπερπαραγωγή, δηλ. παραγωγή σέ μεγαλύτερη κλίμακα ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἀναγκαία γιά τήν ἁπλή ἀνανέωση καί ἀναπαραγωγή τοῦ ὑπάρχοντος πλούτου — δέν παίρνουμε ἐδῶ καθόλου ὑπόψη τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ — γιά νά ὑπάρχουν διαθέσιμα τά μέσα παραγωγῆς, τά ἀπαραίτητα γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἔκτακτης καταστροφῆς πού προκαλεῖται ἀπό συμπτώσεις καί φυσικές δυνάμεις.

Στήν πράξη μονάχα ἕνα μικρό μέρος τοῦ ἀπαραίτητου γιά τήν ἀναπλήρωση κεφαλαίου βρίσκεται μέ τή μορφή τοῦ ἀποθεματικοῦ σέ χρῆμα. Τό σπουδαιότερο μέρος προέρχεται ἀπό τήν ἐπέκταση τῆς ἴδιας τῆς κλίμακας τῆς παραγωγῆς, πού ἐνμέρει εἶναι πραγματική διεύρυνση, καί ἐνμέρει συμπεριλαβαίνεται στήν κανονική ἔκταση τῆς παραγωγῆς τῶν κλάδων πού παράγουν τό πάγιο κεφάλαιο. Ἔτσι λχ. ἕνα ἐργοστάσιο κατασκευῆς μηχανῶν εἶναι ὀργανωμένο μέ τέτιο τρόπο, ὥστε κάθε χρόνο νά καλύπτει, ἀπό τή μιά μεριά, τή διεύρυνση τῶν ἐργοστασίων τῶν πελατῶν του, καί, ἀπό τήν ἄλλη, τήν ἀνάγκη τῆς διαρκοῦς ὁλοκληρωτικῆς ἤ μερικῆς ἀναπαραγωγῆς ἑνός μέρους αὐτῶν τῶν ἐργοστασίων.

Κατά τόν καθορισμό τῆς φθορᾶς, καθώς καί τῶν ἐξόδων ἐπισκευῆς, σύμφωνα μέ τό μέσο κοινωνικό ὅρο, προκύπτουν κατανάγκη μεγάλες ἀνισότητες ἀκόμα καί γιά ἰσομεγέθεις τοποθετήσεις κεφαλαίων πού γίνονται γενικά κάτω ἀπό ἴδιους ὅρους στόν ἴδιο κλάδο. Στήν πράξη, τοῦ ἑνός κεφαλαιοκράτη ἡ μηχανή κλπ. βαστάει πάνω ἀπό τή μέση περίοδο, τοῦ ἄλλου λιγότερο. Τά ἔξοδα ἐπισκευῆς τοῦ ἑνός εἶναι πάνω ἀπό τό μέσο ὅρο, τοῦ ἄλλου κάτω ἀπό τό μέσο ὅρο κλπ. Ἡ ἐπαύξηση ὅμως τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων, πού καθορίζεται ἀπό τή φθορά καί ἀπό τά ἔξοδα ἐπισκευῆς, παραμένει ἡ ἴδια καί καθορίζεται ἀπό τό μέσον ὅρο. Ἑπομένως, μέ τήν ἐπαύξηση αὐτή ὁ ἕνας παίρνει περισσότερα ἀπ' ὅσα προσθέτει στήν τιμή, καί ὁ ἄλλος λιγότερα. Αὐτό, ὅπως καί ὅλα τά ἄλλα περιστατικά, πού μέ ἴδιο τό βαθμό ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης κάνουν στόν ἴδιο κλάδο παραγωγῆς διαφορετικό τό κέρδος τῶν διάφορων κεφαλαιοκρατῶν, συντελεῖ στό νά δυσκολέψει τήν κατανόηση τῆς ἀληθινῆς φύσης τῆς ὑπεραξίας.

Τά ὅρια ἀνάμεσα στήν καθαυτό ἐπισκευή καί στήν ἀναπλήρωση, ἀνάμεσα στά ἔξοδα συντήρησης καί στά ἔξοδα ἀνανέωσης, εἶναι λίγο-πολύ ρευστά. Ἀπό δῶ κι ὁ αἰώνιος καυγάς λχ. στούς σιδηροδρόμους, ἄν ὁρισμένα ἔξοδα ἀφοροῦν ἐπισκευή ἤ ἀναπλήρωση, ἄν θά πρέπει νά καλυφθοῦν ἀπό τά τρέχοντα ἔξοδα ἤ ἀπό τό βασικό κεφάλαιο. Ἡ μεταφορά τῶν ἐξόδων ἐπισκευῆς ἀπό τό λογαριασμό τοῦ εἰσοδήματος στό λογαριασμό τοῦ κεφαλαίου εἶναι ὁ γνωστός τρόπος, μέ τόν ὁποῖο οἱ διευθύνσεις τῶν σιδηροδρόμων αὐξάνουν τεχνητά τά μερίσματά τους. Ὡστόσο καί δῶ ἡ πεῖρα ἔχει κιόλας δόσει τά οὐσιαστικότερα σημεῖα στήριξης. Λογουχάρη, οἱ κατοπινές συμπληρωματικές ἐργασίες κατά τή διάρκεια τῆς πρώτης περιόδου ζωῆς μιᾶς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς «δέν εἶναι ἐπισκευές, ἀλλά πρέπει νά θεωροῦνται οὐσιαστικό συστατικό τῆς κατασκευῆς τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, καί ἑπομένως πρέπει νά βαρύνουν τό λογαριασμό τοῦ κεφαλαίου καί ὄχι τό λογαριασμό τοῦ εἰσοδήματος, ἐπειδή δέν προέρχονται ἀπό τή φθορά ἤ ἀπό τή φυσιολογική ἐπενέργεια τῆς κίνησης, ἀλλά ὀφείλονται στήν ἀρχική καί ἀναπόφευχτη ἀτέλεια τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηροδρόμου» (*Lardner*: «Railway Economy» σελ. 40). «Ἀντίθετα, ἡ μοναδική σωστή μέθοδος εἶναι ἡ ἐπιβάρυνση τοῦ ἐτήσιου εἰσοδήματος μέ τήν ὑποτίμηση πού ἔχει σημειωθεῖ κατανάγκη γιά νά μπορεῖ νά κερδηθεῖ αὐτό τό εἰσόδημα, ἀδιάφορο ἄν τό ποσό ἔχει πραγματικά δαπανηθεῖ ἤ ὄχι» (*Captain Fitzmaurice*: «Committee of Inquiry on Caledonian Railway», ἀναδημοσιεύτηκε στό «Money Market Review», 1867).

Πραχτικά γίνεται ἀδύνατος καί ἄσκοπος ὁ χωρισμός τῆς ἀναπλήρωσης ἀπό τή συντήρηση τοῦ πάγιου κεφαλαίου στήν ἀγροτική οἰκονομία, τουλάχιστο ἐφόσον δέν ἐργάζεται ἀκόμα μέ ἀτμό. «Ὅταν ὁ ἐξοπλισμός σέ ἐργαλεῖα εἶναι πλήρης χωρίς ὅμως νά εἶναι ὑπερβολικά πλούσιος (ὅλων τῶν εἰδῶν γεωργικά ἤ ἄλλα ἐργαλεῖα δουλιᾶς καί σύνεργα γιά τό νοικοκυριό) τή χρονιάτικη φθορά *καί* τά ἔξοδα συντήρησης ὅλων τῶν συνέργων συνηθίζουν κατά μέσο ὅρο νά τήν ὑπολογίζουν 15 ὡς 25% τοῦ κεφαλαίου πού στοίχισαν, ἀνάλογα μέ τή διαφορά στίς κάθε

φορά συνθῆκες». (Kirchhof: «Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre», Dessau 1852, σελ. 137).

Στό τροχαῖο σιδηροδρομικό ὑλικό δέν μποροῦν νά χωριστοῦν καθόλου ἡ ἐπισκευή ἀπό τήν ἀναπλήρωση. «Διατηροῦμε τό τροχαῖο ὑλικό ἀριθμητικά στό ἴδιο ἐπίπεδο. Ὁποιοδήποτε ἀριθμό ἀτμομηχανῶν κι ἄν ἔχουμε, τόν ἀριθμό αὐτό τόν διατηροῦμε. Ἄν στό πέρασμα τοῦ χρόνου ἀχρηστευθεῖ μιά ἀπ' αὐτές, ἔτσι πού νά συμφέρει περισσότερο ἡ κατασκευή μιᾶς καινούργιας, τήν κατασκευάζουμε σέ βάρος τοῦ εἰσοδήματος, ὁπότε στό ἐνεργητικό τοῦ εἰσοδήματος περνᾶμε φυσικά τήν ἀξία τῶν ὑλικῶν πού περίσσεψαν ἀπό τήν παλιά μηχανή... Μένουν πάντα ἀρκετά... Οἱ ρόδες, οἱ ἄξονες, τά καζάνια κλπ., μέ δυό λόγια ἀπομένει ἕνα σημαντικό μέρος τῆς παλιᾶς ἀτμομηχανῆς» (*T. Gooch*. «Chairman of Great Western Railway C°», № 17 327 — 29). — «Ἐπισκευάζω θά πεῖ ἀνανεώνω: γιά μένα δέν ὑπάρχει ἡ λέξη „ἀναπλήρωση"... ὅταν μιά σιδηροδρομική ἑταιρία ἔχει ἀγοράσει ἕνα βαγόνι ἤ μιά ἀτμομηχανή, τότε πρέπει νά τά ἐπισκευάζει ἔτσι πού νά μποροῦν νά τρέχουν αἰώνια» (17 784). «Ὑπολογίζουμε $8^1/_2$ πένες ἔξοδα κατά ἀτμομηχανή καί ἀγγλικό μίλι. Μ' αὐτές τίς $8^1/_2$ πένες διατηροῦμε γιά πάντα τίς ἀτμομηχανές. Ἀνανεώνουμε τίς μηχανές μας. Ὅταν θέλετε ν' ἀγοράσετε μιά καινούργια ἀτμομηχανή, ξοδεύετε περισσότερα λεφτά ἀπ' ὅσα χρειάζονται... Ἡ παλιά μηχανή ἔχει πάντα μερικές ρόδες, ἕναν ἄξονα ἤ κανένα ἄλλο κομμάτι πού μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ, πράγμα πού συντελεῖ στή φτηνότερη κατασκευή μιᾶς ἀτμομηχανῆς ἐξίσου καλῆς μέ μιά ἐντελῶς καινούργια» (17 790). «Παράγω τώρα κάθε ἑβδομάδα μιά καινούργια ἀτμομηχανή, δηλ. μιά ἀτμομηχανή πού εἶναι ἐξίσου καλή μέ μιά καινούργια, γιατί τό καζάνι, οἱ κύλινδροι ἤ ὁ σκελετός εἶναι καινούργια» (17 823. *Archibald Sturrock*: «Lokomotive Superintendent of Great Northern Railway», στό R. C., 1867).

Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τά βαγόνια: «Στό πέρασμα τοῦ χρόνου ἀνανεώνεται διαρκῶς τό ἀπόθεμα σέ ἀτμομηχανές καί βαγόνια· τή μιά φορά μπαίνουν καινούργιες ρόδες, τήν ἄλλη φτιάχνεται καινούργιος σκελετός. Τά μέρη πού πάνω τους στηρίζεται ἡ κίνηση καί πού εἶναι περισσότερο ἀπ' ὅλα ἐκτεθειμένα στή φθορά, ἀνανεώνονται σιγά-σιγά: ἔτσι οἱ ἀτμομηχανές καί τά βαγόνια μποροῦν νά ὑποβληθοῦν σέ μιά τέτια σειρά ἐπισκευῶν πού σέ μερικά ἀπ' αὐτά νά μήν ἀπομείνει οὔτε ἴχνος ἀπό τό παλιό ὑλικό... Ἀκόμα κι ὅταν γίνονται τελείως ἀκατάλληλα γιά ἐπισκευή, χρησιμοποιοῦνται κομμάτια ἀπό τά παλιά βαγόνια ἤ ἀπό τίς παλιές ἀτμομηχανές πού ἔτσι δέν ἐξαφανίζονται ὁλότελα ἀπό τή γραμμή. Ἔτσι τό κινητό κεφάλαιο βρίσκεται σέ διαρκῆ ἀναπαραγωγή· αὐτό πού στή σιδηροδρομική γραμμή πρέπει νά γίνει μεμιᾶς μέσα σέ μιάν ὁρισμένη περίοδο, καί συγκεκριμένα τόν καιρό πού ξαναστρώνεται ὅλη ἡ σιδηροδρομική γραμμή, γίνεται μέ τό τροχαῖο ὑλικό σιγά-σιγά, χρόνο μέ τό χρόνο. Ἡ ὕπαρξή του εἶναι αἰώνια, ἀνανεώνεται διαρκῶς» (*Lardner*: «Railway Economy» σελ. 116).

Τό προτσές αὐτό, ὅπως τό περιγράφει ἐδῶ ὁ Λάρντνερ γιά τούς

σιδηροδρόμους, δέν ἰσχύει γιά ἕνα μεμονωμένο ἐργοστάσιο, μᾶς δίνει ὅμως τήν εἰκόνα τῆς ἀδιάκοπης, μερικῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού μπλέκεται καί συντελεῖται μαζί μέ τίς ἐπισκευές, μέσα στά πλαίσια ἑνός ὁλόκληρου βιομηχανικοῦ κλάδου, ἤ γενικά μέσα στά πλαίσια τῆς συνολικῆς παραγωγῆς, παρμένης σέ πανκοινωνική κλίμακα.

Ὁρίστε μιά ἀπόδειξη, πού δείχνει πόσο πλατιά εἶναι τά ὅρια μέσα στά ὁποῖα ἱκανές διευθύνσεις μποροῦν νά μανουβράρουν μέ τίς ἔννοιες ἐπισκευή καί ἀναπλήρωση γιά τήν ἐπίτευξη μερισμάτων. Σύμφωνα μέ τή διάλεξη τοῦ Ρ. Μπ. Οὐΐλλιαμς, πού ἀναφέραμε πιό πάνω, διάφορες ἀγγλικές σιδηροδρομικές ἑταιρίες ἀνάγραψαν στό λογαριασμό τοῦ εἰσοδήματος καί στή διάρκεια πολλῶν χρόνων γιά ἔξοδα ἐπισκευῆς καί διαχείρισης τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καί τῶν χτιρίων τά παρακάτω ποσά (κατά ἀγγλικό μίλι σιδηροδρομικῆς γραμμῆς τό χρόνο):

London and North Western	370	λίρ.	στ.
Manchester aud Sheffield	225	»	»
Midland	257	»	»
London and South Western . . .	360	»	»
Great Northern	377	»	»
Lancashire and Yorkshire	263	»	»
South Eastern	266	»	»
Brighton	200	»	»

Οἱ διαφορές αὐτές μόνο κατά ἕνα ἐλάχιστο μέρος ὀφείλονται στή διαφορά τῶν πραγματικῶν ἐξόδων· προέρχονται σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπό τό διαφορετικό τρόπο ὑπολογισμοῦ, ἀνάλογα ἀπό τό ἄν τά κοντύλια ἐξόδων καταχωροῦνται σέ βάρος τοῦ λογαριασμοῦ κεφαλαίου ἤ τοῦ λογαριασμοῦ εἰσοδήματος. Ὁ Οὐΐλλιαμς λέει ἀνοιχτά: «Παραδέχονται μικρότερη ἐπιβάρυνση, ἐπειδή εἶναι ἀναγκαία γιά ἕνα καλό μέρισμα, καί τή μεγαλύτερη ἐπιβάρυνση τήν κάνουν ἐπειδή ὑπάρχει μεγαλύτερο εἰσόδημα, πού μπορεῖ νά τή σηκώσει».

Σέ μερικές περιπτώσεις ἡ φθορά, ἑπομένως καί ἡ ἀναπλήρωσή της, εἶναι στήν πράξη ἕνα μηδαμινό μέγεθος, ἔτσι πού παίρνονται ὑπόψη μόνο τά ἔξοδα ἐπισκευῆς. Αὐτό πού λέει ὁ Λάρντνερ παρακάτω γιά τά works of art στούς σιδηροδρόμους, ἰσχύει γενικά γιά ὅλα τά ἔργα διαρκείας αὐτοῦ τοῦ εἴδους: διώρυγες, λιμενικά κρηπιδώματα, σιδερένιες καί πέτρινες γέφυρες κτλ. — «Ἡ φθορά πού ἐπέρχεται ἐξαιτίας τῆς ἀργῆς ἐπενέργειας τοῦ χρόνου στά πιό στέρεα ἔργα ἀσκεῖ σχεδόν ἀνεπαίσθητη ἐπίδραση στά σχετικά σύντομα χρονικά διαστήματα. Ὡστόσο, ὕστερα ἀπό τήν παρέλευση μεγάλου χρονικοῦ διαστήματος, λχ. αἰώνων, πρέπει ἡ φθορά νά κάνει ἀπαραίτητη τήν ὁλοκληρωτική ἤ μερική ἀνανέωση, ἀκόμα καί τῶν πιό στέρεων ἔργων. Αὐτή ἡ ἀνεπαίσθητη φθορά, συγκρινόμενη μέ τήν πιό αἰσθητή στά ἄλλα μέρη τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, μπορεῖ νά παραβληθεῖ μέ τίς περιοδικές παρεκκλίσεις στήν κίνηση τῶν οὐρανίων σωμάτων πού χρειάζονται αἰῶνες γιά νά γίνουν αἰσθητές. Ἡ ἐπενέργεια τοῦ χρόνου στά συμπαγῆ ἔργα μιᾶς

σιδηροδρομικῆς γραμμῆς: γέφυρες, σήραγγες, ὁδογέφυρες κλπ. — μᾶς προσφέρει παραδείγματα φθορᾶς πού μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι συντελεῖται στό πέρασμα τῶν αἰώνων. Ἡ γρηγορότερη καί πιό αἰσθητή μείωση τῆς ἀξίας, πού ἀποκαταστaίνεται κατά μικρότερα χρονικά διαστήματα μέ ἐπισκευές ἤ ἀντικαταστάσεις, εἶναι ἀνάλογη μέ τίς περιοδικές περεκκλίσεις. Στά χρονιάτικα ἔξοδα ἐπισκευῆς συμπεριλαβαίνεται καί ἡ ἀναπλήρωση τῶν τυχαίων ζημιῶν πού ὑφίσταται ἀπό καιρό σέ καιρό ἡ ἐξωτερική ἐπιφάνεια ἀκόμα καί τῶν πιό στέρεων ἔργων. Μά ἀνεξάρτητα καί ἀπό τίς ἐπισκευές αὐτές ἡ ἡλικία ἀφήνει τά ἴχνη της σ' αὐτά καί ὅσο μακριά κι ἄν βρίσκεται, θάρθει ἡ στιγμή πού ἡ κατάστασή τους θά κάνει ἀπαραίτητο ἕνα νέο ἔργο. Ἀπό χρηματική καί οἰκονομική πλευρά μπορεῖ βέβαια ἡ στιγμή αὐτή νά βρίσκεται τόσο μακριά πού νά μήν ὑπολογίζεται στήν πράξη» (*Lardner:* «Railway Economy», σελ. 38, 39).

Αὐτό ἰσχύει γιά ὅλα τά αἰωνόβια ἔργα, στά ὁποῖα δέν μπαίνει ἑπομένως ζήτημα βαθμιαίας, ἀνάλογα μέ τή φθορά τους, ἀναπλήρωσης τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ γι' αὐτά, ἀλλά στήν τιμή τοῦ προϊόντος πρέπει νά περνοῦν μόνο τά μέσα χρονιάτικα ἔξοδα τῆς συντήρησης καί τῆς ἐπισκευῆς τους.

Μόλο πού, ὅπως εἴδαμε, μεγάλο μέρος τοῦ χρήματος πού ἐπιστρέφει γιά τήν ἀναπλήρωση τῆς φθορᾶς τοῦ πάγιου κεφαλαίου ξαναμετατρέπεται κάθε χρόνο, ἤ ἀκόμα κατά μικρότερα χρονικά διαστήματα, στή φυσική του μορφή, ὡστόσο γιά τόν κάθε ξεχωριστό κεφαλαιοκράτη χρειάζεται ἕνα κεφάλαιο ἀπόσβεσης γιά τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού μόνο ὕστερα ἀπό τήν παρέλευση πολλῶν χρόνων φτάνει μεμιᾶς στήν προθεσμία τῆς ἀναπαραγωγῆς του, ὁπότε πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ ὁλοκληρωτικά. Ἕνα σημαντικό συστατικό μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου λόγω τῆς φύσης του ἀποκλείει τήν τμηματική ἀναπαραγωγή του. Ἐξάλλου, ἐκεῖ πού ἡ ἀναπαραγωγή γίνεται τμηματικά, ἔτσι πού κατά συντομότερα χρονικά διαστήματα στό ὑποτιμημένο κεφάλαιο νά προστίθεται νέο, γιά νά γίνει δυνατή αὐτή ἡ ἀντικατάσταση ἀπαιτεῖται, ἀνάλογα μέ τόν εἰδικό χαρακτήρα τοῦ κλάδου παραγωγῆς, μιά μεγαλύτερη ἤ μικρότερη προκαταβολική χρηματική συσσώρευση. Γιά τό σκοπό αὐτό δέν ἀρκεῖ ἕνα ὁποιοδήποτε χρηματικό ποσό, ἀλλ' ἀπαιτεῖται ἕνα χρηματικό ποσό καθορισμένου μεγέθους.

Ἄν τό ζήτημα αὐτό τό ἐξετάσουμε προϋποθέτοντας μόνο τήν ἁπλή χρηματική κυκλοφορία, χωρίς νά πάρουμε καθόλου ὑπόψη τό πιστωτικό σύστημα πού θά τό ἐξετάσουμε παρακάτω, ὁ μηχανισμός τῆς κίνησης εἶναι ὁ ἑξῆς: Ὅπως δείξαμε στό Πρῶτο Βιβλίο (Κεφάλαιο 3ο, 3, α, [σελ. 142 — 147]), ἄν ἕνα μέρος τοῦ χρήματος πού ὑπάρχει σέ μιά κοινωνία μένει συνεχῶς ἀχρησιμοποίητο σάν θησαυρός, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος λειτουργεῖ σάν μέσο κυκλοφορίας ἤ σάν ἄμεση ἐφεδρεία τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος, τότε μεταβάλλεται διαρκῶς ἡ ἀναλογία πού ἡ συνολική μάζα τοῦ χρήματος χωρίζεται σέ θησαυρό καί σέ μέσα κυκλοφορίας. Στήν περίπτωσή μας τό χρῆμα, πού πρέπει νά εἶναι συσσωρευμένο σάν θησαυρός σέ σχετικά μεγάλη ποσότητα

στά χέρια ἑνός σχετικά μεγάλου κεφαλαιοκράτη, ρίχνεται μεμιᾶς στήν κυκλοφορία κατά τήν ἀγορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Στήν κοινωνία τό χρῆμα αὐτό ξαναχωρίζεται ἔπειτα σέ μέσα κυκλοφορίας καί σέ θησαυρό. Χάρη στό κεφάλαιο ἀπόσβεσης, τή μορφή μέ τήν ὁποία ἡ ἀξία τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἐπιστρέφει στήν ἀφετηρία του στό βαθμό πού φθείρεται τό κεφάλαιο αὐτό, ἕνα μέρος τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος σχηματίζει ξανά θησαυρό — γιά μεγαλύτερο ἤ μικρότερο χρονικό διάστημα — στά χέρια τοῦ ἴδιου κεφαλαιοκράτη, πού ὁ θησαυρός του μέ τήν ἀγορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου εἶχε μετατραπεῖ σέ μέσα κυκλοφορίας καί εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπ' αὐτόν. Πρόκειται γιά μιά διαρκῶς μεταβαλλόμενη κατανομή τοῦ θησαυροῦ πού ὑπάρχει στήν κοινωνία, πού ἐν περιτροπῆς λειτουργεῖ σάν μέσο κυκλοφορίας, καί ἀποχωρίζεται ἔπειτα πάλι σάν θησαυρός ἀπό τή μάζα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος. Μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος, πού κατανάγκην συντελεῖται παράλληλα μέ τήν ἐξέλιξη τῆς μεγάλης βιομηχανίας καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, τό χρῆμα αὐτό δέ λειτουργεῖ σάν θησαυρός, ἀλλά σάν κεφάλαιο, ὄχι ὅμως στά χέρια τοῦ ἰδιοχτήτη του, ἀλλά στά χέρια ἄλλων κεφαλαιοκρατῶν, πού τίθεται στή διάθεσή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Η ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΠΡΟΚΑΤΑΒΛΗΜΕΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ. ΚΥΚΛΟΙ ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΗΣ

Εἴδαμε πώς τά πάγια καί τά ρευστά συστατικά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου περιστρέφονται διαφορετικά καί κατά διαφορετικές περίοδες, εἴδαμε ἐπίσης πώς τά διάφορα συστατικά τοῦ πάγιου κεφαλαίου στήν ἴδια ἐπιχείρηση ἔχουν κι αὐτά διαφορετικές περίοδες περιστροφῆς, ἀνάλογα μέ τή διαφορετική διάρκεια τῆς ζωῆς τους, ἑπομένως καί τῆς ἀναπαραγωγῆς τους. (Σχετικά μέ τήν πραγματική ἤ φαινομενική διαφορά στήν περιστροφή τῶν διάφορων συστατικῶν μερῶν τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου στήν ἴδια ἐπιχείρηση βλέπε στό τέλος τούτου τοῦ κεφαλαίου τήν παράγραφο 6 [σελ. 183 κ. ἑ.].)

1. Ἡ συνολική περιστροφή τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου εἶναι ἡ μέση περιστροφή τῶν διάφορων συστατικῶν του. Τόν τρόπο ὑπολογισμοῦ της τόν δίνουμε παρακάτω. Ἐφόσον πρόκειται μόνο γιά διαφορετικές χρονικές περίοδες, εἶναι φυσικό πώς δέν ὑπάρχει ἁπλούστερο πράγμα ἀπό τό νά βγάλουμε τό μέσο ὅρο τους. Ὅμως:

2. Ὑπάρχει ἐδῶ ὄχι μόνο ποσοτική, μά καί ποιοτική διαφορά.

Τό ρευστό κεφάλαιο πού μπαίνει στό προτσές παραγωγῆς μεταφέρει ὅλη τήν ἀξία του στό προϊόν καί γιαυτό πρέπει ν' ἀναπληρώνεται διαρκῶς in natura [σέ εἶδος] μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος, ἄν πρόκειται τό προτσές παραγωγῆς νά συντελεῖται χωρίς διακοπή. Τό πάγιο κεφάλαιο πού μπαίνει στό προτσές παραγωγῆς μεταφέρει στό προϊόν μόνο ἕνα μέρος τῆς ἀξίας του (τή φθορά) καί, παρά τή φθορά, ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ στό προτσές παραγωγῆς· γιαυτό ἀρκεῖ μόνο ν' ἀναπληρώνεται in natura κατά συντομότερα ἤ μακρύτερα χρονικά διαστήματα, πάντως ὄχι τόσο συχνά, ὅσο τό ρευστό κεφάλαιο. Αὐτή ἡ ἀνάγκη ἀναπλήρωσης, ἡ προθεσμία ἀναπαραγωγῆς, δέν εἶναι μόνο ποσοτικά διαφορετική γιά τά διάφορα συστατικά τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἀλλά, ὅπως εἴδαμε, ἕνα μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού βαστάει περισσότερο, πολλά χρόνια, μπορεῖ ν' ἀναπληρώνεται κάθε χρόνο ἤ κατά συντομότερα χρονικά διαστήματα καί νά προστίθεται in natura στό παλιό πάγιο κεφάλαιο· ὅταν πρόκειται γιά πάγιο κεφάλαιο ἄλλης σύστασης, ἡ ἀναπλήρωση μπορεῖ νά γίνεται μόνο μεμιᾶς, ἀφοῦ τελειώσει τή ζωή του.

Γιαυτό εἶναι ἀνάγκη τίς ἰδιαίτερες περιστροφές τῶν διάφορων μερῶν τοῦ πάγιου κεφαλαίου νά τίς ἀναγάγουμε σέ μιά ὁμοειδῆ μορ-

φή τῆς περιστροφῆς, ἔτσι πού νά διαφέρουν μεταξύ τους μόνο ποσοτικά, δηλ. ἀνάλογα μέ τή διάρκεια τῆς περιστροφῆς.

Αὐτή ἡ ποιοτική ταυτότητα δέν μπορεῖ νά συμβεῖ ὅταν παίρνουμε σάν ἀφετηρία τό *Π* . . . *Π*, τή μορφή τοῦ συνεχοῦς προτσές παραγωγῆς. Γιατί ὁρισμένα στοιχεῖα τοῦ *Π* πρέπει ν' ἀναπληρώνονται διαρκῶς in natura, ἐνῶ ἄλλα ὄχι. Ἡ μορφή ὅμως *Χ* . . . *Χ'* δίνει αὐτή τήν ταυτότητα τῆς περιστροφῆς. Ἄς πάρουμε λχ. μιά μηχανή ἀξίας 10 000 λιρ. στ. πού βαστάει δέκα χρόνια καί γιαυτό κάθε χρόνο ξαναμετατρέπεται σέ χρῆμα τό $^1/_{10}$ = 1000 λίρ. στ. τῆς ἀξίας της. Αὐτές οἱ 1000 λίρ. στ. στή διάρκεια ἑνός χρόνου ἔχουν μετατραπεῖ ἀπό χρηματικό κεφάλαιο σέ παραγωγικό καί ἐμπορευματικό κεφάλαιο, καί ἀπ' αὐτό ἔχουν ξαναμετατραπεῖ σέ χρηματικό κεφάλαιο. Ἐπέστρεψαν στήν ἀρχική τους χρηματική μορφή, ὅπως καί τό ρευστό κεφάλαιο, ὅταν τό ἐξετάζουμε μ' αὐτή του τή μορφή, καί δέν ἔχει σημασία, ἄν τό χρηματικό κεφάλαιο τῶν 1000 λιρ. στ. στό τέλος τοῦ χρόνου ξαναμετατρέπεται ἤ ὄχι στή φυσική μορφή μιᾶς μηχανῆς. Γιαυτό, κατά τόν ὑπολογισμό τῆς συνολικῆς περιστροφῆς τοῦ προκαταβλημένου παραγωγικοῦ κεφαλαίου ὁρίζουμε ὅλα τά στοιχεῖα του μέ τή χρηματική μορφή, ἔτσι πού ἡ ἐπιστροφή στή χρηματική μορφή νά κλείνει τήν περιστροφή. Ξεκινᾶμε ἀπό τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ ἀξία προκαταβάλλεται πάντα σέ χρῆμα, ἀκόμα καί ὅταν πρόκειται γιά τό συνεχές προτσές παραγωγῆς, ὅπου ἡ χρηματική αὐτή μορφή τῆς ἀξίας εἶναι ἁπλῶς ἡ μορφή τοῦ λογιστικοῦ χρήματος. Ἔτσι μποροῦμε νά ἐξαγάγουμε τό μέσο ὅρο.

3. Ἀπ' ὅλα αὐτά προκύπτει πώς, κι ἄν ἀκόμα τό κατά πολύ μεγαλύτερο μέρος τοῦ προκαταβλημένου παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖται ἀπό πάγιο κεφάλαιο, πού ὁ χρόνος του ἀναπαραγωγῆς, ἑπομένως καί περιστροφῆς, περιλαβαίνει ἕνα πολύχρονο κύκλο, ὡστόσο ἡ κεφαλαιακή ἀξία πού περιστρέφεται στή διάρκεια τοῦ ἔτους μπορεῖ νά εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τή συνολική ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, καί τοῦτο ἐπειδή κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους τό ρευστό κεφάλαιο περιστρέφεται κάμποσες φορές.

Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό πάγιο κεφάλαιο = 80 000 λίρ. στ., ὁ χρόνος ἀναπαραγωγῆς του = 10 χρόνια, ἔτσι πού ἀπ' αὐτό οἱ 8000 λίρ. στ. ἐπιστρέφουν κάθε χρόνο στή χρηματική τους μορφή ἤ πώς μέσα σ' ἕνα χρόνο πραγματοποιεῖ τό $^1/_{10}$ τῆς περιστροφῆς του. Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό ρευστό κεφάλαιο = 20 000 λίρ. στ. καί πώς περιστρέφεται πέντε φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο. Στήν περίπτωση αὐτή τό συνολικό κεφάλαιο = 100 000 λίρ. στ. Τό πάγιο κεφάλαιο πού ἔχει περιστραφεῖ = 8000 λίρ. στ.· τό ρευστό κεφάλαιο πού ἔχει περιστραφεῖ = 5 × 20 000 = 100 000 λίρ. στ. Ἔτσι τό κεφάλαιο πού ἔχει περιστραφεῖ στή διάρκεια τοῦ χρόνου = 108 000 λίρ. στ., δηλ. εἶναι κατά 8 000 λίρ. στ. μεγαλύτερο ἀπό τό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Ἔχουν ἑπομένως περιστραφεῖ 1 + $^2/_{25}$ τοῦ κεφαλαίου.

4. Ὥστε *ἡ περιστροφή τῆς ἀξίας* τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου χωρίζεται ἀπό τόν πραγματικό του χρόνο ἀναπαραγωγῆς ἤ ἀπό

τόν πραγματικό χρόνο περιστροφῆς τῶν συστατικῶν του μερῶν. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἕνα κεφάλαιο 4000 λίρ. στ. περιστρέφεται λχ. πέντε φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο. Τό κεφάλαιο πού ἔχει περιστραφεῖ εἶναι στήν περίπτωση αὐτή 4000 × 5 = 20 000 λίρ. στ. Αὐτό ὅμως πού ἐπιστρέφει στό τέλος κάθε περιστροφῆς, γιά νά προκαταβληθεῖ ξανά ἀπό τήν ἀρχή, εἶναι τό ἀρχικά προκαταβλημένο κεφάλαιο τῶν 4000 λιρ. στ. Τό μέγεθός του δέ μεταβάλλεται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν περιόδων περιστροφῆς, πού στή διάρκειά τους λειτουργεῖ ξανά καί ξανά σάν κεφάλαιο (δέν παίρνουμε ὑπόψη τήν ὑπεραξία).

Στό παράδειγμα λοιπόν τῆς παραγράφου 3, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, στό τέλος τοῦ χρόνου ἔχουν ἐπιστρέψει στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη α) ἕνα ποσό ἀξίας 20 000 λιρ. στ., πού τό τοποθετεῖ ξανά στά ρευστά συστατικά τοῦ κεφαλαίου, καί β) ἕνα ποσό 8000 λιρ. στ., πού μέ τή φθορά ἔχει ἀποσπαστεῖ ἀπό τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου πάγιου κεφαλαίου· παράλληλα ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ὅπως καί πρῶτα στό προτσές παραγωγῆς τό ἴδιο πάγιο κεφάλαιο, μέ μειωμένη ὅμως τήν ἀξία του ἀπό 80 000 σέ 72 000 λίρ. στ. Θά χρειαζόταν ἑπομένως τό προτσές παραγωγῆς νά συνεχιστεῖ ἀκόμα ἐννιά χρόνια, ὥσπου τό προκαταβλημένο πάγιο κεφάλαιο νά τελειώσει τή ζωή του καί ὥσπου νά λειτουργήσει ὥς τό τέλος, τόσο σάν δημιουργός προϊόντος, ὅσο καί σάν δημιουργός ἀξίας, ὁπότε πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ. Ἔτσι, ἡ προκαταβλημένη κεφαλαιακή ἀξία ἔχει νά διαγράψει ἕναν κύκλο ἀπό περιστροφές, στήν προκείμενη περίπτωση λχ. ἕναν κύκλο ἀπό δέκα χρονιάτικες περιστροφές — καί μάλιστα ὁ κύκλος αὐτός καθορίζεται ἀπό τή διάρκεια ζωῆς, ἑπομένως ἀπό τό χρόνο ἀναπαραγωγῆς ἤ ἀπό τό χρόνο περιστροφῆς τοῦ χρησιμοποιούμενου πάγιου κεφαλαίου.

Στό βαθμό λοιπόν πού μέ τήν ἐξέλιξη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς ἀναπτύσσονται τό μέγεθος τῆς ἀξίας καί ἡ διάρκεια ζωῆς τοῦ χρησιμοποιούμενου πάγιου κεφαλαίου, στόν ἴδιο βαθμό σέ κάθε ἰδιαίτερη τοποθέτηση ἀναπτύσσεται καί ἡ ζωή τῆς βιομηχανίας καί τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου σέ ζωή πολύχρονη, ἄς ποῦμε κατά μέσο ὅρο σέ δεκάχρονη ζωή. Ἄν ἀπό τή μιά μεριά ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πάγιου κεφαλαίου παρατείνει αὐτή τή ζωή, ἀπό τήν ἄλλη τήν περιορίζει ἡ διαρκής ἀνατροπή στά μέσα παραγωγῆς, πού ἐπίσης ἐντείνεται διαρκῶς, ἀναπτύσσεται ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς. Γιαυτό ἐντείνεται μαζί της καί ἡ ἀλλαγή τῶν μέσων παραγωγῆς καί ἡ ἀνάγκη τῆς διαρκοῦς ἀντικατάστασής τους λόγω τῆς ἠθικῆς τους φθορᾶς, πολύ πρίν ἀπό τήν ὁλοκληρωτική ὑλική τους φθορά. Μποροῦμε νά παραδεχτοῦμε πώς γιά τούς πιό ἀποφασιστικούς κλάδους τῆς μεγάλης βιομηχανίας αὐτός ὁ κύκλος ζωῆς εἶναι σήμερα κατά μέσο ὅρο δεκάχρονος. Ὡστόσο δέν πρόκειται ἐδῶ γιά τό συγκεκριμένο ἀριθμό. Ἕνα πράγμα προκύπτει: Χάρη σ' αὐτό τόν κύκλο τῶν ἀλληλοσυναρτημένων περιστροφῶν, ὁ ὁποῖος περιλαβαίνει κάμποσα χρόνια καί στόν ὁποῖο εἶναι καρφωμένο τό κεφάλαιο ἐξαιτίας τοῦ πάγιου συστατικοῦ του, προκύπτει μιά ὑλική βάση τῶν περιοδικῶν κρίσεων.

όπου ή οικονομική ζωή (Geschäft) περνά άπό διαδοχικές περίοδες ύφεσης, μέσης ζωτικότητας, καλπασμοῦ καί κρίσης. Φυσικά οἱ περίοδες τοποθέτησης κεφαλαίων εἶναι πολύ διαφορετικές καί διίστανται. Ὡστόσο ἡ κρίση ἀποτελεῖ πάντα τήν ἀφετηρία μιᾶς καινούργιας μεγάλης τοποθέτησης. Ἑπομένως ἀποτελεῖ ἐπίσης — ἄν πάρουμε ὑπόψη ὅλη τήν κοινωνία — μιά λίγο-πολύ καινούργια ὑλική βάση γιά τόν ἑπόμενο κύκλο περιστροφῆς[22] [α].

5. Σχετικά μέ τόν τρόπο ὑπολογισμοῦ τῆς περιστροφῆς ἄς ἀφήσουμε νά μιλήσει ἕνας ἀμερικάνος οἰκονομολόγος:

«Σέ μερικούς κλάδους παραγωγῆς ὅλο τό προκαταβλημένο κεφάλαιο περιστρέφεται ἤ κυκλοφορεῖ πολλές φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο· σέ μερικούς ἄλλους κλάδους ἕνα μέρος περιστρέφεται πάνω ἀπό μιά φορά τό χρόνο, ἕνα ἄλλο μέρος ὅμως ὄχι τόσο συχνά. Ἡ περίοδος, μέ βάση τήν ὁποία ὁ κεφαλαιοκράτης εἶναι ὑποχρεωμένος νά ὑπολογίσει τό κέρδος του, εἶναι ἡ μέση περίοδος πού χρειάστηκε ὅλο του τό κεφάλαιο γιά νά περάσει ἀπό τά χέρια του ἤ γιά νά περιστραφεῖ μιά φορά. Ἄς ὑποθέσουμε πώς κάποιος τοποθέτησε σέ μιά ορισμένη ἐπιχείρηση τό μισό του κεφάλαιο σέ χτίρια καί μηχανές, πού ἀνανεώνονται μιά φορά στά δέκα χρόνια· τό ἕνα τέταρτο τό τοποθέτησε σέ ἐργαλεῖα κλπ., πού ἀνανεώνονται κάθε δυό χρόνια· τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ κεφαλαίου του, πού τό τοποθέτησε σέ μισθούς ἐργασίας καί πρῶτες ὕλες, ἄς ὑποθέσουμε πώς περιστρέφεται δυό φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο. Ἄν τώρα τό συνολικό του κεφάλαιο εἶναι 50 000 δολάρια, οἱ χρονιάτικές του πληρωμές θά εἶναι:

50 000 : 2 = 25 000	δολ. σέ	10	χρόνια =	2 500	δολ. τό χρόνο
50 000 : 4 = 12 500	» »	2	» =	6 250	
50 000 : 4 = 12 500	» »	1/2	» =	25 000	
			Τό χρόνο =	33 750	δολ.

Ἑπομένως ὁ μέσος χρόνος πού στή διάρκειά του περιστρέφεται μιά φορά ὅλο του τό κεφάλαιο εἶναι 16 μῆνες ... Ἄς πάρουμε μιά ἄλλη περίπτωση: Ἕνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου τῶν 50 000 δολ. κυκλοφορεῖ μέσα σέ 10 χρόνια· ἕνα ἄλλο τέταρτο μέσα σέ 1 χρόνο· καί τό ὑπόλοιπο μισό δυό φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο. Στήν περίπτωση αὐτή οἱ χρονιάτικες πληρωμές θά εἶναι:

12 500 : 10 =	1 250 δολ.
12 500 =	12 500 »
25 000 × 2 =	50 000 »
Μέσα σέ 1 χρόνο περιστρέφονται =	63 750 δολ.

[22][α] «Ἡ παραγωγή τῆς πόλης εἶναι δεμένη στόν ἡμερήσιο κύκλο, ἐνῶ ἡ παραγωγή τῆς ὑπαίθρου εἶναι δεμένη στόν ἐτήσιο κύκλο» *(Adam G. Muller:* «Die Elemente der Staatskunst» Berlin 1809, III, σελ. 178). Αὐτή εἶναι ἡ ἀφελής ἀντίληψη τοῦ ρωμαντισμοῦ γιά τή βιομηχανία καί τή γεωργία.

(*Scrope*: «Political Economy», ἔκδ. Alonzo Potter, New York 1841, σελ. 141, 142).

6. Πραγματικές καί φαινομενικές διαφορές στήν περιστροφή τῶν διάφορων μερῶν τοῦ κεφαλαίου. — Ὁ ἴδιος ὁ Σκρόπ λέει στό ἴδιο σημεῖο: «Τό κεφάλαιο πού δαπανᾶ ἕνας ἐργοστασιάρχης, ἕνας γεωργός ἤ ἔμπορος γιά τήν πληρωμή μισθῶν ἐργασίας κυκλοφορεῖ γρηγορότερα ἀπ' ὅλα, ἐπειδή ἴσως, ἄν πληρώνει τούς ἀνθρώπους του κάθε ἑβδομάδα, νά περιστρέφεται μιά φορά τήν ἑβδομάδα μέ τίς βδομαδιάτικες εἰσπράξεις ἀπό τίς πουλήσεις του ἤ μέ τά τιμολόγια πού τοῦ ἐξοφλοῦν. Τό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά πρῶτες ὕλες ἤ γιά ἕτοιμα ἀποθέματα δέν κυκλοφορεῖ τόσο γρήγορα· ἴσως νά περιστρέφεται δυό ἤ τέσσερες φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο, ἀνάλογα μέ τό χρόνο πού μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στήν ἀγορά τῶν πρώτων καί στήν πούληση τῶν δεύτερων, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ἀγοράζει καί πουλᾶ μέ πίστωση ἴσης προθεσμίας. Τό κεφάλαιο πού εἶναι τοποθετημένο σέ ἐργαλεῖα καί μηχανές κυκλοφορεῖ ἀκόμα πιό ἀργά, γιατί κατά μέσον ὅρο ἴσως νά περιστρέφεται, δηλ. νά καταναλώνεται καί ν' ἀνανεώνεται μόνο μιά φορά μέσα σέ πέντε ἤ δέκα χρόνια, μ' ὅλο πού μερικά ἐργαλεῖα ἀναλώνονται σέ μιά καί μόνη σειρά τῶν ἐργασιῶν πού συμμετέχουν. Τό κεφάλαιο πού εἶναι τοποθετημένο σέ χτίρια, λχ. σέ ἐργοστάσια, μαγαζιά, ἀποθῆκες, ὑπόστεγα, δρόμους, ἀρδευτικά ἔργα κλπ., φαίνεται σάν νά μήν κυκλοφορεῖ καθόλου. Στήν πραγματικότητα ὅμως κι αὐτές οἱ τοποθετήσεις, ὅπως καί οἱ προηγούμενες, ἀναλώνονται πέρα γιά πέρα, συντελώντας στήν παραγωγή, καί πρέπει ν' ἀναπαράγονται γιά νά μπορεῖ ὁ παραγωγός νά συνεχίζει τίς ἐργασίες του. Μέ τή διαφορά μόνο ὅτι καταναλώνονται καί ἀναπαράγονται μέ βραδύτερους ρυθμούς ἀπό τά ἄλλα... Τό κεφάλαιο πού ἔχει τοποθετηθεῖ σ' αὐτά ἴσως νά περιστρέφεται μόλις μιά φορά κάθε 20 ἤ 50 χρόνια» [σελ. 141 — 142].

Ὁ Σκρόπ συγχέει ἐδῶ τή διαφορά πού προκαλεῖται γιά τόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη ἀπό τίς λήξεις τῶν προθεσμιῶν πληρωμῆς καί τίς πιστωτικές σχέσεις στήν κίνηση ὁρισμένων μερῶν τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου μέ τίς περιστροφές πού ὀφείλονται στή φύση τοῦ κεφαλαίου. Λέει πώς ὁ μισθός ἐργασίας πρέπει νά πληρώνεται κάθε ἑβδομάδα ἀπό τίς βδομαδιάτικες εἰσπράξεις πού προέρχονται ἀπό πληρωνόμενες πουλήσεις ἤ ἐξοφλούμενα τιμολόγια. Πρῶτο, πρέπει νά παρατηρήσουμε ἐδῶ, πώς σχετικά μέ τόν ἴδιο τό μισθό ἐργασίας σημειώνονται διαφορές, ἀνάλογα μέ τή διάρκεια τῆς προθεσμίας πληρωμῆς, δηλ. μέ τή διάρκεια τοῦ χρόνου πού ὁ ἐργάτης ὑποχρεώνεται νά πιστώνει τόν κεφαλαιοκράτη, ἑπομένως ἀνάλογα μέ τό ἄν ἡ προθεσμία πληρωμῆς τοῦ μισθοῦ εἶναι βδομαδιάτικη, μηνιάτικη, τρίμηνη, ἑξάμηνη κλπ. Ἐδῶ ἰσχύει ὁ νόμος πού ἀναπτύξαμε προηγούμενα: «Ἡ ἀπαραίτητη μάζα τῶν μέσων πληρωμῆς (δηλ. τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ μεμιᾶς) εἶναι ἀπευθείας ἀνάλογη πρός τή διάρκεια τῶν περιόδων πληρωμῆς» (Βιβλίο I, κεφ. 3ο, 3, β, σελ. 154).

Δεύτερο: Στό βδομαδιάτικο προϊόν δέν μπαίνει μόνο τό σύνολο τῆς νέας ἀξίας πού ἔχει προστεθεῖ κατά τήν παραγωγή του μέ τή

βδομαδιάτικη ἐργασία, μά καί ἡ ἀξία τῶν πρώτων καί βοηθητικῶν ὑλῶν πού ἔχουν καταναλωθεῖ στό βδομαδιάτικο προϊόν. Μαζί μέ τό προϊόν κυκλοφορεῖ κι αὐτή ἡ ἀξία πού περιέχεται σ' αὐτό. Μέ τήν πούληση αὐτοῦ τοῦ προϊόντος ἡ ἀξία αὐτή ἀποχτᾶ τή χρηματική μορφή καί πρέπει ξανά νά μετατραπεῖ στά ἴδια στοιχεῖα παραγωγῆς. Αὐτό ἰσχύει τόσο γιά τήν ἐργατική δύναμη, ὅσο καί γιά τίς πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες. Ὅμως εἴδαμε κιόλας (κεφ. 6ο, ΙΙ, 1 [σελ. 135 — 141]) πώς ἡ συνέχεια τῆς παραγωγῆς ἀπαιτεῖ ἕνα ἀπόθεμα μέσων παραγωγῆς, διαφορετικό γιά διαφορετικούς κλάδους παραγωγῆς, καί στόν ἴδιο κλάδο παραγωγῆς διαφορετικό γιά τά διάφορα συστατικά μέρη αὐτοῦ τοῦ στοιχείου τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου, λχ. γιά τό κάρβουνο καί τό βαμβάκι. Γιαυτό, παρά τό γεγονός ὅτι οἱ ὕλες αὐτές πρέπει ν' ἀναπληρώνονται διαρκῶς in natura, δέ χρειάζεται νά ξαναγοράζονται διαρκῶς. Τώρα πόσες φορές ἀνανεώνεται ἡ ἀγορά, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τό μέγεθος τοῦ ἀποθέματος πού ἔχει δημιουργηθεῖ, ἀπό τό πόσο βαστᾶ ὥσπου νά ἐξαντληθεῖ. Ὅσο γιά τήν ἐργατική δύναμη δέ γίνεται τέτια δημιουργία ἀποθέματος. Ἡ ξαναμετατροπή σέ χρῆμα τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τήν ἐργασία πάει χέρι-χέρι μέ τήν ξαναμετατροπή σέ χρῆμα τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά βοηθητικές καί πρῶτες ὕλες. Ἡ ξαναμετατροπή ὅμως τοῦ χρήματος ἀπό τή μιά μεριά σέ ἐργατική δύναμη καί ἀπό τήν ἄλλη σέ πρῶτες ὕλες γίνεται χωριστά, ἐπειδή εἶναι διαφορετικές οἱ προθεσμίες ἀγορᾶς καί πληρωμῆς αὐτῶν τῶν δυό συστατικῶν μερῶν, ἀπό τά ὁποῖα τό ἕνα σάν παραγωγικό ἀπόθεμα ἀγοράζεται γιά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, ἐνῶ τό ἄλλο, ἡ ἐργατική δύναμη, γιά μικρότερα, λχ. κάθε βδομάδα. Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ κεφαλαιοκράτης πρέπει δίπλα στό παραγωγικό ἀπόθεμα νάχει καί ἕνα ἀπόθεμα ἕτοιμων ἐμπορευμάτων. Ἄσχετα ἀπό τίς δυσκολίες τῆς πούλησης κλπ. πρέπει λχ. μιά ὁρισμένη μάζα νά παράγεται ἐπί παραγγελία. Τόν καιρό πού παράγεται τό τελευταῖο μέρος τῆς παραγγελίας, περιμένει τό ἕτοιμο στίς ἀποθῆκες, ὥσπου νά μπορέσει νά ἐκτελεστεῖ ὅλη ἡ παραγγελία. Ἄλλες διαφορές στήν περιστροφή τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου προκύπτουν ἀπό τή στιγμή πού ὁρισμένα στοιχεῖα του εἶναι ὑποχρεωμένα νά παραμείνουν περισσότερο καιρό ἀπό ἄλλα σ' ἕνα προσωρινό στάδιο τοῦ προτσές παραγωγῆς (στέγνωμα ξυλείας κλπ.).

Τό πιστωτικό σύστημα, στό ὁποῖο ἀναφέρεται ἐδῶ ὁ Σκρόπ, τροποποιεῖ, ὅπως καί τό ἐμπορικό κεφάλαιο, τήν περιστροφή γιά τόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη. Σέ πανκοινωνική κλίμακα τήν τροποποιεῖ μόνο ἐφόσο δέν ἐπιταχύνει μονάχα τήν παραγωγή, ἀλλά καί τήν κατανάλωση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΓΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. ΟΙ ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΕΣ ΚΑΙ Ο ΑΝΤΑΜ ΣΜΙΘ

Στόν Κεναί ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο ἐμφανίζεται σάν διαφορά ἀνάμεσα στίς avances primitives καί στίς avances annuelles [ἀρχικές προκαταβολές καί χρονιάτικες προκαταβολές]. Τή διαφορά αὐτή τήν παρουσιάζει σωστά σάν διαφορά μέσα στούς κόλπους τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει ἐνσωματωθεῖ στό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς. Μιά καί ὁ Κεναί θεωρεῖ πραγματικά παραγωγικό κεφάλαιο ἀποκλειστικά τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται στή γεωργία, δηλ. τό κεφάλαιο τοῦ παχτωτῆ, οἱ διαφορές αὐτές ἀφοροῦν ἐπίσης μόνο τό κεφάλαιο τοῦ παχτωτῆ. Ἔτσι ἐξηγιέται ἐπίσης γιατί ὁ Κεναί παίρνει γιά τό ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου τόν ἐτήσιο χρόνο περιστροφῆς καί γιά τό ἄλλο τόν πάνω ἀπό ἐτήσιο χρόνο (δεκάχρονο). Παρεμπιπτόντως, στήν πορεία τῆς ἔκθεσης τῆς διδασκαλίας τους, οἱ φυσιοκράτες μεταφέρουν αὐτές τίς διαφορές καί σέ ἄλλα εἴδη τοῦ κεφαλαίου, στό βιομηχανικό κεφάλαιο γενικά. Γιά τήν κοινωνία ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς χρονιάτικες καί στίς πολύχρονες προκαταβολές παραμένει τόσο σπουδαία, πού πολλοί οἰκονομολόγοι ἀκόμα καί ὕστερα ἀπό τόν Α. Σμίθ ἐπανέρχονται σ' αὐτό τόν ὁρισμό.

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά δυό εἴδη προκαταβολῶν γεννιέται μόνο ἀπό τή στιγμή πού τό προκαταβλημένο χρῆμα ἔχει μετατραπεῖ στά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Εἶναι μιά διαφορά πού ὑπάρχει ἀποκλειστικά καί μόνο μέσα στούς κόλπους τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Γιαυτό δέν περνᾶ ἀπό τό μυαλό τοῦ Κεναί ἡ σκέψη νά συμπεριλάβει τό χρῆμα εἴτε στίς ἀρχικές, εἴτε στίς χρονιάτικες προκαταβολές. Σάν προκαταβολές γιά τήν παραγωγή — δηλ. σάν παραγωγικό κεφάλαιο — ἀντιπαρατίθενται καί τά δυό εἴδη προκαταβολῶν τόσο στό χρῆμα, ὅσο καί στά ἐμπορεύματα πού βρίσκονται στήν ἀγορά. Παραπέρα, ὁ Κεναί τή διαφορά αὐτῶν τῶν δυό στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου τήν ἀνάγει σωστά στό διαφορετικό τρόπο, μέ τόν ὁποῖο μπαίνουν στήν ἀξία τοῦ ἕτοιμου προϊόντος, ἑπομένως καί στό διαφορετικό τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ἡ ἀξία τους κυκλοφορεῖ μαζί μέ τήν ἀξία τοῦ προϊόντος, ἑπομένως καί στό διαφορετικό τρόπο τῆς ἀναπλήρωσής τους ἤ τῆς ἀναπαραγωγῆς τους, ἐφόσον ἡ ἀξία τοῦ ἑνός ἀντικατα-

οταίνεται κάθε χρόνο όλόκληρη, ένῶ ἡ ἀξία τοῦ ἄλλου ἀντικατασταίνεται τμηματικά σέ μεγαλύτερες χρονικές περίοδες[23].

Ἡ μόνη πρόοδος πού σημειώνει ὁ Α. Σμίθ εἶναι ἡ γενίκευση τῶν κατηγοριῶν. Στόν Σμίθ ἡ γενίκευση δέν ἀφορᾶ πιά μιάν εἰδική μορφή τοῦ κεφαλαίου, τό κεφάλαιο τοῦ παχτωτῆ, ἀλλά κάθε μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Γιαυτό βγαίνει μόνο του πώς στή θέση τῆς παρμένης ἀπό τή γεωργία διαφορᾶς ἀνάμεσα στή χρονιάτικη καί στήν πολύχρονη περιστροφή μπαίνει ἡ γενική διαφορά τῆς διαφορετικῆς ὡς πρός τό χρόνο περιστροφῆς, ἔτσι πού μιά περιστροφή τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἀγκαλιάζει πάντα πάνω ἀπό μιά περιστροφή τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ διάρκεια αὐτῶν τῶν περιστροφῶν τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, ἕνας χρόνος, πάνω ἀπό ἕνας χρόνος, εἴτε κάτω ἀπό ἕνας χρόνος. Ἔτσι στόν Σμίθ οἱ avances annuelles [χρονιάτικες προκαταβολές] μετατρέπονται σέ κυκλοφοριακό κεφάλαιο καί οἱ avances primitives [ἀρχικές προκαταβολές] σέ πάγιο κεφάλαιο. Ἡ πρόοδός του ὅμως περιορίζεται σ' αὐτή τή γενίκευση τῶν κατηγοριῶν. Ἡ ἀνάλυσή του μένει πολύ πίσω ἀπό τοῦ Κεναί.

Ὁ χοντροκομμένα ἐμπειρικός τρόπος, μέ τόν ὁποῖο ἀρχίζει ὁ Σμίθ τήν ἔρευνά του, δημιουργεῖ κιόλας ἀσάφεια: «Ὑπάρχουν δυό διαφορετικοί τρόποι, μέ τούς ὁποίους μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ ἕνα κεφάλαιο γιά ν' ἀποφέρει στόν κάτοχό του εἰσόδημα ἤ κέρδος» («Wealth of Nations», Βιβλίο II, κεφ. I, σελ. 189, ἔκδ. Aberdeen 1848).

Οἱ τρόποι μέ τούς ὁποίους μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ μιά ἀξία γιά νά λειτουργήσει σάν κεφάλαιο, γιά ν' ἀποφέρει μιάν ὑπεραξία στόν ἰδιοχτήτη της, εἶναι τόσο διαφορετικοί, τόσο ποικίλοι, ὅσο καί οἱ σφαῖρες τοποθέτησης τοῦ κεφαλαίου. Πρόκειται γιά τό ζήτημα τῶν διάφορων κλάδων παραγωγῆς, στούς ὁποίους μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ κεφάλαιο. Τό ζήτημα ἔτσι διατυπωμένο πάει ἀκόμα πιό μακριά. Περιλαβαίνει καί τό ζήτημα πῶς μπορεῖ μιά ἀξία, ἀκόμα καί ὅταν δέν τοποθετεῖται σάν παραγωγικό κεφάλαιο, νά λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο γιά

[23] Πρβλ. γιά τόν Κεναί τήν «Analyse du Tableau Economique» («Physiocrates», ἔκδ. Daire, μέρος I, Paris 1846). Ἐδῶ διαβάζουμε λχ.: «Οἱ χρονιάτικες προκαταβολές συνίστανται στά ἔξοδα πού γίνονται κάθε χρόνο γιά τήν καλλιέργεια: τίς προκαταβολές αὐτές πρέπει νά τίς διακρίνουμε ἀπό τίς ἀρχικές προκαταβολές πού ἀποτελοῦν τό βασικό κεφάλαιο τῆς γεωργικῆς ἐπιχείρησης» (σελ. 59). — Στούς νεότερους φυσιοκράτες οἱ avances [προκαταβολές] ὀνομάζοναι κιόλας πολλές φορές ἀνοιχτά capital [κεφάλαιο]: «Capital ou avances». — *Dupcnt de Nemours:* «Origine et Progrès d'une science nouvelle», 1767 (Daire, I, σελ. 291). Ἐπίσης ὁ Λέ Τρόν γράφει: «Λόγω τῆς μεγαλύτερης ἤ μικρότερης διάρκειας ζωῆς τῶν προϊόντων ἐργασίας, ἕνα ἔθνος κατέχει ἕνα σημαντικό ἀπόθεμα ἀγαθῶν, ἀνεξάρτητο ἀπό τή χρονιάτική του ἀναπαραγωγή, πού ἀποτελεῖ ἕνα *κεφάλαιο* συσσωρευμένο μέσα σέ μεγάλο χρονικό διάστημα καί πού, ἐνῶ ἀρχικά πληρωνόταν μέ προϊόντα, διατηρεῖται πάντα καί αὐξάνει» (Daire, II, σελ. 928). — Ὁ Τυργκό χρησιμοποιεῖ κιόλας πιό ταχτικά τή λέξη κεφάλαιο γιά τίς avances καί ταυτίζει ἀκόμα περισσότερο τίς προκαταβολές τῶν βιομηχάνων μέ τίς προκαταβολές τῶν παχτωτῶν *Turgot:* «Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses, 1766).

τόν ἰδιοχτήτη της, λχ. σάν τοκοφόρο κεφάλαιο, ἐμπορικό κεφάλαιο κλπ. Ἐδῶ λοιπόν ἀπέχουμε, ὅσο ἡ γῆ ἀπό τόν οὐρανό, ἀπό τό πραγματικό ἀντικείμενο τῆς ἀνάλυσης, καί συγκεκριμένα ἀπό τό ζήτημα: πῶς ὁ χωρισμός τοῦ *παραγωγικοῦ* κεφαλαίου στά διάφορα στοιχεῖα του ἐπιδρᾶ στήν περιστροφή τους, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς διάφορες σφαῖρες τοποθέτησής τους.

Ἀμέσως κατόπι ὁ Α. Σμίθ συνεχίζει: «Πρῶτο, μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ γιά νά παραγάγει ἀγαθά, γιά νά τά κατασκευάσει ἤ γιά νά τ' ἀγοράσει μέ σκοπό νά τά ξαναπουλήσει μέ κέρδος». Ὁ Α. Σμίθ δέ μᾶς λέει ἐδῶ τίποτα, παρά μόνο ὅτι κεφάλαιο μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ στή γεωργία, στή μανουφακτούρα καί στό ἐμπόριο. Μιλάει λοιπόν μονάχα γιά τίς διάφορες σφαῖρες τοποθέτησης τοῦ κεφαλαίου, καθώς καί γιά σφαῖρες, ὅπου, ὅπως στό ἐμπόριο, τό κεφάλαιο δέν ἐνσωματώνεται στό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς, δηλ. δέ λειτουργεῖ σάν παραγωγικό κεφάλαιο. Ἔτσι ἐγκαταλείπει κιόλας τή βάση, ὅπου στηριζόμενοι οἱ φυσιοκράτες περιγράφουν τίς διαφορές τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου καί τήν ἐπίδρασή τους στήν περιστροφή. Μάλιστα, παίρνει ἀμέσως καί τό ἐμπορικό κεφάλαιο σάν παράδειγμα σ' ἕνα ζήτημα, ὅπου πρόκειται ἀποκλειστικά γιά διαφορές τοῦ *παραγωγικοῦ* κεφαλαίου στό προτσές δημιουργίας προϊόντος καί ἀξίας, πού μέ τή σειρά τους πάλι προκαλοῦν διαφορές στήν περιστροφή του καί στήν ἀναπαραγωγή του.

Συνεχίζει: «Τό κεφάλαιο πού ἔχει τοποθετηθεῖ μ' αὐτό τόν τρόπο δέ φέρνει στόν κάτοχό του οὔτε εἰσόδημα, οὔτε κέρδος, ὅσο μένει στήν κατοχή του ἤ ὅσο διατηρεῖ τήν ἴδια μορφή». — «Τό κεφάλαιο πού ἔχει τοποθετηθεῖ μ' αὐτό τόν τρόπο»! Ὅμως ὁ Σμίθ μιλάει γιά κεφάλαιο, πού εἶναι τοποθετημένο στή γεωργία ἤ στή βιομηχανία, καί ἀργότερα μᾶς λέει πώς τό κεφάλαιο πού τοποθετεῖται μ' αὐτό τόν τρόπο διασπᾶται σέ πάγιο καί κυκλοφοριακό! Ἑπομένως, ἡ τοποθέτηση τοῦ κεφαλαίου μ' αὐτόν τόν τρόπο δέν μπορεῖ νά μετατρέψει τό κεφάλαιο οὔτε σέ πάγιο, οὔτε σέ κυκλοφοριακό.

Ἤ μήπως ἤθελε νά πεῖ, πώς ἕνα κεφάλαιο, πού χρησιμοποιεῖται γιά νά παράγει ἐμπορεύματα καί γιά νά πουλᾶ αὐτά τά ἐμπορεύματα μέ κέρδος, πρέπει ὕστερα ἀπό τή μετατροπή του σέ ἐμπορεύματα νά πουληθεῖ καί μέ τήν πούληση, πρῶτο, νά περάσει ἀπό τήν κατοχή τοῦ πουλητῆ στήν κατοχή τοῦ ἀγοραστῆ, δεύτερο, ἀπό τή φυσική του μορφή σάν ἐμπόρευμα νά μετατραπεῖ στή χρηματική του μορφή, καί πώς γιαυτό εἶναι ἀνώφελο στόν κάτοχό του, ὅσο μένει εἴτε στήν κατοχή του εἴτε — γι' αὐτόν — στήν ἴδια μορφή; Μά τότε ἡ ὑπόθεση καταλήγει στό ἑξῆς: Ἡ ἴδια κεφαλαιακή ἀξία, πού λειτουργοῦσε προηγούμενα μέ τή μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, μέ μιά μορφή πού ἀνήκει στό προτσές παραγωγῆς, λειτουργεῖ τώρα σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί χρηματικό κεφάλαιο μέ τίς μορφές του πού ἀνήκουν στό προτσές κυκλοφορίας καί γιαυτό δέν εἶναι πιά οὔτε πάγιο οὔτε ρευστό κεφάλαιο. Κι αὐτό ἰσχύει τόσο γιά τά ἀξιακά στοιχεῖα πού προστίθενται ἀπό τίς πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες, δηλ. ἀπό τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, ὅσο καί γιά τά ἀξιακά στοιχεῖα πού προστίθενται μέ τήν κατανάλωση τῶν

μέσων ἐργασίας, δηλ. ἀπό τό πάγιο κεφάλαιο. Μά κι ἔτσι δέν πλησιάζουμε οὔτε κατά ἕνα βῆμα πρός τήν ἀποσαφήνιση τῆς διαφορᾶς τοῦ πάγιου καί τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου.

Παρακάτω: «Τά ἀγαθά τοῦ ἐμπόρου δέν τοῦ φέρνουν οὔτε εἰσόδημα οὔτε κέρδος, πρίν νά τά πουλήσει ἔναντι χρήματος, καί τό χρῆμα δέν τοῦ φέρνει οὔτε κι αὐτό κέρδος, πρίν τό ἀνταλλάξει πάλι μέ ἀγαθά. Τό κεφάλαιό του φεύγει συνεχῶς ἀπ' αὐτόν μέ τή μιά μορφή καί ξαναγυρίζει στόν ἴδιο μέ μιά ἄλλη μορφή, καί μόνο μέσω μιᾶς τέτιας κυκλοφορίας ἤ μέσω τέτιων διαδοχικῶν πράξεων ἀνταλλαγῆς μπορεῖ νά τοῦ φέρνει κέρδος. Γιαυτό, τά κεφάλαια αὐτά μπορεῖ κανείς πολύ σωστά νά τά ὀνομάσει κυκλοφοριακά κεφάλαια».

Αὐτό, στό ὁποῖο ὁ Α. Σμίθ δίνει ἐδῶ τόν ὁρισμό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, εἶναι αὐτό πού ἐγώ θά τό ὀνομάσω *κυκλοφοροῦν κεφάλαιο*, κεφάλαιο μέ τή μορφή πού ἀνήκει στό προτσές κυκλοφορίας, στήν ἀλλαγή μορφῆς μέσω τῆς ἀνταλλαγῆς (ἀλλαγή οὐσίας καί ἀλλαγή κατόχου), ἑπομένως ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί χρηματικό κεφάλαιο, σέ ἀντίθεση πρός τή μορφή του πού ἀνήκει στό προτσές παραγωγῆς, τή μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Δέν πρόκειται γιά δυό διαφορετικά εἴδη στά ὁποῖα χωρίζει τό κεφάλαιό του ὁ βιομήχανος κεφαλαιοκράτης, ἀλλά εἶναι διαφορετικές μορφές, πού ἡ ἴδια προκαταβλημένη κεφαλαιακή ἀξία συνεχῶς πότε τίς ἀποχτᾶ καί πότε τίς ἀποβάλλει στήν curriculum vitae [πορεία τῆς ζωῆς] της. Αὐτό ὁ Α. Σμίθ τό συγχέει — πράγμα πού ἀποτελεῖ ἕνα μεγάλο βῆμα πρός τά πίσω σέ σύγκριση μέ τούς φυσιοκράτες — μέ τίς διαφορές μορφῆς πού ἐμφανίζονται κατά τήν κυκλοφορία τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, κατά τήν κύκλησή της μέσα ἀπό τίς διαδοχικές της μορφές, τότε πού ἡ κεφαλαιακή ἀξία βρίσκεται μέ τή μορφή τοῦ *παραγωγικοῦ* κεφαλαίου· καί μάλιστα πηγάζουν ἀπό τό διαφορετικό τρόπο, μέ τόν ὁποῖο τά διάφορα στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου συμμετέχουν στό προτσές πού δημιουργεῖ ἀξία καί μεταβιβάζουν τήν ἀξία τους στό προϊόν. Θά δοῦμε παρακάτω τίς συνέπειες αὐτῆς τῆς βασικῆς σύγχυσης ἀνάμεσα στό παραγωγικό κεφάλαιο καί στό κεφάλαιο πού βρίσκεται στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας (ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί χρηματικό κεφάλαιο), ἀπό τή μιά μεριά, καί ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, ἀπό τήν ἄλλη. Τήν προκαταβλημένη γιά τό πάγιο κεφάλαιο κεφαλαιακή ἀξία τήν κυκλοφορεῖ τό προϊόν, ἀκριβῶς ὅπως κυκλοφορεῖ καί τήν προκαταβλημένη γιά τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο κεφαλαιακή ἀξία, καί ἡ κυκλοφορία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου τή μετατρέπει κι αὐτήν ὅπως καί τή δεύτερη σέ χρηματικό κεφάλαιο. Ἡ διαφορά πηγάζει μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἀξία τοῦ πάγιου κεφαλαίου κυκλοφορεῖ τμηματικά καί γιαυτό πρέπει ν' ἀναπληρώνεται, ν' ἀναπαράγεται σέ φυσική μορφή τμηματικά σέ μικρότερες ἤ μεγαλύτερες περίοδες.

Ὅτι ὁ Α. Σμίθ μέ τήν ἔννοια κυκλοφοριακό κεφάλαιο δέν ἐννοεῖ ἐδῶ παρά τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, δηλ. τήν κεφαλαιακή ἀξία στίς μορφές της πού ἀνήκουν στό προτσές τῆς κυκλοφορίας (ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί χρηματικό κεφάλαιο), τό ἀποδείχνει τό παράδειγμα πού διάλεξε ἐξαιρετικά ἄστοχα. Παίρνει σάν παράδειγμα τό ἐμπορικό κεφάλαιο, δηλ. ἕνα εἶδος κεφαλαίου πού δέν ἀνήκει καθόλου στό προτσές παραγωγῆς, ἀλλά τριγυρνᾶ μόνο στή σφαίρα κυκλοφορίας καί ἀποτελεῖται μόνο ἀπό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο.

Πόσο ἀνούσιο εἶναι ν' ἀρχίζει κανείς μέ ἕνα παράδειγμα, ὅπου τό κεφάλαιο δέ φιγουράρει καθόλου σάν παραγωγικό κεφάλαιο, τό λέει ὁ ἴδιος ἀμέσως μετά: «Τό κεφάλαιο ἑνός ἐμπόρου εἶναι πέρα γιά πέρα κυκλοφοριακό κεφάλαιο». Ἡ διαφορά ὅμως ἀνάμεσα στό κυκλοφοριακό καί στό πάγιο κεφάλαιο προέρχεται, ὅπως θά μᾶς τό ποῦν ἀργότερα, ἀπό οὐσιαστικές διαφορές στούς κόλπους τοῦ ἴδιου τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ὁ Σμίθ ἔχει στό κεφάλι του, ἀπό τή μιά μεριά, τή φυσιοκρατική διαφορά, καί ἀπό τήν ἄλλη, τίς διαφορές μορφῆς πού ὑφίσταται ἡ κεφαλαιακή ἀξία στήν κύκλησή της. Καί τά δυό αὐτά πράγματα γίνονται ἕνα ἀνακάτωμα.

Εἶναι ὅμως ἀπολύτως ἀκατανόητο πῶς μπορεῖ νά προκύψει κέρδος ἀπό τήν ἀλλαγή μορφῆς τοῦ χρήματος καί τοῦ ἐμπορεύματος, ἀπό μιά ἁπλή μετατροπή τῆς ἀξίας ἀπό τή μιά ἀπ' αὐτές τίς μορφές στήν ἄλλη. Καί ἡ ἐξήγηση γίνεται ἀπολύτως ἀδύνατη, γιατί ὁ Σμίθ ἀρχίζει ἐδῶ μέ τό ἐμπορικό κεφάλαιο πού κινεῖται μόνο στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας. Θά ἐπανέλθουμε σ' αὐτό· ἄς ἀκούσουμε πρῶτα τί λέει γιά τό πάγιο κεφάλαιο:

«Δεύτερο, τό κεφάλαιο μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ γιά γαιοβελτιώσεις, γιά τήν ἀγορά χρήσιμων μηχανῶν καί ἐργαλείων δουλιᾶς ἤ γιά παρόμοια πράγματα, πού ἀποφέρουν εἰσόδημα ἤ κέρδος, χωρίς ν' ἀλλάξουν κάτοχο ἤ νά κυκλοφορήσουν κατά κάποιον τρόπο. Γιαυτό τά τέτιου εἴδους κεφάλαια μποροῦμε πολύ σωστά νά τά ὀνομάσουμε πάγια κεφάλαια. Τά διάφορα ἐπαγγέλματα ἀπαιτοῦν πολύ διαφορετικές ἀναλογίες ἀνάμεσα στά πάγια καί στά κυκλοφοριακά κεφάλαια πού τοποθετοῦνται σ' αὐτά... Ἕνα ὁρισμένο μέρος τοῦ κεφαλαίου κάθε χειροτέχνη μάστορα ἤ ἐργοστασιάρχη πρέπει νά παγιωθεῖ στά ἐργαλεῖα του δουλιᾶς. Τό μέρος αὐτό ὅμως εἶναι σέ μερικούς πολύ μικρό καί σέ μερικούς πολύ μεγάλο... Τό κατά πολύ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κεφαλαίου τέτιων χειροτεχνῶν μαστόρων (σάν τούς ραφτάδες, τσαγκαράδες, ὑφαντάδες) κυκλοφορεῖ ὡστόσο εἴτε στούς μισθούς τῶν ἐργατῶν τους εἴτε στήν τιμή τῶν πρώτων τους ὑλῶν καί ἐπανέρχεται σ' αὐτούς μέ ἕνα κέρδος στήν τιμή τοῦ προϊόντος».

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπό τόν παιδαριώδη ὁρισμό τῆς πηγῆς τοῦ κέρδους, ἡ ἀδυναμία καί ἡ σύγχυση προβάλλουν κιόλας στό ὅτι: Γιά ἕνα ἐργοστασιάρχη μηχανῶν λχ. ἡ μηχανή εἶναι προϊόν, πού κυκλοφορεῖ σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, δηλ., γιά νά χρησιμοποιήσουμε τά λόγια τοῦ Α. Σμίθ, «πού τήν ἀποχωρίζεται κανείς, πού ἀλλάζει κατόχους, πού τήν κυκλοφοροῦν παραπέρα». Ἑπομένως, κατά τόν ὁρισμό του, ἡ μηχανή δέν εἶναι πάγιο, ἀλλά κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Ἡ σύγχυση αὐτή μέ τή σειρά της προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι τή διαφορά τοῦ πάγιου καί τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου, πού προκύπτει ἀπό τή διαφορετική κυκλοφορία τῶν διάφορων στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφα-

λαίου, ὁ Σμίθ τή συγχέει μέ διαφορές μορφῆς, ἀπό τίς ὁποῖες περνάει τό ἴδιο κεφάλαιο, ἐφόσον λειτουργεῖ σάν *παραγωγικό* κεφάλαιο μέσα στά πλαίσια τοῦ προτσές παραγωγῆς — ἐδῶ μέσα στά πλαίσια τῆς σφαίρας κυκλοφορίας λειτουργεῖ σάν κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, δηλ. σάν ἐμπορευματικό ἤ χρηματικό κεφάλαιο. Γιαυτό, ἀνάλογα μέ τή θέση πού παίρνουν στό προτσές ζωῆς τοῦ κεφαλαίου, τά ἴδια πράγματα μποροῦν, κατά τόν Σμίθ, νά λειτουργοῦν καί σάν πάγιο κεφάλαιο (σάν μέσα ἐργασίας, σάν στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου) καί σάν «κυκλοφοριακό» κεφάλαιο, σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο (σάν προϊόν πού ἔχει ἀπωθηθεῖ ἀπό τή σφαίρα τῆς παραγωγῆς στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας).

Ὁ Α. Σμίθ ὅμως ἀλλάζει μεμιᾶς ὅλη τή βάση χωρισμοῦ καί ἀντιφάσκει μ' αὐτό πού ἔγραψε λίγες ἀράδες πιό πάνω, ἀρχίζοντας ὅλη τήν ἔρευνα. Αὐτό γίνεται ἰδίως μέ τή φράση: «Ὑπάρχουν δυό διαφορετικοί τρόποι, μέ τούς ὁποίους μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ ἕνα κεφάλαιο γιά ν' ἀποφέρει στόν κάτοχό του εἰσόδημα ἤ κέρδος», καί συγκεκριμένα σάν κυκλοφοριακό ἤ σάν πάγιο κεφάλαιο. Ἑπομένως, σύμφωνα μέ τά παραπάνω, ἐπρόκειτο γιά διαφορετικούς τρόπους χρησιμοποίησης διαφορετικῶν καί ἀνεξάρτητων μεταξύ τους κεφαλαίων, ὅπως κεφαλαίων πού μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν λχ. στή βιομηχανία ἤ στή γεωργία. — Τώρα ὅμως λέει: «Τά διάφορα ἐπαγγέλματα ἀπαιτοῦν πολύ διαφορετικές ἀναλογίες ἀνάμεσα στά πάγια καί τά κυκλοφοριακά κεφάλαια πού τοποθετοῦνται σ' αὐτά». Τό πάγιο καί τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο δέν εἶναι πιά διαφορετικές, αὐτοτελεῖς τοποθετήσεις κεφαλαίου, ἀλλά διαφορετικές μερίδες τοῦ ἴδιου παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού σέ διαφορετικές σφαῖρες τοποθέτησης ἀποτελοῦν διαφορετικά μέρη τῆς συνολικῆς ἀξίας αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου. Πρόκειται λοιπον γιά διαφορές, πού ξεπηδᾶνε ἀπό τόν ἀντίστοιχο χωρισμό τοῦ ἴδιου τοῦ *παραγωγικοῦ* κεφαλαίου καί πού γιά τοῦτο τό λόγο ἰσχύουν μόνο σχετικά μ' αὐτόν. Σ' αὐτό ὅμως ἀντιφάσκει πάλι τό γεγονός ὅτι τό ἐμπορικό κεφάλαιο ἀντιπαρατίθεται στό πάγιο κεφάλαιο μόνο σάν κυκλοφοριακό κεφάλαιο, γιατί ὁ Α. Σμίθ λέει: «Τό κεφάλαιο ἑνός ἐμπόρου εἶναι πέρα γιά πέρα κυκλοφοριακό κεφάλαιο». Στήν πραγματικότητα εἶναι ἕνα κεφάλαιο πού λειτουργεῖ μόνο μέσα στά πλαίσια τῆς σφαίρας κυκλοφορίας καί σάν τέτιο ἀντιπαρατίθεται γενικά στό παραγωγικό κεφάλαιο, στό κεφάλαιο πού ἔχει ἐνσωματωθεῖ στό προτσές παραγωγῆς, ἀκριβῶς ὅμως γι' αὐτό τό λόγο δέν μπορεῖ ν' ἀντιπαρατίθεται στό πάγιο συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου σάν ρευστό (κυκλοφοριακό) συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Στά παραδείγματα πού παραθέτει ὁ Σμίθ ὁρίζει σάν πάγιο κεφάλαιο τά instruments of trade [ἐργαλεῖα δουλιᾶς] καί σάν κυκλοφοριακό κεφάλαιο τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, τό τοποθετημένο σέ μισθούς ἐργασίας καί πρῶτες ὕλες, μαζί καί σέ βοηθητικές ὕλες (repaid with a profit by the price of the work [ἐπανέρχεται σ' αὐτούς μέ ἕνα κέρδος στήν τιμή τοῦ προϊόντος]).

Ὥστε πρῶτα ὁ Σμίθ ξεκινάει μόνο ἀπό τά διάφορα συστατικά τοῦ προτσές τῆς ἐργασίας, ἐργατική δύναμη (ἐργασία) καί πρῶτες ὕλες, ἀπό τή μιά πλευρά, καί ἐργαλεῖα δουλιᾶς, ἀπό τήν ἄλλη. Αὐτά ὅμως εἶναι συστατικά τοῦ κεφαλαίου, γιατί ἔχει τοποθετηθεῖ σ' αὐτά ἕνα ποσό ἀξίας, πού προορίζεται νά λειτουργήσει σάν κεφάλαιο. Κατά τοῦτο λοιπόν αὐτά ἀποτελοῦν τά ὑλικά στοιχεῖα, τούς τρόπους ὕπαρξης τοῦ *παραγωγικοῦ* κεφαλαίου, δηλ. τοῦ κεφαλαίου πού λειτουργεῖ στό προτσές παραγωγῆς. Γιατί λοιπόν ὀνομάζεται τό ἕνα μέρος πάγιο; Ἐπειδή «ὁρισμένο μέρος τοῦ κεφαλαίου πρέπει νά παγιωθεῖ στά ἐργαλεῖα δουλιᾶς». Μά καί τό ὑπόλοιπο μέρος εἶναι παγιωμένο σέ μισθό ἐργασίας καί πρῶτες ὕλες. Ὡστόσο οἱ μηχανές, «τά ἐργαλεῖα δουλιᾶς... καί ἄλλα παρόμοια πράγματα... ἀποφέρουν εἰσόδημα ἤ κέρδος, χωρίς ν' ἀλλάξουν κάτοχο [changing masters ἤ χωρίς νά κυκλοφορήσουν παραπέρα κατά κάποιο τρόπο. Γιαυτό τά τέτια κεφάλαια μποροῦμε πολύ σωστά νά τά ὀνομάσουμε πάγια κεφάλαια».

Ἄς πάρουμε λχ. τήν ἐξορυχτική βιομηχανία. Ἐδῶ δέ χρησιμοποιοῦνται καθόλου πρῶτες ὕλες, μιά καί τό ἀντικείμενο ἐργασίας, λχ. ὁ χαλκός, εἶναι ἕνα φυσικό προϊόν πού πρέπει πρῶτα νά τό ἀποχτήσουν μέ τήν ἐργασία. Ὁ χαλκός, πού πρέπει πρῶτα ν' ἀποχτηθεῖ, τό προϊόν τοῦ προτσές, πού θά κυκλοφορήσει ἀργότερα σάν ἐμπόρευμα, ἤ σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, δέν ἀποτελεῖ στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Κανένα μέρος τῆς ἀξίας του δέν ἔχει δαπανηθεῖ γι' αὐτόν. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τά ἄλλα στοιχεῖα τοῦ προτσές παραγωγῆς, ἡ ἐργατική δύναμη καί οἱ βοηθητικές ὕλες, λχ. τό κάρβουνο, τό νερό κλπ., δέν μπαίνουν ἐπίσης σάν ὕλη στό προϊόν. Τό κάρβουνο καταναλώνεται ὁλόκληρο καί μόνο ἡ ἀξία του μπαίνει στό προϊόν· ἀκριβῶς ὅπως μπαίνει στό προϊόν ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τῆς μηχανῆς κλπ. Τέλος, ὁ ἐργάτης μένει τό ἴδιο αὐτοτελής ἀπέναντι στό προϊόν, τό χαλκό, ὅπως καί ἡ μηχανή. Μόνο ἡ ἀξία πού ἔχει παραγάγει μέ τήν ἐργασία του ἀποτελεῖ τώρα συστατικό τῆς ἀξίας τοῦ χαλκοῦ. Ἑπομένως στό παράδειγμα αὐτό δέν ἀλλάζει χέρια (masters [κάτοχο]) κανένα ἀπό τά συστατικά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἤ κανένα ἀπ' αὐτά δέν κυκλοφορεῖται παραπέρα, ἐπειδή κανένα ἀπ' αὐτά δέν μπαίνει σάν ὕλη στό προϊόν. Τί ἀπογίνεται λοιπόν ἐδῶ τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο; Σύμφωνα μέ τόν ὁρισμό τοῦ Α. Σμίθ, ὅλο τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται σ' ἕνα ὀρυχεῖο χαλκοῦ θάπρεπε ν' ἀποτελεῖται μόνο ἀπό πάγιο κεφάλαιο.

Ἄς πάρουμε, ἀντίθετα, μιάν ἄλλη βιομηχανία, πού χρησιμοποιεῖ πρῶτες ὕλες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τήν οὐσία τοῦ προϊόντος, καθώς καί βοηθητικές ὕλες πού μπαίνουν στό προϊόν σάν σώματα καί ὄχι μόνο σάν ἀξία, ὅπως τό κάρβουνο πού καίγεται. Ὅταν τό προϊόν, λχ. τό νῆμα, ἀλλάζει χέρια, ἀλλάζει χέρια καί ἡ πρώτη ὕλη, τό βαμβάκι, ἀπό τό ὁποῖο ἀποτελεῖται, καί περνάει ἀπό τό προτσές παραγωγῆς στό προτσές κατανάλωσης. Ὅσο ὅμως τό βαμβάκι λειτουργεῖ σάν στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ὁ ἰδιοκτήτης του δέν τό πουλάει, ἀλλά τό ἐπεξεργάζεται, τό μετατρέπει σέ νῆμα. Δέν τό ἀφήνει ἀπό τά χέρια του. Ἤ, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τή χοντρολαθεμένη καί τριμ-

μένη ἔκφραση τοῦ Σμίθ, δέν ἀποκομίζει κέρδος, by parting with it, by its changing masters, or by circulating it [ἀποχωριζόμενος ἀπ' αὐτό, κάνοντάς το ν' ἀλλάξει κάτοχο ἤ βάζοντάς το σέ κυκλοφορία]. Ὅπως δέν κυκλοφορεῖ τίς μηχανές του, ἔτσι δέν κυκλοφορεῖ καί τά ὑλικά του. Εἶναι παγιωμένα στό προτσές παραγωγῆς, ἀπαράλλαχτα ὅπως οἱ κλωστικές μηχανές καί τά ἐργοστασιακά χτίρια. Ἕνα μέρος μάλιστα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πρέπει τό ἴδιο μόνιμα νά εἶναι παγιωμένο μέ τή μορφή κάρβουνου, βαμβακιοῦ κλπ., ὅπως εἶναι παγιωμένο μέ τή μορφή μέσων ἐργασίας. Ἡ διαφορά εἶναι μόνο τούτη, πώς τό βαμβάκι, τό κάρβουνο κλπ., πού εἶναι ἀναγκαῖα, λχ. γιά τή βδομαδιάτικη παραγωγή νήματος, καταναλώνονται πέρα γιά πέρα στήν παραγωγή τοῦ βδομαδιάτικου προϊόντος καί γιαυτό πρέπει ν' ἀναπληρώνονται μέ καινούργια ἀντίτυπα βαμβακιοῦ, κάρβουνου κλπ. Ἔτσι τά στοιχεῖα αὐτά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, μ' ὅλο πού σάν εἶδος μένουν ἴδια, ἀποτελοῦνται διαρκῶς ἀπό νέα ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου εἴδους, ἐνῶ ἡ ἴδια ἀτομική κλωστική μηχανή, τό ἴδιο ἐργοστασιακό χτίριο ἐξακολουθοῦν νά συμμετέχουν σέ πολλά βδομαδιάτικα προτσές παραγωγῆς, χωρίς ν' ἀναπληρώνονται ἀπό καινούργια ἀντίτυπα τοῦ εἴδους τους. Σάν στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ὅλα τά συστατικά του μέρη εἶναι μόνιμα παγιωμένα στό προτσές παραγωγῆς, ἐπειδή χωρίς αὐτά δέν μπορεῖ νά συντελεστεῖ τό προτσές τῆς παραγωγῆς. Καί ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, καί τά πάγια καί τά ρευστά, ἀντιπαρατίθενται ἐξίσου σάν παραγωγικό κεφάλαιο στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, δηλ. στό ἐμπορευματικό καί στό χρηματικό κεφάλαιο.

Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τήν ἐργατική δύναμη. Ἕνα μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πρέπει διαρκῶς νά εἶναι παγιωμένο σ' αὐτήν, καί εἶναι οἱ ἴδιες ταυτόσημες ἐργατικές δυνάμεις, ὅπως εἶναι οἱ ἴδιες μηχανές, πού παντοῦ χρησιμοποιοῦνται γιά πολύν καιρό ἀπό τόν ἴδιο κεφαλαιοκράτη. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς ἐργατικές δυνάμεις καί στίς μηχανές δέ συνίσταται ἐδῶ στό ὅτι ἡ μηχανή ἔχει ἀγοραστεῖ μιά γιά πάντα (πράγμα πού ἐπίσης δέ γίνεται, στήν περίπτωση πού πληρώνεται λχ. μέ δόσεις), ἐνῶ ὁ ἐργάτης ὄχι, ἀλλά στό ὅτι ἡ ἐργασία πού ξοδεύει ὁ ἐργάτης μπαίνει ολόκληρη στήν ἀξία τοῦ προϊόντος, ἐνῶ ἡ ἀξία τῆς μηχανῆς μπαίνει μόνο τμηματικά.

Ὁ Σμίθ μπερδεύει διάφορους ὁρισμούς ὅταν, σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο, λέει γιά τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο: «Τό κεφάλαιο πού ἔχει τοποθετηθεῖ μ' αὐτό τόν τρόπο δέν ἀποφέρει στόν κάτοχό του οὔτε εἰσόδημα οὔτε κέρδος, ὅσον καιρό μένει στήν κατοχή του ἤ διατηρεῖ τήν ἴδια μορφή». Τήν τυπική ἁπλῶς μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος, πού ὑφίσταται τό προϊόν, τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, καί πού κάνει δυνατό τό πέρασμα τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό χέρι σέ χέρι, τή βάζει στήν ἴδια μοίρα μέ τή σωματική μεταμόρφωση, πού ὑφίστανται τά διάφορα στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς. Τή μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος σέ χρῆμα καί τοῦ χρήματος σέ ἐμπόρευμα, τήν πούληση καί τήν ἀγορά, τίς ἀνακατεύει ἐδῶ ἁπλούστατα μέ τή μετατροπή τῶν στοιχείων παραγωγῆς σέ προϊόν. Σάν παράδειγμα γιά τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο παίρνει τό ἐμπορικό κεφάλαιο, πού μετατρέπεται ἀπό ἐμπόρευμα σέ χρῆμα καί ἀπό χρῆμα σέ ἐμπόρευμα — τή μεταμόρφωση $E - X - E$ πού ἀνήκει στήν ἐμπορευματική κυκλοφορία. Αὐτή ὅμως ἡ μεταμόρφωση μέσα στά πλαίσια τῆς κυκλοφορίας ἔχει γιά τό λειτουργοῦν βιομηχανικό κεφάλαιο τή σημασία ὅτι τά ἐμπορεύματα, στά ὁποῖα ξαναμετατρέπεται τό χρῆμα, εἶναι στοιχεῖα παραγωγῆς (μέσα ἐργασίας καί ἐργατική δύναμη), ὅτι δηλαδή κάνει δυνατή τή συνέχεια τῆς λειτουργίας του, τό προτσές παραγωγῆς σάν συνεχές προτσές ἤ σάν προτσές ἀναπαραγωγῆς. Ὅλη αὐτή ἡ ἀλλαγή μορφῶν συντελεῖται μέσα στήν *κυκλοφορία* καί εἶναι αὐτή πού κάνει δυνατό τό πραγματικό πέρασμα τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τό ἕνα χέρι στό ἄλλο. Ἀντίθετα, οἱ μεταμορφώσεις, πού ὑφίσταται τό παραγωγικό κεφάλαιο μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς του, εἶναι μεταμορφώσεις πού ἀνήκουν στό *προτσές ἐργασίας* καί εἶναι ἀναγκαῖες γιά νά μετατρέψουν τά στοιχεῖα παραγωγῆς στό ἐπιδιωκόμενο προϊόν. Ὁ Α. Σμίθ κολάει στό ὅτι ἕνα μέρος τῶν μέσων παραγωγῆς (τά καθαυτό μέσα ἐργασίας) χρησιμεύει στό προτσές ἐργασίας (πράγμα πού τό ἐκφράζει λαθεμένα: yield a profit to their master [ἀποφέρουν κέρδος στόν κάτοχό τους]), χωρίς νά μεταβάλλει τή φυσική του μορφή καί φθείρεται μόνο βαθμιαῖα· ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος, τά ὑλικά, μεταβάλλονται, καί ἀκριβῶς χάρη στή μεταβολή τους ἐκπληρώνουν τόν προορισμό τους σάν μέσα παραγωγῆς. Αὐτός ὅμως ὁ διαφορετικός ρόλος τῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου στό προτσές ἐργασίας ἀποτελεῖ μόνο τήν ἀφετηρία τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό μή πάγιο κεφάλαιο, καί ὄχι αὐτή τήν ἴδια τή διαφορά, πράγμα πού βγαίνει κιόλας ἀπό τό γεγονός ὅτι ὑπάρχει στόν ἴδιο βαθμό σ' ὅλους τούς τρόπους παραγωγῆς, τούς κεφαλαιοκρατικούς καί τούς μή κεφαλαιοκρατικούς. Σ' αὐτόν ὅμως τό διαφορετικό ὑλικό ρόλο ἀνταποκρίνεται *ἡ μεταβίβαση ἀξίας* στό προϊόν, καί σ' αὐτήν πάλι ἀνταποκρίνεται ἡ ἀναπλήρωση τῆς ἀξίας μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος· καί μόνο αὐτό ἀποτελεῖ τή διαφορά ἐκείνη. Ἑπομένως, τό κεφάλαιο δέν εἶναι πάγιο, ἐπειδή εἶναι παγιωμένο στά μέσα ἐργασίας, ἀλλά ἐπειδή ἕνα μέρος τῆς ἀξίας του, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μέσα ἐργασίας, παραμένει παγιωμένο σ' αὐτά, τή στιγμή πού ἕνα ἄλλο μέρος της κυκλοφορεῖ σάν συστατικό τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος.

«Ἄν τό βασικό κεφάλαιο τοποθετεῖται γιά νά φέρει μελλοντικό κέρδος, τότε αὐτό τό κέρδος πρέπει νά τό φέρει εἴτε μένοντας σ' αὐτόν (στόν κάτοχο), εἴτε ἐγκαταλείποντάς τον. Στή μιά περίπτωση εἶναι πάγιο, στήν ἄλλη κυκλοφοριακό κεφάλαιο» (σελ. 189).

Ἐκεῖνο πού ἐδῶ χτυπάει ἀμέσως στό μάτι εἶναι ἡ χοντροκομμένη ἐμπειρική παράσταση γιά τό κέρδος, πού τήν ἔχει ἀντλήσει ἀπό τόν τρόπο ἀντίληψης τοῦ συνηθισμένου κεφαλαιοκράτη, πράγμα πού ἀντιφάσκει πέρα γιά πέρα μέ τήν καλύτερη ἐσώτερη ἀντίληψη τοῦ Α. Σμίθ. Στήν τιμή τοῦ προϊόντος ἔχει ἀναπληρωθεῖ τόσο ἡ τιμή τῶν ὑλικῶν, ὅσο καί τῆς ἐργατικῆς δύναμης, μά ἐπίσης καί τό μέρος ἐκεῖ-

νο τῆς ἀξίας, πού μέ τή φθορά ἔχει περάσει ἀπό τά ἐργαλεῖα δουλιᾶς στό προϊόν. Τό κέρδος δέν πηγάζει σέ καμιά περίπτωση ἀπ' αὐτή τήν ἀναπλήρωση. Ἄν τώρα μιά ἀξία, πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά τήν παραγωγή τοῦ προϊόντος, ἀναπληρώνεται μέ τήν πούλησή του ὁλοκληρωτικά ἤ τμηματικά, μεμιᾶς ἤ βαθμιαῖα, τό γεγονός αὐτό μπορεῖ ν' ἀλλάξει μόνο τό εἶδος καί τό χρόνο τῆς ἀναπλήρωσης, δέν μπορεῖ ὅμως σέ καμιά περίπτωση νά μετατρέψει σέ δημιουργία ὑπεραξίας αὐτό πού ἔχουν κοινό καί τά δυό — τήν ἀναπλήρωση τῆς ἀξίας. Ἐδῶ βρίσκεται στή βάση ἡ συνηθισμένη ἀντίληψη ὅτι ἡ ὑπεραξία πηγάζει μόνο ἀπό τήν πούληση, ἀπό τήν κυκλοφορία τοῦ προϊόντος, μιά καί πραγματοποιεῖται μόνο μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος, μέ τήν κυκλοφορία του. Στήν πραγματικότητα, ὁ διαφορετικός τρόπος γέννησης τοῦ κέρδους, γιά τόν ὁποῖο γίνεται ἐδῶ λόγος, ἀποτελεῖ ἁπλῶς λαθεμένη ἔκφραση τοῦ γεγονότος ὅτι τά διάφορα στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου παίζουν διαφορετικό ρόλο, δροῦν διαφορετικά σάν παραγωγικά στοιχεῖα στό προτσές ἐργασίας. Τέλος τή διαφορά δέν τή συνάγει ἀπό τό προτσές ἐργασίας ἤ ἀξιοποίησης, ἀπό τή λειτουργία τοῦ ἴδιου τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἀλλά, ὅπως λέει, ἰσχύει μόνο ὑποκειμενικά γιά τόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη, πού ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου τοῦ χρησιμεύει μέ ἕνα τρόπο καί τό ἄλλο μέ ἄλλο τρόπο.

Ἀντίθετα, ὁ Κεναί εἶχε συναγάγει τίς διαφορές ἀπό τό ἴδιο τό προτσές ἀναπαραγωγῆς καί ἀπό τίς ἀναγκαιότητές του. Γιά νά εἶναι αὐτό τό προτσές συνεχές, πρέπει ἀπό τήν ἀξία τοῦ χρονιάτικου προϊόντος ν' ἀναπληρώνεται κάθε χρόνο πέρα γιά πέρα ἡ ἀξία τῶν χρονιάτικων προκαταβολῶν, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ ἀξία τοῦ πάγιου κεφαλαίου [Anlagekapital] ν' ἀναπληρώνεται μόνο κατά δόσεις, ἔτσι πού μόνο ὕστερα ἀπό κάμποσα χρόνια, λχ. ὕστερα ἀπό δέκα χρόνια, ν' ἀναπληρώνεται ὁλότελα, δηλ. ν' ἀναπαράγεται ὁλόκληρη (μέ καινούργια ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου εἴδους). Ἔτσι ὁ Α. Σμίθ κάνει ἕνα μεγάλο βῆμα πρός τά πίσω σέ σύγκριση μέ τόν Κεναί.

Ἀπό τόν ορισμό λοιπόν πού δίνει ὁ Σμίθ γιά τό πάγιο κεφάλαιο δέ μένει ἀπολύτως τίποτα, ἐκτός ὅτι ἀποτελεῖται ἀπό μέσα ἐργασίας, πού, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι γίνεται μέ τά προϊόντα πού συντελοῦν στήν παραγωγή τους, δέν ἀλλάζουν τή μορφή τους στό προτσές παραγωγῆς καί ἐξακολουθοῦν νά λειτουργοῦν στήν παραγωγή ὥς πού νά φθαροῦν ὁλότελα. Ξεχνάει πώς ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἀντιπαρατίθενται διαρκῶς μέ τή φυσική τους μορφή (σάν μέσα ἐργασίας, ὑλικά καί ἐργατική δύναμη) στό προϊόν καί στό προϊόν πού κυκλοφορεῖ σάν ἐμπόρευμα καί πώς ἡ διαφορά τοῦ μέρους, πού ἀποτελεῖται ἀπό ὑλικά καί ἐργατική δύναμη, ἀπό τό μέρος, πού ἀποτελεῖται ἀπό μέσα ἐργασίας, συνίσταται, ὡς πρός τήν ἐργατική δύναμη, μόνο στό ὅτι διαρκῶς ξαναγοράζεται (δέν ἀγοράζεται γιά ὅλη τή διάρκεια τῆς ὕπαρξής της, ὅπως μέ τά μέσα ἐργασίας): ὡς πρός τά ὑλικά πάλι — στό ὅτι στό προτσές ἐργασίας δέ λειτουργοῦν τά ἴδια, ἀλλά διαρκῶς καινούργια ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου εἴδους. Ταυτόχρονα δημιουργιέται ἡ ψευδαίσθηση, πώς τάχα δέν κυκλοφορεῖ καί ἡ ἀξία τοῦ πά-

γιου κεφαλαίου, μόλο πού ὁ Α. Σμίθ ἔχει φυσικά ἐξηγήσει προηγούμενα πώς ἡ φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἀποτελεῖ μέρος τῆς τιμῆς τοῦ προϊόντος.

Σχετικά μέ τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο σάν ἀντίθεση τοῦ πάγιου ὁ Σμίθ δέν τονίζει πώς ἡ ἀντίθεση αὐτή προέρχεται μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι τό συστατικό ἐκεῖνο μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού πρέπει ν' ἀναπληρώνεται *ὁλόκληρο* ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος καί γιαυτό πρέπει νά συμμετέχει ὁλότελα στίς μεταμορφώσεις του, ἐνῶ δέ συμβαίνει τό ἴδιο μέ τό πάγιο κεφάλαιο. Ἀντίθετα, ὁ Σμίθ μπερδεύει τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο μέ τίς μορφές πού παίρνει τό κεφάλαιο κατά τό πέρασμά του ἀπό τή σφαίρα τῆς παραγωγῆς στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας σάν ἐμπορευματικό καί χρηματικό κεφάλαιο. Ὅμως καί οἱ δυό αὐτές μορφές, ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί χρηματικό κεφάλαιο, εἶναι φορεῖς τῆς ἀξίας τόσο τῶν πάγιων ὅσο καί τῶν ρευστῶν συστατικῶν τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Καί τά δυό εἶναι κυκλοφοροῦν κεφάλαιο σέ ἀντίθεση πρός τό παραγωγικό, δέν εἶναι ὅμως κυκλοφοριακό (ρευστό) κεφάλαιο σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο.

Τέλος, μέ τήν τελείως στραβή θέση ὅτι τό πάγιο κεφάλαιο δημιουργεῖ κέρδος ὅταν μένει στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ τό κυκλοφοριακό δημιουργεῖ κέρδος ὅταν τό ἐγκαταλείπει καί κυκλοφορεῖ, συγκαλύπτεται, ἐπειδή εἶναι ἴδια ἡ μορφή πού ἔχουν κατά τήν *περιστροφή* τό μεταβλητό κεφάλαιο καί τό ρευστό συστατικό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἡ οὐσιαστική διαφορά τους στό *προτσές ἀξιοποίησης* καί στή δημιουργία τῆς ὑπεραξίας, δηλ. συσκοτίζεται ἀκόμα περισσότερο ὅλο τό μυστικό τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ὁ κοινός χαρακτηρισμός: «κυκλοφοριακό κεφάλαιο», πνίγει αὐτή τήν οὐσιαστική διαφορά, πράγμα πού τό τράβηξε πιό πέρα ἡ κατοπινή πολιτική οἰκονομία, πού κράτησε σάν τό οὐσιαστικό καί μοναδικό διακριτικό ὄχι τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στό μεταβλητό καί στό σταθερό κεφάλαιο, ἀλλά τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο.

Ἀφοῦ ὁ Α. Σμίθ χαρακτήρισε πρῶτα τό πάγιο καί τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο σάν δυό διαφορετικούς τρόπους τοποθέτησης κεφαλαίου, πού ὁ καθένας χωριστά παρμένος ἀποφέρει κέρδος, λέει: «Κανένα πάγιο κεφάλαιο δέν μπορεῖ ν' ἀποφέρει εἰσόδημα, παρά μόνο μέ τή βοήθεια ἑνός κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου. Καί οἱ πιό χρήσιμες μηχανές καί τά πιό χρήσιμα σύνεργα δουλιᾶς δέν μποροῦν νά παράγουν τίποτα χωρίς τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, πού προμηθεύει τά ἐπεξεργαζόμενα ὑλικά καί τή συντήρηση τῶν ἐργατῶν πού τά χρησιμοποιοῦν» (188).

Ἐδῶ φανερώνεται τί σημαίνουν οἱ προηγούμενες ἐκφράσεις: yield a revenue, make a profit [ἀποφέρει εἰσόδημα, δημιουργεῖ κέρδος] κλπ., ὅτι δηλαδή καί τά δυό μέρη τοῦ κεφαλαίου χρησιμεύουν σάν δημιουργοί προϊόντος.

Τώρα ὁ Α. Σμίθ ἀναφέρει τό παρακάτω παράδειγμα: «Τό μέρος τοῦ κεφαλαίου ἑνός παχτωτῆ πού εἶναι τοποθετημένο στά γεωργικά σύνεργα εἶναι πάγιο κεφάλαιο, καί τό μέρος πού χρησιμοποιεῖται γιά

τούς μισθούς καί τή συντήρηση τῶν ἐργατῶν του εἶναι κυκλοφοριακό κεφάλαιο». ('Εδῶ λοιπόν ἡ διαφορά πάγιου καί κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου ἀφορᾶ σωστά μόνο τή διαφορετική κυκλοφορία, τήν περιστροφή τῶν διάφορων συστατικῶν τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.) «Μέ τό ἕνα μέρος ὁ παχτωτής βγάζει κέρδος, κρατώντας τό μέρος αὐτό στήν κατοχή του, καί μέ τό ἄλλο, δίνοντάς το παραπέρα. Ἡ τιμή ἤ ἡ ἀξία τῶν ζώων του ἐργασίας εἶναι ἐπίσης πάγιο κεφάλαιο» (καί δῶ πάλι σωστή ἡ σκέψη, πώς ἡ διαφορά ἀφορᾶ τήν ἀξία καί ὄχι τό ὑλικό στοιχεῖο), «ὅπως καί ἡ τιμή ἤ ἡ ἀξία καί τῶν σύνεργων τοῦ νοικοκυριοῦ του· ἡ τροφή γιά τή συντήρησή τους» (τῶν ζώων ἐργασίας) «εἶναι ἐξίσου κυκλοφοριακό κεφάλαιο, ὅπως καί τά μέσα γιά τή συντήρηση τῶν ἐργατῶν. Ὁ παχτωτής βγάζει τό κέρδος του, κρατώντας στήν κατοχή του τά ζῶα ἐργασίας καί δίνοντας τή συντήρησή τους». (Ὁ παχτωτής κρατάει τήν τροφή τῶν ζώων, δέν τήν πουλάει. Τή χρησιμοποιεῖ σάν τροφή γιά τά ζῶα του, ἐνῶ τά ἴδια τά ζῶα τά χρησιμοποιεῖ σάν ἐργαλεῖα δουλιᾶς. Ἡ διαφορά εἶναι μόνο τούτη: ἡ τροφή τῶν ζώων, πού μπαίνει στή συντήρηση τῶν ζώων ἐργασίας, καταναλώνεται πέρα γιά πέρα καί πρέπει ν' ἀντικατασταίνεται διαρκῶς μέ νέα τροφή ἀπό τό προϊόν τῆς γεωργίας ἤ ἀπό τήν πούλησή του· τά ἴδια τά ζῶα ἀντικατασταίνονται μόνο στό βαθμό πού τό καθένα μέ τή σειρά του γίνεται ἀνίκανο γιά ἐργασία.) «Τόσο ἡ τιμή, ὅσο καί ἡ συντήρηση τῶν ζώων, πού ἀγοράστηκαν καί παχύνθηκαν ὄχι γιά δουλιά, ἀλλά γιά νά πουληθοῦν, εἶναι κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Ὁ παχτωτής βγάζει τό κέρδος του, πουλώντας τα». (Κάθε ἐμπορευματοπαραγωγός, ἐπομένως καί ὁ κεφαλαιοκράτης παραγωγός, πουλάει τό προϊόν του, τό ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές τῆς παραγωγῆς του, αὐτό ὅμως δέ θά πεῖ πώς τό προϊόν του μετατρέπεται ἔτσι σέ πάγιο ἤ ρευστό συστατικό τοῦ *παραγωγικοῦ* κεφαλαίου του. Ἀντίθετα, ὑπάρχει τώρα μέ μιά μορφή, μέ τήν ὁποία ἔχει ἀποβληθεῖ ἀπό τό προτσές παραγωγῆς καί πρέπει νά λειτουργήσει σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Τά θρεφτάρια λειτουργοῦν στό προτσές παραγωγῆς σάν πρώτη ὕλη καί ὄχι σάν ἐργαλεῖα, ὅπως γίνεται μέ τά ζῶα ἐργασίας. Γιαυτό μπαίνουν σάν ὕλη στό προϊόν καί ὅλη τους ἡ ἀξία μπαίνει σ' αὐτό, ὅπως μπαίνει καί ἡ ἀξία τῶν βοηθητικῶν ὑλῶν (ἡ τροφή τους). Νά γιατί ἀποτελοῦν ρευστό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, καί ὄχι ἐπειδή τό πουλημένο προϊόν — τά θρεφτάρια — ἔχουν ἐδῶ τήν ἴδια φυσική μορφή μέ τήν πρώτη ὕλη, δηλ. μέ τά ζῶα πού δέν ἔχουν ἀκόμα παχυνθεῖ. Αὐτό ἀποτελεῖ σύμπτωση. Ταυτόχρονα ὅμως ὁ Σμίθ θά μποροῦσε ἀπ' αὐτό τό παράδειγμα νά δεῖ, πώς αὐτό πού δίνει στήν ἀξία, πού κρύβεται στό στοιχεῖο τῆς παραγωγῆς, τόν ὁρισμό πάγια ἤ ρευστή δέν εἶναι ἡ πραγμάτινη μορφή του, ἀλλά ἡ λειτουργία του μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς.) «Ἐπίσης καί ὅλη ἡ ἀξία τοῦ σπόρου εἶναι στήν οὐσία πάγιο κεφάλαιο. Παρά τό γεγονός ὅτι πηγαινοέρχεται ἀνάμεσα στό χωράφι καί στήν αποθήκη, δέν ἀλλάζει ὡστόσο ποτέ κάτοχο [it never changes masters] καί γιαυτό οὐσιαστικά δέν κυκλοφορεῖ. Ὁ φάρμερ βγάζει τό κέρδος του ὄχι ἀπό τήν πούλησή του, ἀλλά ἀπό τόν πολλαπλασιασμό του».

Ἐδῶ προβάλλει στό φῶς ὅλη ἡ ἀνοησία τῆς διάκρισης πού κάνει ὁ Σμίθ. Κατά τόν Σμίθ ὁ σπόρος θἆταν πάγιο κεφάλαιο, ἄν δέν γινόταν change of masters [ἀλλαγή κατόχου], δηλ. ἄν ὁ σπόρος ἀναπληρώνεται ἄμεσα ἀπό τό χρονιάτικο προϊόν, ἄν ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτό. Θἆταν ἀπεναντίας κυκλοφοριακό κεφάλαιο, ἄν ὅλο τό προϊόν εἶχε πουληθεῖ καί ἄν ἀπό ἕνα μέρος τῆς ἀξίας του εἶχε ἀγοραστεῖ ξένος σπόρος. Στή μιά περίπτωση γίνεται change of masters, στήν ἄλλη ὄχι. Ὁ Σμίθ συγχέει ἐδῶ ξανά τό ρευστό κεφάλαιο μέ τό ἐμπορευματικό. Τό προϊόν εἶναι ὁ ὑλικός φορέας τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Φυσικά, ὅμως, μόνο ἐκεῖνο τό μέρος του πού μπαίνει πραγματικά στήν κυκλοφορία καί δέν ξαναμπαίνει ἀπευθείας στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἀπό τό ὁποῖο βγῆκε σάν προϊόν.

Εἴτε ὁ σπόρος ἀφαιρεῖται ἄμεσα ἀπό τό προϊόν σάν μέρος του, εἴτε πουλιέται ὅλο τό προϊόν καί ἕνα μέρος τῆς ἀξίας του χρησιμοποιεῖται γιά ν' ἀγοραστεῖ ξένος σπόρος, καί στίς δυό περιπτώσεις γίνεται ἁπλῶς ἀναπλήρωση, καί ἀπό τήν ἀναπλήρωση αὐτή δέ δημιουργιέται κέρδος. Στή μιά περίπτωση ὁ σπόρος μπαίνει στήν κυκλοφορία σάν ἐμπόρευμα μαζί μέ τό ὑπόλοιπο μέρος τοῦ προϊόντος, στήν ἄλλη φιγουράρει μόνο στά λογιστικά βιβλία σάν συστατικό τῆς ἀξίας τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Καί στίς δυό περιπτώσεις ὅμως παραμένει ρευστό συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Καταναλώνεται ὁλοκληρωτικά γιά νά παραχθεῖ τό προϊόν καί πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ ἀπ' αὐτό ὁλοκληρωτικά γιά νά γίνει δυνατή ἡ ἀναπαραγωγή.

«Ἡ πρώτη ὕλη καί οἱ βοηθητικές ὕλες χάνουν τήν αὐτοτελῆ μορφή, πού μ' αὐτή εἶχαν μπεῖ στό προτσές ἐργασίας σάν ἀξίες χρήσης. Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τά καθαυτό μέσα ἐργασίας. Ἕνα ἐργαλεῖο, μιά μηχανή, ἕνα χτίριο ἐργοστασίου, ἕνα δοχεῖο κλπ. χρησιμεύουν στό προτσές ἐργασίας, μόνον ἐφόσο διατηροῦν τήν ἀρχική τους μορφή, καί ξαναμπαίνουν αὔριο στό προτσές ἐργασίας μέ τήν ἴδια ἀκριβῶς μορφή πού εἶχαν μπεῖ καί χτές. Καί διατηροῦν καί μετά τό θάνατό τους τήν αὐτοτελῆ τους μορφή ἀπέναντι στό προϊόν, ὅπως τή διατηροῦν καί στή διάρκεια τῆς ζωῆς τους, στή διάρκεια τοῦ προτσές ἐργασίας. Τά πτώματα τῶν μηχανῶν, τῶν ἐργαλείων, τῶν ἐργοστασίων κλπ. ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν χωριστά ἀπό τά προϊόντα, στήν παραγωγή τῶν ὁποίων εἶχαν συντελέσει» *(Κ. Μάρξ:* «Τό Κεφάλαιο», Βιβλίο Ι, κεφ. 6ο, σελ. 215 — 216).

Αὐτούς τούς διαφορετικούς τρόπους χρησιμοποίησης τῶν μέσων παραγωγῆς γιά τή δημιουργία τοῦ προϊόντος, ὅπου ἕνα μέρος ἀπ' αὐτά διατηροῦν τήν αὐτοτελῆ τους μορφή ἀπέναντι στό προϊόν, ἐνῶ τά ἄλλα τή μεταβάλλουν ἤ τή χάνουν ὁλότελα, — αὐτή τή διαφορά πού ἀνήκει στό προτσές ἐργασίας σάν τέτιο καί πού γιαυτό ἰσχύει καί γιά τά προτσές ἐργασίας πού ἀποβλέπουν ἁπλῶς στήν ἄμεση κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῶν παραγωγῶν, λχ. τῆς πατριαρχικῆς οἰκογένειας, χωρίς καμιά ἀνταλλαγή, χωρίς ἐμπορευματική παραγωγή — τούς παραποιεῖ ὁ Α. Σμίθ: 1) γιατί μπάζει τόν τελείως ἀνάρμοστο ἐδῶ ὁρισμό τοῦ κέρδους, πώς ἕνα μέρος τους φέρνει στόν ἰδιοχτήτη κέρδος, διατηρών-

τας τή μορφή τους, καί τό ἄλλο, χάνοντάς την· 2) γιατί ἀνακατεύει τίς μεταβολές τοῦ ἑνός μέρους τῶν στοιχείων παραγωγῆς στό προτσές ἐργασίας, μέ τή μεταμόρφωση πού ἀνήκει στήν ἀνταλλαγή τῶν προϊόντων, μέ τήν ἐμπορευματική κυκλοφορία (ἀγορά καί πούληση), πού συμπεριλαβαίνει ταυτόχρονα τήν ἀλλαγή τῆς ἰδιοχτησίας στά κυκλοφοροῦντα ἐμπορεύματα.

Ἡ περιστροφή προϋποθέτει πώς ἡ ἀναπαραγωγή γίνεται δυνατή χάρη στή μεσολάβηση τῆς κυκλοφορίας, δηλ. χάρη στήν πούληση τοῦ προϊόντος, χάρη στή μετατροπή του σέ χρῆμα καί στήν ξαναμετατροπή του ἀπό χρῆμα στά στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς του. Ἐφόσον ὅμως ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος τοῦ κεφαλαιοκράτη παραγωγοῦ ξαναχρησιμεύει στόν ἴδιο ἄμεσα σάν μέσο παραγωγῆς, ὁ παραγωγός ἐμφανίζεται σάν πουλητής τοῦ προϊόντος στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, καί ἔτσι ἀκριβῶς φιγουράρει τό πράγμα στά λογιστικά του βιβλία. Ἑπομένως, τό μέρος αὐτό τῆς ἀναπαραγωγῆς δέ γίνεται μέ τή μεσολάβηση τῆς κυκλοφορίας, ἀλλά ἄμεσα. Τό μέρος ὅμως τοῦ προϊόντος, πού χρησιμεύει ἔτσι πάλι σάν μέσο παραγωγῆς, ἀναπληρώνει ρευστό καί ὄχι πάγιο κεφάλαιο: 1) ἐφόσον ἡ ἀξία του μπαίνει ὁλόκληρη στό προϊόν καί 2) ἐφόσον ἔχει ἀντικατασταθεῖ ὁλόκληρο in natura (σέ εἶδος) μέ ἕνα καινούργιο ἀντίτυπο ἀπό τό νέο προϊόν.

Ὁ Α. Σμίθ μᾶς λέει τώρα ἀπό τί ἀποτελεῖται τό κυκλοφοριακό καί τό πάγιο κεφάλαιο. Ἀπαριθμεῖ τά πράγματα, τά ὑλικά στοιχεῖα πού ἀποτελοῦν πάγιο κεφάλαιο, καί κεῖνα πού ἀποτελοῦν κυκλοφοριακό κεφάλαιο, λές καί ὁ χαρακτήρας τους αὐτός δίνεται σέ τοῦτα τά πράγματα σάν ὕλη, ἀπό τή φύση, ἀντί νά πηγάζει ἀπό τήν καθορισμένη λειτουργία τους μέσα στά πλαίσια τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς. Καί ὅμως στό ἴδιο κεφάλαιο (Βιβλίο ΙΙ, κεφ. Ι) παρατηρεῖ πώς, μόλο πού κάποιο πράγμα, λχ. μιά κατοικία, πού προορίζεται γιά τήν ἄμεση κατανάλωση, «μπορεῖ ν' ἀποφέρει ἕνα εἰσόδημα στόν κάτοχό του καί νά τόν ἐξυπηρετεῖ ἔτσι μέ τήν *ἰδιότητα ἑνός κεφαλαίου* σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεῖ νά φέρνει εἰσόδημα στήν ὁλότητα, οὔτε νά τήν ἐξυπηρετεῖ μέ τήν ἰδιότητα ἑνός κεφαλαίου, καί δέν μπορεῖ ἔτσι ποτέ ν' αὐξήσει ἔστω καί στό ἐλάχιστο τό εἰσόδημα ὅλου τοῦ λαοῦ» (σελ. 186). Ἐδῶ λοιπόν ὁ Σμίθ ἐκφράζει καθαρά τήν ἰδέα πώς ἡ κεφαλαιακή ἰδιότητα δέν ἀνήκει στά πράγματα σάν τέτια καί σ' ὅλες τίς περιστάσεις, ἀλλά πώς εἶναι μιά λειτουργία πού τήν ἐκπληρώνουν ἤ ὄχι ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις. Αὐτό ὅμως πού ἰσχύει γιά τό κεφάλαιο γενικά, ἰσχύει καί γιά τίς ὑποδιαιρέσεις του.

Τά ἴδια πράγματα ἀποτελοῦν συστατικά μέρη τοῦ ρευστοῦ ἤ τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἀνάλογα μέ τή λειτουργία πού ἐκπληρώνουν στό προτσές ἐργασίας. Ἕνα ζῶο, λχ., ὅταν χρησιμεύει σάν ζῶο ἐργασίας (μέσο ἐργασίας), ἀποτελεῖ ὑλικό τρόπο ὕπαρξης τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἐνῶ ἀντίθετα σάν θρεφτάρι (πρώτη ὕλη) ἀποτελεῖ συστατικό μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου τοῦ παχτωτῆ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό ἴδιο πράγμα μπορεῖ πότε νά λειτουργεῖ σάν συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου καί πότε νά ἀνήκει στό ἄμεσα καταναλωτικό ἀπόθεμα. Μιά

οἰκοδομή, λχ., ὅταν λειτουργεῖ σάν χῶρος δουλιᾶς, ἀποτελεῖ πάγιο συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου· ὅταν λειτουργεῖ σάν κατοικία, δέν ἀποτελεῖ καμιά ἀπολύτως μορφή τοῦ κεφαλαίου qua [μέ τήν ἰδιότητά του σάν] κατοικία. Τά ἴδια μέσα ἐργασίας μποροῦν σέ πολλές περιπτώσεις νά λειτουργοῦν πότε σάν μέσα παραγωγῆς καί πότε σάν μέσα κατανάλωσης.

Μιά ἀπό τίς πλάνες πού ἀπορέουν ἀπό τήν ἀντίληψη τοῦ Σμίθ ἦταν πώς τά χαρακτηριστικά τοῦ πάγιου καί τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου τἄπαιρνε σάν χαρακτηριστικά τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀνάλυση κιόλας τοῦ προτσές ἐργασίας ([*Κ. Μάρξ:* «Τό Κεφάλαιο»], Βιβλίο Ι, κεφ. 5ο, [σελ. 193 — 197]) δείχνει πώς οἱ ὁρισμοί τοῦ μέσου ἐργασίας, τοῦ ὑλικοῦ ἐργασίας, τοῦ προϊόντος, ἀλλάζουν ἀνάλογα μέ τό διαφορετικό ρόλο πού τό ἴδιο πράγμα παίζει στό προτσές. Οἱ ὁρισμοί ὅμως τοῦ πάγιου καί τοῦ μή πάγιου κεφαλαίου στηρίζονται μέ τή σειρά τους στούς καθορισμένους ρόλους πού παίζουν τά στοιχεῖα αὐτά στό προτσές ἐργασίας, ἑπομένως καί στό προτσές δημιουργίας τῆς ἀξίας.

Δεύτερο ὅμως, κατά τήν ἀπαρίθμηση τῶν πραγμάτων, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελοῦνται τό πάγιο καί τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, φανερώνεται πέρα γιά πέρα πώς ὁ Σμίθ τή διαφορά τῶν πάγιων καί τῶν ρευστῶν συστατικῶν τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού ἰσχύει κι ἔχει κάποιο νόημα μόνο σχετικά μέ τό παραγωγικό κεφάλαιο (τό κεφάλαιο στήν παραγωγική του μορφή), τήν μπερδεύει μέ τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό παραγωγικό κεφάλαιο καί στίς μορφές πού ἀνήκουν στό κεφάλαιο μέσα στό προτσές τῆς κυκλοφορίας του: ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί χρηματικό κεφάλαιο. Στό ἴδιο σημεῖο (σελ. 187, 188) λέει: «Τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ... ἀπό τά μέσα συντήρησης, τά ὑλικά καί τά κάθε λογῆς ἕτοιμα προϊόντα, πού βρίσκονται στά χέρια τῶν κάθε φορά ἐμπόρων τους, καί ἀπό τό χρῆμα πού εἶναι ἀναγκαῖο γιά νά τά κυκλοφορήσουν καί νά τά διανείμουν κλπ.». — Πράγματι, ἅμα ἐξετάσουμε τό ζήτημα ἀπό πιό κοντά, θά δοῦμε πώς ἐδῶ, ἀντίθετα ἀπ' ὅσα εἰπώθηκαν πιό πάνω, τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο ξαναταυτίζεται μέ τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί μέ τό χρηματικό κεφάλαιο, δηλ. μέ δυό μορφές τοῦ κεφαλαίου πού δέν ἀνήκουν καθόλου στό προτσές παραγωγῆς, πού δέν ἀποτελοῦν κυκλοφοριακό (ρευστό) κεφάλαιο σέ ἀντίθεση πρός τό παραγωγικό, ἀλλά κυκλοφοροῦν κεφάλαιο σέ ἀντίθεση πρός τό παραγωγικό κεφάλαιο. Μόνο *δίπλα* σ' αὐτές τίς μορφές ξαναεμφανίζονται ἔπειτα τά συστατικά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πού εἶναι προκαταβλημένα σέ ὑλικά (πρώτη ὕλη ἤ ἡμικατεργασμένα προϊόντα) καί πράγματι ἐνσωματωμένα στό προτσές παραγωγῆς. Ὁ Α. Σμίθ λέει:

«... Τό τρίτο καί τελευταῖο ἀπό τά τρία μέρη, στά ὁποῖα χωρίζεται φυσικά τό γενικό ἀπόθεμα τῆς κοινωνίας, εἶναι τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, πού τό χαρακτηριστικό του εἶναι ὅτι φέρνει εἰσόδημα μόνο κυκλοφορώντας ἤ ἀλλάζοντας κάτοχο. Ἀποτελεῖται ἐπίσης ἀπό τέσσερα μέρη: πρῶτο, ἀπό τό χρῆμα ...» (Μά τό χρῆμα δέν εἶναι ποτέ μιά

ἀπό τίς μορφές τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, τοῦ κεφαλαίου πού λειτουργεῖ στό προτσές παραγωγῆς. Εἶναι πάντα μόνο μιά ἀπό τίς μορφές πού παίρνει τό κεφάλαιο μέσα στά πλαίσια τοῦ κυκλοφοριακοῦ του προτσές)· — «δεύτερο, ἀπό τό ἀπόθεμα μέσων συντήρησης, πού βρίσκονται στήν κατοχή τοῦ χασάπη, τοῦ κτηνοτρόφου πού παχαίνει ζῶα, τοῦ παχτωτῆ... καί πού ἀπό τήν πούλησή τους ἐλπίζουν νά βγάλουν κέρδος... Τέταρτο καί τελευταῖο, ἀπό τό προϊόν, πού εἶναι ἕτοιμο καί τελειωμένο, πού ὅμως βρίσκεται ἀκόμα στά χέρια τοῦ ἐμπόρου ἤ τοῦ ἐργοστασιάρχη». — Καί: «τρίτο, ἀπό τό ὑλικό, πού εἴτε εἶναι τελείως ἀκατέργαστο, ἤ λίγο-πολύ ἐπεξεργασμένο, ἀπό ροῦχα, ἔπιπλα καί χτίρια, πού δέν τάχουν ἀκόμα ἐπεξεργαστεῖ πέρα γιά πέρα ὥστε νά πάρουν μιά ἀπ' αὐτές τίς τρεῖς μορφές, ἀλλά ἐξακολουθοῦν νά μένουν ἀκόμα στά χέρια τῶν γεωργῶν, τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τῶν μεταξεμπόρων καί ὑφασματεμπόρων, τῶν ξυλεμπόρων, τῶν ξυλουργῶν οἰκοδόμων καί τῶν μαραγκῶν, τῶν τουβλοποιῶν κλπ.».

Οἱ ἀριθμοί 2 καί 4 δέν περιέχουν παρά προϊόντα πού σάν τέτια ἔχουν ἀποβληθεῖ ἀπό τό προτσές παραγωγῆς καί πρέπει νά πουληθοῦν· μέ δυό λόγια, προϊόντα πού λειτουργοῦν τώρα σάν ἐμπορεύματα, ἐπομένως σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, δηλ. ἔχουν τέτια μορφή καί κατέχουν τέτια θέση στό προτσές, πού δέν ἀποτελοῦν στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ὁποιοσδήποτε κι ἄν εἶναι ὁ τελικός τους προορισμός, δηλ. ἀδιάφορο ἄν, ἀνάλογα μέ τό σκοπό τους (ἀξία χρήσης), θά περιέλθουν τελικά στήν ἀτομική ἤ παραγωγική κατανάλωση. Τά προϊόντα αὐτά στό 2 εἶναι τρόφιμα, στό 4 ὅλα τά ἄλλα ἕτοιμα προϊόντα, πού ἑπομένως μέ τή σειρά τους πάλι ἀποτελοῦνται μόνο ἀπό ἕτοιμα μέσα ἐργασίας ἤ ἀπό ἕτοιμα εἴδη κατανάλωσης (διαφορετικά ἀπό τά τρόφιμα πού περιέχονται στό 2).

Τό γεγονός ὅτι ὁ Σμίθ μιλάει ἐδῶ καί γιά τόν ἔμπορο, δείχνει τή σύγχυσή του. Ἐφόσον ὁ παραγωγός ἔχει πουλήσει τό προϊόν του στόν ἔμπορο, τό προϊόν αὐτό δέν ἀποτελεῖ πιά καθόλου μορφή τοῦ κεφαλαίου του. Ἐξεταζόμενο ἀπό τή σκοπιά ὅλης τῆς κοινωνίας, ἐξακολουθεῖ βέβαια ν' ἀποτελεῖ ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἄν καί σέ ἄλλα χέρια ἀπό τά χέρια τοῦ παραγωγοῦ του· μά ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι ἐμπορευματικό κεφάλαιο, δέν εἶναι οὔτε πάγιο, οὔτε ρευστό κεφάλαιο.

Σέ κάθε παραγωγή, πού δέν ἀποβλέπει στήν ἄμεση ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τοῦ παραγωγοῦ, πρέπει τό προϊόν νά κυκλοφορεῖ σάν ἐμπόρευμα, δηλ. νά πουλιέται, ὄχι γιά νά βγάζει κέρδος ἀπό τήν πούλησή του, ἀλλά γιά νά μπορεῖ νά ζεῖ γενικά ὁ παραγωγός. Στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή προστίθεται ἐδῶ τό γεγονός ὅτι μέ τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος πραγματοποιεῖται καί ἡ ὑπεραξία πού ἐμπεριέχεται σ' αὐτό. Τό προϊόν βγαίνει σάν ἐμπόρευμα ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, ἑπομένως δέν εἶναι οὔτε πάγιο οὔτε ρευστό στοιχεῖο του.

Ἐξάλλου ὁ Σμίθ ἀναιρεῖ ἐδῶ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Τά ἕτοιμα προϊόντα, ὅποια καί νἆναι ἡ ὑλική τους μορφή ἤ ἡ ἀξία τους χρήσης, τό ὠφέλιμο ἀποτέλεσμά τους, εἶναι ὅλα ἐδῶ ἐμπορευματικό κεφάλαιο, δηλ. κεφάλαιο μέ μιά μορφή πού ἀνήκει στό προτσές κυκλοφορίας. Καί ἐπειδή βρίσκονται μ' αὐτή τή μορφή, δέν ἀποτελοῦν συστατικά μέρη τοῦ ἐνδεχόμενου παραγωγικοῦ κεφαλαίου τοῦ ἰδιοχτήτη τους, πράγμα πού δέν ἐμποδίζει καθόλου, μόλις πουληθοῦν, *νά γίνουν* στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ τους ρευστά ἤ πάγια συστατικά ἑνός παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἐδῶ βλέπουμε πώς τά ἴδια πράγματα, πού σέ μιά δοσμένη στιγμή ἐμφανίζονται στήν ἀγορά σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, σέ ἀντίθεση πρός τό παραγωγικό κεφάλαιο, μποροῦν, ἀπό τή στιγμή πού ἔχουν ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν ἀγορά, νά λειτουργοῦν ἤ καί νά μή λειτουργοῦν σάν ρευστά ἤ πάγια συστατικά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Τό προϊόν τοῦ βαμβακοκλωστουργοῦ ἐπιχειρηματία — τό νῆμα — εἶναι ἡ ἐμπορευματική μορφή τοῦ κεφαλαίου του, εἶναι γι' αὐτόν ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Τό νῆμα δέν μπορεῖ νά ξαναλειτουργήσει σάν συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου οὔτε σάν ὑλικό ἐργασίας, οὔτε σάν μέσο ἐργασίας. Στά χέρια ὅμως τοῦ ὑφαντουργοῦ, πού τό ἀγοράζει, ἐνσωματώνεται στό παραγωγικό του κεφάλαιο σάν ἕνα ἀπό τά ρευστά συστατικά του. Γιά τόν κλωστουργό ἐπιχειρηματία ὅμως τό νῆμα εἶναι φορέας τῆς ἀξίας ἑνός μέρους τόσο τοῦ πάγιου, ὅσο καί τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου του (ἀφήνουμε κατά μέρος τήν ὑπεραξία). Ἔτσι, μιά μηχανή, σάν προϊόν τοῦ ἐργοστασιάρχη μηχανῶν, εἶναι ἐμπορευματική μορφή τοῦ κεφαλαίου του, εἶναι γι' αὐτόν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, καί ὅσο καιρό μένει μ' αὐτή τή μορφή, δέν εἶναι οὔτε ρευστό, οὔτε πάγιο κεφάλαιο. Ἄν ὅμως πουληθεῖ σ' ἕνα ἐργοστασιάρχη πού τή χρησιμοποιεῖ, γίνεται πάγιο συστατικό ἑνός παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἀκόμα καί ὅταν τό προϊόν ἔχει τέτια μορφή χρήσης, πού μπορεῖ νά ξαναμπεῖ ἐνμέρει σάν μέσο παραγωγῆς στό προτσές ἀπό τό ὁποῖο βγῆκε, ὅπως λχ. τό κάρβουνο στήν παραγωγή κάρβουνου, ἀκόμα καί τότε τό μέρος τοῦ προϊόντος κάρβουνου πού προορίζεται γιά πούληση δέν ἀποτελεῖ οὔτε ρευστό οὔτε πάγιο κεφάλαιο, ἀλλά ἐμπορευματικό κεφάλαιο.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό προϊόν μπορεῖ νάχει τέτια μορφή χρήσης πού τό κάνει ἀπολύτως ἀκατάλληλο ν' ἀποτελέσει ὁποιοδήποτε στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, εἴτε σάν ὑλικό ἐργασίας, εἴτε σάν μέσο ἐργασίας. Τέτια εἶναι λχ. τά τρόφιμα. Ὡστόσο γιά τόν παραγωγό του εἶναι ἐμπορευματικό κεφάλαιο, φορέας ἀξίας τόσο τοῦ πάγιου, ὅσο καί τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου· τοῦ πρώτου ἤ τοῦ δεύτερου, ἀνάλογα μέ τό ἄν τό κεφάλαιο πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν παραγωγή του πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ ὁλόκληρο ἤ ἐνμέρει, ἀνάλογα μέ τό ἄν ἔχει μεταβιβάσει σ' αὐτό ὁλόκληρη τήν ἀξία του ἤ ἕνα μέρος τῆς ἀξίας του.

Στό ἔργο τοῦ Σμίθ, στό σημεῖο 3, τά ὑλικά (πρῶτες ὕλες, ἡμικατεργασμένα προϊόντα, βοηθητικές ὕλες) φιγουράρουν, ἀπό τή μιά, ὄχι σάν ἕνα συστατικό πού ἔχει πιά ἐνσωματωθεῖ στό παραγωγικό κεφάλαιο, μά στήν πράξη μόνο σάν ἕνα ἰδιαίτερο εἶδος τῶν ἀξιῶν χρήσης, ἀπό τίς ὁποῖες ἀποτελεῖται γενικά τό κοινωνικό προϊόν, σάν ἕνα ἰδιαίτερο εἶδος τῆς ἐμπορευματικῆς μάζας, δίπλα στά ἄλλα ὑλικά συστατικά πού ἀπαριθμοῦνται στό 2 καί στό 4, δίπλα στά μέσα συντήρησης κλπ. Ἀπό τήν ἄλλη, εἶναι ἀλήθεια πώς τά ὑλικά αὐτά ἀναφέρονται σάν

ἐνσωματωμένα στό παραγωγικό κεφάλαιο, ἑπομένως καί σάν στοιχεῖα του στά χέρια τοῦ παραγωγοῦ. Ἡ σύγχυση φανερώνεται στό γεγονός ὅτι τά ἀντιλαμβάνονται σάν λειτουργοῦντα ἐνμέρει στά χέρια τοῦ παραγωγοῦ («στά χέρια τῶν γεωργῶν, τῶν ἐργοστασιαρχῶν» κλπ.) καί ἐνμέρει στά χέρια ἐμπόρων («τῶν μεταξεμπόρων, ὑφασματεμπόρων καί ξυλεμπόρων»), ὅπου ἀποτελοῦν ἁπλό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, καί ὄχι συστατικά μέρη τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Στήν πράξη, κατά τήν ἀπαρίθμηση τῶν στοιχείων τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, ὁ Α. Σμίθ ξεχνάει ὁλότελα τή διαφορά πάγιου καί ρευστοῦ κεφαλαίου, πού ἰσχύει μόνο σχετικά μέ τό παραγωγικό κεφάλαιο. Ἀντίθετα, ἀντιπαραθέτει στό παραγωγικό κεφάλαιο τό ἐμπορευματικό καί τό χρηματικό κεφάλαιο, δηλ. τίς δυό μορφές τοῦ κεφαλαίου πού ἀνήκουν στό προτσές κυκλοφορίας, μά κι αὐτό τό κάνει ἀσυνείδητα.

Τέλος χτυπάει στό μάτι ὅτι κατά τήν ἀπαρίθμηση τῶν συστατικῶν τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου ὁ Σμίθ ξεχνάει τήν ἐργατική δύναμη. Κι αὐτό γιά δυό λόγους.

Τώρα δά εἴδαμε πώς — μέ τήν προϋπόθεση ὅτι δέν παίρνουμε ὑπόψη τό χρηματικό κεφάλαιο — τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο δέν εἶναι γιά τόν Σμίθ παρά μιά ἄλλη ὀνομασία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Ἐφόσον ὅμως ἡ ἐργατική δύναμη κυκλοφορεῖ στήν ἀγορά, δέν εἶναι κεφάλαιο, δέν εἶναι μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Δέν εἶναι καθόλου κεφάλαιο· ὁ ἐργάτης δέν εἶναι κεφαλαιοκράτης, μόλο πού φέρνει στήν ἀγορά ἕνα ἐμπόρευμα, καί συγκεκριμένα τό ἴδιο τό τομάρι του. Μόνο ὅταν πουληθεῖ ἡ ἐργατική δύναμη, ὅταν ἐνσωματωθεῖ στό προτσές παραγωγῆς, δηλ. ἀφοῦ πάψει νά κυκλοφορεῖ σάν ἐμπόρευμα, γίνεται συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, γίνεται μεταβλητό κεφάλαιο σάν πηγή τῆς ὑπεραξίας, ρευστό συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ὡς πρός τήν περιστροφή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ἔχει δαπανηθεῖ γι' αὐτήν. Ἐπειδή ὁ Σμίθ μπερδεύει ἐδῶ τό ρευστό κεφάλαιο μέ τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, δέν μπορεῖ νά ὑπαγάγει τήν ἐργατική δύναμη στήν κατηγορία του τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου. Γι' αὐτό τό λόγο, τό μεταβλητό κεφάλαιο ἐμφανίζεται ἐδῶ μέ τή μορφή τῶν ἐμπορευμάτων, πού τ' ἀγοράζει ὁ ἐργάτης μέ τό μισθό του, τῶν μέσων συντήρησης. Μέ τή μορφή αὐτή ἡ κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τό μισθό ἐργασίας ἀνήκει κατά τόν Σμίθ στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Αὐτό ὅμως πού ἐνσωματώνεται στό προτσές παραγωγῆς εἶναι ἡ ἐργατική δύναμη, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης, καί ὄχι τά μέσα συντήρησης, μέ τά ὁποῖα συντηρεῖται ὁ ἐργάτης. Εἴδαμε βέβαια ([*Κ. Μάρξ*: «Τό Κεφάλαιο»], Βιβλίο Ι, κεφ. 21ο [σελ. 593 κ. ἑ.]) πώς, ἐξεταζόμενη ἀπό τή σκοπιά ὅλης τῆς κοινωνίας, καί ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργάτη μέ τήν ἀτομική του κατανάλωση ἀνήκει στό προτσές ἀναπαραγωγῆς τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Αὐτό ὅμως δέν ἰσχύει γιά τό μεμονωμένο, ξεχωριστό προτσές παραγωγῆς πού ἐξετάζουμε ἐδῶ. Οἱ acquired and useful abilities [ἀποχτημένες καί ὠφέλιμες ἱκανότητες] (σελ. 187), πού ὁ Σμίθ τίς ἀναφέρει στήν κατηγορία τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἀποτελοῦν ἀντίθετα συστατικά μέρη τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου, ἀπό τή στιγμή πού εἶναι abilities [ἱκανότητες] τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη πού ἔχει πουλήσει τήν ἐργασία του μαζί μέ τίς abilities της.

Εἶναι μεγάλο λάθος τοῦ Σμίθ τό ὅτι ὅλο τόν κοινωνικό πλοῦτο τόν χωρίζει 1) σέ ἄμεσο καταναλωτικό ἀπόθεμα, 2) σέ πάγιο κεφάλαιο καί 3) σέ κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Σύμφωνα μ' αὐτά ὁ πλοῦτος θάπρεπε νά χωριστεῖ 1) σέ ἀπόθεμα κατανάλωσης, πού δέν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ λειτουργοῦντος κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ἄν καί ὁρισμένα τμήματά του *μποροῦν* νά λειτουργοῦν διαρκῶς σάν κεφάλαιο, καί 2) σέ κεφάλαιο. Ἑπομένως ἕνα μέρος τοῦ πλούτου λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο, ἐνῶ τό ἄλλο λειτουργεῖ σάν μή κεφάλαιο ἤ σάν ἀπόθεμα κατανάλωσης. Καί παρουσιάζεται ἐδῶ σάν ἀναπόφευχτη ἀναγκαιότητα γιά κάθε κεφάλαιο νά εἶναι εἴτε πάγιο, εἴτε ρευστό, περίπου ὅπως γιά ἕνα θηλαστικό ἀποτελεῖ φυσική ἀναγκαιότητα νά εἶναι εἴτε ἀρσενικό, εἴτε θηλυκό. Εἴδαμε ὅμως πώς ἡ ἀντίθεση πάγιου καί ρευστοῦ κεφαλαίου ἐφαρμόζεται μόνο στά στοιχεῖα τοῦ *παραγωγικοῦ* κεφαλαίου, ἄρα πώς δίπλα σ' αὐτά ὑπάρχει ἀκόμα μιά πολύ σημαντική μάζα κεφαλαίου — ἐμπορευματικό καί χρηματικό κεφάλαιο — πού βρίσκεται μέ μορφή, πού *δέν μπορεῖ νά εἶναι* οὔτε πάγια, οὔτε ρευστή.

Ἐπειδή, πάνω στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ὅλη ἡ μάζα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς κυκλοφορεῖ σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο στήν ἀγορά, — μέ ἐξαίρεση τοῦ μέρους ἐκείνου τῶν προϊόντων πού ἀπό τούς ἴδιους τούς ἀτομικούς κεφαλαιοκράτες ξαναχρησιμοποιεῖται ἄμεσα, σέ φυσική μορφή καί χωρίς τή μεσολάβηση ἀγοραπωλησίας, σάν μέσα παραγωγῆς — εἶναι φανερό πώς ἀπό τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο παίρνονται τόσο τά πάγια, ὅσο καί τά ρευστά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, καθώς καί ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ καταναλωτικοῦ ἀποθέματος, πράγμα πού στήν πράξη δέ σημαίνει τίποτ' ἄλλο, παρά ὅτι στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καί τά μέσα παραγωγῆς καί τά εἴδη κατανάλωσης ἐμφανίζονται πρῶτα σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, παρά τό γεγονός ὅτι προορίζονται νά χρησιμεύσουν ἀργότερα σάν εἴδη κατανάλωσης ἤ σάν μέσα παραγωγῆς. Κατά τόν ἴδιο τρόπο, κι ἡ ἴδια ἡ ἐργατική δύναμη βρίσκεται στήν ἀγορά σάν ἐμπόρευμα, ἄν καί ὄχι σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο.

Ἀπό δῶ ἡ παρακάτω νέα σύγχυση τοῦ Σμίθ. Λέει:

«Ἀπό τά τέσσερα αὐτά μέρη» (τοῦ circulating capital [κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου], δηλ. τοῦ κεφαλαίου μέ τίς δυό του μορφές τοῦ ἐμπορευματικοῦ καί χρηματικοῦ κεφαλαίου πού ἀνήκουν στό προτσές τῆς κυκλοφορίας, — δυό μέρη πού μετατρέπονται σέ τέσσερα, ἐπειδή ὁ Σμίθ ξεχωρίζει καί πάλι ἀπό ὑλική ἄποψη τά συστατικά μέρη τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου) «τά τρία — τά τρόφιμα, τά ὑλικά καί τά ἕτοιμα προϊόντα — ἀποσύρονται ταχτικά ἀπό τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο εἴτε κάθε χρόνο, εἴτε κατά μεγαλύτερες ἤ μικρότερες περιόδους, καί προστίθενται εἴτε στό πάγιο κεφάλαιο, εἴτε στό ἀπόθεμα πού προορίζεται γιά τήν ἄμεση κατανάλωση. Κάθε πάγιο κεφάλαιο κατάγεται

ἀρχικά ἀπό ἕνα κυκλοφοριακό κεφάλαιο, καί πρέπει διαρκῶς νά συντηρεῖται ἀπ' αὐτό. "Ολες οἱ χρήσιμες μηχανές καί τά σύνεργα δουλιᾶς κατάγονται ἀρχικά ἀπό ἕνα κυκλοφοριακό κεφάλαιο, πού προσφέρει τά ὑλικά ἀπό τά ὁποῖα ἔχουν φτιαχτεῖ καί τά μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν πού τά κατασκευάζουν. Ἀπαιτοῦν ἐπίσης ἕνα κεφάλαιο τοῦ ἴδιου εἴδους, γιά νά διατηροῦνται διαρκῶς σέ καλή κατάσταση» (σελ. 188).

"Αν ἐξαιρέσουμε τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος πού τό χρησιμοποιοῦν ξανά ἄμεσα σάν μέσο παραγωγῆς οἱ ἴδιοι οἱ παραγωγοί του, τότε γιά τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἰσχύει ἡ παρακάτω γενική θέση: "Ολα τά προϊόντα ἔρχονται στήν ἀγορά σάν ἐμπορεύματα καί γιαυτό κυκλοφοροῦν γιά τόν κεφαλαιοκράτη σάν ἐμπορευματική μορφή τοῦ κεφαλαίου του, σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἀδιάφορο ἄν τά προϊόντα αὐτά πρέπει ἤ μποροῦν, λόγω τῆς φυσικῆς τους μορφῆς, λόγω τῆς ἀξίας τους χρήσης, νά λειτουργήσουν σάν στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου (τοῦ προτσές παραγωγῆς), σάν μέσα παραγωγῆς, καί ἑπομένως σάν πάγια ἤ ρευστά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου· ἤ ἄν μποροῦν νά χρησιμεύσουν μόνο σάν μέσα τῆς ἀτομικῆς καί ὄχι τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης. "Ολα τά προϊόντα ρίχνονται στήν ἀγορά σάν ἐμπορεύματα· γιαυτό ὅλα τά μέσα παραγωγῆς καί κατανάλωσης, ὅλα τά στοιχεῖα τῆς παραγωγικῆς καί ἀτομικῆς κατανάλωσης πρέπει μέ τό ἀγόρασμά τους σάν ἐμπορεύματα ν' ἀποσυρθοῦν ξανά ἀπό τήν ἀγορά. Αὐτή ἡ κοινοτοπία (truism) εἶναι φυσικά σωστή. Γιαυτό ἰσχύει καί γιά τά πάγια καί γιά τά ρευστά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, γιά τά μέσα ἐργασίας καθώς καί γιά τά ὑλικά ἐργασίας σ' ὅλες τίς μορφές. (Ἐδῶ ὁ Σμίθ ἔχει ἀκόμα ξεχάσει ὅτι ὑπάρχουν στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, δοσμένα ἕτοιμα ἀπό τή φύση, πού δέν εἶναι προϊόντα.) Καί ἡ μηχανή ἀγοράζεται στήν ἀγορά, ἀκριβῶς ὅπως καί τό βαμβάκι. Ἀπ' αὐτό ὅμως δέν προκύπτει καθόλου πώς κάθε πάγιο κεφάλαιο προέρχεται ἀρχικά ἀπό ρευστό — αὐτό εἶναι ἀπόρροια τῆς σύγχυσης τοῦ Σμίθ πού μπερδεύει τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο μέ τό κυκλοφοριακό ἤ ρευστό, δηλ. μέ τό μή πάγιο κεφάλαιο. Ἐξάλλου ὁ ἴδιος ὁ Σμίθ ἀναιρεῖ τόν ἑαυτό του. Κατά τόν Σμίθ οἱ μηχανές σάν ἐμπόρευμα ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ὑπ' ἀρ. 4 κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου. "Οταν λοιπόν λέει πώς προέρχονται ἀπό τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, αὐτό σημαίνει ἁπλούστατα πώς λειτουργοῦσαν σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, προτοῦ λειτουργήσουν σάν μηχανές, πώς, ὅμως, ἀπό ὑλική ἄποψη κατάγονται ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους, ἀκριβῶς ὅπως τό βαμβάκι, σάν ρευστό στοιχεῖο τοῦ κεφαλαίου τοῦ κλωστουργοῦ, κατάγεται ἀπό τό βαμβάκι τῆς ἀγορᾶς. "Αν ὅμως ὁ Σμίθ στήν παραπέρα ἔκθεσή του ἐξάγει πάνω σ' αὐτή τή βάση τό πάγιο κεφάλαιο ἀπό τό ρευστό, ἐπειδή ἀπαιτοῦνται ἐργασία καί πρώτη ὕλη γιά νά κατασκευαστοῦν μηχανές, τότε, πρῶτο, γιά νά κατασκευαστοῦν μηχανές, χρειάζονται καί μέσα ἐργασίας, δηλ. πάγιο κεφάλαιο, καί δεύτερο, γιά νά παραχθοῦν πρῶτες ὕλες, ἀπαιτεῖται ἐπίσης πάγιο κεφάλαιο, μηχανές κλπ., ἐπειδή τό παραγωγικό κεφάλαιο συμπεριλαβαίνει πάντα μέσα ἐργασίας, ὄχι ὅμως πάντα ὑλικά ἐργασίας. Ὁ ἴδιος λέει ἀμέσως μετά: «Ἡ γῆ, τά ὀρυχεῖα καί ἡ ἁλιεία ἀπαιτοῦν ὅλα γιά τήν ἐκμετάλλευσή τους καί πάγιο καί κυκλοφοριακό κεφάλαιο» (ἑπομένως παραδέχεται πώς γιά τήν παραγωγή πρώτων ὑλῶν δέν ἀπαιτεῖται μόνο ρευστό, ἀλλά καί πάγιο κεφάλαιο) «καί» (ἐδῶ ἔχουμε μιά νέα πλάνη) «τό προϊόν τους ἀναπληρώνει μέ κέρδος ὄχι μόνο ἐκεῖνα τά κεφάλαια, ἀλλά καί *ὅλα τά ὑπόλοιπα κεφάλαια τῆς κοινωνίας*» (σελ. 188). Αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα λαθεμένο. Τό προϊόν τους προσφέρει τίς πρῶτες ὕλες, τίς βοηθητικές ὕλες κλπ. γιά ὅλους τούς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας. Ἡ ἀξία τους ὅμως δέν ἀναπληρώνει τήν ἀξία ὅλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν κεφαλαίων· ἀναπληρώνει μόνο τή δική τους κεφαλαιακή ἀξία (+ τήν ὑπεραξία). Ἐδῶ ἐπιβάλλεται πάλι στόν Σμίθ ἡ ἐπίδραση τῶν φυσιοκρατῶν.

"Αν ἐξετάσουμε τό ζήτημα ἀπό τή σκοπιά ὅλης τῆς κοινωνίας, εἶναι σωστό πώς τό μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, πού ἀποτελεῖται ἀπό προϊόντα κατάλληλα νά χρησιμεύσουν μόνο σάν μέσα ἐργασίας, ἀργά ἤ γρήγορα — ἄν δέν ἔχουν γενικά παραχθεῖ ἀνώφελα, ἄν δέν μείνουν ἀπούλητα — θά λειτουργήσουν καί σάν μέσα ἐργασίας, δηλ. πάνω στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς τά προϊόντα αὐτά πρέπει, μόλις πάψουν νά εἶναι ἐμπορεύματα, ν' ἀποτελέσουν πραγματικά, ὅπως προβλεπόταν, στοιχεῖα τοῦ πάγιου μέρους τοῦ κοινωνικοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Ἐδῶ παρουσιάζεται μιά διαφορά, πού πηγάζει ἀπό τή φυσική μορφή τοῦ προϊόντος.

Μιά κλωστική μηχανή λχ. δέν ἔχει ἀξία χρήσης, ἄν δέ χρησιμοποιεῖται γιά κλώσιμο, ἄν δηλ. δέ λειτουργεῖ σάν στοιχεῖο παραγωγῆς, μ' ἄλλα λόγια, ἄν, ἀπό κεφαλαιοκρατική ἄποψη, δέ λειτουργεῖ σάν πάγιο συστατικό ἑνός παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἡ κλωστική μηχανή ὅμως εἶναι κινητή. Μπορεῖ νά ἐξαχθεῖ ἀπό τή χώρα ὅπου ἔχει παραχθεῖ καί νά πουληθεῖ ἄμεσα ἤ ἔμμεσα σέ ξένη χώρα, εἴτε ἔναντι πρώτων ὑλῶν κλπ., εἴτε ἔναντι σαμπάνιας. Στήν περίπτωση αὐτή, στή χώρα ὅπου εἶχε παραχθεῖ ἔχει λειτουργήσει μόνο σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ποτέ ὅμως, οὔτε καί μετά τήν πούλησή της, δέ λειτούργησε σάν πάγιο κεφάλαιο.

Ἀντίθετα, προϊόντα πού εἶναι ἐντοπισμένα ἐπειδή ἔχουν ἑνωθεῖ μέ τό ἔδαφος καί πού γιαυτό μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν μόνο ἐπί τόπου, λχ. ἐργοστασιακά χτίρια, σιδηροδρομικές γραμμές, γέφυρες, σήραγγες, λιμενικά κρηπιδώματα κλπ., γαιοβελτιώσεις κλπ., δέν μποροῦν νά ἐξαχθοῦν αὐτούσια σάν σώματα. Δέν εἶναι κινητά. Εἴτε εἶναι ἀνώφελα, εἴτε πρέπει, μόλις πουληθοῦν, νά λειτουργήσουν σάν πάγιο κεφάλαιο στή χώρα ὅπου ἔχουν παραχθεῖ. Γιά τόν κεφαλαιοκράτη παραγωγό τους, πού χτίζει ἐργοστάσια καί βελτιώνει γαῖες γιά λόγους κερδοσκοπίας, γιά νά τίς πουλήσει (ἤ γιά τόν ἐργολάβο, πού γιά ἐμπορικούς λόγους κατασκευάζει σιδηροδρομικές γραμμές καί γέφυρες), τά πράγματα αὐτά εἶναι μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ του κε-

φαλαίου, δηλ., σύμφωνα μέ τόν Α. Σμίθ, μορφή τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου. Ἐξεταζόμενα ὅμως ἀπό τή σκοπιά ὅλης τῆς κοινωνίας, πρέπει τά πράγματα αὐτά — ἄν δέν πρόκειται νά μείνουν ἀνώφελα — σέ τελευταία ἀνάλυση νά λειτουργήσουν στήν ἴδια τή χώρα σάν πάγιο κεφάλαιο σέ ἕνα προτσές παραγωγῆς παγιωμένο λόγω τῆς δικῆς τους παγίωσης σ' ἕναν καθορισμένο τόπο. Ἀπ' αὐτό δέν ἕπεται σέ καμιά περίπτωση πώς τά ἀκίνητα πράγματα σάν τέτια εἶναι ἀσυζητητί πάγιο κεφάλαιο. Μποροῦν, λχ. μέ τή μορφή κατοικιῶν κλπ., ν' ἀνήκουν στό καταναλωτικό ἀπόθεμα κι ἔτσι γενικά νά μήν ἀνήκουν στό κοινωνικό κεφάλαιο, μόλο πού ἀποτελοῦν ἕνα στοιχεῖο τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου, πού μέρος του μόνο εἶναι τό κεφάλαιο. Ὁ παραγωγός αὐτῶν τῶν πραγμάτων, γιά νά ἐκφραστοῦμε σμιθικά, ἀποκομίζει κέρδος ἀπό τήν πούλησή τους. Ἑπομένως εἶναι κυκλοφοριακό κεφάλαιο! Ὁ ἄνθρωπος πού θά τά χρησιμοποιήσει, ὁ τελικός τους ἀγοραστής, μπορεῖ νά τά χρησιμοποιήσει μόνο μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Ἑπομένως εἶναι πάγιο κεφάλαιο!

Οἱ τίτλοι ἰδιοχτησίας, λχ., μιᾶς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, μποροῦν ν' ἀλλάζουν καθημερινά χέρια, καί οἱ κάτοχοι τῶν τίτλων αὐτῶν ν' ἀποκομίζουν κέρδος ἀπό τήν πούλησή τους, ἀκόμα καί στό ἐξωτερικό — ἔτσι πού οἱ τίτλοι ἰδιοχτησίας νά μποροῦν νά ἐξάγονται στό ἐξωτερικό, χωρίς νά γίνεται τό ἴδιο μέ τή σιδηροδρομική γραμμή. Καί ὅμως τά πράγματα αὐτά πρέπει στήν ἴδια τή χώρα ὅπου εἶναι ἐντοπισμένα εἴτε νά μένουν ἀχρησιμοποίητα, εἴτε νά λειτουργοῦν σάν πάγιο συστατικό ἑνός παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Τό ἴδιο ὁ ἐργοστασιάρχης *Α* μπορεῖ ν' ἀποκομίσει κέρδος ἀπό τήν πούληση τοῦ ἐργοστασίου του στόν ἐργοστασιάρχη *Β*, πράγμα ὅμως πού δέν ἐμποδίζει τό ἐργοστάσιο νά ἐξακολουθεῖ καί τώρα ὅπως καί πρῶτα νά λειτουργεῖ σάν πάγιο κεφάλαιο.

Ἄν λοιπόν τά μέσα ἐργασίας, πού εἶναι τοπικά παγιωμένα καί ἀχώριστα ἀπό τό ἔδαφος, μόλο πού γιά τόν παραγωγό τους μποροῦν νά λειτουργοῦν σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί νά μήν ἀποτελοῦν στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου *του* (τό πάγιο κεφάλαιό του ἀποτελεῖται γι' αὐτόν ἀπό τά μέσα ἐργασίας, πού τά χρειάζεται γιά τό χτίσιμο χτιρίων, τήν κατασκευή σιδηροδρομικῶν γραμμῶν κλπ.), ὡστόσο, ὅπως προβλεπόταν, πρέπει νά λειτουργήσουν κατανάγκην σάν πάγιο κεφάλαιο στήν ἴδια τή χώρα, χωρίς ἀπ' αὐτό νά βγαίνει σέ καμιά περίπτωση ἀντίστροφα πώς τό πάγιο κεφάλαιο ἀποτελεῖται κατανάγκην ἀπό ἀκίνητα πράγματα. Τό πλοῖο καί ἡ ἀτμομηχανή τοῦ σιδηροδρόμου δροῦν μόνο μέ τήν κίνησή τους, καί ὅμως λειτουργοῦν σάν πάγιο κεφάλαιο ὄχι γιά τόν παραγωγό τους, ἀλλά γιά κεῖνον πού τά χρησιμοποιεῖ. Ἀπό τήν ἄλλη, ρευστά συστατικά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου εἶναι πράγματα, πού εἶναι πραγματικότατα παγιωμένα στό προτσές τῆς παραγωγῆς, πού ζοῦν καί πεθαίνουν μέσα σ' αὐτό καί πού ἅμα μποῦν σ' αὐτό δέν τό ἐγκαταλείπουν ποτέ πιά. Λογουχάρη, τό κάρβουνο πού καταναλώνεται στό προτσές τῆς παραγωγῆς γιά τήν κίνηση τῆς μηχανῆς, τό φωταέριο πού ξοδεύεται γιά τό φωτισμό τῶν

ἐργοστασιακῶν χτιρίων κλπ. Αὐτά εἶναι ρευστά ὄχι γιατί μαζί μέ τό προϊόν ἐγκαταλείπουν σάν σώματα τό προτσές τῆς παραγωγῆς καί λειτουργοῦν σάν ἐμπόρευμα, ἀλλά γιατί ἡ ἀξία τους μπαίνει ὁλόκληρη στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος στοῦ ὁποίου τήν παραγωγή συντελοῦν, καί ἑπομένως πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ ὁλόκληρη ἀπό τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος.

Στήν τελευταία περικοπή τοῦ Α. Σμίθ πού παραθέσαμε πρέπει νά σημειώσουμε ἀκόμα τήν παρακάτω φράση: «Ἕνα κυκλοφοριακό κεφάλαιο... πού προσφέρει τά μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν πού τίς (μηχανές κλπ.) κατασκευάζουν».

Στούς φυσιοκράτες τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού προκαταβάλλεται σέ μισθούς ἐργασίας, φιγουράρει σωστά στίς avances annuelles [χρονιάτικες προκαταβολές] σέ ἀντίθεση πρός τίς avances primitives [ἀρχικές προκαταβολές]. Ἀπό τήν ἄλλη, σ' αὐτούς ἐμφανίζεται σάν συστατικό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού χρησιμοποιεῖ ὁ παχτωτής, ὄχι ἡ ἴδια ἡ ἐργατική δύναμη, ἀλλά τά μέσα συντήρησης πού δίνονται στούς ἐργάτες γῆς (the maintenance of the workmen [ἡ συντήρηση τῶν ἐργατῶν], ὅπως λέει ὁ Σμίθ). Αὐτό συνδέεται ἀκριβῶς μέ τήν εἰδική διδασκαλία τους. Τό μέρος τῆς ἀξίας πού προσθέτει ἡ ἐργασία στό προϊόν (ἀπαράλλαχτα ὅπως τό μέρος τῆς ἀξίας, πού προσθέτουν στό προϊόν οἱ πρῶτες ὕλες, τά ἐργαλεῖα δουλιᾶς κλπ., μέ δυό λόγια τά ὑλικά συστατικά τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου) εἶναι γι' αὐτούς ἁπλῶς ἴσο μέ τήν ἀξία τῶν μέσων συντήρησης πού πληρώνονται στούς ἐργάτες καί πού ὑποχρεωτικά πρέπει νά τά καταναλώνουν αὐτοί γιά νά συντηροῦν τή λειτουργία τους σάν ἐργατικές δυνάμεις. Ἡ ἴδια τους ἡ διδασκαλία δέν τούς ἐπιτρέπει ν' ἀνακαλύψουν τή διαφορά ἀνάμεσα στό σταθερό κεφάλαιο καί στό μεταβλητό κεφάλαιο. Ἄν ἡ ἐργασία εἶναι ἐκείνη πού παράγει τήν ὑπεραξία (πάνω ἀπό τήν ἀναπαραγωγή τῆς δικῆς της τιμῆς), τότε τήν παράγει τόσο στή βιομηχανία, ὅσο καί στή γεωργία. Ἐπειδή ὅμως, σύμφωνα μέ τό σύστημα τῶν φυσιοκρατῶν, τήν παράγει μόνο σ' ἕνα κλάδο παραγωγῆς, στή γεωργία, θά πεῖ πώς δέν προέρχεται ἀπό τήν ἐργασία, ἀλλά ἀπό τήν ἰδιαίτερη δράση (σύμπραξη) τῆς φύσης στόν κλάδο αὐτό. Καί μόνο γιά τό λόγο αὐτό οἱ φυσιοκράτες θεωροῦν παραγωγική ἐργασία τή γεωργική ἐργασία, σέ διάκριση ἀπό τά ἄλλα εἴδη ἐργασίας.

Ὁ Α. Σμίθ ὁρίζει τά μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν σάν κυκλοφοριακό κεφάλαιο σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο:

1. Ἐπειδή τό ρευστό κεφάλαιο σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο τό συγχέει μέ τίς μορφές ἐκεῖνες τοῦ κεφαλαίου, πού ἀνήκουν στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, μέ τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. Πρόκειται γιά μιά σύγχυση πού τή δέχτηκαν ἄκριτα σάν κληρονομιά οἱ οἰκονομολόγοι ὕστερα ἀπό τόν Σμίθ. Γιαυτό ὁ Σμίθ συγχέει τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο μέ τό ρευστό συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, καί ἔτσι εἶναι αὐτονόητο πώς ἐκεῖ πού τό κοινωνικό προϊόν παίρνει τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος τά μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν καθώς καί τῶν

μή ἐργατῶν, τά ὑλικά καί τά ἴδια τά μέσα ἐργασίας πρέπει νά τά προμηθεύει τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο.

2. Στόν Σμίθ ὅμως παρεισφρέει καί ἡ φυσιοκρατική ἀντίληψη, μόλο πού ἀντιφάσκει μέ τό ἐσώτερο — πραγματικά ἐπιστημονικό — μέρος τῆς δικῆς του ἄποψης.

Τό προκαταβλημένο κεφάλαιο μετατρέπεται γενικά σέ παραγωγικό κεφάλαιο, δηλ. παίρνει τή μορφή στοιχείων παραγωγῆς, πού τά ἴδια εἶναι προϊόν προηγούμενης ἐργασίας (ἀνάμεσα σ' αὐτά συγκαταλέγεται καί ἡ ἐργατική δύναμη). Μόνο μ' αὐτή τή μορφή μπορεῖ νά λειτουργεῖ μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Ἄν λοιπόν στή θέση τῆς ἴδιας τῆς ἐργατικῆς δύναμης, στήν ὁποία ἔχει μετατραπεῖ τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου, βάλουμε τά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη, εἶναι φανερό πώς τά μέσα αὐτά συντήρησης σάν τέτια δέ διαφέρουν, ὅσον ἀφορᾶ τό ρόλο τους στή δημιουργία ἀξίας, ἀπό τά ἄλλα στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἀπό τίς πρῶτες ὕλες καί ἀπό τήν τροφή τῶν ζώων ἐργασίας. Γιαυτό ἀκριβῶς ὁ Σμίθ, σ' ἕνα σημεῖο, πού τό ἀναφέραμε πιό πάνω (σελ. 202), ἀκολουθώντας τή μέθοδο τῶν φυσιοκρατῶν, τά βάζει στήν ἴδια μοίρα. Τά μέσα συντήρησης δέν μποροῦν ν' ἀξιοποιήσουν μόνα τήν ἀξία τους ἤ νά προσθέσουν μιάν ὑπεραξία σ' αὐτήν. Ἡ ἀξία τους, ὅπως καί ἡ ἀξία τῶν ἄλλων στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, μπορεῖ νά ξαναεμφανιστεῖ μόνο στήν ἀξία τοῦ προϊόντος. Δέν μποροῦν νά προσθέσουν σ' αὐτό περισσότερη ἀξία ἀπ' ὅση ἔχουν τά ἴδια. Ἀπό τό πάγιο κεφάλαιο, πού ἀποτελεῖται ἀπό μέσα ἐργασίας, διαφέρουν, ὅπως καί οἱ πρῶτες ὕλες, τά ἡμικατεργασμένα προϊόντα κλπ., μόνο κατά τό ὅτι (τουλάχιστον γιά τόν κεφαλαιοκράτη πού τά πληρώνει) ἀναλώνονται ὁλοκληρωτικά στό προϊόν πού συμμετέχουν στό σχηματισμό του, καί γιαυτό ἡ ἀξία τους πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ ὁλόκληρη, πράγμα πού γιά τό πάγιο κεφάλαιο γίνεται μόνο βαθμιαῖα, κατά δόσεις. Ὥστε τό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά τήν ἐργατική δύναμη (δηλ. γιά τά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη), ξεχωρίζει τώρα μόνο ὑλικά, καί ὄχι ὅσον ἀφορᾶ τό ρόλο του στό προτσές ἐργασίας καί ἀξιοποίησης, ἀπό τά ὑπόλοιπα ὑλικά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Τό μέρος αὐτό ξεχωρίζει μόνο κατά τό ὅτι μαζί μέ ἕνα μέρος τῶν ἀντικειμενικῶν δημιουργῶν τοῦ προϊόντος (materials [πρῶτες ὕλες] λέει γενικά ὁ Σμίθ) ὑπάγεται στήν κατηγορία τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, σέ ἀντίθεση πρός τό ἄλλο μέρος τῶν ἀντικειμενικῶν δημιουργῶν τοῦ προϊόντος, πού ὑπάγεται στήν κατηγορία τοῦ πάγιου κεφαλαίου.

Τό γεγονός ὅτι τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθούς ἐργασίας ἀνήκει στό ρευστό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου καί ὅτι, σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἔχει μέ ἕνα μέρος τῶν ἀντικειμενικῶν δημιουργῶν τοῦ προϊόντος, μέ τίς πρῶτες ὕλες κλπ., κοινή τήν ἰδιότητα τῆς ρευστότητας, τό γεγονός αὐτό δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό ρόλο πού τό μεταβλητό αὐτό μέρος τοῦ κεφαλαίου παίζει στό προτσές ἀξιοποίησης

ἀντίθετα ἀπό τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου. Ἀφορᾶ μόνο τόν τρόπο πού αὐτό τό μέρος τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας πρέπει μέσω τῆς κυκλοφορίας ν' ἀναπληρώνεται, ν' ἀνανεώνεται, δηλ. ν' ἀναπαράγεται ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος. Τό ἀγόρασμα καί τό ξαναγόρασμα τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἀνήκει στό προτσές τῆς κυκλοφορίας. Ἀλλά μόνο μέσα στό προτσές παραγωγῆς ἡ ἀξία πού ἔχει δαπανηθεῖ σέ ἐργατική δύναμη μετατρέπεται (ὄχι γιά τόν ἐργάτη, ἀλλά γιά τόν κεφαλαιοκράτη), ἀπό καθορισμένο, σταθερό μέγεθος, σέ μέγεθος μεταβλητό, καί μόνον ἔτσι μετατρέπεται γενικά ἡ προκαταβλημένη ἀξία σέ κεφαλαιακή ἀξία, σέ κεφάλαιο, σέ ἀξιοποιούμενη ἀξία. Ἄν ὅμως, ὅπως κάνει ὁ Σμίθ, δέν ὁρίζουν σάν ρευστό συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου τήν ἀξία πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη, ἀλλά τήν ἀξία πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη, τότε γίνεται ἀδύνατη ἡ κατανόηση τῆς διαφορᾶς μεταβλητοῦ καί σταθεροῦ κεφαλαίου, συνεπῶς καί ἡ κατανόηση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς γενικότερα. Ὁ ὁρισμός αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου σάν μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ἀντίθετα ἀπό τό σταθερό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τούς ὑλικούς συντελεστές τοῦ προϊόντος, θάβεται κάτω ἀπό τόν ὁρισμό ὅτι τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη ἀνήκει, ὡς πρός τήν περιστροφή, στό ρευστό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Τό θάψιμο αὐτό ὁλοκληρώνεται μέ τό γεγονός ὅτι στή θέση τῆς ἐργατικῆς δύναμης, σάν στοιχείου τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἀπαριθμοῦνται τά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη. Δέν ἔχει σημασία ἄν ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης προκαταβάλλεται σέ χρῆμα ἤ ἄμεσα σέ μέσα συντήρησης. Ἄν καί, φυσικά, πάνω στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἡ δεύτερη περίπτωση μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ μόνο ἐξαίρεση[24].

Χάρη στό γεγονός ὅτι ὁ Α. Σμίθ καθόρισε ἔτσι τόν ὁρισμό τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου σάν ἀποφασιστική ἰδιότητα τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη, — αὐτό τόν φυσιοκρατικό ὁρισμό χωρίς τίς προϋποθέσεις τῶν φυσιοκρατῶν, — κατάφερε μιά χαρά νά ἐμποδίσει τούς διαδόχους του νά κατανοήσουν πώς τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη, εἶναι μεταβλητό κεφάλαιο. Οἱ βαθύτερες καί ὀρθές ἀναλύσεις πού κάνει ὁ ἴδιος ὁ Σμίθ ἀλλοῦ δέν μπόρεσαν νά ἐπιβληθοῦν, ἐπιβλήθηκε ὅμως αὐτή ἡ λαθεμένη ἄποψή του. Κατοπινοί συγγραφεῖς, μάλιστα, προχώρησαν περισσότερο. Τήν ἰδιότητα νά εἶναι κυκλοφοριακό — σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο — κεφάλαιο δέν τή μετάτρεψαν μόνο σέ απο-

[24] Ὡς ποιό σημεῖο ὁ Α. Σμίθ ἔχει φράξει στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του τό δρόμο γιά τήν κατανόηση τοῦ ρόλου τῆς ἐργατικῆς δύναμης στό προτσές ἀξιοποίησης, τό ἀποδείχνει ἡ παρακάτω φράση, πού, ὅπως καί οἱ φυσιοκράτες, βάζει τήν ἐργασία τῶν ἐργατῶν στήν ἴδια μοίρα μέ τήν ἐργασία τῶν ζώων ἐργασίας: «Ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες του (τοῦ παχτωτῆ), ἀλλά καί τά ζῶα του ἐργασίας εἶναι παραγωγικοί ἐργάτες» (Βιβλίο ΙΙ, κεφ. V, σελ. 253).

φασιστικό ὁρισμό τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη· μετάτρεψαν σέ οὐσιαστικό ὁρισμό τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου τό ὅτι δαπανιέται γιά μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν. Σ' αὐτό προστέθηκε φυσικότατα ἡ διδασκαλία ὅτι τό ἀπόθεμα ἐργασίας πού ἀποτελεῖται ἀπό ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης εἶναι ἕνα δοσμένο μέγεθος, πού ἀπό τή μιά μεριά περιορίζει ὑλικά τό μερτικό τῶν ἐργατῶν στό κοινωνικό προϊόν, ἀπό τήν ἄλλη ὅμως πρέπει ἐπίσης νά ξοδεύεται ὁλόκληρο γιά τήν ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΓΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Ο ΡΙΚΑΡΝΤΟ

Ὁ Ρικάρντο ἀναφέρει τή διαφορά ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο μόνο καί μόνο γιά νά δείξει τίς ἐξαιρέσεις ἀπό τόν κανόνα τῆς ἀξίας, δηλαδή τίς περιπτώσεις ἐκεῖνες, ὅπου τό ὕψος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἐπηρεάζει τίς τιμές. Σχετικά μέ τό σημεῖο αὐτό θά μιλήσουμε μόνο στό ΙΙΙ Βιβλίο.

Ἡ ἀρχική ἀσάφεια ὅμως φανερώνεται ἀπό τήν ἀρχή-ἀρχή στήν ἀδιαφορία, μέ τήν ὁποία παραβάλλει τά παρακάτω: «Αὐτή ἡ διαφορά στό βαθμό τῆς διάρκειας τοῦ πάγιου κεφαλαίου, *καί* αὐτή ἡ ποικιλία στίς ἀναλογίες πού μποροῦν νά συνδυαστοῦν καί τά δυό εἴδη κεφαλαίου» [25].

Ἄν ὅμως θέσουμε τό ἐρώτημα, ποιά εἶναι αὐτά τά δυό εἴδη κεφαλαίου, μᾶς ἀπαντοῦν: «Ἐπίσης οἱ ἀναλογίες ἀνάμεσα στό κεφάλαιο, πού προορίζεται νά συντηρήσει τήν ἐργασία, καί στό κεφάλαιο, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργαλεῖα, μηχανές καί χτίρια, μποροῦν νά συνδυαστοῦν κατά διαφορετικό τρόπο» [26]. Ἑπομένως, πάγιο κεφάλαιο = τά μέσα ἐργασίας, καί κυκλοφοριακό κεφάλαιο = τό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τήν ἐργασία. Ἡ φράση: «κεφάλαιο, πού προορίζεται νά συντηρήσει τήν ἐργασία», εἶναι κιόλας μιά ἀνούσια ἔκφραση, πού τήν ἔχουν δανειστεῖ ἀπό τόν Α. Σμίθ. Τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο τό συγχέουν ἐδῶ, ἀπό τή μιά μεριά, μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, δηλ. μέ τό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργασία. Ἀπό τήν ἄλλη, ὅμως, προκύπτουν διπλά λαθεμένοι ὁρισμοί, ἐπειδή τήν ἀντίθεση δέν τήν ἀντλοῦν ἀπό τό προτσές ἀξιοποίησης, — σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο — ἀλλά ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας (ἡ παλιά σύγχυση τοῦ Σμίθ).

Πρῶτο: Θεωροῦν ἰσάξιες τίς διαφορές στό βαθμό τῆς διάρκειας τοῦ πάγιου κεφαλαίου καί τίς διαφορές στή σύνθεση τοῦ κεφαλαίου ἀπό σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο. Ἡ τελευταία ὅμως διαφορά κα-

[25] «This difference in the degree of durability of fixed capital, *and* this variety in the proportions in which the two sorts of capital may be combined». — *Ricardo*: «Principles of Political Economy», σελ. 25.

[26] «The proportions too, in which the capital that is to support labour, and the capital that is invested in tools, machinery, and buildings, may be variously combined». — Στό ἴδιο.

θορίζει τή διαφορά στήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ πρώτη διαφορά, ἐφόσον πρόκειται γιά τό προτσές ἀξιοποίησης, ἀφορᾶ μόνο τόν τρόπο πού μιά δοσμένη ἀξία μεταβιβάζεται ἀπό τό μέσο παραγωγῆς στό προϊόν· ἐφόσον πρόκειται γιά τό προτσές κυκλοφορίας, ἀφορᾶ μόνο τήν περίοδο τῆς ἀνανέωσης τοῦ δαπανημένου κεφαλαίου, ἤ, μ' ἄλλα λόγια, τό χρόνο, γιά τόν ὁποῖο ἔχει προκαταβληθεῖ. Ἄν, ἀντί ν' ἀποκαλύψουμε τόν ἐσωτερικό μηχανισμό τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς, σταθοῦμε στήν ἄποψη τῶν διαμορφωμένων φαινομένων, τότε πράγματι οἱ διαφορές αὐτές συμπίπτουν. Κατά τή διανομή τῆς κοινωνικῆς ὑπεραξίας ἀνάμεσα στά κεφάλαια, τά τοποθετημένα στούς διάφορους κλάδους παραγωγῆς, οἱ διαφορές στά διάφορα χρονικά διαστήματα, γιά τά ὁποῖα προκαταβάλλεται κεφάλαιο (δηλ. οἱ διαφορές στή διάρκεια ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου), καί οἱ διαφορές στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου (ἑπομένως καί ἡ διαφορά στήν κυκλοφορία τοῦ σταθεροῦ καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου) ἐπενεργοῦν ἰσόμετρα κατά τήν ἐξίσωση τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καί κατά τή μετατροπή τῶν ἀξιῶν σέ τιμές παραγωγῆς.

Δεύτερο: Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προτσές κυκλοφορίας βρίσκονται ἀπό τή μιά πλευρά τά μέσα ἐργασίας: πάγιο κεφάλαιο — καί ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τά ὑλικά ἐργασίας καί ὁ μισθός ἐργασίας: ρευστό κεφάλαιο. Ἀντίθετα, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προτσές ἐργασίας καί ἀξιοποίησης βρίσκονται ἀπό τή μιά πλευρά: τά μέσα παραγωγῆς (μέσα ἐργασίας καί ὑλικά ἐργασίας), σταθερό κεφάλαιο· καί ἀπό τήν ἄλλη: ἡ ἐργατική δύναμη, μεταβλητό κεφάλαιο. Γιά τήν ὀργανική σύνθεση ([*Κ. Μάρξ:* «Τό Κεφάλαιο»], Βιβλίο Ι, κεφάλαιο 23ο, 2, σελ. 643 κ.ἑ.) τοῦ κεφαλαίου δέν ἔχει καμιά σημασία ἄν τό ἴδιο ποσό ἀξίας σταθεροῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖται ἀπό πολλά μέσα ἐργασίας καί λίγα ὑλικά ἐργασίας, ἤ, ἀντίστροφα, ἀπό πολλά ὑλικά ἐργασίας καί λίγα μέσα ἐργασίας, ἐνῶ ὅλα ἐξαρτιοῦνται ἀπό τή σχέση τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μέσα παραγωγῆς πρός τό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη. Ἀντίθετα, ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προτσές κυκλοφορίας, τῆς διαφορᾶς πάγιου καί κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, δέν ἔχει ἐπίσης σημασία σέ ποιές ἀναλογίες ἕνα δοσμένο ποσό ἀξίας κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου χωρίζεται σέ ὑλικά ἐργασίας καί μισθό ἐργασίας. Ἀπό τή μιά ἄποψη τό ὑλικό ἐργασίας κατατάσσεται στήν ἴδια κατηγορία μέ τά μέσα ἐργασίας, σέ ἀντίθεση πρός τήν κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη. Ἀπό τήν ἄλλη ἄποψη τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη κατατάσσεται μαζί μέ τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ὑλικά ἐργασίας, σέ ἀντίθεση πρός τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μέσα ἐργασίας.

Γιαυτό, στόν Ρικάρντο δέν ἐμφανίζεται οὔτε στή μιά οὔτε στήν ἄλλη πλευρά τό μέρος τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ὑλικά ἐργασίας (πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες). Τό μέρος αὐτό ἐξαφανίζεται ὁλότελα. Δέν ἔχει θέση στήν πλευρά τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἐπειδή στόν τρόπο τῆς κυκλοφορίας του συμπίπτει ἀπόλυτα μέ τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη. Ἀπό τήν ἄλλη, δέν ἐπιτρέπεται νά τεθεῖ στήν πλευρά τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, γιατί ἔτσι θά αἴρονταν ἀπό μόνη της ἡ συνταύτιση τῆς ἀντίθεσης: πάγιο καί κυκλοφοριακό κεφάλαιο μέ τήν ἀντίθεση: σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο, συνταύτιση πού ἔχει κληρονομηθεῖ ἀπό τόν Σμίθ καί πού ἔγινε σιωπηρά δεχτή. Ὁ Ρικάρντο ἔχει ἀρκετό λογικό ἔνστιχτο ὥστε νά τό νιώθει αὐτό, καί ἔτσι τοῦτο τό μέρος τοῦ κεφαλαίου ἐξαφανίζεται σ' αὐτόν ὁλότελα.

Γιά νά μιλήσουμε τή γλώσσα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, πρέπει νά παρατηρήσουμε ἐδῶ πώς ὁ κεφαλαιοκράτης τό κεφάλαιο πού δαπανᾶ γιά μισθό ἐργασίας τό προκαταβάλλει κατά διαφορετικά χρονικά διαστήματα, ἀνάλογα μέ τόν τρόπο πού πληρώνει τό μισθό αὐτό, ἄν τόν πληρώνει λχ. κάθε βδομάδα, κάθε μήνα ἤ κάθε τρίμηνο. Στήν πραγματικότητα συμβαίνει τό ἀντίθετο. Ὁ ἐργάτης προκαταβάλλει στόν κεφαλαιοκράτη τήν ἐργασία του γιά μιά ἑβδομάδα, γιά ἕνα μήνα ἤ γιά τρεῖς μῆνες, ἀνάλογα μέ τό ἄν πληρώνεται μέ τήν ἑβδομάδα, μέ τό μήνα ἤ μέ τό τρίμηνο. Ἄν ὁ κεφαλαιοκράτης *ἀγόραζε* τήν ἐργατική δύναμη ἀντί νά τήν πληρώνει ὕστερα ἀπό τή χρησιμοποίησή της, ἄν δηλαδή προπλήρωνε τόν ἐργάτη κάθε μέρα, κάθε ἑβδομάδα, κάθε μήνα ἤ τρίμηνο, θά μποροῦσε νά γίνει λόγος γιά μιά προκαταβολή γιά τά χρονικά αὐτά διαστήματα. Ἐπειδή ὅμως πληρώνει ὅταν πιά ἡ ἐργασία ἔχει λειτουργήσει ἐπί μέρες, ἑβδομάδες ἤ μῆνες, ἀντί ν' ἀγοράσει καί νά πληρώσει τήν ἐργασία γιά τή διάρκεια πού *πρόκειται* νά λειτουργήσει, ἔτσι ὅλη αὐτή ἡ ὑπόθεση δέν εἶναι παρά ἕνα κεφαλαιοκρατικό quid pro quo [ἄλλο ἀντ' ἄλλου], καί ἡ προκαταβολή πού δίνει ὁ ἐργάτης στόν κεφαλαιοκράτη μέ τή μορφή ἐργασίας μετατρέπεται σέ προκαταβολή πού ὁ κεφαλαιοκράτης δίνει μέ τή μορφή χρήματος στόν ἐργάτη. Τά πράγματα δέν ἀλλάζουν καθόλου ἐπειδή ὁ κεφαλαιοκράτης τό ἴδιο τό προϊόν, ἤ τήν ἀξία του, τό ξαναπαίρνει ἀπό τήν κυκλοφορία ἤ τό πραγματοποιεῖ μόνο ὕστερα ἀπό μικρότερα ἤ μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα (μαζί μέ τήν ἐνσωματωμένη σ' αὐτό ὑπεραξία), ἀνάλογα μέ τό διαφορετικό χρόνο πού ἀπαιτεῖ ἡ κατασκευή του ἤ ἀνάλογα μέ τό διαφορετικό χρόνο πού ἀπαιτεῖται γιά τήν κυκλοφορία του. Τόν πουλητή δέν τόν νοιάζει καθόλου τί θά κάνει ὁ ἀγοραστής τό ἐμπόρευμα πού ἀγόρασε. Ὁ κεφαλαιοκράτης δέν ἀποκτᾶ πιό φτηνά μιά μηχανή, ἐπειδή εἶναι ὑποχρεωμένος νά προκαταβάλλει μεμιᾶς ὅλη τήν ἀξία της, ἐνῶ αὐτή ἡ ἴδια ἀξία ἐπιστρέφει σ' αὐτόν ἀπό τήν κυκλοφορία σιγά-σιγά, κατά δόσεις· οὔτε πληρώνει πιό ἀκριβά τό βαμβάκι, ἐπειδή ἡ ἀξία του μπαίνει ὁλόκληρη στήν ἀξία τοῦ προϊόντος πού φτιάχνεται ἀπ' αὐτό κι ἔτσι μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος ἀναπληρώνεται ὁλόκληρη καί μεμιᾶς.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στόν Ρικάρντο.

1. Τό χαρακτηριστικό τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου εἶναι ὅτι ἕνα καθορισμένο, δοσμένο (ἑπομένως σάν τέτιο σταθερό) μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἕνα δοσμένο ποσό ἀξίας (ὑποθέτουμε πώς εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἄν καί δέν ἔχει ἐδῶ σημασία ἄν ὁ μισθός ἐρ-

γασίας εἶναι ἴσος, μεγαλύτερος ἤ μικρότερος ἀπό τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης) ἀνταλλάσσεται μέ μιά αὐτοαξιοποιούμενη, ἀξιοδημιουργό δύναμη — τήν ἐργατική δύναμη, πού δέν ἀναπαράγει μόνο τήν πληρωμένη ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη ἀξία της, μά παράγει ταυτόχρονα μιάν ὑπεραξία, μιάν ἀξία πού δέν ὑπῆρχε προηγούμενα καί πού δέν ἔχει ἀγοραστεῖ μέ κανένα ἰσοδύναμο. Αὐτή ἡ χαρακτηριστική ἰδιότητα τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας καί πού σάν μεταβλητό κεφάλαιο τό ξεχωρίζει toto coelo [ἀπό κάθε ἄποψη] ἀπό τό σταθερό κεφάλαιο, ἐξαφανίζεται ἀπό τή στιγμή πού τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας, ἐξετάζεται μόνο ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προτσές κυκλοφορίας κι ἐμφανίζεται ἔτσι σάν κυκλοφοριακό κεφάλαιο ἀπέναντι στό πάγιο κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μέσα ἐργασίας. Αὐτό βγαίνει κιόλας ἀπό τό γεγονός ὅτι τό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη τό συμπεριλαβαίνουν σέ μιά κατηγορία μαζί μέ ἕνα συστατικό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, μέ τό μέρος πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ὑλικά ἐργασίας, στήν κατηγορία τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, καί τό ἀντιπαραθέτουν σ' ἕνα ἄλλο συστατικό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, στό μέρος πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μέσα ἐργασίας. Ἐδῶ παραβλέπουν ὁλότελα τήν ὑπεραξία, δηλ. ἴσα-ἴσα αὐτό πού μετατρέπει σέ κεφάλαιο τό ποσό τῆς ἀξίας πού ἔχει δαπανηθεῖ. Παραβλέπουν ἐπίσης ὅτι τό μέρος τῆς ἀξίας πού προσθέτει στό προϊόν τό δαπανημένο γιά μισθό ἐργασίας κεφάλαιο ἔχει νεοπαραχθεῖ (ἑπομένως ἔχει πραγματικά ἀναπαραχθεῖ), ἐνῶ τό μέρος τῆς ἀξίας πού προσθέτει ἡ πρώτη ὕλη στό προϊόν δέν ἔχει νεοπαραχθεῖ, δέν ἔχει πραγματικά ἀναπαραχθεῖ, ἀλλά ἁπλῶς ἔχει διατηρηθεῖ, συντηρηθεῖ στήν ἀξία τοῦ προϊόντος, καί γιαυτό ξαναεμφανίζεται ἁπλῶς σάν συστατικό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος. Ἡ διαφορά, ὅπως παρουσιάζεται τώρα ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀντίθεσης ρευστοῦ καί πάγιου κεφαλαίου, συνίσταται μόνο στό ὅτι: ἡ ἀξία τῶν μέσων ἐργασίας, πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν παραγωγή ἑνός ἐμπορεύματος, μπαίνει μόνο ἐνμέρει στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καί γιαυτό ἐπίσης ἀναπληρώνεται μόνο ἐνμέρει μέ τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος, ἑπομένως γενικά ἀναπληρώνεται μόνο τμηματικά καί βαθμιαῖα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί τῶν ἀντικειμένων ἐργασίας (πρῶτες ὕλες κλπ.), πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν παραγωγή ἑνός ἐμπορεύματος, μπαίνει ὁλόκληρη στό ἐμπόρευμα καί γιαυτό ἀναπληρώνεται ὁλόκληρη μέ τήν πούλησή του. Μ' αὐτή τήν ἔννοια, ὡς πρός τό προτσές κυκλοφορίας, τό ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου παρουσιάζεται σάν πάγιο, τό ἄλλο σάν ρευστό ἤ κυκλοφοριακό. Καί στίς δυό περιπτώσεις πρόκειται γιά μεταβίβαση δοσμένων, προκαταβλημένων ἀξιῶν στό προϊόν καί γιά τήν ἐπαναπλήρωσή τους μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος. Ἡ διαφορά συνίσταται τώρα μόνο στό ἄν ἡ μεταβίβαση τῆς ἀξίας, ἑπομένως καί ἡ ἀναπλήρωση τῆς ἀξίας συντελεῖται τμηματικά καί βαθμιαῖα ἤ ὅλη μεμιᾶς. Ἔτσι σβήνεται ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό σταθερό καί τό μεταβλητό κεφάλαιο, πού κρίνει τό πᾶν, ἑπομένως σβήνεται ὅλο τό μυστικό τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ὑπεραξίας

καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, δηλ. οἱ συνθῆκες πού μετατρέπουν σέ κεφάλαιο ὁρισμένες ἀξίες καί τά πράγματα μέ τά ὁποῖα παρασταίνονται. Ὅλα τά συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου διακρίνονται πιά μόνο ἀπό τόν τρόπο τῆς κυκλοφορίας τους (καί ἡ κυκλοφορία τοῦ ἐμπορεύματος ἔχει φυσικά νά κάνει μόνο μέ ὑπάρχουσες πιά δοσμένες ἀξίες)· καί τό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας ἔχει κοινό μέ τό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά πρῶτες ὕλες, ἡμικατεργασμένα προϊόντα καί βοηθητικές ὕλες, ἕναν ἰδιαίτερο τρόπο κυκλοφορίας, σέ ἀντίθεση μέ τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μέσα ἐργασίας.

Καταλαβαίνουμε λοιπόν γιατί ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία διατηροῦσε ἐνστιχτώδικα καί ἀναμασοῦσε ἄκριτα ἕνα ὁλόκληρο αἰώνα ἀπό γενεά σέ γενεά τή σμιθική σύγχυση τῶν κατηγοριῶν «σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο» μέ τίς κατηγορίες «πάγιο καί κυκλοφοριακό κεφάλαιο». Σ' αὐτήν τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας δέ διαφέρει καθόλου πιά ἀπό τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά πρῶτες ὕλες, καί διαφέρει μόνο τυπικά ἀπό τό σταθερό κεφάλαιο — μόνο στό ἄν κυκλοφορεῖται ἀπό τό προϊόν τμηματικά ἤ ὁλόκληρο. Ἔτσι καταχωνιάζεται μεμιᾶς ἡ βάση γιά τήν κατανόηση τῆς πραγματικῆς κίνησης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ἑπομένως καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμετάλλευσης. Πρόκειται μόνο γιά τήν ἐπανεμφάνιση προκαταβλημένων ἀξιῶν.

Στόν Ρικάρντο ἡ ἄκριτη ἀποδοχή τῆς σμιθικῆς σύγχυσης εἶναι πιό ἐνοχλητική ὄχι μόνο ἀπ' ὅ,τι στούς κατοπινούς ἀπολογητές, στούς ὁποίους ἡ σύγχυση τῶν ἐννοιῶν εἶναι μάλλον αὐτό πού δέν τούς ἐνοχλεῖ, μά ἀκόμα καί ἀπ' ὅ,τι στόν Σμίθ, ἐπειδή ὁ Ρικάρντο, ἀντίθετα ἀπ' αὐτόν, ἀναπτύσσει μέ μεγαλύτερη συνέπεια καί ὀξύτητα τήν ἀξία καί τήν ὑπεραξία καί στήν πραγματικότητα ὑποστηρίζει τόν ἐσώτερο Σμίθ ἐνάντια στόν ἐξώτερο.

Στούς φυσιοκράτες δέν ὑπάρχει οὔτε ἴχνος ἀπ' αὐτή τή σύγχυση. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς avances annuelles [χρονιάτικες προκαταβολές] καί στίς avances primitives [ἀρχικές προκαταβολές] ἀφορᾶ μόνο τίς διαφορετικές περίοδες ἀναπαραγωγῆς τῶν διάφορων συστατικῶν τοῦ κεφαλαίου, εἰδικά τοῦ ἀγροτικοῦ κεφαλαίου· ἐνῶ οἱ ἀντιλήψεις τους γιά τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας ἀποτελοῦν ἕνα μέρος τῆς θεωρίας τους, ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτές τίς διακρίσεις, καί μάλιστα τό μέρος πού τό προβάλλουν σάν τό οὐσιαστικό σημεῖο τῆς θεωρίας. Ὁ σχηματισμός τῆς ὑπεραξίας δέν ἐξηγιέται ἀπό τό κεφάλαιο σάν τέτιο, ἀλλά ἀποδίδεται μόνο σέ μιά καθορισμένη σφαίρα παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου, στή γεωργία.

2. Τό οὐσιαστικό στόν ὁρισμό τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου — ἑπομένως καί γιά τή μετατροπή ἑνός ὁποιουδήποτε ποσοῦ ἀξίας σέ κεφάλαιο — εἶναι πώς ὁ κεφαλαιοκράτης ἕνα ὁρισμένο, δοσμένο (καί μ' αὐτή τήν ἔννοια σταθερό) μέγεθος ἀξίας τό ἀνταλλάσσει ⟨μέ ἐργατική δύναμη· μιά ἀξία τήν ἀνταλλάσσει μέ ἀξιοδημιουργό δύναμη⟩· ἕνα μέγεθος ἀξίας — μέ παραγωγή ἀξίας, μέ αὐτοαξιοποίηση. Ὁ οὐσια-

στικός αὐτός ὁρισμός δέν ἀλλάζει καθόλου ἀπό τό ἄν ὁ κεφαλαιοκράτης πληρώνει τόν ἐργάτη σέ χρῆμα ἤ σέ μέσα συντήρησης. Ἀλλάζει ἁπλῶς ὁ τρόπος ὕπαρξης τῆς προκαταβλημένης ἀπ' αὐτόν ἀξίας, πού τή μιά φορά ὑπάρχει μέ τή μορφή χρήματος, μέ τό ὁποῖο ὁ ἐργάτης ἀγοράζει τά μέσα συντήρησής του στήν ἀγορά, καί τήν ἄλλη μέ τή μορφή μέσων συντήρησης, πού τά καταναλώνει ἄμεσα. Ἡ ἀναπτυγμένη κεφαλαιοκρατική παραγωγή προϋποθέτει πράγματι πώς ὁ ἐργάτης πληρώνεται σέ χρῆμα, ὅπως γενικά προϋποθέτει τό προτσές παραγωγῆς πού γίνεται δυνατό μέ τό προτσές κυκλοφορίας, δηλ. τή χρηματική οἰκονομία. Ἡ δημιουργία ὅμως τῆς ὑπεραξίας — ἑπομένως ἡ κεφαλαιοποίηση τοῦ προκαταβλημένου ποσοῦ ἀξίας — δέν προέρχεται οὔτε ἀπό τή χρηματική μορφή, οὔτε ἀπό τή μορφή σέ εἶδος τοῦ μισθοῦ τῆς ἐργασίας ἤ τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Προέρχεται ἀπό τήν ἀνταλλαγή ἀξίας μέ ἀξιοδημιουργό δύναμη, ἀπό τή μετατροπή ἑνός σταθεροῦ μεγέθους σέ μεταβλητό.

Ἡ μεγαλύτερη ἤ μικρότερη παγιότητα τῶν μέσων ἐργασίας ἐξαρτιέται ἀπό τό βαθμό τῆς στερεότητάς του, ἄρα ἀπό μιά φυσική ἰδιότητα. Ἀνάλογα μέ τό βαθμό τῆς στερεότητάς τους, μέ ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους, θά φθείρονται ταχύτερα ἤ βραδύτερα, δηλ. θά λειτουργοῦν μεγαλύτερο ἤ μικρότερο χρονικό διάστημα σάν πάγιο κεφάλαιο. Μά δέν εἶναι καθόλου μόνον αὐτή ἡ φυσική ἰδιότητα τῆς στερεότητας πού τά κάνει νά λειτουργοῦν σάν πάγιο κεφάλαιο. Ἡ πρώτη ὕλη στά ἐργοστάσια κατεργασίας μετάλλου εἶναι ἐξίσου στέρεη μέ τίς μηχανές πού τήν κατεργάζονται καί στερεότερη ἀπό κάμποσα συστατικά αὐτῶν τῶν μηχανῶν, ἀπό τό πετσί, τό ξύλο κλπ. Καί ὅμως τό μέταλλο πού χρησιμεύει σάν πρώτη ὕλη ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, ἐνῶ τό λειτουργοῦν μέσο ἐργασίας, πού εἶναι ἴσως κατασκευασμένο ἀπό τό ἴδιο μέταλλο, ἀποτελεῖ μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Αὐτό λοιπόν πού συντελεῖ νά συμπεριλαβαίνεται τό ἴδιο μέταλλο τή μιά φορά στήν κατηγορία τοῦ πάγιου καί τήν ἄλλη στήν κατηγορία τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου δέν εἶναι ἡ ὑλική σωματική του φύση, δέν εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἤ μικρότερη παροδικότητά του. Ἡ διάκριση αὐτή πηγάζει ἀντίθετα ἀπό τό ρόλο πού παίζει στό προτσές παραγωγῆς, τή μιά φορά σάν ἀντικείμενο ἐργασίας, τήν ἄλλη σάν μέσο ἐργασίας.

Ἡ λειτουργία τοῦ μέσου ἐργασίας στό προτσές παραγωγῆς ἀπαιτεῖ γενικά νά χρησιμεύει πάντα ἀπό τήν ἀρχή κατά τή διάρκεια μιᾶς μεγαλύτερης ἤ μικρότερης περιόδου σέ ἐπαναλαβαινόμενα προτσές ἐργασίας. Ἔτσι, ἡ λειτουργία του ἐπιβάλλει μιά μεγαλύτερη ἤ μικρότερη στερεότητα τοῦ ὑλικοῦ ἀπό τό ὁποῖο φτιάχνεται. Αὐτή καθαυτή ὅμως ἡ στερεότητα τοῦ ὑλικοῦ του δέν εἶναι ἐκείνη πού τό κάνει πάγιο κεφάλαιο. Τό ἴδιο ὑλικό, ὅταν εἶναι πρώτη ὕλη, γίνεται κυκλοφοριακό κεφάλαιο, καί γιά τούς οἰκονομολόγους, πού τή διαφορά ἐμπορευματικοῦ καί παραγωγικοῦ κεφαλαίου τή συγχέουν μέ τή διαφορά κυκλοφοριακοῦ καί πάγιου κεφαλαίου, τό ἴδιο ὑλικό, ἡ ἴδια μηχανή εἶναι κυκλοφοριακό κεφάλαιο σάν προϊόν καί πάγιο κεφάλαιο σάν μέσο ἐργασίας.

Ἔτσι, παρά τό γεγονός ὅτι αὐτό πού κάνει τό μέσο ἐργασίας πάγιο κεφάλαιο δέν εἶναι ἡ στερεότητα τοῦ ὑλικοῦ ἀπό τό ὁποῖο εἶναι φτιαγμένο, ὡστόσο ὁ ρόλος του σάν μέσου ἐργασίας ἀπαιτεῖ νά ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα σχετικά στέρεο ὑλικό. Γιαυτό, ἡ στερεότητα τοῦ ὑλικοῦ του εἶναι ἕνας ἀπό τούς ὅρους τῆς λειτουργίας του σάν μέσου ἐργασίας, ἑπομένως καί ἡ ὑλική βάση τοῦ τρόπου κυκλοφορίας, πού τό κάνει πάγιο κεφάλαιο. Μέ ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους ἡ μεγαλύτερη ἤ μικρότερη φθαρτότητα τοῦ ὑλικοῦ του τοῦ βάζει σέ μικρότερο ἤ μεγαλύτερο βαθμό τή σφραγίδα τῆς παγιότητας, συνεπῶς εἶναι πολύ οὐσιαστικά συνυφασμένη μέ τήν ἰδιότητά του σάν πάγιο κεφάλαιο.

Ἄν λοιπόν τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη τό ἐξετάσουμε ἀποκλειστικά ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, δηλ. σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο κεφάλαιο· ἄν ἑπομένως μπερδέψουμε τίς διαφορές σταθεροῦ καί μεταβλητοῦ κεφαλαίου μέ τίς διαφορές πάγιου καί κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, εἶναι φυσικό, μιά καί ἡ ὑλική πραγματικότητα τοῦ μέσου ἐργασίας ἀποτελεῖ οὐσιαστική βάση τοῦ χαρακτήρα του σάν πάγιου κεφαλαίου, νά συναγάγουμε ἀπό τήν ὑλική πραγματικότητα τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη τό χαρακτήρα του σάν κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο κεφάλαιο, καί ἔπειτα πάλι νά καθορίσουμε τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο μέ βάση τήν ὑλική πραγματικότητα τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

Ἡ πραγματική ὕλη τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐργασία, ἡ δρώσα, ἀξιοδημιουργός ἐργατική δύναμη, ἡ ζωντανή ἐργασία, πού ὁ κεφαλαιοκράτης τήν παίρνει σέ ἀντάλλαγμα νεκρῆς, ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας καί τήν ἐνσωματώνει στό κεφάλαιό του, καί μόνο χάρη σ' αὐτό ἡ ἀξία πού βρίσκεται στά χέρια του μετατρέπεται σέ αὐτοαξιοποιούμενη ἀξία. Αὐτήν ὅμως τήν αὐτοαξιοποιούμενη δύναμη ὁ κεφαλαιοκράτης δέν τήν πουλάει. Ἀποτελεῖ πάντα συστατικό μόνο μέρος τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου, ὅπως καί τά μέσα του ἐργασίας· δέν ἀποτελεῖ ποτέ συστατικό μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ του κεφαλαίου, ὅπως λχ. τό ἕτοιμο προϊόν πού πουλάει. Μέσα στό προτσές παραγωγῆς τά μέσα ἐργασίας, σάν συστατικά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, δέν ἀντιπαρατίθενται στήν ἐργατική δύναμη σάν πάγιο κεφάλαιο, ὅπως δέ συμπίπτουν μ' αὐτήν, σάν κυκλοφοριακό κεφάλαιο, τό ὑλικό ἐργασίας καί οἱ βοηθητικές ὕλες· καί στά δυό ἡ ἐργατική δύναμη ἀντιπαρατίθεται σάν προσωπικός συντελεστής, ἐνῶ αὐτά ἀποτελοῦν τούς ὑλικούς συντελεστές — αὐτό ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προτσές ἐργασίας. Καί τά δυό ἀντιπαρατίθενται στήν ἐργατική δύναμη, στό μεταβλητό κεφάλαιο σάν σταθερό κεφάλαιο — αὐτό ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προτσές ἀξιοποίησης. Ἤ, ἄν πρόκειται νά γίνει ἐδῶ λόγος γιά μιά ὑλική διαφορά, ἐφόσον ἐπιδρᾶ στό προτσές κυκλοφορίας, ἡ διαφορά αὐτή εἶναι ἁπλῶς τούτη: ἀπό τή φύση τῆς ἀξίας, πού δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία.

καί ἀπό τή φύση τῆς δρώσας ἐργατικῆς δύναμης, πού δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ἀντικειμενοποιούμενη ἐργασία, ἕπεται πώς κατά τή διάρκεια τῆς λειτουργίας της ἡ ἐργατική δύναμη δημιουργεῖ ἀκατάπαυτα ἀξία καί ὑπεραξία: πώς αὐτό πού ἀπό τήν πλευρά της παρουσιάζεται σάν κίνηση, σάν δημιουργία ἀξίας, ἀπό τήν πλευρά τοῦ προϊόντος της παρουσιάζεται μέ τή μορφή ἠρεμίας, σάν δημιουργημένη πιά ἀξία. Ὅταν ἔχει δράσει ἡ ἐργατική δύναμη, τό κεφάλαιο δέν τό ἀποτελοῦν πιά ἀπό τή μιά ἐργατική δύναμη καί ἀπό τήν ἄλλη μέσα παραγωγῆς. Ἡ κεφαλαιακή ἀξία, πού εἶχε δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη, εἶναι τώρα ἡ ἀξία, πού (+ τήν ὑπεραξία) ἔχει προστεθεῖ στό προϊόν. Γιά νά ἐπαναληφθεῖ τό προτσές, πρέπει νά πουληθεῖ τό προϊόν καί μέ τό χρῆμα πού θά εἰσπραχθεῖ ἔτσι ν' ἀγοράζεται πάντα ἀπό τήν ἀρχή ἡ ἐργατική δύναμη καί νά ἐνσωματώνεται στό παραγωγικό κεφάλαιο. Αὐτό δίνει τότε στό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη, καθώς καί στό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ὑλικό ἐργασίας κλπ., τό χαρακτήρα κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου σέ ἀντίθεση πρός τό κεφάλαιο πού μένει παγιωμένο στά μέσα ἐργασίας.

Ἄν ἀντίθετα, τό δευτερεύοντα ὁρισμό τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, πού εἶναι κοινός μέ τόν ὁρισμό ἑνός μέρους τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου (τῶν πρώτων καί τῶν βοηθητικῶν ὑλῶν), τόν μετατρέψουμε σέ κύριο ὁρισμό τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη, — καί συγκεκριμένα τό γεγονός ὅτι ἡ ἀξία πού ἔχει δαπανηθεῖ γι' αὐτό μεταβιβάζεται ὁλόκληρη στό προϊόν, γιά τήν παραγωγή τοῦ ὁποίου καταναλώνεται, καί ὄχι βαθμιαῖα καί τμηματικά, ὅπως γίνεται μέ τό πάγιο κεφάλαιο, καί πώς ἑπομένως πρέπει ἐπίσης ν' αναπληρωθεῖ ὁλόκληρο ἀπό τήν πούληση τοῦ προϊόντος — τότε πρέπει, ἀπό ὑλική ἄποψη καί τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας νά μήν ἀποτελεῖται ἀπό δρώσα ἐργατική δύναμη, ἀλλά ἀπό τά ὑλικά στοιχεῖα πού ἀγοράζει ὁ ἐργάτης μέ τό μισθό του, ἑπομένως ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κοινωνικοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, πού μπαίνει στήν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη — ἀπό μέσα συντήρησης. Τότε τό πάγιο κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό τά μέσα ἐργασίας, πού φθείρονται πιό ἀργά καί πού γιαυτό χρειάζεται ν' ἀναπληρώνονται πιό ἀργά, καί τό δαπανημένο γιά ἐργατική δύναμη κεφάλαιο — ἀπό τά μέσα συντήρησης (πού ἔχουν μικρότερη διάρκεια ζωῆς), πού χρειάζονται ν' ἀναπληρώνονται γρηγορότερα.

Ὡστόσο σβήνουν τά ὅρια τῆς γρηγορότερης ἤ βραδύτερης παροδικότητας.

«Ἡ τροφή καί τά ροῦχα πού καταναλώνει ὁ ἐργάτης, τά χτίρια ὅπου ἐργάζεται, τά ἐργαλεῖα πού τόν βοηθᾶνε στή δουλιά του, εἶναι ὅλα παροδικῆς φύσης. Ὑπάρχει ὅμως τεράστια διαφορά στό χρόνο πού βαστᾶνε αὐτά τά διάφορα κεφάλαια. Μιά ἀτμομηχανή βαστάει περισσότερο ἀπό ἕνα καράβι, τό καράβι περισσότερο ἀπό τά ροῦχα τοῦ ἐργάτη, τά ροῦχα πάλι τοῦ ἐργάτη περισσότερο ἀπό τήν τροφή πού τρώει»[27].

Ὁ Ρικάρντο ξεχνᾶ ἐδῶ τό σπίτι, ὅπου κάθεται ὁ ἐργάτης, τά ἔπιπλά του, τά ἐργαλεῖα του κατανάλωσης, δηλ. τά μαχαιροπήρουνα, τά πιατικά κλπ., πού ὅλα ἔχουν τόν ἴδιο χαρακτήρα τῆς στερεότητας, ὅπως καί τά μέσα ἐργασίας. Τά ἴδια πράγματα, οἱ ἴδιες κατηγορίες πραγμάτων ἐμφανίζονται στή μιά περίπτωση σάν μέσα κατανάλωσης, στήν ἄλλη σάν μέσα ἐργασίας.

Ἡ διαφορά, ὅπως τή διατυπώνει ὁ Ρικάρντο, εἶναι ἡ ἑξῆς: «Ἀνάλογα μέ τό ἄν τό κεφάλαιο φθείρεται γρήγορα καί πρέπει ν' αναπαράγεται συχνά, ἤ ἀνάλογα μέ τό ἄν καταναλώνεται ἀργά, τό κατατάσσουν στό κυκλοφοριακό ἤ στό πάγιο κεφάλαιο»[28].

Σ' αὐτά προσθέτει: «Ἀσήμαντος χωρισμός, ὅπου ἐπιπλέον δέν μπορεῖ νά τραβηχτεῖ μέ ἀκρίβεια ἡ γραμμή διαχωρισμοῦ»[29].

Ἔτσι ξαναγυρίσαμε μέ τό καλό στούς φυσιοκράτες, γιά τούς ὁποίους ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς avances annuelles [χρονιάτικες προκαταβολές] καί στίς avances primitives [ἀρχικές προκαταβολές] ἦταν διαφορά στό χρόνο τῆς κατανάλωσης καί συνεπῶς στό χρόνο ἀναπαραγωγῆς τοῦ χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου. Μόνο πού αὐτό, πού γιά τούς φυσιοκράτες ἐκφράζει ἕνα σπουδαῖο γιά τήν κοινωνική παραγωγή φαινόμενο καί πού στό Tableau économique παρασταίνεται ἐπίσης σέ συνάρτηση μέ τό προτσές κυκλοφορίας, μετατρέπεται ἐδῶ σέ μιά ὑποκειμενική καί, ὅπως λέει ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο, περιττή διάκριση.

Ὅταν τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργασία διαφέρει ἀπό τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μέσα ἐργασίας μόνο ὡς πρός τήν περίοδο τῆς ἀναπαραγωγῆς του, ἑπομένως καί ὡς πρός τό χρόνο τῆς κυκλοφορίας του, ὅταν τό ἕνα μέρος ἀποτελεῖται ἀπό μέσα συντήρησης καί τό ἄλλο ἀπό μέσα ἐργασίας, ἔτσι πού τά πρῶτα νά διαφέρουν ἀπό τά δεύτερα μόνο ὡς πρός τήν ταχύτερη φθορά τους, ἐνῶ τά ἴδια τά δεύτερα μέ τή σειρά τους διαφέρουν τό ἕνα ἀπ' τ' ἄλλο ὡς πρός τήν ταχύτητα τῆς φθορᾶς τους, — ὅταν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, σβήνει φυσικά κάθε differentia specifica [εἰδοποιός διαφορά] ἀνάμεσα στό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά

[27] «The food and clothing consumed by the labourer, the buildings in which he works, the implements with which his labour is assisted, are all of a perishable nature. There is, however, a vast difference in the time for which these different capitals will endure: a steam-engine will last longer than a ship, a ship than the clothing of the labourer, and the clothing of the labourer longer than the food which he consumes». — *Ricardo:* «Principles etc.», σελ. 26.

[28] «According as capital is rapidly perishable and requires to be frequently reproduced, or is of slow consumption, it is classed under the heads of circulating, or of fixed capital» [σελ. 26].

[29] «A division not essential, and in which the line of demarcation cannot be accurately drawn» [σελ. 26].

ἐργατική δύναμη καί στό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μέσα παραγωγῆς.

Αὐτό ἀντιφάσκει πέρα γιά πέρα μέ τή διδασκαλία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ἀξία, καθώς καί μέ τή θεωρία του γιά τό κέρδος, πού στήν πραγματικότητα εἶναι θεωρία τῆς ὑπεραξίας. Ὁ Ρικάρντο ἐξετάζει γενικά τή διαφορά πάγιου καί κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, μόνο ἐφόσον διάφορες ἀναλογίες καί τῶν δυό αὐτῶν κεφαλαίων σέ διάφορους κλάδους παραγωγῆς ἐπηρεάζουν — μέ ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια — τό νόμο τῆς ἀξίας, καί συγκεκριμένα ἐξετάζει κατά πόσο θίγει τίς τιμές μιά αὔξηση ἤ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ἐξαιτίας αὐτῶν τῶν περιστατικῶν. Μά ἀκόμα καί μέσα στά πλαίσια αὐτῆς τῆς περιορισμένης ἐξέτασης κάνει τά μεγαλύτερα λάθη, ἐπειδή μπερδεύει τό πάγιο καί τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο μέ τό σταθερό καί τό μεταβλητό, καί πραγματικά ξεκινάει στήν ἐξέτασή του ἀπό μιά ὁλότελα λαθεμένη βάση. Ἑπομένως, 1) ἐφόσον τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη πρέπει νά ὑπαχθεῖ στήν κατηγορία τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, αναπτύσσονται λαθεμένα οἱ ὁρισμοί τοῦ ἴδιου τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, καί εἰδικά οἱ ὅροι πού ἔχουν σάν ἀποτέλεσμα νά ὑπαχθεῖ στήν κατηγορία αὐτή τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργασία· 2) γίνεται σύγχυση ἀνάμεσα στόν ὁρισμό, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο εἶναι μεταβλητό τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργασία, καί στόν ὁρισμό, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο εἶναι κυκλοφοριακό σέ ἀντίθεση πρός τό πάγιο κεφάλαιο.

Εἶναι ἐξαρχῆς φανερό πώς ὁ ὁρισμός τοῦ δαπανημένου γιά ἐργατική δύναμη κεφαλαίου σάν κυκλοφοριακοῦ ἤ ρευστοῦ εἶναι ἕνας δευτερεύων ὁρισμός, ὅπου ἔχει σβηστεῖ ἡ differentia specifica [εἰδοποιός διαφορά] του στό προτσές τῆς παραγωγῆς· ἐπειδή σ' αὐτό τόν ὁρισμό, ἀπό τή μιά μεριά, εἶναι ἰσότιμα τά κεφάλαια πού ἔχουν δαπανηθεῖ γιά ἐργασία καί τά κεφάλαια πού ἔχουν δαπανηθεῖ γιά πρῶτες ὕλες κλπ.· μιά κατηγορία, πού ἕνα μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τό ταυτίζει μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, δέν παίρνει ὑπόψη της τή differentia specifica τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ ἀντίθεση πρός τό σταθερό. Ἀπό τήν ἄλλη, εἶναι ἀλήθεια πώς ἀντιπαραθέτουν τό ἕνα στ' ἄλλο τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργασία καί τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μέσα ἐργασίας, ὅμως σέ καμιά περίπτωση ἐπειδή μπαίνουν κατά ὁλότελα διαφορετικό τρόπο στήν παραγωγή τῆς ἀξίας, ἀλλά ἐπειδή ἡ δοσμένη τους ἀξία μεταβιβάζεται καί ἀπό τά δυό στό προϊόν, μόνο πού μεταβιβάζεται κατά διαφορετικά χρονικά διαστήματα.

Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις πρόκειται γιά τό *πῶς* μιά δοσμένη ἀξία πού ἔχει δαπανηθεῖ στό προτσές τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος — ἀδιάφορο ἄν πρόκειται γιά μισθό τῆς ἐργασίας, τιμή τῆς πρώτης ὕλης ἤ τιμή τῶν μέσων ἐργασίας — μεταβιβάζεται στό προϊόν καί ἔτσι κυκλοφορεῖται ἀπό τό προϊόν καί μέ τήν πούλησή του ἐπαναφέρεται στήν ἀφετηρία της ἤ ἀναπληρώνεται. Ἡ μοναδική διαφορά συνίσταται ἐδῶ στό «*πῶς*», στόν ἰδιαίτερο τρόπο τῆς μεταβίβασης, ἑπομένως καί τῆς κυκλοφορίας αὐτῆς τῆς ἀξίας.

Ἄν τώρα ἡ τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης, πού σέ κάθε περίπτωση καθορίζεται ἀπό τά πρίν μέ συμβόλαιο, πληρώνεται σέ χρῆμα ἤ σέ μέσα συντήρησης, δέν ἀλλάζει τίποτα στόν χαρακτήρα της, στό ὅτι δηλ. ἀποτελεῖ μιά καθορισμένη δοσμένη τιμή. Ὡστόσο, ὅταν ὁ μισθός ἐργασίας πληρώνεται σέ χρῆμα, εἶναι φανερό πώς στό προτσές τῆς παραγωγῆς δέν μπαίνει τό ἴδιο τό χρῆμα, ὅπως γίνεται μέ τά μέσα παραγωγῆς, πού στό προτσές τῆς παραγωγῆς μπαίνει ὄχι μόνο ἡ ἀξία, ἀλλά καί ἡ ὕλη τους. Ἄν ἀντίθετα τά μέσα συντήρησης πού ἀγοράζει ὁ ἐργάτης μέ τό μισθό του ὑπαχθοῦν ἄμεσα μαζί μέ τίς πρῶτες ὕλες κλπ. σέ μιά κατηγορία, σάν ὑλική μορφή τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, καί ἀντιπαρατεθοῦν στά μέσα ἐργασίας, τότε τό γεγονός αὐτό δίνει στήν ὑπόθεση μιάν ἄλλη ὄψη. Ἄν ἡ ἀξία αὐτῶν τῶν πραγμάτων, τῶν μέσων παραγωγῆς, μεταβιβάζεται στό προϊόν κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές ἐργασίας, τότε καί ἡ ἀξία ἐκείνων τῶν ἄλλων πραγμάτων, τῶν μέσων συντήρησης, ξαναεμφανίζεται στήν ἐργατική δύναμη, πού τά καταναλώνει, καί μέ τή δράση της μεταβιβάζεται κι αὐτή στό προϊόν. Σ' ὅλα αὐτά πρόκειται ἐξίσου γιά τήν ἁπλή ἐπανεμφάνιση στό προϊόν τῶν ἀξιῶν πού ἔχουν προκαταβληθεῖ κατά τή διάρκεια τῆς παραγωγῆς. (Οἱ φυσιοκράτες τό ἔπαιρναν αὐτό στά σοβαρά καί γιαυτό ἀρνοῦνταν ὅτι ἡ βιομηχανική ἐργασία δημιουργεῖ ὑπεραξία.) Ἔτσι λχ. στό σημεῖο πού ἀναφέραμε κιόλας ὁ Οὐάιλαντ γράφει: «Ἀνεξάρτητα ἀπό τή μορφή πού ξαναεμφανίζεται τό κεφάλαιο... μεταβάλλονται ἐπίσης καί τά διάφορα εἴδη τροφῆς, ἐνδυμασίας καί κατοικίας, πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν ὕπαρξη καί τήν εὐημερία τοῦ ἀνθρώπου. Στό πέρασμα τοῦ χρόνου καταναλώνονται, καί ἡ ἀξία τους ξαναεμφανίζεται κλπ.» («Elements of Political Economy», σελ. 31, 32). Οἱ κεφαλαιακές ἀξίες πού προκαταβλήθηκαν στήν παραγωγή μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς καί μέσων συντήρησης ξαναεμφανίζονται ἐδῶ ἐξίσου στήν ἀξία τοῦ προϊόντος. Ἔτσι ὅμως πραγματοποιήθηκε αἰσίως ἡ μετατροπή τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς σ' ἕνα πλέριο μυστήριο καί χάθηκε ὁλότελα ἀπό τό ὀπτικό πεδίο ἡ προέλευση τῆς ὑπεραξίας πού περιέχεται στό προϊόν.

Ἔτσι ὁλοκληρώνεται κι ὁ χαρακτηριστικός γιά τήν ἀστική πολιτική οἰκονομία φετιχισμός, ὁ ὁποῖος μετατρέπει τόν κοινωνικό οἰκονομικό χαρακτήρα, πού ἐπιβάλλεται στά πράγματα μέσα στό κοινωνικό προτσές παραγωγῆς, σέ χαρακτήρα φυσικό, πού πηγάζει ἀπό τήν ὑλική φύση αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ἔτσι λχ. ἡ ἔκφραση «τά μέσα ἐργασίας εἶναι πάγιο κεφάλαιο» εἶναι σχολαστικός ὁρισμός πού ὁδηγεῖ σέ ἀντιφάσεις καί σύγχυση. Ἀπαράλλαχτα ὅπως κατά τήν ἐξέταση τοῦ προτσές ἐργασίας (Βιβλίο Ι, κεφ. 5ο [σελ. 193 — 197]) ἀποδείξαμε πώς τό ζήτημα, ἄν σ' ἕνα καθορισμένο προτσές ἐργασίας τά ὑλικά συστατικά μέρη λειτουργοῦν σάν μέσα ἐργασίας, σάν ὑλικό ἐπεξεργασίας ἤ σάν προϊόν, ἐξαρτιέται ὁλοκληρωτικά ἀπό τόν

κάθε φορά ρόλο τους στό προτσές αὐτό — ἀπαράλλαχτα ἔτσι καί τά μέσα ἐργασίας εἶναι πάγιο κεφάλαιο μόνον ἐκεῖ ὅπου γενικά τό προτσές παραγωγῆς εἶναι κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγῆς καί ἑπομένως τά μέσα παραγωγῆς γενικά εἶναι κεφάλαιο, ἔχουν τόν οἰκονομικό καθορισμό, τόν κοινωνικό χαρακτήρα τοῦ κεφαλαίου. Καί δεύτερο εἶναι πάγιο κεφάλαιο μόνο ἄν μεταβιβάζουν τήν ἀξία τους στό προϊόν κατά ἕνα ἰδιαίτερο τρόπο. Ἄν ὄχι, τότε μένουν μέσα ἐργασίας χωρίς νά εἶναι πάγιο κεφάλαιο. Τό ἴδιο οἱ βοηθητικές ὕλες, λχ. τά λιπάσματα, μετατρέπονται σέ πάγιο κεφάλαιο, μόλο πού δέν εἶναι μέσα ἐργασίας, ἄν μεταβιβάζουν ἀξία μέ τόν ἴδιο ἰδιαίτερο τρόπο, ὅπως καί τό μεγαλύτερο μέρος τῶν μέσων ἐργασίας. Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά ὁρισμούς, στούς ὁποίους ὑπάγονται τά πράγματα. Πρόκειται γιά καθορισμένες λειτουργίες, πού ἐκφράζονται μέ καθορισμένες κατηγορίες.

Ἄν τά μέσα συντήρησης αὐτά καθαυτά καί σέ ὁποιεσδήποτε συνθῆκες ἔχουν τήν ἰδιότητα νά εἶναι κεφάλαιο δαπανημένο γιά μισθό ἐργασίας, τότε αὐτή ἡ ἰδιότητα «νά συντηρεῖ τήν ἐργασία», to support labour (*Ricardo*: «Principles etc.», σελ. 25), γίνεται ἐπίσης χαρακτηριστικό αὐτοῦ τοῦ «κυκλοφοριακοῦ» κεφαλαίου. Ἄν λοιπόν τά μέσα συντήρησης δέν ἦταν «κεφάλαιο», δέ θά συντηροῦσαν τήν ἐργατική δύναμη· ἐνῶ ὁ κεφαλαιακός τους χαρακτήρας δίνει σ' αὐτά ἀκριβῶς τήν ἰδιότητα νά συντηροῦν τό *κεφάλαιο* μέ ξένη ἐργασία.

Ἄν τά μέσα συντήρησης αὐτά καθαυτά εἶναι κυκλοφοριακό κεφάλαιο, — ἀφοῦ μετατραπεῖ τό κεφάλαιο αὐτό σέ μισθό ἐργασίας — τότε προκύπτει ἀκόμα πώς τό μέγεθος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἐξαρτιέται ἀπό τή σχέση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν πρός τή δοσμένη μάζα τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, — πρόκειται γιά μιά ἀρεστή στούς οἰκονομολόγους θέση — ἐνῶ στήν πραγματικότητα ἡ μάζα τῶν μέσων συντήρησης, πού ἀποσύρει ὁ ἐργάτης ἀπό τήν ἀγορά, καί ἡ μάζα τῶν μέσων συντήρησης, πού διαθέτει ὁ κεφαλαιοκράτης γιά δική του κατανάλωση, ἐξαρτιοῦνται ἀπό τή σχέση τῆς ὑπεραξίας πρός τήν τιμή τῆς ἐργασίας.

Ὁ Ρικάρντο, ὅπως καί ὁ Μπάρτον[29α], συγχέει παντοῦ τή σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρός τό σταθερό μέ τή σχέση τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου πρός τό πάγιο. Θά δοῦμε ἀργότερα, πῶς αὐτό νοθεύει τήν ἔρευνά του γιά τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Ὁ Ρικάρντο ταυτίζει ἀκόμα τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο μέ τίς διαφορές πού προκύπτουν κατά τήν περιστροφή ἀπό αἰτίες διαφορετικές ἀπό τήν πιό πάνω διαφορά: «Πρέπει ἀκόμα νά παρατηρήσουμε πώς τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο μπορεῖ νά κυκλοφορεῖ ἤ νά ἐπιστρέφει κατά πολύ ἄνισα χρονικά διαστήματα σ' αὐτόν πού τό χρησιμοποιεῖ. Τό στάρι πού ἀγοράζει ὁ παχτωτής γιά νά τό σπείρει εἶναι πάγιο κεφάλαιο, ἄν συγκριθεῖ μέ τό στάρι πού ἀγοράζει ὁ ἀρτοποιός γιά νά τό μετατρέψει σέ ψωμί. Ὁ πρῶτος τό ἀφήνει στή γῆ καί μπορεῖ νά τό ξαναπάρει μόνο ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο· ὁ δεύτερος μπορεῖ νά τό δώσει νά τό ἀλέσουν καί νά τό πουλήσει ὕστερα σάν ψωμί στούς πελάτες του, ἔτσι πού μέσα σέ μιά ἑβδομάδα ἔχει πάλι ἐλεύθερο τό κεφάλαιό του γιά νά ξαναρχίσει μ' αὐτό τήν ἴδια ἤ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἐπιχείρηση»[30].

Τό χαρακτηριστικό ἐδῶ εἶναι πώς τό στάρι, μόλο πού χρησιμεύει σάν σπόρος, δηλ. ὄχι σάν μέσο συντήρησης ἀλλά σάν πρώτη ὕλη, εἶναι, πρῶτο, κυκλοφοριακό κεφάλαιο, γιατί αὐτό καθαυτό εἶναι μέσο συντήρησης, καί, δεύτερο, εἶναι πάγιο κεφάλαιο, γιατί ἡ ἐπαναροή του ἐκτείνεται σ' ἕνα ὁλόκληρο χρόνο. Ὅμως δέν εἶναι μόνο ἡ βραδύτερη ἤ ἡ ταχύτερη ἐπαναροή του πού μετατρέπει ἕνα μέσο παραγωγῆς σέ πάγιο κεφάλαιο, ἀλλά ὁ καθορισμένος τρόπος πού δίνει τήν ἀξία του στό προϊόν.

Ἡ σύγχυση πού προκάλεσε ὁ Α. Σμίθ ὁδήγησε στά παρακάτω ἀποτελέσματα:

1. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό ρευστό κεφάλαιο συγχέεται μέ τή διαφορά ἀνάμεσα στό παραγωγικό καί στό ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Ἔτσι λχ. ἡ ἴδια μηχανή εἶναι κυκλοφοριακό κεφάλαιο, ὅταν βρίσκεται σάν ἐμπόρευμα στήν ἀγορά, καί πάγιο, ὅταν εἶναι ἐνσωματωμένη στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Ἐδῶ ὅμως εἶναι ἀπολύτως ἀκατανόητο, γιατί ἕνα καθορισμένο εἶδος κεφαλαίου πρέπει νά εἶναι περισσότερο πάγιο ἤ περισσότερο κυκλοφοριακό ἀπό ἕνα ἄλλο.

2. Κάθε κυκλοφοριακό κεφάλαιο ταυτίζεται μέ τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε ἤ πού πρόκειται νά δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας. Αὐτό κάνουν λχ. ὁ Τζ. Στ. Μίλλ καί ἄλλοι.

3. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό μεταβλητό καί στό σταθερό κεφάλαιο, πού ἤδη ὁ Μπάρτον, ὁ Ρικάρντο καί ἄλλοι τή συγχέουν μέ τή διαφορά κυκλοφοριακοῦ καί πάγιου κεφαλαίου, ἀνάγεται τελικά ὁλότελα σέ τούτη, ὅπως τό κάνει λχ. ὁ Ράμσαιη, γιά τόν ὁποῖο ὅλα τά μέσα παραγωγῆς, οἱ πρῶτες ὕλες κλπ., καθώς καί τά μέσα ἐργασίας

[29α] «Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society», London 1817. **Ἕνα σχετικό χωρίο ἀναφέρεται στό Βιβλίο Ι, σελ. 654, ὑποσημείωση 79.**

[30] «It is also to be observed that the circulating capital may circulate, or be returned to its employer, in very unequal times. The wheat bought by a farmer to sow is comparatively a fixed capital to the wheat purchased by a baker to make into loaves. The one leaves it in the ground, and can obtain no return for a year; the other can get it ground into flour, sell it as bread to his customers, and have his capital free, to renew the same, or commence any other employment in a week» (*Ricardo*: «Principles etc.» σελ. 26 — 27).

εἶναι πάγιο κεφάλαιο καί μόνο τό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας εἶναι κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Ἐπειδή ὅμως ἡ ἀναγωγή γίνεται μ' αὐτή τή μορφή δέν ἀντιλαμβάνονται τήν πραγματική διαφορά ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο.

4. Στούς νεότατους ἄγγλους, καί ἰδίως στούς σκώτους οἰκονομολόγους, πού ὅλα τά ἐξετάζουν ἀπό τήν ἀνείπωτα στενοκέφαλη ἄποψη τοῦ τραπεζικοῦ ὑπαλλήλου, ὅπως οἱ Μάκ Λήοντ, Πάτερσον καί ἄλλοι, ἡ διαφορά πάγιου καί κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου μετατρέπεται σέ διαφορά money at call καί money not at call (κατατεθειμένο χρῆμα, πού μπορεῖ ν' ἀποσυρθεῖ χωρίς προειδοποίηση ἤ μόνο ὕστερα ἀπό προειδοποίηση).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ἄς πάρουμε δυό κλάδους παραγωγῆς μέ ἴση ἐργάσιμη ἡμέρα, ἄς πoῦμε μέ δεκάωρο προτσές ἐργασίας, λχ. τή βαμβακονηματουργία καί τήν κατασκευή ἀτμομηχανῶν σιδηροδρόμου. Στόν ἕνα κλάδο παράγεται κάθε μέρα, κάθε ἑβδομάδα, μιά ορισμένη ποσότητα ἕτοιμου προϊόντος, βαμβακερό νῆμα· στόν ἄλλο πρέπει τό προτσές ἐργασίας νά ἐπαναλαβαίνεται ἴσως ἐπί τρεῖς μῆνες, γιά νά κατασκευαστεῖ ἕνα ἕτοιμο προϊόν, μιά ἀτμομηχανή σιδηροδρόμου. Στήν πρώτη περίπτωση τό προϊόν εἶναι διαιρετό ἀπό τή φύση του, καί κάθε μέρα ἤ κάθε ἑβδομάδα ξαναρχίζει ἡ ἴδια ἐργασία. Στήν ἄλλη περίπτωση τό προτσές ἐργασίας εἶναι συνεχές, περιλαβαίνει ἕνα μεγάλο σχετικά ἀριθμό ἡμερήσιων προτσές ἐργασίας, πού στή σύνδεσή τους, στή συνέχεια τῶν πράξεών τους δίνουν ἕνα ἕτοιμο προϊόν μόνο ὕστερα ἀπό μεγάλο σχετικά χρονικό διάστημα. Μόλο πού κι ἐδῶ εἶναι ἴδια ἡ διάρκεια τοῦ καθημερινοῦ προτσές ἐργασίας, ὑπάρχει ὡστόσο πολύ σημαντική διαφορά στή διάρκεια τῆς πράξης τῆς παραγωγῆς, δηλ. στή συνολική διάρκεια τῶν ἐπαναλαβαινόμενων προτσές ἐργασίας, πού ἀπαιτοῦνται γιά νά δόσουν ἕτοιμο τό προϊόν, γιά νά τό στείλουν σάν ἐμπόρευμα στήν ἀγορά, ἑπομένως, γιά νά τό μετατρέψουν ἀπό παραγωγικό σέ ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Ἄρα δέν ἔχει καμιά δουλιά ἐδῶ ἡ διαφορά ἀνάμεσα σέ πάγιο καί κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Ἡ διαφορά πού ἀναφέραμε θά ὑπῆρχε ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού καί στούς δυό κλάδους παραγωγῆς χρησιμοποιοῦνταν ἀκριβῶς οἱ ἴδιες ἀναλογίες πάγιου καί κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου.

Οἱ διαφορές αὐτές στή διάρκεια τῆς πράξης τῆς παραγωγῆς ὑπάρχουν ὄχι μόνο ἀνάμεσα στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς, ἀλλά καί μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς, ἀνάλογα μέ τίς διαστάσεις τοῦ προϊόντος πού πρέπει νά παραδοθεῖ. Μιά συνηθισμένη κατοικία χτίζεται σέ συντομότερο χρονικό διάστημα, ἀπ' ὅ,τι ἕνα σχετικά μεγάλο ἐργοστάσιο, καί γιαυτό ἀπαιτεῖ μικρότερο ἀριθμό συνεχῶν προτσές ἐργασίας. Ἄν ἡ κατασκευή μιᾶς ἀτμομηχανῆς σιδηροδρόμου βαστάει τρεῖς μῆνες, ἡ ναυπήγηση ἑνός θωρηκτοῦ βαστάει ἕνα ἤ περισσότερα χρόνια. Ἡ παραγωγή σιτηρῶν ἀπαιτεῖ σχεδόν ἕνα χρόνο, ἡ παραγωγή κερασφόρων ζώων κάμποσα χρόνια καί ἡ παραγωγή ξύλου μπορεῖ ν' ἀγκαλιάσει μιά περίοδο ἀπό 12 ὥς 100 χρό-

νια· ἕνας ἀγροτικός δρόμος κατασκευάζεται ἴσως μέσα σέ μερικούς μῆνες, ἐνῶ ἡ κατασκευή μιᾶς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀπαιτεῖ χρόνια· ἕνα συνηθισμένο χαλί κατασκευάζεται ἴσως σέ μιάν ἑβδομάδα, ἐνῶ ἕνα γκομπελέν θέλει χρόνια κλπ. Ἔτσι, οἱ διαφορές στή διάρκεια τῆς πράξης τῆς παραγωγῆς παρουσιάζουν ἄπειρη ποικιλία.

Ἡ διαφορά στή διάρκεια τῆς πράξης τῆς παραγωγῆς πρέπει μέ ἴση δαπάνη κεφαλαίου νά προκαλέσει ὁλοφάνερα μιά διαφορά στήν ταχύτητα τῆς περιστροφῆς, δηλ. στά χρονικά διαστήματα πού γιά τή διάρκειά τους ἔχει προκαταβληθεῖ ἕνα δοσμένο κεφάλαιο. Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό μηχανοκίνητο νηματουργεῖο καί τό ἐργοστάσιο κατασκευῆς ἀτμομηχανῶν σιδηροδρόμου χρησιμοποιοῦν ἰσομεγέθη κεφάλαια, πώς ὁ χωρισμός σέ σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο εἶναι ἴδιος, τό ἴδιο καί ὁ χωρισμός σέ πάγια καί ρευστά συστατικά τοῦ κεφαλαίου, τέλος, ἄς ὑποθέσουμε πώς ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα εἶναι ἴση καί πώς εἶναι ἴδια ἡ διαίρεσή της σέ ἀναγκαία ἐργασία καί ὑπερεργασία. Ἀκόμα γιά νά παραμερίσουμε ὅλα τά περιστατικά πού προκύπτουν ἀπό τό προτσές τῆς κυκλοφορίας καί πού στήν περίπτωση αὐτή εἶναι ἐξωτερικά, ἄς παραδεχτοῦμε πώς καί τά δυό, τό νῆμα καί ἡ ἀτμομηχανή σιδηροδρόμου, παράγονται ἐπί παραγγελία καί πληρώνονται κατά τήν παράδοση τοῦ ἕτοιμου προϊόντος. Στό τέλος τῆς ἑβδομάδας, παραδίνοντας τό ἕτοιμο νῆμα, ὁ νηματουργός ἐργοστασιάρχης εἰσπράττει τό δαπανημένο κυκλοφοριακό κεφάλαιο (δέν παίρνουμε ἐδῶ ὑπόψη τήν ὑπεραξία), καθώς καί τή φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού ἐμπεριέχεται στήν ἀξία τοῦ νήματος. Μπορεῖ λοιπόν μέ τό ἴδιο κεφάλαιο νά ἐπαναλάβει καί πάλι τήν ἴδια κύκληση. Τό κεφάλαιο αὐτό ἔχει ἐπιτελέσει τήν περιστροφή του. Ἀντίθετα, ὁ ἐργοστασιάρχης ἀτμομηχανῶν σιδηροδρόμου εἶναι ὑποχρεωμένος ἐπί τρεῖς μῆνες νά δαπανᾶ βδομάδα μέ τή βδομάδα διαρκῶς καινούργιο κεφάλαιο σέ μισθό ἐργασίας καί πρῶτες ὕλες, καί μόνο ὕστερα ἀπό τρεῖς μῆνες, ὕστερα ἀπό τήν παράδοση τῆς ἀτμομηχανῆς, τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ λίγο-λίγο στό χρονικό αὐτό διάστημα στήν ἴδια πράξη παραγωγῆς, γιά τήν κατασκευή τοῦ ἴδιου ἐμπορεύματος, ξαναβρίσκεται μέ μορφή πού μπορεῖ ν' ἀρχίσει πάλι τήν κύκλησή του· ἐπίσης μόλις τώρα ἀναπληρώνεται ἡ φθορά τῶν μηχανῶν του στούς τρεῖς αὐτούς μῆνες. Ἡ δαπάνη τοῦ ἑνός εἶναι ἡ δαπάνη γιά μιά ἑβδομάδα, ἡ δαπάνη τοῦ ἄλλου εἶναι ἡ βδομοδιάτικη δαπάνη, πολλαπλασιασμένη ἐπί 12. Μέ ἴσους τούς ἄλλους ὅρους, πρέπει ὁ ἕνας νάχει στή διάθεσή του δώδεκα φορές περισσότερο κυκλοφοριακό κεφάλαιο ἀπό τόν ἄλλο.

Τό γεγονός ὅτι τά κεφάλαια πού προκαταβάλλονται κάθε ἑβδομάδα εἶναι ἴσα δέν ἔχει ὡστόσο ἐδῶ καμιά σημασία. Ὅποιο κι ἄν εἶναι τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, τή μιά φορά προκαταβάλλεται μόνο γιά μιά ἑβδομάδα, τήν ἄλλη γιά δώδεκα ἑβδομάδες καί, μόνο ἀφοῦ περάσουν αὐτά τά χρονικά διαστήματα, μποροῦν νά ξαναχρησιμοποιηθοῦν γιά ἐπιχείρηση, γιά νά ἐπαναληφθεῖ μ' αὐτά ἡ ἴδια ἐπιχείρηση ἤ γιά ν' ἀρχίσει μιά ἄλλη.

Ἡ διαφορά στήν ταχύτητα τῆς περιστροφῆς, δηλ. τοῦ χρονικοῦ

διαστήματος, γιά τό ὁποῖο πρέπει νά προκαταβληθεῖ τό κάθε κεφάλαιο καί πού πρίν τήν πάροδό του ἡ ἴδια κεφαλαιακή ἀξία δέν μπορεῖ νά ξαναχρησιμεύσει γιά ἕνα καινούργιο προτσές ἐργασίας ἤ ἀξιοποίησης, πηγάζει ἐδῶ ἀπό τά παρακάτω:

Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἡ κατασκευή μιᾶς ἀτμομηχανῆς σιδηροδρόμου ἤ μιᾶς ὁποιασδήποτε ἄλλης μηχανῆς ἀπαιτεῖ 100 ἡμέρες ἐργασίας. Γιά τούς ἐργάτες πού ἀπασχολοῦνται στό νηματουργεῖο ἤ στίς μηχανοκατασκευές οἱ 100 αὐτές ἡμέρες ἐργασίας ἀποτελοῦν ἕνα ἐξίσου μή συνεχές (diskrete) μέγεθος, πού, σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας, ἀποτελεῖται ἀπό 100 διαδοχικά, χωριστά δεκάωρα προτσές ἐργασίας. Γιά τό προϊόν — τή μηχανή — ὅμως οἱ 100 ἡμέρες ἐργασίας ἀποτελοῦν ἕνα συνεχές μέγεθος, μιάν ἐργάσιμη ἡμέρα 1000 ὡρῶν ἐργασίας, μιά μόνη συνεχόμενη πράξη παραγωγῆς. Τήν τέτια ἐργάσιμη ἡμέρα, πού ἀποτελεῖται ἀπό τή διαδοχή λίγο-πολύ πολυάριθμων συνεχόμενων ἐργάσιμων ἡμερῶν, τήν ὀνομάζω *περίοδο ἐργασίας*. Ὅταν μιλᾶμε γιά τήν ἐργάσιμη ἡμέρα, ἐννοοῦμε τό μέγεθος τοῦ χρόνου ἐργασίας πού στή διάρκειά του ὁ ἐργάτης εἶναι ὑποχρεωμένος νά ξοδεύει καθημερινά τήν ἐργατική του δύναμη, νά ἐργάζεται καθημερινά. Ὅταν ἀντίθετα μιλᾶμε γιά τήν περίοδο ἐργασίας, ἐννοοῦμε τόν ἀριθμό τῶν συνεχόμενων ἡμερῶν ἐργασίας πού ἀπαιτοῦνται σ' ἕναν συγκεκριμένο κλάδο παραγωγῆς γιά νά παραχθεῖ ἕνα ἕτοιμο προϊόν. Τό προϊόν κάθε ἐργάσιμης ἡμέρας εἶναι ἐδῶ ἕνα μερικό μόνο προϊόν, πού μέρα μέ τή μέρα φτιάχνεται καί πού μόνο στό τέλος τῆς μεγαλύτερης ἤ μικρότερης περιόδου τοῦ χρόνου ἐργασίας ἀποχτᾶ τήν ἕτοιμή του μορφή, γίνεται ἕτοιμη ἀξία χρήσης.

Γιαυτό οἱ διακοπές, οἱ διαταραχές τοῦ κοινωνικοῦ προτσές παραγωγῆς, λχ. ἐξαιτίας κρίσεων, ἐπενεργοῦν πολύ διαφορετικά στά προϊόντα ἐργασίας πού εἶναι ἀπό τή φύση τους διαιρετά καί στά προϊόντα πού γιά τήν παραγωγή τους ἀπαιτοῦν μιά σχετικά μεγάλη, συνεχόμενη περίοδο. Τή σημερινή παραγωγή μιᾶς καθορισμένης μάζας νήματος, κάρβουνου κλπ. δέν τήν ἀκολουθεῖ αὔριο μιά καινούργια παραγωγή νήματος, κάρβουνου κλπ. Δέ συμβαίνει ὅμως τό ἴδιο ὅταν πρόκειται γιά καράβια, χτίρια, σιδηροδρομικές γραμμές κλπ. Ἐδῶ δέν διακόπτεται μόνο ἡ ἐργασία, διακόπτεται καί μιά συνεχόμενη πράξη παραγωγῆς. Ἄν τό ἔργο δέν συνεχιστεῖ, θά ἔχουν ξοδευτεῖ ἀνώφελα ἡ ἐργασία καί τά μέσα παραγωγῆς πού καταναλώθηκαν κιόλας στήν παραγωγή του. Ἀκόμα κι ὅταν ἐπαναληφθεῖ ἀργότερα ἡ ἐργασία, θάχει ὁπωσδήποτε ἐπέλθει στό μεταξύ κάποια βλάβη.

Σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας σωρεύεται κατά στρώματα τό μέρος τῆς ἀξίας, πού τό πάγιο κεφάλαιο παραχωρεῖ κάθε μέρα στό προϊόν ὥσπου νά ὡριμάσει. Καί δῶ φαίνεται ταυτόχρονα ἡ πραχτική σημασία τῆς διαφορᾶς πάγιου καί κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου. Τό πάγιο κεφάλαιο ἔχει προκαταβληθεῖ στό προτσές τῆς παραγωγῆς γιά σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα καί δέ χρειάζεται ν' ἀνανεωθεῖ πρίν περάσει αὐτό τό διάστημα, πού ἴσως νά περιλαβαίνει πολλά χρόνια. Ἄν τώρα ἡ ἀτμομηχανή παραχωρεῖ κάθε μέρα τήν ἀξία της τμη-

ματικά στό νῆμα, πού εἶναι τό προϊόν ἑνός μή συνεχοῦς προτσές ἐργασίας, ἤ ἐπί τρεῖς μῆνες σέ μιά ἀτμομηχανή σιδηροδρόμου, πού εἶναι τό προϊόν μιᾶς συνεχοῦς πράξης παραγωγῆς, δέν ἀλλάζει καθόλου τή δαπάνη τοῦ κεφαλαίου, τοῦ ἀπαραίτητου γιά τήν ἀγορά τῆς ἀτμομηχανῆς. Στή μιά περίπτωση ἡ ἀξία της ἐπαναρέει κατά μικρές δόσεις, λχ. κάθε ἑβδομάδα, στήν ἄλλη κατά μεγαλύτερες μάζες, λχ. κάθε τρεῖς μῆνες. Καί στίς δυό περιπτώσεις ὅμως ἡ ἀνανέωση τῆς ἀτμομηχανῆς γίνεται ἴσως μόνο ὕστερα ἀπό 20 χρόνια. Ἐφόσον ἡ κάθε ξεχωριστή περίοδος, πού στή διάρκειά της ἡ ἀξία τῆς ἀτμομηχανῆς ἐπαναρέει τμηματικά μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος, εἶναι μικρότερη ἀπό τήν περίοδο τῆς δικῆς της ὕπαρξης, ἡ ἴδια ἀτμομηχανή ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ στό προτσές παραγωγῆς κατά τή διάρκεια πολλῶν περιόδων ἐργασίας.

Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τά κυκλοφοριακά συστατικά τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Ἡ ἐργατική δύναμη πού ἔχει ἀγοραστεῖ γιά τούτη τήν ἑβδομάδα ἔχει ξοδευτεῖ στή διάρκεια τούτης τῆς ἑβδομάδας κι ἔχει ἀντικειμενοποιηθεῖ στό προϊόν. Πρέπει νά πληρωθεῖ στό τέλος τούτης τῆς ἑβδομάδας. Κι αὐτή ἡ δαπάνη κεφαλαίου γιά ἐργατική δύναμη ἐπαναλαβαίνεται κάθε ἑβδομάδα κατά τή διάρκεια τῶν τριῶν μηνῶν, χωρίς ἡ δαπάνη αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου τή μιά ἑβδομάδα ν' ἀπαλλάσσει τόν κεφαλαιοκράτη ἀπό τήν ὑποχρέωση νά ξαναγοράσει τήν ἐργασία τήν ἑπόμενη ἑβδομάδα. Πρέπει κάθε ἑβδομάδα νά ξοδεύεται καινούργιο, πρόσθετο κεφάλαιο γιά τήν πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί, ἄν δέν πάρουμε καθόλου ὑπόψη τίς πιστωτικές σχέσεις, πρέπει ὁ κεφαλαιοκράτης νά εἶναι σέ θέση νά διαθέτει μισθούς ἐργασίας γιά τρεῖς μῆνες, μόλο πού τούς πληρώνει μόνο κατά βδομαδιάτικες δόσεις. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τό ἄλλο μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, δηλ. μέ τίς πρῶτες καί τίς βοηθητικές ὕλες. Ἕνα στρῶμα ἐργασίας ὕστερα ἀπό τ' ἄλλο ἐναποτίθεται στό προϊόν. Κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές ἐργασίας μεταβιβάζεται συνεχῶς στό προϊόν ὄχι μόνο ἡ ἀξία τῆς ξοδεμένης ἐργατικῆς δύναμης, ἀλλά καί ὑπεραξία, ὅμως μεταβιβάζεται σέ ἕνα ἀνέτοιμο προϊόν, πού δέν ἔχει ἀκόμα πάρει τή μορφή τοῦ ἕτοιμου ἐμπορεύματος, πού ἑπομένως δέν εἶναι ἀκόμα κατάλληλο γιά κυκλοφορία. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν κεφαλαιακή ἀξία πού μεταβιβάζεται κατά στρώματα στό προϊόν ἀπό τίς πρῶτες καί τίς βοηθητικές ὕλες.

Ἀνάλογα μέ τή μεγαλύτερη ἤ μικρότερη διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖ ἡ εἰδική φύση τοῦ παραγόμενου προϊόντος ἤ τοῦ ἐπιδιωκόμενου ὠφέλιμου ἀποτελέσματος γιά τήν παραγωγή τους, χρειάζεται διαρκής, πρόσθετη δαπάνη κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου (μισθός ἐργασίας, πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες), ἀπό τό ὁποῖο κανένα μέρος δέ βρίσκεται μέ μιά κατάλληλη γιά κυκλοφορία μορφή, ἔτσι πού νά μπορεῖ νά χρησιμεύσει γιά τήν ἐπανάληψη τῆς ἴδιας ἐπιχείρησης· ἀντίθετα, κάθε μέρος, σάν συστατικό τοῦ δημιουργούμενου προϊόντος, καθηλώνεται διαδοχικά στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς, δένεται μέ τή μορφή παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ὁ χρόνος τῆς περιστροφῆς ὅμως εἶναι ἴσος μέ

τό ἄθροισμα τοῦ χρόνου παραγωγῆς καί τοῦ χρόνου κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι, ἡ παράταση τοῦ χρόνου παραγωγῆς μειώνει τήν ταχύτητα περιστροφῆς, ἀκριβῶς ὅπως τή μειώνει καί ἡ παράταση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας. Στήν προκείμενη ὅμως περίπτωση πρέπει νά σημειώσουμε δυό πράγματα.

Πρῶτο: τήν παρατεταμένη παραμονή στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς. Λογουχάρη, τό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ τήν πρώτη ἑβδομάδα γιά ἐργασία, πρῶτες ὕλες κλπ., καθώς καί τά μέρη τῆς ἀξίας πού ἔχουν μεταβιβαστεῖ στό προϊόν ἀπό τό πάγιο κεφάλαιο, μένουν δεμένα στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς γιά ὅλη τή διάρκεια τῶν τριῶν μηνῶν, καί δέν μποροῦν νά μποῦν στήν κυκλοφορία σάν ἐμπόρευμα, γιατί εἶναι ἐνσωματωμένα σ' ἕνα μόλις δημιουργούμενο, ἀνέτοιμο ἀκόμα προϊόν.

Δεύτερο: ἐπειδή ἡ περίοδος ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαία γιά τήν πράξη τῆς παραγωγῆς βαστάει τρεῖς μῆνες καί στήν πραγματικότητα ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἕνα συνεχόμενο προτσές ἐργασίας, πρέπει διαρκῶς νά προστίθεται κάθε ἑβδομάδα μιά καινούργια δόση κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου στίς προηγούμενες. Ἑπομένως, μαζί μέ τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ διαδοχικά προκαταβαλλόμενου πρόσθετου κεφαλαίου.

Ὑποθέσαμε πώς καί στό νηματουργεῖο καί στό ἐργοστάσιο παραγωγῆς μηχανῶν ἔχουν τοποθετηθεῖ ἰσομεγέθη κεφάλαια, πώς τά κεφάλαια αὐτά χωρίζονται σέ ἴσες ἀναλογίες σέ σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο, τό ἴδιο ἐπίσης σέ πάγιο καί κυκλοφοριακό κεφάλαιο, πώς οἱ ἐργάσιμες ἡμέρες εἶναι ἴσες, μέ δυό λόγια, πώς ὅλοι οἱ ὅροι εἶναι ἴδιοι, ἐκτός ἀπό τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας. Τήν πρώτη ἑβδομάδα ἡ δαπάνη εἶναι ἴση καί γιά τά δυό ἐργοστάσια, τό προϊόν ὅμως τοῦ νηματουργοῦ μπορεῖ νά πουληθεῖ καί μέ τό ἀντίτιμο ν' ἀγοραστοῦν καινούργια ἐργατική δύναμη, καινούργιες πρῶτες ὕλες κλπ., μέ δυό λόγια, νά συνεχιστεῖ ἡ παραγωγή στήν ἴδια κλίμακα. Ὁ ἐργοστασιάρχης μηχανῶν, ἀντίθετα, μόνο ὕστερα ἀπό τρεῖς μῆνες, ἅμα ὁλοκληρώσει τήν κατασκευή τοῦ προϊόντος του, μπορεῖ τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανήσει στίς πρῶτες ἑβδομάδες νά τό ξαναμετατρέψει σέ χρῆμα καί ν' ἀρχίσει νέα ἐπιχείρηση μ' αὐτό. Ἔχουμε δηλ., πρῶτο, διαφορά στήν ἐπαναροή τοῦ ἴδιου δαπανημένου ποσοῦ κεφαλαίου. Δεύτερο ὅμως: κατά τή διάρκεια τῶν τριῶν μηνῶν ἔχει χρησιμοποιηθεῖ στό νηματουργεῖο καί στό ἐργοστάσιο κατασκευῆς μηχανῶν παραγωγικό κεφάλαιο ἴσου μεγέθους, μά τό μέγεθος τῆς δαπάνης κεφαλαίου εἶναι τελείως διαφορετικό γιά τό νηματουργό καί γιά τόν ἐργοστασιάρχη μηχανῶν, ἐπειδή στή μιά περίπτωση τό ἴδιο κεφάλαιο ἀνανεώνεται γρήγορα καί γιαυτό μπορεῖ τήν ἴδια ἐπιχείρηση νά τήν ἐπαναλάβει ἀπό τήν ἀρχή· στήν ἄλλη ἀνανεώνεται σχετικά μόνο ἀργά καί γιαυτό ὥσπου νάρθει ἡ στιγμή τῆς ἀνανέωσής του πρέπει διαρκῶς νά προστίθενται καινούργια ποσά κεφαλαίου στά παλιά. Διαφορετικές εἶναι λοιπόν τόσο ἡ προθεσμία ἀνανέωσης ορισμένων δόσεων τοῦ κεφαλαίου, δηλ. ἡ διάρκεια τοῦ χρόνου προκαταβολῆς, ὅσο καί ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου (παρά τό γεγονός ὅτι εἶναι ἴδιο τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται κάθε μέρα ἤ κάθε

ἑβδομάδα) πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ ἀνάλογα μέ τή διάρκεια τοῦ προτσές ἐργασίας. Τό γεγονός αὐτό πρέπει νά σημειωθεῖ, ἐπειδή ἡ διάρκεια τῆς προκαταβολῆς μπορεῖ ν' αὐξάνει, ὅπως γίνεται στίς περιπτώσεις πού θά ἐξετάσουμε στό ἑπόμενο κεφάλαιο, χωρίς γιά τό λόγο αὐτό ν' αὐξάνει ἀνάλογα μέ τή διάρκεια αὐτή καί ἡ μάζα τοῦ κεφαλαίου πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ. Τό κεφάλαιο πρέπει νά προκαταβληθεῖ γιά μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, καί ἕνα μεγαλύτερο ποσό κεφαλαίου εἶναι δεμένο μέ τή μορφή παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Στίς λιγότερο ἀναπτυγμένες βαθμίδες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἀπαιτοῦν μακρόχρονη περίοδο ἐργασίας καί ἑπομένως μεγάλη δαπάνη κεφαλαίου γιά μεγάλο χρονικό διάστημα — ἰδίως ὅταν δέν μποροῦν νά γίνουν παρά μόνο σέ μεγάλη κλίμακα — εἴτε δέ διεξάγονται καθόλου κεφαλαιοκρατικά, ὅπως λχ. οἱ δρόμοι, οἱ διώρυγες κλπ. πού γίνονται μέ ἔξοδα τῶν δήμων, τῶν κοινοτήτων καί τοῦ κράτους (σέ παλαιότερες ἐποχές συνήθως μέ ἀναγκαστική ἐργασία, ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀπαιτούμενη ἐργατική δύναμη). Εἴτε, ὅταν πρόκειται γιά προϊόντα, πού ἡ παραγωγή τους ἀπαιτεῖ σχετικά μεγάλη περίοδο ἐργασίας, παράγονται μόνο κατά ἕνα ἐλάχιστο μέρος μέ τήν περιουσία τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαιοκράτη. Λογουχάρη κατά τήν ἀνέγερση κατοικιῶν ὁ ἰδιώτης, γιά τόν ὁποῖο χτίζεται τό σπίτι, πληρώνει κατά δόσεις προκαταβολές στόν ἐργολάβο οἰκοδομῶν. Δηλαδή στήν πραγματικότητα πληρώνει τό σπίτι τμηματικά, στό μέτρο πού προχωρεῖ τό προτσές τῆς παραγωγῆς του. Ἀντίθετα, στήν ἐποχή τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ, ὅπου ἀπό τή μιά εἶναι συγκεντρωμένα κατά μάζες κεφάλαια στά χέρια ἀτόμων καί ἀπό τήν ἄλλη δίπλα στόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη ἐμφανίζεται ὁ συνεταιρισμένος κεφαλαιοκράτης (μετοχικές ἑταιρίες), καί ὅπου ταυτόχρονα εἶναι ἀναπτυγμένο τό πιστωτικό σύστημα, ἕνας κεφαλαιοκράτης ἐργολάβος οἰκοδομῶν μόνο σάν ἐξαίρεση χτίζει ἀκόμα ἐπί παραγγελία γιά ἀτομικούς ἰδιῶτες. Ἐπάγγελμά του εἶναι νά χτίζει σειρές ὁλόκληρες ἀπό σπίτια ἤ καί ὁλόκληρες συνοικίες πόλεων γιά τήν ἀγορά, ἀκριβῶς ὅπως ἐπάγγελμα ἄλλων ἀτομικῶν κεφαλαιοκρατῶν εἶναι νά κατασκευάζουν ἐπί συμβάσει σιδηροδρομικές γραμμές.

Ἀπό τήν κατάθεση ἑνός ἐργολάβου οἰκοδομῶν στήν Ἐπιτροπή τοῦ 1857 γιά τίς τράπεζες μαθαίνουμε τί ἀνατροπή ἐπέφερε ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή στήν ἀνέγερση σπιτιῶν στό Λονδίνο. Τότε πού ἦταν νέος, λέει, τά σπίτια χτίζονταν συνήθως ἐπί παραγγελία καί τό ποσό πληρωνόταν στόν ἐργολάβο σέ δόσεις κάθε φορά πού συμπληρώνονταν ὁρισμένα στάδια τῆς οἰκοδομῆς. Γιά λόγους κερδοσκοπίας ἔχτιζαν λίγα. Οἱ ἐργολάβοι ἔχτιζαν κυρίως μόνο καί μόνο γιά ν' ἀπασχολοῦν τακτικά τούς ἐργάτες τους καί ἔτσι νά τούς κρατοῦν. Στά τελευταῖα 40 χρόνια ὅλα αὐτά ἄλλαξαν. Μόνο πολύ λίγα σπίτια χτίζονται ἐπί παραγγελία. Ὅποιος χρειάζεται καινούργιο σπίτι, διαλέγει ἕνα ἀπό τά σπίτια πού χτίστηκαν ἤ πού χτίζονται γιά λόγους κερδοσκοπίας. Ὁ ἐργολάβος δέν ἐργάζεται πιά γιά τόν πελάτη, ἀλλά γιά τήν ἀγορά· ὅπως καί κάθε ἄλλος βιομήχανος, εἶναι κι αὐτός ὑποχρεωμένος νάχει ἕτοιμα ἐμπορεύματα στήν ἀγορά. Ἐνῶ παλιότερα

ἕνας ἐργολάβος ἴσως νά εἶχε ταυτόχρονα ὑπό κατασκευή γιά λόγους κερδοσκοπίας τρία ἤ τέσσερα σπίτια, τώρα εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀγοράσει (δηλ., γιά νά ἐκφραστοῦμε ὅπως ἐκφράζονται στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη, νά νοικιάσει συνήθως γιά 99 χρόνια) ἕνα ἐκτεταμένο οἰκόπεδο, νά χτίσει σ' αὐτό ὥς 100 ἤ 200 σπίτια, κι ἔτσι νά ἐπιδοθεῖ σέ μιά ἐπιχείρηση πού ξεπερνάει εἴκοσι ἤ πενήντα φορές τήν περιουσία του. Ὁ ἐργολάβος προμηθεύεται τά κεφάλαια μέ ὑποθηκεύσεις, καί τό χρῆμα τίθεται στή διάθεσή του στό μέτρο πού προχωρεῖ ἡ οἰκοδόμηση τῶν διάφορων σπιτιῶν. Ἄν στό μεταξύ ξεσπάσει μιά κρίση, μέ συνέπεια νά σταματήσει ἡ πληρωμή τῶν δόσεων προκαταβολῆς, τότε ναυαγεῖ συνήθως ὅλη ἡ ἐπιχείρηση· στήν καλύτερη περίπτωση τά σπίτια μένουν μισοτελειωμένα, ὥσπου ναρθοῦν καλύτεροι καιροί· στή χειρότερη περίπτωση βγαίνουν στό σφυρί καί ξεπουλιοῦνται μισοτιμῆς. Σήμερα δέν μπορεῖ νά προκόψει πιά κανένας ἐργολάβος χωρίς νά χτίζει γιά λόγους κερδοσκοπίας, καί μάλιστα σέ μεγάλη κλίμακα. Τό κέρδος ἀπό τό ἴδιο τό χτίσιμο εἶναι ἐξαιρετικά μικρό· τό κύριο κέρδος του συνίσταται στήν ὕψωση τῆς γαιοπροσόδου, στήν ἐπιτήδεια ἐκλογή καί χρησιμοποίηση τοῦ οἰκοπέδου. Μ' αὐτό τόν τρόπο τῆς κερδοσκοπίας, πού προλαβαίνει τή ζήτηση σπιτιῶν, ἔχουν χτιστεῖ σχεδόν ὅλη ἡ Μπελγκράβια καί ἡ Ταϊμπώρνια, καθώς καί οἱ ἀναρίθμητες χιλιάδες βίλλες γύρω ἀπό τό Λονδίνο. (Περίληψη τῆς «Report from the Select Committee on Bank Acts», μέρος I, 1857, Evidence, ἐρωτήσεις ἀρ. 5413 — 5418 καί 5435 — 5436.)

Ἡ ἐκτέλεση ἔργων πού ἀπαιτοῦν πολύ μεγάλη περίοδο ἐργασίας καί μεγάλη κλίμακα περιέρχεται ὁλοκληρωτικά στά χέρια τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς μόνον ὅταν ἡ συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου ἔχει πάρει πολύ σημαντικές διαστάσεις καί ὅταν ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος προσφέρει στόν κεφαλαιοκράτη τήν εὔκολη διέξοδο νά προκαταβάλλει καί ἑπομένως νά διακινδυνεύει ξένο, ἀντί τό δικό του κεφάλαιο. Εἶναι ὡστόσο αὐτονόητο πώς ἡ ταχύτητα καί ὁ χρόνος περιστροφῆς δέν ἐπηρεάζονται ἀπό τό ἄν τό προκαταβλημένο στήν παραγωγή κεφάλαιο ἀνήκει ἤ ὄχι σ' αὐτόν πού τό χρησιμοποιεῖ.

Αὐτά πού μεγαλώνουν τό προϊόν τῆς μιᾶς ἐργάσιμης ἡμέρας, ὅπως ἡ συνεργασία, ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας, ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν, συντομεύουν ἐπίσης τήν περίοδο ἐργασίας στίς συνεχόμενες πράξεις παραγωγῆς. Ἔτσι λχ. οἱ μηχανές συντομεύουν τό χρόνο πού ἀπαιτεῖται γιά τό χτίσιμο σπιτιῶν, τήν κατασκευή γεφυριῶν κλπ. Ἡ θεριστική μηχανή, ἡ ἁλωνιστική μηχανή κλπ. συντομεύουν τήν περίοδο ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά νά μετατραπεῖ τό ὡριμασμένο στάρι σέ ἕτοιμο ἐμπόρευμα. Οἱ τελειοποιήσεις τῆς ναυπηγικῆς μέ τήν αὔξηση τῆς ταχύτητας τῶν πλοίων συντομεύουν τό χρόνο περιστροφῆς τοῦ κεφαλαίου τοῦ ἐπενδυμένου στή ναυτιλία. Αὐτές ὅμως οἱ τελειοποιήσεις πού συντομεύουν τήν περίοδο ἐργασίας, ἑπομένως τό χρόνο γιά τόν ὁποῖο πρέπει νά προκαταβάλλεται κυκλοφοριακό κεφάλαιο, συνδέονται

συνήθως μέ αὐξημένη δαπάνη πάγιου κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ περίοδος ἐργασίας μπορεῖ νά συντομευτεῖ σέ ὁρισμένους κλάδους μέ ἁπλή ἐπέκταση τῆς συνεργασίας: λχ. ἡ κατασκευή μιᾶς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἐπιταχύνεται ὅταν κινητοποιοῦνται μεγάλες στρατιές ἐργατῶν, πού καταπιάνονται μέ τό ἔργο ταυτόχρονα ἀπό πολλές πλευρές. Ἐδῶ συντομεύεται ὁ χρόνος περιστροφῆς μέ τήν αὔξηση τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Πρέπει ὁ κεφαλαιοκράτης νά συνενώνει κάτω ἀπό τίς διαταγές του περισσότερα μέσα παραγωγῆς καί περισσότερη ἐργατική δύναμη.

Ἄν λοιπόν ἡ συντόμευση τῆς περιόδου ἐργασίας συνδέεται συνήθως μέ αὔξηση τοῦ κεφαλαίου πού προκαταβάλλεται γιά τό συντομότερο χρονικό διάστημα, ἔτσι πού, ὅσο μειώνεται ὁ χρόνος προκαταβολῆς, ν' αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ προκαταβαλλόμενου κεφαλαίου, — πρέπει ἐδῶ νά θυμίσουμε πώς, ἄσχετα ἀπό τήν ὑπάρχουσα μάζα τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ὅλο τό ζήτημα εἶναι νά ξέρουμε σέ ποιό βαθμό τά μέσα παραγωγῆς καί τά μέσα συντήρησης ἤ ἡ διάθεσή τους εἶναι διασπαρμένα ἤ συνενωμένα στά χέρια ἀτομικῶν κεφαλαιοκρατῶν, δηλ. τί διαστάσεις ἔχει πάρει κιόλας ἡ συγκέντρωση τῶν κεφαλαίων. Στό μέτρο πού ἡ πίστη κάνει δυνατή, ἐπιταχύνει καί ἐντείνει τή συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου σέ ἕνα χέρι, συντελεῖ στή συντόμευση τῆς περιόδου ἐργασίας, ἑπομένως καί τοῦ χρόνου περιστροφῆς.

Σέ κλάδους παραγωγῆς, ὅπου ἡ περίοδος ἐργασίας, εἴτε εἶναι συνεχής εἴτε διακεκομμένη, ὑπαγορεύεται ἀπό καθορισμένους φυσικούς ὅρους, τά προαναφερόμενα μέσα δέν μποροῦν νά ἐπιφέρουν καμιά συντόμευση. «Ἡ ἔκφραση: γρηγορότερη περιστροφή — δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τή σοδιά τῶν σιτηρῶν, ἐπειδή εἶναι δυνατή μιά μόνο περιστροφή τό χρόνο. Ὅσο γιά τήν κτηνοτροφία, θά ρωτήσουμε ἁπλούστατα: πῶς μπορεῖ νά ἐπιταχυνθεῖ ἡ περιστροφή τῶν διχρονίτικων ἤ τριχρονίτικων προβάτων καί τῶν τετραχρονίτικων καί πενταχρονίτικων βοδιῶν;» (*W. Walter Good:* «Political, Agricultural and Commercial Fallacies», London 1866, σελ. 325.)

Ἡ ἀνάγκη ν' ἀποχτήσουν γρηγορότερα ρευστό χρῆμα (λχ. γιά νά πληρωθοῦν καθορισμένες ὑποχρεώσεις, ὅπως εἶναι οἱ φόροι, ἡ γαιοπρόσοδος κλπ.) λύνει τό πρόβλημα αὐτό ἔτσι: πουλᾶνε λχ. καί σφάζουν τά ζῶα προτοῦ ἀκόμα φτάσουν τήν κανονική ἀπό οἰκονομική ἄποψη ἡλικία, πράγμα πού προκαλεῖ μεγάλη ζημιά στή γεωργία. Τό γεγονός αὐτό προκαλεῖ τελικά καί αὔξηση τῶν τιμῶν τοῦ κρέατος. «Οἱ ἄνθρωποι, πού προηγούμενα ἔτρεφαν κυρίως ζῶα γιά νά καλύπτουν μ' αὐτά τό καλοκαίρι τίς βοσκές τῶν Midland counties [μεσόγειες κομητεῖες] καί τό χειμώνα — τούς σταύλους τῶν ἀνατολικῶν κομητειῶν... ἔχουν τόσο ξεπέσει μέ τίς διακυμάνσεις καί τίς πτώσεις τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν, πού εἶναι εὐχαριστημένοι γιατί μποροῦν νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τίς ὑψηλές τιμές τοῦ βούτυρου καί τοῦ τυριοῦ. Τό βούτυρο τό φέρνουν κάθε ἑβδομάδα στήν ἀγορά γιά νά καλύπτουν τά τρέχοντα ἔξοδα: γιά τό τυρί παίρνουν προκαταβολές ἀπό κάποιον προαγοραστή, πού τό μαζεύει μόλις γίνει κατάλληλο γιά μεταφορά καί πού

φυσικά καθορίζει δικές του τιμές. Γι' αὐτό τό λόγο, καί ἐπειδή τήν ἀγροτική οἰκονομία τή διέπουν οἱ ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τά μοσχάρια, πού προηγούμενα τά στέλνανε ἀπό τίς γαλακτοπαραγωγικές περιφέρειες στό Νότο γιά νά τά θρέψουν, θυσιάζονται τώρα κατά μάζες, συχνά μόλις γίνουν ὀχτώ ἤ δέκα ἡμερῶν, στά σφαγεῖα τοῦ Μπίρμινγκχαμ, τοῦ Μάντσεστερ, τοῦ Λίβερπουλ καί ἄλλων γειτονικῶν μεγαλουπόλεων. Ἄν ἀντίθετα ἡ βύνη ἦταν ἀφορολόγητη, τότε θάβγαζαν ὄχι μόνο οἱ παχτωτές μεγαλύτερο κέρδος καί θά μποροῦσαν ἔτσι νά κρατήσουν τά νεαρά τους ζῶα ὥσπου νά μεγαλώσουν καί ν' ἀποχτήσουν βάρος, μά καί ἡ βύνη θά μποροῦσε στή θέση τοῦ γάλακτος νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τή διατροφή τῶν μοσχαριῶν ἀπό τούς ἀνθρώπους, πού δέ διατηροῦν ἀγελάδες· καί ἡ σημερινή τρομαχτική ἔλλειψη νεαρῶν ζώων... θ' ἀποφευγόταν στό μεγαλύτερό της μέρος. Ὅταν στούς μικρούς αὐτούς νοικοκυρέους γίνεται σήμερα ἡ σύσταση νά θρέψουν τά μοσχάρια, λένε: „Ξέρουμε πολύ καλά πώς θάξιζε τόν κόπο νά τά θρέψουμε μέ γάλα, ὅμως, πρῶτο, θά ξοδεύαμε λεφτά, πράγμα πού δέν μποροῦμε νά τό κάνουμε, καί, δεύτερο, θάπρεπε νά περιμένουμε πολύ ὥσπου νά ξαναπάρουμε τά λεφτά μας, ἐνῶ μέ τή γαλακτοκομία τά παίρνουμε ἀμέσως πίσω"» (στό ἴδιο, σελ. 12, 13).

Ἄν ἡ παράταση τῆς περιστροφῆς ἔχει τέτιες συνέπειες ἀκόμα καί γιά τούς μικρούς ἄγγλους παχτωτές, εἶναι εὔκολο νά καταλάβουμε τί διαταραχές πρέπει νά προκαλεῖ στούς μικροαγρότες τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης.

Ἀνάλογα μέ τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας, ἑπομένως καί τῆς χρονικῆς περιόδου πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά ἑτοιμαστεῖ τό κατάλληλο γιά κυκλοφορία ἐμπόρευμα, σωρεύεται τό μέρος τῆς ἀξίας πού τό πάγιο κεφάλαιο μεταβιβάζει κατά στρώματα στό προϊόν καί ἐπιβραδύνεται ἡ ἐπαναροή αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς ἀξίας. Αὐτή ἡ ἐπιβράδυνση ὅμως δέν προκαλεῖ καινούργια δαπάνη πάγιου κεφαλαίου. Ἡ μηχανή ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄν ἡ ἀναπλήρωση τῆς φθορᾶς της ἐπαναρέει μέ τή μορφή χρήματος πιό σιγά ἤ πιό γρήγορα. Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Ὄχι μόνο πρέπει ν' ἀκινητοποιεῖται κεφάλαιο γιά μεγάλο σχετικά χρονικό διάστημα, ἀνάλογα μέ τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας, ἀλλά πρέπει ἐπίσης νά προκαταβάλλεται διαρκῶς καινούργιο κεφάλαιο γιά μισθούς, πρῶτες ὕλες καί βοηθητικές ὕλες. Ἑπομένως, ἡ ἐπιβραδυμένη ἐπαναροή ἐπηρεάζει διαφορετικά τό πάγιο καί διαφορετικά τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Εἴτε ἡ ἐπαναροή γίνεται πιό ἀργά, εἴτε πιό γρήγορα, τό πάγιο κεφάλαιο ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ. Ἀντίθετα, τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο γίνεται ἀνίκανο νά λειτουργήσει ὅταν ἐπιβραδύνεται ἡ ἐπαναροή, ὅταν μένει ἀκινητοποιημένο μέ τή μορφή ἀπούλητου ἤ μισοτελειωμένου προϊόντος, πού δέν εἶναι ἀκόμα κατάλληλο γιά πούληση, καί ὅταν δέν ὑπάρχει πρόσθετο κεφάλαιο γιά νά τό ἀναπληρώσει in natura [σέ εἶδος]. — «Τόν καιρό πού ὁ ἀγρότης πεθαίνει ἀπό τήν πείνα, εὐδοκιμοῦν τά ζῶα του. Εἶχε βρέξει ἀρκετά καί τό χόρτο

ἦταν ἄφθονο. Ὁ ἰνδός ἀγρότης θά πεθάνει ἀπό τήν πείνα δίπλα στό καλοθρεμμένο βόδι του. Οἱ προσταγές τῆς δεισιδαιμονίας ἐκδηλώνονται φριχτές γιά τό ἄτομο, ὅμως εἶναι σωτήριες γιά τήν κοινωνία· ἡ διατήρηση τοῦ ζώου ἐργασίας ἐξασφαλίζει τή συνέχιση τῆς γεωργίας καί μαζί της τίς πηγές γιά τή μελλοντική συντήρηση τῆς ζωῆς καί τό μελλοντικό πλοῦτο. Μπορεῖ νά φαίνεται σκληρό καί θλιβερό, ἀλλά εἶναι γεγονός πώς: στίς Ἰνδίες μπορεῖς πιό εὔκολα ν᾽ ἀναπληρώσεις ἕναν ἄνθρωπο, παρά ἕνα βόδι» (Return, East India, Madras and Orissa Famine, № 4, σελ. 4). Παραβάλετε μ᾽ αὐτά τήν παρακάτω φράση τοῦ «Manava-Dharma-Sastra», κεφ. X, § 62: «Ἡ θυσία τῆς ζωῆς χωρίς ἀνταμοιβή, γιά νά διατηρηθεῖ στή ζωή ἕνας ἱερέας ἤ μιά γελάδα... μπορεῖ νά ἐξασφαλίσει τή μακαριότητα αὐτῶν τῶν ταπεινογεννημένων φυλῶν».

Εἶναι φυσικά ἀδύνατο νά προσφέρει κανείς στήν ἀγορά ἕνα ζῶο πέντε χρονῶν προτοῦ περάσουν πέντε χρόνια. Ἐκεῖνο ὅμως πού εἶναι δυνατό μέσα σέ ὁρισμένα ὅρια εἶναι μέ μιά ἀλλαγή τῶν μεθόδων περιποίησης νά ἑτοιμάζονται τά ζῶα σέ συντομότερο χρονικό διάστημα γιά τόν προορισμό τους. Αὐτό τό κατάφερε ἰδίως ὁ Μπέικγουελ. Παλιότερα, τό 1855 ἀκόμα, τά ἀγγλικά πρόβατα, ὅπως καί τά γαλλικά, δέν ἦταν ἕτοιμα γιά σφάξιμο πρίν γίνουν τεσσάρων ἤ πέντε χρονῶν. Σύμφωνα μέ τό σύστημα τοῦ Μπέικγουελ μπορεῖ νά παχυνθεῖ ἀκόμα καί ἑνός χρονοῦ πρόβατο καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ἔχει πιά ὁλότελα ἀναπτυχθεῖ πρίν κλείσει τά δυό χρόνια. Μέ προσεχτική ἐπιλογή ὁ Μπέικγουελ, ἕνας παχτωτής τοῦ Ντίσλεϋ-Γκρέντζ, ἔχει μειώσει τό σκελετό τῶν προβάτων στό ἐλάχιστο ὅριο πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τήν ὕπαρξή τους. Τά πρόβατά του λέγονται νιουλέιστερς. «Ὁ χτηνοτρόφος μπορεῖ τώρα νά φέρνει στήν ἀγορά τρία πρόβατα στό ἴδιο χρονικό διάστημα πού προηγούμενα κατάφερνε νά φέρνει ἕνα μόνο, καί μάλιστα μέ πιό ἀναπτυγμένα σέ πλάτος, στρογγυλότητα καί μέγεθος τά μέρη ἐκεῖνα πού δίνουν τό περισσότερο κρέας. Σχεδόν ὅλο τό βάρος τους εἶναι καθαρό κρέας» (*Lavergne:* «The Rural Economy of England etc.», 1855, σελ. 22).

Οἱ μέθοδες πού συντομεύουν τήν περίοδο ἐργασίας μόνο σέ πολύ διαφορετικό βαθμό εἶναι ἐφαρμόσιμες στούς διάφορους κλάδους τῆς βιομηχανίας καί δέν ἐξαλείφουν τίς διαφορές στή διάρκεια τῶν διάφορων περιόδων ἐργασίας. Γιά νά μείνουμε στό παράδειγμά μας, μπορεῖ μέ τή χρησιμοποίηση νέων ἐργαλειομηχανῶν νά συντομευτεῖ ἀπόλυτα ἡ περίοδος ἐργασίας, ἡ ἀναγκαία γιά τήν κατασκευή μιᾶς ἀτμομηχανῆς σιδηροδρόμου. Ἄν ὅμως μέ τή βελτίωση τῶν προτσές ἐργασίας αὐξάνει ἀσύγκριτα πιό γρήγορα τό ἕτοιμο προϊόν πού παραδίνει κάθε ἡμέρα ἤ κάθε ἑβδομάδα τό νηματουργεῖο, τότε σέ σύγκριση μέ τή νηματουργία θά μεγαλώνει σχετικά ἡ διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας στίς μηχανοκατασκευές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι πάντα χρόνος παραγωγῆς, δηλ. χρόνος πού στή διάρκειά του τό κεφάλαιο εἶναι δεμένο στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς. Δέν εἶναι ὅμως γιά τοῦτο τό λόγο ὑποχρεωτικό καί τό ἀντίστροφο, δέν εἶναι χρόνος ἐργασίας ὅλος ὁ χρόνος πού στή διάρκειά του τό κεφάλαιο βρίσκεται στό προτσές παραγωγῆς.

Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά διακοπές τοῦ προτσές ἐργασίας, πού καθορίζονται ἀπό τά φυσικά ὅρια τῆς ἴδιας τῆς ἐργατικῆς δύναμης, μόλο πού εἴδαμε ὥς ποιό σημεῖο τό ἁπλό γεγονός, ὅτι κατά τά διαλείμματα τοῦ προτσές ἐργασίας τό πάγιο κεφάλαιο — τά ἐργοστασιακά χτίρια, οἱ μηχανές κλπ. — μένει ἀχρησιμοποίητο, ἀποτέλεσε μιά ἀπό τίς ἀφορμές γιά τήν ἀφύσικη παράταση τοῦ προτσές ἐργασίας, καθώς καί γιά τήν καθιέρωση τῆς ἀδιάκοπης ἐργασίας τῆς ἡμέρας καί τῆς νύχτας. Πρόκειται ἐδῶ γιά μιά διακοπή, ἀνεξάρτητα ἀπό τή διάρκεια τοῦ προτσές ἐργασίας, πού ἐπιβάλλεται ἀπό τή φύση τοῦ ἴδιου τοῦ προϊόντος καί τῆς κατασκευῆς του, γιά διακοπή πού στή διάρκειά της τό ἀντικείμενο ἐργασίας ὑποβάλλεται σέ λίγο-πολύ μακρόχρονα φυσικά προτσές καί πρέπει νά ὑποστεῖ φυσικές, χημικές ἤ φυσιολογικές ἀλλαγές, διακοπή πού στή διάρκειά της τό προτσές ἐργασίας σταματάει ὁλοκληρωτικά ἤ μερικά.

Ἔτσι, ὁ μοῦστος, πού βγαίνει ἀπό τό πατητήρι, πρέπει πρῶτα νά κάτσει ἕνα διάστημα γιά νά γίνει ἡ ζύμωση καί ἔπειτα πάλι νά μείνει κάμποσο γιά ν᾽ ἀποχτήσει τό κρασί ἕναν ὁρισμένο βαθμό τελειότητας. Σέ πολλούς κλάδους τῆς βιομηχανίας πρέπει τό προϊόν νά στεγνώσει, ὅπως γίνεται στήν ἀγγειοπλαστική, ἤ νά ὑποβληθεῖ σέ ὁρισμένες ἐπιδράσεις γιά ν᾽ ἀλλάξει ἡ χημική του σύσταση, ὅπως γίνεται λχ. στά λευκαντήρια. Τό χειμωνιάτικο στάρι χρειάζεται ἴσως ἐννιά μῆνες ὥσπου νά ὡριμάσει. Ἀνάμεσα στή σπορά καί στή συγκομιδή διακόπτεται σχεδόν ὁλότελα τό προτσές τῆς ἐργασίας. Στή δασοκομία, ὅταν τελειώσει ἡ ἀναδάσωση καί γίνουν οἱ ἀπαραίτητες γι᾽ αὐτήν προεργασίες, ὁ σπόρος θά χρειάζεται ἴσως 100 χρόνια γιά νά μετατραπεῖ σέ ἕτοιμο προϊόν· σ᾽ ὅλο αὐτό τό διάστημα ἀπαιτεῖ σχετικά ἀσήμαντη μόνο ἐργασία.

Σ᾽ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις κατά τή διάρκεια μεγάλου μέρους

τοῦ χρόνου ἐργασίας μόνο ποῦ καί ποῦ προστίθεται συμπληρωματική ἐργασία. Ἡ κατάσταση, πού περιγράψαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο, ὅπου πρέπει νά προστίθεται συμπληρωματικό κεφάλαιο καί ἐργασία στό κεφάλαιο τό δεμένο στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ὑπάρχει ἐδῶ μόνο μέ μεγάλες ἤ μικρές διακοπές.

Ἔτσι, σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ὁ χρόνος παραγωγῆς τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου ἀποτελεῖται ἀπό δυό περίοδες: Ἀπό μιά πρώτη περίοδο, ὅπου τό κεφάλαιο βρίσκεται στό προτσές τῆς ἐργασίας· καί ἀπό μιά δεύτερη περίοδο, ὅπου ἡ μορφή ὕπαρξης τοῦ κεφαλαίου — ἡ μορφή τοῦ μισοτελειωμένου προϊόντος — ἀφήνεται στήν ἐπίδραση φυσικῶν προτσές, χωρίς νά βρίσκεται στό προτσές ἐργασίας. Τά πράγματα δέν ἀλλάζουν καθόλου ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ δυό αὐτές χρονικές περίοδες ποῦ καί ποῦ διασταυρώνονται καί ἀλληλοδιεισδύονται. Δέ συμπίπτουν ἐδῶ ἡ περίοδος ἐργασίας καί ἡ περίοδος παραγωγῆς. Ἡ περίοδος παραγωγῆς εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν περίοδο ἐργασίας. Ἀλλά μόνο ἀφοῦ διανύσει τό προϊόν τήν περίοδο παραγωγῆς εἶναι ἕτοιμο, ὥριμο, δηλ. εἶναι μετατρέψιμο ἀπό τή μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου στή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Ἀνάλογα μέ τή διάρκεια τοῦ χρόνου παραγωγῆς, πού δέν ἀποτελεῖται ἀπό χρόνο ἐργασίας, παρατείνεται καί ἡ περίοδος περιστροφῆς τοῦ κεφαλαίου. Ἐφόσον ὁ χρόνος παραγωγῆς πού ξεπερνάει τό χρόνο ἐργασίας δέν καθορίζεται ἀπό μιά γιά πάντα δοσμένους νόμους τῆς φύσης, ὅπως γίνεται μέ τό ὡρίμασμα τοῦ σταριοῦ, τήν ἀνάπτυξη τῆς βαλανιδιᾶς κλπ., μπορεῖ συχνά ἡ περίοδος τῆς περιστροφῆς νά περιορίζεται λίγο-πολύ μέ τεχνητή συντόμευση τοῦ χρόνου παραγωγῆς. Αὐτό ἔγινε λχ. μέ τήν ἐφαρμογή τῆς χημικῆς λεύκανσης ἀντί τῆς λεύκανσης στά λιβάδια, μέ τή χρησιμοποίηση τῶν πιό ἀποτελεσματικῶν μηχανικῶν στεγνωτηρίων γιά τό στέγνωμα. Αὐτό ἔγινε καί στή βυρσοδεψία, ὅπου γιά νά διεισδύσει τό δεψικό ὀξύ στά δέρματα χρειάζονταν μέ τήν παλιά μέθοδο 6 — 18 μῆνες, ἐνῶ σύμφωνα μέ τή νέα μέθοδο, πού χρησιμοποιεῖ τήν ἀεραντλία, χρειάζονται μόνο ἑνάμιση ὥς δυό μῆνες (*J. G. Courcelle-Seneuil*: «Traité théorique et pratique des entreprises industrielles etc.», Paris 1857, 2η ἔκδοση). Τό πιό μεγαλόπρεπο παράδειγμα τεχνητοῦ περιορισμοῦ τοῦ χρόνου παραγωγῆς πού ἀποτελοῦνταν ἀπό φυσικά προτσές μᾶς τό δίνει ἡ ἱστορία τῆς παραγωγῆς σίδερου καί ἰδίως ἡ μετατροπή τοῦ μαντεμιοῦ σέ ἀτσάλι στά τελευταῖα 100 χρόνια, ἀρχίζοντας ἀπό τή μέθοδο πούντλινγκ, πού ἀνακαλύφθηκε γύρω στά 1780, ὥς τή σύγχρονη μέθοδο Μπέσσεμερ καί τίς νεότατες μέθοδες, πού ἔχουν ἐφαρμοστεῖ ἀπό τότε. Ὁ χρόνος παραγωγῆς ἔχει περιοριστεῖ σέ τεράστιο βαθμό, στόν ἴδιο ὅμως βαθμό ἔχει αὐξηθεῖ καί ἡ τοποθέτηση πάγιου κεφαλαίου.

Ἕνα ἰδιόμορφο παράδειγμα ἀπόκλισης τοῦ χρόνου παραγωγῆς ἀπό τό χρόνο ἐργασίας ἔχουμε στήν ἀμερικάνικη παραγωγή καλαποδιῶν. Ἐδῶ σημαντικό μέρος τῶν ἐξόδων δημιουργιέται ἀπό τό γεγονός ὅτι τό ξύλο πρέπει νά μείνει ἴσαμε 18 μῆνες στήν ἀποθήκη γιά νά στεγνώσει, ἔτσι πού τό ἕτοιμο πιά καλαπόδι νά μή σκεβρώνει ἀργότερα.

νά μήν ἀλλάζει τή μορφή του. Στό διάστημα αὐτό τό ξύλο δέν περνάει ἀπό κανένα ἄλλο προτσές ἐργασίας. Ἔτσι, ἡ περίοδος περιστροφῆς τοῦ τοποθετημένου κεφαλαίου δέν καθορίζεται μόνο ἀπό τό χρόνο πού ἀπαιτεῖ ἡ ἴδια ἡ παραγωγή τῶν καλαποδιῶν, ἀλλά καί ἀπό τό χρόνο πού τό κεφάλαιο αὐτό μένει ἀδρανές στό ξύλο πού στεγνώνει. Βρίσκεται 18 μῆνες στό προτσές παραγωγῆς, προτοῦ μπορέσει νά μπεῖ στό καθαυτό προτσές ἐργασίας. Τό παράδειγμα αὐτό δείχνει ταυτόχρονα πόσο διαφορετικοί μποροῦν νά εἶναι οἱ χρόνοι περιστροφῆς διάφορων μερῶν τοῦ συνολικοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου ἀπό λόγους πού πηγάζουν ὄχι μέσα ἀπό τά πλαίσια τῆς σφαίρας κυκλοφορίας, ἀλλά ἀπό τό προτσές παραγωγῆς.

Ἡ διαφορά τοῦ χρόνου παραγωγῆς ἀπό τό χρόνο ἐργασίας προβάλλει μέ ἰδιαίτερη σαφήνεια στήν ἀγροτική οἰκονομία. Στά δικά μας εὔκρατα κλίματα ἡ γῆ μᾶς δίνει στάρι μιά φορά τό χρόνο. Ἡ συντόμευση ἤ ἡ παράταση τῆς περιόδου παραγωγῆς (γιά τά χειμωνιάτικα σιτηρά εἶναι κατά μέσο ὅρο ἐννιά μῆνες) ἐξαρτιέται μέ τή σειρά της ἀπό τίς ἐναλλασσόμενες καλές καί κακές χρονιές, καί γιαυτό δέν μπορεῖ νά καθοριστεῖ καί νά ἐλεγχθεῖ ἀπό τά πρίν, ὅπως γίνεται στήν καθαυτό βιομηχανία. Μόνο δευτερεύοντα προϊόντα, τό γάλα, τό τυρί κλπ., μποροῦν νά παράγονται καί νά πουλιοῦνται συνεχῶς σέ μικρότερες περίοδες. Ἀντίθετα, ὁ χρόνος ἐργασίας παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς: «Ἄν πάρουμε ὑπόψη τίς κλιματικές καί τίς ἄλλες συνθῆκες πού ἀσκοῦν ἐπίδραση, μποροῦμε νά δεχτοῦμε πώς ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν ἐργασίας στίς διάφορες περιοχές τῆς Γερμανίας εἶναι γιά τίς τρεῖς κύριες περίοδες ἐργασίας ὁ παρακάτω: Γιά τήν περίοδο τῆς ἄνοιξης, ἀπό τά τέλη τοῦ Μάρτη ἤ ἀπό τίς ἀρχές τοῦ Ἀπρίλη ὥς τά μέσα τοῦ Μάη, δηλ. 50 — 60 ἡμέρες· γιά τήν περίοδο τοῦ καλοκαιριοῦ, ἀπό τίς ἀρχές τοῦ Ἰούνη ὥς τά τέλη τοῦ Αὐγούστου, δηλ. 65 — 80 ἡμέρες· καί γιά τήν περίοδο τοῦ φθινοπώρου, ἀπό τίς ἀρχές τοῦ Σεπτέμβρη ὥς τά τέλη τοῦ Ὀχτώβρη ἤ ὥς τά μέσα τοῦ Νοέμβρη, δηλ. 55 — 75 ἡμέρες ἐργασίας. Γιά τό χειμώνα, πρέπει νά σημειωθοῦν μόνο οἱ ἐργασίες πού γίνονται εἰδικά τό χειμώνα, ὅπως εἶναι ἡ μεταφορά τῶν λιπασμάτων καί τῶν ξύλων, οἱ μεταφορές στήν ἀγορά, οἱ μεταφορές οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ κλπ.» (*F. Kirchhof*: «Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre», Dessau 1852, σελ. 160).

Γιαυτό, ὅσο πιό δυσμενές εἶναι τό κλίμα, τόσο περισσότερο συμπιέζεται ἡ περίοδος ἐργασίας τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἑπομένως καί τό χρονικό διάστημα πού στή διάρκειά του γίνεται δαπάνη κεφαλαίου καί ἐργασίας. Παράδειγμα ἡ Ρωσία. Ἐκεῖ, σέ μερικές βορεινές περιοχές, μόνον 130 — 150 μέρες τό χρόνο εἶναι δυνατό νά γίνονται γεωργικές ἐργασίες. Καταλαβαίνουμε τί ἀπώλειες θά εἶχε ἡ Ρωσία, ἄν τά 50 ἀπό τά 65 ἑκατομμύρια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ της πληθυσμοῦ ἔμεναν χωρίς ἀπασχόληση τούς ἕξι ὥς οχτώ χειμερινούς μῆνες, ὅταν ἀναγκαστικά σταματάει κάθε γεωργική ἐργασία. Ἐκτός ἀπό τούς 200 000 ἀγρότες πού ἐργάζονται στά 10 500 ἐργοστάσια τῆς Ρωσίας, ἔχουν ἀναπτυχθεῖ παντοῦ στά χωριά ντόπιες σπιτικές βιομηχανίες.

Ἔτσι ὑπάρχουν χωριά, ὅπου ὅλοι οἱ ἀγρότες ἀπό γενεά σέ γενεά εἶναι ὑφαντές, ταμπάκηδες, τσαγκαράδες, σιδεράδες, μαχαιράδες κλπ. Αὐτό συμβαίνει ἰδίως στά κυβερνεῖα Μόσχας, Βλαντίμηρ, Καλούγκας, Κοστρομά καί Πετρούπολης. Ἄς σημειωθεῖ μέ τήν εὐκαιρία πώς αὐτή ἡ σπιτική βιομηχανία ἐξαναγκάζεται ὁλοένα καί περισσότερο νά μπαίνει στήν ὑπηρεσία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς· λογουχάρη στούς ὑφαντές προμηθεύουν στημόνι καί ὑφάδι οἱ ἔμποροι ἀπευθείας ἤ μέ τή μεσολάβηση ἀντιπροσώπων τους. (Περίληψη ἀπό τίς «Reports by H. M. Secretaries of Embassy and Legation, on the Manufactures, Commerce etc.» No 8, 1865, σελ. 86, 87.) Ἐδῶ βλέπουμε πῶς ἡ διάσταση τῆς περιόδου παραγωγῆς καί τῆς περιόδου ἐργασίας, ὁπότε ἡ δεύτερη ἀποτελεῖ μόνο μέρος τῆς πρώτης, εἶναι ἡ φυσική βάση τῆς συνένωσης τῆς γεωργίας μέ τήν πάρεργη ἀγροτική βιομηχανία, καί πῶς, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ τελευταία μέ τή σειρά της γίνεται σημεῖο στήριξης γιά τόν κεφαλαιοκράτη, πού στήν ἀρχή παρεμβαίνει σάν ἔμπορος. Ὅταν ἀργότερα ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή πραγματοποιεῖ τό χωρισμό τῆς μανουφακτούρας ἀπό τή γεωργία, ὁ ἐργάτης τῆς ὑπαίθρου πέφτει ὅλο καί περισσότερο στήν ἐξάρτηση τῆς ἁπλῶς τυχαίας πάρεργης ἀπασχόλησης κι ἔτσι χειροτερεύει ἡ κατάστασή του. Ὅπως θά δοῦμε ἀργότερα, γιά τό κεφάλαιο ὅλες οἱ διαφορές ἐξισώνονται στήν περιστροφή. Γιά τόν ἐργάτη ὄχι.

Ἐνῶ στούς περισσότερους κλάδους τῆς καθαυτό βιομηχανίας, τῆς ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας, τῶν μεταφορῶν κλπ. ἡ πορεία τῆς παραγωγῆς εἶναι ὁμαλή, ὁ χρόνος ἐργασίας μένει χρόνια συνέχεια ἴδιος καί — ἄν παραβλέψουμε τίς διακυμάνσεις τῶν τιμῶν, τίς διαταραχές στίς δουλιές κλπ. σάν ἀνώμαλες διακοπές — τά ποσά τοῦ δαπανόμενου κεφαλαίου πού μπαίνει στό καθημερινό προτσές κυκλοφορίας κατανέμονται σύμμετρα· ἐνῶ ἐπίσης, μέ ἀμετάβλητους κατά τά ἄλλα τούς ὅρους στήν ἀγορά, καί ἡ ἐπαναροή τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου ἤ ἡ ἀνανέωσή του κατανέμεται σέ σύμμετρες περίοδες στή διάρκεια τοῦ ἔτους, — ἀντίθετα στούς κλάδους ἐκείνους, ὅπου ὁ χρόνος ἐργασίας ἀποτελεῖ μέρος μόνο τοῦ χρόνου παραγωγῆς, παρουσιάζεται στή διάρκεια τῶν διάφορων περιόδων τοῦ ἔτους ἡ μεγαλύτερη ἀσυμμετρία στή δαπάνη κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, ἐνῶ ἡ ἐπαναροή του γίνεται μόνο μεμιᾶς σέ χρόνο πού καθορίζεται ἀπό φυσικούς ὅρους. Ἑπομένως, μέ ἴση τήν κλίμακα τῆς ἐπιχείρησης, δηλ. μέ ἴσο τό προκαταβλημένο κυκλοφοριακό κεφάλαιο, πρέπει στούς κλάδους αὐτούς νά προκαταβάλλονται μεμιᾶς καί γιά μεγαλύτερο χρονικό διάστημα μεγαλύτερες μάζες κεφαλαίου, ἀπ' ὅ,τι γίνεται στούς κλάδους μέ συνεχεῖς περίοδες ἐργασίας. Ἡ διάρκεια ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου διαφέρει ἐδῶ ἐπίσης σημαντικά περισσότερο ἀπό τό χρόνο, στόν ὁποῖο λειτουργεῖ πράγματι παραγωγικά. Ἐφόσον ὑπάρχει διαφορά ἀνάμεσα στό χρόνο ἐργασίας καί στό χρόνο παραγωγῆς, εἶναι φυσικό νά διακόπτεται διαρκῶς, γιά μεγαλύτερα ἤ μικρότερα χρονικά διαστήματα, καί ὁ χρόνος χρήσης τοῦ χρησιμοποιούμενου πάγιου κεφαλαίου, ὅπως γίνεται λχ. στή γεωργία μέ τά ζῶα ἐργασίας, μέ τά ἐργαλεῖα καί τίς μηχανές. Ἐφόσον τό

πάγιο αὐτό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό ζῶα ἐργασίας, ἀπαιτεῖ συνεχῶς τά ἴδια ἤ σχεδόν τά ἴδια ἔξοδα γιά τροφή κλπ., ὅπως καί τόν καιρό πού ἐργάζεται. Στά ἄψυχα μέσα ἐργασίας καί ἡ μή χρησιμοποίησή τους ἐπιφέρει κάποια ὑποτίμηση. Ἑπομένως ἀκριβαίνει γενικά τό προϊόν, ἐπειδή ἡ μεταβίβαση ἀξίας στό προϊόν δέν ὑπολογίζεται σύμφωνα μέ τό χρόνο πού λειτουργεῖ τό πάγιο κεφάλαιο, ἀλλά σύμφωνα μέ τό χρόνο πού χάνει ἀξία. Σ' αὐτούς τούς κλάδους παραγωγῆς ἡ ἀδράνεια τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἀδιάφορο ἄν συνδέεται ἤ ὄχι καί μέ τρέχοντα ἔξοδα, ἀποτελεῖ κι αὐτή ὅρο τῆς φυσιολογικῆς χρησιμοποίησής του, ὅπως λχ. ἡ ἀπώλεια ὁρισμένης ποσότητας βαμβακιοῦ στή νηματουργία· τό ἴδιο ἐπίσης σέ κάθε προτσές ἐργασίας ἡ ἐργατική δύναμη πού ξοδεύεται κάτω ἀπό κανονικούς τεχνικούς ὅρους μή παραγωγικά, ἀλλ' ἀναπόφευχτα, ὑπολογίζεται ἐξίσου μέ τήν ἐργατική δύναμη πού ξοδεύεται παραγωγικά. Κάθε τελειοποίηση, πού μειώνει τό μή παραγωγικό ξόδεμα μέσων ἐργασίας, πρώτων ὑλῶν καί ἐργατικῆς δύναμης, μειώνει καί τήν ἀξία τοῦ προϊόντος.

Στήν ἀγροτική οἰκονομία συνδυάζονται καί τά δυό, καί ἡ σχετικά μεγάλη διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας καί ἡ μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στό χρόνο ἐργασίας καί στό χρόνο παραγωγῆς. Πάνω σ' αὐτό ὁ Χότζκιν παρατηρεῖ σωστά: «Ἡ διαφορά στό χρόνο» (μόλο πού ἐδῶ δέν κάνει διάκριση ἀνάμεσα στό χρόνο ἐργασίας καί στό χρόνο παραγωγῆς), «πού ἀπαιτεῖται γιά νά ἑτοιμαστοῦν τά προϊόντα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, καί στό χρόνο, πού ἀπαιτεῖται στούς ἄλλους κλάδους ἐργασίας, ἀποτελεῖ τήν κύρια αἰτία τῆς μεγάλης ἐξάρτησης τῶν ἀγροτῶν. Δέν μποροῦν νά φέρουν τά ἐμπορεύματά τους στήν ἀγορά παρά μόνο ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο. Ὅλον αὐτό τόν καιρό οἱ ἀγρότες εἶναι ὑποχρεωμένοι νά χρεώνονται στόν τσαγκάρη, τό ράφτη, τό σιδερά, τόν καροποιό καί στούς διάφορους ἄλλους παραγωγούς, ἀπό τούς ὁποίους παίρνουν ἀπαραίτητα γι' αὐτούς προϊόντα πού κατασκευάζονται μέσα σέ λίγες ἡμέρες ἤ ἑβδομάδες. Λόγω αὐτοῦ τοῦ φυσικοῦ παράγοντα καί λόγω τῆς γρηγορότερης αὔξησης τοῦ πλούτου στούς ἄλλους κλάδους τῆς οἰκονομίας, οἱ γαιοχτήμονες, πού ἔχουν μονοπωλήσει τή γῆ ὅλου τοῦ κράτους κι ἔχουν ἀκόμα σφετεριστεῖ καί τό μονοπώλιο τῆς νομοθεσίας, εἶναι ὡστόσο ἀνίκανοι νά σώσουν τούς ἑαυτούς τους καί τούς ὑπηρέτες τους, τούς παχτωτές, ἀπό τή μοίρα τους, νά γίνουν οἱ πιό ἐξαρτημένοι ἄνθρωποι στή χώρα» (*Thomas Hodgskin*: «Popular Political Economy», London 1827, σελ. 147. Ὑποσημείωση).

Ὅλες οἱ μέθοδες, πού ἀπό τή μιά μεριά κατανέμουν στή γεωργία πιό σύμμετρα σ' ὅλο τό χρόνο τά ἔξοδα γιά μισθούς ἐργασίας καί μέσα παραγωγῆς, καί ἀπό τήν ἄλλη συντομεύουν τήν περιστροφή, ἐπειδή καλλιεργοῦνται πιό ποικιλόμορφα προϊόντα πού ἐπιτρέπουν πολλές σοδιές κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, ἀπαιτοῦν αὔξηση τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου πού προκαταβάλλεται στήν παραγωγή γιά μισθούς ἐργασίας, λιπάσματα, σπόρο κλπ. Αὐτό ἔγινε λχ. μέ τό πέρασμα ἀπό τήν τριμερῆ ἀμειψισπορά μέ ἀγρανάπαυστη στήν ἀμειψισπορά χωρίς

ἀγρανάπαυση. Αὐτό ἔγινε ἐπίσης μέ τίς cultures dérobées [ἐνδιάμεσες καλλιέργειες] στή Φλάντρα. «Στίς ἐνδιάμεσες καλλιέργειες χρησιμοποιοῦν τά κοντυλόριζα φυτά· τό ἴδιο χωράφι δίνει πρῶτα σιτηρά, λινάρι, ἐλαιολάχανο, γιά τίς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, κι ὕστερα ἀπό τή συγκομιδή φυτεύεται μέ κοντυλόριζα γιά τή συντήρηση τῶν ζώων. Τό σύστημα αὐτό, πού ἐπιτρέπει νά μένουν διαρκῶς στό σταῦλο τά κερασφόρα ζῶα, δίνει μιά σημαντική συσσώρευση κοπριᾶς καί γίνεται ἔτσι ὁ ἄξονας τῆς ἀμειψισπορᾶς. Στίς ἀμμώδεις περιφέρειες πάνω ἀπό τό ἕνα τρίτο τῆς καλλιεργημένης ἐπιφάνειας χρησιμοποιεῖται γιά τίς cultures dérobées [ἐνδιάμεσες καλλιέργειες]· εἶναι σάν νά εἶχαν αὐξήσει κατά ἕνα τρίτο τήν ἔκταση τῆς καλλιεργούμενης ἐπιφάνειας». Δίπλα στά κοντυλόριζα καλλιεργεῖται ἐδῶ καί τό τριφύλλι καθώς καί ἄλλα κτηνοτροφικά φυτά. «Ἡ γεωργία, ἀνεβασμένη ἔτσι ὥς τό σημεῖο πού μετατρέπεται σέ κηπουρική, ἀπαιτεῖ, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, σχετικά σημαντικό κεφάλαιο ἐκμετάλλευσης. Τό κεφάλαιο αὐτό τό ὑπολογίζουν στήν Ἀγγλία 250 φράγκα κατά ἑκτάρι. Στή Φλάντρα οἱ ἀγρότες μας θά θεωροῦν ἀσφαλῶς πολύ μικρό ἕνα κεφάλαιο 500 φράγκων» (*Emile de Laveleye:* «Essais sur l' Economie Rurale de la Belgique», Paris 1868, σελ. 45, 46, 48).

Ἄς πάρουμε τέλος τή δασοκομία. — «Ἡ παραγωγή ξύλου διαφέρει ἀπό τίς περισσότερες ἄλλες παραγωγές κυρίως κατά τό ὅτι σ' αὐτήν ἡ δύναμη τῆς φύσης δρᾶ αὐτοτελα, καί ὅταν γίνεται φυσική ἀνανέωση δέ χρειάζεται ἡ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κεφαλαίου. Ἐξάλλου, ἀκόμα καί κεῖ, ὅπου τά δάση ἀνανεώνονται τεχνητά, ἡ δαπάνη ἀνθρώπινης δύναμης καί κεφαλαίου εἶναι ἐλάχιστη μπρός στή δράση τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, τό δάσος εὐδοκιμεῖ ἀκόμα σέ ἐδάφη καί μέρη, ὅπου τά σιτηρά δέν ἀναπτύσσονται πιά ἤ ὅπου δέ συμφέρει πιά ἡ παραγωγή τους. Ἡ δασοκομία ὅμως ἀπαιτεῖ ἀκόμα γιά μιά κανονική ἐκμετάλλευση... μεγαλύτερη ἔκταση ἀπ' ὅ,τι ἡ καλλιέργεια σιτηρῶν, ἐπειδή σέ μικρές λωρίδες γῆς δέν μπορεῖ νά χωριστεῖ τό δάσος σωστά σέ τομεῖς ὑλοτόμησης, χάνονται συνήθως οἱ δευτερεύουσες πρόσοδες, εἶναι πιό δύσκολη ἡ προστασία τοῦ δάσους κλπ. Μά τό προτσές παραγωγῆς συνδέεται ἐπίσης μέ τόσο μεγάλες περίοδες, πού ξεπερνάει τά σχέδια ἑνός ἀτομικοῦ νοικοκυριοῦ, καί κάποτε μάλιστα ξεπερνάει τή διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τό κεφάλαιο πού ἔχει τοποθετηθεῖ γιά τήν ἀπόχτηση γῆς μέ σκοπό τήν ἀναδάσωση» (στήν ἀπό κοινοῦ παραγωγή τό κεφάλαιο αὐτό φεύγει ἀπό τή μέση, καί τό μόνο ζήτημα πού ἀπομένει εἶναι — πόση γῆ μπορεῖ ἡ κοινότητα ν' ἀφαιρέσει ἀπό τή γῆ πού καλλιεργεῖται ἤ πού χρησιμοποιεῖται γιά βοσκή καί νά τή χρησιμοποιήσει γιά δασική παραγωγή) «ἀποφέρει ἀξιόλογους καρπούς μόνο ὕστερα ἀπό πολύν καιρό καί περιστρέφεται μόνο ἐνμέρει, ἐνῶ γιά ὁρισμένα εἴδη ξύλου περιστρέφεται ὁλότελα μόνο σέ χρονικά διαστήματα πού φτάνουν τά 150 χρόνια. Ἐξάλλου, γιά νά εἶναι σταθερή ἡ παραγωγή ξύλου, ἀπαιτεῖται ἕνα ἀπόθεμα ζωντανῆς ξυλείας, πού νά φτάνει τό δεκαπλάσιο ὥς τό σαρανταπλάσιο τῆς χρονιάτικης ξύλευσης. Ὅποιος λοιπόν δέν ἔχει

ἄλλο εἰσόδημα καί δέν κατέχει σημαντικές δασωμένες ἐκτάσεις, δέν μπορεῖ νάχει κανονική δασική ἐκμετάλλευση» (*Kirchhof*, σελ. 58).

Ὁ μεγάλος χρόνος παραγωγῆς (πού περιλαβαίνει ἕνα σχετικά μικρό χρόνο ἐργασίας) καί κατά συνέπεια οἱ μεγάλες περίοδες περιστροφῆς κάνουν τή δασοκομία ἕναν κλάδο, πού δέν εὐνοεῖ τήν ἀτομική, ἑπομένως καί τήν κεφαλαιοκρατική ἐπιχείρηση, πού στην οὐσία της εἶναι ἀτομική ἐπιχείρηση ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού στή θέση τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη ἐμφανίζεται ὁ συνεταιρισμένος κεφαλαιοκράτης. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς βιομηχανίας γενικά ἀποδείχτηκε ἀνέκαθεν τόσο δραστήρια στήν καταστροφή τῶν δασωμένων ἐκτάσεων, πού σέ σύγκριση μ' αὐτήν ὅλα ὅσα ἔχει κάνει γιά τή συντήρησή τους καί γιά τήν ἀναδάσωση ἀποτελοῦν ἐντελῶς μηδαμινό μέγεθος.

Ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεχτο στήν περικοπή τοῦ Κίρχοφ εἶναι τό ἑξῆς σημεῖο: «Ἐξάλλου, γιά νά εἶναι σταθερή ἡ παραγωγή ξύλου, ἀπαιτεῖται ἕνα ἀπόθεμα ζωντανῆς ξυλείας, πού νά φτάνει τό δεκαπλάσιο ὥς τό σαρανταπλάσιο τῆς χρονιάτικης ξύλευσης». Δηλαδή μιά περιστροφή κάθε δέκα ὥς σαράντα καί πάνω χρόνια.

Τό ἴδιο καί στήν κτηνοτροφία. Ἕνα μέρος τοῦ κοπαδιοῦ (ἀπόθεμα ζώων) μένει στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος του πουλιέται σάν χρονιάτικο προϊόν. Ἐδῶ μόνο ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου περιστρέφεται κάθε χρόνο, ἀκριβῶς ὅπως γίνεται μέ τό πάγιο κεφάλαιο, μέ τίς μηχανές, τά ζῶα ἐργασίας κλπ. Ἄν καί πρόκειται γιά κεφάλαιο, πού γιά μεγάλο σχετικά χρονικό διάστημα μένει παγωμένο στό προτσές τῆς παραγωγῆς καί παρατείνει ἔτσι τήν περιστροφή τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, ὡστόσο δέν ἀποτελεῖ πάγιο κεφάλαιο μέ τήν αὐστηρή ἔννοια τῆς λέξης.

Αὐτό πού ἐδῶ ὀνομάζεται ἀπόθεμα — μιά ὁρισμένη ποσότητα ζωντανῆς ξυλείας ἤ ζώων — βρίσκεται κατά κάποια ἔννοια στό προτσές τῆς παραγωγῆς (ταυτόχρονα σάν μέσο ἐργασίας καί σάν ὑλικό ἐργασίας)· ἀνάλογα μέ τούς φυσικούς ὅρους τῆς ἀναπαραγωγῆς του πρέπει, σέ μιά καλά ὀργανωμένη ἐπιχείρηση, νά βρίσκεται πάντα ἕνα σημαντικό μέρος μ' αὐτή τή μορφή.

Μιάν ἀνάλογη ἐπίδραση στήν περιστροφή ἀσκεῖ ἕνα ἄλλο εἶδος τοῦ ἀποθέματος, πού ἀποτελεῖ μόνο δυνάμει παραγωγικό κεφάλαιο, πού ὅμως λόγω τῆς φύσης τῆς ἐπιχείρησης πρέπει νά εἶναι συσσωρευμένο κατά μεγαλύτερες ἤ μικρότερες μάζες, δηλ. νά ἔχει προκαταβληθεῖ στήν παραγωγή γιά σχετικά μεγάλο διάστημα, μόλο πού μόνο σιγά-σιγά μπαίνει στό ἐνεργό προτσές παραγωγῆς. Ἐδῶ ἀνήκουν λχ. ἡ κοπριά, προτοῦ μεταφερθεῖ στά χωράφια, ἐπίσης τά γεννήματα, τό χόρτο κλπ., καθώς καί τά ἀποθέματα τροφῶν, πού μπαίνουν στήν παραγωγή τῶν ζώων. «Σημαντικό μέρος τοῦ κεφαλαίου τῆς ἐπιχείρησης περιέχεται στά ἀποθέματα τοῦ νοικοκυριοῦ. Τά ἀποθέματα αὐτά ὅμως μποροῦν νά χάσουν περισσότερο ἤ μικρότερο μέρος τῆς ἀξίας τους, ἀπό τή στιγμή πού τά μέτρα φύλαξης πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν καλή συντήρησή τους δέν ἐφαρμόζονται ὅπως πρέπει, μάλιστα ἀπό ἔλλειψη ἐπιστα-

σίας μπορεῖ ἀκόμα καί νά χαθεῖ ὁλότελα γιά τήν ἐπιχείρηση ἕνα μέρος τῶν ἀποθεμάτων σέ προϊόντα. Γιαυτό ἐδῶ ἀπαιτεῖται ἰδίως μιά ἐπιμελημένη ἐπιστασία τῶν ὑποστέγων, τῶν ἀποθηκῶν καί τῶν ὑπογείων ὅπου ἀποθηκεύονται τό χόρτο καί τά σιτηρά, ἀπαιτεῖται νά κλείνονται πάντα καλά οἱ χῶροι ὅπου φυλάγονται τ' ἀποθέματα καί, ἐκτός ἀπ' αὐτό, νά διατηροῦνται καθαροί, ν' ἀερίζονται κλπ. τά σιτηρά καί οἱ ἄλλοι καρποί πού φυλάγονται πρέπει ἀπό καιρό σέ καιρό νά γυρίζονται ὅπως πρέπει οἱ πατάτες καί τά τεῦτλα νά προστατεύονται ἀρκετά τόσο ἀπό τήν παγωνιά, ὅσο καί ἀπό τό νερό καί τή σήψη κλπ.» (*Kirchhof*, σελ. 292). «Ὅταν ὑπολογίζονται οἱ ἀνάγκες τοῦ νοικοκυριοῦ, ἰδίως οἱ ἀνάγκες γιά τή συντήρηση τῶν ζώων, ὁπότε ἡ κατανομή πρέπει νά γίνεται ἀνάλογα μέ τό προϊόν καί τό σκοπό, πρέπει νά παίρνεται ὑπόψη ὄχι μόνο ἡ κάλυψη τῶν ἀναγκῶν, ἀλλά καί ἐκτός ἀπ' αὐτές πρέπει νά μένει καί ἕνα σχετικό ἀπόθεμα γιά ἀπρόβλεπτες περιπτώσεις. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού θά φανεῖ πώς δέν μποροῦν οἱ ἀνάγκες νά καλυφθοῦν πέρα γιά πέρα ἀπό τά προϊόντα τοῦ ἴδιου τοῦ νοικοκυριοῦ, πρέπει πρῶτα νά ἐξεταστεῖ ἄν μπορεῖ τό ἔλλειμμα αὐτό νά καλυφθεῖ μέ ἄλλα προϊόντα (ὑποκατάστατα) ἤ ἄν μποροῦν στή θέση αὐτῶν πού λείπουν ν' ἀγοραστοῦν ἄλλα πιό φτηνά. Ἄν λχ. παρουσιαστεῖ ἔλλειψη χόρτου, μπορεῖ τό χόρτο ν' ἀναπληρωθεῖ μέ ρίζες ἀνακατεμένες μέ ἄχυρο. Γενικά πρέπει ἐδῶ νά παρακολουθεῖ κανείς πάντα τήν πραγματική ἀξία καί τίς τιμές τῆς ἀγορᾶς τῶν διάφορων προϊόντων καί σύμφωνα μ' αὐτές νά καθορίζει τά ζητήματα τῆς κατανάλωσης. Ἄν λχ. εἶναι ἀκριβή ἡ βρώμη, ἐνῶ ἡ βρίζα καί τά μπιζέλια εἶναι σχετικά φτηνά, τότε στά ἄλογα συμφέρει ν' ἀντικατασταθεῖ ἕνα μέρος τῆς βρώμης μέ μπιζέλια καί βρίζα καί νά πουληθεῖ ἡ βρώμη πού περισσεύει μ' αὐτό τόν τρόπο κλπ.» (στό ἴδιο, σελ. 300).

Πιό πάνω, ὅταν ἐξετάζαμε τό σχηματισμό ἀποθεμάτων, εἴχαμε κιόλας τονίσει πώς ἀπαιτεῖται μιά καθορισμένη, μεγαλύτερη ἤ μικρότερη ποσότητα δυνάμει παραγωγικοῦ κεφαλαίου, δηλ. μέσων παραγωγῆς πού προορίζονται γιά τήν παραγωγή, πού πρέπει νά ὑπάρχουν ἀποθηκευμένα κατά μεγαλύτερες ἤ μικρότερες μάζες γιά νά μπαίνουν λίγο-λίγο στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Μέ τήν εὐκαιρία εἴχαμε τονίσει πώς σέ μιά δοσμένη ἐπιχείρηση ἤ κεφαλαιοκρατική παραγωγή καθορισμένων διαστάσεων τό μέγεθος αὐτοῦ τοῦ παραγωγικοῦ ἀποθέματος ἐξαρτιέται ἀπό τή μεγαλύτερη ἤ μικρότερη δυσκολία τῆς ανανέωσής του, ἀπό τή σχετική ἐγγύτητα τῶν ἀγορῶν προμήθειας, ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν μέσων μεταφορᾶς καί ἐπικοινωνίας κλπ. Ὅλα αὐτά ἐπηρεάζουν τό ἐλάχιστο ὅριο κεφαλαίου, πού πρέπει νά ὑπάρχει μέ τή μορφή παραγωγικοῦ ἀποθέματος, ἑπομένως ἐπηρεάζουν τό χρονικό διάστημα, γιά τό ὁποῖο πρέπει νά γίνουν οἱ προκαταβολές κεφαλαίου, καί τίς διαστάσεις τοῦ κεφαλαίου, πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ μεμιᾶς. Οἱ διαστάσεις αὐτές, πού ἑπομένως ἐπηρεάζουν καί τήν περιστροφή, καθορίζονται ἀπό τό μεγαλύτερο ἤ μικρότερο χρόνο πού στή διάρκειά του εἶναι ἀκινητοποιημένο κυκλοφοριακό κεφάλαιο μέ τή μορφή παραγωγικοῦ ἀποθέματος ἁπλῶς σάν δυνάμει παραγωγικό κεφάλαιο. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐφόσον αὐτό τό σταμάτημα ἐξαρτιέται ἀπό τή μεγαλύτερη ἤ μικρότερη δυνατότητα τῆς γρήγορης ἀντικατάστασης, ἀπό τήν κατάσταση τῆς ἀγορᾶς κλπ., καθορίζεται μέ τή σειρά του ἀπό τό χρόνο κυκλοφορίας, ἀπό περιστατικά πού ἀνήκουν στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας. «Ἀκόμα, ὅλα αὐτά τά σύνεργα ἤ ἐξαρτήματα, ὅπως τά ἐργαλεῖα πού χρησιμοποιοῦνται μέ τό χέρι, τά κόσκινα, τά καλάθια, τά σχοινιά, τό γράσο γιά τά κάρα, τά καρφιά κλπ., πρέπει τόσο περισσότερο νά ὑπάρχουν πρόχειρα σάν ἀποθέματα γιά ν' ἀντικατασταίνουν ἄλλα ὅταν παρουσιάζεται ἄμεση ἀνάγκη, ὅσο λιγότερο ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νά τ' ἀγοράζει κανείς γρήγορα ἀπό κάπου ἐκεῖ κοντά. Τέλος, πρέπει κάθε χρόνο τό χειμώνα νά ἐλέγχονται μέ ἐπιμέλεια ὅλα τά σύνεργα καί νά λαβαίνεται μέριμνα γιά τήν ἄμεση συμπλήρωση ἤ ἐπισκευή πού τυχόν ἀπαιτεῖται. Ἄν τώρα γενικά χρειάζεται νά κρατάει κανείς μεγαλύτερα ἤ μικρότερα ἀποθέματα γιά τήν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν σέ σύνεργα, αὐτό ἐξαρτιέται κυρίως ἀπό τίς τοπικές συνθῆκες. Ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχουν κοντά χειροτέχνες καί μαγαζιά πρέπει νά κρατοῦνται μεγαλύτερα ἀποθέματα, παρά ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν ἐπιτόπου ἤ βρίσκονται πολύ κοντά. Ὅταν, μέ ἴσους τούς ἄλλους ὅρους, ἀγοράζει κανείς μεμιᾶς σέ μεγάλες ποσότητες τά ἀπαραίτητα ἀποθέματα, πάει πρός ὄφελός του τό κέρδος ἀπό τή φτηνότερη ἀγορά, φτάνει μόνο νάχει διαλέξει τήν κατάλληλη στιγμή γι' αὐτό. Εἶναι ὅμως ἀλήθεια πώς ἔτσι ἀφαιρεῖται μεμιᾶς ἀπό τό περιστρεφόμενο κεφάλαιο τῆς ἐπιχείρησης ἕνα σχετικά μεγάλο ποσό, πού τό νοικοκυριό δέν μπορεῖ νά τό στερηθεῖ πάντα χωρίς συνέπειες» (*Kirchhof*, σελ. 301).

Ὅπως εἴδαμε, ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό χρόνο παραγωγῆς καί στό χρόνο ἐργασίας ἀφορᾶ τίς πιό διαφορετικές περιπτώσεις. Τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο μπορεῖ νά βρίσκεται στό χρόνο παραγωγῆς, προτοῦ μπεῖ στό καθαυτό προτσές ἐργασίας (παραγωγή καλαποδιῶν)· ἤ νά βρίσκεται στό χρόνο παραγωγῆς, ἀφοῦ προηγούμενα περάσει ἀπό τό καθαυτό προτσές ἐργασίας (κρασί, σπόρος)· ἤ ὁ χρόνος παραγωγῆς νά διακόπτεται ποῦ καί ποῦ ἀπό τό χρόνο ἐργασίας (γεωργία, δασοκομία)· μεγάλο μέρος κατάλληλου γιά τήν κυκλοφορία προϊόντος μένει ἐνσωματωμένο στό ἐνεργό προτσές παραγωγῆς, ἐνῶ ἕνα πολύ μικρότερο μέρος μπαίνει στή χρονιάτικη κυκλοφορία (δασοκομία καί κτηνοτροφία)· τό μεγαλύτερο ἤ μικρότερο χρονικό διάστημα, γιά τό ὁποῖο πρέπει νά δαπανηθεῖ κυκλοφοριακό κεφάλαιο μέ τή μορφή δυνάμει παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως καί ἡ μεγαλύτερη ἤ μικρότερη μάζα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου πού πρέπει νά δαπανηθεῖ μεμιᾶς, ἐνμέρει καθορίζεται ἀπό τό εἶδος τοῦ προτσές παραγωγῆς (γεωργία), καί ἐνμέρει ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἐγγύτητα τῶν ἀγορῶν κτλ., μέ δυό λόγια, ἀπό περιστατικά πού ἀνήκουν στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας.

Θά δοῦμε ἀργότερα (Βιβλίο ΙΙΙ) σέ τί παράλογες θεωρίες ὁδήγησε τούς Μάκ Κοῦλλοχ, Τζέιμς Μίλλ κλπ. ἡ ἀπόπειρά τους νά ταυτίσουν μέ τό χρόνο ἐργασίας τό χρόνο παραγωγῆς πού ἀποκλίνει ἀπό τό χρόνο ἐργασίας, ἀπόπειρα πού μέ τή σειρά της πάλι πηγάζει ἀπό τή λαθεμένη ἐφαρμογή τῆς θεωρίας τῆς ἀξίας.

῾Ο κύκλος περιστροφῆς πού ἐξετάσαμε προηγούμενα καθορίζεται ἀπό τή διάρκεια τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ στό προτσές παραγωγῆς. ᾿Επειδή ὁ κύκλος αὐτός περιλαβαίνει περισσότερα ἤ λιγότερα χρόνια, περιλαβαίνει ἐπίσης καί μιά σειρά ἐτήσιες περιστροφές τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἤ περιστροφές του πού ἐπαναλαβαίνονται πολλές φορές στή διάρκεια τοῦ ἔτους.

Στή γεωργία ἕνας τέτιος κύκλος περιστροφῆς γεννιέται ἀπό τό σύστημα τῆς ἀμειψισπορᾶς. «῾Η διάρκεια τοῦ συμβολαίου πάχτωσης δέν πρέπει ἐν πάσῃ περιπτώσει νά εἶναι μικρότερη ἀπό τό χρόνο περιστροφῆς πού ἀπαιτεῖ τό ἐφαρμοζόμενο σύστημα ἀμειψισπορᾶς, γιαυτό στό σύστημα τῆς τριμεροῦς ἀμειψισπορᾶς ὑπολογίζεται πάντα μέ βάση τούς ἀριθμούς 3, 6, 9 κλπ. ῞Οταν ὅμως ἐφαρμόζεται ἡ τριμερής ἀμειψισπορά μέ ἀγρανάπαυση, τότε μέσα σέ ἕξι χρόνια τό χωράφι καλλιεργεῖται μόνο τέσσερις φορές, καί στά χρόνια πού καλλιεργεῖται ἐναλλάσσονται τά χειμωνιάτικα μέ τά ἀνοιξιάτικα σιτηρά, καί, ἄν ἡ σύσταση τοῦ ἐδάφους τό ἀπαιτεῖ ἤ τό ἐπιτρέπει, ἐναλλάσσονται ἐπίσης τό στάρι καί ἡ σίκαλη, τό κριθάρι καί ἡ βρώμη. Κάθε εἶδος σιτηρῶν πολλαπλασιάζεται στό ἴδιο ἔδαφος περισσότερο ἤ λιγότερο ἀπό τό ἄλλο, τό καθένα του ἔχει διαφορετική ἀξία καί πουλιέται ἐπίσης σέ διαφορετική τιμή. Γιαυτό, ἄν τό εἰσόδημα ἀπό τό χωράφι διαφέρει ἀπό χρόνο σέ χρόνο, διαφέρει ἐπίσης τό εἰσόδημα τοῦ πρώτου μισοῦ τῆς περιστροφῆς» (στά πρῶτα τρία χρόνια) «ἀπό τοῦ δεύτερου μισοῦ. ᾿Ακόμα τό μέσο εἰσόδημα στό πρῶτο καί στό δεύτερο μισό τοῦ χρόνου τῆς περιστροφῆς δέν εἶναι ἴσο, γιατί ἡ γονιμότητα δέν ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τήν ποιότητα τοῦ ἐδάφους, ἀλλά καί ἀπό τόν καιρό πού ἔκανε στή διάρκεια τῆς χρονιᾶς, τό ἴδιο καί οἱ τιμές ἐξαρτιοῦνται ἀπό λογιῶν-λογιῶν μεταβλητούς παράγοντες. ῎Αν τώρα ὑπολογίσουμε τό εἰσόδημα ἀπό τό χωράφι μέ βάση τίς μέσες χρονιές παραγωγῆς ὅλου τοῦ ἐξαετοῦς χρόνου περιστροφῆς καί μέ βάση τίς μέσες τιμές τους, τότε βρίσκουμε τό συνολικό εἰσόδημα μιᾶς χρονιᾶς τόσο στή μιά, ὅσο καί στήν ἄλλη περίοδο περιστροφῆς. Αὐτό ὅμως δέν συμβαίνει, ὅταν τό εἰσόδημα ὑπολογίζεται μόνο γιά τό μισό χρόνο περιστροφῆς, δηλ. μόνο γιά τρία χρόνια, ἐπειδή τότε τό συνολικό εἰσόδημα θά μοιραζόταν ἄνισα. ᾿Από δῶ προκύπτει πώς ἡ διάρκεια τοῦ χρόνου πάχτωσης στήν τριμερῆ ἀμειψισπορά πρέπει νά καθορίζεται τουλάχιστο ἑξάχρονη. ῞Ομως εἶναι πάντα πολύ πιό ἐπιθυμητό καί πιό σύμφορο γιά τόν παχτωτή καί γιά τόν ἰδιοχτήτη τῆς γῆς ὁ χρόνος πάχτωσης νά εἶναι ἕνα πολλαπλάσιο τοῦ χρόνου πάχτωσης* (ὥστε ἔτσι! *Φ. Ε.*), ἑπομένως γιά τήν τριμερῆ ἀμειψισπορά ἀντί 6 νά εἶναι 12, 18 καί πάνω χρόνια, γιά τήν ἑφταμερῆ ἀμειψισπορά ἀντί 7 νά εἶναι 14 ἤ 28 χρόνια» (*Kirchhof*, σελ. 117, 118).

(Στό χειρόγραφο ὑπάρχει ἐδῶ: «῾Η ἀγγλική ἀμειψισπορά. ᾿Εδῶ πρέπει νά μπεῖ μιά ὑποσημείωση». *Φ. Ε.*)

* Πρόκειται ὁλοφάνερα γιά παραδρομή τοῦ Κίρχοφ: πρέπει νά λέει: χρόνου περιστροφῆς. *Σύντ.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ

῞Ολοι οἱ παράγοντες πού ἐξετάσαμε ὥς τώρα καί πού κάνουν νά διαφέρουν οἱ περίοδες περιστροφῆς τῶν διάφορων κεφαλαίων, τῶν τοποθετημένων σέ διάφορους κλάδους παραγωγῆς, κάνουν ἑπομένως νά διαφέρουν καί τά χρονικά διαστήματα πού στή διάρκειά τους πρέπει νά προκαταβάλλεται κεφάλαιο, ἔχουν τήν πηγή τους μέσα στό ἴδιο τό προτσές τῆς παραγωγῆς, ὅπως ἡ διαφορά πάγιου καί ρευστοῦ κεφαλαίου, ἡ διαφορά στίς περίοδες ἐργασίας κλπ. ῾Ο χρόνος περιστροφῆς τοῦ κεφαλαίου εἶναι ὡστόσο ἴσος μέ τό ἄθροισμα τοῦ χρόνου του παραγωγῆς καί τοῦ χρόνου του κυκλοφορίας (Umlaufs-oder Zirkulationszeit). Εἶναι λοιπόν αὐτονόητο πώς ὅταν ἀλλάζει ἡ διάρκεια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας ἀλλάζει καί ὁ χρόνος περιστροφῆς, ἑπομένως καί ἡ διάρκεια τῆς περιόδου περιστροφῆς. Αὐτό γίνεται πιό κατάδηλο εἴτε ὅταν συγκρίνει κανείς δυό διαφορετικές τοποθετήσεις κεφαλαίου, στίς ὁποῖες εἶναι ἴσοι ὅλοι οἱ ἄλλοι ὅροι πού τροποποιοῦν τήν περιστροφή καί μόνο οἱ χρόνοι κυκλοφορίας εἶναι διαφορετικοί, εἴτε ὅταν πάρει κανείς ἕνα δοσμένο κεφάλαιο μέ δοσμένη σύνθεση πάγιου καί ρευστοῦ κεφαλαίου, μέ δοσμένη περίοδο ἐργασίας κλπ., καί ὑποθέσει πώς ποικίλλουν μόνο οἱ χρόνοι κυκλοφορίας.

Τό ἕνα κομμάτι τοῦ χρόνου κυκλοφορίας — τό σχετικά πιό ἀποφασιστικό — ἀποτελεῖται ἀπό τό χρόνο πούλησης, ἀπό τήν περίοδο πού τό κεφάλαιο βρίσκεται στήν κατάσταση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου ᾿Ανάλογα μέ τό σχετικό μέγεθος αὐτῆς τῆς περιόδου παρατείνεται ἤ συντομεύεται ὁ χρόνος κυκλοφορίας, ἑπομένως καί ἡ περίοδος περιστροφῆς γενικά. Μπορεῖ ἐπίσης λόγω τῶν ἐξόδων φύλαξης κλπ. νά χρειαστεῖ πρόσθετη δαπάνη κεφαλαίου. ᾿Εξαρχῆς εἶναι φανερό πώς ὁ χρόνος πού ἀπαιτεῖται γιά τήν πούληση τῶν ἕτοιμων ἐμπορευμάτων τους μπορεῖ νά εἶναι πολύ διαφορετικός γιά τούς ξεχωριστούς κεφαλαιοκράτες τοῦ ἴδιου κλάδου παραγωγῆς· ἑπομένως νά εἶναι διαφορετικός ὄχι μόνο γιά τίς μάζες κεφαλαίου πού εἶναι τοποθετημένες σέ διάφορους κλάδους παραγωγῆς, ἀλλά ἐπίσης καί γιά τά διάφορα αὐτοτελῆ κεφάλαια, πού στήν πραγματικότητα δέν εἶναι παρά αὐτοτελοποιημένα κομμάτια τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου πού εἶναι τοποθετημένο στήν ἴδια σφαίρα παραγωγῆς. Μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους, ἡ πε-

ρίοδος πούλησης γιά τό ἴδιο ἀτομικό κεφάλαιο θά ποικίλλει μαζί μέ τίς γενικές διακυμάνσεις τῶν συνθηκῶν στήν ἀγορά ἤ μαζί μέ τίς διακυμάνσεις τους στόν κάθε ξεχωριστό κλάδο παραγωγῆς. Στό ζήτημα αὐτό δέ θά σταθοῦμε τώρα περισσότερο. Διαπιστώνουμε μόνο τό ἁπλό γεγονός: ὅλοι οἱ παράγοντες πού γενικά προκαλοῦν διαφορές στίς περίοδες περιστροφῆς τῶν κεφαλαίων, τῶν τοποθετημένων στούς διάφορους κλάδους παραγωγῆς, ἔχουν σάν συνέπεια, ὅταν δροῦν ἀτομικά (ἄν λχ. ὁ ἕνας κεφαλαιοκράτης βρίσκει τήν εὐκαιρία νά πουλήσει πιό γρήγορα ἀπό τόν ἀνταγωνιστή του, ἄν ὁ ἕνας χρησιμοποιεῖ περισσότερες μέθοδες πού συντομεύουν τίς περίοδες ἐργασίας, ἀπ' ὅσες χρησιμοποιεῖ ὁ ἄλλος, κτλ.), ἐπίσης διαφορές στήν περιστροφή τῶν διάφορων ξεχωριστῶν κεφαλαίων πού βρίσκονται στόν ἴδιο κλάδο παραγωγῆς.

Μιά αἰτία πού δρᾶ διαρκῶς καί διαφοροποιεῖ τό χρόνο πούλησης, ἑπομένως καί τό χρόνο περιστροφῆς γενικά, εἶναι ἡ ἀπόσταση τῆς ἀγορᾶς, ὅπου πουλιέται τό ἐμπόρευμα, ἀπό τόν τόπο τῆς παραγωγῆς του. Σ' ὅλο τό χρονικό διάστημα τοῦ ταξιδιοῦ του πρός τήν ἀγορά τό κεφάλαιο βρίσκεται δεσμευμένο στήν κατάσταση τοῦ ἐμπορικοῦ κεφαλαίου· ἄν ἡ παραγωγή γίνεται ἐπί παραγγελία, τότε μένει στήν κατάσταση αὐτή ὥς τή στιγμή τῆς παράδοσης τοῦ προϊόντος· ἄν ἡ παραγωγή δέ γίνεται ἐπί παραγγελία, τότε προστίθεται στό χρόνο τοῦ ταξιδιοῦ πρός τήν ἀγορά καί ὁ χρόνος πού στή διάρκειά του τό ἐμπόρευμα βρίσκεται στήν ἀγορά γιά πούληση. Ἡ βελτίωση τῶν μέσων ἐπικοινωνίας καί μεταφορᾶς συντομεύει ἀπόλυτα τήν περίοδο περιπλάνησης τῶν ἐμπορευμάτων, δέν αἴρει ὅμως τή σχετική διαφορά πού προκύπτει ἀπό τήν περιπλάνηση αὐτή στό χρόνο κυκλοφορίας τῶν διάφορων ἐμπορευματικῶν κεφαλαίων, ἤ ἀκόμα τῶν διάφορων κομματιῶν τοῦ ἴδιου ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου πού πορεύονται πρός διάφορες ἀγορές. Λογουχάρη, τά τελειοποιημένα ἱστιοφόρα καί τά ἀτμόπλοια πού συντομεύουν τό ταξίδι, τό συντομεύουν καί γιά τά κοντινά καί γιά τά μακρινά λιμάνια. Ἡ σχετική διαφορά μένει, ἄν καί συχνά μειωμένη. Ἐξαιτίας ὅμως τῆς ἀνάπτυξης τῶν μέσων μεταφορᾶς καί ἐπικοινωνίας οἱ σχετικές διαφορές μποροῦν νά μετατοπιστοῦν ἔτσι πού νά μήν ἀνταποκρίνονται στίς γεωγραφικές ἀποστάσεις. Λογουχάρη, μιά σιδηροδρομική γραμμή, πού ὁδηγεῖ ἀπό τόν τόπο παραγωγῆς πρός ἕνα μεγάλο κέντρο πληθυσμοῦ στό ἐσωτερικό, μπορεῖ νά μεγαλώσει ἀπόλυτα ἤ σχετικά τήν ἀπόσταση πρός ἕνα πλησιέστερα εὑρισκόμενο σημεῖο τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὅπου δέν ὁδηγεῖ καμιά σιδηροδρομική γραμμή, σέ σύγκριση μέ ἕνα πιό ἀπομακρυσμένο γεωγραφικά, ἐπίσης ἐξαιτίας τοῦ ἴδιου περιστατικοῦ μπορεῖ νά μετατοπιστεῖ ἀκόμα καί ἡ σχετική ἀπόσταση τῶν τόπων παραγωγῆς ἀπό τίς μεγάλες ἀγορές πούλησης, πράγμα πού ἐξηγεῖ τήν παρακμή παλιῶν καί τήν ἐμφάνιση καινούργιων κέντρων παραγωγῆς, ὅταν ἀλλάξουν τά μέσα μεταφορᾶς καί ἐπικοινωνίας. (Ἐδῶ πρέπει νά προστεθεῖ ἀκόμα πώς οἱ μεταφορές εἶναι σχετικά πιό φτηνές γιά τίς μεγάλες ἀποστάσεις παρά γιά τίς μικρές.) Ταυτόχρονα μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν μέσων μεταφορᾶς δέν αὐξάνει μόνο ἡ ταχύτητα τῆς κίνησης στό χῶρο, ὁπότε συντομεύεται χρονικά ἡ ἀπόστα-

ση στό χῶρο. Δέν ἀναπτύσσεται μόνο ἡ μάζα τῶν μέσων συγκοινωνίας, ἔτσι πού λχ. νά φεύγουν ταυτόχρονα πολλά καράβια γιά τό ἴδιο λιμάνι, νά ταξιδεύουν ταυτόχρονα πολλά τραῖνα ἀπό διάφορες σιδηροδρομικές γραμμές ἀνάμεσα σέ δυό ἴδια σημεῖα, ἀλλά βλέπουμε λχ. σέ διάφορες ἡμέρες τῆς ἑβδομάδας νά κατευθύνονται τό ἕνα ὕστερα ἀπό τ' ἄλλο φορτηγά πλοῖα ἀπό τό Λίβερπουλ στή Νέα Ὑόρκη ἤ σέ διάφορες ὧρες τῆς ἡμέρας ἐμπορικές ἁμαξοστοιχίες ἀπό τό Μάντσεστερ στό Λονδίνο. Εἶναι ἀλήθεια πώς, μέ δοσμένη τήν ἀποδοτικότητα τῶν μέσων μεταφορᾶς, αὐτό τό τελευταῖο περιστατικό δέν ἀλλάζει τήν ἀπόλυτη ταχύτητα, δηλ. τό μέρος αὐτό τοῦ χρόνου κυκλοφορίας. Μποροῦν ὅμως νά ταξιδεύουν διαδοχικές ποσότητες ἐμπορευμάτων κατά συντομότερα διαδοχικά χρονικά διαστήματα κι ἔτσι νάρχονται διαδοχικά στήν ἀγορά χωρίς νά σωριάζονται κατά μεγάλες μάζες σάν δυνάμει ἐμπορευματικό κεφάλαιο, περιμένοντας τήν ἡμέρα τῆς πραγματικῆς τους ἀποστολῆς. Γιαυτό καί ἡ ἐπαναροή κατανέμεται σέ μικρότερες διαδοχικές χρονικές περίοδες, ἔτσι πού διαρκῶς ἕνα μέρος τῶν ἐμπορευμάτων μετατρέπεται σέ χρηματικό κεφάλαιο, ἐνῶ τό ἄλλο κυκλοφορεῖ σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Μ' αὐτή τήν κατανομή τῆς ἐπαναροῆς σέ πολλές διαδοχικές περίοδες συντομεύεται ὁ συνολικός χρόνος κυκλοφορίας, ἑπομένως καί ἡ περιστροφή. Πρῶτο, ἀναπτύσσεται ἡ μεγαλύτερη ἤ μικρότερη συχνότητα, μέ τήν ὁποία λειτουργοῦν τά μέσα μεταφορᾶς, λχ. αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν σιδηροδρομικῶν συρμῶν, ἀπό τή μιά μεριά, στό βαθμό πού ἕνας τόπος παραγωγῆς παράγει περισσότερα, γίνεται μεγαλύτερο κέντρο παραγωγῆς, καί μάλιστα αὐξάνει πρός τήν κατεύθυνση τῆς ὑπάρχουσας κιόλας ἀγορᾶς πούλησης, δηλαδή πρός μεγάλα κέντρα παραγωγῆς καί πληθυσμοῦ, πρός τά λιμάνια ἐξαγωγῆς κλπ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, αὐτή ἡ ἰδιαίτερη εὐκολία ἐπικοινωνίας καί ἡ ἐπιταχυμένη μ' αὐτό τόν τρόπο περιστροφή τοῦ κεφαλαίου (στό μέτρο πού ἐξαρτιέται ἀπό τό χρόνο κυκλοφορίας) ἐπιφέρει ἀπό τή μιά μεριά μιά ἐπιταχυμένη συγκέντρωση τοῦ κέντρου παραγωγῆς καί ἀπό τήν ἄλλη τῆς ἀγορᾶς πούλησης. Μέ τήν ἐπιταχυμένη ἔτσι συγκέντρωση μαζῶν ἀνθρώπων καί κεφαλαίων σέ ὁρισμένα σημεῖα προχωρεῖ ἡ συγκέντρωση αὐτῶν τῶν μαζῶν κεφαλαίων σέ λίγα χέρια. Ταυτόχρονα συντελεῖται καινούργια μετακίνηση καί μετατόπιση λόγω ἀλλαγῆς τῆς σχετικῆς θέσης τῶν τόπων παραγωγῆς καί τῶν ἀγορῶν πού προῆλθε ἀπό τήν ἀλλαγή στά μέσα ἐπικοινωνίας. Ἕνας τόπος παραγωγῆς, πού λόγω τῆς θέσης του κοντά σέ μιά δημοσιά ἤ σέ μιά διώρυγα κατεῖχε ἕνα ἰδιαίτερο πλεονέκτημα τοποθεσίας, βρίσκεται τώρα δίπλα σέ μιά μοναδική δευτερεύουσα σιδηροδρομική διακλάδωση, πού λειτουργεῖ μόνο κατά σχετικά μεγάλα διαλείμματα, ἐνῶ ἕνα ἄλλο σημεῖο, πού βρισκόταν ὁλότελα ἀπομακρυσμένο ἀπό τίς κύριες συγκοινωνιακές ἀρτηρίες, βρίσκεται τώρα στό σημεῖο διασταύρωσης πολλῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν. Ὁ δεύτερος τόπος ἀναπτύσσεται, ὁ πρῶτος ξεπέφτει. Ἑπομένως μέ τήν ἀλλαγή στά μέσα μεταφορᾶς δημιουργιέται μιά τοπική διαφορά στό χρόνο κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων, τῶν δυνατοτήτων ἀγορᾶς καί πούλησης κλπ., ἤ ἡ ὑπάρχουσα κιόλας τοπική διαφορά κατανέμεται διαφορετικά.

Ἡ σπουδαιότητα αὐτοῦ τοῦ γεγονότος γιά τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου ἐκδηλώνεται στούς καυγάδες τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐμπόρων καί τῶν βιομηχάνων τῶν διάφορων κέντρων μέ τίς διευθύνσεις τῶν σιδηροδρόμων. (Βλέπε λχ. τήν Κυανή Βίβλο τῆς «Railway Committee» πού τήν ἀναφέραμε πιό πάνω [σελ. 148 — 149].)

Γιαυτό, ὅλοι οἱ κλάδοι παραγωγῆς, πού λόγω τῆς φύσης τοῦ προϊόντος τους ἐξαρτιοῦνται κυρίως ἀπό τήν τοπική κατανάλωση, ὅπως τά ἐργοστάσια μπύρας, ἀποχτοῦν τίς μεγαλύτερες διαστάσεις στά μεγάλα κέντρα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ γρηγορότερη περιστροφή τοῦ κεφαλαίου ἰσοφαρίζει ἐδῶ ἐνμέρει τό γεγονός ὅτι μερικοί ὅροι τῆς παραγωγῆς εἶναι ἀκριβότεροι, λχ. τά οἰκόπεδα κλπ.

Ἄν ἀπό τή μιά μεριά μέ τήν πρόοδο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἡ ἀνάπτυξη τῶν μέσων μεταφορᾶς καί ἐπικοινωνίας συντομεύει τό χρόνο κυκλοφορίας γιά μιά δοσμένη ποσότητα ἐμπορευμάτων, ἀντίστροφα, ἡ ἴδια πρόοδος καί ἡ δυνατότητα πού διαμορφώνεται μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν μέσων μεταφορᾶς καί ἐπικοινωνίας δημιουργοῦν τήν ἀνάγκη νά ἐργάζονται γιά ὅλο καί πιό ἀπομακρυσμένες ἀγορές, κοντολογῆς γιά τήν παγκόσμια ἀγορά. Ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων πού βρίσκονται στό δρόμο καί ταξιδεύουν πρός μακρινά σημεῖα αὐξάνει τεράστια, γιαυτό αὐξάνει ἀπόλυτα καί σχετικά καί τό μέρος τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου πού βρίσκεται διαρκῶς γιά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα στό στάδιο τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, στήν περίοδο τῆς κυκλοφορίας. Ἔτσι αὐξάνει ταυτόχρονα καί τό μέρος τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου, πού, ἀντί νά χρησιμεύει σάν ἄμεσο μέσο παραγωγῆς, δαπανιέται γιά μέσα μεταφορᾶς καί ἐπικοινωνίας καί γιά τό πάγιο καί κυκλοφοριακό κεφάλαιο πού ἀπαιτεῖται γιά τή λειτουργία τους.

Καί μόνο ἡ σχετική διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τόν τόπο τῆς παραγωγῆς στόν τόπο τῆς πούλησης δημιουργεῖ μιά διαφορά ὄχι μόνο στό πρῶτο μέρος τοῦ χρόνου κυκλοφορίας, στό χρόνο πούλησης, ἀλλά καί στό δεύτερο, στό μέρος τῆς ξαναμετατροπῆς τοῦ χρήματος στά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, στό χρόνο ἀγορᾶς. Λογουχάρη, τό ἐμπόρευμα στέλνεται στίς Ἰνδίες. Τό ταξίδι διαρκεῖ λχ. τέσσερις μῆνες. Θά ὑποθέσουμε πώς ὁ χρόνος πούλησης = 0, δηλ. τό ἐμπόρευμα στάλθηκε ἐπί παραγγελία καί θά πληρωθεῖ στόν πράχτορα τοῦ παραγωγοῦ κατά τήν παράδοση. Ἡ ἀποστολή τοῦ χρήματος (δέν ἔχει ἐδῶ σημασία μέ ποιά μορφή στέλνεται) πίσω στόν παραγωγό διαρκεῖ ἐπίσης τέσσερις μῆνες. Ἔτσι περνᾶνε τό ὅλο ὀχτώ μῆνες ὥσπου τό ἴδιο κεφάλαιο νά εἶναι σέ θέση νά ξαναλειτουργήσει σάν παραγωγικό κεφάλαιο, δηλ. νά μπορεῖ νά ξαναρχίσει μ' αὐτό ἡ ἴδια ἐπιχείρηση. Οἱ διαφορές στήν περιστροφή πού δημιουργοῦνται μ' αὐτό τόν τρόπο ἀποτελοῦν μιάν ἀπό τίς ὑλικές βάσεις τῶν διάφορων προθεσμιῶν πίστωσης, ὅπως γενικά τό ὑπερπόντιο ἐμπόριο, λχ. τῆς Βενετίας καί τῆς Γένουας, ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς πηγές πού γέννησαν τό καθαυτό πιστωτικό σύστημα. «Ἡ κρίση τοῦ 1847 ἔδωσε τή δυνατότητα στίς τράπεζες καί στούς ἐμπορικούς οἴκους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νά μειώσουν τήν ἰνδική καί κινέζικη usance [συνηθισμένη προθεσμία συναλλαγματικῆς] (τόν ἀπαραίτητο χρόνο γιά τήν ἀνταλλαγή συναλλαγματικῶν ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς χῶρες καί στήν Εὐρώπη) ἀπό 10 μῆνες ἀπό τήν ἔκδοση τῆς συναλλαγματικῆς σέ 6 μῆνες μετά τήν ἐμφάνισή της· καί σήμερα, ὕστερα ἀπό 20 χρόνια, πού ἔφεραν τήν ἐπιτάχυνση τῶν ταξιδιῶν καί τήν εἰσαγωγή τοῦ τηλεγράφου, ἔγινε ἀναγκαία μιά καινούργια μείωση τῆς προθεσμίας ἀπό 6 μῆνες μετά τήν ἐμφάνιση τῆς συναλλαγματικῆς σέ 4 μῆνες ἀπό τήν ἔκδοσή της, σάν πρῶτο βῆμα γιά τούς 4 μῆνες μετά τήν ἐμφάνιση. Τό ταξίδι ἑνός ἱστιοφόρου ἀπό τήν Καλκούτα στό Λονδίνο μέ περίπλου τοῦ Ἀκρωτηρίου τῆς Καλῆς Ἐλπίδας βαστάει κατά μέσον ὅρο λιγότερο ἀπό 90 μέρες. Μιά usance τεσσάρων μηνῶν μετά τήν ἐμφάνιση θά ἰσοδυναμοῦσε μέ μιά διάρκεια ταξιδιοῦ περίπου 150 ἡμερῶν. Ἡ σημερινή usance τῶν 6 μηνῶν μετά τήν ἐμφάνιση ἰσοδυναμεῖ μέ μιά διάρκεια ταξιδιοῦ περίπου 210 ἡμερῶν» («London Economist», 16 τοῦ Ἰούνη 1866). — Ἀντίθετα: «Ἡ βραζιλιανή usance ἐξακολουθεῖ νά εἶναι γιά δυό καί τρεῖς μῆνες μετά τήν ἐμφάνιση τῆς συναλλαγματικῆς, οἱ συναλλαγματικές (ἐπί Λονδίνου) ἐκδίδονται στήν Ἀμβέρσα γιά τρεῖς μῆνες ἀπό τήν ἔκδοσή τους, μά ἀκόμα καί τό Μάντσεστερ καί τό Μπράντφορντ ἐκδίδουν συναλλαγματικές ἐπί Λονδίνου γιά τρεῖς καί πάνω μῆνες. Ἔτσι, μέ σιωπηρή συγκατάθεση δίνεται στόν ἔμπορο ἀρκετός καιρός γιά νά πραγματοποιήσει τό ἐμπόρευμά του ἄν ὄχι πρίν, τουλάχιστο ὥς τήν ἡμέρα πού λήγει ἡ προθεσμία τῶν συναλλαγματικῶν πού ἔχουν τραβηχτεῖ ἔναντι τοῦ ἐμπορεύματός του. Γιαυτό δέν εἶναι ὑπερβολική ἡ usance τῶν ἰνδικῶν συναλλαγματικῶν. Ἰνδικά προϊόντα, πού πουλιοῦνται στό Λονδίνο συνήθως μέ τρίμηνη προθεσμία πληρωμῆς, δέν μποροῦν νά πραγματοποιηθοῦν σέ χρονικό διάστημα πολύ μικρότερο ἀπό πέντε μῆνες, ἄν ὑπολογίσει κανείς κάποιο χρόνο γιά τήν πούλησή τους, ἐνῶ ἀπό τήν ἡμέρα τῆς ἀγορᾶς στίς Ἰνδίες ὥς τήν ἡμέρα τῆς παράδοσης σέ μιά ἀγγλική ἀποθήκη περνοῦν κατά μέσο ὅρο ἄλλοι πέντε μῆνες. Ἐδῶ ἔχουμε μιά περίοδο 10 μηνῶν, ἐνῶ οἱ συναλλαγματικές πού ἔχουν τραβηχτεῖ ἔναντι τῶν ἐμπορευμάτων δέ διαρκοῦν πάνω ἀπό 7 μῆνες» (στό ἴδιο, 30 τοῦ Ἰούνη 1866). «Στίς 2 τοῦ Ἰούλη 1866 πέντε μεγάλες τράπεζες τοῦ Λονδίνου, πού συναλλάσσονται κυρίως μέ τίς Ἰνδίες καί τήν Κίνα, καθώς καί τό Comptoir d' Escompte τοῦ Παρισιοῦ γνωστοποίησαν πώς ἀπό τήν 1η τοῦ Γενάρη 1867 τά ὑποκαταστήματά τους καί τά πραχτορεῖα τους στήν Ἀνατολή θ' ἀγοράζουν καί θά πουλοῦν μόνο συναλλαγματικές πού ἔχουν τραβηχτεῖ γιά ἐξόφληση ὄχι πάνω ἀπό τέσσερις μῆνες μετά τήν ἐμφάνισή τους» (στό ἴδιο, 7 τοῦ Ἰούλη 1866). Ὡστόσο, ἡ μείωση αὐτή ἀπότυχε καί χρειάστηκε νά τήν ἐγκαταλείψουν. (Ἀπό τότε ἡ διώρυγα τοῦ Σουέζ τάχει ἀνατρέψει ὅλα αὐτά. *Φ. Ε.*)

Εἶναι αὐτονόητο πώς ὅταν εἶναι μεγαλύτερος ὁ χρόνος κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων μεγαλώνει ὁ κίνδυνος μιᾶς ἀλλαγῆς τῶν τιμῶν στήν ἀγορά πούλησης, ἐπειδή μεγαλώνει ἡ περίοδος, πού στή διάρκειά της μπορεῖ νά ἐπέλθουν ἀλλαγές στίς τιμές.

Ὅταν ἡ πληρωμή δέ γίνεται ἀμέσως σέ μετρητά, ἀπό τίς διά-

φορες προθεσμίες πληρωμῆς κατά τήν ἀγορά καί τήν πούληση προκύπτει μιά διαφορά στό χρόνο κυκλοφορίας, ἐνμέρει ἀτομική ἀνάμεσα σέ διάφορα χωριστά κεφάλαια τοῦ ἴδιου κλάδου παραγωγῆς, ἐνμέρει ἀνάμεσα σέ διάφορους κλάδους παραγωγῆς, ἀνάλογα μέ τίς διάφορες usances. Δέ θά σταθοῦμε ἐδῶ περισσότερο στό σπουδαῖο αὐτό γιά τό πιστωτικό σύστημα σημεῖο.

Διαφορές στό χρόνο περιστροφῆς προκύπτουν ἐπίσης ἀπό τόν ὄγκο τῶν συναλλαγῶν πού γίνονται μέ συμβόλαια παράδοσης, καί ὁ ὄγκος αὐτός αὐξάνει ὅσο αὐξάνουν οἱ διαστάσεις καί ἡ κλίμακα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Τό συμβόλαιο παράδοσης σάν συναλλαγή ἀνάμεσα σέ ἀγοραστή καί πουλητή εἶναι μιά ἐπιχείρηση πού ἀνήκει στήν ἀγορά, στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας. Οἱ διαφορές στό χρόνο περιστροφῆς πού προκύπτουν ἐδῶ προέρχονται λοιπόν ἀπό τή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, ἔχουν ὅμως τόν ἄμεσο ἀντίχτυπό τους στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς, καί μάλιστα ἀνεξάρτητα ἀπό κάθε προθεσμία πληρωμῆς καί πιστωτική σχέση, ἑπομένως καί ὅταν ἡ πληρωμή γίνεται σέ μετρητά. Τό κάρβουνο, τό βαμβάκι, τό νῆμα κλπ. εἶναι λχ. διαιρετά προϊόντα. Κάθε καινούργια ἡμέρα δίνει ἕνα ὁρισμένο ποσό ἕτοιμου προϊόντος. Ὅταν λοιπόν ὁ νηματουργός ἐργοστασιάρχης ἤ ὁ ἰδιοχτήτης ἀνθρακορυχείου ἀναλαβαίνουν νά παραδόσουν μάζες προϊόντων, πού ἡ παραγωγή τους ἀπαιτεῖ λχ. μιά περίοδο τεσσάρων ἤ ἔξι ἑβδομάδων διαδοχικῶν ἡμερῶν ἐργασίας, τότε ἀπό τήν ἄποψη τοῦ χρονικοῦ διαστήματος, γιά τό ὁποῖο πρέπει νά προκαταβληθεῖ κεφάλαιο, εἶναι ἀπολύτως τό ἴδιο, σάν νάχει ἐφαρμοστεῖ στό προτσές αὐτό ἐργασίας μιά συνεχής περίοδος ἐργασίας τεσσάρων ἤ ἔξι ἑβδομάδων. Ἐδῶ φυσικά προϋποτίθεται πώς ὅλη ἡ παραγγελμένη μάζα προϊόντος πρέπει νά παραδοθεῖ μεμιᾶς, ἤ τουλάχιστο ὅτι πρέπει νά πληρωθεῖ μόνο ἀφοῦ θάχει παραδοθεῖ ὁλόκληρη. Ἔτσι κάθε μέρα, ἐξεταζόμενη χωριστά, ἔχει παραδόσει τήν καθορισμένη της ποσότητα ἕτοιμου προϊόντος. Αὐτή ἡ ἕτοιμη μάζα ὅμως ἐξακολουθεῖ πάντα νά εἶναι μόνο ἕνα μέρος τῆς μάζας πού ἔχει συμφωνηθεῖ νά παραδοθεῖ. Ἄν τώρα στήν περίπτωση αὐτή τό ἕτοιμο μέρος τοῦ παραγγελμένου ἐμπορεύματος δέ βρίσκεται πιά στό προτσές τῆς παραγωγῆς, βρίσκεται ὡστόσο στήν ἀποθήκη σάν δυνάμει μόνο κεφάλαιο.

Ἄς ἔρθουμε τώρα στή δεύτερη περίοδο τοῦ χρόνου κυκλοφορίας: στό χρόνο ἀγορᾶς ἤ στήν περίοδο πού στή διάρκειά της τό κεφάλαιο ἀπό τή χρηματική μορφή ξαναμετατρέπεται στά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Στή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου πρέπει τό κεφάλαιο νά παραμείνει μικρότερο ἤ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στήν κατάστασή του σάν χρηματικό κεφάλαιο, δηλ. ὁρισμένο μέρος τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου πρέπει νά βρίσκεται διαρκῶς στήν κατάσταση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, μόλο πού τό μέρος αὐτό ἀποτελεῖται ἀπό διαρκῶς μεταβαλλόμενα στοιχεῖα. Πρέπει λχ. σέ μιά ἐπιχείρηση $\nu \times 100$ λίρ. στ. τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου νά ὑπάρχουν μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἔτσι πού ταυτόχρονα μέ τή συνεχῆ μετατροπή ὅλων τῶν συστατικῶν μερῶν αὐτῶν τῶν

$\nu \times 100$ λίρ. στ. σέ παραγωγικό κεφάλαιο νά συντελεῖται ἡ ἐξίσου συνεχής συμπλήρωση αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ μέ εἰσροή ἀπό τήν κυκλοφορία, ἀπό τό πραγματοποιημένο ἐμπορευματικό κεφάλαιο. Ἔτσι, ὁρισμένο μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου βρίσκεται διαρκῶς στήν κατάσταση χρηματικοῦ κεφαλαίου, δηλ. μέ μορφή πού δέν ἀνήκει στή σφαίρα του παραγωγῆς, ἀλλά στή σφαίρα του κυκλοφορίας.

Εἴδαμε κιόλας πώς ἡ παράταση τοῦ χρόνου πού τό κεφάλαιο εἶναι δεμένο μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, παράταση πού ὀφείλεται στή μεγάλη ἀπόσταση ἀπό τήν ἀγορά, προκαλεῖ ἄμεσα καθυστέρηση στήν ἐπαναροή τοῦ χρήματος, ἑπομένως ἐπιβραδύνει καί τή μετατροπή τοῦ κεφαλαίου ἀπό χρηματικό κεφάλαιο σέ παραγωγικό κεφάλαιο.

Εἴδαμε ἐπίσης (κεφ. 6ο [σελ. 138 κ. ἑ.]) πώς, ὅσον ἀφορᾶ τό ἀγόρασμα τῶν ἐμπορευμάτων, ὁ χρόνος ἀγορᾶς, δηλ. ἡ μεγαλύτερη ἤ μικρότερη ἀπόσταση ἀπό τίς κύριες πηγές προμήθειας τῆς πρώτης ὕλης, κάνει ἀναγκαία τήν ἀγορά πρώτης ὕλης γιά μεγάλη σχετικά περίοδο καί τή διατήρησή της σέ κατάσταση πού νά εἶναι πάντα ἕτοιμη νά χρησιμοποιηθεῖ μέ τή μορφή παραγωγικοῦ ἀποθέματος, λανθάνοντος ἤ δυνάμει παραγωγικοῦ κεφαλαίου· ἄρα πώς ἡ ἀπόσταση αὐτή, μέ ἴση κατά τά ἄλλα τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς, αὐξάνει τή μάζα τοῦ κεφαλαίου πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ μεμιᾶς, καθώς καί τό χρόνο γιά τόν ὁποῖο πρέπει νά προκαταβληθεῖ.

Ἀνάλογη ἐπίδραση ἀσκοῦν σέ διάφορους κλάδους παραγωγῆς οἱ περίοδες, — μικρότερες ἤ μεγαλύτερες — κατά τίς ὁποῖες ρίχνονται στήν ἀγορά μεγάλες μάζες πρώτων ὑλῶν. Ἔτσι, λχ., στό Λονδίνο κάθε τρεῖς μῆνες γίνονται μεγάλοι πλειστηριασμοί μαλλιοῦ, πού κυριαρχοῦν στήν ἀγορά μαλλιῶν, ἐνῶ ἡ ἀγορά βαμβακιοῦ ἀνανεώνεται γενικά ἀπό σοδιά σέ σοδιά συνεχῶς, ἄν καί ὄχι πάντα κανονικά. Οἱ περίοδες αὐτές καθορίζουν τίς κύριες προθεσμίες πού γίνονται οἱ ἀγορές αὐτῶν τῶν πρώτων ὑλῶν καί ἐπηρεάζουν ἐπίσης τίς κερδοσκοπικές ἰδίως ἀγορές, πού καθορίζουν μεγαλύτερης ἤ μικρότερης διάρκειας προκαταβολές γι' αὐτά τά στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς, ἀκριβῶς ὅπως ἡ φύση τῶν παραγόμενων ἐμπορευμάτων ἐπηρεάζει τήν κερδοσκοπική, σκόπιμη, μεγαλύτερης ἤ μικρότερης διάρκειας διατήρηση τοῦ προϊόντος μέ τή μορφή τοῦ δυνάμει ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. «Ὥστε καί ὁ ἀγρότης πρέπει ἴσαμε ἕναν ὁρισμένο βαθμό νά εἶναι κερδοσκόπος καί ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις... νά εἶναι ἐπιφυλαχτικός ὅσον ἀφορᾶ τήν πούληση τῶν προϊόντων του». (Ἀκολουθοῦν μερικοί γενικοί κανόνες. *Φ. Ε.*) «Ὡστόσο κατά τήν πούληση τῶν προϊόντων τόν κυριότερο ρόλο τόν παίζουν τό πρόσωπο, τό ἴδιο τό προϊόν καί ὁ τόπος. Τόν ἐπιτήδειο καί τυχερό (!), πού ἔχει ~~ἐπιπλέον καί ἀρκετό~~ ἐπιχειρηματικό κεφάλαιο, δέ θά τόν κατακρίνει κανείς, ἄν λόγω ἐξαιρετικά χαμηλῶν τιμῶν ἀφήσει μιά φορά ἀπούλητη τή σοδιά του ἕνα ὁλόκληρο χρόνο· ἀντίθετα, ὅποιος δέν ἔχει ἐπιχειρηματικό κεφάλαιο

ἤ ὅποιος δέν ἔχει καθόλου (!) κερδοσκοπικό πνεῦμα, θά πασχίσει νά πετύχει τίς τρέχουσες μέσες τιμές καί ἑπομένως θά κοιτάξει νά πουλήσει μόλις θά τοῦ παρουσιαστεῖ καί κάθε φορά πού θά τοῦ παρουσιάζεται εὐκαιρία νά πουλήσει. Ὅταν ἀφήνει κανείς τό μαλί ἀπούλητο πάνω ἀπό ἕνα χρόνο, ἔχει σχεδόν πάντα ζημιά· ἐνῶ τά γεννήματα καί οἱ ἐλαιόσποροι μποροῦν νά κρατηθοῦν ἕνα-δυό χρόνια χωρίς νά πάθει τίποτα ἡ ποιότητά τους. Τά προϊόντα ἐκεῖνα πού οἱ τιμές τους ὑπόκεινται συνήθως σέ μεγάλες αὐξομειώσεις μέσα σέ σύντομα χρονικά διαστήματα, ὅπως λχ. οἱ ἐλαιόσποροι, ἡ χούμελη, τό δίψακο καί τά παρόμοια, τ' ἀφήνουν μέ τό δίκιο τους ἀπούλητα τίς χρονιές πού ἡ τιμή τους βρίσκεται πολύ κάτω ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς. Λιγότερο ἀπ' ὅλα πρέπει νά διστάζει κανείς νά πουλήσει τά εἴδη ἐκεῖνα πού ἀπαιτοῦνται καθημερινά ἔξοδα φύλαξης, ὅπως εἶναι τά παχυμένα ζῶα, ἤ τά εἴδη πού μποροῦν νά σαπίσουν, λχ. οἱ πατάτες, τά φροῦτα κλπ. Σέ μερικές περιοχές καί σέ ὁρισμένη ἐποχή τῆς χρονιᾶς ἕνα προϊόν ἔχει κατά μέσον ὅρο τή χαμηλότερη, καί ἀντίθετα ὁρισμένη ἐποχή τήν ψηλότερη τιμή του· ἔτσι λχ. σέ μερικά μέρη οἱ τιμές τῶν σιτηρῶν εἶναι χαμηλότερες γύρω ἀπό τή γιορτή τοῦ ἁγ. Μαρτίνου [11 τοῦ Νοέμβρη] ἀπ' ὅ,τι ἀνάμεσα στά Χριστούγεννα καί τό Πάσχα. Ἐπίσης σέ μερικά μέρη ὁρισμένα προϊόντα πουλιοῦνται καλά μόνο ὁρισμένη ἐποχή, ὅπως γίνεται λχ. μέ τό μαλί στά παζάρια μαλιῶν σέ μέρη ὅπου ἔξω ἀπ' αὐτά τά παζάρια σταματάει συνήθως τό ἐμπόριο τοῦ μαλιοῦ κλπ.» (*Kirchhof*, σελ. 320).

Ὅταν ἐξετάζουμε τό δεύτερο μισό τοῦ χρόνου κυκλοφορίας, πού στή διάρκειά του τό χρῆμα ξαναμετατρέπεται στά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, παίρνουμε ὑπόψη ὄχι μόνο αὐτήν τή μετατροπή σάν τέτια, ὄχι μόνο τό χρονικό διάστημα πού ἐπαναρέει τό χρῆμα, ἀνάλογα μέ τήν ἀπόσταση τῆς ἀγορᾶς ὅπου πουλιέται τό προϊόν, ἀλλά παίρνουμε ὑπόψη πρίν ἀπόλα πόσο μέρος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου πρέπει νά βρίσκεται διαρκῶς μέ χρηματική μορφή, στήν κατάσταση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου.

Ἀνεξάρτητα ἀπό κάθε κερδοσκοπία ὁ ὄγκος τῶν προαγορῶν τῶν ἐμπορευμάτων ἐκείνων, πού πρέπει νά ὑπάρχουν συνεχῶς σάν παραγωγικό ἀπόθεμα, ἐξαρτιέται ἀπό τίς προθεσμίες τῆς ἀνανέωσης αὐτοῦ τοῦ ἀποθέματος, ἑπομένως ἀπό περιστατικά, πού μέ τή σειρά τους ἐξαρτιοῦνται ἀπό τίς συνθῆκες τῆς ἀγορᾶς καί ἑπομένως εἶναι διαφορετικά γιά τίς διάφορες πρῶτες ὗλες κλπ.· πρέπει λοιπόν ἐδῶ ἀπό καιρό σέ καιρό νά προκαταβάλλονται μεμιᾶς μεγάλα ποσά χρήματος. Τό χρῆμα αὐτό ἐπαναρέει ταχύτερα ἤ βραδύτερα, πάντα ὅμως τμηματικά, ἀνάλογα μέ τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου. Ἕνα μέρος ἀπ' αὐτό ξοδεύεται πάλι ἐξίσου ἀδιάκοπα κατά μικρότερα χρονικά διαστήματα, καί συγκεκριμένα τό μέρος πού ξαναμετατρέπεται σέ μισθό ἐργασίας. Ἕνα ἄλλο μέρος ὅμως, αὐτό πού ξαναμετατρέπεται σέ πρῶτες ὗλες κλπ., πρέπει νά συσσωρεύεται γιά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα σάν ἐφεδρικό ἀπόθεμα, εἴτε γιά ἀγορές, εἴτε γιά πληρωμές. Αὐτό λοιπόν τό

μέρος ὑπάρχει μέ τή μορφή τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, μόλο πού μεταβάλλονται οἱ διαστάσεις τῆς ὕπαρξής του σάν τέτιου.

Στό ἑπόμενο κεφάλαιο θά δοῦμε, πῶς ἄλλα περιστατικά, ἀδιάφορο ἄν προκύπτουν ἀπό τό προτσές παραγωγῆς ἤ ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας, ἀπαιτοῦν αὐτή τήν ὕπαρξη μιᾶς καθορισμένης μερίδας τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου μέ χρηματική μορφή. Γενικά ὅμως πρέπει νά παρατηρήσουμε πώς οἱ οἰκονομολόγοι ἔχουν πολύ τήν τάση νά ξεχνοῦν πώς ἕνα μέρος τοῦ ἀπαραίτητου στήν ἐπιχείρηση κεφαλαίου ὄχι μόνο περνάει διαρκῶς καί ἐκ περιτροπῆς ἀπό τίς τρεῖς μορφές: τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου καί τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, ἀλλά καί πώς διάφορες μερίδες του βρίσκονται διαρκῶς ἡ μιά δίπλα στήν ἄλλη μ' αὐτές τίς μορφές, ἄν καί ἀλλάζει διαρκῶς τό σχετικό μέγεθος αὐτῶν τῶν μερίδων. Οἱ οἰκονομολόγοι ξεχνοῦν ἰδίως τό μέρος ἐκεῖνο, πού ὑπάρχει διαρκῶς μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, μόλο πού ἴσα-ἴσα αὐτό εἶναι πολύ ἀναγκαῖο γιά τήν κατανόηση τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας, καί γιαυτό ἐκδηλώνεται σάν τέτιο καί στήν πράξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΗΣ ΣΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Σέ τοῦτο καί στό ἑπόμενο, τό δέκατο ἕκτο, κεφάλαιο θά ἐξετάσουμε τήν ἐπίδραση τοῦ χρόνου περιστροφῆς στήν ἀξιοποίηση τοῦ κεφαλαίου.

Ἄς πάρουμε τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, πού εἶναι τό προϊόν μιᾶς περιόδου ἐργασίας, λχ. ἐννιά ἑβδομάδων. Ἄν γιά τήν ὥρα δέν πάρουμε ὑπόψη οὔτε τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πού ἔχει προστεθεῖ σ' αὐτό ἀπό τή μέση φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου, οὔτε τήν ὑπεραξία, πού ἔχει προστεθεῖ σ' αὐτό κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς, ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά τήν παραγωγή του, δηλ. τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί τῶν πρώτων καί βοηθητικῶν ὑλῶν, πού ἔχουν καταναλωθεῖ κατά τήν παραγωγή του. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἡ ἀξία αὐτή = 900 λίρ. στ., ἔτσι πού ἡ βδομαδιάτικη δαπάνη εἶναι 100 λίρ. στ. Ἄρα, ὁ περιοδικός χρόνος παραγωγῆς, πού ἐδῶ συμπίπτει μέ τήν περίοδο ἐργασίας, εἶναι 9 ἑβδομάδες. Δέν ἔχει σημασία ἄν ὑποθέσουμε πώς ἔχουμε νά κάνουμε ἐδῶ μέ μιά περίοδο ἐργασίας γιά ἕνα ἀδιαίρετο προϊόν ἤ μέ μιά συνεχῆ περίοδο ἐργασίας γιά ἕνα διαιρετό προϊόν, ἐφόσον ἡ ποσότητα τοῦ διαιρετοῦ προϊόντος, πού φέρνεται μεμιᾶς στήν ἀγορά, στοιχίζει ἐργασία 9 ἑβδομάδων. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ὁ χρόνος κυκλοφορίας βαστάει 3 ἑβδομάδες. Ἑπομένως, ὅλη ἡ περίοδος περιστροφῆς βαστάει 12 ἑβδομάδες. Ὕστερα ἀπό 9 ἑβδομάδες τό προκαταβλημένο παραγωγικό κεφάλαιο ἔχει μετατραπεῖ σέ ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ὅμως μένει ἀκόμα τρεῖς ἑβδομάδες στήν περίοδο τῆς κυκλοφορίας. Ἔτσι, ἡ καινούργια περίοδος παραγωγῆς μπορεῖ νά ξαναρχίσει μόνο στήν ἀρχή τῆς 13ης ἑβδομάδας, καί ἡ παραγωγή θά σταματοῦσε γιά τρεῖς ἑβδομάδες, δηλ. γιά τό ἕνα τέταρτο τῆς ὅλης περιόδου περιστροφῆς. Δέν ἔχει ἐπίσης σημασία ἄν προϋποθέσουμε πώς χρειάζεται κατά μέσο·ὅρο τόσος χρόνος ὥσπου νά πουληθεῖ τό ἐμπόρευμα, ἤ πώς ὁ χρόνος αὐτός καθορίζεται ἀπό τήν ἀπόσταση τῆς ἀγορᾶς ἤ ἀπό τίς προθεσμίες πληρωμῆς γιά τό πουλημένο ἐμπόρευμα. Κάθε 3 μῆνες ἡ παραγωγή θά σταματοῦσε ἐπί 3 ἑβδομάδες, δηλ. στή διάρκεια ὅλου τοῦ χρόνου 4 × 3 = 12 ἑβδομάδες = 3 μῆνες = ¼ τῆς χρονιάτικης περιόδου περιστροφῆς. Γιαυτό, γιά νά εἶναι ἡ παραγωγή συνεχής καί, βδομάδα τή βδομάδα, νά διεξάγεται στήν ἴδια κλίμακα, δέν ὑπάρχουν παρά δυό λύσεις.

Εἴτε πρέπει νά περιοριστεῖ ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς, ἔτσι πού οἱ 900 λίρ. στ. νά ἐπαρκοῦν γιά νά συνεχίζεται ἡ ἐργασία τόσο κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας, ὅσο καί κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας τῆς πρώτης περιστροφῆς. Τότε μέ τή 10η ἑβδομάδα θ' ἀρχίσει μιά δεύτερη περίοδος ἐργασίας, ἑπομένως καί δεύτερη περίοδος περιστροφῆς, προτοῦ τελειώσει ἡ πρώτη περίοδος περιστροφῆς, ἐπειδή ἡ περίοδος περιστροφῆς βαστάει δώδεκα ἑβδομάδες καί ἡ περίοδος ἐργασίας ἐννιά ἑβδομάδες. Οἱ 900 λίρ. στ., κατανεμημένες σέ 12 ἑβδομάδες, μᾶς δίνουν 75 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα. Πρίν ἀπόλα εἶναι φανερό πώς ἕνας τέτιος περιορισμός τῆς κλίμακας τῆς ἐπιχείρησης προϋποθέτει μιάν ἀλλαγή στίς διαστάσεις τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἑπομένως γενικά προϋποθέτει περιορισμό τῶν ἐπενδύσεων στήν ἐπιχείρηση. Ἔπειτα εἶναι ζήτημα ἄν μπορεῖ κάν νά γίνει αὐτός ὁ περιορισμός, ἐπειδή, σύμφωνα μέ τήν ἐξέλιξη τῆς παραγωγῆς στίς διάφορες ἐπιχειρήσεις, ὑπάρχει ἕνα κανονικό ἐλάχιστο ὅριο ἐπένδυσης κεφαλαίου, κάτω ἀπό τό ὁποῖο ἡ ξεχωριστή ἐπιχείρηση δέν εἶναι σέ θέση νά συναγωνιστεῖ τίς ἄλλες. Αὐτό τό ἴδιο τό κανονικό ἐλάχιστο ὅριο αὐξάνει διαρκῶς ὅσο προχωρεῖ ἡ κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη τῆς παραγωγῆς, ἄρα δέν εἶναι πάγιο. Ἀνάμεσα ὅμως στό κάθε φορά δοσμένο κανονικό ἐλάχιστο ὅριο καί στό διαρκῶς αὐξανόμενο κανονικό μέγιστο ὅριο ὑπάρχουν πολυάριθμες ἐνδιάμεσες βαθμίδες, — μιά μέση βαθμίδα, πού ἐπιτρέπει πολύ διαφορετικούς βαθμούς ἐπένδυσης κεφαλαίου. Γιαυτό καί μέσα στά πλαίσια αὐτῆς τῆς μέσης βαθμίδας μπορεῖ νά γίνει περιορισμός, πού ὅριό του εἶναι τό κάθε φορά κανονικό ἐλάχιστο ὅριο. — Ὅταν μπαίνουν ἐμπόδια στήν παραγωγή, παραγεμίζουν οἱ ἀγορές, ἀκριβαίνουν οἱ πρῶτες ὕλες κλπ., ὁ περιορισμός τῆς κανονικῆς δαπάνης κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου γίνεται — μιά καί μένει ἴδιο τό μέγεθος τοῦ πάγιου κεφαλαίου — μέ περιορισμό τοῦ χρόνου ἐργασίας, λχ. μέ τό ὅτι οἱ ἐπιχειρήσεις ἐργάζονται μόνο τή μισή μέρα· ὅπως ἐπίσης τόν καιρό τῆς ἄνθισης, μέ ἴδιο τό μέγεθος τοῦ πάγιου κεφαλαίου, γίνεται ὑπερβολική διεύρυνση τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, εἴτε μέ τήν παράταση τοῦ χρόνου ἐργασίας, εἴτε μέ τήν ἐντατικοποίησή της. Οἱ ἐπιχειρήσεις, πού ἐξαρχῆς εἶναι ὑπολογισμένες μέ βάση αὐτές τίς διακυμάνσεις, τά βολεύουν ἐνμέρει μέ τά πιό πάνω μέσα, ἐνμέρει μέ τήν ταυτόχρονη χρησιμοποίηση μεγαλύτερου ἀριθμοῦ ἐργατῶν, σέ συνδυασμό μέ τή χρησιμοποίηση ἐφεδρικοῦ πάγιου κεφαλαίου, λχ. μέ τή χρησιμοποίηση ἐφεδρικῶν ἀτμομηχανῶν στούς σιδηροδρόμους κτλ. Ἐδῶ ὅμως, ὅπου ἐξετάζουμε τίς ὁμαλές συνθῆκες, δέν παίρνουμε ὑπόψη αὐτοῦ τοῦ εἴδους τίς ἀνώμαλες διακυμάνσεις.

Γιά νά γίνει λοιπόν ἡ παραγωγή συνεχής, ἡ δαπάνη τοῦ ἴδιου κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου ἔχει κατανεμηθεῖ ἐδῶ σ' ἕνα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, σέ 12 ἑβδομάδες, ἀντί σέ 9. Σέ κάθε λοιπόν δοσμένο χρονικό διάστημα λειτουργεῖ ἕνα περιορισμένο παραγωγικό κεφάλαιο·

τό ρευστό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἔχει περιοριστεῖ ἀπό 100 σέ 75, δηλαδή κατά τό ἕνα τέταρτο. Τό συνολικό ποσό κατά τό ὁποῖο περιορίζεται τό παραγωγικό κεφάλαιο πού λειτουργεῖ κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας τῶν 9 ἑβδομάδων εἶναι = 9 × 25 = 225 λίρ. στ., ἤ τό 1/4 τῶν 900 λιρ. στ. Ἀλλά καί ἡ σχέση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας πρός τό χρόνο περιστροφῆς εἶναι ἐπίσης 3/12 = 1/4. Ἑπομένως: γιά νά μή διακοπεῖ ἡ παραγωγή κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πού ἔχει μετατραπεῖ σέ ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἀντίθετα γιά νά συνεχίζεται ταυτόχρονα καί ἀδιάκοπα, βδομάδα τή βδομάδα, χωρίς νά ὑπάρχει γιά τό σκοπό αὐτό ἰδιαίτερο κυκλοφοριακό κεφάλαιο, — αὐτό εἶναι δυνατό μόνο μέ τόν περιορισμό τῆς παραγωγῆς, μέ τή μείωση τοῦ ρευστοῦ συστατικοῦ τοῦ λειτουργοῦντος παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἡ σχέση τοῦ ρευστοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου, πού ἀπελευθερώνεται μ᾿ αὐτό τόν τρόπο γιά τή συνέχιση τῆς παραγωγῆς κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας, πρός τό σύνολο τοῦ προκαταβλημένου ρευστοῦ κεφαλαίου εἶναι ἴδια μέ τή σχέση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας πρός τήν περίοδο περιστροφῆς. Ὅπως παρατηρήσαμε κιόλας, αὐτό ἰσχύει μόνο γιά κλάδους παραγωγῆς, ὅπου τό προτσές ἐργασίας διεξάγεται βδομάδα τή βδομάδα στήν ἴδια κλίμακα, ὅπου λοιπόν δέ δαπανοῦνται διαφορετικά ποσά κεφαλαίου στίς διάφορες περίοδες ἐργασίας, ὅπως γίνεται στή γεωργία.

Ἄν ὅμως ὑποθέσουμε ἀντίθετα πώς ὁ χαρακτήρας τῆς ἐπιχείρησης ἀποκλείει τόν περιορισμό τῆς κλίμακας τῆς παραγωγῆς, ἄρα καί τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου πού πρέπει νά προκαταβάλλεται κάθε ἑβδομάδα, τότε ἡ συνέχεια τῆς παραγωγῆς μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μόνο μ᾿ ἕνα συμπληρωματικό ρευστό κεφάλαιο, στήν περίπτωσή μας μέ 300 λίρ. στ. Στή διάρκεια τῆς περιόδου περιστροφῆς τῶν 12 ἑβδομάδων προκαταβάλλονται κατά δόσεις 1200 λίρ. στ., πού τό ἕνα τέταρτό τους εἶναι 300 λίρ. στ., ὅπως οἱ 3 ἑβδομάδες εἶναι τό ἕνα τέταρτο τῶν 12 ἑβδομάδων. Ὕστερα ἀπό περίοδο ἐργασίας 9 ἑβδομάδων ἡ κεφαλαιακή ἀξία τῶν 900 λιρ. στ. ἔχει μετατραπεῖ ἀπό τή μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου στή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Ἡ περίοδος τῆς ἐργασίας του ἔχει τελειώσει, δέν μπορεῖ ὅμως ν᾿ ἀνανεωθεῖ μέ τό ἴδιο κεφάλαιο. Κατά τή διάρκεια τῶν τριῶν ἑβδομάδων, πού τό κεφάλαιο αὐτό παραμένει στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας καί λειτουργεῖ σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, βρίσκεται ὡς πρός τό προτσές παραγωγῆς στήν ἴδια κατάσταση σάν νά μήν ὑπῆρχε καθόλου. Ἐδῶ δέν παίρνουμε καθόλου ὑπόψη τίς πιστωτικές σχέσεις καί γιαυτό ὑποθέτουμε πώς ὁ κεφαλαιοκράτης κινεῖται μόνο μέ δικό του κεφάλαιο. Τόν καιρό ὅμως πού τό προκαταβλημένο γιά τήν πρώτη περίοδο ἐργασίας κεφάλαιο, ὕστερα ἀπό τήν ἐπιτέλεση τοῦ προτσές παραγωγῆς, βρίσκεται ἐπί 3 ἑβδομάδες στό προτσές κυκλοφορίας, λειτουργεῖ ἕνα συμπληρωματικά δαπανημένο κεφάλαιο 300 λιρ. στ., ἔτσι πού δέ διακόπτεται ἡ συνέχεια τῆς παραγωγῆς.

Ἐδῶ πρέπει νά κάνουμε τίς παρακάτω παρατηρήσεις:

Πρῶτο: ἡ περίοδος ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου τῶν 900 λιρ. στ., πού ἔχει προκαταβληθεῖ ἀρχικά, ἔχει τελειώσει ὕστερα ἀπό 9 ἑβδομάδες, καί τό κεφάλαιο δέν ἐπαναρέει, ἄν δέν περάσουν τρεῖς ἑβδομάδες, δηλ. ἐπαναρέει μόνο στίς ἀρχές τῆς 13ης ἑβδομάδας. Ὅμως ἐγκαινιάζεται ἀμέσως μιά καινούργια περίοδος ἐργασίας μέ τή βοήθεια τοῦ συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου τῶν 300 λιρ. στ. Ἔτσι ἀκριβῶς ἐξασφαλίζεται ἡ συνέχεια τῆς παραγωγῆς.

Δεύτερο: οἱ λειτουργίες τοῦ ἀρχικοῦ κεφαλαίου τῶν 900 λιρ. στ. καί τοῦ συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου τῶν 300 λιρ. στ., πού ἔχει προστεθεῖ στό τέλος τῆς πρώτης περιόδου ἐργασίας τῶν 9 ἑβδομάδων καί πού χωρίς διακοπή ἐγκαινιάζει τή δεύτερη περίοδο ἐργασίας ὕστερα ἀπό τόν τερματισμό τῆς πρώτης, εἶναι ἤ μποροῦν τουλάχιστο νά εἶναι ἀπολύτως χωρισμένες στήν πρώτη περίοδο τῆς περιστροφῆς, ἐνῶ ἀντίθετα στή διάρκεια τῆς δεύτερης περιόδου τῆς περιστροφῆς ἀλληλοπλέκονται.

Ἄς φανταστοῦμε τό ζήτημα συγκεκριμένα:

Πρώτη περίοδος περιστροφῆς 12 ἑβδομάδες. Πρώτη περίοδος ἐργασίας 9 ἑβδομάδες· ἡ περιστροφή τοῦ κεφαλαίου, τοῦ προκαταβλημένου σ᾿ αὐτήν, τερματίζεται στίς ἀρχές τῆς 13ης ἑβδομάδας. Κατά τή διάρκεια τῶν τελευταίων 3 ἑβδομάδων λειτουργεῖ τό συμπληρωματικό κεφάλαιο τῶν 300 λιρ. στ., πού ἐγκαινιάζει τή δεύτερη περίοδο ἐργασίας τῶν 9 ἑβδομάδων.

Δεύτερη περίοδος περιστροφῆς. Στίς ἀρχές τῆς 13ης ἑβδομάδας ἔχουν ἐπαναρεύσει 900 λίρ. στ. καί εἶναι σέ θέση ν᾿ ἀρχίσουν μιά καινούργια περιστροφή. Ἡ δεύτερη ὅμως περίοδος ἐργασίας ἔχει κιόλας ἀρχίσει τή 10η ἑβδομάδα μέ τίς συμπληρωματικές 300 λίρ. στ. Χάρη σ᾿ αὐτό στίς ἀρχές τῆς 13ης ἑβδομάδας ἔχει κιόλας ἀποπερατωθεῖ τό ἕνα τρίτο τῆς περιόδου ἐργασίας, 300 λίρ. στ. ἔχουν μετατραπεῖ ἀπό παραγωγικό κεφάλαιο σέ προϊόν. Ἐπειδή γιά τήν ἀποπεράτωση τῆς δεύτερης περιόδου ἐργασίας χρειάζονται ἀκόμα μόνο 6 ἑβδομάδες, μόνο δυό τρίτα τοῦ ἐπαναρεύσαντος κεφαλαίου τῶν 900 λιρ. στ., δηλ. μόνο 600 λίρ. στ. μποροῦν νά μποῦν στό προτσές παραγωγῆς τῆς δεύτερης περιόδου ἐργασίας. Ἀπό τίς ἀρχικές 900 λίρ. στ. ἔχουν ἀπελευθερωθεῖ 300 λίρ. στ. γιά νά παίξουν τόν ἴδιο ρόλο πού ἔπαιξε τό συμπληρωματικό κεφάλαιο τῶν 300 λιρ. στ. στήν πρώτη περίοδο ἐργασίας. Στό τέλος τῆς 6ης ἑβδομάδας τῆς δεύτερης περιόδου περιστροφῆς ἔχει ἀποπερατωθεῖ ἡ δεύτερη περίοδος ἐργασίας. Τό κεφάλαιο τῶν 900 λιρ. στ., πού ἔχει δαπανηθεῖ σ᾿ αὐτήν, ἐπαναρέει ὕστερα ἀπό 3 ἑβδομάδες, ἑπομένως στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας τῆς δεύτερης περιόδου περιστροφῆς τῶν 12 ἑβδομάδων. Κατά τή διάρκεια τῶν 3 ἑβδομάδων τοῦ χρόνου του κυκλοφορίας ἐπεμβαίνει τό ἀπελευθερωμένο κεφάλαιο τῶν 300 λιρ. στ. Ἔτσι ἀρχίζει ἡ τρίτη περίοδος ἐργασίας ἑνός κεφαλαίου 900 λιρ. στ. τήν 7η ἑβδομάδα τῆς δεύτερης περιόδου περιστροφῆς, ἤ τή 19η ἑβδομάδα τοῦ ἔτους.

Τρίτη περίοδος περιστροφῆς. Στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας τῆς δεύτερης περιόδου περιστροφῆς ἔχουν ἐπαναρεύσει ξανά 900 λίρ. στ. Ὅμως ἡ τρίτη περίοδος ἐργασίας ἔχει κιόλας ἀρχίσει τήν 7η ἑβδο-

μάδα τῆς προηγούμενης περιόδου περιστροφῆς καί ἔχουν κιόλας διανυθεῖ ἕξι ἑβδομάδες. Ἑπομένως βαστάει μόνο 3 ἑβδομάδες ἀκόμα. Δηλαδή ἀπό τίς 900 λίρ. στ., πού ἔχουν ἐπαναρεύσει, μπαίνουν στό προτσές παραγωγῆς μόνο 300 λίρ. στ. Ἡ τέταρτη περίοδος ἐργασίας γεμίζει τίς ὑπόλοιπες 9 ἑβδομάδες αὐτῆς τῆς περιόδου περιστροφῆς, κι ἔτσι τήν 37η ἑβδομάδα τοῦ ἔτους ἀρχίζουν ταυτόχρονα ἡ τέταρτη περίοδος περιστροφῆς καί ἡ πέμπτη περίοδος ἐργασίας.

Γιά ν' ἁπλοποιήσουμε τόν ὑπολογισμό, θά ὑποθέσουμε πώς ἡ περίοδος ἐργασίας βαστάει 5 ἑβδομάδες, ὁ χρόνος κυκλοφορίας 5 ἑβδομάδες καί ἑπομένως ἡ περίοδος περιστροφῆς 10 ἑβδομάδες. Θά ὑποθέσουμε ἐπίσης πώς ὁ χρόνος ἔχει 50 ἑβδομάδες καί πώς ἡ βδομαδιάτικη δαπάνη κεφαλαίου εἶναι 100 λίρ. στ. Ἡ περίοδος ἐργασίας ἀπαιτεῖ ἑπομένως ρευστό κεφάλαιο 500 λιρ. στ., καί ὁ χρόνος κυκλοφορίας συμπληρωματικό κεφάλαιο ἄλλων 500 λιρ. στ. Στήν περίπτωση αὐτή οἱ περίοδες ἐργασίας καί οἱ χρόνοι περιστροφῆς παρουσιάζονται ὡς ἑξῆς:

Περίοδος ἐργασίας	Ἑβδομάδες	Ἐμπόρευμα σέ λίρ. στ.	Ἐπιστροφή
1η	1—5	500	τέλος τῆς 10ης ἑβδ.
2η	6—10	500	» » 15ης »
3η	11—15	500	» » 20ῆς »
4η	16—20	500	» » 25ης »
5η	21—25	500	» » 30ῆς »
			κτλ.

Ἄν ὁ χρόνος κυκλοφορίας = 0, δηλ. ἄν ἡ περίοδος περιστροφῆς εἶναι ἴση μέ τήν περίοδο ἐργασίας, τότε ὁ χρονιάτικος ἀριθμός τῶν περιστροφῶν εἶναι ἴσος μέ τό χρονιάτικο ἀριθμό τῶν περιόδων ἐργασίας. Μέ περίοδο ἐργασίας πέντε ἑβδομάδων θἆταν λοιπόν $^{50}/_{5}$ ἑβδομάδες = 10, καί ἡ ἀξία τοῦ περιστραφέντος κεφαλαίου θἆταν = 500 × 10 = 5000. Στόν πίνακα, ὅπου ἔχει ὑποτεθεῖ πώς ὁ χρόνος κυκλοφορίας εἶναι 5 ἑβδομάδες, ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγονται μέσα σ' ἕνα χρόνο εἶναι ἐπίσης 5000 λίρ. στ., ἀπ' αὐτές ὅμως τό $^{1}/_{10}$ = 500 λίρ. στ. βρίσκονται πάντα μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, πού ἐπαναρέει μόνο ὕστερα ἀπό 5 ἑβδομάδες. Στήν περίπτωση αὐτή στό τέλος τοῦ ἔτους τό προϊόν τῆς δέκατης περιόδου ἐργασίας (46η — 50ή ἑβδομάδα ἐργασίας) ἔχει ὁλοκληρώσει μόνο τό μισό τοῦ χρόνου περιστροφῆς, ἐπειδή ὁ χρόνος κυκλοφορίας του πέφτει στίς 5 πρῶτες ἑβδομάδες τοῦ ἑπόμενου ἔτους.

Θά πάρουμε ἀκόμα ἕνα τρίτο παράδειγμα: ἡ περίοδος ἐργασίας εἶναι 6 ἑβδομάδες, ὁ χρόνος κυκλοφορίας 3 ἑβδομάδες καί ἡ βδομαδιάτικη προκαταβολή στό προτσές ἐργασίας 100 λίρ. στ.

1η περίοδος ἐργασίας: 1η — 6η ἑβδομάδα. Στό τέλος τῆς 6ης ἑβδομάδας ὑπάρχει ἐμπορευματικό κεφάλαιο 600 λιρ. στ., πού ἐπιστρέφει στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας.

2η περίοδος ἐργασίας: 7η — 12η ἑβδομάδα. Στό διάστημα ἀπό τήν 7η ὥς τήν 9η ἑβδομάδα προκαταβάλλεται συμπληρωματικό κεφάλαιο 300 λιρ. στ. Στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας ἐπαναρέουν 600 λίρ. στ. Ἀπ' αὐτές οἱ 300 προκαταβάλλονται ἀπό τή 10η ὥς τή 12η ἑβδομάδα· ἑπομένως στό τέλος τῆς 12ης ἑβδομάδας ὑπάρχουν ρευστές 300 λίρ. στ. καί 600 λίρ. στ. μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, πού ἐπιστρέφουν στό τέλος τῆς 15ης ἑβδομάδας.

3η περίοδος ἐργασίας: 13η — 18η ἑβδομάδα. Στό διάστημα ἀπό τή 13η ὥς τή 15η ἑβδομάδα προκαταβολή τῶν πιό πάνω 300 λιρ. στ., ἔπειτα ἐπαναροή 600 λιρ. στ., ἀπό τίς ὁποῖες 300 λίρ. στ. προκαταβάλλονται ἀπό τή 16η ὥς τή 18η ἑβδομάδα. Στό τέλος τῆς 18ης ἑβδομάδας ὑπάρχουν 300 λίρ. στ. ρευστές σέ χρῆμα καί 600 λίρ. στ. μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, πού ἐπαναρέουν στό τέλος τῆς 21ης ἑβδομάδας (βλ. τήν πιό λεπτομερειακή περιγραφή αὐτῆς τῆς περίπτωσης πιό κάτω στό ὑποκεφάλαιο ΙΙ).

Ἑπομένως, μέσα σέ 9 περίοδες ἐργασίας (= 54 ἑβδομάδες) παράγονται ἐμπορεύματα 600 × 9 = 5400 λιρ. στ. Στό τέλος τῆς ἔνατης περιόδου ἐργασίας στήν κατοχή τοῦ κεφαλαιοκράτη βρίσκονται 300 λίρ. στ. σέ χρῆμα καί 600 λίρ. στ. σέ ἐμπόρευμα, πού δέν ἔχει ἀκόμα διατρέξει τό χρόνο του κυκλοφορίας.

Ὅταν συγκρίνουμε αὐτά τά τρία παραδείγματα βρίσκουμε, πρῶτο, πώς μόνο στό δεύτερο παράδειγμα πραγματοποιεῖται μιά βαθμιαία ἀντικατάσταση τοῦ κεφαλαίου Ι τῶν 500 λιρ. στ. καί τοῦ συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου ΙΙ ἐπίσης 500 λιρ. στ., ἔτσι πού αὐτά τά δυό μέρη κεφαλαίου κινοῦνται χωριστά τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο καί μάλιστα μόνο καί μόνο ἐπειδή ἔγινε ἐδῶ ἐντελῶς κατ' ἐξαίρεση ἡ ὑπόθεση πώς ἡ περίοδος ἐργασίας καί ὁ χρόνος κυκλοφορίας ἀποτελοῦν δυό ἴσα μισά τῆς περιόδου περιστροφῆς. Σ' ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις, ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ ἀνισότητα ἀνάμεσα στά δυό μέρη τῆς περιόδου περιστροφῆς, διασταυρώνονται οἱ κινήσεις τῶν δυό κεφαλαίων, ὅπως γίνεται στά παραδείγματα Ι καί ΙΙΙ, ἀρχίζοντας ἀπό τή δεύτερη κιόλας περίοδο περιστροφῆς. Στήν περίπτωση αὐτή τό συμπληρωματικό κεφάλαιο ΙΙ μαζί μέ ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου Ι ἀποτελοῦν τό κεφάλαιο πού λειτουργεῖ στή δεύτερη περίοδο περιστροφῆς, ἐνῶ τό ὑπόλοιπο τοῦ κεφαλαίου Ι ἀπελευθερώνεται γιά τήν ἀρχική λειτουργία τοῦ κεφαλαίου ΙΙ. Τό κεφάλαιο πού δρᾶ κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου δέν εἶναι ἐδῶ ταυτόσημο μέ τό κεφάλαιο ΙΙ πού ἔχει ἀρχικά προκαταβληθεῖ γι' αὐτό τό σκοπό, εἶναι ὅμως ἴσο μ' αὐτό σέ ἀξία καί ἀποτελεῖ τό ἴδιο πολλοστημόριο τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου.

Δεύτερο: Τό κεφάλαιο πού ἔχει λειτουργήσει κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας μένει ἀδρανές κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας. Στό δεύτερο παράδειγμα τό κεφάλαιο λειτουργεῖ τίς 5 ἑβδομάδες τῆς περιόδου ἐργασίας καί μένει ἀδρανές τίς 5 ἑβδομάδες τοῦ

χρόνου κυκλοφορίας. Ἑπομένως, τό συνολικό διάστημα, πού τό κεφάλαιο Ι μένει ἐδῶ ἀδρανές κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους εἶναι μισός χρόνος. Γιά ὁ χρονικό αὐτό διάστημα ἐπεμβαίνει τότε τό συμπληρωματικό κεφάλαιο ΙΙ, πού ἑπομένως στήν προκείμενη περίπτωση μένει κι αὐτό μέ τή σειρά του ἀδρανές τό μισό χρόνο. Ὅμως τό συμπληρωματικό κεφάλαιο, πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά νά διατηρήσει τή συνέχεια τῆς παραγωγῆς κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας, δέν καθορίζεται ἀπό τό συνολικό μέγεθος, δηλ. ἀπό τό ἄθροισμα τῶν χρόνων κυκλοφορίας κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, ἀλλά μόνο ἀπό τή σχέση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας πρός τήν περίοδο περιστροφῆς. (Ἐδῶ ὑποτίθεται φυσικά πώς ὅλες οἱ περιστροφές συντελοῦνται κάτω ἀπό τούς ἴδιους ὅρους.) Γιαυτό στό παράδειγμα ΙΙ χρειάζεται συμπληρωματικό κεφάλαιο 500 λιρ. στ. καί ὄχι 2500 λιρ. στ. Αὐτό προέρχεται ἁπλούστατα ἀπό τό γεγονός ὅτι τό συμπληρωματικό κεφάλαιο μπαίνει στήν περιστροφή ἐπίσης, ὅπως καί τό κεφάλαιο πού ἔχει ἀπό τήν ἀρχή προκαταβληθεῖ, καί γιαυτό ἴδια κι ἀπαράλλαχτα μέ κεῖνο ἀναπληρώνει τή μάζα του μέ τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν του.

Τρίτο: Ἄν ὁ χρόνος παραγωγῆς εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τό χρόνο ἐργασίας, αὐτό δέν ἀλλάζει σέ τίποτα τά περιστατικά πού ἐξετάσαμε ἐδῶ. Εἶναι ἀλήθεια πώς ἔτσι παρατείνονται οἱ συνολικές περίοδες περιστροφῆς, ὅμως αὐτή ἡ παράταση τῆς περιστροφῆς δέν ἀπαιτεῖ καθόλου συμπληρωματικό κεφάλαιο γιά τό προτσές ἐργασίας. Σκοπός τοῦ συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου εἶναι μόνο νά συμπληρώνει τά κενά πού ὁ χρόνος κυκλοφορίας προκαλεῖ στό προτσές ἐργασίας· ἔχει ἑπομένως ἀποστολή νά προστατεύει ἁπλῶς τήν παραγωγή ἀπό διαταραχές πού προέρχονται ἀπό τό χρόνο κυκλοφορίας· οἱ διαταραχές πού γεννιοῦνται ἀπό τούς ἰδιαίτερους ὅρους τῆς παραγωγῆς ἐξαλείφονται μέ διαφορετικό τρόπο, πού δέ θά τόν ἐξετάσουμε ἐδῶ. Ὑπάρχουν ὅμως ἐπιχειρήσεις πού ἐργάζονται μόνο κατά διαλείμματα, ἐπί παραγγελία, ὅπου ἑπομένως μποροῦν νά σημειώνονται διακοπές ἀνάμεσα στίς περίοδες ἐργασίας. Στίς ἐπιχειρήσεις αὐτές ἐκλείπει pro tanto ἡ ἀνάγκη τοῦ συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀκόμα καί στίς περισσότερες περιπτώσεις τῶν ἐποχικῶν ἐργασιῶν ὑπάρχει ἕνα κάποιο ὅριο γιά τό χρόνο τῆς ἐπαναροῆς. Ἡ ἴδια ἐργασία δέν μπορεῖ νά ἐπαναληφθεῖ τόν ἑπόμενο χρόνο μέ τό ἴδιο κεφάλαιο, ἄν στό μεταξύ δέν ἔχει τελειώσει ὁ χρόνος κυκλοφορίας αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου. Ἀντίθετα, ὁ χρόνος κυκλοφορίας μπορεῖ νά εἶναι καί συντομότερος ἀπό τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα σέ μιά περίοδο παραγωγῆς καί στήν ἑπόμενη. Στήν περίπτωση αὐτή τό κεφάλαιο μένει ἀργό, ἄν στό μεταξύ δέ χρησιμοποιηθεῖ κάπου ἀλλοῦ.

Τέταρτο: Τό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά μιά περίοδο ἐργασίας, λχ. οἱ 600 λίρ. στ. στό παράδειγμα ΙΙΙ, ἔχει δαπανηθεῖ ἐνμέρει σέ πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες, σέ παραγωγικό ἀπόθεμα γιά τήν περίοδο ἐργασίας, σέ σταθερό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, καί ἐνμέρει σέ μεταβλητό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, δηλ. γιά τήν πληρωμή τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας. Τό μέρος πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά σταθερό κυκλοφοριακό κεφάλαιο μπορεῖ νά μήν ὑπάρχει γιά τό ἴδιο χρονικό διάστημα μέ τή μορφή παραγωγικοῦ ἀποθέματος, λχ. ἡ πρώτη ὕλη νά μήν ὑπάρχει σάν ἀπόθεμα γιά ὅλη τήν περίοδο ἐργασίας, καί τό κάρβουνο ν' ἀγοράζεται κάθε δυό ἑβδομάδες. Ὡστόσο, — ἐπειδή ἐδῶ ἀποκλείεται ἀκόμα ἡ πίστη — τό μέρος αὐτό τοῦ κεφαλαίου πρέπει, ἐφόσον δέν εἶναι διαθέσιμο μέ τή μορφή παραγωγικοῦ ἀποθέματος, νά παραμένει διαθέσιμο μέ τή μορφή χρήματος, γιά νά μετατρέπεται σέ παραγωγικό ἀπόθεμα ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες. Τό γεγονός αὐτό δέν ἀλλάζει καθόλου τό μέγεθος τῆς σταθερῆς κυκλοφοριακῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά 6 ἑβδομάδες. Ἀντίθετα, — ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τό χρηματικό ἀπόθεμα γιά ἀπρόβλεφτες δαπάνες, δηλ. τό καθαυτό ἀποθεματικό γιά τήν ἐξουδετέρωση διαταραχῶν — ὁ μισθός ἐργασίας πληρώνεται κατά συντομότερες περίοδες, συνήθως κάθε ἑβδομάδα. Ἄν λοιπόν ὁ κεφαλαιοκράτης δέν ἐξαναγκάζει τόν ἐργάτη νά τοῦ προκαταβάλλει τήν ἐργασία του γιά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, πρέπει τό κεφάλαιο, πού ἀπαιτεῖται γιά τό μισθό τῆς ἐργασίας, νά ὑπάρχει μέ χρηματική μορφή. Ὥστε, κατά τήν ἐπαναροή τοῦ κεφαλαίου πρέπει ἕνα μέρος νά κρατιέται μέ τή μορφή χρήματος γιά τήν πληρωμή τῆς ἐργασίας, ἐνῶ τό ὑπόλοιπο μπορεῖ νά μετατρέπεται σέ παραγωγικό ἀπόθεμα.

Τό συμπληρωματικό κεφάλαιο διαιρεῖται ἀκριβῶς ὅπως καί τό ἀρχικό. Αὐτό ὅμως πού τό διακρίνει ἀπό τό κεφάλαιο Ι εἶναι πώς (παραβλέπουμε τίς πιστωτικές σχέσεις), γιά νά εἶναι διαθέσιμο γιά τή δική του περίοδο ἐργασίας, πρέπει νά ἔχει κιόλας προκαταβληθεῖ κατά τή διάρκεια ὅλης τῆς πρώτης περιόδου ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου Ι, τῆς περιόδου στήν ὁποία δέν μπαίνει. Κατά τό χρονικό αὐτό διάστημα μπορεῖ, ἐνμέρει τουλάχιστον, νά μετατραπεῖ κιόλας σέ σταθερό κυκλοφοριακό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά ὅλη τήν περίοδο περιστροφῆς. Κατά πόσο θά πάρει αὐτή τή μορφή, ἤ πόσο καιρό θά παραμείνει μέ τή μορφή τοῦ συμπληρωματικοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ὥς τή στιγμή πού θά γίνει ἀναγκαία αὐτή ἡ μετατροπή, αὐτό θά ἐξαρτηθεῖ ἐνμέρει ἀπό τούς ἰδιαίτερους ὅρους παραγωγῆς ὁρισμένων κλάδων παραγωγῆς, ἐνμέρει ἀπό τίς τοπικές συνθῆκες, ἐνμέρει ἀπό τίς διακυμάνσεις τῶν τιμῶν τῶν πρώτων ὑλῶν κλπ. Ἄν πάρουμε τό συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο, θά δοῦμε πώς ἕνα περισσότερο ἤ λιγότερο σημαντικό μέρος αὐτοῦ τοῦ συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου βρίσκεται πάντα γιά μεγάλο σχετικά χρονικό διάστημα στήν κατάσταση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου. Ἀντίθετα, ὅσον ἀφορᾶ τό μέρος τοῦ κεφαλαίου ΙΙ, πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ γιά τό μισθό τῆς ἐργασίας, τό μέρος αὐτό μετατρέπεται πάντα βαθμιαῖα σέ ἐργατική δύναμη, μόνο στό μέτρο πού τελειώνουν καί πληρώνονται μικρές σχετικά περίοδες ἐργασίας. Ἑπομένως, τό μέρος αὐτό τοῦ κεφαλαίου ΙΙ ὑπάρχει γιά ὅλη τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας μέ τή μορφή τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ὥσπου, μέ τή μετατροπή του σέ ἐργατική δύναμη, νά μπεῖ στή λειτουργία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Αὐτή λοιπόν ἡ πρόσθεση τοῦ συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου, πού

ἀπαιτεῖται γιά τή μετατροπή τοῦ χρόνου κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου I σέ χρόνο παραγωγῆς, αὐξάνει ὄχι μόνο τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου καί τό χρονικό διάστημα, γιά τό ὁποῖο προκαταβάλλεται κατανάγκη τό συνολικό κεφάλαιο, ἀλλά ἐπίσης αὐξάνει εἰδικά καί τό μέρος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, πού ὑπάρχει μέ τή μορφή χρηματικοῦ ἀποθέματος, δηλ. πού βρίσκεται στήν κατάσταση χρηματικοῦ κεφαλαίου καί ἔχει τή μορφή δυνάμει χρηματικοῦ κεφαλαίου.

Αὐτό συμβαίνει ἐπίσης, — καί ὅσον ἀφορᾶ τήν προκαταβολή μέ τή μορφή παραγωγικοῦ ἀποθέματος καί ὅσον ἀφορᾶ τήν προκαταβολή μέ τή μορφή χρηματικοῦ ἀποθέματος — ὅταν ἡ διάσπαση τοῦ κεφαλαίου σέ δυό μέρη, πού ἐπιβάλλεται ἀπό τό χρόνο κυκλοφορίας: σέ κεφάλαιο γιά τήν πρώτη περίοδο ἐργασίας καί σέ ἀναπληρωματικό κεφάλαιο γιά τό χρόνο κυκλοφορίας, ἔχει προκληθεῖ ὄχι ἀπό τήν αὔξηση τοῦ δαπανημένου κεφαλαίου, ἀλλά ἀπό τή μείωση τῆς κλίμακας τῆς παραγωγῆς. Σέ σχέση μέ τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς αὐξάνει ἐδῶ μάλλον ἀκόμα περισσότερο ἡ αὔξηση τοῦ κεφαλαίου πού εἶναι δεμένο μέ τή μορφή χρήματος.

Αὐτό πού ἔχει γενικά ἐπιτευχθεῖ μέ τή διαίρεση τοῦ κεφαλαίου σέ ἀρχικά παραγωγικό καί σέ συμπληρωματικό κεφάλαιο — εἶναι ἡ ἀδιάκοπη διαδοχή τῶν περιόδων ἐργασίας, ἡ διαρκής λειτουργία ἑνός ἴσου μέρους τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου σάν παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Ἄς δοῦμε τό παράδειγμα II. Τό κεφάλαιο πού βρίσκεται μόνιμα στό προτσές παραγωγῆς εἶναι 500 λίρ. στ. Ἐπειδή ἡ περίοδος ἐργασίας = 5 ἑβδομάδες, τό κεφάλαιο αὐτό ἐργάζεται δέκα φορές μέσα σέ 50 ἑβδομάδες (ὑποθέσαμε πώς τόσες ἑβδομάδες ἔχει ὁ χρόνος). Γιαυτό καί τό προϊόν, ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τήν ὑπεραξία, ἀποτελεῖται ἀπό 10 × 500 = 5000 λίρ. στ. Ἀπό τήν ἄποψη λοιπόν τοῦ κεφαλαίου πού ἐργάζεται ἄμεσα καί ἀδιάκοπα στό προτσές τῆς παραγωγῆς — ἀπό τήν ἄποψη μιᾶς κεφαλαιακῆς ἀξίας 500 λιρ. στ. — ὁ χρόνος κυκλοφορίας φαίνεται σάν νάχει σβήσει ὁλότελα. Ἡ περίοδος περιστροφῆς συμπίπτει μέ τήν περίοδο ἐργασίας· ὁ χρόνος κυκλοφορίας = 0.

Ἄν ἀντίθετα τό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. ἐμποδιζόταν ταχτικά στήν παραγωγική του δράση ἀπό τό χρόνο κυκλοφορίας τῶν 5 ἑβδομάδων, ἔτσι πού μόνο ὕστερα ἀπό τόν τερματισμό ὅλης τῆς περιόδου περιστροφῆς τῶν 10 ἑβδομάδων νά εἶναι ξανά ἱκανό γιά παραγωγική δράση, τότε στίς 50 ἑβδομάδες τοῦ χρόνου θάχαμε 5 περιστροφές τῶν 10 ἑβδομάδων, σ' αὐτές θά περιλαβαίνονταν 5 περίοδες παραγωγῆς τῶν 5 ἑβδομάδων, δηλ. ὅλες μαζί 25 ἑβδομάδες παραγωγῆς μέ συνολικό προϊόν 5 × 500 = 2500 λίρ. στ., ἐπίσης θά περιλαβαίνονταν 5 χρόνοι κυκλοφορίας τῶν 5 ἑβδομάδων, δηλ. ἕνας συνολικός χρόνος κυκλοφορίας ἐπίσης 25 ἑβδομάδων. Ἄν ποῦμε πώς τό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. ἔχει περιστραφεῖ πέντε φορές στή διάρκεια τοῦ ἔτους, τότε εἶναι καθαρό καί ξάστερο πώς κατά τή διάρκεια τοῦ μισοῦ κάθε περιόδου περιστροφῆς τό κεφάλαιο αὐτό τῶν 500 λιρ. στ. δέ λειτούργησε καθόλου σάν παραγωγικό κεφάλαιο καί πώς, ἄν τά ὑπολογίσουμε ὅλα

μαζί, ἔχει λειτουργήσει μόνο τό ἕνα ἑξάμηνο, ἐνῶ τό ἄλλο ἑξάμηνο δέ λειτούργησε καθόλου.

Στό παράδειγμά μας ἐπεμβαίνει τό συμπληρωματικό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. σ' ὅλη τή διάρκεια αὐτῶν τῶν πέντε περιόδων κυκλοφορίας κι ἔτσι ἡ περιστροφή αὐξάνει ἀπό 2500 σέ 5000 λίρ. στ. Μά τώρα καί τό προκαταβλημένο κεφάλαιο εἶναι 1000 λίρ. στ. ἀντί 500 λίρ. στ. Τό 5000 διαιρούμενο μέ 1000 μᾶς δίνει 5. Δηλαδή ἀντί δέκα περιστροφές ἔχουμε πέντε. Ἔτσι ὑπολογίζεται καί στήν πραγματικότητα. Ὅταν ὅμως λένε πώς τό κεφάλαιο τῶν 1000 λιρ. στ. ἔχει περιστραφεῖ πέντε φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο, ἐξαφανίζεται στά κούφια κεφάλια τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἡ ἀνάμνηση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας καί δημιουργιέται μιά συγκεχυμένη ἀντίληψη, πώς τάχα τό κεφάλαιο αὐτό κατά τή διάρκεια τῶν πέντε διαδοχικῶν περιστροφῶν ἔχει λειτουργήσει μόνιμα στό προτσές παραγωγῆς. Ὅταν ὅμως λέμε πώς τό κεφάλαιο αὐτό τῶν 1000 λιρ. στ. ἔχει περιστραφεῖ πέντε φορές, τότε συμπεριλαβαίνεται ἐδῶ καί ὁ χρόνος κυκλοφορίας καί ὁ χρόνος παραγωγῆς. Γιατί, ἄν πράγματι στό προτσές παραγωγῆς δροῦσαν διαρκῶς 1000 λίρ. στ., τότε σύμφωνα μέ τίς προϋποθέσεις μας τό προϊόν θάπρεπε νά εἶναι 10 000 λίρ. στ. ἀντί 5000. Γιά νά ὑπάρχουν ὅμως διαρκῶς 1000 λίρ. στ. στό προτσές τῆς παραγωγῆς, θάπρεπε ἐπίσης νάχαν προκαταβληθεῖ συνολικά 2000 λίρ. στ. Οἱ οἰκονομολόγοι, στούς ὁποίους γενικά δέ βρίσκει κανείς τίποτα τό σαφές σχετικά μέ τό μηχανισμό τῆς περιστροφῆς, παραβλέπουν διαρκῶς αὐτό τό κύριο σημεῖο, πώς μόνο ἕνα μέρος τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου μπορεῖ πραγματικά νά εἶναι μόνιμα ἀπασχολημένο στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἄν πρόκειται ἡ παραγωγή νά προχωρεῖ ἀδιάκοπα. Τόν καιρό πού τό ἕνα μέρος βρίσκεται στήν περίοδο τῆς παραγωγῆς, πρέπει ἕνα ἄλλο μέρος νά βρίσκεται πάντα στήν περίοδο τῆς κυκλοφορίας. Ἤ, μ' ἄλλα λόγια, τό ἕνα μέρος μπορεῖ νά λειτουργεῖ σάν παραγωγικό κεφάλαιο μόνο μέ τόν ὅρο πώς τό ἄλλο μέρος θά ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό τήν καθαυτό παραγωγή μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ ἤ χρηματικοῦ κεφαλαίου. Ὅταν παραβλέπουν αὐτό τό πράγμα, δέ βλέπουν γενικά τή σημασία καί τό ρόλο τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου.

Μένει τώρα νά ἐξετάσουμε, ποιά διαφορά ἐκδηλώνεται στήν περιστροφή, ἀνάλογα μέ τό ἄν τά δυό κομμάτια τῆς περιόδου περιστροφῆς — περίοδος ἐργασίας καί περίοδος κυκλοφορίας — εἶναι ἴσα μεταξύ τους, ἤ ἄν ἡ περίοδος ἐργασίας εἶναι μεγαλύτερη ἤ μικρότερη ἀπό τήν περίοδο κυκλοφορίας, καί ἀκόμα νά ἐξετάσουμε, πῶς αὐτό ἐπηρεάζει τή δέσμευση τοῦ κεφαλαίου μέ τή μορφή τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου.

Ὑποθέτουμε πώς τό κεφάλαιο πού πρέπει νά προκαταβάλλεται κάθε ἑβδομάδα εἶναι σ' ὅλες τίς περιπτώσεις 100 λίρ. στ., καί ἡ περίοδος περιστροφῆς 9 ἑβδομάδες, ἑπομένως, πώς τό κεφάλαιο πού πρέπει νά προκαταβάλλεται γιά κάθε περίοδο περιστροφῆς = 900 λίρ. στ.

I. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΙΝΑΙ ΙΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ

Ἡ περίπτωση αὐτή, μόλο πού στήν πραγματικότητα ἀποτελεῖ μόνο τυχαία ἐξαίρεση, πρέπει νά χρησιμεύσει σάν ἀφετηρία γιά τήν ἔρευνα, ἐπειδή μᾶς παρουσιάζει τά πράγματα μέ τόν πιό ἁπλό καί τόν πιό χειροπιαστό τρόπο.

Τά δυό κεφάλαια (τό κεφάλαιο I, πού προκαταβάλλεται γιά τήν πρώτη περίοδο ἐργασίας, καί τό συμπληρωματικό κεφάλαιο II, πού λειτουργεῖ κατά τήν περίοδο κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου I) ἀλληλοαντικατασταίνονται στίς κινήσεις τους χωρίς ποτέ νά διασταυρώνονται. Γιαυτό, ἐπίσης, ἄν ἐξαιρέσουμε τήν πρώτη περίοδο, τό καθένα ἀπό τά δυό αὐτά κεφάλαια προκαταβάλλεται μόνο γιά τή δική του περίοδο περιστροφῆς. Ἄς ὑποθέσουμε, ὅπως γίνεται στά παρακάτω παραδείγματα, πώς ἡ περίοδος περιστροφῆς εἶναι 9 ἑβδομάδες, ἑπομένως, ἡ περίοδος ἐργασίας καί ἡ περίοδος κυκλοφορίας εἶναι ἀπό $4^1/_2$ ἑβδομάδες ἡ καθεμιά. Στήν περίπτωση αὐτή ἔχουμε τό παρακάτω χρονιάτικο σχῆμα:

ΠΙΝΑΚΑΣ I

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I

	Περίοδες περιστροφῆς — Ἑβδομάδες	Περίοδες ἐργασίας — Ἑβδομάδες	Προκαταβολή λίρ. στ.	Περίοδες κυκλοφορίας — Ἑβδομάδες
I.	1— 9	1— $4^1/_2$	450	$4^1/_2$— 9
II	10—18	10—$13^1/_2$	450	$13^1/_2$—18
III.	19—27	19—$22^1/_2$	450	$22^1/_2$—27
IV.	28—36	28—$31^1/_2$	450	$31^1/_2$—3[illegible]
V.	37—45	37—$40^1/_2$	450	$40^1/_2$—45
VI.	46—(54)	46—$49^1/_2$	450	$49^1/_2$—(54)[31]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

	Περίοδες περιστροφῆς — Ἑβδομάδες	Περίοδες ἐργασίας — Ἑβδομάδες	Προκαταβολή λίρ. στ.	Περίοδες κυκλοφορίας — Ἑβδομάδες
I.	$4^1/_2$—$13^1/_2$	$4^1/_2$— 9	450	10—$13^1/_2$
II.	$13^1/_2$—$22^1/_2$	$13^1/_2$—18	450	19—$22^1/_2$
III.	$22^1/_2$—$31^1/_2$	$22^1/_2$—27	450	28—$31^1/_2$
IV.	$31^1/_2$—$40^1/_2$	$31^1/_2$—36	450	37 —$40^1/_2$
V.	$40^1/_2$—$49^1/_2$	$40^1/_2$—45	450	46—$49^1/_2$
VI.	$49^1/_2$—($58^1/_2$)	$49^1/_2$—(54)	450	(55—$58^1/_2$)

[31] Οἱ ἑβδομάδες πού πέφτουν στό δεύτερο χρόνο περιστροφῶν ἔχουν μπεῖ σέ παρένθεση.

Σέ 51 ἑβδομάδες, πού ἐδῶ τίς θεωροῦμε ἕνα χρόνο, τό κεφάλαιο I ἔχει τελειώσει ἔξι ὁλόκληρες περίοδες ἐργασίας, δηλ. παρήγαγε ἐμπορεύματα 450 × 6 = 2700 λιρ. στ., ἐνῶ τό κεφάλαιο II σέ πέντε πλέριες περίοδες ἐργασίας παρήγαγε ἐμπορεύματα 450 × 5 = 2250 λιρ. στ. Ἐπιπλέον τό κεφάλαιο II παρήγαγε τήν τελευταία $1^1/_2$ ἑβδομάδα τοῦ χρόνου (ἀπό τά μέσα τῆς 50ῆς ὥς τό τέλος τῆς 51ης ἑβδομάδας) κι ἄλλα ἐμπορεύματα 150 λιρ. στ., δηλ. τό συνολικό προϊόν τῶν 51 ἑβδομάδων = 5100 λιρ. στ. Ἑπομένως, σέ σχέση μέ τήν ἄμεση παραγωγή ὑπεραξίας, πού παράγεται μόνο κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας, τό συνολικό κεφάλαιο τῶν 900 λιρ. στ. θἄχε περιστραφεῖ $5^2/_3$ φορές (900 × $5^2/_3$ = 5100 λίρ. στ.). Ἄν ὅμως πάρουμε ὑπόψη τήν πραγματική περιστροφή, τότε τό κεφάλαιο I ἔχει περιστραφεῖ $5^2/_3$ φορές, ἐπειδή στό τέλος τῆς 51ης ἑβδομάδας ἔχει ἀκόμα νά διανύσει 3 ἑβδομάδες τῆς ἕκτης του περιόδου περιστροφῆς· 450 × $5^2/_3$ = = 2500 λίρ. στ.· καί τό κεφάλαιο II ἔχει περιστραφεῖ $5^1/_6$ φορές, ἐπειδή ἔχει διανύσει μόνο $1^1/_2$ ἑβδομάδα τῆς ἕκτης του περιόδου περιστροφῆς, καί ἑπομένως πέφτουν στόν ἑπόμενο χρόνο ἀκόμα $7^1/_2$ ἑβδομάδες τῆς περιστροφῆς αὐτῆς· 450 × $5^1/_6$ = 2325 λίρ. στ. Ἔτσι ἡ πραγματική συνολική περιστροφή = 4875 λίρ. στ.

Ἄς ἐξετάσουμε τό κεφάλαιο I καί τό κεφάλαιο II σάν δυό τελείως ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο κεφάλαια. Στίς κινήσεις τους εἶναι πέρα γιά πέρα αὐτοτελῆ. Οἱ κινήσεις αὐτές ἀλληλοσυμπληρώνονται μόνο ἐπειδή οἱ περίοδές τους ἐργασίας καί κυκλοφορίας διαδέχονται ἄμεσα ἡ μιά τήν ἄλλη. Μποροῦν νά θεωρηθοῦν σάν δυό τελείως ἀνεξάρτητα κεφάλαια πού ἀνήκουν σέ διαφορετικούς κεφαλαιοκράτες.

Τό κεφάλαιο I ἔχει διανύσει πέντε πλέριες περίοδες περιστροφῆς καί τά δυό τρίτα τῆς ἕκτης του περιόδου. Στό τέλος τοῦ χρόνου βρίσκεται μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, πού χρειάζεται ἀκόμα 3 ἑβδομάδες γιά τήν κανονική του πραγματοποίηση. Στό διάστημα αὐτό δέν μπορεῖ νά μπεῖ στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Λειτουργεῖ σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο: κυκλοφορεῖ. Ἔχει διανύσει μόνο τά $^2/_3$ τῆς τελευταίας του περιόδου περιστροφῆς. Αὐτό ἐκφράζεται ἔτσι: ἔχει περιστραφεῖ μόνο κατά τά $^2/_3$ τῆς φορᾶς, μόνο τά $^2/_3$ τῆς συνολικῆς του ἀξίας ἔχουν διανύσει μιά πλέρια περιστροφή. Λέμε: 450 λίρ. στ. διανύουν τήν περιστροφή τους μέσα σέ 9 ἑβδομάδες, δηλ. 300 λίρ. στ. τή διανύουν μέσα σέ 6 ἑβδομάδες. Μ' αὐτό τόν τρόπο ἔκφρασης ἀγνοοῦνται οἱ ὀργανικές σχέσεις ἀνάμεσα στά δυό συστατικά μέρη τοῦ χρόνου περιστροφῆς, πού διαφέρουν μεταξύ τους ὡς πρός τό εἶδος. Ἡ ἀκριβής ἔννοια τῆς ἔκφρασης ὅτι τό προκαταβλημένο κεφάλαιο τῶν 450 λιρ. στ. ἔχει κάνει $5^2/_3$ περιστροφές εἶναι ἁπλῶς ὅτι ἔχει διανύσει πέντε ὁλόκληρες περιστροφές καί ἀπό τήν ἕκτη μόνο τά $^2/_3$. Ἀντίθετα, ἡ ἔκφραση ὅτι τό περιστραμμένο κεφάλαιο = $5^2/_3$ φορές τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, δηλ. στήν πιό πάνω περίπτωση = 450 λιρ. στ. × $5^2/_3$ = 2550 λίρ. στ., ἔχει τοῦτο τό σωστό: ἄν τό κεφάλαιο αὐτό τῶν 450 λιρ. στ. δέ συμπληρωνόταν μέ ἕνα ἄλλο κεφάλαιο 450 λιρ. στ., στήν πραγματικότητα ἕνα μέρος ἀπ' αὐτό θἄπρεπε νά βρισκόταν στό

προτσές τῆς παραγωγῆς, καί ἕνα ἄλλο στό προτσές τῆς κυκλοφορίας. Ἄν θέλουμε νά ἐκφράσουμε τό χρόνο περιστροφῆς μέ τή μάζα τοῦ περιστραμμένου κεφαλαίου, τότε μποροῦμε νά' τόν ἐκφράσουμε πάντα μόνο μέ μιά μάζα ὑπάρχουσας ἀξίας (στήν πράξη μέ μιά μάζα ἕτοιμου προϊόντος). Τό γεγονός ὅτι τό προκαταβλημένο κεφάλαιο δέ βρίσκεται σέ κατάσταση, πού νά μπορεῖ νά ξαναρχίσει τό προτσές παραγωγῆς, ἐκφράζεται μέ τό ὅτι μόνο ἕνα μέρος του βρίσκεται σέ κατάσταση κατάλληλη γιά τήν παραγωγή, ἤ ὅτι, γιά νά βρίσκεται τό κεφάλαιο στήν κατάσταση συνεχοῦς παραγωγῆς, θάπρεπε νάχει διαιρεθεῖ σέ δυό μέρη, ἀπό τά ὁποῖα τό ἕνα θά βρισκόταν διαρκῶς στήν περίοδο τῆς παραγωγῆς, καί τό ἄλλο διαρκῶς στήν περίοδο τῆς κυκλοφορίας, ἀνάλογα μέ τή σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς δυό αὐτές περίοδες. Πρόκειται γιά τόν ἴδιο νόμο πού καθορίζει τή μάζα τοῦ διαρκῶς λειτουργοῦντος παραγωγικοῦ κεφαλαίου μέ τή σχέση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας πρός τό χρόνο περιστροφῆς.

Ἀπό τό κεφάλαιο II, στό τέλος τῆς 51ης ἑβδομάδας, πού ἐδῶ τήν δεχτήκαμε σάν τήν τελευταία τοῦ χρόνου, 150 λίρ. στ. βρίσκονται στήν παραγωγή μισοτελειωμένου προϊόντος μέ τή μορφή προκαταβολῆς. Ἕνα ἄλλο του μέρος βρίσκεται μέ τή μορφή σταθεροῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου — πρώτη ὕλη κλπ. — δηλ. μέ τή μορφή πού τοῦ ἐπιτρέπει νά λειτουργήσει σάν παραγωγικό κεφάλαιο στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Ἕνα τρίτο ὅμως μέρος βρίσκεται μέ χρηματική μορφή, καί συγκεκριμένα, τουλάχιστο τό ποσό τοῦ μισθοῦ ἐργασίας γιά τό ὑπόλοιπο τῆς περιόδου ἐργασίας (3 ἑβδομάδες), πού πληρώνεται ὡστόσο μόνο στό τέλος κάθε ἑβδομάδας. Μόλο λοιπόν πού στήν ἀρχή τοῦ καινούργιου χρόνου, δηλαδή ἑνός καινούργιου κύκλου περιστροφῶν, τό μέρος αὐτό τοῦ κεφαλαίου δέ βρίσκεται μέ τή μορφή παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἀλλά μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, μέ τήν ὁποία δέν μπορεῖ νά μπεῖ στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ὡστόσο κατά τήν ἔναρξη τῆς νέας περιστροφῆς ὑπάρχει ρευστό μεταβλητό κεφάλαιο, δηλ. ζωντανή ἐργατική δύναμη, πού δρᾶ στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Τό φαινόμενο αὐτό προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἐργατική δύναμη, ἐνῶ ἀγοράζεται καί καταναλώνεται στήν ἀρχή τῆς περιόδου ἐργασίας, λχ. κάθε ἑβδομάδα, ὡστόσο πληρώνεται μόνο στό τέλος τῆς ἑβδομάδας. Τό χρῆμα λειτουργεῖ ἐδῶ σάν μέσο πληρωμῆς. Γιαυτό, ἀπό τή μιά μεριά, βρίσκεται ἀκόμα σάν χρῆμα στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη, ἡ ἐργατική δύναμη, τό ἐμπόρευμα στό ὁποῖο μετατρέπεται τό χρῆμα, δρᾶ κιόλας στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἑπομένως ἡ ἴδια κεφαλαιακή ἀξία ἐμφανίζεται ἐδῶ δυό φορές.

Ἄν πάρουμε ὑπόψη μόνο τίς περίοδες ἐργασίας, τότε

τό κεφάλαιο I ἔχει παραγάγει	$450 \times 6 = 2700$	λίρ. στ.
» » II » »	$450 \times 5^1/_3 = 2400$	» »
δηλ. συνολικά	$900 \times 5^2/_3 = 5100$	λίρ. στ.

Ὥστε τό προκαταβλημένο συνολικό κεφάλαιο τῶν 900 λιρ. στ. ἔχει λειτουργήσει $5^2/_3$ φορές τό χρόνο σάν παραγωγικό κεφάλαιο. Γιά τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας δέν ἔχει σημασία ἄν λειτουργοῦν διαρκῶς 450 λίρ. στ. στό προστές τῆς παραγωγῆς καί 450 λίρ. στ. στό προτσές τῆς κυκλοφορίας, ἐναλλάσσοντας τούς ρόλους τους, ἤ ἄν οἱ 900 λίρ. στ. λειτουργοῦν ἐπί $4^1/_2$ ἑβδομάδες στό προτσές τῆς παραγωγῆς καί τίς ἑπόμενες $4^1/_2$ ἑβδομάδες στό προτσές τῆς κυκλοφορίας.

Ἄν ἀντίθετα πάρουμε ὑπόψη τήν περίοδο περιστροφῆς, τότε ἔχει περιστραφεῖ

τό κεφάλαιο I	$450 \times 5^2/_3 = 2550$	λίρ. στ.
» » II	$450 \times 5^1/_6 = 2325$	» »
δηλ. τό συνολικό κεφάλαιο	$900 \times 5^6/_{12} = 4875$	λίρ. στ.

ἐπειδή ὁ ἀριθμός τῶν περιστροφῶν τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου εἶναι ἴσος μέ τό ἄθροισμα τῶν ποσῶν τοῦ I καί II πού ἔχουν περιστραφεῖ διά τοῦ ἀθροίσματος τῶν κεφαλαίων I καί II.

Πρέπει νά σημειώσουμε πώς ἄν τά κεφάλαια I καί II ἦταν ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, δέ θ' ἀποτελοῦσαν ὡστόσο παρά μόνο διάφορα αὐτοτελῆ μέρη τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ στήν ἴδια σφαίρα παραγωγῆς. Ἄν λοιπόν στή σφαίρα αὐτή τῆς παραγωγῆς τό κοινωνικό κεφάλαιο ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπό I καί II, τότε γιά τήν περιστροφή τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου στή σφαίρα αὐτή θά ἴσχυε ὁ ἴδιος ὑπολογισμός, πού ἰσχύει ἐδῶ γιά τά δυό συστατικά I καί II τοῦ ἴδιου ἀτομικοῦ κεφαλαίου. Ἄν αὐτό τό ἐπεκτείνουμε παραπέρα, τότε κάθε μέρος τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, πού εἶναι τοποθετημένο σέ μιά ἰδιαίτερη σφαίρα παραγωγῆς, μπορεῖ νά ὑπολογιστεῖ μέ τόν ἴδιο τρόπο. Τελικά ὅμως ὁ ἀριθμός τῶν περιστροφῶν τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου εἶναι ἴσος μέ τό συνολικό ποσό τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει περιστραφεῖ στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς, διαιρεμένο διά τοῦ ποσοῦ τοῦ προκαταβλημένου στίς σφαῖρες αὐτές παραγωγῆς κεφαλαίου.

Πρέπει ἀκόμα νά σημειώσουμε πώς, ὅπως ἐδῶ στήν ἴδια ἀτομική ἐπιχείρηση τά κεφάλαια I καί II ἄν καλοεξεταστοῦν ἔχουν διαφορετικά χρόνια περιστροφῶν (ἐπειδή ὁ κύκλος περιστροφῶν τοῦ κεφαλαίου II ἀρχίζει $4^1/_2$ ἑβδομάδες ἀργότερα ἀπό τόν κύκλο περιστροφῶν τοῦ κεφαλαίου I, καί γιαυτό ὁ χρόνος τοῦ I τελειώνει $4^1/_2$ ἑβδομάδες πρίν ἀπό τό χρόνο τοῦ II), ἔτσι καί τά διάφορα ἀτομικά κεφάλαια στήν ἴδια σφαίρα παραγωγῆς ἀρχίζουν τίς ἐπιχειρήσεις τους σέ τελείως διαφορετικά χρονικά διαστήματα καί γιαυτό κλείνουν τή χρονιάτική τους περιστροφή σέ διαφορετικό χρόνο τοῦ ἔτους. Ὁ ἴδιος μέσος ὑπολογισμός, πού ἐφαρμόσαμε πιό πάνω γιά τό I καί γιά τό II, ἐπαρκεῖ κι ἐδῶ γιά ν' ἀναγάγουμε τά χρόνια περιστροφῆς τῶν διάφορων αὐτοτελῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου σ' ἕνα ἑνιαῖο ἔτος περιστροφῆς.

II. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΙΝΑΙ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ

Οἱ περίοδες ἐργασίας καί περιστροφῆς τῶν κεφαλαίων I καί II διασταυρώνονται ἀντί νά διαδέχονται ἡ μιά τήν ἄλλη. Ταυτόχρονα ἔχουμε ἐδῶ ἀπελευθέρωση κεφαλαίου, πράγμα πού δέ συνέβαινε στήν προηγούμενη περίπτωση πού ἐξετάσαμε.

Αὐτό ὅμως δέν ἐμποδίζει καθόλου τώρα, ὅπως καί προηγούμενα, 1) ὁ ἀριθμός τῶν περιόδων ἐργασίας τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου νά εἶναι ἴσος μέ τό ἄθροισμα τῆς ἀξίας τοῦ χρονιάτικου προϊόντος καί τῶν δυό προκαταβλημένων μερῶν τοῦ κεφαλαίου, διαιρεμένο διά τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου, καί 2) ὁ ἀριθμός περιστροφῶν τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου νά εἶναι ἴσος μέ τό ἄθροισμα τῶν δυό περιστραμμένων ποσῶν, διαιρεμένο διά τοῦ ἀθροίσματος τῶν δυό προκαταβλημένων κεφαλαίων. Καί δῶ πρέπει νά βλέπουμε τά δυό μέρη τοῦ κεφαλαίου σάν νά ἐπιτελοῦσαν περιστροφικές κινήσεις τελείως ἀνεξάρτητες τή μιά ἀπό τήν ἄλλη.

Ὑποθέτουμε λοιπόν ξανά πώς στό προτσές ἐργασίας πρέπει νά προκαταβάλλονται 100 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα, πώς ἡ περίοδος ἐργασίας διαρκεῖ 6 ἑβδομάδες, καί πώς ἑπομένως κάθε φορά ἀπαιτεῖ τήν προκαταβολή 600 λιρ. στ. (κεφάλαιο I). Ὑποθέτουμε ἐπίσης πώς ἡ περίοδος κυκλοφορίας εἶναι 3 ἑβδομάδες· ἑπομένως ἡ περίοδος περιστροφῆς διαρκεῖ ὅπως καί πιό πάνω 9 ἑβδομάδες. Ἕνα κεφάλαιο II = 300 λίρ. στ. ἐπεμβαίνει κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου I πού βαστάει 3 ἑβδομάδες. Ἄν θεωρήσουμε καί τά δυό αὐτά κεφάλαια σάν ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, τότε τό σχῆμα τῆς χρονιάτικης περιστροφῆς παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς:

ΠΙΝΑΚΑΣ II

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I, 600 λίρ. στ.

	Περίοδες περιστροφῆς	Περίοδες ἐργασίας	Προκαταβολή λίρ στ.	Περίοδες κυκλοφορίας
	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες		Ἑβδομάδες
I.	1— 9	1— 6	600	7— 9
II.	10—18	10—15	600	16—18
III.	19—27	19—24	600	25—27
IV.	28—36	28—33	600	34—36
V.	37—45	37—42	600	43—45
VI.	46—(54)	46—51	600	(52—54)

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ II, 300 λίρ. στ.

	Περίοδες περιστροφῆς	Περίοδες ἐργασίας	Προκαταβολή λίρ. στ.	Περίοδες κυκλοφορίας
	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες		Ἑβδομάδες
I.	7—15	7— 9	300	10—15
II.	16—24	16—18	300	19—24
III.	25—33	25—27	300	28—33
IV.	34—42	34—36	300	37—42
V.	43—51	43—45	300	46—51

Τό προτσές παραγωγῆς συνεχίζεται ἀδιάκοπα ὅλο τό ἔτος στήν ἴδια κλίμακα. Τά δυό κεφάλαια I καί II μένουν τελείως χωρισμένα. Γιά νά τά παραστήσουμε ὅμως ἔτσι χωρισμένα, θάπρεπε νά κομματιάσουμε τίς πραγματικές διασταυρώσεις καί συμπλέξεις τους κι ἔτσι ν' ἀλλάξουμε τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν. Γιατί σύμφωνα μέ τόν πιό πάνω πίνακα θά περιστρεφόταν

τό κεφάλαιο I $600 \times 5^2/_3 = 3400$ λίρ. στ. καί
» » II $300 \times 5 = 1500$ » »

δηλ. τό συνολικό κεφάλαιο $900 \times 5^4/_9 = 4900$ λιρ. στ.

Αὐτό ὅμως δέν εἶναι ἀκριβές, γιατί, ὅπως θά δοῦμε, οἱ πραγματικές περίοδες παραγωγῆς καί κυκλοφορίας δέ συμπίπτουν ἀπόλυτα μέ τίς περίοδες τοῦ πιό πάνω σχήματος, πού ἀπόβλεπε κυρίως στό νά παρουσιάσει τά δυό κεφάλαια I καί II σάν ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο.

Στήν πραγματικότητα δηλαδή τό κεφάλαιο II δέν ἔχει ἰδιαίτερες περίοδες ἐργασίας καί κυκλοφορίας, χωριστές ἀπό τίς περίοδες ἐργασίας καί κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου I. Ἡ περίοδος ἐργασίας εἶναι 6 ἑβδομάδες, ἡ περίοδος κυκλοφορίας 3 ἑβδομάδες. Ἐπειδή τό κεφάλαιο II = 300 μόνο λίρ. στ., μπορεῖ νά γεμίσει μόνο ἕνα μέρος μιᾶς περιόδου ἐργασίας. Κι αὐτό γίνεται στήν πραγματικότητα. Στό τέλος τῆς 6ης ἑβδομάδας μπαίνει στήν κυκλοφορία προϊόν ἀξίας 600 λίρ. στ. καί στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφει μέ τή μορφή χρήματος. Ἔτσι στήν ἀρχή τῆς 7ης ἑβδομάδας μπαίνει σέ δράση τό κεφάλαιο II καί καλύπτει τίς ἀνάγκες τῆς ἀμέσως ἑπόμενης περιόδου ἐργασίας, ἀπό τήν 7η ὥς τήν 9η ἑβδομάδα. Σύμφωνα ὅμως μέ τήν ὑπόθεσή μας στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας ἔχει συντελεστεῖ μόνο ἡ μισή περίοδος ἐργασίας. Ἑπομένως στήν ἀρχή τῆς 10ης ἑβδομάδας μπαίνει πάλι σέ δράση τό κεφάλαιο I τῶν 600 λιρ. στ., πού μόλις ἔχει ἐπιστρέψει, καί συμπληρώνει μέ 300 λίρ. στ. τίς προκαταβολές πού ἀπαιτοῦνται γιά τίς ἑβδομάδες 10 — 12. Ἔτσι τελειώνει ἡ δεύτερη περίοδος ἐργασίας. Στήν κυκλοφορία βρίσκεται ἕνα προϊόν ἀξίας 600 λιρ. στ., πού θά ἐπιστρέψει στό τέλος τῆς 15ης ἑβδομάδας· ἐκτός ἀπ' αὐτό ὅμως ἔχουν ἀποδεσμευτεῖ 300 λίρ. στ., δηλ. τό ποσό τοῦ ἀρχικοῦ κεφαλαίου II, καί μποροῦν νά λειτουργήσουν στό

πρῶτο μισό τῆς ἑπόμενης περιόδου ἐργασίας, δηλ. τή 13η — 15η ἑβδομάδα. Ὅταν περάσει ἡ περίοδος αὐτή, οἱ 600 λίρ. στ. ξαναεπιστρέφουν: οἱ 300 ἀπ' αὐτές ἀρκοῦν ὥς τό τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου ἐργασίας, ἐνῶ οἱ ἄλλες 300 λίρ. στ. μένουν ἐλεύθερες γιά τήν ἑπόμενη περίοδο ἐργασίας.

Τά πράγματα ἑπομένως ἐξελίσσονται ὡς ἑξῆς:

I περίοδος περιστροφῆς: 1η — 9η ἑβδομάδα.
- 1η περίοδος ἐργασίας: 1η — 6η ἑβδομάδα. Λειτουργεῖ τό κεφάλαιο I τῶν 600 λιρ. στ.
- 1η περίοδος κυκλοφορίας: 7η — 9η [ἑβδομάδα]. Στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν 600 λίρ. στ.

II περίοδος περιστροφῆς: 7η — 15η ἑβδομάδα.
- 2η περίοδος ἐργασίας: 7η — 12η ἑβδομάδα.
  - Πρῶτο μισό: 7η — 9η ἑβδομάδα. Λειτουργεῖ τό κεφάλαιο II τῶν 300 λιρ. στ.
    Στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν 600 λίρ. στ. σέ χρῆμα (κεφάλαιο I).
  - Δεύτερο μισό: 10η — 12η ἑβδομάδα. Λειτουργοῦν 300 λίρ. στ. τοῦ κεφαλαίου I. Οἱ ὑπόλοιπες 300 λίρ. στ. τοῦ κεφαλαίου I μένουν ἐλεύθερες.
- 2η περίοδος κυκλοφορίας: 13η — 15η ἑβδομάδα.
  Στό τέλος τῆς 15ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν 600 λίρ. στ. (οἱ μισές ἀποτελοῦνται ἀπό λίρες στερλίνες τοῦ κεφαλαίου I καί οἱ μισές τοῦ κεφαλαίου II) σέ χρῆμα.

III περίοδος περιστροφῆς: 13η — 21η ἑβδομάδα.
- 3η περίοδος ἐργασίας: 13η — 18η ἑβδομάδα.
  - Πρῶτο μισό: 13η — 15η ἑβδομάδα. Μπαίνουν σέ λειτουργία οἱ ἀποδεσμευμένες 300 λίρ. στ. Στό τέλος τῆς 15ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν 600 λίρ. στ. σέ χρῆμα.
  - Δεύτερο μισό: 16η — 18η ἑβδομάδα. Ἀπό τίς 600 λίρ. στ. πού ἐπέστρεψαν λειτουργοῦν οἱ 300 λίρ. στ., οἱ ὑπόλοιπες 300 λίρ. στ. μένουν πάλι ἐλεύθερες.
- 3η περίοδος κυκλοφορίας: 19η — 21η ἑβδομάδα, πού στό τέλος της ἐπιστρέφουν πάλι 600 λίρ. στ. σέ χρῆμα· σ' αὐτές τίς 600 λίρ. στ. ἔχουν τώρα συγχωνευτεῖ τό κεφάλαιο I καί τό κεφάλαιο II, ἔτσι πού δέ διακρίνεται τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο.

Μ' αὐτό τόν τρόπο ὥς τό τέλος τῆς 51ης ἑβδομάδας ἔχουμε ὀχτώ ὁλόκληρες περίοδες περιστροφῆς ἑνός κεφαλαίου 600 λιρ. στ. (I: 1η — 9η ἑβδομάδα· II: 7η — 15η ἑβδομάδα· III: 13η — 21η ἑβδομάδα· IV: 19η — 27η ἑβδομάδα· V: 25η — 33η ἑβδομάδα· VI: 31η — 39η ἑβδομάδα· VII: 37η — 45η ἑβδομάδα· VIII: 43η — 51η ἑβδομάδα). Ἐπειδή ὅμως οἱ ἑβδομάδες 49η — 51η πέφτουν στήν ὄγδοη περίοδο κυκλοφορίας, πρέπει στή διάρκειά τους οἱ 300 λίρ. στ. ἀποδεσμευμένο κεφάλαιο νά ἐπέμβουν καί νά διατηρήσουν σέ λειτουργία τήν παραγωγή. Ἔτσι στό τέλος τοῦ χρόνου ἡ περιστροφή παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς: 600 λίρ. στ. ἔχουν ἀποπερατώσει ὀχτώ φορές τήν κύκλησή τους, δηλ. ἔχουμε 4800 λίρ. στ. Σ' αὐτές προστίθεται τό προϊόν τῶν τελευταίων 3 ἑβδομάδων (49ης — 51ης), πού ὅμως ἔχει διανύσει μόνο τό ἕνα τρίτο τῶν 9 ἑβδομάδων τῆς κύκλησής του, ἑπομένως στό ποσό τῆς περιστροφῆς πρέπει νά προστεθεῖ μόνο τό ἕνα τρίτο τῆς ἀξίας του, δηλ. 100 λίρ. στ. Ἄν λοιπόν τό χρονιάτικο προϊόν 51 ἑβδομάδων = 5100 λίρ. στ., τότε τό περιστραμμένο κεφάλαιο εἶναι μόνο 4800 + 100 = 4900 λίρ. στ.· τό προκαταβλημένο συνολικό κεφάλαιο τῶν 900 λιρ. στ. ἔχει λοιπόν περιστραφεῖ $5^4/_9$ φορές, δηλ. λιγάκι περισσότερο ἀπ' ὅ,τι στήν περίπτωση I.

Στό προκείμενο παράδειγμα εἴχαμε ὑποθέσει μιά περίπτωση, ὅπου ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι τά $^2/_3$ καί ὁ χρόνος κυκλοφορίας τό $^1/_3$ τῆς περιόδου περιστροφῆς, ὅπου δηλ. ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι ἁπλό πολλαπλάσιο τοῦ χρόνου κυκλοφορίας. Γεννιέται τό ἐρώτημα ἄν ἡ ἀποδέσμευση κεφαλαίου πού διαπιστώσαμε πιό πάνω γίνεται καί ὅταν δέν ἔχουμε μιά τέτια περίπτωση.

Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἡ περίοδος ἐργασίας = 5 ἑβδομάδες, ὁ χρόνος κυκλοφορίας = 4 ἑβδομάδες καί ἡ προκαταβολή κεφαλαίου = 100 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα.

I περίοδος περιστροφῆς: 1η — 9η ἑβδομάδα.
- 1η περίοδος ἐργασίας: 1η — 5η ἑβδομάδα. Λειτουργεῖ τό κεφάλαιο I = 500 λίρ. στ.
- 1η περίοδος κυκλοφορίας: 6η — 9η ἑβδομάδα. Στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν 500 λίρ. στ. σέ χρῆμα.

II περίοδος περιστροφῆς: 6η — 14η ἑβδομάδα.
- 2η περίοδος ἐργασίας: 6η — 10η ἑβδομάδα.
  - Πρῶτο μέρος: 6η — 9η ἑβδομάδα. Λειτουργεῖ τό κεφάλαιο II = 400 λίρ. στ. Στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφει τό κεφάλαιο I = 500 λίρ. στ. σέ χρῆμα.
  - Δεύτερο μέρος: 10η ἑβδομάδα. Ἀπό τίς 500 λίρ. στ. πού ἔχουν ἐπιστρέψει λειτουργοῦν οἱ 100 λίρ. στ. Οἱ ὑπόλοιπες 400 λίρ. στ. μένουν ἐλεύθερες γιά τήν ἑπόμενη περίοδο ἐργασίας.
- 2η περίοδος κυκλοφορίας: 11η — 14η ἑβδομάδα. Στό τέλος τῆς 14ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν 500 λίρ. στ. σέ χρῆμα.

Ὥς τό τέλος τῆς 14ης ἑβδομάδας (11η — 14η) λειτουργοῦν οἱ πιό πάνω ἀποδεσμευμένες 400 λίρ. στ.· ἀπό τίς 500 λίρ. στ., πού ἐπέστρεψαν ἔπειτα, οἱ 100 συμπληρώνουν τό ποσό γιά τίς ἀνάγκες τῆς τρίτης περιόδου ἐργασίας (11η — 15η ἑβδομάδα) ἔτσι πού πάλι ἀποδεσμεύονται 400 λίρ. στ. γιά τήν τέταρτη περίοδο ἐργασίας. Τό ἴδιο φαινόμενο ἐπαναλαβαίνεται σέ κάθε περίοδο ἐργασίας· ὅταν ἀρχίζει, βρίσκει 400 λίρ. στ. πού φτάνουν γιά τίς τέσσερις πρῶτες ἑβδομάδες. Στό τέλος τῆς τέταρτης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν 500 λίρ. στ. σέ χρῆμα, ἀπό τίς ὁποῖες μόνο 100 λίρ. στ. χρειάζονται γιά τήν τελευταία ἑβδομάδα, οἱ ὑπόλοιπες 400 λίρ. στ. μένουν ἐλεύθερες γιά τήν ἑπόμενη περίοδο ἐργασίας.

Ἂς πάρουμε ἀκόμα μιά περίοδο ἐργασίας 7 ἑβδομάδων μέ 700 λίρ. στ. κεφάλαιο Ι, καί μιά περίοδο κυκλοφορίας 2 ἑβδομάδων μέ 200 λίρ. στ. κεφάλαιο ΙΙ.

Στήν περίτωση αὐτή ἡ πρώτη περίοδος περιστροφῆς διαρκεῖ ἀπό τήν 1η ὥς τήν 9η ἑβδομάδα, ἀπ' αὐτές ἡ πρώτη περίοδος ἐργασίας διαρκεῖ ἀπό τήν 1η ὥς τήν 7η ἑβδομάδα μέ προκαταβολή 700 λίρ. στ. καί ἡ πρώτη περίοδος κυκλοφορίας τήν 8η καί τήν 9η ἑβδομάδα. Στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν οἱ 700 λίρ. στ. σέ χρῆμα.

Ἡ δεύτερη περίοδος περιστροφῆς: 8η — 16η ἑβδομάδα περιλαβαίνει τή δεύτερη περίοδο ἐργασίας: 8η — 14η ἑβδομάδα. Ἀπ' αὐτές οἱ ἀνάγκες γιά τήν 8η καί 9η ἑβδομάδα καλύπτονται ἀπό τό κεφάλαιο ΙΙ. Στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν οἱ πιό πάνω 700 λίρ. στ.· ὥς τό τέλος τῆς περιόδου ἐργασίας (10η — 14η ἑβδομάδα) ξοδεύονται ἀπ' αὐτές οἱ 500 λίρ. στ. Οἱ 200 λίρ. στ. μένουν ἐλεύθερες γιά τήν ἑπόμενη περίοδο ἐργασίας. Ἡ δεύτερη περίοδος κυκλοφορίας διαρκεῖ τή 15η καί τήν 16η ἑβδομάδα: στό τέλος τῆς 16ης ἑβδομάδας ξαναεπιστρέφουν 700 λίρ. στ. Στό ἑξῆς σέ κάθε περίοδο ἐργασίας ἐπαναλαβαίνεται τό ἴδιο φαινόμενο. Ἡ ἀνάγκη σέ κεφάλαιο τῶν δυό πρώτων ἑβδομάδων καλύπτεται ἀπό τίς 200 λίρ. στ. πού ἔχουν ἀποδεσμευτεῖ στό τέλος τῆς προηγούμενης περιόδου ἐργασίας· στό τέλος τῆς 2ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν 700 λίρ. στ. Ἡ περίοδος ἐργασίας ὅμως ἀριθμεῖ τό ὅλο ἄλλες πέντε ἑβδομάδες, ἔτσι πού μπορεῖ νά καταναλώσει μόνο 500 λίρ. στ. μένουν λοιπόν πάντα 200 λίρ. στ. ἐλεύθερες γιά τήν ἑπόμενη περίοδο ἐργασίας.

Διαπιστώνεται ἑπομένως πώς στήν περίπτωσή μας, ὅπου τήν περίοδο ἐργασίας τήν ὑποθέσαμε μεγαλύτερη ἀπό τήν περίοδο κυκλοφορίας, στό τέλος κάθε περιόδου ἐργασίας βρίσκεται ὁπωσδήποτε ἐλεύθερο ἕνα χρηματικό κεφάλαιο ἴσο σέ μέγεθος μέ τό κεφάλαιο ΙΙ πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά τήν περίοδο κυκλοφορίας. Στά τρία παραδείγματά μας τό κεφάλαιο ΙΙ ἦταν: στό πρῶτο — 300 λίρ. στ., στό δεύτερο — 400 λίρ. στ. καί στό τρίτο — 200 λίρ. στ. Ἀντίστοιχα τό ἐλευθερωμένο κεφάλαιο στό τέλος τῆς περιόδου ἐργασίας ἦταν 300, 400 καί 200 λίρ. στ.

ΙΙΙ. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΙΝΑΙ ΜΙΚΡΟΤΕΡΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ

Πρῶτα θά ὑποθέσουμε πάλι μιά περίοδο περιστροφῆς 9 ἑβδομάδων· ἀπ' αὐτές οἱ 3 ἑβδομάδες ἀποτελοῦν τήν περίοδο ἐργασίας, γιά τήν ὁποία τό διαθέσιμο κεφάλαιο Ι = 300 λίρ. στ. Ἡ περίοδος κυκλοφορίας θά ὑποθέσουμε πώς εἶναι 6 ἑβδομάδες. Γιά τίς 6 αὐτές ἑβδομάδες ἀπαιτεῖται πρόσθετο κεφάλαιο 600 λιρ. στ., πού ὅμως πάλι μποροῦμε νά τό χωρίσουμε σέ δυό κεφάλαια τῶν 300 λιρ. στ., ἀπό τά ὁποῖα τό καθένα γεμίζει μιά περίοδο ἐργασίας. Ἔχουμε τότε τρία κεφάλαια 300 λιρ. στ. τό καθένα, ἀπό τά ὁποῖα οἱ 300 λίρ. στ. ἀπασχολοῦνται πάντα στήν παραγωγή, ἐνῶ οἱ 600 λίρ. στ. κυκλοφοροῦν.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

	Περίοδες περιστροφῆς	Περίοδες ἐργασίας	Περίοδες κυκλοφορίας
	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες
Ι.	1— 9	1— 3	4— 9
ΙΙ.	10—18	10—12	13—18
ΙΙΙ.	19—27	19—21	22—27
IV.	28—36	28—30	31—36
V.	37—45	37—39	40—45
VI.	46—(54)	46—48	49—(54)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

	Περίοδες περιστροφῆς	Περίοδες ἐργασίας	Περίοδες κυκλοφορίας
	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες
Ι.	4—12	4— 6	7—12
ΙΙ.	13—21	13—15	16—21
ΙΙΙ.	22—30	22—24	25—30
IV.	31—39	31—33	34—39
V.	40—48	40—42	43—48
VI.	49—(57)	49—51	(52—57)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

	Περίοδες περιστροφῆς	Περίοδες ἐργασίας	Περίοδες κυκλοφορίας
	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες
Ι.	7—15	7— 9	10—15
ΙΙ.	16—24	16—18	19—24
ΙΙΙ.	25—33	25—27	28—33
IV.	34—42	34—36	37—42
V.	43—51	43—45	46—51

Ἔχουμε ἐδῶ τό πιστό ἀντίτυπο τῆς περίπτωσης Ι, μέ τή διαφορά μόνο πώς τώρα ἐναλλάσσονται τρία κεφάλαια, ἀντί δυό. Δέν ἔχουμε καμιά διασταύρωση ἤ σύμπλεξη τῶν κεφαλαίων: τό κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο μποροῦμε νά τό παρακολουθήσουμε χωριστά ὥς τό τέλος τοῦ χρόνου. Ἀκριβῶς λοιπόν, ὅπως καί στήν περίπτωση Ι, δέν ἔχουμε στό τέλος μιᾶς περιόδου ἐργασίας ἀποδέσμευση κεφαλαίου. Τό κεφάλαιο Ι ἔχει δαπανηθεῖ ὁλόκληρο στό τέλος τῆς 3ης ἑβδομάδας, ἐπιστρέφει ὁλόκλη-

ρο στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας καί ξαναμπαίνει σέ λειτουργία στίς ἀρχές τῆς 10ης ἑβδομάδας. Τό ἴδιο συμβαίνει μέ τά κεφάλαια II καί III. Ἡ κανονική καί πλέρια ἀντικατάσταση τοῦ ἑνός κεφαλαίου ἀπό τό ἄλλο ἀποκλείει κάθε ἀποδέσμευση κεφαλαίου.

Ἡ συνολική περιστροφή ὑπολογίζεται μέ τόν παρακάτω τρόπο:

Κεφάλαιο I 300 λίρ. στ.$\times 5^{2}/_{3}$=1700 λίρ. στ.
» II 300 » » $\times 5^{1}/_{3}$=1600 » »
» III 300 » » $\times 5$ =1500 » »

Συνολικό κεφάλαιο 900 λίρ. στ.$\times 5^{1}/_{3}$=4800 λίρ. στ.

Ἄς πάρουμε τώρα ἀκόμα ἕνα παράδειγμα, ὅπου ἡ περίοδος κυκλοφορίας δέν ἀποτελεῖ ἀκριβές πολλαπλάσιο τῆς περιόδου ἐργασίας ἄς πάρουμε λχ. μιά περίοδο ἐργασίας 4 ἑβδομάδων καί μιά περίοδο κυκλοφορίας 5 ἑβδομάδων· στήν περίπτωση λοιπόν αὐτή τά ἀντίστοιχα κεφαλαιακά ποσά θἆταν: κεφάλαιο I = 400 λίρ στ., κεφάλαιο II = = 400 λίρ. στ. καί κεφάλαιο III = 100 λίρ. στ. Δίνουμε στό παρακάτω σχῆμα μόνο τίς τρεῖς πρῶτες περιστροφές:

ΠΙΝΑΚΑΣ IV*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I

	Περίοδες περιστροφῆς	Περίοδες ἐργασίας	Περίοδες κυκλοφορίας
	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες
I.	1— 9	1— 4	5— 9
II.	9—17	9. 10—12	13—17
III.	17—25	17. 18—20	21—25

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

	Περίοδες περιστροφῆς	Περίοδες ἐργασίας	Περίοδες κυκλοφορίας
	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες
I.	5—12	5— 8	9—13
II.	13—21	13. 14—16	17—21
III.	21—29	21. 22—24	25—29

* Τόν πίνακα αὐτό τόν ἔχει «διορθώσει» ὁ Κάουτσκι στό 2ο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου», πού τόν ἔχει ἐκδόσει ὁ ἴδιος, καί γιά νά δικαιολογήσει τή «διόρθωσή» του ἐπικαλέστηκε τή «μεγάλη κούραση» τοῦ Μάρξ καί μιά παραδρομή τοῦ Ἔνγκελς. Στήν πραγματικότητα ὁ Κάουτσκι δέν κατάλαβε αὐτό τόν πίνακα. Πρέπει νά τόν καταλάβουμε μέ τόν παρακάτω τρόπο: Στό τέλος τῆς περιόδου ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου II δέν ἔχουν ἀκόμα ἐπιστρέψει ἀπό τήν κυκλοφορία οἱ 400 λίρ. στ. τοῦ κεφαλαίου I. Γιά ν' ἀποφευχθεῖ ἡ δημιουργούμενη ἔτσι διακοπή στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἀπαιτοῦνται τήν 9η ἑβδομά-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

	Περίοδες περιστροφῆς	Περίοδες ἐργασίας	Περίοδες κυκλοφορίας
	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες	Ἑβδομάδες
I.	9—17	9	10—17
II.	17—25	17	18—25
III.	25—33	25	26—33

Σύμπλεξη τῶν κεφαλαίων συντελεῖται ἐδῶ, ἐφόσον ἡ περίοδος ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου III, πού δέν ἔχει αὐτοτελῆ περίοδο ἐργασίας ἐπειδή ἐπαρκεῖ μόνο γιά μιά ἑβδομάδα, συμπίπτει μέ τήν πρώτη ἑβδομάδα ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου I. Σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως στό τέλος τῆς περιόδου ἐργασίας τόσο τοῦ κεφαλαίου I, ὅσο καί τοῦ κεφαλαίου II βρίσκεται ἀποδεσμευμένο ἕνα ποσό 100 λιρ. στ. ἴσο μέ τό κεφάλαιο III. Ἄν δηλ. τό κεφάλαιο III γεμίζει τήν πρώτη ἑβδομάδα τῆς δεύτερης καί κάθε ἑπόμενης περιόδου ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου I, καί στό τέλος αὐτῆς τῆς πρώτης ἑβδομάδας ἐπιστρέφει ὅλο τό κεφάλαιο I, δηλ. 400 λίρ. στ., τότε γιά τό ὑπόλοιπο τῆς περιόδου ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου I μένει μόνο ἕνα χρονικό διάστημα 3 ἑβδομάδων καί μιά ἀντίστοιχη δαπάνη κεφαλαίου 300 λιρ. στ. Οἱ 100 λίρ. στ. πού ἀποδεσμεύτηκαν μ' αὐτό τόν τρόπο ἐπαρκοῦν τότε γιά τήν πρώτη ἑβδομάδα τῆς περιόδου ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου II πού ἀκολουθεῖ ἀμέσως· στό τέλος αὐτῆς τῆς ἑβδομάδας ἐπιστρέφει ὅλο τό κεφάλαιο II, δηλ. 400 λίρ. στ.· ἐπειδή ὅμως ἡ περίοδος ἐργασίας πού ἔχει ἀρχίσει δέν μπορεῖ πιά ν' ἀπορροφήσει παρά μόνο 300 λίρ. στ., στό τέλος της μένουν πάλι ἐλεύθερες 100 λίρ. στ., καί οὕτω καθεξῆς. Στό τέλος λοιπόν τῆς περιόδου ἐργασίας γίνεται ἀποδέσμευση κεφαλαίου, ὅταν ὁ χρόνος κυκλοφορίας δέν ἀποτελεῖ ἁπλό πολλαπλάσιο τῆς περιόδου ἐργασίας· καί μάλιστα τό ἀποδεσμευμένο αὐτό κεφάλαιο εἶναι ἴσο μέ τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού χρειάζεται γιά νά γεμίσει τό πλεόνασμα τῆς περιόδου κυκλοφορίας πέρα ἀπό τήν περίοδο ἐργασίας ἤ πέρα ἀπό ἕνα πολλαπλάσιο τῆς περιόδου ἐργασίας.

Σ' ὅλες τίς περιπτώσεις πού ἐξετάσαμε ξεκινήσαμε ἀπό τήν προϋπόθεση πώς σέ κάθε ἐπιχείρηση πού ἐρευνήσαμε τόσο ἡ περίο-

δα 100 λίρ. στό συμπληρωματικό κεφάλαιο III, πού ἐγκαινιάζει μιά νέα περίοδο ἐργασίας· στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας ἐπιστρέφουν ἀπό τήν κυκλοφορία οἱ 400 λίρ. στ. τοῦ κεφαλαίου I. Ἀπ' αὐτές οἱ 300 λίρ. στ. μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν ἀκόμα γιά τό ὑπόλοιπο αὐτῆς τῆς 2ης περιόδου ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου (10η — 12η ἑβδομάδα), ἐνῶ ἀποδεσμεύονται 100 λίρ. στ. Αὐτές χρησιμοποιοῦνται στή 2η περίοδο ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου II (13η ἑβδομάδα), πού ἡ περιστροφή του γίνεται μέ τόν ἴδιο τρόπο. — Τό κεφάλαιο III ἔχει λοιπόν μοναδική του ἀποστολή νά ἐμποδίζει διακοπές στό προτσές τῆς παραγωγῆς καί γιαυτό δέν μπορεῖ νά παίξει αὐτοτελῆ ρόλο. Ἄν ἐξετάσουμε τό προτσές στή συνολική του κίνηση, τότε βλέπουμε τή σύμπλεξη τῶν κεφαλαίων γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Μάρξ. Ἔτσι ἐξηγιέται καί ὁ ἰδιαίτερος τρόπος διατύπωσης: 9. 10 — 12 κλπ. *Σύντ.*

δος ἐργασίας, ὅσο καί ὁ χρόνος κυκλοφορίας μένουν ἀμετάβλητοι κατά τή διάρκεια ὅλου τοῦ ἔτους. Ἡ προϋπόθεση αὐτή ἦταν ἀναγκαία μιά καί θέλαμε νά διαπιστώσουμε τήν ἐπίδραση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας στήν περιστροφή καί στήν προκαταβολή κεφαλαίου. Τό ζήτημα δέν ἀλλάζει καθόλου ἀπό τό γεγονός ὅτι στήν πραγματικότητα ἡ πιό πάνω προϋπόθεση δέν ἰσχύει μ' αὐτό τόν ἀπόλυτο τρόπο, καί συχνά μάλιστα δέν ἰσχύει καθόλου.

Σ' ὅλο αὐτό τό μέρος ἐξετάσαμε μόνο τίς περιστροφές τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου καί ὄχι τοῦ πάγιου. Κι αὐτό, γιά τόν ἁπλούστατο λόγο ὅτι τό ἐξεταζόμενο ζήτημα δέν ἔχει καμιά δουλιά μέ τό πάγιο κεφάλαιο. Τά μέσα ἐργασίας κτλ. πού χρησιμοποιοῦνται στό προτσές τῆς παραγωγῆς ἀποτελοῦν πάγιο κεφάλαιο μόνο ἐφόσον ὁ χρόνος τους χρήσης διαρκεῖ περισσότερο ἀπό τήν περίοδο περιστροφῆς τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου· ἐφόσον ὁ χρόνος, πού στή διάρκειά του αὐτά τά μέσα ἐργασίας ἐξακολουθοῦν νά χρησιμεύουν σέ διοένα ἐπαναλαβαινόμενα προτσές ἐργασίας, εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τήν περίοδο περιστροφῆς τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου, δηλ. = v περίοδες περιστροφῆς τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου. Εἴτε εἶναι μεγάλος εἴτε μικρός ὁ συνολικός χρόνος, πού σχηματίζεται ἀπ' αὐτές τίς v περίοδες περιστροφῆς τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου, στή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ χρόνου δέν ξαναπροκαταβάλλεται τό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πού εἶχε προκαταβληθεῖ στό διάστημα αὐτό γιά τό πάγιο κεφάλαιο. Ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ μέ τήν παλιά του μορφή χρήσης. Ἡ διαφορά εἶναι μόνο τούτη: ἀνάλογα μέ τή διαφορετική διάρκεια τῆς κάθε ξεχωριστῆς *περιόδου ἐργασίας* κάθε περιόδου περιστροφῆς τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου, τό πάγιο κεφάλαιο παραχωρεῖ στό προϊόν αὐτῆς τῆς περιόδου ἐργασίας ἕνα μεγαλύτερο ἤ μικρότερο μέρος τῆς ἀρχικῆς του ἀξίας, καί, ἀνάλογα μέ τή διάρκεια τοῦ χρόνου κυκλοφορίας τῆς κάθε περιόδου περιστροφῆς, τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού ἔχει μεταβιβαστεῖ στό προϊόν ἐπαναρέει γρηγορότερα ἤ ἀργότερα μέ τή μορφή χρήματος. Ἡ φύση τοῦ ἀντικειμένου πού πραγματευόμαστε σ' αὐτό τό μέρος — ἡ περιστροφή τοῦ κυκλοφοριακοῦ μέρους τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου — ἀπορέει ἀπό τήν ἴδια τή φύση αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου. Τό ρευστό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται σέ μιά περίοδο ἐργασίας δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ σέ μιά νέα περίοδο ἐργασίας προτοῦ ὁλοκληρώσει τήν περιστροφή του, προτοῦ μετατραπεῖ σέ ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἀπό ἐμπορευματικό κεφάλαιο σέ χρηματικό κεφάλαιο, καί ἀπ' αὐτό πάλι σέ παραγωγικό κεφάλαιο. Γιά νά συνεχιστεῖ λοιπόν ἡ πρώτη περίοδος ἐργασίας ἀμέσως ἀπό μιά δεύτερη, πρέπει νά προκαταβληθεῖ ξανά κεφάλαιο καί νά μετατραπεῖ στά ρευστά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, καί μάλιστα σέ ποσότητα ἀρκετή γιά νά καλύψει τό κενό πού δημιουργιέται ἀπό τήν περίοδο κυκλοφορίας τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά τήν πρώτη περίοδο ἐργασίας. Ἀπό δῶ καί ἡ ἐπίδραση πού ἀσκεῖ ἡ διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας τοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου στήν κλίμακα τοῦ προτσές ἐργασίας τῆς ἐπιχείρησης καί στή διαίρεση τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, δηλ. ἡ ἐπίδραση στό μέγεθος τῶν συμπληρωματικῶν νέων μερίδων κεφαλαίου. Μά αὐτό ἀκριβῶς εἴχαμε νά ἐξετάσουμε σέ τοῦτο τό μέρος.

IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἀπό τήν ὥς τώρα ἔρευνα βγαίνει:

Α. Οἱ διάφορες μερίδες, στίς ὁποῖες πρέπει νά διαιρεθεῖ τό κεφάλαιο, γιά νά μπορεῖ ἕνα μέρος του νά βρίσκεται διαρκῶς στήν περίοδο ἐργασίας, τόν καιρό πού ἄλλα μέρη του βρίσκονται στήν περίοδο τῆς κυκλοφορίας, διαδέχονται ἡ μιά τήν ἄλλη, σάν διαφορετικά αὐτοτελῆ ἀτομικά κεφάλαια, σέ δυό περιπτώσεις: 1) Ὅταν ἡ περίοδος ἐργασίας εἶναι ἴση μέ τήν περίοδο κυκλοφορίας, ὅταν δηλαδή ἡ περίοδος περιστροφῆς χωρίζεται σέ δυό ἴσα μέρη. 2) Ὅταν ἡ περίοδος κυκλοφορίας εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν περίοδο ἐργασίας, μά ταυτόχρονα ἀποτελεῖ ἁπλό πολλαπλάσιο τῆς περιόδου ἐργασίας, ἔτσι πού μιά περίοδος κυκλοφορίας = v περίοδες ἐργασίας, ὁπότε τό v πρέπει νά εἶναι ἀκέραιος ἀριθμός. Στίς περιπτώσεις αὐτές δέν ἀποδεσμεύεται κανένα μέρος τοῦ διαδοχικά προκαταβαλλόμενου κεφαλαίου.

Β. Ἀντίθετα, σ' ὅλες τίς περιπτώσεις ὅπου: 1) ἡ περίοδος κυκλοφορίας εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν περίοδο ἐργασίας, χωρίς ν' ἀποτελεῖ ἁπλό πολλαπλάσιό της, καί 2) ὅπου ἡ περίοδος ἐργασίας εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν περίοδο κυκλοφορίας, στό τέλος κάθε περιόδου ἐργασίας — ἀρχίζοντας ἀπό τή δεύτερη περιστροφή — ἀποδεσμεύεται διαρκῶς καί περιοδικά ἕνα μέρος τοῦ συνολικοῦ ρευστοῦ κεφαλαίου. Καί τό ἀποδεσμευμένο αὐτό κεφάλαιο εἶναι μάλιστα ἴσο μέ τό μέρος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά τήν περίοδο κυκλοφορίας, ὅταν ἡ περίοδος ἐργασίας εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν περίοδο κυκλοφορίας· καί εἶναι ἴσο μέ τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού μπορεῖ νά γεμίσει τό πλεόνασμα τῆς περιόδου κυκλοφορίας πέρα ἀπό τήν περίοδο ἐργασίας ἤ πέρα ἀπό ἕνα πολλαπλάσιο τῆς περιόδου ἐργασίας, ὅταν ἡ περίοδος κυκλοφορίας εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν περίοδο ἐργασίας.

Γ. Ἀπό δῶ βγαίνει πώς γιά τό συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο, ἐξεταζόμενο ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ρευστοῦ του μέρους, πρέπει ν' ἀποτελεῖ κανόνα ἡ ἀποδέσμευση κεφαλαίου, καί ἐξαίρεση ἡ ἁπλή ἐναλλαγή τῶν μερῶν τοῦ κεφαλαίου, πού λειτουργοῦν διαδοχικά στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Ἐπειδή ἡ ἰσότητα τῆς περιόδου ἐργασίας μέ τήν περίοδο κυκλοφορίας ἤ ἡ ἰσότητα τῆς περιόδου κυκλοφορίας μέ ἕνα ἁπλό πολλαπλάσιο τῆς περιόδου ἐργασίας — αὐτή ἡ κανονική ἀναλογικότητα τῶν δυό συστατικῶν μερῶν τῆς περιόδου περιστροφῆς δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά δουλιά μέ τή φύση τοῦ πράγματος καί γι' αὐτό γενικά μπορεῖ νά συμβαίνει μόνο σάν ἐξαίρεση.

Ἑπομένως, ἕνα πολύ σημαντικό μέρος τοῦ κοινωνικοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου, πού περιστρέφεται πολλές φορές μέσα σ' ἕνα χρό-

νο, κατά τή διάρκεια τοῦ χρονιάτικου κύκλου περιστροφῆς θά βρίσκεται περιοδικά μέ τή μορφή ἀποδεσμευμένου κεφαλαίου.

Εἶναι ἀκόμα φανερό πώς, μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους, τό μέγεθος αὐτοῦ τοῦ ἀποδεσμευμένου κεφαλαίου αὐξάνει ὅσο αὐξάνει ἡ ἔκταση τοῦ προτσές ἐργασίας ἤ ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς, δηλαδή γενικά ὅσο ἀναπτύσσεται ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Στήν περίπτωση *B*. 2, ἐπειδή αὐξάνει τό προκαταβλημένο συνολικό κεφάλαιο· στήν περίπτωση *B*. 1, ἐπειδή ὅσο ἀναπτύσσεται ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή αὐξάνει ἡ διάρκεια τῆς περιόδου κυκλοφορίας, ἄρα καί τῆς περιόδου περιστροφῆς στίς περιπτώσεις, (πού ἡ περίοδος ἐργασίας εἶναι μικρότερη ἀπό τήν περίοδο κυκλοφορίας, χωρίς νά ὑπάρχει κανονική ἀναλογία ἀνάμεσα στίς δυό περίοδες).

Στήν πρώτη περίπτωση ἔπρεπε λχ. νά δαπανοῦμε 100 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα. Γιά μιά περίοδο ἐργασίας ἕξι ἑβδομάδων 600 λίρ. στ., γιά μιά περίοδο κυκλοφορίας τριῶν ἑβδομάδων 300 λίρ. στ., γιά τίς δυό μαζί 900 λίρ. στ. Ἐδῶ ἀποδεσμεύονται διαρκῶς 300 λίρ. στ. Ἄν ἀντίθετα δαπανοῦνται 300 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα, τότε γιά ὅλη τήν περίοδο ἐργασίας ἔχουμε 1800 λίρ. στ. καί γιά τήν περίοδο κυκλοφορίας 900 λίρ. στ.· δηλ. καί τό περιοδικά ἀποδεσμευόμενο κεφάλαιο θά εἶναι 900 λίρ. στ. ἀντί 300.

Δ. Τό συνολικό κεφάλαιο, λχ. τῶν 900 λιρ. στ., πρέπει νά χωριστεῖ σέ δυό μέρη, ὅπως γίνεται πιό πάνω, σέ 600 λίρ. στ. γιά τήν περίοδο ἐργασίας καί 300 λίρ. στ. γιά τήν περίοδο κυκλοφορίας. Τό μέρος πού δαπανιέται πραγματικά στό προτσές ἐργασίας μειώνεται μ' αὐτό τόν τρόπο κατά τό ἕνα τρίτο, ἀπό 900 λίρ. στ. γίνεται 600 λίρ. στ., καί γιαυτό ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς περιορίζεται κατά τό ἕνα τρίτο. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ 300 λίρ. στ. λειτουργοῦν μόνο γιά νά κάνουν συνεχῆ τήν περίοδο ἐργασίας, ἔτσι πού κάθε ἑβδομάδα τοῦ χρόνου νά μποροῦν νά δαπανιοῦνται στό προτσές ἐργασίας 100 λίρ. στ.

Ἀπό τήν ἀφηρημένη ἄποψη, δέν ἔχει σημασία ἄν 600 λίρ. στ. δουλεύουν κατά τή διάρκεια 6 × 8 = 48 ἑβδομάδων (προϊόν = 4800 λίρ. στ.) ἤ ἄν δαπανιέται ὅλο τό κεφάλαιο τῶν 900 λιρ. στ. στό προτσές ἐργασίας κατά τή διάρκεια 6 ἑβδομάδων καί ἔπειτα μένει ἀδρανές τίς 3 ἑβδομάδες τῆς περιόδου κυκλοφορίας· στήν τελευταία περίπτωση κατά τή διάρκεια τῶν 48 ἑβδομάδων θά δούλευε $5^1/_3 \times 6 = 32$ ἑβδομάδες (προϊόν = $900 \times 5^1/_3$ = 4800 λίρ. στ.) καί θά ἔμενε ἀδρανές 16 ἑβδομάδες. Μά κι ἄν δέν πάρουμε ἀκόμα ὑπόψη τό γεγονός ὅτι κατά τή διάρκεια τῆς ἀδράνειας τῶν 16 ἑβδομάδων φθείρεται περισσότερο τό πάγιο κεφάλαιο καί ἀκριβαίνει ἡ ἐργασία, γιατί πρέπει νά πληρώνεται ὅλο τό ἔτος, μόλο πού δρᾶ μόνο κατά τή διάρκεια ἑνός μέρους τοῦ ἔτους, μιά τέτια ταχτική διακοπή τοῦ προτσές παραγωγῆς εἶναι ἀπολύτως ἀσυμβίβαστη μέ τή λειτουργία τῆς σύγχρονης μεγάλης βιομηχανίας. Ἡ ἴδια ἡ συνέχεια ἀποτελεῖ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας.

Ἄν τώρα δοῦμε ἀπό πιό κοντά τό ἀποδεσμευμένο, στήν πραγματικότητα ὅμως προσωρινά ἀνασταλμένο κεφάλαιο, θά δοῦμε πώς σημαντικό μέρος του πρέπει νάχει πάντα τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου. Ἄς μείνουμε στό παράδειγμά μας: περίοδος ἐργασίας 6 ἑβδομάδες, περίοδος κυκλοφορίας 3 ἑβδομάδες, δαπάνη 100 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα. Στή μέση τῆς δεύτερης περιόδου ἐργασίας, δηλ. στό τέλος τῆς 9ης ἑβδομάδας, ἐπιστρέφουν 600 λίρ. στ., ἀπό τίς ὁποῖες μόνο οἱ 300 λίρ. στ. πρέπει νά ἐπενδυθοῦν κατά τή διάρκεια τοῦ ὑπόλοιπου τῆς περιόδου ἐργασίας. Ἑπομένως, στό τέλος τῆς δεύτερης περιόδου ἐργασίας ἀποδεσμεύονται οἱ 300 ἀπό τίς 600 λίρ. στ. Σέ ποιά κατάσταση βρίσκονται αὐτές οἱ 300 λίρ. στ.; Θά ὑποθέσουμε πώς ἀπ' αὐτές τό $^1/_3$ θά πρέπει νά δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας καί τά $^2/_3$ γιά πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες. Ἑπομένως, ἀπό τίς 600 λίρ. στ. πού ἔχουν ἐπιστρέψει οἱ 200 λίρ. στ. πού προορίζονται γιά τό μισθό ἐργασίας βρίσκονται μέ τή μορφή χρήματος καί 400 λίρ. στ. μέ τή μορφή παραγωγικοῦ ἀποθέματος, μέ τή μορφή στοιχείων τοῦ σταθεροῦ ρευστοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἐπειδή ὅμως γιά τό δεύτερο μισό τῆς περιόδου ἐργασίας II ἀπαιτεῖται μόνο τό μισό αὐτοῦ τοῦ παραγωγικοῦ ἀποθέματος, τό ἄλλο μισό βρίσκεται ἐπί 3 ἑβδομάδες μέ τή μορφή πλεονάζοντος παραγωγικοῦ ἀποθέματος, δηλ. παραγωγικοῦ ἀποθέματος πού ξεπερνάει τίς ἀνάγκες μιᾶς περιόδου ἐργασίας. Ὁ κεφαλαιοκράτης ὅμως ξέρει πώς ἀπό τό μέρος αὐτό (= 400 λίρ. στ.) τοῦ κεφαλαίου πού ἐπέστρεψε χρειάζεται μόνο τό μισό = 200 λίρ. στ. γιά τήν τρέχουσα περίοδο ἐργασίας. Θά ἐξαρτηθεῖ λοιπόν ἀπό τίς συνθῆκες τῆς ἀγορᾶς, ἄν αὐτές τίς 200 λίρ. στ. θά τίς ξαναμετατρέψει ἀμέσως ὅλες ἤ μόνο ἕνα μέρος τους σέ πλεονάζον παραγωγικό ἀπόθεμα, ἤ ἄν θά τίς κρατήσει ὅλες ἤ μέρος τους μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου περιμένοντας πιό εὐνοϊκές συνθῆκες τῆς ἀγορᾶς. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶναι αὐτονόητο πώς τό μέρος πού προορίζεται νά δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας, = 200 λίρ. στ., θά κρατηθεῖ μέ τή μορφή χρήματος. Ὁ κεφαλαιοκράτης ὅταν ἀγοράσει τήν ἐργατική δύναμη δέν μπορεῖ νά τήν ἀποθηκεύσει στήν ἀποθήκη ἐμπορευμάτων, ὅπως ἀποθηκεύει τήν πρώτη ὕλη. Εἶναι ὑποχρεωμένος νά τήν ἐνσωματώσει στό προτσές τῆς παραγωγῆς καί τήν πληρώνει στό τέλος τῆς ἑβδομάδας. Ἑπομένως, ἀπό τό ἀποδεσμευμένο κεφάλαιο τῶν 300 λιρ. στ. αὐτές οἱ 100 λίρ. στ. θάχουν ὁπωσδήποτε τή μορφή τοῦ ἐλεύθερου χρηματικοῦ κεφαλαίου, δηλ. τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου πού δέν ἀπαιτεῖται γιά τήν περίοδο ἐργασίας. Ἔτσι, τό κεφάλαιο, τό ἀποδεσμευμένο μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, πρέπει νά εἶναι τουλάχιστο ἴσο μέ τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού δαπανήθηκε γιά μισθό ἐργασίας· τό πολύ-πολύ νά περιλαβαίνει ὅλο τό ἀποδεσμευμένο κεφάλαιο. Στήν πραγματικότητα κυμαίνεται διαρκῶς ἀνάμεσα σ' αὐτό τό κατώτατο καί ἀνώτατο ὅριο.

Τό χρηματικό κεφάλαιο, πού ἀποδεσμεύεται ἔτσι ἁπλῶς καί μόνο χάρη στό μηχανισμό τῆς περιστροφικῆς κίνησης (δίπλα στό χρηματικό κεφάλαιο, πού σχηματίζεται μέ τή βαθμιαία ἐπαναροή τοῦ πάγιου κεφαλαίου, καί δίπλα στό χρηματικό κεφάλαιο, πού ἀπαιτεῖται σάν

μεταβλητό κεφάλαιο σέ κάθε προτσές ἐργασίας), μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος θά παίξει σημαντικό ρόλο, καί ταυτόχρονα θ' ἀποτελέσει μιά ἀπό τίς βάσεις του.

Ἄς ὑποθέσουμε πώς στό παράδειγμά μας ὁ χρόνος κυκλοφορίας περιορίζεται ἀπό 3 ἑβδομάδες σέ 2. Ἄς δεχτοῦμε πώς αὐτό δέν εἶναι φυσιολογικό φαινόμενο, ἀλλά σύνέπεια λχ. καλῆς οἰκονομικῆς κατάστασης, συντόμευσης τῶν προθεσμιῶν πληρωμῆς κλπ. Τό κεφάλαιο τῶν 600 λιρ. στ., πού ἔχει δαπανηθεῖ κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας, ἐπιστρέφει μιά ἑβδομάδα νωρίτερα ἀπ' ὅ,τι χρειάζεται, καί εἶναι ἐπομένως ἐλεύθερο γι' αὐτή τήν ἑβδομάδα. Ἐπιπλέον, ὅπως καί προηγούμενα, στή μέση τῆς περιόδου ἐργασίας ἀποδεσμεύονται 300 λίρ. στ. (ἕνα μέρος ἐκείνων τῶν 600 λιρ. στ.), ὅμως ἀποδεσμεύονται γιά 4 ἑβδομάδες ἀντί γιά 3. Ἔτσι στή χρηματαγορά βρίσκονται ἐπί μιά ἑβδομάδα 600 λίρ. στ. καί ἐπί 4 ἀντί 3 ἑβδομάδες 300 λίρ. στ. Ἐπειδή αὐτό δέν ἀφορᾶ μόνο ἕνα κεφαλαιοκράτη, ἀλλά πολλούς, καί ἐπειδή συμβαίνει κατά διάφορες περίοδες σέ διάφορους κλάδους παραγωγῆς, παρουσιάζεται ἔτσι στήν ἀγορά περισσότερο διαθέσιμο χρηματικό κεφάλαιο. Ἄν αὐτό βαστάξει κάμποσο καιρό, τότε ἐκεῖ πού τό ἐπιτρέπουν οἱ συνθῆκες θά διευρυνθεῖ ἡ παραγωγή· οἱ κεφαλαιοκράτες πού ἐργάζονται μέ δανεικό κεφάλαιο θά μειώσουν τή ζήτησή τους στή χρηματαγορά, πράγμα πού τήν ἀνακουφίζει τόσο, ὅσο καί μιά αὐξημένη προσφορά· ἤ, τέλος, τά ποσά πού ἔγιναν περιττά γιά τό μηχανισμό ρίχνονται ὁριστικά στή χρηματαγορά.

Ἐξαιτίας τῆς συστολῆς τοῦ χρόνου κυκλοφορίας ἀπό 3 σέ 2 ἑβδομάδες, ἐπομένως, καί τῆς περιόδου περιστροφῆς ἀπό 9 σέ 8 ἑβδομάδες, γίνεται περιττό τό $^1/_9$ τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου· ἡ περίοδος ἐργασίας τῶν 6 ἑβδομάδων μπορεῖ νά συνεχίζεται τώρα χωρίς διακοπή μέ 800 λίρ. στ., ὅπως προηγούμενα μέ 900 λίρ. στ. Γιαυτό, ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, ἴσο μέ 100 λίρ. στ., ὅταν ξαναμετατραπεῖ σέ χρῆμα, μένει σ' αὐτή τήν κατάσταση σάν χρηματικό κεφάλαιο, χωρίς νά ἐξακολουθεῖ ἄλλο νά λειτουργεῖ σάν μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά τό προτσές παραγωγῆς. Ἐνῶ ἡ παραγωγή συνεχίζεται στήν ἴδια κλίμακα καί μέ ἴδιους τούς ἄλλους ὅρους, λχ. μέ ἴδιες τίς τιμές κλπ., μειώνεται τό ἀξιακό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου ἀπό 900 λίρ. στ. σέ 800 λίρ. στ.· τό ὑπόλοιπο τῆς ἀρχικά προκαταβλημένης ἀξίας, οἱ 100 λίρ. στ., ἐκκρίνεται μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου. Σάν τέτιο μπαίνει στή χρηματαγορά καί ἀποτελεῖ πρόσθετο μέρος τῶν κεφαλαίων πού λειτουργοῦν ἐδῶ.

Ἀπό τά παραπάνω βλέπουμε πῶς μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ πληθώρα χρηματικοῦ κεφαλαίου — καί μάλιστα ὄχι μόνο μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ προσφορά χρηματικοῦ κεφαλαίου εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τή ζήτηση· μιά τέτια πληθώρα εἶναι πάντα μόνο σχετική καί παρουσιάζεται λχ. κατά τή «μελαγχολική περίοδο», πού μετά τό τέλος τῆς κρίσης ἐγκαινιάζει τόν καινούργιο κύκλο. Ἀλλά μέ τήν ἔννοια ὅτι γιά τήν ἐπιτέλεση τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς (πού συμπεριλαβαίνει καί τό προτσές κυκλοφορίας) ἕνα ὁρισμένο μέρος τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας γίνεται περιττό καί γιαυτό ἐκκρίνεται μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου· πρόκειται γιά μιά πληθώρα πού δημιουργιέται μέ ἁπλή (συστολή τοῦ χρόνου κυκλοφορίας καί ἀντίστοιχη συστολή τῆς περιόδου περιστροφῆς) χωρίς νά μεταβάλλεται ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς καί χωρίς νά μεταβάλλονται οἱ τιμές. Ἐδῶ δέν ἀσκεῖ ἀπολύτως καμιά ἐπίδραση ἡ — μεγαλύτερη ἤ μικρότερη — μάζα τοῦ χρήματος πού βρίσκεται σέ κυκλοφορία.

Ἄς ὑποθέσουμε ἀντίστροφα πώς ἡ περίοδος κυκλοφορίας παρατείνεται λχ. ἀπό 3 σέ 5 ἑβδομάδες. Στήν περίπτωση αὐτή στήν ἑπόμενη κιόλας περιστροφή ἡ ἐπιστροφή τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου γίνεται μέ καθυστέρηση δυό ἑβδομάδων. Τό τελευταῖο μέρος τοῦ προτσές παραγωγῆς αὐτῆς τῆς περιόδου ἐργασίας δέν μπορεῖ νά συνεχιστεῖ ἀπό τόν ἴδιο τό μηχανισμό τῆς περιστροφῆς τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Ἄν ἡ κατάσταση αὐτή κρατήσει κάμποσο, θά μποροῦσε νά σημειωθεῖ συστολή τοῦ προτσές παραγωγῆς, — τῆς κλίμακας στήν ὁποία ἀσκεῖται — ὅπως στήν προηγούμενη περίπτωση εἶχε σημειωθεῖ διεύρυνσή της. Γιά νά συνεχιστεῖ ὅμως τό προτσές στήν ἴδια κλίμακα, θάπρεπε ν' αὐξηθεῖ κατά $^2/_9 = 200$ λίρ. στ. τό προκαταβλημένο κεφάλαιο γιά ὅλη τή διάρκεια αὐτῆς τῆς παράτασης τῆς περιόδου κυκλοφορίας. Τό πρόσθετο αὐτό κεφάλαιο μπορεῖ νά παρθεῖ μόνο ἀπό τή χρηματαγορά. Ἄν ἡ παράταση τῆς περιόδου κυκλοφορίας ἀφορᾶ ἕνα ἤ περισσότερους μεγάλους κλάδους παραγωγῆς, τότε μπορεῖ ν' ἀσκήσει πίεση στή χρηματαγορά, ἄν ἡ ἐπίδραση αὐτή δέν ἐξουδετερωθεῖ μέ μιά ἀντεπίδραση ἀπό ἄλλη πλευρά. Καί σ' αὐτή τήν περίπτωση εἶναι φανερό καί χειροπιαστό πώς ἡ πίεση αὐτή, ὅπως καί προηγούμενα ἐκείνη ἡ πληθώρα, δέν ἔχει τήν παραμικρότερη σχέση μέ μιά ἀλλαγή οὔτε στίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, οὔτε στή μάζα τῶν ὑπαρχόντων μέσων κυκλοφορίας.

(Ἡ τελική προετοιμασία αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου γιά ἐκτύπωση δέν παρουσίασε καί λίγες δυσκολίες. Ὅσο γερός ἦταν ὁ Μάρξ στήν ἄλγεβρα, τόσο ἀσυνήθιστος ἦταν στούς ἀριθμητικούς λογαριασμούς, ἰδιαίτερα στούς ἐμπορικούς, παρά τό γεγονός ὅτι ὑπάρχει ἕνα χοντρό δέμα τετράδια, ὅπου, χρησιμοποιώντας πολλά παραδείγματα, ἔκανε μόνος του ὅλα τά εἴδη τῶν ἐμπορικῶν λογαριασμῶν. Δέν εἶναι ὅμως καθόλου τό ἴδιο πράγμα ἡ γνώση τῶν διάφορων εἰδῶν λογαριασμῶν καί ἡ ἐφαρμογή τους στήν καθημερινή πραχτική λογιστική τοῦ ἐμπόρου, κι ἔτσι στούς ὑπολογισμούς τῶν περιστροφῶν ὁ Μάρξ μπερδεύτηκε τόσο, πού δίπλα στούς μισοτελειωμένους ὑπολογισμούς βγαίνουν τέλος καί μερικά λαθεμένα καί ἀντιφατικά ἀποτελέσματα. Στούς πίνακες πού παράθεσα πιό πάνω κράτησα μόνο τά πιό ἁπλά καί ἀριθμητικά σωστά, καί μάλιστα κυρίως γιά τόν παρακάτω λόγο.

Τά ἀβέβαια ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν κοπιαστικῶν λογαριασμῶν ὁδήγησαν τόν Μάρξ νά δόσει μεγαλύτερη σημασία ἀπ' ὅ,τι ἀξίζει σέ ἕνα γεγονός πού — κατά τή γνώμη μου — ἔχει στήν πραγματικότητα μικρή σημασία. Ἐννοῶ αὐτό πού ὁ Μάρξ ὀνομάζει «ἀποδέσμευση»

χρηματικοῦ κεφαλαίου. Μέ βάση τίς πιό πάνω προϋποθέσεις ἡ πραγματική οὐσία τῆς ὑπόθεσης εἶναι ἡ ἑξῆς:

Ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στό μέγεθος τῆς περιόδου ἐργασίας καί στό μέγεθος τοῦ χρόνου κυλοφορίας, δηλαδή ἀνάμεσα στό κεφάλαιο I καί στό κεφάλαιο II, στό τέλος τῆς πρώτης περιστροφῆς ἐπιστρέφει στόν κεφαλαιοκράτη μέ τή μορφή χρήματος καί κατά κανονικά χρονικά διαστήματα, ἴσα μέ τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας, τό κεφάλαιο, τό ἀναγκαῖο γιά μιά περίοδο ἐργασίας, δηλ. ἕνα ποσό ἴσο μέ τό κεφάλαιο I.

Ἄν ἡ περίοδος ἐργασίας = 5 ἑβδομάδες, ὁ χρόνος κυκλοφορίας = 4 ἑβδομάδες καί τό κεφάλαιο I = 500 λίρ. στ., τότε ἐπαναρέει κάθε φορά ἕνα χρηματικό ποσό 500 λιρ. στ.: στό τέλος τῆς 9ης, τῆς 14ης, τῆς 19ης, τῆς 24ης, τῆς 29ης κλπ. ἑβδομάδας.

Ἄν ἡ περίοδος ἐργασίας = 6 ἑβδομάδες, ὁ χρόνος κυκλοφορίας = 3 ἑβδομάδες καί τό κεφάλαιο I = 600 λίρ. στ., τότε ἐπαναρέουν κάθε φορά 600 λίρ. στ.: στό τέλος τῆς 9ης, τῆς 15ης, τῆς 21ης, τῆς 27ης, τῆς 33ης κτλ. ἑβδομάδας.

Τέλος, ἄν ἡ περίοδος ἐργασίας = 4 ἑβδομάδες, ὁ χρόνος κυκλοφορίας = 5 ἑβδομάδες καί τό κεφάλαιο I = 400 λίρ. στ., τότε ἐπαναρέουν κάθε φορά 400 λίρ. στ.: στό τέλος τῆς 9ης, τῆς 13ης, τῆς 17ης, τῆς 21ης, τῆς 25ης κλπ. ἑβδομάδας.

Δέν ἔχει καμιά σημασία ἄν καί πόσο ἀπ' αὐτό τό χρῆμα πού ἐπέστρεψε εἶναι περίσσιο γιά τήν τρέχουσα περίοδο ἐργασίας, δηλ. ἄν ἔχει ἀποδεσμευτεῖ. Προϋποτίθεται πώς ἡ παραγωγή συνεχίζεται ἀδιάκοπα στήν ἴδια κλίμακα, καί γιά νά γίνεται αὐτό πρέπει νά ὑπάρχει τό χρῆμα, δηλ. νά ἐπιστρέφει, ἀδιάφορο ἄν ἐπανέρχεται «ἀποδεσμευμένο» ἤ ὄχι. Ἄν ἡ παραγωγή διακοπεῖ, σταματάει καί ἡ ἀποδέσμευση.

Μ' ἄλλα λόγια: γίνεται βέβαια ἀποδέσμευση χρήματος, δηλ. σχηματισμός λανθάνοντος, δυνάμει μόνο κεφαλαίου μέ χρηματική μορφή· ὅμως αὐτό γίνεται κάτω ἀπό ὅλες τίς συνθῆκες καί ὄχι μόνο κάτω ἀπό τούς εἰδικούς ὅρους πού καθορίζονται λεπτομερέστερα στό κείμενο· καί γίνεται σέ κλίμακα μεγαλύτερη ἀπό τήν κλίμακα πού ὑποθέτει τό κείμενο. Ὅσο γιά τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο I, στό τέλος κάθε περιστροφῆς ὁ βιομήχανος κεφαλαιοκράτης βρίσκεται ἀπολύτως στήν ἴδια θέση πού βρισκόταν κατά τήν ἵδρυση τῆς ἐπιχείρησης: ξαναέχει στά χέρια του αὐτό τό κεφάλαιο ὁλόκληρο καί μέ μιᾶς ⟨μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου⟩, ἐνῶ μόνο βαθμιαῖα μπορεῖ νά τό ξαναμετατρέπει σέ παραγωγικό κεφάλαιο.

Τό κύριο στό κείμενο εἶναι ἡ ἀπόδειξη πώς ἀπό τή μιά μεριά σημαντικό μέρος τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου πρέπει νά βρίσκεται πάντα μέ χρηματική μορφή, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη ἕνα ἀκόμα πιό σημαντικό μέρος πρέπει νά παίρνει προσωρινά χρηματική μορφή. Οἱ δικές μου συμπληρωματικές παρατηρήσεις τό πολύ-πολύ νά ἐνισχύουν τήν ἀπόδειξη αὐτή. — *Φ. Ε.*)

V. ΣΥΝΕΠΕΙΑ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΤΩΝ ΤΙΜΩΝ

Ὑποθέσαμε πιό πάνω πώς ἀπό τή μιά μεριά μέναν ἀμετάβλητες οἱ τιμές καί ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη συστελλόταν ἤ διαστελλόταν ὁ χρόνος κυκλοφορίας. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα, ἀντίθετα, πώς μένουν ἀμετάβλητα τό μέγεθος τῆς περιόδου περιστροφῆς καί ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς, πώς ὅμως ἀπό τήν ἄλλη μεριά μεταβάλλονται οἱ τιμές, δηλ. αὐξομειώνονται ⟨οἱ τιμές τῶν κυκλοφοριακῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, δηλ. τῶν πρώτων ὑλῶν, τῶν βοηθητικῶν ὑλῶν καί τῆς ἐργασίας⟩ ἤ μόνο τῶν δυό πρώτων ἀπ' αὐτά τά στοιχεῖα. Ἄς ὑποθέσουμε πώς πέφτουν στό μισό ἡ τιμή τῶν πρώτων καί τῶν βοηθητικῶν ὑλῶν, καθώς καί ὁ μισθός ἐργασίας. Τότε στό παράδειγμά μας θ' ἀπαιτοῦνταν νά προκαταβάλλεται κάθε ἑβδομάδα ἕνα κεφάλαιο 50 λιρ. στ. ἀντί 100 λιρ. στ., καί γιά τήν περίοδο περιστροφῆς τῶν 9 ἑβδομάδων ἕνα κεφάλαιο 450 λιρ. στ. ἀντί 900 λίρ. στ. — 450 λίρ. στ. τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας θά ἐκκριθοῦν πρῶτα μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, τό προτσές ὅμως τῆς παραγωγῆς θά συνεχίζεται στήν ἴδια κλίμακα καί μέ τήν ἴδια περίοδο περιστροφῆς καί μέ τήν ἴδια ὅπως καί προηγούμενα διαίρεσή της. Ἐπίσης καί ἡ μάζα τοῦ χρονιάτικου προϊόντος μένει ἴδια, ἡ τιμή της ὅμως ἔχει πέσει στό μισό. Τήν ἀλλαγή αὐτή, πού συνοδεύεται καί ἀπό μιά ἀλλαγή στήν προσφορά καί τή ζήτηση χρηματικοῦ κεφαλαίου, δέν τήν προκάλεσε οὔτε ἡ ἐπιτάχυνση τῆς περιστροφῆς, οὔτε ἡ μεταβολή στή μάζα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος. Ἀντίστροφα. Ἡ πτώση τῆς ἀξίας καί ἀντίστοιχα τῆς τιμῆς τῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου στό μισό θἄχε πρίν ἀπόλα τό ἀποτέλεσμα πώς γιά τήν ἐπιχείρηση *Ψ*, πού ὅπως καί προηγούμενα συνεχίζεται στήν ἴδια κλίμακα, θά προκαταβαλλόταν μιά κεφαλαιακή ἀξία μειωμένη κατά τό μισό, δηλαδή ἀπομέρους τῆς ἐπιχείρησης *Ψ* θά ριχνόταν στήν ἀγορά μόνο τό μισό χρῆμα, ἐπειδή ἡ ἐπιχείρηση *Ψ* προκαταβάλλει αὐτή τήν κεφαλαιακή ἀξία ἀρχικά μέ τή μορφή χρήματος, δηλ. σάν χρηματικό κεφάλαιο. Ἡ χρηματική μάζα πού ρίχνεται στήν κυκλοφορία θά λιγόστευε, ἐπειδή θά εἶχαν πέσει οἱ τιμές τῶν στοιχείων τῆς παραγωγῆς. Αὐτό θἄταν ἡ πρώτη συνέπεια.

Δεύτερο ὅμως: Τό μισό τῆς ἀρχικά προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας τῶν 900 λιρ. στ. = 450 λιρ. στ., πού α) διάνυσε διαδοχικά τίς μορφές τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου καί τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, καί β) ταυτόχρονα βρισκόταν διαρκῶς καί παράλληλα ἐνμέρει μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἐνμέρει μέ τή μορφή παραγωγικοῦ κεφαλαίου καί ἐνμέρει μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, — τό μισό αὐτό θά ἐκκρινόταν ἀπό τήν κύκληση τῆς ἐπιχείρησης *Ψ* καί θά ἐμφανιζόταν ἑπομένως στή χρηματαγορά, σάν πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο, θά ἐπιδροῦσε σ' αὐτήν σάν πρόσθετο συστατικό της. Οἱ ἀποδεσμευμένες αὐτές 450 λίρ. στ. δροῦν σάν χρηματικό κεφάλαιο ὄχι ἐπειδή εἶναι χρῆμα πού ἔγινε περιττό γιά τή λειτουργία τῆς ἐπιχείρησης *Ψ*, ἀλλά ἐπειδή εἶναι συστατικό μέρος τῆς

ἀρχικῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, καί γιαυτό πρέπει νά ἐξακολουθοῦν νά λειτουργοῦν σάν κεφάλαιο, καί ὄχι νά δαπανηθοῦν σάν ἁπλό μέσο κυκλοφορίας. Ἡ πιό κατάλληλη μορφή γιά νά τίς βάλουν νά δράσουν σάν κεφάλαιο εἶναι νά τίς ρίξουν στή χρηματαγορά σάν χρηματικό κεφάλαιο. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, θά μποροῦσε ἐπίσης νά διπλασιαστεῖ ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς (ἀφήνουμε κατά μέρος ἐδῶ τό πάγιο κεφάλαιο). Μέ τό ἴδιο προκαταβλημένο κεφάλαιο τῶν 900 λιρ. στ. θά κινοῦνταν τότε ἕνα προτσές παραγωγῆς διπλάσεων διαστάσεων.

Ἄν ἀντίθετα ἀνέβαιναν κατά τό μισό οἱ τιμές τῶν ρευστῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, τότε ἀντί 100 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα θά χρειάζονταν 150 λίρ. στ., δηλ. ἀντί 900 λίρ. στ. θά χρειάζονταν 1350 λίρ. στ. Θά ἀπαιτοῦνταν 450 λίρ. στ. συμπληρωματικό κεφάλαιο γιά νά κινεῖται ἡ ἐπιχείρηση στήν ἴδια κλίμακα, καί τό γεγονός αὐτό θά ἀσκοῦσε pro tanto [κατά τό ποσό αὐτό] μιά μεγαλύτερη ἤ μικρότερη πίεση στή χρηματαγορά, ἀνάλογα μέ τήν κατάστασή της. Ἄν παρουσιαζόταν ζήτηση γιά ὅλο τό διαθέσιμο στή χρηματαγορά κεφάλαιο, θά ἐντεινόταν ὁ συναγωνισμός γιά τό διαθέσιμο κεφάλαιο. Ἄν ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ ἔμενε ἀργό, τότε θά καλοῦνταν pro tanto σέ δράση.

Τρίτο, ὅμως, μπορεῖ μέ δοσμένη τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς, μέ ἀμετάβλητη τήν ταχύτητα περιστροφῆς καί μέ ἀμετάβλητες τίς τιμές τῶν στοιχείων τοῦ ρευστοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου νά πέσει ἤ ν' ἀνέβει ἡ τιμή τῶν προϊόντων τῆς ἐπιχείρησης Ψ. Ἄν πέσει ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγει ἡ ἐπιχείρηση Ψ, τότε πέφτει καί ἡ τιμή τοῦ ἐμπορευματικοῦ της κεφαλαίου ἀπό 600 λίρ. στ., πού τίς ἔριχνε διαρκῶς στήν κυκλοφορία, λχ. σέ 500 λίρ. στ. Συνεπῶς, τό ἕνα ἕκτο τῆς ἀξίας τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου δέν ἐπιστρέφει ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας (ἐδῶ δέν παίρνουμε ὑπόψη τήν ὑπεραξία πού ὑπάρχει μέσα στό ἐμπορευματικό κεφάλαιο)· χάνεται σ' αὐτό τό προτσές. Ἐπειδή ὅμως ἡ ἀξία, καί ἀντίστοιχα ἡ τιμή τῶν στοιχείων παραγωγῆς μένει ἴδια, αὐτές οἱ 500 λίρ. στ. πού ἐπέστρεψαν ἐπαρκοῦν μόνο γιά ν' ἀναπληρώσουν τά $^5/_6$ τοῦ κεφαλαίου τῶν 600 λιρ. στ. πού ἀπασχολεῖται μόνιμα στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Θάπρεπε λοιπόν, γιά νά συνεχιστεῖ ἡ παραγωγή στήν ἴδια κλίμακα, νά ξοδευτοῦν 100 λίρ. στ. συμπληρωματικό χρηματικό κεφάλαιο.

Ἀντίστροφα: Ἄν ἀνέβαινε ἡ τιμή τῶν προϊόντων τῆς ἐπιχείρησης Ψ, τότε θ' ἀνέβαινε καί ἡ τιμή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου ἀπό 600 λίρ. στ. λχ. σέ 700 λίρ. στ. Τό ἕνα ἕβδομο τῆς τιμῆς του, = 100 λίρ. στ., δέν προέρχεται ἀπό τό προτσές τῆς παραγωγῆς, δέν εἶχε προκαταβληθεῖ σ' αὐτό, ἀλλά πηγάζει ἀπό τό προτσές τῆς κυκλοφορίας. Γιά ν' ἀναπληρωθοῦν ὅμως τά παραγωγικά στοιχεῖα ἀπαιτοῦνται μόνο 600 λίρ. στ.· ἔχουμε λοιπόν ἀποδέσμευση 100 λιρ. στ.

Ἡ ἐξέταση τῶν αἰτίων, γιατί στήν πρώτη περίπτωση συντομεύεται ἤ παρατείνεται ἡ περίοδος περιστροφῆς, καί γιατί στή δεύτερη περίπτωση ἀνεβαίνουν ἤ πέφτουν οἱ τιμές τῶν πρώτων ὑλῶν καί τῆς ἐργασίας, καί στήν τρίτη περίπτωση οἱ τιμές τῶν προϊόντων πού ἔχουν

παραχθεῖ, ἡ ἐξέταση αὐτῶν τῶν αἰτίων ξεφεύγει ἀπό τόν κύκλο τῆς ὥς τά τώρα ἔρευνάς μας.

Νά ὅμως τί ἔχει θέση ἐδῶ:

Ι περίπτωση. Ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς καί οἱ τιμές τῶν στοιχείων παραγωγῆς καί τῶν προϊόντων μένουν ἀμετάβλητες, ἡ περίοδος κυκλοφορίας, ἑπομένως καί ἡ περίοδος περιστροφῆς μεταβάλλονται.

Σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεση πού κάναμε στό παράδειγμά μας, χάρη στή συντόμευση τῆς περιόδου κυκλοφορίας λιγοστεύει κατά τό $^1/_9$ τό συνολικό κεφάλαιο πού χρειάζεται νά προκαταβληθεῖ καί πού γι' αὐτό τό λόγο περιορίζεται ἀπό 900 λίρ. στ. σέ 800 λίρ. στ. καί ἐκκρίνονται 100 λίρ. στ. χρηματικό κεφάλαιο.

Ἡ ἐπιχείρηση Ψ ἐξακολουθεῖ νά παράγει κάθε 6 ἑβδομάδες τό ἴδιο προϊόν ἴσης ἀξίας 600 λιρ. στ., καί ἐπειδή ἡ ἐργασία συνεχίζεται ὅλο τό χρόνο χωρίς διακοπή, ἡ ἐπιχείρηση παράγει μέσα σέ 51 ἑβδομάδες τήν ἴδια μάζα προϊόντος ἀξίας 5100 λιρ. στ. Ὥστε δέν ἐπέρχεται καμιά ἀλλαγή ὅσον ἀφορᾶ τή μάζα καί τήν τιμή τοῦ προϊόντος πού ἡ ἐπιχείρηση ρίχνει στήν κυκλοφορία, οὔτε ἐπίσης ὅσον ἀφορᾶ τίς προθεσμίες πού ἡ ἐπιχείρηση ρίχνει τό προϊόν αὐτό στήν ἀγορά. Ἔχουν ὅμως ἐκκριθεῖ 100 λίρ. στ., γιατί μέ τή συντόμευση τῆς περιόδου κυκλοφορίας τό προτσές κορένεται μέ τήν προκαταβολή κεφαλαίου μόνο 800 λιρ. στ., ἀντί 900 λιρ. στ. ὅπως γινόταν προηγούμενα. Οἱ 100 λίρ. στ. ἐκκριμένο κεφάλαιο ὑπάρχουν μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου. Δέν ἀντιπροσωπεύουν ὅμως καθόλου τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, πού θάπρεπε νά λειτουργεῖ διαρκῶς μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἀπό τό προκαταβλημένο ρευστό κεφάλαιο I, = 600 λίρ. στ., τά $^4/_5$, = 480 λίρ. στ., δαπανιοῦνται μόνιμα γιά ὑλικά παραγωγῆς καί τό $^1/_5$, = 120 λίρ. στ., γιά μισθό ἐργασίας. Δηλαδή κάθε ἑβδομάδα δαπανιοῦνται 80 λίρ. στ. γιά ὑλικά παραγωγῆς καί 20 λίρ. στ. γιά μισθό ἐργασίας. Τό κεφάλαιο II, = 300 λίρ. στ., πρέπει ἐπίσης νά διαιρεθεῖ σέ $^4/_5$, = 240 λίρ. στ., γιά ὑλικά παραγωγῆς καί σέ $^1/_5$, = 60 λίρ. στ., γιά μισθό ἐργασίας. Τό κεφάλαιο πού δαπανιέται γιά μισθό ἐργασίας πρέπει διαρκῶς νά προκαταβάλλεται μέ χρηματική μορφή. Μόλις τό ἐμπορευματικό προϊόν ἀξίας 600 λιρ. στ. ξαναμετατραπεῖ καί πάρει χρηματική μορφή, δηλ. πουληθεῖ, μποροῦν οἱ 480 λίρ. στ. νά μετατραποῦν σέ ὑλικά παραγωγῆς (σέ παραγωγικό ἀπόθεμα), ὅμως 120 λίρ. στ. διατηροῦν τή χρηματική τους μορφή γιά νά χρησιμεύσουν γιά τήν πληρωμή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἐπί 6 ἑβδομάδες. Αὐτές οἱ 120 λίρ. στ. ἀποτελοῦν τό ἐλάχιστο ὅριο τοῦ ἐπαναρέοντος κεφαλαίου τῶν 600 λιρ. στ., πού πρέπει διαρκῶς ν' ἀνανεώνεται καί ν' ἀναπληρώνεται μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου καί γιαυτό πρέπει νά ὑπάρχει διαρκῶς σάν μέρος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου πού λειτουργεῖ μέ χρηματική μορφή.

Ἄν τώρα ἀπό τίς 300 λίρ. στ., πού ἀποδεσμεύονται περιοδικά

γιά τρεῖς ἑβδομάδες καί πού χωρίζονται ἐπίσης σέ 240 λίρ. στ. παραγωγικό ἀπόθεμα καί 60 λίρ. στ. μισθό ἐργασίας, ἐκκρίνονται χάρη στή συντόμευση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας 100 λίρ. στ. μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου καί πετιοῦνται ὁλότελα ἔξω ἀπό τό μηχανισμό περιστροφῆς, — τότε ἀπό ποῦ προέρχεται τό χρῆμα γι' αὐτές τίς 100 λίρ. στ. χρηματικό κεφάλαιο; Μόνο τό ἕνα τους πέμπτο ἀποτελεῖται ἀπό χρηματικό κεφάλαιο πού ἀναδεσμεύεται περιοδικά μέσα στά πλαίσια τῶν περιστροφῶν. Ὅμως τά $^4/_5$, = 80 λίρ. στ., ἔχουν κιόλας ἀντικατασταθεῖ ἀπό συμπληρωματικό παραγωγικό ἀπόθεμα ἴσης ἀξίας. Μέ ποιόν τρόπο τό συμπληρωματικό αὐτό παραγωγικό ἀπόθεμα μετατρέπεται σέ χρῆμα καί ἀπό ποῦ προέρχεται τό χρῆμα γι' αὐτήν τή μετατροπή;

Ὅταν πραγματοποιηθεῖ πιά ἡ συντόμευση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας, τότε ἀπό τίς πιό πάνω 600 λίρ. στ. ξαναμετατρέπονται σέ παραγωγικό ἀπόθεμα μόνο 400 λίρ. στ. ἀντί 480 λίρ. στ. Οἱ ὑπόλοιπες 80 λίρ. στ. κρατιοῦνται μέ τή χρηματική τους μορφή καί μαζί μέ τίς πιό πάνω 20 λίρ. στ., πού προορίζονται γιά μισθό ἐργασίας, σχηματίζουν τίς 100 λίρ. στ. ἐκκριμένο κεφάλαιο. Μόλο πού αὐτές οἱ 100 λίρ. στ. προέρχονται ἀπό τήν κυκλοφορία μέσω τῆς ἀγορᾶς τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου τῶν 600 λιρ. στ. καί ἀποσύρονται τώρα ἀπ' αὐτήν, μιά καί δέν ξαναδαπανιοῦνται γιά μισθό ἐργασίας καί γιά στοιχεῖα παραγωγῆς, δέν πρέπει ὡστόσο νά ξεχνᾶμε πώς, ἐφόσον βρίσκονται μέ χρηματική μορφή, βρίσκονται μέ τήν ἴδια μορφή μέ τήν ὁποία εἶχαν ριχτεῖ ἀρχικά στήν κυκλοφορία. Ἀρχικά εἶχε δαπανηθεῖ χρῆμα 900 λιρ. στ. γιά παραγωγικό ἀπόθεμα καί μισθό ἐργασίας. Γιά νά συντελεστεῖ τό ἴδιο προτσές παραγωγῆς ἀπαιτοῦνται τώρα μόνο 800 λίρ. στ. Οἱ 100 λίρ. στ. πού ἔχουν ἔτσι ἐκκριθεῖ μέ χρηματική μορφή ἀποτελοῦν τώρα ἕνα καινούργιο χρηματικό κεφάλαιο πού ζητάει τοποθέτηση, ἕνα καινούργιο συστατικό τῆς χρηματαγορᾶς. Εἶναι ἀλήθεια πώς καί προηγούμενα αὐτές βρίσκονταν κιόλας περιοδικά μέ τή μορφή ἀποδεσμευμένου χρηματικοῦ κεφαλαίου καί συμπληρωματικοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, αὐτές ὅμως οἱ λανθάνουσες καταστάσεις ἀποτελοῦσαν οἱ ἴδιες ὅρο γιά τήν ἐπιτέλεση τοῦ προτσές παραγωγῆς, ἐπειδή ἀποτελοῦσαν ὅρο τῆς συνέχειάς του. Τώρα δέν χρειάζονται πιά γι' αὐτό τό σκοπό κι ἔτσι ἀποτελοῦν καινούργιο χρηματικό κεφάλαιο καί συστατικό τῆς χρηματαγορᾶς, μόλο πού δέν ἀποτελοῦν καθόλου οὔτε συμπληρωματικό στοιχεῖο τοῦ ὑπάρχοντος κοινωνικοῦ χρηματικοῦ ἀποθέματος (ἐπειδή ὑπάρχουν στήν ἀρχή τῆς ἐπιχείρησης καί μέσον αὐτῆς ρίχτηκαν στήν κυκλοφορία), οὔτε νεοσυσσωρευμένο θησαυρό.

Οἱ 100 αὐτές λίρ. στ. ἔχουν τώρα πραγματικά ἀφαιρεθεῖ ἀπό τήν κυκλοφορία, ἐφόσον ἀποτελοῦν μέρος τοῦ προκαταβλημένου χρηματικοῦ κεφαλαίου, πού δέν χρησιμοποιεῖται πιά στήν ἴδια ἐπιχείρηση. Ἡ ἀφαίρεση ὅμως αὐτή εἶναι δυνατή μόνο γιατί ἡ μετατροπή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου σέ χρῆμα καί τοῦ χρήματος αὐτοῦ σέ παραγωγικό κεφάλαιο, $E' - X - E$, ἔχει ἐπιταχυνθεῖ κατά μιά ἑβδομάδα, ἐπομένως ἔχει ἐπιταχυνθεῖ καί ἡ κυκλοφορία τοῦ χρήματος πού δρᾶ σ' αὐτό τό

προτσές. Ἔχουν ἀφαιρεθεῖ ἀπό τήν κυκλοφορία, γιατί δέν χρειάζονται πιά γιά τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου Ψ.

Ὑποθέσαμε ἐδῶ πώς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο ἀνήκει σ' αὐτόν πού τό χρησιμοποιεῖ. Δέ θάλλαζε ὅμως καθόλου ἡ ὑπόθεση ἄν τόχε πάρει δανεικό. Μέ τή συντόμευση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας θά χρειαζόταν ἀντί 900 λίρ. στ. μόνο 800 λίρ. στ. δανεικό κεφάλαιο. Οἱ 100 λίρ. στ., ἐπιστραμμένες στό δανειστή, ἀποτελοῦν καί τώρα ὅπως καί προηγούμενα 100 λίρ. στ. καινούργιο χρηματικό κεφάλαιο, μόνο πού βρίσκονται στά χέρια τοῦ Φ ἀντί στά χέρια τοῦ Ψ. Ἄν πάλι ὁ κεφαλαιοκράτης Ψ παίρνει μέ πίστωση τά ὑλικά γιά τήν παραγωγή του ἀξίας 480 λιρ. στ., ἔτσι πού ὁ ἴδιος νά εἶναι ὑποχρεωμένος νά καταβάλλει μόνο 120 λίρ. στ. σέ χρῆμα γιά τό μισθό ἐργασίας, τότε θά προμηθευόταν τώρα ἐπί πιστώσει ὑλικά παραγωγῆς κατά 80 λίρ. στ. λιγότερα, ἐπομένως αὐτές οἱ 80 λίρ. στ. ἀποτελοῦν πλεονάζον ἐμπορευματικό κεφάλαιο γιά τόν κεφαλαιοκράτη πού παρέχει τήν πίστωση, ἐνῶ ὁ κεφαλαιοκράτης Ψ θά εἶχε 20 λίρ. στ. ἐκκριμένες μέ τή μορφή χρήματος.

Τό συμπληρωματικό παραγωγικό ἀπόθεμα ἔχει τώρα περιοριστεῖ κατά τό $^1/_3$. Ἦταν 240 λίρ. στ., δηλ. τά $^4/_5$ τοῦ συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου ΙΙ τῶν 300 λιρ. στ., καί τώρα εἶναι μόνο 160 λίρ. στ.· δηλ. συμπληρωματικό ἀπόθεμα γιά 2 ἑβδομάδες ἀντί γιά 3. Τώρα ἀνανεώνεται κάθε 2 ἑβδομάδες ἀντί κάθε 3, ἀλλά μόνο γιά 2 ἑβδομάδες ἀντί γιά 3. Ἔτσι οἱ ἀγορές, λχ. στή βαμβακαγορά, ἐπαναλαβαίνονται συχνότερα καί κατά μικρότερες παρτίδες. Ἀπό τήν ἀγορά ἀφαιρεῖται ἡ ἴδια παρτίδα βαμβάκι, γιατί ἡ μάζα τοῦ προϊόντος μένει ἀμετάβλητη. Ἡ ἀφαίρεση ὅμως κατανέμεται διαφορετικά στό χρόνο καί ἁπλώνεται σέ περισσότερο χρόνο. Ἄς ὑποθέσουμε λχ. πώς πρόκειται γιά 3 καί γιά 2 μῆνες καί πώς ἡ χρονιάτικη κατανάλωση βαμβακιοῦ εἶναι 1200 μπάλες. Στήν πρώτη περίπτωση θά πουληθοῦν:

τήν 1η τοῦ Γενάρη	300	μπάλες	καί	μένουν	στήν	ἀποθήκη	900	μπάλες
τήν 1η τοῦ Ἀπρίλη	300	»	»	»	»	»	600	»
τήν 1η τοῦ Ἰούλη	300	»	»	»	»	»	300	»
τήν 1η τοῦ Ὀ/βρη	300	»	»	»	»	»	0	»

Ἀντίθετα, στή δεύτερη περίπτωση θά πουληθοῦν:

τήν 1η τοῦ Γενάρη	200	μπάλες	καί	μένουν	στήν	ἀποθήκη	1000	μπάλες
τήν 1η τοῦ Μάρτη	200	»	»	»	»	»	800	»
τήν 1η τοῦ Μάη	200	»	»	»	»	»	600	»
τήν 1η τοῦ Ἰούλη	200	»	»	»	»	»	400	»
τήν 1η τοῦ Σεπ/βρη	200	»	»	»	»	»	200	»
τήν 1η τοῦ Ν/μβρη	200	»	»	»	»	»	0	»

Ὥστε τό χρῆμα πού ἔχει ἐπενδυθεῖ σέ βαμβάκι ξαναγυρνάει ὁλότελα μόνο ἕνα μήνα ἀργότερα, τό Νοέμβρη ἀντί τόν Ὀχτώβρη. Ἄν

λοιπόν μέ τή συντόμευση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας, συνεπῶς καί τῆς περιστροφῆς, ἐκκρίνεται μέ μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου τό $^1/_9$ τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, = 100 λίρ. στ., κι ἄν αὐτές οἱ 100 λίρ. στ. ἀποτελοῦνται ἀπό 20 λίρ. στ. περιοδικά πλεονάζον χρηματικό κεφάλαιο γιά τήν πληρωμή τοῦ βδομαδιάτικου μισθοῦ καί ἀπό 80 λίρ. στ., πού ὑπῆρχαν σάν περιοδικά πλεονάζον παραγωγικό ἀπόθεμα γιά μιά ἑβδομάδα, — τότε σ' αὐτές τίς 80 λίρ. στ. μειωμένο πλεονάζον παραγωγικό ἀπόθεμα τοῦ ἐργοστασιάρχη ἀντιστοιχεῖ τό αὐξημένο ἐμπορευματικό ἀπόθεμα τοῦ βαμβακέμπορου. Τό ἴδιο βαμβάκι παραμένει τόσο περισσότερο καιρό σάν ἐμπόρευμα στή δική του ἀποθήκη, ὅσο λιγότερο καιρό βρίσκεται σάν παραγωγικό ἀπόθεμα στήν ἀποθήκη τοῦ ἐργοστασιάρχη.

Ὡς τώρα ὑποθέταμε πώς ἡ συντόμευση τοῦ χρόνου κυκλοφορίας στήν ἐπιχείρηση τοῦ Ψ ὀφείλεται στό ὅτι ὁ Ψ πουλάει πιό γρήγορα τό ἐμπόρευμά του ἤ στό ὅτι τό πληρώνεται πιό γρήγορα, καί ἀντίστοιχα, ἄν πρόκειται γιά πίστωση, ὅτι συντομεύεται ἡ προθεσμία πληρωμῆς. Ἡ συντόμευση λοιπόν αὐτή προκύπτει ἀπό μιά συντόμευση τοῦ χρόνου πούλησης τοῦ ἐμπορεύματος, τοῦ χρόνου μετατροπῆς τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου σέ χρηματικό κεφάλαιο, $E' - X$, τῆς πρώτης φάσης τοῦ προτσές κυκλοφορίας. Θά μποροῦσε ἐξίσου νά πηγάζει καί ἀπό τή δεύτερη φάση, $X - E$, ἑπομένως ἀπό τήν ταυτόχρονη ἀλλαγή εἴτε στήν περίοδο ἐργασίας, εἴτε στό χρόνο κυκλοφορίας τῶν κεφαλαίων Φ, Ω κλπ., πού προμηθεύουν στόν κεφαλαιοκράτη Ψ τά στοιχεῖα παραγωγῆς τοῦ ρευστοῦ του κεφαλαίου.

Ἄν λχ. μέ τίς παλιές συνθῆκες μεταφορᾶς τό βαμβάκι, τό κάρβουνο κλπ. χρειάζονται νά ταξιδεύουν 3 ἑβδομάδες, γιά νά φτάσουν ἀπό τόν τόπο τῆς παραγωγῆς ἤ τῆς ἀποθήκευσής τους ὥς τήν ἕδρα παραγωγῆς τοῦ κεφαλαιοκράτη Ψ, τότε τό ἐλάχιστο ὅριο ἀποθεμάτων τοῦ Ψ πρέπει νά ἐπαρκεῖ τουλάχιστο γιά 3 ἑβδομάδες, ὥς τήν ἄφιξη νέων ἀποθεμάτων. Ὅσον καιρό τό βαμβάκι καί τό κάρβουνο βρίσκονται στό δρόμο, δέν μποροῦν νά χρησιμεύσουν σάν μέσα παραγωγῆς. Ἀποτελοῦν αὐτήν τή στιγμή μάλλον ἀντικείμενο ἐργασίας τῆς βιομηχανίας μεταφορῶν καί τοῦ κεφαλαίου πού εἶναι ἀπασχολημένο σ' αὐτήν, καθώς καί κυκλοφοροῦν ἐμπορευματικό κεφάλαιο γιά τόν καρβουνοπαραγωγό ἤ γιά τόν πουλητή βαμβακιοῦ. Ἄς ὑποθέσουμε πώς βελτιώνονται οἱ μεταφορές καί τό ταξίδι συντομεύεται σέ 2 ἑβδομάδες. Τότε τό παραγωγικό ἀπόθεμα μπορεῖ νά μετατραπεῖ ἀπό ἀπόθεμα τριῶν ἑβδομάδων σέ ἀπόθεμα δυό ἑβδομάδων. Ἔτσι ἀποδεσμεύεται τό συμπληρωματικό κεφάλαιο τῶν 80 λιρ. στ. πού προκαταβάλλεται γι' αὐτό τό σκοπό, τό ἴδιο γίνεται καί μέ τίς 20 λίρ. στ. πού προορίζονται γιά μισθό ἐργασίας, ἐπειδή τό περιστραμμένο κεφάλαιο τῶν 600 λιρ. στ. ἐπιστρέφει μιά ἑβδομάδα νωρίτερα.

Ἄν λχ. ἀπό τήν ἄλλη συντομεύεται ἡ περίοδος ἐργασίας τοῦ κεφαλαίου πού προμηθεύει τήν πρώτη ὕλη (παραδείγματα γι' αὐτό ἔχουν δοθεῖ στά προηγούμενα κεφάλαια), ἑπομένως ἄν αὐξάνει ἐπίσης ἡ δυνατότητα ν' ἀνανεώνεται ἡ πρώτη ὕλη, τό παραγωγικό ἀπόθεμα μπορεῖ νά ἐλαττωθεῖ καί τό χρονικό διάστημα ἀπό τή μιά περίοδο ἀνανέωσης ὥς τήν ἄλλη νά συντομευθεῖ.

Ἄν ἀντίθετα παρατείνεται ὁ χρόνος κυκλοφορίας, ἑπομένως καί ἡ περίοδος περιστροφῆς, ἀπαιτεῖται προκαταβολή συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου. Ἡ προκαταβολή αὐτή γίνεται ἀπό τήν τσέπη τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαιοκράτη, ἄν διαθέτει πρόσθετο κεφάλαιο. Στήν περίπτωση ὅμως αὐτή τό κεφάλαιο τοῦτο θἆναι τοποθετημένο μέ κάποια μορφή, σάν μέρος τοῦ κεφαλαίου πού βρίσκεται στή χρηματαγορά· γιά νά γίνει διαθέσιμο θά πρέπει ν' ἀπαλλαχθεῖ ἀπό τήν παλιά του μορφή, λχ. ὁ κεφαλαιοκράτης θά πρέπει νά πουλήσει μετοχές ἤ ν' ἀποσύρει καταθέσεις, ἔτσι πού καί τή φορά αὐτή ἐπηρεάζεται ἔμμεσα ἡ χρηματαγορά. Ἤ θά πρέπει νά τό δανειστεῖ. Ὅσο γιά τό μέρος τοῦ συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου πού ἀπαιτεῖται γιά τό μισθό ἐργασίας, τό μέρος αὐτό πρέπει σέ ὁμαλές συνθῆκες νά προκαταβάλλεται πάντα σάν χρηματικό κεφάλαιο, καί ἔτσι ὁ κεφαλαιοκράτης Ψ ἀσκεῖ ἀπό τήν πλευρά του ἄμεση πίεση στή χρηματαγορά. Γιά τό μέρος ἐκεῖνο, πού προορίζεται νά τοποθετηθεῖ σέ ὑλικά παραγωγῆς, αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο μόνο στήν περίπτωση πού ὁ κεφαλαιοκράτης εἶναι ὑποχρεωμένος νά τά πληρώσει τοῖς μετρητοῖς. Ἄν μπορεῖ νά πάρει τά ὑλικά ἐπί πιστώσει, τότε τό γεγονός αὐτό δέν ἀσκεῖ ἄμεση ἐπίδραση στή χρηματαγορά, ἐπειδή τότε τό συμπληρωματικό κεφάλαιο προκαταβάλλεται ἄμεσα σάν παραγωγικό ἀπόθεμα, καί ὄχι ἐξαρχῆς σάν χρηματικό κεφάλαιο. Ἄν ὁ πιστωτής μέ τή σειρά του ρίξει ἄμεσα στή χρηματαγορά λχ. τή συναλλαγματική πού πῆρε ἀπό τόν Ψ, δηλ. τήν προεξοφλήσει κλπ., τότε αὐτό θά ἐπιδράσει ἔμμεσα, ἀπό δεύτερο χέρι, στή χρηματαγορά. Ἄν ὅμως χρησιμοποιήσει αὐτήν τή συναλλαγματική γιά νά ξοφλήσει μ' αὐτήν λχ. ἕνα χρέος πού θἄπρεπε νά τό πληρώσει ἀργότερα, τότε αὐτό τό συμπληρωματικά προκαταβλημένο κεφάλαιο δέν ἐπηρεάζει οὔτε ἄμεσα, οὔτε ἔμμεσα τή χρηματαγορά.

II περίπτωση. Οἱ τιμές τῶν ὑλικῶν παραγωγῆς μεταβάλλονται, ὅλοι οἱ ἄλλοι ὅροι μένουν ἀμετάβλητοι.

Ὑποθέσαμε πιό πάνω πώς ἀπό τό συνολικό κεφάλαιο τῶν 900 λιρ. στ. τά $^4/_5$, = 720 λίρ. στ., δαπανοῦνται γιά ὑλικά παραγωγῆς καί τό $^1/_5$, = 180 λίρ. στ., γιά μισθό ἐργασίας.

Ἄν τά ὑλικά παραγωγῆς πέσουν στό μισό τῆς τιμῆς τους, τότε γιά τήν περίοδο ἐργασίας τῶν 6 ἑβδομάδων τά ὑλικά αὐτά ἀπαιτοῦν μόνο 240 λίρ. στ. ἀντί 480 λίρ. στ. καί γιά τό συμπληρωματικό κεφάλαιο II μόνο 120 λίρ. στ. ἀντί 240 λίρ. στ. Συνεπῶς, τό κεφάλαιο I μειώνεται ἀπό 600 λίρ. στ. σέ 240 + 120 = 360 λίρ. στ., καί τό κεφάλαιο II ἀπό 300 λίρ. στ. σέ 120 + 60 = 180 λίρ. στ. Τό συνολικό κεφάλαιο μειώνεται ἀπό 900 λίρ στ. σέ 360 + 180 = 540 λίρ στ. Ἑπομένως ἐκκρίνονται 360 λίρ. στ.

Τό κεφάλαιο αὐτό, πού ἔχει ἐκκριθεῖ καί μένει τώρα ἀναπασχόλητο καί πού γιά τό λόγο αὐτό ἐπιζητεῖ τοποθέτηση στή χρηματαγορά,

δέν εἶναι παρά ἕνα κομμάτι τοῦ κεφαλαίου τῶν 900 λιρ. στ., πού ἀρχικά ἔχει προκαταβληθεῖ μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἕνα κομμάτι πού ἐξαιτίας τῆς πτώσης τῶν τιμῶν τῶν στοιχείων παραγωγῆς, στά ὁποῖα ξαναμετατρέπεται περιοδικά, ἔγινε περιττό, ἐφόσον δέ διευρύνεται ἡ ἐπιχείρηση, ἀλλά συνεχίζεται στήν παλιά κλίμακα. Ἄν αὐτή ἡ πτώση τῶν τιμῶν δέν ὀφειλόταν σέ τυχαῖα περιστατικά (ἐξαιρετικά πλούσια συγκομιδή, ἐξαιρετικά μεγάλες εἰσαγωγές κλπ.), ἀλλά σέ μιά ἄνοδο τῆς παραγωγικῆς δύναμης στόν κλάδο πού προμηθεύει τήν πρώτη ὕλη, τότε τό χρηματικό αὐτό κεφάλαιο θ' ἀποτελοῦσε μιά ἀπόλυτη προσθήκη στή χρηματαγορά καί γενικά στό κεφάλαιο, τό διαθέσιμο μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἐπειδή δέ θ' ἀποτελοῦσε πιά ἀναπόσπαστο συστατικό τοῦ χρησιμοποιηθέντος πιά κεφαλαίου.

III περίπτωση. Οἱ τιμές τοῦ ἴδιου τοῦ προϊόντος μεταβάλλονται στήν ἀγορά.

Ὅταν στήν περίπτωση αὐτή πέφτουν οἱ τιμές χάνεται ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου καί γιαυτό πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ μέ νέα προκαταβολή χρηματικοῦ κεφαλαίου. Τή ζημιά αὐτή τοῦ πουλητῆ μπορεῖ νά τήν κερδίσει ὁ ἀγοραστής. Ἄμεσα, ὅταν στήν ἀγορά ἡ τιμή τοῦ προϊόντος ἔχει πέσει μόνο χάρη σέ μιά τυχαία συγκυρία, καί ὅταν ὕστερα ἀπ' αὐτό ξανανεβαίνει στήν κανονική του τιμή. Ἔμμεσα, ὅταν ἡ ἀλλαγή στήν τιμή ἔχει προκληθεῖ ἀπό ἀλλαγή στήν ἀξία πού ἀντεπιδρᾶ στό παλιό προϊόν καί ὅταν τό προϊόν αὐτό ξαναμπαίνει σάν στοιχεῖο παραγωγῆς σέ μιάν ἄλλη σφαίρα παραγωγῆς καί ἀποδεσμεύει ἐδῶ pro tanto κεφάλαιο. Καί στίς δυό περιπτώσεις τό κεφάλαιο πού ἔχει χαθεῖ γιά τόν *Ψ* καί πού γιά τήν ἀναπλήρωσή του ὁ *Ψ* πιέζει τή χρηματαγορά — μπορεῖ νά τοῦ τό προμηθεύσουν οἱ συνάδελφοί του ἐπιχειρηματίες σάν καινούργιο συμπληρωματικό κεφάλαιο. Στήν περίπτωση αὐτή γίνεται ἁπλή μεταβίβαση.

Ἄν ἀντίθετα ἡ τιμή τοῦ προϊόντος ἀνεβαίνει, τότε γίνεται ἰδιοποίηση ἑνός μέρους κεφαλαίου πού προέρχεται ἀπό τήν κυκλοφορία καί πού δέν εἶχε προκαταβληθεῖ. Τό μέρος αὐτό δέν ἀποτελεῖ ὀργανικό μέρος τοῦ προκαταβλημένου στό προτσές παραγωγῆς κεφαλαίου, καί γιαυτό, ἄν δέν διευρυνθεῖ ἡ παραγωγή, ἀποτελεῖ ἐκκριμένο χρηματικό κεφάλαιο. Ἐπειδή ἐδῶ παραδεχτήκαμε πώς οἱ τιμές τῶν στοιχείων τοῦ προϊόντος ἦταν δοσμένες, προτοῦ παρουσιαστεῖ στήν ἀγορά σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο, θά μποροῦσε τήν αὔξηση τῆς τιμῆς νά τήν εἶχε προκαλέσει μιά πραγματική ἀλλαγή τῆς ἀξίας πού θά ἐπενεργοῦσε ἀνάδρομικά, λχ. ἄν εἶχαν ἀνεβεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων οἱ τιμές τῶν πρώτων ὑλῶν. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ κεφαλαιοκράτης *Ψ* θά κέρδιζε ἀπό τό προϊόν του πού κυκλοφορεῖ σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί ἀπό τό ὑπάρχον παραγωγικό του ἀπόθεμα. Τό κέρδος αὐτό θά τοῦ προμήθευε

ἕνα συμπληρωματικό κεφάλαιο, πού τώρα, μέ τίς καινούργιες ὑψωμένες τιμές τῶν στοιχείων παραγωγῆς, τοῦ γίνεται ἀπαραίτητο γιά τή συνέχιση τῆς ἐπιχείρησής του.

Εἴτε πάλι ἡ ὕψωση τῶν τιμῶν εἶναι μόνο προσωρινή. Σ' αὐτή τήν περίπτωση, ἐκεῖνο πού ἀπό τήν πλευρά τοῦ κεφαλαιοκράτη *Ψ* γίνεται ἀναγκαῖο σάν συμπληρωματικό κεφάλαιο, παρουσιάζεται ἀπό τήν ἄλλη πλευρά σάν ἀποδεσμευμένο κεφάλαιο, ἐφόσον τό προϊόν του ἀποτελεῖ στοιχεῖο παραγωγῆς γιά ἄλλους κλάδους. Ὅ,τι ἔχασε ὁ ἕνας τό κέρδισε ὁ ἄλλος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΚΤΟ

Η ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

I. ΤΟ ΧΡΟΝΙΑΤΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

Ἄς ὑποθέσουμε ἕνα κυκλοφοριακό κεφάλαιο 2500 λιρ. στ. πού ἀποτελεῖται κατά τά $^4/_5$, = 2000 λίρ. στ., ἀπό σταθερό κεφάλαιο (ὑλικά παραγωγῆς) καί κατά τό $^1/_5$, = 500 λίρ. στ., ἀπό μεταβλητό κεφάλαιο, ἀπό κεφάλαιο δαπανημένο γιά μισθό ἐργασίας.

Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἡ περίοδος περιστροφῆς = 5 ἑβδομάδες· ἡ περίοδος ἐργασίας = 4 ἑβδομάδες καί ἡ περίοδος κυκλοφορίας = 1 ἑβδομάδα. Στήν περίπτωση αὐτή τό κεφάλαιο I = 2000 λίρ. στ. καί ἀποτελεῖται ἀπό 1600 λίρ. στ. σταθερό κεφάλαιο καί 400 λίρ. στ. μεταβλητό κεφάλαιο· καί τό κεφάλαιο II = 500 λίρ. στ., ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 400 λίρ. στ. εἶναι σταθερό κεφάλαιο καί οἱ 100 λίρ. στ. μεταβλητό. Κάθε ἑβδομάδα ἐργασίας δαπανιέται κεφάλαιο 500 λιρ. στ. Μέσα σ' ἕνα χρόνο 50 ἑβδομάδων παράγεται ἕνα χρονιάτικο προϊόν 500 × 50 = = 25 000 λίρ. στ. Ἑπομένως, τό κεφάλαιο I τῶν 2000 λιρ. στ., πού χρησιμοποιεῖται συνεχῶς σέ μιά περίοδο ἐργασίας, περιστρέφεται $12^1/_2$ φορές. $12^1/_2 \times 2000$ = 25 000 λίρ. στ. Ἀπ' αὐτές τίς 25 000 λίρ. στ. τά $^4/_5$, = 20 000 λίρ. στ., εἶναι σταθερό κεφάλαιο, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μέσα παραγωγῆς, καί τό $^1/_5$, = 5000 λίρ. στ., εἶναι μεταβλητό κεφάλαιο, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας. Ἀντίθετα, τό συνολικό κεφάλαιο τῶν 2500 λιρ. στ. περιστρέφεται $\frac{25\,000}{2500} = 10$ φορές.

Τό μεταβλητό κυκλοφοριακό κεφάλαιο πού ξοδεύτηκε κατά τή διάρκεια τῆς παραγωγῆς μπορεῖ νά χρησιμεύσει ξανά στό προτσές τῆς κυκλοφορίας μόνο ἐφόσον πουληθεῖ τό προϊόν, στό ὁποῖο ἔχει ἀναπαραχθεῖ ἡ ἀξία του, δηλ. ἐφόσον μετατραπεῖ ἀπό ἐμπορευματικό κεφάλαιο σέ χρηματικό κεφάλαιο, γιά νά δαπανηθεῖ πάλι γιά τήν πληρωμή ἐργατικῆς δύναμης. Τό ἴδιο ὅμως γίνεται καί μέ τό δαπανημένο στήν παραγωγή σταθερό κυκλοφοριακό κεφάλαιο (μέ τά ὑλικά παραγωγῆς), πού ἡ ἀξία τους ξαναεμφανίζεται σάν μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος. Ἐκεῖνο πού ἔχουν κοινό αὐτά τά δυό μέρη — τό μεταβλητό καί τό σταθερό μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου — καί ἐκεῖνο πού τά ξεχωρίζει ἀπό τό πάγιο κεφάλαιο δέν εἶναι ὅτι ἡ μεταβιβασμένη στό προϊόν ἀξία τους κυκλοφορεῖ μέσω τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, δηλαδή μέσω τῆς κυκλοφορίας τοῦ προϊόντος σάν ἐμπορεύματος. Ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, ἐπομένως καί τοῦ προϊόντος πού κυκλοφορεῖ σάν ἐμπόρευμα, τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, ἀποτελεῖται πάντα ἀπό τή φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου, δηλ. ἀπό τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού κατά τή διάρκεια τῆς παραγωγῆς ἔχει μεταβιβαστεῖ στό προϊόν. Ἡ διαφορά ὅμως εἶναι τούτη: Τό πάγιο κεφάλαιο ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ στό προτσές τῆς παραγωγῆς μέ τήν παλιά του μορφή χρήσης κατά τή διάρκεια ἑνός μεγαλύτερου ἤ μικρότερου κύκλου περιόδων περιστροφῆς τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου (= κυκλοφοριακό σταθερό + κυκλοφοριακό μεταβλητό κεφάλαιο)· ἐνῶ κάθε ξεχωριστή περιστροφή ἔχει σάν προϋπόθεσή της τήν ἀναπλήρωση τοῦ συνολικοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου πού ἔχει μπεῖ μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου ἀπό τή σφαίρα τῆς παραγωγῆς στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας. Ἡ πρώτη φάση τῆς κυκλοφορίας $E' - X'$ εἶναι κοινή καί γιά τό ρευστό σταθερό καί γιά τό ρευστό μεταβλητό κεφάλαιο. Στή δεύτερη φάση χωρίζονται. Τό χρῆμα, στό ὁποῖο ἔχει ξαναμετατραπεῖ τό ἐμπόρευμα, μετατρέπεται ἐνμέρει σέ παραγωγικό ἀπόθεμα (κυκλοφοριακό σταθερό κεφάλαιο). Ἀνάλογα μέ τίς διάφορες προθεσμίες ἀγορᾶς τῶν συστατικῶν μερῶν αὐτοῦ τοῦ ἀποθέματος μπορεῖ ἕνα μέρος αὐτοῦ τοῦ χρήματος νά μετατραπεῖ ἀπό χρῆμα σέ ὑλικά παραγωγῆς νωρίτερα καί ἕνα ἄλλο ἀργότερα, στό τέλος ὅμως ὅλο αὐτό τό χρῆμα διατίθεται γιά ὑλικά παραγωγῆς. Ἕνα ἄλλο μέρος τοῦ χρήματος, πού εἰσπράχτηκε ἀπό τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος, παραμένει σάν χρηματικό ἀπόθεμα γιά νά δαπανηθεῖ λίγο-λίγο γιά τήν πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης, πού ἐνσωματώνεται στό προτσές τῆς παραγωγῆς. Τό μέρος αὐτό ἀποτελεῖ τό κυκλοφοριακό μεταβλητό κεφάλαιο. Καί ὅμως ἡ ὁλοκληρωτική ἀναπλήρωση τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου μέρους προέρχεται κάθε φορά ἀπό τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου, ἀπό τή μετατροπή του σέ προϊόν, ἔπειτα, ἀπό προϊόν σέ ἐμπόρευμα καί, τέλος, ἀπό ἐμπόρευμα σέ χρῆμα. Νά γιατί στό προηγούμενο κεφάλαιο, χωρίς νά πάρουμε ὑπόψη τό πάγιο κεφάλαιο, πραγματευτήκαμε καί χωριστά καί ἀπό κοινοῦ τήν περιστροφή τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου — τοῦ σταθεροῦ καί τοῦ μεταβλητοῦ.

Γιά τό ζήτημα πού ἔχουμε νά πραγματευθοῦμε τώρα πρέπει νά προχωρήσουμε ἄλλο ἕνα βῆμα καί τό μεταβλητό μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου πρέπει νά τό ἐξετάζουμε ἔτσι, σάν αὐτό καί μόνο ν' ἀποτελεῖ τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Δηλαδή δέ θά παίρνουμε ὑπόψη μας τό σταθερό κυκλοφοριακό κεφάλαιο πού περιστρέφεται μαζί του.

Ἔχουν προκαταβληθεῖ 2500 λίρ. στ. καί ἡ ἀξία τοῦ χρονιάτικου προϊόντος εἶναι = 25 000 λίρ. στ. Τό μεταβλητό ὅμως μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου εἶναι 500 λίρ. στ.· ἑπομένως τό μεταβλητό μέρος πού περιέχεται στίς 25 000 λίρ. στ. εἶναι $\frac{25\,000}{5} = 5000$ λίρ. στ. Ἄν διαιρέσουμε τίς 5000 λίρ. στ. μέ 500 θά βροῦμε ἀριθμό περιστροφῶν 10, ἀκριβῶς ὅπως καί γιά τό συνολικό κεφάλαιο τῶν 2500 λιρ. στ.

Αὐτός ὁ μέσος ὑπολογισμός, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἡ ἀξία τοῦ χρονιάτικου προϊόντος διαιρεῖται μέ τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου

κεφαλαίου καί ὄχι μέ τήν ἀξία τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται συνεχῶς σέ μιά περίοδο ἐργασίας (δηλ. ἐδῶ ὄχι μέ 400, ἀλλά μέ 500, ὄχι μέ τό κεφάλαιο I, ἀλλά μέ τό κεφάλαιο I + τό κεφάλαιο II), εἶναι ἀπόλυτα ἀκριβής ἐδῶ, ὅπου πρόκειται μόνο γιά τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας. Θά δοῦμε ἀργότερα πώς ἀπό ἄλλη ἄποψη ὁ ὑπολογισμός αὐτός δέν εἶναι πέρα γιά πέρα ἀκριβής, ὅπως γενικά δέν εἶναι πέρα γιά πέρα ἀκριβής αὐτός ὁ μέσος ὑπολογισμός. Δηλαδή ἐπαρκεῖ γιά τούς πρακτικούς σκοπούς τοῦ κεφαλαιοκράτη, ἀλλά δέν ἐκφράζει μέ ἀκρίβεια ἤ ὅπως χρειάζεται ὅλα τά πραγματικά περιστατικά τῆς περιστροφῆς.

Ὡς τώρα δέν παίρναμε καθόλου ὑπόψη ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, καί συγκεκριμένα τήν ὑπεραξία πού περιέχεται σ' αὐτό. Ἡ ὑπεραξία αὐτή ἔχει παραχθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς κι ἔχει ἐνσωματωθεῖ στό προϊόν. Σ' αὐτήν θά στρέψουμε τώρα τήν προσοχή μας.

Ἄν ὑποθέσουμε πώς τό μεταβλητό κεφάλαιο τῶν 100 λιρ. στ., πού δαπανιέται κάθε ἑβδομάδα, παράγει ὑπεραξία 100% = 100 λίρ. στ., τότε τό μεταβλητό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ., πού δαπανιέται κατά τήν περίοδο περιστροφῆς 5 ἑβδομάδων, παράγει μιά ὑπεραξία 500 λιρ. στ., δηλ. ἡ μισή ἐργάσιμη ἡμέρα ἀποτελεῖται ἀπό ὑπερεργασία. Ἄν ὅμως 500 λίρ. στ. μεταβλητό κεφάλαιο παράγουν 500 λίρ. στ. ὑπεραξία, τότε οἱ 5000 παράγουν ὑπεραξία 500 × 10 = 5000 λίρ. στ. Τό προκαταβλημένο ὅμως μεταβλητό κεφάλαιο = 500 λίρ. στ. Ὀνομάζουμε χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τή σχέση τῆς συνολικῆς μάζας τῆς ὑπεραξίας, πού ἔχει παραχθεῖ στή διάρκεια ὅλου τοῦ χρόνου, πρός τό ἀξιακό ποσό τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Στήν προκείμενη λοιπόν περίπτωση τό ποσοστό αὐτό εἶναι $\frac{5000}{500} = 1000\%$. Ἄν ἀναλύσουμε τό ποσοστό αὐτό ἀπό πιό κοντά, θά δοῦμε πώς εἶναι ἴσο μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, πού παράγει τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο κατά τή διάρκεια μιᾶς περιόδου περιστροφῆς, πολλαπλασιασμένο μέ τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου (πού συμπίπτει μέ τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν τοῦ συνολικοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου).

Τό μεταβλητό κεφάλαιο πού προκαταβλήθηκε κατά τή διάρκεια μιᾶς περιόδου περιστροφῆς εἶναι στήν προκείμενη περίπτωση 500 λίρ. στ.· καί ἡ ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ στήν ἴδια περίοδο περιστροφῆς εἶναι ἐπίσης 500 λίρ. στ. Ἑπομένως τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας κατά τή διάρκεια μιᾶς περιόδου περιστροφῆς εἶναι $= \frac{500v}{500\mu} = 100\%$. Ἄν αὐτό τό 100% τό πολλαπλασιάσουμε μέ 10, δηλ. μέ τό χρονιάτικο ἀριθμό τῶν περιστροφῶν, ἔχουμε $\frac{5000v}{500\mu} = 1000\%$.

Αὐτό ἰσχύει γιά τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τή μάζα τῆς ὑπεραξίας πού παίρνεται κατά τή διάρκεια μιᾶς καθορισμένης περιόδου περιστροφῆς, ἡ μάζα αὐτή εἶναι ἴση μέ τήν

ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κατά τήν περίοδο αὐτή μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ἐδῶ = 500 λίρ. στ., πολλαπλασιασμένη μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἐδῶ λοιπόν $500 \times \frac{100}{100} = 500 \times 1 = 500$ λίρ. στ. Ἄν τό προκαταβλημένο κεφάλαιο ἦταν 1500 λίρ. στ., τότε, μέ ἴσο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας θἆταν $= 1500 \times \frac{100}{100} = 1500$ λίρ. στ.

Θά ὀνομάσουμε κεφάλαιο *A* τό μεταβλητό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. πού περιστρέφεται 10 φορές τό χρόνο, παράγει στή διάρκεια τοῦ χρόνου ὑπεραξία 5000 λίρ. στ. καί ἔχει ἑπομένως χρονιάτικο ποσοστό ὑπεραξίας 1000%.

Ἄς ὑποθέσουμε τώρα πώς ἕνα ἄλλο μεταβλητό κεφάλαιο *B* 5000 λιρ. στ. προκαταβάλλεται γιά ἕνα ὁλόκληρο χρόνο (δηλ. ἐδῶ γιά 50 ἑβδομάδες) καί γιαυτό περιστρέφεται μόνο μιά φορά τό χρόνο. Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα ἐδῶ πώς στό τέλος τοῦ χρόνου τό προϊόν πληρώνεται τήν ἴδια μέρα πού ἀποπερατώνεται, ἑπομένως, τό χρηματικό κεφάλαιο, στό ὁποῖο μετατρέπεται τό προϊόν, ἐπιστρέφει τήν ἴδια μέρα. Ἄρα ἡ περίοδος κυκλοφορίας ἐδῶ = 0 καί ἡ περίοδος περιστροφῆς εἶναι ἴση μέ τήν περίοδο ἐργασίας, δηλ. = 1 χρόνος. Ὅπως καί στήν προηγούμενη περίπτωση, στό προτσές ἐργασίας βρίσκεται κάθε ἑβδομάδα ἕνα μεταβλητό κεφάλαιο 100 λιρ. στ., δηλ. μέσα σέ 50 ἑβδομάδες ἕνα κεφάλαιο 5000 λιρ. στ. Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα πώς τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι τό ἴδιο = 100%, δηλ. μέ ἴδια τή διάρκεια τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας ἡ μισή ἡμέρα ἀποτελεῖται ἀπό ὑπερεργασία. Ἄν πάρουμε ὑπόψη 5 ἑβδομάδες, τότε τό τοποθετημένο μεταβλητό κεφάλαιο = 500 λίρ. στ., τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας = 100%, ἡ μάζα λοιπόν τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει παραχθεῖ μέσα σέ 5 ἑβδομάδες εἶναι 500 λίρ. στ. Ἡ μάζα τῆς ἐργατικῆς δύναμης πού ἐκμεταλλεύονται ἐδῶ, καί ὁ βαθμός τῆς ἐκμετάλλευσής της εἶναι ἐδῶ, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, ἀκριβῶς ἴση μέ τή μάζα τοῦ κεφαλαίου *A*.

Κάθε ἑβδομάδα τό τοποθετημένο μεταβλητό κεφάλαιο τῶν 100 λιρ. στ. παράγει ὑπεραξία 100 λίρ. στ., ἑπομένως σέ 50 ἑβδομάδες τό τοποθετημένο κεφάλαιο τῶν 100 × 50 = 5000 λίρ. στ. παράγει ὑπεραξία 5000 λίρ. στ. Ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας πού παράγεται μέσα σ' ἕνα χρόνο εἶναι ἴση μέ τήν προηγούμενη περίπτωση, = 5000 λίρ. στ., ὅμως εἶναι τελείως διαφορετικό τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Αὐτό εἶναι ἴσο μέ τήν ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου διαιρεμένη μέ τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο: $\frac{5000v}{5000\mu} = 100\%$, ἐνῶ πρωτύτερα γιά τό κεφάλαιο *A* ἦταν 1000%.

Καί στό κεφάλαιο *A* καί στό κεφάλαιο *B* ξοδεύαμε κάθε ἑβδομάδα 100 λίρ. στ. μεταβλητό κεφάλαιο· ἴδιος εἶναι καί ὁ βαθμός ἀξιοποίησης ἤ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, = 100%· ἴδιο εἶναι ἐπίσης τό μέγεθος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, = 100 λίρ. στ. Ἴδια εἶναι ἡ μάζα ἐργατικῆς δύναμης πού ἐκμεταλλεύονται τά δυό κεφάλαια, τό μέγεθος καί ὁ βαθμός τῆς ἐκμετάλλευσης εἶναι καί στίς δυό περιπτώσεις ἴσα,

οἱ ἐργάσιμες ἡμέρες εἶναι ἴσες καί χωρίζονται ἐξίσου σέ ἀναγκαία ἐργασία καί ὑπερεργασία. Τό συνολικό ποσό τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου εἶναι ἴδιο, = 5000 λίρ. στ., τό ποσό αὐτό βάζει σέ κίνηση τήν ἴδια μάζα ἐργασίας καί βγάζει ἀπό τήν ἐργατική δύναμη πού μπῆκε σέ κίνηση ἀπό τά δυό ἴσα κεφάλαια τήν ἴδια μάζα ὑπεραξίας, 5000 λίρ. στ. Καί ὅμως ὑπάρχει μιά διαφορά 900% ἀνάμεσα στά χρονιάτικα ποσοστά τῆς ὑπεραξίας τοῦ *A* καί τοῦ *B*.

Τό φαινόμενο αὐτό δημιουργεῖ φυσικά τήν ἐντύπωση ὅτι τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἐξαρτιέται ὄχι μόνο ἀπό τή μάζα καί ἀπό τό βαθμό ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης πού μπαίνει σέ κίνηση ἀπό τό μεταβλητό κεφάλαιο, μά ἐπίσης καί ἀπό κάποιες ἀνεξήγητες ἐπιδράσεις πού πηγάζουν ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας· καί πραγματικά, τό φαινόμενο αὐτό ἑρμηνεύτηκε μ' αὐτό τόν τρόπο καί ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1820 — 1830 προκάλεσε μιά ὁλοκληρωτική σύγχυση στή σχολή τοῦ Ρικάρντο, ἄν καί ὄχι σ' αὐτή τήν καθαρή του μορφή, ὡστόσο ὅμως στήν πιό περίπλοκη καί πιό κρυφή μορφή του (στή μορφή τοῦ χρονιάτικου ποσοστοῦ κέρδους).

Τό παράξενο αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ἐξαφανίζεται ἀμέσως, μόλις θέσουμε τά κεφάλαια *A* καί *B* ὄχι μόνο φαινομενικά, ἀλλά πραγματικά κάτω ἀπό τούς ἴδιους ἀκριβῶς ὅρους. Οἱ ἴδιοι ὅροι παρουσιάζονται μόνο ἄν τό κεφάλαιο *B* δαπανηθεῖ ὁλόκληρο γιά τήν πληρωμή ἐργατικῆς δύναμης στό ἴδιο χρονικό διάστημα, ὅπως καί τό κεφάλαιο *A*.

Οἱ 5000 λίρ. στ. κεφάλαιο *B* στήν περίπτωση αὐτή θά ξοδεύονται μέσα σέ 5 ἑβδομάδες, δηλ. πρός 1000 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα ἔχουμε γιά ὅλο τό χρόνο μιά δαπάνη 50 000 λιρ. στ. Τότε καί ἡ ὑπεραξία μέ βάση τήν πιό πάνω προϋπόθεσή μας = 50 000 λίρ. στ. Ἄν τό περιστραμμένο κεφάλαιο = 50 000 λίρ. στ. τό διαιρέσουμε μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο τῶν 5000 λιρ. στ., βρίσκουμε τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν = 10. Ἄν τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας $= \frac{5000v}{5000\mu} = 100\%$ τό πολλαπλασιάσουμε μέ τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν πού εἶναι 10, βρίσκουμε τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας $= \frac{50\,000v}{5000\mu} = \frac{10}{1} = 1000\%$. Τώρα λοιπόν τά χρονιάτικα ποσοστά ὑπεραξίας εἶναι ἴσα γιά τό *A* καί γιά τό *B*, δηλ. 1000%, οἱ μάζες ὅμως τῆς ὑπεραξίας εἶναι: γιά τό *B* 50 000 λίρ. στ. καί γιά τό *A* 5000 λίρ. στ.· οἱ μάζες τῆς παραγμένης ὑπεραξίας βρίσκονται τώρα στήν ἴδια σχέση μεταξύ τους, πού βρίσκονται καί οἱ προκαταβλημένες κεφαλαιακές ἀξίες *B* καί *A*, δηλ. ὅπως 5000 : 500 = 10 : 1. Σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως τό κεφάλαιο *B* στό ἴδιο χρονικό διάστημα ἔχει βάλει σέ κίνηση δέκα φορές περισσότερη ἐργατική δύναμη ἀπ' ὅ,τι τό κεφάλαιο *A*.

Τήν ὑπεραξία τήν παράγει μόνο τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται πράγματι στό προτσές τῆς ἐργασίας καί γιά τό ὁποῖο ἰσχύουν ὅλοι οἱ νόμοι γιά τήν ὑπεραξία πού ἀναφέραμε, ἑπομένως καί ὁ νόμος πού λέει πώς μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας καθορίζεται ἀπό τό σχετικό μέγεθος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

Τό ἴδιο τό προτσές τῆς ἐργασίας μετριέται μέ τό χρόνο. Μέ δοσμένη τή διάρκεια τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας (ὅπως ἐδῶ, ὅπου ὑποθέτουμε ἴσους ὅλους τούς ὅρους γιά τά κεφάλαια *A* καί *B*, γιά νά προβάλουμε στό φῶς τῆς ἡμέρας τή διαφορά στό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας) ἡ ἑβδομάδα ἐργασίας ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα καθορισμένο ἀριθμό ἐργάσιμων ἡμερῶν. Μ' ἄλλα λόγια, μποροῦμε νά θεωρήσουμε μιά ὁποιαδήποτε περίοδο ἐργασίας, λχ. ἐδῶ μιά περίοδο ἐργασίας πέντε ἑβδομάδων, σάν μιά μοναδική ἐργάσιμη ἡμέρα 300 ὡρῶν, ἄν ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα = 10 ὧρες καί ἡ ἑβδομάδα = 6 ἐργάσιμες ἡμέρες. Ἔπειτα ὅμως αὐτόν τόν ἀριθμό πρέπει νά τόν πολλαπλασιάσουμε μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πού χρησιμοποιοῦνται κάθε μέρα ταυτόχρονα καί ἀπό κοινοῦ στό ἴδιο προτσές ἐργασίας. Ἄν ὁ ἀριθμός αὐτός ἦταν λχ. 10, τότε τό βδομαδιάτικο σύνολο = 60 × 10 = 600 ὧρες καί μιά περίοδος ἐργασίας 5 ἑβδομάδων = 600 × 5 = 3000 ὧρες. Ἑπομένως, μέ ἴσο σέ μέγεθος τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί μέ ἴσο σέ μέγεθος τήν ἐργάσιμη ἡμέρα χρησιμοποιοῦνται ἴσα σέ μέγεθος μεταβλητά κεφάλαια, ὅταν στό ἴδιο χρονικό διάστημα μπαίνουν σέ κίνηση ἴσες σέ μέγεθος μάζες ἐργατικῆς δύναμης (μιά ἐργατική δύναμη ἴσης τιμῆς πολλαπλασιασμένη μέ τόν ἴδιο ἀριθμό).

Ἄς ἐπιστρέψουμε τώρα στά ἀρχικά μας παραδείγματα. Καί στίς δυό περιπτώσεις *A* καί *B* χρησιμοποιοῦνται ὅλες τίς ἑβδομάδες τοῦ χρόνου ἴσα σέ μέγεθος μεταβλητά κεφάλαια, 100 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα. Ἑπομένως τά χρησιμοποιηθέντα μεταβλητά κεφάλαια πού λειτουργοῦν πραγματικά στό προτσές ἐργασίας εἶναι ἴσα, τά προκαταβλημένα ὅμως μεταβλητά κεφάλαια εἶναι πέρα γιά πέρα ἄνισα. Στήν περίπτωση *A* προκαταβάλλονται γιά κάθε 5 ἑβδομάδες 500 λίρ. στ., ἀπό τίς ὁποῖες κάθε ἑβδομάδα χρησιμοποιοῦνται 100 λίρ. στ. Στήν περίπτωση *B* πρέπει στήν πρώτη περίοδο τῶν 5 ἑβδομάδων νά προκαταβληθοῦν 5000 λίρ. στ., ἀπό τίς ὁποῖες ὅμως χρησιμοποιοῦνται μόνο 100 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα, δηλ. στίς 5 ἑβδομάδες μόνο 500 λίρ. στ. = $^1/_{10}$ τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Στή δεύτερη περίοδο τῶν 5 ἑβδομάδων πρέπει νά προκαταβληθοῦν 4500 λίρ. στ., θά χρησιμοποιηθοῦν ὅμως μόνο 500 λίρ. στ. κ. ο. κ. Τό μεταβλητό κεφάλαιο, πού προκαταβάλλεται γιά μιά καθορισμένη χρονική περίοδο, μετατρέπεται σέ χρησιμοποιούμενο, δηλ. σέ μεταβλητό κεφάλαιο πού πραγματικά λειτουργεῖ καί δρᾶ, μόνο στό μέτρο πού μπαίνει πραγματικά στά τμήματα ἐκείνης τῆς χρονικῆς περιόδου, πού καλύπτονται ἀπό τό προτσές ἐργασίας, καί λειτουργεῖ πραγματικά στό προτσές ἐργασίας. Στό ἐνδιάμεσο χρονικό διάστημα, στό ὁποῖο προκαταβάλλεται ἕνα μέρος του γιά νά χρησιμοποιηθεῖ μόνο σέ κατοπινό χρονικό διάστημα, τό μέρος αὐτό εἶναι σάν νά μήν ὑπάρχει γιά τό προτσές τῆς ἐργασίας καί γιαυτό δέν ἀσκεῖ καμιά ἐπίδραση οὔτε στό σχηματισμό τῆς ἀξίας, οὔτε στό σχηματισμό τῆς ὑπεραξίας. Αὐτό γίνεται λχ. μέ τό κεφάλαιο *A* τῶν 500 λιρ. στ. Ἔχει προκαταβληθεῖ ὁλόκληρο γιά 5 ἑβδομάδες, ὅμως στό προτσές ἐργασίας μπαίνουν διαδοχικά ἀπ' αὐτό κάθε ἑβδομάδα μόνο 100 λίρ. στ. Τήν πρώτη

ἑβδομάδα χρησιμοποιεῖται ἀπ' αὐτό τό $^1/_5$· τά $^4/_5$ ἔχουν προκαταβληθεῖ χωρίς νά χρησιμοποιοῦνται, μόλο πού πρέπει νά ὑπάρχουν ἀποθεματοποιημένα, ἑπομένως καί προκαταβλημένα γιά τό προτσές ἐργασίας τῶν ἑπόμενων 4 ἑβδομάδων.

Τά περιστατικά, πού τροποποιοῦν τή σχέση ἀνάμεσα στό προκαταβλημένο καί στό χρησιμοποιούμενο μεταβλητό κεφάλαιο, ἐπιδροῦν στήν παραγωγή ὑπεραξίας — μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας — μόνο ἐφόσον καί μόνο μέ τό ὅτι μεταβάλλουν τήν ποσότητα τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, πού μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ πραγματικά στή διάρκεια μιᾶς καθορισμένης χρονικῆς περιόδου, λχ. μέσα σέ 1 ἑβδομάδα, 5 ἑβδομάδες κλπ. Τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο λειτουργεῖ σάν μεταβλητό κεφάλαιο μόνο ἐφόσο καί μόνο κατά τή διάρκεια πού χρησιμοποιεῖται πραγματικά· ὄχι ὅμως κατά τό χρονικό διάστημα, πού ἐνῶ ἔχει προκαταβληθεῖ μένει σάν ἀπόθεμα χωρίς νά χρησιμοποιεῖται. Ὅλα ὅμως τά περιστατικά, πού τροποποιοῦν τή σχέση ἀνάμεσα στό προκαταβλημένο καί στό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο, συνοψίζονται στή διαφορά τῶν περιόδων περιστροφῆς (πού καθορίζεται ἀπό τή διαφορά εἴτε τῆς περιόδου ἐργασίας, εἴτε τῆς περιόδου κυκλοφορίας, εἴτε καί τῶν δυό μαζί). Ὁ νόμος τῆς παραγωγῆς ὑπεραξίας λέει πώς μέ ἴσο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἴσες μάζες λειτουργοῦντος μεταβλητοῦ κεφαλαίου παράγουν ἴσες μάζες ὑπεραξίας. Ἄν λοιπόν τά κεφάλαια *A* καί *B* σέ ἴσα χρονικά διαστήματα καί μέ ἴσο ποσοστό ὑπεραξίας χρησιμοποιοῦν ἴσες μάζες μεταβλητοῦ κεφαλαίου, θά πρέπει νά παράγουν σέ ἴσα χρονικά διαστήματα ἴσες μάζες ὑπεραξίας, ὅσο κι ἄν διαφέρει ἡ σχέση αὐτοῦ τοῦ χρησιμοποιούμενου σέ ὁρισμένη χρονική περίοδο μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρός τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ κατά τήν ἴδια περίοδο, ἑπομένως, ὅσο κι ἄν διαφέρει καί ἡ σχέση τῶν παραγμένων μαζῶν ὑπεραξίας ὄχι πρός τό χρησιμοποιημένο, ἀλλά πρός τό ἐν γένει προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο. Ἡ διαφορά αὐτῆς τῆς σχέσης ἀντί νά ἀντιφάσκει μέ τούς νόμους πού ἀναπτύξαμε σχετικά μέ τήν παραγωγή ὑπεραξίας, ἀντίθετα, τούς ἐπιβεβαιώνει καί ἀποτελεῖ ἀναπόφευχτη συνέπειά τους.

Ἄς ἐξετάσουμε τίς πρῶτες πέντε ἑβδομάδες παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου *B*. Στό τέλος τῆς 5ης ἑβδομάδας ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ καί καταναλωθεῖ 500 λίρ. στ. Ἡ νεοδημιουργημένη ἀξία εἶναι = 1000 λίρ. στ., ἑπομένως $\frac{500v}{500\mu} = 100\%$. Ἀκριβῶς ὅπως καί στό κεφάλαιο *A*. Τό γεγονός ὅτι στό κεφάλαιο *A* ἡ ὑπεραξία πραγματοποιεῖται μαζί μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, ἐνῶ στό κεφάλαιο *B* ὄχι — δέ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἐφόσον πρόκειται γιά τήν ὥρα μόνο γιά τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας καί γιά τή σχέση της πρός τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ κατά τήν παραγωγή της. Ἄν ἀντίθετα γιά τό κεφάλαιο *B* ὑπολογίσουμε τή σχέση τῆς ὑπεραξίας ὄχι πρός τό μέρος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου τῶν 5000 λιρ. στ. πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ, ἑπομένως καί καταναλωθεῖ κατά τήν παραγωγή της, ἀλλά πρός αὐτό τό ἴδιο τό προκαταβλημένο συνολικό κεφάλαιο, τότε ἔχουμε

$\frac{500v}{5000\mu} = \frac{1}{10} = 10\%$. Ἄρα ἔχουμε γιά τό κεφάλαιο *B* 10% καί γιά τό κεφάλαιο *A* 100%, δηλ. δέκα φορές περισσότερο. Ἄν μέ βάση αὐτά μᾶς λέγανε: αὐτή ἡ διαφορά στό ποσοστό τῆς ὑπαραξίας γιά ἰσομεγέθη κεφάλαια, πού ἔχουν βάλει σέ κίνηση ἴσες ποσότητες ἐργασίας, καί μάλιστα ἐργασίας πού διαιρεῖται κατά ἴσα μέρη σέ πληρωμένη καί ἀπλήρωτη ἐργασία, ἀντιφάσκει στούς νόμους παραγωγῆς τῆς ὑπεραξίας, — τότε ἡ ἀπάντηση θἆταν ἁπλή καί θά δινόταν μέ μιά ἁπλή ματιά στίς πραγματικές σχέσεις: στήν περίπτωση *A* ἡ [σχέση] τους ἐκφράζει τό πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, δηλ. τή σχέση τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει παραχθεῖ κατά τή διάρκεια 5 ἑβδομάδων ἀπό ἕνα μεταβλητό κεφάλαιο 500 λιρ. στ. πρός αὐτό τό μεταβλητό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. Στήν περίπτωση *B*, ἀντίθετα, ὁ ὑπολογισμός γίνεται μέ τέτιο τρόπο, πού δέν ἔχει καμιά σχέση οὔτε μέ τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας, οὔτε μέ τόν ἀντίστοιχό της καθορισμό τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας. Οἱ 500 λίρ. στ. ὑπεραξία, πού ἔχουν παραχθεῖ μέ μεταβλητό κεφάλαιο 500 λιρ. στ., δέν ὑπολογίζονται ἐδῶ σέ σχέση μέ τίς 500 λίρ. στ. μεταβλητό κεφάλαιο, πού προκαταβάλλεται κατά τήν παραγωγή τους, ἀλλά σέ σχέση μέ ἕνα κεφάλαιο 5000 λιρ. στ., πού τά $^9/_{10}$ του, οἱ 4500 λίρ. στ., δέν ἔχουν καμιά δουλιά μέ τήν παραγωγή αὐτῆς τῆς ὑπεραξίας τῶν 500 λιρ. στ. καί πού ἀντίθετα πρόκειται νά λειτουργήσουν μόνο σιγά-σιγά, στήν πορεία τῶν ἑπόμενων 45 ἑβδομάδων, δηλ. δέν ὑπάρχουν καθόλου γιά τήν παραγωγή τῶν πρώτων 5 ἑβδομάδων, γιά τήν ὁποία καί μόνο πρόκειται ἐδῶ. Στήν περίπτωση αὐτή λοιπόν ἡ διαφορά στό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τοῦ *A* καί τοῦ *B* δέ δημιουργεῖ κανένα πρόβλημα.

Ἄς συγκρίνουμε τώρα τά χρονιάτικα ποσοστά τῆς ὑπεραξίας γιά τά κεφάλαια *B* καί *A*. Γιά τό κεφάλαιο *B* ἔχουμε $\frac{5000v}{5000\mu} = 100\%$, γιά τό κεφάλαιο *A* $\frac{5000v}{500\mu} = 1000\%$. Ἡ σχέση ὅμως τῶν ποσοστῶν τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἡ ἴδια, ὅπως καί προηγούμενα. Ἐκεῖ εἴχαμε:

$$\frac{\text{Ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τοῦ κεφαλαίου } B}{\text{Ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τοῦ κεφαλαίου } A} = \frac{10\%}{100\%},$$ καί τώρα ἔχουμε:

$$\frac{\text{Χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τοῦ κεφαλαίου } B}{\text{Χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τοῦ κεφαλαίου } A} = \frac{100\%}{1000\%}$$

ἀλλά $\frac{10\%}{100\%} = \frac{100\%}{1000\%}$ δηλ. ἔχουμε τήν ἴδια σχέση πού εἴχαμε καί προηγούμενα.

Ὅμως τό πρόβλημα ἔχει τώρα ἀντιστραφεῖ. Τό χρονιάτικο ποσοστό τοῦ κεφαλαίου *B*: $\frac{5000v}{5000\mu} = 100\%$ δέν παρουσιάζει ἀπολύτως καμιά παρέκκλιση — δέν παρουσιάζει κάν τήν ἐπίφαση μιᾶς παρέκκλισης — ἀπό τούς γνωστούς μας νόμους γιά τήν παραγωγή καί γιά τό ἀντίστοιχό της ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους

ἔχουν προκαταβληθεῖ καί καταναλωθεῖ παραγωγικά 5000_μ, πού ἔχουν παραγάγει 5000_v. Συνεπῶς, τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι τό προηγούμενο κλάσμα $\frac{5000v}{5000\mu} = 100\%$. Τό χρονιάτικο ποσοστό συμφωνεῖ μέ τό πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Ὥστε αὐτή τή φορά ἐκεῖνο πού παρουσιάζει τήν ἀνωμαλία δέν εἶναι ὅπως πρῶτα τό κεφάλαιο *B*, ἀλλά τό κεφάλαιο *A*, καί τήν ἀνωμαλία αὐτή πρέπει νά τήν ἐξηγήσουμε.

Ἔχουμε ἐδῶ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας $\frac{5000v}{500\mu} = 1000\%$. Ἄν ὅμως στήν πρώτη περίπτωση οἱ 500_v, τό προϊόν 5 ἑβδομάδων, ὑπολογίστηκαν σέ σχέση μέ ἕνα προκαταβλημένο κεφάλαιο 5000 λιρ. στ., ἀπό τίς ὁποῖες τά $^9/_{10}$ δέν εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ στήν παραγωγή αὐτῆς τῆς ὑπεραξίας, τώρα οἱ 5000_v ὑπολογίζονται σέ σχέση μέ τίς 500_μ, δηλ. μόνο σέ σχέση μέ τό $^1/_{10}$ τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού χρησιμοποιήθηκε πραγματικά στήν παραγωγή 5000_v, ἐπειδή οἱ 5000_v εἶναι τό προϊόν ἑνός κεφαλαίου 5000 πού ἔχει καταναλωθεῖ παραγωγικά μέσα σέ 50 ἑβδομάδες, καί ὄχι ἑνός κεφαλαίου 500 λιρ. στ. πού ἔχει καταναλωθεῖ κατά τή διάρκεια μιᾶς μονάχα περιόδου 5 ἑβδομάδων. Στήν πρώτη περίπτωση ἡ παραγμένη κατά τή διάρκεια 5 ἑβδομάδων ὑπεραξία ὑπολογίστηκε σέ σχέση μέ ἕνα κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά 50 ἑβδομάδες, δηλ. δέκα φορές μεγαλύτερο ἀπό τό κεφάλαιο πού ἔχει καταναλωθεῖ κατά τή διάρκεια τῶν 5 ἑβδομάδων. Τώρα ἡ ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ μέσα σέ 50 ἑβδομάδες ὑπολογίζεται σέ σχέση μέ ἕνα κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά 5 ἑβδομάδες, δηλ. πού εἶναι δέκα φορές μικρότερο ἀπό τό κεφάλαιο πού ἔχει καταναλωθεῖ μέσα σέ 50 ἑβδομάδες.

Τό κεφάλαιο *A* τῶν 500 λιρ. στ. δέν προκαταβάλλεται ποτέ γιά περισσότερες ἀπό 5 ἑβδομάδες. Στό τέλος τῶν 5 ἑβδομάδων ἐπαναρέει καί, πραγματοποιώντας δέκα περιστροφές στή διάρκεια τοῦ ἔτους, μπορεῖ νά ἐπαναλάβει δέκα φορές τό ἴδιο προτσές. Ἀπό τά παραπάνω βγαίνουν δυό πράγματα:

Πρῶτο: Τό προκαταβλημένο κεφάλαιο *A* εἶναι μόνο πέντε φορές μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται συνεχῶς στό προτσές παραγωγῆς μιᾶς ἑβδομάδας. Ἀντίθετα, τό κεφάλαιο *B*, πού περιστρέφεται μόνο μιά φορά μέσα σέ 50 ἑβδομάδες, πού ἑπομένως πρέπει ἐπίσης νάχει προκαταβληθεῖ γιά 50 ἑβδομάδες, εἶναι 50 φορές μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος του, πού μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖται συνεχῶς μέσα σέ μιά ἑβδομάδα. Γιαυτό ἡ περιστροφή τροποποιεῖ τή σχέση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο, πού προκαταβάλλεται γιά τό προτσές παραγωγῆς κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, καί στό κεφάλαιο, πού μπορεῖ καί χρησιμοποιεῖται διαρκῶς γιά μιά καθορισμένη περίοδο παραγωγῆς, λχ. γιά μιά ἑβδομάδα. Κι αὐτό μᾶς δίνει τήν πρώτη περίπτωση, ὅπου ἡ ὑπεραξία 5 ἑβδομάδων δέ λογαριάζεται σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται κατά τή διάρκεια αὐτῶν τῶν 5 ἑβδομάδων, ἀλλά σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται κατά τή διάρκεια 50 ἑβδομάδων καί πού εἶναι δέκα φορές μεγαλύτερο.

Δεύτερο: Ἡ περίοδος περιστροφῆς τῶν 5 ἑβδομάδων τοῦ κεφαλαίου *A* ἀποτελεῖ μόνο τό $^1/_{10}$ τοῦ χρόνου, γιαυτό ὁ χρόνος περιλαβαίνει 10 τέτιες περίοδες περιστροφῆς, στίς ὁποῖες χρησιμοποιεῖται ὁλοένα καί ἀπό τήν ἀρχή κεφάλαιο *A* 500 λιρ. στ. Τό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο εἶναι ἐδῶ ἴσο μέ τό κεφάλαιο πού προκαταβάλλεται γιά 5 ἑβδομάδες, πολλαπλασιασμένο μέ τόν ἀριθμό τῶν περιόδων περιστροφῆς στή διάρκεια ὅλου τοῦ ἔτους. Τό χρησιμοποιούμενο κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους κεφάλαιο εἶναι = 500 × 10 = 5000 λίρ στ. Τό κεφάλαιο πού προκαταβάλλεται κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους $= \frac{5000}{10} =$ = 500 λίρ. στ. Πράγματι, παρά τό γεγονός ὅτι οἱ 500 λίρ στ. ξαναχρησιμοποιοῦνται πάντα ἀπό τήν ἀρχή, κάθε 5 ἑβδομάδες, δέν προκαταβάλλονται ποτέ περισσότερες ἀπό αὐτές τίς ἴδιες 500 λίρ. στ. Ἀπό τήν ἄλλη, στήν περίπτωση τοῦ κεφαλαίου *B* εἶναι ἀλήθεια πώς κατά τή διάρκεια 5 ἑβδομάδων χρησιμοποιοῦνται καί προκαταβάλλονται γι' αὐτές τίς 5 ἑβδομάδες μόνο 500 λίρ. στ. Ἐπειδή ὅμως ἐδῶ ἡ περίοδος περιστροφῆς = 50 ἑβδομάδες, τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους εἶναι ἴσο μέ τό κεφάλαιο πού προκαταβάλλεται ὄχι γιά κάθε 5 ἑβδομάδες, ἀλλά γιά 50 ἑβδομάδες. Ἡ μάζα ὅμως τῆς ὑπεραξίας πού παράγεται σ' ὅλο τό χρόνο καθορίζεται, μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, σύμφωνα μέ τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, καί ὄχι σύμφωνα μέ τό κεφάλαιο πού προκαταβλήθηκε κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους. Ἑπομένως, γιά τό κεφάλαιο αὐτό τῶν 5000 λιρ. στ., πού περιστρέφεται μιά φορά, ἡ μάζα αὐτή τῆς ὑπεραξίας δέν εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι εἶναι γιά τό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. πού περιστρέφεται δέκα φορές, καί εἶναι τόσο μεγάλη, μόνο καί μόνο ἐπειδή τό ἴδιο τό κεφάλαιο πού περιστρέφεται μιά φορά τό χρόνο εἶναι δέκα φορές μεγαλύτερο ἀπό τό κεφάλαιο πού περιστρέφεται δέκα φορές τό χρόνο.

Τό μεταβλητό κεφάλαιο πού περιστράφηκε κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους — ἑπομένως τό μέρος τοῦ χρονιάτικου προϊόντος ἤ ἀκόμα τῆς χρονιάτικης δαπάνης πού εἶναι ἴση μ' αὐτό τό μέρος — εἶναι τό μεταβλητό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε πραγματικά, πού καταναλώθηκε παραγωγικά κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους. Συνεπῶς, ὅταν εἶναι ἴσα τό μεταβλητό κεφάλαιο *A* πού περιστράφηκε στή διάρκεια τοῦ ἔτους καί τό μεταβλητό κεφάλαιο *B* πού περιστράφηκε στή διάρκεια τοῦ ἔτους καί ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ κάτω ἀπό ἴσους ὅρους ἀξιοποίησης, ἄν δηλ. τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἴσο καί γιά τά δυό κεφάλαια, τότε ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει παραχθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους πρέπει νά εἶναι ἴση καί γιά τά δυό κεφάλαια· συνεπῶς, — ἐπειδή εἶναι ἴσες οἱ μάζες κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκαν — πρέπει νά εἶναι ἴσο καί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας πού ὑπολογίζεται μέ βάση ὅλο τό ἔτος, ἐφόσον ἐκφράζεται μέ τόν τύπο:

$$\frac{\text{μάζα τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει παραχθεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους}}{\text{μεταβλητό κεφάλαιο πού ἔχει περιστραφεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους}}.$$ Ἤ, γιά

νά ἐκφραστοῦμε γενικά: "Οποιο κι ἄν εἶναι τό σχετικό μέγεθος τῶν μεταβλητῶν κεφαλαίων πού περιστράφηκαν, τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τους πού ἔχει παραχθεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους καθορίζεται ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας πού δίναν τά ἀντίστοιχα κεφάλαια, ἐργαζόμενα μέσες περίοδες (λχ. κατά τό βδομαδιάτικο ἤ καθημερινό μέσο ὅρο).

Αὐτό εἶναι τό μοναδικό πόρισμα πού βγαίνει ἀπό τούς νόμους τῆς παραγωγῆς ὑπεραξίας καί τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας.

"Ας δοῦμε λοιπόν παρακάτω τί ἐκφράζει ἡ σχέση:

$$\frac{\text{κεφάλαιο πού περιστράφηκε στή διάρκεια τοῦ ἔτους}}{\text{προκαταβλημένο κεφάλαιο}}$$

(ὁπότε, ὅπως εἴπαμε, παίρνουμε ὑπόψη μόνο τό μεταβλητό κεφάλαιο). Ἡ διαίρεση μᾶς δίνει τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ μέσα σ' ἕνα χρόνο.

Γιά τό κεφάλαιο *A* ἔχουμε:

$$\frac{\text{5000 λίρ. στ. κεφάλαιο πού περιστράφηκε στή διάρκεια τοῦ ἔτους}}{\text{500 λίρ. στ. προκαταβλημένο κεφάλαιο}}$$

Γιά τό κεφάλαιο *B*:

$$\frac{\text{5000 λίρ. στ. κεφάλαιο πού περιστράφηκε στή διάρκεια τοῦ ἔτους}}{\text{5000 λίρ. στ. προκαταβλημένο κεφάλαιο}}$$

Καί στίς δυό σχέσεις ὁ ἀριθμητής ἐκφράζει τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, πολλαπλασιασμένο ἐπί τόν *ἀριθμό* τῶν περιστροφῶν: γιά τό *A* 500 × 10, γιά τό *B* 5000 × 1, ἤ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, πολλαπλασιασμένο ἐπί τό κλάσμα τοῦ *χρόνου* περιστροφῆς, ἀντιστραμμένο καί ὑπολογισμένο γιά ἕνα ἔτος. Ὁ χρόνος περιστροφῆς γιά τό *A* εἶναι $^1/_{10}$ τοῦ ἔτους· τό ἀντιστραμμένο κλάσμα τοῦ χρόνου περιστροφῆς εἶναι $\frac{10}{1}$ τοῦ ἔτους, δηλ. $500 \times \frac{10}{1} = 5000$: γιά τό *B* $5000 \times \frac{1}{1} = 5000$. Ὁ παρονομαστής ἐκφράζει τό περιστραμμένο κεφάλαιο, πολλαπλασιασμένο μέ τό ἀντιστραμμένο κλάσμα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν περιστροφῶν· γιά τό *A* 5000 × $^1/_{10}$, γιά τό *B* 5000 × $^1/_1$.

Οἱ ἀντίστοιχες μάζες ἐργασίας (ἄθροισμα τῆς πληρωμένης καί ἀπλήρωτης ἐργασίας), οἱ ὁποῖες ἔχουν μπεῖ σέ κίνηση ἀπό τά δυό μεταβλητά κεφάλαια πού περιστράφηκαν στή διάρκεια τοῦ ἔτους, εἶναι ἐδῶ ἴσες, ἐπειδή εἶναι ἴσα τά ἴδια τά κεφάλαια πού περιστράφηκαν, ὅπως εἶναι ἴσα καί τά ποσοστά τῆς ἀξιοποίησής τους.

Ἡ σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, πού περιστράφηκε στή διάρκεια τοῦ ἔτους, πρός τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο δείχνει: 1) Τή σχέση τοῦ κεφαλαίου, πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ, πρός τό μεταβλητό κεφάλαιο, πού χρησιμοποιήθηκε μέσα σέ μιά καθορισμένη περίοδο ἐργασίας. "Αν ὁ ἀριθμός τῶν περιστροφῶν = 10, ὅπως συμβαίνει στήν περίπτωση *A*, κι ἄν ὑποθέσουμε πώς τό ἔτος ἔχει 50 ἑβδομάδες, τότε ὁ χρόνος περιστροφῆς εἶναι 5 ἑβδομάδες. Γιά τίς 5 αὐτές

ἑβδομάδες πρέπει νά προκαταβληθεῖ μεταβλητό κεφάλαιο, καί τό προκαταβλημένο γιά 5 ἑβδομάδες κεφάλαιο πρέπει νά εἶναι 5 φορές μεγαλύτερο ἀπό τό μεταβλητό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται μέσα σέ μιά ἑβδομάδα. Δηλαδή μόνο τό $^1/_5$ τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου (πού ἐδῶ εἶναι 500 λίρ. στ.) μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ μέσα σέ μιά ἑβδομάδα. Ἀντίθετα, στήν περίπτωση τοῦ κεφαλαίου *B*, ὅπου ὁ ἀριθμός τῶν περιστροφῶν $= \frac{1}{1}$ ὁ χρόνος περιστροφῆς = 1 χρόνος = 50 ἑβδομάδες. Ἑπομένως, ἡ σχέση τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου πρός τό κεφάλαιο, πού χρησιμοποιεῖται κάθε ἑβδομάδα εἶναι 50: 1. "Αν ἦταν ἴδια ἡ σχέση γιά τόν *B*, ὅπως καί γιά τόν *A*, τότε ὁ *B* θἄπρεπε νά τοποθετεῖ στήν ἐπιχείρηση κάθε ἑβδομάδα 1000 ἀντί 100 λίρ. στ. — 2) Ἀπ' ὅλα αὐτά βγαίνει πώς ὁ *B* χρησιμοποίησε ἕνα κεφάλαιο δέκα φορές μεγαλύτερο (5000 λίρ. στ.), ἀπ' ὅ,τι ὁ *A*, γιά νά βάλει σέ κίνηση τήν ἴδια μάζα μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ἐπομένως, — μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας — καί τήν ἴδια μάζα ἐργασίας (πληρωμένη καί ἀπλήρωτη), ἐπομένως, καί γιά νά παραγάγει στή διάρκεια τοῦ ἔτους τήν ἴδια μάζα ὑπεραξίας. Τό πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας δέν ἐκφράζει τίποτα ἄλλο, παρά τή σχέση ἀνάμεσα στό μεταβλητό κεφάλαιο, πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ κατά τή διάρκεια ὁρισμένου χρονικοῦ διαστήματος, καί στήν ὑπεραξία, πού ἔχει παραχθεῖ στό ἴδιο χρονικό διάστημα· ἤ τή μάζα τῆς ἀπλήρωτης ἐργασίας, πού βάζει σέ κίνηση τό μεταβλητό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε κατά τή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος. Δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά δουλιά μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, πού ἄν καί προκαταβλήθηκε δέ χρησιμοποιεῖται στό χρονικό αὐτό διάστημα, γιαυτό δέν ἔχει ἐπίσης καμιά δουλιά μέ τίς τροποποιήσεις καί τίς διαφορές πού προκαλεῖ ἡ περίοδος περιστροφῆς γιά διάφορα κεφάλαια στή σχέση ἀνάμεσα στό μέρος τους, πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά ὁρισμένο χρονικό διάστημα, καί στό μέρος τους, πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ κατά τό ἴδιο χρονικό διάστημα.

Ἀπ' ὅσα ἀναπτύξαμε ὥς τώρα βγαίνει, ἀντίθετα, πώς τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας μόνο σέ μιά μοναδική περίπτωση συμπίπτει μέ τό πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, πού ἐκφράζει τό βαθμό ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας, καί συγκεκριμένα στήν περίπτωση πού τό προκαταβλημένο κεφάλαιο περιστρέφεται μόνο μιά φορά τό χρόνο, καί γι' αὐτό τό λόγο τό προκαταβλημένο κεφάλαιο εἶναι ἴσο μέ τό περιστραμμένο στή διάρκεια τοῦ ἔτους κεφάλαιο, δηλ. ἡ σχέση τῆς μάζας τῆς ὑπεραξίας, πού ἔχει παραχθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, πρός τό κεφάλαιο, πού χρησιμοποιήθηκε γι' αὐτή τήν παραγωγή κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, συμπίπτει καί εἶναι ταυτόσημη μέ τή σχέση τῆς μάζας τῆς ὑπεραξίας, πού ἔχει παραχθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, πρός τό κεφάλαιο, πού προκαταβλήθηκε κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους.

A. Τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἴσο:

$$\frac{\text{μάζα τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει παραχθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους}}{\text{προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο}}$$

. Ἡ μάζα

ὅμως τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει παραχθεῖ μέσα σ' ἕνα χρόνο εἶναι ἴση μέ τό πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, πολλαπλασιασμένο μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν παραγωγή της. Τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν παραγωγή τῆς χρονιάτικης μάζας ὑπεραξίας εἶναι ἴσο μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, πολλαπλασιασμένο μέ τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν του, πού θά τόν δηλώσουμε μέ τό ν. Ἔτσι ὁ τύπος *Α* μετατρέπεται στό:

Β. Τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἴσο:

$$\frac{\text{πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας} \times \text{τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο} \times \nu}{\text{προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο}}.$$

Λογουχάρη, γιά τό κεφάλαιο $B = \frac{100\% \times 5000 \times 1}{5000}$, ἤ 100%. Μόνο ὅταν τό $\nu = 1$, δηλ. ὅταν τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο περιστρέφεται μόνο μιά φορά τό χρόνο, δηλ. εἶναι ἴσο μέ τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε ἤ περιστράφηκε στή διάρκεια τοῦ ἔτους, τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἴσο μέ τό πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας.

Ἄν τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τό δηλώσουμε μέ Y', τό πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας μέ υ', τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο μέ μ καί τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν μέ ν, τότε ἔχουμε: $Y' = \frac{\upsilon'\mu\nu}{\mu} = \upsilon'\ \nu$· δηλ. $Y' = \upsilon'\ \nu$ καί εἶναι $= \upsilon'$ μόνο ὅταν τό $\nu = 1$, δηλ. $Y' = \upsilon' \times 1 = \upsilon'$.

Ἀπό τά παραπάνω βγαίνει ἀκόμα πώς τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι πάντα $= \upsilon'\ \nu$, δηλ. εἶναι ἴσο μέ τό πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας πού παράγει σέ μιά περίοδο περιστροφῆς τό μεταβλητό κεφάλαιο, τό καταναλωμένο κατά τήν περίοδο αὐτή, πολλαπλασιασμένο ἐπί τόν ἀριθμό τῶν περιστροφῶν αὐτοῦ τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, ἤ (πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο) πολλαπλασιασμένο ἐπί τό ἀντιστραμμένο κλάσμα τοῦ χρόνου περιστροφῆς του, ὑπολογισμένο μέ βάση τό ἔτος σάν μονάδα. (Ἄν τό μεταβλητό κεφάλαιο περιστρέφεται δέκα φορές μέσα σ' ἕνα ἔτος, τότε ὁ χρόνος περιστροφῆς του $= {}^{1}/_{10}$· ἑπομένως τό ἀντιστραμμένο κλάσμα τοῦ χρόνου του περιστροφῆς $= \frac{10}{1} = 10$.)

Βγαίνει ἐπίσης: $Y' = \upsilon'$, ὅταν τό $\nu = 1$. Τό Y' εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό υ', ὅταν τό ν εἶναι μεγαλύτερο ἀπό 1, δηλ. ὅταν τό προκαταβλημένο κεφάλαιο περιστρέφεται περισσότερο ἀπό μιά φορά τό χρόνο ἤ ὅταν τό περιστραμμένο κεφάλαιο εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό προκαταβλημένο.

Τέλος, τό Y' εἶναι μικρότερο ἀπό τό υ' ὅταν τό ν εἶναι μικρότερο ἀπό τό 1, δηλ. ὅταν τό περιστραμμένο στή διάρκεια τοῦ ἔτους κεφάλαιο ἀποτελεῖ μέρος μόνο τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, ἄρα ὅταν ἡ περίοδος περιστροφῆς διαρκεῖ πάνω ἀπό ἕνα χρόνο.

Ἄς σταθοῦμε λίγο στήν τελευταία περίπτωση.

Κρατοῦμε ὅλες τίς προϋποθέσεις τοῦ προηγούμενου παραδείγματός μας, μόνο πού τήν περίοδο περιστροφῆς τήν παρατείνουμε σέ 55 ἑβδομάδες. Τό προτσές ἐργασίας ἀπαιτεῖ κάθε ἑβδομάδα 100 λίρ. στ. μεταβλητό κεφάλαιο, δηλ. 5500 λίρ. στ. γιά τήν περίοδο περιστροφῆς, καί παράγει τήν ἑβδομάδα 100_{υ}: ἄρα τό υ' εἶναι ὅπως καί πρίν 100%. Ὁ ἀριθμός περιστροφῶν ν εἶναι ἐδῶ $= \frac{50}{55} = \frac{10}{11}$, ἐπειδή ὁ χρόνος περιστροφῆς εἶναι $1 + {}^{1}/_{10}$ τοῦ ἔτους (τό ἔτος τό ὑπολογίζουμε πρός 50 ἑβδομάδες), $= \frac{11}{10}$ τοῦ ἔτους.

Τό $Y' = \frac{100\% \times 5500 \times {}^{10}/_{11}}{5500} = 100 \times \frac{10}{11} = \frac{1000}{11} = 90\frac{10}{11}\ \%$, δηλ. μικρότερο ἀπό 100%. Πράγματι, ἄν τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἦταν 100%, θάπρεπε 5500_{μ} μέσα σ' ἕνα χρόνο νά παράγουν 5500_{υ}, ἐνῶ γιά τό σκοπό αὐτό χρειάζονται ${}^{11}/_{10}$ τοῦ χρόνου. Οἱ 5500_{μ} παράγουν κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου μόνο 5000_{υ}, ἄρα τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας $= \frac{5000\,\upsilon}{5500\,\mu} = \frac{10}{11} = 90\frac{10}{11}\ \%$.

Τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἤ ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στήν ὑπεραξία, πού παράγεται κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, καί στό μεταβλητό κεφάλαιο, *πού προκαταβλήθηκε* συνολικά (σέ διάκριση ἀπό τό μεταβλητό κεφάλαιο *πού περιστράφηκε* κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους), δέν εἶναι ἑπομένως ἁπλῶς ὑποκειμενική σύγκριση, ἀλλά ἡ ἴδια ἡ πραγματική κίνηση τοῦ κεφαλαίου προκαλεῖ αὐτή τήν ἀντιπαράθεση. Γιά τόν κάτοχο τοῦ κεφαλαίου *Α* ἔχει ἐπιστρέψει στό τέλος τοῦ χρόνου τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιό του, = 500 λίρ. στ., καί ἐπιπλέον 5000 λίρ. στ. ὑπεραξία. Τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου του δέν ἐκφράζεται ἀπό τή μάζα τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει χρησιμοποιήσει κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, ἀλλά ἀπό τή μάζα τοῦ κεφαλαίου πού περιοδικά ἐπιστρέφει σ' αὐτόν. Γιά τό προκείμενο ζήτημα δέν ἔχει καμιά σημασία ἄν στό τέλος τοῦ χρόνου τό κεφάλαιο ὑπάρχει ἐνμέρει σάν παραγωγικό ἀπόθεμα καί ἐνμέρει σάν ἐμπορευματικό ἤ χρηματικό κεφάλαιο, καί σέ ποιά ἀναλογία χωρίζεται σ' αὐτές τίς διάφορες μερίδες. Γιά τόν κάτοχο τοῦ κεφαλαίου *Β* ἔχουν ἐπιστρέψει 5000 λίρ. στ., δηλ. τό προκαταβλημένο κεφάλαιό του, καί ἐπιπλέον 5000 λίρ. στ. ὑπεραξία. Γιά τόν κάτοχο τοῦ κεφαλαίου *Γ* (τοῦ τελευταίου κεφαλαίου τῶν 5500 λιρ. στ. πού ἐξετάσαμε) ἔχουν παραχθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους 5000 λίρ. στ. ὑπεραξία (δαπάνησε 5000 λίρ. στ. μέ ποσοστό ὑπεραξίας 100%), ἀλλά δέν ἔχει ἀκόμα ἐπιστρέψει τό προκαταβλημένο κεφάλαιό του, ὅπως δέν ἔχει ἐπιστρέψει καί ἡ παραγμένη ὑπεραξία του.

Τό $Y' = \upsilon'\ \nu$ ἐκφράζει τό γεγονός ὅτι τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας πού ἰσχύει γιά τό μεταβλητό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε κατά τή διάρκεια μιᾶς περιόδου περιστροφῆς:

$$\frac{\text{μάζα ὑπεραξίας πού ἔχει παραχθεῖ στή διάρκεια μιᾶς περιόδου περιστροφῆς}}{\text{μεταβλ. κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε στή διάρκεια μιᾶς περιόδ. περιστροφῆς}}$$

πρέπει νά πολλαπλασιαστεῖ μέ τόν ἀριθμό τῶν περιόδων περιστροφῆς ἤ τῶν περιόδων ἀναπαραγωγῆς τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου, μέ τόν ἀριθμό τῶν περιόδων, στίς ὁποῖες ἀνανεώνει τήν κύκλησή του.

Ἔχουμε κιόλας δεῖ στό Βιβλίο Ι, κεφ. 4ο [σελ. 159 — 189] («Ἡ μετατροπή τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο»), καί ἔπειτα στό Βιβλίο Ι, κεφ. 21ο [σελ. 586 — 599] («Ἁπλή ἀναπαραγωγή»), πώς ἡ κεφαλαιακή ἀξία γενικά προκαταβάλλεται καί δέν ξοδεύεται, γιατί ἡ ἀξία αὐτή, ἀφοῦ διανύσει τίς διάφορες φάσεις τῆς κύκλησής της, ἐπιστρέφει ξανά στήν ἀφετηρία της, καί ἐπιστρέφει μάλιστα πλουτισμένη μέ ὑπεραξία. Αὐτό εἶναι πού τῆς δίνει τό χαρακτηρισμό τῆς προκαταβλημένης ἀξίας. Ὁ χρόνος πού περνάει ἀπό τό σημεῖο τῆς ἀφετηρίας της ὥς τό σημεῖο τῆς ἐπιστροφῆς της εἶναι ὁ χρόνος γιά τόν ὁποῖο προκαταβάλλεται. Ὅλη ἡ κύκληση, πού διανύει ἡ κεφαλαιακή ἀξία καί μετριέται μέ τό χρόνο πού μεσολαβεῖ ἀπό τήν προκαταβολή της ὥς τήν ἐπιστροφή της, ἀποτελεῖ τήν περιστροφή της, καί ἡ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιστροφῆς ἀποτελεῖ μιά περίοδο περιστροφῆς. Ὅταν ἔχει διανυθεῖ αὐτή ἡ περίοδος καί τερματιστεῖ ἡ κύκληση, ἡ ἴδια κεφαλαιακή ἀξία μπορεῖ νά ξαναρχίσει τήν ἴδια κύκληση, δηλ. ν' ἀξιοποιεῖται ξανά, νά παράγει ὑπεραξία. Ἄν, ὅπως γίνεται στήν περίπτωση A, τό μεταβλητό κεφάλαιο περιστρέφεται δέκα φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο, τότε στή διάρκεια τοῦ χρόνου μέ τήν ἴδια κεφαλαιακή προκαταβολή παράγεται δέκα φορές ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας πού ἀντιστοιχεῖ σέ μιά περίοδο περιστροφῆς.

Πρέπει νά ἀποσαφηνίσουμε τή φύση τῆς προκαταβολῆς ἀπό τήν ἄποψη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας.

Τό κεφάλαιο A, πού περιστρέφεται δέκα φορές κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, ἔχει προκαταβληθεῖ δέκα φορές κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους. Ξαναπροκαταβάλλεται γιά κάθε καινούργια περίοδο περιστροφῆς. Ταυτόχρονα ὅμως ὁ κεφαλαιοκράτης A κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους δέν προκαταβάλλει ποτέ περισσότερη ἀπό τήν ἴδια κεφαλαιακή ἀξία τῶν 500 λιρ. στ., καί πράγματι δέ διαθέτει ποτέ γιά τό προτσές τῆς παραγωγῆς πού ἐξετάζουμε περισσότερες ἀπό 500 λίρ. στ. Μόλις αὐτές οἱ 500 λίρ. στ. ὁλοκληρώσουν μιά κύκληση, ὁ κεφαλαιοκράτης A τίς βάζει καί ξαναρχίζουν τήν ἴδια κύκληση· ὅπως τό κεφάλαιο σύμφωνα μέ τή φύση του διατηρεῖ τόν κεφαλαιακό χαρακτήρα, ἀκριβῶς ἐπειδή λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο σέ ἐπανειλημμένα προτσές παραγωγῆς. Ἐπίσης δέν προκαταβάλλεται ποτέ γιά περισσότερο ἀπό 5 ἑβδομάδες. Ἄν ἡ περιστροφή κρατᾶ περισσότερο, τότε δέν ἐπαρκεῖ. Ἄν συντομευθεῖ, τότε ἕνα μέρος γίνεται περιττό. Δέν προκαταβάλλονται ἐδῶ δέκα κεφάλαια τῶν 500 λιρ. στ., ἀλλά *ἕνα* κεφάλαιο 500 λιρ. στ. προκαταβάλλεται δέκα φορές σέ διαδοχικά χρονικά διαστήματα. Γι' αὐτό τό λόγο τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας δέ λογαριάζεται μέ βάση ἕνα κεφάλαιο 500 λιρ. στ. πού προκαταβάλλεται δέκα φορές, ἤ μέ βάση 5000 λίρ. στ., ἀλλά μέ βάση ἕνα κεφάλαιο 500 λιρ. στ. πού προκαταβάλλεται μιά φορά· ἀκριβῶς ὅπως 1 τάληρο, πού κυκλοφορεῖ δέκα φορές, ἀντιπροσωπεύει πάντα μόνο ἕνα μοναδικό τάληρο πού βρίσκεται σέ κυκλοφορία, μόλο πού ἐπιτελεῖ τή λειτουργία 10 ταλήρων. Στά χέρια ὅμως πού βρίσκεται, ὕστερα ἀπό κάθε ἀλλαγή χεριῶν, ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ἡ ἴδια ταυτόσημη ἀξία τοῦ 1 ταλήρου.

Ἐπίσης τό κεφάλαιο A σέ κάθε του ἐπιστροφή καθώς καί στήν ἐπιστροφή του στό τέλος τοῦ χρόνου δείχνει πώς ὁ κάτοχός του ἐργάζεται πάντα μόνο μέ τήν ἴδια κεφαλαιακή ἀξία τῶν 500 λιρ. στ. Γιαυτό ἐπιστρέφουν στά χέρια του κάθε φορά μόνο 500 λίρ. στ. Γιαυτό τό προκαταβλημένο κεφάλαιό του δέν εἶναι ποτέ πάνω ἀπό 500 λίρ. στ. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού τό προκαταβλημένο κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. ἀποτελεῖ τόν παρονομαστή τοῦ κλάσματος πού ἐκφράζει τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Γιά τό ποσοστό αὐτό εἴχαμε πιό πάνω τόν τύπο: $Y' = \frac{v'\mu\nu}{\mu} = v'\nu$. Ἐπειδή ὅμως τό πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας $v' = \frac{v}{\mu}$, δηλ. εἶναι ἴσο μέ τή μάζα τῆς ὑπεραξίας, διαιρεμένη μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο πού τήν ἔχει παραγάγει, μποροῦμε στή θέση τοῦ v' ν νά βάλουμε τήν ἀξία τοῦ v', δηλ. $\frac{v}{\mu}$, ὁπότε ἔχουμε τόν ἄλλο τύπο: $Y' = \frac{v\nu}{\mu}$.

Μέ τή δεκαπλή ὅμως περιστροφή του, ἑπομένως καί μέ τή δεκαπλή ἀνανέωση τῆς προκαταβολῆς του, τό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. ἐκτελεῖ τή λειτουργία ἑνός κεφαλαίου δέκα φορές μεγαλύτερου, ἑνός κεφαλαίου 5000 λιρ. στ., ἀκριβῶς ὅπως 500 νομίσματα τοῦ ἑνός ταλήρου, πού κυκλοφοροῦν δέκα φορές τό χρόνο, ἐκτελοῦν τήν ἴδια λειτουργία 5000 τέτιων νομισμάτων, πού κυκλοφοροῦν μόνο μιά φορά.

ΙΙ. Η ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΟΥ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

«Ὁποιαδήποτε κι ἄν εἶναι ἡ κοινωνική μορφή τοῦ προτσές παραγωγῆς, τό προτσές αὐτό πρέπει νά εἶναι συνεχές ἤ νά διατρέχει πάντα ἀπό τήν ἀρχή τά ἴδια στάδια... Γιαυτό, κάθε κοινωνικό προτσές παραγωγῆς, ἐξεταζόμενο στή διαρκῆ του συνάφεια καί στήν ἀέναη ροή τῆς ἀνανέωσής του, εἶναι ταυτόχρονα καί *προτσές ἀναπαραγωγῆς*... Σάν *περιοδική προσαύξηση τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου* ἤ σάν περιοδικός καρπός τοῦ λειτουργοῦντος κεφαλαίου ἡ ὑπεραξία ἀποχτάει τή μορφή *ἑνός εἰσοδήματος* [Revenue] *πού πηγάζει ἀπό τό κεφάλαιο*» (Βιβλίο Ι, κεφ. 21ο [σελ. 586, 587]).

Ἔχουμε 10 περίοδες περιστροφῆς τῶν 5 ἑβδομάδων τοῦ κεφαλαίου A. Στήν πρώτη περίοδο περιστροφῆς προκαταβάλλονται 500 λίρ. στ. μεταβλητό κεφάλαιο, δηλ. κάθε ἑβδομάδα 100 λίρ. στ. μετατρέπονται σέ ἐργατική δύναμη, ἔτσι πού στό τέλος τῆς πρώτης περιόδου περιστροφῆς ἔχουν ξοδευτεῖ γιά ἐργατική δύναμη 500 λίρ. στ Αὐτές οἱ

500 λίρ. στ., πού ἀρχικά ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου, ἔπαψαν νά εἶναι κεφάλαιο. Ἔχουν δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη. Οἱ ἐργάτες μέ τή σειρά τους τίς ξοδεύουν γιά ν' ἀγοράσουν τά μέσα συντήρησής τους, δηλ. καταναλώνουν μέσα συντήρησης ἀξίας 500 λιρ. στ. Ἑπομένως μιά μάζα ἐμπορευμάτων ἴσης ἀξίας ἐκμηδενίζεται (δέν εἶναι ἐπίσης κεφάλαιο αὐτά πού τυχόν ἀποταμιεύει ὁ ἐργάτης μέ τή μορφή χρήματος κλπ.). Ἡ μάζα αὐτή τῶν ἐμπορευμάτων καταναλώνεται γιά τόν ἐργάτη μή παραγωγικά, ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τό γεγονός ὅτι διατηρεῖ τήν ἐργατική του δύναμη σέ κατάσταση ἱκανή γιά δράση, δηλ. ἕνα ἀπαραίτητο γιά τόν κεφαλαιοκράτη ὄργανο. — Δεύτερο ὅμως, αὐτές οἱ 500 λίρ. στ. ἔχουν μετατραπεῖ γιά τόν κεφαλαιοκράτη σέ ἐργατική δύναμη ἴσης ἀξίας (ἤ τιμῆς). Ὁ κεφαλαιοκράτης καταναλώνει τήν ἐργατική δύναμη στό προτσές τῆς ἐργασίας. Στό τέλος τῶν 5 ἑβδομάδων ὑπάρχει μιά καινούργια ἀξία 1000 λιρ. στ. Τό μισό ἀπ' αὐτήν, 500 λίρ. στ., εἶναι ἡ αναπαραγμένη ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τήν πληρωμή ἐργατικῆς δύναμης. Τό ἄλλο μισό, 500 λίρ. στ., εἶναι νεοπαραγμένη ὑπεραξία. Ἡ ἐργατική ὅμως δύναμη τῶν 5 ἑβδομάδων, πού χάρη στήν ἀνταλλαγή μαζί της ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου μετατράπηκε σέ μεταβλητό κεφάλαιο, ἔχει ἐπίσης ξοδευτεῖ, καταναλωθεῖ, ἄν καί παραγωγικά. Ἡ ἐργασία πού δροῦσε χτές δέν εἶναι ἡ ἴδια ἐργασία πού δρᾶ σήμερα. Ἡ ἀξία της σύν ἡ ὑπεραξία, πού δημιουργήθηκε ἀπ' αὐτήν, ὑπάρχει τώρα σάν ἀξία τοῦ προϊόντος, ἑνός πράγματος πού διαφέρει ἀπό τήν ἴδια τήν ἐργατική δύναμη. Μέ τή μετατροπή ὅμως τοῦ προϊόντος σέ χρῆμα, τό μέρος τῆς ἀξίας πού εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου μπορεῖ ν' ἀνταλλαγεῖ πάλι μέ ἐργατική δύναμη καί ἑπομένως νά ξαναλειτουργήσει σάν μεταβλητό κεφάλαιο. Δέν ἔχει σημασία τό γεγονός ὅτι ἡ κεφαλαιακή ἀξία, πού δέν ἔχει μόνο ἀναπαραχθεῖ, ἀλλά καί ξαναμετατραπεῖ σέ χρηματική μορφή, χρησιμεύει γιά ν' ἀπασχολοῦνται οἱ ἴδιοι ἐργάτες, δηλ. οἱ ἴδιοι φορεῖς τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Εἶναι δυνατό στή δεύτερη περίοδο περιστροφῆς ὁ κεφαλαιοκράτης νά χρησιμοποιήσει ἄλλους, ἀντί τούς παλιούς ἐργάτες.

Πράγματι, στίς 10 περίοδες περιστροφῆς τῶν 5 ἑβδομάδων δαπανιέται βαθμιαῖα γιά μισθό ἐργασίας ἕνα κεφάλαιο 5000 λιρ. στ. καί ὄχι 500 λιρ. στ., καί ὁ μισθός αὐτός ξαναξοδεύεται ἀπό τούς ἐργάτες γιά μέσα συντήρησης. Τό προκαταβλημένο ἔτσι κεφάλαιο τῶν 5000 λιρ. στ. ἔχει καταναλωθεῖ. Δέν ὑπάρχει πιά. Ἀπό τήν ἄλλη, στό προτσές τῆς παραγωγῆς ἐνσωματώνεται βαθμιαῖα ἐργατική δύναμη ἀξίας ὄχι 500, ἀλλά 5000 λιρ. στ., πού ὄχι μόνο ἀναπαράγει τή δική της ἀξία, ἀλλά καί παράγει ἐπιπλέον μιάν ὑπεραξία 5000 λιρ. στ. Τό μεταβλητό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ., πού προκαταβάλλεται στή δεύτερη περίοδο περιστροφῆς, δέν εἶναι τό ἴδιο κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ., πού εἶχε προκαταβληθεῖ στήν πρώτη περίοδο περιστροφῆς. Ἐκεῖνο ἔχει καταναλωθεῖ, ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθούς ἐργασίας. Ἔχει ὅμως *ἀντικατασταθεῖ* ἀπό ἕνα καινούργιο μεταβλητό κεφάλαιο 500 λιρ. στ., πού

στήν πρώτη περίοδο περιστροφῆς ἔχει παραχθεῖ μέ τή μορφή ἐμπορεύματος καί ξαναμετατραπεῖ σέ χρηματική μορφή. Αὐτό λοιπόν τό καινούργιο χρηματικό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. εἶναι ἡ χρηματική μορφή τῆς ἐμπορευματικῆς μάζας, πού ἔχει νεοπαραχθεῖ στήν πρώτη περίοδο περιστροφῆς. Τό γεγονός ὅτι στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη ὑπάρχει πάλι ἕνα ταυτόσημο χρηματικό ποσό 500 λιρ. στ., δηλ. ἄν παραβλέψουμε τήν ὑπεραξία, ἀκριβῶς τόσο χρηματικό κεφάλαιο, ὅσο εἶχε προκαταβάλει ἀρχικά, συγκαλύπτει τό γεγονός ὅτι ὁ κεφαλαιοκράτης ἐργάζεται μέ ἕνα νεοπαραγμένο κεφάλαιο. (Ὅσο γιά τά ἄλλα συστατικά μέρη τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, πού ἀναπληρώνουν τά σταθερά μέρη τοῦ κεφαλαίου, ἡ ἀξία τους δέν νεοπαράγεται, ἀλλ' ἁπλῶς ἀλλάζει ἡ μορφή, μέ τήν ὁποία ὑπάρχει αὐτή ἡ ἀξία). — Ἄς πάρουμε τήν τρίτη περίοδο περιστροφῆς. Ἐδῶ εἶναι φανερό πώς τό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ., πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά τρίτη φορά, δέν εἶναι παλιό, ἀλλά νεοπαραγμένο κεφάλαιο, γιατί εἶναι ἡ χρηματική μορφή τῆς ἐμπορευματικῆς μάζας πού ἔχει παραχθεῖ στή δεύτερη περίοδο περιστροφῆς, δηλ. τοῦ μέρους ἐκείνου αὐτῆς τῆς ἐμπορευματικῆς μάζας, πού ἡ ἀξία της εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχει παραχθεῖ στήν πρώτη περίοδο περιστροφῆς πουλήθηκε. Τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας της, πού εἶναι ἴσο μέ τό μεταβλητό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, μετατράπηκε στήν καινούργια ἐργατική δύναμη τῆς δεύτερης περιόδου περιστροφῆς καί παρήγαγε μιά καινούργια μάζα ἐμπορευμάτων, πού ξαναπουλήθηκε καί πού ἕνα μέρος τῆς ἀξίας της ἀποτελεῖ τό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ., τό ὁποῖο ἔχει προκαταβληθεῖ στήν τρίτη περίοδο περιστροφῆς.

Κι αὐτό συνεχίζεται καί στίς δέκα περίοδες περιστροφῆς. Κατά τή διάρκειά τους κάθε πέντε ἑβδομάδες ρίχνονται στήν ἀγορά νεοπαραγμένες μάζες ἐμπορευμάτων (πού ἡ ἀξία τους, στό μέτρο πού ἀναπληρώνει μεταβλητό κεφάλαιο, ἔχει ἐπίσης νεοπαραχθεῖ καί δέν ξαναεμφανίζεται ἁπλῶς, ὅπως γίνεται μέ τό σταθερό κυκλοφοριακό μέρος τοῦ κεφαλαίου) μέ σκοπό τήν ἐνσωμάτωση διαρκῶς καινούργιας ἐργατικῆς δύναμης στό προτσές τῆς παραγωγῆς.

Αὐτό λοιπόν πού πετυχαίνεται μέ τή δεκαπλή περιστροφή τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου τῶν 500 λιρ. στ. δέν εἶναι πώς τό κεφάλαιο αὐτό τῶν 500 λιρ. στ. μπορεῖ νά καταναλώνεται δέκα φορές παραγωγικά, ἤ πώς ἕνα μεταβλητό κεφάλαιο πού ἐπαρκεῖ γιά 5 ἑβδομάδες μπορεῖ καί χρησιμοποιεῖται γιά 50 ἑβδομάδες. Ἀντίθετα, στίς 50 ἑβδομάδες χρησιμοποιοῦνται 500 λίρ. στ. × 10 μεταβλητό κεφάλαιο, καί τό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. ἐξακολουθεῖ πάντα νά ἐπαρκεῖ μόνο γιά 5 ἑβδομάδες καί πρέπει κάθε φορά ν' ἀντικατασταίνεται μέ ἕνα νεοπαραγμένο κεφάλαιο 500 λιρ. στ. ὕστερα ἀπό τό τέλος τῶν 5 ἑβδομάδων. Αὐτό γίνεται τόσο γιά τό κεφάλαιο *Α*, ὅσο καί γιά τό κεφάλαιο *Β*. Ἐδῶ ὅμως ἀρχίζει ἡ διαφορά.

Στό τέλος τῆς πρώτης χρονικῆς περιόδου τῶν 5 ἑβδομάδων τόσο ὁ *Β*, ὅσο καί ὁ *Α* ἔχουν προκαταβάλει καί δαπανήσει μεταβλητό κε-

φάλαιο 500 λιρ. στ. Τόσο ὁ *Β* ὅσο καί ὁ *Α* ἔχουν μετατρέψει τήν ἀξία αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου σέ ἐργατική δύναμη καί τήν ἔχουν ἀντικαταστήσει μέ τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πού ἔχει νεοπαραχθεῖ ἀπ' αὐτή τήν ἐργατική δύναμη καί πού εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου τῶν 500 λιρ. στ. Τόσο γιά τόν *Β*, ὅσο καί γιά τόν *Α* ἡ ἐργατική δύναμη δέν ἔχει ἀναπληρώσει μόνο τήν ἀξία τοῦ ξοδεμένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου τῶν 500 λιρ. στ. μέ μιά νέα ἀξία ἴσου μεγέθους, ἀλλά ἔχει προσθέσει σ' αὐτήν καί μιά ὑπεραξία — πού σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας εἶναι ἴσου μεγέθους.

Ἀλλά γιά τόν *Β* ἡ νεοδημιουργημένη ἀξία, πού ἀναπληρώνει τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο καί πού στήν ἀξία του προσθέτει μιά ὑπεραξία, δέ βρίσκεται μέ τή μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ξαναλειτουργήσει σάν παραγωγικό κεφάλαιο, ἐδῶ σάν μεταβλητό κεφάλαιο. Γιά τόν *Α* βρίσκεται μ' αὐτήν τή μορφή. Κι ὡς τό τέλος τοῦ χρόνου ὁ *Β* δέν κατέχει τό μεταβλητό κεφάλαιο, πού ξοδεύτηκε στίς πρῶτες 5 ἑβδομάδες καί σέ συνέχεια διαδοχικά κάθε 5 ἑβδομάδες, μέ τή μορφή μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά λειτουργήσει ξανά σάν παραγωγικό κεφάλαιο ἤ σάν μεταβλητό κεφάλαιο, ἄν κι ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπό μιά νεοπαραγμένη ἀξία σύν μιά ὑπεραξία. Μόλο πού ἡ *ἀξία* του ἔχει ἀντικατασταθεῖ μέ μιά νέα ἀξία, δηλ. ἔχει ἀνανεωθεῖ, ὡστόσο ἡ *μορφή* τῆς ἀξίας του (ἐδῶ ἡ ἀπόλυτη μορφή τῆς ἀξίας, ἡ χρηματική της μορφή) δέν ἔχει ἀνανεωθεῖ.

Ὥστε, γιά τό δεύτερο χρονικό διάστημα τῶν 5 ἑβδομάδων (καί συνεπῶς διαδοχικά γιά κάθε 5 ἑβδομάδες κατά τή διάρκεια ὅλου τοῦ ἔτους) πρέπει νά ὑπάρχουν διαθέσιμες ἄλλες 500 λίρ. στ., ὅπως καί γιά τό πρῶτο χρονικό διάστημα. Δηλαδή, ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τίς πιστωτικές σχέσεις, στήν ἀρχή τοῦ ἔτους πρέπει νά ὑπάρχουν διαθέσιμες 5000 λίρ. στ. σάν λανθάνον προκαταβλημένο χρηματικό κεφάλαιο, μόλο πού κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους αὐτές οἱ 5000 λίρ. στ. μόνο λίγο-λίγο ξοδεύονται πραγματικά καί μετατρέπονται σέ ἐργατική δύναμη.

Ἀντίθετα γιά τόν *Α*, ἐπειδή μέ τό πέρασμα τῶν 5 ἑβδομάδων ἡ κύκληση, ἡ περιστροφή τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου τερματίζεται, ἡ ἀξία πού ἀναπληρώνει τό μεταβλητό κεφάλαιο ὕστερα ἀπό τίς πρῶτες 5 ἑβδομάδες βρίσκεται κιόλας μέ τή μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά βάλει σέ κίνηση καινούργια ἐργατική δύναμη γιά 5 ἑβδομάδες: βρίσκεται μέ τήν ἀρχική της χρηματική μορφή.

Στή δεύτερη περίοδο τῶν 5 ἑβδομάδων καί στήν περίπτωση *Α*, ὅπως καί στήν περίπτωση *Β*, καταναλώνεται καινούργια ἐργατική δύναμη καί ξοδεύεται ἕνα καινούργιο κεφάλαιο 500 λίρ. στ. γιά τήν πληρωμή αὐτῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Τά μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν πού πληρώθηκαν μέ τίς πρῶτες 500 λίρ. στ. δέν ὑπάρχουν πιά, ἐν πάση περιπτώσει ἔχει ἐξαφανιστεῖ ἡ ἀξία τους ἀπό τά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη. Μέ τίς δεύτερες 500 λίρ. στ. ἀγοράζεται καινούργια ἐργατική δύναμη, ἀφαιροῦνται ἀπό τήν ἀγορά καινούργια μέσα συντήρησης. Μέ δυό λόγια, ξοδεύεται ἕνα καινούργιο κεφάλαιο 500 λιρ. στ., καί ὄχι τό παλιό. Ὅμως στήν περίπτωση *Α* τό καινούργιο αὐτό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. εἶναι ἡ χρηματική μορφή τῆς νεοπαραγμένης ἀξίας πού ἀντικατασταίνει τίς ξοδεμένες προηγούμενα 500 λίρ. στ. Στήν περίπτωση *Β* ἡ νέα αὐτή ἀξία πού ἀντικατασταίνει τήν παλιά βρίσκεται μέ μιά μορφή, πού δέν μπορεῖ νά λειτουργήσει σάν μεταβλητό κεφάλαιο. Ὑπάρχει, ὄχι ὅμως μέ τή μορφή μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Γιά τή συνέχιση λοιπόν τοῦ προτσές τῆς παραγωγῆς κατά τίς ἑπόμενες 5 ἑβδομάδες πρέπει νά ὑπάρχει καί νά προκαταβληθεῖ ἕνα συμπληρωματικό κεφάλαιο 500 λιρ. στ. μέ τήν ἀναπόφευχτη ἐδῶ χρηματική μορφή. Ἔτσι τόσο ὁ *Α*, ὅσο καί ὁ *Β* ξοδεύουν μέσα σέ 50 ἑβδομάδες ἴσο μεταβλητό κεφάλαιο, πληρώνουν καί καταναλώνουν ἴση ἐργατική δύναμη. Ἀλλά ὁ *Β* ὀφείλει νά τήν πληρώσει μέ ἕνα προκαταβλημένο κεφάλαιο ἴσο μέ τή συνολική της ἀξία, = 5000 λίρ. στ. Ὁ *Α* τήν πληρώνει κατά διαδοχικές δόσεις μέ τή διαρκῶς ἀνανεούμενη χρηματική μορφή τῆς ἀξίας, πού παράγεται κάθε 5 ἑβδομάδες καί ἀντικατασταίνει τό μεταβλητό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. πού προκαταβάλλεται γιά κάθε 5 ἑβδομάδες. Ἐδῶ λοιπόν δέν προκαταβάλλεται ποτέ χρηματικό κεφάλαιο μεγαλύτερο ἀπό τό κεφάλαιο πού ἀπαιτεῖται γιά 5 ἑβδομάδες, δηλ. δέν προκαταβάλλεται ποτέ κεφάλαιο μεγαλύτερο ἀπό τό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ., πού προκαταβάλλεται γιά τίς πρῶτες 5 ἑβδομάδες. Αὐτές οἱ 500 λίρ. στ. ἐπαρκοῦν γιά ὅλο τό ἔτος. Εἶναι λοιπόν φανερό πώς μέ ἴδιο τό βαθμό ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας, μέ ἴδιο τό πραγματικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, πρέπει τά χρονιάτικα ποσοστά τῆς ὑπεραξίας τοῦ *Α* καί τοῦ *Β* νά βρίσκονται μεταξύ τους σέ ἀντίστροφη σχέση ἀπό τή σχέση πού βρίσκονται τά μεγέθη τῶν μεταβλητῶν χρηματικῶν κεφαλαίων, πού χρειάστηκε νά προκαταβληθοῦν γιά νά βάλουν σέ κίνηση κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους τήν ἴδια μάζα ἐργατικῆς δύναμης. *Α*: $\frac{5000\,v}{500\,\mu} = 1000\%$ καί *Β*: $\frac{5000\,v}{5000\,\mu} =$ $= 100\%$. Ὅμως $500_\mu : 5000_\mu = 1:10 = 100\%:1000\%$

Ἡ διαφορά προκύπτει ἀπό τή διαφορά ἀνάμεσα στίς περίοδες περιστροφῆς, δηλ. στίς περίοδες, ὅπου ἡ ἀξία πού ἀντικατασταίνει τό χρησιμοποιημένο σ' ἕνα ὁρισμένο χρονικό διάστημα μεταβλητό κεφάλαιο μπορεῖ νά λειτουργήσει ξανά σάν κεφάλαιο, δηλ. σάν καινούργιο κεφάλαιο. Καί στήν περίπτωση *Β* καί στήν περίπτωση *Α* γίνεται ἡ ἴδια ἀναπλήρωση τῆς ἀξίας τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ κατά τίς ἴδιες περίοδες. Κατά τή διάρκεια τῶν ἴδιων περιόδων προστίθεται ἐπίσης ἡ ἴδια ὑπεραξία. Ὅμως, παρόλο πού στήν περίπτωση *Β* κάθε 5 ἑβδομάδες ἔχουμε μιά ἀξία 500 λιρ. στ., πού ἀντικατασταίνει τό μεταβλητό κεφάλαιο, σύν 500 λίρ. στ. ὑπεραξία, ὡστόσο αὐτή ἡ ἀξία δέν ἀποτελεῖ ἀκόμα καινούργιο κεφάλαιο, γιατί δέ βρίσκεται μέ χρηματική μορφή. Στήν περίπτωση *Α* δέν ἔχει μόνο ἀναπληρωθεῖ ἡ παλιά κεφαλαιακή ἀξία μέ μιά καινούργια, ἀλλά ἔχει ἀποκατασταθεῖ πάλι στή χρηματική της μορφή, ἑπομένως ἔχει ἀναπληρωθεῖ σάν καινούργιο κεφάλαιο, κατάλληλο νά λειτουργήσει.

Εἶναι φανερό πώς γιά τήν ἴδια τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας

δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σημασία ἄν ἡ ἀξία πού ἀναπληρώνει τό μεταβλητό κεφάλαιο θά μετατραπεῖ πιό γρήγορα ἤ πιό ἀργά σέ χρηματική μορφή, δηλ. στή μορφή ἐκείνη, μέ τήν ὁποία προκαταβάλλεται τό μεταβλητό κεφάλαιο. Ἡ παραγωγή τῆς ὑπεραξίας ἐξαρτιέται ἀπό τό μέγεθος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε καί ἀπό τό βαθμό ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας. Τό γεγονός ὅμως πού σημειώσαμε τροποποιεῖ τό μέγεθος τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ γιά νά μπεῖ σέ κίνηση κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους μιά καθορισμένη ποσότητα ἐργατικῆς δύναμης, καί γιαυτό καθορίζει τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας.

III. Η ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΑΠΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

Ἄς ἐξετάσουμε γιά μιά στιγμή τό ζήτημα ἀπό κοινωνική ἄποψη. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἕνας ἐργάτης στοιχίζει 1 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα καί πώς ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα = 10 ὧρες. Καί στήν περίπτωση *A* καί στήν περίπτωση *B* ἀπασχολοῦνται κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους 100 ἐργάτες (100 λίρ. στ. τήν ἑβδομάδα γιά 100 ἐργάτες, δηλ. γιά 5 ἑβδομάδες 500 λίρ. στ. καί γιά 50 ἑβδομάδες 5000 λίρ. στ.), πού ὁ καθένας τους ἐργάζεται 60 ὧρες ἐργασίας τήν ἑβδομάδα τῶν 6 ἡμερῶν. Δηλαδή 100 ἐργάτες πραγματοποιοῦν μέσα σέ μιά ἑβδομάδα 6000 ὧρες ἐργασίας καί μέσα σέ 50 ἑβδομάδες 300 000 ὧρες ἐργασίας. Αὐτή τήν ἐργατική δύναμη τήν ἀπασχολοῦν ὁ *A* καί ὁ *B* καί γιαυτό ἡ κοινωνία δέν μπορεῖ νά τήν ξοδέψει γιά τίποτα ἄλλο. Ὡς ἐδῶ λοιπόν ἀπό κοινωνική ἄποψη ἡ ὑπόθεση εἶναι ἴδια καί στήν περίπτωση *A* καί στήν περίπτωση *B*. Ἀκόμα: καί στήν περίπτωση *A* καί στήν περίπτωση *B* οἱ 100 ἐργάτες παίρνουν 5000 λίρ. στ. χρονιάτικο μισθό (δηλ. οἱ 200 μαζί παίρνουν 10 000 λίρ. στ.) καί μέ τό ποσό αὐτό τραβοῦν ἀπό τήν κοινωνία μέσα συντήρησης. Καί ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη γιά τήν κοινωνία πάλι ἡ ὑπόθεση εἶναι ἴδια καί ὅσον ἀφορᾶ τήν περίπτωση *A* καί ὅσον ἀφορᾶ τήν περίπτωση *B*. Ἐπειδή καί στίς δυό περιπτώσεις οἱ ἐργάτες πληρώνονται μέ τήν ἑβδομάδα, τραβοῦν ἐπίσης κάθε ἑβδομάδα μέσα συντήρησης ἀπό τήν κοινωνία, ἔναντι τῶν ὁποίων καί στίς δυό περιπτώσεις ρίχνουν στήν κυκλοφορία τό χρηματικό τους ἰσοδύναμο. Ἐδῶ ὅμως ἀρχίζει ἡ διαφορά.

Πρῶτο: Τό χρῆμα πού στήν περίπτωση *A* ρίχνει ὁ ἐργάτης στήν κυκλοφορία δέν εἶναι ὅπως γιά τόν ἐργάτη τῆς περίπτωσης *B* μόνο ἡ χρηματική μορφή τῆς ἀξίας τῆς ἐργατικῆς του δύναμης (στήν πραγματικότητα μέσο πληρωμῆς γιά ἐργασία πού ἔχει κιόλας ἐκπληρωθεῖ)· ἄν ὑπολογίσουμε ἀπό τή δεύτερη περίοδο περιστροφῆς ὕστερα ἀπό τό ἄνοιγμα τῆς ἐπιχείρησης, ἡ ἐργασία του κατά τή διάρκεια τῆς δεύτερης περιόδου περιστροφῆς πληρώνεται κιόλας μέ τή χρηματική μορφή *τῆς δημιουργημένης ἀπό τόν ἴδιο νέας ἀξίας* (= τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης σύν ὑπεραξία) τῆς πρώτης περιόδου περιστροφῆς. Στήν περίπτωση *B* δέ γίνεται αὐτό. Μόλο πού κι ἐδῶ τό χρῆμα εἶναι γιά τόν ἐργάτη ἕνα μέσο πληρωμῆς γιά ἐργασία ἐκτελεσμένη κιόλας ἀπ' αὐτόν, ὡστόσο ἡ ἐκτελεσμένη αὐτή ἐργασία δέν πληρώνεται μέ τή δημιουργημένη ἀπ' αὐτή τήν ἴδια καί χρηματοποιημένη νέα ἀξία (μέ τή χρηματική μορφή τῆς ἀξίας πού ἔχει παραγάγει αὐτή ἡ ἴδια ἐργασία). Αὐτό μπορεῖ νά γίνεται μόνο ἀπό τό δεύτερο χρόνο καί πέρα, ὅταν ὁ ἐργάτης τῆς περίπτωσης *B* θά πληρώνεται μέ τή δημιουργημένη ἀπ' αὐτόν τόν ἴδιο καί χρηματοποιημένη νέα ἀξία τοῦ προηγούμενου χρόνου.

Ὅσο πιό σύντομη εἶναι ἡ περίοδος περιστροφῆς τοῦ κεφαλαίου — ἑπομένως σέ ὅσο πιό σύντομα χρονικά διαστήματα ἀνανεώνονται οἱ προθεσμίες ἀναπαραγωγῆς του κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους — τόσο πιό γρήγορα τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού εἶχε προκαταβάλει ἀρχικά ὁ κεφαλαιοκράτης μέ χρηματική μορφή, μετατρέπεται στή χρηματική μορφή τῆς νέας ἀξίας (ἡ ὁποία περιέχει ἐπιπλέον καί ὑπεραξία), πού τή δημιούργησε ὁ ἐργάτης γιά τήν ἀναπλήρωση αὐτοῦ τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου· τόσο πιό σύντομο εἶναι ἑπομένως τό χρονικό διάστημα γιά τό ὁποῖο ὁ κεφαλαιοκράτης ὀφείλει νά προκαταβάλλει χρῆμα ἀπό τό δικό του κεφάλαιο, τόσο πιό μικρό εἶναι σέ σχέση μέ τή δοσμένη ἔκταση τῆς κλίμακας τῆς παραγωγῆς τό κεφάλαιο πού γενικά προκαταβάλλει· καί τόσο πιό μεγάλη εἶναι σχετικά ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας πού — μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας — βγάζει κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, γιατί τόσο πιό συχνά μπορεῖ ὁ κεφαλαιοκράτης ν' ἀγοράζει πάντα ἀπό τήν ἀρχή τόν ἐργάτη καί νά βάζει σέ κίνηση τήν ἐργασία του μέ τή χρηματική μορφή τῆς νέας ἀξίας πού δημουργεῖ αὐτός ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης.

Μέ δοσμένη τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς, ἐλαττώνεται τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ προκαταβαλλόμενου μεταβλητοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου (ὅπως καί τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου γενικά) καί αὐξάνει τό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἀνάλογα μέ τή συντόμευση τῆς περιόδου περιστροφῆς. Μέ δοσμένο τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου αὐξάνει ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς, ἑπομένως, μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας αὐξάνει καί ἡ ἀπόλυτη μάζα τῆς ὑπεραξίας, πού παράγεται μέσα σέ μιά περίοδο περιστροφῆς, ταυτόχρονα μέ τήν αὔξηση τοῦ χρονιάτικου ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας πού προκαλεῖται ἀπό τή συντόμευση τῶν περιόδων ἀναπαραγωγῆς. Ἀπό τήν ὥς τώρα ἐξέταση ἔχει προκύψει πώς, ἀνάλογα μέ τά διάφορα μεγέθη τῆς περιόδου περιστροφῆς, ποικίλλει πάρα πολύ καί ἡ ποσότητα τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου πού χρειάζεται νά προκαταβληθεῖ γιά νά μπεῖ σέ κίνηση — μέ ἴδιο τό βαθμό ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας — ἡ ἴδια μάζα παραγωγικοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου καί ἡ ἴδια μάζα ἐργασίας.

Δεύτερο, — κι αὐτό ἔχει σχέση μέ τήν πρώτη διαφορά — τόσο ὁ ἐργάτης τοῦ *B*, ὅσο καί ὁ ἐργάτης τοῦ *A* πληρώνουν τά μέσα συντήρησης πού ἀγοράζουν μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, πού στά χέρια τους ἔχει μετατραπεῖ σέ μέσο κυκλοφορίας. Λογουχάρη, δέν ἀποσύρουν μόνο στάρι ἀπό τήν ἀγορά, ἀλλά καί τό ἀντικαταστaίνουν μέ ἕνα ἰσοδύναμο

σέ χρῆμα. Ἐπειδή ὅμως τό χρῆμα, μέ τό ὁποῖο ὁ ἐργάτης τοῦ *B* πληρώνει τά μέσα συντήρησής του καί τ᾽ ἀποσύρει ἀπό τήν ἀγορά, δέν εἶναι ἡ χρηματική μορφή μιᾶς νεοδημιουργημένης ἀξίας, πού κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους τή ρίχνει ὁ ἴδιος στήν ἀγορά, ὅπως γίνεται μέ τόν ἐργάτη τοῦ *A*, γιαυτό, ἐνῶ προσφέρει στόν πουλητή τῶν μέσων του συντήρησης χρῆμα, δέν τοῦ προσφέρει ὡστόσο καί ἐμπόρευμα, — εἴτε μέσα παραγωγῆς, εἴτε μέσα συντήρησης — πού θά μποροῦσε νά τ᾽ ἀγοράσει μέ τό χρῆμα πού ἔχει εἰσπράξει, πράγμα ὅμως πού γίνεται μέ τόν ἐργάτη τοῦ *A*. Ἀφαιροῦνται λοιπόν ἀπό τήν ἀγορά ἐργατική δύναμη, μέσα συντήρησης γι᾽ αὐτή τήν ἐργατική δύναμη, πάγιο κεφάλαιο μέ τή μορφή τῶν μέσων ἐργασίας, πού χρησιμοποιοῦνται στήν περίπτωση *B*, καί ὑλικά παραγωγῆς, καί γιά τήν ἀναπλήρωσή τους ρίχνεται στήν ἀγορά ἕνα ἰσοδύναμο σέ χρῆμα· κατά τή διάρκεια ὅμως τοῦ ἔτους δέ ρίχνεται στήν ἀγορά κανένα προϊόν σέ ἀντικατάσταση τῶν ὑλικῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πού ἀφαιροῦνται ἀπ᾽ αὐτήν. Ἄν φανταστοῦμε πώς ἡ κοινωνία δέν εἶναι κεφαλαιοκρατική, ἀλλά κομμουνιστική, τότε πρίν ἀπ᾽ ὅλα φεύγει ἀπό τή μέση ὁλότελα τό χρηματικό κεφάλαιο, ἑπομένως φεύγουν ἀπό τή μέση καί οἱ μεταμφιέσεις τῶν συναλλαγῶν πού ἐμφανίζονται χάρη σ᾽ αὐτό. Ἡ ὑπόθεση περιορίζεται ἁπλούστατα στό ὅτι ἡ κοινωνία πρέπει νά ὑπολογίζει προκαταβολικά, πόση ἐργασία, πόσα μέσα παραγωγῆς καί μέσα συντήρησης μπορεῖ, χωρίς νά δημιουργηθεῖ καμιά ζημιά, νά χρησιμοποιήσει σέ τέτιους κλάδους, ὅπως εἶναι λχ. ἡ κατασκευή σιδηροδρομικῶν γραμμῶν κλπ., πού γιά σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα, ἐπί ἕνα χρόνο ἤ καί περισσότερο, δέν προσφέρουν οὔτε μέσα παραγωγῆς, οὔτε μέσα συντήρησης, οὔτε κανένα ἄλλο ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα, ἀφαιροῦν ὅμως ἀπό τή συνολική χρονιάτικη παραγωγή ἐργασία, μέσα παραγωγῆς καί μέσα συντήρησης. Ἀντίθετα, στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, ὅπου ἡ κοινωνική φρόνηση ἐκδηλώνεται πάντα post festum [κατόπιν ἑορτῆς], μποροῦν καί πρέπει νά δημιουργοῦνται ἔτσι διαρκῶς μεγάλες διαταραχές. Ἀπό τή μιά, ἀσκεῖται πίεση στή χρηματαγορά, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ εὐχέρεια τῆς χρηματαγορᾶς προκαλεῖ κι αὐτή τή δημιουργία τέτιων ἐπιχειρήσεων κατά μάζες, δηλ. δημιουργεῖ τούς ὅρους πού ἀργότερα προκαλοῦν τήν πίεση στή χρηματαγορά. Ἡ χρηματαγορά πιέζεται, ἐπειδή ἐδῶ ἀπαιτεῖται συνεχῶς καί κατά τή διάρκεια μεγάλου χρονικοῦ διαστήματος προκαταβολή χρηματικοῦ κεφαλαίου σέ μεγάλη κλίμακα. Χωρίς νά παίρνουμε καθόλου ὑπόψη τό γεγονός ὅτι βιομήχανοι καί ἔμποροι ρίχνουν σέ κερδοσκοπικές σιδηροδρομικές κλπ. ἐπιχειρήσεις τό ἀπαραίτητο γιά τήν κίνηση τῆς δικῆς τους ἐπιχείρησης χρηματικό κεφάλαιο καί τό ἀντικατασταίνουν μέ δάνεια ἀπό τή χρηματαγορά. — Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀσκεῖται πίεση στό διαθέσιμο παραγωγικό κεφάλαιο τῆς κοινωνίας. Ἐπειδή ἀφαιροῦνται διαρκῶς ἀπό τήν ἀγορά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου καί στή θέση τους ρίχνεται στήν ἀγορά ἕνα χρηματικό ἁπλῶς ἰσοδύναμο, αὐξάνει ἡ ζήτηση ἐπί πληρωμῇ σέ μετρητά χωρίς ἡ ζήτηση αὐτή νά περιέχει καθόλου στοιχεῖα προσφορᾶς. Γιαυτό ἀνεβαίνουν οἱ τιμές τόσο τῶν μέσων συντήρησης, ὅσο καί

τῶν ὑλικῶν παραγωγῆς. Σ᾽ ὅλα αὐτά προστίθεται τό γεγονός ὅτι στό ἴδιο χρονικό διάστημα πού ἀσκεῖται συνήθως κερδοσκοπία γίνονται μεγάλες μεταβιβάσεις κεφαλαίου. Πλουτίζει μιά συμμορία κερδοσκόπων, ἐργολάβων, μηχανικῶν, δικηγόρων κλπ. Ὅλοι αὐτοί προκαλοῦν μεγάλη καταναλωτική ζήτηση στήν ἀγορά, ἐνῶ παράλληλα αὐξάνουν οἱ μισθοί ἐργασίας. Ὅσο γιά τά μέσα διατροφῆς, ἡ ζήτησή τους δίνει βέβαια μιά ὤθηση στήν ἀγροτική οἰκονομία. Ἐπειδή ὅμως τά μέσα αὐτά διατροφῆς δέν μποροῦν ν᾽ αὐξηθοῦν ἀπότομα μέσα σ᾽ ἕνα χρόνο, αὐξάνει ἡ εἰσαγωγή τους, ὅπως γενικά αὐξάνει ἡ εἰσαγωγή τῶν ἐξωτικῶν μέσων διατροφῆς (καφές, ζάχαρη, κρασί κλπ.) καί τῶν εἰδῶν πολυτελείας. Ἀποτέλεσμα, ὑπερεισαγωγή καί κερδοσκοπία στόν τομέα αὐτό τοῦ εἰσαγωγικοῦ ἐμπορίου. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στούς βιομηχανικούς κλάδους, στούς ὁποίους ἡ παραγωγή μπορεῖ ν᾽ αὐξηθεῖ γρήγορα (καθαυτό βιομηχανία ἐπεξεργασίας, ἐξορυχτική βιομηχανία κλπ.), ἡ αὔξηση τῶν τιμῶν προκαλεῖ ἀπότομη ἐπέκταση, πού τήν ἀκολουθεῖ γρήγορα ἡ κατάρευση. Ἡ ἴδια ἐπίδραση ἀσκεῖται στήν ἀγορά ἐργασίας, ἀπ᾽ ὅπου τραβιοῦνται γιά τούς καινούργιους κλάδους παραγωγῆς μεγάλες μάζες τοῦ λανθάνοντος σχετικοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, ἀκόμα καί τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν. Γενικά, οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτές μεγάλης κλίμακας, ὅπως οἱ σιδηρόδρομοι, ἀποσύρουν ἀπό τήν ἀγορά ἐργασίας μιάν ὁρισμένη ποσότητα δυνάμεων, πού μποροῦν νά προέρχονται μόνο ἀπό ὁρισμένους κλάδους, ὅπως εἶναι ἡ ἀγροτική οἰκονομία κτλ., ὅπου χρησιμοποιοῦνται γενικά γερά παλικάρια. Αὐτό γίνεται ἀκόμα καί ἀφοῦ οἱ καινούργιες ἐπιχειρήσεις γίνουν μόνιμος κλάδος παραγωγῆς καί συνεπῶς ἔχει σχηματιστεῖ κιόλας ἡ ἀπαραίτητη γι᾽ αὐτούς πλανόδια ἐργατική τάξη, λχ. ἀπό τή στιγμή πού οἱ κατασκευές σιδηροδρομικῶν γραμμῶν ἀρχίζουν νά γίνονται σέ μεγαλύτερη ἀπό τή μέση κλίμακα. Ἀπορροφιέται ἕνα μέρος τοῦ ἐφεδρικοῦ ἐργατικοῦ στρατοῦ, πού ἡ πίεσή του κρατοῦσε τούς μισθούς σέ χαμηλότερα ἐπίπεδα. Ἀνεβαίνουν γενικά οἱ μισθοί, ἀκόμα καί στά τμήματα ἐκεῖνα τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας πού οἱ ἐργάτες ἔβρισκαν ὥς τώρα εὔκολα δουλιά. Τό φαινόμενο αὐτό διαρκεῖ ὥς τότε πού ἡ ἀναπόφευχτη κατάρευση ἀποδεσμεύσει πάλι τόν ἐφεδρικό στρατό τῶν ἐργατῶν καί ξανακατεβάσει τούς μισθούς στό ἐλάχιστο ὅριό τους καί ἀκόμα πιό κάτω[32].

Ἐφόσον ἡ μεγαλύτερη ἤ μικρότερη διάρκεια τῆς περιόδου περιστροφῆς ἐξαρτιέται ἀπό τήν περίοδο ἐργασίας στήν καθαυτό ἔννοια τῆς λέξης, δηλ. ἀπό τήν περίοδο πού εἶναι ἀναγκαία γιά νά ἑτοιμαστεῖ τό προϊόν γιά τήν ἀγορά, στηρίζεται στούς κάθε φορά δοσμένους ὑλικούς

[32] Στό χειρόγραφο παρεμβάλλεται ἐδῶ ἡ παρακάτω σημείωση γιά μελλοντική ἀνάπτυξη: «Ἀντίφαση στόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς: οἱ ἐργάτες σάν ἀγοραστές ἐμπορεύματος ἔχουν σημασία γιά τήν ἀγορά. Ἡ κεφαλαιοκρατική ὅμως κοινωνία ἔχει τήν τάση νά περιορίζει στό κατώτατο ὅριο τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματός τους — τῆς ἐργατικῆς δύναμης — ὅταν ἀντικρύζει τούς ἐργάτες σάν πουλητές. — Ἄλλη ἀντίφαση: Οἱ ἐποχές, κατά τίς ὁποῖες ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἐντείνει ὅλες της τίς δυνάμεις ἀποδείχνονται κατά κανόνα σάν ἐποχές ὑπερπαραγωγῆς, ἐπειδή οἱ παραγωγικές δυνατότη-

ὅρους παραγωγῆς τῶν διάφορων τοποθετήσεων κεφαλαίου, πού στή γεωργία ἔχουν περισσότερο τό χαρακτήρα φυσικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ στή βιομηχανία κατεργασίας καί στό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας ἀλλάζουν μαζί μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές παραγωγῆς.

Ἐφόσον ἡ διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῶν παραγόμενων ἐμπορευμάτων (ἀπό τήν ποσότητα πού τό προϊόν ρίχνεται συνήθως σάν ἐμπόρευμα στήν ἀγορά), ἔχει συμβατικό χαρακτήρα. Ἡ ἴδια σύμβαση ὅμως ἔχει σάν ὑλική βάση τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς, καί γιαυτό μόνο ἄν παρθεῖ μεμονωμένα εἶναι τυχαία.

Ἐφόσον τέλος ἡ διάρκεια τῆς περιόδου περιστροφῆς ἐξαρτιέται ἀπό τή διάρκεια τῆς περιόδου κυκλοφορίας, καθορίζεται ἐνμέρει ἀπό τίς διαρκεῖς ἀλλαγές στήν κατάσταση τῆς ἀγορᾶς, ἀπό τή μεγαλύτερη ἤ μικρότερη εὐκολία πούλησης καί ἀπό τήν ἀνάγκη πού προκαλεῖ ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος νά ριχτεῖ σέ πλησιέστερες ἤ πιό απομακρυσμένες ἀγορές. Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἔκταση τῆς ζήτησης γενικά, ἡ κίνηση τῶν τιμῶν παίζει ἐδῶ τόν κύριο ρόλο, ἐπειδή ὅταν πέφτουν οἱ τιμές ἡ πούληση περιορίζεται σκόπιμα, ἐνῶ ἡ παραγωγή προχωρεῖ· τό ἀντίθετο γίνεται ὅταν ἀνεβαίνουν οἱ τιμές, ὅταν συμβαδίζουν ἡ παραγωγή καί ἡ πούληση, ἤ ὅταν τά προϊόντα μποροῦν νά πουληθοῦν προκαταβολικά. Ὡστόσο πρέπει νά θεωρεῖται σάν ἀληθινή ὑλική βάση ἡ πραγματική ἀπόσταση τῆς ἕδρας τῆς παραγωγῆς ἀπό τήν ἀγορά πούλησης.

Ἄς ὑποθέσουμε λχ. πώς ἀγγλικά βαμβακερά ὑφάσματα ἤ νήματα πουλιοῦνται μέ προορισμό τίς Ἰνδίες. Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα πώς ὁ ἔμπορος-ἐξαγωγέας πληρώνει τόν ἄγγλο βαμβακοεργοστασιάρχη (ὁ ἐξαγωγέας τό κάνει αὐτό πρόθυμα μόνο ὅταν ἡ κατάσταση τῆς χρηματαγορᾶς εἶναι καλή. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ὁ ἴδιος ὁ ἐργοστασιάρχης ἀντικατασταίνει τό χρηματικό του κεφάλαιο μέ πιστωτικές ἐπιχειρήσεις, σημαίνει κιόλας πώς οἱ δουλιές δέν πᾶνε καί τόσο καλά). Ὁ ἐξαγωγέας πουλάει τά βαμβακερά ἐμπορεύματά του ἀργότερα στήν ἰνδική ἀγορά, ἀπ᾿ ὅπου τοῦ ἐπιστρέφεται τό προκαταβλημένο κεφάλαιό του. Ὥς τήν ἐπιστροφή αὐτή ἡ ὑπόθεση ἔχει ἀκριβῶς ὅπως καί στήν περίπτωση, ὅπου ἡ διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας κάνει ἀναγκαία τήν προκαταβολή νέου χρηματικοῦ κεφαλαίου γιά νά κρατηθεῖ τό προτσές παραγωγῆς στή δοσμένη κλίμακα. Τό χρηματικό κεφάλαιο, μέ τό ὁποῖο ὁ ἐργοστασιάρχης πληρώνει τούς ἐργάτες του καί ἀνανεώνει ἐπίσης τά ὑπόλοιπα στοιχεῖα τοῦ κυκλοφοριακοῦ του κεφαλαίου, δέν εἶναι ἡ χρηματική μορφή τῶν νημάτων πού ἔχει παραγάγει. Αὐτό μπορεῖ νά συμ-

τες ποτέ δέν μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν ἔτσι, πού μ᾿ αὐτές νά μπορεῖ ὄχι μόνο νά παράγεται περισσότερη ἀξία, ἀλλά καί νά πραγματοποιεῖται· ἡ πούληση ὅμως τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως καί τῆς ὑπεραξίας, περιορίζεται ὄχι μόνο ἀπό τίς καταναλωτικές ἀνάγκες τῆς κοινωνίας γενικά, ἀλλά ἀπό τίς καταναλωτικές ἀνάγκες μιᾶς κοινωνίας, πού ἡ μεγάλη πλειοψηφία της εἶναι πάντα φτωχή καί καταδικασμένη νά μένει πάντα φτωχή. Μά ὅλα αὐτά ἀνήκουν στό ἑπόμενο μέρος».

βαίνει μόνο ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ νήματος ἔχει ἐπιστρέψει στήν Ἀγγλία μέ τή μορφή χρήματος ἤ προϊόντος. Ἀποτελεῖ, ὅπως καί προηγούμενα, συμπληρωματικό χρηματικό κεφάλαιο. Ἡ διαφορά συνίσταται μόνο στό ὅτι ἀντί νά τό προκαταβάλλει ὁ ἐργοστασιάρχης, τό προκαταβάλλει ὁ ἔμπορος, πού ὁ ἴδιος πάλι ἴσως νά τόχει προμηθευτεῖ μέ πιστωτικές πράξεις. Ἐπίσης, ταυτόχρονα ἤ προτοῦ τό χρῆμα αὐτό ριχτεῖ στήν ἀγορά, δέν ἔχει ριχτεῖ στήν ἀγγλική ἀγορά κανένα συμπληρωματικό προϊόν, πού νά μπορεῖ ν᾿ ἀγοραστεῖ μέ τό χρῆμα αὐτό καί νά μπεῖ στήν παραγωγική ἤ ἀτομική κατανάλωση. Ἄν ἡ κατάσταση αὐτή δημιουργηθεῖ γιά μεγάλο σχετικά χρονικό διάστημα καί σέ σχετικά μεγάλη κλίμακα, τότε θά πρέπει νάχει τίς ἴδιες συνέπειες πού εἶχε προηγούμενα ἡ παράταση τῆς περιόδου ἐργασίας.

Εἶναι δυνατό στίς ἴδιες τίς Ἰνδίες νάχει πουληθεῖ τό νῆμα ἐπίσης μέ πίστωση. Μέ τήν πίστωση αὐτή ἀγοράζονται στίς Ἰνδίες προϊόντα καί στέλνονται σάν πληρωμή στήν Ἀγγλία, ἤ μεταβιβάζεται μιά συναλλαγματική γιά τό ἀντίστοιχο ποσό. Ἄν ἡ κατάσταση αὐτή παραταθεῖ, τότε ἀσκεῖται πίεση στήν ἰνδική χρηματαγορά, πού ὁ ἀντίχτυπός της μπορεῖ νά δημιουργήσει μιά κρίση στήν Ἀγγλία. Ἡ κρίση αὐτή μέ τή σειρά της, ἀκόμα κι ὅταν συνδέεται μέ τήν ἐξαγωγή εὐγενῶν μετάλλων στίς Ἰνδίες, προκαλεῖ ἐκεῖ μιά καινούργια κρίση, λόγω τῆς χρεωκοπίας ἀγγλικῶν οἴκων καί τῶν ἰνδικῶν ὑποκαταστημάτων τους, πού εἶχαν πιστοδοτηθεῖ ἀπό ἰνδικές τράπεζες. Ἔτσι δημιουργιέται ταυτόχρονα κρίση τόσο στήν ἀγορά *σέ βάρος* τῆς ὁποίας ἀποβαίνει τό ἐμπορικό ἰσοζύγιο, ὅσο καί στήν ἀγορά *ὑπέρ* τῆς ὁποίας ἀποβαίνει. Τό φαινόμενο αὐτό μπορεῖ νά εἶναι ἀκόμα πιό περίπλοκο. Ἡ Ἀγγλία ἔχει στείλει λγ. ράβδους ἀσημιοῦ στίς Ἰνδίες, οἱ ἄγγλοι ὅμως πιστωτές τῶν Ἰνδιῶν εἰσπράττουν τώρα ἐκεῖ τίς ἀπαιτήσεις τους, καί οἱ Ἰνδίες θά ὑποχρεωθοῦν σύντομα νά στείλουν τίς ράβδους ἀσημιοῦ τους πίσω στήν Ἀγγλία.

Εἶναι δυνατό τό ἐξαγωγικό ἐμπόριο πρός τίς Ἰνδίες καί τό εἰσαγωγικό ἐμπόριο ἀπό τίς Ἰνδίες νά ἰσοφαρίζονται περίπου, μόλο πού ἡ ἔκταση τοῦ δεύτερου (ἐκτός ἀπό εἰδικά περιστατικά, ὅπως μιά ἄνοδος τῶν τιμῶν τοῦ βαμβακιοῦ κλπ.) καθορίζεται καί ἐνθαρρύνεται ἀπό τό πρῶτο. Τό ἐμπορικό ἰσοζύγιο Ἀγγλίας καί Ἰνδιῶν μπορεῖ νά φαίνεται ἰσοσκελισμένο ἤ νά παρουσιάζει μόνο μικροδιακυμάνσεις πρός τή μιά ἤ τήν ἄλλη πλευρά. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ξεσπάει ἡ κρίση στήν Ἀγγλία, ἀποκαλύπτεται πώς στίς Ἰνδίες ὑπάρχουν ἀπούλητα ἀποθηκευμένα βαμβακερά ἐμπορεύματα (δηλ. δέν ἔχουν μετατραπεῖ ἀπό ἐμπορευματικό κεφάλαιο σέ χρηματικό — ὑπερπαραγωγή πρός αὐτή τήν πλευρά), καί πώς, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στήν Ἀγγλία ὄχι μόνο δέν ὑπάρχουν ἀπούλητα ἀποθέματα ἰνδικῶν προϊόντων, μά πώς μεγάλο μέρος τῶν πουλημένων καί καταναλωμένων ἀποθεμάτων ἀκόμα δέν ἔχει οὔτε κάν πληρωθεῖ. Αὐτό λοιπόν πού ἐμφανίζεται στή χρηματαγορά σάν κρίση ἐκφράζει στήν πραγματικότητα ἀνωμαλίες στό προτσές τῆς παραγωγῆς καί τῆς ἀναπαραγωγῆς.

Τρίτο: Σχετικά μέ τό ἴδιο τό χρησιμοποιημένο κυκλοφοριακό κε-

φάλαιο (μεταβλητό καί σταθερό) ἡ διάρκεια τῆς περιόδου περιστροφῆς, στό μέτρο πού ὀφείλεται στή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας, προκαλεῖ τήν παρακάτω διαφορά: Ὅταν στή διάρκεια τοῦ ἔτους πραγματοποιοῦνται πολλές περιστροφές, μπορεῖ ἕνα στοιχεῖο τοῦ μεταβλητοῦ ἤ σταθεροῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου νά τό προμηθεύει τό προϊόν αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου, ὅπως συμβαίνει στήν παραγωγή κάρβουνου, στή βιομηχανία ἕτοιμων ἐνδυμάτων κλπ. Σέ ἄλλη περίπτωση ὄχι, τουλάχιστον ὄχι στή διάρκεια τοῦ ἔτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

Ὥς τώρα εἴδαμε πώς ἡ διαφορά στήν περίοδο περιστροφῆς δημιουργεῖ μιά διαφορά στό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἀκόμα καί ὅταν μένει ἀμετάβλητη ἡ μάζα τῆς παραγμένης στή διάρκεια τοῦ ἔτους ὑπεραξίας.

Πέρα ἀπ' αὐτό ὅμως παρουσιάζεται κατανάγκην διαφορά καί στήν κεφαλαιοποίηση τῆς ὑπεραξίας, στή *συσσώρευση*, ἑπομένως καί στή μάζα τῆς ὑπεραξίας πού παράγεται κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, ὅταν μένει ἀμετάβλητο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας.

Σημειώνουμε ὅμως πρῶτα πώς τό κεφάλαιο *Α* (στό παράδειγμα τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου) δίνει ἕνα τρέχον περιοδικό εἰσόδημα, δηλ., ἄν ἐξαιρέσουμε τήν περίοδο περιστροφῆς στήν ἀρχή τῆς ἐπιχείρησης, ὁ κεφαλαιοκράτης καλύπτει τήν ἀτομική του κατανάλωση κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους ἀπό τήν παραγωγή του ὑπεραξίας, χωρίς νά χρειάζεται νά κάνει προκαταβολές ἀπό τά δικά του κεφάλαια. Δέ γίνεται τό ἴδιο στήν περίπτωση τοῦ κεφαλαίου *Β*. Μόλο πού στά ἴδια χρονικά διαστήματα παράγει τόση ὑπεραξία ὅση καί ὁ *Α*, ὡστόσο ἡ ὑπεραξία του δέν ἔχει πραγματοποιηθεῖ καί γιαυτό δέν μπορεῖ νά καταναλωθεῖ οὔτε ἀτομικά οὔτε παραγωγικά. Ὅσο γιά τήν ἀτομική κατανάλωση, ἡ ὑπεραξία προεξοφλεῖται. Ἑπομένως πρέπει νά προκαταβάλλεται κεφάλαιο γι' αὐτήν.

Ἕνα μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού δύσκολα μπορεῖ νά ὑπαχθεῖ σέ μιά κατηγορία, καί συγκεκριμένα τό συμπληρωματικό κεφάλαιο πού ἀπαιτεῖται γιά τίς ἐπισκευές καί γιά τή συντήρηση τοῦ πάγιου κεφαλαίου, παρουσιάζεται τώρα κι αὐτό κάτω ἀπό καινούργιο φῶς.

Στήν περίπτωση *Α* τό μέρος αὐτό τοῦ κεφαλαίου δέν προκαταβάλλεται — ὁλόκληρο ἤ στό μεγαλύτερό του μέρος — κατά τήν ἔναρξη τῆς παραγωγῆς. Δέ χρειάζεται οὔτε νά εἶναι διαθέσιμο, οὔτε ἀκόμα καί νά ὑπάρχει. Προέρχεται ἀπό τήν ἴδια τήν ἐπιχείρηση μέ ἄμεση μετατροπή ὑπεραξίας σέ κεφάλαιο, δηλ. μέ τήν ἄμεση χρησιμοποίησή της σάν κεφάλαιο. Ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας, πού ὄχι μόνο παράγεται, ἀλλά καί πραγματοποιεῖται περιοδικά κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, μπορεῖ νά καλύπτει τά ἀπαραίτητα ἔξοδα γιά ἐπισκευές κλπ. Ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού ἀπαιτεῖται γιά τή διεξαγωγή τῆς ἐπιχείρησης στήν

ἀρχική της κλίμακα, παράγεται ἔτσι κατά τή διάρκεια τῆς λειτουργίας τῆς ἐπιχείρησης ἀπό τήν ἴδια τήν ἐπιχείρηση μέ κεφαλαιοποίηση ἑνός μέρους τῆς ὑπεραξίας. Γιά τόν κεφαλαιοκράτη *Β* αὐτό εἶναι ἀδύνατο. Τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος, πρέπει γι' αὐτόν ν' ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἀρχικά προκαταβαλλόμενου κεφαλαίου. Καί στίς δυό περιπτώσεις τό μέρος αὐτό τοῦ κεφαλαίου θά φιγουράρει στά λογιστικά βιβλία τοῦ κεφαλαιοκράτη σάν προκαταβλημένο κεφάλαιο, ὅπως καί εἶναι, ἀφοῦ, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, ἀποτελεῖ μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, τοῦ ἀπαραίτητου γιά τή διεξαγωγή τῆς ἐπιχείρησης σέ μιά δοσμένη κλίμακα. Ὑπάρχει ὅμως τεράστια διαφορά στό ζήτημα ἀπό ποιά κεφάλαια προκαταβάλλεται. Γιά τόν *Β* ἀποτελεῖ πράγματι μέρος τοῦ κεφαλαίου πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ ἀρχικά ἤ νά ὑπάρχει διαθέσιμο. Ἀντίθετα, γιά τόν *Α* ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὑπεραξίας πού χρησιμοποιεῖται σάν κεφάλαιο. Ἡ τελευταία αὐτή περίπτωση μᾶς δείχνει, πώς ὄχι μόνο τό συσσωρευμένο κεφάλαιο, ἀλλά καί ἕνα μέρος τοῦ ἀρχικά προκαταβλημένου κεφαλαίου μπορεῖ νά εἶναι ἁπλῶς κεφαλαιοποιημένη ὑπεραξία.

Ἀπό τή στιγμή πού μεσολαβεῖ ἡ ἀνάπτυξη τῆς πίστης ἡ σχέση ἀνάμεσα στό ἀρχικά προκαταβλημένο κεφάλαιο καί στήν κεφαλαιοποιημένη ὑπεραξία περιπλέκεται ἀκόμα περισσότερο. Λογουχάρη ὁ *Α* δανείζεται ἀπό τόν τραπεζίτη *Γ* ἕνα μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, μέ τό ὁποῖο ἀρχίζει τήν ἐπιχείρησή του ἤ τή συνεχίζει κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους. Δέν ἔχει ἀπό τήν ἀρχή ἀρκετό δικό του κεφάλαιο γιά τή διεξαγωγή τῆς ἐπιχείρησης. Ὁ τραπεζίτης *Γ* τοῦ δανείζει ἕνα ποσό, πού ἀποτελεῖται ἀποκλειστικά ἀπό κατατεθειμένη σ' αὐτόν ὑπεραξία τῶν βιομηχάνων *Δ, Ε, Ζ* κλπ. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ *Α* δέν πρόκειται ἀκόμα γιά συσσωρευμένο κεφάλαιο. Στήν πραγματικότητα ὅμως γιά τούς *Δ, Ε, Ζ*, κλπ. ὁ *Α* δέν εἶναι παρά ἕνας πράχτορας πού κεφαλαιοποιεῖ τήν ὑπεραξία πού ἔχουν ἰδιοποιηθεῖ.

Στό Βιβλίο Ι, κεφ. 22ο [σελ. 600 — 609], εἴδαμε πώς ἡ συσσώρευση, ἡ μετατροπή ὑπεραξίας σέ κεφάλαιο, εἶναι, ὡς πρός τό πραγματικό της περιεχόμενο, προτσές ἀναπαραγωγῆς σέ διευρυμένη κλίμακα, ἀδιάφορο ἄν ἡ διεύρυνση αὐτή ἐκφράζεται ἐκτατικά μέ τή μορφή ἀνέγερσης καινούργιων ἐργοστασίων δίπλα στά παλιά, ἤ μέ τήν ἐντατική ἐπέκταση τῆς ὡς τώρα κλίμακας τῆς ἐπιχείρησης.

Ἡ διεύρυνση τῆς κλίμακας τῆς παραγωγῆς μπορεῖ νά συντελεῖται κατά μικρότερες δόσεις, μέ τή χρησιμοποίηση μέρους τῆς ὑπεραξίας γιά τελειοποιήσεις, πού εἴτε αὐξάνουν ἁπλῶς τήν παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας, εἴτε ἐπιτρέπουν ταυτόχρονα τήν ἐντατικότερη ἐκμετάλλευσή της. Εἴτε ἀκόμα, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα δέν περιορίζεται ἀπό τό νόμο, ἀρκεῖ μιά συμπληρωματική δαπάνη κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου (σέ ὑλικά παραγωγῆς καί μισθό ἐργασίας), γιά νά διευρυνθεῖ ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς, χωρίς ἐπέκταση τοῦ πάγιου κεφαλαίου· μ' αὐτό τόν τρόπο παρατείνεται ἁπλῶς ὁ καθημερινός χρόνος χρήσης του, ἐνῶ συντομεύεται ἀντίστοιχα ἡ περίοδος περιστροφῆς του. Εἴτε, ὅταν ἡ κατάσταση τῆς ἀγορᾶς εἶναι εὐνοϊκή, ἡ κεφαλαιοποιημένη ὑπεραξία μπορεῖ νά ἐπιτρέπει κερδοσκοπικές πράξεις πάνω στίς πρῶτες ὕλες, δηλ. πράξεις, γιά τίς ὁποῖες δέ θά ἐπαρκοῦσε τό ἀρχικά προκαταβλημένο κεφάλαιο κλπ.

Ὡστόσο εἶναι φανερό πώς ἐκεῖ πού ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν περιόδων περιστροφῆς συνεπάγεται μιά συχνότερη πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας στή διάρκεια τοῦ ἔτους, θά μεσολαβήσουν περίοδες, κατά τίς ὁποῖες δέ θά χρειαστεῖ οὔτε ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα νά παραταθεῖ, οὔτε νά γίνουν μερικότερες τελειοποιήσεις· ἐνῶ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἀνάλογη ἐπέκταση τῆς ὅλης ἐπιχείρησης εἶναι δυνατή μόνο μέσα σέ ὁρισμένα εὐρύτερα ἤ στενότερα ὅρια, πού καθορίζονται ἐνμέρει ἀπ' ὅλο τό χαραχτήρα τῆς ἐπιχείρησης, λχ. ἀπό τίς οἰκοδομές, (καί ἐνμέρει ἀπό τίς διαστάσεις τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης, ὅπως γίνεται στήν ἀγροτική οἰκονομία), καί ἀπαιτοῦν τέτιο μέγεθος συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου, πού μπορεῖ νά τό προμηθεύσει μόνο μιά πολύχρονη συσσώρευση τῆς ὑπεραξίας.

Ἔτσι, παράλληλα μέ τήν πραγματική συσσώρευση, ἡ μετατροπή τῆς ὑπεραξίας σέ παραγωγικό κεφάλαιο (καί μέ τήν ἀνάλογη ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα), συντελεῖται χρηματική συσσώρευση, μάζεμα μέρους τῆς ὑπεραξίας μέ τή μορφή λανθάνοντος χρηματικοῦ κεφαλαίου, πού μόνον ἀργότερα, ὅταν ἀποχτήσει ὁρισμένες διαστάσεις, πρόκειται νά λειτουργήσει σάν συμπληρωματικό ἐνεργό κεφάλαιο.

Ἔτσι παρουσιάζονται τά πράγματα ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη. Ὡστόσο, μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἀναπτύσσεται ταυτόχρονα τό πιστωτικό σύστημα. Τό χρηματικό κεφάλαιο, πού ὁ κεφαλαιοκράτης δέν μπορεῖ ἀκόμα νά τό χρησιμοποιήσει στή δική του ἐπιχείρηση, χρησιμοποιεῖται ἀπό ἄλλους, ἀπό τούς ὁποίους εἰσπράττει τόκους γι' αὐτό. Τό κεφάλαιο αὐτό λειτουργεῖ γιά τόν κάτοχό του σάν χρηματικό κεφάλαιο μέ τήν εἰδική ἔννοια τῆς λέξης, σάν ἕνα εἶδος κεφαλαίου πού διαφέρει ἀπό τό παραγωγικό κεφάλαιο. Δρᾶ ὅμως σάν κεφάλαιο σέ ἄλλα χέρια. Εἶναι φανερό πώς μέ τή συχνότερη πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας καί μέ τήν αὐξανόμενη κλίμακα τῆς παραγωγῆς της αὐξάνει ἡ ἀναλογία πού ρίχνεται στή χρηματαγορά καινούργιο χρηματικό κεφάλαιο ἤ χρῆμα σάν κεφάλαιο, καί πού, τουλάχιστο στό μεγαλύτερό του μέρος, τό ἀπορροφοῦν πάλι ἀπό τή χρηματαγορά γιά διευρυμένη παραγωγή.

Ἡ ἁπλούστερη μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά παρουσιαστεῖ αὐτό τό συμπληρωματικό λανθάνον χρηματικό κεφάλαιο, εἶναι ἡ μορφή τοῦ θησαυροῦ. Εἶναι δυνατό ὁ θησαυρός αὐτός ν' ἀποτελεῖται ἀπό πρόσθετο χρυσό ἤ ἀσήμι, πού ἀποχτήθηκε ἄμεσα ἤ ἔμμεσα μέ ἀνταλλαγή ἀπό τίς χῶρες πού παράγουν εὐγενῆ μέταλλα. Καί μόνο μ' αὐτό τόν τρόπο αὐξάνει ἀπόλυτα ὁ χρηματικός θησαυρός μιᾶς χώρας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶναι δυνατό — κι αὐτό γίνεται στίς περισσότερες περιπτώσεις — ὁ θησαυρός αὐτός νά μήν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά χρῆμα, ἀποσυρμένο ἀπό τήν ἐσωτερική κυκλοφορία, πού στά χέρια ἀτομικῶν κεφαλαιοκρατῶν ἔχει πάρει τή μορφή τοῦ θησαυροῦ. Εἶναι ἀκόμα δυνατό τό λανθάνον αὐτό χρηματικό κεφάλαιο νά ὑπάρχει μόνο μέ τή

μορφή συμβόλων ἀξίας — ἐδῶ δέν παίρνουμε ἀκόμα ὑπόψη τό πιστωτικό χρῆμα — ἤ ἀκόμα μόνο μέ τή μορφή ἀπαιτήσεων (νόμιμων τίτλων) τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἀπό τρίτους, πού βεβαιώνονται μέ νόμιμα ἔγγραφα. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις, ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ μορφή ὕπαρξης αὐτοῦ τοῦ συμπληρωματικοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον εἶναι κεφάλαιο in spe [μελλοντικό κεφάλαιο], δέν ἀντιπροσωπεύει τίποτα ἄλλο παρά συμπληρωματικούς, κρατημένους σέ ἐφεδρεία νόμιμους τίτλους κεφαλαιοκρατῶν πάνω στή μελλοντική, συμπληρωματική χρονιάτικη παραγωγή τῆς κοινωνίας.

«Ἔτσι, ἡ μάζα τοῦ πραγματικά συσσωρευμένου πλούτου, ἐξεταζόμενη ἀπό ποσοτική ἄποψη..., εἶναι ὁλότελα ἀσήμαντη σέ σύγκριση μέ τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας, στίς ὁποῖες ἀνήκει, ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ της, ἤ ἐπίσης μόνο σέ σύγκριση μέ τήν πραγματική κατανάλωση αὐτῆς τῆς ἴδιας κοινωνίας κατά τή διάρκεια λίγων μόνο χρόνων· εἶναι τόσο ἀσήμαντη, πού ἡ κύρια προσοχή τῶν νομοθετῶν καί τῶν οἰκονομολόγων θάπρεπε νά εἶναι στραμμένη στίς παραγωγικές δυνάμεις καί στή μελλοντική ἐλεύθερη ἀνάπτυξή τους, κι ὄχι, ὅπως γινόταν ὥς τώρα, στόν ἁπλῶς συσσωρευμένο πλοῦτο, πού χτυπάει στό μάτι. Τό κατά πολύ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λεγόμενου συσσωρευμένου πλούτου εἶναι μόνο ὀνομαστικό καί δέν ἀποτελεῖται ἀπό πραγματικά ἀντικείμενα, πλοῖα, σπίτια, βαμβακερά ἐμπορεύματα, γαιοβελτιώσεις, ἀλλά ἀπό ἁπλούς νόμιμους τίτλους, ἀπαιτήσεις στίς μελλοντικές χρονιάτικες παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας, νόμιμους τίτλους, δημιουργημένους καί διαιωνισμένους ἀπό τά μέσα καί τά ἱδρύματα μιᾶς κατάστασης ἀβεβαιότητας... Ἡ χρήση τέτιων εἰδῶν (συσσωρεύσεις ὑλικῶν πραγμάτων ἤ πραγματικοῦ πλούτου) σάν ἁπλό μέσο τῶν κατόχων τους γιά νά σφετερίζονται τόν πλοῦτο, πού πρόκειται νά δημιουργήσουν πρῶτα οἱ μελλοντικές παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας, ἡ χρήση αὐτή θά τούς ἀφαιροῦνταν βαθμιαῖα ἀπό τούς φυσικούς νόμους τῆς διανομῆς χωρίς χρησιμοποίηση βίας· ἄν ὑποστηρίζονταν ἀπό συνεταιριστική ἐργασία (cooperative labour), θά τούς ἀφαιροῦνταν μέσα σέ λίγα χρόνια» (*William Thompson*: «Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth», London 1850, σελ. 453. — Τό βιβλίο αὐτό ἐκδόθηκε γιά πρώτη φορά τό 1824).

«Λίγοι ἄνθρωποι ἀναλογίζονται, οἱ περισσότεροι μάλιστα οὔτε κάν ὑποπτεύονται, πόσο ἀσήμαντες εἶναι καί σέ μέγεθος καί σέ ἀποτελεσματικότητα οἱ πραγματικές συσσωρεύσεις τῆς κοινωνίας σέ σύγκριση μέ τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς ἀνθρωπότητας, ἤ ἀκόμα μέ τή συνηθισμένη κατανάλωση μιᾶς μόνο γενεᾶς κατά τή διάρκεια λίγων μονάχα χρόνων. Ὁ λόγος εἶναι ὁλοφάνερος, μά τό ἀποτέλεσμα εἶναι πολύ ἐπιζήμιο. Ὁ πλοῦτος πού καταναλώνεται κάθε χρόνο ἐξαφανίζεται μαζί μέ τή χρήση του· ὑπάρχει μπροστά στά μάτια μας μόνο γιά μιά στιγμή καί προκαλεῖ ἐντύπωση μόνο ὅσο τόν ἀπολαβαίνουμε ἤ τόν καταναλώνουμε. Τό μέρος ὅμως τοῦ πλούτου πού καταναλώνεται μόνο σιγά-σιγά, τά ἔπιπλα, οἱ μηχανές, τά χτίρια, ὀρθώνονται μπροστά στά μάτια μας ἀπό τά παιδικά μας χρόνια ὥς τά γεράματά μας, μόνιμα μνημεῖα τῆς ἀνθρώπινης προσπάθειας. Χάρη στήν κατοχή αὐτοῦ τοῦ πάγιου, στέρεου, μόνο σιγά-σιγά καταναλώμενου μέρους τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου — τοῦ ἐδάφους καί τῶν πρώτων ὑλῶν τίς ὁποῖες ἐπεξεργάζονται οἱ ἄνθρωποι, τῶν ἐργαλείων μέ τά ὁποῖα ἐργάζονται, τῶν σπιτιῶν πού προσφέρουν στέγη κατά τή διάρκεια τῆς ἐργασίας — χάρη στήν κατοχή αὐτή οἱ ἰδιοχτῆτες αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων κυριαρχοῦν πρός δικό τους ὄφελος πάνω στίς χρονιάτικες παραγωγικές δυνάμεις ὅλων τῶν πραγματικά παραγωγικῶν ἐργατῶν τῆς κοινωνίας, ὅσο ἀσήμαντα κι ἄν εἶναι τά ἀντικείμενα αὐτά σέ σύγκριση μέ τά διαρκῶς ἀνανεούμενα προϊόντα αὐτῆς τῆς ἐργασίας. Ὁ πληθυσμός τῆς Μεγάλης Βρετανίας καί τῆς Ἰρλανδίας εἶναι 20 ἑκατομμύρια· ἡ μέση κατανάλωση τοῦ κάθε ἀτόμου, ἄνδρα, γυναίκας καί παιδιοῦ, εἶναι ὅπως φαίνεται κάπου 20 λίρ. στ., ἑπομένως τό προϊόν ἐργασίας πού καταναλώνεται μέσα σ' ἕνα χρόνο ἀποτελεῖ γιά ὅλους μαζί ἕναν πλοῦτο περίπου 400 ἑκατομμυρίων λιρ. στ. Τό συνολικό ποσό τοῦ συσσωρευμένου κεφαλαίου αὐτῶν τῶν χωρῶν δέν ξεπερνάει, σύμφωνα μέ τούς ὑπολογισμούς, τά 1200 ἑκατομμύρια, δηλαδή τό τριπλάσιο τοῦ χρονιάτικου προϊόντος, πού ἄν κατανεμηθεῖ ἐξίσου δίνει 60 λίρ. στ. κεφάλαιο τό χρόνο κατά κεφαλή. Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ περισσότερο εἶναι ἡ σχέση, καί ὄχι οἱ λίγο-πολύ ἀκριβεῖς ἀπόλυτοι ἀριθμοί αὐτῶν τῶν ποσῶν ὑπολογισμοῦ. Οἱ τόκοι ὅλου αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου θά ἐπαρκοῦσαν, γιά νά συντηροῦν ὅλο τόν πληθυσμό ἐπί δυό μῆνες περίπου τό χρόνο μέ τό σημερινό του ἐπίπεδο ζωῆς, καί ὅλο τό συσσωρευμένο κεφάλαιο θά τόν συντηροῦσε (ἄν βρίσκονταν ἀγοραστές) χωρίς νά δουλεύει ἐπί τρία τό ὅλο χρόνια! Στό τέλος τῶν τριῶν αὐτῶν χρόνων θάπρεπε οἱ ἄνθρωποι, χωρίς σπίτια, ροῦχα ἤ τροφή, νά πεθάνουν ἀπό τήν πείνα ἤ νά γίνουν οἱ σκλάβοι ἐκείνων πού τούς εἶχαν συντηρήσει στά τρία αὐτά χρόνια. Ὅποια εἶναι ἡ σχέση τῶν τριῶν χρόνων πρός τή διάρκεια ζωῆς μιᾶς ὑγιοῦς γενεᾶς, λχ. πρός 40 χρόνια, ἴδια εἶναι καί ἡ σχέση τοῦ μεγέθους καί τῆς σημασίας τοῦ πραγματικοῦ πλούτου, τοῦ ἴδιου τοῦ συσσωρευμένου κεφαλαίου ἀκόμα καί τῆς πλουσιότερης χώρας, πρός τήν παραγωγική δύναμη αὐτῆς τῆς γενεᾶς, δηλ. πρός τίς παραγωγικές δυνάμεις μιᾶς μόνης γενεᾶς ἀνθρώπων· ὄχι πρός ἐκεῖνο πού θά μποροῦσαν νά παράγουν κάτω ἀπό λογικές διατάξεις ἴσης ἀσφάλειας γιά ὅλους καί ἰδίως κάτω ἀπό συνθῆκες συνεταιριστικῆς ἐργασίας, ἀλλά πρός αὐτό πού παράγουν πραγματικά ἀπόλυτα μέ τά λειψά καί ἀποθαρρυντικά μέσα τῆς ἀβεβαιότητας!... Καί γιά νά διατηρηθεῖ καί νά διαιωνιστεῖ αὐτή ἡ φαινομενικά τεράστια μάζα τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαίου στή σημερινή της κατάσταση τῆς ἀναγκαστικῆς της κατανομῆς ἤ, καλύτερα, γιά νά διατηρηθεῖ καί νά διαιωνιστεῖ ἡ ἐπιτυχαινόμενη χάρη σ' αὐτή τή μάζα ἐξουσία καί τό μονοπώλιο πάνω στά προϊόντα τῆς χρονιάτικης ἐργασίας, θέλουν νά διαιωνίσουν ὅλο τό φρικιαστικό μηχανισμό, τά δεινά, τά ἐγκλήματα καί τά βάσανα τῆς ἀβεβαιότητας. Τίποτα δέν μπορεῖ νά συσσωρευτεῖ, ἄν δέν ἱκανοποιηθοῦν προηγούμενα οἱ ἀπαραίτητες ἀνάγκες, καί τό

μεγάλο ρεῦμα τῶν τάσεων τοῦ ἀνθρώπου κυλάει πρός τήν ἀναζήτηση τῆς ἀπόλαυσης· ἔτσι ἐξηγιέται τό σχετικά ἀσήμαντο ποσό τοῦ πραγματικοῦ πλούτου τῆς κοινωνίας σέ κάθε δοσμένη στιγμή. Πρόκειται γιά μιά αἰώνια κύκληση παραγωγῆς καί κατανάλωσης. Μέσα σ' αὐτή τήν τεράστια μάζα χρονιάτικης παραγωγῆς καί κατανάλωσης μόλις καί μετά βίας θά γινόταν αἰσθητή ἡ στέρηση αὐτῆς τῆς χούφτας πραγματικῆς συσσώρευσης· καί ὅμως ἡ κύρια προσοχή δέ στρέφεται στή μάζα ἐκείνη τῆς παραγωγικῆς δύναμης ἀλλά σ' αὐτή τή χούφτα τῆς συσσώρευσης. Τή χούφτα ὅμως αὐτή τήν ἔχουν σφετεριστεῖ λίγοι καί τήν ἔχουν μεταβάλει σέ ὄργανο ἰδιοποίησης τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας τῆς μεγάλης μάζας πού ἀνανεώνονται κάθε χρόνο χωρίς διακοπή. Ἔτσι ἐξηγιέται ἡ ἀποφασιστική σημασία ἑνός τέτιου ἐργαλείου γι' αὐτούς τούς λίγους... Τό ἕνα τρίτο περίπου τοῦ ἐθνικοῦ χρονιάτικου προϊόντος ἀφαιρεῖται σήμερα ἀπό τούς παραγωγούς μέ τήν ἐπωνυμία δημόσια βάρη καί καταναλώνεται μή παραγωγικά ἀπό ἀνθρώπους πού δέν προσφέρουν ἔναντι αὐτοῦ κανένα ἰσοδύναμο, δηλ. δέ δίνουν τίποτα πού νά μποροῦν νά τό θεωρήσουν σάν τέτιο οἱ παραγωγοί... Τό μάτι τοῦ πλήθους κοιτάζει κατάπληχτο τίς συσσωρευμένες μάζες, ἰδιαίτερα ὅταν εἶναι συγκεντρωμένες στά χέρια λίγων. Οἱ μάζες ὅμως πού παράγονται κάθε χρόνο κυλᾶνε καί χάνονται στόν ξεχασμένο ὠκεανό τῆς κατανάλωσης, σάν τά αἰώνια καί ἀναρίθμητα κύματα ἑνός γιγάντιου ποταμοῦ. Καί ὅμως ἀπ' αὐτή τήν αἰώνια κατανάλωση ἐξαρτιοῦνται ὄχι μόνο ὅλες οἱ ἀπολαύσεις, ἀλλά καί ἡ ὕπαρξη ὅλου τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ὁ ὄγκος καί ἡ κατανομή αὐτοῦ τοῦ χρονιάτικου προϊόντος θάπρεπε πρῶτ' ἀπ' ὅλα νά ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας. Ἡ πραγματική συσσώρευση ἔχει ἐντελῶς δευτερεύουσα σημασία καί ἀποχτᾶ αὐτή τή σημασία σχεδόν ἀποκλειστικά χάρη στήν ἐπίδρασή της στήν κατανομή τοῦ χρονιάτικου προϊόντος... Ἡ πραγματική αὐτή συσσώρευση καί κατανομή ἐξετάζεται ἐδῶ» (στό σύγγραμμα τοῦ Θόμψον) «πάντα σέ σχέση μέ τήν παραγωγική δύναμη καί σέ ἐξάρτηση ἀπ' αὐτήν. Σέ ὅλα σχεδόν τά ἄλλα συστήματα ἡ παραγωγική δύναμη ἔχει ἐξεταστεῖ σέ σχέση μέ τή συσσώρευση καί τή διαιώνιση καί σέ ἐξάρτηση ἀπ' αὐτές τοῦ ὑπάρχοντος τρόπου κατανομῆς. Σέ σύγκριση μέ τή διατήρηση αὐτοῦ τοῦ ὑπάρχοντος τρόπου κατανομῆς δέ δίνεται καμιά σημασία στή διαρκῶς ἀνανεούμενη ἀθλιότητα ἤ εὐημερία ὅλου τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Τή διαιώνιση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς βίας, τῆς ἀπάτης καί τῆς σύμπτωσης τήν ὀνόμασαν ἀσφάλεια· καί στή διατήρηση αὐτῆς τῆς ψεύτικης ἀσφάλειας θυσιάστηκαν χωρίς οἶκτο ὅλες οἱ παραγωγικές δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπινου γένους» (στό ἴδιο, σελ. 440 — 443).

Γιά τήν ἀναπαραγωγή μόνο δυό κανονικές περιπτώσεις εἶναι δυνατές, ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τίς διαταραχές πού ἐμποδίζουν ἀκόμα καί τήν ἀναπαραγωγή στήν ἴδια κλίμακα.

Εἴτε γίνεται ἁπλή ἀναπαραγωγή, δηλ. ἀναπαραγωγή στήν ἴδια κλίμακα.

Εἴτε γίνεται κεφαλαιοποίηση ὑπεραξίας, δηλ. συσσώρευση.

I. ΑΠΛΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

Στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή ἡ ὑπεραξία πού παράγεται καί πραγματοποιεῖται κάθε χρόνο, ἤ περιοδικά κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου ὕστερα ἀπό πολλές περιστροφές, καταναλώνεται ἀτομικά, δηλ. μή παραγωγικά, ἀπό τούς ἰδιοχτῆτες της, τούς κεφαλαιοκράτες.

Τό γεγονός ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος ἀποτελεῖται ἐνμέρει ἀπό ὑπεραξία καί ἐνμέρει ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας, πού ἀποτελεῖται ἀπό τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἔχει ἀναπαραχθεῖ στό προϊόν σύν τό σταθερό κεφάλαιο πού ἔχει καταναλωθεῖ γι' αὐτό, δέν ἀλλάζει ἀπολύτως τίποτα οὔτε στήν ποσότητα, οὔτε στήν ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, πού μπαίνει διαρκῶς στήν κυκλοφορία σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί πού ἐξίσου διαρκῶς ἀποσύρεται ἀπ' αὐτήν γιά νά περιέλθει στήν παραγωγική ἤ ἀτομική κατανάλωση, δηλ. γιά νά χρησιμεύσει σάν μέσο παραγωγῆς ἤ σάν μέσο κατανάλωσης. Ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τό σταθερό κεφάλαιο, τό γεγονός αὐτό θίγει μόνο τήν κατανομή τοῦ χρονιάτικου προϊόντος ἀνάμεσα στούς ἐργάτες καί στούς κεφαλαιοκράτες.

Γιαυτό, κι ἄν ἀκόμα ὑποθέσουμε τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή, ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας πρέπει νά ὑπάρχει διαρκῶς σέ χρῆμα καί ὄχι σέ προϊόντα, γιατί διαφορετικά δέν μπορεῖ νά μετατραπεῖ ἀπό χρῆμα σέ προϊόν μέ σκοπό τήν κατανάλωση. Ἐδῶ θά ἐξετάσουμε πιό διεξοδικά αὐτήν τή μετατροπή τῆς ὑπεραξίας ἀπό τήν ἀρχική της ἐμπορευματική μορφή σέ χρῆμα. Γιά ν' ἁπλοποιήσουμε τό ζήτημα, θά ὑποθέσουμε τήν πιό ἁπλή μορφή τοῦ προβλήματος, καί συγκεκριμένα πώς κυκλοφορεῖ ἀποκλειστικά μεταλλικό χρῆμα, δηλ. χρῆμα πού ἀποτελεῖ πραγματικό ἰσοδύναμο.

Σύμφωνα μέ τούς νόμους τῆς ἁπλῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας πού ἀναπτύξαμε (Βιβλίο I, κεφ. 3ο [σελ. 151 κ. ἑ.]), ἡ μάζα τοῦ μεταλλικοῦ χρήματος πού ὑπάρχει στή χώρα πρέπει νά ἐπαρκεῖ ὄχι μόνο γιά νά κυκλοφορεῖ τά ἐμπορεύματα, ἀλλά πρέπει νά ἐπαρκεῖ καί γιά τίς διακυμάνσεις τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας, πού προέρχονται εἴτε ἀπό διακυμάνσεις στήν ταχύτητα τῶν κυκλοφοριῶν, εἴτε ἀπό ἀλλαγές στίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, εἴτε ἀπό τίς διαφορετικές καί μεταβαλλόμενες ἀναλογίες, στίς ὁποῖες τό χρῆμα λειτουργεῖ σάν μέσο πληρωμῆς ἤ σάν καθαυτό μέσο κυκλοφορίας. Ἡ ἀναλογία, πού ἡ ὑπάρχουσα μάζα χρήματος χωρίζεται σέ θησαυρό καί κυκλοφοροῦν χρῆμα, ἀλλάζει διαρκῶς, μά ἡ συνολική μάζα τοῦ χρήματος εἶναι πάντα ἴση μέ τό ἄθροισμα τοῦ χρήματος πού ὑπάρχει σάν θησαυρός καί σάν κυκλοφοροῦν χρῆμα. Ἡ μάζα αὐτή τοῦ χρήματος (μάζα εὐγενοῦς μετάλλου) ἀποτελεῖ θησαυρό τῆς κοινωνίας πού ἔχει συσσωρευθεῖ λίγο-λίγο.

Στό βαθμό πού ἕνα μέρος αὐτοῦ τοῦ θησαυροῦ ἀναλώνεται μέ τήν τριβή, πρέπει ν' ἀναπληρώνεται κάθε χρόνο, ὅπως γίνεται μέ κάθε ἄλλο προϊόν. Αὐτό γίνεται στήν πραγματικότητα μέ ἄμεση ἤ ἔμμεση ἀνταλλαγή μέρους τοῦ χρονιάτικου προϊόντος μέ τό προϊόν τῶν χωρῶν πού παράγουν χρυσό καί ἀσήμι. Αὐτός ὁ διεθνής χαρακτήρας τῆς συναλλαγῆς κρύβει ὡστόσο τήν ἁπλότητά της. Γιά ν' ἀναγάγουμε λοιπόν τό πρόβλημα στήν πιό ἁπλή καί πιό διάφανη ἔκφρασή του, πρέπει νά προϋποθέσουμε πώς ἡ παραγωγή χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ γίνεται στήν ἴδια τή χώρα, πώς ἑπομένως ἡ παραγωγή χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ ἀποτελεῖ μέρος τῆς συνολικῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς κάθε χώρας.

Ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τό χρυσό καί τό ἀσήμι πού ἔχουν παραχθεῖ γιά εἴδη πολυτελείας, τό κατώτατο ὅριο τῆς χρονιάτικης παραγωγῆς τους πρέπει νά εἶναι ἴσο μέ τή φθορά τῶν χρηματικῶν μετάλλων πού προκαλεῖται ἀπό τή χρονιάτικη χρηματική κυκλοφορία. Ἐπίσης: ἄν αὐξάνει τό ἄθροισμα τῶν ἀξιῶν τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγεται καί κυκλοφορεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους, πρέπει ν' αὐξάνει καί ἡ χρονιάτικη παραγωγή χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ, ἐφόσον τό αὐξημένο ἄθροισμα τῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων πού κυκλοφοροῦν καί ἡ μάζα τοῦ χρήματος πού ἀπαιτεῖται γιά τήν κυκλοφορία τους (καί γιά τόν ἀντίστοιχο θησαυρισμό) δέν ἀντισταθμίζονται μέ μεγαλύτερη ταχύτητα τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας καί μέ πλατύτερη λειτουργία τοῦ χρήματος σάν μέσου πληρωμῆς, δηλ. μέ μεγαλύτερο ἀμοιβαῖο συμψηφισμό τῶν πουλήσεων καί τῶν ἀγορῶν χωρίς τή μεσολάβηση πραγματικοῦ χρήματος.

Ἕνα μέρος τῆς κοινωνικῆς ἐργατικῆς δύναμης καί ἕνα μέρος τῶν κοινωνικῶν μέσων παραγωγῆς πρέπει νά ξοδεύονται λοιπόν κάθε χρόνο γιά τήν παραγωγή χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ.

Οἱ κεφαλαιοκράτες, πού ἀσχολοῦνται μέ τήν παραγωγή χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ καί πού — στίς συνθῆκες τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς πού ὑποθέσαμε ἐδῶ — ἀσχολοῦνται μ' αὐτήν μόνο μέσα στά ὅρια τῆς χρονιάτικης μέσης φθορᾶς καί τῆς προκαλούμενης ἀπ' αὐτήν τή φθορά μέσης χρονιάτικης κατανάλωσης χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ, ρίχνουν τήν ὑπεραξία τους, πού σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας τήν καταναλώνουν ὅλη στή διάρκεια τοῦ ἔτους χωρίς νά κεφαλαιοποιοῦν τίποτα ἀπ' αὐτήν, ἄμεσα στήν κυκλοφορία μέ τή μορφή χρήματος, πού γι' αὐτούς εἶναι ἡ φυσική μορφή τοῦ προϊόντος καί ὄχι ἡ μεταβλημένη μορφή του, ὅπως γίνεται στούς ἄλλους κλάδους παραγωγῆς.

Παρακάτω: ὅσον ἀφορᾶ τό μισθό τῆς ἐργασίας, — τή χρηματική μορφή, μέ τήν ὁποία προκαταβάλλεται τό μεταβλητό κεφάλαιο — κι αὐτός ἀναπληρώνεται ἐδῶ ὄχι μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος καί τή μετατροπή του σέ χρῆμα, ἀλλά μ' ἕνα προϊόν πού ἡ φυσική του μορφή εἶναι ἐξαρχῆς ἡ χρηματική μορφή.

Τέλος, αὐτό γίνεται καί μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος πού ἀποτελεῖται ἀπό εὐγενῆ μέταλλα καί εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ περιοδικά καταναλώμενου σταθεροῦ κεφαλαίου, δηλ. τόσο τοῦ σταθεροῦ

κυκλοφοριακοῦ, ὅσο καί τοῦ σταθεροῦ πάγιου κεφαλαίου, πού καταναλώνεται στή διάρκεια τοῦ ἔτους.

Ἄς ἐξετάσουμε τήν κύκληση καί ἀντίστοιχα τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει τοποθετηθεῖ στήν παραγωγή εὐγενῶν μετάλλων, πρῶτα μέ τή μορφή $X — E \ldots \Pi \ldots X'$. Ἐφόσον στό $X — E$ τό E δέν ἀποτελεῖται μόνο ἀπό ἐργατική δύναμη καί μέσα παραγωγῆς, ἀλλά καί ἀπό πάγιο κεφάλαιο, ἀπό τό ὁποῖο μόνο ἕνα μέρος τῆς ἀξίας του ἔχει ἀναλωθεῖ στό Π, εἶναι φανερό πώς τό X' — τό προϊόν — εἶναι ἕνα χρηματικό ποσό ἴσο μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, πού δαπανήθηκε γιά μισθό ἐργασίας, σύν τό κυκλοφοριακό σταθερό κεφάλαιο, πού δαπανήθηκε γιά μέσα παραγωγῆς, σύν τήν ἀξία τοῦ μέρους τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού ἔχει φθαρεῖ, σύν τήν ὑπεραξία. Ἄν, μέ ἀμετάβλητη τή γενική ἀξία τοῦ χρυσοῦ, τό ποσό αὐτό ἦταν μικρότερο, τότε ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ χρυσορυχείου δέ θἆταν παραγωγική ἤ — ἄν τό φαινόμενο αὐτό ἦταν γενικό — στό μέλλον θ' ἀνέβαινε ἡ ἀξία τοῦ χρυσοῦ, σέ σύγκριση μέ τά ἐμπορεύματα, πού ἡ ἀξία τους ἔμεινε ἀμετάβλητη, δηλαδή θἄπεφταν οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων καί ἔτσι στό ἑξῆς θά ἦταν μικρότερο τό χρηματικό ποσό πού δαπανιέται στό $X — E$.

Ἄν ἐξετάσουμε πρῶτα τό κυκλοφοριακό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού προκαταβάλλεται στό X, τήν ἀφετηρία τοῦ $X — E \ldots \Pi \ldots X'$, θά δοῦμε ὅτι προκαταβάλλεται ἕνα καθορισμένο χρηματικό ποσό, πού ρίχνεται στήν κυκλοφορία γιά τήν πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί γιά τήν ἀγορά τῶν ὑλικῶν παραγωγῆς. Αὐτό ὅμως τό χρηματικό ποσό δέν ἀποσύρεται ξανά ἀπό τήν κυκλοφορία μέ τήν κύκληση *αὐτοῦ* τοῦ κεφαλαίου γιά νά ξαναριχτεῖ πάλι σ' αὐτήν. Τό προϊόν στή φυσική του μορφή εἶναι κιόλας χρῆμα καί δέ χρειάζεται νά μετατραπεῖ πρῶτα σέ χρῆμα μέ τήν ἀνταλλαγή, μέ ἕνα προτσές κυκλοφορίας. Ἀπό τό προτσές τῆς παραγωγῆς μπαίνει στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας ὄχι μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου πού προορίζεται νά ξαναμετατραπεῖ σέ χρηματικό κεφάλαιο, ἀλλά σάν χρηματικό κεφάλαιο πού προορίζεται νά ξαναμετατραπεῖ σέ παραγωγικό κεφάλαιο, δηλ. ν' ἀγοράσει ξανά ἐργατική δύναμη καί ὑλικά παραγωγῆς. Ἡ χρηματική μορφή τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου πού ἔχει καταναλωθεῖ σέ ἐργατική δύναμη καί μέσα παραγωγῆς δέν ἀναπληρώνεται μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος, ἀλλά μέ τή φυσική μορφή τοῦ ἴδιου τοῦ προϊόντος, δηλ. ὄχι ἐπειδή ἀποσύρεται ξανά ἡ ἀξία του ἀπό τήν κυκλοφορία μέ χρηματική μορφή, ἀλλά ἐπειδή χρησιμοποιεῖται συμπληρωματικό, νεοπαραγμένο χρῆμα.

Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό κυκλοφοριακό αὐτό κεφάλαιο εἶναι = 500 λίρ. στ., ὁ χρόνος περιστροφῆς = 5 ἑβδομάδες, ἡ περίοδος ἐργασίας = = 4 ἑβδομάδες, καί ἡ περίοδος κυκλοφορίας = μόνο 1 ἑβδομάδα. Πρέπει ἐξαρχῆς νά προκαταβληθεῖ χρῆμα γιά 5 ἑβδομάδες ἐνμέρει σάν παραγωγικό ἀπόθεμα καί ἐνμέρει γιά νά ὑπάρχει διαθέσιμο χρῆμα γιά νά πληρώνονται λίγο-λίγο οἱ μισθοί ἐργασίας. Στήν ἀρχή τῆς 6ης ἑβδομάδας ἔχουν ἐπιστρέψει 400 λίρ. στ. καί ἀποδεσμευτεῖ 100. Αὐτό ἐπαναλαβαίνεται συνεχῶς. Ἐδῶ, ὅπως καί προηγούμενα, κατά τή διάρκεια

ορισμένου χρόνου τῆς περιστροφῆς, 100 λίρ. στ. θά βρίσκονται συνεχῶς μέ τήν ἀποδεσμευμένη μορφή. Ἀποτελοῦνται ὅμως ἀπό συμπληρωματικό νεοπαραγμένο χρῆμα, ἀκριβῶς ὅπως καί οἱ ἄλλες 400 λίρ. στ. Ἔχουμε ἐδῶ 10 περιστροφές τό χρόνο, καί τό παραγμένο χρονιάτικο προϊόν εἶναι = 5000 λίρ. στ. χρυσός. (Ἡ περίοδος κυκλοφορίας δέ σχηματίζεται ἐδῶ ἀπό τό χρόνο, πού ἀπαιτεῖ ἡ μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος σέ χρῆμα, ἀλλά ἀπό τό χρόνο πού ἀπαιτεῖ ἡ μετατροπή τοῦ χρήματος στά στοιχεῖα παραγωγῆς.)

Σέ κάθε ἄλλο κεφάλαιο 500 λιρ. στ., πού περιστρέφεται κάτω ἀπό τούς ἴδιους ὅρους, ἡ διαρκῶς ἀνανεούμενη χρηματική μορφή εἶναι ἡ μεταβλημένη μορφή τοῦ παραγμένου ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, πού κάθε τέσσερις ἑβδομάδες ρίχνεται στήν κυκλοφορία καί πού μέ τήν πούλησή του — δηλαδή μέ τήν περιοδική ἀπόσυρση τοῦ ἴδιου χρηματικοῦ ποσοῦ πού ἔχει μπεῖ ἀρχικά στό προτσές — ξαναποχτᾶ συνεχῶς αὐτήν τή χρηματική μορφή. Ἐδῶ, ἀντίθετα, σέ κάθε περίοδο περιστροφῆς ρίχνεται στήν κυκλοφορία μιά καινούργια συμπληρωματική μάζα 500 λιρ. στ. πού προέρχεται ἀπό τό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς, γιά ν' ἀποσύρει διαρκῶς ἀπό τήν κυκλοφορία ὑλικά παραγωγῆς καί ἐργατική δύναμη. Ἡ κύκληση αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου δέν ἀποσύρει πάλι ἀπό τήν κυκλοφορία τό χρῆμα πού ἔχει ριχτεῖ σ' αὐτήν, ἀλλ' ἀντίθετα τό χρῆμα αὐτό τό αὐξάνει μέ συνεχῶς νεοπαραγόμενες μάζες χρυσοῦ.

Ἄν ἐξετάσουμε τό μεταβλητό μέρος αὐτοῦ τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου καί ὑποθέσουμε, ὅπως καί πιό πάνω, ὅτι εἶναι = 100 λίρ. στ., τότε αὐτές οἱ 100 λίρ. στ. στή συνηθισμένη ἐμπορευματική παραγωγή καί μέ 10 περιστροφές τό χρόνο θά ἐπαρκοῦσαν γιά νά πληρώνεται συνεχῶς ἡ ἐργατική δύναμη. Ἐδῶ, στήν παραγωγή χρυσοῦ, ἐπαρκεῖ τό ἴδιο ποσό· ὅμως οἱ 100 λίρ. στ., πού ἐπαναρέουν καί μέ τίς ὁποῖες πληρώνεται ἡ ἐργατική δύναμη κάθε 5 ἑβδομάδες, δέν εἶναι ἡ μεταβλημένη μορφή τοῦ προϊόντος της, ἀλλά μέρος τοῦ ἴδιου, διαρκῶς ἀνανεούμενου προϊόντος της. Ὁ χρυσοπαραγωγός πληρώνει τούς ἐργάτες του ἄμεσα μέ ἕνα μέρος τοῦ χρυσοῦ πού παράγουν οἱ ἴδιοι. Γιαυτό, οἱ 1000 λίρ. στ., πού δαπανοῦνται κάθε χρόνο γιά ἐργατική δύναμη καί πού ρίχνονται ἀπό τούς ἐργάτες στήν κυκλοφορία, δέν ἐπιστρέφουν μέσω τῆς κυκλοφορίας στήν ἀφετηρία τους.

Παρακάτω, ὅσο γιά τό πάγιο κεφάλαιο, ἡ πρώτη ἐγκατάσταση τῆς ἐπιχείρησης ἀπαιτεῖ δαπάνη μεγάλου σχετικά χρηματικοῦ κεφαλαίου, πού ρίχνεται ἔτσι στήν κυκλοφορία. Ὅπως κάθε πάγιο κεφάλαιο, ἐπαναρέει κι αὐτό μόνο τμηματικά, στήν πορεία πολλῶν χρόνων. Ἐπαναρέει ὅμως σάν ἄμεσο κομμάτι τοῦ προϊόντος, τοῦ χρυσοῦ, καί ὄχι μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος καί τή μετατροπή του μ' αὐτό τόν τρόπο σέ χρῆμα. Ἀποχτᾶ λοιπόν βαθμιαῖα τή χρηματική του μορφή, ὄχι ἐπειδή ἀποσύρεται χρῆμα ἀπό τήν κυκλοφορία, ἀλλά ἐπειδή σωρεύεται ἕνα ἀντίστοιχο μέρος τοῦ προϊόντος. Τό χρηματικό κεφάλαιο πού ἀποκαταστάθηκε μ' αὐτό τόν τρόπο δέν εἶναι ἕνα χρηματικό ποσό πού ἔχει ἀποσυρθεῖ λίγο-λίγο ἀπό τήν κυκλοφορία γιά ν' ἀναπληρώσει τό χρηματικό κεφάλαιο, πού εἶχε ριχτεῖ ἀρχικά σ' αὐτήν γιά τήν ἀπόχτηση πάγιου κεφαλαίου. Εἶναι μιά πρόσθετη μάζα χρήματος.

Τέλος, ὅσον ἀφορᾶ τήν ὑπεραξία, εἶναι κι αὐτή ἴση μέ ἕνα μέρος τοῦ νέου χρυσοῦ προϊόντος, πού ρίχνεται στήν κυκλοφορία σέ κάθε νέα περίοδο περιστροφῆς γιά νά ξοδευτεῖ, σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας, μή παραγωγικά, γιά νά πληρωθοῦν μ' αὐτήν τρόφιμα καί εἴδη πολυτελείας.

Σύμφωνα ὅμως μέ τήν ὑπόθεσή μας ὅλη αὐτή ἡ χρονιάτικη παραγωγή χρυσοῦ — πού ἀποσύρει συνεχῶς ἐργατική δύναμη καί ὑλικά παραγωγῆς, ὄχι ὅμως χρῆμα, ἀπό τήν ἀγορά καί πού ρίχνει συνεχῶς συμπληρωματικό χρῆμα σ' αὐτήν — ἀναπληρώνει μόνο τό χρῆμα πού ἔχει φθαρεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, δηλ. διατηρεῖ ἁπλῶς ἀκέραιη τή χρηματική μάζα τῆς κοινωνίας, πού ὑπάρχει μόνιμα, ἄν καί σέ μεταβαλλόμενες ἀναλογίες, μέ τίς δυό μορφές: τοῦ θησαυροῦ καί τοῦ χρήματος πού βρίσκεται στήν κυκλοφορία.

Σύμφωνα μέ τό νόμο τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας ἡ μάζα τοῦ χρήματος πρέπει νά εἶναι ἴση μέ τή μάζα τοῦ χρήματος πού ἀπαιτεῖται γιά τήν κυκλοφορία σύν ἕνα χρηματικό ποσό πού πρέπει νά βρίσκεται μέ τή μορφή θησαυροῦ καί πού αὐξομειώνεται ἀνάλογα μέ τή συστολή ἤ τή διαστολή τῆς κυκλοφορίας, πού χρησιμεύει ὅμως ἰδίως καί γιά νά σχηματίζεται ἡ ἀπαραίτητη ἐφεδρεία μέσων πληρωμῆς. Αὐτό πού πρέπει νά πληρωθεῖ σέ χρῆμα — ἐφόσον δέν γίνεται συμψηφισμός τῶν πληρωμῶν — εἶναι ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Τό γεγονός ὅτι ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς ἀξίας ἀποτελεῖται ἀπό ὑπεραξία, δηλ. δέν ἔχει στοιχίσει τίποτα στόν πουλητή τῶν ἐμπορευμάτων, δέν ἀλλάζει καθόλου τά πράγματα. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ὅλοι οἱ παραγωγοί εἶναι ἀνεξάρτητοι κάτοχοι τῶν μέσων τους παραγωγῆς καί πώς ἑπομένως ἡ κυκλοφορία γίνεται ἀνάμεσα στούς ἴδιους τούς ἄμεσους παραγωγούς. Ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου τους, θά μπορούσαμε νά χωρίσουμε τότε σέ δυό μέρη (τή χρονιάτικη νεοδημιουργημένη ἀξία τους, ἀνάλογα μ' αὐτό πού γίνεται στόν καπιταλισμό): στό πρῶτο, *α*, πού ἀναπληρώνει ἁπλῶς τά ἀπαραίτητα μέσα συντήρησής τους, καί στό δεύτερο, *β*, πού ἐνμέρει τό καταναλώνουν σέ εἴδη πολυτελείας καί ἐνμέρει τό χρησιμοποιοῦν γιά τή διεύρυνση τῆς παραγωγῆς. Στήν περίπτωση αὐτή τό *α* ἀντιπροσωπεύει τό μεταβλητό κεφάλαιο καί τό *β* τήν ὑπεραξία. Αὐτός ὁ χωρισμός ὅμως δέ θά ἀσκοῦσε καμιά ἐπίδραση στό μέγεθος τῆς χρηματικῆς μάζας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν κυκλοφορία τοῦ συνολικοῦ τους προϊόντος. Μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους, θἆταν ἴδια ἡ ἀξία τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων πού κυκλοφορεῖ, ἑπομένως καί ἡ χρηματική μάζα πού ἀπαιτεῖται γι' αὐτήν. Ἐπίσης, μέ ἴδιο τό χωρισμό τῶν περιόδων περιστροφῆς, θἄπρεπε οἱ παραγωγοί νἆχαν τίς ἴδιες χρηματικές ἐφεδρεῖες, δηλ. νἄχουν διαρκῶς τό ἴδιο μέρος τοῦ κεφαλαίου τους μέ χρηματική μορφή, ἐπειδή, σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας, ἡ παραγωγή τους θά παράμενε ἐμπορευματική παραγωγή. Τό γεγονός λοιπόν, ὅτι ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος ἀποτελεῖται ἀπό ὑπεραξία, δέν ἀλλάζει καθόλου τή μάζα

τοῦ χρήματος, τοῦ ἀπαραίτητου γιά τή λειτουργία τῆς ἐπιχείρησης.

Ἕνας ἀντίπαλος τοῦ Τούκ, πού ἀδράχνεται ἀπό τή μορφή $X - E - X'$, τόν ρωτᾶ, πῶς τά καταφέρνει ὁ κεφαλαιοκράτης ν' ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία συνεχῶς περισσότερο χρῆμα ἀπό τό χρῆμα πού ρίχνει σ' αὐτήν. Τό πράγμα εἶναι ἁπλό. Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά τό *σχηματισμό* τῆς ὑπεραξίας. Ὁ σχηματισμός τῆς ὑπεραξίας, πού ἀποτελεῖ τό μοναδικό μυστικό, εἶναι αὐτονόητος ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική ἄποψη. Τό ἀξιακό ποσό πού χρησιμοποιήθηκε δέ θἆταν δά κεφάλαιο, ἄν δέν πλουτιζόταν μέ μιά ὑπεραξία. Ἐπειδή ὅμως, σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας, πρόκειται γιά κεφάλαιο, ἡ ὑπεραξία ἐξυπακούεται.

Τό ζήτημα λοιπόν δέν εἶναι: ἀπό ποῦ προέρχεται ἡ ὑπεραξία; ἀλλά: ἀπό ποῦ προέρχεται τό χρῆμα γιά τή χρηματοποίησή της;

Στήν ἀστική ὅμως πολιτική οἰκονομία ἐξυπακούεται ἡ ὕπαρξη τῆς ὑπεραξίας. Ἑπομένως, δέν προϋποτίθεται μόνο, ἀλλά μαζί της προϋποτίθεται καί ὅτι ἕνα μέρος τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχει ριχτεῖ στήν κυκλοφορία ἀποτελεῖται ἀπό ὑπερπροϊόν, δηλ. ἀποτελεῖ μιάν ἀξία πού ὁ κεφαλαιοκράτης δέν τήν ἔριξε στήν κυκλοφορία μαζί μέ τό κεφάλαιό του· ὅτι δηλαδή ὁ κεφαλαιοκράτης μαζί μέ τό προϊόν του ρίχνει στήν κυκλοφορία ἕνα περίσσεμα πάνω ἀπό τό κεφάλαιό του, καί ὅτι τό περίσσεμα αὐτό τό ἀποσύρει πάλι ἀπό τήν κυκλοφορία.

Τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, πού ρίχνει ὁ κεφαλαιοκράτης στήν κυκλοφορία, ἔχει μεγαλύτερη ἀξία (δέ μᾶς ἐξηγοῦν ἤ δέν κατανοοῦν ἀπό ποῦ προέρχεται αὐτή ἡ μεγαλύτερη ἀξία, ἀπό τήν ἄποψη ὅμως τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας c'est un fait [εἶναι γεγονός]) ἀπό τό παραγωγικό κεφάλαιο, πού ἔχει ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία μέ τή μορφή ἐργατικῆς δύναμης καί μέσων παραγωγῆς. Μ' αὐτή τήν προϋπόθεση εἶναι λοιπόν φανερό, γιατί ὄχι μόνο ὁ κεφαλαιοκράτης A, ἀλλά καί οἱ κεφαλαιοκράτες B, Γ, Δ κλπ. μποροῦν μέ τήν ἀνταλλαγή τοῦ ἐμπορεύματός τους ν' ἀποσύρουν ἀπό τήν κυκλοφορία συνεχῶς περισσότερη ἀξία ἀπό τήν ἀξία τοῦ ἀρχικοῦ τους κεφαλαίου, πού διαρκῶς ἐπαναπροκαταβάλλεται. Οἱ A, B, Γ, Δ κλπ. ρίχνουν στήν κυκλοφορία διαρκῶς μεγαλύτερη ἀξία μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, ἀπό τήν ἀξία πού ἀποσύρουν ἀπ' αὐτήν μέ τή μορφή παραγωγικοῦ κεφαλαίου — ἡ πράξη αὐτή εἶναι τόσο πολύπλευρη, ὅσο διαφορετικά εἶναι τά κεφάλαια πού λειτουργοῦν ἀνεξάρτητα. Ἑπομένως, πρέπει νά μοιράζονται διαρκῶς ἕνα ποσό ἀξίας ἴσο μέ τό ἄθροισμα τῶν ἀξιῶν τῶν παραγωγικῶν κεφαλαίων πού ἔχουν προκαταβάλει ἀντίστοιχα (δηλαδή ὁ καθένας ἀπό τήν πλευρά του ν' ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία ἕνα παραγωγικό κεφάλαιο)· καί ἐπίσης διαρκῶς πρέπει νά μοιράζονται ἕνα ποσό ἀξίας, πού τό ρίχνουν ἐπίσης ἀπ' ὅλες τίς πλευρές στήν κυκλοφορία μέ τή μορφή ἐμπορεύματος σάν ἀντίστοιχο περίσσεμα τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ τους κεφαλαίου πάνω ἀπό τήν ἀξία τῶν στοιχείων τῆς παραγωγῆς του.

Τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο ὅμως πρέπει νά μετατραπεῖ σέ χρῆμα, πρίν ξαναμετατραπεῖ σέ παραγωγικό κεφάλαιο καί πρίν ξοδευτεῖ ἡ

ὑπεραξία πού περιέχεται σ' αὐτό. Ἀπό ποῦ παίρνεται τό χρῆμα, τό ἀπαραίτητο γι' αὐτήν τή μετατροπή; Αὐτό τό ἐρώτημα φαίνεται δύσκολο ἀπό πρώτη ματιά, καί ὥς τώρα τήν ἀπάντηση δέν τήν ἔδοσε οὔτε ὁ Τούκ οὔτε κανένας ἄλλος.

Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ., πού ἔχει προκαταβληθεῖ μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἀποτελεῖ — ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ περίοδος περιστροφῆς του — τό κυκλοφοριακό συνολικό κεφάλαιο τῆς κοινωνίας, δηλ. τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἡ ὑπεραξία εἶναι 100 λίρ. στ. Πῶς μπορεῖ λοιπόν ὁλόκληρη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ν' ἀποσύρει διαρκῶς 600 λίρ. στ. ἀπό τήν κυκλοφορία, ὅταν ρίχνει σ' αὐτήν διαρκῶς μόνο 500 λίρ. στ.;

Ἅμα τό χρηματικό κεφάλαιο τῶν 500 λιρ. στ. μετατραπεῖ σέ παραγωγικό κεφάλαιο, αὐτό τό παραγωγικό κεφάλαιο μετατρέπεται μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς σέ ἐμπόρευμα ἀξίας 600 λιρ. στ., κι ἔτσι στήν κυκλοφορία δέ βρίσκεται μόνο ἕνα ἐμπόρευμα ἀξίας 500 λιρ. στ., ἴσο μέ τό ἀρχικά προκαταβλημένο χρηματικό κεφάλαιο, ἀλλά καί μιά νεοπαραγμένη ὑπεραξία 100 λιρ. στ.

Αὐτή ἡ πρόσθετη ὑπεραξία τῶν 100 λιρ. στ. ἔχει ριχτεῖ στήν κυκλοφορία μέ τή μορφή ἐμπορεύματος. Ὅσο γι' αὐτό δέν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία. Ἡ ἴδια ὅμως πράξη δέ δίνει καί τό συμπληρωματικό χρῆμα, τό ἀπαραίτητο γιά τήν κυκλοφορία αὐτῆς τῆς πρόσθετης ἐμπορευματικῆς ἀξίας.

Δέν πρέπει λοιπόν νά προσπαθοῦμε ν' ἀποφύγουμε τή δυσκολία μέ εὔσχημες προφάσεις.

Λογουχάρη: ὅσον ἀφορᾶ τό σταθερό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, εἶναι φανερό πώς δέν τό ξοδεύουν ὅλοι ταυτόχρονα. Τήν ὥρα πού ὁ κεφαλαιοκράτης A πουλάει τό ἐμπόρευμά του, δηλ. πού τό προκαταβλημένο κεφάλαιό του ἀποχτᾶ γι' αὐτόν χρηματική μορφή, γιά τόν ἀγοραστή B, ἀντίθετα, τό κεφάλαιό του πού βρίσκεται μέ χρηματική μορφή παίρνει τή μορφή τῶν μέσων του παραγωγῆς, πού τά παράγει ἀκριβῶς ὁ A. Μέ τήν ἴδια πράξη πού ὁ A ξαναδίνει στό παραγμένο του ἐμπορευματικό κεφάλαιο τή χρηματική μορφή, ὁ B ξαναδίνει στό δικό του κεφάλαιο τήν παραγωγική μορφή, τό μετατρέπει ἀπό τή χρηματική μορφή σέ μέσα παραγωγῆς καί ἐργατική δύναμη· τό ἴδιο χρηματικό ποσό λειτουργεῖ στό δίπλευρο προτσές, ὅπως σέ κάθε ἁπλή ἀγορά $E - X$. Ἀπό τήν ἄλλη, ὅταν ὁ A ξαναμετατρέπει τό χρῆμα σέ μέσα παραγωγῆς, ἀγοράζει ἀπό τόν Γ, κι αὐτός πληρώνει μέ τό χρῆμα αὐτό τόν B κλπ. Ἔτσι θά μποροῦσε νά ἐξηγηθεῖ τό ζήτημα. Ἀλλά:

Ὁ κεφαλαιοκρατικός χαρακτήρας τοῦ προτσές παραγωγῆς δέν ἀλλάζει καθόλου τούς νόμους πού διατυπώθηκαν (Βιβλίο Ι, κεφ. 3ο [σελ. 151 κ. ἑ.]) σχετικά μέ τήν ποσότητα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος στήν ἐμπορευματική κυκλοφορία.

Ὅταν λοιπόν λένε πώς τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο τῆς κοινωνίας πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ μέ χρηματική μορφή εἶναι 500 λίρ. στ., ὑπολογίζουν κιόλας πώς, ἀπό τή μιά μεριά, πρόκειται γιά τό ποσό, πού

εἶχε προκαταβληθεῖ ταυτόχρονα, πώς ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη, τό ποσό αὐτό βάζει σέ κίνηση παραγωγικό κεφάλαιο μεγαλύτερο ἀπό 500 λίρ. στ., γιατί χρησιμεύει ἐκ περιτροπῆς σάν χρηματικό κεφάλαιο· διάφορων παραγωγικῶν κεφαλαίων. Ἑπομένως, αὐτός ὁ τρόπος ἐξήγησης προϋποθέτει κιόλας τό χρῆμα σάν κάτι πού ὑπάρχει, ἐνῶ ἔπρεπε νά ἐξηγήσει τήν ὕπαρξή του.

Θά μποροῦσαν ἐπίσης νά ποῦνε: ὁ κεφαλαιοκράτης A παράγει εἴδη πού τά καταναλώνει ἀτομικά, μή παραγωγικά ὁ κεφαλαιοκράτης B. Τό χρῆμα τοῦ B μετατρέπει λοιπόν σέ χρῆμα τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο τοῦ A, κι ἔτσι τό ἴδιο χρηματικό ποσό χρησιμεύει γιά τή μετατροπή σέ χρῆμα τῆς ὑπεραξίας τοῦ B καί τοῦ κυκλοφοριακοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τοῦ A. Ἐδῶ ὅμως προϋποτίθεται ἀκόμα πιό ἄμεσα ἡ λύση τοῦ ζητήματος, στό ὁποῖο πρέπει νά δοθεῖ ἀπάντηση. Καί συγκεκριμένα, ἀπό ποῦ παίρνει ὁ B τό χρῆμα αὐτό γιά νά διεκδικήσει τό εἰσόδημά του; Πῶς ἔχει ὁ ἴδιος μετατρέψει σέ χρῆμα αὐτό τό μέρος τοῦ προϊόντος του, πού ἀποτελεῖ τήν ὑπεραξία;

Θά μποροῦσαν ἀκόμα νά ποῦνε πώς τό μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, πού ὁ A προκαταβάλλει διαρκῶς στούς ἐργάτες του, ἐπαναρέει διαρκῶς σ' αὐτόν ἀπό τήν κυκλοφορία καί πώς μόνο ἕνα μεταβαλλόμενο μέρος του μένει διαρκῶς στά χέρια τοῦ ἴδιου γιά τήν πληρωμή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Ὡστόσο, ἀνάμεσα στό ξόδεμα καί στήν ἐπαναροή περνάει ὁρισμένο χρονικό διάστημα, πού στή διάρκειά του τό χρῆμα πού πληρώνεται γιά μισθό ἐργασίας μπορεῖ ἀνάμεσα στ' ἄλλα νά χρησιμεύσει καί γιά τή μετατροπή ὑπεραξίας σέ χρῆμα. — Ἀλλά, ξέρουμε, πρῶτο, πώς ὅσο πιό μεγάλο εἶναι αὐτό τό χρονικό διάστημα, τόσο μεγαλύτερη πρέπει νά εἶναι καί ἡ μάζα τοῦ χρηματικοῦ ἀποθέματος πού ὁ κεφαλαιοκράτης A πρέπει νά κρατᾶ in petto [διαθέσιμο]. Δεύτερο, ὁ ἐργάτης ξοδεύει τό χρῆμα, ἀγοράζει μ' αὐτό ἐμπορεύματα, μετατρέπει λοιπόν pro tanto [κατά τό ἴδιο ποσό] σέ χρῆμα τήν ὑπεραξία, πού ὑπάρχει μέσα σ' αὐτά τά ἐμπορεύματα. Ἑπομένως, τό ἴδιο χρῆμα, πού προκαταβάλλεται μέ τή μορφή μεταβλητοῦ κεφαλαίου, χρησιμεύει pro tanto ἐπίσης καί γιά τή μετατροπή ὑπεραξίας σέ χρῆμα. Χωρίς νά βαθύνουμε ἐδῶ περισσότερο στό ζήτημα, παρατηροῦμε τά ἑξῆς: ἡ κατανάλωση ὅλης τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν μή παραγωγικῶν προσώπων πού ἐξαρτιοῦνται ἀπ' αὐτήν συμβαδίζει μέ τήν κατανάλωση τῆς ἐργατικῆς τάξης· ἑπομένως, μαζί μέ τό χρῆμα πού ρίχνουν οἱ ἐργάτες στήν κυκλοφορία, οἱ κεφαλαιοκράτες πρέπει νά ρίξουν χρῆμα στήν κυκλοφορία γιά νά ξοδέψουν τήν ὑπεραξία τους σάν εἰσόδημα· ἄρα πρέπει γι' αὐτήν τήν ὑπεραξία ν' ἀποσυρθεῖ χρῆμα ἀπό τήν κυκλοφορία. Ἔτσι ἡ ἐξήγηση πού δόθηκε στήν ἀμέσως προηγούμενη παράγραφο θά μείωνε μόνο τό ἀπαραίτητο ποσό, χωρίς νά παραμερίζει τήν ἀνάγκη του.

Τέλος, θά μποροῦσαν νά μᾶς ποῦνε: ξέρουμε δά πώς κατά τήν πρώτη τοποθέτηση τοῦ πάγιου κεφαλαίου ρίχνεται πάντα στήν κυκλοφορία ἕνα μεγάλο ποσό χρήματος, πού τό ξαναποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία μόνο λίγο-λίγο, τμηματικά, στό πέρασμα πολλῶν χρόνων ἐκεῖνος

πού τόχει ρίξει σ' αὐτήν. Δέ φτάνει ἄραγε αὐτό τό ποσό γιά νά μετατρέψει σέ χρῆμα τήν ὑπεραξία; — Σ' αὐτό ἀπαντοῦμε πώς στό ποσό τῶν 500 λιρ. στ. (πού περιλαβαίνει καί τό θησαυρισμό γιά τό ἀπαραίτητο ἐφεδρικό κεφάλαιο) ἴσως νά συμπεριλαβαίνεται ἡ χρησιμοποίηση αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ σάν πάγιο κεφάλαιο, ἄν ὄχι ἀπό τόν ἴδιο πού τό ἔχει ρίξει στήν κυκλοφορία, τουλάχιστο ἀπό κάποιον ἄλλο. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, στό ποσό πού δαπανιέται γιά τήν ἀγορά τῶν προϊόντων πού χρησιμεύουν σάν πάγιο κεφάλαιο ὑποτίθεται κιόλας πώς ἔχει πληρωθεῖ καί ἡ ὑπεραξία πού περιέχεται μέσα σ' αὐτά τά ἐμπορεύματα, καί τό ἐρώτημα ἀκριβῶς εἶναι, ἀπό ποῦ προέρχεται αὐτό τό χρῆμα.

Ἡ γενική ἀπάντηση ἔχει δοθεῖ κιόλας: ὅταν πρόκειται νά κυκλοφορήσει μιά μάζα ἐμπορευμάτων ἀξίας $\psi \times 1000$ λίρ. στ., ἡ ποσότητα τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, τοῦ ἀπαραίτητου γι' αὐτή τήν κυκλοφορία, δέν ἀλλάζει καθόλου ἀπό τό ἄν ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς μάζας ἐμπορευμάτων περιέχει ὑπεραξία ἤ ὄχι, ἀπό τό ἄν αὐτή ἡ μάζα ἐμπορευμάτων ἔχει παραχθεῖ μέ κεφαλαιοκρατικό τρόπο ἤ ὄχι. *Ἄρα δέν ὑφίσταται τό ἴδιο τό πρόβλημα.* Ὅταν εἶναι δοσμένοι ὅλοι οἱ ἄλλοι ὅροι, ἡ ταχύτητα κυκλοφορίας τοῦ χρήματος κλπ., ἀπαιτεῖται ἕνα καθορισμένο χρηματικό ποσό, γιά νά κυκλοφορήσει τήν ἐμπορευματική ἀξία $\psi \times 1000$ λίρ. στ., τελείως ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός, τί μέρος αὐτῆς τῆς ἀξίας περιέρχεται στούς ἄμεσους παραγωγούς αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Ἄν ὑπάρχει ἐδῶ ἕνα πρόβλημα, τό πρόβλημα αὐτό συμπίπτει μέ τό γενικό πρόβλημα: ἀπό ποῦ προέρχεται τό χρῆμα πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων σέ μιά χώρα.

Ὡστόσο, ἀπό τήν ἄποψη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ὑπάρχει ἡ *ἐπίφαση* ἑνός ἰδιαίτερου προβλήματος. Καί συγκεκριμένα, ἐδῶ ὁ κεφαλαιοκράτης ἐμφανίζεται σάν ἡ ἀφετηρία, ἀπό τήν ὁποία ρίχνεται τό χρῆμα στήν κυκλοφορία. Τό χρῆμα, πού ξοδεύει ὁ ἐργάτης γιά τήν πληρωμή τῶν τροφίμων του, ὑπάρχει ἀπό τήν ἀρχή σάν χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί γιαυτό ὁ κεφαλαιοκράτης τό ρίχνει ἀρχικά στήν κυκλοφορία σάν μέσο ἀγορᾶς ἤ πληρωμῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Χώρια ἀπ' αὐτό, ὁ κεφαλαιοκράτης ρίχνει στήν κυκλοφορία τό χρῆμα, πού ἀποτελεῖ ἀρχικά γι' αὐτόν τή χρηματική μορφή τοῦ σταθεροῦ — πάγιου καί ρευστοῦ — κεφαλαίου του· τό ξοδεύει σάν μέσο ἀγορᾶς καί πληρωμῆς γιά μέσα ἐργασίας καί ὑλικά παραγωγῆς. Ὅμως, ἔξω ἀπ' αὐτό ὁ κεφαλαιοκράτης δέν ἐμφανίζεται πιά σάν ἀφετηρία τῆς χρηματικῆς μάζας πού βρίσκεται στήν κυκλοφορία. Ὑπάρχουν ὅμως τό ὅλο μόνο δυό ἀφετηρίες: ὁ κεφαλαιοκράτης καί ὁ ἐργάτης. Ὅλες οἱ ἄλλες κατηγορίες τρίτων προσώπων πρέπει νά παίρνουν χρῆμα ἀπ' αὐτές τίς δυό τάξεις, εἴτε ἐπειδή προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους, εἴτε, ἐφόσον τό παίρνουν χωρίς νά προσφέρουν καμιά ὑπηρεσία, εἶναι συγκάτοχοι τῆς ὑπεραξίας μέ τή μορφή γαιοπροσόδου, τόκου κλπ. Τό γεγονός ὅτι ἡ ὑπεραξία δέ μένει ὅλη στήν τσέπη τοῦ βιομήχανου κεφαλαιοκράτη, ἀλλά ὅτι ὁ τελευταῖος ὑποχρεώνεται νά τή μοιραστεῖ μέ ἄλλα πρόσωπα, δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό προκείμενο ζήτημα. Τό ζήτημα πού μπαίνει εἶναι: πῶς ὁ κεφαλαιοκράτης μετα-

τρέπει σέ χρῆμα τήν ὑπεραξία του, καί ὄχι πῶς κατανέμεται ἀργότερα τό χρῆμα πού ἔχει εἰσπράξει γι' αὐτήν. Στό παράδειγμά μας λοιπόν πρέπει νά θεωροῦμε ἀκόμα τόν κεφαλαιοκράτη σάν τό μοναδικό κάτοχο τῆς ὑπεραξίας. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τόν ἐργάτη, ἔχουμε πεῖ κιόλας πώς ἀποτελεῖ δευτερεύουσα μόνο ἀφετηρία, ἐνῶ ὁ κεφαλαιοκράτης εἶναι ἡ πρωτεύουσα ἀφετηρία τοῦ χρήματος πού ρίχνει ὁ ἐργάτης στήν κυκλοφορία. Τό χρῆμα πού ἔχει προκαταβληθεῖ ἀρχικά σάν μεταβλητό κεφάλαιο πραγματοποιεῖ κιόλας τή δεύτερή του περιστροφή, ὅταν ὁ ἐργάτης τό ξοδεύει γιά τήν πληρωμή μέσων συντήρησης.

Κι ἔτσι, ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν παραμένει ἡ μοναδική ἀφετηρία τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας. Ὅταν χρειάζεται 400 λίρ. στ. γιά τήν πληρωμή μέσων παραγωγῆς καί 100 λίρ. στ. γιά τήν πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τότε ρίχνει στήν κυκλοφορία 500 λίρ. στ. Ὅμως, μέ ποσοστό ὑπεραξίας 100%, ἡ ὑπεραξία πού περιέχεται στό προϊόν εἶναι ἴση μέ μιά ἀξία 100 λιρ. στ. Πῶς μπορεῖ λοιπόν ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ν' ἀποσύρει διαρκῶς ἀπό τήν κυκλοφορία 600 λίρ. στ., ὅταν ρίχνει σ' αὐτήν διαρκῶς μόνο 500 λίρ. στ.; Ἐκ τοῦ μηδενός μηδέν. Ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν σάν σύνολο δέν μπορεῖ ν' ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία κάτι πού δέν ἔχει προηγούμενα ριχτεῖ σ' αὐτήν.

Ἐδῶ δέν παίρνουμε ὑπόψη πώς τό χρηματικό ποσό τῶν 400 λιρ. στ. ἴσως νά ἐπαρκεῖ γιά νά κυκλοφορήσει, μέ δέκα περιστροφές, μέσα παραγωγῆς ἀξίας 4000 λιρ. στ. καί ἐργασία ἀξίας 1000 λίρ. στ., καί πώς οἱ ὑπόλοιπες 100 λίρ. στ. ἐπαρκοῦν ἐπίσης γιά τήν κυκλοφορία τῆς ὑπεραξίας τῶν 1000 λιρ. στ. Δέν ἔχει σημασία ἐδῶ ἡ σχέση αὐτή τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ πρός τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού κυκλοφοροῦν. Τό πρόβλημα μένει τό ἴδιο. Ἄν τά ἴδια νομίσματα δέν κυκλοφοροῦσαν πολλές φορές, θά χρειαζόταν νά ριχτοῦν στήν κυκλοφορία 5000 λίρ. στ. σάν κεφάλαιο καί 1000 λίρ. στ. γιά νά μετατραπεῖ σέ χρῆμα ἡ ὑπεραξία. Γεννιέται τό ἐρώτημα, ἀπό ποῦ προέρχεται αὐτό τό τελευταῖο χρῆμα, ἀδιάφορο ἄν πρόκειται γιά 1000 ἤ γιά 100 λίρ. στ. Ὁπωσδήποτε ἀποτελεῖ περίσσεμα πάνω ἀπό τό χρῆμα πού ἔχει ριχτεῖ στήν κυκλοφορία.

Πράγματι, ὅσο παράδοξο κι ἄν φαίνεται ἀπό πρώτη ματιά, ἡ ἴδια ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ρίχνει στήν κυκλοφορία τό χρῆμα, πού χρησιμεύει γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας πού περιέχεται στά ἐμπορεύματα. Ὅμως nota bene [ἄς σημειωθεῖ καλά]: δέν τό ρίχνει στήν κυκλοφορία σάν προκαταβλημένο χρῆμα, δηλ. δέν τό ρίχνει σάν κεφάλαιο. Τό ξοδεύει σάν μέσο ἀγορᾶς γιά τή δική της ἀτομική κατανάλωση. Ἄρα δέν τό προκαταβάλλει, μόλο πού ἀποτελεῖ τήν ἀφετηρία τῆς κυκλοφορίας του.

Ἄς πάρουμε ἕνα ξεχωριστό κεφαλαιοκράτη, πού ἱδρύει τήν ἐπιχείρησή του, λχ. ἕναν παχτωτή. Στή διάρκεια τοῦ πρώτου χρόνου προκαταβάλλει ἕνα χρηματικό κεφάλαιο, ἄς ποῦμε 5000 λίρ στ., γιά τήν πληρωμή μέσων παραγωγῆς (4000 λίρ. στ.) καί ἐργατικῆς δύναμης (1000 λίρ. στ.). Ἄς δεχτοῦμε πώς τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι

100% καί ἡ ὑπεραξία πού σφετερίζεται = 1000 λίρ. στ. Οἱ πιό πάνω 5000 λίρ. στ. περιλαβαίνουν ὅλο τό χρῆμα πού προκαταβάλλει μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως πρέπει καί νά ζήσει, καί προτοῦ τελειώσει ὁ χρόνος δέν εἰσπράττει ἄλλο χρῆμα. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἡ κατανάλωσή του εἶναι 1000 λίρ. στ. Αὐτές τίς 1000 λίρ. στ. πρέπει νά τίς ἔχει. Λέει βέβαια πώς πρέπει νά προκαταβάλλει στόν ἑαυτό του αὐτές τίς 1000 λίρ. στ. κατά τή διάρκεια τοῦ πρώτου χρόνου. Ὅμως αὐτή ἡ προκαταβολή — πού ἐδῶ ἔχει ἁπλῶς ὑποκειμενική ἔννοια — δέ σημαίνει τίποτα ἄλλο, παρά ὅτι τόν πρῶτο χρόνο εἶναι ὑποχρεωμένος τήν ἀτομική του κατανάλωση νά τήν πληρώσει ἀπό τή δική του τσέπη, ἀντίς ἀπό τή δωρεάν παραγωγή τῶν ἐργατῶν του. Τό χρῆμα αὐτό δέν τό προκαταβάλλει σάν κεφάλαιο. Τό ξοδεύει, τό δίνει, πληρώνοντας ἕνα ἰσοδύναμο μέσων συντήρησης πού τά καταναλώνει. Τήν ἀξία αὐτή τήν ἔχει ξοδέψει, τήν ἔχει ρίξει στήν κυκλοφορία μέ μορφή χρήματος καί τήν ἔχει ἀποσύρει ἀπ' αὐτήν μέ μορφή ἐμπορευματικῶν ἀξιῶν. Αὐτές τίς ἐμπορευματικές ἀξίες τίς ἔχει καταναλώσει. Ἔπαψε λοιπόν νάχει ὁποιαδήποτε σχέση μέ τήν ἀξία τους. Τό χρῆμα, μέ τό ὁποῖο τήν πληρώνει, ὑπάρχει σάν στοιχεῖο τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος. Τήν ἀξία ὅμως αὐτοῦ τοῦ χρήματος τήν ἔχει ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία μέ τή μορφή προϊόντων, καί μαζί μέ τήν ἐκμηδένιση τῶν προϊόντων στά ὁποῖα ὑπάρχει ἐκμηδενίστηκε καί ἡ ἀξία τους. Ἐξαφανίστηκε. Καί τώρα, στό τέλος τοῦ χρόνου ρίχνει στήν κυκλοφορία μιά ἐμπορευματική ἀξία 6000 λιρ. στ. καί τήν πουλάει. Ἔτσι ἐπαναρέουν σ' αὐτόν: 1) τό προκαταβλημένο χρηματικό κεφάλαιό του τῶν 5000 λιρ. στ.· 2) ἡ χρηματοποιημένη ὑπεραξία τῶν 1000 λιρ. στ. Προκατάβαλε, ἔριξε στήν κυκλοφορία 5000 λίρ. στ., σάν κεφάλαιο, καί τραβᾶ ἀπ' αὐτήν 6000 λίρ. στ., δηλ. 5000 λίρ. στ. γιά τό κεφάλαιο καί 1000 λίρ στ. γιά τήν ὑπεραξία. Οἱ τελευταῖες 1000 λίρ. στ. ἔχουν μετατραπεῖ σέ χρῆμα, μέ τό χρῆμα πού ἔχει ρίξει ὁ ἴδιος στήν κυκλοφορία ὄχι σάν κεφαλαιοκράτης, ἀλλά σάν καταναλωτής, πού δέν τό ἔχει προκαταβάλει, ἀλλά τό ἔχει ξοδέψει. Ἐπιστρέφουν τώρα σ' αὐτόν σάν χρηματική μορφή τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει παραγάγει ὁ ἴδιος. Καί στό ἑξῆς ἡ πράξη αὐτή ἐπαναλαβαίνεται κάθε χρόνο. Ἀπό τό δεύτερο χρόνο καί δῶ ὅμως οἱ 1000 λίρ. στ. πού ξοδεύει εἶναι πάντα ἡ μεταβλημένη, ἡ χρηματική μορφή τῆς ὑπεραξίας πού ἔχει παραγάγει ὁ ἴδιος. Τίς ξοδεύει κάθε χρόνο καί ἐπαναρέουν ἐπίσης κάθε χρόνο σ' αὐτόν.

Ἄν τό κεφάλαιό του περιστρεφόταν περισσότερες ἀπό μιά φορά τό χρόνο, αὐτό δέ θ' ἄλλαζε καθόλου τήν ὑπόθεση, θ' ἄλλαζε ὅμως τή διάρκεια τῆς περιόδου, ἑπομένως καί τό μέγεθος τοῦ ποσοῦ πού θάπρεπε νά ρίξει στήν κυκλοφορία γιά τήν ἀτομική του κατανάλωση πάνω ἀπό τό προκαταβλημένο χρηματικό του κεφάλαιο.

Τό χρῆμα αὐτό ὁ κεφαλαιοκράτης δέν τό ρίχνει στήν κυκλοφορία σάν κεφάλαιο. Μά ἕνα ἀπό τά χαρακτηριστικά τοῦ κεφαλαιοκράτη εἶναι πώς εἶναι σέ θέση ὥς τήν ἐπαναροή ὑπεραξίας νά ζεῖ ἀπό τά μέσα πού διαθέτει.

Στήν περίπτωση αὐτή εἴχαμε ὑποθέσει πώς τό χρηματικό ποσό πού ρίχνει στήν κυκλοφορία ὁ κεφαλαιοκράτης γιά νά πληρώνει τήν ἀτομική του κατανάλωση, ὥς τήν πρώτη ἐπαναροή τοῦ κεφαλαίου του, εἶναι ἀκριβῶς ἴσο μέ τήν ὑπεραξία πού ἔχει παραγάγει καί πού ἑπομένως πρέπει νά μετατρέψει σέ χρῆμα. Εἶναι φανερό πώς σχετικά μέ τό μεμονωμένο κεφαλαιοκράτη ἡ ὑπόθεση αὐτή εἶναι αὐθαίρετη. Πρέπει ὅμως νά εἶναι σωστή γιά τό σύνολο τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ὅταν ὑποθέτουμε ἁπλή ἀναπαραγωγή. Ἐκφράζει ἁπλῶς ἐκεῖνο πού λέει αὐτή ἡ ὑπόθεση, καί συγκεκριμένα πώς καταναλώνεται μή παραγωγικά ὅλη ἡ ὑπεραξία, μά μόνον αὐτή, δηλ. οὔτε δεκάρα ἀπό τό ἀρχικό κεφάλαιο.

Πιό πάνω εἴχαμε κάνει τήν ὑπόθεση πώς ἡ συνολική παραγωγή εὐγενῶν μετάλλων (= 500 λιρ. στ.) ἐπαρκεῖ μόνο γιά ν' ἀναπληρώνει τή φθορά τοῦ χρήματος.

Οἱ χρυσοπαραγωγοί κεφαλαιοκράτες ἔχουν ὅλο τους τό προϊόν σέ χρυσό, τόσο τό μέρος ἐκεῖνο πού ἀναπληρώνει σταθερό κεφάλαιο, ὅσο καί κεῖνο πού ἀναπληρώνει μεταβλητό κεφάλαιο, καθώς καί τό μέρος πού ἀποτελεῖται ἀπό ὑπεραξία. Ἕνα μέρος λοιπόν τῆς κοινωνικῆς ὑπεραξίας ἀποτελεῖται ἀπό χρυσό, καί ὄχι ἀπό προϊόν πού μόνο μέσα στήν κυκλοφορία μετατρέπεται σέ χρυσό. Ἀποτελεῖται ἐξαρχῆς ἀπό χρυσό καί ρίχνεται στήν κυκλοφορία, γιά ν' ἀποσύρει ἀπ' αὐτήν προϊόντα. Τό ἴδιο ἰσχύει ἐδῶ γιά τό μισθό ἐργασίας, δηλ. γιά τό μεταβλητό κεφάλαιο, καί γιά τήν ἀναπλήρωση τοῦ προκαταβλημένου σταθεροῦ κεφαλαίου. Ἄν λοιπόν μιά μερίδα τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν ρίχνει στήν κυκλοφορία μιά ἐμπορευματική ἀξία, μεγαλύτερη (κατά τήν ὑπεραξία) ἀπό τό χρηματικό κεφάλαιο πού εἶχε προκαταβάλει, μιά ἄλλη μερίδα τῶν κεφαλαιοκρατῶν ρίχνει στήν κυκλοφορία μιά μεγαλύτερη χρηματική ἀξία (μεγαλύτερη κατά τήν ὑπεραξία) ἀπό τήν ἐμπορευματική ἀξία πού ἀποσύρει διαρκῶς ἀπό τήν κυκλοφορία γιά τήν παραγωγή τοῦ χρυσοῦ. Ἄν μιά μερίδα τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἀντλεῖ ἀπό τήν κυκλοφορία ὅλο καί περισσότερο χρῆμα ἀπό τό χρῆμα πού ρίχνει σ' αὐτήν, τότε ἡ μερίδα τῶν κεφαλαιοκρατῶν πού παράγει χρυσό διοχετεύει διαρκῶς περισσότερο χρῆμα στήν κυκλοφορία ἀπ' ὅ,τι ἀποσύρει ἀπ' αὐτήν σέ μέσα παραγωγῆς.

Μόλο πού ἀπό τό προϊόν αὐτό τῶν 500 λιρ. στ. χρυσοῦ ἕνα μέρος ἀποτελεῖται ἀπό ὑπεραξία τῶν χρυσοπαραγωγῶν, ὡστόσο ὅλο τό ποσό προορίζεται μονάχα γιά ν' ἀναπληρώσει τό χρῆμα πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων. Ἐδῶ δέν ἔχει σημασία πόσο μέρος αὐτοῦ τοῦ χρυσοῦ χρησιμεύει γιά τή μετατροπή σέ χρῆμα τῆς ὑπεραξίας τῶν ἐμπορευμάτων καί πόσο γιά τή μετατροπή σέ χρῆμα τῶν ἄλλων ἀξιακῶν τους συστατικῶν.

Ἄν τήν παραγωγή χρυσοῦ τή μεταθέσουμε ἀπό τή χώρα πού ἐξετάζουμε σέ ἄλλες χῶρες, τό ζήτημα δέν ἀλλάζει καθόλου. Ἕνα μέρος τῆς κοινωνικῆς ἐργατικῆς δύναμης καί τῶν κοινωνικῶν μέσων παραγωγῆς στή χώρα *Α* ἔχει μετατραπεῖ σέ προϊόν, λχ. σέ πανί ἀξίας 500 λιρ. στ., πού ἐξάγεται στή χώρα *Β*, γιά ν' ἀγοραστεῖ ἐκεῖ χρυσός.

Τό παραγωγικό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε μ' αὐτό τόν τρόπο στή χώρα *Α* δέ ρίχνει στήν ἀγορά τῆς χώρας *Α* κανένα ἄλλο ἐμπόρευμα, ἐκτός ἀπό χρῆμα, λές καί εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ἄμεσα στήν παραγωγή χρυσοῦ. Τό προϊόν αὐτό τῆς χώρας *Α* ἀποτελεῖται ἀπό 500 λίρ. στ. χρυσό καί μπαίνει μόνο σάν χρῆμα στήν κυκλοφορία τῆς χώρας *Α*. Τό μέρος τῆς κοινωνικῆς ὑπεραξίας πού περιέχεται σ' αὐτό τό προϊόν ὑπάρχει ἄμεσα σέ χρῆμα, καί γιά τή χώρα *Α* δέν ὑπάρχει ποτέ διαφορετικά, παρά μόνο μέ τή μορφή χρήματος. Παρά τό γεγονός ὅτι γιά τούς κεφαλαιοκράτες πού παράγουν τό χρυσό, μόνο ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος ἀποτελεῖ ὑπεραξία, ἐνῶ τό ἄλλο ἀναπληρώνει τό κεφάλαιο, ὡστόσο τό ζήτημα, πόσο ἀπό τό χρυσό αὐτό ἀναπληρώνει, ἐκτός ἀπό τό κυκλοφοριακό σταθερό κεφάλαιο, μεταβλητό κεφάλαιο καί πόσο ἀποτελεῖ ὑπεραξία, ἐξαρτιέται σέ κάθε περίπτωση ἀποκλειστικά ἀπό τή σχέση μισθοῦ ἐργασίας καί ὑπεραξίας στήν ἀξία τῶν κυκλοφορούντων ἐμπορευμάτων. Τό μέρος πού ἀποτελεῖ ὑπεραξία κατανέμεται ἀνάμεσα στά διάφορα μέλη τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Παρά τό γεγονός ὅτι τό ξοδεύουν διαρκῶς γιά τήν ἀτομική τους κατανάλωση καί τό ξαναεισπράττουν, πουλώντας καινούργιο προϊόν, — ἴσα-ἴσα αὐτή ἡ ἀγοραπωλησία κάνει γενικά νά κυκλοφορεῖ ἀνάμεσά τους τό ἀπαραίτητο χρῆμα γιά τή μετατροπή τῆς ὑπεραξίας σέ χρῆμα — ὡστόσο ἕνα μέρος τῆς κοινωνικῆς ὑπεραξίας βρίσκεται, ἄν καί σέ μεταβαλλόμενες ἀναλογίες, μέ τή μορφή χρήματος στήν τσέπη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ἀκριβῶς ὅπως ἕνα μέρος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τουλάχιστο ἕνα μέρος τῆς ἑβδομάδας μένει στίς τσέπες τῶν ἐργατῶν μέ τή μορφή χρήματος. Καί τό μέρος αὐτό δέν περιορίζεται ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ χρυσοῦ προϊόντος, πού ἀποτελεῖ ἀρχικά τήν ὑπεραξία τῶν χρυσοπαραγωγῶν κεφαλαιοκρατῶν, ἀλλά, ὅπως εἴπαμε, ἀπό τήν ἀναλογία, μέ βάση τήν ὁποία αὐτό τό προϊόν τῶν 500 λιρ. στ. κατανέμεται γενικά ἀνάμεσα στούς κεφαλαιοκράτες καί στούς ἐργάτες καί μέ βάση τήν ὁποία τό ἐμπορευματικό ἀπόθεμα πού πρέπει νά κυκλοφορήσει ἀποτελεῖται ἀπό ὑπεραξία καί ἀπό τά ἄλλα συστατικά τῆς ἀξίας.

Ὡστόσο τό μέρος τῆς ὑπεραξίας, πού δέν ὑπάρχει μέ τή μορφή ἄλλων ἐμπορευμάτων, ἀλλά μέ τή μορφή χρήματος δίπλα σ' αὐτά τά ἄλλα ἐμπορεύματα, ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα μέρος τοῦ χρυσοῦ πού παράγεται κάθε χρόνο μόνο στό μέτρο πού ἕνα μέρος τῆς χρονιάτικης παραγωγῆς χρυσοῦ κυκλοφορεῖ γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας. Τό ἄλλο μέρος τοῦ χρήματος, πού βρίσκεται διαρκῶς στά χέρια τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν σέ μεταβαλλόμενες ἀναλογίες σάν χρηματική μορφή τῆς ὑπεραξίας της, δέν ἀποτελεῖ στοιχεῖο τοῦ χρυσοῦ πού παράγεται κάθε χρόνο, ἀλλά τῶν μαζῶν χρήματος πού εἶχαν συσσωρευτεῖ προηγούμενα στή χώρα.

Σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας ἡ χρονιάτικη παραγωγή χρυσοῦ 500 λιρ. στ. ἐπαρκεῖ ἴσα-ἴσα μόνο γιά ν' ἀναπληρώνει τό χρῆμα πού φθείρεται κάθε χρόνο. Γι' αὐτό τό λόγο, ἄν ἔχουμε ὑπόψη μας μόνο αὐτές τίς 500 λίρ. στ. καί κάνουμε ἀφαίρεση ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων, πού γιά τήν κυκλοφορία τους χρησιμεύει

προηγούμενα συσσωρευμένο χρῆμα, τότε ἡ ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ μέ μορφή ἐμπορεύματος βρίσκει στήν κυκλοφορία χρῆμα γιά τή μετατροπή της σέ χρῆμα, μόνο καί μόνο γιατί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, κάθε χρόνο παράγεται ὑπεραξία μέ μορφή χρυσοῦ. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά τά ἄλλα μέρη τοῦ χρυσοῦ προϊόντος τῶν 500 λιρ. στ. πού ἀναπληρώνουν τό προκαταβλημένο χρηματικό κεφάλαιο.

Ἐδῶ πρέπει νά παρατηρήσουμε δυό πράγματα.

Ἀπό ὅσα εἴπαμε βγαίνει, πρῶτο: πώς ἡ ὑπεραξία πού ξοδεύεται ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες σέ χρῆμα, καθώς καί τό μεταβλητό καί λοιπό παραγωγικό κεφάλαιο πού προκαταβάλλεται ἀπ' αὐτούς σέ χρῆμα, εἶναι στήν πραγματικότητα προϊόν τῶν ἐργατῶν καί συγκεκριμένα τῶν ἐργατῶν πού εἶναι ἀπασχολημένοι στήν παραγωγή χρυσοῦ. Οἱ ἐργάτες αὐτοί πρωτοπαράγουν τόσο τό μέρος τοῦ χρυσοῦ προϊόντος πού «προκαταβάλλεται» σ' αὐτούς σάν μισθός ἐργασίας, ὅσο καί τό μέρος τοῦ χρυσοῦ προϊόντος πού παρασταίνει ἄμεσα τήν ὑπεραξία τῶν κεφαλαιοκρατῶν χρυσοπαραγωγῶν. Ὅσον ἀφορᾶ τέλος τό μέρος τοῦ χρυσοῦ προϊόντος, πού ἀναπληρώνει ἁπλῶς τήν προκαταβλημένη γιά τήν παραγωγή του σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, ξαναεμφανίζεται μέ χρηματική μορφή (καί γενικά μέ τή μορφή προϊόντος) μόνο χάρη στή χρονιάτικη ἐργασία τῶν ἐργατῶν. Κατά τήν ἔναρξη τῆς ἐπιχείρησης διατέθηκε ἀρχικά ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη σέ χρῆμα πού δέν εἶχε πρωτοπαραχθεῖ, ἀλλά ἀποτελοῦσε μέρος τῆς κυκλοφορούσας μάζας χρήματος τῆς κοινωνίας. Ἐφόσον ἀντίθετα ἀναπληρώνεται μέ ἕνα καινούργιο προϊόν, μέ πρόσθετο χρυσό, πρόκειται γιά τό χρονιάτικο προϊόν τοῦ ἐργάτη. Ἡ προκαταβολή ἀπό μέρους τοῦ κεφαλαιοκράτη ἐμφανίζεται καί ἐδῶ μόνο σάν μορφή πού προέρχεται ἀπό τό ὅτι ὁ ἐργάτης δέν εἶναι οὔτε κάτοχος τῶν δικῶν του μέσων παραγωγῆς, οὔτε διαθέτει κατά τή διάρκεια τῆς παραγωγῆς τά μέσα συντήρησης πού παράγουν ἄλλοι ἐργάτες.

Δεύτερο ὅμως: ὅσον ἀφορᾶ τή μάζα τοῦ χρήματος, πού ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτή τή χρονιάτικη ἀναπλήρωση τῶν 500 λιρ. στ. καί βρίσκεται εἴτε μέ τή μορφή θησαυροῦ, εἴτε μέ τή μορφή κυκλοφοροῦντος χρήματος, πρέπει ἡ ὑπόθεση σχετικά μ' αὐτή νά ἔχει — δηλ. ἔπρεπε ἀρχικά νά εἶχε — ἀκριβῶς ὅπως ἔχει κάθε χρόνο σχετικά μ' αὐτές τίς 500 λιρ. στ. Στό σημεῖο αὐτό θά ἐπανέλθουμε στό τέλος τούτου τοῦ ὑποκεφαλαίου. Ἀλλά πρῶτα ἀκόμα μερικές παρατηρήσεις.

Κατά τήν ἐξέταση τῆς περιστροφῆς εἴδαμε πώς, μέ ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους, ὅταν μεταβάλλεται τό μέγεθος τῶν περιόδων περιστροφῆς, ἀπαιτοῦνται μεταβαλλόμενες μάζες χρηματικοῦ κεφαλαίου γιά νά διεξάγεται ἡ παραγωγή στήν ἴδια κλίμακα. Ἄρα, ἡ ἐλαστικότητα τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας πρέπει νά εἶναι ἀρκετά μεγάλη, γιά νά προσαρμόζεται σ' αὐτή τήν ἐναλλαγή διαστολῆς καί συστολῆς..

Ἄν πάλι ὑποθέσουμε ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους, — συνεπῶς ἀμετάβλητη καί τή διάρκεια, τήν ἔνταση καί τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας — ἀλλά *μεταβλημένο τό χωρισμό τῆς νεοδημιουργημένης ἀξίας* σέ μισθό ἐργασίας καί ὑπεραξία, ἔτσι πού εἴτε ὁ πρῶτος ν' αὐξάνει καί ἡ δεύτερη νά μειώνεται, εἴτε ἀντίστροφα, τό γεγονός αὐτό δέ θίγει τή μάζα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος. Ἡ μεταβολή αὐτή μπορεῖ νά συντελεῖται χωρίς καμιά διαστολή ἤ συστολή τῆς μάζας τοῦ χρήματος πού βρίσκεται σέ κυκλοφορία. Ἄς ἐξετάσουμε ἰδίως τήν περίπτωση πού ὁ μισθός ἐργασίας θ' ἀνέβαινε γενικά καί γι' αὐτό τό λόγο — μέ βάση τούς ὅρους πού ὑποθέσαμε — θά ἔπεφτε γενικά τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἐνῶ, ἐπίσης σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας, δέν συντελεῖται καμιά ἀλλαγή στήν ἀξία τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων πού κυκλοφοροῦν. Στήν περίπτωση αὐτή αὐξάνει βέβαια τό χρηματικό κεφάλαιο, πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ σάν μεταβλητό κεφάλαιο, δηλ. ἡ μάζα τοῦ χρήματος πού ἐκτελεῖ αὐτήν τή λειτουργία. Ὅμως ἡ ὑπεραξία, ἑπομένως καί ἡ ἀναγκαία γιά τήν πραγματοποίησή της μάζα τοῦ χρήματος, μειώνεται ἀκριβῶς τόσο, ὅσο αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ χρήματος πού ἀπαιτεῖται γιά τή λειτουργία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Τό ποσό τῆς μάζας τοῦ χρήματος πού ἀπαιτεῖται γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων δέ θίγεται καθόλου ἀπ' αὐτό, ὅπως δέ θίγεται καί ἡ ἴδια ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ τιμή κόστους τοῦ ἐμπορεύματος αὐξάνει γιά τόν μεμονωμένο κεφαλαιοκράτη, μένει ὅμως ἀμετάβλητη ἡ κοινωνική του τιμή παραγωγῆς. Αὐτό πού μεταβάλλεται εἶναι ἡ σχέση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία — δέν παίρνουμε ὑπόψη τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας — ἡ τιμή παραγωγῆς τῶν ἐμπορευμάτων χωρίζεται σέ μισθό ἐργασίας καί σέ κέρδος.

Θά μᾶς ποῦνε ὅμως πώς μεγαλύτερη δαπάνη μεταβλητοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου (φυσικά ἡ ἀξία τοῦ χρήματος ὑποτίθεται πώς μένει ἀμετάβλητη) σημαίνει μεγαλύτερη μάζα χρηματικῶν μέσων στά χέρια τῶν ἐργατῶν. Τό ἀποτέλεσμα θά εἶναι μεγαλύτερη ζήτηση ἐμπορευμάτων ἀπό μέρους τῶν ἐργατῶν, μέ παραπέρα ἀποτέλεσμα τήν αὔξηση τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων. — Ἤ θά μᾶς ποῦνε: ὅταν ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἐργασίας, οἱ κεφαλαιοκράτες ἀνεβάζουν τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων τους. — Καί στίς δυό περιπτώσεις ἡ γενική αὔξηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας προκαλεῖ αὔξηση τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Γιαυτό ἀπαιτεῖται μεγαλύτερη μάζα χρήματος, γιά νά κυκλοφοροῦν τά ἐμπορεύματα, ἄσχετα ἄν τήν αὔξηση τῶν τιμῶν τήν ἐξηγοῦν μέ τόν ἄλφα ἤ βῆτα τρόπο.

Ἀπάντηση στήν πρώτη ἀντίρρηση: Ἡ αὔξηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας θ' αὐξήσει ἰδίως τή ζήτηση ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης ἀπό μέρους τῶν ἐργατῶν. Σέ μικρότερο βαθμό θ' αὐξηθεῖ ἡ ζήτηση εἰδῶν πολυτελείας ἀπό μέρους τους ἤ θά δημιουργηθεῖ ζήτηση γιά εἴδη πού πρωτύτερα δέν περιλαβαίνονταν στά εἴδη τῆς κατανάλωσής τους. Ἡ ἀπότομη καί σέ μεγάλη κλίμακα αὔξηση τῆς ζήτησης ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης θ' αὐξήσει ὁπωσδήποτε γιά μιά στιγμή τήν τιμή

τους. Συνέπεια: μεγαλύτερο μέρος τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου θά χρησιμοποιηθεῖ στήν παραγωγή ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης, καί μικρότερο στήν παραγωγή εἰδῶν πολυτελείας, ἐπειδή ἡ τιμή τῶν τελευταίων πέφτει, γιατί μειώθηκε ἡ ὑπεραξία καί ἑπομένως μειώθηκε καί ἡ ζήτησή τους ἀπό μέρους τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἀντίθετα, στό μέτρο πού οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν εἴδη πολυτελείας, ἡ αὔξηση τοῦ μισθοῦ τους δέν προκαλεῖ — κατά τό ἀντίστοιχο ποσό — αὔξηση τῶν τιμῶν τῶν ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης, ἀλλά ἁπλῶς ἀλλάζει τούς ἀγοραστές εἰδῶν πολυτελείας. Στό ἑξῆς περισσότερα εἴδη πολυτελείας μπαίνουν στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν καί σχετικά λιγότερα στήν κατανάλωση τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Voilà tout [αὐτό εἶναι ὅλο]. Ὕστερα ἀπό μερικά σκαμπανεβάσματα κυκλοφορεῖ πάλι μιά μάζα ἐμπορευμάτων ἴσης μέ προηγούμενα ἀξίας. — Ὅσο γιά τίς στιγμιαῖες διακυμάνσεις, τό μόνο ἀποτέλεσμά τους θά εἶναι νά ρίξουν στήν ἐσωτερική κυκλοφορία ἀναπασχόλητο χρηματικό κεφάλαιο, πού ὥς τώρα ἀναζητοῦσε ἀπασχόληση σέ κερδοσκοπικές ἐπιχειρήσεις στό χρηματιστήριο ἤ στό ἐξωτερικό.

Ἀπάντηση στή δεύτερη ἀντίρηση: Ἄν ἦταν στό χέρι τῶν κεφαλαιοκρατῶν παραγωγῶν ν' αὐξάνουν κατά βούληση τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων τους, θά μποροῦσαν νά τό κάνουν καί θά τό ἔκαναν καί χωρίς αὔξηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Ὁ μισθός ἐργασίας δέ θ' αὔξανε ποτέ μέ τήν πτώση τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν δέ θά ἀντιτασσόταν ποτέ στά Trade-Unions [συνδικάτα], γιατί θά μποροῦσε πάντα καί σέ ὁποιεσδήποτε συνθῆκες νά κάνει αὐτό πού κάνει τώρα πραγματικά σάν ἐξαίρεση σέ καθορισμένες, ἰδιαίτερες, τοπικές σά νά λέμε συνθῆκες, — δηλαδή θά ἐπωφελοῦνταν ἀπό κάθε αὔξηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, γιά ν' αὐξάνει σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, γιά νά τσεπώνει συνεπῶς μεγαλύτερο κέρδος.

Ὁ ἰσχυρισμός πώς τάχα οἱ κεφαλαιοκράτες μποροῦν ν' αὐξάνουν τίς τιμές τῶν εἰδῶν πολυτελείας, ἐπειδή μειώνεται ἡ ζήτηση γι' αὐτά (λόγω τῆς μειωμένης ζήτησης ἀπό μέρους τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ὕστερα ἀπό τή μείωση τῶν μέσων ἀγορᾶς πού διαθέτουν γι' αὐτά τά εἴδη) θἆταν μιά πολύ πρωτότυπη ἐφαρμογή τοῦ νόμου τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς. Ἐφόσον δέ γίνεται ἁπλῶς ἀλλαγή τῶν ἀγοραστῶν γι' αὐτά, ἐργάτες ἀντί κεφαλαιοκράτες, — καί ἐφόσον γίνεται αὐτή ἡ ἀλλαγή, ἡ ζήτηση ἀπό μέρους τῶν ἐργατῶν εἰδῶν πολυτελείας δέν προκαλεῖ αὔξηση τῶν τιμῶν τῶν ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης, ἐπειδή τό μέρος τῆς αὔξησης τοῦ μισθοῦ πού ξοδεύουν οἱ ἐργάτες γιά εἴδη πολυτελείας δέν μποροῦν νά τό ξοδεύουν γιά ἀπαραίτητα μέσα συντήρησης — πέφτουν οἱ τιμές τῶν εἰδῶν πολυτελείας λόγω τῆς μειωμένης ζήτησης. Ἡ συνέπεια εἶναι ν' ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν παραγωγή εἰδῶν πολυτελείας κεφάλαιο, ὥσπου ἡ προσφορά τους νά περιοριστεῖ ὥς τό βαθμό πού ἀνταποκρίνεται στόν ἀλλαγμένο ρόλο τους στό κοινωνικό προτσές παραγωγῆς. Σάν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐλαττωμένης παραγωγῆς καί μέ ἀμετάβλητη κατά τά ἄλλα τήν ἀξία τους, ξανανεβαίνουν ὥς τίς κανονικές τιμές τους. Ὅσο συντελεῖται αὐτή ἡ συστολή

ἤ αὐτό τό προτσές ἐξίσωσης καί ὅσο ἀνεβαίνουν οἱ τιμές τῶν μέσων συντήρησης, συρρέουν στήν παραγωγή τους συνεχῶς τόσα κεφάλαια, ὅσα ἀποσύρονται ἀπό τόν ἄλλο κλάδο τῆς παραγωγῆς, κι αὐτό ὥσπου νά κορεστεῖ ἡ ζήτηση. Τότε ἐπανέρχεται πάλι ἡ ἰσορροπία, καί τό τέλος ὅλου τοῦ προτσές εἶναι ὅτι τό κοινωνικό κεφάλαιο, ἑπομένως καί τό χρηματικό κεφάλαιο, νά κατανέμεται κατά διαφορετικές ἀναλογίες ἀνάμεσα στήν παραγωγή ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης καί εἰδῶν πολυτελείας.

Ὅλη ἡ ἀντίρηση δέν εἶναι παρά ἕνας ἐκφοβιστικός πυροβολισμός τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν οἰκονομολόγων πού τούς λιβανίζουν.

Τά γεγονότα πού προσφέρουν τό πρόσχημα γι' αὐτό τόν ἐκφοβιστικό πυροβολισμό εἶναι τριῶν εἰδῶν:

1) Γενικός νόμος τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας εἶναι ν' αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ χρήματος πού κυκλοφορεῖ, ὅταν, μέ ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους, αὐξάνει τό ἄθροισμα τῶν τιμῶν τῶν κυκλοφορούντων ἐμπορευμάτων — δέν ἔχει σημασία ἄν ἡ αὔξηση αὐτή τοῦ ἀθροίσματος τῶν τιμῶν ἀφορᾶ τήν ἴδια ἤ μιά μεγαλύτερη μάζα ἐμπορευμάτων. Ἐδῶ λοιπόν συγχέουν τό ἀποτέλεσμα μέ τήν αἰτία. Ὁ μισθός ἐργασίας αὐξάνει (ἄν καί σπάνια καί μόνο σάν ἐξαίρεση στήν ἴδια ἀναλογία), ὅταν αὐξάνουν οἱ τιμές τῶν ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης. Ἡ αὔξησή του εἶναι συνέπεια καί ὄχι αἰτία τῆς αὔξησης τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων.

2) Ὕστερα ἀπό μιά μερική ἤ τοπική αὔξηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας — δηλ. αὔξηση σέ ὁρισμένους μόνο κλάδους παραγωγῆς — μπορεῖ ν' ἀκολουθήσει μιά τοπική αὔξηση τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων αὐτῶν τῶν κλάδων. Μά κι αὐτό ἀκόμα ἐξαρτιέται ἀπό πολλούς παράγοντες. Λογουχάρη, ὁ μισθός ἐργασίας δέ θἄπρεπε νά ἦταν ἀφύσικα χαμηλός καί ἑπομένως τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀφύσικα ὑψηλό, ἡ ἀγορά γι' αὐτά τά ἐμπορεύματα δέν πρέπει νά στενεύει ἐξαιτίας τῆς αὔξησης τῶν τιμῶν (δηλ. γιά τήν αὔξησή τους νά μή χρειάζεται προηγούμενος περιορισμός τῆς προσφορᾶς τους) κλπ.

3) Ὅταν ἔχουμε γενική αὔξηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῶν παραγόμενων ἐμπορευμάτων στούς κλάδους ἐκείνους τῆς βιομηχανίας, ὅπου ἐπικρατεῖ τό μεταβλητό κεφάλαιο, σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως πέφτει στούς κλάδους ἐκείνους, ὅπου ἐπικρατεῖ τό σταθερό ἤ τό πάγιο κεφάλαιο.

Ὅταν ἐξετάζαμε τήν ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία (Βιβλίο Ι, κεφ. 3ο, 2 [σελ. 116 — 126]), εἴδαμε πώς κι ἄν ἀκόμα στήν κυκλοφορία κάθε καθορισμένης ποσότητας ἐμπορευμάτων ἡ χρηματική τους μορφή εἶναι μόνο παροδική, ὡστόσο τό χρῆμα πού κατά τή μεταμόρφωση ἑνός ἐμπορεύματος ἐξαφανίζεται ἀπό τά χέρια ἑνός ἐμφανίζεται κατ' ἀνάγκη στά χέρια ἄλλου, δηλ. δέν ἀνταλλάσσονται ἤ δέν ἀλληλοαντικατασταίνονται μόνο κατά πρῶτο λόγο ἐμπορεύματα πρός ὅλες τίς

πλευρές, μά ἐπίσης ἡ ἀντικατάσταση αὐτή συνοδεύεται ἀπό ἕνα ὁλόπλευρο κατακάθισμα χρήματος καί συντελεῖται μέ τή μεσολάβησή του. «Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ἑνός ἐμπορεύματος μέ ἄλλο ἐμπόρευμα ἀφήνει σύγχρονα τό χρηματικό ἐμπόρευμα κολημένο σέ τρίτα χέρια. Ἡ κυκλοφορία ἐκκρίνει διαρκῶς χρῆμα» (Βιβλίο Ι, σελ. 125). Πάνω στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς τό ἴδιο ταυτόσημο γεγονός ἐκφράζεται ἔτσι πού ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου ὑπάρχει διαρκῶς μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, καί ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας ὑπάρχει ἐπίσης διαρκῶς μέ τή μορφή χρήματος στά χέρια τῶν κατόχων της.

Ἄν τό παραβλέψουμε αὐτό, *ἡ κύκλιση τοῦ χρήματος*, — δηλ. ἡ *ἐπαναροή* τοῦ χρήματος στήν ἀφετηρία του — ἐφόσον ἀποτελεῖ στοιχεῖο τῆς περιστροφῆς τοῦ κεφαλαίου, εἶναι ἕνα δλότελα διαφορετικό καί μάλιστα ἀντίθετο φαινόμενο ἀπό τήν *κυκλοφορία τοῦ χρήματος*[33] πού ἐκφράζει τήν ἀδιάκοπη *ἀπομάκρυνση* ἀπ' τήν ἀφετηρία του μέ τό πέρασμά του ἀπό χέρι σέ χέρι (Βιβλίο Ι, σελ. 127, 128). Ὡστόσο ἡ ἐπιταχυμένη περιστροφή περιλαβαίνει eo ipso [αὐτή καθαυτή] ἐπιταχυμένη κυκλοφορία.

Ἄς δοῦμε πρῶτα τό μεταβλητό κεφάλαιο: Ἄν λχ. ἕνα χρηματικό κεφάλαιο 500 λιρ. στ. περιστρέφεται μέ τή μορφή μεταβλητοῦ κεφαλαίου δέκα φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο, εἶναι φανερό πώς αὐτό τό πολλοστημόριο τῆς μάζας τοῦ χρήματος πού κυκλοφορεῖ βάζει σέ κυκλοφορία δεκαπλάσιο ποσό ἀξίας = 5000 λιρ. στ. Κυκλοφορεῖ δέκα φορές τό χρόνο ἀνάμεσα στόν κεφαλαιοκράτη καί στόν ἐργάτη. Ὁ ἐργάτης πληρώνεται καί πληρώνει δέκα φορές τό χρόνο μέ τό ἴδιο πολλοστημόριο τῆς μάζας τοῦ χρήματος πού κυκλοφορεῖ. Ἄν μέ ἴδια τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς αὐτό τό μεταβλητό κεφάλαιο περιστρεφόταν μιά φορά τό χρόνο, θά συντελοῦνταν μιά μονάχα κυκλοφορία 5000 λιρ. στ.

Παρακάτω: Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό σταθερό μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου εἶναι = 1000 λίρ. στ. Ἄν τό κεφάλαιο περιστρέφεται

---

[33] Ἄν καί οἱ φυσιοκράτες συγχέουν ἀκόμα τά δυό αὐτά φαινόμενα, ὡστόσο εἶναι οἱ πρῶτοι πού τονίζουν τήν ἐπαναροή τοῦ χρήματος στήν ἀφετηρία του σάν οὐσιαστική μορφή τῆς κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου, σάν μορφή τῆς κυκλοφορίας πού κάνει δυνατή τήν ἀναπαραγωγή «Κοιτάξτε τό Tableau économique, καί θά δεῖτε πώς ἡ παραγωγική τάξη δίνει τό χρῆμα, μέ τό ὁποῖο οἱ ἄλλες τάξεις ἀγοράζουν προϊόντα ἀπ' αὐτήν, καί πώς τῆς ἐπιστρέφουν αὐτό τό χρῆμα, ἐπαναλαβαίνοντας τόν ἑπόμενο χρόνο τίς ἴδιες ἀπ' αὐτήν ἀγορές... Ἐδῶ λοιπόν δέ βλέπετε ἄλλη κύκληση, παρά τήν κύκληση τῶν δαπανῶν, πού ἀκολουθοῦνται ἀπό τήν ἀναπαραγωγή, καί τῆς ἀναπαραγωγῆς, πού ἀκολουθεῖται ἀπό τίς δαπάνες: μιά κύκληση, τήν ὁποία διανύει ἡ κυκλοφορία τοῦ χρήματος πού μετράει τά ἔξοδα καί τήν ἀναπαραγωγή» (*Quesnay:* «Problèmes économiques», ἔκδ. Daire, «Physiocrates», μέρ. I, σελ. 208 — 209). «Αὐτή ἡ συνεχής προκαταβολή καί ἐπαναροή τῶν κεφαλαίων ἀποτελοῦν αὐτό πού πρέπει νά ὀνομάσουμε κυκλοφορία τοῦ χρήματος, αὐτή τήν ὠφέλιμη καί γόνιμη κυκλοφορία πού ἐμψυχώνει ὅλες τίς ἐργασίες τῆς κοινωνίας, πού συντηρεῖ τήν κίνηση καί τή ζωή τοῦ κράτους καί πού μέ τό δίκιο τους τή συγκρίνουν μέ τήν κυκλοφορία τοῦ αἵματος στόν ὀργανισμό τοῦ ζώου» (*Turgot:* «Réflexions etc.», Ouevres ἔκδ. Daire, μέρος I, σελ. 45).

δέκα φορές, ὁ κεφαλαιοκράτης πουλάει τό ἐμπόρευμά του, συνεπῶς καί τό σταθερό κυκλοφοριακό μέρος τῆς ἀξίας του, δέκα φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο. Τό ἴδιο πολλοστημόριο τῆς μάζας τοῦ χρήματος πού κυκλοφορεῖ (= 1000 λίρ. στ.) περνάει δέκα φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο ἀπό τά χέρια τῶν κατόχων του στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη. Ἔχουμε ἔτσι δέκα ἀλλαγές θέσης αὐτοῦ τοῦ χρήματος ἀπό τό ἕνα χέρι στό ἄλλο. Δεύτερο: Ὁ κεφαλαιοκράτης ἀγοράζει δέκα φορές τό χρόνο μέσα παραγωγῆς· ἔχουμε ἔτσι πάλι δέκα κυκλοφορίες τοῦ χρήματος ἀπό τό ἕνα χέρι στό ἄλλο. Μέ χρῆμα 1000 λίρ. στ. ὁ βιομήχανος κεφαλαιοκράτης πούλησε ἐμπόρευμα 10 000 λιρ. στ. καί ἀγόρασε πάλι ἐμπόρευμα 10 000 λιρ. στ. Μέ εἰκοσαπλή κυκλοφορία τῶν 1000 λιρ. στ. μπῆκε σέ κυκλοφορία μιά ποσότητα ἐμπορευμάτων 20 000 λιρ. στ.

Τέλος, ὅταν ἐπιταχύνεται ἡ περιστροφή, κυκλοφορεῖ πιό γρήγορα καί τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ χρήματος πού πραγματοποιεῖ τήν ὑπεραξία.

Ἀντίθετα, ἡ γρηγορότερη κυκλοφορία τοῦ χρήματος δέν περιλαβαίνει ὑποχρεωτικά καί γρηγορότερη περιστροφή τοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως καί γρηγορότερη περιστροφή τοῦ χρήματος, δηλ. δέν περιλαβαίνει ὑποχρεωτικά τή συντόμευση καί τή γρηγορότερη ἀνανέωση τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς.

Γρηγορότερη περιστροφή χρήματος γίνεται κάθε φορά πού μιά μεγαλύτερη μάζα συναλλαγῶν πραγματοποιεῖται μέ τήν ἴδια μάζα χρήματος. Αὐτό μπορεῖ νά συμβαίνει καί μέ ἴσες περίοδες ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου, ἐξαιτίας ἀλλαγῶν στήν τεχνική διοργάνωση τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας. Παρακάτω: Μπορεῖ ἡ μάζα τῶν συναλλαγῶν, στίς ὁποῖες κυκλοφορεῖ χρῆμα, ν' αὐξάνει, χωρίς ἡ αὔξηση αὐτή νά ἐκφράζει πραγματική ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων (συναλλαγές ἐπί προθεσμία στό χρηματιστήριο κλπ.). Ἀπό τήν ἄλλη, ὁρισμένες κυκλοφορίες τοῦ χρήματος μποροῦν νά λείψουν ὁλότελα. Λογουχάρη, στήν περίπτωση ὅπου ὁ ἀγρότης ἐπιχειρηματίας εἶναι ὁ ἴδιος ἰδιοχτήτης τῆς γῆς δέν κυκλοφορεῖ χρῆμα ἀνάμεσα στόν παχτωτή καί στό γαιοχτήμονα· στήν περίπτωση ὅπου ὁ βιομήχανος κεφαλαιοκράτης εἶναι ὁ ἴδιος ἰδιοχτήτης τοῦ κεφαλαίου δέν κυκλοφορεῖ χρῆμα ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί στόν πιστωτή.

Ὅσο γιά τόν πρωταρχικό σχηματισμό ἑνός χρηματικοῦ θησαυροῦ σέ μιά χώρα, καθώς καί γιά τήν ἰδιοποίησή του ἀπό λίγους, δέ χρειάζεται νά ἐπεκταθοῦμε περισσότερο ἐδῶ.

Ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς — πού ἔχει σάν βάση τή μισθωτή ἐργασία ἑπομένως καί τήν πληρωμή τοῦ ἐργάτη σέ χρῆμα καί γενικά τή μετατροπή τῶν πληρωμῶν σέ εἶδος σέ πληρωμές σέ χρῆμα — μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ σέ σχετικά μεγάλη ἔκταση καί βάθος μόνον στή χώρα ἐκείνη, ὅπου ὑπάρχει ἀρκετή μάζα χρήματος γιά τήν κυκλοφορία καί γιά τό σχηματισμό θησαυροῦ (ἐφεδρικό ἀπόθεμα κλπ.) πού ὑπαγορεύεται ἀπ' αὐτή. Αὐτό ἀποτελεῖ ἱστορική προϋπόθεση. Ὡστόσο τό ζήτημα δέν πρέπει νά τό ἀντιλαμβανόμαστε ἔτσι,

ὅτι δηλ. πρῶτα σχηματίζεται μιά ἐπαρκής μάζα θησαυροῦ καί ἔπειτα ἀρχίζει ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Ἀλλά ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἀναπτύσσεται μαζί μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν ὅρων της, καί ἕνας ἀπ' αὐτούς τούς ὅρους εἶναι ἡ ἐπαρκής προσφορά εὐγενῶν μετάλλων. Γιαυτό, ἡ αὐξημένη εἰσαγωγή εὐγενῶν μετάλλων ἀπό τό 16ο αἰώνα καί δῶ ἀποτελεῖ οὐσιαστικό στοιχεῖο στήν ἱστορία ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἐφόσον ὅμως πρόκειται γιά τήν ἀναγκαία παραπέρα προσφορά χρηματικοῦ ὑλικοῦ πάνω στή βάση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἀπό τή μιά μεριά, ρίχνεται στήν κυκλοφορία ὑπεραξία μέ μορφή προϊόντος, χωρίς νά ρίχνεται καί τό χρῆμα πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τή χρηματοποίησή της, καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ρίχνεται ὑπεραξία μέ μορφή χρυσοῦ, χωρίς προηγούμενη μετατροπή προϊόντος σέ χρῆμα.

Τά πρόσθετα ἐμπορεύματα, πού πρέπει νά μετατραποῦν σέ χρῆμα, βρίσκουν ἕτοιμο τό ἀπαραίτητο χρηματικό ποσό, ἐπειδή ἀπό τήν ἄλλη μεριά ρίχνεται στήν κυκλοφορία, ὄχι μέ τήν ἀνταλλαγή, ἀλλά ἀπό τήν ἴδια τήν παραγωγή, πρόσθετος χρυσός (καί ἀσήμι), πού πρέπει νά μετατραπεῖ σέ ἐμπορεύματα.

II. ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

Εἶναι φανερό πώς, ἐφόσον ἡ συσσώρευση συντελεῖται μέ τή μορφή ἀναπαραγωγῆς σέ διευρυμένη κλίμακα, δέν παρουσιάζει κανένα καινούργιο πρόβλημα σχετικά μέ τή χρηματική κυκλοφορία.

Ὅσον ἀφορᾶ πρῶτα τό πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο, πού ἀπαιτεῖται γιά τή λειτουργία τοῦ αὐξανόμενου παραγωγικοῦ κεφαλαίου, αὐτό τό προσφέρει ἐκεῖνο τό μέρος τῆς πραγματοποιημένης ὑπεραξίας, πού ρίχνεται στήν κυκλοφορία ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες σάν χρηματικό κεφάλαιο, καί ὄχι σάν χρηματική μορφή τοῦ εἰσοδήματος. Τό χρῆμα βρίσκεται κιόλας στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Μόνο ἡ χρησιμοποίησή του εἶναι διαφορετική.

Λόγω ὅμως τοῦ πρόσθετου παραγωγικοῦ κεφαλαίου ρίχνεται στήν κυκλοφορία μιά πρόσθετη μάζα ἐμπορευμάτων σάν προϊόν αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου. Μαζί μ' αὐτή τήν πρόσθετη μάζα ἐμπορευμάτων ρίχτηκε στήν κυκλοφορία ταυτόχρονα κι ἕνα μέρος τοῦ πρόσθετου χρήματος, πού εἶναι ἀναγκαῖο γιά τήν πραγματοποίησή της, καί συγκεκριμένα γιά τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας αὐτῆς τῆς μάζας ἐμπορευμάτων πού εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει καταναλωθεῖ γιά τήν παραγωγή της. Αὐτή ἡ πρόσθετη μάζα χρήματος ἔχει προκαταβληθεῖ ἀκριβῶς σάν πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο καί γιαυτό ἐπαναρέει στόν κεφαλαιοκράτη μέ τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου του. Ἐδῶ προβάλλει πάλι τό ἴδιο ἐρώτημα, ὅπως καί πιό πάνω. Ἀπό ποῦ προέρχεται τό πρόσθετο χρῆμα γιά τήν πραγματοποίηση τῆς πρόσθετης ὑπεραξίας πού ὑπάρχει τώρα μέ τή μορφή ἐμπορεύματος;

Ἡ γενική ἀπάντηση εἶναι πάλι ἡ ἴδια. Τό ἄθροισμα τῶν τιμῶν

τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων πού κυκλοφορεῖ ἔχει αὐξηθεῖ ὄχι γιατί ἔχουν αὐξηθεῖ οἱ τιμές μιᾶς δοσμένης μάζας ἐμπορευμάτων, ἀλλά γιατί ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων πού κυκλοφοροῦν τώρα εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τή μάζα τῶν ἐμπορευμάτων πού κυκλοφοροῦσαν προηγούμενα, χωρίς ἡ διαφορά αὐτή νά ἰσοφαρίζεται ἀπό μιά πτώση τῶν τιμῶν. Τό πρόσθετο χρῆμα, τό ἀπαραίτητο γιά τήν κυκλοφορία αὐτῆς τῆς μεγαλύτερης μάζας ἐμπορευμάτων μέ τή μεγαλύτερη ἀξία, πρέπει νά βρεθεῖ εἴτε μέ μεγαλύτερη οἰκονομία τῆς μάζας τοῦ χρήματος πού κυκλοφορεῖ, — μέ συμψηφισμό τῶν πληρωμῶν κτλ. ἤ μέ μέσα πού ἐπιταχύνουν τήν κυκλοφορία τῶν ἴδιων νομισμάτων — εἴτε ἀκόμα μέ τή μετατροπή χρήματος ἀπό τή μορφή θησαυροῦ στή μορφή τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος. Τό τελευταῖο δέν περιλαβαίνει μόνο τό γεγονός ὅτι ἕνα ἀδρανές χρηματικό κεφάλαιο μπαίνει σέ λειτουργία σάν μέσο πληρωμῆς καί ἀγορᾶς· ἤ ἐπίσης ὅτι ἕνα χρηματικό κεφάλαιο, πού λειτουργεῖ κιόλας σάν ἀποθεματικό, τόν καιρό πού γιά τόν ἰδιοχτήτη του ἐκτελεῖ τή λειτουργία τοῦ ἀποθεματικοῦ, γιά τήν κοινωνία κυκλοφορεῖ ἐνεργά (ὅπως γίνεται μέ τίς καταθέσεις στίς τράπεζες, πού διαρκῶς τίς δανείζουν), δηλ. ἐκτελεῖ διπλή λειτουργία, — ἀλλά περιλαβαίνει ἐπίσης τό ὅτι ἐξοικονομοῦνται τά στάσιμα ἀποθεματικά μέ τή μορφή νομισμάτων.

«Γιά νά ρέει τό χρῆμα διαρκῶς σάν νόμισμα, πρέπει τό νόμισμα νά πήξει διαρκῶς σέ χρῆμα. Ἡ διαρκής κυκλοφορία τοῦ νομίσματος προϋποθέτει τό διαρκές σταμάτημά του κατά μεγαλύτερες ἤ μικρότερες μερίδες σέ ἐφεδρικά ἀποθέματα νομισμάτων πού ἐμφανίζονται παντοῦ μέσα στήν κυκλοφορία καί ἀποτελοῦν προϋπόθεσή της, ἀποθέματα πού ὁ σχηματισμός, ἡ κατανομή, ἡ διάλυση καί ὁ ἐπανασχηματισμός τους ποικίλλουν συνεχῶς, πού ἡ ὕπαρξή τους διαρκῶς ἐξαφανίζεται καί ἡ ἐξαφάνισή τους συντελεῖται διαρκῶς. Ὁ Α. Σμίθ ἔχει ἐκφράσει αὐτή τήν ἀκατάπαυτη μετατροπή τοῦ νομίσματος σέ χρῆμα καί τοῦ χρήματος σέ νόμισμα, λέγοντας πώς κάθε κάτοχος ἐμπορευμάτων, δίπλα στό ἰδιαίτερο ἐμπόρευμα πού πουλᾶ, πρέπει νάχει πάντα σέ ἐφεδρεία ἕνα ὁρισμένο ποσό τοῦ γενικοῦ ἐμπορεύματος μέ τό ὁποῖο ἀγοράζει. Εἴδαμε πώς στήν κυκλοφορία $E - X - E$ ὁ δεύτερος κρίκος $X - E$ κατατεμαχίζεται διαρκῶς σέ μιά σειρά ἀγορές, πού δέ συντελοῦνται μέ μιᾶς, ἀλλά διαδοχικά στό χρόνο, ἔτσι πού ἕνα μέρος τοῦ X κυκλοφορεῖ σάν νόμισμα, ἐνῶ τό ὑπόλοιπο ἀναπαύεται σάν χρῆμα. Στήν πραγματικότητα τό χρῆμα εἶναι ἐδῶ ἁπλῶς νόμισμα μέ ἀναστολή, καί τά ξεχωριστά συστατικά τῆς μάζας τῶν νομισμάτων πού κυκλοφοροῦν ἐμφανίζονται πάντα ἐναλλάξ πότε μέ τή μιά, πότε μέ τήν ἄλλη μορφή. Ἑπομένως, αὐτή ἡ πρώτη μετατροπή τοῦ μέσου κυκλοφορίας σέ χρῆμα ἀποτελεῖ μόνο ἕνα τεχνικό στοιχεῖο τῆς ἴδιας τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας» (*Karl Marx*: «Zur Kritik der Politischen Oekonomie», 1859, σελ. 105, 106. — Ὁ ὅρος «νόμισμα» σέ ἀντιδιαστολή πρός τό χρῆμα χρησιμοποιεῖται ἐδῶ γιά τό χαρακτηρισμό τοῦ χρήματος στή λειτουργία του σάν ἁπλό μέσο κυκλοφορίας, σέ ἀντίθεση πρός τίς ἄλλες λειτουργίες του).

Ὅταν ὅλα αὐτά τά μέσα δέν ἐπαρκοῦν, πρέπει νά γίνει συμπληρωματική παραγωγή χρυσοῦ, ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἕνα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος ἀνταλλάσσεται ἄμεσα ἤ ἔμμεσα μέ χρυσό, δηλ. μέ τό προϊόν τῶν χωρῶν πού παράγουν εὐγενῆ μέταλλα.

Τό σύνολο τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί τῶν μέσων παραγωγῆς τῆς κοινωνίας, πού ξοδεύεται στή χρονιάτικη παραγωγή χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ σάν ὀργάνων τῆς κυκλοφορίας, ἀποτελεῖ μεγάλο μέρος τῶν faux frais [μή παραγωγικῶν, ἀλλ' ἀναγκαίων ἐξόδων] τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς καί γενικά τοῦ τρόπου παραγωγῆς πού στηρίζεται στήν ἐμπορευματική κυκλοφορία. Ἀποσύρει ἀπό τήν κοινωνική χρήση μιά ἀντίστοιχη ποσότητα πιθανῶν, συμπληρωματικῶν μέσων παραγωγῆς καί κατανάλωσης, δηλ. τοῦ πραγματικοῦ πλούτου. Στό βαθμό πού, μέ ἀμετάβλητη τή δοσμένη κλίμακα τῆς παραγωγῆς ἤ μέ δοσμένο τό βαθμό τῆς διεύρυνσής της, μειώνονται τά ἔξοδα αὐτῆς τῆς ἀκριβῆς κυκλοφοριακῆς μηχανῆς, στόν ἴδιο βαθμό αὐξάνει ἔτσι ἡ παραγωγική δύναμη τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Στό βαθμό λοιπόν πού τά βοηθητικά μέσα, τά ὁποῖα ἀναπτύσσονται μαζί μέ τό πιστωτικό σύστημα, ἔχουν αὐτό τό ἀποτέλεσμα, αὐξάνουν ἄμεσα τόν κεφαλαιοκρατικό πλοῦτο, εἴτε ἐπειδή μεγάλο μέρος τοῦ προτσές παραγωγῆς καί ἐργασίας τῆς κοινωνίας συντελεῖται ἔτσι χωρίς καμιά ἐπέμβαση πραγματικοῦ χρήματος, εἴτε ἐπειδή αὐξάνει ἡ ἱκανότητα λειτουργίας τῆς μάζας τοῦ χρήματος πού λειτουργεῖ πραγματικά.

Ἔτσι δίνεται ἀπάντηση καί στό ἀνούσιο ἐρώτημα, ἄν ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή στή σημερινή της ἔκταση θἆταν δυνατή χωρίς τό πιστωτικό σύστημα (ἀκόμα κι ἄν αὐτό τό σύστημα ἐξετάζεται μόνο ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη), δηλ. ἁπλῶς καί μόνο μέ τή μεταλλική κυκλοφορία. Εἶναι φανερό πώς δέ θἆταν δυνατή. Θά σκόνταφτε μάλλον στά ὅρια τῆς παραγωγῆς εὐγενῶν μετάλλων. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν πρέπει νά σχηματίσουμε καμιά μυστικιστική ἀντίληψη γιά τήν παραγωγική δύναμη τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος, σάν συστήματος πού θέτει στή διάθεση τῶν ἐνδιαφερομένων χρηματικό κεφάλαιο ἤ πού ρευστοποιεῖ χρηματικό κεφάλαιο. Δέν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος ν' ἀναπτύξουμε παραπέρα αὐτό τό ζήτημα.

Ἔχουμε τώρα νά ἐξετάσουμε τήν περίπτωση, ὅπου δέ γίνεται πραγματική συσσώρευση, δηλ. ἄμεση διεύρυνση τῆς κλίμακας τῆς παραγωγῆς, ἀλλά ὅπου ἕνα μέρος τῆς πραγματοποιημένης ὑπεραξίας συγκεντρώνεται γιά μεγαλύτερο ἤ μικρότερο χρονικό διάστημα σάν χρηματικό ἀπόθεμα, γιά νά μετατραπεῖ ἀργότερα σέ παραγωγικό κεφάλαιο.

Στό βαθμό πού τό συσσωρευόμενο ἔτσι χρῆμα ἀποτελεῖ πρόσθετο χρῆμα, τό πράγμα εἶναι αὐτονόητο. Μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ μόνο μέρος τοῦ περίσσιου χρυσοῦ πού ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπό τίς χρυσοπαραγωγικές χῶρες. Πρέπει ἐδῶ νά παρατηρήσουμε πώς τό ἐθνικό προϊόν, πού σέ ἀντάλλαγμά του ἔχει εἰσαχθεῖ αὐτός ὁ χρυσός, δέν ὑπάρχει πιά στή χώρα. Ἔχει ἐξαχθεῖ στό ἐξωτερικό ἔναντι χρυσοῦ.

Ἄν ἀντίθετα ὑποθέσουμε πώς ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει στή χώρα ἡ ἴδια μέ προηγούμενα μάζα χρήματος, τότε τό συσσωρευμένο καί συσσωρευόμενο χρῆμα προέρχεται ἀπό τήν κυκλοφορία· ἔχει ἀλλάξει μόνο ἡ λειτουργία του. Ἀπό κυκλοφοροῦν χρῆμα ἔχει μετατραπεῖ σέ βαθμιαῖα σχηματιζόμενο, λανθάνον χρηματικό κεφάλαιο.

Τό χρῆμα πού συσσωρεύεται ἐδῶ εἶναι ἡ χρηματική μορφή πουλημένου ἐμπορεύματος, καί μάλιστα τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀξίας του πού γιά τόν κάτοχό του ἀποτελεῖ ὑπεραξία (ἐδῶ ὑποθέτουμε πώς τό πιστωτικό σύστημα δέν ὑπάρχει). Ὁ κεφαλαιοκράτης πού ἔχει συσσωρεύσει αὐτό τό χρῆμα ἔχει pro tanto πουλήσει χωρίς ν' ἀγοράσει.

Ἄν φανταστοῦμε τό γεγονός αὐτό σάν μερικό φαινόμενο, δέ χρειάζεται ἐδῶ καμιά ἐξήγηση. Μιά μερίδα τῶν κεφαλαιοκρατῶν κρατάει ἕνα μέρος τοῦ χρήματος πού εἰσπράττει ἀπό τήν πούληση τοῦ προϊόντος της, χωρίς ν' ἀποσύρει μέ τό χρῆμα αὐτό προϊόν ἀπό τήν ἀγορά. Ἀντίθετα, μιά ἄλλη μερίδα τῶν κεφαλαιοκρατῶν μετατρέπει σέ προϊόν ὅλο τό χρῆμα της, ἐκτός ἀπό τό χρηματικό κεφάλαιο πού ἐπιστρέφει ἀδιάκοπα καί εἶναι ἀπαραίτητο γιά τή λειτουργία τῆς παραγωγῆς. Ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος πού ρίχνεται στήν ἀγορά σάν φορέας ὑπεραξίας ἀποτελεῖται ἀπό μέσα παραγωγῆς ἤ ἀπό ὑλικά στοιχεῖα τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ἀπό τά ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης. Τό μέρος αὐτό μπορεῖ λοιπόν νά χρησιμεύσει ἀμέσως γιά τή διεύρυνση τῆς παραγωγῆς. Γιατί δέν ἔχουμε καθόλου ὑποθέσει πώς τό ἕνα μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν συσσωρεύει χρῆμα, ἐνῶ τό ἄλλο καταναλώνει ὅλη τήν ὑπεραξία του, ἀλλά μόνο πώς τό ἕνα μέρος κάνει τή συσσώρευσή του μέ μορφή χρήματος, δηλ. σχηματίζει λανθάνον κεφάλαιο, ἐνῶ τό ἄλλο συσσωρεύει πραγματικά, δηλ. διευρύνει τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς, ἐπεκτείνει πραγματικά τό παραγωγικό του κεφάλαιο. Ἡ ὑπάρχουσα μάζα χρήματος ἐξακολουθεῖ νά ἐπαρκεῖ γιά τίς ἀνάγκες τῆς κυκλοφορίας, ἀκόμα κι ἄν ἐκ περιτροπῆς ἕνα μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν συσσωρεύει χρῆμα, ἐνῶ τό ἄλλο διευρύνει τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς, καί ἀντίστροφα. Ἐπιπλέον, ἡ συσσώρευση χρήματος ἀπό τή μιά πλευρά μπορεῖ νά συντελεστεῖ καί χωρίς μετρητό χρῆμα, μέ ἁπλή συσσώρευση χρεωστικῶν ἀπαιτήσεων.

Ὅμως ἡ δυσκολία παρουσιάζεται ὅταν ὑποθέσουμε ὄχι μερική, ἀλλά γενική τή συσσώρευση χρηματικοῦ κεφαλαίου ἀπό τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἐκτός ἀπ' αὐτή τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας — δηλ. σέ συνθῆκες γενικῆς καί ἀποκλειστικῆς κυριαρχίας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς — δέν ὑπάρχει καμιά ἄλλη τάξη, ἐκτός ἀπό τήν ἐργατική τάξη. Ὅλα ὅσα ἀγοράζει ἡ ἐργατική τάξη εἶναι ἴσα μέ τό ποσό τοῦ μισθοῦ ἐργασίας της, ἴσα μέ τό συνολικό μεταβλητό κεφάλαιο πού προκαταβάλλει τό σύνολο τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Τό χρῆμα αὐτό ἐπαναρέει στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν μέ τήν πούληση τοῦ προϊόντος της στήν ἐργατική τάξη. Ἔτσι τό μεταβλητό της κεφάλαιο ἀποχτᾶ πάλι τή χρηματική του μορ-

φή. Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό ποσό τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου εἶναι $= \psi \times 100$ λίρ. στ., δηλ. τό ποσό ὄχι τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ, ἀλλά πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ στή διάρκεια τῆς χρονιᾶς· γιά τό ζήτημα πού ἐξετάζουμε ἐδῶ δέν ἔχει σημασία ἄν ἀπαιτεῖται λίγο ἤ πολύ χρῆμα — ἀνάλογα μέ τήν ταχύτητα περιστροφῆς — γιά νά προκαταβληθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου αὐτό τό κεφάλαιο. Μέ κεφάλαιο αὐτές τίς $\psi \times 100$ λίρ. στ. ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἀγοράζει μιάν ὁρισμένη μάζα ἐργατικῆς δύναμης, ἤ πληρώνει μισθό σ' ἕνα ὁρισμένο ἀριθμό ἐργατῶν — πρώτη συναλλαγή. Οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν μέ τό ἴδιο ποσό μιά ποσότητα ἐμπορευμάτων ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες, ἔτσι τό ποσό $\psi \times 100$ λίρ. στ. ἐπαναρέει στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν — δεύτερη συναλλαγή. Κι αὐτό ἐπαναλαβαίνεται συνεχῶς. Ἑπομένως, τό ποσό τῶν $\psi \times 100$ λίρ στ. δέν μπορεῖ ποτέ νά καταστήσει ἱκανή τήν ἐργατική τάξη ν' ἀγοράσει τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος πού ἀντιπροσωπεύει τό σταθερό κεφάλαιο καί πολύ λιγότερο τό μέρος πού ἀντιπροσωπεύει τήν ὑπεραξία τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Μέ τίς $\psi \times 100$ λίρ. στ. οἱ ἐργάτες μποροῦν πάντα ν' ἀγοράζουν μόνο τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πού εἶναι ἴσο μέ τό μέρος τῆς ἀξίας πού ἀντιπροσωπεύει τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

Ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τήν περίπτωση, ὅπου αὐτή ἡ ὁλόπλευρη χρηματική συσσώρευση δέν ἐκφράζει παρά τήν κατανομή τοῦ πρόσθετου εὐγενοῦς μετάλλου πού ἔχει εἰσαχθεῖ, — δέν ἔχει σημασία ποιά εἶναι ἡ ἀναλογία τῆς κατανομῆς ἀνάμεσα στούς διάφορους μεμονωμένους κεφαλαιοκράτες — τότε πῶς μπορεῖ τό σύνολο τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν νά συσσωρεύει χρῆμα;

Θάπρεπε ὅλοι νά πουλοῦν μέρος τοῦ προϊόντος τους χωρίς ν' ἀγοράζουν πάλι. Δέν ὑπάρχει τίποτα τό μυστηριῶδες στό γεγονός ὅτι ὅλοι ἔχουν ὁρισμένο χρηματικό ἀπόθεμα, τό ὁποῖο ρίχνουν στήν κυκλοφορία σάν μέσο κυκλοφορίας γιά τήν κατανάλωσή τους καί ἀπό τό ὁποῖο ἐπαναρέει στόν καθένα ὁρισμένο μέρος ἀπό τήν κυκλοφορία. Στήν περίπτωση ὅμως αὐτή τό χρηματικό αὐτό ἀπόθεμα ὑπάρχει ἀκριβῶς σάν κυκλοφοριακό ἀπόθεμα χάρη στή μετατροπή τῆς ὑπεραξίας σέ χρῆμα, σέ καμιά περίπτωση ὅμως σάν λανθάνον χρηματικό κεφάλαιο.

Ἄν ἐξετάσουμε ὅμως τήν ὑπόθεση, ὅπως συντελεῖται στήν πραγματικότητα, θά δοῦμε πώς τό λανθάνον χρηματικό κεφάλαιο, πού συσσωρεύεται γιά κατοπινή χρήση, ἀποτελεῖται:

1) Ἀπό καταθέσεις σέ τράπεζες· καί εἶναι σχετικά μικρό τό χρηματικό ποσό πού διαθέτει στήν πραγματικότητα ἡ τράπεζα. Ἐδῶ συσσωρεύεται ὀνομαστικά μόνο χρηματικό κεφάλαιο. Στήν πραγματικότητα συσσωρεύονται χρηματικές ἀπαιτήσεις, πού εἶναι μετατρέψιμες σέ χρῆμα (ἄν ποτέ μετατρέπονται σέ χρῆμα) μόνον ἐπειδή ὑπάρχει κάποια ἰσορροπία ἀνάμεσα στίς ἀναλήψεις καί στίς καταθέσεις χρήματος. Τό χρῆμα πού ὑπάρχει στά χέρια τῆς τράπεζας εἶναι ἕνα σχετικά μικρό μόνο ποσό.

2) Ἀπό κρατικά χρεώγραφα. Αὐτά δέν ἀποτελοῦν καθόλου κεφάλαιο, ἀλλά ἁπλές χρεωστικές ἀπαιτήσεις ἀπό τό χρονιάτικο προϊόν τοῦ ἔθνους.

3) Ἀπό μετοχές. Ἐφόσον δέν πρόκειται γιά ἀπάτη, οἱ μετοχές εἶναι τίτλοι ἰδιοχτησίας σ' ἕνα πραγματικό κεφάλαιο πού ἀνήκει σέ μιά ἑταιρία καί ἐντολή πού παρέχει δικαίωμα στήν ὑπεραξία πού ρέει κάθε χρόνο ἀπ' αὐτό τό κεφάλαιο.

Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις δέν ὑπάρχει συσσώρευση χρήματος, ἀλλά αὐτό, πού ἀπό τή μιά μεριά ἐμφανίζεται σάν συσσώρευση χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἐμφανίζεται ἀπό τήν ἄλλη σάν σταθερή, πραγματική δαπάνη χρήματος. Δέν ἔχει σημασία ἄν τό χρῆμα τό ξοδεύει ἐκεῖνος στόν ὁποῖο ἀνήκει, ἤ ἄλλοι, οἱ χρεῶστες του.

Στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή ὁ θησαυρισμός σάν τέτιος δέν ἀποτελεῖ ποτέ σκοπό, ἀλλά ἀποτέλεσμα εἴτε σκαλώματος στήν κυκλοφορία, — ὁπότε τή μορφή θησαυροῦ τήν παίρνουν μεγαλύτερες μάζες χρήματος ἀπ' ὅ,τι συνήθως — εἴτε συσσωρεύσεων πού καθορίζονται ἀπό τήν περιστροφή, εἴτε τέλος: ὁ θησαυρός ἀποτελεῖ μόνο σχηματισμό χρηματικοῦ κεφαλαίου, πού βρίσκεται προσωρινά σέ λανθάνουσα μορφή καί πού προορίζεται νά λειτουργήσει σάν παραγωγικό κεφάλαιο.

Ἄν λοιπόν ἀπό τή μιά μεριά ἕνα μέρος τῆς πραγματοποιημένης σέ χρῆμα ὑπεραξίας ἔχει ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν κυκλοφορία καί συσσωρεύεται σάν θησαυρός, ἀπό τήν ἄλλη ἕνα ἄλλο μέρος τῆς ὑπεραξίας μετατρέπεται ταυτόχρονα σέ παραγωγικό κεφάλαιο. Ἄν ἐξαιρέσουμε τήν περίπτωση πού κατανέμεται πρόσθετο εὐγενές μέταλλο ἀνάμεσα στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ἡ συσσώρευση μέ μορφή χρήματος δέν γίνεται ποτέ ταυτόχρονα σέ ὅλα τά σημεῖα.

Γιά τό μέρος τοῦ χρονιάτικου προϊόντος, πού ἀντιπροσωπεύει ὑπεραξία μέ μορφή ἐμπορεύματος, ἰσχύει ἀκριβῶς τό ἴδιο πού ἰσχύει καί γιά τό ἄλλο μέρος τοῦ χρονιάτικου προϊόντος. Γιά τήν κυκλοφορία του ἀπαιτεῖται κάποιο χρηματικό ποσό. Τό χρηματικό αὐτό ποσό ἀνήκει ἐπίσης στήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ὅπως καί ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγεται κάθε χρόνο καί πού ἀντιπροσωπεύει ὑπεραξία. Ἀρχικά ρίχνεται στήν κυκλοφορία ἀπό τήν ἴδια τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Μέ τήν ἴδια τήν κυκλοφορία ἀνακατανέμεται διαρκῶς ἀνάμεσά της. Ὅπως καί κατά τήν κυκλοφορία τοῦ νομίσματος γενικά, ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς μάζας σκαλώνει σέ διαρκῶς ἐναλλασσόμενα σημεῖα, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος κυκλοφορεῖ διαρκῶς. Δέν ἔχει σημασία ἄν ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς συσσώρευσης γίνεται σκόπιμα, γιά νά σχηματίσει χρηματικό κεφάλαιο.

Παραβλέπουμε ἐδῶ τά ἀπρόοπτα τῆς κυκλοφορίας, πού χάρη σ' αὐτά ἕνας κεφαλαιοκράτης βάζει στό χέρι ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας ἀκόμα καί τοῦ κεφαλαίου τοῦ ἄλλου κεφαλαιοκράτη, καί γιαυτό συντελεῖται μονόπλευρη συσσώρευση καί συγκεντροποίηση τόσο χρηματικοῦ, ὅσο καί παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι μπορεῖ λχ. ἕνα μέρος τῆς σφετερισμένης ὑπεραξίας πού ὁ A τό συσσωρεύει σάν χρηματικό κεφάλαιο νά εἶναι ἕνα κομμάτι τῆς ὑπεραξίας τοῦ B πού δέν ἐπαναρέει σ' αὐτόν.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΟΓΔΟΟ[34]

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Τό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου εἶναι τό προτσές ἐργασίας καί ἀξιοποίησής του, τό προτσές πού ἀποτέλεσμά του εἶναι τό ἐμπορευματικό προϊόν καί καθοριστικό κίνητρό του ἡ παραγωγή ὑπεραξίας.

Τό προτσές ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου περιλαβαίνει τόσο αὐτό τό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς, ὅσο καί τίς δυό φάσεις τοῦ καθαυτό προτσές κυκλοφορίας, δηλ. τή συνολική κύκληση, πού σάν περιοδικό προτσές — προτσές πού ἐπαναλαβαίνεται πάντα ἀπό τήν ἀρχή κατά ὁρισμένες περίοδες — ἀποτελεῖ τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου.

Εἴτε ἐξετάσουμε τήν κύκληση στή μορφή *Χ ... Χ'*, εἴτε στή μορφή *Π ... Π*, τό ἴδιο τό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς *Π* ἀποτελεῖ πάντα μόνο ἕναν κρίκο αὐτῆς τῆς κύκλησης. Στή μιά μορφή ἐμφανίζεται σάν μεσολαβητής τοῦ προτσές κυκλοφορίας, στήν ἄλλη μορφή τό προτσές κυκλοφορίας ἐμφανίζεται σάν μεσολαβητής τοῦ προτσές παραγωγῆς. Ἡ ἀδιάκοπη ἀνανέωσή του, ἡ ἀδιάκοπη ἐπανεμφάνιση τοῦ κεφαλαίου σάν παραγωγικοῦ κεφαλαίου καθορίζεται, καί τίς δυό φορές, ἀπό τίς μεταμορφώσεις του στό προτσές κυκλοφορίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό διαρκῶς ἀνανεούμενο προτσές παραγωγῆς ἀποτελεῖ τήν προϋπόθεση τῶν μεταμορφώσεων πού ὑφίσταται πάντα ἀπό τήν ἀρχή τό κεφάλαιο στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, τῆς ἐναλλασσόμενης ἐμφάνισής του πότε σάν χρηματικοῦ κεφαλαίου καί πότε σάν ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου.

Κάθε μεμονωμένο κεφάλαιο ὅμως ἀποτελεῖ μόνο ἕνα αὐτοτελοποιημένο, σάν νά λέμε προικισμένο μέ ἀτομική ζωή, κλάσμα τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ὅπως κάθε μεμονωμένος κεφαλαιοκράτης ἀποτελεῖ μόνο ἕνα ἀτομικό στοιχεῖο τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἡ

[34] Ἀπό τό χειρόγραφο II.

κίνηση τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖται ἀπό τό σύνολο τῶν κινήσεων τῶν αὐτοτελοποιημένων κλασμάτων του, ἀπό τό σύνολο τῶν περιστροφῶν τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων. Ὅπως ἡ μεταμόρφωση τοῦ μεμονωμένου ἐμπορεύματος εἶναι ἕνας κρίκος στήν ἁλυσίδα τῶν μεταμορφώσεων τοῦ κόσμου τῶν ἐμπορευμάτων — τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας — ἔτσι καί ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, ἡ περιστροφή του, εἶναι ἕνας κρίκος στήν κύκληση τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου.

Τό συνολικό αὐτό προτσές περιλαβαίνει τόσο τήν παραγωγική κατανάλωση (τό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς) μαζί μέ τίς ἀλλαγές μορφῆς (δηλ., ἀπό ὑλική ἄποψη, τίς ἀνταλλαγές) πού μεσολαβοῦν γιά τήν πραγματοποίησή του, ὅσο καί τήν ἀτομική κατανάλωση μέ τίς ἀλλαγές μορφῆς ἤ τίς ἀνταλλαγές πού μεσολαβοῦν γιά τήν πραγματοποίησή της. Περιλαβαίνει, ἀπό τή μιά μεριά, τή μετατροπή μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ ἐργατική δύναμη, ἑπομένως καί τήν ἐνσωμάτωση τῆς ἐργατικῆς δύναμης στό κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγῆς. Ἐδῶ ὁ ἐργάτης ἐμφανίζεται σάν πουλητής τοῦ ἐμπορεύματός του, τῆς ἐργατικῆς δύναμης, καί ὁ κεφαλαιοκράτης σάν ἀγοραστής της. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, στήν πούληση τῶν ἐμπορευμάτων περιλαβαίνεται ἡ ἀγορά τους ἀπό τήν ἐργατική τάξη, δηλ. ἡ ἀτομική τους κατανάλωση. Ἐδῶ ἡ ἐργατική τάξη ἐμφανίζεται σάν ἀγοραστής καί οἱ κεφαλαιοκράτες σάν πουλητές ἐμπορευμάτων στούς ἐργάτες.

Ἡ κυκλοφορία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου περιλαβαίνει τήν κυκλοφορία τῆς ὑπεραξίας, ἑπομένως καί τίς ἀγορές καί πουλήσεις, μέ τίς ὁποῖες οἱ κεφαλαιοκράτες πραγματοποιοῦν τήν ἀτομική τους κατανάλωση, τήν κατανάλωση τῆς ὑπεραξίας.

Ἡ κύκληση τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων στή συνένωσή τους σέ κοινωνικό κεφάλαιο, δηλ. ἡ κύκληση παρμένη στό σύνολό της, περιλαβαίνει ὄχι μόνο τήν κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου ἀλλά καί τή γενική ἐμπορευματική κυκλοφορία. Αὐτή ἡ τελευταία μπορεῖ στήν ἀρχή ν' ἀποτελεῖται μόνο ἀπό δυό συστατικά: 1) ἀπό τήν καθαυτό κύκληση τοῦ κεφαλαίου καί 2) ἀπό τήν κύκληση τῶν ἐμπορευμάτων πού μπαίνουν στήν ἀτομική κατανάλωση, δηλ. τῶν ἐμπορευμάτων γιά τά ὁποῖα ὁ ἐργάτης ξοδεύει τό μισθό του καί ὁ κεφαλαιοκράτης τήν ὑπεραξία του (ἤ μέρος τῆς ὑπεραξίας του). Ἡ κύκληση τοῦ κεφαλαίου περιλαβαίνει βέβαια καί τήν κυκλοφορία τῆς ὑπεραξίας, ἐφόσον ἡ ὑπεραξία ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, καθώς καί τή μετατροπή μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ ἐργατική δύναμη, δηλ. τήν πληρωμή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Τό ξόδεμα ὅμως αὐτῆς τῆς ὑπεραξίας καί αὐτοῦ τοῦ μισθοῦ ἐργασίας σέ ἐμπορεύματα δέν ἀποτελεῖ κρίκο τῆς κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου, παρόλο πού τουλάχιστον τό ξόδεμα τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀποτελεῖ προϋπόθεση αὐτῆς τῆς κυκλοφορίας.

Στό Ι Βιβλίο ἀναλύσαμε τό κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγῆς καί σάν μεμονωμένο γεγονός καί σάν προτσές ἀναπαραγωγῆς: τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας καί τήν παραγωγή τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου. Τήν ἀλλαγή μορφῆς καί ὕλης, πού ὑφίσταται τό κεφάλαιο μέσα στή

σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, τίς προϋποθέσαμε χωρίς νά σταθοῦμε περισσότερο σ' αὐτές. Ὑποθέσαμε λοιπόν πώς ὁ κεφαλαιοκράτης, ἀπό τή μιά μεριά, πουλάει τό προϊόν στήν ἀξία του καί πώς, ἀπό τήν ἄλλη, βρίσκει μέσα στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας τά ὑλικά μέσα παραγωγῆς, γιά νά ξαναρχίσει τό προτσές ἤ γιά νά τό συνεχίζει χωρίς διακοπή. Ἡ μόνη πράξη μέσα στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, στήν ὁποία χρειάστηκε νά σταθοῦμε στό Ι Βιβλίο, ἦταν ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης πού ἀποτελεῖ βασικό ὅρο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς.

Στό πρῶτο μέρος τούτου τοῦ ΙΙ Βιβλίου ἐξετάσαμε τίς διάφορες μορφές πού παίρνει τό κεφάλαιο στήν κύκλησή του καί τίς διάφορες μορφές αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς κύκλησης. Στό χρόνο ἐργασίας πού ἐξετάσαμε στό Ι Βιβλίο προστίθεται τώρα ὁ χρόνος κυκλοφορίας.

Στό δεύτερο μέρος ἐξετάσαμε τήν κύκληση σάν κύκληση περιοδική, δηλ. σάν περιστροφή. Ἀπό τή μιά μεριά δείξαμε πῶς τά διάφορα συστατικά τοῦ κεφαλαίου (πάγιο καί κυκλοφοριακό) πραγματοποιοῦν τήν κύκληση τῶν μορφῶν κατά διαφορετικά χρονικά διαστήματα καί κατά διαφορετικό τρόπο· ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἐξετάσαμε τίς συνθῆκες πού καθορίζουν διαφορετικά μεγέθη τῆς περιόδου ἐργασίας καί τῆς περιόδου κυκλοφορίας. Εἴδαμε τήν ἐπίδραση πού ἀσκοῦν στήν ἔκταση τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές παραγωγῆς, καθώς καί στό χρονιάτικο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἡ περίοδος κύκλησης καί ἡ διαφορετική σχέση ἀνάμεσα στά συστατικά της μέρη. Πράγματι, ἄν στό πρῶτο μέρος ἐξετάσαμε κυρίως τίς διαδοχικές μορφές πού τό κεφάλαιο παίρνει ἤ ἀποβάλλει διαρκῶς κατά τήν κύκλησή του, στό δεύτερο μέρος ἐξετάσαμε πῶς, μέσα σ' αὐτήν τή ροή καί τή διαδοχή μορφῶν, ἕνα κεφάλαιο δοσμένου μεγέθους χωρίζεται ταυτόχρονα, ἄν καί σέ μεταβαλλόμενη σχέση, στίς διάφορες μορφές του, σέ παραγωγικό κεφάλαιο, χρηματικό κεφάλαιο καί ἐμπορευματικό κεφάλαιο, ἔτσι πού ὄχι μόνο οἱ μορφές αὐτές ἐναλλάσσονται μεταξύ τους, ἀλλά διάφορα μέρη τῆς συνολικῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας βρίσκονται διαρκῶς τό ἕνα δίπλα στό ἄλλο καί λειτουργοῦν σ' αὐτές τίς διαφορετικές καταστάσεις. Ἰδίως τό χρηματικό κεφάλαιο παρουσιάστηκε μέ μιά ἰδιομορφία πού δέν φάνηκε στό Ι Βιβλίο. Βρήκαμε καθορισμένους νόμους, σύμφωνα μέ τούς ὁποίους διαφορετικά σέ μέγεθος συστατικά ἑνός δοσμένου κεφαλαίου πρέπει, ἀνάλογα μέ τούς ὅρους τῆς περιστροφῆς, διαρκῶς νά προκαταβάλλονται καί ν' ἀνανεώνονται μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου, γιά νά κρατοῦν συνεχῶς σέ λειτουργία ἕνα παραγωγικό κεφάλαιο δοσμένου μεγέθους.

Ἀλλά καί στό πρῶτο καί στό δεύτερο μέρος ἐπρόκειτο πάντα μόνο γιά ἕνα ἀτομικό κεφάλαιο, γιά τήν κίνηση ἑνός αὐτοτελοποιημένου μέρους τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου.

Οἱ κυκλήσεις ὅμως τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων ἀλληλοσυμπλέκονται, ἀλληλοπροϋποτίθενται καί ἀλληλοκαθορίζονται, καί ἀκριβῶς **σ' αὐτήν** τή σύμπλεξη ἀποτελοῦν τήν κίνηση τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Ὅπως στήν ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία ἡ συνολική μεταμόρφωση ἑνός ἐμπορεύματος παρουσιάστηκε σάν κρίκος στήν ἁλυσίδα τῶν μεταμορφώσεων τοῦ κόσμου τῶν ἐμπορευμάτων, ἔτσι τώρα ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου παρουσιάζεται σάν κρίκος στήν ἁλυσίδα τῶν μεταμορφώσεων τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Ἄν ὅμως ἡ ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία δέν περιλάβαινε καθόλου ἀπαραίτητα τήν κύκληση τοῦ κεφαλαίου, — ἐπειδή μπορεῖ νά συντελεῖται πάνω στή βάση μή κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς — ἡ κύκληση τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου περιλαβαίνει, ὅπως παρατηρήσαμε κιόλας, καί τήν ἐμπορευματική κυκλοφορία πού δέν περιλαβαίνεται στήν κύκληση τοῦ μεμονωμένου κεφαλαίου, δηλ. τήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων πού δέν ἀποτελοῦν κεφάλαιο.

Πρέπει τώρα νά ἐξετάσουμε τό προτσές κυκλοφορίας (πού στό σύνολό του εἶναι μορφή τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς) τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων, σάν συστατικῶν μερῶν τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, δηλ. τό προτσές κυκλοφορίας αὐτοῦ τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου.

ΙΙ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

(Ἄν καί ὅσα ἀκολουθοῦν ἀνήκουν μόνο στό ἑπόμενο κομμάτι τούτου τοῦ μέρους, θά τά ἐξετάσουμε ἐδῶ ἀμέσως, δηλαδή θά ἐξετάσουμε τό χρηματικό κεφάλαιο σάν συστατικό μέρος τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου.)

Ὅταν ἐξετάζαμε τήν περιστροφή τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, τό χρηματικό κεφάλαιο παρουσιάστηκε μέ δυό ὄψεις.

Πρῶτο: Ἀποτελεῖ τή μορφή μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται στή σκηνή κάθε ἀτομικό κεφάλαιο καί ἀρχίζει τό προτσές του σάν κεφάλαιο. Γιαυτό ἐμφανίζεται σάν primus motor [πρῶτον κινοῦν] πού βάζει σέ κίνηση ὅλο τό προτσές.

Δεύτερο: Ἀνάλογα μέ τή διαφορετική διάρκεια τῆς περιόδου περιστροφῆς καί τή διαφορετική σχέση ἀνάμεσα στά δυό συστατικά της μέρη — τῆς περιόδου ἐργασίας καί τῆς περιόδου κυκλοφορίας — τό μέρος τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας, πού πρέπει διαρκῶς νά προκαταβάλλεται καί ν' ἀνανεώνεται μέ χρηματική μορφή, ποικίλλει σέ σχέση μέ τό παραγωγικό κεφάλαιο πού βάζει σέ κίνηση, δηλ. σέ σχέση μέ τή συνεχή κλίμακα τῆς παραγωγῆς. Ὅποια ὅμως κι ἄν εἶναι ἡ σχέση αὐτή, σ' ὅλες τίς περιπτώσεις τό μέρος τῆς κινούμενης κεφαλαιακῆς ἀξίας, πού μπορεῖ διαρκῶς νά λειτουργεῖ σάν παραγωγικό κεφάλαιο, περιορίζεται ἀπό τό μέρος τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας, πού πρέπει νά βρίσκεται συνεχῶς μέ χρηματική μορφή δίπλα στό παραγωγικό κεφάλαιο. Ἐδῶ πρόκειται μόνο γιά τήν κανονική περιστροφή, γιά ἕνα ἀφηρημένο μέσο ὅρο. Παραβλέπουμε τό συμπληρωματικό χρηματικό κεφάλαιο πού ἔχει προορισμό νά ἰσοφαρίζει σκαλώματα στήν κυκλοφορία.

Σχετικά μέ τό πρῶτο σημεῖο. Ἡ ἐμπορευματική παραγωγή προϋποθέτει τήν ἐμπορευματική κυκλοφορία, καί ἡ ἐμπορευματική κυκλοφο-

ρία προϋποθέτει τήν ἔκφραση τοῦ ἐμπορεύματος σέ χρῆμα, δηλ. προϋποθέτει τή χρηματική κυκλοφορία· ὁ διχασμός τοῦ ἐμπορεύματος σέ ἐμπόρευμα καί χρῆμα εἶναι νόμος τῆς ἔκφρασης τοῦ προϊόντος σάν ἐμπορεύματος. Ἐπίσης ἡ κεφαλαιοκρατική ἐμπορευματική παραγωγή — ἐξετασμένη τόσο κοινωνικά, ὅσο καί ἀτομικά — προϋποθέτει τό κεφάλαιο μέ χρηματική μορφή, ἤ τό χρηματικό κεφάλαιο σάν primus motor [πρῶτον κινοῦν] γιά κάθε ἐπιχείρηση πού πρωταρχίζει, καί σάν συνεχές κίνητρο. Εἰδικά τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο προϋποθέτει τή συνεχῶς ἐπαναλαβαινόμενη κατά σύντομα χρονικά διαστήματα ἐμφάνιση τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου σάν κίνητρου. Ὅλη ἡ προκαταβλημένη κεφαλαιακή ἀξία, δηλ. ὅλα τά συστατικά τοῦ κεφαλαίου, πού ἀποτελοῦνται ἀπό ἐμπορεύματα: ἐργατική δύναμη, μέσα ἐργασίας καί ὑλικά παραγωγῆς, πρέπει ν' ἀγοράζονται καί νά ξαναγοράζονται διαρκῶς μέ χρῆμα. Ὅσα ἰσχύουν ἐδῶ γιά τό ἀτομικό κεφάλαιο, ἰσχύουν καί γιά τό κοινωνικό κεφάλαιο, πού λειτουργεῖ μόνο μέ τή μορφή πολλῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων. Ὅπως ὅμως δείξαμε κιόλας στό Ι Βιβλίο, ἀπ' αὐτό δέν ἕπεται διόλου πώς, ἀκόμα καί πάνω σέ κεφαλαιοκρατική βάση, τό πεδίο λειτουργίας τοῦ κεφαλαίου, ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς, ὡς πρός τά *ἀπόλυτα* ὅριά της, ἐξαρτιέται ἀπό τίς διαστάσεις τοῦ λειτουργοῦντος χρηματικοῦ κεφαλαίου.

Στό κεφάλαιο εἶναι ἐνσωματωμένα στοιχεῖα παραγωγῆς, πού ἡ διαστολή τους, μέσα σέ ὁρισμένα ὅρια, εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου χρηματικοῦ κεφαλαίου. Μέ ἴδια πληρωμή, ἡ ἐργατική δύναμη μπορεῖ νά ὑποβληθεῖ ἐκτατικά καί ἐντατικά σέ μεγαλύτερη ἐκμετάλλευση. Ἄν μαζί μ' αὐτή τή μεγαλύτερη ἐκμετάλλευση αὐξάνει τό χρηματικό κεφάλαιο (δηλ. ἄν αὐξάνει ὁ μισθός ἐργασίας), δέν αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία, δηλ. καθόλου pro tanto [στό ἴδιο μέτρο].

Τή φυσική ὕλη πού τήν ἐκμεταλλεύονται παραγωγικά — πού δέν ἀποτελεῖ ἀξιακό στοιχεῖο τοῦ κεφαλαίου — τή γῆ, τή θάλασσα, τά κοιτάσματα μεταλλευμάτων, τά δάση κλπ., μποροῦν νά τήν ἐκμεταλλεύονται σέ μεγαλύτερο βαθμό, ἐντατικά ἤ ἐκτατικά, χωρίς ν' αὐξηθεῖ ἡ προκαταβολή χρηματικοῦ κεφαλαίου, σφίγγοντας περισσότερο στή δουλιά τόν ἴδιο ἀριθμό ἐργατικῶν δυνάμεων. Τά ὑλικά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου αὐξάνονται ἔτσι, χωρίς νά δημιουργιέται ἡ ἀνάγκη συμπληρωματικοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου. Ἄν χρειαστεῖ συμπληρωματικό κεφάλαιο γιά πρόσθετες βοηθητικές ὕλες, τό χρηματικό κεφάλαιο, μέ τή μορφή τοῦ ὁποίου προκαταβάλλεται ἡ κεφαλαιακή ἀξία, δέν αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία πού εὐρύνεται ἡ δραστικότητα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, δηλ. δέν αὐξάνει καθόλου pro tanto.

Τά ἴδια μέσα ἐργασίας, δηλ. τό ἴδιο πάγιο κεφάλαιο μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖται πιό ἀποτελεσματικά, χωρίς πρόσθετη χρηματική δαπάνη γιά πάγιο κεφάλαιο, εἴτε μέ τήν παράταση τοῦ ἡμερήσιου χρόνου χρήσης του, εἴτε μέ τήν ἔνταση τῆς χρήσης του. Στήν περίπτωση αὐτή γίνεται μόνο πιό γρήγορα ἡ περιστροφή τοῦ πάγιου κεφαλαίου, μά καί τά στοιχεῖα τῆς ἀναπαραγωγῆς του παράγονται πιό γρήγορα.

Ἄν παραβλέψουμε τή φυσική ὕλη, μποροῦν νά ἐνσωματωθοῦν στό προτσές παραγωγῆς, σάν συντελεστές μεγαλύτερης ἤ μικρότερης ἀποτελεσματικότητας, φυσικές δυνάμεις πού δέ στοιχίζουν τίποτα. Ὁ βαθμός τῆς ἀποτελεσματικότητάς τους ἐξαρτιέται ἀπό μέθοδες καί ἐπιστημονικές προόδους πού δέ στοιχίζουν τίποτα στόν κεφαλαιοκράτη.

Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τόν κοινωνικό συνδυασμό τῆς ἐργατικῆς δύναμης στό προτσές παραγωγῆς καί γιά τή συσσωρευμένη ἐπιδεξιότητα τῶν ἀτομικῶν ἐργατῶν. Ὁ Κάρυ ὑπολογίζει πώς ὁ ἰδιοχτήτης τῆς γῆς δέν παίρνει ποτέ ὅσα πρέπει νά παίρνει, γιατί δέν τοῦ πληρώνεται ὅλο τό κεφάλαιο, καί ἀντίστοιχα ὅλη ἡ ἐργασία, πού ἀπό ἀμνημόνευτα χρόνια ἔχει τοποθετηθεῖ στή γῆ, γιά νά τῆς δοθεῖ ἡ σημερινή της ἱκανότητα παραγωγῆς. (Φυσικά δέ γίνεται λόγος γιά τήν ἱκανότητα παραγωγῆς πού τῆς ἀφαιρεῖται.) Κατά τό συλλογισμό αὐτό, ὁ κάθε ἐργάτης θάπρεπε νά πληρώνεται σύμφωνα μέ τήν ἐργασία πού στοίχισε σ' ὅλο τό ἀνθρώπινο γένος γιά νά φτιάξει ἀπό ἕναν ἄγριο ἕνα σύγχρονο μηχανουργό. Θάπρεπε ἀντίστροφα νά ποῦν: Ἄν ὑπολογιστεῖ ὅλη ἡ τοποθετημένη στή γῆ ἀπλήρωτη ἐργασία, πού ὅμως ἔχει μετατραπεῖ σέ χρῆμα ἀπό τούς γαιοχτήμονες καί τούς κεφαλαιοκράτες, τότε ὅλο τό τοποθετημένο στή γῆ κεφάλαιο ἔχει ἐπιστραφεῖ στό πολλαπλάσιο, καί μάλιστα μέ τοκογλυφικούς τόκους, δηλαδή τήν ἰδιοχτησία τῆς γῆς τήν ἔχει ἐξαγοράσει ἀπό καιρό ἡ κοινωνία, πληρώνοντάς την στό πολλαπλάσιο.

Ἡ αὔξηση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἐργασίας, ἐφόσον δέν προϋποθέτει πρόσθετη δαπάνη κεφαλαιακῶν ἀξιῶν, αὐξάνει βέβαια κατά πρῶτο λόγο μόνο τή μάζα τοῦ προϊόντος, ὄχι ὅμως καί τήν ἀξία του· ἐκτός ἀπό τήν περίπτωση πού ἡ αὔξηση αὐτή ἐπιτρέπει μέ τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας ν' ἀναπαράγεται περισσότερο σταθερό κεφάλαιο, δηλ. νά διατηρεῖται ἡ ἀξία του. Ἀλλά ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας δημιουργεῖ ταυτόχρονα καινούργια ὕλη κεφαλαίου, δηλ. τή βάση γιά μεγαλύτερη συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου.

Ἐφόσον ἡ ἴδια ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ἑπομένως καί τό ἀνέβασμα τῆς κοινωνικῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας, ἀπαιτεῖ παραγωγή σέ μεγάλη κλίμακα, συνεπῶς καί προκαταβολή χρηματικοῦ κεφαλαίου κατά μεγάλες μάζες ἀπό τό μεμονωμένο κεφαλαιοκράτη, αὐτό γίνεται ἐν μέρει, ὅπως δείξαμε κιόλας στό Ι Βιβλίο, μέ συγκεντροποίηση τῶν κεφαλαίων σέ λίγα χέρια, χωρίς νά χρειάζεται ν' αὐξάνει ἀπόλυτα τό μέγεθος τῶν κεφαλαιακῶν ἀξιῶν πού λειτουργοῦν, οὔτε ἑπομένως καί τό μέγεθος τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου μέ τή μορφή τοῦ ὁποίου προκαταβάλλονται. Τό μέγεθος τῶν μεμονωμένων κεφαλαίων μπορεῖ ν' αὐξάνει μέ συγκεντροποίηση σέ λίγα χέρια, χωρίς ν' αὐξάνει τό κοινωνικό τους σύνολο. Ἀλλάζει ἁπλῶς ἡ κατανομή τῶν μεμονωμένων κεφαλαίων.

Τέλος, στό προηγούμενο μέρος δείξαμε πώς ἡ συντόμευση τῆς περιόδου περιστροφῆς ἐπιτρέπει νά μπαίνει σέ κίνηση εἴτε μέ λιγότερο χρηματικό κεφάλαιο τό ἴδιο παραγωγικό κεφάλαιο, εἴτε μέ τό ἴδιο χρηματικό κεφάλαιο περισσότερο παραγωγικό κεφάλαιο.

Μά εἶναι φανερό πώς ὅλα αὐτά δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τό καθαυτό ζήτημα τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου. Δείχνουν μόνο πώς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο — ἕνα δοσμένο ἀξιακό ποσό πού μέ τήν ἐλεύθερή του μορφή, δηλ. μέ τήν ἀξιακή του μορφή, ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα ὁρισμένο χρηματικό ποσό — ὕστερα ἀπό τή μετατροπή του σέ παραγωγικό κεφάλαιο περικλείνει παραγωγικές δυνατότητες, πού τά ὅριά τους δέν καθορίζονται ἀπό τά ἀξιακά του ὅρια, ἀλλά πού, μέσα σέ ὁρισμένα πλαίσια, μποροῦν νά δροῦν διαφορετικά σέ ἔκταση καί ἔνταση. Ὅταν εἶναι δοσμένες οἱ τιμές τῶν στοιχείων παραγωγῆς — τῶν μέσων παραγωγῆς καί τῆς ἐργατικῆς δύναμης, — εἶναι καθορισμένο καί τό μέγεθος τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, τοῦ ἀπαραίτητου γιά ν' ἀγοραστεῖ μιά ὁρισμένη ποσότητα αὐτῶν τῶν στοιχείων παραγωγῆς πού ὑπάρχουν μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων. Μ' ἄλλα λόγια, τό ἀξιακό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ εἶναι καθορισμένο. Ἡ ἔκταση ὅμως στήν ὁποία τό κεφάλαιο αὐτό δρᾶ σάν δημιουργός ἀξίας καί προϊόντος εἶναι ἐλαστική καί μεταβλητή.

Σχετικά μέ τό δεύτερο σημεῖο. Εἶναι αὐτονόητο πώς τό μέρος τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας καί τῶν κοινωνικῶν μέσων παραγωγῆς, πού πρέπει νά ξοδεύεται κάθε χρόνο γιά τήν παραγωγή ἤ τήν ἀγορά χρυσοῦ, προορισμένου ν' ἀντικαταστήσει τά φθαρμένα νομίσματα, ἐλαττώνει pro tanto [κατά τό ἴδιο ποσό] τόν ὄγκο τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τή χρηματική ἀξία, πού λειτουργεῖ ἐνμέρει σάν μέσο κυκλοφορίας καί ἐνμέρει σάν θησαυρός, ἡ ἀξία αὐτή ὑπάρχει πιά, ἔχει ἀποχτηθεῖ, ὑφίσταται δίπλα στήν ἐργατική δύναμη, δίπλα στά παραγμένα μέσα παραγωγῆς καί στίς φυσικές πηγές τοῦ πλούτου. Δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν κάτι πού τά περιορίζει. Μέ τή μετατροπή της σέ στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς, μέ τήν ἀνταλλαγή μέ ἄλλους λαούς, θά μποροῦσε νά διευρυνθεῖ ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς. Προϋπόθεση ὅμως γι' αὐτό εἶναι νά ἐξακολουθεῖ τό χρῆμα νά παίζει τό ρόλο του σάν παγκόσμιο χρῆμα.

Ἀνάλογα μέ τή διάρκεια τῆς περιόδου περιστροφῆς ἀπαιτεῖται μεγαλύτερη ἤ μικρότερη μάζα χρηματικοῦ κεφαλαίου, γιά νά βάλει σέ κίνηση τό παραγωγικό κεφάλαιο. Ἐπίσης ἔχουμε δεῖ πώς ὁ χωρισμός τῆς περιόδου περιστροφῆς σέ χρόνο ἐργασίας καί χρόνο κυκλοφορίας ἐπιβάλλει τήν αὔξηση τοῦ λανθάνοντος κεφαλαίου ἤ κεφαλαίου μέ ἀναστολή πού ὑπάρχει μέ χρηματική μορφή.

Στό βαθμό πού ἡ περίοδος περιστροφῆς καθορίζεται ἀπό τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας, καθορίζεται, μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους, ἀπό τήν ὑλική φύση τοῦ προτσές παραγωγῆς, ἑπομένως ὄχι ἀπό τόν εἰδικό κοινωνικό χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ προτσές παραγωγῆς. Πάνω στή βάση ὅμως τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, οἱ σχετικά ἐκτεταμένες ἐπιχειρήσεις μεγάλης διάρκειας ἀπαιτοῦν μεγάλες προκαταβολές χρηματικοῦ κεφαλαίου γιά μακρόχρονο διάστημα. Ἑπομένως, ἡ παραγωγή στίς σφαῖρες αὐτές ἐξαρτιέται ἀπό τά ὅρια μέσα στά ὁποῖα ὁ κάθε ξεχωριστός κεφαλαιοκράτης διαθέτει χρηματικό κεφάλαιο. Τά ὅρια αὐτά σπᾶνε μέ τό πιστωτικό σύστημα καί μέ τό σύστημα τῶν ἑταιριῶν πού συνδέεται μαζί του, λχ. μέ τίς μετοχικές ἑταιρίες. Γι' αὐτό τό λόγο οἱ διαταραχές στή χρηματαγορά ἔχουν σάν ἀποτέλεσμα νά κλείνουν αὐτές οἱ ἐπιχειρήσεις, ἐνῶ αὐτές οἱ ἴδιες ἐπιχειρήσεις μέ τή σειρά τους προκαλοῦν διαταραχές στή χρηματαγορά.

Πάνω στή βάση μιᾶς κοινωνικοποιημένης παραγωγῆς, θά πρέπει νά καθορίζεται ἡ κλίμακα στήν ὁποία οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτές, πού γιά μεγάλο χρονικό διάστημα ἀπορροφοῦν ἐργατική δύναμη καί μέσα παραγωγῆς, χωρίς κατά τή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος νά προσφέρουν ἕνα προϊόν σάν ὠφέλιμο ἀποτέλεσμα, θά μποροῦν νά ἐκτελοῦνται χωρίς νά βλάπτουν ἐκείνους τούς κλάδους παραγωγῆς πού ὄχι μόνο ἀπορροφοῦν συνεχῶς ἤ πολλές φορές μέσα σ' ἕνα χρόνο ἐργατική δύναμη καί μέσα παραγωγῆς, ἀλλά προσφέρουν ἐπίσης μέσα συντήρησης καί μέσα παραγωγῆς. Ὅπως στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἔτσι καί στήν κοινωνικοποιημένη παραγωγή, στούς κλάδους μέ σχετικά σύντομες περίοδες ἐργασίας, οἱ ἐργάτες θά ἐξακολουθοῦν μόνο γιά σύντομα σχετικά χρονικά διαστήματα νά παίρνουν προϊόντα χωρίς νά δίνουν προϊόντα· ἐνῶ στούς κλάδους παραγωγῆς μέ μεγάλες περίοδες ἐργασίας θά παίρνουν συνεχῶς προϊόντα γιά μεγάλα σχετικά χρονικά διαστήματα, προτοῦ ἀρχίσουν νά δίνουν. Τό γεγονός αὐτό λοιπόν προκύπτει ἀπό τούς ὑλικούς ὅρους τοῦ προκείμενου προτσές ἐργασίας καί ὄχι ἀπό τήν κοινωνική του μορφή. Στήν κοινωνικοποιημένη παραγωγή τό χρηματικό κεφάλαιο φεύγει ἀπό τή μέση. Ἡ κοινωνία κατανέμει τήν ἐργατική δύναμη καί τά μέσα παραγωγῆς στούς διάφορους κλάδους παραγωγῆς. Οἱ παραγωγοί θά μποροῦν, ἄν θέλετε, νά παίρνουν χάρτινα ἐντάλματα, μέ τά ὁποῖα θά παίρνουν ἀπό τά ἀποθέματα εἰδῶν κατανάλωσης τῆς κοινωνίας μιά ποσότητα ἀνάλογη μέ τό χρόνο πού ἐργάστηκαν. Τά ἐντάλματα αὐτά δέν εἶναι χρῆμα. Δέν κυκλοφοροῦν.

Βλέπουμε λοιπόν πώς, ἐφόσον ἡ ἀνάγκη χρηματικοῦ κεφαλαίου προκύπτει ἀπό τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐργασίας, ἡ ἀνάγκη αὐτή καθορίζεται ἀπό δυό γεγονότα: *Πρῶτο,* ἀπό τό γεγονός ὅτι τό χρῆμα εἶναι, γενικά, ἡ μορφή μέ τήν ὁποία κάθε ἀτομικό κεφάλαιο (τήν πίστη δέν τήν παίρνουμε ὑπόψη) ὀφείλει νά ἐμφανιστεῖ, γιά νά μετατραπεῖ σέ παραγωγικό κεφάλαιο· αὐτό προκύπτει ἀπό τήν οὐσία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, γενικά τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς. — *Δεύτερο,* τό μέγεθος τοῦ ἀπαραίτητου χρηματικοῦ ποσοῦ πού προκαταβάλλεται ⟨καί ἡ διάρκεια τοῦ χρονικοῦ διαστήματος γιά τό ὁποῖο προκαταβάλλεται⟩ προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἐπί ἕνα μεγάλο σχετικά χρονικό διάστημα ἀφαιροῦνται διαρκῶς ἀπό τήν κοινωνία ἐργατική δύναμη καί μέσα παραγωγῆς, χωρίς κατά τή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος νά τῆς ἐπιστρέφεται ἕνα μετατρέψιμο σέ χρῆμα προϊόν. Ἡ μορφή πού παίρνει τό ἴδιο τό χρῆμα: μεταλλικό χρῆμα, πιστωτικό χρῆμα, σύμβολα ἀξίας κλπ. δέν αἴρει τόν πρῶτο ὅρο, ὅτι τό προκαταβληθεισόμενο κεφάλαιο πρέπει νά προκαταβάλλεται σέ χρῆμα. Ὁ δεύτερος ὅρος δέν θίγεται καθόλου ἀπό τό εἶδος τοῦ χρηματικοῦ μέσου ἤ ἀπό τή μορφή τῆς παραγωγῆς μέσω τῶν ὁποίων ἀφαιροῦνται ἐργασία, μέσα συντήρησης καί μέσα παραγωγῆς, χωρίς νά ρίχνεται πίσω στήν κυκλοφορία ἕνα ἰσοδύναμο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΝΑΤΟ[35]

ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ

Ι. ΟΙ ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΕΣ

Τό Tableau économique [Οἰκονομικός πίνακας] τοῦ Κεναί δείχνει, σέ λίγες γενικές γραμμές, πῶς ἕνα καθορισμένης ἀξίας χρονιάτικο προϊόν τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς κατανέμεται μέσω τῆς κυκλοφορίας ἔτσι πού, μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους, νά μπορεῖ νά συντελεῖται ἡ ἁπλή του ἀναπαραγωγή, δηλ. ἡ ἀναπαραγωγή στήν ἴδια κλίμακα. Τήν ἀφετηρία τῆς περιόδου περιστροφῆς τήν ἀποτελεῖ, ἀπό τήν ἴδια τή φύση τῶν πραγμάτων, ἡ συγκομιδή τῆς προηγούμενης χρονιᾶς. Οἱ ἀναρίθμητες ἀτομικές πράξεις κυκλοφορίας συνοψίζονται ἀμέσως στή χαρακτηριστική τους κοινωνική μαζική κίνηση — στήν κυκλοφορία ἀνάμεσα σέ μεγάλες, λειτουργικά προσδιορισμένες οἰκονομικές τάξεις τῆς κοινωνίας. Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι τό ἑξῆς: Ἕνα μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος — πού, ὅπως καί κάθε ἄλλο μέρος τοῦ ἴδιου συνολικοῦ προϊόντος, σάν ἀντικείμενο χρήσης, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς χρονιάτικης ἐργασίας πού προηγήθηκε — εἶναι ταυτόχρονα ἁπλός φορέας τῆς παλιᾶς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ἐμφανίζεται πάλι μέ τήν ἴδια φυσική μορφή. Τό μέρος αὐτό δέν κυκλοφορεῖ, ἀλλά παραμένει στά χέρια τῶν παραγωγῶν του, τῆς τάξης τῶν παχτωτῶν, γιά νά ξαναρχίσει ἐκεῖ τήν ὑπηρεσία του σάν κεφάλαιο. Σ᾽ αὐτό τό μέρος τοῦ χρονιάτικου προϊόντος, πού ἀντιπροσωπεύει τό σταθερό κεφάλαιο, ὁ Κεναί περιλαβαίνει καί ξένα στοιχεῖα, ὅμως πετυχαίνει τό κύριο, χάρη στά ὅρια τοῦ ὁρίζοντά του, ὅπου ἡ γεωργία εἶναι ἡ μόνη σφαίρα τοποθέτησης τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας πού παράγει ὑπεραξία, δηλ. σύμφωνα μέ τήν κεφαλαιοκρατική ἄποψη, εἶναι ἡ μόνη πραγματικά παραγωγική σφαίρα. Τό οἰκονομικό προτσές ἀναπαραγωγῆς, ὁποιος κι ἄν εἶναι ὁ εἰδικός οἰκονομικός χαρακτήρας του, περιπλέκεται πάντα σ᾽ αὐτό τόν τομέα (στή γεωργία) μέ ἕνα φυσικό προτσές ἀναπαραγωγῆς. Οἱ κατάδηλοι ὅροι τοῦ δεύτερου διασαφηνίζουν τούς ὅρους τοῦ πρώτου καί ἐμποδίζουν τή σύγχυση τῆς σκέψης πού προκαλεῖται ἀπό τήν ἀπατηλή ὄψη τῆς κυκλοφορίας.

Ἡ ἐτικέτα ἑνός συστήματος διαφέρει ἀπό τήν ἐτικέτα ἄλλων εἰδῶν, ἀνάμεσα στ᾽ ἄλλα καί γιά τό λόγο ὅτι δέν ἐξαπατᾶ μόνο τόν ἀγοραστή, ἀλλά πολλές φορές καί τόν πουλητή. Ὁ ἴδιος ὁ Κεναί καί οἱ

[35] Ἐδῶ ἀρχίζει τό χειρόγραφο VIII.

πιό κοντινοί μαθητές του πίστευαν στή φεουδαρχική ταμπέλα τους. Τό ἴδιο πιστεύουν σ᾽ αὐτήν ὥς τώρα καί οἱ δικοί μας καθηγητές. Στήν πραγματικότητα ὅμως, τό φυσιοκρατικό σύστημα εἶναι ἡ πρώτη συστηματική ἀντίληψη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου — ἡ τάξη τῶν παχτωτῶν — διευθύνει ὅλη τήν οἰκονομική κίνηση. Ἡ γεωργία ἀσκεῖται μέ κεφαλαιοκρατικό τρόπο, δηλ. σάν ἐπιχείρηση μεγάλης κλίμακας τοῦ κεφαλαιοκράτη παχτωτῆ· ὁ ἄμεσος καλλιεργητής τῆς γῆς εἶναι μισθωτός ἐργάτης. Ἡ παραγωγή δέν παράγει μόνο τά εἴδη χρήσης, ἀλλά καί τήν ἀξία τους· τό κίνητρό της ὅμως εἶναι ἡ ἀποκόμιση ὑπεραξίας, πού τόπος γέννησής της εἶναι ἡ σφαίρα τῆς παραγωγῆς καί ὄχι ἡ σφαίρα τῆς κυκλοφορίας. Ἀνάμεσα στίς τρεῖς τάξεις, πού φιγουράρουν στόν Κεναί σάν φορεῖς τοῦ κοινωνικοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς πού συντελεῖται μέ τή μεσολάβηση τῆς κυκλοφορίας, ὁ ἄμεσος ἐκμεταλλευτής τῆς «παραγωγικῆς» ἐργασίας, ὁ παραγωγός τῆς ὑπεραξίας, ὁ κεφαλαιοκράτης παχτωτής, ξεχωρίζει ἀπό τούς ἄλλους πού ἁπλῶς σφετερίζονται τήν ὑπεραξία.

Ὁ κεφαλαιοκρατικός χαρακτήρας τοῦ φυσιοκρατικοῦ συστήματος προκάλεσε στήν περίοδο κιόλας τῆς ἄνθησής του τήν ἀντιπολίτευση, ἀπό τή μιά πλευρά, τοῦ Λενγκέ καί τοῦ Μαμπλύ, καί, ἀπό τήν ἄλλη, τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς ἐλεύθερης μικρογαιοχτησίας.

Τό βῆμα πού κάνει πρός τά πίσω[36] ὁ Σμίθ στήν ἀνάλυση τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς εἶναι τόσο πιό χτυπητό, γιατί κατά τά ἄλλα ὄχι μόνο ἐπεξεργάζεται παραπέρα ἄλλες σωστές ἀναλύσεις τοῦ Κεναί, λχ. τίς «avances primitives» [πρωταρχικές προκαταβολές] καί τίς «avances annuelles» [χρονιάτικες προκαταβολές] του τίς γενικεύει στίς ἔννοιες «πάγιο» καί «κυκλοφοριακό» κεφάλαιο[37], ἀλλά ποῦ καί ποῦ ξαναπέφτει σέ πέρα γιά πέρα φυσιοκρατικές πλάνες. Γιά ν᾽ ἀποδείξει λχ. ὅτι ὁ παχτωτής παράγει μεγαλύτερη ἀξία ὀπό κάθε ἄλλη κατηγορία κεφαλαιοκρατῶν, λέει: «Κανένα ἄλλο κεφάλαιο ἴσου μεγέθους δέ βάζει σέ κίνηση μεγαλύτερη ποσότητα παραγωγικῆς ἐργασίας ἀπό τό κεφάλαιο τοῦ παχτωτῆ. Ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες του, μά καί τά ζῶα του ἐργασίας ἀποτελοῦνται ἀπό παραγωγικούς ἐργάτες» (Ὡραῖο κομπλιμέντο γιά τούς ἐργάτες!) «Στή γεωργία, δίπλα στούς ἀνθρώπους *ἐργάζεται* καί ἡ φύση· καί μόλο πού *ἡ ἐργασία της δέ στοιχίζει τί-*

[36] *Κ. Μάρξ:* «Τὸ Κεφάλαιο», τόμ. I, ὑποσημείωση 32, σελ. 611.

[37] Καί δῶ μερικοί φυσιοκράτες τοῦ εἶχαν ἑτοιμάσει τό δρόμο, ἰδίως ὁ Τυργκό. Ὁ Τυργκό χρησιμοποιεῖ κιόλας πιό συχνά ἀπό τόν Κεναί (καί ἀπό τούς ἄλλους φυσιοκράτες τή λέξη «κεφάλαιο» γιά τίς avances [προκαταβολές] καί ταυτίζει ἀκόμα περισσότερο τίς avances ἤ capitaux [κεφάλαια] τῶν μανουφακτουριστῶν μέ τίς avances ἤ capitaux τῶν παχτωτῶν. Λογουχάρη: «Ὅπως ἐκεῖνοι (οἱ ἐπιχειρηματίες μανουφακτούρας), εἶναι κι αὐτοί (οἱ παχτωτές, δηλ. οἱ κεφαλαιοκράτες παχτωτές) ὑποχρεωμένοι νά εἰσπράττουν, ἐκτός ἀπό τήν ἐπιστροφή τῶν κεφαλαίων τους κτλ.» (*Turgot:* «Oeuvres», ἔκδ. Daire, Paris 1844, τόμ. I, σελ. 40.)

ποτα ὡστόσο τό προϊόν της ἔχει κι αὐτό *ἀξία, ὅπως καί τό προϊόν τῶν πιό ἀκριβοπληρωνόμενων ἐργατῶν*. Οἱ σπουδαιότερες πράξεις τῆς γεωργίας φαίνεται ν' ἀποβλέπουν ὄχι τόσο στήν αὔξηση τῆς γονιμότητας τῆς φύσης — μόλο πού τό κάνουν κι αὐτό — ὅσο στό νά τή στρέψουν στήν παραγωγή τῶν πιό ὠφέλιμων γιά τόν ἄνθρωπο φυτῶν. Ἕνα χωράφι γεμάτο ἀγκάθια καί θάμνους δίνει ἀρκετά συχνά τόση ποσότητα βλάστησης, ὅση καί τό πιό καλοπεριποιημένο ἀμπέλι ἤ τό πιό καλοκαλλιεργημένο σταροχώραφο. Τό φύτεμα καί ἡ καλλιέργεια συμβάλλουν συχνά περισσότερο στή ρύθμιση παρά στό ζωντάνεμα τῆς ἐνεργοῦς γονιμότητας τῆς φύσης· καί ὅταν τελειώσει ὅλη ἡ ἐργασία τοῦ φυτευτῆ καί τοῦ καλλιεργητῆ, μένει πάντα γιά τή φύση ἀκόμα πολλή δουλιά. Ἔτσι, οἱ ἐργάτες καί τά ζῶα ἐργασίας (!) πού ἀπασχολοῦνται στή γεωργία δέν ἀναπαράγουν μόνο, ὅπως οἱ ἐργάτες στίς μανουφακτοῦρες, μιάν ἀξία ἴση μέ τή δική τους κατανάλωση ἤ μέ τό κεφάλαιο πού τούς ἀπασχολεῖ σύν τό κέρδος τοῦ κεφαλαιοκράτη, ἀλλά μιά πολύ μεγαλύτερη ἀξία. Πέρα ἀπό τό κεφάλαιο τοῦ παχτωτῆ μαζί μ' ὅλο τό κέρδος του ἀναπαράγουν ἐπίσης ταχτικά τήν πρόσοδο τοῦ γαιοχτήμονα. Ἡ γαιοπρόσοδος μπορεῖ νά θεωρεῖται σάν τό προϊόν τῶν δυνάμεων τῆς φύσης, πού τή χρήση τους τή δανείζει ὁ γαιοχτήμονας στόν παχτωτή. Εἶναι μεγαλύτερη ἤ μικρότερη, ἀνάλογα μέ τό ὑποτιθέμενο ἐπίπεδο αὐτῶν τῶν δυνάμεων, μ' ἄλλα λόγια, ἀνάλογα μέ τήν ὑποτιθέμενη φυσική ἤ τεχνητά ἐπιτευγμένη γονιμότητα τοῦ ἐδάφους. Εἶναι τό ἔργο τῆς φύσης, πού ἀπομένει ἀφοῦ ἀφαιρεθεῖ ἤ ἀναπληρωθεῖ καθετί πού μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν ἔργο τοῦ ἀνθρώπου. Σπάνια εἶναι λιγότερο ἀπό τό ἕνα τέταρτο, καί συχνά περισσότερο ἀπό τό ἕνα τρίτο τοῦ συνολικοῦ προϊόντος. Ποτέ ἴση ποσότητα παραγωγικῆς ἐργασίας, ἀπ' αὐτήν πού χρησιμοποιεῖται στή μανουφακτούρα, δέν μπορεῖ νά ἐπιτελέσει μιά τόσο μεγάλη ἀναπαραγωγή. Στή μανουφακτούρα ἡ φύση δέν κάνει τίποτα, ὅλα τά κάνει ὁ ἄνθρωπος· καί ἡ ἀναπαραγωγή πρέπει πάντα νά εἶναι ἀνάλογη πρός τή δύναμη τῶν συντελεστῶν πού τήν πραγματοποιοῦν. Γι' αὐτό τό λόγο τό κεφάλαιο, τό τοποθετημένο στή γεωργία, βάζει σέ κίνηση ὄχι μόνο μιά μεγαλύτερη ποσότητα παραγωγικῆς ἐργασίας ἀπό κάθε ἄλλο ἰσομέγεθο κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται στή μανουφακτούρα, ἀλλά, σέ σύγκριση μέ τήν ποσότητα παραγωγικῆς ἐργασίας πού ἀπασχολεῖται ἀπ' αὐτό, προσθέτει ἐπίσης πολύ μεγαλύτερη ἀξία στό χρονιάτικο προϊόν τοῦ ἐδάφους καί τῆς ἐργασίας μιᾶς χώρας, δηλ. στόν πραγματικό πλοῦτο καί στό πραγματικό εἰσόδημα τῶν κατοίκων της» (Βιβλίο II, κεφ. 5ο, σελ. 242).

Ὁ Α. Σμίθ λέει στό Βιβλίο II, κεφ. 1ο: «Ὅλη ἡ ἀξία τοῦ σπόρου εἶναι ἐπίσης στήν κυριολεξία πάγιο κεφάλαιο». Ἐδῶ λοιπόν τό κεφάλαιο = κεφαλαιακή ἀξία: ὑπάρχει μέ «πάγια» μορφή. «Μόλο πού ὁ σπόρος πηγαινοέρχεται ἀνάμεσα στή γῆ καί στήν ἀποθήκη, δέν ἀλλάζει ποτέ ἰδιοχτήτη καί γιαυτό δέν κυκλοφορεῖ πραγματικά. Ὁ παχτωτής βγάζει τό κέρδος του ὄχι ἀπό τήν πούλησή του, ἀλλά ἀπό τήν αὔξησή του» (σελ. 186). Ἐδῶ ἡ στενοκεφαλιά βρίσκεται στό ὅτι ὁ Σμίθ δέ βλέπει — ἐκεῖνο πού εἶχε δεῖ κιόλας ὁ Κεναί — τήν ἐπανεμφάνιση τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου μέ καινούργια μορφή σάν σπουδαῖο στοιχεῖο τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς, ἀλλά μόνο σάν μιάν ἀκόμα ἐπιβεβαίωση, καί μάλιστα λαθεμένη, τῆς διάκρισης πού κάνει ἀνάμεσα στό κυκλοφοριακό καί στό πάγιο κεφάλαιο. — Ὅταν ὁ Σμίθ μεταφράζει τίς «avances primitives» [πρωταρχικές προκαταβολές] καί τίς «avances annuelles» [χρονιάτικες προκαταβολές] «fixed capital» [πάγιο κεφάλαιο] καί «circulating capital» [κυκλοφοριακό κεφάλαιο], ἡ πρόοδος συνίσταται στή λέξη «κεφάλαιο», πού ἡ ἔννοιά του γενικεύεται, ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ φυσιοκράτες τή χρησιμοποιοῦσαν ἰδιαίτερα στή «γεωργική» σφαίρα· ἡ πισοδρόμηση συνίσταται στό ὅτι τή διαφορά ἀνάμεσα στό «πάγιο» καί στό «κυκλοφοριακό» κεφάλαιο τήν ἀντιλαμβάνεται καί τή θεωρεῖ σάν τήν ἀποφασιστική διάκριση.

II. Ο ΑΝΤΑΜ ΣΜΙΘ

1. Οἱ γενικές ἀπόψεις τοῦ Σμίθ.

Ὁ Α. Σμίθ λέει στό Βιβλίο I, κεφ. 6ο, σελ. 42: «Σέ κάθε κοινωνία ἡ τιμή κάθε ἐμπορεύματος ἀνάγεται τελικά στό ἕνα ἤ στό ἄλλο ἀπ' αὐτά τά τρία μέρη (μισθό ἐργασίας, κέρδος, γαιοπρόσοδο) ἤ καί στά τρία μαζί: καί σέ κάθε προοδευμένη κοινωνία καί τά τρία μπαίνουν περισσότερο ἤ λιγότερο σάν συστατικά στήν τιμή τοῦ μέγιστου μέρους τῶν ἐμπορευμάτων»[38], ἤ, ὅπως λέει παραπέρα, στή σελ. 63: «Ὁ μισθός ἐργασίας, τό κέρδος καί ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι οἱ *τρεῖς πρωταρχικές πηγές* κάθε εἰσοδήματος καθώς καί κάθε *ἀνταλλαχτικῆς ἀξίας*». Παρακάτω θά ἐξετάσουμε πιό ἐπιστάμενα τή διδασκαλία αὐτή τοῦ Α. Σμίθ γιά τά «συστατικά μέρη τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων» ἤ «κάθε ἀνταλλαχτικῆς ἀξίας». — Παρακάτω λέει: «Ἐπειδή αὐτό ἰσχύει σχετικά μέ κάθε ἰδιαίτερο ἐμπόρευμα, παρμένο ξεχωριστά, πρέπει νά ἰσχύει καί γιά ὅλα τά ἐμπορεύματα στό σύνολό τους, πού ἀποτελοῦν *ὁλόκληρο τό χρονιάτικο προϊόν* τῆς γῆς καί τῆς ἐργασίας κάθε χώρας. Ἡ *συνολική τιμή ἤ ἀνταλλαχτική ἀξία* αὐτοῦ τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πρέπει *ν' ἀναλύεται* σ' αὐτά τά τρία μέρη καί *νά κατανέμεται* ἀνάμεσα στούς διάφορους κατοίκους τῆς χώρας εἴτε σάν *μισθός*

[38] Γιά νά μή γελαστεῖ ὁ ἀναγνώστης ἀπό τή φράση: «Ἡ τιμή τοῦ μέγιστου μέρους τῶν ἐμπορευμάτων» ἀναφέρουμε τά παρακάτω πού δείχνουν πῶς ὁ ἴδιος ὁ Α. Σμίθ ἐξηγεῖ αὐτό τό χαραχτηρισμό: Λογουχάρη στήν τιμή τῶν θαλασσινῶν ψαριῶν δέν μπαίνει γαιοπρόσοδος, ἀλλά μόνο μισθός ἐργασίας καί κέρδος· στήν τιμή τῶν Scotch pebbles [χαλικιῶν τῆς Σκωτίας] μπαίνει μόνο μισθός ἐργασίας, καί συγκεκριμένα: «Σέ μερικά μέρη τῆς Σκωτίας ἄνθρωποι φτωχοί ἔκαμαν ἐπάγγελμά τους νά μαζεύουν στήν ἀκρογιαλιά τά πολύχρωμα πετραδάκια, πού εἶναι γνωστά μέ τό ὄνομα χαλίκια τῆς Σκωτίας. Ἡ τιμή πού τούς πληρώνουν γι' αὐτά οἱ λιθογλύφοι ἀποτελεῖται μόνο ἀπό τό μισθό ἐργασίας τους, ἐπειδή δέν περιλαβαίνεται σ' αὐτήν οὔτε κέρδος οὔτε γαιοπρόσοδος».

τῆς ἐργασίας τους, εἴτε σάν *κέρδος* τοῦ κεφαλαίου τους, εἴτε σάν πρόσοδος τῆς γαιοχτησίας τους» (Βιβλίο ΙΙ, κεφ. 2ο, σελ. 190).

Ἀφοῦ ὁ Α. Σμίθ ἀνάλυσε ἔτσι τήν τιμή τόσο ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων παρμένων ξεχωριστά, ὅσο καί «τή συνολική τιμή ἤ ἀνταλλαχτική ἀξία... τοῦ χρονιάτικου προϊόντος τῆς γῆς καί τῆς ἐργασίας κάθε χώρας» σέ τρεῖς πηγές εἰσοδημάτων γιά τό μισθωτό ἐργάτη, τόν κεφαλαιοκράτη καί τό γαιοχτήμονα, δηλ. σέ μισθό ἐργασίας, κέρδος καί γαιοπρόσοδο, ἀναγκάστηκε ὡστόσο νά μπάσει λαθραῖα ἀπό πλάγιο δρόμο καί ἕνα τέταρτο στοιχεῖο, καί συγκεκριμένα τό στοιχεῖο τοῦ κεφαλαίου. Αὐτό τό ἔκανε μέ τή διάκριση ἀνάμεσα στό ἀκαθάριστο καί στό καθαρό εἰσόδημα: «Τό *ἀκαθάριστο* εἰσόδημα ὅλων τῶν κατοίκων μιᾶς μεγάλης χώρας περιλαβαίνει τό *συνολικό χρονιάτικο προϊόν* τῆς γῆς τους καί τῆς ἐργασίας τους· τό *καθαρό* εἰσόδημα περιλαβαίνει τό *μέρος* πού μένει στή διάθεσή τους, *ἀφοῦ ἀφαιρεθοῦν τά ἔξοδα συντήρησης*, πρῶτο, τοῦ *πάγιου* καί, δεύτερο, τοῦ *ρευστοῦ κεφαλαίου* τους: ἤ τό μέρος πού μποροῦν νά τό συμπεριλάβουν στό ἀπόθεμα κατανάλωσής τους ἤ νά τό ξοδέψουν γιά τή συντήρηση, τήν ἄνεση καί τή διασκέδασή τους χωρίς νά θίξουν τό κεφάλαιό τους. Ὁ πραγματικός τους πλοῦτος εἶναι ἐπίσης ἀνάλογος ὄχι πρός τό ἀκαθάριστο, ἀλλά πρός τό καθαρό εἰσόδημά τους» (στό ἴδιο, σελ. 190).

Σ' αὐτά ἔχουμε νά παρατηρήσουμε:

1) Ὁ Α. Σμίθ πραγματεύεται ἐδῶ ρητά μόνο τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή, ὄχι τήν ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα· δηλ. τή συσσώρευση· μιλάει μόνο γιά τά ἔξοδα συντήρησης (maintaining) τοῦ λειτουργοῦντος κεφαλαίου. Τό «καθαρό» εἰσόδημα εἶναι ἴσο μέ τό μέρος τοῦ χρονιάτικου προϊόντος εἴτε τῆς κοινωνίας, εἴτε τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη, πού μπορεῖ νά μπεῖ στό «ἀπόθεμα κατανάλωσης», τό μέγεθος ὅμως αὐτοῦ τοῦ ἀποθέματος δέν ἐπιτρέπεται νά θίξει τό λειτουργοῦν κεφάλαιο (encroach upon capital). Ἕνα μέρος λοιπόν τῆς ἀξίας τόσο τοῦ ἀτομικοῦ, ὅσο καί τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος δέν ἀναλύεται οὔτε σέ μισθό ἐργασίας, οὔτε σέ κέρδος ἤ γαιοπρόσοδο, ἀλλά σέ κεφάλαιο.

2) Ὁ Α. Σμίθ ξεφεύγει ἀπό τήν ἴδια του τή θεωρία μέ ἕνα λογοπαίγνιο, μέ τή διάκριση ἀνάμεσα στό gross καί τό net revenue — στό ἀκαθάριστο καί τό καθαρό εἰσόδημα. Ὁ ἀτομικός κεφαλαιοκράτης, καθώς καί ὁλόκληρη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ἤ τό λεγόμενο ἔθνος, εἰσπράττει σέ ἀντάλλαγμα τοῦ καταναλωμένου στήν παραγωγή κεφαλαίου ἕνα ἐμπορευματικό προϊόν, πού ἡ ἀξία του — ἐκφρασμένη σέ ἀντίστοιχα μέρη αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ προϊόντος — ἀναπληρώνει, ἀπό τή μιά μεριά, τή δαπανημένη κεφαλαιακή ἀξία, καί ἀποτελεῖ ἑπομένως εἰσόδημα, ἐπιλέξει revenue (revenu εἶναι ἡ μετοχή τοῦ revenir, ἐπανέρχομαι), ὅμως nota bene [σημειῶστε το καλά] ἀποτελεῖ Kapitalrevenue ἤ εἴσπραξη τοῦ κεφαλαίου· καί ἀπό τήν ἄλλη, ἀξιακά συστατικά, πού «κατανέμονται ἀνάμεσα στούς διάφορους κατοίκους τῆς χώρας, εἴτε σάν μισθός τῆς ἐργασίας τους, εἴτε σάν κέρδος τοῦ κεφαλαίου τους, εἴτε σάν πρόσοδος τῆς γαιοχτησίας τους» — πράγμα πού

στήν καθημερινή ζωή ὀνομάζεται εἰσόδημα. Ἄρα, ἡ ἀξία ὅλου τοῦ προϊόντος ἀποτελεῖ εἰσόδημα γιά κάποιον, εἴτε γιά τόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη, εἴτε γιά ὅλη τή χώρα· ἀποτελεῖ ὅμως, ἀπό τή μιά μεριά, εἴσπραξη τοῦ κεφαλαίου καί, ἀπό τήν ἄλλη, «revenue» πού διαφέρει ἀπ' αὐτή τήν εἴσπραξη. Ἔτσι, αὐτό πού ἀπομακρύνουν κατά τήν ἀνάλυση τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος στά συστατικά της μέρη, τό ξαναμπάζουν ἀπό τήν πίσω πόρτα — μέ τή διφορούμενη ἔννοια τῆς λέξης «revenue». Μποροῦν ὅμως «νά εἰσπράττονται σάν εἰσόδημα» μόνο τά ἀξιακά ἐκεῖνα συστατικά τοῦ προϊόντος, πού ὑπάρχουν κιόλας σ' αὐτό. Γιά νά ἐπιστρέψει *κεφάλαιο* σάν revenue, πρέπει προηγούμενα νάχει ξοδευτεῖ κεφάλαιο.

Ὁ Α. Σμίθ λέει παρακάτω: «Τό πιό χαμηλό συνηθισμένο ποσοστό κέρδους πρέπει πάντα νά εἶναι λίγο μεγαλύτερο ἀπό τό ποσοστό πού ἐπαρκεῖ γιά τήν κάλυψη τῶν ἐνδεχόμενων ζημιῶν στίς ὁποῖες εἶναι ἐκτεθειμένη κάθε τοποθέτηση κεφαλαίου. Μόνο αὐτό τό πλεόνασμα ἀποτελεῖ τό καθαρό [netto] κέρδος» (Μά ποιός κεφαλαιοκράτης μέ τή λέξη κέρδος ἐννοεῖ ἀναγκαῖα ἔξοδα τοῦ κεφαλαίου;) «Αὐτό πού ὀνομάζουν ἀκαθάριστο κέρδος περιλαβαίνει συχνά ὄχι μονάχα τό πλεόνασμα αὐτό, ἀλλά ἀκόμα καί τό μέρος πού κρατιέται γιά τέτιες ἔκτακτες ζημιές» (Βιβλίο Ι, κεφ. 9ο, σελ. 72). Αὐτό ὅμως σημαίνει μονάχα πώς ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας, πού θεωρεῖται μέρος τοῦ ἀκαθάριστου κέρδους, πρέπει ν' ἀποτελεῖ ἀπόθεμα ἀσφαλείας γιά τήν παραγωγή. Αὐτό τό ἀπόθεμα ἀσφαλείας τό δημιουργεῖ ἕνα μέρος τῆς ὑπερεργασίας, πού μέ τήν ἔννοια αὐτή παράγει ἄμεσα κεφάλαιο, δηλ. τά χρηματικά μέσα πού προορίζονται γιά τήν ἀναπαραγωγή. Ὅσο γιά τή δαπάνη πού ἀπαιτεῖται γιά τή «συντήρηση» τοῦ πάγιου κεφαλαίου κλπ. (βλ. τίς παρατιθέμενες πιό πάνω περικοπές), ἡ ἀναπλήρωση τοῦ καταναλωμένου πάγιου κεφαλαίου μέ νέο δέν ἀποτελεῖ καινούργια δαπάνη κεφαλαίου, ἀλλά ἁπλῶς τήν ανανέωση τῆς παλιᾶς κεφαλαιακῆς ἀξίας μέ νέα μορφή. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τήν ἐπισκευή τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού ὁ Α. Σμίθ τήν ὑπολογίζει ἐπίσης στά ἔξοδα συντήρησης, τό κόστος της ἀνήκει στήν τιμή τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Τό γεγονός ὅτι ὁ κεφαλαιοκράτης, ἀντί νά εἶναι ὑποχρεωμένος νά τοποθετήσει μεμιᾶς αὐτό τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, τό τοποθετεῖ μόνο βαθμιαῖα καί ἀνάλογα μέ τίς παρουσιαζόμενες ἀνάγκες κατά τή διάρκεια τῆς λειτουργίας τοῦ κεφαλαίου, καί τό γεγονός ὅτι μπορεῖ καί τό τοποθετεῖ ἀπό τό κέρδος πού ἔχει κιόλας τσεπώσει — δέν ἀλλάζει σέ τίποτα τήν πηγή αὐτοῦ τοῦ κέρδους. Τό ἀξιακό συστατικό ἀπό τό ὁποῖο πηγάζει ἀποδείχνει μόνο πώς ὁ ἐργάτης προσφέρει ὑπερεργασία, τόσο γιά τό ἀπόθεμα ἀσφαλείας, ὅσο καί γιά τό ἀπόθεμα ἐπισκευῶν.

Ὁ Α. Σμίθ μᾶς λέει τώρα πώς ἀπό τό καθαρό εἰσόδημα, δηλ. ἀπό τό εἰσόδημα μέ τήν εἰδική ἔννοια τῆς λέξης, πρέπει ν' ἀποκλειστεῖ ὅλο τό πάγιο κεφάλαιο, ἀλλά ἐπίσης καί ὅλο ἐκεῖνο τό μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου πού ἀπαιτεῖται γιά τή συντήρηση καί τήν ἐπισκευή τοῦ πάγιου κεφαλαίου, καθώς καί γιά τήν ἀνανέωσή του, δηλ.

ὅλο τό κεφάλαιο πού δέ βρίσκεται μέ τή φυσική ἐκείνη μορφή πού τό προορίζει γιά τό ἀπόθεμα κατανάλωσης.

«Εἶναι φανερό πώς ὅλη ἡ δαπάνη γιά τή συντήρηση τοῦ πάγιου κεφαλαίου πρέπει ν' ἀποκλειστεῖ ἀπό τό καθαρό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας. Οὔτε οἱ πρῶτες ὕλες, οἱ ἀπαραίτητες γιά τή συντήρηση τῶν ὠφέλιμων μηχανῶν καί τῶν ὠφέλιμων ἐργαλείων τῆς βιομηχανίας..., οὔτε τό προϊόν τῆς ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται γιά τή μετατροπή αὐτῶν τῶν πρώτων ὑλῶν στήν ἐπιθυμητή μορφή, μποροῦν ν' ἀποτελοῦν ποτέ μέρος αὐτοῦ τοῦ εἰσοδήματος. Ἡ *τιμή* αὐτῆς τῆς ἐργασίας μπορεῖ, βέβαια, ν' ἀποτελεῖ μέρος ἐκείνου τοῦ εἰσοδήματος, ἐπειδή οἱ ἀπασχολούμενοι ἔτσι ἐργάτες μποροῦν νά τοποθετοῦν ὅλη τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ τους στό ἄμεσό τους ἀπόθεμα κατανάλωσης. Σέ ἄλλα ὅμως εἴδη ἐργασίας τόσο ἡ *τιμή*» (δηλ. ὁ μισθός πού πληρώνεται γι' αὐτή τήν ἐργασία) «ὅσο καί τό *προϊόν*» (στό ὁποῖο ἐνσωματώνεται ἡ ἐργασία αὐτή) «μπαίνουν σ' αὐτό τό ἀπόθεμα κατανάλωσης· ἡ τιμή στό ἀπόθεμα κατανάλωσης τῶν ἐργατῶν, τό προϊόν στό ἀπόθεμα κατανάλωσης ἄλλων ἀνθρώπων, πού ἡ συντήρηση, ἡ ἄνεση καί ἡ διασκέδασή τους αὐξάνουν χάρη στήν ἐργασία αὐτῶν τῶν ἐργατῶν» (Βιβλίο II, κεφ. 2ο, σελ. 190, 191).

Ὁ Α. Σμίθ σκοντάφτει ἐδῶ σέ μιά πολύ σπουδαία διάκριση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες πού ἐργάζονται στήν παραγωγή *μέσων παραγωγῆς* καί στούς ἐργάτες πού ἐργάζονται στήν ἄμεση παραγωγή *εἰδῶν κατανάλωσης*. Ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος τῶν πρώτων περιέχει ἕνα συστατικό μέρος ἴσο μέ τό ἄθροισμα τῶν μισθῶν ἐργασίας, δηλ. μέ τήν ἀξία τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει τοποθετηθεῖ στήν ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης· τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας ὑπάρχει σωματικά σάν ἕνα ποσοστό τῶν μέσων παραγωγῆς πού παράγουν αὐτοί οἱ ἐργάτες. Τό χρῆμα πού παίρνουν σάν μισθό ἐργασίας ἀποτελεῖ γι' αὐτούς εἰσόδημα, ἡ ἐργασία τους ὅμως δέν ἔχει παραγάγει καταναλώσιμα προϊόντα οὔτε γι' αὐτούς τούς ἴδιους, οὔτε γιά ἄλλους. Ἑπομένως αὐτά τά ἴδια προϊόντα δέν ἀποτελοῦν στοιχεῖο τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πού προορίζεται νά προμηθεύσει τό κοινωνικό ἀπόθεμα κατανάλωσης, πού εἶναι τό μόνο στό ὁποῖο μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ «καθαρό εἰσόδημα». Ὁ Α. Σμίθ ξεχνάει ἐδῶ νά προσθέσει πώς αὐτό πού ἰσχύει γιά τούς μισθούς ἐργασίας ἰσχύει ἐπίσης καί γιά κεῖνο τό συστατικό τῆς ἀξίας τῶν μέσων παραγωγῆς, πού σάν ὑπεραξία, μέ τή μορφή τῶν κατηγοριῶν τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου, ἀποτελεῖ τό εἰσόδημα (ἀπό πρῶτο χέρι) τοῦ βιομήχανου κεφαλαιοκράτη. Καί αὐτά τά συστατικά τῆς ἀξίας ὑπάρχουν μέ μορφή μέσων παραγωγῆς, μέ μορφή μή καταναλώσιμων εἰδῶν. Μόνο ἀφοῦ μετατραποῦν σέ χρῆμα μποροῦν νά σηκώσουν ἀπό τήν ἀγορά μιά ἀντίστοιχη μέ τήν τιμή τους ποσότητα εἰδῶν κατανάλωσης, πού παράγονται ἀπό τή δεύτερη κατηγορία ἐργατῶν, καί νά τή μεταφέρουν στό ἀτομικό καταναλωτικό ἀπόθεμα τῶν κατόχων αὐτῶν τῶν μέσων παραγωγῆς. Μά, πολύ περισσότερο θάπρεπε ὁ Α. Σμίθ νάχει δεῖ πώς τό μέρος τῆς ἀξίας τῆς χρονιάτικης παραγωγῆς μέσων παραγωγῆς,

πού εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού λειτουργοῦν μέσα σ' αὐτήν τή σφαίρα παραγωγῆς — τῶν μέσων παραγωγῆς, μέ τά ὁποῖα φτιάχνονται μέσα παραγωγῆς —, δηλ. ἕνα μέρος ἀξίας ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται ἐδῶ, ἀποκλείεται ἀπόλυτα ν' ἀποτελεῖ συστατικό μέρος τῆς ἀξίας πού ἀποτελεῖ εἰσόδημα, ὄχι μόνο λόγω τῆς φυσικῆς μορφῆς μέ τήν ὁποία ὑπάρχει, ἀλλά καί λόγω τῆς λειτουργίας του σάν κεφάλαιο.

Σχετικά μέ τή δεύτερη κατηγορία ἐργατῶν — πού εἶναι ἄμεσοι παραγωγοί εἰδῶν κατανάλωσης — οἱ ὁρισμοί τοῦ Α. Σμίθ δέν εἶναι ἐντελῶς ἀκριβεῖς. Λέει συγκεκριμένα πώς σ' αὐτά τά εἴδη ἐργασίας καί τά δυό, δηλ. ἡ τιμή τῆς ἐργασίας καί τό προϊόν, μπαίνουν (go to) στό ἄμεσο ἀπόθεμα κατανάλωσης: «ἡ *τιμή*» (δηλ. τό χρῆμα πού εἰσπράττεται σάν μισθός ἐργασίας) «στό ἀπόθεμα κατανάλωσης τῶν *ἐργατῶν*, καί τό *προϊόν* στό ἀπόθεμα κατανάλωσης *ἄλλων ἀνθρώπων* (that of other people), πού ἡ συνήρηση, ἡ ἄνεση καί ἡ διασκέδασή τους αὐξάνουν χάρη στήν ἐργασία αὐτῶν τῶν ἐργατῶν». Μά ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά ζεῖ μέ τήν «*τιμή*» τῆς ἐργασίας του, μέ τό χρῆμα μέ τό ὁποῖο πληρώνεται ὁ μισθός του· πραγματοποιεῖ τοῦτο τό χρῆμα, ἀγοράζοντας μ' αὐτό εἴδη κατανάλωσης· αὐτά μποροῦν ἐνμέρει ν' ἀποτελοῦνται ἀπό εἴδη ἐμπορευμάτων πού τά ἔχει παραγάγει ὁ ἴδιος. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τό δικό του προϊόν μπορεῖ νά εἶναι τέτιο πού νά μπαίνει μόνο στήν κατανάλωση τῶν ἐκμεταλλευτῶν τῆς ἐργασίας.

Ἀφοῦ ὁ Α. Σμίθ ἀπόκλεισε μ' αὐτό τόν τρόπο ὁλότελα τό πάγιο κεφάλαιο ἀπό τό «netto revenue» [«καθαρό εἰσόδημα»] μιᾶς χώρας, συνεχίζει:

«Μόλο πού μ' αὐτό τόν τρόπο ὅλη ἡ δαπάνη γιά τή συντήρηση τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἔχει ἀποκλειστεῖ ἀναγκαστικά ἀπό τό καθαρό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας, ὡστόσο δέν ἰσχύει τό ἴδιο ὅσον ἀφορᾶ τή δαπάνη γιά τή συντήρηση τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου. Ἀπό τά τέσσερα μέρη πού ἀποτελοῦν τό τελευταῖο τοῦτο κεφάλαιο: χρῆμα, μέσα συντήρησης, πρῶτες ὕλες καί ἕτοιμα προϊόντα, τά τρία τελευταῖα, ὅπως εἴπαμε κιόλας, ἀφαιροῦνται συνεχῶς ἀπ' αὐτό καί μεταθέτονται εἴτε στό πάγιο κεφάλαιο τῆς κοινωνίας, εἴτε στό ἀπόθεμα πού προορίζεται γιά τήν ἄμεση κατανάλωση. Τό μέρος ἐκεῖνο τῶν καταναλώσιμων εἰδῶν πού δέ χρησιμοποιεῖται γιά τή συντήρηση τοῦ πρώτου» (τοῦ πάγιου κεφαλαίου) «μπαίνει ὅλο στό δεύτερο» (στό ἀπόθεμα πού προορίζεται γιά τήν ἄμεση κατανάλωση) «καί ἀποτελεῖ μέρος τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τῆς κοινωνίας. Ἡ συντήρηση αὐτῶν τῶν τριῶν μερῶν τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου μειώνει ἑπομένως τό καθαρό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας μόνο κατά τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τή συντήρηση τοῦ πάγιου κεφαλαίου» (Βιβλίο II, κεφ. 2ο, σελ. 192).

Τό νά λέμε πώς τό μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου πού δέ χρησιμεύει γιά τήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς μπαίνει στήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης, δηλ. στό μέρος ἐκεῖνο τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πού εἶναι προορισμένο ν' ἀποτελέσει τό ἀπόθεμα κατανάλω-

σης τῆς κοινωνίας, δέν εἶναι παρά ἁπλή ταυτολογία. Σημασία ὅμως ἔχει αὐτό πού ἀκολουθεῖ ἀμέσως:

«᾿Απ᾿ αὐτή τήν ἄποψη τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο μιᾶς κοινωνίας διαφέρει ἀπό τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο ἑνός μεμονωμένου ἀτόμου. Τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο ἑνός μεμονωμένου ἀτόμου ἀποκλείεται τελείως ἀπό τό καθαρό εἰσόδημά του καί δέν μπορεῖ ποτέ ν᾿ ἀποτελέσει μέρος του. Τό καθαρό εἰσόδημά του μπορεῖ ν᾿ ἀποτελεῖται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό τό κέρδος του. Παρόλο ὅμως πού τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο κάθε μεμονωμένου προσώπου ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου τῆς κοινωνίας στήν ὁποία ἀνήκει, δέν ἕπεται ὡστόσο πώς τό κεφάλαιο τοῦτο ἀποκλείεται ὁπωσδήποτε ἀπό τό καθαρό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας καί πώς δέν μπορεῖ ν᾿ ἀποτελέσει μέρος του. Ἄν καί ὅλα τά ἐμπορεύματα πού βρίσκονται στό μαγαζί ἑνός μικρεμπόρου δέν ἐπιτρέπεται σέ καμιά περίπτωση νά μποῦν στό ἀπόθεμα πού προορίζεται γιά τή δική του ἄμεση κατανάλωση, μποροῦν ὡστόσο ν᾿ ἀνήκουν στό καταναλωτικό ἀπόθεμα ἄλλων ἀνθρώπων, πού, χάρη σ᾿ ἕνα εἰσόδημα ἀποχτημένο ἀπό ἄλλες πηγές, τοῦ ἀναπληρώνουν ταχτικά τήν ἀξία αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων μαζί μέ τό κέρδος του, χωρίς ἀπ᾿ αὐτό νά προκύπτει μιά μείωση οὔτε τοῦ δικοῦ του οὔτε τοῦ δικοῦ τους κεφαλαίου» (στό ἴδιο).

Ἔτσι λοιπόν μαθαίνουμε:

1) Ὅπως τό πάγιο κεφάλαιο καί τό ἀπαραίτητο γιά τήν αναπαραγωγή (τή λειτουργία τήν ξεχνᾶ) καί τή συντήρησή του κυκλοφοριακό κεφάλαιο, ἔτσι καί τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο κάθε ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη πού δρᾶ στήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης ἀποκλείεται ὁλοκληρωτικά ἀπό τό καθαρό εἰσόδημά *του*, πού μπορεῖ ν᾿ ἀποτελεῖται μόνο ἀπό τά κέρδη του. Ἑπομένως, τό μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος του πού ἀναπληρώνει τό κεφάλαιό του δέν μπορεῖ ν᾿ ἀναλύεται σέ ἀξιακά συστατικά πού ἀποτελοῦν γι᾿ αὐτόν εἰσόδημα.

2) Τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο κάθε ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου τῆς κοινωνίας, ἀκριβῶς ὅπως καί κάθε ἀτομικό πάγιο κεφάλαιο.

3) Τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο τῆς κοινωνίας, μόλο πού ἀποτελεῖ μονάχα τό ἄθροισμα τῶν ἀτομικῶν κυκλοφοριακῶν κεφαλαίων, ἔχει διαφορετικό χαρακτήρα ἀπό τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο τοῦ κάθε ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη. Τοῦτο τό τελευταῖο δέν μπορεῖ ποτέ ν᾿ ἀποτελέσει μέρος *τοῦ εἰσοδήματός του*· ἀντίθετα, ἕνα κομμάτι τοῦ πρώτου (καί συγκεκριμένα αὐτό πού ἀποτελεῖται ἀπό εἴδη κατανάλωσης) μπορεῖ ν᾿ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα μέρος τοῦ *εἰσοδήματος τῆς κοινωνίας*, ἤ, ὅπως εἶπε προηγούμενα ὁ Σμίθ, δέ μειώνει ὑποχρεωτικά τό καθαρό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας κατά ἕνα μέρος τοῦ χρονιάτικου προϊόντος. Πράγματι, αὐτό πού ὁ Α. Σμίθ ὀνομάζει ἐδῶ κυκλοφοριακό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο πού παράγεται κάθε χρόνο καί πού οἱ κεφαλαιοκράτες παραγωγοί εἰδῶν κατανάλωσης τό ρίχνουν κάθε χρόνο στήν κυκλοφορία. Ὅλο αὐτό τό χρονιάτικό τους προϊόν ἀποτελεῖται ἀπό καταναλώσιμα εἴδη καί ἀποτελεῖ γιαυτό τό

ἀπόθεμα μέ τό ὁποῖο πραγματοποιοῦνται ἤ γιά τό ὁποῖο ξοδεύονται τά καθαρά εἰσοδήματα (μαζί καί οἱ μισθοί ἐργασίας) τῆς κοινωνίας. Ὁ Σμίθ, ἀντί νά διαλέξει σάν παράδειγμα τά ἐμπορεύματα πού βρίσκονται στό μαγαζί τοῦ μικρέμπορου, θάπρεπε νά διαλέξει τίς μάζες τῶν προϊόντων πού βρίσκονται στιβαγμένα στίς ἀποθῆκες τῶν βιομήχανων κεφαλαιοκρατῶν.

Ἄν τώρα ὁ Α. Σμίθ συνόψιζε τίς σκόρπιες του σκέψεις ἀπό τίς ὁποῖες κυριαρχοῦνταν προηγούμενα κατά τήν ἐξέταση τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου ἐκείνου, πού τό ὀνομάζει πάγιο, καί τώρα κατά τήν ἐξέταση τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου ἐκείνου, πού τό ὀνομάζει κυκλοφοριακό, θά ἔφτανε στά παρακάτω ἀποτελέσματα:

Ι. Τό χρονιάτικο προϊόν τῆς κοινωνίας ἀποτελεῖται ἀπό δυό ὑποδιαιρέσεις: ἡ πρώτη περιλαβαίνει τά μέσα παραγωγῆς, ἡ δεύτερη τά εἴδη κατανάλωσης· πρέπει νά ἐξετάσουμε τήν καθεμιά χωριστά.

ΙΙ. Ἡ συνολική ἀξία τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πού ἀποτελεῖται ἀπό *μέσα παραγωγῆς* κατανέμεται ἔτσι: Ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς ἀξίας εἶναι μόνο ἡ ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού καταναλώθηκαν κατά τήν παραγωγή αὐτῶν τῶν μέσων παραγωγῆς, δηλ. εἶναι κεφαλαιακή ἀξία πού ἐπανεμφανίζεται ἁπλῶς μέ ἀνανεωμένη μορφή· ἕνα δεύτερο μέρος εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη, ἤ ἴσο μέ τό ἄθροισμα τῶν μισθῶν ἐργασίας πού ἔχουν πληρώσει οἱ κεφαλαιοκράτες αὐτῆς τῆς σφαίρας παραγωγῆς. Τέλος, ἕνα τρίτο μέρος τῆς ἀξίας ἀποτελεῖ τήν πηγή τῶν κερδῶν — συμπεριλαμβανομένης καί τῆς γαιοπροσόδου — τῶν βιομήχανων κεφαλαιοκρατῶν αὐτῆς τῆς κατηγορίας.

Τό πρῶτο συστατικό, πού κατά τόν Α. Σμίθ εἶναι τό ἀναπαραγμένο μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου ὅλων τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων, τά ὁποῖα ἀπασχολοῦνται σ᾿ αὐτή τήν πρώτη ὑποδιαίρεση, «ἀποκλείεται ὁλοφάνερα καί δέν μπορεῖ ν᾿ ἀποτελέσει ποτέ μέρος τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος» οὔτε τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη, οὔτε τῆς κοινωνίας. Λειτουργεῖ πάντα σάν κεφάλαιο, ποτέ σάν εἰσόδημα. Κατά τοῦτο, τό «πάγιο κεφάλαιο» κάθε ἀτομικοῦ κεφαλαιοκράτη δέ διαφέρει καθόλου ἀπό τό πάγιο κεφάλαιο τῆς κοινωνίας. Τά ἄλλα ὅμως μέρη ἀξίας τοῦ χρονιάτικου προϊόντος τῆς κοινωνίας πού ἀποτελεῖται ἀπό μέσα παραγωγῆς — μέρη ἀξίας πού συνεπῶς ὑπάρχουν καί σάν πολλοστημόρια αὐτῆς τῆς συνολικῆς μάζας μέσων παραγωγῆς — ἀποτελοῦν βέβαια ταυτόχρονα *εἰσοδήματα γιά ὅλους τούς παράγοντες πού συμμετέχουν σ᾿ αὐτή τήν παραγωγή*, δηλ. μισθούς γιά τούς ἐργάτες, κέρδη καί προσόδους γιά τούς κεφαλαιοκράτες. *Γιά τήν κοινωνία* ὅμως δέν ἀποτελοῦν εἰσόδημα, ἀλλά *κεφάλαιο*, παρόλο πού τό χρονιάτικο προϊόν τῆς κοινωνίας ἀποτελεῖται μόνο ἀπό τό ἄθροισμα τῶν προϊόντων τῶν ἀτομικῶν κεφαλαιοκρατῶν πού ἀνήκουν σ᾿ αὐτήν. Τίς περισσότερες φορές ἀπό τήν ἴδια τους τής φύση μποροῦν νά λειτουργοῦν μόνο σάν μέσα παραγωγῆς, καί ἀκόμα καί κεῖνα πού στήν ἀνάγκη θά μποροῦσαν νά λειτουργήσουν σάν εἴδη κατανάλωσης προορίζονται νά χρησιμεύσουν σάν πρῶτες ἤ βοηθητικές ὕλες γιά καινούργια παραγωγή. Λειτουργοῦν

μ' αὐτή τήν ἰδιότητα, δηλ. σάν κεφάλαιο, ὄχι ὅμως στά χέρια τῶν παραγωγῶν τους, ἀλλά στά χέρια αὐτῶν πού τούς ἀπασχολοῦν, δηλαδή:

ΙΙΙ. Τῶν κεφαλαιοκρατῶν τῆς δεύτερης ὑποδιαίρεσης, τῶν ἄμεσων παραγωγῶν *εἰδῶν κατανάλωσης*. Ἀναπληρώνουν γι' αὐτούς τό κεφάλαιο πού ξοδεύτηκε στήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης (ἐφόσον τό κεφάλαιο αὐτό δέν ἔχει μετατραπεῖ σέ ἐργατική δύναμη, δηλ. δέν ἀποτελεῖται ἀπό τό ἄθροισμα τῶν μισθῶν ἐργασίας γιά τούς ἐργάτες αὐτῆς τῆς δεύτερης ὑποδιαίρεσης), ἐνῶ αὐτό τό καταναλωμένο κεφάλαιο, πού βρίσκεται τώρα μέ τή μορφή εἰδῶν κατανάλωσης, στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν πού τά παράγουν, *ἀποτελεῖ* μέ τή σειρά του — δηλ. ἀπό κοινωνική ἄποψη — τό *καταναλωτικό ἀπόθεμα, μέ τό ὁποῖο οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ ἐργάτες τῆς πρώτης ὑποδιαίρεσης πραγματοποιοῦν τό εἰσόδημά τους*.

Ἄν ὁ Σμίθ συνέχιζε τήν ἀνάλυση ὥς τό σημεῖο αὐτό, δέν θ' ἀπόμενε παρά λίγο ἀκόμα ὥς τή λύση ὅλου τοῦ προβλήματος. Οὐσιαστικά βρισκόταν πολύ κοντά στή λύση του, γιατί εἶχε παρατηρήσει κιόλας, πώς ὁρισμένα μέρη τῆς ἀξίας *μιᾶς* κατηγορίας (τῶν μέσων παραγωγῆς) τῶν ἐμπορευματικῶν κεφαλαίων, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό χρονιάτικο συνολικό προϊόν τῆς κοινωνίας, ἀποτελοῦν μέν εἰσόδημα γιά τούς ἀτομικούς ἐργάτες καί κεφαλαιοκράτες πού ἀσχολοῦνται μέ τήν παραγωγή τους, δέν ἀποτελοῦν ὅμως συστατικό τοῦ εἰσοδήματος τῆς κοινωνίας· ἐνῶ ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τῆς *ἄλλης* κατηγορίας (εἴδη κατανάλωσης) ἀποτελεῖ μέν κεφάλαιο γιά τούς ἀτομικούς ἰδιοχτῆτες του, γιά τούς κεφαλαιοκράτες πού ἀσχολοῦνται σ' αὐτή τή σφαίρα τοποθέτησης, παρ' ὅλα αὐτά ὅμως δέν ἀποτελεῖ παρά μέρος μόνο τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος.

Ἀπ' ὅσα ὅμως εἰπώθηκαν ὥς τώρα βγαίνουν τά παρακάτω:

Πρῶτο: Ἄν καί τό κοινωνικό κεφάλαιο εἶναι ἴσο μόνο μέ τό ἄθροισμα τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων, καί γιαυτό ἐπίσης τό χρονιάτικο ἐμπορευματικό προϊόν (ἤ ἐμπορευματικό κεφάλαιο) τῆς κοινωνίας εἶναι ἴσο μέ τό ἄθροισμα τῶν ἐμπορευματικῶν προϊόντων αὐτῶν τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων· ἑπομένως, ἄν καί ἡ ἀνάλυση τῆς ἐμπορευματικῆς ἀξίας στά συστατικά της μέρη, πού ἰσχύει γιά κάθε ἀτομικό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, πρέπει νά ἰσχύει (καί σέ τελευταία ἀνάλυση πραγματικά ἰσχύει) καί γιά τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο ὅλης τῆς κοινωνίας, ὡστόσο εἶναι *διαφορετική* ἡ μορφή μέ τήν ὁποία ἐμφανίζονται τά συστατικά αὐτά στό συνολικό κοινωνικό προτσές παραγωγῆς.

Δεύτερο: Ἀκόμα καί πάνω στό ἔδαφος τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς δέ γίνεται μόνο παραγωγή μισθοῦ ἐργασίας (μεταβλητοῦ κεφαλαίου) καί ὑπεραξίας, ἀλλά καί ἀπευθείας παραγωγή καινούργιας σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, μόλο πού ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα ἀποτελεῖται μόνο ἀπό δυό μέρη, ἀπό τό μέρος μέ τό ὁποῖο ὁ ἐργάτης ἀναπληρώνει τό μεταβλητό κεφάλαιο, παράγοντας στήν πραγματικότητα ἕνα ἰσοδύναμο γιά τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, καί ἀπό τό δεύτερο, μέ τό ὁποῖο παράγει ὑπεραξία (κέρδος, πρόσοδο κλπ.). — Καί ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἡμερήσια ἐργασία, πού ξοδεύεται στήν ἀναπαραγωγή τῶν μέσων παραγωγῆς, — καί πού ἡ ἀξία της ἀναλύεται σέ μισθό ἐργασίας καί ὑπεραξία — πραγματοποιεῖται σέ νέα μέσα παραγωγῆς, πού ἀναπληρώνουν τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει ξοδευτεῖ στήν παραγωγή τῶν εἰδῶν κατανάλωσης.

Οἱ κύριες δυσκολίες, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ περισσότερες λύθηκαν κιόλας στήν προηγούμενη ἀνάλυση, παρουσιάζονται κατά τήν ἐξέταση ὄχι τῆς συσσώρευσης, ἀλλά τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς. Γιαυτό, καί ὁ Σμίθ (Βιβλίο ΙΙ), ὅπως — προηγούμενα — καί ὁ Κενaί (Tableau économique) ξεκινᾶνε ἀπό τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή, ὅταν πρόκειται γιά τήν κίνηση τοῦ χρονιάτικου προϊόντος τῆς κοινωνίας καί γιά τήν ἀναπαραγωγή πού γίνεται δυνατή χάρη στήν κυκλοφορία.

---

2. *Ἡ ἀνάλυση τῆς ἀνταλλαχτικῆς ἀξίας σέ $\mu+v$ ἀπό τόν Σμίθ.*

Τό δόγμα τοῦ Α. Σμίθ, ὅτι ἡ τιμή ἤ ἀνταλλαχτική ἀξία (exchangeable value) κάθε ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος — ἑπομένως καί ὅλων μαζί τῶν ἐμπορευμάτων, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό χρονιάτικο προϊόν τῆς κοινωνίας (προϋποθέτει πολύ σωστά παντοῦ τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή) — ἀποτελεῖται ἀπό τά τρία συστατικά (component parts) ἤ ἀναλύεται σέ (resolves itself into): μισθό ἐργασίας, κέρδος καί γαιοπρόσοδο, αὐτό τό δόγμα μπορεῖ νά συνοψιστεῖ στό ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος $= \mu + v$, δηλ. εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου σύν τήν ὑπεραξία. Καί μάλιστα αὐτή τήν ἀναγωγή τοῦ κέρδους καί τῆς γαιοπροσόδου σέ μιά κοινή ἑνότητα, πού τήν ὀνομάζουμε v, μποροῦμε νά τήν κάνουμε ὕστερα ἀπό ρητή συγκατάθεση τοῦ Α. Σμίθ. Αὐτό φαίνεται ἀπό τίς παρακάτω περικοπές, στίς ὁποῖες παραβλέπουμε στήν ἀρχή ὅλα τά δευτερεύοντα σημεῖα, δηλ. ἰδίως ὅλες τίς φαινομενικές ἤ πραγματικές ἀποκλίσεις ἀπό τό δόγμα, πού λέει πώς ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἀποτελεῖται ἀποκλειστικά ἀπό τά στοιχεῖα, πού τά ὀνομάζουμε $\mu + v$.

Στή μανουφακτούρα: «ἡ ἀξία πού προσθέτουν οἱ ἐργάτες στά ὑλικά ἀναλύεται... σέ δυό μέρη, ἀπό τά ὁποῖα τό ἕνα πληρώνει τό μισθό τους, καί τό ἄλλο τό κέρδος τοῦ ἐπιχειρηματία πού τούς ἀπασχολεῖ γιά ὅλο τό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβάλει σέ ὑλικά καί μισθούς» (Βιβλίο Ι, κεφ. 6ο, σελ. 41). — «Παρόλο πού ὁ ἐργάτης μανουφακτούρας παίρνει τό μισθό ἀπό τό ἀφεντικό του προκαταβολικά, ὡστόσο δέ στοιχίζει τίποτα στό ἀφεντικό, ἐπειδή κατά κανόνα ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ μισθοῦ ὑπάρχει (reserved) μαζί μέ ἕνα κέρδος στήν αὐξημένη ἀξία τοῦ ἀντικειμένου, στό ὁποῖο ἔχει ξοδευτεῖ ἡ ἐργασία τοῦ ἐργάτη» (Βιβλίο ΙΙ, κεφ. 3ο, σελ. 221). Τό μέρος αὐτό τοῦ κεφαλαίου (stock) πού ἔχει δαπανηθεῖ «γιά τή συντήρηση παραγωγικῆς ἐργασίας... ἀφοῦ ἔχει ἐκπληρώσει γι' αὐτόν» (γιά τόν ἐπιχειρηματία) «τή λειτουργία κεφαλαίου... ἀποτελεῖ εἰσόδημα γι' αὐτούς» (γιά τούς ἐργάτες) (Βιβλίο ΙΙ, κεφ. 3ο, σελ. 223).

Στά κεφάλαιο πού μόλις ἀναφέραμε ὁ Σμίθ λέει ρητά: «Ὅλο τό

χρονιάτικο προϊόν τῆς γῆς καί τῆς ἐργασίας κάθε χώρας... διαιρεῖται ἀπό μόνο του (naturally) σέ δυό μέρη. Τό ἕνα ἀπ' αὐτά, καί συχνά τό μεγαλύτερο, προορίζεται ν' ἀναπληρώσει κατά πρῶτο λόγο ἕνα κεφάλαιο καί ν' ἀνανεώσει τά μέσα συντήρησης, τίς πρῶτες ὕλες καί τά ἕτοιμα προϊόντα πού ἔχουν παρθεῖ ἀπό ἕνα κεφάλαιο· τό ἄλλο μέρος εἶναι προορισμένο νά σχηματίσει ἕνα εἰσόδημα εἴτε γιά τόν ἰδιοχτήτη αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, σάν *κέρδος τοῦ κεφαλαίου* του, εἴτε γιά κάποιον ἄλλον, σάν πρόσοδος τῆς *γαιοχτησίας* του» (σελ. 222). Μόνο ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου, ὅπως ἀκούσαμε προηγούμενα ἀπό τόν Α. Σμίθ, ἀποτελεῖ ταυτόχρονα εἰσόδημα γιά κάποιον, καί συγκεκριμένα τό μέρος πού ἔχει τοποθετηθεῖ γιά τήν ἀγορά παραγωγικῆς ἐργασίας. Τό μέρος αὐτό — τό μεταβλητό κεφάλαιο — ἐκπληρώνει πρῶτα στά χέρια τοῦ ἐπιχειρηματία καί γιά λογαριασμό του «τή λειτουργία ἑνός κεφαλαίου» καί ὕστερα «ἀποτελεῖ εἰσόδημα» γιά τόν ἴδιο τόν ἐργάτη-παραγωγό. Ὁ κεφαλαιοκράτης μετατρέπει μέρος τῆς κεφαλαιακῆς του ἀξίας σέ ἐργατική δύναμη καί μ' αὐτόν ἀκριβῶς τόν τρόπο τή μετατρέπει σέ μεταβλητό κεφάλαιο· μόνο μ' αὐτή τή μετατροπή λειτουργεῖ σάν βιομηχανικό κεφάλαιο ὄχι μόνο αὐτό τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἀλλά τό συνολικό του κεφάλαιο. Ὁ ἐργάτης — ὁ πουλητής τῆς ἐργατικῆς δύναμης — παίρνει μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τήν ἀξία της. Στά χέρια του ἡ ἐργατική δύναμη εἶναι ἁπλῶς ἐκποιήσιμο ἐμπόρευμα, ἐμπόρευμα, πού ἀπό τήν πούλησή του ζεῖ καί πού γιαυτό ἀποτελεῖ τή μοναδική πηγή τοῦ εἰσοδήματός του· σάν μεταβλητό κεφάλαιο ἡ ἐργατική δύναμη λειτουργεῖ μόνο στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ της, τοῦ κεφαλαιοκράτη, ἀκόμα καί τήν τιμή ἀγορᾶς της τήν προκαταβάλλει ὁ κεφαλαιοκράτης μόνο φαινομενικά, γιατί ὁ ἐργάτης τοῦ ἔχει παραχωρήσει κιόλας προηγούμενα τήν ἀξία της.

Ἀφοῦ ὁ Α. Σμίθ μᾶς ἔδειξε ἔτσι πώς στή μανουφακτούρα ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος $= \mu + v$ (ὅπου τό $v =$ τό κέρδος τοῦ κεφαλαιοκράτη), μᾶς λέει πώς στή γεωργία οἱ ἐργάτες, ἐκτός ἀπό «τήν ἀναπαραγωγή μιᾶς ἀξίας, πού εἶναι ἴση μέ τήν κατανάλωσή τους καί μέ τό κεφάλαιο» (τό μεταβλητό) «πού τούς ἀπασχολεῖ σύν τό κέρδος τοῦ κεφαλαιοκράτη», — ἐκτός ἀπ' αὐτό «πραγματοποιοῦν κανονικά, πέρα ἀπό τό κεφάλαιο τοῦ παχτωτῆ καί πέρα ἀπ' ὅλο τό *κέρδος* του, καί τήν ἀναπαραγωγή τῆς *γαιοπροσόδου* τοῦ γαιοχτήμονα» (Βιβλίο II, κεφ. 5ο, σελ. 243). Τό γεγονός ὅτι ἡ γαιοπρόσοδος πάει στά χέρια τοῦ γαιοχτήμονα δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σημασία γιά τό ζήτημα πού ἐξετάζουμε. Προτοῦ περάσει στά χέρια του, πρέπει νά βρίσκεται στά χέρια τοῦ παχτωτῆ, δηλ. τοῦ βιομήχανου κεφαλαιοκράτη. Πρέπει ν' ἀποτελέσει συστατικό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, προτοῦ γίνει εἰσόδημα γιά δποιονδήποτε. Ἔτσι καί ἡ γαιοπρόσοδος καί τό κέρδος εἶναι γιά τόν ἴδιο τόν Σμίθ μόνο συστατικά μέρη τῆς ὑπεραξίας, πού ἀναπαράγει διαρκῶς ὁ ἐργάτης-παραγωγός ταυτόχρονα μέ τό μισθό του ἐργασίας, δηλ. μέ τήν ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Τόσο λοιπόν ἡ γαιοπρόσοδος, ὅσο καί τό κέρδος ἀποτελοῦν μέρη τῆς ὑπεραξίας

v, κι ἔτσι γιά τόν Α. Σμίθ ἡ τιμή ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων ἀναλύεται σέ $\mu + v$.

Τό δόγμα ὅτι ἡ τιμή ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων (ἑπομένως καί τοῦ χρονιάτικου ἐμπορευματικοῦ προϊόντος) ἀναλύεται σέ μισθό ἐργασίας σύν κέρδος, σύν γαιοπρόσοδο, ἀκόμα καί στό ἐσώτερο μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Σμίθ, πού διαφαίνεται παντοῦ, παίρνει τούτη τή μορφή: ἡ ἀξία κάθε ἐμπορεύματος, ἑπομένως καί τοῦ χρονιάτικου ἐμπορευματικοῦ προϊόντος τῆς κοινωνίας, $= \mu + v$, $=$ μέ τήν κεφαλαιακή ἀξία, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη καί πού ἀναπαράγεται ἀκατάπαυτα ἀπό τόν ἐργάτη, σύν τήν ὑπεραξία πού προστίθεται ἀπό τούς ἐργάτες μέ τή δουλιά τους.

Αὐτό τό τελικό συμπέρασμα τοῦ Α. Σμίθ μᾶς ἀποκαλύπτει ταυτόχρονα — βλέπε παρακάτω — τήν πηγή τῆς μονόπλευρης ἀνάλυσης ἀπό μέρους του τῶν συστατικῶν μερῶν, στά ὁποῖα μπορεῖ νά χωριστεῖ ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Τό γεγονός ὅμως ὅτι τά συστατικά αὐτά μέρη ἀποτελοῦν ταυτόχρονα διάφορες πηγές εἰσοδήματος γιά διάφορες τάξεις, πού λειτουργοῦν στήν παραγωγή, δέν ἔχει καμιά σχέση οὔτε μέ τόν καθορισμό τοῦ μεγέθους τοῦ καθενός ἀπ' αὐτά τά συστατικά μέρη ξεχωριστά, οὔτε μέ τό μέγεθος τοῦ ἀθροίσματος τῶν ἀξιῶν τους.

Ὅταν ὁ Α. Σμίθ λέει: «Ὁ μισθός ἐργασίας, τό κέρδος καί ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι οἱ τρεῖς πρωταρχικές πηγές κάθε εἰσοδήματος, καθώς καί κάθε ἀνταλλαχτικῆς ἀξίας, κάθε ἄλλο εἰσόδημα εἶναι σέ τελευταία ἀνάλυση παράγωγο μιᾶς ἀπ' αὐτές» (Βιβλίο I, κεφ. 6ο, σελ. 48), τότε στιβάζει ἐδῶ σ' ἕνα σωρό λογιῶν-λογιῶν quid pro quo [ἄλλα ἀντ' ἄλλων].

1. Ὅλα τά ἐργαζόμενα ἤ μή ἐργαζόμενα μέλη τῆς κοινωνίας, πού δέ φιγουράρουν ἄμεσα στήν ἀναπαραγωγή, μποροῦν τό μερτικό τους ἀπό τό χρονιάτικο ἐμπορευματικό προϊόν, δηλ. τά εἴδη τῆς κατανάλωσής τους, νά τά πάρουν ἄμεσα μόνο ἀπό τά χέρια τῶν τάξεων πού παίρνουν πρῶτες τό προϊόν — ἀπό τά χέρια τῶν ἐργατῶν παραγωγῶν, τῶν βιομήχανων κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν γαιοχτημόνων. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή τά εἰσοδήματά τους προέρχονται materialiter [ὑλικά] ἀπό τό μισθό ἐργασίας (τῶν ἐργατῶν παραγωγῶν), ἀπό τό κέρδος καί ἀπό τή γαιοπρόσοδο, καί γιαυτό, σέ σχέση μέ τοῦτα τά πρωταρχικά εἰσοδήματα, ἐμφανίζονται σάν παράγωγα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως, αὐτοί πού παίρνουν αὐτά τά παράγωγα μέ τήν πιό πάνω ἔννοια εἰσοδήματα, τά παίρνουν χάρη στήν κοινωνική τους λειτουργία σάν βασιλιάδες, παπάδες, καθηγητές, πόρνες, μισθοφόροι κλπ., καί γι' αὐτό τό λόγο μποροῦν νά θεωροῦν τή λειτουργία τους τούτη σάν τήν ἀρχική πηγή τοῦ εἰσοδήματός τους.

2. Καί δῶ τό διασκεδαστικό λάθος τοῦ Α. Σμίθ φτάνει στό ἀποκορύφωμά του: Ἀφοῦ ἄρχισε μέ τό σωστό καθορισμό τῶν ἀξιακῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ ἐμπορεύματος καί τοῦ συνόλου τῆς νεοδημιουργημένης ἀξίας, πού εἶναι ὑλοποιημένη σ' αὐτά, καί ἔπειτα μέ τήν ἀπόδειξη πώς τά συστατικά αὐτά μέρη ἀποτελοῦν ἄλλες τόσες πηγές εἰσο-

δήματος[39]· ἀφοῦ παρήγαγε ἔτσι τά εἰσοδήματα ἀπό τήν ἀξία, ἐνεργεῖ ἔπειτα ἀντίστροφα — καί αὐτή μένει ἡ ἀντίληψη ἀπό τήν ὁποία κυριαρχεῖται — καί μετατρέπει τά εἰσοδήματα ἀπό «συστατικά μέρη» (component paris) σέ «*πρωταρχικές πηγές* κάθε ἀνταλλαχτικῆς ἀξίας», πράγμα πού ἄνοιξε διάπλατα τίς πόρτες στή χυδαία οἰκονομολογία. (Κοιτάχτε τό δικό μας τόν Ρόσερ).

---

3. *Τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου.*

Ἄς δοῦμε τώρα πῶς ὁ Α. Σμίθ προσπαθεῖ νά ἐξαφανίσει μέ ξόρκια ἀπό τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου.

«Ἀπό τήν τιμή τοῦ σταριοῦ λχ. ἕνα μέρος πηγαίνει γιά τήν πληρωμή τῆς προσόδου τοῦ γαιοχτήμονα». Ἡ προέλευση αὐτοῦ τοῦ συστατικοῦ τῆς ἀξίας δέν ἔχει σχέση μέ τό γεγονός ὅτι πληρώνεται στό γαιοχτήμονα καί ὅτι ἀποτελεῖ γι' αὐτόν εἰσόδημα μέ τή μορφή τῆς προσόδου, ὅπως καί ἡ προέλευση τῶν ἄλλων συστατικῶν τῆς ἀξίας δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό γεγονός ὅτι σάν κέρδος καί μισθός ἐργασίας ἀποτελοῦν πηγές εἰσοδήματος.

«Ἕνα ἄλλο μέρος πηγαίνει γιά τήν πληρωμή τοῦ μισθοῦ καί τῆς συντήρησης τῶν ἐργατῶν» (καί τῶν ζώων ἐργασίας! — προσθέτει ὁ Σμίθ), «πού ἀπασχολοῦνταν στήν παραγωγή του, καί τό τρίτο μέρος πηγαίνει γιά τήν πληρωμή τοῦ κέρδους τοῦ παχτωτῆ. Τά τρία αὐτά μέρη φαίνεται σάν (seem: πράγματι: φαίνεται σάν) ν' ἀποτελοῦν εἴτε ἄμεσα εἴτε σέ τελευταία ἀνάλυση ὅλη τήν τιμή τοῦ σταριοῦ»[40]. Ὅλη αὐτή ἡ τιμή, δηλ. ὁ καθορισμός τοῦ μεγέθους της, εἶναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητη ἀπό τήν κατανομή της ἀνάμεσα σέ τρεῖς κατηγορίες προσώπων. «Ἕνα τέταρτο μέρος ... μπορεῖ νά φαίνεται ἀπαραίτητο γιά ν' ἀναπληρώσει τό κεφάλαιο τοῦ παχτωτῆ, ἤ γιά ν' ἀναπληρώσει τή φθορά τῶν ζώων του ἐργασίας καί τῶν ὑπόλοιπων γεωργικῶν σύνεργών του. Ὅμως πρέπει νά παρθεῖ ὑπόψη πώς ἡ τιμή ὁποιουδήποτε μέσου ἐργασίας, λχ. ἑνός ἀλόγου ἐργασίας, ἀποτελεῖται κι αὐτή πάλι ἀπό τά τρία πιό πάνω μέρη: ἀπό τήν πρόσοδο τῆς γῆς πού πάνω της ἔχει τραφεῖ τό ἄλογο, ἀπό τήν ἐργασία γιά τήν περιποίησή του καί ἀπό τό κέρδος τοῦ παχτωτῆ πού προκαταβάλλει

---

[39] Τή φράση αὐτή τήν παραθέτω ἐπιλέξει ὅπως εἶναι στό χειρόγραφο. μόλο πού στήν τωρινή συνάφειά της μοιάζει σάν ν' ἀντιφάσκει τόσο μέ τα προηγούμενα, ὅσο καί μέ τά ἀμέσως ἑπόμενα. Αὐτή ἡ φαινομενική ἀντίφαση λύνεται πιό κάτω στό ὑποκεφάλαιο 4: «Κεφάλαιο καί εἰσόδημα γιά τόν Α. Σμίθ». — *Φ. Ε.*

[40] Παραβλέπουμε ἐδῶ τελείως τό γεγονός ὅτι ὁ Ἄνταμ ἀτύχησε ἰδιαίτερα στήν ἐκλογή τοῦ παραδείγματός του. Ἡ ἀξία τοῦ σταριοῦ ἀναλύεται σέ μισθό ἐργασίας, κέρδος καί γαιοπρόσοδο μόνον ἐπειδή οἱ τροφές πού καταγάλωσε τό ζῶο ἐργασίας παρασταίνονται σάν μισθός τοῦ ζώου ἐργασίας καί τό ζῶο ἐργασίας σάν μισθωτός ἐργάτης, ἑπομένως μέ τή σειρά του καί ὁ μισθωτός ἐργάτης σάν ζῶο ἐργασίας. (Προσθήκη στό χειρόγραφο II.)

καί τά δυό· καί τήν πρόσοδο αὐτῆς τῆς γῆς καί τό μισθό αὐτῆς τῆς ἐργασίας. Γιαυτό, μόλο πού ἡ τιμή τοῦ σταριοῦ μπορεῖ ν' ἀναπληρώσει τόσο τήν τιμή, ὅσο καί τά ἔξοδα συντήρησης τοῦ ἀλόγου, ὡστόσο ὁλόκληρη ἡ τιμή ἐξακολουθεῖ ν' ἀναλύεται ἄμεσα ἤ σέ τελευταία ἀνάλυση στά ἴδια τρία μέρη: «σέ γαιοπρόσοδο, ἐργασία» (ἐννοεῖ μισθό ἐργασίας) «καί κέρδος» (Βιβλίο Ι, κεφ. 6ο, σελ. 42).

Αὐτά εἶναι ἐπιλέξει ὅλα ὅσα προβάλλει ὁ Α. Σμίθ γιά νά ὑποστηρίξει τό καταπληχτικό του δόγμα. Ἡ ἀπόδειξή του συνίσταται ἁπλούστατα στήν ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου ἰσχυρισμοῦ. Παραδέχεται λογουχάρη πώς ἡ τιμή τοῦ σταριοῦ δέν ἀποτελεῖται μόνο ἀπό $\mu + \upsilon$, μά ἐπίσης ἀπό τήν τιμή τῶν μέσων παραγωγῆς πού ἔχουν καταναλωθεῖ στήν παραγωγή τοῦ σταριοῦ, ἑπομένως ἀπό μιά κεφαλαιακή ἀξία, πού ὁ παχτωτής δέν τήν ἔχει τοποθετήσει σέ ἐργατική δύναμη. Ἀλλά, λέει, καί οἱ τιμές ὅλων αὐτῶν τῶν μέσων παραγωγῆς ἀναλύονται κι αὐτές ἐπίσης, ὅπως ἡ τιμή τοῦ σταριοῦ, σέ $\mu + \upsilon$· μόνο πού ξεχνάει ὁ Α. Σμίθ νά προσθέσει: ἐκτός ἀπ' αὐτό καί στήν τιμή τῶν μέσων παραγωγῆς πού καταναλώθηκαν γιά τή δική τους παραγωγή. Παραπέμπει ἀπό τόν ἕνα κλάδο παραγωγῆς στόν ἄλλο, καί ἀπ' αὐτόν πάλι σέ ἕναν τρίτο. Ὁ ἰσχυρισμός πώς ὅλη ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων ἀναλύεται «ἄμεσα» ἤ «σέ τελευταία ἀνάλυση» (ultimately) σέ $\mu + \upsilon$ τότε μόνο δέ θ' ἀποτελοῦσε κούφια ὑπεκφυγή, ἄν ἀποδειχνόταν πώς τά ἐμπορευματικά προϊόντα, πού ἡ τιμή τους ἀναλύεται ἄμεσα σέ σ (τιμή τῶν καταναλωμένων μέσων παραγωγῆς) $+ \mu + \upsilon$, τελικά ἰσοφαρίζονται μέ ἐμπορευματικά προϊόντα, πού ἀναπληρώνουν σ' ὅλη τους τήν ἔκταση ἐκεῖνα τά «καταναλωμένα μέσα παραγωγῆς» καί πού κι αὐτά μέ τή σειρά τους παράγονται πάλι μέ ἁπλή δαπάνη μεταβλητοῦ κεφαλαίου, δηλ. κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη. Στήν περίπτωση αὐτή, ἡ τιμή τῶν τελευταίων θἆταν ἄμεσα $= \mu + \upsilon$. Γιαυτό ἐπίσης καί ἡ τιμή τῶν πρώτων, $\sigma + \mu + \upsilon$, ὅπου τό σ φιγουράρει σάν σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου, θά μποροῦσε ν' ἀναχθεῖ τελικά σέ $\mu + \upsilon$. Οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Α. Σμίθ δέν πίστευε πώς πρόσφερε μιά τέτια ἀπόδειξη μέ τό παράδειγμά του τῶν συλλεκτῶν scotch pebbles [χαλικιῶν τῆς Σκωτίας], πού ὅμως κατά τή γνώμη του 1) δέ δημιουργοῦν κανενός εἴδους ὑπεραξία, ἀλλά παράγουν ἁπλῶς τό μισθό τους· 2) δέ χρησιμοποιοῦν μέσα παραγωγῆς (ὡστόσο κι αὐτοί χρησιμοποιοῦν μέσα παραγωγῆς μέ τή μορφή καλαθιῶν, σάκκων καί ἄλλων δοχείων γιά τή μεταφορά τῶν χαλικιῶν).

Εἴδαμε κιόλας πιό πάνω πώς ὁ ἴδιος ὁ Α. Σμίθ ἀνατρέπει ἀργότερα τήν ἴδια του τή θεωρία, χωρίς ὡστόσο νάχει συνείδηση τῶν ἀντιφάσεών του. Ἡ πηγή τους ὅμως πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στίς ἐπιστημονικές ἀφετηρίες του. Τό κεφάλαιο πού ἔχει μετατραπεῖ σέ ἐργασία παράγει μιάν ἀξία μεγαλύτερη ἀπό τή δική του. Πῶς; Μέ τό ὅτι, λέει ὁ Α. Σμίθ, κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς οἱ ἐργάτες προσδίδουν στά πράγματα πού ἐπεξεργάζονται μιάν ἀξία, ἡ ὁποία, ἐκτός ἀπό τό ἰσοδύναμο γιά τή δική τους τιμή ἀγορᾶς, σχηματίζει καί μιάν ὑπεραξία, πού δέν περιέχεται σ' αὐτούς, ἀλλά στούς ἐπιχειρηματίες

πού τούς ἀπασχολοῦν (κέρδος καί γαιοπρόσοδος). Αὐτό ὅμως εἶναι ὅλο-δλο πού μποροῦν νά κάνουν καί κάνουν. Ὅ,τι ἰσχύει γιά τή βιομηχανική ἐργασία μιᾶς ἡμέρας, ἰσχύει καί γιά τήν ἐργασία πού βάζει σέ κίνηση μέσα σ' ἕνα χρόνο ὁλόκληρη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἡ συνολική μάζα τῆς χρονιάτικης νεοδημιουργημένης κοινωνικῆς ἀξίας μπορεῖ ἑπομένως ν' ἀναλύεται μόνο σέ $\mu + v$, σέ ἕνα ἰσοδύναμο, μέ τό ὁποῖο οἱ ἐργάτες ἀναπληρώνουν τήν κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τή δική τους τιμή ἀγορᾶς, καί στήν πρόσθετη ἀξία πού εἶναι ὑποχρεωμένοι πάνω ἀπ' αὐτό τό ἰσοδύναμο νά δόσουν στόν ἐπιχειρηματία πού τούς ἀπασχολεῖ. Τά δυό ὅμως αὐτά ἀξιακά στοιχεῖα τῶν ἐμπορευμάτων ἀποτελοῦν ταυτόχρονα πηγές εἰσοδήματος γιά τίς διάφορες τάξεις πού συμμετέχουν στήν ἀναπαραγωγή: τό πρῶτο — τό μισθό ἐργασίας, δηλ. τό εἰσόδημα τῶν ἐργατῶν: τό δεύτερο — τήν ὑπεραξία, ἀπό τήν ὁποία ὁ κεφαλαιοκράτης κρατάει ἕνα μέρος γιά τόν ἑαυτό του μέ τή μορφή τοῦ κέρδους, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος τό παραχωρεῖ σάν γαιοπρόσοδο — αὐτό εἶναι τό εἰσόδημα τοῦ γαιοχτήμονα. Ἀπό ποῦ λοιπόν θά μποροῦσε νά προέρχεται ἕνα ἀκόμα ἀξιακό συστατικό, τή στιγμή πού ἡ χρονιάτικη νεοδημιουργημένη ἀξία δέν περιέχει ἄλλα στοιχεῖα, ἐκτός ἀπό $\mu + v$; Βρισκόμαστε ἐδῶ πάνω στό ἔδαφος τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς. Μιά καί ὅλη ἡ χρονιάτικη ποσότητα ἐργασίας ἀναλύεται σέ ἐργασία, ἀναγκαία γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη, καί σέ ἐργασία, ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας, ἀπό ποῦ θά μποροῦσε λοιπόν νά προέρχεται ἡ ἐργασία γιά τήν παραγωγή μιᾶς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού δέν ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἐργατική δύναμη;

Ἡ ὑπόθεση ἔχει ὡς ἑξῆς:

1) Ὁ Α. Σμίθ λέει πώς ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τή μάζα τῆς ἐργασίας, πού ὁ μισθωτός ἐργάτης προσθέτει (adds) στό ἀντικείμενο ἐργασίας. Λέει ἐπιλέξει: «στά ὑλικά», ἐπειδή μιλάει γιά τή μανουφακτούρα, πού ἡ ἴδια κιόλας ἐπεξεργάζεται προϊόντα ἐργασίας· τό γεγονός ὅμως αὐτό δέν ἀλλάζει καθόλου τήν ὑπόθεση. Ἡ ἀξία πού ὁ ἐργάτης προσθέτει (καί αὐτό τό «adds» εἶναι ἡ ἔκφραση πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ἄνταμ) σ' ἕνα πράγμα εἶναι τελείως ἀνεξάρτητη ἀπό τό ἄν τό ἀντικείμενο αὐτό, στό ὁποῖο προστίθεται ἀξία, εἶχε κιόλας ἤ ὄχι τό ἴδιο ἀξία *πρίν* γίνει αὐτή ἡ πρόσθεση. Ὁ ἐργάτης λοιπόν δημιουργεῖ μιά καινούργια ἀξία μέ μορφή ἐμπορεύματος. Ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς καινούργιας ἀξίας εἶναι κατά τόν Α. Σμίθ ἕνα ἰσοδύναμο τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τοῦ ἐργάτη, ἑπομένως τό μέρος αὐτό καθορίζεται ἀπό τό μέγεθος τῆς ἀξίας τοῦ μισθοῦ του ἐργασίας. Γιά νά παραγάγει ἤ ν' ἀναπαραγάγει μιάν ἀξία, ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ του ἐργασίας, ὀφείλει νά προσθέσει περισσότερη ἤ λιγότερη ἐργασία, ἀνάλογα μέ τό μέγεθός τοῦ μισθοῦ του ἐργασίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως ὁ ἐργάτης προσθέτει πέρα ἀπό τό ὅριο αὐτό ἐργασία πού δημιουργεῖ ὑπεραξία γιά τόν κεφαλαιοκράτη πού τόν ἀπασχολεῖ. Τό γεγονός, ἄν ἡ ὑπεραξία αὐτή μένει ὁλόκληρη στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη ἤ ἄν εἶναι ὑποχρεωμένος νά τήν παραχωρεῖ τμηματικά σέ

τρίτα πρόσωπα, δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σημασία οὔτε γιά τόν ποιοτικό (ὅτι δηλ. πρόκειται γενικά γιά ὑπεραξία) οὔτε γιά τόν ποσοτικό (μέ τήν ἔννοια τοῦ μεγέθους) καθορισμό τῆς ὑπεραξίας πού προσθέτει ὁ μισθωτός ἐργάτης. Εἶναι ἀξία, ὅπως καί κάθε ἄλλο ἀξιακό μέρος τοῦ προϊόντος, διαφέρει ὅμως κατά τό ὅτι ὁ ἐργάτης δέν ἔχει εἰσπράξει κι οὔτε εἰσπράττει κατοπινά ἕνα ἰσοδύναμο γι' αὐτήν, ἀλλά τήν ἀξία αὐτή τήν ἰδιοποιεῖται ὁ κεφαλαιοκράτης χωρίς κανένα ἰσοδύναμο. Ἡ συνολική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας πού ἔχει ξοδέψει ὁ ἐργάτης κατά τήν παραγωγή του· ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς συνολικῆς ἀξίας καθορίζεται ἀπό τό ὅτι εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, δηλαδή ἀποτελεῖ ἰσοδύναμο γι' αὐτόν. Ἔτσι καθορίζεται μέ ἀναγκαιότητα καί τό δεύτερο μέρος, ἡ ὑπεραξία, εἶναι δηλ. ἴση μέ τή συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος πλήν τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας πού ἀποτελεῖ ἰσοδύναμο τοῦ μισθοῦ ἐργασίας· ἑπομένως, εἶναι ἴση μέ τό πλεόνασμα τῆς καινούργιας ἀξίας πού ἔχει δημιουργηθεῖ κατά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος πάνω ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας πού περιέχεται στό ἐμπόρευμα καί πού εἶναι ἴσο μέ τό ἰσοδύναμο τοῦ μισθοῦ ἐργασίας.

2) Ὅ,τι ἰσχύει γιά τό ἐμπόρευμα πού παράγεται σέ μιά μεμονωμένη βιομηχανική ἐπιχείρηση ἀπό κάθε ξεχωριστό ἐργάτη, ἰσχύει καί γιά τό χρονιάτικο προϊόν ὅλων μαζί τῶν κλάδων παραγωγῆς. Ὅ,τι ἰσχύει γιά τήν ἡμερήσια ἐργασία ἑνός ἀτομικοῦ ἐργάτη παραγωγοῦ, ἰσχύει καί γιά ὅλη τή χρονιάτικη ἐργασία πού ρευστοποιήθηκε ἀπ' ὅλη τήν παραγωγική ἐργατική τάξη. Αὐτή «παγιώνει» (πρόκειται γιά ἔκφραση τοῦ Σμίθ) στό χρονιάτικο προϊόν μιά συνολική ἀξία πού καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ξοδεμένης χρονιάτικης ἐργασίας, κι αὐτή ἡ συνολική ἀξία χωρίζεται σ' ἕνα μέρος, πού καθορίζεται ἀπό τό κομμάτι ἐκεῖνο τῆς χρονιάτικης ἐργασίας, μέ τήν ὁποία ἡ ἐργατική τάξη δημιουργεῖ ἕνα ἰσοδύναμο τοῦ χρονιάτικου μισθοῦ της, στήν πραγματικότητα δημιουργεῖ αὐτό τόν ἴδιο τό μισθό· καί σέ ἕνα ἄλλο μέρος, πού καθορίζεται ἀπό τήν πρόσθετη χρονιάτικη ἐργασία, μέ τήν ὁποία ὁ ἐργάτης δημιουργεῖ μιάν ὑπεραξία γιά τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ἡ χρονιάτικη νεοδημιουργημένη ἀξία πού περιέχεται στό χρονιάτικο προϊόν ἀποτελεῖται λοιπόν μόνο ἀπό δυό στοιχεῖα, ἀπό τό ἰσοδύναμο τοῦ χρονιάτικου μισθοῦ πού πῆρε ἡ ἐργατική τάξη καί ἀπό τή χρονιάτικη ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ γιά τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ὁ χρονιάτικος μισθός ὅμως ἀποτελεῖ τό εἰσόδημα τῆς ἐργατικῆς τάξης, καί τό χρονιάτικο ποσό τῆς ὑπεραξίας — τό εἰσόδημα τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν· ὥστε καί τά δυό μαζί ἀποτελοῦν (κι ἡ ἄποψη αὐτή εἶναι σωστή ὅταν πρόκειται γιά τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή) τά σχετικά μερτικά ἀπό τό χρονιάτικο καταναλωτικό ἀπόθεμα καί πραγματοποιοῦνται μ' αὐτό. Κι ἔτσι δέ μένει πουθενά θέση γιά τή σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, γιά τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου πού λειτουργεῖ μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς. Ὅτι ὅμως ὅλα τά μέρη τῆς ἐμπορευματικῆς ἀξίας, πού λειτουργοῦν σάν εἰσόδημα, συμπίπτουν μέ τό χρονιάτικο προϊόν ἐργασίας, πού προορίζεται γιά τό κοι-

νωνικό απόθεμα κατανάλωσης, αυτό τό λέει ρητά ὁ Σμίθ στήν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου του: «Σκοπός αὐτῶν τῶν πρώτων τεσσάρων βιβλίων εἶναι νά ἐξηγήσουν σέ τί συνίσταται γενικά τό εἰσόδημα τοῦ λαοῦ, ἤ ποιά ἦταν ἡ φύση τοῦ ἀποθέματος, πού... πρόσφερε (supplied) τή χρονιάτικη κατανάλωσή του» (σελ. 12).Καί ἀπό τήν πρώτη κιόλας φράση τῆς εἰσαγωγῆς μᾶς λέει: «Ἡ χρονιάτικη ἐργασία κάθε ἔθνους εἶναι τό ἀπόθεμα, πού ἐφοδιάζει τό ἔθνος ἀρχικά μέ ὅλα τά μέσα συντήρησης... πού καταναλίσκει στή διάρκεια τοῦ ἔτους καί πού ἀποτελοῦνται πάντα ἀπό τό ἄμεσο προϊόν αὐτῆς τῆς ἐργασίας, ἤ ἀπό τά εἴδη πού ἀγοράζονται ἀπό ἄλλα ἔθνη μ' αὐτό τό προϊόν» (σελ. 11).

Τό πρῶτο λάθος τοῦ Α. Σμίθ συνίσταται στό ὅτι ταυτίζει τήν *ἀξία* τοῦ χρονιάτικου *προϊόντος* μέ τή χρονιάτικη *νεοδημιουργημένη ἀξία*. Ἡ τελευταία εἶναι προϊόν *μόνο* τῆς ἐργασίας τοῦ χρόνου πού ἔληξε· τό πρῶτο περιλαβαίνει ἐκτός ἀπ' αὐτήν καί ὅλα τά ἀξιακά στοιχεῖα πού ἔχουν καταναλωθεῖ γιά τήν παραγωγή τοῦ χρονιάτικου προϊόντος, *ἀλλά ἔχουν παραχθεῖ τόν προηγούμενο χρόνο ἤ ἐνμέρει καί σέ χρόνια ἀκόμα πιό παρωχημένα:* μέσα παραγωγῆς, πού ἡ ἀξία τους ἁπλῶς *ἐπανεμφανίζεται* — πού, ὡς πρός τήν ἀξία τους, δέν ἔχουν οὔτε παραχθεῖ οὔτε ἀναπαραχθεῖ ἀπό τήν ἐργασία πού ἔχει δαπανηθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ τελευταίου χρόνου. Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς σύγχυσης ὁ Α. Σμίθ βγάζει ἀπό τή μέση τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πού ἀποτελεῖται ἀπό σταθερό κεφάλαιο. Ἡ ἴδια ἡ σύγχυση ὀφείλεται σέ μιάν ἄλλη πλάνη τῆς θεμελιακῆς του ἀντίληψης: δέ διακρίνει τό διπλό χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας: τῆς ἐργασίας πού σάν ξόδεμα ἐργατικῆς δύναμης δημιουργεῖ ἀξία, καί τῆς ἐργασίας πού σάν συγκεκριμένη, ὠφέλιμη ἐργασία δημιουργεῖ ἀντικείμενα χρήσης (ἀξίες χρήσης). Τό συνολικό ἄθροισμα τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγονται κάθε χρόνο, ἐπομένως *ὅλο τό χρονιάτικο προϊόν,* εἶναι προϊόν τῆς *ὠφέλιμης* ἐργασίας πού ἔδρασε τόν τελευταῖο χρόνο· ὅλα αὐτά τά ἐμπορεύματα ὑπάρχουν μόνον ἐπειδή ἐργασία χρησιμοποιημένη κοινωνικά ξοδεύτηκε σ' ἕνα πολυδιακλαδωμένο σύστημα ὠφέλιμων εἰδῶν ἐργασίας: μόνον ἔτσι ἔχει διατηρηθεῖ στή συνολική τους ἀξία ἡ ἀξία τῶν καταναλωμένων στήν παραγωγή τους μέσων παραγωγῆς, πού ἐπανεμφανίζεται μέ καινούργια μορφή. Ἑπομένως τό συνολικό *χρονιάτικο προϊόν* εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς *ὠφέλιμης* ἐργασίας πού ἔχει ξοδευτεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους· ἀπό τήν *ἀξία* ὅμως τοῦ χρονιάτικου *προϊόντος* μόνο ἕνα μέρος ἔχει δημιουργηθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους· τό μέρος αὐτό εἶναι ἡ χρονιάτικη *νεοδημιουργημένη ἀξία* [Wertprodukt] πού παρασταίνει τό σύνολο τῆς ἐργασίας πού ρευστοποιήθηκε κατά τή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ ἔτους.

Ὅταν λοιπόν στήν περικοπή πού τώρα δά παραθέσαμε ὁ Α. Σμίθ λέει: «Ἡ χρονιάτικη ἐργασία κάθε ἔθνους εἶναι τό ἀπόθεμα, πού ἐφοδιάζει τό ἔθνος ἀρχικά μέ ὅλα τά μέσα συντήρησης, πού καταναλώνει στή διάρκεια τοῦ ἔτους κτλ.», στέκει μονόπλευρα στήν ἄποψη τῆς ἁπλῶς ὠφέλιμης ἐργασίας, πού χωρίς ἀμφιβολία ἔδοσε σέ ὅλα αὐτά τά μέσα συντήρησης τήν καταναλώσιμη μορφή τους. Ξεχνάει ὅμως πώς αὐτό ἦταν ἀδύνατο χωρίς τή συνδρομή τῶν μέσων ἐργασίας καί τῶν ἀντικειμένων ἐργασίας πού ἔχουν κληρονομηθεῖ ἀπό προηγούμενα χρόνια, καί πώς ἑπομένως, ἄν ἡ «χρονιάτικη ἐργασία» δημιούργησε ἀξία, δέ θά πεῖ καθόλου πώς δημιούργησε ὅλη τήν ἀξία τοῦ προϊόντος πού ἔχει κατασκευάσει· ξεχνάει πώς ἡ νεοδημιουργημένη ἀξία εἶναι μικρότερη ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος.

Ἄν δέν μποροῦμε νά κατηγορήσουμε τόν Α. Σμίθ πώς στήν ἀνάλυση αὐτή ἔχει προχωρήσει μόνο τόσο, ὅσο καί ὅλοι οἱ διάδοχοί του (μόλο πού στούς φυσιοκράτες κιόλας ὑπῆρχε κάποια ἀρχή σωστῆς λύσης τοῦ ζητήματος), ὡστόσο χάνεται σέ συνέχεια μέσα σ' ἕνα χάος καί μάλιστα κυρίως ἐπειδή ἡ «ἐσώτερη» ἀντίληψή του γιά τήν ἐμπορευματική ἀξία γενικά συγκρούεται ὁλοένα μέ τίς ἐξώτερές του ἀντιλήψεις πού ἐπικρατοῦν σ' αὐτόν σέ πλάτος, ἐνῶ τό ἐπιστημονικό του ἔνστικτο ἀπό καιρό σέ καιρό ἀφήνει νά προβάλει πάλι ἡ ἐσώτερη ἄποψη.

———

4. *Κεφάλαιο καί εἰσόδημα γιά τόν Α. Σμίθ.*

Τό μέρος τῆς ἀξίας κάθε ἐμπορεύματος (ἑπομένως καί τοῦ χρονιάτικου προϊόντος), πού ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἰσοδύναμο τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, εἶναι ἴσο μέ τό κεφάλαιο πού προκατάβαλε ὁ κεφαλαιοκράτης γιά τό μισθό ἐργασίας, δηλ. εἶναι ἴσο μέ τό μεταβλητό συστατικό τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ του κεφαλαίου. Αὐτό τό συστατικό τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας τό ξαναπαίρνει ὁ κεφαλαιοκράτης μέσω ἑνός νεοδημιουργημένου συστατικοῦ τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος πού παράγουν οἱ μισθωτοί ἐργάτες. Τό μεταβλητό κεφάλαιο προκαταβάλλεται μέ διάφορους τρόπους: εἴτε ὁ κεφαλαιοκράτης πληρώνει σέ χρῆμα στόν ἐργάτη τό μερτικό του ἀπό ἕνα προϊόν, πού δέν εἶναι ἀκόμα ἕτοιμο γιά πούληση, ἤ πού, ἐνῶ εἶναι ἕτοιμο γιά πούληση, δέν ἔχει ὅμως ἀκόμα πουληθεῖ ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη· εἴτε ὁ κεφαλαιοκράτης πληρώνει τόν ἐργάτη μέ τό χρῆμα πού εἰσέπραξε κιόλας ἀπό τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος πού ἔχει παραγάγει ὁ ἐργάτης, εἴτε ἀκόμα ὁ κεφαλαιοκράτης πληρώνει τόν ἐργάτη μέ χρῆμα πού τό πῆρε προκαταβολικά μέ πίστωση — σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ὁ κεφαλαιοκράτης ξοδεύει μεταβλητό κεφάλαιο, πού κυλάει στά χέρια τῶν ἐργατῶν μέ μορφή χρήματος, καί σέ ἀντάλλαγμα κατέχει τό ἰσοδύναμο αὐτῆς τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας στό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων του, μέ τό ὁποῖο ὁ ἐργάτης ἔχει ξαναπαραγάγει τό μερτικό πού παίρνει ἀπό τή συνολική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, μ' ἄλλα λόγια, τό μέρος μέ τό ὁποῖο ἔχει παραγάγει τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ του. Ὁ κεφαλαιοκράτης, ἀντί τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας νά τό δόσει στόν ἐργάτη στή φυσική μορφή τοῦ προϊόντος πού παρήγαγε ὁ ἴδιος, τοῦ τό πληρώνει σέ χρῆμα. Ἑπομένως, γιά τόν κεφαλαιοκράτη τό μεταβλητό συστατικό τῆς προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας του ὑπάρχει τώρα μέ τή μορφή ἐμπορεύματος, ἐνῶ ὁ ἐργάτης ἔχει πάρει τό ἰσοδύναμο γιά τήν πουλημένη ἐργατική του δύναμη μέ μορφή χρήματος.

Ἐνῶ λοιπόν τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει προκαταβάλει ὁ κεφαλαιοκράτης καί πού ἔχει μετατραπεῖ σέ μεταβλητό κεφάλαιο μέ τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης, λειτουργεῖ μέσα στό προτσές τῆς παραγωγῆς σάν δρῶσα ἐργατική δύναμη, καί ἐνῶ μέ τό ξόδεμα αὐτῆς τῆς δύναμης τό μέρος αὐτό τοῦ κεφαλαίου παράγεται ξανά, δηλ. ἀναπαράγεται — ἐπομένως, ἔχουμε ἀναπαραγωγή, δηλαδή καινούργια παραγωγή προκαταβλημένης κεφαλαιακῆς ἀξίας! — σάν καινούργια ἀξία μέ μορφή ἐμπορεύματος, ὁ ἐργάτης ξοδεύει τήν ἀξία ἤ τήν τιμή τῆς πουλημένης ἐργατικῆς δύναμής του σέ μέσα συντήρησης, σέ μέσα ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Ἕνα χρηματικό ποσό ἴσο μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο ἀποτελεῖ τό ἔσοδό του, ἐπομένως τό εἰσόδημά του, πού βαστάει μόνο τόσο, ὅσον καιρό εἶναι σέ θέση νά πουλάει τήν ἐργατική του δύναμη στόν κεφαλαιοκράτη.

Τό ἐμπόρευμα τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη — ἡ ἴδια ἡ ἐργατική του δύναμη — λειτουργεῖ σάν ἐμπόρευμα μόνον ἐφόσον ἐνσωματώνεται στό κεφάλαιο τοῦ κεφαλαιοκράτη, δηλ. λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο· ἀπό τήν ἄλλη, τό κεφάλαιο τοῦ κεφαλαιοκράτη, πού ξοδεύτηκε σάν χρηματικό κεφάλαιο γιά τήν ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης, λειτουργεῖ σάν εἰσόδημα στά χέρια τοῦ πουλητῆ τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη.

Ἐδῶ περιπλέκονται διάφορα προτσές κυκλοφορίας καί παραγωγῆς, πού δέν τά ξεχωρίζει ὁ Α. Σμίθ.

Πρῶτο. Πράξεις πού ἀνήκουν στό προτσές *κυκλοφορίας*. Ὁ ἐργάτης πουλάει τό ἐμπόρευμά του — τήν ἐργατική δύναμη — στόν κεφαλαιοκράτη· τό χρῆμα μέ τό ὁποῖο τό ἀγοράζει ὁ κεφαλαιοκράτης ἀποτελεῖ γι' αὐτόν χρῆμα πού τοποθετεῖται γιά ν' ἀξιοποιηθεῖ, δηλ. χρηματικό κεφάλαιο· δέν ἔχει ξοδευτεῖ, ἀλλά προκαταβληθεῖ. (Αὐτή εἶναι ἡ πραγματική ἔννοια τῆς «προκαταβολῆς» — τῆς avance τῶν φυσιοκρατῶν — τελείως ἀνεξάρτητα ἀπό ποῦ παίρνει ὁ ἴδιος ὁ κεφαλαιοκράτης τό χρῆμα. Γιά τόν κεφαλαιοκράτη προκαταβλημένη εἶναι κάθε ἀξία πού τήν πληρώνει μέ σκοπό τό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἀδιάφορο ἄν ἡ πληρωμή γίνεται προκαταβολικά ἤ post festum [ἐκ τῶν ὑστέρων]. Προκαταβάλλεται στό ἴδιο τό προτσές τῆς παραγωγῆς.) Ἐδῶ γίνεται ἁπλῶς αὐτό πού γίνεται σέ κάθε πούληση ἐμπορεύματος: ὁ πουλητής δίνει μιάν ἀξία χρήσης (ἐδῶ τήν ἐργατική δύναμη) καί παίρνει τήν ἀξία της (πραγματοποιεῖ τήν τιμή της) σέ χρῆμα· ὁ ἀγοραστής δίνει τό χρῆμα του καί παίρνει σέ ἀντάλλαγμα τό ἴδιο τό ἐμπόρευμα — ἐδῶ τήν ἐργατική δύναμη.

Δεύτερο. Στό προτσές *παραγωγῆς* ἡ ἀγορασμένη ἐργατική δύναμη ἀποτελεῖ τώρα μέρος τοῦ λειτουργοῦντος κεφαλαίου, καί ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης λειτουργεῖ ἐδῶ μόνο σάν μιά ἰδιαίτερη φυσική μορφή αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, διαφορετική ἀπό τά στοιχεῖα του ἐκεῖνα πού ὑπάρχουν μέ τή φυσική μορφή μέσων παραγωγῆς. Κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές ὁ ἐργάτης, ξοδεύοντας τήν ἐργατική του δύναμη, προσθέτει στά μέσα παραγωγῆς πού μετατρέπει σέ προϊόν μιά ἀξία ἴση μέ τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς του δύναμης (δέν παίρνουμε ὑπόψη τήν ὑπεραξία)· ἀναπαράγει δηλ. γιά τόν κεφαλαιοκράτη μέ ἐμπορευματική μορφή τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου του πού ὁ κεφαλαιοκράτης τοῦ ἔχει προκαταβάλει ἤ πού πρόκειται νά τοῦ προκαταβάλει σάν μισθό ἐργασίας· τοῦ παράγει ἕνα ἰσοδύναμο αὐτοῦ τοῦ μισθοῦ, δηλαδή παράγει γιά τόν κεφαλαιοκράτη τό κεφάλαιο πού ὁ κεφαλαιοκράτης μπορεῖ νά τό «προκαταβάλει» ξανά γιά τήν ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης.

Τρίτο. Ἄρα, κατά τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος ἕνα μέρος τῆς τιμῆς πούλησής του ἀναπληρώνει γιά τόν κεφαλαιοκράτη τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβάλει καί ἔτσι τοῦ δίνει τή δυνατότητα νά ξαναγοράσει ἐργατική δύναμη, ὅπως δίνει στόν ἐργάτη τή δυνατότητα νά τήν ξαναπουλήσει.

Σ' ὅλες τίς ἀγορές καί πουλήσεις ἐμπορευμάτων — ἐφόσον ἐξετάζονται μόνο αὐτές οἱ ἴδιες οἱ συναλλαγές — δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σημασία τί ἀπογίνεται στά χέρια τοῦ πουλητῆ τό χρῆμα πού ἔχει εἰσπράξει γιά τό ἐμπόρευμά του καί τί ἀπογίνεται στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ τό εἶδος χρήσης πού ἀγόρασε. Ἐφόσον λοιπόν πρόκειται ἁπλῶς γιά τό προτσές κυκλοφορίας, δέν ἔχει ἐπίσης ἀπολύτως καμιά σημασία τό γεγονός ὅτι ἡ ἐργατική δύναμη πού ἀγόρασε ὁ κεφαλαιοκράτης ἀναπαράγει γι' αὐτόν κεφαλαιακή ἀξία καί ὅτι ἀπό τήν ἄλλη τό χρῆμα πού ἔχει εἰσπράξει ὁ ἐργάτης σάν τιμή πούλησης τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἀποτελεῖ γι' αὐτόν εἰσόδημα. Τό μέγεθος τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορικοῦ εἴδους τοῦ ἐργάτη, δηλ. τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, δέ θίγεται οὔτε ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ γι' αὐτόν «εἰσόδημα», οὔτε ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ χρήση τοῦ ἐμπορικοῦ του εἴδους ἀπό μέρους τοῦ ἀγοραστῆ ἀναπαράγει γι' αὐτόν τόν ἀγοραστή κεφαλαιακή ἀξία.

Ἐπειδή ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης — δηλ. ἡ ἀντίστοιχη τιμή πούλησης αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος — καθορίζεται ἀπό τήν ἀναγκαία γιά τήν ἀναπαραγωγή της ποσότητα ἐργασίας, αὐτή ὅμως ἡ ἴδια ἡ ποσότητα ἐργασίας καθορίζεται ἐδῶ ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας, πού εἶναι ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή τῶν ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης τοῦ ἐργάτη, δηλ. ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τή συντήρηση τῆς ζωῆς του, γιά τό λόγο αὐτό ὁ μισθός ἐργασίας μετατρέπεται σέ εἰσόδημα, ἀπό τό ὁποῖο πρέπει νά ζήσει ὁ ἐργάτης.

Εἶναι ὁλότελα λαθεμένο αὐτό πού λέει ὁ Α. Σμίθ (σελ. 223): «*Τό μέρος τοῦ κεφαλαίου* πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τή συντήρηση παραγωγικῆς ἐργασίας... ἀφοῦ ἔχει ἐκπληρώσει γι' αὐτόν» (γιά τόν κεφαλαιοκράτη) «τή λειτουργία τοῦ κεφαλαίου... ἀποτελεῖ εἰσόδημα γι' αὐτούς» (γιά τούς ἐργάτες). Τό *χρῆμα*, μέ τό ὁποῖο ὁ κεφαλαιοκράτης πληρώνει τήν ἐργατική δύναμη πού ἀγοράζει, «ἐκπληρώνει γι' αὐτόν τή λειτουργία κεφαλαίου», ἐφόσον μ' αὐτό τόν τρόπο ἑνώνει τήν ἐργατική δύναμη μέ τά πραγμάτινα συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου του, καί ἐφόσον μόνο ἔτσι δίνει γενικά τή δυνατότητα στό κεφάλαιό του νά λειτουργήσει σάν παραγωγικό κεφάλαιο. Ἄς κάνουμε τό διαχωρισμό: Ἡ ἐργατική δύναμη στά χέρια τοῦ ἐργάτη εἶναι *ἐμπόρευμα*, ὄχι κεφάλαιο, καί ἀποτελεῖ γι' αὐτόν εἰσόδημα, ἐφόσον μπορεῖ νά ἐπαναλαβαίνει διαρκῶς τήν πούλησή της· *ὕστερα* ἀπό τήν πούλησή της λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη, κατά τή

διάρκεια τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές παραγωγῆς. Ἐδῶ ἡ ἐργατική δύναμη χρησιμεύει κατά δυό τρόπους: στά χέρια τοῦ ἐργάτη — σάν ἐμπόρευμα πού πουλιέται στήν ἀξία του· στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη πού τήν ἀγόρασε — σάν δύναμη πού παράγει ἀξία καί ἀξία χρήσης. Τό χρῆμα ὅμως πού παίρνει ὁ ἐργάτης ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη, τό παίρνει μόνον ἀφοῦ τοῦ ἔχει παραχωρήσει πρῶτα τή χρήση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, ἀφοῦ ἡ ἐργατική δύναμη ἔχει πραγματοποιηθεῖ πιά σάν ἀξία τοῦ προϊόντος ἐργασίας. Ὁ κεφαλαιοκράτης κρατάει στό χέρι αὐτή τήν ἀξία, προτοῦ τήν πληρώσει. Ἑπομένως, αὐτό πού λειτουργεῖ δυό φορές δέν εἶναι τό χρῆμα: πρῶτα σάν χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί ἔπειτα σάν μισθός ἐργασίας. Ἀλλά αὐτό πού λειτουργεῖ δυό φορές εἶναι ἡ ἐργατική δύναμη: πρῶτο, σάν *ἐμπόρευμα* κατά τήν πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης (κατά τόν καθορισμό τοῦ μισθοῦ πού πρέπει νά πληρωθεῖ τό χρῆμα δρᾶ ἁπλῶς σάν ἰδεατό μέτρο ἀξίας, ὁπότε δέ χρειάζεται καθόλου νά ὑπάρχει στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη)· δεύτερο, στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ὅπου λειτουργεῖ στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη σάν *κεφάλαιο*, δηλ. σάν στοιχεῖο πού δημιουργεῖ ἀξία χρήσης καί ἀξία. Ἔχει κιόλας δόσει μέ τή μορφή ἐμπορεύματος τό ἰσοδύναμο πού πρέπει νά πληρωθεῖ στόν ἐργάτη προτοῦ ὁ κεφαλαιοκράτης τό πληρώσει μέ χρηματική μορφή στόν ἐργάτη. Ἔτσι ὁ ἐργάτης δημιουργεῖ ὁ ἴδιος τό ἀπόθεμα μέσων πληρωμῆς, ἀπό τό ὁποῖο τόν πληρώνει ὁ κεφαλαιοκράτης. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι ὅλο.

Τό χρῆμα πού παίρνει ὁ ἐργάτης τό ξοδεύει γιά νά διατηρεῖ τήν ἐργατική του δύναμη, δηλαδή — ἄν ἐξετάσουμε τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τήν τάξη τῶν ἐργατῶν στό σύνολό τους — γιά νά διατηρεῖ γιά τόν κεφαλαιοκράτη τό ὄργανο, χάρη στό ὁποῖο καί μόνο μπορεῖ νά παραμένει κεφαλαιοκράτης.

Ἔτσι, ἡ ἀδιάκοπη ἀγοραπωλησία τῆς ἐργατικῆς δύναμης διαιωνίζει, ἀπό τή μιά μεριά, τήν ἐργατική δύναμη σάν στοιχεῖο τοῦ κεφαλαίου, πράγμα πού κάνει τό κεφάλαιο νά ἐμφανίζεται σάν δημιουργός ἐμπορευμάτων, εἰδῶν χρήσης, πού ἔχουν ἀξία, πράγμα πού ἔχει ἐπίσης σάν ἀποτέλεσμα τό μέρος τοῦ κεφαλαίου, πού ἀγοράζει τήν ἐργατική δύναμη, ν' ἀποκατασταίνεται διαρκῶς μέ τό ἴδιο προϊόν τῆς ἐργατικῆς δύναμης, δηλ. ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης δημιουργεῖ διαρκῶς τό μέρος τοῦ κεφαλαίου ἀπό τό ὁποῖο πληρώνεται. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ συνεχής πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης γίνεται διαρκῶς ἀνανεούμενη πηγή συντήρησης τῆς ζωῆς τοῦ ἐργάτη, ἔτσι πού ἡ ἐργατική του δύναμη ἐμφανίζεται σάν ἡ περιουσία, χάρη στήν ὁποία εἰσπράττει τό εἰσόδημα μέ τό ὁποῖο ζεῖ. Εἰσόδημα στήν περίπτωση αὐτή δέ σημαίνει παρά ἰδιοποίηση ἀξιῶν πού πραγματοποιεῖται χάρη στή διαρκῶς ἐπαναλαβαινόμενη πούληση ἑνός ἐμπορεύματος (τῆς ἐργατικῆς δύναμης). Οἱ ἀξίες πού ἀποχτιοῦνται μ' αὐτό τόν τρόπο χρησιμεύουν μόνο γιά τή διαρκῆ ἀναπαραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος πού πρόκειται νά πουληθεῖ. Καί ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ὁ Α. Σμίθ ἔχει δίκιο νά λέει πώς τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πού δημιουργεῖ ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης, γιά τό

ὁποῖο ὁ κεφαλαιοκράτης τοῦ πληρώνει ἕνα ἰσοδύναμο μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, γίνεται πηγή εἰσοδήματος γιά τόν ἐργάτη. Αὐτό ὅμως δέν ἀλλάζει οὔτε τή φύση οὔτε τό μέγεθος αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς δέν ἀλλάζει ἀπό τό γεγονός ὅτι λειτουργοῦν σάν κεφαλαιακές ἀξίες, ὅπως δέν ἀλλάζει ἡ φύση ἤ τό μέγεθος μιᾶς εὐθείας γραμμῆς ἀπό τό γεγονός ὅτι χρησιμεύει σάν βάση ἑνός τριγώνου ἤ σάν διάμετρος μιᾶς ἔλλειψης. Ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἐξακολουθεῖ νά καθορίζεται ἐξίσου ἀνεξάρτητα, ὅπως ἀκριβῶς καί ἡ ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς. Τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος δέν *ἀποτελεῖται* ἀπό εἰσόδημα σάν ἕνας ἀπό τούς αὐτοτελεῖς παράγοντες πού τό σχηματίζουν, οὔτε *ἀναλύεται* τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας σέ εἰσόδημα. Τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ διαρκῶς ἀναπαραγόμενη ἀπό τόν ἐργάτη καινούργια ἀξία ἀποτελεῖ γι' αὐτόν πηγή εἰσοδήματος — δέ σημαίνει ἀντίστροφα πώς τό εἰσόδημά του ἀποτελεῖ συστατικό μέρος τῆς καινούργιας ἀξίας πού δημιουργεῖ. Τό μέγεθος τοῦ μερτικοῦ πού τοῦ πληρώνεται ἀπό τή νεοπαραγμένη ἀπ' αὐτόν ἀξία καθορίζει τό μέγεθος τῆς ἀξίας τοῦ εἰσοδήματός του καί ὄχι ἀντίστροφα. Τό γεγονός ὅτι αὐτό τό μέρος τῆς καινούργιας ἀξίας ἀποτελεῖ γι' αὐτόν εἰσόδημα — δείχνει ἁπλῶς τί γίνεται τό μέρος αὐτό, δείχνει τό χαρακτήρα τῆς χρησιμοποίησής του, καί δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό σχηματισμό του, ὅπως δέν ἔχει καμιά σχέση μέ ὁποιοδήποτε σχηματισμό ἀξίας. Ὅταν εἰσπράττω κάθε ἑβδομάδα δέκα τάληρα, τό γεγονός αὐτῆς τῆς βδομαδιάτικης εἴσπραξης δέν ἀλλάζει οὔτε τήν ἀξιακή *φύση* τῶν δέκα ταλήρων, οὔτε τό ἀξιακό τους *μέγεθος*. Ὅπως ἡ ἀξία κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος, ἔτσι καί ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαία γιά τήν ἀναπαραγωγή της· τό γεγονός ὅτι ἡ ποσότητα αὐτή ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν ἀναγκαίων μέσων συντήρησης τοῦ ἐργάτη, δηλ. εἶναι ἴση μέ τήν ἐργασία τήν ἀναγκαία γιά τήν ἀναπαραγωγή τῶν ἴδιων τῶν ὅρων τῆς ζωῆς του, ἀποτελεῖ ἰδιομορφία αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος (τῆς ἐργατικῆς δύναμης), δέν ἀποτελεῖ ὅμως μεγαλύτερη ἰδιομορφία ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἀξία τῶν ὑποζυγίων καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν μέσων συντήρησης πού εἶναι ἀναγκαῖα γιά τή συντήρησή τους, δηλ. ἀπό τή μάζα τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή αὐτῶν τῶν μέσων συντήρησης.

Ὅλο ὅμως τό κακό τό προκαλεῖ ἐδῶ γιά τόν Α. Σμίθ ἡ κατηγορία «revenue» [«εἰσόδημα»]. Τά διάφορα εἴδη εἰσοδημάτων ἀποτελοῦν γι' αὐτόν τά «component parts», τά συστατικά μέρη τῆς κάθε χρόνο παραγόμενης, νεοδημιουργημένης ἐμπορευματικῆς ἀξίας, ἐνῶ ἀντίθετα τά δυό μέρη, στά ὁποῖα χωρίζεται αὐτή ἡ ἐμπορευματική ἀξία, ἀποτελοῦν πηγές εἰσοδήματος *γιά τόν κεφαλαιοκράτη*. — τό ἰσοδύναμο τοῦ μεταβλητοῦ του κεφαλαίου, πού ἔχει προκαταβάλει μέ χρηματική μορφή γιά τήν ἀγορά τῆς ἐργασίας, καί τό ἄλλο μέρος τῆς ἀξίας, πού ἐπίσης τοῦ ἀνήκει, μά πού δέν τοῦ στοίχισε τίποτα, τήν ὑπεραξία. Τό ἰσοδύναμο τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου προκαταβάλλεται ξανά γιά ἐργα-

τική δύναμη καί ἀποτελεῖ ἔτσι εἰσόδημα γιά τόν ἐργάτη μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ του ἐργασίας. Τό ἄλλο μέρος, ἡ ὑπεραξία, ἐπειδή δέν ἔχει ν' ἀναπληρώσει καμιά προκαταβολή κεφαλαίου τοῦ κεφαλαιοκράτη, μπορεῖ νά ξοδευτεῖ ἀπ' αὐτόν σέ εἴδη κατανάλωσης (ἀναγκαῖα καί πολυτελείας), νά καταναλωθεῖ ἀπ' αὐτόν σάν εἰσόδημα, ἀντί ν' ἀποτελέσει κάποιου εἴδους κεφαλαιακή ἀξία. Προϋπόθεση αὐτοῦ τοῦ εἰσοδήματος εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐμπορευματική ἀξία, καί τά συστατικά του μέρη ξεχωρίζουν μεταξύ τους γιά τόν κεφαλαιοκράτη μόνον ἐφόσον ἀποτελοῦν εἴτε ἰσοδύναμο *γιά*, εἴτε περίσσεμα *πάνω* ἀπό τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβάλει. Καί τά δυό δέν ἀποτελοῦνται παρά μόνο ἀπό ἐργατική δύναμη πού δαπανήθηκε κατά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος, ἀπό ἐργατική δύναμη πού ρευστοποιήθηκε σέ ἐργασία. Ἀποτελοῦνται ἀπό δαπάνη, ὄχι ἀπό εἰσόδημα ἤ revenue — ἀπό δαπάνη ἐργασίας.

Ὕστερα ἀπ' αὐτό τό quid pro quo [ἄλλα ἀντ' ἄλλου], ὅπου τό εἰσόδημα γίνεται ἡ πηγή τῆς ἐμπορευματικῆς ἀξίας, ἀντί ἡ ἐμπορευματική ἀξία νά γίνει ἡ πηγή τοῦ εἰσοδήματος, ἐμφανίζεται τώρα ἡ ἐμπορευματική ἀξία σάν «ν' ἀποτελεῖται» ἀπό τά διάφορα εἴδη εἰσοδημάτων. Τά εἰσοδήματα αὐτά καθορίζονται ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπ' τ' ἄλλο, καί μέ τήν πρόσθεση τῆς συνολικῆς ἀξίας αὐτῶν τῶν εἰσοδημάτων καθορίζεται ἡ συνολική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Γεννιέται ὅμως τό ἐρώτημα, πῶς καθορίζεται ἡ ἀξία τοῦ καθενός ἀπ' αὐτά τά εἰσοδήματα, ἀπό τά ὁποῖα πρόκειται νά προκύψει ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος; Γιά τό μισθό ἐργασίας ὁ καθορισμός αὐτός εἶναι δυνατός, ἐπειδή ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματός του, τῆς ἐργατικῆς δύναμης, καί ἡ ἀξία αὐτή μέ τή σειρά της μπορεῖ νά καθοριστεῖ (ὅπως μπορεῖ νά καθοριστεῖ ἡ ἀξία κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος) μέ τήν ἐργασία πού εἶναι ἀναγκαία γιά τήν ἀναπαραγωγή αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος. Ἀλλά ἡ ὑπεραξία, ἤ γιά τόν Σμίθ μάλλον οἱ δυό μορφές της, τό κέρδος καί ἡ γαιοπρόσοδος, πῶς μποροῦν νά καθοριστοῦν; Ἐδῶ περιορίζεται ἁπλῶς σέ κούφια φλυαρία. Ὁ Α. Σμίθ πότε περιγράφει τό μισθό ἐργασίας καί τήν ὑπεραξία (ἤ ἀντίστοιχα τό μισθό ἐργασίας καί τό κέρδος) σάν τά συστατικά μέρη, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, καί ἀντίστοιχα ἡ τιμή του, πότε, καί συχνά χωρίς νά πάρει ἄλλη ἀνάσα, τά παρουσιάζει σάν τά μέρη, στά ὁποῖα «ἀναλύεται» (resolves itself) ἡ τιμή τοῦ ἐμπορεύματος· πράγμα ὅμως πού σημαίνει ἀντίστροφα πώς ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι τό πρωταρχικά δοσμένο καί πώς διάφορα μέρη αὐτῆς τῆς δοσμένης ἀξίας περιέρχονται μέ τή μορφή διάφορων εἰσοδημάτων σέ διάφορα πρόσωπα πού συμμετέχουν στό προτσές παραγωγῆς. Αὐτό δέν εἶναι καθόλου ταυτόσημο μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ ἀξία ἀποτελεῖται ἀπό τά τρία αὐτά «συστατικά». Ὅταν καθορίζω μόνος μου τό μέγεθος τριῶν διάφορων εὐθειῶν γραμμῶν καί ὕστερα, χρησιμοποιώντας αὐτές τίς τρεῖς γραμμές σάν «συστατικά», σχηματίζω μιά τέταρτη εὐθεία γραμμή, ἴση μέ τό μέγεθος τοῦ ἀθροίσματος τῶν τριῶν, ἡ διαδικασία αὐτή δέν εἶναι καθόλου ἡ ἴδια μέ τήν ἀντίθετη περίπτωση,

πού ἔχω μπροστά μου μιά δοσμένη εὐθεία γραμμή καί τή γραμμή αὐτή γιά κάποιο σκοπό τή χωρίζω σέ τρία διαφορετικά μέρη, σάν νά λέμε, τήν «ἀναλύω». Στήν πρώτη περίπτωση τό μέγεθος τῆς γραμμῆς μεταβάλλεται ἀπόλυτα ὅταν μεταβάλλεται τό μέγεθος τῶν τριῶν γραμμῶν, πού αὐτή ἀποτελεῖ τό ἄθροισμά τους· στή δεύτερη περίπτωση τό μέγεθος τῶν τριῶν γραμμῶν περιορίζεται ἐξαρχῆς ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀποτελοῦν μέρη μιᾶς γραμμῆς δοσμένου μεγέθους.

Πράγματι ὅμως, ἄν συγκρατήσουμε τό σωστό πού περιέχει ἡ περιγραφή τοῦ Α. Σμίθ, ὅτι δηλ. *ἡ νεοδημιουργημένη ἀπό τή χρονιάτικη ἐργασία ἀξία,* πού περιέχεται στό χρονιάτικο ἐμπορευματικό προϊόν τῆς κοινωνίας (ὅπως καί σέ κάθε ξεχωριστό ἐμπόρευμα, ἤ ὅπως καί στό ἡμερήσιο, βδομαδιάτικο κλπ. προϊόν), εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου (δηλ. μέ τό μέρος τῆς ἀξίας πού προορίζεται πάλι γιά τήν ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης) σύν τήν ὑπεραξία, πού ὁ κεφαλαιοκράτης μπορεῖ νά τήν πραγματοποιήσει, — στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή καί μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους — ἀγοράζοντας εἴδη τῆς ἀτομικῆς του κατανάλωσης· ἄν συγκρατήσουμε ἀκόμα τό γεγονός ὅτι ὁ Α. Σμίθ συγχέει τήν ἐργασία, πού σάν δημιουργός ἀξίας ἀποτελεῖ ξόδεμα ἐργατικῆς δύναμης, μέ τήν ἐργασία, πού σάν δημιουργός ἀξίας χρήσης, ξοδεύεται μέ ὠφέλιμη, σκόπιμη μορφή, τότε ὅλη ἡ ἀντίληψη τοῦ Α. Σμίθ καταλήγει στά ἑξῆς: Ἡ ἀξία κάθε ἐμπορεύματος εἶναι τό προϊόν τῆς ἐργασίας· ἐπομένως προϊόν ἐργασίας εἶναι καί ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς χρονιάτικης ἐργασίας ἤ ἡ ἀξία τοῦ χρονιάτικου ἐμπορευματικοῦ προϊόντος τῆς κοινωνίας. Ἐπειδή ὅμως κάθε ἐργασία ἀναλύεται 1) σέ ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας, στόν ὁποῖο ὁ ἐργάτης ἀναπαράγει ἁπλῶς ἕνα ἰσοδύναμο γιά τό κεφάλαιο πού προκαταβλήθηκε γιά τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, καί 2) σέ ὑπερεργασία, μέ τήν ὁποία παράγει μιάν ἀξία γιά τόν κεφαλαιοκράτη, γιά τήν ὁποία ὁ κεφαλαιοκράτης δέν πληρώνει κανένα ἰσοδύναμο, δηλ. παράγει ὑπεραξία· γιαυτό κάθε ἐμπορευματική ἀξία μπορεῖ ν' ἀναλυθεῖ μόνο σ' αὐτά τά δυό διαφορετικά συστατικά, καί ἔτσι σέ τελευταία ἀνάλυση σάν μισθός ἐργασίας ἀποτελεῖ τό εἰσόδημα τῆς ἐργατικῆς τάξης, καί σάν ὑπεραξία — τό εἰσόδημα τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τή σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, δηλ. τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού ἔχουν καταναλωθεῖ κατά τήν παραγωγή τοῦ χρονιάτικου προϊόντος, μόλο πού δέν μπορεῖ νά εἰπωθεῖ (ἐκτός ἀπό τή φράση ὅτι ὁ κεφαλαιοκράτης τή λογαριάζει στόν ἀγοραστή κατά τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματός του) μέ ποιό τρόπο ἡ ἀξία αὐτή μπαίνει στήν ἀξία τοῦ καινούργιου προϊόντος, ὡστόσο τελικά — ultimately — καί τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας μπορεῖ, μιά καί τά ἴδια τά μέσα παραγωγῆς εἶναι προϊόν τῆς ἐργασίας, ν' ἀποτελεῖται μονάχα ἀπό ἕνα ἰσοδύναμο τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί ἀπό ὑπεραξία: δηλαδή ἀπό προϊόν ἀναγκαίας ἐργασίας καί ὑπερεργασίας. Ἄν οἱ ἀξίες αὐτῶν τῶν μέσων παραγωγῆς λειτουργοῦν στά χέρια αὐτῶν πού τά χρησιμοποιοῦν σάν κεφαλαιακές ἀξίες, αὐτό δέν ἐμποδίζει καθόλου «ἀρχικά», καί ἄν βαθύνουμε στό ζήτημα, σέ ἄλλα χέρια — ἔστω

καί πρωτύτερα — νά μποροῦσαν νά ἀναλυθοῦν στίς ἴδιες δυό αὐτές ἀξίες, δηλαδή σέ δυό διαφορετικές πηγές εἰσοδήματος.

Σ' ὅλα αὐτά ἕνα σημεῖο εἶναι σωστό: πώς στήν κίνηση τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου — δηλ. τοῦ συνόλου τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων — τά πράγματα παρουσιάζονται διαφορετικά, ἀπ' ὅ,τι παρουσιάζονται γιά κάθε ἀτομικό κεφάλαιο, ἐξεταζόμενο ξεχωριστά, δηλ. ἀπ' ὅ,τι παρουσιάζονται ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ κεφαλαιοκράτη. Γι' αὐτόν ἡ ἐμπορευματική ἀξία ἀναλύεται 1) σέ ἕνα σταθερό στοιχεῖο (τό τέταρτο, ὅπως λέει ὁ Σμίθ) καί 2) στό ἄθροισμα μισθοῦ ἐργασίας καί ὑπεραξίας, ἤ, ἀντίστοιχα, μισθοῦ ἐργασίας, κέρδους καί γαιοπροσόδου. Ἀντίθετα, ἀπό τήν ἄποψη ὅλης τῆς κοινωνίας ἐξαφανίζεται τό τέταρτο στοιχεῖο τοῦ Σμίθ, δηλ. ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία.

5. *Συνόψιση.*

Ὁ ἀνούσιος τύπος, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο τά τρία εἰσοδήματα, μισθός ἐργασίας, κέρδος καί γαιοπρόσοδος, ἀποτελοῦν τρία «συστατικά μέρη» τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος, προκύπτει γιά τόν Α. Σμίθ ἀπό τόν ἄλλο, τόν πιό ἀληθοφανῆ τύπο, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἀναλύεται (resolves itself) σ' αὐτά τά τρία συστατικά μέρη. Κι αὐτό ἐπίσης εἶναι λαθεμένο, ἀκόμα κι ἄν προϋποθέσουμε πώς ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος μπορεῖ νά χωριστεῖ μόνο στό ἰσοδύναμο τῆς καταναλωμένης ἐργατικῆς δύναμης καί στή δημιουργημένη ἀπ' αὐτήν ὑπεραξία. Ὅμως κι αὐτή ἡ πλάνη στηρίζεται πάλι σέ μιά βαθύτερη, σωστή βάση. Ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή βασίζεται στό ὅτι ὁ ἐργάτης-παραγωγός πουλάει τήν ἴδια του τήν ἐργατική δύναμη σάν ἐμπόρευμά του στόν κεφαλαιοκράτη, στά χέρια τοῦ ὁποίου λειτουργεῖ τότε ἁπλῶς σάν στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου. Αὐτή ἡ συναλλαγή, — πούληση καί ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης — πού ἀνήκει στήν κυκλοφορία, δέν ἐγκαινιάζει μόνο τό προτσές παραγωγῆς, ἀλλά καθορίζει implicite [μαζί] καί τόν εἰδικό χαρακτήρα του. Ἡ παραγωγή μιᾶς ἀξίας χρήσης, ἀκόμα καί ἑνός ἐμπορεύματος (γιατί ἡ παραγωγή αὐτή μπορεῖ νά γίνεται καί ἀπό ἀνεξάρτητους παραγωγούς) εἶναι ἐδῶ μόνο μέσο γιά τήν παραγωγή ἀπόλυτης καί σχετικῆς ὑπεραξίας γιά τόν κεφαλαιοκράτη. Γιαυτό, κατά τήν ἀνάλυση τοῦ προτσές παραγωγῆς εἴδαμε πῶς ἡ παραγωγή ἀπόλυτης καί σχετικῆς ὑπεραξίας καθορίζει 1) τή διάρκεια τοῦ ἡμερήσιου προτσές ἐργασίας, 2) ὅλη τήν κοινωνική καί τεχνική διαμόρφωση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς. Μέσα στά πλαίσια αὐτοῦ τοῦ προτσές παραγωγῆς συντελεῖται ἡ διάκριση ἀνάμεσα στήν ἁπλή διατήρηση ἀξίας (τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας), στήν πραγματική ἀναπαραγωγή προκαταβλημένης ἀξίας (ἰσοδύναμο τῆς ἐργατικῆς δύναμης) καί στήν παραγωγή ὑπεραξίας, δηλ. ἀξίας, γιά τήν ὁποία ὁ κεφαλαιοκράτης δέν ἔχει προκαταβάλει προηγούμενα, οὔτε προκαταβάλλει post festum [ἐκ τῶν ὑστέρων] ἕνα ἰσοδύναμο.

Ἡ ἰδιοποίηση ὑπεραξίας, — μιᾶς ἀξίας πού περισσεύει πάνω ἀπό

τό ἰσοδύναμο τῆς προκαταβλημένης ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη ἀξίας — μόλο πού προετοιμάζεται μέ τήν ἀγορά καί πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης, εἶναι μιά πράξη πού συντελεῖται μέσα στά πλαίσια τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές παραγωγῆς καί ἀποτελεῖ οὐσιαστικό στοιχεῖο του.

Ἡ εἰσαγωγική πράξη πού ἀποτελεῖ πράξη κυκλοφορίας: ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης βασίζεται ἡ ἴδια μέ τή σειρά της σέ μιά διανομή τῶν *στοιχείων* παραγωγῆς πού ἔχει προηγηθεῖ ἀπό τή διανομή τῶν κοινωνικῶν *προϊόντων* καί ἀποτελεῖ προϋπόθεσή της, καί συγκεκριμένα βασίζεται στό χωρισμό τῆς ἐργατικῆς δύναμης σάν ἐμπορεύματος τοῦ ἐργάτη ἀπό τά μέσα παραγωγῆς σάν ἰδιοχτησίας μή ἐργατῶν.

Ταυτόχρονα ὅμως αὐτή ἡ ἰδιοποίηση ὑπεραξίας ἤ αὐτός ὁ χωρισμός τῆς παραγωγῆς ἀξίας σέ ἀναπαραγωγή προκαταβλημένης ἀξίας καί σέ παραγωγή νέας ἀξίας (ὑπεραξίας), πού δέν ἀναπληρώνει κανένα ἰσοδύναμο, δέν ἀλλάζει κατά τίποτα τήν οὐσία τῆς ἴδιας τῆς ἀξίας καί τή φύση τῆς παραγωγῆς ἀξίας. Ἡ οὐσία τῆς ἀξίας εἶναι καί παραμένει μόνο ξοδεμένη ἐργατική δύναμη — ἐργασία, ἀνεξάρτητη ἀπό τόν ἰδιαίτερο ὠφέλιμο χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἐργασίας — καί ἡ παραγωγή ἀξίας δέν εἶναι ἄλλο τίποτα, παρά τό προτσές αὐτοῦ τοῦ ξοδέματος. Ἔτσι ὁ δουλοπάροικος ξοδεύει ἐπί ἕξι μέρες ἐργατική δύναμη, ἐργάζεται ἐπί ἕξι μέρες, καί γιά τό γεγονός αὐτοῦ τοῦ ξοδέματος σάν τέτιου δέν ἔχει σημασία τό ὅτι λχ. τίς τρεῖς ἀπ' αὐτές τίς μέρες τίς ἐργάζεται γιά τόν ἑαυτό του, στό δικό του χωράφι, καί τίς ἄλλες τρεῖς γιά τό γαιοχτήμονά του, στό χωράφι τοῦ γαιοχτήμονα. Τόσο ἡ ἐθελοντική του ἐργασία γιά τόν ἑαυτό του, ὅσο καί ἡ ἀναγκαστική του ἐργασία γιά τόν ἀφέντη του εἶναι ἐξίσου ἐργασία· καί ἐφόσον ἡ ἐργασία αὐτή ἐξετάζεται σάν ἐργασία σέ σχέση μέ τίς ἀξίες ἤ καί τά ὠφέλιμα προϊόντα πού δημιούργησε, δέν ὑπάρχει καμιά διαφορά στήν ἑξαήμερη ἐργασία του. Ἡ διαφορά ἀφορᾶ μόνο τίς διαφορετικές συνθῆκες πού προκαλοῦν τό ξόδεμα τῆς ἐργατικῆς του δύναμης κατά τή διάρκεια τῶν δυό μισῶν τοῦ ἑξαήμερου χρόνου ἐργασίας. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν ἀναγκαία ἐργασία καί γιά τήν ὑπερεργασία τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη.

Τό προτσές παραγωγῆς σβήνει στό ἐμπόρευμα. Τό γεγονός ὅτι γιά τήν παραγωγή του ξοδεύτηκε ἐργατική δύναμη ἐμφανίζεται τώρα σάν πραγμάτινη ἰδιότητα τοῦ ἐμπορεύματος, στό ὅτι τό ἐμπόρευμα ἔχει ἀξία. Τό μέγεθος αὐτῆς τῆς ἀξίας μετριέται μέ τό μέγεθος τῆς ξοδεμένης ἐργασίας. Ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος δέν ἀναλύεται σέ τίποτα ἄλλο καί δέν ἀποτελεῖται ἀπό τίποτα ἄλλο. Ὅταν ἔχω χαράξει μιά εὐθεία γραμμή ὁρισμένου μεγέθους, τότε χάρη στό εἶδος τῆς ἰχνογράφησης, πού γίνεται σύμφωνα μέ ὁρισμένους, ἀνεξάρτητους ἀπό μένα κανόνες (νόμους), ἔχω «παραγάγει» πρίν ἀπ' ὅλα μιάν εὐθεία γραμμή (βέβαια μόνο συμβολικά, πράγμα πού τό ξέρω προκαταβολικά). Ἄν τή γραμμή αὐτή τή διαιρέσω σέ τρία μέρη (πού πάλι μποροῦν ν' ἀνταποκρίνονται σ' ἕνα ὁρισμένο πρόβλημα), τό καθένα ἀπ' αὐτά τά τρία κομμάτια ἐξακολουθεῖ νά παραμένει εὐθεία γραμμή, καί ὁλόκληρη ἡ γραμμή, τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν μέρη, δέν ἀναλύεται μέ τή

διαίρεση αὐτή σέ κάτι πού διαφέρει ἀπό τήν εὐθεία γραμμή, λχ. σέ μιά καμπύλη ὁποιουδήποτε εἴδους. Ἐπίσης δέν μπορῶ μιά γραμμή δοσμένου μεγέθους νά τή διαιρέσω ἔτσι, πού τό ἄθροισμα τῶν μερῶν αὐτῶν νά εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τήν ἴδια τή γραμμή πρίν τή διαίρεσή της· συνεπῶς καί τό μέγεθος τῆς ἀδιαίρετης γραμμῆς δέν καθορίζεται ἀπό τά αὐθαίρετα καθορισμένα μεγέθη τῶν ὑποδιαιρέσεών της. Ἀντίστροφα, τά σχετικά μεγέθη αὐτῶν τῶν τελευταίων περιορίζονται ἐξαρχῆς ἀπό τά ὅρια τῆς γραμμῆς, τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν μέρη.

Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, τό ἐμπόρευμα πού ἔχει παραγάγει ὁ κεφαλαιοκράτης δέ διαφέρει σέ τίποτα ἀπό τό ἐμπόρευμα πού ἔχει παραγάγει ἕνας αὐτοτελής ἐργάτης ἤ πού ἔχουν παραγάγει κοινότητες ἐργατῶν [Arbeitergemeinden] ἤ δοῦλοι. Ὡστόσο στήν περίπτωσή μας ὅλο τό προϊόν ἐργασίας καθώς καί ὅλη του ἡ ἀξία ἀνήκουν στόν κεφαλαιοκράτη. Ὅπως κάθε ἄλλος παραγωγός, πρέπει κι αὐτός μέ τήν πούληση νά μετατρέψει πρῶτα τό ἐμπόρευμα σέ χρῆμα, γιά νά μπορεῖ ἔπειτα νά ἐπιδοθεῖ μ' αὐτό σέ ἄλλες ἐπιχειρήσεις· εἶναι ὑποχρεωμένος νά τό μετατρέψει στή μορφή τοῦ γενικοῦ ἰσοδύναμου. —

Ἄς ἐξετάσουμε τό ἐμπορευματικό προϊόν προτοῦ μετατραπεῖ σέ χρῆμα. Αὐτό ἀνήκει ὁλόκληρο στόν κεφαλαιοκράτη. Ἀπό τήν ἄλλη, σάν ὠφέλιμο προϊόν ἐργασίας — σάν ἀξία χρήσης — εἶναι πέρα γιά πέρα τό προϊόν τοῦ προηγούμενου προτσές ἐργασίας. Δέ συμβαίνει ὅμως τό ἴδιο μέ τήν ἀξία του. Ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς ἀξίας εἶναι ἁπλῶς ἐπανεμφανιζόμενη μέ νέα μορφή ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού ἔχουν ξοδευτεῖ στήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος· ἡ ἀξία αὐτή δέν ἔχει παραχθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος, γιατί αὐτή τήν ἀξία τήν εἶχαν τά μέσα παραγωγῆς πρίν ἀπό τό προτσές παραγωγῆς καί ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό. Στό προτσές αὐτό μπῆκαν σάν φορεῖς της· ἐκεῖνο πού ἔχει ἀνανεωθεῖ καί ἀλλάξει εἶναι μόνο ἡ μορφή ἐμφάνισής της. Αὐτό τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος ἀποτελεῖ γιά τόν κεφαλαιοκράτη ἕνα ἰσοδύναμο γιά τό μέρος ἐκεῖνο τῆς προκαταβλημένης σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας του, πού ἔχει καταναλωθεῖ κατά τή διάρκεια τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος. Ὑπῆρχε προηγούμενα μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς· ὑπάρχει τώρα σάν συστατικό τῆς ἀξίας τοῦ νεοπαραγμένου ἐμπορεύματος. Μόλις τό ἐμπόρευμα αὐτό μετατραπεῖ σέ χρῆμα, ἡ ἀξία αὐτή πού ὑπάρχει τώρα σέ χρῆμα πρέπει νά ξαναμετατραπεῖ σέ μέσα παραγωγῆς, στήν ἀρχική της μορφή πού καθορίζεται ἀπό τό προτσές τῆς παραγωγῆς καί ἀπό τή λειτουργία της σ' αὐτό. Τό ὅτι ἡ ἀξία αὐτή λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο δέν ἀλλάζει καθόλου τόν ἀξιακό χαρακτήρα ἑνός ἐμπορεύματος. —

Ἕνα δεύτερο μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, πού ὁ μισθωτός ἐργάτης πουλάει στόν κεφαλαιοκράτη. Ὅπως ἡ ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς, ἔτσι καί ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης καθορίζεται ἀνεξάρτητα ἀπό τό προτσές παραγωγῆς, στό ὁποῖο πρόκειται νά μπεῖ ἡ ἐργατική δύναμη, καί παγιώνεται σέ μιά κυκλοφοριακή πράξη, στήν ἀγορά καί τήν πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης, προτοῦ ἡ δύναμη αὐτή μπεῖ στό προτσές παραγωγῆς. Μέ τή λειτουργία του — μέ τό ξόδεμα τῆς ἐργατικῆς του δύναμης — ὁ μισθωτός ἐργάτης παράγει μιάν ἐμπορευματική ἀξία, ἴση μέ τήν ἀξία πού πρέπει νά τοῦ πληρώσει ὁ κεφαλαιοκράτης γιά τή χρήση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Τήν ἀξία αὐτή τή δίνει στόν κεφαλαιοκράτη σέ ἐμπόρευμα, καί ὁ κεφαλαιοκράτης τοῦ τήν πληρώνει σέ χρῆμα. Τό ὅτι τό μέρος αὐτό τῆς ἐμπορευματικῆς ἀξίας ἀποτελεῖ γιά τόν κεφαλαιοκράτη μόνο ἕνα ἰσοδύναμο γιά τό μεταβλητό του κεφάλαιο, πού πρέπει νά προκαταβάλλει γιά τό μισθό ἐργασίας, δέν ἀλλάζει ἀπολύτως τίποτα στό γεγονός ὅτι εἶναι μιά ἐμπορευματική ἀξία πού ἔχει νεοδημιουργηθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές παραγωγῆς καί πού δέν ἀποτελεῖται ἀπό τίποτα ἄλλο, παρά μόνο ἀπ' αὐτό πού ἀποτελεῖται ἡ ὑπεραξία — δηλαδή ἀπό παρωχημένη δαπάνη ἐργατικῆς δύναμης. Τό γεγονός αὐτό δέ θίγεται ἐπίσης ἀπό τό ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, πού ὁ κεφαλαιοκράτης πληρώνει στόν ἐργάτη μέ μορφή μισθοῦ, παίρνει γιά τόν ἐργάτη τή μορφή εἰσοδήματος καί ὅτι ἔτσι δέν ἀναπαράγεται διαρκῶς μόνο ἡ ἐργατική δύναμη, ἀλλά καί ἡ τάξη τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν σάν τέτια, καί μαζί της ἡ βάση ὅλης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς.

Τό ἄθροισμα ὅμως αὐτῶν τῶν δυό ἀξιακῶν μερῶν δέν ἀποτελεῖ ὅλη τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Μένει ἕνα περίσσευμα πάνω ἀπ' αὐτά τά δυό μέρη: ἡ ὑπεραξία. Ἡ ὑπεραξία αὐτή, καθώς καί τό μέρος τῆς ἀξίας πού ἀναπληρώνει τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά μισθό ἐργασίας, εἶναι μιά ἀξία πού ἔχει νεοδημιουργηθεῖ ἀπό τόν ἐργάτη στή διάρκεια τοῦ προτσές τῆς παραγωγῆς — εἶναι πηγμένη ἐργασία. Μόνο πού δέ στοιχίζει τίποτα στόν ἰδιοχτήτη ὅλου τοῦ προϊόντος, στόν κεφαλαιοκράτη. Τό τελευταῖο αὐτό περιστατικό ἐπιτρέπει πράγματι στόν κεφαλαιοκράτη νά τήν καταναλώσει ὁλόκληρη σάν εἰσόδημα, ἄν δέν εἶναι ὑποχρεωμένος νά παραχωρήσει μέρη αὐτῆς τῆς ὑπεραξίας σέ ἄλλους μετόχους, ὅπως λχ. τή γαιοπρόσοδο στό γαιοχτήμονα, ὁπότε τά μέρη αὐτά ἀποτελοῦν τό εἰσόδημα τέτιων τρίτων προσώπων. Αὐτό τό ἴδιο περιστατικό ἦταν ἐπίσης τό κίνητρο πού ἔσπρωχνε τόν κεφαλαιοκράτη μας ν' ἀσχοληθεῖ γενικά μέ τήν παραγωγή ἐμπορευμάτων. Ἀλλά οὔτε ἡ ἀρχική καλόβουλη πρόθεσή του, ἡ πρόθεση ν' ἁρπάξει ὑπεραξία, οὔτε ἡ κατοπινή δαπάνη της ἀπ' αὐτόν καί ἀπό ἄλλους σάν εἰσόδημα θίγουν τήν ὑπεραξία σάν τέτια. Δέν ἀλλάζουν καθόλου τό γεγονός ὅτι εἶναι πηγμένη ἀπλήρωτη ἐργασία, ὅπως ἐπίσης δέν ἀλλάζουν καθόλου τό μέγεθός της, πού καθορίζεται ἀπό ὁλότελα διαφορετικούς ὅρους.

Ἄν ὅμως ὁ Α. Σμίθ ἤθελε — πράγμα ἐξάλλου πού τό κάνει — κατά τήν ἐξέταση κιόλας τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος ν' ἀσχοληθεῖ μέ τό ρόλο πού παίζουν τά διάφορα μέρη της στό συνολικό προτσές ἀναπαραγωγῆς, τότε θἄχε δεῖ καθαρά πώς ἄν ὁρισμένα μέρη λειτουργοῦν σάν εἰσόδημα, ἄλλα ἐξίσου μόνιμα λειτουργοῦν σάν κεφάλαιο. — καί γιαυτό θἄπρεπε, σύμφωνα μέ τή λογική του, νά τά χαρακτηρίσει καί σάν

συστατικά μέρη τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος ἤ σάν μέρη, στά ὁποῖα ἀναλύεται αὐτή ἡ ἀξία.

Ὁ Α. Σμίθ ταυτίζει τήν ἐμπορευματική παραγωγή γενικά μέ τήν κεφαλαιοκρατική ἐμπορευματική παραγωγή· τά μέσα παραγωγῆς εἶναι ἐξαρχῆς «κεφάλαιο», ἡ ἐργασία εἶναι ἐξαρχῆς μισθωτή ἐργασία καί γι' αὐτό τό λόγο «ὁ ἀριθμός τῶν ὠφέλιμων καί παραγωγικῶν ἐργατῶν εἶναι παντοῦ... ἀνάλογος πρός τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται γιά τήν ἀπασχόλησή της» («to the quantity of the capital stock which is employed in setting them to work», στό ἴδιο, Εἰσαγωγή, σελ. 12). Μέ δυό λόγια, οἱ διάφοροι συντελεστές τοῦ προτσές ἐργασίας — ὑλικοί καί προσωπικοί — ἐμφανίζονται ἐξαρχῆς μέ τίς προσωπίδες πού χαρακτηρίζουν τήν κεφαλαιοκρατική περίοδο παραγωγῆς. Ἔτσι, ἡ ἀνάλυση τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος συμπίπτει ἄμεσα μέ τήν ἄποψη, ὡς ποιό σημεῖο ἡ ἀξία αὐτή ἀποτελεῖ, ἀπό τή μιά μεριά, ἁπλό ἰσοδύναμο δαπανημένου κεφαλαίου, καί ὡς ποιό σημεῖο ἀποτελεῖ, ἀπό τήν ἄλλη, «ἐλεύθερη» ἀξία, ἤ ὑπεραξία, πού δέν ἀναπληρώνει καμιά προκαταβλημένη κεφαλαιακή ἀξία. Τά κομμάτια τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος πού συγκρίνονται μεταξύ τους ἀπό τήν ἄποψη αὐτή μετατρέπονται ἔτσι λαθραῖα στά αὐτοτελῆ «συστατικά» της καί τέλος σέ «πηγές κάθε ἀξίας». Ἄλλη μιά συνέπεια εἶναι ἡ σύνθεση τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό εἰσοδήματα διάφορων εἰδῶν, ἤ γιά λόγους ποικιλίας ἡ «ἀνάλυσή του σέ» τέτια εἰσοδήματα, ἔτσι πού τά εἰσοδήματα δέν ἀποτελοῦνταν ἀπό ἐμπορευματική ἀξία, ἀλλά ἡ ἐμπορευματική ἀξία ἀπό «εἰσοδήματα». Ὅπως ὅμως δέν ἀλλάζει ἡ φύση μιᾶς ἐμπορευματικῆς ἀξίας qua [σάν] ἐμπορευματικῆς ἀξίας ἤ τοῦ χρήματος qua χρήματος, ἀπό τό γεγονός ὅτι λειτουργοῦν σάν κεφαλαιακή ἀξία, ἔτσι δέν ἀλλάζει καί ἡ ἐμπορευματική ἀξία ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀργότερα λειτουργεῖ γιά τόν ἕνα ἤ γιά τόν ἄλλο σάν εἰσόδημα. Τό ἐμπόρευμα, μέ τό ὁποῖο ἔχει νά κάνει ὁ Α. Σμίθ, εἶναι ἐξαρχῆς ἐμπορευματικό κεφάλαιο (πού, ἐκτός ἀπό τήν κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει καταναλωθεῖ κατά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος, περικλείνει καί τήν ὑπεραξία), δηλ. τό ἐμπόρευμα πού ἔχει παραχθεῖ μέ κεφαλαιοκρατικό τρόπο, τό ἀποτέλεσμα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές παραγωγῆς. Ἑπομένως θἄπρεπε ν' ἀναλυθεῖ προκαταβολικά αὐτό τό προτσές, συνεπῶς καί τά προτσές ἀξιοποίησης καί δημιουργίας ἀξίας πού περιλαβαίνονται σ' αὐτό. Ἐπειδή ὅμως προϋπόθεση καί αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐμπορευματική κυκλοφορία, γιαυτό ἡ περιγραφή του ἀπαιτεῖ καί μιά ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτό καί προκαταβολική ἀνάλυση τοῦ ἐμπορεύματος. **Ἀκόμα κι ὅταν ὁ Α. Σμίθ «ἐσώτερα» πετυχαίνει παρόδικά τό σωστό, τήν παραγωγή τῆς ἀξίας τήν παίρνει ὑπόψη του πάντα μόνον ὅταν ἀναλύει τό ἐμπόρευμα, δηλ. ὅταν ἀναλύει τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο.**

III. ΟΙ ΚΑΤΟΠΙΝΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΙ[41]

Ὁ Ρικάρντο ἐπαναλαβαίνει σχεδόν ἐπιλέξει τή θεωρία τοῦ Α. Σμίθ: «Πρέπει νά συμφωνήσουμε πώς ὅλα τά προϊόντα μιᾶς χώρας καταναλώνονται, ὑπάρχει ὅμως ἡ μεγαλύτερη διαφορά πού μπορεῖ νά φανταστεῖ κανείς ἀνάμεσα στό γεγονός ἄν καταναλώνονται ἀπό ἀνθρώπους πού ἀναπαράγουν μιάν ἄλλη ἀξία καί στό γεγονός ἄν καταναλώνονται ἀπό ἀνθρώπους πού δέν ἀναπαράγουν ἄλλη ἀξία. Ὅταν λέμε: ἐξοικονομεῖται εἰσόδημα πού προστίθεται στό κεφάλαιο, ἐννοοῦμε πώς τό μέρος τοῦ εἰσοδήματος πού προστίθεται στό κεφάλαιο καταναλώνεται ἀπό παραγωγικούς ἐργάτες, ἀντί ἀπό μή παραγωγικούς» («Principles», σελ. 163).

Πράγματι, ὁ Ρικάρντο ἔχει ἀποδεχτεῖ πέρα γιά πέρα τή θεωρία τοῦ Α. Σμίθ γιά τήν ἀνάλυση τῆς τιμῆς τοῦ ἐμπορεύματος σέ μισθό ἐργασίας καί ὑπεραξία (ἤ σέ μεταβλητό κεφάλαιο καί ὑπεραξία). Τά σημεῖα γύρω στά ὁποῖα διαφωνεῖ μαζί του εἶναι 1) τά συστατικά μέρη τῆς ὑπεραξίας: ἀφαιρεῖ τή γαιοπρόσοδο σάν ἀναγκαῖο συστατικό της· 2) ὁ Ρικάρντο ἀναλύει τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματος σ' αὐτά τά συστατικά μέρη. Τό μέγεθος τῆς ἀξίας εἶναι ἑπομένως τό prius [τό προϋπάρχον]. Τό ἄθροισμα τῶν συστατικῶν μερῶν προϋποτίθεται σάν δοσμένο μέγεθος, τό ξεκίνημα γίνεται ἀπ' αὐτό, ὄχι ἀντίστροφα, ὅπως κάνει συχνά ὁ Α. Σμίθ, ὅταν — ἀντίθετα ἀπό τή βαθύτερή του κατανόηση — τό μέγεθος τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος τό βγάζει post festum [ἐκ τῶν ὑστέρων], προσθέτοντας τά συστατικά της μέρη.

Ὁ Ράμσαιη κάνει τήν ἑξῆς παρατήρηση ἐνάντια στόν Ρικάρντο: «Ὁ Ρικάρντο ξεχνάει πώς ὁλόκληρο τό προϊόν δέν μοιράζεται μόνο σέ μισθό ἐργασίας καί κέρδος, ἀλλά πώς χρειάζεται καί ἕνα μέρος γιά τήν ἀναπλήρωση τοῦ πάγιου κεφαλαίου» («An Essay on the Distribution of Wealth», Edinburgh 1836, σελ. 174). Λέγοντας πάγιο κεφάλαιο, ὁ Ράμσαιη ἐννοεῖ αὐτό πού ἐγώ ἐννοῶ, λέγοντας σταθερό κεφάλαιο: «τό πάγιο κεφάλαιο ὑπάρχει μέ μιά μορφή, πού, ἐνῶ συμβάλλει στήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος πού κατασκευάζεται, δέ συμβάλλει ὅμως στή συντήρηση τῶν ἐργατῶν» (σελ. 59).

Ὁ Α. Σμίθ ἐναντιωνόταν στό συμπέρασμα πού βγαίνει μέ ἀναγκαιότητα ἀπό τήν ἀνάλυση πού κάνει τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος, ἑπομένως καί τῆς ἀξίας τοῦ χρονιάτικου κοινωνικοῦ προϊόντος, σέ μισθό ἐργασίας καί ὑπεραξία, δηλ. σέ ἁπλό εἰσόδημα — ἐναντιωνόταν στό συμπέρασμα πώς στήν περίπτωση αὐτή θά μποροῦσε νά φαγωθεῖ ὁλόκληρο τό χρονιάτικο προϊόν. Ποτέ οἱ πρωτότυποι στοχαστές δέν βγάζουν τά παράλογα συμπεράσματα. Αὐτά τ' ἀφήνουν νά τά βγάλουν οἱ διάφοροι Σαίη καί Μάκ Κοῦλλοχ.

Πράγματι, ὁ Σαίη βρίσκει ἀρκετά εὔκολα τή λύση. Αὐτό πού

[41] Ἀπό δῶ ὡς τό τέλος τοῦ κεφαλαίου εἶναι προσθήκη ἀπό τό χειρόγραφο II.

εἶναι γιά τόν ἕνα προκαταβολή κεφαλαίου, εἶναι ἤ ἦταν γιά τόν ἄλλο εἰσόδημα καί καθαρό προϊόν. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό ἀκαθάριστο καί στό καθαρό προϊόν εἶναι καθαρά ὑποκειμενική, καί «ἔτσι ἡ συνολική ἀξία ὅλων τῶν προϊόντων ἔχει μοιραστεῖ στήν κοινωνία σάν εἰσόδημα» (*Say:* «Traité d'Economie Politique», 1817, II, σελ. 64). «Ἡ συνολική ἀξία κάθε προϊόντος ἀποτελεῖται ἀπό τά κέρδη τῶν γαιοχτημόνων, τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν ἐπιτηδευματιῶν» (ὁ μισθός ἐργασίας φιγουράρει ἐδῶ σάν profits des industrieux! [κέρδη τῶν ἐπιτηδευματιῶν]), «πού ἔχουν συμβάλει στήν κατασκευή του. Ἔτσι τό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας εἶναι ἴσο μέ τήν παραγμένη *ἀκαθάριστη ἀξία* καί ὄχι ὅπως ἰσχυριζόταν ἡ αἵρεση τῶν οἰκονομιστῶν» (οἱ φυσιοκράτες) «ἴσο μόνο μέ τό καθαρό προϊόν τοῦ ἐδάφους» (σελ. 63).

Αὐτή τήν ἀνακάλυψη τοῦ Σαίη τήν ἔχει ἐγκολπωθεῖ ἀνάμεσα στούς ἄλλους καί ὁ Προυντόν.

Ὁ Στόρχ, πού ἐπίσης παραδέχεται καταρχήν τό δόγμα τοῦ Α. Σμίθ, βρίσκει ὡστόσο πώς δέν μπορεῖ νά σταθεῖ ἡ ἐφαρμογή πού τοῦ κάνει ὁ Σαίη. «Ὅταν παραδέχεται κανείς πώς τό εἰσόδημα ἑνός ἔθνους εἶναι ἴσο μέ τό ἀκαθάριστο προϊόν του, δηλ. χωρίς ν' ἀφαιρεθεῖ ἀπ' αὐτό κανένα κεφάλαιο» (θάπρεπε νά πεῖ: σταθερό κεφάλαιο), «τότε πρέπει νά παραδεχτεῖ ἐπίσης πώς τό ἔθνος αὐτό μπορεῖ νά καταναλώσει μή παραγωγικά ὅλη τήν ἀξία τοῦ χρονιάτικου προϊόντος του, χωρίς νά προκαλέσει τήν παραμικρότερη ζημιά στό μελλοντικό του εἰσόδημα... Τά προϊόντα πού ἀποτελοῦν τό» (σταθερό) «κεφάλαιο ἑνός ἔθνους δέν εἶναι καταναλώσιμα» (*Storch:* «Considérations sur la nature du revenu national», Paris 1824, σελ. 147, 150).

Ὁ Στόρχ ὅμως ξέχασε νά πεῖ, πῶς ἡ ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ σταθεροῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου συμβιβάζεται μέ τήν ἀνάλυση τῆς τιμῆς, ὅπως τήν κάνει ὁ Σμίθ, πού τήν παραδέχεται καί πού σύμφωνα μ' αὐτήν ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος περιέχει μόνο μισθό ἐργασίας καί ὑπεραξία, ὄχι ὅμως καί σταθερό μέρος κεφαλαίου. Μόνο χάρη στόν Σαίη τοῦ γίνεται σαφές πώς αὐτή ἡ ἀνάλυση τῆς τιμῆς ὁδηγεῖ σέ παράλογα συμπεράσματα, καί ἡ δική του τελευταία λέξη σχετικά μ' αὐτό εἶναι: «πώς εἶναι ἀδύνατο νά ἀναλύσει κανείς τήν ἀναγκαία τιμή στά πιό ἁπλά στοιχεῖα της» (*Storch:* Cours d'Economie Politique». Petersbourg, 1815, II, σελ. 141).

Ὁ Σισμόντι, πού καταγινόταν εἰδικά μέ τήν ἐξέταση τῆς σχέσης κεφαλαίου καί εἰσοδήματος καί πού στήν πραγματικότητα μετάτρεψε τήν εἰδική διατύπωση αὐτῆς τῆς σχέσης σέ differentia specifica [εἰδοποιό διαφορά] τῶν «Nouveaux Principes» του, δέν εἶπε *καμιά* ἐπιστημονική λέξη, δέν συνέβαλε οὔτε κατά ἕνα ἄτομο στή λύση τοῦ προβλήματος.

Ὁ Μπάρτον, ὁ Ράμσαιη καί ὁ Σερμπυλιέ κάνουν ἀπόπειρες ν' ἀνυψωθοῦν πάνω ἀπό τήν ἀντίληψη τοῦ Σμίθ. Μά ἀποτυχαίνουν, γιατί ἐξαρχῆς θέτουν τό πρόβλημα μονόπλευρα καί δέν ξεκαθαρίζουν μέ σαφήνεια τή διαφορά ἀνάμεσα στή σταθερή καί στή μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία ἀπό τή διαφορά ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο.

Καί ὁ Τζών Στούαρτ Μίλλ ἐπαναλαβαίνει μέ τή συνηθισμένη σπουδαιοφάνεια τό δόγμα πού κληροδότησε ὁ Σμίθ στούς διαδόχους του.

Ἀποτέλεσμα: Ἡ σύγχυση τῆς σκέψης τοῦ Σμίθ ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ὥς αὐτήν τή στιγμή, καί τό δόγμα του ἀποτελεῖ ὀρθόδοξο ἄρθρο πίστης τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ

ΑΠΛΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

I. ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Ἄν ἐξετάσουμε[42] τή χρονιάτικη λειτουργία τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου — δηλ. τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, πού τά ἀτομικά κεφάλαια ἀποτελοῦν μονάχα κλάσματά του, ἡ κίνηση τῶν ὁποίων εἶναι τόσο ἡ ἀτομική κίνησή τους, ὅσο ταυτόχρονα καί ἀναπόσπαστος κρίκος τῆς κίνησης τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου — ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἀποτελεσμάτων της, δηλ. ἄν ἐξετάσουμε τό ἐμπορευματικό προϊόν, πού παράγει ἡ κοινωνία κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, θά δοῦμε πῶς συντελεῖται τό προτσές ἀναπαραγωγῆς τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ποιά εἶναι τά χαρακτηριστικά πού κάνουν αὐτό τό προτσές ἀναπαραγωγῆς νά ξεχωρίζει ἀπό τό προτσές ἀναπαραγωγῆς ἑνός ἀτομικοῦ κεφαλαίου καί ποιά εἶναι τά κοινά τους χαρακτηριστικά. Τό χρονιάτικο προϊόν περιλαβαίνει τόσο τά μέρη ἐκεῖνα τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, πού ἀναπληρώνουν κεφάλαιο, δηλ. τήν κοινωνική ⟨παραγωγή καί ἀντίστοιχα⟩ ἀναπαραγωγή, ὅσο καί τά μέρη πού περιέρχονται στό ἀπόθεμα κατανάλωσης καί καταναλώνονται ἀπό τούς ἐργάτες καί τούς κεφαλαιοκράτες, δηλ. περιλαβαίνει τόσο τήν παραγωγική, ὅσο καί τήν ἀτομική κατανάλωση. Ἡ ἀναπαραγωγή περιλαβαίνει ⟨τόσο τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κόσμου τῶν ἐμπορευμάτων, ὅσο⟩ καί τήν ἀναπαραγωγή (δηλ. τή διατήρηση) τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῆς ἐργατικῆς τάξης, συνεπῶς καί τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ χαρακτήρα τοῦ συνολικοῦ προτσές παραγωγῆς.

Εἶναι φανερό πώς πρέπει ν' ἀναλύσουμε τό σχῆμα κυκλοφορίας: $E' - \begin{cases} X - E \ldots \Pi \ldots E' \cdot \\ \chi - \varepsilon \end{cases}$ ὅπου βέβαια ἡ κατανάλωση παίζει κατανάγκη τό ρόλο της· ἐπειδή ἡ ἀφετηρία $E' = E + \varepsilon$, τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο, περιλαβαίνει τόσο τή σταθερή καί τή μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία, ὅσο καί τήν ὑπεραξία. Γιαυτό, ἡ κίνησή του περιλαβαίνει τόσο τήν ἀτομική, ὅσο καί τήν παραγωγική κατανάλωση. Στίς κυκλήσεις $X - E \ldots \Pi \ldots E' - X'$ καί $\Pi \ldots E' - X' - E \ldots \Pi$ ἀφετηρία καί τέρμα εἶναι ἡ κίνηση τοῦ *κεφαλαίου*, πού περιλαβαίνει βέβαια καί τήν κατανάλωση, ἐπειδή τό ἐμπόρευμα, τό προϊόν, πρέπει νά πουληθεῖ. Ἀφοῦ ὅμως ὑποθέτουμε τήν πούληση αὐτή σάν γεγονός, δέν ἔχει σημασία γιά τήν κίνηση τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου τί γίνεται ἔπειτα αὐτό τό ἐμπόρευμα. Ἀντίθετα, στήν κίνηση $E' \ldots E'$ μποροῦμε νά γνωρίσουμε τούς ὅρους τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς ἀκριβῶς ἀπό τό ὅτι πρέπει ν' ἀποδειχτεῖ ἐδῶ τί ἀπογίνεται τό κάθε μέρος τῆς ἀξίας αὐτοῦ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος E'. Τό συνολικό προτσές ἀναπαραγωγῆς περιλαβαίνει ἐδῶ τόσο τό προτσές τῆς κατανάλωσης πού πραγματοποιεῖται μέ τή μεσολάβηση τῆς κυκλοφορίας, ὅσο καί τό προτσές ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου.

42 Ἀπό τό χειρόγραφο II.

Καί μάλιστα γιά τό σκοπό μας πρέπει νά ἐξετάσουμε τό προτσές ἀναπαραγωγῆς ἀπό τήν ἄποψη τόσο τῆς ἀναπλήρωσης τῆς ἀξίας, ὅσο καί τῆς ἀναπλήρωσης τῆς ὕλης τῶν διάφορων συστατικῶν τοῦ E'. Δέν μποροῦμε πιά ν' ἀρκούμαστε, ὅπως κατά τήν ἀνάλυση τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, στήν *προϋπόθεση* πώς ὁ ἀτομικός κεφαλαιοκράτης μπορεῖ, πουλώντας τό ἐμπορευματικό του προϊόν, νά μετατρέψει πρῶτα τά συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου του σέ χρῆμα καί ἔπειτα, ξαναγοράζοντας τά στοιχεῖα παραγωγῆς στήν ἀγορά ἐμπορευμάτων, νά τά ξαναμετατρέψει σέ παραγωγικό κεφάλαιο. Τά στοιχεῖα αὐτά παραγωγῆς, ἐφόσον ἡ φύση τους εἶναι πραγμάτινη, ἀποτελοῦν κι αὐτά συστατικό τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ὅπως καί τό ἕτοιμο ἀτομικό προϊόν πού ἀνταλλάσσεται μ' αὐτά κι ἀναπληρώνεται ἀπ' αὐτά. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ κίνηση τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ κοινωνικοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος, πού καταναλώνει ὁ ἐργάτης, ξοδεύοντας τό μισθό ἐργασίας του, καί ὁ κεφαλαιοκράτης, ξοδεύοντας τήν ὑπεραξία του, δέν ἀποτελεῖ μόνο ἀναπόσπαστο κρίκο τῆς κίνησης τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, ἀλλά περιπλέκεται μέ τήν κίνηση τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων, καί γιαυτό τό ξετύλιγμά της δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἁπλῶς μέ τό ὅτι τήν προϋποθέτουμε.

Τό ζήτημα, ὅπως μπαίνει ἄμεσα, εἶναι τοῦτο: Μέ ποιό τρόπο τό καταναλωμένο στήν παραγωγή *κεφάλαιο* ἀναπληρώνεται ὡς πρός τήν ἀξία του ⟨καί ὡς πρός τή φυσική του μορφή⟩ ἀπό τό χρονιάτικο προϊόν, καί μέ ποιό τρόπο περιπλέκεται ἡ κίνηση αὐτῆς τῆς ἀναπλήρωσης μέ τήν κατανάλωση τῆς ὑπεραξίας ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες, καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀπό τούς ἐργάτες; Πρόκειται λοιπόν κατά πρῶτο λόγο γιά τήν ἀναπαραγωγή στήν ἴδια κλίμακα. Ἔπειτα ὑποτίθεται ὄχι μόνο πώς τά προϊόντα ἀνταλλάσσονται στήν ἀξία τους, μά πώς ἐπίσης δέ συντελεῖται καμιά ἐπανάσταση στίς ἀξίες τῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἐξάλλου, ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀπόκλιση τῶν τιμῶν ἀπό τίς ἀξίες, τό περιστατικό αὐτό δέν μπορεῖ ν' ἀσκήσει καμιά ἐπίδραση στήν κίνηση τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Ἐξακολουθοῦν ν' ἀνταλλάσσονται συνολικά οἱ ἴδιες μάζες προϊόντων ὅπως καί προηγούμενα, παρά τό γεγονός ὅτι σέ ἀξία ἡ συμμετοχή τῶν ἀτομικῶν κεφαλαιοκρατῶν στίς ἀνταλλαγές αὐτές δέν εἶναι ἀνάλογη μέ τίς ἀντίστοιχες προκαταβολές τους καί μέ τίς ἀντίστοιχες μάζες ὑπεραξιῶν πού ἔχουν παραγάγει ὁ καθένας ξεχωριστά. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τίς ἐπαναστάσεις στίς ἀξίες, αὐτές δέν ἀλλάζουν καθόλου τίς σχέσεις ἀνάμεσα στά ἀξιακά συστατικά τοῦ χρονιάτικου συνολικοῦ προϊόντος,

ἐφόσον οἱ ἐπαναστάσεις αὐτές εἶναι γενικές καί κατανέμονται ἰσόμετρα. Ἐφόσον ὅμως εἶναι μερικές καί δέν κατανέμονται ἰσόμετρα, ἀποτελοῦν διαταραχές πού, *πρῶτο*, μποροῦν νά κατανοηθοῦν σάν τέτιες μόνο ἐφόσον θεωρηθοῦν σάν *ἀποκλίσεις* ἀπό ἀμετάβλητες ἀξιακές σχέσεις· *δεύτερο* ὅμως, ἄν ἀποδειχτεῖ ὁ νόμος, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ χρονιάτικου προϊόντος ἀναπληρώνει σταθερό καί ἕνα ἄλλο μέρος μεταβλητό κεφάλαιο, τότε μιά ἐπανάσταση εἴτε στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ εἴτε τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου δέ θάλλαζε τίποτα σ' αὐτόν τό νόμο. Θάλλαζε μόνο τό σχετικό μέγεθος τῶν μερῶν ἐκείνων τῆς ἀξίας, πού λειτουργοῦν μέ τή μιά ἤ τήν ἄλλη ἰδιότητα, ἐπειδή στή θέση τῶν ἀρχικῶν ἀξιῶν θάμπαιναν ἄλλες ἀξίες.

Ὅσο ἐξετάζαμε τήν παραγωγή ἀξίας καί τήν ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ κεφαλαίου ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, δέν εἶχε καμιά ἀπολύτως σημασία γιά τήν ἀνάλυσή μας ἡ φυσική μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος, ἄν δηλαδή ἀποτελοῦνταν ἀπό μηχανές ἤ ἀπό γεννήματα ἤ ἀπό καθρέφτες. Οἱ μορφές αὐτές χρησίμευαν πάντα γιά παραδείγματα καί ὁποιοσδήποτε κλάδος παραγωγῆς θά μποροῦσε νά χρησιμεύσει ἐξίσου γιά ἀπόδειξη. Εἴχαμε νά κάνουμε τότε μέ τό ἴδιο τό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς, πού σέ κάθε ξεχωριστή περίπτωση παρουσιάζεται σάν προτσές ἑνός ἀτομικοῦ κεφαλαίου. Ἐφόσον ἐξετάζαμε τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου, ἦταν ἀρκετό νά ὑποθέτουμε πώς μέσα στά πλαίσια τῆς σφαίρας τῆς κυκλοφορίας τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος, πού ἀντιπροσωπεύει κεφαλαιακή ἀξία, βρίσκει τήν εὐκαιρία νά ξαναμετατραπεῖ στά στοιχεῖα παραγωγῆς του, καί ἑπομένως νά ξαναπάρει τή μορφή τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου· ἀκριβῶς ὅπως ἦταν ἀρκετό νά ὑποθέτουμε πώς ὁ ἐργάτης καί ὁ κεφαλαιοκράτης βρίσκουν στήν ἀγορά τά ἐμπορεύματα, στά ὁποῖα ξοδεύουν τό μισθό καί τήν ὑπεραξία. Αὐτός ὅμως ὁ τυπικός μόνο τρόπος τῆς περιγραφῆς δέν ἀρκεῖ πιά κατά τήν ἐξέταση τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος του. Ἡ ξαναμετατροπή ἑνός μέρους τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος σέ κεφάλαιο, τό πέρασμα ἑνός ἄλλου μέρους στήν ἀτομική κατανάλωση τόσο τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ὅσο καί τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀποτελεῖ μιά κίνηση μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πού ἐκφράζει τό ἀποτέλεσμα τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου· κι αὐτή ἡ κίνηση δέν εἶναι ἁπλῶς ἀναπλήρωση ἀξίας, ἀλλά καί ἀναπλήρωση ὕλης, καί γι' αὐτό τό λόγο καθορίζεται τόσο ἀπό τήν ἀμοιβαία σχέση τῶν ἀξιακῶν συστατικῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, ὅσο καί ἀπό τήν ἀξία χρήσης τους, ἀπό τήν ὑλική τους μορφή.

Ἡ ἁπλή ἀναπαραγωγή[43], ἡ ἀναπαραγωγή στήν ἴδια κλίμακα, ἀποτελεῖ κατά τοῦτο μιά ἀφαίρεση, καθόσο, ἀπό τή μιά μεριά, στίς συνθῆκες τοῦ καπιταλισμοῦ ἡ ἀπουσία κάθε συσσώρευσης ἤ ἀναπαραγωγῆς σέ διευρυμένη κλίμακα ἀποτελεῖ μιά παράδοξη ὑπόθεση, καί ἀπό τήν ἄλλη, οἱ συνθῆκες στίς ὁποῖες συντελεῖται ἡ παραγωγή

[43] Ἀπό τό χειρόγραφο VIII.

δέ μένουν ἀπολύτως ἀμετάβλητες (καί αὐτό ἀκριβῶς προϋποτίθεται) ἀπό χρόνο σέ χρόνο. Ἡ προϋπόθεσή μας εἶναι πώς ἕνα κοινωνικό κεφάλαιο δοσμένης ἀξίας ξαναπαράγει φέτος τήν ἴδια μάζα ἐμπορευματικῶν ἀξιῶν πού παρήγαγε πέρσι καί ἱκανοποιεῖ τήν ἴδια ποσότητα ἀναγκῶν, μόλο πού οἱ μορφές τῶν ἐμπορευμάτων μπορεῖ ν' ἀλλάζουν στό προτσές ἀναπαραγωγῆς. Ὡστόσο, ἐφόσον γίνεται συσσώρευση, ἡ ἁπλή ἀναπαραγωγή ἀποτελεῖ πάντα μέρος της, μπορεῖ ἑπομένως νά ἐξεταστεῖ μόνο αὐτή, καί ἀποτελεῖ πραγματικό παράγοντα τῆς συσσώρευσης. Ἡ ἀξία τοῦ χρονιάτικου προϊόντος μπορεῖ νά ἐλαττωθεῖ, μόλο πού ἡ μάζα τῶν ἀξιῶν χρήσης παραμένει ἀμετάβλητη· ἡ ἀξία μπορεῖ νά μείνει ἀμετάβλητη, μόλο πού ἡ μάζα τῶν ἀξιῶν χρήσης ἐλαττώνεται· ἡ μάζα τῆς ἀξίας καί ἡ μάζα τῶν ἀναπαραγμένων ἀξιῶν χρήσης μποροῦν νά ἐλαττώνονται ταυτόχρονα. Ὅλα αὐτά σημαίνουν πώς ἡ ἀναπαραγωγή εἴτε συντελεῖται σέ πιό εὐνοϊκές ἀπό πρίν συνθῆκες, εἴτε σέ συνθῆκες πιό δυσμενεῖς, πού μποροῦν νάχουν σάν ἀποτέλεσμα μιάν ὄχι ὁλοκληρωμένη — λειψή — ἀναπαραγωγή. Ὅλα αὐτά μποροῦν νά ἀφοροῦν μόνο τήν ποσοτική πλευρά τῶν διάφορων στοιχείων τῆς ἀναπαραγωγῆς, καί ὄχι τό ρόλο πού παίζουν στό συνολικό προτσές σάν ἀναπαράγον κεφάλαιο ἤ σάν ἀναπαραγμένο εἰσόδημα.

II. ΟΙ ΔΥΟ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ[44]

Τό συνολικό προϊόν, ἄρα καί ἡ συνολική παραγωγή τῆς κοινωνίας, χωρίζεται σέ δυό μεγάλες ὑποδιαιρέσεις:

I. *Μέσα παραγωγῆς*, ἐμπορεύματα, πού λόγω τῆς μορφῆς τους πρέπει ἤ τουλάχιστο μποροῦν νά μποῦν στήν παραγωγική κατανάλωση.

II. *Εἴδη κατανάλωσης*, ἐμπορεύματα, πού λόγω τῆς μορφῆς τους μπαίνουν στήν ἀτομική κατανάλωση τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Στήν καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς ὑποδιαιρέσεις ὅλοι μαζί οἱ διάφοροι κλάδοι παραγωγῆς πού ἀνήκουν σ' αὐτήν ἀποτελοῦν ἕνα μοναδικό μεγάλο κλάδο παραγωγῆς, οἱ πρῶτοι — τόν κλάδο παραγωγῆς μέσων παραγωγῆς, οἱ δεύτεροι — τόν κλάδο παραγωγῆς εἰδῶν κατανάλωσης. Τό συνολικό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται στόν καθένα ἀπ' αὐτούς τούς δυό κλάδους ἀποτελεῖ μιάν ἰδιαίτερη μεγάλη ὑποδιαίρεση τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου.

Σέ κάθε ὑποδιαίρεση τό κεφάλαιο χωρίζεται σέ δυό συστατικά μέρη:

1. *Μεταβλητό κεφάλαιο*. Τό κεφάλαιο αὐτό, ἄν τό ἐξετάσουμε ὡς πρός τήν *ἀξία* του, εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης τῆς κοινωνίας πού χρησιμοποιεῖται σ' αὐτό τόν κλάδο παραγωγῆς, εἶναι δηλ. ἴσο μέ τό ἄθροισμα τῶν μισθῶν πού πληρώθηκαν γι' αὐτή τήν ἐργατική δύναμη. Ἄν τό ἐξετάσουμε ὡς πρός τή φυσική

[44] Κυρίως ἀπό τό χειρόγραφο II. Τό σχῆμα εἶναι παρμένο ἀπό τό χειρόγραφο VIII.

μορφή του, τό κεφάλαιο αὐτό ἀποτελεῖται ἀπό τήν ἴδια τή δρῶσα ἐργατική δύναμη, δηλ. ἀπό τή ζωντανή ἐργασία, πού μπαίνει σέ κίνηση ἀπ' αὐτή τήν κεφαλαιακή ἀξία.

2. *Σταθερό κεφάλαιο*, δηλ. ἡ ἀξία ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς πού χρησιμοποιοῦνται γιά τήν παραγωγή σ' αὐτό τόν κλάδο. Κι αὐτά μέ τή σειρά τους χωρίζονται σέ *πάγιο* κεφάλαιο: μηχανές, ἐργαλεῖα δουλιᾶς, χτίρια, ζῶα ἐργασίας κλπ.· καί σέ *κυκλοφοριακό* σταθερό κεφάλαιο: ὑλικά παραγωγῆς, ὅπως λχ. πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες, ἡμικατεργασμένα προϊόντα κλπ.

Ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ χρονιάτικου προϊόντος, πού ἔχει παραχθεῖ μέ τή βοήθεια αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου στήν καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς δυό ὑποδιαιρέσεις, χωρίζεται σέ ἕνα μέρος ἀξίας, πού ἀντιπροσωπεύει τό σταθερό κεφάλαιο σ, τό ἀναλωμένο στήν παραγωγή καί ὡς πρός τήν ἀξία του μεταβιβασμένο ἁπλῶς στό προϊόν, καί σέ ἕνα μέρος ἀξίας πού ἔχει προστεθεῖ ἀπό τή συνολική χρονιάτικη ἐργασία. Αὐτό τό τελευταῖο μέρος χωρίζεται πάλι στήν ἀναπλήρωση τοῦ προκαταβλημένου μεταβλητοῦ κεφαλαίου μ καί στό πλεόνασμα πέρα ἀπ' αὐτό, πού ἀποτελεῖ τήν ὑπεραξία υ. Ἑπομένως, ὅπως ἡ ἀξία κάθε ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος, ἔτσι καί ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ χρονιάτικου προϊόντος τῆς κάθε ὑποδιαίρεσης χωρίζεται σέ σ + μ + υ.

Τό μέρος τῆς ἀξίας σ, πού ἀντιπροσωπεύει τό *ἀναλωμένο* στήν παραγωγή σταθερό κεφάλαιο, δέ συμπίπτει μέ τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου *πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ* στήν παραγωγή. Τά ὑλικά παραγωγῆς ἔχουν βέβαια καταναλωθεῖ ὁλοκληρωτικά, καί γιαυτό ἡ ἀξία τους ἔχει μεταβιβαστεῖ ὁλόκληρη στό προϊόν. Ἀλλά μονάχα ἕνα μέρος τοῦ *πάγιου* κεφαλαίου πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ καταναλώθηκε πέρα γιά πέρα, καί γιαυτό ἡ ἀξία του μεταβιβάστηκε στό προϊόν. Ἕνα ἄλλο μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου, μηχανές, χτίρια κλπ., ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί νά λειτουργεῖ, ὅπως καί προηγούμενα, ἄν καί μέ ἀξία μειωμένη ἀπό τή χρονιάτικη φθορά. Τό μέρος αὐτό τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ, δέν ὑπάρχει γιά μᾶς, ὅταν ἐξετάζουμε τήν ἀξία τοῦ προϊόντος. Ἀποτελεῖ μέρος τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, ἀνεξάρτητο ἀπό τή νεοπαραγμένη ἐμπορευματική ἀξία, πού ὑπάρχει δίπλα της. Αὐτό τό εἴδαμε κιόλας, ὅταν ἐξετάζαμε τήν ἀξία τοῦ προϊόντος ἑνός ἀτομικοῦ κεφαλαίου (Βιβλίο Ι, κεφ. 6ο, σελ. 215). Ἐδῶ ὅμως πρέπει νά κάνουμε γιά τήν ὥρα ἀφαίρεση ἀπό τή μέθοδο ἔρευνας πού χρησιμοποιήσαμε ἐκεῖ. Ὅταν ἐξετάζαμε τήν ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, εἴδαμε πώς ἡ ἀξία, πού ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό τό πάγιο κεφάλαιο μέ τή φθορά, μεταβιβάζεται στό παραγμένο κατά τή διάρκεια τοῦ χρόνου φθορᾶς ἐμπορευματικό προϊόν, ἀδιάφορο ἄν στή διάρκεια τοῦ χρόνου αὐτοῦ μέρος τοῦ πάγιου τούτου κεφαλαίου ἀναπληρώνεται ἤ ὄχι in natura [σέ εἶδος] ἀπ' αὐτή τή μεταβιβασμένη ἀξία. Ἐδῶ ὅμως, κατά τήν ἐξέταση τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καί τῆς ἀξίας του, εἴμαστε ἀναγκασμένοι, τουλάχιστο προσωρας, νά κάνουμε ἀφαίρεση τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀξίας πού στή διάρκεια τοῦ ἔτους μεταβιβάστηκε στό χρονιάτικο προϊόν

μέ τή φθορά πάγιου κεφαλαίου, ἐφόσον αὐτό τό πάγιο κεφάλαιο δέν ἔχει ἀναπληρωθεῖ πάλι in natura κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους. Παρακάτω, σέ ἄλλο μέρος τούτου τοῦ κεφαλαίου, θ' ἀναλύσουμε ξεχωριστά τό σημεῖο αὐτό.

Γιά τήν ἐξέταση τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς θά πάρουμε σάν βάση τό παρακάτω σχῆμα, ὅπου τό σ = σταθερό κεφάλαιο, τό μ = μεταβλητό κεφάλαιο, τό υ = ὑπεραξία καί ὅπου ἡ σχέση ἀξιοποίησης $\frac{υ}{μ}$ ὑποτίθεται 100%. Οἱ ἀριθμοί μποροῦν νά σημαίνουν ἑκατομμύρια μάρκα, φράγκα ἤ λίρες στερλίνες.

I. Παραγωγή μέσων παραγωγῆς:

Κεφάλαιο . . . . $4000_σ + 1000_μ = 5000$
Ἐμπορευματικό προϊόν $4000_σ + 1000_μ + 1000_υ = 6000$,

πού ὑπάρχει μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς.

II. Παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης:

Κεφάλαιο . . . . $2000_σ + 500_μ = 2500$
Ἐμπορευματικό προϊόν $2000_σ + 500_μ + 500_υ = 3000$,

πού ὑπάρχει μέ τή μορφή εἰδῶν κατανάλωσης.

Ἄν τά συνοψίσουμε, ἔχουμε τό συνολικό χρονιάτικο προϊόν:

I. $4000_σ + 1000_μ + 1000_υ = 6000$ μέσα παραγωγῆς.
II. $2000_σ + 500_μ + 500_υ = 3000$ εἴδη κατανάλωσης.

Συνολική ἀξία = 9000, ἀπό τήν ὁποία, σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας, ἔχει ἀποκλειστεῖ τό πάγιο κεφάλαιο πού ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ μέ τή φυσική του μορφή.

Ἄν λοιπόν ἐξετάσουμε τώρα τίς ἀνταλλαγές, τίς ἀπαραίτητες στίς συνθῆκες τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς, ὅπου δηλαδή καταναλώνεται μή παραγωγικά ὅλη ἡ ὑπεραξία, καί ἄν ἀρχικά δέν πάρουμε ὑπόψη τή χρηματική κυκλοφορία πού μεσολαβεῖ γιά τήν πραγματοποίησή τους, τότε ἔχουμε ἐξαρχῆς μπροστά μας τρία μεγάλα σημεῖα στήριξης.

1) Οἱ $500_μ$, μισθός ἐργασίας τῶν ἐργατῶν καί οἱ $500_υ$, ὑπεραξία τῶν κεφαλαιοκρατῶν τῆς ὑποδιαίρεσης II, πρέπει νά ξοδευτοῦν σέ εἴδη κατανάλωσης. Ἡ ἀξία τους ὅμως ὑπάρχει σέ εἴδη κατανάλωσης ἀξίας 1000, πού στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν τῆς ὑποδιαίρεσης II ἀναπληρώνουν τίς προκαταβλημένες $500_μ$ καί ἀντιπροσωπεύουν τίς $500_υ$. Συνεπῶς, ὁ μισθός ἐργασίας καί ἡ ὑπεραξία τῆς ὑποδιαίρεσης II ἀνταλλάσσονται μέσα στά πλαίσια τῆς ὑποδιαίρεσης II μέ προϊόντα τῆς ὑποδιαίρεσης II. Ἔτσι ἐξαφανίζονται ἀπό τό συνολικό προϊόν $(500_μ + 500_υ)$ II = 1000 σέ εἴδη κατανάλωσης.

2) Οἱ $1000_μ + 1000_υ$ τῆς ὑποδιαίρεσης I πρέπει ἐπίσης νά ξο-

δευτοῦν σέ εἴδη κατανάλωσης, δηλ. σέ προϊόν τῆς ὑποδιαίρεσης II. Πρέπει ἑπομένως ν' ἀνταλλαχτοῦν μέ τό σταθερό κεφαλαιακό μέρος αὐτοῦ τοῦ προϊόντος πού ἀπομένει καί εἶναι ἴσο ποσοτικά, δηλ. μέ 2000_σ. Ἡ ὑποδιαίρεση II παίρνει σέ ἀντάλλαγμα ἕνα ἴσο ποσό μέσων παραγωγῆς, προϊόν τῆς ὑποδιαίρεσης I, στό ὁποῖο εἶναι ἐνσωματωμένη ἡ ἀξία τῶν $1000_\mu + 1000_\upsilon$ τῆς ὑποδιαίρεσης I. Ἔτσι ἐξαφανίζονται ἀπό τό λογαριασμό 2000 II_σ καί ($1000_\mu + 1000_\upsilon$) I.

3) Μένουν ἀκόμα 4000 I_σ. Αὐτές ἀποτελοῦνται ἀπό μέσα παραγωγῆς, πού μποροῦν νά καταναλωθοῦν μόνο στήν ὑποδιαίρεση I καί χρησιμεύουν γιά τήν ἀναπλήρωση τοῦ καταναλωμένου σταθεροῦ κεφαλαίου της καί πού ἐπίσης ταχτοποιοῦνται μέ ἀμοιβαία ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στούς διάφορους κεφαλαιοκράτες τῆς I, ὅπως οἱ ($500_\mu + 500_\upsilon$) II ἔχουν ταχτοποιηθεῖ μέ ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στούς ἐργάτες καί στούς κεφαλαιοκράτες, ἤ ἀνάμεσα στούς διάφορους κεφαλαιοκράτες τῆς II.

Ὅλα αὐτά προσώρας μόνο γιά τήν καλύτερη κατανόηση τῶν παρακάτω.

III. Η ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ: I ($\mu+\upsilon$) ΜΕ II_σ [45]

Ἀρχίζουμε μέ τή μεγάλη ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στίς δυό ὑποδιαιρέσεις. ($1000_\mu + 1000_\upsilon$) I — οἱ ἀξίες αὐτές, πού στά χέρια τῶν παραγωγῶν τους ἔνουν τή φυσική μορφή μέσων παραγωγῆς, ἀνταλλάσσονται μέ 2000 II_σ, μέ ἀξίες πού ἔχουν τή φυσική μορφή εἰδῶν κατανάλωσης. Μέ τήν ἀνταλλαγή αὐτή οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης II ἔχουν ξαναμετατρέψει τό σταθερό τους κεφάλαιο = 2000 ἀπό τή μορφή εἰδῶν κατανάλωσης στή μορφή μέσων παραγωγῆς τῶν εἰδῶν κατανάλωσης, σέ μιά μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά λειτουργήσει πάλι σάν συντελεστής τοῦ προτσές ἐργασίας καί σάν σταθερή κεφαλαιακή ἀξία στό προτσές ἀξιοποίησης. Ἀπό τήν ἄλλη, μέ τήν ἀνταλλαγή αὐτή ἔχουν πραγματοποιηθεῖ σέ εἴδη κατανάλωσης τό ἰσοδύναμο τῆς ἐργατικῆς δύναμης τῆς I (1000 I_μ) καί ἡ ὑπεραξία τῶν κεφαλαιοκρατῶν I (1000 I_υ)· καί τά δυό ἔχουν μετατραπεῖ ἀπό τή φυσική τους μορφή μέσων παραγωγῆς σέ μιά φυσική μορφή, μέ τήν ὁποία μποροῦν νά καταναλωθοῦν σάν εἰσόδημα.

Αὐτή ὅμως ἡ ἀμοιβαία ἀνταλλαγή πραγματοποιεῖται χάρη σέ μιά χρηματική κυκλοφορία, πού ἐνῶ ἀπό τή μιά μεριά κάνει δυνατή τήν πραγματοποίησή της, ἀπό τήν ἄλλη δυσκολεύει τήν κατανόησή της, πού ἔχει ὡστόσο ἀποφασιστική σημασία, ἐπειδή τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου πρέπει νά ξαναεμφανίζεται διαρκῶς μέ χρηματική μορφή, σάν χρηματικό κεφάλαιο, πού μετατρέπεται ἀπό τή χρηματική μορφή σέ ἐργατική δύναμη. Σ' ὅλους τούς κλάδους παραγωγῆς πού λειτουργοῦν ταυτόχρονα καί παράλληλα σ' ὅλη τήν περιφέρεια τῆς κοινωνίας, ἀδιά-

[45] Ἀπό δῶ καί μπρός πάλι ἀπό τό χειρόγραφο VIII.

φορο ἄν ἀνήκουν στήν κατηγορία I ἤ II, τό μεταβλητό κεφάλαιο πρέπει νά προκαταβάλλεται μέ μορφή χρήματος. Ὁ κεφαλαιοκράτης ἀγοράζει τήν ἐργατική δύναμη, προτοῦ μπεῖ στό προτσές παραγωγῆς, τήν πληρώνει ὅμως μόνο σέ συμφωνημένες προθεσμίες, ἀφοῦ πρῶτα ξοδευτεῖ στήν παραγωγή ἀξιῶν χρήσης. Ὅπως καί τό ὑπόλοιπο μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, στόν κεφαλαιοκράτη ἀνήκει καί τό μέρος ἐκεῖνο, πού ἀποτελεῖ μόνο ἕνα ἰσοδύναμο τοῦ χρήματος πού ἔχει ξοδευτεῖ γιά τήν πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πού ἀντιπροσωπεύει τή μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία. Μέ τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας ὁ ἐργάτης τοῦ ἔχει δόσει κιόλας τό ἰσοδύναμο γιά τό μισθό του ἐργασίας. Ἡ ξαναμετατροπή ὅμως τοῦ ἐμπορεύματος σέ χρῆμα, ἡ πούλησή του, ἐπιστρέφει στόν κεφαλαιοκράτη τό μεταβλητό του κεφάλαιο σάν χρηματικό κεφάλαιο, πού μπορεῖ νά τό ξαναπροκαταβάλει γιά τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Ἔτσι, στήν ὑποδιαίρεση I ὁ συνολικός κεφαλαιοκράτης πλήρωσε στούς ἐργάτες 1000 λίρ. στ. (λέω λίρ. στ. μόνο καί μόνο γιά νά σημειώσω πώς πρόκειται γιά ἀξία μέ *μορφή χρήματος*) = 1000_μ γιά τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας, πού ὑπάρχει κιόλας σάν μ-μέρος τοῦ προϊόντος I, δηλ. τῶν μέσων παραγωγῆς πού ἔχουν παραγάγει οἱ ἴδιοι. Μ' αὐτές τίς 1000 λίρ. στ. οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες II εἴδη κατανάλωσης ἴσης ἀξίας καί μετατρέπουν ἔτσι σέ χρῆμα τό μισό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου II· οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης II μέ τή σειρά τους ἀγοράζουν μ' αὐτές τίς 1000 λίρ. στ. μέσα παραγωγῆς ἀξίας 1000 ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες I· ἔτσι γιά τούς κεφαλαιοκράτες I ἡ μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία = 1000_μ, πού σάν μέρος τοῦ προϊόντος τους ὑπῆρχε μέ τή φυσική μορφή μέσων παραγωγῆς, ἔχει ξαναμετατραπεῖ σέ χρῆμα καί μπορεῖ τώρα νά ξαναλειτουργήσει στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν I σάν χρηματικό κεφάλαιο, πού μετατρέπεται σέ ἐργατική δύναμη, δηλ. στό οὐσιαστικότερο στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Μ' αὐτό τόν τρόπο, σάν ἀποτέλεσμα τῆς πραγματοποίησης μέρους τοῦ ἐμπορευματικοῦ τους κεφαλαίου, ἐπαναρέει σ' αὐτούς τό μεταβλητό τους κεφάλαιο μέ μορφή χρήματος.

Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τό χρῆμα, τό ἀπαραίτητο γιά τήν ἀνταλλαγή τοῦ υ-μέρους τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου I μέ τό ἄλλο μισό τοῦ σταθεροῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου II, μπορεῖ νά προκαταβληθεῖ μέ διάφορους τρόπους. Στήν πραγματικότητα αὐτή ἡ κυκλοφορία περιλαβαίνει ἕνα ἀναρίθμητο πλῆθος μεμονωμένες ἀγορές καί πουλήσεις ἀπομέρους τῶν ἀτομικῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν δυό κατηγοριῶν, ὁπότε ὅμως τό χρῆμα πρέπει ὁπωσδήποτε νά προέρχεται ἀπ' αὐτούς τούς κεφαλαιοκράτες, ἐπειδή ἔχουμε πιά κλείσει τό λογαριασμό μέ τή χρηματική μάζα πού ἔχουν ρίξει οἱ ἐργάτες στήν κυκλοφορία. Πότε ἕνας κεφαλαιοκράτης τῆς κατηγορίας II μπορεῖ μέ τό χρηματικό του κεφάλαιο, πού ὑπάρχει δίπλα στό παραγωγικό του κεφάλαιο, ν' ἀγοράζει μέσα παραγωγῆς ἀπό κεφαλαιοκράτες τῆς κατηγορίας I, καί πότε, ἀντίστροφα, ἕνας κεφαλαιοκράτης τῆς κατηγορίας I μπορεῖ

μέ τό χρηματικό απόθεμα, πού προορίζεται γιά τά προσωπικά καί όχι γιά τά κεφαλαιακά του έξοδα, ν' αγοράζει είδη κατανάλωσης από κεφαλαιοκράτες τής κατηγορίας II. Όπως δείξαμε κιόλας πιό πάνω στά μέρη I καί II, πρέπει νά προϋποτίθεται οπωσδήποτε ή ύπαρξη ορισμένων χρηματικών αποθεμάτων στά χέρια τού κεφαλαιοκράτη δίπλα στό παραγωγικό κεφάλαιό του — είτε γιά κεφαλαιακές προκαταβολές, είτε γιά ξόδεμα εισοδήματος. Άς υποθέσουμε — ή αναλογία δέν έχει απολύτως καμιά σημασία γιά τό σκοπό μας — πώς τό μισό χρήμα τό προκαταβάλλουν οί κεφαλαιοκράτες II γιά τήν αναπλήρωση τού σταθερού τους κεφαλαίου μέ τήν αγορά μέσων παραγωγής, καί τό άλλο μισό τό ξοδεύουν οί κεφαλαιοκράτες I γιά κατανάλωση, έτσι ή υποδιαίρεση II προκαταβάλλει 500 λίρ. στ. καί αγοράζει μ' αυτές μέσα παραγωγής από τήν υποδιαίρεση I. Στήν περίπτωση αυτή ή υποδιαίρεση II (μαζί μέ τίς πιό πάνω 1000 λίρ. στ. πού προέρχονται από τούς εργάτες I) έχει αναπληρώσει in natura [σέ είδος] τά $^3/_4$ τού σταθερού της κεφαλαίου· ή υποδιαίρεση I μέ τίς 500 λίρ. στ. πού πήρε μ' αυτό τόν τρόπο αγοράζει είδη κατανάλωσης από τήν υποδιαίρεση II καί έχει διαγράψει έτσι τήν κυκλοφορία ε — χ — ε γιά τό μισό τού μέρους εκείνου τού εμπορευματικού της κεφαλαίου πού αποτελείται από υ, δηλ. έχει πραγματοποιήσει τό προϊόν της αυτό σέ απόθεμα κατανάλωσης. Μ' αυτό τό δεύτερο προτσές οί 500 λίρ. στ. επιστρέφουν στά χέρια τής υποδιαίρεσης II σάν χρηματικό κεφάλαιο, πού τό κατέχει μαζί μέ τό παραγωγικό της κεφάλαιο. Από τήν άλλη μεριά ή κατηγορία I προεξοφλεί γιά λογαριασμό τού μισού τού μέρους υ τού εμπορευματικού της κεφαλαίου, πού τόχει ακόμα αποθηκευμένο μέ τή μορφή προϊόντος, — πρίν από τήν πούλησή του — μιά χρηματική δαπάνη ίση μέ 500 λίρ. στ. γιά τήν αγορά ειδών κατανάλωσης II. Μέ τίς ίδιες 500 λίρ. στ. ή II αγοράζει μέσα παραγωγής από τήν I καί έχει αναπληρώσει έτσι in natura ολόκληρο τό σταθερό της κεφάλαιο (1000 + 500 + 500 = 2000), ενώ ή I έχει πραγματοποιήσει σέ είδη κατανάλωσης ολόκληρη τήν υπεραξία της. Συνολικά θάχε συντελεστεί έτσι ανταλλαγή εμπορευμάτων αξίας 4000 λιρ. στ. μέ κυκλοφορία χρήματος 2000 λιρ. στ. — μέ ένα ποσό πού είναι τόσο μεγάλο μόνο επειδή τό συνολικό χρονιάτικο προϊόν παρασταίνεται σάν νάχει ανταλλαχτεί μέ μιάς σέ λίγες μεγάλες δόσεις. Σπουδαίο εδώ είναι μόνο τό γεγονός ότι ή υποδιαίρεση II δέν έχει μόνο ξαναμετατρέψει στή μορφή τών μέσων παραγωγής τό σταθερό της κεφάλαιο, τό αναπαραγμένο μέ μορφή ειδών κατανάλωσης, αλλά εκτός απ' αυτό επιστρέφουν σ' αυτήν οί 500 λίρ. στ. πού είχε προκαταβάλει στήν κυκλοφορία γιά τήν αγορά μέσων παραγωγής· καθώς καί τό γεγονός ότι ή υποδιαίρεση I δέν ξανάχει μόνο μέ μορφή χρήματος, σάν χρηματικό κεφάλαιο πού μπορεί πάλι νά μετατραπεί άμεσα σέ εργατική δύναμη, τό μεταβλητό της κεφάλαιο, πού έχει αναπαραχθεί μέ μορφή μέσων παραγωγής, αλλά ότι εκτός απ' αυτό επιστρέφουν σ' αυτήν καί οί 500 λίρ. στ. πού, προεξοφλώντας τήν πούληση τού μέρους τού κεφαλαίου της πού αποτελείται από υπεραξία, τίς έχει ξοδέψει γιά τήν αγορά ειδών κατανάλωσης, προτού γίνει ή πούληση αυτή. Επιστρέφουν όμως σ' αυτήν όχι μέ τό ξόδεμα πού έγινε, αλλά μέ τήν κατοπινή πούληση ενός μέρους τού εμπορευματικού της προϊόντος, πού είναι φορέας τής μισής της υπεραξίας.

Καί στίς δυό περιπτώσεις δέν ξαναμετατρέπεται μόνο τό σταθερό κεφάλαιο τής υποδιαίρεσης II από τή μορφή τού προϊόντος στή φυσική μορφή τών μέσων παραγωγής, μέ τήν οποία μόνο μπορεί νά λειτουργεί σάν κεφάλαιο· επίσης δέν μετατρέπεται μόνο τό μεταβλητό μέρος τού κεφαλαίου τής υποδιαίρεσης I σέ χρηματική μορφή, καί τό μέρος τής υπεραξίας τών μέσων παραγωγής I σέ καταναλώσιμη μορφή, σέ μορφή πού μπορεί νά φαγωθεί σάν εισόδημα. Μά εκτός απ' αυτό στήν υποδιαίρεση II επαναρέουν οί 500 λίρ. στ. χρηματικό κεφάλαιο, πού τίς έχει προκαταβάλει γιά τήν αγορά μέσων παραγωγής, προτού πουλήσει τό αντίστοιχο μέρος τής αξίας τού σταθερού κεφαλαίου πού τίς αναπληρώνει — καί πού υπάρχει μέ μορφή ειδών κατανάλωσης. Επίσης επαναρέουν στήν υποδιαίρεση I οί 500 λίρ. στ. πού τίς έχει ξοδέψει γιά τήν αγορά ειδών κατανάλωσης, προεξοφλώντας μελλοντική πούληση. Άν στήν υποδιαίρεση II επαναρέει τό χρήμα, πού έχει προκαταβάλει έναντι τού σταθερού μέρους τού εμπορευματικού της προϊόντος, καί στήν I τό χρήμα, πού έχει προκαταβάλει έναντι ενός μέρους τής υπεραξίας τού εμπορευματικού της προϊόντος, αυτό γίνεται μόνο, επειδή καί ή μιά κατηγορία κεφαλαιοκρατών, εκτός από τό σταθερό κεφάλαιο πού υπάρχει μέ τήν εμπορευματική μορφή II, καί ή άλλη, εκτός από τήν υπεραξία πού υπάρχει μέ εμπορευματική μορφή I, έχουν ρίξει στήν κυκλοφορία καί από 500 λίρ. στ. σέ χρήμα. Τελικά αλληλοπληρώθηκαν πέρα γιά πέρα μέ τήν ανταλλαγή τών αντίστοιχων εμπορευματικών ισοδυνάμων τους. Τό χρήμα πού έχουν ρίξει στήν κυκλοφορία πάνω από τό μέγεθος τής αξίας τών εμπορευμάτων τους, σάν μέσο αυτής τής ανταλλαγής εμπορευμάτων, επιστρέφει στήν καθεμιά από τήν κυκλοφορία pro rata [ανάλογα] μέ τό μερτικό πού έριξε ή καθεμιά τους στήν κυκλοφορία. Έτσι δέν έγιναν πλουσιότερες ούτε κατά μιά τσακιστή δεκάρα. Ή υποδιαίρεση II είχε σταθερό κεφάλαιο = 2000 μέ μορφή ειδών κατανάλωσης + 500 σέ χρήμα· έχει τώρα 2000 σέ μέσα παραγωγής καί 500 σέ χρήμα, όπως καί προηγούμενα· τό ίδιο καί ή υποδιαίρεση I έχει, όπως καί προηγούμενα, μιάν υπεραξία 1000 (πού από εμπορεύματα, μέσα παραγωγής, έχουν τώρα μετατραπεί σέ καταναλωτικό απόθεμα) + 500 σέ χρήμα. Γενικό συμπέρασμα: Από τό χρήμα, πού ρίχνουν στήν κυκλοφορία οί βιομήχανοι κεφαλαιοκράτες γιά νά κάνουν δυνατή τή δική τους εμπορευματική κυκλοφορία, είτε έναντι τού σταθερού μέρους τής αξίας τού εμπορεύματος, είτε έναντι τής υπεραξίας πού υπάρχει στό εμπόρευμα, εφόσον ξοδεύεται σάν εισόδημα, επιστρέφει τόση ποσότητα στά χέρια τών αντίστοιχων κεφαλαιοκρατών, όση είχαν προκαταβάλει γιά τή χρηματική κυκλοφορία.

Όσο γιά τήν ξαναμετατροπή τού μεταβλητού κεφαλαίου τής κατηγορίας I σέ χρηματική μορφή, τό κεφάλαιο αυτό υπάρχει γιά

τούς κεφαλαιοκράτες I, ἀφοῦ τό ξόδεψαν πρῶτα γιά μισθό ἐργασίας, στήν ἀρχή μέ τήν ἐμπορευματική μορφή, μέ τήν ὁποία τούς τό παράδοσαν οἱ ἐργάτες. Οἱ κεφαλαιοκράτες τό πλήρωσαν στούς ἐργάτες μέ χρηματική μορφή σάν τιμή τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης. Ἔτσι πλήρωσαν τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ τους προϊόντος, πού εἶναι ἴσο μέ τό μεταβλητό αὐτό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ σέ χρῆμα. Γιαυτό εἶναι ἰδιοχτῆτες καί τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος. Τό τμῆμα ὅμως τῆς ἐργατικῆς τάξης πού χρησιμοποιεῖται ἀπ᾽ αὐτούς δέν εἶναι ἀγοραστής τῶν μέσων παραγωγῆς πού παράγονται ἀπ᾽ αὐτό τό ἴδιο· εἶναι ἀγοραστής τῶν εἰδῶν κατανάλωσης πού παράγει ἡ ὑποδιαίρεση II. Τό μεταβλητό κεφάλαιο πού προκαταβάλλεται σέ χρῆμα κατά τήν πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης δέν ἐπιστρέφει λοιπόν ἀπευθείας στούς κεφαλαιοκράτες I. Μέ τίς ἀγορές τῶν ἐργατῶν περνάει στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν παραγωγῶν πού παράγουν τά ἐμπορεύματα, τά ἀπαραίτητα καί γενικά προσιτά στούς ἐργάτες, δηλ. περνάει στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν II, καί ἐπιστρέφει στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν I μόνο ἐπειδή οἱ κεφαλαιοκράτες II χρησιμοποιοῦν τό χρῆμα αὐτό γιά τήν ἀγορά μέσων παραγωγῆς — δηλ. μόνο ἀπ᾽ αὐτό τόν πλάγιο δρόμο.

Ἑπομένως, στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή τό ἄθροισμα τῶν ἀξιῶν $\mu + v$ τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου I (ἑπομένως καί ἀντίστοιχα ἕνα ἀνάλογο μέρος τοῦ συνολικοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος) πρέπει νά εἶναι ἴσο μέ τό σταθερό κεφάλαιο II_σ, πού ἐπίσης ξεχωρίζεται σάν ἀνάλογο μέρος τοῦ συνολικοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος τῆς κατηγορίας II, ἤ $I_{(\mu+v)} = II_\sigma$.

IV. Η ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΗΣ II. ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΜΕΣΑ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΙΔΗ ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑΣ

Ἀπό τήν ἀξία τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος τῆς ὑποδιαίρεσης II ἀπομένει ἀκόμα νά ἐξετάσουμε τά συστατικά μέρη $\mu + v$. Ἡ ἐξέτασή τους δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό σπουδαιότατο ζήτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ: μέ τό ζήτημα, κατά πόσο ἡ ἀνάλυση τῆς ἀξίας κάθε ἀτομικοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος σέ $\sigma + \mu + v$ ἰσχύει καί γιά τήν ἀξία τοῦ χρονιάτικου συνολικοῦ προϊόντος, ἀκόμα κι ἄν συντελεῖται μέ τή μεσολάβηση διαφορετικῶν μορφῶν ἐμφάνισης. Τό ζήτημα αὐτό λύνεται, ἀπό τή μιά μεριά, μέ τήν ἀνταλλαγή τοῦ $I_{(\mu+v)}$ μέ τό II_σ, καί ἀπό τήν ἄλλη, μέ τήν ἀνάλυση τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ I_σ στό χρονιάτικο ἐμπορευματικό προϊόν I, πού ἐπιφυλασσόμαστε νά κάνουμε ἀργότερα. Μιά πού τό $II_{(\mu+v)}$ ὑπάρχει μέ τή φυσική μορφή εἰδῶν κατανάλωσης, μιά πού τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ στούς ἐργάτες σάν πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης πρέπει νά ξοδευτεῖ γενικά ἀπ᾽ αὐτούς σέ εἴδη κατανάλωσης, καί μιά πού τό μέρος τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀποτελεῖται ἀπό v ξοδεύεται στήν πραγματικότητα σάν εἰσόδημα γιά εἴδη κατανάλωσης, ἐφόσον προϋποθέτουμε

τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή, εἶναι φανερό prima facie [μέ τήν πρώτη ματιά] πώς οἱ ἐργάτες II μέ τό μισθό ἐργασίας πού παίρνουν ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες II ξαναγοράζουν ἕνα μέρος τοῦ δικοῦ τους προϊόντος — ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τῆς χρηματικῆς ἀξίας πού παίρνουν σάν μισθό ἐργασίας. Μ᾽ αὐτό τόν τρόπο ἡ ὑποδιαίρεση II τῶν κεφαλαιοκρατῶν ξαναμετατρέπει σέ χρηματική μορφή τό χρηματικό της κεφάλαιο πού εἶχε προκαταβάλει γιά τήν πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης· εἶναι ἀπαράλλαχτα τό ἴδιο, σάν νἆχαν πληρώσει τούς ἐργάτες μέ ἁπλά σύμβολα ἀξίας [Wertmarken]. Στό βαθμό πού οἱ ἐργάτες πραγματοποιοῦν αὐτά τά σύμβολα ἀξίας, ἀγοράζοντας ἕνα μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος πού τό ἔχουν παραγάγει οἱ ἴδιοι καί πού ἀνήκει στούς κεφαλαιοκράτες, αὐτά τά σύμβολα ἀξίας ἐπιστρέφουν στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν, μόνο πού ἐδῶ τό σύμβολο δέν παρασταίνει μόνο ἀξία, ἀλλά ἔχει καί ἀξία στή χρυσή ἤ ἀσημένια σωματικότητά του. Θά ἐξετάσουμε ἀργότερα πιό ἐπισταμένα τό εἶδος αὐτό τῆς ἐπαναροῆς τοῦ προκαταβλημένου μέ χρηματική μορφή μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού συντελεῖται μέσω τοῦ προτσές, στό ὁποῖο ἡ ἐργατική τάξη ἐμφανίζεται σάν ἀγοραστής καί ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν σάν πουλητής. Ἐδῶ ὅμως πρόκειται γιά ἕνα ἄλλο σημεῖο, πού πρέπει νά ἐξεταστεῖ κατά τήν ἐπαναροή αὐτή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου στήν ἀφετηρία του.

Ἡ κατηγορία II τῆς χρονιάτικης ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς ἀποτελεῖται ἀπό τούς πιό ποικίλους κλάδους βιομηχανίας, πού μποροῦν ὅμως — ὡς πρός τά προϊόντα τους — νά χωριστοῦν σέ δυό μεγάλες ὑποκατηγορίες:

α) Εἴδη κατανάλωσης πού μπαίνουν στήν κατανάλωση τῆς ἐργατικῆς τάξης καί πού — ἐφόσον εἶναι ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης — ἀποτελοῦν ἐπίσης μέρος τῆς κατανάλωσης τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, μόλο πού συχνά διαφέρουν σέ ποιότητα καί ἀξία ἀπό τά ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν. Ὅλην αὐτή τήν ὑποκατηγορία μποροῦμε γιά τό σκοπό μας νά τήν ὑπαγάγουμε στή στήλη: *ἀναγκαῖα* εἴδη κατανάλωσης, ὁπότε δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σημασία ἄν ἕνα ἀπ᾽ αὐτά τά προϊόντα, ὅπως λχ. ὁ καπνός, εἶναι ἤ ὄχι ἀπό φυσιολογική ἄποψη ἀπαραίτητο εἶδος κατανάλωσης· ἀρκεῖ ὅτι ἔγινε τέτιο ἀπό συνήθεια.

β) Εἴδη κατανάλωσης *πολυτελείας* πού μπαίνουν μόνο στήν κατανάλωση τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, καί ἑπομένως μποροῦν νά ἀνταλλάσσονται μόνο μέ ξοδεμένη ὑπεραξία, πού δέν περιέρχεται ποτέ στόν ἐργάτη. Στήν πρώτη στήλη εἶναι φανερό πώς τό μεταβλητό κεφάλαιο, τό προκαταβλημένο στήν παραγωγή τῶν εἰδῶν ἐμπορευμάτων πού ἀνήκουν σ᾽ αὐτήν, πρέπει μέ μορφή χρήματος νά ἐπαναρεύσει κατευθείαν στό μέρος ἐκεῖνο τῶν κεφαλαιοκρατῶν τῆς κατηγορίας II πού παράγει αὐτά τά ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης (δηλ. στούς κεφαλαιοκράτες II α). Τά πουλᾶνε στούς δικούς τους ἐργάτες ἔναντι τοῦ ποσοῦ τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού πληρώνουν σ᾽ αὐτούς γιά μισθό ἐργασίας. Ἡ ἐπαναροή αὐτή εἶναι *ἄμεση* γιά ὅλην αὐτή τήν

ὑποκατηγορία α τῶν κεφαλαιοκρατῶν τῆς κατηγορίας II, ὅσο πολυάριθμες κι ἄν εἶναι οἱ συναλλαγές ἀνάμεσα στούς κεφαλαιοκράτες τῶν διάφορων κλάδων βιομηχανίας πού συμμετέχουν ἐδῶ, οἱ συναλλαγές μέσω τῶν ὁποίων τό ἐπαναρέον αὐτό μεταβλητό κεφάλαιο κατανέμεται pro rata [ἀνάλογα μέ τή συμμετοχή τους]. Πρόκειται γιά προτσές κυκλοφορίας, πού τά μέσα τους κυκλοφορίας προσφέρονται ἄμεσα μέ τό χρῆμα πού ξοδεύουν οἱ ἐργάτες. Διαφορετικά ἔχει ὅμως τό ζήτημα μέ τήν ὑποκατηγορία II β. Ὅλο τό μέρος τῆς νεοπαραγμένης ἀξίας, μέ τό ὁποῖο ἀσχολούμαστε ἐδῶ, II $\beta_{(\mu+\upsilon)}$, ὑπάρχει μέ τή φυσική μορφή εἰδῶν πολυτελείας, δηλ. εἰδῶν, πού ἡ ἐργατική τάξη δέν μπορεῖ νά τ' ἀγοράσει, ὅπως δέν μπορεῖ ν' ἀγοράσει καί τήν ἐμπορευματική ἀξία I_μ πού ὑπάρχει μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς, παρά τό γεγονός ὅτι καί τοῦτα τά εἴδη πολυτελείας, καθώς καί κεῖνα τά μέσα παραγωγῆς εἶναι προϊόντα αὐτῶν τῶν ἐργατῶν. Ἡ ἐπαναροή, μέσω τῆς ὁποίας τό μεταβλητό κεφάλαιο, πού ἔχει προκαταβληθεῖ σ' αὐτήν τήν ὑποκατηγορία, ἐπιστρέφει μέ τή χρηματική του μορφή στούς κεφαλαιοκράτες παραγωγούς, δέν μπορεῖ ἑπομένως νά εἶναι ἄμεση, ἀλλά πρέπει νά γίνει μέ τή μεσολάβηση ἄλλων, ἀκριβῶς ὅπως γίνεται στήν περίπτωση I_μ.

Ἄς κάνουμε λχ. τήν ὑπόθεση πού κάναμε καί πιό πάνω γιά ὅλη τήν ὑποδιαίρεση II: $\mu = 500 \cdot\ \upsilon = 500 \cdot$ ἄς δεχτοῦμε ὅμως πώς τό μεταβλητό κεφάλαιο καί ἡ ἀντίστοιχή του ὑπεραξία κατανέμονται ὡς ἑξῆς:

Ὑποκατηγορία α: Ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης: $\mu = 400 \cdot\ \upsilon = 400 \cdot$ ἔχουμε δηλ. μιά μάζα ἐμπορευμάτων ἀπό ἀναγκαῖα εἴδη κατανάλωσης ἀξίας $400_\mu + 400_\upsilon = 800$, ἤ

II $\alpha(400_\mu + 400_\upsilon)$.

Ὑποκατηγορία β: Εἴδη πολυτελείας ἀξίας $100_\mu + 100_\upsilon = 200$ ἤ

II $\beta\,(100_\mu + 100_\upsilon)$.

Οἱ ἐργάτες τῆς II β πῆραν γιά πληρωμή τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης 100 σέ χρῆμα, λχ. 100 λίρ. στ. Ἀγοράζουν μ' αὐτές ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες II α εἴδη κατανάλωσης συνολικοῦ ποσοῦ 100. Ἡ κατηγορία αὐτή τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἀγοράζει μέ τίς 100 αὐτές λίρες ἐμπορεύματα II β, κι ἔτσι στούς κεφαλαιοκράτες II β ἐπαναρέει τό μεταβλητό τους κεφάλαιο μέ χρηματική μορφή.

Στήν ὑποκατηγορία IIα ὑπάρχουν κιόλας 400_μ, πάλι μέ χρηματική μορφή, στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ὕστερα ἀπό ἀνταλλαγή μέ τούς δικούς τους ἐργάτες· ἐκτός ἀπ' αὐτό, τό ἕνα τέταρτο τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ προϊόντος τους πού ἀντιπροσωπεύει τήν ὑπεραξία ἔχει παραχωρηθεῖ στούς ἐργάτες IIβ καί ἔναντι αὐτοῦ ἀγοράστηκαν IIβ (100_μ) ἐμπορεύματα πολυτελείας.

Ἄν ὑποθέσουμε τώρα πώς οἱ κεφαλαιοκράτες II α καί II β κατανέμουν στήν ἴδια ἀναλογία τή δαπάνη τοῦ εἰσοδήματός τους σέ ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης καί εἴδη πολυτελείας — ἄς παραδεχτοῦμε πώς καί οἱ δυό ξοδεύουν τά $^3/_5$ σέ ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης καί τά $^2/_5$ σέ εἴδη πολυτελείας, — τότε οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποκατηγορίας II α ξοδεύουν τό εἰσόδημά τους 400_υ, πού προέρχεται ἀπό τήν ὑπεραξία, κατά $^3/_5$ σέ δικά τους προϊόντα, σέ ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, δηλ. 240· καί κατά $^2/_5 = 160$ — σέ εἴδη πολυτελείας. Οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποκατηγορίας II β θά κατανείμουν ἐπίσης μέ τόν ἴδιο τρόπο τήν ὑπεραξία τους $= 100_\upsilon$: κατά $^3/_5 = 60$ σέ ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης καί κατά $^2/_5 = 40$ σέ εἴδη πολυτελείας· αὐτά τά εἴδη πολυτελείας παράγονται καί ἀνταλλάσσονται μέσα στά πλαίσια τῆς δικῆς τους ὑποκατηγορίας.

Οἱ 160 σέ εἴδη πολυτελείας πού παίρνει ἡ $(II\alpha)_\upsilon$ ρέουν στούς κεφαλαιοκράτες IIα μέ τόν ἑξῆς τρόπο: Ὅπως εἴδαμε ἀπό τίς (IIα) 400_υ οἱ 100, πού ὑπάρχουν μέ μορφή ἀναγκαίων μέσων συντήρησης, ἔχουν ἀνταλλαχτεῖ μέ ἕνα ἴσο ποσό (IIβ), πού ὑπάρχει σέ εἴδη πολυτελείας, καί ἄλλες 60, πού ὑπάρχουν ἐπίσης μέ μορφή ἀναγκαίων μέσων συντήρησης, ἔχουν ἀνταλλαχτεῖ μέ (IIβ) 60_υ, πού ὑπάρχουν σέ εἴδη πολυτελείας. Ἔτσι ὁ συνολικός λογαριασμός εἶναι ὁ παρακάτω:

$$II\alpha\colon 400_\mu + 400_\upsilon \cdot\ II\beta\colon 100_\mu + 100_\upsilon.$$

1) $400_\mu(\alpha)$ τρώγονται ἀπό τούς ἐργάτες II α· αὐτές οἱ 400_μ (α) ἀποτελοῦν μέρος τοῦ προϊόντος (ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης) αὐτῶν τῶν ἐργατῶν· οἱ ἐργάτες τά ἀγοράζουν ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες παραγωγούς τῆς δικῆς τους ὑποδιαίρεσης. Ἔτσι στούς κεφαλαιοκράτες αὐτούς ἐπιστρέφουν 400 λίρ. στ. σέ χρῆμα, πού δέν εἶναι παρά ἡ δική τους μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία τῶν 400 λιρ. στ., πού τήν εἶχαν πληρώσει γιά μισθό ἐργασίας στούς ἐργάτες τους· καί μέ τήν ἀξία αὐτή οἱ κεφαλαιοκράτες μποροῦν νά ξαναγοράσουν ἐργατική δύναμη.

2) Ἕνα μέρος τῶν 400_υ (α) ἴσο μέ τίς 100_μ (β), δηλ. ἴσο μέ τό $^1/_4$ τῆς ὑπεραξίας (α) πραγματοποιεῖται σέ εἴδη πολυτελείας μέ τόν παρακάτω τρόπο: οἱ ἐργάτες (β) πῆραν ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποκατηγορίας τους (β) 100 λίρ. στ. σάν μισθό ἐργασίας· ἀγοράζουν μ' αὐτές τό $^1/_4$ τῆς υ (α), δηλ. ἐμπορεύματα πού ὑπάρχουν μέ μορφή ἀναγκαίων μέσων συντήρησης· οἱ κεφαλαιοκράτες α ἀγοράζουν μέ τό χρῆμα αὐτό ἴσης ἀξίας εἴδη πολυτέλειας $= 100_\mu$ (β), δηλ. τό μισό ὅλης τῆς παραγωγῆς εἰδῶν πολυτελείας. Ἔτσι ἐπιστρέφει στούς κεφαλαιοκράτες β τό μεταβλητό τους κεφάλαιο μέ χρηματική μορφή, καί μποροῦν, ἀνανεώνοντας τήν ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης, νά ξαναρχίσουν τήν ἀναπαραγωγή τους, ἐπειδή τό συνολικό σταθερό κεφάλαιο τῆς συνολικῆς κατηγορίας II ἔχει κιόλας ἀναπληρωθεῖ μέ τήν ἀνταλλαγή τοῦ $I_{(\mu+\upsilon)}$ μέ τό II_σ. Ὥστε ἡ ἐργατική δύναμη τῶν ἐργατῶν τῆς ὑποκατηγορίας εἰδῶν πολυτελείας μπορεῖ νά ξαναγίνει κατάλληλη γιά πούληση, μόνο ἄν τό μέρος τοῦ δικοῦ της προϊόντος, πού τό ἔχει δημιουργήσει σάν ἰσοδύναμο γιά τό μισθό ἐργασίας της, συμπεριληφθεῖ ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες IIα στό καταναλωτικό τους ἀπόθεμα καί μετατραπεῖ σέ χρῆμα. (Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης στήν ὑποδιαίρεση I· ἐπειδή τό II_σ, ἔναντι τοῦ ὁποίου ἀνταλλάσσεται τό $I_{(\mu+\upsilon)}$, ἀποτελεῖται τόσο ἀπό εἴδη πολυτελείας ὅσο

καί ἀπό ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, καί ἐπειδή αὐτό πού ἀνανεώνεται μέ τό $I_{(\mu+\upsilon)}$ ἀποτελεῖται τόσο ἀπό μέσα παραγωγῆς τῶν εἰδῶν πολυτελείας, ὅσο καί ἀπό μέσα παραγωγῆς τῶν ἀναγκαίων μέσων συντήρησης.)

3) Ἐρχόμαστε τώρα στήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα *α* καί *β*, στό μέτρο πού πρόκειται μόνο γιά ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στούς κεφαλαιοκράτες τῶν δυό ὑποκατηγοριῶν. Μέ ὅσα εἴπαμε ὥς τώρα ξεμπερδέψαμε μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο (400_μ) καί μέ ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας (100_υ) στήν ὑποκατηγορία *α* καί μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο (100_μ) στήν ὑποκατηγορία *β*. Ἀκόμα παραδεχτήκαμε πώς ἡ δαπάνη εἰσοδήματος ἀπό τίς δυό ὑποκατηγορίες κεφαλαιοκρατῶν χωρίζεται κατά μέσο ὅρο στήν ἑξῆς ἀναλογία: $^2/_5$ γιά εἴδη πολυτελείας καί $^3/_5$ γιά ἀνάγκες συντήρησης. Γιαυτό, ἐκτός ἀπό τίς 100 πού ξοδεύτηκαν κιόλας γιά εἴδη πολυτελείας, σ' ὅλη τήν ὑποκατηγορία *α* ἀναλογοῦν καί ἄλλες 60' γιά εἴδη πολυτελείας καί στήν ἴδια ἀναλογία, δηλ. 40, στήν *β*.

Ἔτσι, ἡ $(II\alpha)_\upsilon$ μοιράζεται σέ 240 γιά μέσα συντήρησης καί 160 γιά εἴδη πολυτελείας $= 240 + 160 = 400_\upsilon$ (II *α*).

Ἡ $(II\beta)_\upsilon$ μοιράζεται σέ 60 γιά μέσα συντήρησης καί 40 γιά εἴδη πολυτελείας: $60 + 40 = 100_\upsilon$ (II *β*). Τίς τελευταῖες 40 ἡ ὑποκατηγορία αὐτή τίς καταναλώνει ἀπό τό δικό της προϊόν ($^2/_5$ τῆς ὑπεραξίας της)· τίς 60 γιά τά εἴδη συντήρησης τίς παίρνει ἀνταλλάσσοντας 60 τοῦ ὑπερπροϊόντος της μέ 60_υ (*α*).

Ἔτσι, γιά ὅλους τούς κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης II ἔχουμε (ὁπότε τό $\upsilon + \mu$ στήν ὑποκατηγορία *α* ὑπάρχει σέ ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, στή *β* σέ εἴδη πολυτελείας):

$II\alpha\ (400_\mu + 400_\upsilon) + II\beta\ (100_\mu + 100_\upsilon) = 1000$, πού μέ τήν κίνηση πραγματοποιοῦνται μέ τόν παρακάτω τρόπο: $500_\mu\ (\alpha+\beta)$ {πραγματοποιοῦνται σέ $400_\mu\ (\alpha)$ καί $100_\upsilon\ (\alpha)$} $+ 500_\upsilon\ (\alpha+\beta)$ {πραγματοποιοῦνται σέ $300_\upsilon\ (\alpha) + 100_\mu\ (\beta) + 100_\upsilon\ (\beta)$} $= 1000$.

Ἄν ἐξετάσουμε τό *α* καί τό *β* τό καθένα ξεχωριστά, ἔχουμε τήν παρακάτω πραγματοποίηση:

$$\alpha)\quad \frac{\mu}{400_\mu\ (\alpha)} + \frac{\upsilon}{240_\upsilon\ (\alpha) + 100_\mu\ (\beta) + 60_\upsilon\ (\beta)} = 800.$$

$$\beta)\quad \frac{\mu}{100_\upsilon\ (\alpha)} + \frac{\upsilon}{60_\upsilon\ (\alpha) + 40_\upsilon\ (\beta)} \ldots\ldots = \frac{200}{1000.}$$

Ἄν γιά λόγους ἁπλότητας κρατήσουμε τήν ἴδια ἀναλογία ἀνάμεσα στό μεταβλητό καί στό σταθερό κεφάλαιο (πράγμα πού ἄλλωστε δέν εἶναι καθόλου ἀπαραίτητο), τότε σέ 400_μ (*α*) ἀναλογεῖ σταθερό κεφάλαιο $= 1600$, καί σέ 100_υ (*β*) σταθερό κεφάλαιο $= 400$, κι ἔτσι ἔχουμε γιά τήν ὑποδιαίρεση II τίς παρακάτω δυό ὑποδιαιρέσεις *α* καί *β*:

$$II\alpha)\ 1600_\sigma + 400_\mu + 400_\upsilon = 2400$$
$$II\beta)\ 400_\sigma + 100_\mu + 100_\upsilon = 600$$

Καί οἱ δυό μαζί:

$$2000_\sigma + 500_\mu + 500_\upsilon = 3000.$$

Ἀντίστοιχα, ἀπό τίς 2000 II_σ, πού ὑπάρχουν μέ μορφή εἰδῶν κατανάλωσης καί ἀνταλλάσσονται μέ 2000 $I_{(\mu+\sigma)}$, οἱ 1600 ἀνταλλάσσονται μέ μέσα παραγωγῆς ἀναγκαίων μέσων συντήρησης καί οἱ 400 μέ μέσα παραγωγῆς εἰδῶν πολυτελείας.

Ἔτσι, καί οἱ 2000 $I_{(\mu+\upsilon)}$ θά ἀναλύονταν μέ τή σειρά τους σέ $(800_\mu + 800_\upsilon)$ I γιά τήν $\alpha = 1600$ μέσα παραγωγῆς ἀναγκαίων μέσων συντήρησης, καί σέ $(200_\mu + 200_\upsilon)$ I γιά τή $\beta = 400$ μέσα παραγωγῆς εἰδῶν πολυτελείας.

Σημαντικό μέρος ὄχι μόνο τῶν καθαυτό μέσων ἐργασίας, ἀλλά καί τῶν πρώτων καί βοηθητικῶν ὑλῶν κλπ. εἶναι ἴδια καί γιά τίς δυό ὑποδιαιρέσεις. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τήν ἀνταλλαγή τῶν διάφορων μερῶν τῆς ἀξίας τοῦ συνολικοῦ προϊόντος $I_{(\mu+\upsilon)}$, ὁ χωρισμός αὐτός δέ θἄχε καμιά ἀπολύτως σημασία. Τόσο οἱ πιό πάνω 800 I_μ ὅσο καί οἱ 200 I_μ πραγματοποιοῦνται, γιατί ὁ μισθός ἐργασίας ξοδεύεται σέ εἴδη κατανάλωσης 1000 II_σ, ἑπομένως τό χρηματικό κεφάλαιο πού προκαταβάλλεται γι' αὐτόν τό μισθό κατανέμεται κατά τήν ἐπιστροφή ἰσόμετρα στούς κεφαλαιοκράτες παραγωγούς I καί τούς ἀναπληρώνει πάλι σέ χρῆμα pro rata [ἀνάλογα μέ τό βαθμό τῆς συμμετοχῆς τους] τό μεταβλητό κεφάλαιο πού προκατάβαλαν. Ἀπό τήν ἄλλη, ὅσον ἀφορᾶ τήν πραγματοποίηση τῶν 1000 I_υ, καί ἐδῶ οἱ κεφαλαιοκράτες θά τραβοῦν ἰσόμετρα (ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τῆς δικῆς τους *υ*) ἀπό τό συνολικό δεύτερο μισό τοῦ $II_\sigma = 1000$ εἴδη κατανάλωσης, 600 II*α* καί 400 II*β*, δηλ. ἐκεῖνα πού ἀναπληρώνουν τό σταθερό κεφάλαιο τοῦ II*α*:

480 ($^3/_5$) ἀπό 600_σ (II*α*) καί 320 ($^2/_5$) ἀπό 400_σ (II*β*) $= 800$· καί ἐκεῖνα πού ἀναπληρώνουν τό σταθερό κεφάλαιο τοῦ II *β*:

120 ($^3/_5$) ἀπό 600_σ (II*α*) καί 80 ($^2/_5$) ἀπό 400_σ (II*β*) $= 200$. Σύνολο $= 1000$.

Αὐθαίρετη ἐδῶ, τόσο γιά τήν ὑποδιαίρεση I, ὅσο καί γιά τήν ὑποδιαίρεση II, εἶναι ἡ σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρός τό σταθερό, καθώς καί τό γεγονός ὅτι ὑποθέσαμε ταυτόσημη τή σχέση αὐτή γιά τίς ὑποδιαιρέσεις I καί II καί γιά τίς ὑποκατηγορίες τους. Ὅσο γιά τήν ταυτότητα αὐτή, τήν ὑποθέσαμε ἐδῶ μόνο γιά λόγους ἁπλοποίησης, μά κι ἄν ὑποθέταμε διαφορετικές σχέσεις δέ θάλλαζαν ἀπολύτως καθόλου οἱ ὅροι τοῦ προβλήματος καί ἡ λύση του. Ὅταν προϋποθέτουμε ὅμως τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή, τό ἀναγκαῖο συμπέρασμα εἶναι:

1) Ἡ νέα ἀξία, ἡ δημιουργημένη ἀπό τή χρονιάτικη ἐργασία μέ τή φυσική μορφή μέσων παραγωγῆς (πού ἀναλύεται σέ $\mu + \upsilon$), εἶναι ἴση μέ τό κομμάτι ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πού παρήγαγε τό ἄλλο μέρος τῆς χρονιάτικης ἐργασίας καί πού ἀντιπροσωπεύει τήν ἀναπαραγμένη μέ μορφή εἰδῶν κατανάλωσης σταθερή κεφαλαιακή ἀξία *σ*. Ἄν ἦταν μικρότερη ἀπό τό II_σ, δέ θά μποροῦσε ἡ ὑποδιαίρεση II ν' ἀναπληρώσει ὁλόκληρο τό σταθερό της κεφάλαιο· ἄν ἦταν μεγαλύτερη, θάμενε ἀχρησιμοποίητο ἕνα περίσσευμα. Καί στίς δυό περιπτώσεις θά παραβιαζόταν ἡ προϋπόθεση: ἡ ἁπλή ἀναπαραγωγή.

2) Στό χρονιάτικο προϊόν, τό ἀναπαραγμένο μέ μορφή εἰδῶν

κατανάλωσης, τό μεταβλητό κεφάλαιο μ, πού ἔχει προκαταβληθεῖ μέ χρηματική μορφή, μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἀπό τούς ἐργάτες πού τό παίρνουν, ἐφόσον πρόκειται γιά ἐργάτες εἰδῶν πολυτελείας, μόνο στό μέρος ἐκεῖνο τῶν ἀναγκαίων μέσων συντήρησης, πού ἐνσαρκώνει γιά τούς κεφαλαιοκράτες παραγωγούς τους τήν ὑπεραξία τους prima facie [μέ πρώτη μορφή]· ἑπομένως τό μ, πού ἔχει δαπανηθεῖ στήν παραγωγή εἰδῶν πολυτελείας, εἶναι σέ ἀξία ἴσο μέ ἕνα ἀντίστοιχο μέρος τῆς v, πού ἔχει παραχθεῖ μέ μορφή ἀναγκαίων μέσων συντήρησης, καί γιαυτό πρέπει νά εἶναι μικρότερο ἀπό τή συνολική αὐτή v — δηλ. ἀπό τήν $(\text{II}\alpha)_v$ — καί μόνο μέ τήν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ μ σέ τοῦτο τό μέρος τῆς v ἐπιστρέφει στούς κεφαλαιοκράτες παραγωγούς τῶν εἰδῶν πολυτελείας τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιό τους μέ μορφή χρήματος. Πρόκειται γιά ἕνα φαινόμενο ἀπολύτως ἀνάλογο μέ τήν πραγματοποίηση τοῦ $\text{I}_{(\mu+v)}$ σέ II_σ· μόνο πού στή δεύτερη περίπτωση τό $(\text{II}\beta)_\mu$ πραγματοποιεῖται σέ ἕνα *μέρος* τῆς $(\text{II}\alpha)_v$, ἴσο σέ ἀξία μέ τό $(\text{II}\beta)_\mu$. Οἱ σχέσεις αὐτές παραμένουν ποιοτικά καθοριστικές σέ κάθε κατανομή τοῦ συνολικοῦ χρονιάτικου προϊόντος, ἐφόσον τό προϊόν αὐτό μπαίνει πραγματικά στό προτσές τῆς χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς πού γίνεται δυνατή μέ τή μεσολάβηση τῆς κυκλοφορίας. Τό $\text{I}_{(\mu+v)}$ μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μόνο στό II_σ, ὅπως τό II_σ, στή λειτουργία του σάν συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, μπορεῖ ν' ἀνανεωθεῖ μόνο μ' αὐτή τήν πραγματοποίηση· ὅπως ἐπίσης τό $(\text{II}\beta)_\mu$ μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μονάχα σ' ἕνα μέρος τοῦ $(\text{II}\alpha)_v$, καί τό $(\text{II}\beta)_\mu$ πάλι μπορεῖ μόνο ἔτσι νά ξαναμετατραπεῖ στή μορφή του σάν χρηματικό κεφάλαιο. Φυσικά ὅλα αὐτά ἰσχύουν μόνο ἐφόσον εἶναι πραγματικά ἀποτέλεσμα τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς, ἄρα ἰσχύουν ἐφόσον λχ. οἱ κεφαλαιοκράτες ΙΙβ δέν παίρνουν ἀπ' ἀλλοῦ μέ πίστωση χρηματικό κεφάλαιο γιά τό μ. Ποσοτικά ὅμως οἱ ἀνταλλαγές τῶν διάφορων μερῶν τοῦ χρονιάτικου προϊόντος μποροῦν νά γίνονται στίς ἀναλογίες πού ἀναφέραμε πιό πάνω, μόνο ἐφόσον μένουν στάσιμες ἡ κλίμακα καί οἱ ἀξιακές σχέσεις τῆς παραγωγῆς, καί ἐφόσον αὐτές οἱ αὐστηρές σχέσεις δέν ἀλλοιώνονται ἀπό τό ἐξωτερικό ἐμπόριο.

Ἄν τώρα μᾶς λέγανε, ὅπως ὁ Σμίθ, πώς τό $\text{I}_{(\mu+v)}$ ἀναλύεται σέ II_σ, καί τό II_σ σέ $\text{I}_{(\mu+v)}$, ἤ, ὅπως συνηθίζει ὁ Σμίθ νά λέει πιό συχνά καί ἀκόμα πιό ἀνούσια, πώς τό $\text{I}_{(\mu+v)}$ ἀποτελεῖ συστατικό μέρος τῆς τιμῆς (ἤ ἀντίστοιχα τῆς ἀξίας, λέει value in exchange [ἀνταλλαχτικῆς ἀξίας]) τοῦ II_σ, καί τό II_σ ἀποτελεῖ ὅλο τό συστατικό τῆς ἀξίας $\text{I}_{(\mu+v)}$, τότε θά μποροῦσε καί θάπρεπε ἐπίσης νά ποῦν πώς τό $(\text{II}\beta)_\mu$ ἀναλύεται σέ $(\text{II}\alpha)_v$ ἤ ἡ $(\text{II}\alpha)_v$ σέ $(\text{II}\beta)_\mu$ ἤ πώς τό $(\text{II}\beta)_\mu$ ἀποτελεῖ συστατικό τῆς ὑπεραξίας ΙΙα καί vice versa [ἀντίστροφα]: πώς ἡ ὑπεραξία θ' ἀναλυόταν ἔτσι σέ μισθό ἐργασίας, ἤ μεταβλητό κεφάλαιο, καί τό μεταβλητό κεφάλαιο θ' ἀποτελοῦσε «συστατικό μέρος» τῆς ὑπεραξίας. Καί πράγματι, αὐτή τήν ἀνοησία τή βρίσκουμε στόν Σμίθ, ἐπειδή γι' αὐτόν ὁ μισθός ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης, κι αὐτές οἱ τελευταῖες ἐμπορευ-

ματικές ἀξίες καθορίζονται μέ τή σειρά τους ἀπό τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας (δηλ. τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου) καί τῆς ὑπεραξίας πού περιέχουν. Καί ὁ Σμίθ ἔχει τόσο ἀπορροφηθεῖ ἀπό τά κομμάτια, στά ὁποῖα μπορεῖ καί ἀναλύεται ἡ νεοδημιουργημένη ἀξία μιᾶς ἐργάσιμης ἡμέρας στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, — καί συγκεκριμένα σέ $\mu + v$ — πού ξεχνάει τελείως πώς στήν ἁπλή ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σημασία, ἄν τά ἰσοδύναμα πού ὑπάρχουν μέ διαφορετική φυσική μορφή ἀποτελοῦνται ἀπό πληρωμένη ἤ ἀπλήρωτη ἐργασία, ἐπειδή καί στίς δυό περιπτώσεις ἡ παραγωγή τους στοιχίζει ἴση ποσότητα ἐργασίας· καί πώς ἐπίσης δέν ἔχει σημασία, ἄν τό ἐμπόρευμα τοῦ A εἶναι μέσο παραγωγῆς καί τό ἐμπόρευμα τοῦ B εἶδος κατανάλωσης, ἄν ὕστερα ἀπό τήν πούληση τό ἕνα ἐμπόρευμα ὀφείλει νά λειτουργήσει σάν συστατικό μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἐνῶ τό ἄλλο μπαίνει στό ἀπόθεμα κατανάλωσης καί, secundum Adam [κατά τόν Ἄνταμ], καταναλώνεται σάν εἰσόδημα. Ἡ χρήση τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τόν ἀτομικό ἀγοραστή του δέν περιλαβαίνεται στήν ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων, δηλ. στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, καί δέ θίγει τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Αὐτό δέν ἀλλάζει καθόλου ἀπό τό γεγονός ὅτι κατά τήν ἀνάλυση τῆς κυκλοφορίας τοῦ συνολικοῦ χρονιάτικου κοινωνικοῦ προϊόντος πρέπει νά παρθεῖ ὑπόψη ὁ συγκεκριμένος προορισμός χρήσης, τό στοιχεῖο τῆς κατανάλωσης τῶν διάφορων συστατικῶν αὐτοῦ τοῦ προϊόντος.

Κατά τήν ἀνταλλαγή τοῦ $(\text{II}\beta)_\mu$ μέ ἕνα ἰσάξιο μέρος τῆς $(\text{II}\alpha)_v$, πού διαπιστώσαμε πιό πάνω, καί κατά τίς παραπέρα ἀνταλλαγές ἀνάμεσα στήν $(\text{II}\alpha)_v$ καί στήν $(\text{II})_v$ δέν προϋποτίθεται καθόλου πώς οἱ κεφαλαιοκράτες, ἀδιάφορο ἄν πρόκειται γιά τούς ἀτομικούς κεφαλαιοκράτες τῶν ὑποκατηγοριῶν ΙΙα καί ΙΙβ, εἴτε γιά τά ἀντίστοιχα σύνολά τους, μοιράζουν τήν ὑπεραξία τους στήν ἴδια ἀναλογία ἀνάμεσα σέ ἀναγκαῖα εἴδη κατανάλωσης καί σέ εἴδη πολυτελείας. Ὁ ἕνας μπορεῖ νά ξοδεύει περισσότερα σ' ἕνα εἶδος κατανάλωσης, ὁ ἄλλος περισσότερα σέ ἄλλο. Στίς συνθῆκες τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς προϋποτίθεται μόνο πώς ἕνα ποσό ἀξίας, ἴσο μέ ὅλη τήν ὑπεραξία, πραγματοποιεῖται σέ ἀπόθεμα κατανάλωσης. Τά ὅρια ἑπομένως εἶναι δοσμένα. Μέσα στά πλαίσια κάθε ὑποδιαίρεσης μπορεῖ ὁ ἕνας νά ξοδεύει περισσότερα σέ α, ὁ ἄλλος περισσότερα σέ β· οἱ διαφορές ὅμως μποροῦν νά ἰσοζυγιστοῦν ἀμοιβαῖα, ἔτσι πού οἱ κεφαλαιοκράτες τῶν ὑποκατηγοριῶν α καί β, παρμένες σάν σύνολα, νά συμμετέχουν ἡ καθεμιά στήν ἴδια ἀναλογία καί στίς δυό. Οἱ ἀξιακές ὅμως ἀναλογίες — ἡ αναλογική συμμετοχή στή συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος ΙΙ γιά τά δυό εἴδη παραγωγῶν α καί β — ἑπομένως καί μιά ὁρισμένη ποσοτική σχέση ἀνάμεσα στούς κλάδους παραγωγῆς πού παράγουν τά προϊόντα αὐτά — εἶναι σέ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ἀναγκαστικά δοσμένες·

ὑποθετική εἶναι μόνο ἡ σχέση πού φιγουράρει σάν παράδειγμα· ἄν παρθεῖ γιά παράδειγμα ἄλλη σχέση, δέν ἀλλάζουν καθόλου τά ποιοτικά στοιχεῖα· θάλλαζαν μονάχα οἱ ποσοτικοί καθορισμοί. Ἄν ὅμως γιά ὁποιουσδήποτε λόγους σημειωθεῖ πραγματική ἀλλαγή στό σχετικό μέγεθος τοῦ *α* καί τοῦ *β*, θάλλαζαν ἀνάλογα καί οἱ ὅροι τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς.

Ἀπό τό γεγονός ὅτι τό $(II\beta)_{\mu}$ πραγματοποιεῖται σ' ἕνα ἰσοδύναμο μέρος τῆς $(II\alpha)_{\upsilon}$ ἕπεται πώς στήν ἀναλογία πού αὐξάνει τό μέρος τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πού ἀποτελεῖται ἀπό εἴδη πολυτελείας, ἐπομένως στήν ἀναλογία πού στήν παραγωγή εἰδῶν πολυτελείας ἀπορροφιέται ἕνα αὐξανόμενο ποσοστό τῆς ἐργατικῆς δύναμης, — στήν ἴδια ἀναλογία ἡ ξαναμετατροπή τοῦ προκαταβλημένου στό $(II\beta)_{\mu}$ μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ χρηματικό κεφάλαιο πού ξαναλειτουργεῖ σάν χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ἐπομένως καί ἡ ὕπαρξη καί ἀναπαραγωγή τοῦ ἀπασχολημένου στήν ὑποκατηγορία $II\beta$ μέρους τῆς ἐργατικῆς τάξης — ὁ ἐφοδιασμός της μέ τά ἀναγκαῖα εἴδη κατανάλωσης — καθορίζεται ἀπό τή σπατάλη τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ἀπό τή μετατροπή σημαντικοῦ μέρους τῆς ὑπεραξίας της σέ εἴδη πολυτελείας.

Κάθε κρίση μειώνει στιγμιαῖα τήν κατανάλωση εἰδῶν πολυτελείας· ἀναχαιτίζει, ἐπιβραδύνει τήν ξαναμετατροπή τοῦ $(II\beta)_{\mu}$ σέ χρηματικό κεφάλαιο, τήν ἐπιτρέπει μόνο ἐνμέρει καί πετάει ἔτσι στό δρόμο ἕνα μέρος τῶν ἐργατῶν πού παράγουν εἴδη πολυτελείας, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο ἀνακόβει καί μειώνει ἐπίσης τήν πούληση τῶν ἀναγκαίων εἰδῶν κατανάλωσης. Χωρίς νά ἀναφέρουμε κάν τούς ἀπολυμένους ταυτόχρονα, μή παραγωγικούς ἐργάτες, πού γιά τίς ὑπηρεσίες τους παίρνουν ἕνα μέρος τῶν ἐξόδων πολυτελείας τῶν κεφαλαιοκρατῶν (αὐτοί οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες εἶναι pro tanto [κατά τοῦτο] εἴδη πολυτελείας) καί πού συμμετεῖχαν ἐπίσης σέ πολύ μεγάλο βαθμό ἰδίως στήν κατανάλωση ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης κλπ. Τό ἀντίθετο γίνεται στήν περίοδο ἄνθισης, καί ἰδίως τότε πού ἀνθίζει ἡ κερδοσκοπία, ὅταν καί ἀπό ἄλλους πιά λόγους πέφτει ἡ σχετική, ἡ ἐκφρασμένη σέ ἐμπορεύματα, ἀξία τοῦ χρήματος (χωρίς καμιά ἄλλη πραγματική ἐπανάσταση στίς ἀξίες), ὅταν δηλ. ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀξία τους. Δέν αὐξάνει μόνο ἡ κατανάλωση ἀναγκαίων μέσων συντήρησης· ἡ ἐργατική τάξη (στήν ὁποία παίρνει τώρα ἐνεργό μέρος ὅλος ὁ ἐφεδρικός στρατός της) συμμετέχει γιά μιά στιγμή καί στήν κατανάλωση ἄλλοτε ἀπρόσιτων γι' αὐτήν εἰδῶν πολυτελείας, καθώς καί στήν κατανάλωση τῆς κατηγορίας ἐκείνης τῶν ἀναγκαίων εἰδῶν κατανάλωσης, πού στό μεγαλύτερο μέρος τους ἀποτελοῦν ἄλλοτε «ἀναγκαῖα» εἴδη κατανάλωσης μόνο γιά τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πράγμα πού προκαλεῖ πάλι αὔξηση τῶν τιμῶν.

Εἶναι καθαρή ταυτολογία νά λέμε πώς οἱ κρίσεις προέρχονται ἀπό ἔλλειψη κατανάλωσης ἱκανῆς νά πληρώνει ἤ καταναλωτῶν ἱκανῶν

νά πληρώνουν. Τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα δέν γνωρίζει ἄλλες μορφές κατανάλωσης, παρά μόνο τήν κατανάλωση μέ πληρωμή, ἐκτός ἀπό τήν κατανάλωση sub forma pauperis [τήν κατανάλωση τῶν ἀπόρων] ἤ τῶν «κατεργάρηδων». Ὅταν μένουν ἀπούλητα ἐμπορεύματα δέ σημαίνει ἄλλο, παρά πώς δέ βρέθηκαν ἀγοραστές ἱκανοί νά πληρώσουν, δηλ. καταναλωτές (δέν ἔχει σημασία ἄν σέ τελευταία ἀνάλυση τά ἐμπορεύματα ἀγοράζονται μέ σκοπό τήν παραγωγική ἤ τήν ἀτομική κατανάλωση). Ἄν ὅμως, γιά νά δόσουν στήν ταυτολογία αὐτή μιάν ἐπίφαση βαθύτερης δικαιολόγησης, μᾶς ποῦν πώς ἡ ἐργατική τάξη παίρνει ἕνα πάρα πολύ μικρό μέρος τοῦ προϊόντος της, καί πώς ἐπομένως τό κακό μπορεῖ νά θεραπευθεῖ, ὅταν ἡ ἐργατική τάξη πάρει μεγαλύτερο μερτικό ἀπ' αὐτό, ὅταν δηλ. ὁ μισθός της αὐξηθεῖ, — τότε ἀρκεῖ νά παρατηρήσουμε μόνο πώς κάθε φορά οἱ κρίσεις προετοιμάζονται ἴσα-ἴσα ἀπό μιά περίοδο, ὅπου ἀνεβαίνει γενικά ὁ μισθός ἐργασίας καί ἡ ἐργατική τάξη παίρνει realiter [πράγματι] μεγαλύτερη μερίδα ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πού προορίζεται γιά τήν κατανάλωση. Ἀντίθετα, ἡ περίοδος αὐτή θάπρεπε — ἀπό τήν ἄποψη αὐτῶν τῶν ἱπποτῶν τοῦ ὑγειοῦς καί «ἁπλοῦ» (!) λογικοῦ — ν' ἀπομακρύνει τήν κρίση. Φαίνεται λοιπόν πώς ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή περικλείει ὅρους ἀνεξάρτητους ἀπό τήν καλή ἤ κακή θέληση, πού τή σχετική ἐκείνη εὐημερία τῆς ἐργατικῆς τάξης τήν ἐπιτρέπουν μόνο γιά μιά στιγμή, καί μάλιστα πάντα μόνο σάν τό πουλί τῆς καταιγίδας πού μηνάει τήν κρίση [46].

Εἴδαμε πιό πάνω πῶς ἡ ἀναλογική σχέση ἀνάμεσα στήν παραγωγή ἀναγκαίων εἰδῶν κατανάλωσης καί στήν παραγωγή εἰδῶν πολυτελείας καθόρισε τό χωρισμό τοῦ $II_{(\mu+\upsilon)}$ σέ $II\alpha$ καί $II\beta$ — ἐπομένως καί τοῦ II_{σ} σέ $(II\alpha)_{\sigma}$ καί σέ $(II\beta)_{\sigma}$. Συνεπῶς, ὁ χωρισμός αὐτός ἔχει θεμελιακή σημασία γιά τό χαρακτήρα καί τίς ποσοτικές σχέσεις τῆς παραγωγῆς καί ἀποτελεῖ οὐσιαστικό καθοριστικό στοιχεῖο τῆς συνολικῆς διαμόρφωσής της.

Ἡ ἁπλή ἀναπαραγωγή ἀποβλέπει οὐσιαστικά στήν κατανάλωση σάν σκοπό, μόλο πού τό ἅρπαγμα ὑπεραξίας ἐμφανίζεται σάν τό κίνητρο πού κινεῖ τούς ἀτομικούς κεφαλαιοκράτες. Ὅμως ἡ ὑπεραξία — ὅποιο κι ἄν εἶναι τό σχετικό μέγεθός της — χρησιμεύει ἐδῶ σέ τελευταία ἀνάλυση ἁπλῶς γιά τήν ἀτομική κατανάλωση τοῦ κεφαλαιοκράτη.

Ἐφόσον ἡ ἁπλή ἀναπαραγωγή ἀποτελεῖ μέρος, καί μάλιστα τό σημαντικότερο μέρος, καί τῆς κάθε χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς σέ διευρυμένη κλίμακα, τό κίνητρο αὐτό παραμένει συνοδευόμενο ἀπό τό κίνητρο τοῦ πλουτισμοῦ σάν τέτιο καί ἀντιτιθέμενο πρός αὐτό. Τό ζήτημα ἐμφανίζεται στήν πραγματικότητα πιό περίπλοκο, γιατί ὁρισμένοι μέτοχοι (partners) στή λεία — στήν ὑπεραξία τοῦ κεφαλαιοκράτη — ἐμφανίζονται σάν ἀνεξάρτητοι ἀπ' αὐτόν καταναλωτές.

[46] Ad notam [γιά κατατόπιση] τῶν πιθανῶν ὀπαδῶν τῆς ροντμπερτιανῆς θεωρίας γιά τίς κρίσεις.

V. Η ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ ΜΕ ΤΗ ΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ

Ἀπ' ὅσα ἀναπτύξαμε ὥς τώρα, ἡ κυκλοφορία ἀνάμεσα στίς διάφορες κατηγορίες παραγωγῶν συντελοῦνταν σύμφωνα μέ τό παρακάτω σχῆμα:

1) Ἀνάμεσα στήν ὑποδιαίρεση I καί στήν ὑποδιαίρεση II:

$$\text{I. } 4000_\sigma + \overline{1000_\mu + 1000_v}$$
$$\text{II. } \ldots\ldots\ 2000_\sigma \ldots + 500_\mu + 500_v.$$

Ἔτσι ἀποπερατώθηκε ἡ κυκλοφορία τοῦ $\text{II}_\sigma = 2000$, πού ἔχει ἀνταλλαχτεῖ μέ τά I $(1000_\mu + 1000_v)$.

Καί ἐπειδή πρός τό παρόν δέν παίρνουμε ὑπόψη τίς 4000 I_σ ἀπομένει ἀκόμα ἡ κυκλοφορία τῶν $\mu + v$ μέσα στά πλαίσια τῆς ὑποδιαίρεσης II. Τά $\text{II}_{(\mu+v)}$ ὅμως κατανέμονται μέ τόν παρακάτω τρόπο ἀνάμεσα στίς ὑποκατηγορίες IIα καί IIβ:

$$2)\ \text{II. } 500_\mu + 500_v = \alpha\ (400_\mu + 400_v) + \beta\ (100_\mu + 100_v).$$

Οἱ 400_μ (α) κυκλοφοροῦν στά πλαίσια τῆς δικῆς τους ὑποκατηγορίας: οἱ ἐργάτες πού πληρώνονται μέ τίς 400_μ (α) ἀγοράζουν μ' αὐτές ἀπό τούς ἐπιχειρηματίες πού τούς ἀπασχολοῦν, ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες IIα, ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης πού τά ἔχουν παραγάγει οἱ ἴδιοι.

Ἐπειδή ὅμως οἱ κεφαλαιοκράτες καί τῶν δυό ὑποκατηγοριῶν ξοδεύουν ὁ καθένας τήν ὑπεραξία του κατά $^3/_5$ σέ προϊόντα τῆς ὑποκατηγορίας IIα (ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης) καί κατά $^2/_5$ σέ προϊόντα τῆς ὑποκατηγορίας IIβ (εἴδη πολυτελείας), τά $^3/_5$ τῆς ὑπεραξίας α, δηλ. 240, καταναλώνονται μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας ὑποδιαίρεσης IIα· τό ἴδιο καί τά $^2/_5$ τῆς ὑπεραξίας β (πού ἔχει παραχθεῖ καί ὑπάρχει σέ εἴδη πολυτελείας) καταναλώνονται μέσα στά πλαίσια τῆς ὑποκατηγορίας IIβ.

Ἀπομένουν ἔτσι ν' ἀνταλλαχτοῦν ἀκόμα ἀνάμεσα στίς ὑποκατηγορίες IIα καί IIβ τά παρακάτω:

ἀπό τήν πλευρά IIα: 160_v

ἀπό τήν πλευρά IIβ: $100_\mu + 60_v$. Τά δυό αὐτά ἀλληλοαπορροφιοῦνται. Οἱ ἐργάτες IIβ ἀγοράζουν μέ τά 100, πού πῆραν σάν χρηματικό μισθό, ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης ἀπό τήν IIα, ἀξίας 100. Οἱ κεφαλαιοκράτες IIβ ἀγοράζουν ἐπίσης γιά ἕνα ποσό ἴσο πρός τά $^3/_5$ τῆς ὑπεραξίας τους $= 60_v$ τά ἀναγκαῖα μέσα συντήρησής τους ἀπό τήν ὑποκατηγορία IIα. Οἱ κεφαλαιοκράτες IIα ἀποχτοῦν ἔτσι τό απαραίτητο χρῆμα γιά νά τοποθετήσουν, σύμφωνα μέ τήν πιό πάνω ὑπόθεσή μας, τά $^2/_5$ τῆς ὑπεραξίας τους $= 160_v$ στά εἴδη πολυτελείας, πού ἔχει παραγάγει ἡ ὑποκατηγορία IIβ (100_μ πού βρίσκονται στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν IIβ σάν προϊόν, πού ἀναπληρώνει τόν πληρωμένο μισθό ἐργασίας, καί 60_v). Ἔτσι ἔχουμε τό παρακάτω σχῆμα:

$$3.\ \text{II}\alpha.\ [400_\mu] + [240_v] + \overline{160_v}$$
$$\beta\ \ldots\ldots\ 100_\mu + \overline{60_v} + [40_v],$$

ὅπου οἱ μερίδες πού βρίσκονται σέ ἀγκύλες κυκλοφοροῦν καί καταναλώνονται μόνο μέσα στά πλαίσια τῆς δικῆς τους ὑποκατηγορίας.

Τό γεγονός ὅτι τό χρηματικό κεφάλαιο, πού ἔχει προκαταβληθεῖ σάν μεταβλητό κεφάλαιο, ἐπαναρρέει ἄμεσα μόνο στούς κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποκατηγορίας IIα, πού παράγει ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, εἶναι μόνο ἕνα τροποποιημένο ἀπό εἰδικούς ὅρους φαινόμενο τοῦ προαναφερμένου γενικοῦ νόμου, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο στούς ἐμπορευματοπαραγωγούς, πού προκαταβάλλουν χρῆμα στήν κυκλοφορία, ἐπιστρέφει τό ἴδιο χρῆμα, ὅταν ἡ κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων κυλάει ὁμαλά. Ἡ συνέπεια εἶναι, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, πώς ἄν πίσω ἀπό τόν ἐμπορευματοπαραγωγό ὑπάρχει γενικά ἕνας χρηματοκεφαλαιοκράτης, πού μέ τή σειρά του προκαταβάλλει χρηματικό κεφάλαιο (μέ τήν πιό αὐστηρή ἔννοια τῆς λέξης, δηλ. κεφαλαιακή ἀξία μέ μορφή χρήματος), στό βιομήχανο κεφαλαιοκράτη, τό καθαυτό σημεῖο ἐπαναροῆς αὐτοῦ τοῦ χρήματος εἶναι ἡ τσέπη αὐτοῦ τοῦ χρηματοκεφαλαιοκράτη. Μ' αὐτό τόν τρόπο, παρά τό γεγονός ὅτι τό χρῆμα κυκλοφορεῖ λίγο-πολύ μέσα ἀπ' ὅλα τά χέρια, ἡ μάζα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος ἀνήκει στήν κατηγορία τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, τήν ὀργανωμένη καί συγκεντρωμένη μέ μορφή τραπεζῶν κλπ.· ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ κατηγορία αὐτή προκαταβάλλει τό κεφάλαιό της καθορίζει τή διαρκῆ τελική ἐπαναροή σ' αὐτήν μέ μορφή χρήματος, παρόλο πού καί ἡ ἐπαναροή αὐτή γίνεται δυνατή χάρη στήν ξαναμετατροπή τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου σέ χρηματικό κεφάλαιο.

Γιά τήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων ἀπαιτοῦνται πάντα δυό πράγματα: ἐμπορεύματα, πού ρίχνονται στήν κυκλοφορία, καί χρῆμα, πού ρίχνεται στήν κυκλοφορία. «...Τό προτσές τῆς κυκλοφορίας δέ σβήνει ὅταν οἱ ἀξίες χρήσης ἀλλάξουν θέση καί χέρια, ὅπως γίνεται στήν ἄμεση ἀνταλλαγή προϊόντων. Τό χρῆμα δέν ἐξαφανίζεται, ἐπειδή τελικά βγαίνει ἔξω ἀπό τή σειρά τῶν μεταμορφώσεων ἑνός ἐμπορεύματος. Κατακαθίζει πάντα στίς θέσεις πού ἀδειάζουν τά ἐμπορεύματα στήν κυκλοφορία τους» κλπ. ([*Κ. Μάρξ*: «Τό Κεφάλαιο»], Βιβλίο I, κεφ. 3ο, σελ. 125).

Λογουχάρη, ὅταν ἐξετάζαμε τήν κυκλοφορία ἀνάμεσα στό II_σ καί στό $\text{I}_{(\mu+v)}$, παραδεχτήκαμε πώς γιά τήν κυκλοφορία αὐτή ἡ ὑποδιαίρεση II προκαταβάλλει 500 λίρ. στ. σέ χρῆμα. Μέσα στόν ἄπειρο ἀριθμό κυκλοφοριακῶν προτσές, στά ὁποῖα ἀναλύεται ἡ κυκλοφορία ἀνάμεσα σέ μεγάλες κοινωνικές ὁμάδες παραγωγῶν, θά ἐμφανιστεῖ πρῶτα σάν ἀγοραστής — δηλ. θά ρίξει χρῆμα στήν κυκλοφορία — πότε ἕνας ἀπό τή μιά ὁμάδα, πότε ἄλλος ἀπό τήν ἄλλη. Ἄν παραβλέψουμε ὁλότελα τίς ἀτομικές περιστάσεις, αὐτό καθορίζεται κιόλας ἀπό τή διαφορά τῶν περιόδων παραγωγῆς, ἑπομένως καί τῶν περιστροφῶν τῶν διάφορων ἐμπορευματικῶν κεφαλαίων. Ὥστε ἡ ὑποδιαίρεση II ἀγοράζει μέ 500 λίρ. στ. ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I μέσα παραγωγῆς ἴσης

ἀξίας καί ἡ ὑποδιαίρεση Ι ἀγοράζει ἀπό τή ΙΙ εἴδη κατανάλωσης 500 λιρ. στ.· ἄρα τό χρῆμα ἐπαναρέει στή ΙΙ, πού δέν πλουτίζει καθόλου ἀπ' αὐτή τήν ἐπαναροή. Ἔριξε πρῶτα στήν κυκλοφορία 500 λίρ. στ. σέ χρῆμα καί ἀπόσυρε ἀπ' αὐτήν ἴσης ἀξίας ἐμπορεύματα, πουλάει κατόπι ἐμπορεύματα 500 λιρ. στ. καί ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία χρῆμα ἴσης ἀξίας· ἔτσι ἐπαναρέουν οἱ 500 λίρ. στ. Στήν πραγματικότητα, ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ ἔριξε ἔτσι στήν κυκλοφορία χρῆμα 500 λιρ. στ. καί ἐμπορεύματα 500 λιρ. στ. = 1000 λίρ. στ.· ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία ἐμπορεύματα 500 λιρ. στ. καί χρῆμα 500 λιρ. στ. Γιά τή μετατροπή ἐμπορευμάτων (Ι) 500 λιρ. στ. καί ἐμπορευμάτων (ΙΙ) 500 λιρ. στ. ἡ κυκλοφορία χρειάζεται μόνο 500 λίρ. στ. χρῆμα· ἐκεῖνος λοιπόν πού ἔχει προκαταβάλει τό χρῆμα, ἀγοράζοντας ξένο ἐμπόρευμα, τό παίρνει πίσω, πουλώντας δικό του ἐμπόρευμα. Γιαυτό, ἄν ἡ ὑποδιαίρεση Ι ἀγόραζε πρώτη ἀπό τήν ὑποδιαίρεση ΙΙ ἐμπόρευμα 500 λιρ. στ. καί πουλοῦσε κατόπιν ἐμπόρευμα 500 λιρ. στ. στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, τότε οἱ 500 λίρ. στ. θά ἐπέστρεφαν στήν ὑποδιαίρεση Ι ἀντί στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ.

Στήν ὑποδιαίρεση Ι τό χρῆμα, τό τοποθετημένο σέ μισθό ἐργασίας, δηλ. τό μεταβλητό κεφάλαιο, πού ἔχει προκαταβληθεῖ μέ χρηματική μορφή, δέν ἐπιστρέφει ἄμεσα μ' αὐτήν τή μορφή, ἀλλά ἔμμεσα, ἀπό πλάγιο δρόμο. Ἀντίθετα, στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ οἱ 500 λίρ. στ. μισθός ἐργασίας ἐπιστρέφουν ἄμεσα ἀπό τούς ἐργάτες στούς κεφαλαιοκράτες, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἐπιστροφή αὐτή εἶναι ἄμεση κάθε φορά πού ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση ἀνάμεσα στά ἴδια πρόσωπα ἐπαναλαβαίνεται ἔτσι, πού τά πρόσωπα αὐτά ἀντικρύζουν συνεχῶς καί ἐκ περιτροπῆς τό ἕνα τό ἄλλο σάν ἀγοραστής καί πουλητής ἐμπορευμάτων. Ὁ κεφαλαιοκράτης ΙΙ πληρώνει τήν ἐργατική δύναμη σέ χρῆμα· ἐνσωματώνει ἔτσι τήν ἐργατική δύναμη στό κεφάλαιό του καί μόνο μ' αὐτή τήν πράξη κυκλοφορίας, πού γι' αὐτόν δέν εἶναι παρά μετατροπή χρηματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό κεφάλαιο, σάν βιομήχανος κεφαλαιοκράτης, πού εἶναι, ἀντικρύζει τόν ἐργάτη σάν μισθωτό ἐργάτη του. Ἔπειτα ὅμως ὁ ἐργάτης, πού στό πρῶτο στάδιο ἦταν πουλητής, ἔμπορος τῆς δικῆς του ἐργατικῆς δύναμης, στό δεύτερο στάδιο σάν ἀγοραστής, σάν κάτοχος χρήματος, ἀντικρύζει τόν κεφαλαιοκράτη σάν πουλητή ἐμπορεύματος· ἔτσι ἐπαναρέει στόν κεφαλαιοκράτη τό χρῆμα πού ἔχει δαπανήσει γιά μισθό ἐργασίας. Ἐφόσον ἡ πούληση αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων δέ συνοδεύεται ἀπό ἀπάτη κλπ., ἀλλά ἀνταλλάσσονται ἰσοδύναμα σέ ἐμπόρευμα καί χρῆμα, δέν πρόκειται γιά προτσές, μέ τό ὁποῖο πλουτίζει ὁ κεφαλαιοκράτης. Δέν πληρώνει τόν ἐργάτη δυό φορές, πρῶτα σέ χρῆμα καί ὕστερα σέ ἐμπόρευμα· τό χρῆμα του ἐπιστρέφει σ' αὐτόν, μόλις ὁ ἐργάτης τοῦ τό δόσει, ἀγοράζοντας ἀπ' αὐτόν ἐμπόρευμα.

Τό χρηματικό κεφάλαιο ὅμως πού ἔχει μετατραπεῖ σέ μεταβλητό κεφάλαιο, δηλ. τό χρῆμα πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά μισθό ἐργασίας, παίζει κύριο ρόλο στήν ἴδια τή χρηματική κυκλοφορία. Τό ρόλο αὐτό τόν παίζει ἐπειδή, ὅποιες κι ἄν εἶναι οἱ διάφορες περίοδες περιστρο-

φῆς τῶν κεφαλαίων στούς διάφορους κλάδους τῆς βιομηχανίας — μιά πού ἡ ἐργατική τάξη εἶναι ὑποχρεωμένη νά ζεῖ μεροδούλι-μεροφάγι, μιά δηλ. πού δέν μπορεῖ νά δίνει στούς βιομήχανους κεφαλαιοκράτες μακρόχρονες πιστώσεις, — πρέπει τοπικά σέ ἀπειράριθμα διάφορα σημεῖα τῆς κοινωνίας νά προκαταβάλλεται ταυτόχρονα μεταβλητό κεφάλαιο σέ χρῆμα κατά ορισμένα σύντομα χρονικά διαστήματα, λχ. κατά ἑβδομάδα κλπ., δηλ. κατά σχετικά γρήγορα ἐπαναλαβαινόμενα χρονικά διαστήματα (ὅσο πιό σύντομα εἶναι αὐτά τά χρονικά διαστήματα, τόσο πιό μικρό μπορεῖ νά εἶναι σχετικά τό συνολικό χρηματικό ποσό πού ρίχνεται μέ μιᾶς στήν κυκλοφορία ἀπ' αὐτό τό κανάλι). Τό χρηματικό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ μ' αὐτό τόν τρόπο ἀποτελεῖ σ' ὅλες τίς χῶρες μέ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἕνα σχετικά ἀποφασιστικό μέρος τῆς συνολικῆς κυκλοφορίας, τόσο περισσότερο πού τό ἴδιο χρῆμα — πρίν ἀπό τήν ἐπαναροή του στήν ἀφετηρία του — τριγυρίζει στά πιό διαφορετικά κανάλια καί λειτουργεῖ σάν μέσο κυκλοφορίας γιά ἕνα πλῆθος ἄλλων πράξεων.

Ἄς δοῦμε τώρα τήν κυκλοφορία ἀνάμεσα στό Ι$_{(\mu+v)}$ καί στό ΙΙ$_{\sigma}$ ἀπό μιάν ἄλλη σκοπιά.

Οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης Ι προκαταβάλλουν 1000 λίρ. στ. γιά τήν πληρωμή μισθοῦ ἐργασίας, μέ τίς ὁποῖες οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν μέσα συντήρησης ἀξίας 1000 λιρ. στ. ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ, καί αὐτοί μέ τή σειρά τους ἀγοράζουν μέ τό ἴδιο χρῆμα μέσα παραγωγῆς ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης Ι. Σ' αὐτούς τούς τελευταίους ἔχει τώρα ἐπιστρέψει τό μεταβλητό τους κεφάλαιο μέ χρηματική μορφή, ἐνῶ οἱ κεφαλαιοκράτες ΙΙ ἔχουν ξαναμετατρέψει τό μισό τοῦ σταθεροῦ τους κεφαλαίου ἀπό τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό κεφάλαιο. Οἱ κεφαλαιοκράτες ΙΙ προκαταβάλλουν κι ἄλλες 500 λίρ. στ. σέ χρῆμα γιά νά πάρουν μέσα παραγωγῆς ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες Ι· οἱ κεφαλαιοκράτες Ι ξοδεύουν τό χρῆμα σέ εἴδη κατανάλωσης ΙΙ· ἔτσι οἱ 500 αὐτές λίρ. στ. ἐπαναρέουν στούς κεφαλαιοκράτες ΙΙ, πού τίς ξαναπροκαταβάλλουν γιά νά μετατρέψουν πάλι στήν παραγωγική φυσική του μορφή τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τους πού εἶχε μετατραπεῖ σέ ἐμπόρευμα. Τό χρῆμα αὐτό ἐπαναρέει πάλι στήν ὑποδιαίρεση Ι πού μέ τό ποσό αὐτό προμηθεύεται ξανά ἴσης ἀξίας εἴδη κατανάλωσης ἀπό τήν ὑποδιαίρεση ΙΙ· ἔτσι οἱ 500 λίρ. στ. ἐπαναρέουν στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, πού οἱ κεφαλαιοκράτες της ἔχουν πάλι στήν κατοχή τους 500 λίρ. στ. σέ χρῆμα καί 2000 λίρ. στ. σταθερό κεφάλαιο, πού ὅμως ἔχει ξαναμετατραπεῖ ἀπό τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό κεφάλαιο. Μέ 1500 λίρ. στ. ἔχει κυκλοφορήσει μιά μάζα ἐμπορευμάτων 5000 λιρ. στ.· συγκεκριμένα: 1) ἡ ὑποδιαίρεση Ι πληρώνει στούς ἐργάτες 1000 λίρ. στ. γιά ἴσης ἀξίας ἐργατική δύναμη· 2) οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν μ' αὐτές τίς 1000 λίρ. στ. μέσα συντήρησης ἀπό τή ΙΙ· 3) ἡ ΙΙ ἀγοράζει μέ τό ἴδιο χρῆμα μέσα παρα-

γωγῆς ἀπό τήν Ι, στήν ὁποία ἔχει ἐπαναφερθεῖ ἔτσι στή χρηματική μορφή μεταβλητό κεφάλαιο 1000 λίρ. στ.· 4) ἡ ΙΙ ἀγοράζει μέ 500 λίρ. στ. μέσα παραγωγῆς ἀπό τήν Ι· 5) ἡ Ι μέ τίς ἴδιες 500 λίρ. στ. ἀγοράζει εἴδη κατανάλωσης ἀπό τή ΙΙ· 6) ἡ ΙΙ ἀγοράζει μέ τίς ἴδιες 500 λίρ. στ. μέσα παραγωγῆς ἀπό τήν Ι· 7) ἡ Ι ἀγοράζει μέ τίς ἴδιες 500 λίρ. στ. μέσα συντήρησης ἀπό τήν ΙΙ. Στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ ἔχουν ἐπαναρεύσει 500 λίρ. στ., πού τίς εἶχε ρίξει στήν κυκλοφορία, χώρια ἀπό τίς 2000 λίρ. στ. ἐμπόρευμα, καί γιά τίς ὁποῖες δέν ἔχει ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία κανένα ἰσοδύναμο σέ ἐμπόρευμα [47]

Ἡ ἀνταλλαγή λοιπόν γίνεται μέ τόν παρακάτω τρόπο:

1) Ἡ ὑποδιαίρεση Ι πληρώνει 1000 λίρ. στ. χρῆμα γιά ἐργατική δύναμη, δηλ. γιά ἐμπόρευμα = 1000 λίρ. στ.

2) Οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν μέ τό μισθό τους ἐργασίας, μέ 1000 λίρ. στ. σέ χρῆμα, εἴδη κατανάλωσης ἀπό τήν ὑποδιαίρεση ΙΙ· δηλ. ἐμπόρευμα = 1000 λίρ. στ.

3) Ἡ ΙΙ μέ τίς 1000 λίρ. στ. πού ξόδεψαν οἱ ἐργάτες ἀγοράζει ἴσης ἀξίας μέσα παραγωγῆς ἀπό τήν Ι· δηλ. ἐμπόρευμα = 1000 λίρ. στ.

Ἔτσι ἐπέστρεψαν στήν ὑποδιαίρεση Ι 1000 λίρ. στ. σάν χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

4) Ἡ ΙΙ ἀγοράζει μέσα παραγωγῆς 500 λιρ. στ. ἀπό τήν Ι· δηλ. ἐμπόρευμα = 500 λίρ. στ.

5) Ἡ Ι ἀγοράζει μέ τίς ἴδιες 500 λίρ. στ. εἴδη κατανάλωσης ἀπό τήν ΙΙ· δηλ. ἐμπόρευμα = 500 λίρ. στ.

6) Ἡ ΙΙ ἀγοράζει μέ τίς ἴδιες 500 λίρ. στ. μέσα παραγωγῆς ἀπό τήν Ι· δηλ. ἐμπόρευμα = 500 λίρ. στ.

7) Ἡ Ι ἀγοράζει μέ τίς ἴδιες 500 λίρ. στ. εἴδη κατανάλωσης ἀπό τήν ΙΙ· δηλ. ἐμπόρευμα = 500 λίρ. στ.

Συνολικό ἄθροισμα τῆς ἀνταλλαγμένης κεφαλαιακῆς ἀξίας = 5000 λίρ. στ.

Οἱ 500 λίρ. στ., πού προκατάβαλε ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ κατά τήν ἀγορά, ἔχουν ἐπιστρέψει σ' αὐτήν.

Ἀποτέλεσμα:

1) Ἡ ὑποδιαίρεση Ι ἔχει μεταβλητό κεφάλαιο μέ χρηματική μορφή 1000 λίρ. στ., πού τίς εἶχε προκαταβάλει ἀρχικά στήν κυκλοφορία· ἐκτός ἀπ' αὐτό ξόδεψε γιά τήν ἀτομική της κατανάλωση 1000 λίρ. στ. — σέ δικό της ἐμπορευματικό προϊόν· δηλ. ξόδεψε τό χρῆμα πού εἴσπραξε ἀπό τήν πούληση μέσων παραγωγῆς ἀξίας 1000 λιρ. στ.

Ἀπό τήν ἄλλη, ἡ φυσική μορφή, στήν ὁποία πρέπει νά μετατραπεῖ τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ὑπάρχει μέ χρηματική μορφή, δηλ. ἡ ἐργατική δύναμη, χάρη στήν κατανάλωση διατηρήθηκε, ἀναπα-

[47] Ἡ περιγραφή ἀποκλίνει ἐδῶ κάπως ἀπό τήν περιγραφή πού δόθηκε πιό πάνω (σελ. 399). Ἐκεῖ καί ἡ ὑποδιαίρεση Ι ἔριχνε ἐπίσης στήν κυκλοφορία ἕνα ἀνεξάρτητο ποσό 500. Ἐδῶ μόνο ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ προμηθεύει τό συμπληρωματικό χρηματικό ὑλικό γιά τήν κυκλοφορία. Μά αὐτό δέν ἀλλάζει καθόλου τό τελικό ἀποτέλεσμα. — *Φ. Ε.*

ράχθηκε καί ξαναϋπάρχει σάν τό μοναδικό ἐκεῖνο ἐμπορικό εἶδος τῶν κατόχων της, πού εἶναι ὑποχρεωμένοι νά τό πουλᾶνε, ἄν θέλουν νά ζοῦν. Ἔτσι λοιπόν ἔχει ἀναπαραχθεῖ καί ἡ σχέση μισθωτῶν ἐργατῶν καί κεφαλαιοκρατῶν.

2) Τό σταθερό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ ἔχει ἀναπληρωθεῖ in natura [σέ φυσική μορφή], καί ἔχουν ἐπιστρέψει σ' αὐτήν οἱ 500 λίρ. στ. πού ἡ ἴδια αὐτή ὑποδιαίρεση ΙΙ ἔχει προκαταβάλει στήν κυκλοφορία.

Γιά τούς ἐργάτες τῆς ὑποδιαίρεσης Ι ἡ κυκλοφορία εἶναι ἡ ἁπλή κυκλοφορία $E - X - E$, δηλ, $\overset{1}{E}$ (ἐργατική δύναμη) — $\overset{2}{X}$ (1000 λίρ. στ., χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου Ι) — $\overset{3}{E}$ (ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, ἀξίας 1000 λιρ. στ.)· αὐτές οἱ 1000 λίρ. στ. μετατρέπουν σέ χρῆμα ἴσης ἀξίας τό σταθερό κεφάλαιο ΙΙ πού ὑπάρχει μέ μορφή ἐμπορεύματος — μέσων συντήρησης.

Γιά τούς κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ τό προτσές αὐτό εἶναι: $E - X$, δηλ. μετατροπή ἑνός μέρους τοῦ ἐμπορευματικοῦ τους προϊόντος σέ χρηματική μορφή, ἀπό τήν ὁποία ξαναμετατρέπεται σέ συστατικά μέρη τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου — δηλ. σέ ἕνα μέρος τῶν μέσων παραγωγῆς πού τούς εἶναι ἀναγκαῖα.

Κατά τήν προκαταβολή τοῦ X (500 λίρ. στ.), πού κάνουν οἱ κεφαλαιοκράτες ΙΙ γιά τήν ἀγορά τῶν ἄλλων μερῶν τῶν μέσων παραγωγῆς, προεξοφλεῖται ἡ χρηματική μορφή τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ ΙΙ πού ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἀκόμα μέ ἐμπορευματική μορφή (εἴδη κατανάλωσης)· στήν πράξη $X - E$, μέ τήν ὁποία ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ ἀγοράζει μέ X καί ἡ ὑποδιαίρεση Ι πουλάει E, τό χρῆμα (ΙΙ) μετατρέπεται σέ μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἐνῶ τό E (Ι) πραγματοποιεῖ τήν πράξη $E - X$, δηλ. μετατρέπεται σέ χρῆμα, πού ὅμως δέν ἀποτελεῖ γιά τήν Ι συστατικό μέρος τῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, ἀλλά ὑπεραξία μεταβλημένη σέ χρῆμα, πού ξοδεύεται ἀποκλειστικά σέ εἴδη κατανάλωσης.

Στήν κυκλοφορία $X - E \ldots \Pi \ldots E' - X'$ ἡ πρώτη πράξη $X - E$ τοῦ ἑνός κεφαλαιοκράτη εἶναι ἡ τελευταία πράξη $E' - X'$ ἑνός ἄλλου κεφαλαιοκράτη (ἤ μέρος τῆς τελευταίας του πράξης)· ἄν τώρα τό E αὐτό, μέ τό ὁποῖο τό X μετατρέπεται σέ παραγωγικό κεφάλαιο, ἐκπροσωπεῖ γιά τόν πουλητή τοῦ E (πού ἔτσι μετατρέπει σέ χρῆμα αὐτό τό E) σταθερό συστατικό τοῦ κεφαλαίου ἤ μεταβλητό συστατικό τοῦ κεφαλαίου ἤ ὑπεραξία, δέν ἔχει καμιά ἀπολύτως σημασία γιά τήν ἴδια τήν ἐμπορευματική κυκλοφορία.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν ὑποδιαίρεση Ι, σχετικά μέ τό συστατικό $\mu + v$ τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος της, ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία περισσότερο χρῆμα ἀπό τό χρῆμα πού ἔχει ρίξει σ' αὐτήν. Πρῶτο, ἐπιστρέφουν σ' αὐτήν οἱ 1000 λίρ. στ. μεταβλητό κεφάλαιο· δεύτερο, πουλάει (βλέπε πιό πάνω, ἀνταλλαγή ἀριθ. 4) μέσα παραγωγῆς 500

λίρ. στ.· ἔτσι ἔχει μετατρέψει σέ χρῆμα τή μισή της ὑπεραξία· ἔπειτα (ἀνταλλαγή ἀριθ. 6) ξαναπουλάει μέσα παραγωγῆς 500 λιρ. στ., τό δεύτερο μισό τῆς ὑπεραξίας της, καί ἔτσι ἔχει ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν κυκλοφορία ὅλη ἡ ὑπεραξία μέ μορφή χρήματος. Δηλαδή διαδοχικά: 1) μεταβλητό κεφάλαιο ἔχει ξαναμετατραπεῖ σέ χρῆμα = 1000 λίρ. στ.· 2) ἔχει μετατραπεῖ σέ χρῆμα ἡ μισή ὑπεραξία = 500 λίρ. στ.· 3) ἔχει μετατραπεῖ σέ χρῆμα καί ἡ ἄλλη μισή ὑπεραξία = 500 λίρ. στ.· ἔτσι συνολικά ἔχουν μετατραπεῖ σέ χρῆμα: $1000_{\mu}+1000_{\upsilon}=2000$ λίρ. στ. Ἄν καί ἡ ὑποδιαίρεση Ι (ἀφήνουμε κατά μέρος τίς ἀνταλλαγές πού πρόκειται νά ἐξετάσουμε ἀργότερα καί πού μεσολαβοῦν γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ I_{σ}) ἔριξε στήν κυκλοφορία μόνο 1000 λίρ. στ., ἀπόσυρε ἀπ' αὐτήν διπλάσιες λίρ. στ. Φυσικά ἡ *υ* πού ἔχει μετατραπεῖ σέ χρῆμα (ἔχει μεταμορφωθεῖ σέ *X*) ἐξαφανίζεται ἀμέσως πάλι σέ ἄλλα χέρια (ΙΙ), ἐπειδή τό χρῆμα αὐτό ξοδεύεται σέ εἴδη κατανάλωσης. Οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης Ι ἔχουν ἀποσύρει σέ *χρῆμα* μόνο τόσα, ὅσα εἶχαν ρίξει σέ ἀξία μέ τή μορφή *ἐμπορεύματος*· τό γεγονός ὅτι ἡ ἀξία αὐτή εἶναι ὑπεραξία, δηλ. δέ στοιχίζει τίποτα στόν κεφαλαιοκράτη, δέν ἀλλάζει ἀπολύτως τίποτα στήν ἀξία αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων· ἐφόσον λοιπόν πρόκειται γιά μετατροπή ἀξίας μέσα στήν ἐμπορευματική κυκλοφορία, δέν ἔχει καμιά ἀπολύτως σημασία. Ἡ μετατροπή σέ χρῆμα τῆς ὑπεραξίας εἶναι φυσικά παροδική, ὅπως παροδικές εἶναι καί ὅλες οἱ ἄλλες μορφές πού διατρέχει τό προκαταβλημένο κεφάλαιο στίς μεταμορφώσεις του. Διαρκεῖ ἴσα-ἴσα τόσο, ὅσο καί τό ἐνδιάμεσο διάστημα ἀνάμεσα στή μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος Ι σέ χρῆμα καί στή μετατροπή τοῦ χρήματος Ι σέ ἐμπόρευμα ΙΙ πού ἀκολουθεῖ.

Ἄν ὑποθέταμε πιό σύντομες τίς περιστροφές — ἤ, ἄν, ἐξετάζοντας τά πράγματα ἀπό τή σκοπιά τῆς ἁπλῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας, ὑποθέταμε πιό γρήγορες τίς κυκλοφορίες τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος — θά ἐπαρκοῦσε ἀκόμα λιγότερο χρῆμα γιά νά ἐπιτελέσει τήν κυκλοφορία τῶν ἀνταλλασσόμενων ἐμπορευματικῶν ἀξιῶν· τό ποσό τοῦ ἀπαιτούμενου χρήματος καθορίζεται πάντα — ὅταν εἶναι δοσμένος ὁ ἀριθμός τῶν διαδοχικῶν ἀνταλλαγῶν — ἀπό τό ἄθροισμα τῶν τιμῶν, ἤ ἀντίστοιχα ἀπό τό ἄθροισμα τῶν ἀξιῶν τῶν κυκλοφορούντων ἐμπορευμάτων. Ἐδῶ ὅμως δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σημασία σέ ποιά αναλογία τό ἄθροισμα αὐτῶν τῶν ἀξιῶν ἀποτελεῖται, ἀπό τή μιά μεριά, ἀπό ὑπεραξία καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἀπό κεφαλαιακή ἀξία.

Ἄν στό παράδειγμά μας στήν ὑποδιαίρεση Ι ὁ μισθός ἐργασίας πληρωνόταν τέσσερις φορές τό χρόνο, τότε θά εἴχαμε $4 \times 250 = 1000$. Ἄρα θά ἐπαρκοῦσαν 250 λίρ. στ. σέ χρῆμα γιά τήν κυκλοφορία I_{μ}—$^{1}/_{2}II_{\sigma}$ καί γιά τήν κυκλοφορία ἀνάμεσα στό μεταβλητό κεφάλαιο Ι καί στήν ἐργατική δύναμη Ι. Ἐπίσης, ἄν ἡ κυκλοφορία ἀνάμεσα στή I_{υ} καί στό II_{σ} γινόταν σέ τέσσερις περιστροφές, θά ἀπαιτοῦνταν 250 λίρ. στ., δηλ. θ' ἀπαιτοῦνταν συνολικά ἕνα χρηματικό ποσό ἤ χρηματικό κεφάλαιο 500 λιρ. στ. γιά τήν κυκλοφορία ἐμπορευμάτων ἀξίας 5000 λιρ. στ. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ὑπεραξία θά μετατρεπόταν σέ

χρῆμα σέ τέσσερις διαδοχικές φορές, ἀπό $^{1}/_{4}$ τήν κάθε φορά, ἀντί σέ δυό διαδοχικές φορές, ἀπό μισή τήν κάθε φορά.

Ἄν στήν ἀνταλλαγή ἀριθ. 4 δέν ἐμφανίζεται σάν ἀγοραστής ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ, ἀλλά ἡ ὑποδιαίρεση Ι καί ἑπομένως ξοδεύει 500 λίρ. στ. χρῆμα γιά ἴσης ἀξίας εἴδη κατανάλωσης, τότε στήν ἀνταλλαγή ἀριθ. 5 ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ μέ τίς ἴδιες 500 λίρ. στ. ἀγοράζει μέσα παραγωγῆς· 6) ἡ Ι ἀγοράζει εἴδη κατανάλωσης μέ τίς ἴδιες 500 λίρ. στ.· 7) ἡ ΙΙ ἀγοράζει μέ τίς ἴδιες 500 λίρ. στ. μέσα παραγωγῆς· δηλ. οἱ 500 λίρ. στ. ἐπιστρέφουν τελικά στήν Ι, ὅπως προηγούμενα εἶχαν ἐπιστρέψει στήν ΙΙ. Ἡ ὑπεραξία μετατρέπεται ἐδῶ σέ χρῆμα, μέ τό χρῆμα πού ξοδεύει ὁ ἴδιος ὁ κεφαλαιοκράτης παραγωγός της γιά τήν ἀτομική του κατανάλωση καί πού ἀντιπροσωπεύει προεξοφλημένο εἰσόδημα, προεξοφλημένη εἴσπραξη ἀπό τήν ὑπεραξία πού περιέχεται στό ἀπούλητο ἀκόμα ἐμπόρευμα. Ἡ μετατροπή τῆς ὑπεραξίας σέ χρῆμα δέ γίνεται μέ τήν ἐπαναροή τῶν 500 λιρ. στ.· γιατί ἡ Ι, ἐκτός ἀπό τίς 1000 λίρ. στ. πού ἔχει ρίξει στήν κυκλοφορία μέ τή μορφή ἐμπορεύματος I_{μ}, ἔχει ρίξει στό τέλος τῆς ἀνταλλαγῆς ἀριθ. 4 καί 500 λίρ. στ. σέ χρῆμα, καί τό χρῆμα αὐτό ἦταν συμπληρωματικό, δέν ἦταν, ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, ἀντίτιμο πουλημένου ἐμπορεύματος. Ὅταν τό χρῆμα αὐτό ἐπαναρέει στήν ὑποδιαίρεση Ι, τότε μ' αὐτό ἡ Ι παίρνει ἁπλῶς πίσω τό συμπληρωματικό της χρῆμα, καί δέν μετατρέπει σέ χρῆμα τήν ὑπεραξία της. Ἡ μετατροπή σέ χρῆμα τῆς ὑπεραξίας τῆς ὑποδιαίρεσης Ι γίνεται μόνο μέ τήν πούληση τῶν ἐμπορευμάτων I_{υ} στά ὁποῖα ὑπάρχει αὐτή ἡ ὑπεραξία, καί διαρκεῖ κάθε φορά τόσο, ὅσο τό εἰσπραγμένο ἀπό τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος χρῆμα δέν ἔχει ξαναξοδευτεῖ σέ εἴδη κατανάλωσης.

Ἡ ὑποδιαίρεση Ι ἀγοράζει μέ συμπληρωματικό χρῆμα (500 λίρ. στ.) εἴδη κατανάλωσης ἀπό τήν ὑποδιαίρεση ΙΙ. Τό χρῆμα αὐτό ἔχει ξοδευτεῖ ἀπό τήν Ι, πού ἔναντί του πῆρε ἕνα ἰσοδύναμο σέ ἐμπόρευμα ΙΙ· τό χρῆμα ἐπαναρέει τήν πρώτη φορά, ἐπειδή ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ ἀγοράζει ἀπό τήν Ι ἐμπόρευμα 500 λιρ. στ.· δηλ. ἐπαναρέει σάν ἰσοδύναμο τοῦ ἐμπορεύματος πού πούλησε ἡ Ι, τό ἐμπόρευμα ὅμως αὐτό δέ στοιχίζει τίποτα στήν Ι, ἀποτελεῖ δηλ. ὑπεραξία γιά τή Ι, καί ἔτσι *τό χρῆμα πού ἔριξε αὐτή ἡ ἴδια στήν κυκλοφορία μετατρέπει σέ χρῆμα τή δική της ὑπεραξία*· τό ἴδιο στή δεύτερή της ἀγορά (ἀριθ. 6) ἡ Ι ἔχει πάρει τό ἰσοδύναμό του σέ ἐμπόρευμα ΙΙ. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα πώς ἡ ΙΙ δέν ἀγοράζει (ἀριθ. 7) μέσα παραγωγῆς ἀπό τήν Ι, στήν περίπτωση αὐτή ἡ Ι θἆχε πληρώσει στήν πραγματικότητα 1000 λίρ. στ. γιά εἴδη κατανάλωσης — δηλ. θἆχε φάει ὅλη της τήν ὑπεραξία σάν εἰσόδημα — καί συγκεκριμένα 500 σέ δικά της ἐμπορεύματα Ι (μέσα παραγωγῆς) καί 500 σέ χρῆμα· σέ ἀντιστάθμισμα θἆχε στήν ἀποθήκη ἄλλες 500 λίρ. στ. σέ δικά της ἐμπορεύματα Ι (μέσα παραγωγῆς) καί θ' ἀπαλλασσόταν ἀπό 500 λίρ. στ. σέ χρῆμα.

Ἀντίθετα ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ θἆχε ξαναμετατρέψει τά τρία τέταρτα τοῦ σταθεροῦ της κεφαλαίου ἀπό τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου σέ παραγωγικό κεφάλαιο· ἐνῶ τό ἕνα τέταρτο θά τὄχε μέ τή

μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου (500 λίρ. στ.), στήν πραγματικότητα μέ τή μορφή ἀδρανοῦς χρήματος ἤ χρήματος πού διακόπτει τή λειτουργία του καί βρίσκεται σέ ἀναμονή. Ἄν ἡ κατάσταση αὐτή διαρκοῦσε πολύ, ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ θἆταν ὑποχρεωμένη νά περιορίσει τήν κλίμακα τῆς ἀναπαραγωγῆς κατά τό ἕνα τέταρτο. — Ὅσο γιά τίς 500 σέ μέσα παραγωγῆς πού τά φορτώθηκε ἀπούλητα ἡ Ι, δέν ἀποτελοῦν ὑπεραξία πού ὑπάρχει μέ μορφή ἐμπορεύματος· ὑπάρχουν στή θέση τῶν 500 λιρ. στ. χρήματος πού εἶχε ἡ Ι δίπλα στήν ὑπεραξία της τῶν 1000 λιρ. στ. μέ μορφή ἐμπορεύματος. Σάν χρῆμα βρίσκονται μέ πραγματοποιήσιμη πάντα μορφή, σάν ἐμπόρευμα δέν μποροῦν γιά τήν ὥρα νά πουληθοῦν. Ἀπ' ὅλα αὐτά βγαίνει ὁλοφάνερα πώς ἁπλή ἀναπαραγωγή — στήν ὁποία κάθε στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ τόσο στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, ὅσο καί στήν ὑποδιαίρεση Ι — εἶναι ἐδῶ δυνατή μόνο ἄν ξαναγυρίσουν στήν ὑποδιαίρεση Ι τά χρυσά πουλιά πού πρώτη τάφησε νά πετάξουν.

Ὅταν ἕνας κεφαλαιοκράτης (ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μόνο μέ βιομήχανους κεφαλαιοκράτες, πού εἶναι ταυτόχρονα ἐκπρόσωποι ὅλων τῶν ἄλλων) ξοδέψει χρῆμα γιά εἴδη κατανάλωσης, τότε τό χρῆμα αὐτό χάθηκε γι' αὐτόν, ἀκολούθησε τό δρόμο κάθε φθαρτοῦ. Μόνο μ' ἕναν τρόπο μπορεῖ νά ξαναγυρίσει στόν κεφαλαιοκράτη, ἄν τό ψαρέψει ἀπό τήν κυκλοφορία, ρίχνοντας σ' αὐτήν ἐμπορεύματα — δίνοντας δηλ. τό ἐμπορευματικό του κεφάλαιο. Ὅπως ἡ ἀξία ὁλόκληρου τοῦ χρονιάτικου ἐμπορευματικοῦ προϊόντος του (πού γι' αὐτόν = ἐμπορευματικό κεφάλαιο), ἔτσι καί ἡ ἀξία κάθε στοιχείου του, δηλ. ἡ ἀξία κάθε ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος, μπορεῖ ν' ἀναλυθεῖ γι' αὐτόν σέ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία καί ὑπεραξία. Ἑπομένως, ἡ μετατροπή σέ χρῆμα τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος (πού ἀποτελεῖ στοιχεῖο τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος) εἶναι ταυτόχρονα καί μετατροπή σέ χρῆμα ὁρισμένου ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας πού περιέχεται σ' ὅλο τό ἐμπορευματικό προϊόν. Ἄρα στήν προκείμενη περίπτωση εἶναι ἐπιλέξει σωστό, πώς ὁ ἴδιος ὁ κεφαλαιοκράτης ἔριξε στήν κυκλοφορία τό χρῆμα — καί μάλιστα ξοδεύοντάς το σέ εἴδη κατανάλωσης — μέ τό ὁποῖο μετατρέπεται σέ χρῆμα ἡ ὑπεραξία του, μ' ἄλλα λόγια πραγματοποιεῖται. Φυσικά δέν πρόκειται ἐδῶ γιά τά ἴδια νομίσματα, ἀλλά γιά ἕνα ποσό σέ μετρητό χρῆμα, ἴσο μέ τό ποσό (ἤ ἴσο μέ ἕνα μέρος του), πού ἔριξε στήν κυκλοφορία γιά νά καλύψει προσωπικές του ἀνάγκες.

Στήν πράξη αὐτό γίνεται μέ δυό τρόπους: Ἄν ἡ ἐπιχείρηση ἔχει ἀνοίξει γιά πρώτη φορά στή διάρκεια τοῦ τρέχοντος ἔτους, τότε χρειάζεται κάμποσος καιρός, στήν καλύτερη περίπτωση χρειάζονται μερικοί μῆνες, ὥσπου ὁ κεφαλαιοκράτης νά εἶναι σέ θέση νά ξοδέψει γιά τήν ἀτομική του κατανάλωση ἀπό τίς εἰσπράξεις τῆς ἐπιχείρησης. Φυσικά γιά τό λόγο αὐτό δέ σταματάει οὔτε στιγμή τήν κατανάλωσή του. Προκαταβάλλει στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του χρῆμα (δέν ἔχει σημασία ἄν τό χρῆμα αὐτό προέρχεται ἀπό τή δική του τσέπη, ἤ ἀπό τήν τσέπη ἄλλου μέ πίστωση) ἔναντι ὑπεραξίας πού πρόκειται νά σφετεριστεῖ· ἔτσι ὅμως προκαταβάλλει ἐπίσης ἕνα κυκλοφοροῦν μέσο γιά τήν πραγματοποίηση ὑπεραξίας πού μέλλει νά πραγματοποιηθεῖ ἀργότερα. Ἄν ἀντίθετα ἡ ἐπιχείρηση λειτουργεῖ κανονικά ἀπό πολύν καιρό, τότε οἱ πληρωμές καί οἱ εἰσπράξεις κατανέμονται σέ διάφορες προθεσμίες κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους. Ἕνα πράγμα ὅμως συνεχίζεται ἀδιάκοπα, ἡ κατανάλωση τοῦ κεφαλαιοκράτη, πού προηγεῖται καί πού ἡ ἔκτασή της ὑπολογίζεται σύμφωνα μέ ὁρισμένη ἀναλογία πρός τίς συνηθισμένες ἤ προβλεπόμενες εἰσπράξεις. Μαζί μέ κάθε παρτίδα ἐμπορεύματος πού πουλιέται πραγματοποιεῖται καί μέρος τῆς ὑπεραξίας πού θά παραχθεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους. Ἄν ὅμως στή διάρκεια ὅλου τοῦ ἔτους πουλιοῦνταν μόνο τόσο μέρος τοῦ παραγμένου ἐμπορεύματος, ὅσο χρειάζεται γιά ν' ἀναπληρώνει τίς σταθερές καί μεταβλητές κεφαλαιακές ἀξίες πού περιέχονται σ' αὐτό· ἤ ἄν ἔπεφταν οἱ τιμές τόσο, πού μέ τήν πούληση ὁλόκληρου τοῦ χρονιάτικου προϊόντος νά πραγματοποιοῦνταν μόνο ἡ περιεχόμενη σ' αὐτό προκαταβλημένη κεφαλαιακή ἀξία, τότε θά πρόβαλλε καθαρά ὁ χαρακτήρας τοῦ χρήματος, σάν χρήματος πού προδαπανήθηκε ἔναντι μελλοντικῆς ὑπεραξίας. Ἄν χρεωκοπήσει ὁ κεφαλαιοκράτης μας, τότε οἱ πιστωτές του καί τό δικαστήριο ἐξετάζουν ἄν τά προδαπανημένα ἀτομικά του ἔξοδα βρίσκονται σέ σωστή ἀναλογία πρός τήν ἔκταση τῆς ἐπιχείρησής του καί πρός τήν εἴσπραξη ὑπεραξίας πού ἀντιστοιχεῖ συνήθως ἤ κανονικά στήν ἔκτασή της.

Σχετικά ὅμως μέ ὁλόκληρη τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἡ θέση ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένη νά ρίξει ἡ ἴδια στήν κυκλοφορία τό χρῆμα, τό ἀπαραίτητο γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας της (ἀντίστοιχα ἐπίσης καί γιά τήν κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου της, τοῦ σταθεροῦ καί τοῦ μεταβλητοῦ), ὄχι μόνο δέ φαίνεται παράδοξη, ἀλλά καί ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο ὅρο τοῦ ὅλου μηχανισμοῦ· ἐπειδή ἐδῶ ὑπάρχουν μόνο δυό τάξεις: ἡ ἐργατική τάξη, πού διαθέτει μονάχα τήν ἐργατική της δύναμη, καί ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού κατέχει μονοπωλιακά καί τά κοινωνικά μέσα παραγωγῆς καί τό χρῆμα. Παράδοξο θἆταν ἄν ἡ ἐργατική τάξη προκατάβαλλε πρώτη ἀπό δικά της μέσα τό χρῆμα, τό ἀπαραίτητο ⟨γιά τήν ἐμπορευματική κυκλοφορία, ἑπομένως καί⟩ γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας πού περιέχεται στά ἐμπορεύματα. Τήν προκαταβολή αὐτή τήν κάνει ὁ ἀτομικός κεφαλαιοκράτης, ὅμως πάντα μόνο μέ τήν παρακάτω μορφή: δρᾶ σάν ἀγοραστής, δηλ. *ξοδεύει* χρῆμα γιά ν' ἀγοράσει εἴδη κατανάλωσης, ἤ *προκαταβάλλει* χρῆμα γιά ν' ἀγοράσει στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου, ἐργατική δύναμη, εἴτε μέσα παραγωγῆς. Δίνει τό χρῆμα πάντα ἔναντι ἑνός ἰσοδύναμου. Προκαταβάλλει χρῆμα στήν κυκλοφορία μόνο μέ τόν τρόπο πού προκαταβάλλει σ' αὐτήν ἐμπόρευμα. Καί στίς δυό περιπτώσεις δρᾶ σάν ἀφετηρία τῆς κυκλοφορίας τους.

Τήν πραγματική πορεία τῶν πραγμάτων τή συσκοτίζουν δυό περιστατικά:

1) Ἡ ἐμφάνιση στό προτσές κυκλοφορίας τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, ἀπό τή μιά, τοῦ *ἐμπορικοῦ κεφαλαίου* (πού ἡ πρώτη του

μορφή είναι πάντα τό χρήμα, επειδή ὁ ἔμπορος σάν ἔμπορος δέν παράγει «προϊόν» ἤ «ἐμπόρευμα») καί ἀπό τήν ἄλλη, τοῦ *χρηματικοῦ κεφαλαίου* σάν ἀντικείμενου πού τό διαχειρίζεται μιά ειδική κατηγορία κεφαλαιοκρατῶν.

2) Ἡ διάσπαση τῆς ὑπεραξίας — πού στήν ἀρχή πρέπει νά βρίσκεται πάντα στά χέρια τοῦ βιομήχανου κεφαλαιοκράτη — σέ διάφορες κατηγορίες, πού φορεῖς τους ἐμφανίζονται διπλά στό βιομήχανο κεφαλαιοκράτη ὁ γαιοχτήμονας (γιά τή γαιοπρόσοδο), ὁ τοκογλύφος (γιά τόν τόκο) κλπ., καί ἔπειτα ἡ κυβέρνηση μέ τούς ὑπαλλήλους της, οἱ εἰσοδηματίες [Rentiers] κλπ. Οἱ κύριοι αὐτοί ἐμφανίζονται σάν ἀγοραστές ἀπέναντι στό βιομήχανο κεφαλαιοκράτη καί κατά τοῦτο σάν ἄνθρωποι πού μετατρέπουν τά ἐμπορεύματά του σέ χρῆμα· pro parte [ἀπό μέρους τους] ρίχνουν κι αὐτοί «χρῆμα» στήν κυκλοφορία, καί ὁ βιομήχανος κεφαλαιοκράτης τό παίρνει ἀπ' αὐτούς. Ἐδῶ ὅμως ξεχνοῦν πάντα, ἀπό ποιά πηγή ἔχουν πάρει ἀρχικά καί ἐξακολουθοῦν πάντα νά παίρνουν τό χρῆμα αὐτό.

VI. ΤΟ ΣΤΑΘΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΗΣ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΗΣ I[48]

Μένει ἀκόμα νά ἐξετάσουμε τό σταθερό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης I = 4000 I_c. Ἡ ἀξία αὐτή εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού ξαναεμφανίζεται στό ἐμπορευματικό προϊόν I, δηλ. τῶν μέσων παραγωγῆς πού ἔχουν καταναλωθεῖ κατά τήν παραγωγή τῆς μάζας ἐκείνης τῶν ἐμπορευμάτων πού συγκροτοῦν αὐτό τό ἐμπορευματικό προϊόν. Αὐτή ἡ ἐπανεμφανιζόμενη ἀξία, πού δέν ἔχει παραχθεῖ στό προτσές παραγωγῆς I, ἀλλά μπῆκε σ' αὐτό τόν προηγούμενο χρόνο σάν σταθερή ἀξία, σάν δοσμένη ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς του, ὑπάρχει τώρα μέ τή μορφή ὅλου ἐκείνου τοῦ μέρους τῆς ἐμπορευματικῆς μάζας I, πού δέν ἔχει ἀπορροφηθεῖ ἀπό τήν κατηγορία II· καί μάλιστα, ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς μάζας ἐμπορευμάτων πού μένει ἔτσι στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν I = τά $^2/_3$ τῆς ἀξίας ὁλόκληρου τοῦ χρονιάτικου ἐμπορευματικοῦ τους προϊόντος. Γιά τόν ἀτομικό κεφαλαιοκράτη πού παράγει κάποιο ἰδιαίτερο εἶδος μέσου παραγωγῆς, θά μπορούσαμε νά ποῦμε: Πουλάει τό ἐμπορευματικό του προϊόν, τό μετατρέπει σέ χρῆμα. Μετατρέποντάς το σέ χρῆμα, ξαναμετατρέπει σέ χρῆμα καί τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος του. Μ' αὐτό τό μέρος τῆς ἀξίας, πού τό ἔχει μετατρέψει σέ χρῆμα, ξαναγοράζει τότε ἀπό ἄλλους πουλητές ἐμπορευμάτων τά μέσα του παραγωγῆς, ἤ μετατρέπει τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος του σέ μιά φυσική μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ξαναλειτουργήσει σάν παραγωγικό σταθερό κεφάλαιο. Τώρα ὅμως γίνεται ἀδύνατη αὐτή ἡ προϋπόθεση. Ἡ κατηγορία τῶν κεφαλαιοκρατῶν I περιλαβαίνει τό σύνολο τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού παράγουν, μέσα παραγωγῆς. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, τό

48 Ἀπό δῶ καί μπρός ἀπό τό χειρόγραφο II.

ἐμπορευματικό προϊόν τῶν 4000, πού ἔμεινε στά χέρια της, ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, πού δέν μπορεῖ ν' ἀνταλλαχτεῖ μέ κανένα ἄλλο, γιατί δέν ὑπάρχει πιά κανένα ἄλλο τέτιο μέρος τοῦ χρονιάτικου προϊόντος. Ἄν ἐξαιρέσουμε αὐτές τίς 4000, ἔχει διατεθεῖ ὅλο τό ὑπόλοιπο· ἕνα μέρος ἔχει ἀπορροφηθεῖ ἀπό τό κοινωνικό ἀπόθεμα κατανάλωσης, καί ἕνα ἄλλο μέρος πρέπει νά ἀναπληρώσει τό σταθερό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης II, πού ἔχει κιόλας ἀνταλλάξει ὅλα ὅσα μπορεῖ νά διαθέσει γιά τήν ἀνταλλαγή μέ τήν ὑποδιαίρεση I.

Ἡ δυσκολία ξεπερνιέται πολύ ἁπλά, ἄν πάρουμε ὑπόψη μας πώς ὁλόκληρο τό ἐμπορευματικό προϊόν I στή φυσική του μορφή ἀποτελεῖται ἀπό μέσα παραγωγῆς, δηλ. ἀπό τά ὑλικά στοιχεῖα τοῦ ἴδιου τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Παρουσιάζεται ἐδῶ τό ἴδιο φαινόμενο ὅπως καί προηγούμενα στήν ὑποδιαίρεση II, μόνο πού παρουσιάζεται μ' ἄλλη ὄψη. Στήν ὑποδιαίρεση II ὁλόκληρο τό ἐμπορευματικό προϊόν ἀποτελοῦνταν ἀπό εἴδη κατανάλωσης· γι' αὐτόν τό λόγο ἕνα μέρος του, ἴσο μέ τό μισθό ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό τό ἐμπορευματικό προϊόν, σύν τήν ὑπεραξία, μποροῦσε νά καταναλωθεῖ ἀπό τούς ἴδιους τούς παραγωγούς του. Ἐδῶ, στήν ὑποδιαίρεση I, ὁλόκληρο τό ἐμπορευματικό προϊόν ἀποτελεῖται ἀπό τά μέσα παραγωγῆς, χτίρια, μηχανές, δοχεῖα, πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες κλπ. Γιαυτό, ἕνα μέρος ἀπ' αὐτά, τό μέρος πού ἀναπληρώνει τό σταθερό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται στή σφαίρα αὐτή, μπορεῖ νά ξαναλειτουργήσει ἀμέσως μέ τή φυσική του μορφή σάν συστατικό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἐφόσο μπαίνει στήν κυκλοφορία, κυκλοφορεῖ μέσα στά πλαίσια τῆς ὑποδιαίρεσης I. Στήν ὑποδιαίρεση II ἕνα μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος καταναλώνεται ἀτομικά in natura [σέ εἶδος] ἀπό τούς ἴδιους τούς παραγωγούς του, ἀντίθετα στήν I ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος καταναλώνεται παραγωγικά in natura ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες παραγωγούς του.

Στό μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος I, = 4000$_c$ ξαναεμφανίζεται ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει καταναλωθεῖ σ' αὐτή τήν ὑποδιαίρεση, καί μάλιστα μέ τέτια φυσική μορφή, πού μπορεῖ ἀμέσως νά ξαναλειτουργήσει σάν σταθερό παραγωγικό κεφάλαιο. Στήν ὑποδιαίρεση II τό μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος τῶν 3000, πού ἡ ἀξία του εἶναι ἴση μέ τό μισθό ἐργασίας σύν τήν ὑπεραξία (= 1000), μπαίνει κατευθείαν στήν ἀτομική κατανάλωση τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν ἐργατῶν τῆς II, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος (= 2000) δέν μπορεῖ νά ξαναμπεῖ στήν παραγωγική κατανάλωση τῶν κεφαλαιοκρατῶν II, ἀλλά πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ ὕστερα ἀπό ἀνταλλαγή μέ τήν I.

Ἀπεναντίας, στήν ὑποδιαίρεση I τό μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ της προϊόντος τῶν 6000, πού ἡ ἀξία του εἶναι ἴση μέ τό μισθό ἐργασίας σύν τήν ὑπεραξία (= 2000), δέν μπαίνει στήν ἀτομική κατανάλωση τῶν παραγωγῶν του, καί δέν μπορεῖ νά μπεῖ λόγω τῆς φυσικῆς μορφῆς του. Πρέπει πρῶτα ν' ἀνταλλαχτεῖ μέ τήν ὑποδιαίρεση II. Ἀντίθετα, τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας αὐτοῦ τοῦ προϊόντος = 4000 βρίσκεται μέ τέτια φυσική μορφή, μέ τήν ὁποία — ἄν πάρουμε ὑπόψη τό

σύνολο τῶν κεφαλαιοκρατῶν τῆς ὑποδιαίρεσης I — μπορεῖ νά ξαναλειτουργήσει ἄμεσα σάν τό σταθερό τους κεφάλαιο. Μ' ἄλλα λόγια: Ὁλόκληρο τό προϊόν τῆς ὑποδιαίρεσης I ἀποτελεῖται ἀπό ἀξίες χρήσης, πού σύμφωνα μέ τή φυσική τους μορφή — στίς συνθῆκες τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς — μποροῦν νά χρησιμεύσουν μόνο σάν στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ὥστε, ἀπ' αὐτό τό προϊόν, ἀξίας 6000, τό ἕνα τρίτο (2000) ἀναπληρώνει τό σταθερό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης II, καί τά ὑπόλοιπα $^2/_3$ τό σταθερό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης I.

Τό σταθερό κεφάλαιο I ἀποτελεῖται ἀπό μιά μάζα διαφορετικῶν ὁμάδων κεφαλαίου, πού εἶναι τοποθετημένες στούς διάφορους κλάδους παραγωγῆς μέσων παραγωγῆς, τόσες σέ ὑψικάμινες, τόσες σέ ἀνθρακωρυχεῖα κ. ο. κ. Ἡ καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς ὁμάδες κεφαλαίου, ἤ τό καθένα ἀπ' αὐτά τά κοινωνικά κεφάλαια ὁμάδων ἀποτελεῖται μέ τή σειρά του ἀπό ἕνα μεγαλύτερο ἤ μικρότερο πλῆθος ἀτομικῶν κεφαλαίων πού λειτουργοῦν σάν αὐτοτελῆ κεφάλαια. Πρῶτο, τό κεφάλαιο τῆς κοινωνίας, λχ. 7500 (ὁ ἀριθμός αὐτός μπορεῖ νά σημαίνει ἑκατομμύρια κλπ.), ἀναλύεται σέ διάφορες ὁμάδες κεφαλαίου. Αὐτό τό κοινωνικό κεφάλαιο τῶν 7500 χωρίζεται σέ ἰδιαίτερα μέρη, πού τό καθένα εἶναι τοποθετημένο σ' ἕναν ἰδιαίτερο κλάδο παραγωγῆς. Τό μέρος τῆς κοινωνικῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, τό τοποθετημένο σέ κάθε ἰδιαίτερο κλάδο παραγωγῆς, ἀποτελεῖται, ὡς πρός τή φυσική του μορφή, ἐνμέρει ἀπό τά μέσα παραγωγῆς τῆς κάθε ἰδιαίτερης σφαίρας παραγωγῆς, καί ἐνμέρει ἀπό τήν ἀναγκαία γιά τή λειτουργία της καί ἀνάλογα εἰδικευμένη ἐργατική δύναμη, πού ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας τή μεταβάλλει διαφορετικά, ἀνάλογα μέ τό εἰδικό εἶδος τῆς ἐργασίας πού ἔχει νά ἐπιτελέσει στήν κάθε ξεχωριστή σφαίρα παραγωγῆς. Τό μέρος τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, τό τοποθετημένο σέ κάθε ἰδιαίτερο κλάδο παραγωγῆς, ἀποτελεῖται πάλι ἀπό τό ἄθροισμα τῶν ἀτομικῶν κεφαλαίων πού εἶναι τοποθετημένα σ' αὐτά καί λειτουργοῦν σάν αὐτοτελῆ κεφάλαια. Αὐτό ἰσχύει φυσικά καί γιά τίς δυό ὑποδιαιρέσεις, τόσο γιά τήν I, ὅσο καί γιά τή II.

Ὅσο γιά τή σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, πού ξαναεμφανίζεται στήν ὑποδιαίρεση I μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ της προϊόντος, ἐνμέρει ξαναμπαίνει ἐπίσης σάν μέσο παραγωγῆς στήν ἰδιαίτερη σφαίρα παραγωγῆς (ἤ ἀκόμα καί στήν ἀτομική ἐπιχείρηση), ἀπό τήν ὁποία βγαίνει σάν προϊόν: λχ. στάρι στή σιτοπαραγωγή, κάρβουνο στήν παραγωγή κάρβουνου, σίδερο μέ μορφή μηχανῶν στήν παραγωγή σίδερου κ. ο. κ.

Ἐφόσον ὅμως τά μερικότερα προϊόντα, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία τῆς ὑποδιαίρεσης I, δέν ξαναμπαίνουν ἄμεσα στήν ἰδιαίτερη ἤ ἀτομική τους σφαίρα παραγωγῆς, ἀλλάζουν ἁπλῶς θέση. Μπαίνουν μέ τή φυσική τους μορφή σέ μιάν ἄλλη σφαίρα παραγωγῆς τῆς ὑποδιαίρεσης I, ἐνῶ αὐτά τά ἀναπληρώνει in natura τό προϊόν ἄλλων σφαιρῶν παραγωγῆς τῆς ὑποδιαίρεσης I. Πρόκειται γιά ἁπλή ἀλλαγή θέσης αὐτῶν τῶν προϊόντων. Ὅλα ξαναμπαίνουν

σάν παράγοντες πού ἀναπληρώνουν σταθερό κεφάλαιο στήν I, μόνο πού, ἀντί νά μποῦν στή μιά ὁμάδα τῆς ὑποδιαίρεσης I, μπαίνουν σέ μιάν ἄλλη. Ἐφόσο συντελεῖται ἐδῶ ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στούς διάφορους κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης I, πρόκειται γιά ἀνταλλαγή μιᾶς φυσικῆς μορφῆς σταθεροῦ κεφαλαίου μέ μιάν ἄλλη φυσική μορφή σταθεροῦ κεφαλαίου, ἑνός εἴδους μέσων παραγωγῆς μέ ἕνα ἄλλο εἶδος μέσων παραγωγῆς. Πρόκειται γιά ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στά διάφορα ἀτομικά σταθερά κεφαλαιακά μέρη τῆς ὑποδιαίρεσης I. Ἐφόσον τά προϊόντα δέ χρησιμεύουν ἄμεσα σάν μέσα παραγωγῆς στούς δικούς τους κλάδους παραγωγῆς, ἀπομακρύνονται ἀπό τό δικό τους τόπο παραγωγῆς καί περνοῦν σέ ἕναν ἄλλο, καί ἔτσι ἀλληλοαναπληρώνονται. Μ' ἄλλα λόγια (ἀκριβῶς ὅπως συνέβηκε μέ τήν ὑπεραξία στήν ὑποδιαίρεση II): ἀπ' αὐτή τή μάζα ἐμπορευμάτων ὁ κάθε κεφαλαιοκράτης τῆς ὑποδιαίρεσης I, ἀνάλογα μέ τό βαθμό πού εἶναι συνιδιοχτήτης αὐτοῦ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τῶν 4000, τραβάει τά ἀπαραίτητα γι' αὐτόν ἀνάλογα μέσα παραγωγῆς. Ἄν ἡ παραγωγή ἦταν κοινωνικοποιημένη, κι ὄχι κεφαλαιοκρατική, τότε εἶναι φανερό, πώς τά προϊόντα αὐτά τῆς ὑποδιαίρεσης I θά κατανέμονταν πάλι ἐξίσου μόνιμα σάν μέσα παραγωγῆς ἀνάμεσα στούς κλάδους παραγωγῆς αὐτῆς τῆς ὑποδιαίρεσης μέ σκοπό τήν ἀναπαραγωγή: ἕνα μέρος θάμενε ἄμεσα στή σφαίρα παραγωγῆς, ἀπό τήν ὁποία βγῆκε σάν προϊόν, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος θ' ἀπομακρυνόταν πρός ἄλλους τόπους παραγωγῆς, κι ἔτσι θά συντελοῦνταν ἕνα συνεχές πᾶνε κι ἔλα ἀνάμεσα στούς διάφορους τόπους παραγωγῆς αὐτῆς τῆς ὑποδιαίρεσης.

VII. ΜΕΤΑΒΛΗΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΥΠΕΡΑΞΙΑ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ

Ἡ συνολική λοιπόν ἀξία τῶν εἰδῶν κατανάλωσης, πού παράγονται μέσα σ' ἕνα χρόνο, εἶναι ἴση μέ τήν ἀναπαραγμένη μέσα στόν ἴδιο χρόνο μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία II, σύν τή νεοπαραγμένη ὑπεραξία II (δηλ. ἴση μέ τήν ἀξία πού παράγεται μέσα στό χρόνο ἀπό τήν ὑποδιαίρεση II) σύν τήν ἀναπαραγμένη μέσα στό χρόνο μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία I καί τή νεοπαραγμένη ὑπεραξία I (δηλ. ἴση μέ τήν ἀξία πού παράγεται μέσα στό χρόνο ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I).

Συνεπῶς, ἄν προϋποθέτουμε ἁπλή ἀναπαραγωγή, ἡ συνολική ἀξία τῶν εἰδῶν κατανάλωσης πού παράγονται μέσα σ' ἕνα χρόνο εἶναι ἴση μέ τή νεοδημιουργημένη μέσα στό χρόνο ἀξία, δηλ. εἶναι ἴση μέ ὅλη τήν ἀξία πού ἔχει παραχθεῖ μέσα στό χρόνο ἀπό τήν κοινωνική ἐργασία, καί πρέπει νά εἶναι ἴση, ἐπειδή στίς συνθῆκες τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς ὅλη αὐτή ἡ ἀξία τρώγεται.

Ἡ συνολική κοινωνική ἐργάσιμη ἡμέρα χωρίζεται σέ δυό μέρη: 1) ἀναγκαία ἐργασία· αὐτή δημιουργεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους μιάν ἀξία 1500_{μ}· 2) ὑπερεργασία· αὐτή δημιουργεῖ μιά πρόσθετη ἀξία ἤ ὑπεραξία 1500_{υ}. Τό ἄθροισμα αὐτῶν τῶν ἀξιῶν = 3000, εἶναι

ἴσο μέ τήν ἀξία τῶν εἰδῶν κατανάλωσης ἀξίας 3000 πού ἔχουν παραχθεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους. Ἡ συνολική λοιπόν ἀξία τῶν εἰδῶν κατανάλωσης, πού ἔχουν παραχθεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους, εἶναι ἴση μέ τή συνολική ἀξία, πού παράγει στή διάρκεια τοῦ ἔτους ἡ συνολική κοινωνική ἐργάσιμη ἡμέρα, εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου σύν τήν κοινωνική ὑπεραξία, δηλ. εἶναι ἴση μέ ολόκληρο τό καινούργιο χρονιάτικο προϊόν.

Ξέρουμε ὅμως πώς, παρόλο πού αὐτά τά δυό ἀξιακά μεγέθη ἀλληλοκαλύπτονται, ὡστόσο αὐτό δέ σημαίνει καθόλου πώς ἡ συνολική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων ΙΙ, τῶν εἰδῶν κατανάλωσης, ἔχει παραχθεῖ σ' αὐτή τήν ὑποδιαίρεση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς. Ἀλληλοκαλύπτονται, ἐπειδή ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, πού ξαναεμφανίζεται στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, εἶναι ἴση μέ τή νεοπαραγμένη ἀξία τῆς ὑποδιαίρεσης Ι (μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία σύν ὑπεραξία)· γιαυτό τό $I_{(\mu+\upsilon)}$ μπορεῖ ν' ἀγοράσει τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος ΙΙ, πού ἀποτελεῖ γιά τούς παραγωγούς του (στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ) σταθερή κεφαλαιακή ἀξία. Βλέπουμε συνεπῶς, γιατί, ἐνῶ γιά τούς κεφαλαιοκράτες ΙΙ ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τους ἀναλύεται σέ $\sigma + \mu + \upsilon$, ἀπό τή σκοπιά ὅλης τῆς κοινωνίας ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος μπορεῖ ν' ἀναλυθεῖ σέ $\mu + \upsilon$. Αὐτό συμβαίνει μόνον γιατί τό II_σ εἶναι ἐδῶ ἴσο μέ τό $I_{(\mu+\upsilon)}$ καί γιατί τά δυό αὐτά συστατικά τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος ὅταν ἀνταλλάσσονται ἀνταλλάσσουν ἀμοιβαῖα τίς φυσικές μορφές τους, καί γιαυτό, ὕστερα ἀπ' αὐτή τήν ἀνταλλαγή, τό II_σ ξαναϋπάρχει μέ μορφή μέσων παραγωγῆς, ἐνῶ τό $I_{(\mu+\upsilon)}$ ὑπάρχει μέ μορφή εἰδῶν κατανάλωσης.

Καί αὐτό τό περιστατικό εἶναι πού παρακίνησε τόν Α. Σμίθ νά ἰσχυρίζεται πώς ἡ ἀξία τοῦ χρονιάτικου προϊόντος ἀναλύεται σέ $\mu + \upsilon$. Αὐτό ἰσχύει 1) μόνο γιά τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πού ἀποτελεῖται ἀπό εἴδη κατανάλωσης, καί 2) δέν ἰσχύει ἄν ἐννοοῦμε μ' αὐτό πώς ἡ συνολική αὐτή ἀξία παράγεται στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, καί πώς ἑπομένως ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος της εἶναι ἴση μέ τή μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία πού ἔχει προκαταβληθεῖ στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ σύν τήν ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ σ' αὐτήν. Ἀλλά μόνο μέ τήν ἔννοια ὅτι $II_{(\sigma+\mu+\upsilon)} = II_{(\mu+\upsilon)} + I_{(\mu+\upsilon)}$ ἤ ἐπειδή $II_\sigma = I_{(\mu+\upsilon)}$.

Ἀπ' ὅλα αὐτά βγαίνει ἀκόμα:

Παρόλο πού ἡ κοινωνική ἐργάσιμη ἡμέρα (δηλ. ἡ ἐργασία πού ξοδεύτηκε κατά τή διάρκεια ὅλου τοῦ ἔτους ἀπ' ὁλόκληρη τήν ἐργατική τάξη) χωρίζεται μόνο σέ δυό μέρη, ὅπως καί κάθε ἀτομική ἐργάσιμη ἡμέρα, δηλαδή σέ ἀναγκαία ἐργασία καί ὑπερεργασία, παρόλο πού γιά τό λόγο αὐτό καί ἡ ἀξία πού ἔχει παραχθεῖ ἀπ' αὐτή τήν ἐργάσιμη ἡμέρα χωρίζεται ἐπίσης μόνο σέ δυό μέρη: στή μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία, δηλ. στό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας, μέ τό ὁποῖο ὁ ἐργάτης ἀγοράζει τά μέσα τῆς δικῆς του ἀναπαραγωγῆς, καί στήν ὑπεραξία, πού ὁ κεφαλαιοκράτης μπορεῖ νά τήν ξοδεύει γιά τή δική του ἀτομική κατανάλωση, — ὡστόσο, ἀπό τήν ἄποψη ὅλης τῆς κοινωνίας, ἕνα μέρος τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας ξοδεύεται ἀποκλειστικά γιά *τήν παραγωγή νωποῦ σταθεροῦ κεφαλαίου*, δηλ. προϊόντων, πού ὁ ἀποκλειστικός τους προορισμός εἶναι νά λειτουργήσουν στό προτσές ἐργασίας σάν μέσα παραγωγῆς, ἑπομένως καί σάν σταθερό κεφάλαιο στό προτσές ἀξιοποίησης πού τό συνοδεύει. Σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας ὁλόκληρη ἡ κοινωνική ἐργάσιμη ἡμέρα ἐκφράζεται μέ μιά χρηματική ἀξία 3000, ἀπό τήν ὁποία μόνο τό $^1/_3$, = 1000, παράγεται στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, πού παράγει εἴδη κατανάλωσης, δηλ. ἐμπορεύματα, στά ὁποῖα πραγματοποιεῖται τελικά ὅλη ἡ μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία καί ὅλη ἡ ὑπεραξία τῆς κοινωνίας. Σύμφωνα λοιπόν μ' αὐτή τήν ὑπόθεση τά $^2/_3$ τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας χρησιμοποιοῦνται στήν παραγωγή καινούργιου σταθεροῦ κεφαλαίου. Παρόλο πού ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἀτομικῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν ἐργατῶν τῆς ὑποδιαίρεσης Ι αὐτά τά $^2/_3$ τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας χρησιμεύουν μόνο γιά τήν παραγωγή μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί ὑπεραξίας, ἀκριβῶς ὅπως καί τό τελευταῖο τρίτο τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, ὡστόσο αὐτά τά $^2/_3$ τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας ἀπό τήν ἄποψη ὅλης τῆς κοινωνίας — ἐπίσης κι ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀξίας χρήσης τοῦ προϊόντος — παράγουν ἁπλῶς ἀναπλήρωμα σταθεροῦ κεφαλαίου πού εἴτε βρίσκεται στό προτσές τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης, εἴτε ἔχει καταναλωθεῖ πιά σ' αὐτό. Καί ἀπό ἀτομική ἄποψη, αὐτά τά $^2/_3$ τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας παράγουν, βέβαια, μιά συνολική ἀξία, ἴση μόνο μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο σύν τήν ὑπεραξία γιά τόν παραγωγό της, ὅμως δέν παράγουν ἀξίες χρήσης τέτιες, πού νά μποροῦν νά ξοδεύονται σ' αὐτές ὁ μισθός ἐργασίας ἤ ἡ ὑπεραξία· τό προϊόν τους εἶναι ἕνα μέσο παραγωγῆς.

Πρῶτα πρέπει νά παρατηρήσουμε πώς κανένα μέρος τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, οὔτε στήν ὑποδιαίρεση Ι οὔτε στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, δέ χρησιμεύει γιά τήν παραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται καί λειτουργεῖ σ' αὐτές τίς δυό μεγάλες σφαῖρες παραγωγῆς. Παράγουν ἁπλῶς συμπληρωματική ἀξία, 2000 $I_{(\mu+\upsilon)}$ + 1000 $II_{(\mu+\upsilon)}$, συμπληρωματική στή σταθερή κεφαλαιακή ἀξία = 4000 I_σ + 2000 II_σ. Ἡ νέα ἀξία πού ἔχει παραχθεῖ μέ μορφή μέσων παραγωγῆς δέν εἶναι ἀκόμα σταθερό κεφάλαιο. Προορίζεται ἁπλῶς νά λειτουργήσει σάν τέτιο στό μέλλον.

Ὁλόκληρο τό προϊόν τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ — τά εἴδη κατανάλωσης — ἄν τό ἐξετάσουμε ἀπό τήν πλευρά τῆς ἀξίας του χρήσης, συγκεκριμένα, δηλ. στή φυσική του μορφή, εἶναι προϊόν τοῦ ἑνός τρίτου τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας πού τό ἔχει δόσει ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ, εἶναι προϊόν τῶν ἐργασιῶν στή συγκεκριμένη τους μορφή σάν ἐργασία τοῦ ὑφαντῆ, τοῦ ἀρτεργάτη κλπ, πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ σ' αὐτή τήν ὑποδιαίρεση, εἶναι προϊόν τῆς ἐργασίας αὐτῆς, στό μέτρο πού λειτουργεῖ σάν τό ὑποκειμενικό στοιχεῖο τοῦ προτσές ἐργασίας. Ὅσο γιά τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας αὐτοῦ τοῦ προϊόντος ΙΙ, ξαναεμφανίζεται μόνο σέ μιά νέα ἀξία χρήσης, μέ νέα φυσική μορφή, μέ τή μορφή εἰδῶν κατανάλωσης, ἐνῶ προηγούμενα ὑπῆρχε μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς. Ἡ ἀξία του ἔχει μεταφερθεῖ μέ τό προτσές ἐργασίας ἀπό τήν παλιά του φυσική μορφή στή νέα του φυσική μορφή. Ἡ *ἀξία* ὅμως αὐτῶν τῶν

$^2/_3$ τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, = 2000, δέν ἔχει παραχθεῖ στό φετεινό προτσές ἀξιοποίησης II.

Ἀπαράλλαχτα ὅπως ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προτσές ἐργασίας τό προϊόν II εἶναι τό ἀποτέλεσμα ζωντανῆς ἐργασίας καί τῶν δοσμένων σ' αὐτήν, προϋπαρχόντων μέσων παραγωγῆς, πού ἀποτελοῦν τούς ὑλικούς ὅρους στούς ὁποίους πραγματοποιεῖται, ἔτσι καί ἀπό τήν ἄποψη τοῦ προτσές ἀξιοποίησης ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος II, = 3000, ἀποτελεῖται ἀπό τή νέα ἀξία πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό τό νεοπροσθεμένο $^1/_3$ τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας ($500_\mu + 500_\upsilon = 1000$) καί ἀπό μιά σταθερή ἀξία, στήν ὁποία εἶναι ἀντικειμενοποιημένα τά $^2/_3$ μιᾶς παρωχημένης κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας πού ἔχει συντελεστεῖ πρίν ἀπό τό ἐξεταζόμενο ἐδῶ προτσές παραγωγῆς II. Τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος II παρασταίνεται μέ ἕνα μέρος τοῦ ἴδιου τοῦ προϊόντος. Ὑπάρχει σέ μιά ποσότητα εἰδῶν κατανάλωσης ἀξίας 2000 = τά $^2/_3$ μιᾶς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας. Αὐτή εἶναι ἡ νέα μορφή χρήσης, μέ τήν ὁποία ξαναεμφανίζεται. Ἔτσι, ἡ ἀνταλλαγή ἑνός μέρους τῶν εἰδῶν κατανάλωσης, = 2000 II_σ, μέ μέσα παραγωγῆς I, = I ($1000_\mu + 1000_\upsilon$), εἶναι στήν πραγματικότητα ἀνταλλαγή τῶν $^2/_3$ τῆς συνολικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, πού δέν ἀποτελοῦν μέρος τῆς φετεινῆς ἐργασίας, ἀλλά πού ἔχουν συντελεστεῖ πρίν ἀπό τό φετεινό χρόνο, μέ τά $^2/_3$ τῆς φετεινῆς, δηλ. νεοπροσθεμένης φέτος ἐργάσιμης ἡμέρας. Τά $^2/_3$ τῆς φετεινῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας δέ θά μποροῦσαν νά χρησιμοποιηθοῦν στήν παραγωγή σταθεροῦ κεφαλαίου, καί ὡστόσο ν' ἀποτελοῦν ταυτόχρονα κεφαλαιακή ἀξία σύν ὑπεραξία γιά τούς ἴδιους τούς παραγωγούς τους, ἄν δέν εἶχαν ἀνταλλαχτεῖ μέ ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τῶν εἰδῶν κατανάλωσης πού καταναλώνονται κάθε χρόνο, στά ὁποῖα περιέχονται τά $^2/_3$ μιᾶς ἐργάσιμης ἡμέρας πού ἔχει ξοδευτεῖ καί πραγματοποιηθεῖ πρίν ἀπό τό φετεινό χρόνο καί ὄχι στή διάρκειά του. Πρόκειται γιά ἀνταλλαγή $^2/_3$ τῆς φετεινῆς ἐργάσιμης ἡμέρας μέ $^2/_3$ ἐργάσιμης ἡμέρας πού ἔχουν ξοδευτεῖ πρίν ἀπό τό φετεινό χρόνο, πρόκειται γιά ἀνταλλαγή ἀνάμεσα σέ φετεινό καί περσινό χρόνο ἐργασίας. Νά πῶς ἐξηγιέται γιά μᾶς τό αἴνιγμα, γιατί ἡ νεοδημιουργημένη ἀξία ὁλόκληρης τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας μπορεῖ καί ἀναλύεται σέ μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία σύν ὑπεραξία, παρόλο πού τά $^2/_3$ αὐτῆς τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας δέν ἔχουν ξοδευτεῖ γιά τήν παραγωγή ἀντικειμένων, στά ὁποῖα μποροῦν νά πραγματοποιοῦνται μεταβλητό κεφάλαιο ἤ ὑπεραξία, ἀλλά μάλλον γιά τήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς μέ σκοπό τήν ἀναπλήρωση τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει ξοδευτεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους. Ἐξηγιέται ἁπλούστατα ἀπό τό γεγονός ὅτι τά $^2/_3$ τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος II, στό ὁποῖο οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ ἐργάτες τῆς ὑποδιαίρεσης I πραγματοποιοῦν τή μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία σύν τήν ὑπεραξία πού παράγουν οἱ ἴδιοι (καί πού ἀποτελοῦν τά $^2/_9$ τῆς ἀξίας τοῦ συνολικοῦ χρονιάτικου προϊόντος), εἶναι ἀπό ἄποψη ἀξίας τό προϊόν τῶν $^2/_3$ μιᾶς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας πού ἔχει συντελεστεῖ πρίν ἀπό τό φετεινό χρόνο.

Ἄν τό σύνολο τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος I καί II, τά μέσα παραγωγῆς καί τά εἴδη κατανάλωσης, τά ἐξετάσουμε ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀξίας χρήσης, συγκεκριμένα, στή φυσική τους μορφή, εἶναι βέβαια τό προϊόν τῆς φετεινῆς ἐργασίας, ὅμως μόνο ἐφόσον αὐτή τήν ἴδια ἐργασία τή βλέπουμε σάν ὠφέλιμη, συγκεκριμένη ἐργασία, καί ὄχι σάν ξόδεμα ἐργατικῆς δύναμης, σάν ἀξιοδημιουργό ἐργασία. Καί αὐτό πάλι μόνο μέ τήν ἔννοια ὅτι τά μέσα παραγωγῆς ἔχουν μετατραπεῖ σέ καινούργιο προϊόν, στό φετεινό προϊόν, μόνο χάρη στή ζωντανή ἐργασία πού ἔχει προστεθεῖ σ' αὐτά καί πού τά χειρίζεται. Ἀντίθετα, ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως, οὔτε καί ἡ φετεινή ἐργασία θά μποροῦσε νά μετατραπεῖ σέ προϊόν χωρίς ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτήν μέσα παραγωγῆς, χωρίς μέσα ἐργασίας καί ὑλικά παραγωγῆς.

VIII. ΤΟ ΣΤΑΘΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ

Ὅσο γιά τή συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος τῶν 9000 καί τίς κατηγορίες στίς ὁποῖες χωρίζεται, ἡ ἀνάλυσή της δέν παρουσιάζει μεγαλύτερες δυσκολίες ἀπό τίς δυσκολίες πού παρουσιάζει ἡ ἀνάλυση τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος ἑνός ἀτομικοῦ κεφαλαίου, ἀντίθετα, οἱ δυό αὐτές ἀναλύσεις εἶναι ταυτόσημες.

Σ' ὁλόκληρο τό κοινωνικό χρονιάτικο προϊόν τοῦ παραδείγματός μας περιέχονται τρεῖς χρονιάτικες κοινωνικές ἐργάσιμες ἡμέρες. Ἡ ἔκφραση τῆς καθεμιᾶς ἀπ' αὐτές τίς ἐργάσιμες ἡμέρες σέ ἀξία εἶναι = 3000· γιαυτό ἡ ἔκφραση τοῦ συνολικοῦ προϊόντος σέ ἀξία = $= 3000 \times 3 = 9000$.

Ἐπίσης, ἀπ' αὐτόν τό χρόνο ἐργασίας *πρίν* ἀπό τό χρονιάτικο προτσές παραγωγῆς, τό προϊόν τοῦ ὁποίου ἀναλύουμε ἐδῶ, ἔχει συντελεστεῖ: στήν ὑποδιαίρεση I $^4/_3$ ἐργάσιμης ἡμέρας (νεοδημιουργημένη ἀξία 4000) καί στήν ὑποδιαίρεση II $^2/_3$ ἐργάσιμης ἡμέρας (νεοδημιουργημένη ἀξία 2000). Σύνολο 2 κοινωνικές ἐργάσιμες ἡμέρες, πού ἡ νεοδημιουργημένη ἀξία τους = 6000. Γι' αὐτό τό λόγο τά $4000\,I_\sigma + 2000\,II_\sigma = 6000$ φιγουράρουν σάν ἡ ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς ἤ σάν ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία πού ἐπανεμφανίζεται στήν ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τῆς κοινωνίας.

Ἐπίσης, ἀπό τή νεοπροσθεμένη κοινωνική χρονιάτικη ἐργάσιμη ἡμέρα ἡ ὑποδιαίρεση I περιλαβαίνει τό $^1/_3$ σάν ἀναγκαία ἐργασία ἤ ἐργασία πού ἀναπληρώνει τήν ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου 1000 I_μ καί πληρώνει τήν τιμή τῆς ἐργασίας πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ στήν ὑποδιαίρεση I. Τό ἴδιο ἡ ὑποδιαίρεση II περιλαβαίνει τό $^1/_6$ τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας σάν ἀναγκαία ἐργασία ἀξίας 500. Δηλαδή $1000\,I_\mu + 500\,II_\mu = 1500_\mu$, ἡ ἔκφραση σέ ἀξία τῆς μισῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, εἶναι ἡ ἔκφραση σέ ἀξία τοῦ πρώτου μισοῦ τῆς συνολικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας πού ἔχει προστεθεῖ φέτος καί πού ἀποτελεῖται ἀπό ἀναγκαία ἐργασία.

Τέλος ἡ ὑποδιαίρεση I περιλαβαίνει τό $^1/_3$ τῆς συνολικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, νεοδημιουργημένη ἀξία = 1000, σάν ὑπερεργασία· ἡ ὑπο-

διαίρεση ΙΙ τό $^1/_6$ τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, νεοδημιουργημένη ἀξία = = 500, σάν ὑπερεργασία· οἱ δυό μαζί συγκροτοῦν τό ἄλλο μισό τῆς συνολικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας πού ἔχει προστεθεῖ. Γιαυτό ἡ συνολική ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ $= 1000\ I_v + 500\ II_v = 1500_v$.

῎Αρα ἔχουμε:

Τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πού ἀποτελεῖται ἀπό σταθερό κεφάλαιο *(σ)*:
2 ἐργάσιμες ἡμέρες πού ἔχουν ξοδευτεῖ πρίν ἀπό τό προτσές ἐργασίας· ἔκφραση σέ ἀξία = 6000.

Τήν ἀναγκαία ἐργασία πού ἔχει ξοδευτεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους *(μ)*:
μισή ἐργάσιμη ἡμέρα πού ἔχει ξοδευτεῖ στή χρονιάτικη παραγωγή· ἔκφραση σέ ἀξία = 1500.

Τήν ὑπερεργασία πού ἔχει ξοδευτεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους *(υ)*:
μισή ἐργάσιμη ἡμέρα πού ἔχει ξοδευτεῖ στή χρονιάτικη παραγωγή· ἔκφραση σέ ἀξία = 1500.

῾Η νεοδημιουργημένη ἀπό τή χρονιάτικη ἐργασία ἀξία $(\mu + \upsilon) = 3000$.

῾Η συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος $(\sigma + \mu + \upsilon) = 9000$.

῾Η δυσκολία ἑπομένως δέ συνίσταται στήν ἀνάλυση τῆς ἀξίας τοῦ ἴδιου τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. ῾Η δυσκολία πηγάζει κατά τή σύγκριση τῶν *ἀξιακῶν* συστατικῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος μέ τά *πραγμάτινα* συστατικά του.

Τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας, πού ἁπλῶς ἐπανεμφανίζεται, εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία τοῦ μέρους ἐκείνου αὐτοῦ τοῦ προϊόντος, πού ἀποτελεῖται ἀπό *μέσα παραγωγῆς* καί εἶναι ἐνσωματωμένη σ᾽ αὐτό τό μέρος.

῾Η νεοδημιουργημένη ἀξία τῆς χρονιᾶς, $= \mu + \upsilon$, εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία ἐκείνου τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ προϊόντος, πού ἀποτελεῖται ἀπό *εἴδη κατανάλωσης* καί εἶναι ἐνσωματωμένη σ᾽ αὐτό.

᾽Αλλά, ἐκτός ἀπό ἀσήμαντες ἐδῶ ἐξαιρέσεις, τά μέσα παραγωγῆς καί τά εἴδη κατανάλωσης εἶναι δυό τελείως διαφορετικές κατηγορίες ἐμπορευμάτων, προϊόντα τελείως διαφορετικῆς φυσικῆς μορφῆς ἤ μορφῆς χρήσης, ἄρα καί προϊόντα τελείως διαφορετικῶν συγκεκριμένων εἰδῶν ἐργασίας. ῾Η ἐργασία πού χρησιμοποιεῖ μηχανές γιά τήν παραγωγή μέσων συντήρησης εἶναι ὁλότελα διαφορετική ἀπό τήν ἐργασία πού φτιάχνει μηχανές. ῾Η συνολική χρονιάτικη ἐργάσιμη ἡμέρα, πού ἡ ἔκφρασή της σέ ἀξία = 3000, φαίνεται σάν νάχει ξοδευτεῖ στήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης = 3000, στά ὁποῖα δέν ἐπανεμφανίζεται κανένα σταθερό μέρος ἀξίας, ἐπειδή αὐτές οἱ 3000, $= 1500_\mu + 1500_\upsilon$, ἀναλύονται μόνο σέ μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία + ὑπεραξία. ᾽Από τήν ἄλλη μεριά, ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, = 6000, ἐπανεμφανίζεται σέ ἕνα εἶδος προϊόντων, τελείως διαφορετικῶν ἀπό τά εἴδη κατανάλωσης, σέ μέσα παραγωγῆς, ἐνῶ κανένα μέρος τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας δέ φαίνεται νάχει ξοδευτεῖ στήν παραγωγή αὐτῶν τῶν νέων προϊόντων· ἀντίθετα ὅλη αὐτή ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα φαίνεται σάν ν᾽ ἀποτελεῖται μόνο ἀπό τούς τρόπους ἐργασίας πού ἀποτέλεσμά τους δέν εἶναι μέσα παραγωγῆς, ἀλλά εἴδη κατανάλωσης. Τό μυστικό ἔχει κιόλας ἀποκαλυφθεῖ. ῾Η νεοδημιουργημένη ἀξία τῆς χρονιάτικης

ἐργασίας εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ, μέ τή συνολική ἀξία τῶν νεοπαραγμένων εἰδῶν κατανάλωσης. ᾽Αλλά ἡ ἀξία αὐτῶν τῶν προϊόντων εἶναι κατά $^2/_3$ μεγαλύτερη ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῆς χρονιάτικης ἐργασίας πού ἔχει ξοδευτεῖ μέσα στά πλαίσια τῆς παραγωγῆς εἰδῶν κατανάλωσης (ὑποδιαίρεση ΙΙ). Μόνο $^1/_3$ τῆς χρονιάτικης ἐργασίας ἔχει ξοδευτεῖ στήν παραγωγή τους. Τά $^2/_3$ αὐτῆς τῆς χρονιάτικης ἐργασίας ἔχουν ξοδευτεῖ στήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς, δηλ. στήν ὑποδιαίρεση Ι. ῾Η νεοδημιουργημένη ἀξία, πού ἔχει παραχθεῖ στό διάστημα αὐτό στήν ὑποδιαίρεση Ι καί εἶναι ἴση μέ τή μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία σύν τήν ὑπεραξία πού ἔχουν παραχθεῖ στήν ὑποδιαίρεση Ι, εἶναι ἴση μέ τή σταθερή κεφαλαιακή ἀξία τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ, ἡ ὁποία ἐπανεμφανίζεται στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ μέ μορφή εἰδῶν κατανάλωσης. Μποροῦν λοιπόν ν᾽ ἀνταλλαχτοῦν ἀμοιβαῖα καί νά ἀλληλοαναπληρωθοῦν in natura. Γιαυτό τό λόγο ἡ συνολική ἀξία τῶν εἰδῶν κατανάλωσης ΙΙ εἶναι ἴση μέ τό ἄθροισμα τῆς νεοδημιουργημένης ἀξίας στίς ὑποδιαιρέσεις Ι + ΙΙ, ἤ $II_{(\sigma+\mu+\upsilon)} = I_{(\mu+\upsilon)} + II_{(\mu+\upsilon)}$, δηλαδή εἶναι ἴση μέ τό σύνολο τῆς καινούργιας ἀξίας πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό τή χρονιάτικη ἐργασία μέ μορφή $\mu + \upsilon$.

᾽Από τήν ἄλλη μεριά, ἡ συνολική ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς (Ι) εἶναι ἴση μέ τό ἄθροισμα τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, πού ἐπανεμφανίζεται μέ τή μορφή μέσων παραγωγῆς (Ι) καί τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, πού ἐπανεμφανίζεται μέ τή μορφή εἰδῶν κατανάλωσης (ΙΙ), δηλ. εἶναι ἴση μέ τό σύνολο τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, πού ἐπανεμφανίζεται στό συνολικό προϊόν τῆς κοινωνίας. Αὐτή ἡ συνολική ἀξία εἶναι ἴση μέ τήν ἔκφραση σέ ἀξία $^4/_3$ ἐργάσιμης ἡμέρας, πού ἔχουν ξοδευτεῖ πρίν ἀπό τό προτσές παραγωγῆς τῆς ὑποδιαίρεσης Ι, καί $^2/_3$ ἐργάσιμης ἡμέρας, πού ἔχουν ξοδευτεῖ πρίν ἀπό τό προτσές παραγωγῆς τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ, δηλ. συνολικά εἶναι ἴση μέ δυό ὁλόκληρες ἐργάσιμες ἡμέρες.

῾Επομένως, ἡ δυσκολία κατά τήν ἀνάλυση τοῦ χρονιάτικου κοινωνικοῦ προϊόντος προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας παρασταίνεται μέ μιά ἐντελῶς διαφορετική κατηγορία προϊόντων — μέσα παραγωγῆς — ἀπό τή νέα ἀξία $\mu + \upsilon$ πού ἔχει προστεθεῖ σ᾽ αὐτό τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας καί πού παρασταίνεται μέ εἴδη κατανάλωσης. ῎Ετσι φαίνεται σάν νά ξαναβρίσκονται — ἀπό ἄποψη ἀξίας — τά $^2/_3$ τῆς καταναλωμένης μάζας προϊόντων μέ νέα μορφή, σάν καινούργιο προϊόν, χωρίς ἡ κοινωνία νάχει ξοδέψει γιά τήν παραγωγή τους ὁποιαδήποτε ἐργασία. Αὐτό δέ συμβαίνει στό ἀτομικό κεφάλαιο. Κάθε ἀτομικός κεφαλαιοκράτης χρησιμοποιεῖ ἕνα καθορισμένο συγκεκριμένο εἶδος ἐργασίας, πού μετατρέπει τά προσιδιάζοντα σ᾽ αὐτό μέσα παραγωγῆς σέ προϊόν ⟨καθορισμένης φυσικῆς μορφῆς⟩. ῞Ας ὑποθέσουμε λχ. πώς ὁ κεφαλαιοκράτης παράγει μηχανές, πώς τό ξοδεμένο στή διάρκεια τοῦ ἔτους σταθερό κεφάλαιο $= 6000_\sigma$, τό μεταβλητό $= 1500_\mu$, ἡ ὑπεραξία $= 1500_\upsilon$ καί τό προϊόν = 9000, πού ἀποτελεῖται, ἄς ποῦμε, ἀπό 18 μηχανές, ἀξίας 500 ἡ καθεμιά. ῞Ολο τό προϊόν ὑπάρχει ἐδῶ μέ τήν ἴδια μορφή, μέ μορφή μηχανῶν. (῎Αν πα-

ράγει πολλά εἴδη μηχανῶν, τότε τό καθένα ὑπολογίζεται χωριστά.) Ὅλο τό ἐμπορευματικό προϊόν εἶναι προϊόν τῆς ἐργασίας πού στή διάρκεια τοῦ ἔτους ἔχει ξοδευτεῖ στίς μηχανοκατασκευές, εἶναι συνδυασμός τοῦ ἴδιου συγκεκριμένου εἴδους ἐργασίας μέ τά ἴδια μέσα παραγωγῆς. Γιαυτό, τά διάφορα μέρη τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος παρασταίνονται μέ τήν ἴδια φυσική μορφή: σέ 12 μηχανές περιέχονται 6000_σ, σέ 3 μηχανές 1500_μ, σέ 3 μηχανές 1500_υ. Εἶναι φανερό ἐδῶ πώς ἡ ἀξία τῶν 12 μηχανῶν εἶναι $= 6000_\sigma$, ὄχι γιατί στίς 12 αὐτές μηχανές εἶναι ἐνσωματωμένη μόνο ἐργασία πού ἔχει ξοδευτεῖ πρίν ἀπό τήν κατασκευή τῶν μηχανῶν καί ὄχι ἐργασία πού ἔχει ξοδευτεῖ κατά τήν κατασκευή τους. Ἡ ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς γιά 18 μηχανές δέν ἔχει μετατραπεῖ ἀπό μόνη της σέ 12 μηχανές, ἀλλά ἡ ἀξία αὐτῶν τῶν 12 μηχανῶν (πού πάλι ἀποτελεῖται ἀπό $4000_\sigma + 1000_\mu + 1000_\upsilon$) εἶναι ἴση μέ τή συνολική ἀξία τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού περιέχεται στίς 18 μηχανές. Γιαυτό, ὁ μηχανοπαραγωγός πρέπει νά πουλήσει 12 ἀπό τίς 18 μηχανές, γιά ν' ἀναπληρώσει τό ξοδεμένο του σταθερό κεφάλαιο, πού τό χρειάζεται γιά τήν ἀναπαραγωγή 18 καινούργιων μηχανῶν. Ἀντίθετα, τό πράγμα θἆταν ἀνεξήγητο, ἄν ἡ ἐργασία πού χρησιμοποιήθηκε, παρά τό γεγονός ὅτι ἀποτελεῖται μόνο ἀπό μηχανουργική ἐργασία, εἶχε σάν ἀποτέλεσμα: ἀπό τή μιά μεριά 6 μηχανές $= 1500_\mu + 1500_\upsilon$, καί ἀπό τήν ἄλλη, σίδερο, χαλκό, βίδες, λουριά κλπ. συνολικῆς ἀξίας 6000_σ. δηλ. τά μέσα παραγωγῆς τῶν μηχανῶν στή φυσική τους μορφή πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ μεμονωμένος κεφαλαιοκράτης πού κατασκευάζει μηχανές δέν τά παράγει μόνος του, ἀλλά εἶναι ὑποχρεωμένος νά τά ἀναπληρώνει μέσω τοῦ προτσές κυκλοφορίας. Καί ὅμως ἀπό πρώτη ματιά ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ χρονιάτικου κοινωνικοῦ προϊόντος φαίνεται σάν νά συντελεῖται μέ τόσο παράλογο τρόπο.

Τό προϊόν τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, δηλ. κάθε κλάσματος τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, πού εἶναι προικισμένο μέ δική του ζωή καί λειτουργεῖ σάν αὐτοτελές κεφάλαιο, ἔχει μιά κάποια φυσική μορφή. Ὁ μοναδικός ὅρος συνίσταται στό ὅτι πρέπει νάχει πραγματικά μιά μορφή χρήσης, μιά ἀξία χρήσης, πού τό κάνει στοιχεῖο τοῦ κόσμου τῶν ἐμπορευμάτων, ἱκανό γιά κυκλοφορία. Εἶναι τελείως ἀδιάφορο καί συμπτωματικό ἄν μπορεῖ νά ξαναμπεῖ σάν μέσο παραγωγῆς στό ἴδιο προτσές παραγωγῆς, ἀπό τό ὁποῖο βγαίνει σάν προϊόν, δηλ. ἄν τό μέρος τῆς ἀξίας αὐτοῦ τοῦ προϊόντος, πού παρασταίνει τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἔχει μιά φυσική μορφή πού νά μπορεῖ πράγματι νά ξαναλειτουργήσει σάν σταθερό κεφάλαιο. Ἄν ὄχι, τότε τό μέρος αὐτό τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος ξαναμετατρέπεται μέσω τῆς πούλησης καί τῆς ἀγορᾶς στή μορφή τῶν ὑλικῶν στοιχείων τῆς παραγωγῆς του, καί ἔτσι τό σταθερό κεφάλαιο ἀναπαράγεται μέ τήν κατάλληλη γιά λειτουργία φυσική του μορφή.

Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τό προϊόν τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Ὅλα τά πραγμάτινα στοιχεῖα τῆς ἀναπαραγωγῆς πρέπει στή φυσική τους μορφή ν' ἀποτελοῦν μέρη αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ

προϊόντος. Τό ἀναλωμένο σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου μπορεῖ ν' ἀναπληρωθεῖ ἀπό τή συνολική παραγωγή μόνο ἐφόσον ἐπανεμφανίζεται στό προϊόν ὁλόκληρο τό ἐπανεμφανιζόμενο σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου μέ τή φυσική μορφή νέων μέσων παραγωγῆς, πού μποροῦν πραγματικά νά λειτουργήσουν σάν σταθερό κεφάλαιο. Γιαυτό, μιά καί ὑποθέτουμε ἁπλή ἀναπαραγωγή, ἡ ἀξία τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ προϊόντος, πού ἀποτελεῖται ἀπό μέσα παραγωγῆς, πρέπει νά εἶναι ἴσο μέ τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου.

Ἀκόμα: ἄν ἐξετάσουμε τό ζήτημα ἀτομικά, ὁ κεφαλαιοκράτης μέ τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος του, πού ἀποτελεῖται ἀπό νεοπροσθεμένη ἐργασία, παράγει μόνο τό μεταβλητό του κεφάλαιο σύν τήν ὑπεραξία, ἐνῶ τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας μεταβιβάζεται στό προϊόν μέ τό συγκεκριμένο χαρακτήρα τῆς νεοπροσθεμένης ἐργασίας.

Ἄν ἐξετάσουμε τό ζήτημα κοινωνικά, τό μέρος τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, πού παράγει μέσα παραγωγῆς καί πού ἑπομένως ἀπό τή μιά μεριά προσθέτει σ' αὐτά νέα ἀξία καί ἀπό τήν ἄλλη μεταφέρει σ' αὐτά τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού καταναλώθηκαν στήν παραγωγή τους, δέν παράγει παρά καινούργιο *σταθερό κεφάλαιο*, προορισμένο ν' ἀναπληρώσει τό σταθερό κεφάλαιο πού ἔχει ἀναλωθεῖ μέ τή μορφή τῶν παλιῶν μέσων παραγωγῆς, δηλ. τό σταθερό κεφάλαιο πού ἔχει καταναλωθεῖ τόσο στήν ὑποδιαίρεση I, ὅσο καί στήν ὑποδιαίρεση II. Παράγει μόνο προϊόν, πού προορίζεται νά μπεῖ στήν παραγωγική κατανάλωση. Ἑπομένως, ὁλόκληρη ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος ἀποτελεῖ ἀξία, πού μπορεῖ νά ξαναλειτουργήσει μόνο σάν σταθερό κεφάλαιο, ἀξία πού μ' αὐτήν μπορεῖ νά ξαναγοραστεῖ μόνο σταθερό κεφάλαιο στή φυσική του μορφή καί πού γιαυτό, ἀπό κοινωνική ἄποψη, δέν ἀναλύεται οὔτε σέ μεταβλητό κεφάλαιο οὔτε σέ ὑπεραξία. — Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τό μέρος τῆς κοινωνικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, πού παράγει εἴδη κατανάλωσης, δέν παράγει κανένα μέρος τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου ἀναπλήρωσης. Παράγει μόνο προϊόντα, πού ἀπό τή φυσική τους μορφή εἶναι προορισμένα νά πραγματοποιήσουν τήν ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί τήν ὑπεραξία τόσο τῆς ὑποδιαίρεσης I, ὅσο καί τῆς ὑποδιαίρεσης II.

Ὅταν μιλᾶμε γιά ἐξέταση τοῦ ζητήματος ἀπό κοινωνική ἄποψη, ὅταν δηλ. ἐξετάζουμε τό συνολικό κοινωνικό προϊόν, πού περικλείνει τόσο τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ὅσο καί τήν ἀτομική κατανάλωση, δέν πρέπει νά πέφτουμε στή μέθοδο πού δανείστηκε ὁ Προυντόν ἀπό τήν ἀστική οἰκονομολογία καί νά βλέπουμε τά πράγματα ἔτσι, λές καί μιά κοινωνία μέ κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς, ὅταν τήν ἐξετάζουμε en bloc, σάν σύνολο, χάνει τάχα αὐτόν τόν εἰδικό, ἱστορικό οἰκονομικό χαρακτήρα της. Ἀντίθετα. Στήν περίπτωση αὐτή ἔχουμε νά κάνουμε μέ τό συνολικό κεφαλαιοκράτη. Τό συνολικό κεφάλαιο ἐμφανίζεται σάν τό μετοχικό κεφάλαιο ὅλων μαζί τῶν ἀτομικῶν κεφαλαιοκρατῶν. Αὐτή ἡ μετοχική ἑταιρία ἔχει τοῦτο τό κοινό μέ πολλές ἄλλες μετοχικές ἑταιρίες, πώς ὁ καθένας ξέρει τί βάζει σ' αὐτήν, ξέρει ὅμως τί θ' ἀποσύρει ἀπ' αὐτήν.

IX. ΑΝΑΔΡΟΜΙΚΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟΥΣ Α. ΣΜΙΘ, ΣΤΟΡΧ ΚΑΙ ΡΑΜΣΑΙΗ

Ἡ συνολική ἀξία τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος εἶναι $9000 = 6000_σ + 1500_μ + 1500_υ$, μ' ἄλλα λόγια: 6000 ἀναπαράγουν τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς καί 3000 τήν ἀξία τῶν εἰδῶν κατανάλωσης. Συνεπῶς, ἡ ἀξία τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος $(μ + υ)$ ἀποτελεῖ μόνο τό $1/3$ τῆς ἀξίας τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, καί μόνο ἔναντι τῆς ἀξίας αὐτοῦ τοῦ τρίτου μπορεῖ τό σύνολο τῶν καταναλωτῶν, ἐργάτες καί κεφαλαιοκράτες, ν' ἀποσύρει ἐμπορεύματα, προϊόντα, ἀπό τό συνολικό κοινωνικό προϊόν καί νά τά συμπεριλαβαίνει στό καταναλωτικό του ἀπόθεμα. Ἀντίθετα, οἱ $6000 = 2/3$ τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος εἶναι ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ in natura [σέ εἶδος]. Ἑπομένως, στό παραγωγικό ἀπόθεμα πρέπει νά ἐνσωματωθοῦν πάλι μέσα παραγωγῆς ἴσης ἀξίας. Τήν ἀνάγκη αὐτή τῆς ἐνσωμάτωσης τή βλέπει ὁ Στόρχ, χωρίς ὅμως νά μπορεῖ νά τήν ἀποδείξει: «Εἶναι φανερό πώς ἡ ἀξία τοῦ χρονιάτικου προϊόντος χωρίζεται σέ κεφάλαια καί κέρδη καί πώς τό καθένα ἀπ' αὐτά τά μέρη τῆς ἀξίας τοῦ χρονιάτικου προϊόντος ἀγοράζει ταχτικά τά προϊόντα πού χρειάζεται τό ἔθνος τόσο γιά νά διατηρεῖ τό κεφάλαιό του, ὅσο καί γιά ν' ἀνανεώνει τό ἀπόθεμά του κατανάλωσης... Τά προϊόντα πού ἀποτελοῦν τό *κεφάλαιο* ἑνός ἔθνους *δέν εἶναι καταναλώσιμα*» (*Storch:* «Considérations sur la nature du revenu national», Paris 1824, σελ. 150).

Ὡστόσο ὁ Α. Σμίθ ἔχει διατυπώσει αὐτό τό φανταστικό δόγμα, πού τό πιστεύουν ἀκόμα καί σήμερα, ὄχι μόνο μέ τή μορφή πού ἀναφέραμε κιόλας καί σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ συνολική ἀξία τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος ἀναλύεται σέ εἰσόδημα, σέ μισθό ἐργασίας σύν ὑπεραξία, ἤ ὅπως τό ἐκφράζει ὁ ἴδιος, σέ μισθό ἐργασίας σύν κέρδος (τόκος) σύν γαιοπρόσοδο. Ἀλλά καί μέ τήν ἀκόμα πιό διαδομένη μορφή, πώς σέ τελευταία ἀνάλυση (ultimately) οἱ *καταναλωτές* εἶναι ὑποχρεωμένοι νά πληρώνουν στούς παραγωγούς *ὁλόκληρη τήν ἀξία τοῦ προϊόντος*. Πρόκειται γιά μιά ἀπό τίς πιό καθιερωμένες ὥς τά σήμερα κοινοτοπίες ἤ μάλλον αἰώνιες ἀλήθειες τῆς λεγόμενης ἐπιστήμης τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Νά μέ ποιό εὐλογοφανῆ τρόπο προσπαθοῦν νά τήν παρουσιάσουν. Ἄς πάρουμε ἕνα ὁποιοδήποτε εἶδος, λχ. λινά πουκάμισα. Πρῶτα ὁ κλωστουργός, πού παράγει τό λινό νῆμα, πρέπει νά πληρώσει στό λιναροκαλλιεργητή ὅλη τήν ἀξία τοῦ λιναριοῦ, δηλ. τό λιναρόσπορο, τά λιπάσματα, τήν τροφή τῶν ζώων ἐργασίας κλπ., μαζί μέ τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας πού δίνει σ' αὐτό τό προϊόν τό πάγιο κεφάλαιο τοῦ λιναροπαραγωγοῦ, λχ. τά χτίρια, τά γεωργικά σύνεργα κλπ.· τό μισθό ἐργασίας πού πληρώθηκε γιά τήν παραγωγή τοῦ λιναριοῦ· τήν ὑπεραξία (κέρδος, γαιοπρόσοδο) πού περιέχεται στό λινάρι· τέλος τά ἔξοδα μεταφορᾶς τοῦ λιναριοῦ ἀπό τόν τόπο τῆς παραγωγῆς του ὥς τό κλωστήριο. Ἔπειτα ὁ ὑφαντής πρέπει νά ἐπιστρέψει στόν κλωστουργό ὄχι μόνο αὐτή τήν τιμή τοῦ λιναριοῦ, ἀλλά καί τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τῶν μηχανῶν, τῶν χτιρίων κτλ., μέ δυό λόγια, τοῦ

πάγιου κεφαλαίου, πού μεταβιβάζεται στό λινάρι, ἐπίσης ὅλες τίς βοηθητικές ὕλες πού ἀναλώθηκαν κατά τή διάρκεια τοῦ κλωσίματος, τό μισθό ἐργασίας τῶν κλωστεργατῶν, τήν ὑπεραξία κλπ., καί ἡ ὑπόθεση συνεχίζεται ἔτσι μέ τό λευκαντή, μέ τά ἔξοδα μεταφορᾶς τοῦ ἕτοιμου πανιοῦ, τέλος μέ τόν ἐργοστασιάρχη πουκαμίσων, πού ἔχει πληρώσει ὁλόκληρη τήν τιμή ὅλων τῶν προηγούμενων παραγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ἁπλῶς τοῦ προμήθευσαν τήν πρώτη του ὕλη. Στά χέρια του προστίθεται τώρα καί ἄλλη ἀξία, ἐνμέρει μέ τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού μέ τή μορφή μέσων ἐργασίας, βοηθητικῶν ὑλῶν κλπ. καταναλώνεται στήν παραγωγή πουκαμίσων, ἐνμέρει μέ τήν ἐργασία πού ἔχει ξοδευτεῖ στήν παραγωγή τους καί πού προσθέτει τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τῶν ἐργατῶν πού φτιάχνουν τά πουκάμισα σύν τήν ὑπεραξία τοῦ ἐργοστασιάρχη πουκαμίσων. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα πώς ὁλόκληρο αὐτό τό προϊόν ἀπό πουκάμισα κοστίζει τελικά 100 λίρ. στ. καί πώς ὁ ἀριθμός αὐτός ἐκφράζει τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας ὁλόκληρου τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πού ξοδεύει ἡ κοινωνία σέ πουκάμισα. Οἱ καταναλωτές τῶν πουκαμίσων πληρώνουν τίς 100 λίρ. στ., δηλ. τήν ἀξία ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς πού περιέχονται στά πουκάμισα, καθώς καί τό μισθό σύν τήν ὑπεραξία τοῦ λιναροκαλλιεργητῆ, τοῦ κλωστουργοῦ, τοῦ ὑφαντουργοῦ, τοῦ λευκαντῆ, τοῦ ἐργοστασιάρχη πουκαμίσων, καθώς καί ὅλων πού ἐργάστηκαν γιά τή μεταφορά τους. Αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα σωστό. Εἶναι πράγματι αὐτό, πού μπορεῖ νά τό δεῖ κι ἕνα παιδί. Ὅμως παρακάτω λένε: Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τήν ἀξία ὅλων τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων. Θάπρεπε νά ποῦνε: Τό ἴδιο γίνεται μέ τήν ἀξία *ὅλων τῶν εἰδῶν κατανάλωσης*, μέ τήν ἀξία τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, πού μπαίνει στό ἀπόθεμα κατανάλωσης, δηλ. μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, πού μπορεῖ νά ξοδεύεται σάν εἰσόδημα. Τό ἄθροισμα τῶν ἀξιῶν ὅλων αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι βέβαια ἴσο μέ τήν ἀξία ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς πού ἔχουν ἀναλωθεῖ σ' αὐτά (σταθερά μέρη τοῦ κεφαλαίου) σύν τήν ἀξία, τήν ὁποία ἔχει δημιουργήσει ἡ ἐργασία πού ἔχει προστεθεῖ τελευταῖα (μισθός ἐργασίας σύν ὑπεραξία). Τό σύνολο λοιπόν τῶν καταναλωτῶν μπορεῖ νά πληρώσει ὅλη αὐτή τήν ἀξία, γιατί ἐνῶ ἡ ἀξία κάθε ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος ἀποτελεῖται ἀπό $σ + μ + υ$, ὡστόσο τό ἄθροισμα τῆς ἀξίας ὅλων μαζί τῶν ἐμπορευμάτων, πού μπαίνουν στό ἀπόθεμα κατανάλωσης, μπορεῖ τό πολύ-πολύ νά εἶναι ἴσο μέ τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, πού ἀναλύεται σέ $μ + υ$, δηλ. ἴσο μέ τήν ἀξία πού ἡ ξοδεμένη στή διάρκεια τοῦ ἔτους ἐργασία πρόσθεσε στά ὑπάρχοντα μέσα παραγωγῆς — στή σταθερή κεφαλαιακή ἀξία. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τή σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, εἴδαμε πώς αὐτή ἀναπληρώνεται ἀπό τή μάζα τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος μέ δυό τρόπους. Πρῶτα, μέ ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στούς κεφαλαιοκράτες II, πού παράγουν τά εἴδη κατανάλωσης, καί στούς κεφαλαιοκράτες I, πού παράγουν τά μέσα παραγωγῆς γιά τά εἴδη κατανάλωσης. Καί δῶ βρίσκεται ἡ πηγή τῆς κούφιας φράσης, πού λέει πώς αὐτό πού εἶναι γιά τόν ἕνα κεφάλαιο, γιά τόν ἄλλο εἶναι εἰσόδημα.

Ὅμως δέν εἶναι ἔτσι τά πράγματα. Οἱ 2000 II_σ, πού ὑπάρχουν μέ μορφή εἰδῶν κατανάλωσης ἀξίας 2000, ἀποτελοῦν γιά τούς κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης II σταθερή κεφαλαιακή ἀξία. Ἑπομένως δέν μποροῦν νά τήν καταναλώσουν οἱ ἴδιοι, παρόλο πού τό προϊόν λόγω τῆς φυσικῆς μορφῆς του προορίζεται νά καταναλωθεῖ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ 2000 $I_{(\mu+v)}$ εἶναι ὁ μισθός ἐργασίας σύν ἡ ὑπεραξία πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες καί τούς ἐργάτες τῆς ὑποδιαίρεσης I. Ὑπάρχουν μέ τή φυσική μορφή μέσων παραγωγῆς, πραγμάτων πού ἡ ἀξία τους δέν μπορεῖ νά καταναλωθεῖ ἔτσι ὅπως εἶναι. Ἔχουμε δηλ. ἐδῶ ἕνα συνολικό ποσό ἀξίας 4000, (ἀπό τίς ὁποῖες μποροῦν νά καταναλωθοῦν μόνο οἱ 2000) καί ἀπό τίς ὁποῖες — τόσο πρίν ὅσο καί ὕστερα ἀπό τήν ἀνταλλαγή — οἱ μισές ἀναπληρώνουν μόνο σταθερό κεφάλαιο καί οἱ ἄλλες μισές ἀποτελοῦν μόνο εἰσόδημα. — Δεύτερο ὅμως, τό σταθερό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης I ἀναπληρώνεται in natura ἐνμέρει μέ ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στούς κεφαλαιοκράτες I, ἐνμέρει μέ ἀναπλήρωση in natura σέ κάθε ξεχωριστή ἐπιχείρηση.

Ἡ φράση πώς ὅλη ἡ ἀξία τοῦ χρονιάτικου προϊόντος πρέπει σέ τελευταία ἀνάλυση νά πληρωθεῖ ἀπό τούς καταναλωτές τότε μόνο θἆταν σωστή, ἄν στήν ἔννοια καταναλωτές συμπεριλάβαινε δυό ἐντελῶς διαφορετικές κατηγορίες καταναλωτῶν: ἀτομικούς καταναλωτές καί παραγωγικούς καταναλωτές. Τό γεγονός ὅμως ὅτι ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος πρέπει νά καταναλωθεῖ *παραγωγικά* δέ σημαίνει τίποτα ἄλλο, παρά πώς *πρέπει νά λειτουργήσει σάν κεφάλαιο* καί πώς δέν μπορεῖ νά καταναλωθεῖ σάν εἰσόδημα.

Ἄν τήν ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος = 9000 τή χωρίσουμε σέ $6000_\sigma + 1500_\mu + 1500_v$, καί ἄν τίς $3000_{(\mu+v)}$ τίς ἐξετάσουμε μόνο μέ τήν ἰδιότητά τους σάν εἰσόδημα, τότε φαίνεται ἀντίθετα πώς ἐξαφανίζεται τό μεταβλητό κεφάλαιο καί πώς, ἀπό κοινωνική ἄποψη, τό κεφάλαιο ἀποτελεῖται μόνο ἀπό σταθερό κεφάλαιο. Γιατί αὐτό πού ἀρχικά ἐμφανιζόταν σάν 1500_μ ἔχει ἀναλυθεῖ σέ μέρος τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος, σέ μισθό ἐργασίας, σέ εἰσόδημα τῆς ἐργατικῆς τάξης, κι ἔτσι ἐξαφανίστηκε ὁ κεφαλαιακός του χαρακτήρας. Πράγματι, αὐτό τό συμπέρασμα βγάζει ὁ Ράμσαιη. Κατά τόν Ράμσαιη, ἀπό κοινωνική ἄποψη, τό κεφάλαιο ἀποτελεῖται μόνο ἀπό πάγιο κεφάλαιο, ἀλλά μέ τίς λέξεις πάγιο κεφάλαιο ἐννοεῖ σταθερό κεφάλαιο, τή μάζα ἀξίας πού ὑπάρχει μέ μορφή μέσων παραγωγῆς, ἀδιάφορο ἄν αὐτά τά μέσα παραγωγῆς εἶναι μέσα ἐργασίας ἤ ὑλικά ἐργασίας, λχ. πρῶτες ὕλες, ἡμικατεργασμένα προϊόντα, βοηθητικές ὕλες κλπ. Ὀνομάζει τό μεταβλητό κεφάλαιο κυκλοφοριακό: «Τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀποκλειστικά ἀπό μέσα συντήρησης καί ἄλλα ἀναγκαῖα εἴδη πού προκαταβάλλονται στούς ἐργάτες πρίν ἀποπερατώσουν τό προϊόν τῆς ἐργασίας τους... Μόνο τό πάγιο κεφάλαιο, ὄχι τό κυκλοφοριακό, εἶναι στήν κυριολεξία πηγή τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου... Τό κυκλοφοριακό κεφάλαιο δέν εἶναι δύναμη πού δρᾶ ἄμεσα στήν παραγωγή, καί γενικά οὔτε ἔχει οὐσιαστική σημασία γι' αὐτήν, ἀλλά εἶναι μόνο ἕνα μέσο ἀνάγκης, πού ἔγινε ἀναγκαῖο ἀπό τήν ἀξιοθρήνητη φτώχια τῆς μάζας

τοῦ λαοῦ... Μόνο τό πάγιο κεφάλαιο ἀποτελεῖ ἀπό ἐθνική ἄποψη ἕνα συστατικό τῶν ἐξόδων παραγωγῆς» (*Ramsay*, στό ἴδιο, σελ. 23 — 26 σέ πολλά μέρη). Τό πάγιο κεφάλαιο, μέ τό ὁποῖο ὁ Ράμσαιη ἐννοεῖ τό σταθερό, τό καθορίζει πιό συγκεκριμένα μέ τά παρακάτω λόγια: «Ἡ διάρκεια τοῦ χρόνου, κατά τόν ὁποῖο μέρος τοῦ προϊόντος ἐκείνης τῆς ἐργασίας» (δηλαδή τῆς ἐργασίας πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν παραγωγή ὁποιουδήποτε ἐμπορεύματος) «ἔχει ὑπάρξει σάν πάγιο κεφάλαιο, δηλ. μέ μιά μορφή, μέ τήν ὁποία, παρόλο πού συμβάλλει στήν παραγωγή τοῦ μελλοντικοῦ ἐμπορεύματος, *δέ συντηρεῖ ἐργάτες*» (σελ. 59).

Ἐδῶ βλέπουμε πάλι τό κακό πού προξένησε ὁ Α. Σμίθ, γιατί σ' αὐτόν ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο πνίγεται μέσα στή διαφορά ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο. Τό σταθερό κεφάλαιο τοῦ Ράμσαιη ἀποτελεῖται ἀπό μέσα ἐργασίας, καί τό κυκλοφοριακό του κεφάλαιο ἀπό μέσα συντήρησης· καί τά δυό εἶναι ἐμπορεύματα δοσμένης ἀξίας· οὔτε τά πρῶτα οὔτε τά δεύτερα μποροῦν νά παράγουν ὑπεραξία.

X. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΕΙΣΟΔΗΜΑ: ΜΕΤΑΒΛΗΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΜΙΣΘΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ[49]

Ὁλόκληρη ἡ χρονιάτικη ἀναπαραγωγή, ὁλόκληρο τό φετεινό προϊόν εἶναι προϊόν τῆς φετεινῆς ὠφέλιμης ἐργασίας. Ἡ ἀξία ὅμως αὐτοῦ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας του, στό ὁποῖο ἐνσωματώνεται ἡ χρονιάτικη ἐργασία, σάν ἐργατική δύναμη πού ἔχει ξοδευτεῖ κατά τή διάρκεια τούτου τοῦ χρόνου. Ἡ *νεοδημιουργημένη ἀξία* τούτου τοῦ χρόνου, δηλ. ἡ καινούργια ἀξία πού ἔχει δημιουργηθεῖ κατά τή διάρκειά του μέ μορφή ἐμπορεύματος, εἶναι μικρότερη ἀπό τήν *ἀξία τοῦ προϊόντος*, δηλ. ἀπό τή συνολική ἀξία τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχουν παραχθεῖ στή διάρκεια ὅλου τοῦ χρόνου. Ἡ διαφορά πού βρίσκουμε, ὅταν ἀφαιρέσουμε ἀπό τή συνολική ἀξία τοῦ χρονιάτικου προϊόντος τήν ἀξία πού τοῦ ἔχει προστεθεῖ ἀπό τήν τρέχουσα χρονιάτικη ἐργασία, δέν εἶναι πραγματικά ἀναπαραγμένη ἀξία, ἀλλά μόνον ἀξία πού ἐπανεμφανίζεται μέ νέα μορφή ὕπαρξης· ἀξία πού μεταβιβάστηκε στό χρονιάτικο προϊόν ἀπό ἀξία πού ὑπῆρχε πρίν ἀπ' αὐτό, ἀξία πού ἀνάλογα μέ τή διάρκεια τῶν σταθερῶν συστατικῶν τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχουν συντελέσει στό φετεινό κοινωνικό προτσές ἐργασίας, μπορεῖ νά χρονολογεῖται ἀπό τό ἀμεσότερο ἤ ἀπώτερο παρελθόν, πού μπορεῖ νά προέρχεται ἀπό τήν ἀξία ἑνός μέσου παραγωγῆς, πού εἶδε τό φῶς τῆς ἡμέρας τόν περασμένο χρόνο ἤ στή διάρκεια πολλῶν περασμένων χρόνων. Σ' ὅλες τίς περιπτώσεις εἶναι ἀξία πού ἔχει μεταβιβαστεῖ ἀπό μέσα παραγωγῆς προηγούμενων χρόνων στό προϊόν τούτου τοῦ χρόνου.

---

[49] Ἀπό δῶ καί μπρός ἀπό τό χειρόγραφο VIII.

Ἄν πάρουμε τό σχῆμα μας, τότε ὕστερα ἀπό τήν ἀνταλλαγή τῶν στοιχείων πού ἐξετάσαμε ὥς τώρα ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις I καί II, καθώς καί μέσα στά πλαίσια τῆς ὑποδιαίρεσης II, ἔχουμε:

I) $4000_\sigma + 1000_\mu + 1000_\upsilon$ (οἱ τελευταῖες 2000 πραγματοποιημένες σέ εἴδη κατανάλωσης II_σ) = 6000.

II) 2000_σ (ἀναπαραγμένα μέσω τῆς ἀνταλλαγῆς μέ τά $I_{(\mu+\upsilon)}$) + $+500_\mu + 500_\upsilon = 3000$.

Σύνολο ἀξίας = 9000.

Μόνο στό μ καί στό υ ὑπάρχει νέα ἀξία πού ἔχει παραχθεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους. Τό σύνολο λοιπόν τῆς νεοδημιουργημένης ἀξίας τούτου τοῦ χρόνου εἶναι ἴσο μέ τό ἄθροισμα τῶν $\mu + \upsilon = 2000\ I_{(\mu+\upsilon} + 1000\ II_{(\mu+\upsilon} = 3000$. Ὅλα τά ἄλλα μέρη τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος τούτου τοῦ χρόνου εἶναι ἁπλῶς μεταβιβασμένη ἀξία, ἀπό τήν ἀξία παλαιότερων μέσων παραγωγῆς, πού ἔχουν καταναλωθεῖ στήν τρέχουσα χρονιάτικη παραγωγή. Ἐκτός ἀπό τήν ἀξία τῶν 3000 ἡ τρέχουσα χρονιάτικη ἐργασία δέν ἔχει παραγάγει καμιάν ἄλλη ἀξία· αὐτές οἱ 3000 εἶναι ὁλόκληρη ἡ νεοδημιουργημένη ἀπ᾽ αὐτήν χρονιάτικη ἀξία.

Ὅπως ὅμως εἴδαμε, οἱ 2000 $I_{(\mu+\upsilon)}$ ἀναπληρώνουν μέ τή φυσική μορφή μέσων παραγωγῆς τίς 2000 II_σ τῆς ὑποδιαίρεσης II. Ἄρα δυό τρίτα τῆς χρονιάτικης ἐργασίας, πού ξοδεύτηκαν στήν κατηγορία I, ἔχουν παραγάγει ξανά τό σταθερό κεφάλαιο II, τόσο ὁλόκληρη τήν ἀξία του, ὅσο καί τή φυσική του μορφή. Ἔτσι, ἀπό κοινωνική ἄποψη τά δυό τρίτα τῆς ἐργασίας, πού ἔχει ξοδευτεῖ στή διάρκεια τοῦ ἔτους, ἔχουν δημιουργήσει καινούργια σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, πραγματοποιημένη μέ τή φυσική μορφή πού ταιριάζει στήν ὑποδιαίρεση II. Ἑπομένως τό μεγαλύτερο μέρος τῆς χρονιάτικης ἐργασίας τῆς κοινωνίας ἔχει ξοδευτεῖ στήν παραγωγή νέου σταθεροῦ κεφαλαίου (κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ὑπάρχει μέ μορφή μέσων παραγωγῆς) γιά τήν ἀναπλήρωση τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πού ἔχει ξοδευτεῖ στήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης. Αὐτό πού κάνει ἐδῶ τήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία νά διαφέρει ἀπό τόν ἄγριο δέν εἶναι ὅπως λέει ὁ Σένιορ [50], πώς ἀποτελεῖ προνόμιο καί ἰδιότητα τοῦ ἀγρίου νά ξοδεύει τήν ἐργασία του ἐπί ὁρισμένο χρονικό διάστημα ἔτσι πού νά μήν ἀποφέρει καρπούς πού νά μποροῦν ν᾽ ἀναχθοῦν (νά μετατραποῦν) σέ εἰσόδημα, δηλ. σέ εἴδη κατανάλωσης, ἀλλά ἡ διαφορά συνίσταται στό ὅτι:

α) Ἡ κεφαλαιοκρατική κοινωνία χρησιμοποιεῖ τό μεγαλύτερο μέρος τῆς χρονιάτικης διαθέσιμης ἐργασίας της στήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς (ergo [ἄρα] σταθεροῦ κεφαλαίου), πού δέν μποροῦν ν᾽ ἀναλυθοῦν σέ εἰσόδημα οὔτε μέ τή μορφή μισθοῦ ἐργασίας οὔτε μέ τή μορφή ὑπεραξίας, ἀλλά μποροῦν νά λειτουργήσουν μονάχα σάν κεφάλαιο.

[50] «Ὅταν ὁ ἄγριος κατασκευάζει τόξα, ἀσκεῖ μιά βιομηχανία, δέν ἐφαρμόζει ὅμως τήν ἐγκράτεια» (*Senior:* «Principes fondamentaux de l'Économie Politique», trad. Arrivabene, Paris 1836, σελ. 342—343). «Ὅσο προχωράει ἡ κοινωνία, τόσο μεγαλύτερη ἐγκράτεια ἀπαιτεῖ» (στό ἴδιο, σελ. 342). — Πρβλ. «Τό Κεφάλαιο», Βιβλίο I, κεφ. 22ο, 3, σελ. 618.

β) Ὅταν ὁ ἄγριος φτιάχνει τόξα, βέλη, λίθινα σφυριά, τσεκούρια, καλάθια κλπ., ξέρει πολύ καλά πώς τό χρόνο πού ξόδεψε μ᾽ αὐτό τόν τρόπο δέν τόν ἔχει ξοδέψει γιά τήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης, πώς ἑπομένως ἔχει καλύψει τίς ἀνάγκες του σέ μέσα παραγωγῆς καί τίποτα περισσότερο. Ἐκτός ἀπ᾽ αὐτό ὁ ἄγριος διαπράττει βαρύ οἰκονομικό ἁμάρτημα, δείχνοντας πλέρια ἀδιαφορία στό ζήτημα τῆς δαπάνης χρόνου, καί ξοδεύει κάποτε, ὅπως λέει ὁ Τάυλορ, ἕναν ὁλόκληρο μήνα γιά νά φτιάξει ἕνα βέλος [51].

Ἡ συνηθισμένη ἀντίληψη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία μιά μερίδα τῶν οἰκονομολόγων προσπαθεῖ ν᾽ ἀπαλλαγεῖ ἀπό τή θεωρητική δυσκολία, δηλ. ἀπό τήν κατανόηση τῆς πραγματικῆς σχέσης, — ἡ ἀντίληψη πώς αὐτό πού γιά τόν ἕνα εἶναι κεφάλαιο γιά τόν ἄλλο εἶναι εἰσόδημα καί ἀντίστροφα — εἶναι ἐνμέρει σωστή, καί γίνεται ἐντελῶς λαθεμένη (δηλ. περιέχει μιά πλέρια παρανόηση τοῦ ὅλου προτσές ἀνταλλαγῆς, πού συντελεῖται μέ τή χρονιάτικη ἀναπαραγωγή, ἑπομένως παρανόηση καί τῆς πραγματικῆς βάσης τῆς μερικῆς ἀλήθειας πού περιέχει) ἀπό τή στιγμή πού τίθεται γενικά.

Θά συνοψίσουμε τώρα τίς πραγματικές σχέσεις, πού πάνω τους στηρίζεται ἡ μερική ὀρθότητα αὐτῆς τῆς ἰδέας, ὁπότε θ᾽ ἀποκαλυφθεῖ ἡ λαθεμένη ἀντίληψη αὐτῶν τῶν σχέσεων.

1) Τό μεταβλητό κεφάλαιο λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη καί σάν εἰσόδημα στά χέρια τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη.

Τό μεταβλητό κεφάλαιο ὑπάρχει πρῶτα στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη σάν *χρηματικό κεφάλαιο:* λειτουργεῖ σάν *χρηματικό κεφάλαιο* ἐπειδή ὁ κεφαλαιοκράτης ἀγοράζει μ᾽ αὐτό ἐργατική δύναμη. Ἐφόσον παραμένει στά χέρια του μέ χρηματική μορφή, δέν εἶναι παρά μιά δοσμένη ἀξία πού ὑπάρχει μέ χρηματική μορφή, δηλαδή ἕνα σταθερό καί ὄχι μεταβλητό μέγεθος. Εἶναι μόνο δυνάμει μεταβλητό κεφάλαιο, — ἀκριβῶς χάρη στήν ἱκανότητά του νά μετατρέπεται σέ ἐργατική δύναμη. Πραγματικό μεταβλητό κεφάλαιο γίνεται μόνον ἀφοῦ ἀποβάλει τή χρηματική του μορφή, ἀφοῦ μετατραπεῖ σέ ἐργατική δύναμη, καί ἡ ἐργατική αὐτή δύναμη λειτουργεῖ στό κεφαλαιοκρατικό προτσές σάν συστατικό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Τό *χρῆμα,* πού λειτουργοῦσε πρῶτα γιά τόν κεφαλαιοκράτη σάν χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, λειτουργεῖ τώρα στά χέρια τοῦ ἐργάτη σάν χρηματική μορφή τοῦ μισθοῦ του ἐργασίας, πού ὁ ἐργάτης τόν μετατρέπει σέ μέσα συντήρησης, δηλ. σάν χρηματική μορφή τοῦ *εἰσοδήματος,* πού τό παίρνει ἀπό τή διαρκῶς ἐπαναλαβαινόμενη πούληση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης.

Ἐδῶ ἔχουμε μόνο τό ἁπλό γεγονός, ὅτι τό *χρῆμα* τοῦ ἀγοραστῆ, στήν προκείμενη περίπτωση τοῦ κεφαλαιοκράτη, περνάει ἀπό τά δικά του χέρια στά χέρια τοῦ πουλητῆ, στήν προκείμενη περίπτωση τοῦ πουλητῆ τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τοῦ ἐργάτη. Αὐτό πού λειτουργεῖ διπλά

[51] *E. B. Tylor:* «Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit», μετάφραση H. Müller, Leipzig, χωρίς χρονολογία, σελ. 240.

δέν εἶναι τό μεταβλητό *κεφάλαιο*, σάν κεφάλαιο γιά τόν κεφαλαιοκράτη καί σάν εἰσόδημα γιά τόν ἐργάτη, ἀλλά εἶναι τό ἴδιο *χρῆμα*, πού ὑπάρχει πρῶτα στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη, σάν χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ του κεφαλαίου, ἑπομένως, σάν δυνάμει μεταβλητό κεφάλαιο, καί πού, ἀπό τή στιγμή πού ὁ κεφαλαιοκράτης τό ἔχει μετατρέψει σέ ἐργατική δύναμη, χρησιμεύει στά χέρια τοῦ ἐργάτη, σάν ἰσοδύναμο τῆς πουλημένης ἐργατικῆς δύναμης. Ὅτι ὅμως τό ἴδιο χρῆμα στά χέρια τοῦ πουλητῆ χρησιμεύει διαφορετικά, ἀπ' ὅ,τι στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ, ἀποτελεῖ ἕνα φαινόμενο, πού χαρακτηρίζει κάθε ἀγορά καί πούληση ἐμπορευμάτων.

Ὁρισμένοι ἀπολογητές οἰκονομολόγοι παρουσιάζουν τά πράγματα λαθεμένα, πράγμα πού φαίνεται καλύτερα, ἄν πάρουμε ὑπόψη μας μόνο τήν κυκλοφοριακή πράξη $X — Δ$ $(= X — E)$: μετατροπή χρήματος σέ ἐργατική δύναμη ἀπό τήν πλευρά τοῦ κεφαλαιοκράτη ἀγοραστῆ, καί $Δ — X$ $(= E — X)$, μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος ἐργατική δύναμη σέ χρῆμα ἀπό τήν πλευρά τοῦ πουλητῆ, τοῦ ἐργάτη — χωρίς γιά τήν ὥρα νά νοιαστοῦμε γιά τό τί ἀκολουθεῖ μετά. Μᾶς λένε: τό ἴδιο χρῆμα πραγματοποιεῖ ἐδῶ δυό κεφάλαια· ὁ ἀγοραστής — ὁ κεφαλαιοκράτης — μετατρέπει τό χρηματικό κεφάλαιό του σέ ζωντανή ἐργατική δύναμη, πού τήν ἐνσωματώνει στό παραγωγικό του κεφάλαιο· ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ πουλητής — ὁ ἐργάτης — μετατρέπει τό ἐμπόρευμά του — τήν ἐργατική δύναμη — σέ χρῆμα, πού τό ξοδεύει σάν εἰσόδημα, πράγμα πού τοῦ δίνει τή δυνατότητα νά ξαναπουλάει διαρκῶς τήν ἐργατική του δύναμη κι ἔτσι νά τή συντηρεῖ· ἑπομένως, ἡ ἐργατική του δύναμη εἶναι ἡ ἴδια τό κεφάλαιό του μέ μορφή ἐμπορεύματος, ἀπό τό ὁποῖο ἀναβλύζει διαρκῶς τό εἰσόδημά του. Πράγματι ἡ ἐργατική δύναμη εἶναι ἡ περιουσία του (πού δλοένα ἀνανεώνεται, πού ἀναπαράγεται), καί ὄχι τό κεφάλαιό του. Εἶναι τό μοναδικό ἐμπόρευμα, πού μπορεῖ καί πρέπει νά τό πουλάει διαρκῶς γιά νά ζεῖ καί πού λειτουργεῖ σάν κεφάλαιο (μεταβλητό) μόνο στά χέρια τοῦ ἀγοραστῆ, τοῦ κεφαλαιοκράτη. Τό γεγονός ὅτι ἕνας ἄνθρωπος εἶναι ἀναγκασμένος διαρκῶς νά ξαναπουλάει δλοένα τήν ἐργατική του δύναμη, δηλ. τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, σέ τρίτο πρόσωπο, ἀποδείχνει, κατά τούς οἰκονομολόγους πού ἀναφέραμε, πώς τό πρόσωπο αὐτό εἶναι κεφαλαιοκράτης, ἐπειδή ἔχει καί πουλάει διαρκῶς «ἐμπόρευμα» (τόν ἑαυτό του). Μ' αὐτή τήν ἔννοια καί ὁ δοῦλος γίνεται κεφαλαιοκράτης, παρόλο πού πουλιέται μιά γιά πάντα σάν ἐμπόρευμα ἀπό ἕνα τρίτο πρόσωπο· ἐπειδή ἡ φύση αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος — τοῦ δούλου ἐργασίας — ἔχει σάν ἐπακόλουθο ὄχι μόνο ὁ ἀγοραστής του νά τό βάζει κάθε μέρα νά ξαναεργάζεται, ἀλλά καί νά τοῦ δίνει τά μέσα συντήρησης, χάρη στά ὁποῖα μπορεῖ πάντα νά ξαναεργάζεται. — (Παράβαλε ἐδῶ τόν Σισμόντι καί τόν Σαίη στά γράμματα πρός τόν Μάλθους.)

2) Στήν ἀνταλλαγή λοιπόν τῶν 1000 I_{μ} + 1000 I_{υ} μέ τίς 2000 II_{σ} αὐτό πού γιά τούς μέν εἶναι σταθερό κεφάλαιο (2000 II_{σ}), γίνεται μεταβλητό κεφάλαιο καί ὑπεραξία, δηλ. γενικά εἰσόδημα γιά τούς ἄλλους· καί αὐτό πού εἶναι μεταβλητό κεφάλαιο καί ὑπεραξία (2000 $I_{(\mu+\upsilon)}$, δηλ. γενικά εἰσόδημα γιά τούς μέν, γίνεται σταθερό κεφάλαιο γιά τούς ἄλλους.

Ἄς δοῦμε στήν ἀρχή τήν ἀνταλλαγή τοῦ I_{μ} μέ τό II_{σ}, καί μάλιστα πρῶτα ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἐργάτη.

Ὁ συνολικός ἐργάτης τῆς ὑποδιαίρεσης I πούλησε τήν ἐργατική του δύναμη γιά 1000 στό συνολικό κεφαλαιοκράτη τῆς ὑποδιαίρεσης I· τήν ἀξία αὐτή τήν πληρώνεται σέ χρῆμα μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Μέ τό χρῆμα αὐτό ἀγοράζει ἀπό τήν ὑποδιαίρεση II εἴδη κατανάλωσης ἴσης ἀξίας. Ὁ κεφαλαιοκράτης τῆς ὑποδιαίρεσης II παρουσιάζεται ἀπέναντί του μόνο σάν πουλητής ἐμπορευμάτων, καί τίποτα ἄλλο, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ὁ ἐργάτης ἀγοράζει ἀπό τό δικό του κεφαλαιοκράτη, ὅπως λχ. πιό πάνω (σελ. 399) στήν ἀνταλλαγή τῶν 500 II_{μ}. Ἡ μορφή κυκλοφορίας πού διατρέχει τό ἐμπόρευμά του, ἡ ἐργατική δύναμη, εἶναι ἡ ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία E (ἐργατική δύναμη) — X —E (εἴδη κατανάλωσης, ἐμπόρευμα II), πού ἀποβλέπει ἀποκλειστικά στήν ἱκανοποίηση ἀναγκῶν, στήν κατανάλωση. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς κυκλοφοριακῆς πράξης εἶναι ὅτι ὁ ἐργάτης ἔχει διατηρηθεῖ σάν ἐργατική δύναμη γιά τόν κεφαλαιοκράτη I, καί γιά νά ἐξακολουθεῖ νά διατηρεῖται σάν τέτια, πρέπει νά ἐπαναλαβαίνει δλοένα τό προτσές $Δ$ (E) — X — E. Ὁ μισθός του πραγματοποιεῖται σέ εἴδη κατανάλωσης, ξοδεύεται σάν εἰσόδημα, κι ἄν πάρουμε τήν ἐργατική τάξη σάν σύνολο, ξοδεύεται πάλι διαρκῶς σάν εἰσόδημα.

Ἄς δοῦμε τώρα τήν ἴδια ἀνταλλαγή I_{μ} μέ II_{σ} ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κεφαλαιοκράτη. Ὁλόκληρο τό ἐμπορευματικό προϊόν II ἀποτελεῖται ἀπό εἴδη κατανάλωσης· δηλ. ἀπό πράγματα, προορισμένα νά μποῦν στή χρονιάτικη κατανάλωση, δηλ. νά χρησιμεύσουν σέ κάποιον, στήν προκείμενη περίπτωση στό συνολικό ἐργάτη I, σάν μέσο πραγματοποίησης εἰσοδήματος. Γιά τό συνολικό ὅμως κεφαλαιοκράτη II ἕνα μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ του προϊόντος, = 2000, εἶναι τώρα ἡ μεταβλημένη σέ ἐμπόρευμα μορφή τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου, πού ἀπ' αὐτή τήν ἐμπορευματική μορφή πρέπει νά ξαναμετατραπεῖ πάλι στή φυσική ἐκείνη μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ξαναλειτουργήσει σάν σταθερό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Αὐτό πού πέτυχε ὥς τώρα ὁ κεφαλαιοκράτης II εἶναι ὅτι, πουλώντας στόν ἐργάτη I, ἔχει ξαναμετατρέψει σέ χρηματική μορφή τή μισή (= 1000) σταθερή κεφαλαιακή του ἀξία πού ἔχει ἀναπαραχθεῖ μέ ἐμπορευματική μορφή (εἴδη κατανάλωσης). Ὥστε, στό πρῶτο αὐτό μισό τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας II_{σ} δέν ἔχει μετατραπεῖ τό μεταβλητό κεφάλαιο I_{μ}, ἀλλά τό χρῆμα, πού λειτούργησε γιά τόν I σάν χρηματικό κεφάλαιο στήν ἀνταλλαγή μέ τήν ἐργατική δύναμη καί περιῆλθε μέ τόν τρόπο αὐτό στήν κατοχή τοῦ πουλητῆ τῆς ἐργατικῆς δύναμης, γιά τόν ὁποῖο δέν ἀντιπροσωπεύει κεφάλαιο, ἀλλά εἰσόδημα μέ χρηματική μορφή, δηλ. ξοδεύεται σάν μέσο ἀγορᾶς γιά τήν ἀπόκτηση εἰδῶν κατανάλωσης. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό χρῆμα = 1000, πού ἀπό τούς ἐργάτες I κύλησε στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν II, δέν μπορεῖ νά λειτουργήσει σάν σταθερό στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφα-

λαίου ΙΙ. Εἶναι γιά τήν ὥρα ἁπλῶς ἡ χρηματική μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ του κεφαλαίου, πού πρέπει ἀκόμα νά μετατραπεῖ σέ πάγια ἤ κυκλοφοριακά συστατικά τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ἔτσι ὁ ΙΙ, μέ τό χρῆμα πού ἔχει εἰσπράξει ἀπό τούς ἐργάτες Ι, τούς ἀγοραστές τοῦ ἐμπορεύματός του, ἀγοράζει ἀπό τόν Ι μέσα παραγωγῆς ἀξίας 1000. Ἔτσι ἔχει ἀνανεωθεῖ στή φυσική του μορφή τό μισό τῆς συνολικῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας ΙΙ, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ξαναλειτουργήσει σάν στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ΙΙ. Ἡ μορφή κυκλοφορίας ἦταν ἐδῶ $E - X - E$: εἴδη κατανάλωσης ἀξίας 1000 — χρῆμα = 1000 — μέσα παραγωγῆς ἀξίας 1000.

Τό $E - X - E$ ὅμως εἶναι ἐδῶ κίνηση κεφαλαίου. Τό E, πουλημένο στούς ἐργάτες, μετατρέπεται σέ X, καί τό X αὐτό μετατρέπεται σέ μέσα παραγωγῆς· πρόκειται γιά ξαναμετατροπή ἀπό ἐμπόρευμα στά ὑλικά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ ἴδιου ἐμπορεύματος. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅπως ὁ κεφαλαιοκράτης ΙΙ λειτουργεῖ ἀπέναντι στόν κεφαλαιοκράτη Ι μόνο σάν ἀγοραστής ἐμπορευμάτων, ἔτσι καί ὁ κεφαλαιοκράτης Ι λειτουργεῖ ἐδῶ ἀπέναντι στόν κεφαλαιοκράτη ΙΙ μόνο σάν πουλητής ἐμπορευμάτων. Ὁ Ι ἔχει ἀρχικά ἀγοράσει ἐργατική δύναμη ἀξίας 1000 μέ χρῆμα 1000, πού ἦταν προορισμένο νά λειτουργήσει σάν μεταβλητό κεφάλαιο· ἑπομένως, πῆρε ἕνα ἰσοδύναμο γιά τίς 1000_μ του πού τίς ξόδεψε μέ μορφή χρήματος· τό χρῆμα ἀνήκει τώρα στόν ἐργάτη, πού τό ξοδεύει κάνοντας ψώνια ἀπό τόν ΙΙ· ὁ Ι δέν μπορεῖ νά ξαναπάρει τό χρῆμα αὐτό πού ἔχει κυλήσει ἔτσι στό ταμεῖο τοῦ ΙΙ, παρά μόνο ξαναψαρεύοντάς το ἀπό κεῖ μέσα μέ τήν πούληση ἐμπορευμάτων ἴσης ἀξίας.

Πρῶτα ὁ Ι εἶχε ἕνα ὁρισμένο χρηματικό ποσό = 1000, προορισμένο νά λειτουργήσει σάν μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου· τό ποσό αὐτό λειτουργεῖ σάν τέτιο μέ τή μετατροπή του σέ ἐργατική δύναμη ἴσης ἀξίας. Σάν ἀποτέλεσμα ὅμως τοῦ προτσές παραγωγῆς ὁ ἐργάτης τοῦ ἔχει παραδόσει μιά μάζα ἐμπορευμάτων (μέσα παραγωγῆς) ἀξίας 6000, ἀπό τήν ὁποία τό $^1/_6$, δηλ. 1000, εἶναι σέ ἀξία ἰσοδύναμο τοῦ μεταβλητοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ σέ χρῆμα. Τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου μέ τήν ἐμπορευματική του μορφή δέ λειτουργεῖ τώρα σάν μεταβλητό κεφάλαιο, ὅπως δέ λειτουργοῦσε καί προηγούμενα μέ τή χρηματική του μορφή· ἔτσι μπορεῖ νά λειτουργήσει μόνο ὕστερα ἀπό τή μετατροπή του σέ ζωντανή ἐργατική δύναμη, καί μόνο ὅσον καιρό ἡ δύναμη αὐτή λειτουργεῖ στό προτσές παραγωγῆς. Σάν χρῆμα ἡ μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία ἦταν μόνο δυνάμει μεταβλητό κεφάλαιο. Βρισκόταν ὅμως μέ μιά μορφή, μέ τήν ὁποία ἦταν ἄμεσα μετατρέψιμο σέ ἐργατική δύναμη. Σάν ἐμπόρευμα αὐτή ἡ ἴδια μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία εἶναι δυνάμει μόνο χρηματική ἀξία· ἀποκαταστaίνεται στήν παλιά της χρηματική μορφή μονάχα μέ τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος, στήν περίπτωσή μας λοιπόν μέ τό ὅτι ὁ ΙΙ ἀγοράζει ἀπό τόν Ι ἐμπόρευμα ἀξίας 1000. Ἡ κυκλοφοριακή κίνηση εἶναι ἐδῶ: 1000_μ (χρῆμα) — ἐργατική δύναμη ἀξίας 1000 — 1000 σέ ἐμπόρευμα (ἰσοδύναμο τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου) — 1000_μ (χρῆμα)· ἄρα

$X - E \ldots E - X$ $(= X - \varDelta \ldots E - X)$. Τό ἴδιο προτσές παραγωγῆς πού βρίσκεται ἀνάμεσα στό $E \ldots E$ δέν ἀνήκει στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας· δέν ἐμφανίζεται στήν ἀμοιβαία ἀνταλλαγή τῶν διάφορων στοιχείων τῆς χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς, παρόλο πού ἡ ἀνταλλαγή αὐτή περικλείνει τήν ἀναπαραγωγή ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, τόσο τῶν σταθερῶν του, ὅσο καί τοῦ μεταβλητοῦ του στοιχείου, τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ὅλοι οἱ φορεῖς αὐτῆς τῆς ἀνταλλαγῆς ἐμφανίζονται μόνο σάν ἀγοραστές καί πουλητές, ἤ καί τά δυό μαζί· οἱ ἐργάτες ἐμφανίζονται ἐδῶ μόνο σάν ἀγοραστές ἐμπορευμάτων· οἱ κεφαλαιοκράτες ἐκ περιτροπῆς σάν ἀγοραστές καί πουλητές· καί μέσα σέ ὁρισμένα ὅρια μόνο μονόπλευρα σάν ἀγοραστές ἐμπορευμάτων ἤ μονόπλευρα σάν πουλητές ἐμπορευμάτων.

Ἀποτέλεσμα: Ὁ Ι ἔχει πάλι στήν κατοχή του τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου του μέ μορφή χρήματος, ἀπό τήν ὁποία καί μόνο τό μέρος αὐτό εἶναι ἄμεσα μετατρέψιμο σέ ἐργατική δύναμη, δηλ. τό ἔχει πάλι μέ τή μοναδική μορφή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ πραγματικά νά προκαταβληθεῖ σάν μεταβλητό στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ ἐργάτης, γιά νά μπορεῖ νά ξαναεμφανιστεῖ σάν ἀγοραστής ἐμπορευμάτων, πρέπει νά ξαναεμφανιστεῖ προηγούμενα σάν πουλητής ἐμπορεύματος, σάν πουλητής τῆς ἐργατικῆς του δύναμης.

Σχετικά μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο τῆς κατηγορίας ΙΙ ($500 II_\mu$), τό προτσές κυκλοφορίας ἀνάμεσα στούς κεφαλαιοκράτες καί τούς ἐργάτες τῆς ἴδιας ὑποδιαίρεσης τῆς παραγωγῆς ἐμφανίζεται μέ ἄμεση μορφή χωρίς ἐνδιάμεσους κρίκους, ἐφόσον τό ἐξετάζουμε σάν προτσές πού συντελεῖται ἀνάμεσα στό συνολικό κεφαλαιοκράτη ΙΙ καί στό συνολικό ἐργάτη ΙΙ.

Ὁ συνολικός κεφαλαιοκράτης ΙΙ προκαταβάλλει 500_μ γιά τήν ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης ἴσης ἀξίας· ὁ συνολικός κεφαλαιοκράτης εἶναι ἐδῶ ἀγοραστής, ὁ συνολικός ἐργάτης πουλητής. Ἔπειτα ὁ ἐργάτης, μέ τό χρῆμα πού ἔχει εἰσπράξει γιά τήν ἐργατική του δύναμη, ἐμφανίζεται σάν ἀγοραστής ἑνός μέρους τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχει παραγάγει ὁ ἴδιος. Ἑπομένως, ἐδῶ πουλητής εἶναι ὁ κεφαλαιοκράτης. Τό χρῆμα πού ὁ κεφαλαιοκράτης εἶχε πληρώσει στόν ἐργάτη κατά τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς του δύναμης τοῦ τό ἔχει ἀναπληρώσει ὁ ἐργάτης μέ ἕνα μέρος τοῦ παραγμένου ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου ΙΙ, δηλ. μέ 500_μ σέ ἐμπόρευμα· ὁ κεφαλαιοκράτης ἔχει τώρα μέ μορφή ἐμπορεύματος τό ἴδιο μ, πού τό εἶχε μέ μορφή χρήματος πρίν ἀπό τή μετατροπή του σέ ἐργατική δύναμη· ἀπό τήν ἄλλη, ὁ ἐργάτης ἔχει πραγματοποιήσει τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς του δύναμης σέ χρῆμα, καί αὐτό τό χρῆμα τό πραγματοποιεῖ μέ τή σειρά του, ξοδεύοντάς το σάν εἰσόδημα γιά νά καλύψει τίς ἀνάγκες τῆς κατανάλωσής του, ἀγοράζοντας ἕνα μέρος τῶν εἰδῶν κατανάλωσης πού ἔχει παραγάγει ὁ ἴδιος. Πρόκειται γιά ἀνταλλαγή τοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος τοῦ ἐργάτη μέ τό ἐμπορευματικό συστατικό μέρος 500_μ τοῦ κεφαλαιοκράτη, πού τό ἔχει ἀναπαραγάγει ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης μέ μορφή ἐμπορεύματος. Ἔτσι τό

χρῆμα αὐτό ἐπιστρέφει στόν κεφαλαιοκράτη II σάν χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ του κεφαλαίου. Ἰσοδύναμη ἀξία εἰσοδήματος μέ μορφή χρήματος ἀναπληρώνει ἐδῶ μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία, πού ὑπάρχει μέ μορφή ἐμπορεύματος.

Ὁ κεφαλαιοκράτης δέν πλουτίζει ἀπό τό γεγονός, ὅτι τό χρῆμα πού πληρώνει στόν ἐργάτη κατά τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης τοῦ τό ἀφαιρεῖ πάλι πουλώντας του μιάν ἰσοδύναμη μάζα ἐμπορευμάτων. Θά πλήρωνε πράγματι δυό φορές τόν ἐργάτη, ἄν τοῦ πλήρωνε στήν ἀρχή 500 κατά τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, καί ἄν ἐκτός ἀπ' αὐτό τοῦ ἔδινε κατόπι δωρεάν τή μάζα τῶν ἐμπορευμάτων ἀξίας 500, πού ἔβαλε τόν ἐργάτη νά παραγάγει. Ἀντίθετα, ἄν ὁ ἐργάτης τοῦ εἶχε παραγάγει ἁπλῶς ἐμπόρευμα ἀξίας 500, δηλ. ἕνα ἰσοδύναμο γιά τήν τιμή 500 τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, τότε ὁ κεφαλαιοκράτης ὕστερα ἀπό τήν ἐπιχείρηση αὐτή θά βρισκόταν ἀκριβῶς στό ἴδιο σημεῖο πού βρισκόταν πρίν ἀπ' αὐτήν. Ὁ ἐργάτης ὅμως ἔχει ἀναπαραγάγει ἕνα προϊόν ἀξίας 3000· ἔχει διατηρήσει τό σταθερό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, δηλ. τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού ἔχουν ἀναλωθεῖ σ' αὐτό = 2000 μέ τή μετατροπή τους σέ καινούργιο προϊόν· ἐκτός ἀπ' αὐτό σέ τούτη τή δοσμένη ἀξία πρόσθεσε μιάν ἀξία $1000_{(\mu+v)}$. (Τήν ἀντίληψη πώς ὁ κεφαλαιοκράτης πλουτίζει, κερδίζοντας τάχα ὑπεραξία μέ τήν ἐπαναροή τῶν 500 σέ χρῆμα, τήν ἀναπτύσσει ὁ Ντεστύτ ντέ Τρασύ. Γιά τό ζήτημα αὐτό θά ποῦμε περισσότερα στό ὑποκεφάλαιο XIII τούτου τοῦ κεφαλαίου.)

Χάρη στήν ἀγορά εἰδῶν κατανάλωσης ἀξίας 500 πού κάνει ὁ ἐργάτης II ἐπιστρέφει ξανά στόν κεφαλαιοκράτη II ἡ ἀξία 500 II_μ πού τήν εἶχε ὥς τώρα σέ ἐμπόρευμα, καί ἐπιστρέφει σέ χρῆμα, δηλ. μέ τή μορφή πού τήν εἶχε προκαταβάλει ἀρχικά ὁ κεφαλαιοκράτης. Ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῆς συναλλαγῆς, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλη πούληση ἐμπορεύματος, εἶναι ἡ μετατροπή μιᾶς δοσμένης ἀξίας ἀπό τήν ἐμπορευματική μορφή στή χρηματική. Οὔτε ἡ ἐπαναροή τοῦ χρήματος στήν ἀφετηρία του, πού συντελεῖται μέ τή συναλλαγή αὐτή, δέν ἀποτελεῖ τίποτα τό ἰδιαίτερο. Ἄν ὁ κεφαλαιοκράτης II μέ 500 χρῆμα εἶχε ἀγοράσει ἐμπόρευμα ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη I καί ἄν ὕστερα μέ τή σειρά του πουλοῦσε στόν κεφαλαιοκράτη I ἐμπόρευμα ἀξίας 500, τότε πάλι θά ἐπανέρεαν καί σ' αὐτόν 500 σέ χρῆμα. Αὐτές οἱ 500 χρῆμα θά χρησίμευαν μόνο γιά τήν ἀνταλλαγή μιᾶς μάζας ἐμπορευμάτων ἀξίας 1000 καί θά ἐπανέρεαν, σύμφωνα μέ τό γενικό νόμο πού ἀναπτύξαμε πιό πάνω, σέ κεῖνον πού ἔχει ρίξει τό χρῆμα στήν κυκλοφορία γιά τήν ἀνταλλαγή αὐτῆς τῆς μάζας ἐμπορευμάτων.

Ὅμως οἱ 500 σέ χρῆμα, πού ἔχουν ἐπαναρεύσει στόν κεφαλαιοκράτη II, εἶναι ταυτόχρονα ἀνανεωμένο δυνάμει μεταβλητό κεφάλαιο μέ μορφή χρήματος. Γιατί αὐτό; Τό χρῆμα, ἑπομένως καί τό χρηματικό κεφάλαιο, εἶναι δυνάμει μεταβλητό κεφάλαιο μόνο ἐπειδή καί ἐφόσον εἶναι μετατρέψιμο σέ ἐργατική δύναμη. Ἡ ἐπιστροφή τῶν 500 λιρ. στ. σέ χρῆμα στόν κεφαλαιοκράτη II συνοδεύεται ἀπό τήν ἐπιστροφή τῆς ἐργατικῆς δύναμης II στήν ἀγορά. Ἡ ἐπιστροφή καί τῶν δυό σέ

ἀντίθετους πόλους — ἑπομένως καί ἡ ἐπανεμφάνιση τῶν 500 σέ χρῆμα, ὄχι μόνο σάν χρῆμα, ἀλλά καί σάν μεταβλητό κεφάλαιο μέ χρηματική μορφή — καθορίζεται ἀπό τήν ἴδια διαδικασία. Τό χρῆμα = 500 ἐπαναρέει στόν κεφαλαιοκράτη II, ἐπειδή ἔχει πουλήσει στόν ἐργάτη II εἴδη κατανάλωσης ἀξίας 500, ἄρα ἐπειδή ὁ ἐργάτης ἔχει ξοδέψει τό μισθό του ἐργασίας, συντηρώντας ἔτσι τόν ἑαυτό του καθώς καί τήν οἰκογένειά του, ἑπομένως καί τήν ἐργατική του δύναμη. Γιά νά ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ καί γιά νά μπορεῖ νά ἐξακολουθεῖ νά ἐμφανίζεται σάν ἀγοραστής ἐμπορευμάτων, πρέπει νά ξαναπουλήσει τήν ἐργατική του δύναμη. Ἡ ἐπιστροφή λοιπόν αὐτῶν τῶν 500 σέ χρῆμα στόν κεφαλαιοκράτη II εἶναι ταυτόχρονα ἐπιστροφή, δηλ. διατήρηση, τῆς ἐργατικῆς δύναμης σάν ἐμπόρευμα πού μπορεῖ ν' ἀγοραστεῖ μέ τίς 500 χρῆμα, καί ἔτσι ἐπιστροφή τῶν 500 σέ χρῆμα σάν δυνάμει μεταβλητό κεφάλαιο.

Ὅσο γιά τήν ὑποκατηγορία $II\beta$ πού παράγει εἴδη πολυτελείας, ἡ ὑπόθεση μέ τό δικό της μ — $(II\beta)_\mu$ — ἔχει ὅπως καί ἡ ὑπόθεση μέ τό I_μ. Τό χρῆμα, πού ἀνανεώνει γιά τούς κεφαλαιοκράτες $II\beta$ τό μεταβλητό τους κεφάλαιο μέ μορφή χρήματος, ἐπαναρέει σ' αὐτούς ἀπό πλάγιο δρόμο μέσω τῶν κεφαλαιοκρατῶν $II\alpha$. Ὡστόσο ὅμως ὑπάρχει διαφορά ἀνάμεσα στό ἄν οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν τά μέσα τῆς συντήρησής τους ἀπευθείας ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες παραγωγούς, στούς ὁποίους πουλοῦν τήν ἐργατική τους δύναμη, καί στό ἄν τ' ἀγοράζουν ἀπό ἄλλη κατηγορία κεφαλαιοκρατῶν, μέσω τῶν ὁποίων ἐπαναρέει τό χρῆμα στούς πρώτους μόνο ἀπό πλάγιο δρόμο. Μιά πού ἡ ἐργατική τάξη ζεῖ μεροδούλι-μεροφάγι, ἀγοράζει ὅσον καιρό μπορεῖ ν' ἀγοράζει. Δέ συμβαίνει τό ἴδιο μέ τόν κεφαλαιοκράτη, λχ. κατά τήν ἀνταλλαγή τοῦ 1000 II_σ μέ τό 1000 I_μ. Ὁ κεφαλαιοκράτης δέ ζεῖ μεροδούλι-μεροφάγι. Κίνητρό του εἶναι ἡ ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερη ἀξιοποίηση τοῦ κεφαλαίου του. Γιαυτό, ἄν μεσολαβήσουν περιστατικά ὁποιουδήποτε εἴδους, πού κάνουν τόν κεφαλαιοκράτη II νά θεωρεῖ προτιμότερο νά μήν ἀνανεώσει ἄμεσα τό σταθερό του κεφάλαιο, ἀλλά νά τό κρατήσει ἐνμέρει τουλάχιστον γιά κάμποσο καιρό μέ τή χρηματική του μορφή, τότε ἐπιβραδύνεται ἡ ἐπαναροή τῶν 1000 II_σ (σέ χρῆμα) στόν I· ἑπομένως ἐπιβραδύνεται καί ἡ ἐπαναφορά τῶν 1000_μ στή χρηματική μορφή, καί ὁ κεφαλαιοκράτης I δέν μπορεῖ νά ἐξακολουθεῖ νά ἐργάζεται στήν ἴδια κλίμακα, παρά μόνο ὅταν διαθέτει ἐφεδρικό χρῆμα, ὅπως γενικά χρειάζεται ἐφεδρικό κεφάλαιο σέ χρῆμα, γιά νά μπορεῖ νά ἐργάζεται συνεχῶς χωρίς νά παίρνει ὑπόψη τήν ταχύτερη ἤ βραδύτερη ἐπαναροή τῆς μεταβλητῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας σέ χρῆμα.

Ὅταν ἔχουμε νά ἐξετάσουμε τήν ἀνταλλαγή τῶν διάφορων στοιχείων τῆς τρέχουσας χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς, πρέπει νά ἐξετάσουμε καί τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας τῆς προηγούμενης χρονιᾶς, τῆς ἐργασίας τοῦ χρόνου πού ἔχει πιά κλείσει. Τό προτσές παραγωγῆς, πού ἀποτέλεσμά του ἦταν αὐτό τό χρονιάτικο προϊόν, ἀνήκει στό παρελθόν, ἔχει περάσει, ἀναλώθηκε στό προϊόν του, ἑπομένως πολύ περισσότερο

ἀνήκει στό παρελθόν καί τό προτσές κυκλοφορίας πού προηγεῖται ἀπό τό προτσές παραγωγῆς ἤ πού κυλάει παράλληλα μ' αὐτό, ἡ μετατροπή τοῦ δυνάμει μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ πραγματικό μεταβλητό κεφάλαιο, δηλ. ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση ἐργατικῆς δύναμης. Ἡ ἀγορά ἐργασίας δέν ἀποτελεῖ πιά μέρος τῆς ἀγορᾶς ἐμπορευμάτων, πού ἔχουμε ἐδῶ μπροστά μας. Ἐδῶ ὁ ἐργάτης δέν ἔχει μόνο πουλήσει πιά τήν ἐργατική του δύναμη, ἀλλά ἐκτός ἀπό τήν ὑπεραξία ἔχει παραγάγει ἕνα ἰσοδύναμο τῆς τιμῆς τῆς ἐργατικῆς του δύναμης σέ ἐμπόρευμα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἔχει στήν τσέπη του τό μισθό ἐργασίας του καί κατά τή διάρκεια τῆς ἀνταλλαγῆς ἐμφανίζεται μόνο σάν ἀγοραστής ἐμπορεύματος (εἰδῶν κατανάλωσης). Ταυτόχρονα ὅμως, τό χρονιάτικο προϊόν πρέπει νά περιέχει ὅλα τά στοιχεῖα τῆς ἀναπαραγωγῆς, ν' ἀποκαταστaίνει ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἄρα πρίν ἀπόλα τό σπουδαιότερο στοιχεῖο του, τό μεταβλητό κεφάλαιο. Καί πράγματι εἴδαμε πώς σχετικά μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀνταλλαγῆς εἶναι: ὁ ἐργάτης σάν ἀγοραστής ἐμπορεύματος, ξοδεύοντας τό μισθό του καί καταναλώνοντας τό ἐμπόρευμα πού ἀγοράζει, διατηρεῖ καί ἀναπαράγει τήν ἐργατική του δύναμη σάν τό μοναδικό ἐμπόρευμα πού ἔχει γιά πούλημα· ὅπως ἐπιστρέφει στόν κεφαλαιοκράτη τό χρῆμα πού ἔχει προκαταβάλει γιά τήν ἀγορά αὐτῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἔτσι ἐπιστρέφει καί ἡ ἐργατική δύναμη στήν ἀγορά ἐργασίας σάν ἐμπόρευμα ἀνταλλάξιμο μέ τό χρῆμα· τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἐδῶ εἰδικά γιά τίς 1000 I_μ νάχουμε: 1000_μ σέ χρῆμα στήν πλευρά τῶν κεφαλαιοκρατῶν I, καί στήν ἀντίθετη πλευρά, στήν πλευρά τοῦ ἐργάτη I: ἐργατική δύναμη ἀξίας 1000, ἔτσι πού ὁλόκληρο τό προτσές ἀναπαραγωγῆς I μπορεῖ νά ξαναρχίσει. Αὐτό εἶναι τό ἕνα ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές ἀνταλλαγῆς.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό ξόδεμα τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τῶν ἐργατῶν I ἔχει τραβήξει ἀπό τήν ὑποδιαίρεση II εἴδη κατανάλωσης 1000_σ καί ἔτσι τά μετάτρεψε ἀπό τήν ἐμπορευματική στή χρηματική μορφή· ἀπό τή χρηματική αὐτή μορφή ἡ II τά ἔχει ξαναμετατρέψει στή φυσική μορφή τοῦ σταθεροῦ της κεφαλαίου, ἀγοράζοντας ἐμπορεύματα = = 1000_μ ἀπό τήν I, στήν ὁποία ἐπαναρέει ἔτσι ἡ μεταβλητή της κεφαλαιακή ἀξία μέ χρηματική μορφή.

Τό μεταβλητό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης I ὑφίσταται τρεῖς μεταμορφώσεις, πού στήν ἀνταλλαγή τοῦ χρονιάτικου προϊόντος δέν ἐμφανίζονται καθόλου ἤ ἁπλῶς ὑπονοεῖται ἡ ἐμφάνισή τους.

1) Ἡ πρώτη μορφή εἶναι τῶν 1000 I_μ σέ χρῆμα, πού μετατρέπονται σέ ἴσης ἀξίας ἐργατική δύναμη. Ἡ μετατροπή αὐτή δέν ἐμφανίζεται ἡ ἴδια στήν ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις I καί II, τό ἀποτέλεσμά της ὅμως ἐμφανίζεται στό ὅτι οἱ ἐργάτες τῆς ὑποδιαίρεσης I παρουσιάζονται μπροστά στόν πουλητή ἐμπορεύματος II μέ 1000 χρῆμα, ἀκριβῶς ὅπως οἱ ἐργάτες τῆς ὑποδιαίρεσης II παρουσιάζονται μέ 500 χρῆμα μπροστά στόν πουλητή ἐμπορεύματος 500 II_μ πού βρίσκεται μέ ἐμπορευματική μορφή.

2) Ἡ δεύτερη μορφή, ἡ μόνη ὅπου μεταβάλλεται πραγματικά τό

μεταβλητό κεφάλαιο καί λειτουργεῖ σάν τέτιο, ἡ μόνη ὅπου μιά ἀξιοδημιουργός δύναμη ἐμφανίζεται στή θέση μιᾶς δοσμένης ἀξίας πού ἔχει ἀνταλλαχτεῖ μαζί της γι' αὐτό τό σκοπό, ὑπάγεται ἀποκλειστικά στό προτσές παραγωγῆς, πού ἀνήκει κιόλας στό παρελθόν.

3) Ἡ τρίτη μορφή, ὅπου τό μεταβλητό κεφάλαιο ἔδειξε στό ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές παραγωγῆς ὅτι εἶναι μεταβλητό, εἶναι ἡ χρονιάτικη νεοδημιουργημένη ἀξία, δηλ. γιά τήν ὑποδιαίρεση $I = 1000_\mu + 1000_\upsilon = 2000\ I_{(\mu+\upsilon)}$. Στή θέση τῆς ἀρχικῆς της ἀξίας, = 1000 σέ χρῆμα, μπῆκε διπλάσια σέ μέγεθος ἀξία, = 2000 σέ ἐμπόρευμα. Γιαυτό ἡ μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία, = 1000 σέ ἐμπόρευμα, ἀποτελεῖ ἐπίσης τή μισή νέα ἀξία πού δημιουργήθηκε ἀπό τό μεταβλητό κεφάλαιο σάν στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Αὐτές οἱ 1000 I_μ σέ ἐμπόρευμα εἶναι τό ἀκριβές ἰσοδύναμο τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, πού ἡ ὑποδιαίρεση I τό εἶχε προκαταβάλει ἀρχικά μέ τίς 1000_μ σέ χρῆμα καί πού ἀπό τόν προορισμό του ἦταν μεταβλητό· μέ ἐμπορευματική μορφή ὅμως εἶναι ἁπλῶς δυνάμει χρῆμα (πραγματικό χρῆμα θά γίνουν μόνο μέ τήν πούλησή τους) καί ἀκόμα λιγότερο ἄμεσα μεταβλητό χρηματικό κεφάλαιο. Τελικά γίνονται ἄμεσα μεταβλητό κεφάλαιο μέ τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος 1000 I_μ στό II_σ καί μέ τή σύντομη ἐπανεμφάνιση τῆς ἐργατικῆς δύναμης σάν ἐμπόρευμα πού μπορεῖ ν' ἀγοραστεῖ, σάν ὑλικό, στό ὁποῖο μποροῦν νά μετατραποῦν 1000_μ χρῆμα.

Κατά τή διάρκεια ὅλων αὐτῶν τῶν μεταμορφώσεων ὁ κεφαλαιοκράτης I κρατάει διαρκῶς στά χέρια του τό μεταβλητό κεφάλαιο: 1) στήν ἀρχή σάν χρηματικό κεφάλαιο· 2) ἔπειτα σάν στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου· 3) ἀκόμα πιό ὕστερα σάν μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ του κεφαλαίου, δηλ. σέ ἐμπορευματική ἀξία· 4) τέλος πάλι σέ χρῆμα, πού ἀπέναντί του στέκει πάλι ἡ ἐργατική δύναμη, στήν ὁποία μπορεῖ νά μετατραπεῖ. Κατά τή διάρκεια τοῦ προτσές ἐργασίας ὁ κεφαλαιοκράτης κρατάει στά χέρια του τό μεταβλητό κεφάλαιο σάν δρῶσα, ἀξιοδημιουργό ἐργατική δύναμη, ὄχι ὅμως σάν ἀξία δοσμένου μεγέθους· μά ἐπειδή τόν ἐργάτη τόν πληρώνει πάντα μόνον ἀφοῦ ἡ ἐργατική του δύναμη ἔχει πιά δράσει ἐπί ὁρισμένο, μικρότερο ἤ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, κρατάει κιόλας στά χέρια του προτοῦ ἀκόμα τόν πληρώσει καί τή δημιουργημένη ἀπό τήν ἐργατική δύναμη καί γιά τήν ἴδια τήν ἐργατική δύναμη ἀναπληρωματική ἀξία σύν τήν ὑπεραξία.

Ἐπειδή τό μεταβλητό κεφάλαιο μένει πάντα μέ κάποια μορφή στά χέρια τοῦ κεφαλαιοκράτη, δέν μπορεῖ μέ κανένα τρόπο νά εἰπωθεῖ πώς μετατρέπεται σέ εἰσόδημα γιά κάποιον. Ἀντίθετα, οἱ 1000 I_μ σέ ἐμπόρευμα μετατρέπονται σέ χρῆμα μέ τήν πούλησή τους στήν ὑποδιαίρεση II, τῆς ὁποίας ἀναπληρώνουν in natura [σέ εἶδος] τό μισό σταθερό κεφάλαιό του.

Αὐτό πού ἀναλύεται σέ εἰσόδημα δέν εἶναι τό μεταβλητό κεφάλαιο I, 1000_μ σέ χρῆμα· τό χρῆμα αὐτό ἔχει πάψει νά λειτουργεῖ σάν

χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου I, ἀπό τή στιγμή πού ἔχει μετατραπεῖ σέ ἐργατική δύναμη, ἀκριβῶς ὅπως τό χρῆμα κάθε ἄλλου πουλητῆ ἐμπορευμάτων ἔχει πάψει ν' ἀντιπροσωπεύει κάτι πού τοῦ ἀνήκει, ἀπό τή στιγμή πού ἔχει μετατραπεῖ σέ ἐμπόρευμα κάποιου πουλητῆ. Οἱ μετατροπές πού ὑφίσταται στά χέρια τῆς ἐργατικῆς τάξης τό χρῆμα πού πῆρε σάν μισθό ἐργασίας δέν εἶναι μετατροπές τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ἀλλά τῆς ἀξίας τῆς ἐργατικῆς της δύναμης πού ἔχει μετατραπεῖ σέ χρῆμα· ἀπαράλλαχτα ὅπως ἡ μετατροπή τῆς νεοδημιουργημένης ἀπό τόν ἐργάτη ἀξίας (2000 $I_{(\mu+\upsilon)}$) εἶναι ἁπλῶς ἡ μετατροπή ἑνός ἐμπορεύματος πού ἀνήκει στόν κεφαλαιοκράτη καί πού δέν ἀφορᾶ καθόλου τόν ἐργάτη. Ὁ κεφαλαιοκράτης ὅμως — καί ἀκόμα περισσότερο ὁ θεωρητικός του ἑρμηνευτής, ὁ οἰκονομολόγος — δύσκολα μόνο μπορεῖ ν' ἀπαλλαχτεῖ ἀπό τήν ἰδέα πώς τό χρῆμα πού πληρώθηκε στόν ἐργάτη ἐξακολουθεῖ ακόμα νά εἶναι χρῆμα δικό του, δηλ. τοῦ κεφαλαιοκράτη. Ἄν ὁ κεφαλαιοκράτης εἶναι χρυσοπαραγωγός, τότε τό ἴδιο τό μεταβλητό μέρος τῆς ἀξίας — δηλ. τό ἰσοδύναμο σέ ἐμπόρευμα, πού τοῦ ἀναπληρώνει τήν τιμή ἀγορᾶς τῆς ἐργασίας — ἐμφανίζεται ἄμεσα μέ χρηματική μορφή, μπορεῖ ἑπομένως νά ξαναλειτουργήσει σάν μεταβλητό χρηματικό κεφάλαιο καί χωρίς τόν πλάγιο δρόμο μιᾶς ἐπαναροῆς. Ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τόν ἐργάτη στήν ὑποδιαίρεση II, — ἐφόσον παραβλέπουμε τόν ἐργάτη εἰδῶν πολυτελείας — οἱ ἴδιες οἱ 500_μ ὑπάρχουν σέ ἐμπορεύματα, πού προορίζονται γιά τήν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη καί πού ὁ ἐργάτης, ἄν τόν πάρουμε σάν συνολικό ἐργάτη, τά ἀγοράζει πάλι ἄμεσα ἀπό τόν ἴδιο συνολικό κεφαλαιοκράτη, στόν ὁποῖο ἔχει πουλήσει τήν ἐργατική του δύναμη. Τό μεταβλητό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου II συνίσταται στή φυσική του μορφή ἀπό εἴδη κατανάλωσης, πού στό μεγαλύτερό τους μέρος προορίζονται γιά τήν κατανάλωση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Μ' αὐτή τή μορφή ὅμως ὁ ἐργάτης δέν ξοδεύει τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἀλλά τό μισθό ἐργασίας, τό χρῆμα τοῦ ἐργάτη, πού ἀκριβῶς χάρη στήν πραγματοποίησή του σ' αὐτά τά εἴδη κατανάλωσης ἀποκαταστaίνει γιά τόν κεφαλαιοκράτη τό μεταβλητό κεφάλαιο 500 II_μ στή χρηματική του μορφή. Τό μεταβλητό κεφάλαιο II_μ ἔχει ἀναπαραχθεῖ σέ εἴδη κατανάλωσης, ὅπως καί τό σταθερό κεφάλαιο 2000 II_σ· οὔτε τό ἕνα οὔτε τό ἄλλο ἀναλύονται σέ εἰσόδημα. Αὐτό πού ἀναλύεται σέ εἰσόδημα εἶναι καί στίς δυό περιπτώσεις ὁ μισθός ἐργασίας.

Τό ὅτι ὅμως μέ τό ξόδεμα τοῦ μισθοῦ ἐργασίας σάν εἰσόδημα ἀποκαθίστανται πάλι σάν χρηματικό κεφάλαιο στή μιά περίπτωση 1000 II_σ — ἐπίσης ἀπό τόν ἴδιο πλάγιο δρόμο 1000 I_μ — καί ἐπίσης 500 II_μ, δηλ. σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο (τό τελευταῖο ἐνμέρει μέ ἄμεση καί ἐνμέρει μέ ἔμμεση ἐπαναροή) ἀποτελεῖ σπουδαῖο γεγονός στήν ἀνταλλαγή τοῦ χρονιάτικου προϊόντος.

XI. ΑΝΑΠΛΗΡΩΣΗ ΤΟΥ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Μεγάλη δυσκολία κατά τήν περιγραφή τῶν ἀνταλλαγῶν τῆς χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς εἶναι ἡ παρακάτω. Ἄν πάρουμε τήν πιό ἁπλή μορφή, μέ τήν ὁποία παρουσιάζεται τό ζήτημα, ἔχουμε:

$$\begin{aligned} &(I)\ 4000_\sigma + 1000_\mu + 1000_\upsilon + \\ &(II)\ 2000_\sigma + 500_\mu + 500_\upsilon = 9000, \end{aligned}$$

πού τελικά ἀναλύεται σέ:

$4000\ I_\sigma + 2000\ II_\sigma + 1000\ I_\mu + 500\ II_\mu + 1000\ I_\upsilon + 500\ II_\upsilon = 6000 + 1500_\mu + 1500_\upsilon = 9000$. Ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἐφόσον τό μέρος αὐτό ἀποτελεῖται ἀπό καθαυτό μέσα ἐργασίας (σάν ἰδιαίτερη ὑποδιαίρεση τῶν μέσων παραγωγῆς), ἔχει μεταβιβαστεῖ ἀπό τά μέσα ἐργασίας στό προϊόν ἐργασίας (στό ἐμπόρευμα)· τά μέσα αὐτά ἐργασίας ἐξακολουθοῦν νά λειτουργοῦν σάν στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου καί μάλιστα μέ τήν παλιά τους φυσική μορφή· αὐτό πού ἐπανεμφανίζεται σάν στοιχεῖο τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, πού ἔχουν παραχθεῖ μέ τή βοήθεια αὐτῶν τῶν μέσων ἐργασίας, εἶναι ἡ φθορά τους, ἡ ἀπώλειά τους σέ ἀξία, πού ὑφίστανται σιγά-σιγά κατά τή λειτουργία τους ἐπί ὁρισμένη χρονική περίοδο καί πού μεταφέρεται ἀπό τό ἐργαλεῖο ἐργασίας στό προϊόν ἐργασίας. Ἑπομένως, σχετικά μέ τή χρονιάτικη ἀναπαραγωγή παίρνονται ἐδῶ ὑπόψη ἐξαρχῆς μόνο τέτια συστατικά τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού ἡ ζωή τους βαστάει πάνω ἀπό ἕνα χρόνο. Ἄν πεθαίνουν ὁλοκληρωτικά μέσα στό χρόνο, τότε πρέπει ν' ἀναπληρώνονται καί ν' ἀνανεώνονται ὁλοκληρωτικά ἀπό τή χρονιάτικη ἀναπαραγωγή καί γιαυτό τό προκείμενο σημεῖο δέν τά ἀφορᾶ καθόλου. Ὅταν πρόκειται γιά μηχανές καί γιά ἄλλες μορφές τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού βαστοῦν σχετικά κάμποσο χρόνο, μπορεῖ νά συμβεῖ — καί συμβαίνει πολύ συχνά — ὁρισμένα ὄργανά τους νά χρειαστεῖ ν' ἀντικατασταθοῦν ὁλοκληρωτικά στή διάρκεια τοῦ ἔτους, παρόλο πού ὁλόκληρο τό σῶμα τῶν χτιριακῶν καί τῶν μηχανικῶν ἐγκαταστάσεων εἶναι μακρόβιο. Τά μερικότερα αὐτά ὄργανα ἀνήκουν στήν κατηγορία ἐκείνη τῶν στοιχείων τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού πρέπει ν' ἀναπληρώνονται στή διάρκεια τοῦ ἔτους.

Τό στοιχεῖο αὐτό τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων δέν πρέπει μέ κανένα τρόπο νά μπερδευτεῖ μέ τά ἔξοδα ἐπισκευῆς. Ἄν πουληθεῖ τό ἐμπόρευμα, τότε αὐτό τό στοιχεῖο τῆς ἀξίας ἐξαργυρώνεται, μετατρέπεται σέ χρῆμα, ὅπως γίνεται καί μέ τά ἄλλα· ὕστερα ὅμως ἀπό τή μετατροπή του σέ χρῆμα φανερώνεται ἡ διαφορά του ἀπό τά ἄλλα στοιχεῖα τῆς ἀξίας. Οἱ πρῶτες καί οἱ βοηθητικές ὕλες, πού ἔχουν αναλωθεῖ κατά τήν παραγωγή τῶν ἐμπορευμάτων, πρέπει ν' ἀναπληρωθοῦν in natura [σέ εἶδος] γιά ν' ἀρχίσει ἡ ἀναπαραγωγή τῶν ἐμπορευμάτων (γιά νά εἶναι γενικά συνεχές τό προτσές παραγωγῆς τῶν ἐμπορευμάτων)· πρέπει ἐπίσης ἡ ξοδεμένη σ' αὐτά ἐργατική δύναμη ν' ἀναπληρωθεῖ ἀπό φρέσκια ἐργατική δύναμη. Ἑπομένως, τό χρῆμα

πού εἰσπράττεται ἀπό τό ἐμπόρευμα πρέπει διαρκῶς νά ξαναμετατρέπεται στά στοιχεῖα αὐτά τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, νά μετατρέπεται ἀπό τή χρηματική σέ ἐμπορευματική μορφή. Δέν ἀλλάζει καθόλου ἡ ὑπόθεση ἄν λχ. οἱ πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες ἀγοράζονται σέ ὁρισμένες προθεσμίες κατά μεγάλες μάζες — ἔτσι πού νά σχηματίζουν παραγωγικά ἀποθέματα — ἄν λοιπόν κατά τή διάρκεια ὁρισμένου χρονικοῦ διαστήματος αὐτά τά μέσα παραγωγῆς δέ χρειάζεται νά ξαναγοράζονται, καί ἄν ἑπομένως τό χρῆμα πού εἰσρέει ἀπό τήν πούληση ἐμπορευμάτων — ἐφόσον τό χρῆμα αὐτό χρησιμεύει γι' αὐτό τό σκοπό — μπορεῖ νά συγκεντρώνεται — ὅσον καιρό διαρκοῦν αὐτά τά μέσα παραγωγῆς — καί ἔτσι τό μέρος αὐτό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἐμφανίζεται προσωρινά σάν χρηματικό κεφάλαιο πού ἔχει ἀνασταλεῖ ἡ ἐνεργός λειτουργία του. Δέν πρόκειται γιά κεφάλαιο-εἰσόδημα· πρόκειται γιά παραγωγικό κεφάλαιο πού ἔχει ἀνασταλεῖ μέ μορφή χρήματος. Ἡ ἀνανέωση τῶν μέσων παραγωγῆς πρέπει νά γίνεται ἀδιάκοπα, μόλο πού ἡ μορφή αὐτῆς τῆς ἀνανέωσης μπορεῖ νά διαφέρει — ὡς πρός τήν κυκλοφορία. Ἡ καινούργια ἀγορά, ἡ κυκλοφοριακή πράξη μέ τήν ὁποία ἀνανεώνονται, ἀναπληρώνονται, μπορεῖ νά γίνεται κατά μεγάλα χρονικά διαστήματα: στήν περίπτωση αὐτή γίνονται μεμιᾶς μεγάλες χρηματικές τοποθετήσεις, πού ἰσοσταθμίζονται μέ ἀνάλογο παραγωγικό ἀπόθεμα· ἤ κατά σύντομα διαδοχικά χρονικά διαστήματα: στήν περίπτωση αὐτή ἡ χρηματική δαπάνη γίνεται κατά γοργά ἀλληλοδιαδεχόμενες μικρές δόσεις, καί τά παραγωγικά ἀποθέματα εἶναι ἐπίσης μικρά. Αὐτό δέν ἀλλάζει καθόλου τήν ἴδια τήν ὑπόθεση. Τό ἴδιο γίνεται μέ τήν ἐργατική δύναμη. Ἐκεῖ ὅπου ἡ παραγωγή συντελεῖται συνεχῶς ὅλο τό ἔτος στήν ἴδια κλίμακα — γίνεται διαρκής ἀναπλήρωση τῆς καταναλωμένης ἐργατικῆς δύναμης μέ νέα· ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐργασία εἶναι ἐποχική, ἤ ἐκεῖ ὅπου κατά διάφορες περίοδες χρησιμοποιοῦνται διάφορες ποσότητες ἐργασίας — ὅπως στή γεωργία — γίνεται ἀντίστοιχη ἀγορά πότε μικρῆς, πότε μεγάλης μάζας ἐργατικῆς δύναμης. Ἀντίθετα, τό χρῆμα πού εἰσπράττεται ἀπό τήν πούληση ἐμπορευμάτων, ἐφόσον προέρχεται ἀπό τή χρηματοποίηση τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος, πού εἶναι ἴσο μέ τή φθορά πάγιου κεφαλαίου, δέν ξαναμετατρέπεται στό συστατικό ἐκεῖνο μέρος τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, τοῦ ὁποίου ἀναπληρώνει τή φθορά σέ ἀξία. Καταкαθίζει δίπλα στό παραγωγικό κεφάλαιο καί παραμένει στή χρηματική του μορφή. Αὐτό τό κατακάθισμα χρήματος ἐπαναλαβαίνεται, ὥσπου νά περάσει ἡ ἐποχή ἀναπαραγωγῆς πού ἀποτελεῖται ἀπό περισσότερα ἤ λιγότερα χρόνια καί πού στή διάρκειά της τό πάγιο στοιχεῖο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ στό προτσές παραγωγῆς μέ τήν παλιά του φυσική μορφή. Ἀπό τή στιγμή πού τό πάγιο στοιχεῖο — χτίρια, μηχανές κλπ. — ἔχει πεθάνει καί δέν μπορεῖ πιά νά λειτουργεῖ στό προτσές παραγωγῆς, ἡ ἀξία του ὑπάρχει δίπλα του, ἀναπληρωμένη ὁλοκληρωτικά σέ χρῆμα — στό ἄθροισμα τῶν χρηματικῶν κατακαθισμάτων, τῶν ἀξιῶν, πού ἔχουν μεταβιβαστεῖ σιγά-σιγά ἀπό τό πάγιο κεφάλαιο στά ἐμπορεύματα, στήν παραγωγή τῶν ὁποίων

ἔχει συμβάλει τό κεφάλαιο αὐτό, καί πού μέ τήν πούληση τῶν ἐμπορευμάτων ἔχουν περάσει στή χρηματική μορφή. Τό χρῆμα αὐτό χρησιμεύει ἔπειτα γιά ν' ἀναπληρώνει in natura τό πάγιο κεφάλαιο (ἤ στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἐπειδή τά διάφορα στοιχεῖα του ἔχουν διαφορετική διάρκεια ζωῆς) καί γιά ν' ἀνανεώνει ἔτσι πραγματικά τό συστατικό αὐτό τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Ἑπομένως τό χρῆμα αὐτό εἶναι χρηματική μορφή ἑνός μέρους τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, τοῦ πάγιου μέρους της. Ὁ θησαυρισμός αὐτός λοιπόν ἀποτελεῖ ὁ ἴδιος στοιχεῖο τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς, ἀποτελεῖ ἀναπαραγωγή καί ἀποταμίευση — μέ μορφή χρήματος — τῆς ἀξίας τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἤ τῶν ξεχωριστῶν στοιχείων του, ὥσπου τό πάγιο κεφάλαιο νά τελειώσει τή ζωή του καί συνεπῶς νάχει παραχωρήσει ὅλη του τήν ἀξία στά παραγμένα ἐμπορεύματα, καί γιαυτό πρέπει τώρα ν' ἀναπληρωθεῖ in natura. Τό χρῆμα ὅμως αὐτό μόνο ἀπό τή στιγμή πού ξαναμετατρέπεται σέ καινούργια στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού προορίζονται ν' ἀναπληρώσουν τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού ἔχουν τελειώσει τή ζωή τους, χάνει τή μορφή τοῦ θησαυροῦ καί γιαυτό ξαναμπαίνει ἐνεργά στό προτσές ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου πού πραγματοποιεῖται μέ τή μεσολάβηση τῆς κυκλοφορίας.

Ὅπως ἡ ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία δέν εἶναι ταυτόσημη μέ τήν ἁπλή ἀνταλλαγή προϊόντων, ἔτσι καί ἡ μετατροπή τοῦ χρονιάτικου ἐμπορευματικοῦ προϊόντος δέν μπορεῖ ν' ἀναχθεῖ σέ ἁπλή, ἄμεση, ἀμοιβαία ἀνταλλαγή τῶν διάφορων συστατικῶν του. Τό χρῆμα παίζει ἐδῶ εἰδικό ρόλο, πού ἐκφράζεται ἰδίως καί στόν τρόπο τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς πάγιας κεφαλαιακῆς ἀξίας. (Θά χρειαστεῖ κατόπι νά ἐξετάσουμε, πῶς θά παρουσιαζόταν αὐτό ἀλλιῶς, ἄν ὑποθέταμε ὅτι ἡ παραγωγή εἶναι συλλογική καί δέν ἔχει τή μορφή τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς.)

Ἄς ξαναγυρίσουμε τώρα στό βασικό σχῆμα. Γιά τήν ὑποδιαίρεση II εἴχαμε: $2000_{\sigma} + 500_{\mu} + 500_{\upsilon}$. Ὅλα μαζί τά εἴδη κατανάλωσης πού ἔχουν παραχθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους εἶναι ἐδῶ σέ ἀξία ἴσα μέ 3000· καί τό καθένα ἀπό τά διάφορα στοιχεῖα τοῦ ἐμπορεύματος πού συγκροτοῦν τό συνολικό ἐμπόρευμα, ἀναλύεται ἀπό ἄποψη ἀξίας σέ $^{2}/_{3\sigma} + ^{1}/_{6\mu} + ^{1}/_{6\upsilon}$, ἤ σέ ποσοστά: σέ $66\,^{2}/_{3\sigma} + 16^{2}/_{3\mu} + 16^{2}/_{3\upsilon}$. Τά διάφορα εἴδη ἐμπορευμάτων τῆς ὑποδιαίρεσης II μποροῦν νά περιέχουν σταθερό κεφάλαιο κατά διάφορες ἀναλογίες· ἐπίσης μπορεῖ τό πάγιο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου νά εἶναι σ' αὐτά διαφορετικό: τό ἴδιο καί ἡ διάρκεια ζωῆς τῶν πάγιων μερῶν τοῦ κεφαλαίου, ἑπομένως καί ἡ χρονιάτικη φθορά ἤ τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας πού μεταφέρουν pro rata [ἀνάλογα μέ τή συμμετοχή τους] στά ἐμπορεύματα, στήν παραγωγή τῶν ὁποίων συμμετέχουν. Αὐτό δέν ἔχει σημασία ἐδῶ. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κοινωνικοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς πρόκειται μόνο γιά τήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις II καί I. Οἱ ὑποδιαιρέσεις II καί I ἀντικρύζονται ἐδῶ μόνο στίς κοινωνικές, μαζικές σχέσεις τους· γιαυτό τό ἀναλογικό μέγεθος τοῦ μέρους σ τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος II (μόνο αὐτό ἔχει ἀποφασιστική σημα-

σία στό ἐξεταζόμενο τώρα ζήτημα) εἶναι ἡ μέση σχέση πού βγαίνει ἄν συνοψίσουμε ὅλους μαζί τούς κλάδους παραγωγῆς πού ὑπάγονται στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ.

Ἔτσι τό καθένα ἀπό τά εἴδη ἐμπορευμάτων (καί πρόκειται στό μεγαλύτερό τους μέρος γιά τά ἴδια εἴδη ἐμπορευμάτων), πού ἡ συνολική τους ἀξία συμπεριλαβαίνεται στά $2000_{\sigma} + 500_{\mu} + 500_{\upsilon}$, εἶναι ἀπό ἄποψη ἀξίας ἀντίστοιχα ἴσα μέ $66\,^2/_3\,\%_{\sigma} + 16\,^2/_3\,\%_{\mu} + 16\,^2/_3\,\%_{\upsilon}$. Αὐτό ἰσχύει γιά κάθε 100 μονάδες τῶν ἐμπορευμάτων πού φιγουράρουν στό σ, ἤ στό μ, ἤ στό υ.

Τά ἐμπορεύματα, στά ὁποῖα εἶναι σωματοποιημένες οἱ 000_{σ}, μποροῦν ἀπό ἄποψη ἀξίας ν᾽ ἀναλυθοῦν μέ τή σειρά τους σέ:

1) $1333^1/_{3\sigma} + 333^1/_{3\mu} + 333^1/_{3\upsilon} = 2000_{\sigma}$·

τό ἴδιο οἱ 500_{μ} σέ:

2) $333^1/_{3\sigma} + 83^1/_{3\mu} + 83^1/_{3\upsilon} = 500_{\sigma}$

τέλος, οἱ 500_{υ} σέ:

3) $333^1/_{3\sigma} + 83^1/_{3\mu} + 83^1/_{3\upsilon} = 500_{\upsilon}$.

Ἄν τώρα προσθέσουμε τά σ τῶν 1, 2 καί 3, ἔχουμε $1333^1/_{3\sigma} + 333^1/_{3\tau} + 333^1/_{3\sigma} = 2000$. Ἐπίσης $333^1/_{3\mu} + 83^1/_{3\mu} + 83^1/_{3\mu} = 500$ τό ἴδιο γίνεται καί μέ τήν υ: ἡ συνολική πρόσθεση μᾶς δίνει τή συνολική ἀξία 3000, ὅπως καί πιό πάνω.

Ἑπομένως, ὁλόκληρη ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, πού περιέχεται στήν ἐμπορευματική μάζα ΙΙ ἀξίας 3000, περιέχεται στίς 2000_{σ} καί οὔτε οἱ 500_{μ}, οὔτε οἱ 500_{υ} περιέχουν ἔστω καί ἕνα ἄτομο ἀπ᾽ αὐτήν. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά τό μ καί τήν υ ἀπό τήν πλευρά τους.

Μ᾽ ἄλλα λόγια: Ὅλο τό μέρος τῆς ἐμπορευματικῆς μάζας ΙΙ, πού ἀντιπροσωπεύει σταθερή κεφαλαιακή ἀξία καί πού μπορεῖ γιαυτό νά μετατραπεῖ πάλι, — εἴτε στή φυσική, εἴτε στή χρηματική της μορφή — ὑπάρχει στίς 2000_{σ}. Ἄρα, ὅλα ὅσα ἀφοροῦν τήν ἀνταλλαγή τῆς σταθερῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων περιορίζονται στήν κίνηση τῶν $2000\ \mathrm{II}_{\sigma}$ καί ἡ ἀνταλλαγή αὐτή μπορεῖ νά γίνει μόνο μέ τά $\mathrm{I}\,(1000_{\mu} + 1000_{\upsilon})$.

Τό ἴδιο καί γιά τήν ὑποδιαίρεση Ι, ὅλα ὅσα ἀφοροῦν τήν ἀνταλλαγή τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας πρέπει νά περιοριστοῦν στήν ἐξέταση τῶν $4000\ \mathrm{I}_{\sigma}$.

1. Ἀναπλήρωση μέ χρηματική μορφή τοῦ μέρους τῆς ἀξίας πού φθείρεται.

Ἄν τώρα πάρουμε πρῶτα:

$$\mathrm{I}.\quad 4000_{\sigma} + \underbrace{1000_{\mu} + 1000_{\upsilon}}$$
$$\mathrm{II}.\quad \ldots\quad 2000_{\sigma} + 500_{\mu} + 500_{\upsilon},$$

τότε ἡ ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων $2000\ \mathrm{II}_{\sigma}$ μέ ἐμπορεύματα ἴσης ἀξίας $\mathrm{I}\ (1000_{\mu} + 1000_{\upsilon})$ θά προϋπόθετε πώς οἱ $2000\ \mathrm{II}_{\sigma}$ ἔχουν μετατραπεῖ ξανά στό ἀκέραιο in natura στά ὑλικά συστατικά τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ΙΙ πού ἔχουν παραχθεῖ ἀπό τήν ὑποδιαίρεση Ι. Ὡστόσο, ἡ ἐμπορευματική ἀξία 2000, ἡ μορφή μέ τήν ὁποία ὑπάρχει τό σταθερό κεφάλαιο, περιέχει ἕνα στοιχεῖο γιά τήν κάλυψη τῆς ἀπώλειας σέ ἀξία τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Τό στοιχεῖο αὐτό ὅμως δέ χρειάζεται ν᾽ ἀναπληρωθεῖ ἀμέσως in natura [σέ εἶδος], ἀλλά μετατρέπεται σέ χρῆμα, πού συγκεντρώνεται σιγά-σιγά σάν συνολικό ποσό, ὥσπου νά λήξει ἡ προθεσμία τῆς ἀνανέωσης τοῦ πάγιου κεφαλαίου στή φυσική του μορφή. Κάθε χρόνος εἶναι ὁ χρόνος θανάτου κάποιου πάγιου κεφαλαίου, πού πρέπει ν᾽ ἀναπληρώνεται σέ τούτη ἤ σέ κείνη τή μεμονωμένη ἐπιχείρηση ἤ ἐπίσης σέ τοῦτο ἤ σέ κεῖνο τόν κλάδο βιομηχανίας: στό ἴδιο ἀτομικό κεφάλαιο πρέπει ν᾽ ἀναπληρώνεται τοῦτο ἤ ἐκεῖνο τό μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου (ἐπειδή τά διάφορα μέρη του ἔχουν διαφορετική διάρκεια ζωῆς). Ὅταν ἐξετάζουμε τή χρονιάτικη ἀναπαραγωγή — ἔστω καί στήν ἴδια κλίμακα, δηλ. κάνοντας ἀφαίρεση ἀπό κάθε συσσώρευση — δέν ἀρχίζουμε ab ovo [ἀπό τήν ἀρχή-ἀρχή]· παίρνουμε ἕνα χρόνο ἀπό τούς πολλούς κι ὄχι τόν πρῶτο χρόνο γέννησης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἔτσι, τά διάφορα κεφάλαια, πού εἶναι τοποθετημένα στούς πολυειδεῖς κλάδους παραγωγῆς τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ, ἔχουν διαφορετική ἡλικία, καί ὅπως κάθε χρόνο πεθαίνουν ἄνθρωποι πού δροῦν σ᾽ αὐτούς τούς κλάδους παραγωγῆς, ἔτσι κάθε χρόνο μάζες πάγιων κεφαλαίων φτάνουν στό τέρμα τῆς ζωῆς τους καί πρέπει ν᾽ ἀνανεώνονται in natura ἀπό τό συσσωρευμένο χρηματικό ἀπόθεμα. Μ᾽ αὐτή τήν ἔννοια στήν ἀνταλλαγή $2000\ \mathrm{II}_{\sigma}$ μέ $2000\ \mathrm{I}_{(\mu+\upsilon)}$ περιλαβαίνεται ἡ μετατροπή τῶν $2000\ \mathrm{II}_{\sigma}$ ἀπό τήν ἐμπορευματική τους μορφή (σάν εἴδη κατανάλωσης) στά ὑλικά στοιχεῖα πού ἀποτελοῦνται ὄχι μόνο ἀπό πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες, ἀλλά ἐπίσης καί ἀπό ὑλικά στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἀπό μηχανές, ἐργαλεῖα, χτίρια κλπ. Γιαυτό, ἡ φθορά πού πρέπει ν᾽ ἀναπληρωθεῖ σέ *χρῆμα* στήν ἀξία τῶν $2000\ \mathrm{II}_{\sigma}$ δέν ἀντιστοιχεῖ καθόλου στίς διαστάσεις τοῦ λειτουργοῦντος πάγιου κεφαλαίου, ἐπειδή πρέπει κάθε χρόνο ν᾽ ἀναπληρώνεται in natura ἕνα μέρος του, πράγμα ὅμως πού προϋποθέτει πώς τό χρῆμα, τό ἀπαραίτητο γι᾽ αὐτήν τή μετατροπή εἶχε συσσωρευτεῖ σέ προηγούμενα χρόνια στά χέρια κεφαλαιοκρατῶν τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ. Αὐτή ὅμως ἴσα-ἴσα ἡ προϋπόθεση ἰσχύει καί γιά τόν τρέχοντα χρόνο, ὅπως τήν παραδεχόμαστε καί γιά τούς προηγούμενους.

Στήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα $\mathrm{I}\,(1000_{\mu} + 1000_{\upsilon})$ καί $2000\ \mathrm{II}_{\sigma}$ πρέπει κατά πρῶτο λόγο νά παρατηρήσουμε, πώς τό ἀξιακό ποσό $\mathrm{I}_{(\mu+\upsilon)}$ δέν περιέχει κανένα στοιχεῖο σταθερῆς ἀξίας, ἄρα καί κανένα στοιχεῖο ἀξίας γιά ἀναπλήρωση φθορᾶς, δηλ. ἀξίας πού ἔχει μεταβιβαστεῖ ἀπό τό πάγιο συστατικό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου στά ἐμπορεύματα ἐκεῖνα, πού μέ τή φυσική τους μορφή ὑπάρχουν τά $\mu + \upsilon$. Ἀντίθετα, τό στοιχεῖο αὐτό ὑπάρχει στό II_{σ} καί εἶναι ἀκριβῶς ἕνα μέρος ἐκείνου τοῦ στοιχείου τῆς ἀξίας πού ὀφείλεται στό πάγιο κεφάλαιο, τό μέρος πού δέ χρειάζεται νά μετατραπεῖ ἄμεσα ἀπό τή χρηματική στή φυσική μορφή, ἀλλά πρέπει στήν ἀρχή νά παραμείνει στή χρηματική μορφή. Γιαυ-

τό, κατά τήν ἀνταλλαγή τῶν Ι $(1000_\mu + 1000_\upsilon)$ μέ τίς 2000 II_σ παρουσιάζεται ἀμέσως ἡ δυσκολία ὅτι τά μέσα παραγωγῆς Ι, πού μέ τή φυσική τους μορφή ὑπάρχουν οἱ 2000 $_{(\mu+\upsilon)}$, πρέπει ν' ἀνταλλαχτοῦν σέ ὅλη τους τήν ἀξία τῶν 2000 μέ ἕνα ἰσοδύναμο εἰδῶν κατανάλωσης ΙΙ, ἐνῶ ἀντίθετα τά εἴδη κατανάλωσης 2000 II_σ δέν μποροῦν νά μετατραποῦν σέ ὅλη τους τήν ἀξία στά μέσα παραγωγῆς $I(1000_\mu + 1000_\upsilon)$, ἐπειδή ἕνα μέρος τῆς ἀξίας τους — ἴσο μέ τήν φθορά ἤ τήν ἀπώλεια ἀξίας τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ — πρέπει πρῶτα νά κατακαθίσει σάν χρῆμα, πού δέν ξαναλειτουργεῖ σάν μέσο κυκλοφορίας μέσα στά πλαίσια τῆς τρέχουσας χρονιάτικης περιόδου ἀναπαραγωγῆς, τῆς μόνης πού ἐξετάζουμε ἐδῶ. Τό χρῆμα ὅμως μέ τό ὁποῖο χρηματοποιεῖται τό στοιχεῖο φθορᾶς, πού περιέχεται στήν ἐμπορευματική ἀξία 2000 II_σ, μπορεῖ νά προέρχεται μόνο ἀπό τήν ὑποδιαίρεση Ι, ἐπειδή ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ δέν μπορεῖ νά πληρώσει ἡ ἴδια τόν ἑαυτό της, ἀλλά πληρώνεται ἀκριβῶς μόνο μέ τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματός της, καί ἐπειδή, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, τό $I_{(\mu+\upsilon)}$ ἀγοράζει ὅλη τήν ποσότητα ἐμπορευμάτων 2000 II_σ. Ἑπομένως ἡ ὑποδιαίρεση Ι εἶναι ὑποχρεωμένη μέ τήν ἀγορά αὐτή νά χρηματοποιήσει τή φθορά αὐτή γιά τήν ὑποδιαίρεση ΙΙ. Ὅμως, σύμφωνα μέ τό νόμο πού ἀναπτύξαμε πιό πάνω, τό χρῆμα πού προκαταβλήθηκε στήν κυκλοφορία ἐπιστρέφει στόν κεφαλαιοκράτη παραγωγό, πού ἀργότερα ρίχνει στήν κυκλοφορία ἴση ποσότητα ἐμπορευμάτων. Εἶναι φανερό πώς ἡ ὑποδιαίρεση Ι, ἀγοράζοντας τό II_σ, δέν μπορεῖ στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ νά δόσει 2000 γιά ἐμπορεύματα καί ἐπιπλέον μιά γιά πάντα ἕνα πρόσθετο χρηματικό ποσό (χωρίς τό ποσό αὐτό νά ἐπιστρέφει σ' αὐτήν μέσω τῆς πράξης τῆς ἀνταλλαγῆς). Στήν περίπτωση αὐτή θ' ἀγόραζε τήν ἐμπορευματική μάζα II_σ πάνω ἀπό τήν ἀξία της. Ἄν πράγματι ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ παίρνει σέ ἀντάλλαγμα τῶν δικῶν της 2000_σ τά $I(1000_\mu + 1000_\upsilon)$, δέν ἔχει τίποτ' ἄλλο ν' ἀπαιτήσει ἀπό τήν ὑποδιαίρεση Ι, καί τό χρῆμα πού κυκλοφόρησε κατά τήν ἀνταλλαγή αὐτή ἐπιστρέφει στήν Ι ἤ στήν ΙΙ, ἀνάλογα μέ τό ποιά ἀπό τίς δυό ὑποδιαιρέσεις τό ἔριξε πρώτη στήν κυκλοφορία, δηλ. ἀνάλογα μέ τό ποιά ἀπό τίς δυό ἐμφανίστηκε πρώτη σάν ἀγοραστής. Ταυτόχρονα στήν περίπτωση αὐτή ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ θἆχε ξαναμετατρέψει ὅλη τήν ἀξία τοῦ ἐμπορευματικοῦ της κεφαλαίου στή φυσική μορφή μέσων παραγωγῆς, ἐνῶ ξεκινοῦμε ἀπό τήν προϋπόθεση πώς ἕνα μέρος του ὕστερα ἀπό τήν πούλησή του δέν τό ξαναμετατρέπει ἀπό χρῆμα στή φυσική μορφή τῶν πάγιων συστατικῶν τοῦ σταθεροῦ της κεφαλαίου κατά τή διάρκεια τῆς τρέχουσας χρονιάτικης περιόδου ἀναπαραγωγῆς. Ἑπομένως, θά μποροῦσε νά εἰσρεύσει στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ ἕνα ὑπόλοιπο σέ χρῆμα μόνο στήν περίπτωση πού ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ ἀπό τή μιά μεριά πουλοῦσε στήν ὑποδιαίρεση Ι ἐμπορεύματα ἀξίας 2000, ἀπό τήν ἄλλη ὅμως ἀγόραζε ἀπό τήν ὑποδιαίρεση Ι ἐμπορεύματα ἀξίας μικρότερης ἀπό 2000, λχ. ἀξίας μόνο 1800· στήν περίπτωση αὐτή ἡ Ι θἄπρεπε νά ἐξοφλήσει τή διαφορά μέ 200 χρῆμα, πού δέ θά ἐπέστρεφε σ' αὐτήν, γιατί τό χρῆμα αὐτό πού θά προκατάβαλλε στήν κυκλοφορία δέ θά τό

ἀπόσερνε πάλι ἀπ' αὐτήν ρίχνοντας στήν κυκλοφορία ἐμπορεύματα = = 200. Στήν περίπτωση αὐτή θάχαμε ἕνα χρηματικό ἀπόθεμα στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ ἔναντι τῆς φθορᾶς τοῦ πάγιου κεφαλαίου της· ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως στήν ὑποδιαίρεση Ι θάχαμε ὑπερπαραγωγή μέσων παραγωγῆς ἀξίας 200, κι ἔτσι θά κατέρεε ὅλη ἡ βάση τοῦ σχήματος, δηλ. ἡ ἀναπαραγωγή στήν ἴδια κλίμακα, ὅπου ἑπομένως προϋποτίθεται πλέρια ἀναλογικότητα ἀνάμεσα στά διάφορα συστήματα παραγωγῆς. Ἡ μιά δυσκολία θά παραμεριζόταν μόνο μιάν ἄλλη πολύ πιό δυσάρεστη.

Μιά πού τό πρόβλημα αὐτό παρουσιάζει ἰδιαίτερες δυσκολίες καί μιά πού ὥς τώρα δέν τό πραγματεύτηκαν καθόλου οἱ οἰκονομολόγοι, θά ἐξετάσουμε ἐμεῖς μέ τή σειρά ὅλες τίς δυνατές (τουλάχιστο τίς φαινομενικά δυνατές) λύσεις ἤ μάλλον τοποθετήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ προβλήματος.

Πρῶτα, μόλις πρίν λίγο ὑποθέσαμε πώς ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ πουλάει 2000 στήν ὑποδιαίρεση Ι, ἀλλά ἀγοράζει ἀπ' αὐτήν ἐμπορεύματα μόνο γιά 1800. Στήν ἐμπορευματική ἀξία 2000 II_σ περιέχονταν 200 γιά ἀναπλήρωση φθορᾶς, πού πρόκειται ν' ἀποθησαυριστοῦν σέ χρῆμα. Ἔτσι ἡ ἀξία 2000 II_σ θά ἀναλύονταν σέ 1800 πού θά πρέπει ν' ἀνταλλαχτοῦν μέ μέσα παραγωγῆς Ι, καί σέ 200 ἀναπλήρωση φθορᾶς, πού θά πρέπει νά κρατηθοῦν σέ χρῆμα (ὕστερα ἀπό τήν πούληση τῶν 2000_σ στήν ὑποδιαίρεση Ι). Ἤ ὡς πρός τήν ἀξία τους θἆταν οἱ 2000 $II_\sigma = 1800_\sigma + 200_\sigma$ (d), ὅπου τό d* = déchet (φθορά. *Φ. Ε.*).

Ἔτσι θάχαμε νά ἐξετάσουμε

$$\text{τήν ἀνταλλαγή}\quad I.\ \underbrace{1000_\mu + 1000_\upsilon}$$
$$II.\quad 1800_\sigma + 200_\sigma\,(\varphi).$$

Μέ τίς 1000 λίρ. στ., πού πῆραν οἱ ἐργάτες σέ μισθό ἐργασίας γιά τήν πληρωμή τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης, ἡ ὑποδιαίρεση Ι ἀγοράζει 1000 II_σ εἴδη κατανάλωσης. Μέ τίς ἴδιες 1000 λίρ. στ. ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ ἀγοράζει 1000 I_μ μέσα παραγωγῆς. Ἔτσι, στούς κεφαλαιοκράτες Ι ἐπαναρέει μέ χρηματική μορφή τό μεταβλητό τους κεφάλαιο καί μποροῦν μ' αὐτό ν' ἀγοράσουν τόν ἑπόμενο χρόνο ἐργατική δύναμη ἴσης ἀξίας, δηλ. ν' ἀναπληρώσουν in natura [σέ εἶδος] τό μεταβλητό μέρος τοῦ παραγωγικοῦ τους κεφαλαίου. — Σέ συνέχεια ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ ἀγοράζει μέσα παραγωγῆς I_υ μέ 400 προκαταβλημένες λίρ. στ. καί ἡ I_υ ἀγοράζει μέ τίς ἴδιες 400 λίρ. στ. εἴδη κατανάλωσης II_σ. Ἔτσι, οἱ 400 λίρ. στ., πού προκατάβαλε ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ στήν κυκλοφορία, ἐπιστρέψανε στούς κεφαλαιοκράτες ΙΙ, ἀλλά μόνο σάν ἰσοδύναμο γιά πουλημένο ἐμπόρευμα. Ἡ ὑποδιαίρεση Ι ἀγοράζει μέ 400 προκαταβλημένες λίρ. στ. εἴδη κατανάλωσης: ἡ ΙΙ ἀγοράζει ἀπό τήν Ι μέ 400 λίρ. στ. μέσα παραγωγῆς, κι ἔτσι αὐτές οἱ 400 λίρ. στ. ἐπαναρέουν στήν Ι. Ὥς ἐδῶ λοιπόν ὁ λογαριασμός εἶναι ὁ παρακάτω:

---

* Στό ἑξῆς τό d θά τό ἀποδίδουμε μέ τό ἑλληνικό γράμμα φ, δηλ. μέ τό ἀρχικό τῆς λέξης: φθορά. — *Σημ. Μετ.*

Ἡ ὑποδιαίρεση Ι ρίχνει στήν κυκλοφορία $1000_{\mu} + 800_{\upsilon}$ σέ ἐμπόρευμα· ρίχνει ἀκόμα στήν κυκλοφορία σέ χρῆμα: 1000 λίρ. στ. γιά μισθούς ἐργασίας καί 400 λίρ. στ. γιά ἀνταλλαγή μέ τή ΙΙ. Ὕστερα ἀπό τήν πραγματοποίηση τῆς ἀνταλλαγῆς ἡ Ι ἔχει: 1000_{μ} σέ χρῆμα, 800_{υ} μεταμορφωμένα σέ 800 II_{σ} (εἴδη κατανάλωσης) καί 400 λίρ. στ. σέ χρῆμα.

Ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ ρίχνει στήν κυκλοφορία 1800_{σ} σέ ἐμπόρευμα (εἴδη κατανάλωσης) καί 400 λίρ. στ. σέ χρῆμα· ὕστερα ἀπό τήν πραγματοποίηση τῆς ἀνταλλαγῆς ἔχει 1800 σέ ἐμπόρευμα Ι (μέσα παραγωγῆς) καί 400 λίρ. στ. σέ χρῆμα.

Τώρα μᾶς ἀπομένουν ἀκόμα 200_{υ} (σέ μέσα παραγωγῆς), στήν πλευρά Ι καί 200 (φ) (σέ εἴδη κατανάλωσης) στήν πλευρά ΙΙ.

Σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας, ἡ ὑποδιαίρεση Ι ἀγοράζει μέ 200 λίρ. στ. τά εἴδη κατανάλωσης σ (φ) ἀξίας 200· αὐτές ὅμως τίς 200 λίρ. στ. τίς κρατάει ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ, ἐπειδή ἀντιπροσωπεύουν 200_{σ} (φ) φθορά, δηλ. δέν πρόκειται νά ξαναμετατραποῦν ἄμεσα σέ μέσα παραγωγῆς. Ἄρα 200 I_{υ} δέν μποροῦν νά πουληθοῦν· τό $^{1}/_{10}$ τῆς ὑπεραξίας Ι πού πρέπει ν᾽ ἀναπληρωθεῖ δέν εἶναι πραγματοποιήσιμο, δέν εἶναι μετατρέψιμο ἀπό τή φυσική του μορφή τῶν μέσων παραγωγῆς στή φυσική μορφή εἰδῶν κατανάλωσης.

Αὐτό δέν ἀντιφάσκει μόνο μέ τήν προϋπόθεση τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς· αὐτή καθαυτή δέν εἶναι ὑπόθεση, πού ἀποβλέπει νά ἐξηγήσει πῶς μετατρέπονται σέ χρῆμα οἱ 200_{σ} (φ)· μάλλον δείχνει πώς εἶναι ἀνεξήγητη αὐτή ἡ μετατροπή. Μιά πού δέν μπορεῖ ν᾽ ἀποδειχτεῖ μέ ποιό τρόπο μποροῦν νά μετατραποῦν σέ χρῆμα οἱ 200_{σ} (φ), ὑποθέτουν πώς ἡ ὑποδιαίρεση Ι ἔχει τήν καλοσύνη καί τίς μετατρέπει σέ χρῆμα, ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ ὑποδιαίρεση Ι δέν εἶναι σέ θέση νά μετατρέψει σέ χρῆμα τό δικό της ὑπόλειμμα 200_{υ}. Τό νά θεωροῦμε αὐτό τό γεγονός φυσιολογική πράξη τοῦ μηχανισμοῦ ἀνταλλαγῆς εἶναι ἀκριβῶς τό ἴδιο σάν νά ὑποθέταμε πώς κάθε χρόνο πέφτουν ἀπό τόν οὐρανό 200 λίρ. στ., γιά νά μετατρέπουν ταχτικά σέ χρῆμα τίς 200_{σ} (φ).

Ἡ ἀνοησία ὅμως αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν ὑποθέσεων δέ χτυπάει ἄμεσα στό μάτι, ὅταν ἡ I_{υ} ἀντί νά ἐμφανίζεται, ὅπως ἐδῶ, μέ τόν πρωτόγονο τρόπο ὕπαρξής της, — δηλ. σάν συστατικό τῆς ἀξίας μέσων παραγωγῆς, ἑπομένως σάν συστατικό τῆς ἀξίας ἐμπορευμάτων, πού οἱ κεφαλαιοκράτες παραγωγοί τους ὀφείλουν νά τά πραγματοποιήσουν σέ χρῆμα μέ τήν πούλησή τους — ἐμφανίζεται στά χέρια ἐκείνων πού μαζί μέ τούς κεφαλαιοκράτες μοιράζονται τήν ὑπεραξία, λχ. σάν γαιοπρόσοδος στά χέρια τῶν γαιοχτημόνων, ἤ σάν τόκος στά χέρια τῶν δανειστῶν χρήματος. Ἄν ὅμως τό μέρος αὐτό τῆς ὑπεραξίας τῶν ἐμπορευμάτων, πού ὁ βιομήχανος κεφαλαιοκράτης ὀφείλει νά παραχωρήσει σάν γαιοπρόσοδο ἤ τόκο σέ ἄλλους συνιδιοχτῆτες τῆς ὑπεραξίας, μένει ἀπραγματοποίητο γιά μεγάλο χρονικό διάστημα, ἐπειδή δέν πουλιοῦνται τά ἴδια τά ἐμπορεύματα, τότε σταματάει καί ἡ πληρωμή γαιοπροσόδου καί τόκου, καί γιαυτό δέν μποροῦν οὔτε οἱ γαιοχτήμονες, οὔτε οἱ τοκογλύφοι νά χρησιμεύουν μέ τό ξόδεμα γαιοπροσόδου

καί τόκου σάν dei ex machina [ἀπό μηχανῆς θεοί] γιά κατά βούληση χρηματοποίηση ὁρισμένων μερῶν τῆς χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τά ἔξοδα ὅλων τῶν λεγόμενων μή παραγωγικῶν ἐργατῶν, τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων, γιατρῶν, δικηγόρων κλπ. καί γενικά ὅλων ἐκείνων, πού μέ τή μορφή τοῦ «μεγάλου κοινοῦ» προσφέρουν στούς οἰκονομολόγους τήν «ὑπηρεσία» νά ἐξηγοῦν αὐτά πού ἄφησαν ἀνεξήγητα.

Ἐπίσης τά πράγματα δέ διορθώνονται, ἄν, ἀντί τῆς ἄμεσης ἀνταλλαγῆς ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις Ι καί ΙΙ, — ἀνάμεσα στίς δυό μεγάλες ὑποδιαιρέσεις τῶν ἴδιων τῶν κεφαλαιοκρατῶν παραγωγῶν — τραβηχτεῖ σάν μεσάζων ὁ ἔμπορος, γιά νά βοηθήσει μέ τό «χρῆμα» του νά ὑπερπηδηθοῦν ὅλες οἱ δυσκολίες. Στήν προκείμενη περίπτωση λχ. πρέπει οἱ 200 I_{υ} νά πουληθοῦν τελικά καί ὁριστικά στούς βιομήχανους κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ. Κι ἄν ἀκόμα περάσουν ἀπό τά χέρια πολλῶν ἐμπόρων, ὁ τελευταῖος βρίσκεται πάλι — σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεση πού κάναμε — στήν ἴδια θέση ἀπέναντι στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, στήν ὁποία βρίσκονταν στήν ἀρχή οἱ κεφαλαιοκράτες παραγωγοί τῆς ὑποδιαίρεσης Ι, δηλ. δέν μποροῦν νά πουλήσουν τίς 200 I_{υ} στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ· καί τό παγωμένο ποσό πού προορίζεται γιά ἀγορά δέν μπορεῖ νά ἐπαναλάβει τό ἴδιο προτσές μέ τήν ὑποδιαίρεση Ι.

Ἐδῶ βλέπουμε πώς, ἄν παραβλέψουμε τόν καθαυτό σκοπό μας, ἡ ἐξέταση τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς στή θεμελιακή του μορφή — ὅπου ἔχουν παραμεριστεῖ ὅλοι οἱ ἐνδιάμεσοι κρίκοι πού συσκοτίζουν τό ζήτημα — εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητη γιά ν᾽ ἀπαλλαχτοῦμε ἀπό τίς ψευτοϋπεκφυγές, πού ἔχουν ὄψη «ἐπιστημονικῆς» ἐξήγησης, ὅταν ἀντικείμενο τῆς ἀνάλυσης γίνει ἀμέσως τό κοινωνικό προτσές ἀναπαραγωγῆς στήν περίπλοκη συγκεκριμένη του μορφή.

Ὁ νόμος, λοιπόν, πού λέει πώς, μέ κανονική τήν πορεία τῆς ἀναπαραγωγῆς (ἀδιάφορο ἄν πρόκειται γιά ἁπλή ἤ γιά διευρυμένη ἀναπαραγωγή), τό χρῆμα πού ὁ κεφαλαιοκράτης παραγωγός ἔχει προκαταβάλει στήν κυκλοφορία πρέπει νά ἐπιστρέψει στήν ἀφετηρία του (δέν ἔχει ἐδῶ σημασία ἄν τό χρῆμα αὐτό ἀνήκει στούς κεφαλαιοκράτες παραγωγούς ἤ ἄν τόχουν δανειστεῖ), ἀποκλείει μιά γιά πάντα τήν ὑπόθεση πώς οἱ 200 ΙΙ (φ) χρηματοποιοῦνται μέ χρῆμα πού ἔχει προκαταβάλει ἡ ὑποδιαίρεση Ι.

2. *Ἀναπλήρωση in natura τοῦ πάγιου κεφαλαίου.*

Ἀφοῦ βγάλαμε ἀπό τή μέση τήν ὑπόθεση πού μόλις ἐξετάσαμε, μένει ἀκόμα νά ἐξετάσουμε μονάχα ἐκεῖνες τίς δυνατότητες, πού ἐκτός ἀπό τήν ἀναπλήρωση τῆς φθορᾶς σέ χρῆμα περιλαβαίνουν καί τήν πραγματοποίηση τῆς ἀναπλήρωσης in natura [σέ εἶδος] τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού τέλειωσε ὁλοκληρωτικά τή ζωή του.

Εἴχαμε προηγούμενα προϋποθέσει:

α) πώς οἱ 1000 λίρ. στ., πού πληρώθηκαν γιά μισθούς ἐργασίας

ἀπό τήν ὑποδιαίρεση Ι, ξοδεύονται ἀπό τούς ἐργάτες σέ ἴσης ἀξίας II_σ, ὅτι δηλ. οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν μ' αὐτές εἴδη κατανάλωσης.

Τό ὅτι ἐδῶ αὐτές οἱ 1000 λίρ. στ. ἔχουν προκαταβληθεῖ ἀπό τήν ὑποδιαίρεση Ι σέ χρῆμα — ἀποτελεῖ ἁπλῶς διαπίστωση ἑνός γεγονότος. Ὁ μισθός ἐργασίας πρέπει νά πληρωθεῖ σέ χρῆμα ἀπό τούς ἀντίστοιχους κεφαλαιοκράτες παραγωγούς. Τό χρῆμα αὐτό τό ξοδεύουν ἔπειτα οἱ ἐργάτες σέ μέσα συντήρησης, καί στούς πουλητές τῶν μέσων συντήρησης χρησιμεύει μέ τή σειρά τους πάλι σάν μέσο κυκλοφορίας κατά τή μετατροπή τοῦ σταθεροῦ τους κεφαλαίου ἀπό ἐμπορευματικό σέ παραγωγικό κεφάλαιο. Εἶναι ἀλήθεια πώς περνάει ἀπό πολλά κανάλια (μικρομαγαζάτορες, σπιτονοικοκύρηδες, φοροεισπράχτορες, μή παραγωγικούς ἐργάτες, λχ. γιατρούς κλπ., πού τούς χρειάζεται ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης), καί γιαυτό μόνο ἐνμέρει ρέει ἄμεσα ἀπό τά χέρια τῶν ἐργατῶν Ι στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ. Ἡ ροή μπορεῖ νά σταματάει περισσότερο ἤ λιγότερο καί ἑπομένως ν' ἀπαιτεῖται νέο χρηματικό ἀπόθεμα ἀπό τήν πλευρά τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ὅλα αὐτά δέν παίρνονται ὑπόψη σ' αὐτή τή θεμελιακή λειτουργία.

β) Εἴχαμε προϋποθέσει μιά φορά πώς ἡ ὑποδιαίρεση Ι προκαταβάλλει ἄλλες 400 λίρ. στ. σέ χρῆμα γιά ἀγορά ἀπό τήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, πού ἐπαναρέουν σ' αὐτήν, καί μιάν ἄλλη φορά πώς ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ προκαταβάλλει 400 λίρ. στ. γιά ἀγορά ἀπό τήν ὑποδιαίρεση Ι, πού ἐπαναρέουν σ' αὐτήν. Τήν προϋπόθεση αὐτή πρέπει νά τήν κάνουμε, γιατί θἆταν αὐθαίρετο νά ὑποθέσουμε τό ἀντίθετο, πώς δηλ. μόνο οἱ κεφαλαιοκράτες Ι, ἤ μόνο οἱ κεφαλαιοκράτες ΙΙ προκαταβάλλουν στήν κυκλοφορία τό χρῆμα πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων. Μιά πού στήν προηγούμενη παράγραφο 1) δείξαμε πώς πρέπει ν' ἀποριφθεῖ σάν ἀνόητη ἡ ὑπόθεση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ὑποδιαίρεση Ι θά ἔριχνε συμπληρωματικό χρῆμα στήν κυκλοφορία, γιά νά χρηματοποιήσει τίς 200 II_σ (φ), εἶναι ὁλοφάνερο πώς θ' ἀπόμενε μόνο ἡ κατά τά φαινόμενα ἀκόμα πιό ἀνόητη ὑπόθεση πώς ἡ ἴδια ἡ ΙΙ ρίχνει στήν κυκλοφορία τό χρῆμα, μέ τό ὁποῖο χρηματοποιεῖται τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος, πού προορίζεται ν' ἀναπληρώσει τή φθορά πάγιου κεφαλαίου. Λογουχάρη, τό μέρος τῆς ἀξίας, πού χάνει στήν παραγωγή ἡ κλωστική μηχανή τοῦ κυρίου *Ψ*, ἐπανεμφανίζεται σάν μέρος τῆς ἀξίας τῆς κλωστῆς· αὐτό πού ἡ κλωστική του μηχανή χάνει σέ ἀξία ἤ σέ φθορά ἀπό τή μιά μεριά — πρέπει ἀπό τήν ἄλλη νά συγκεντρώνεται σ' αὐτόν σέ χρῆμα. Μπορεῖ λχ. ὁ *Ψ* ν' ἀγοράσει ἀπό τόν *Ω* βαμβάκι 200 λιρ. στ. κι ἔτσι νά προκαταβάλει στήν κυκλοφορία 200 λίρ. στ. σέ χρῆμα· ὁ *Ω* ἀγοράζει ἀπ' αὐτόν μέ τίς ἴδιες 200 λίρ. στ. κλωστή, καί αὐτές οἱ 200 λίρ. στ. χρησιμεύουν τώρα στόν *Ψ* σάν ἀπόθεμα γιά τήν ἀναπλήρωση τῆς φθορᾶς τῆς κλωστικῆς μηχανῆς. Αὐτό θά σήμαινε μόνο πώς ὁ *Ψ*, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν παραγωγή του, ἀπό τό προϊόν της καί ἀπό τήν πούληση τοῦ προϊόντος αὐτοῦ, κρατάει in petto [διαθέσιμες] 200 λίρ. στ. γιά νά πληρώσει τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του γιά τήν ἀπώλεια σέ ἀξία τῆς κλωστικῆς μηχανῆς, δηλ. πώς ἐκτός ἀπό τήν ἀπώλεια 200 λιρ. στ. σέ ἀξία

τῆς κλωστικῆς του μηχανῆς πρέπει κάθε χρόνο νά προσθέτει ἀπό τήν τσέπη του ἄλλες 200 λίρ. στ. σέ χρῆμα, γιά νἆναι τελικά σέ θέση ν' ἀγοράσει μιά καινούργια κλωστική μηχανή.

Ἡ ἀνοησία εἶναι ὅμως μόνο φαινομενική. Ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ ἀποτελεῖται ἀπό κεφαλαιοκράτες, πού τό πάγιο κεφάλαιό τους βρίσκεται σέ τελείως διαφορετικά στάδια τῆς ἀναπαραγωγῆς του. Γιά μερικούς ἀπ' αὐτούς ἔφτασε τήν προθεσμία πού πρέπει ν' ἀναπαραχθεῖ ὁλόκληρο in natura. Γιά τούς ἄλλους βρίσκεται περισσότερο ἤ λιγότερο μακριά ἀπ' αὐτό τό στάδιο· ὅλα τά μέλη αὐτοῦ τοῦ δεύτερου μέρους τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἔχουν τοῦτο τό κοινό μεταξύ τους, ὅτι τό πάγιο κεφάλαιό τους δέν ἀναπαράγεται πραγματικά, δηλ. δέν ἀνανεώνεται in natura ἤ δέν ἀναπληρώνεται μέ ἕνα νέο ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου εἴδους, ἀλλά ἡ ἀξία του συγκεντρώνεται κατά δόσεις σέ χρῆμα. Τό πρῶτο μέρος βρίσκεται ὁλόκληρο (ἤ ἐνμέρει, αὐτό δέν ἔχει σημασία ἐδῶ) στήν ἴδια κατάσταση πού βρισκόταν κατά τήν ἵδρυση τῆς ἐπιχείρησής του, ὅταν οἱ κεφαλαιοκράτες παρουσιάστηκαν στήν ἀγορά μ' ἕνα χρηματικό κεφάλαιο γιά νά τό μετατρέψουν ἐνμέρει σέ (πάγιο καί κυκλοφοριακό) σταθερό κεφάλαιο, καί ἐνμέρει σέ ἐργατική δύναμη, σέ μεταβλητό κεφάλαιο. Ὅπως τότε, ἔτσι καί τώρα αὐτό τό χρηματικό κεφάλαιο πρέπει νά τό ξαναπροκαταβάλουν στήν κυκλοφορία, δηλ. νά προκαταβάλουν τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ πάγιου κεφαλαίου, ὅπως καί τοῦ σταθεροῦ κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

Ἄν λοιπόν προϋποθέσουμε πώς ἀπό τίς 400 λίρ. στ., πού οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ ρίχνουν στήν κυκλοφορία γιά τήν ἀνταλλαγή μέ τήν ὑποδιαίρεση Ι, οἱ μισές προέρχονται ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες ἐκείνους τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ, πού ὄχι μόνο εἶναι ὑποχρεωμένοι ν' ἀνανεώσουν μέ τά ἐμπορεύματά τους τά μέσα παραγωγῆς τους πού ἀνήκουν στό κυκλοφοριακό κεφάλαιο, ἀλλά εἶναι ὑποχρεωμένοι ἀκόμα καί ν' ἀνανεώσουν μέ τό χρῆμα τους τό πάγιο κεφάλαιό τους in natura, ἐνῶ οἱ ἄλλοι μισοί τῶν κεφαλαιοκρατῶν ΙΙ μέ τό χρῆμα τους ἀναπληρώνουν in natura μόνο τό κυκλοφοριακό μέρος τοῦ σταθεροῦ τους κεφαλαίου, δέν ἀνανεώνουν ὅμως in natura τό πάγιο κεφάλαιό τους, ὡστόσο δέν ὑπάρχει ἀπολύτως τίποτα τό ἀντιφατικό στό ὅτι οἱ 400 λίρ. στ. πού ἐπαναρέουν (ἐπαναρέουν μόλις ἡ Ι ἀγοράσει μ' αὐτές εἴδη κατανάλωσης) κατανέμονται τώρα διαφορετικά ἀνάμεσα στά δυό αὐτά μέρη τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ. Ἐπαναρέουν στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ, δέν ἐπαναρέουν ὅμως στά ἴδια χέρια, ἀλλά κατανέμονται διαφορετικά μέσα στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ὑποδιαίρεσης, περνοῦν ἀπό τό ἕνα μέρος της στό ἄλλο.

Τό ἕνα μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν ΙΙ, ἐκτός ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῶν μέσων παραγωγῆς πού καλύφτηκε τελικά μέ τά δικά του ἐμπορεύματα, ἔχει μετατρέψει 200 λίρ. στ. χρῆμα σέ καινούργια in natura στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ὅπως στίς ἀρχές τῆς ἐπιχείρησης, τό ἴδιο καί τώρα τό χρῆμα αὐτῶν τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού ἔχει ξοδευτεῖ ἔτσι, ἐπαναρέει σ' αὐτούς ἀπό τήν κυκλοφορία βαθμιαῖα μόνο μέσα σέ κάμποσα χρόνια, σάν τό συστατικό ἐκεῖνο μέρος τῆς ἀξίας

τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀντιπροσωπεύει τή φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου, μέ τό ὁποῖο ἔχουν παραχθεῖ.

Ἀντίθετα, τό δεύτερο μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν II δέν ἀγόρασε ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I ἐμπορεύματα 200 λιρ. στ., ἀλλά ἡ ὑποδιαίρεση I τό πληρώνει μέ τό χρῆμα, μέ τό ὁποῖο τό πρῶτο μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν II ἔχει ἀγοράσει στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Τό ἕνα μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν II ἔχει πάλι στήν κατοχή του τήν πάγια κεφαλαιακή ἀξία του μέ ἀνανεωμένη φυσική μορφή, τό ἄλλο ἀσχολεῖται ἀκόμα μέ τή συγκέντρωσή της σέ χρηματική μορφή, μέ σκοπό τήν κατοπινή ἀναπλήρωση τοῦ πάγιου του κεφαλαίου in natura.

Ἡ κατάσταση, ἀπό τήν ὁποία πρέπει νά ξεκινήσουμε ὕστερα ἀπό τίς πιό πάνω ἀνταλλαγές, εἶναι τό ὑπόλοιπο τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχουν ἀκόμα ν' ἀνταλλάξουν καί οἱ δυό πλευρές: ἡ ὑποδιαίρεση I – 400_υ καί ἡ ὑποδιαίρεση II — 400_σ [52]. Ὑποθέτουμε πώς ἡ II προκαταβάλλει 400 σέ χρῆμα γιά τήν ἀνταλλαγή αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων συνολικῆς ἀξίας 800. Τό μισό τῶν 400 (= 200) πρέπει ὁπωσδήποτε νά ξοδευτεῖ ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ II_σ, πού συγκέντρωσε 200 σέ χρῆμα ἔναντι τῆς ἀξίας πού ἔχει φθαρεῖ, καί πού πρέπει τώρα νά τό ξαναμετατρέψει στή φυσική μορφή τοῦ πάγιού του κεφαλαίου.

Ἀκριβῶς ὅπως ἡ σταθερή κεφαλαιακή ἀξία, ἡ μεταβλητή κεφαλαιακή ἀξία καί ἡ ὑπεραξία — στίς ὁποῖες ἀναλύεται ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου τόσο τῆς ὑποδιαίρεσης II, ὅσο καί τῆς ὑποδιαίρεσης I — μποροῦν νά ἐκφραστοῦν μέ ἰδιαίτερα ἀνάλογα ποσοστά τῶν ἴδιων τῶν ἐμπορευμάτων II ἤ I, ἔτσι ἐπίσης, μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας τῆς σταθερῆς κεφαλαιακῆς ἀξίας, μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ καί τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας πού δέ χρειάζεται ἀκόμα νά μετατραπεῖ στή φυσική μορφή τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἀλλά γιά τήν ὥρα πρέπει νά συγκεντρώνεται μέ χρηματική μορφή σάν θησαυρός. Μιά ὁρισμένη ποσότητα ἐμπορευμάτων II (ἑπομένως στό παράδειγμά μας τό μισό τοῦ ὑπόλοιπου = 200) εἶναι ἐδῶ ἁπλῶς φορέας αὐτῆς τῆς ἀξίας πού ἔχει φθαρεῖ καί πού μέσω τῆς ἀνταλλαγῆς πρόκειται νά κατακαθίσει σάν χρῆμα. (Τό πρῶτο μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν II, πού ἀνανεώνει πάγιο κεφάλαιο in natura, μπορεῖ νάχει κιόλας πραγματοποιήσει ἔτσι ἕνα μέρος τῆς φθαρμένης ἀξίας μαζί μέ τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας πού ἀντιπροσωπεύει τή φθορά καί πού περιέχεται στήν ἐμπορευματική μάζα, ἀπό τήν ὁποία ἐδῶ ἐμφανίζεται μόνο τό ὑπόλοιπο· ἔτσι ὅμως τοῦ ἀπομένουν ἀκόμα νά πραγματοποιήσει 200 σέ χρῆμα.)

Ὅσον ἀφορᾶ τώρα τό ἄλλο μισό (= 200) τῶν 400 λιρ. στ., πού ἔριξε ἡ ὑποδιαίρεση II στήν κυκλοφορία γιά τήν ἀνταλλαγή τοῦ ὑπόλοιπου, χρησιμεύει γιά ν' ἀγοράσει κυκλοφοριακά συστατικά τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I. Ἕνα μέρος αὐτῶν τῶν 200 λιρ. στ. μπορεῖ νά τύχουν ρίξει στήν κυκλοφορία καί τά δυό μέρη τῶν

52 Οἱ ἀριθμοί πάλι δέ συμφωνοῦν μέ τήν προηγούμενη ὑπόθεση. Αὐτό ὡστόσο δέν ἔχει σημασία, γιατί πρόκειται μόνο γιά τίς σχέσεις. — *Φ. Ε.*

κεφαλαιοκρατῶν II ἤ μονάχα ἐκεῖνο πού δέν ἀνανεώνει in natura τό πάγιο συστατικό τῆς ἀξίας.

Ἔτσι μέ τίς 400 λίρ. στ. παίρνονται ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I: 1) ἐμπορεύματα ἀξίας 200 λιρ. στ., πού ἀποτελοῦνται μόνο ἀπό στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου· 2) ἐμπορεύματα ἀξίας 200 λιρ. στ., πού ἀναπληρώνουν μόνο σέ εἶδος στοιχεῖα τοῦ κυκλοφοριακοῦ μέρους τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τῆς ὑποδιαίρεσης II. Τώρα ἡ ὑποδιαίρεση I ἔχει πουλήσει στή II ὁλόκληρο τό χρονιάτικο ἐμπορευματικό της προϊόν, πού ἔχει νά πουλήσει σ' αὐτήν· ἀλλά ἡ ἀξία τοῦ ἑνός πέμπτου αὐτοῦ τοῦ προϊόντος, δηλ. 400 λίρ. στ., ὑπάρχει τώρα στά χέρια της μέ μορφή χρήματος. Τό χρῆμα αὐτό ὅμως εἶναι χρηματοποιημένη ὑπεραξία, πού πρέπει νά ξοδευτεῖ σάν εἰσόδημα σέ εἴδη κατανάλωσης. Ἡ I ἀγοράζει λοιπόν μέ τίς 400 ὅλο τό ἀπόθεμα ἐμπορευμάτων τῆς II = 400. Μ' αὐτό τόν τρόπο τό χρῆμα ἐπαναρέει στή II, ἀγοράζοντας τά ἐμπορεύματά της.

Ἄς ὑποθέσουμε τώρα τρεῖς περιπτώσεις. Ὀνομάζουμε τό μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν II πού ἀναπληρώνει πάγιο κεφάλαιο in natura: «μέρος 1», καί τό μέρος πού ἀποταμιεύει μέ χρηματική μορφή τή φθαρμένη ἀξία τοῦ πάγιου κεφαλαίου: «μέρος 2». Οἱ τρεῖς περιπτώσεις εἶναι οἱ ἑξῆς: α) ἀπό τίς 400 λίρ. στ., πού μέ μορφή ἐμπορευμάτων ὑπάρχουν ἀκόμα σάν ὑπόλοιπο στήν ὑποδιαίρεση II, ἕνα ποσό πρέπει ν' ἀναπληρώσει ὁρισμένα ποσοστά γιά τό μέρος 1 καί γιά τό μέρος 2 (ἄς ποῦμε ἀπό 1/2 γιά τό καθένα) τῶν κυκλοφοριακῶν συστατικῶν τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου· β) τό μέρος 1 ἔχει κιόλας πουλήσει ὅλο του τό ἐμπόρευμα, ἄρα τό μέρος 2 ἔχει ἀκόμα νά πουλήσει 400· γ) τό μέρος 2 τά ἔχει πουλήσει ὅλα ἐκτός ἀπό τίς 200, πού εἶναι φορεῖς τῆς φθαρμένης ἀξίας.

Ἔτσι ἔχουμε τούς παρακάτω καταμερισμούς:

α) Ἀπό τήν ἐμπορευματική ἀξία $= 400_\sigma$, πού ἔχει ἀκόμα στά χέρια της ἡ ὑποδιαίρεση II, τό μέρος 1 κατέχει 100 καί 300 τό μέρος 2· ἀπ' αὐτές τίς 300 οἱ 200 ἀντιπροσωπεύουν τή φθορά· στήν περίπτωση αὐτή ἀπό τίς 400 λίρ. στ. χρῆμα, πού στέλνει τώρα πίσω ἡ ὑποδιαίρεση I γιά νά πάρει τά ἐμπορεύματα II, τό μέρος 1 ξόδεψε ἀρχικά 300, δηλ. 200 σέ χρῆμα, ἔναντι τῶν ὁποίων πῆρε ἀπό τήν I στοιχεῖα πάγιου κεφαλαίου in natura, καί 100 σέ χρῆμα σάν μέσο γιά τήν πραγματοποίηση τῆς δικῆς του ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων μέ τήν I: ἀντίθετα, τό μέρος 2 προκατάβαλε ἀπό τίς 400 μόνο τό 1/4, δηλ. 100, ἐπίσης σάν μέσο γιά τήν πραγματοποίηση τῆς δικῆς του ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων μέ τήν I.

Ὥστε ἀπό τίς 400 χρῆμα 300 προκατάβαλε τό μέρος 1 καί 100 τό μέρος 2.

Ἀπ' αὐτές ὅμως τίς 400 ἐπαναρέουν:

Στό μέρος 1 — 100, δηλ. μόνο τό 1/3 τοῦ χρήματος πού ἔχει προκαταβάλει. Γιά τά ἄλλα ὅμως 2/3 κατέχει ἀνανεωμένο πάγιο κεφάλαιο ἀξίας 200. Γι' αὐτό τό πάγιο κεφαλαιακό στοιχεῖο ἀξίας 200 ἔχει δόσει χρῆμα στήν ὑποδιαίρεση I, ὄχι ὅμως κατοπινά ἐμπόρευμα. Σχετικά μ' αὐ-

τές τίς 200 χρῆμα, τό μέρος 1 ἐμφανίζεται ἀπέναντι στήν ὑποδιαίρεση I μόνο σάν ἀγοραστής, ὄχι κατοπινά ξανά σάν πουλητής. Ἑπομένως, τό χρῆμα αὐτό δέν μπορεῖ νά ἐπαναρεύσει στό μέρος 1· διαφορετικά θάπαιρνε ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I χάρισμα τά σταθερά κεφαλαιακά στοιχεῖα. — Σχετικά μέ τό τελευταῖο τρίτο τοῦ χρήματος πού προκατάβαλε τό μέρος 1, αὐτό τό τελευταῖο ἐμφανίστηκε πρῶτα σάν ἀγοραστής κυκλοφορούντων συστατικῶν τοῦ σταθεροῦ του κεφαλαίου. Μέ τό ἴδιο χρῆμα ἡ I ἀγοράζει ἀπ' αὐτό τό ὑπόλοιπο τοῦ ἐμπορεύματός του ἀξίας 100. Συνεπῶς, τό χρῆμα ἐπαναρέει σ' αὐτό (στό μέρος 1 τῆς ὑποδιαίρεσης II), ἐπειδή ἐμφανίζεται σάν πουλητής ἐμπορεύματος, ἀμέσως μετά τήν ἐμφάνισή του σάν ἀγοραστῆ. Ἄν δέν ἐπανέρεε, τότε ἡ ὑποδιαίρεση II (μέρος 1) θά ἔδινε στήν ὑποδιαίρεση I γιά ἐμπορεύματα ἀξίας 100, πρῶτα 100 σέ χρῆμα καί ἔπειτα ἐπιπλέον ἀκόμα 100 σέ ἐμπόρευμα, δηλ. θά τῆς χάριζε τό ἐμπόρευμά της.

Ἀντίθετα, στό μέρος 2, πού ξόδεψε 100 σέ χρῆμα, ἐπαναρέουν 300 σέ χρῆμα· 100, γιατί σάν ἀγοραστής ἔριξε στήν κυκλοφορία 100 χρῆμα, πού τίς εἰσπράττει σάν πουλητής· 200, γιατί δρᾶ μόνο σάν πουλητής ἐμπορευμάτων ἀξίας 200, κι ὄχι σάν ἀγοραστής. Ἄρα τό χρῆμα δέν μπορεῖ νά ἐπαναρεύσει στήν ὑποδιαίρεση I. Συνεπῶς, ἡ φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου ἔχει ἐξοφληθεῖ μέ τό χρῆμα πού ἔριξε στήν κυκλοφορία ἡ ὑποδιαίρεση II (μέρος 1) γιά τήν ἀγορά στοιχείων πάγιου κεφαλαίου· στά χέρια ὅμως τοῦ μέρους 2 δέν ἔρχεται σάν τό χρῆμα τοῦ μέρους 1, ἀλλά σάν χρῆμα πού ἀνήκει στήν ὑποδιαίρεση I.

β) Μ' αὐτή τήν ὑπόθεση τό ὑπόλοιπο τοῦ $II_{σ}$ μοιράζεται ἔτσι, πού τό μέρος 1 ἔχει 200 σέ χρῆμα καί τό μέρος 2 ἔχει 400 σέ ἐμπορεύματα.

Τό μέρος 1 ἔχει πουλήσει ὅλο τό ἐμπόρευμά του, 200 ὅμως σέ χρῆμα εἶναι μεταβλημένη μορφή τοῦ πάγιου συστατικοῦ τοῦ σταθεροῦ του κεφαλαίου, πού πρέπει νά τό ἀνανεώσει in natura. Δηλαδή ἐμφανίζεται ἐδῶ μόνο σάν ἀγοραστής καί παίρνει ἔναντι τοῦ χρήματός του ἴσης ἀξίας ἐμπόρευμα I μέ τή φυσική μορφή τῶν στοιχείων τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Τό ἀνώτατο ποσό πού πρέπει νά ρίξει τό μέρος 2 στήν κυκλοφορία (ἄν δέν ἔχει προκαταβληθεῖ χρῆμα ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I γιά τήν κυκλοφορία ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις I καί II) εἶναι μόνο 200 λίρ. στ., ἐπειδή γιά τό μισό τῆς ἐμπορευματικῆς του ἀξίας εἶναι μόνο πουλητής στήν I καί ὄχι ἀγοραστής ἀπό τήν I.

Στό μέρος 2 ἐπιστρέφουν ἀπό τήν κυκλοφορία 400 λίρ. στ.· 200, γιατί τίς προκατάβαλε σάν ἀγοραστής καί τίς ξαναπαίρνει σάν πουλητής ἐμπορεύματος ἀξίας 200· καί 200, γιατί πουλάει ἐμπόρευμα ἀξίας 200 στήν I, χωρίς ἔναντι τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ νά ξαναποσύρει ἕνα ἰσοδύναμο σέ ἐμπόρευμα ἀπό τήν I.

γ) Τό μέρος 1 κατέχει 200 σέ χρῆμα καί $200_{σ}$ σέ ἐμπόρευμα· τό μέρος 2 κατέχει $200_{σ}$ (φ) σέ ἐμπορεύματα.

Μ' αὐτή τήν προϋπόθεση τό μέρος 2 δέν ἔχει νά προκαταβάλει τίποτα σέ χρῆμα, ἐπειδή ἀπέναντι στήν ὑποδιαίρεση I δέ λειτουργεῖ

πιά καθόλου σάν ἀγοραστής, ἀλλά μονάχα σάν πουλητής, δηλ. πρέπει νά περιμένει ὥσπου ν' ἀγοράσουν ἀπ' αὐτό.

Τό μέρος 1 προκαταβάλλει 400 λίρ. στ. σέ χρῆμα, 200 γιά ἀμοιβαία ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων μέ τήν I καί 200 σάν ἁπλός ἀγοραστής ἀπό τήν I. Μ' αὐτές τίς δεύτερες 200 λίρ. στ. ἀγοράζει τά στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου.

Ἡ ὑποδιαίρεση I ἀγοράζει μέ 200 λίρ. στ. χρῆμα ἐμπόρευμα ἀξίας 200 ἀπό τό μέρος 1, στό ὁποῖο ἐπαναρέουν ἔτσι οἱ 200 λίρ. στ. του, πού εἶχε προκαταβάλει γι' αὐτή τήν ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων· ἐπίσης ἡ I ἀγοράζει μέ τίς ἄλλες 200 λίρ. στ. — πού ἐπίσης εἶχε πάρει ἀπό τό μέρος 1 — ἐμπόρευμα ἀξίας 200 ἀπό τό μέρος 2, στό ὁποῖο κατακαθίζει ἔτσι σέ χρῆμα ἡ φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου του.

Τά πράγματα δέ θάλλαζαν καθόλου, ἄν ὑποθέταμε πώς στήν περίπτωση γ) τίς 200 χρῆμα γιά τήν ἀνταλλαγή τῶν ὑπαρχόντων ἐμπορευμάτων τίς προκαταβάλλει ἡ ὑποδιαίρεση I καί ὄχι καί ἡ ὑποδιαίρεση II (μέρος 1). Ἄν ἔπειτα ἡ ὑποδιαίρεση I ἀγοράζει πρώτη ἐμπόρευμα ἀξίας 200 ἀπό τό μέρος 2 τῆς ὑποδιαίρεσης II, — ὑποθέτουμε πώς στό μέρος τοῦτο ἀπομένει γιά πούλημα μόνο αὐτό τό ὑπόλοιπο ἐμπορευμάτων — τότε αὐτές οἱ 200 λίρ. στ. δέν ἐπιστρέφουν στήν ὑποδιαίρεση I, ἐπειδή τό μέρος 2 τῆς II δέν ξαναεμφανίζεται σάν ἀγοραστής. Ὅμως τό μέρος 1 τῆς II ἔχει τότε 200 λίρ. στ. χρῆμα γιά ἀγορά καί ἀκόμα 200 σέ ἐμπόρευμα γιά μετατροπή, δηλ. ἔχει ν' ἀνταλλάξει συνολικά ἀξίες 400 μέ τήν ὑποδιαίρεση I. Τότε στήν ὑποδιαίρεση I ἐπιστρέφουν 200 λίρ. στ. χρῆμα ἀπό τό μέρος 1 τῆς ὑποδιαίρεσης II. Ἄν ἡ ὑποδιαίρεση I τίς ξαναξοδέψει γιά ν' ἀγοράσει τίς 200 ἐμπόρευμα ἀπό τό μέρος 1 τῆς II, τότε ἐπιστρέφουν σ' αὐτήν μόλις τό μέρος 1 τῆς ὑποδιαίρεσης II ἀγοράσει ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I τό δεύτερο μισό τοῦ ἐμπορεύματος 400. Τό μέρος 1 (II) ξόδεψε 200 λίρ. στ. χρῆμα σάν ἁπλός ἀγοραστής στοιχείων τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἄρα αὐτές δέν ἐπιστρέφουν σ' αὐτό, ἀλλά χρησιμεύουν γιά νά χρηματοποιήσουν τίς $200_{σ}$ ὑπόλοιπα ἐμπορεύματα τοῦ μέρους 2 τῆς ὑποδιαίρεσης II, ἐνῶ στήν ὑποδιαίρεση I ἔχει ἐπαναρεύσει τό χρῆμα, πού εἶχε ξοδέψει γιά τήν ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων, 200 λίρ. στ., ὄχι via [μέσω] τοῦ μέρους 2 τῆς ὑποδιαίρεσης II, ἀλλά μέσω τοῦ μέρους 1 τῆς II. Γιά τό ἐμπόρευμά της ἀξίας 400 ἔχει ἐπιστρέψει ἕνα ἰσοδύναμο σέ ἐμπόρευμα ἀξίας 400· ἔτσι ἐπιστρέψανε σ' αὐτήν οἱ 200 λίρ. στ. χρῆμα πού εἶχε προκαταβάλει γιά τήν ἀνταλλαγή τοῦ ἐμπορεύματος 800, — κι ἔτσι ὅλα εἶναι ἐντάξει.

Ἡ δυσκολία πού πρόκυψε κατά τήν ἀνταλλαγή:

I. $\underbrace{1000_{\mu} + 1000_{\upsilon}}$ περιορίστηκε στή δυσκολία κατά τήν ἀνταλλαγή

II. $2000_{σ}$

τῶν ὑπολοίπων:

I. . . . . 400_{υ}

II. (1) 200 χρῆμα + 200_σ ἐμπόρευμα + (2) 200_σ ἐμπόρευμα ἤ, γιά νά κάνουμε πιό σαφές τό ζήτημα:

I. 200_v + 200_v .
II. (1) 200 χρῆμα + 200_σ ἐμπόρευμα + (2) 200_σ ἐμπόρευμα.

Μιά πού τό μέρος 1 τῆς ὑποδιαίρεσης II ἀνταλλάσσει ἐμπόρευμα 200_σ μέ 200 I_v (ἐμπόρευμα), καί μιά πού ὅλο τό χρῆμα, πού κυκλοφορεῖ ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις I καί II κατά τήν ἀνταλλαγή αὐτή τῶν ἐμπορευμάτων 400, ἐπαναρέει σ' αὐτόν πού τόχε προκαταβάλει, στήν I ἤ στήν II, τό χρῆμα αὐτό, σάν στοιχεῖο ἀνταλλαγῆς ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις I καί II, δέν ἀποτελεῖ στήν πραγματικότητα στοιχεῖο τοῦ προβλήματος πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ. Ἤ διατυπωμένο ἀλλιῶς: ἄν ὑποθέσουμε πώς στήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στίς 200 I_v (ἐμπόρευμα) καί στίς 200 II_σ (ἐμπόρευμα τοῦ μέρους 1 τῆς ὑποδιαίρεσης II) τό χρῆμα λειτουργεῖ σάν μέσο πληρωμῆς κι ὄχι σάν μέσο ἀγορᾶς, ἑπομένως οὔτε καί σάν «μέσο κυκλοφορίας» μέ τήν πιό στενή ἔννοια, τότε εἶναι φανερό, μιά πού τά ἐμπορεύματα 200 I_v καί 200 II_σ (μέρος 1) εἶναι ἴσης ἀξίας, πώς ἀνταλλάσσονται μέσα παραγωγῆς ἀξίας 200 μέ εἴδη κατανάλωσης ἀξίας 200, πώς τό χρῆμα λειτουργεῖ ἐδῶ μόνον ἰδεατά καί πώς πραγματικά δέ χρειάζεται νά ριχτεῖ στήν κυκλοφορία χρῆμα γιά τήν πληρωμή τοῦ ὑπολοίπου τῆς μιᾶς ἤ τῆς ἄλλης πλευρᾶς. Ἄρα τό πρόβλημα παρουσιάζεται καθαρά μόνο ἄν διαγράψουμε κι ἀπό τίς δυό πλευρές I καί II τό ἐμπόρευμα 200 I_v καί τό ἰσοδύναμό του, τό ἐμπόρευμα 200 II_σ (μέρος 1).

Ἀφοῦ λοιπόν βγάλουμε ἀπό τή μέση αὐτά τά δυό ἐμπορευματικά μεγέθη ἴσης ἀξίας (I καί II) πού ἀλληλοεξοφλοῦνται, ἀπομένει τό ὑπόλοιπο τῆς ἀνταλλαγῆς, ὅπου τό πρόβλημα προβάλλει καθαρά, καί συγκεκριμένα:

I. 200_v ἐμπόρευμα.
II. (1) 200_σ χρῆμα + (2) 200_σ ἐμπόρευμα.

Ἐδῶ εἶναι φανερό: τό μέρος 1 τῆς ὑποδιαίρεσης II ἀγοράζει μέ 200 χρῆμα τά συστατικά τοῦ πάγιου κεφαλαίου του 200 I_v· ἔτσι ἔχει ἀνανεωθεῖ in natura τό πάγιο κεφάλαιο τοῦ μέρους 1 τῆς ὑποδιαίρεσης II, καί ἡ ὑπεραξία τῆς I, ἀξίας 200, ἔχει μετατραπεῖ ἀπό τήν ἐμπορευματική μορφή (μέσα παραγωγῆς καί μάλιστα στοιχεῖα πάγιου κεφαλαίου) στή χρηματική. Μέ τό χρῆμα αὐτό ἡ I ἀγοράζει εἴδη κατανάλωσης ἀπό τό μέρος 2 τῆς II, καί τό ἀποτέλεσμα γιά τή II εἶναι ὅτι γιά τό μέρος 1 ἔχει ἀνανεωθεῖ in natura ἕνα πάγιο συστατικό τοῦ σταθεροῦ του κεφαλαίου· καί πώς γιά τό μέρος 2 ἔχει κατακαθίσει ἕνα ἄλλο συστατικό σέ χρῆμα (πού ἀναπληρώνει φθορά πάγιου κεφαλαίου)· κι αὐτό συνεχίζεται κάθε χρόνο, ὥσπου νά χρειαστεῖ ν' ἀνανεωθεῖ κι αὐτό τό συστατικό in natura.

Ἀπαραίτητος ὅρος ἐδῶ εἶναι ὁλοφάνερα ὁ ἑξῆς: τό πάγιο αὐτό συστατικό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου II, πού ὁλόκληρη ἡ ἀξία του πρέπει νά ξαναμετατρέπεται σέ χρῆμα καί ἑπομένως κάθε χρόνο ν' ἀνανεώνεται in natura (μέρος 1), πρέπει νά εἶναι ἴσο μέ τή χρονιάτικη φθορά τοῦ ἄλλου πάγιου συστατικοῦ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου II, πού ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ μέ τήν παλιά του φυσική μορφή καί πού ἡ φθορά του — ἡ ἀπώλειά του σέ ἀξία, πού τή μεταβιβάζει στά ἐμπορεύματα, στήν παραγωγή τῶν ὁποίων συντελεῖ — πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ πρῶτα σέ χρῆμα. Μιά τέτια ἰσορροπία θά φαινόταν ἔτσι σάν νόμος τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς· πράγμα πού μέ ἄλλα λόγια σημαίνει πώς στήν ὑποδιαίρεση I, πού παράγει τά μέσα παραγωγῆς, πρέπει νά παραμείνει ἀμετάβλητος ὁ ἀναλογικός καταμερισμός τῆς ἐργασίας, ἐφόσον ἀπό τή μιά παράγει κυκλοφοριακά καί ἀπό τήν ἄλλη πάγια συστατικά τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τῆς ὑποδιαίρεσης II.

Προτοῦ τό ἐξετάσουμε αὐτό πιό ἐπισταμένα, πρέπει νά δοῦμε πρῶτα πῶς παρουσιάζεται τό ζήτημα, ἄν τό ὑπόλοιπο τοῦ II_σ (1) δέν εἶναι ἴσο μέ τό ὑπόλοιπο τοῦ II_σ (2)· μπορεῖ νά εἶναι μεγαλύτερο ἤ μικρότερο. Ἄς πάρουμε τίς δυό περιπτώσεις, τή μιά ὕστερα ἀπό τήν ἄλλη.

Πρώτη περίπτωση:

I. 200_v
II. (1) 220_σ (σέ χρῆμα) + (2) 200_σ (σέ ἐμπόρευμα).

Ἐδῶ τό II_σ (1) ἀγοράζει μέ 200 λίρ. στ. τά ἐμπορεύματα 200 I_v, καί ἡ I ἀγοράζει μέ τό ἴδιο χρῆμα τά ἐμπορεύματα 200 II_σ (2), δηλ. τό συστατικό τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού πρέπει νά κατακαθίσει σέ χρῆμα· ἔτσι τό συστατικό αὐτό χρηματοποιήθηκε. Ἀλλά 20 II_σ (1) σέ χρῆμα δέν εἶναι ἐπαναμετατρέψιμες σέ πάγιο κεφάλαιο in natura.

Τό κακό αὐτό φαίνεται σάν νά μπορεῖ νά θεραπευθεῖ, ἄν ὑποθέσουμε πώς τό ὑπόλοιπο τῆς I_v εἶναι 220 ἀντί 200, ἔτσι πού ἀπό τίς 2000 I νάχουν ξοφληθεῖ μόνο 1780 ἀντί 1800 μέ προηγούμενη ἀνταλλαγή. Στήν περίπτωση λοιπόν αὐτή ἔχουμε:

I. 220_v.
II. (1) 220_σ (σέ χρῆμα) + (2) 200_σ (σέ ἐμπόρευμα).

Τό μέρος 1 τοῦ II_σ ἀγοράζει μέ 220 λίρ. στ. χρῆμα τίς 220 I_v καί ἡ ὑποδιαίρεση I ἀγοράζει ἔπειτα μέ 200 λίρ. στ. τίς 200 II_σ (2) σέ ἐμπόρευμα. Ἀλλά τότε μένουν 20 λίρ. στ. σέ χρῆμα στήν πλευρά τῆς ὑποδιαίρεσης I, ἕνα κομμάτι ὑπεραξίας, πού μπορεῖ νά τό κρατήσει μόνο σέ χρῆμα, ὄχι νά τό ξοδέψει σέ εἴδη κατανάλωσης. Ἔτσι ἡ δυσκολία ἁπλῶς μετατοπίστηκε ἀπό τό II_σ (μέρος 1) στήν I_v.

Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ἀντίθετα πώς τό II_σ (μέρος 1) εἶναι μικρότερο ἀπό τό II_σ (μέρος 2), ἑπομένως:

Δεύτερη περίπτωση:

I. 200_v (σέ ἐμπόρευμα).
II. (1) 180_σ (σέ χρῆμα) + (2) 200_σ (σέ ἐμπόρευμα).

Ἡ ὑποδιαίρεση II (μέρος 1) ἀγοράζει μέ 180 λίρ. στ. χρῆμα

ἐμπορεύματα 180 I_v · ἡ ὑποδιαίρεση I ἀγοράζει μέ τό χρῆμα αὐτό ἐμπορεύματα ἴσης ἀξίας ἀπό τήν ὑποδιαίρεση II (μέρος 2), δηλ. 180 $II_σ$ (2)· ἀπομένουν στή μιά πλευρά 20 I_v· πού δέν μποροῦν νά πουληθοῦν, καί στήν ἄλλη 20 $II_σ$ (2), πού ἐπίσης δέν μποροῦν νά πουληθοῦν· μένουν ἐμπορεύματα ἀξίας 40 μή μετατρέψιμα σέ χρῆμα.

Δέ θά μᾶς ὠφελοῦσε καθόλου, ἄν τό ὑπόλοιπο I τό ὑποθέταμε = = 180· στήν περίπτωση αὐτή δέ θάμενε βέβαια πλεόνασμα στήν ὑποδιαίρεση I, ὅμως θά ἐξακολουθοῦσε ὅπως καί προηγούμενα νά ὑπάρχει ἕνα πλεόνασμα 20 σέ $II_σ$ (μέρος 2), πού δέ θά μποροῦσε νά πουληθεῖ, δηλ. μή μετατρέψιμο σέ χρῆμα.

Στήν πρώτη περίπτωση, ὅπου τό II (1) εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό II (2) μένει στήν πλευρά τοῦ $II_σ$ (1) ἕνα πλεόνασμα σέ χρῆμα, μή ἐπαναμετατρέψιμο σέ πάγιο κεφάλαιο, ἤ, ἄν ὑποθέσουμε τό ὑπόλοιπο τῆς $I_v = II_σ$ (1), μένει τό ἴδιο πλεόνασμα σέ χρῆμα στήν πλευρά τῆς I_v μή μετατρέψιμο σέ εἴδη κατανάλωσης.

Στή δεύτερη περίπτωση, ὅπου τό $II_σ$ (1) εἶναι μικρότερο ἀπό τό $II_σ$ (2), μένει ἕνα ἔλλειμμα σέ χρῆμα στήν πλευρά τῶν 200 I_v καί τοῦ $II_σ$ (2), καί ἕνα ἴσο πλεόνασμα σέ ἐμπόρευμα καί στίς δυό πλευρές, ἤ, ἄν ὑποθέσουμε τό ὑπόλοιπο τῆς $I_v = II_σ$ (2), τότε μένει ἔλλειμμα σέ χρῆμα καί πλεόνασμα σέ ἐμπόρευμα στήν πλευρά τοῦ $II_σ$ (2).

Ἄν ὑποθέσουμε πώς τά ὑπόλοιπα τῆς I_v εἶναι πάντα ἴσα μέ τό $II_σ$ (1), — μιά πού οἱ παραγγελίες καθορίζουν τήν παραγωγή καί ἡ ἀναπαραγωγή δέν ἀλλάζει καθόλου ἀπό τό ἄν τό χρόνο αὐτό παράγονται περισσότερα πάγια κεφαλαιακά στοιχεῖα καί τόν ἑπόμενο χρόνο περισσότερα κυκλοφοριακά στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τῶν ὑποδιαιρέσεων II καί I — τότε στήν πρώτη περίπτωση ἡ I_v θἆταν ἐπαναμετατρέψιμη σέ εἴδη κατανάλωσης, μόνο ἄν ἡ ὑποδιαίρεση I ἀγόραζε μ' αὐτήν ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας τῆς ὑποδιαίρεσης II, δηλ. ἄν ἡ ὑποδιαίρεση I, ἀντί νά φάει τήν ὑπεραξία αὐτή, τή συσσώρευε σέ χρῆμα· στή δεύτερη περίπτωση θά ὑπῆρχε λύση μόνο ἄν ἡ ἴδια ἡ ὑποδιαίρεση I ξόδευε τό χρῆμα, δηλ. ἄν κάναμε τήν ὑπόθεση πού ἀπορίψαμε.

Ἄν τό $II_σ$ (1) εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό $II_σ$ (2), τότε εἶναι ἀπαραίτητη ἡ εἰσαγωγή ξένου ἐμπορεύματος γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ χρηματικοῦ πλεονάσματος σέ I_v. Ἄν τό $II_σ$ (1) εἶναι μικρότερο ἀπό τό $II_σ$ (2), τότε ἀντίστροφα εἶναι ἀπαραίτητη ἐξαγωγή ἐμπορεύματος II (εἰδῶν κατανάλωσης) γιά τήν πραγματοποίηση σέ μέσα παραγωγῆς τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ $II_σ$ πού ἀντιπροσωπεύει τή φθορά. Ἄρα καί στίς δυό περιπτώσεις χρειάζεται ἐξωτερικό ἐμπόριο.

Ἀκόμα κι ἄν ὑποθέσουμε πώς γιά τήν ἐξέταση τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι μένει σταθερή ἡ παραγωγικότητα ὅλων τῶν κλάδων βιομηχανίας, ἑπομένως καί οἱ ἀντίστοιχες σχέσεις ἀξίας τῶν ἐμπορευματικῶν τους προϊόντων, — πάλι οἱ δυό τελευταῖες περιπτώσεις, ὅπου τό $II_σ$ (1) εἶναι μεγαλύτερο ἤ μικρότερο ἀπό τό $II_σ$ (2), θά παρουσιάζουν ὡστόσο πάντα ἐνδιαφέρον γιά τή μελέτη τῆς διευρυμένης παραγωγῆς, ὅπου μποροῦν ὁπωσδήποτε νά παρουσιαστοῦν.

3. *Ἀποτελέσματα.*

Σχετικά μέ τήν ἀναπλήρωση τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πρέπει γενικά νά παρατηρήσουμε:

Ἄν — μέ τήν προϋπόθεση ὅτι μένουν ἀμετάβλητοι ὅλοι οἱ ἄλλοι ὅροι, ἑπομένως ὄχι μόνο ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς, ἀλλά ἰδίως καί ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας — τελειώσει τοῦτο τό χρόνο τή ζωή του ἕνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ πάγιου στοιχείου τοῦ $II_σ$, ἀπ' ὅ,τι τόν προηγούμενο, ἑπομένως, ἄν χρειαστεῖ ν' ἀνανεωθεῖ in natura ἕνα μεγαλύτερο μέρος του, τότε τό μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού μόλις τώρα τραβάει πρός τό θάνατό του καί πού ὥς τή στιγμή τοῦ θανάτου του πρέπει ν' ἀναπληρώνεται προσωρινά σέ χρῆμα, θά ἐλαττωθεῖ στήν ἀντίστοιχη ἀναλογία, ἐπειδή σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας μένει ἀμετάβλητο τό ποσό (ἐπίσης καί τό ἄθροισμα τῶν ἀξιῶν) τοῦ πάγιου μέρους τοῦ κεφαλαίου πού λειτουργεῖ στό $II_σ$. Αὐτό ὅμως ἔχει τίς ἑξῆς συνέπειες. *Πρῶτο:* Ἄν ἕνα σχετικά μεγάλο μέρος τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου I ἀποτελεῖται ἀπό στοιχεῖα τοῦ πάγιου κεφαλαίου τοῦ $II_σ$, τότε ἕνα ἀντίστοιχα μικρότερο μέρος ἀποτελεῖται ἀπό κυκλοφοριακά στοιχεῖα τοῦ $II_σ$ ἐπειδή ἡ συνολική παραγωγή τῆς ὑποδιαίρεσης I γιά τό $II_σ$ μένει ἀμετάβλητη. Ὅταν μεγαλώνει τό ἕνα ἀπ' αὐτά τά μέρη, μικραίνει τό ἄλλο, καί ἀντίστροφα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως, καί ἡ συνολική παραγωγή τῆς ὑποδιαίρεσης II μένει ἴδια στό μέγεθος. Πῶς εἶναι ὅμως δυνατό αὐτό, ὅταν μειώνονται οἱ πρῶτες της ὕλες, τά ἡμικατεργασμένα της προϊόντα καί οἱ βοηθητικές της ὕλες (δηλ. τά κυκλοφοριακά στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου II); *Δεύτερο:* Στήν ὑποδιαίρεση I ρέει ἕνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου $II_σ$, πού ἔχει ἀποκατασταθεῖ πάλι στή χρηματική μορφή, γιά νά ξαναμετατραπεῖ ἀπό τή χρηματική στή φυσική μορφή. Δηλαδή, στήν ὑποδιαίρεση I ρέει περισσότερο χρῆμα, ἐκτός ἀπό τό χρῆμα πού κυκλοφορεῖ ἀνάμεσα στήν I καί στή II ἁπλῶς γιά τήν ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων· περισσότερο χρῆμα, πού δέ μεσολαβεῖ γιά τήν πραγματοποίηση ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων, ἀλλά ἐμφανίζεται μονόπλευρα μόνο στή λειτουργία τοῦ μέσου ἀγορᾶς. Ταυτόχρονα ὅμως θά ἐλαττωνόταν ἀνάλογα ἡ ἐμπορευματική μάζα τοῦ $II_σ$, πού εἶναι φορέας τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀξίας πού ἀναπληρώνει τή φθορά, δηλ. ἡ ἐμπορευματική μάζα II, πού πρέπει ν' ἀνταλλαχτεῖ ὄχι μέ ἐμπόρευμα τῆς I, ἀλλά μόνο μέ χρῆμα τῆς I. Ἀπό τήν ὑποδιαίρεση II θά ἔρεε περισσότερο χρῆμα στήν I σάν ἁπλό μέσο ἀγορᾶς καί θά ὑπῆρχε λιγότερο ἐμπόρευμα τῆς II, πού ἀπέναντί του ἡ I θά λειτουργοῦσε σάν ἁπλός ἀγοραστής. Ἑπομένως, ἕνα μεγαλύτερο μέρος τῆς I_v δέ θἆταν μετατρέψιμο σέ ἐμπόρευμα II, — γιατί τό $I_μ$ ἔχει κιόλας μετατραπεῖ σέ ἐμπόρευμα II — ἀλλά θά κόλαε στή χρηματική μορφή.

Ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά δέ χρειάζεται πιά νά ἐξετάσουμε τήν ἀντίστροφη περίπτωση, ὅπου μέσα σ' ἕνα χρόνο εἶναι μικρότερη ἡ ἀναπαραγωγή τῶν περιπτώσεων θανάτου τοῦ πάγιου κεφαλαίου II, ἐνῶ ἀντίθετα εἶναι μεγαλύτερο τό μέρος πού ἀντιπροσωπεύει τή φθορά.

Κι ἔτσι θάχαμε μιά κρίση, — μιά κρίση παραγωγῆς — παρά τήν ἀναπαραγωγή στήν ἴδια κλίμακα.

Μέ δυό λόγια: Ἂν στίς συνθῆκες τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς καί μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους — δηλ. ἰδίως μέ ἀμετάβλητα τήν παραγωγική δύναμη, τό συνολικό μέγεθος καί τήν ἐντατικότητα τῆς ἐργασίας — δέν προϋποθέταμε μιά σταθερή ἀναλογία ἀνάμεσα στό πάγιο κεφάλαιο πού πεθαίνει (καί πού πρέπει ν' ἀνανεωθεῖ) καί στό πάγιο κεφάλαιο πού ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ μέ τήν παλιά φυσική μορφή (καί πού προσθέτει ἀξία στά προϊόντα μόνο σάν ἀναπλήρωση τῆς φθορᾶς του), τότε στή μιά περίπτωση ἡ μάζα τῶν κυκλοφοριακῶν συστατικῶν πού θάπρεπε ν' ἀναπαραχθοῦν θάμενε ἀμετάβλητη, θ' αὔξανε ὅμως ἡ μάζα τῶν πάγιων συστατικῶν πού θάπρεπε ν' ἀναπαραχθοῦν· θάπρεπε λοιπόν ν' αὐξηθεῖ ἡ συνολική παραγωγή I ἤ θά παρουσιαζόταν ἔλλειμμα στήν ἀναπαραγωγή, ἀκόμα κι ἄν παραβλέπαμε τίς χρηματικές σχέσεις.

Στήν ἄλλη περίπτωση: Ἂν μειωνόταν τό ἀναλογικό μέγεθος τοῦ πάγιου κεφαλαίου II πού θάπρεπε ν' ἀναπαραχθεῖ in natura, δηλ. ἄν αὔξανε στήν ἴδια ἀναλογία τό συστατικό τοῦ πάγιου κεφαλαίου II πού θάπρεπε ν' ἀναπληρωθεῖ σέ χρῆμα, τότε θάμενε ἀμετάβλητη ἡ μάζα τῶν ἀναπαραγμένων ἀπό τήν I κυκλοφοριακῶν συστατικῶν τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου II, ἐνῶ θά μειωνόταν ἡ μάζα τῶν πάγιων πού θάπρεπε ν' ἀναπαραχθοῦν. Ἔτσι θάχαμε εἴτε μείωση τῆς συνολικῆς παραγωγῆς I, εἴτε πάλι πλεόνασμα (ὅπως προηγούμενα ἔλλειμμα), καί μάλιστα πλεόνασμα πού δέν μπορεῖ νά χρηματοποιηθεῖ.

Ἡ ἴδια ἐργασία θά μποροῦσε βέβαια στήν πρώτη περίπτωση νά δόσει μεγαλύτερο προϊόν, ἄν αὐξανόταν ἡ παραγωγικότητα, ἡ ἔκταση καί ἡ ἐντατικότητά της, κι ἔτσι στήν πρώτη περίπτωση θά μποροῦσε νά καλυφθεῖ τό ἔλλειμμα· μιά τέτια ἀλλαγή ὅμως δέ θά μποροῦσε νά σημειωθεῖ χωρίς μετακίνηση ἐργασίας καί κεφαλαίου ἀπό τόν ἕνα κλάδο παραγωγῆς τῆς ὑποδιαίρεσης I στόν ἄλλο, καί κάθε τέτια μετακίνηση θά προκαλοῦσε στιγμιαῖες διαταραχές. Δεύτερο ὅμως (ἐφόσο θ' αὔξαναν ἡ ἔκταση καί ἡ ἐντατικότητα τῆς ἐργασίας) ἡ ὑποδιαίρεση I θάπρεπε ν' ἀνταλλάξει περισσότερη ἀξία μέ λιγότερη ἀξία II, δηλ. θά συντελοῦνταν μιά ὑποτίμηση τοῦ προϊόντος τῆς ὑποδιαίρεσης I.

Τό ἀντίθετο συμβαίνει στή δεύτερη περίπτωση, ὅπου ἡ ὑποδιαίρεση I εἶναι ὑποχρεωμένη νά συστέλλει τήν παραγωγή της, πράγμα πού σημαίνει κρίση γιά τούς ἐργάτες καί τούς κεφαλαιοκράτες πού ἀπασχολοῦνται σ' αὐτήν, ἤ δίνει πλεόνασμα, πράγμα πού σημαίνει πάλι κρίση. Αὐτά καθαυτά τά πλεονάσματα αὐτά δέν ἀποτελοῦν μειονέχτημα, ἀλλά πλεονέχτημα· στήν κεφαλαιοκρατική ὅμως παραγωγή ἀποτελοῦν μειονέχτημα.

Καί στίς δυό περιπτώσεις θά μποροῦσε νά βοηθήσει τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, στήν πρώτη περίπτωση γιά νά μετατρέψει σέ εἴδη κατανάλωσης τό ἐμπόρευμα I πού κόλησε στή χρηματική μορφή, στή δεύτερη περίπτωση γιά νά πουληθεῖ τό πλεόνασμα σέ ἐμπόρευμα. Τό ἐξωτερικό ὅμως ἐμπόριο, ἐφόσον δέν ἀναπληρώνει ἁπλῶς στοιχεῖα (καί σέ ἀξία), μετατοπίζει μόνο τίς ἀντιφάσεις σέ πλατύτερη σφαίρα, ἀνοίγει σ' αὐτές πλατύτερο πεδίο δράσης.

Ὅταν παραμεριστεῖ πιά ἡ κεφαλαιοκρατική μορφή τῆς ἀναπαραγωγῆς, τότε ἡ ὑπόθεση καταλήγει στό ὅτι τό μέγεθος τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ πάγιου κεφαλαίου (ἐδῶ τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού λειτουργεῖ στήν παραγωγή τῶν εἰδῶν κατανάλωσης), πού πεθαίνει καί πού ἑπομένως πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ in natura, κυμαίνεται ἀπό χρόνο σέ χρόνο. Ἂν τόν ἕνα χρόνο εἶναι πολύ μεγάλο (πάνω ἀπό τή μέση θνησιμότητα, ὅπως γίνεται στούς ἀνθρώπους), τότε τόν ἑπόμενο χρόνο θἆναι σίγουρα ἀντίστοιχα πιό μικρό. Ἡ μάζα τῶν πρώτων ὑλῶν, τῶν ἡμικατεργασμένων προϊόντων καί τῶν βοηθητικῶν ὑλῶν — ὑποθέτουμε ὅλους τούς ἄλλους ὅρους ἀμετάβλητους — πού ἀπαιτεῖται γιά τή χρονιάτικη παραγωγή τῶν εἰδῶν κατανάλωσης δέ μειώνεται γιά τό λόγο αὐτό· θάπρεπε λοιπόν ἡ συνολική παραγωγή τῶν μέσων παραγωγῆς στή μιά περίπτωση ν' αὐξάνει καί στήν ἄλλη νά μειώνεται. Ἡ θεραπεία ἐδῶ εἶναι μόνο μιά: διαρκής σχετική ὑπερπαραγωγή· ἀπό τή μιά χρειάζεται κάποιο ποσό πάγιου κεφαλαίου, πού νά παράγει περισσότερο ἀπό ὅ,τι εἶναι ἄμεσα ἀπαραίτητο· ἀπό τήν ἄλλη χρειάζεται προπάντων ἀπόθεμα πρώτης ὕλης κλπ., πού νά ξεπερνάει τίς ἄμεσες χρονιάτικες ἀνάγκες (αὐτό ἰσχύει ἐντελῶς ἰδιαίτερα γιά τά μέσα συντήρησης). Ἡ ὑπερπαραγωγή αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἰσοδυναμεῖ μέ ἔλεγχο τῆς κοινωνίας πάνω στά ὑλικά μέσα τῆς δικῆς της ἀναπαραγωγῆς. Μέσα στά πλαίσια ὅμως τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας ἀποτελεῖ στοιχεῖο ἀναρχίας.

Τό παράδειγμα αὐτό τοῦ πάγιου κεφαλαίου — μέ ἀμετάβλητη τήν κλίμακα τῆς ἀναπαραγωγῆς — εἶναι χτυπητό. Ἕνα ἀπό τά ἀγαπητά στούς οἰκονομολόγους ἐπιχειρήματα, πού χρησιμοποιοῦν γιά νά ἐξηγοῦν τίς κρίσεις, εἶναι ἡ δυσαναλογία στήν παραγωγή πάγιου καί κυκλοφοριακοῦ κεφαλαίου. Γι' αὐτούς ἀποτελεῖ κάτι τό καινούργιο τό γεγονός ὅτι μπορεῖ καί πρέπει νά προκύψει μιά τέτια δυσαναλογία ὅταν ἁπλῶς *διατηρεῖται* τό πάγιο κεφάλαιο· τό γεγονός ὅτι μπορεῖ καί πρέπει νά προκύψει καί ὅταν ὑποτίθεται μιά ἰδεώδης κανονική παραγωγή, δηλ. στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή τοῦ λειτουργοῦντος κιόλας κοινωνικοῦ κεφαλαίου.

XII. Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Ὡς τώρα ἀφήσαμε ὁλότελα κατά μέρος ἕναν παράγοντα, τή χρονιάτικη ἀναπαραγωγή χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ. Σάν ἁπλό ὑλικό γιά εἴδη πολυτελείας, γιά ἐπιχρυσώσεις κλπ. δέ θά χρειαζόταν καθόλου ν' ἀναφερθοῦν ειδικά ἐδῶ, ὅπως δέ θά χρειάζονταν ν' ἀναφερθοῦν ὁποιαδήποτε ἄλλα προϊόντα. Ἀντίθετα παίζουν σπουδαῖο ρόλο σάν χρηματικό ὑλικό καί ἑπομένως σάν potentialiter [δυνάμει] χρῆμα. Γιά λόγους ἁπλοποίησης θεωροῦμε ἐδῶ χρηματικό ὑλικό μόνο τό χρυσό.

Ἡ συνολική χρονιάτικη παραγωγή χρυσοῦ ἦταν, σύμφωνα μέ πα-

λαιότερα στοιχεῖα, 800 000 ὥς 900 000 λίβρες = σέ στρογγυλούς ἀριθμούς 1100 ἤ 1250 ἑκατομμύρια μάρκα. Κατά τόν Ζέτμπεερ [53] ὅμως ἡ μέση παραγωγή τῆς πενταετίας 1871 — 1875 ἦταν μόνο 170 675 χιλιόγραμμα ἀξίας 476 ἑκατομμυρίων μάρκων. Ἀπ᾽ αὐτά παρῆγαν σέ στρογγυλούς ἀριθμούς: ἡ Αὐστραλία 167, οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες 166, ἡ Ρωσία 93 ἑκατομμύρια μάρκα. Τά ὑπόλοιπα κατανέμονται σέ διάφορες χῶρες σέ ποσά κάτω τῶν 10 ἑκατομμυρίων μάρκων κατά χώρα. Ἡ χρονιάτικη παραγωγή ἀσημιοῦ στήν ἴδια περίοδο ἦταν κάτι λιγότερο ἀπό 2 ἑκατομμύρια χιλιόγραμμα ἀξίας 354½ ἑκατομμυρίων μάρκων· ἀπ᾽ αὐτά παρῆγαν σέ στρογγυλούς ἀριθμούς τό Μεξικό 108, οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες 102, ἡ Νότιος Ἀμερική 67, ἡ Γερμανία 26 ἑκατομμύρια κλπ.

Ἀπό τίς χῶρες ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή μόνο οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες εἶναι παραγωγός καί χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ· οἱ εὐρωπαϊκές κεφαλαιοκρατικές χῶρες σχεδόν ὅλες παίρνουν τό χρυσό τους καί τό κατά πολύ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀσημιοῦ τους ἀπό τήν Αὐστραλία, τίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, τό Μεξικό, τήν Νότιο Ἀμερική καί τή Ρωσία.

Μετατοπίζουμε ὅμως τά χρυσορυχεῖα στή χώρα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, τή χρονιάτικη ἀναπαραγωγή τῆς ὁποίας ἀναλύουμε ἐδῶ· καί τό κάνουμε αὐτό γιά τόν ἑξῆς λόγο:

Κεφαλαιοκρατική παραγωγή γενικά δέν ὑπάρχει χωρίς ἐξωτερικό ἐμπόριο. Ἄν ὅμως προϋποθέσουμε μιά κανονική χρονιάτικη ἀναπαραγωγή δοσμένης κλίμακας, προϋποθέτουμε ἐπίσης μαζί πώς τό ἐξωτερικό ἐμπόριο ἁπλῶς ἀντικατασταίνει ἐγχώρια εἴδη [Artikel] μέ εἴδη ἄλλης μορφῆς χρήσης ἤ φυσικῆς μορφῆς, χωρίς νά θίγει τίς σχέσεις ἀξίας, ἑπομένως καί τίς σχέσεις ἀξίας στίς ὁποῖες ἀνταλλάσσονται ἀμοιβαῖα οἱ δυό κατηγορίες: τά μέσα παραγωγῆς καί τά εἴδη κατανάλωσης, οὔτε τίς σχέσεις ἀνάμεσα στό σταθερό κεφάλαιο, τό μεταβλητό κεφάλαιο καί τήν ὑπεραξία, στά ὁποῖα χωρίζεται ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς καθεμιᾶς ἀπ᾽ αὐτές τίς κατηγορίες. Τό μπάσιμο λοιπόν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου στήν ἀνάλυση τῆς ἀναπαραγόμενης κάθε χρόνο ἀξίας τοῦ προϊόντος μπορεῖ μόνο νά μπερδέψει τό ζήτημα, χωρίς νά προσφέρει κανένα καινούργιο στοιχεῖο οὔτε γιά τό ἴδιο τό πρόβλημα, οὔτε γιά τή λύση του. Συνεπῶς, πρέπει νά κάνουμε ὁλοκληρωτική ἀφαίρεση ἀπ᾽ αὐτό· ἄρα καί τόν χρυσό πρέπει ἐδῶ νά τόν πραγματευθοῦμε σάν ἄμεσο στοιχεῖο τῆς χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς καί ὄχι σάν ἐμπορευματικό στοιχεῖο πού ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπ᾽ ἔξω μέ ἀνταλλαγή.

Ἡ παραγωγή χρυσοῦ ἀνήκει, ὅπως καί ἡ παραγωγή μετάλλου γενικά, στήν ὑποδιαίρεση I, στήν κατηγορία πού περιλαβαίνει τήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἡ χρονιάτικη παραγωγή χρυσοῦ εἶναι = 30 (παίρνουμε τόν ἀριθμό αὐτό γιά λόγους εὐκολίας, στήν πραγματικότητα ὅμως εἶναι πολύ μεγάλος σέ σύγκριση μέ τούς ἀριθμούς τοῦ σχήματός μας)· ἄς ὑποθέσουμε πώς ὁ ἀριθμός

[53] *Ad. Soetbeer:* «Edelmetall-Produktion». Gotha 1879.

αὐτός ἀναλύεται σέ $20_c + 5_v + 5_m$. Τό 20_c προορίζεται ν᾽ ἀνταλλαχτεῖ μέ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ I_c, καί τήν ἀνταλλαγή αὐτή θά τήν ἐξετάσουμε ἀργότερα· οἱ $5_v + 5_m$ (I) ὅμως πρέπει ν᾽ ἀνταλλαχτοῦν μέ στοιχεῖα τοῦ II_c, δηλ. μέ εἴδη κατανάλωσης.

Ὅσο γιά τίς 5_v, κάθε ἐπιχείρηση πού παράγει χρυσό ἀρχίζει πρίν ἀπόλα μέ τήν ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης· ὄχι μέ χρυσό πού τόν ἔχει παραγάγει ἡ ἴδια, ἀλλά μέ ἕνα ποσό τοῦ ἀποθέματος σέ χρῆμα τῆς χώρας. Οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν μ᾽ αὐτές τίς 5_v εἴδη κατανάλωσης ἀπό τήν ὑποδιαίρεση II, καί ἡ ὑποδιαίρεση αὐτή ἀγοράζει μέ τό χρῆμα αὐτό μέσα παραγωγῆς ἀπό τήν I. Ἄν ὑποθέσουμε πώς ἡ II ἀγοράζει ἀπό τήν I χρυσό σάν ἐμπορευματικό ὑλικό κλπ. (συστατικά τοῦ σταθεροῦ της κεφαλαίου) ἀξίας 2, τότε στούς χρυσοπαραγωγούς ἐπαναρέουν 2_v σέ χρῆμα, πού ἀνῆκε ἀπό προηγούμενα κιόλας στήν κυκλοφορία. Ἄν ἡ II δέν ἀγοράσει τίποτα ἄλλο ἀπό τήν I, τότε ἡ I ἀγοράζει ἀπό τή II, ρίχνοντας τό χρυσό της σάν χρῆμα στήν κυκλοφορία, ἐπειδή ὁ χρυσός μπορεῖ ν᾽ ἀγοράζει κάθε ἐμπόρευμα. Ἡ διαφορά εἶναι μόνο πώς ἡ I ἐδῶ δέν ἐμφανίζεται σάν πουλητής, ἀλλά μόνο σάν ἀγοραστής. Οἱ χρυσορύχοι τῆς I μποροῦν πάντα νά πουλοῦν τό ἐμπόρευμά τους, τό ἐμπόρευμα αὐτό βρίσκεται πάντα στή μορφή τῆς ἄμεσης μετατρεψιμότητας.

Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἕνας νηματοπαραγωγός πλήρωσε 5_v στούς ἐργάτες του, πού τοῦ δόσαν ἔναντι — ἐκτός ἀπό τήν ὑπεραξία — ἕνα προϊόν σέ νῆμα = 5· οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν μέ τίς 5 ἀπό τό II_c, τό II_c ἀγοράζει μέ τίς 5 χρῆμα νῆμα ἀπό τήν I, καί ἔτσι οἱ 5_v ἐπαναρέουν σέ χρῆμα στό νηματοπαραγωγό. Ἀντίθετα, στήν περίπτωση πού ὑποθέσαμε οἱ I χρ (ἔτσι χαρακτηρίζουμε τούς χρυσοπαραγωγούς) προκαταβάλλουν στούς ἐργάτες τους 5_v σέ χρῆμα πού ἀνῆκε καί προηγούμενα στήν κυκλοφορία· οἱ ἐργάτες ξοδεύουν τό χρῆμα γιά μέσα συντήρησης· ἀπό τίς 5 ὅμως ἐπιστρέφουν μόνο 2 ἀπό τή II στούς I χρ. Ὅμως οἱ I χρ μποροῦν θαυμάσια, ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ νηματουργός, νά ξαναρχίσουν τό προτοσές ἀναπαραγωγῆς: γιατί οἱ ἐργάτες τους τούς παράδοσαν 5 σέ χρυσό, ἀπό τίς ὁποῖες ἔχουν πουλήσει τίς 2 καί τίς ἄλλες 3 τίς ἔχουν σέ χρυσό, κι ἔτσι φτάνει νά τίς νομισματοποιήσουν [54] ἤ νά τίς μετατρέψουν σέ τραπεζογραμμάτια γιά νάχουν πάλι στά χέρια τους ἄμεσα, χωρίς τή μεσολάβηση τῆς ὑποδιαίρεσης II, ὅλο τό μεταβλητό κεφάλαιό τους μέ χρηματική μορφή.

Ἀλλά στό πρῶτο κιόλας αὐτό προτοσές τῆς χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς σημειώθηκε μιά ἀλλαγή στή μάζα τοῦ χρήματος πού ἀνήκει πραγματικά ἤ δυνάμει στήν κυκλοφορία. Ἔχουμε ὑποθέσει πώς τό II_c ἔχει ἀγοράσει 2_v (I χρ) σάν ὑλικό, ἐνῶ 3 ἔχουν δαπανηθεῖ ἀπό τούς I χρ μέσα στά πλαίσια τῆς ὑποδιαίρεσης II πάλι μέ τή χρηματική

[54] «Σημαντική ποσότητα φυσικοῦ χρυσοῦ (gold bullion) ... οἱ χρυσοπαραγωγοί τή φέρνουν κατευθείαν στό νομισματοκοπεῖο τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου» — «Reports of H. M. Secretaries of Embassy and Legation», 1879, μέρος III, σελ. 337.

μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Ἑπομένως, ἀπό τή χρηματική μάζα, πού ἔχει παραδοθεῖ μέ τή μεσολάβηση τῆς καινούργιας χρυσοπαραγωγῆς, 3 ἔμειναν στά πλαίσια τῆς ὑποδιαίρεσης II καί δέν ἐπέστρεψαν στήν ὑποδιαίρεση I. Σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας, ἡ II ἔχει καλύψει τήν ἀνάγκη της σέ χρυσό ὑλικό. Οἱ 3 μένουν σάν χρυσός θησαυρός στά χέρια της. Ἐπειδή ὅμως δέν μποροῦν ν' ἀποτελέσουν στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ της κεφαλαίου καί ἐπειδή ἡ II ἀπό προηγούμενα κιόλας εἶχε ἀρκετό χρηματικό κεφάλαιο γιά τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης· ἐπειδή ἀκόμα, ἄν ἐξαιρέσουμε τό στοιχεῖο τῆς φθορᾶς, αὐτές οἱ συμπληρωματικές 3 *χρ* δέν ἔχουν ν' ἀσκήσουν καμιά λειτουργία μέσα στά πλαίσια τοῦ II μέ μέρος τοῦ ὁποίου ἔχουν ἀνταλλαχτεῖ (θά μποροῦσαν νά χρησιμεύουν μόνο γιά νά καλύψουν pro tanto [κατά τοῦτο τό ποσό] τό στοιχεῖο φθορᾶς, ἄν τό II_σ (1) εἶναι μικρότερο ἀπό τό II_σ (2), πράγμα πού εἶναι ζήτημα σύμπτωσης)· ἐπειδή ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη, ἄν ἐξαιρέσουμε ἀκριβῶς τό στοιχεῖο τῆς φθορᾶς, πρέπει ὁλόκληρο τό ἐμπορευματικό προϊόν II_σ ν' ἀνταλλαχτεῖ μέ μέσα παραγωγῆς $I_{(\mu+\upsilon)}$ — γιαυτό, ὅλο αὐτό τό χρῆμα πρέπει νά μεταφερθεῖ ἀπό τό II_σ στή II_υ, ἀδιάφορο ἄν ὑπάρχει σέ ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης ἤ σέ εἴδη πολυτελείας, καί στή θέση του νά μεταφερθεῖ ἀντίστοιχη ἐμπορευματική ἀξία ἀπό τήν II_υ στό II_σ. Ἀποτέλεσμα: Ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας ἀποταμιεύεται σάν θησαυρός σέ χρῆμα.

Στό δεύτερο χρόνο ἀναπαραγωγῆς, ὅταν ἡ ἴδια ἀναλογία τῆς χρονιάτικης παραγωγῆς χρυσοῦ ἐξακολουθεῖ νά χρησιμοποιεῖται σάν ὑλικό, θά ἐπαναρεύσουν πάλι 2 στόν I *χρ* καί 3 θ' ἀναπληρωθοῦν in natura, δηλ. πάλι θά ἀποδεσμευτοῦν στήν ὑποδιαίρεση II σάν θησαυρός κ. ο. κ.

Σχετικά μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο γενικά: Ὅπως κάθε ἄλλος κεφαλαιοκράτης, ἔτσι καί ὁ κεφαλαιοκράτης I *χρ* ὀφείλει νά προκαταβάλλει πάντα τό κεφάλαιο αὐτό σέ χρῆμα γιά τήν ἀγορά τῆς ἐργασίας. Σχετικά ὅμως μ' αὐτό τό *μ*, ἐκεῖνοι πού θ' ἀγοράσουν ἀπό τήν ὑποδιαίρεση II δέν εἶναι ὁ κεφαλαιοκράτης I, ἀλλά οἱ ἐργάτες του· ἔτσι δέν μπορεῖ νά συμβεῖ ποτέ ἡ περίπτωση — νά ἐμφανιστεῖ ὁ ἴδιος σάν ἀγοραστής, δηλ. νά ρίξει χρυσό στή II χωρίς δική της πρωτοβουλία. Στό μέτρο ὅμως πού ἡ II ἀγοράζει ὑλικό ἀπ' αὐτόν, στό μέτρο πού εἶναι ὑποχρεωμένη τό σταθερό της κεφάλαιο II_σ νά τό μετατρέψει σέ χρυσό ὑλικό, ἕνα μέρος τοῦ $(I\ \chi\rho)_\mu$ ἐπαναρέει ἀπό τή II στόν I *χρ* μέ τόν ἴδιο τρόπο, ὅπως καί στούς ἄλλους κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης I· καί στό μέτρο πού δέ γίνεται αὐτό, ἀναπληρώνει τό *μ* του σέ χρυσό, πού τόν παίρνουν ἀπευθείας ἀπό τό προϊόν του. Στό μέτρο ὅμως πού τό *μ* πού ἔχει προκαταβάλει σέ χρῆμα δέν ἐπαναρέει σ' αὐτόν ἀπό τήν II, ἕνα μέρος τῶν ὑπαρχόντων μέσων κυκλοφορίας (χρῆμα πού ἔχει περιέλθει στήν ὑποδιαίρεση II ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I καί δέν ἔχει ἐπιστρέψει στή I) μετατρέπεται σέ θησαυρό στή II καί γιαυτό δέν ξοδεύει ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας της σέ εἴδη κατανάλωσης. Ἐπειδή ἀνοίγουν διαρκῶς καινούργια χρυσορυχεῖα ἤ ξανανοίγουν παλιά, μιά ὁρισμένη ἀναλογία τοῦ χρήματος πού πρέπει νά ξοδεύει ὁ I *χρ* σέ *μ* ἀποτελεῖ πάντα μέρος τῆς χρηματικῆς μάζας πού ὑπῆρχε πρίν ἀπό τήν καινούργια χρυσοπαραγωγή· τό χρῆμα αὐτό ὁ I *χρ* τό ρίχνει μέσω τῶν ἐργατῶν του στήν ὑποδιαίρεση II καί, ἐφόσον δέν ἐπιστρέφει ἀπό τή II στόν I *χρ*, ἀποτελεῖ σ' αὐτήν στοιχεῖο τοῦ θησαυρισμοῦ.

Σχετικά ὅμως μέ τήν $(I\ \chi\rho)_\upsilon$ μπορεῖ ὁ I *χρ* νά παρουσιάζεται ἐδῶ πάντα σάν ἀγοραστής· ρίχνει τήν *υ* του σέ χρυσό στήν κυκλοφορία καί τραβάει ἀπ' αὐτήν εἴδη κατανάλωσης II_σ· ἐδῶ ὁ χρυσός χρησιμοποιεῖται ἐνμέρει σάν ὑλικό, γιαυτό λειτουργεῖ σάν πραγματικό στοιχεῖο τοῦ σταθεροῦ συστατικοῦ σ τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου· καί ἐφόσον δέ συμβαίνει αὐτό, ξαναγίνεται στοιχεῖο τοῦ θησαυρισμοῦ, σάν μέρος τοῦ II_σ πού ἔμεινε μέ τή μορφή χρήματος. Φαίνεται — ἐπίσης ἀνεξάρτητα ἀπό τό I_σ [55], πού θά τό ἐξετάσουμε ἀργότερα — πῶς ἀκόμα καί στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή, ἀκόμα κι ἄν ἀποκλείεται ἐδῶ ἡ συσσώρευση στήν κυριολεξία, δηλ. ἡ ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα, περιλαβαίνεται ὡστόσο κατανάγκην ἡ ἀποταμίευση χρήματος ἤ ὁ θησαυρισμός. Καί μιά πού αὐτό ἐπαναλαβαίνεται κάθε χρόνο, ἐξηγιέται ἔτσι ἡ προϋπόθεση ἀπό τήν ὁποία ξεκινᾶμε ὅταν ἐξετάζουμε τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή: ὅτι δηλ. κατά τήν ἀρχή τῆς ἀναπαραγωγῆς βρίσκεται στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν I καί II μιά μάζα χρηματικῶν μέσων ἀντίστοιχη πρός τήν ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων. Τέτια ἀποταμίευση γίνεται ἀκόμα καί ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση τοῦ χρυσοῦ πού χάνεται μέ τή φθορά τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος.

Εἶναι αὐτονόητο πώς ὅσο πιό προχωρημένη εἶναι ἡ ἡλικία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, τόσο πιό μεγάλη εἶναι ἡ χρηματική μάζα πού ἔχει συσσωρευτεῖ ἀπ' ὅλες τίς μεριές, τόσο πιό μικρό εἶναι ἑπομένως τό ἀνάλογο μέρος πού ἡ νέα χρονιάτικη παραγωγή χρυσοῦ προσθέτει σ' αὐτήν τή μάζα, μόλο πού ἡ προσθήκη αὐτή μπορεῖ νά εἶναι σημαντική σάν ἀπόλυτο μέγεθος. Γενικά θέλουμε νά ἐπανέλθουμε μόνο μιά φορά ἀκόμα στήν ἀντίρηση πού διατύπωσαν ἐνάντια στόν Τούκ: πῶς δηλ. εἶναι δυνατό κάθε κεφαλαιοκράτης νά τραβάει μιά ὑπεραξία ἀπό τό χρονιάτικο προϊόν, δηλ. νά τραβάει ἀπό τήν κυκλοφορία περισσότερο χρῆμα ἀπό τό χρῆμα πού ρίχνει σ' αὐτήν, μιά πού σέ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἴδια ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν ἡ πηγή πού γενικά ρίχνει τό χρῆμα στήν κυκλοφορία;

Συνοψίζοντας ὅσα ἀναπτύξαμε προηγούμενα (κεφ. 17ο [σελ. 319 — 349]) παρατηροῦμε σχετικά μ' αὐτό:

1) Ὁ μόνος ὅρος πού ἀπαιτεῖται ἐδῶ: νά βρίσκεται γενικά ἀρκετό χρῆμα γιά ν' ἀνταλλαχτοῦν τά διάφορα στοιχεῖα τῆς χρονιάτικης μάζας ἀναπαραγωγῆς — δέ θίγεται καθόλου ἀπο τό γεγονός ὅτι ἕνα μέρος τῆς ἐμπορευματικῆς ἀξίας ἀποτελεῖται ἀπό ὑπεραξία. Ἄν ὑπο-

[55] Στό χειρόγραφο δέν ὑπάρχει ἡ ἐξέταση τῆς ἀνταλλαγῆς νεοπαραγμένου χρυσοῦ μέσα στά πλαίσια τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τῆς ὑποδιαίρεσης I. — *Φ. Ε.*

θέσουμε πώς όλη ή παραγωγή άνήκει στούς ίδιους τούς έργάτες καί πώς έπομένως ή ύπερεργασία τους είναι μόνο ύπερεργασία γιά τούς ίδιους τούς έαυτούς τους καί όχι γιά τούς κεφαλαιοκράτες, τότε ή μάζα τής έμπορευματικής άξίας πού κυκλοφορεί θάναι ή ίδια καί, μέ άμετάβλητους τούς άλλους όρους, θ' άπαιτεί τήν ίδια χρηματική μάζα γιά τήν κυκλοφορία της. Καί στίς δυό λοιπόν περιπτώσεις μπαίνει μόνο τό έρώτημα: 'Από πού προέρχεται τό άναγκαίο χρήμα γιά τήν άνταλλαγή όλης αύτής τής άξίας; — Καί σέ καμιά περίπτωση τό έρώτημα: 'Από πού προέρχεται τό χρήμα γιά τή μετατροπή τής ύπεραξίας σέ χρήμα;

Πάντως, γιά νά έπανέλθουμε άλλη μιά φορά σ' αύτό, κάθε ξεχωριστό έμπόρευμα άποτελείται άπό $\sigma + \mu + \upsilon$, καί έτσι γιά τήν κυκλοφορία τής συνολικής έμπορευματικής μάζας άπαιτείται, άπό τή μιά μεριά, ένα καθορισμένο χρηματικό ποσό γιά τήν κυκλοφορία τού κεφαλαίου $\sigma + \mu$, καί άπό τήν άλλη, ένα δεύτερο χρηματικό ποσό γιά τήν κυκλοφορία τού είσοδήματος τών κεφαλαιοκρατών, τής ύπεραξίας υ. Όπως γιά τούς ξεχωριστούς κεφαλαιοκράτες, τό ίδιο καί γιά όλη τήν τάξη τους, τό χρήμα μέ τό όποίο προκαταβάλλει κεφάλαιο είναι διαφορετικό άπό τό χρήμα μέ τό όποίο ξοδεύει είσόδημα. 'Από πού προέρχεται αύτό τό τελευταίο χρήμα; Άπλούστατα άπό έκείνη τή μάζα τού χρήματος πού βρίσκεται στά χέρια τής τάξης τών κεφαλαιοκρατών, δηλ. γενικά άπό τή συνολική χρηματική μάζα πού βρίσκεται στήν κοινωνία (ένα μέρος λειτουργεί σάν χρηματικό κεφάλαιο καί ένα άλλο μέρος) χρησιμεύει γιά τήν κυκλοφορία τού είσοδήματος τών κεφαλαιοκρατών. Είδαμε κιόλας πιό πάνω, πώς κάθε κεφαλαιοκράτης, πού ίδρύει μιά καινούργια έπιχείρηση, τό χρήμα πού ξοδεύει γιά τή συντήρησή του σέ είδη κατανάλωσης τό ξαναψαρεύει πάλι μέ τή μορφή τού χρήματος πού χρησιμεύει γιά τή χρηματοποίηση τής ύπεραξίας του, μόλις ή έπιχείρηση μπεί πιά μπρός. Όμως, γιά νά μιλήσουμε γενικά, όλη ή δυσκολία προέρχεται άπό δυό πηγές.

Πρώτο: Άν έξετάσουμε μόνο τήν κυκλοφορία καί τήν περιστροφή τού κεφαλαίου, άρα καί τόν κεφαλαιοκράτη μόνο σάν προσωποποίηση τού κεφαλαίου, — όχι σάν κεφαλαιοκράτη καταναλωτή καί γλεντζέ — τόν βλέπουμε βέβαια νά ρίχνει διαρκώς ύπεραξία στήν κυκλοφορία σάν συστατικό τού έμπορευματικού του κεφαλαίου, όμως δέ βλέπουμε ποτέ τό χρήμα στά χέρια του σάν μορφή τού είσοδήματος· δέν τόν βλέπουμε ποτέ νά ρίχνει στήν κυκλοφορία χρήμα γιά τήν κατανάλωση τής ύπεραξίας.

Δεύτερο: Όταν ή τάξη τών κεφαλαιοκρατών ρίχνει στήν κυκλοφορία όρισμένο χρηματικό ποσό μέ μορφή είσοδήματος, μοιάζει σάν νά πληρώνει ένα ίσοδύναμο γιά τό μέρος αύτό τού χρονιάτικου συνολικού προϊόντος, καί έτσι παύει αύτό ν' άποτελεί είσόδημα. Τό ύπερπροϊόν όμως πού παρασταίνει τήν ύπεραξία δέ στοιχίζει τίποτα στήν τάξη τών κεφαλαιοκρατών. Σάν τάξη τό κατέχει καί τό άπολαβαίνει δωρεάν καί ή χρηματική κυκλοφορία δέν μπορεί νά έπιφέρει καμιά άλλαγή έδώ. Ή άλλαγή πού έπιφέρει ή κυκλοφορία συνίσταται άπλούστατα στό ότι

κάθε κεφαλαιοκράτης, άντί νά φάει τό ύπερπροϊόν του in natura, πράγμα πού συνήθως δέν μπορεί νά γίνει καθόλου, τραβάει καί ίδιοποιείται κάθε λογής έμπορεύματα άπό τό συνολικό άπόθεμα [συνολικό ποσό] τού χρονιάτικου κοινωνικού ύπερπροϊόντος, έμπορεύματα πού ή άξία τους φτάνει τό σύνολο τής ύπεραξίας πού ίδιοποιήθηκε. 'Αλλά ό μηχανισμός τής κυκλοφορίας έδειξε πώς άν ή τάξη τών κεφαλαιοκρατών ρίχνει χρήμα στήν κυκλοφορία γιά νά ξοδέψει είσόδημα, ξαναποσύρει τό ίδιο χρήμα άπό τήν κυκλοφορία, καί έτσι μπορεί νά ξαναρχίζει όλοένα τό ίδιο προτσές· πώς έπομένως, έξεταζόμενη σάν τάξη κεφαλαιοκρατών, έξακολουθεί νά παραμένει κάτοχος τού χρηματικού αύτού ποσού πού άπαιτείται γιά τή χρηματοποίηση τής ύπεραξίας. Άν λοιπόν άπό τήν άγορά έμπορευμάτων ό κεφαλαιοκράτης δέν άποσύρει γιά τό καταναλωτικό του άπόθεμα μονάχα τήν ύπεραξία μέ μορφή έμπορευμάτων, άλλά ταυτόχρονα έπαναρέει σ' αύτόν καί τό χρήμα, μέ τό όποίο άγοράζει αύτά τά έμπορεύματα, τότε είναι φανερό πώς έχει άποσύρει τά έμπορεύματα άπό τήν κυκλοφορία χωρίς ίσοδύναμο. Δέν τού στοιχίζουν τίποτα, παρόλο πού τά πληρώνει μέ χρήμα. Όταν άγοράζω έμπορεύματα μέ μιά λίρα στερλίνα, καί ό πουλητής τού έμπορεύματος μού δίνει πίσω τή λίρα έναντι ύπερπροϊόντος, πού δέ μού έχει στοιχίσει τίποτα, είναι φανερό πώς έχω πάρει δωρεάν τά έμπορεύματα. Ή διαρκής έπανάληψη αύτής τής πράξης δέν άλλάζει καθόλου τό γεγονός ότι άποσύρω διαρκώς έμπορεύματα καί διαρκώς μένω κάτοχος τής λίρας, παρόλο πού άπαλλάσσομαι άπ' αύτήν προσωρινά γιά νά προμηθευτώ έμπορεύματα. Ό κεφαλαιοκράτης ξαναεισπράττει διαρκώς αύτό τό χρήμα, σάν χρηματοποίηση ύπεραξίας, πού δέν τούχει στοιχίσει τίποτα.

Είδαμε πώς γιά τόν Α. Σμίθ ή άξία τού συνολικού κοινωνικού προϊόντος άναλύεται σέ είσόδημα, σέ $\mu + \upsilon$, πώς έπομένως ή σταθερή κεφαλαιακή άξία ύποτίθεται ίση μέ τό μηδέν. 'Απ' αύτό προκύπτει μέ άναγκαιότητα πώς τό χρήμα, τό άπαραίτητο γιά τήν κυκλοφορία τού χρονιάτικου είσοδήματος, έπαρκεί καί γιά τήν κυκλοφορία τού συνολικού χρονιάτικου προϊόντος· πώς έπομένως, στό παράδειγμά μας, τό χρήμα, τό άπαιτούμενο γιά τήν κυκλοφορία τών είδών κατανάλωσης άξίας 3000, έπαρκεί γιά τήν κυκλοφορία τού συνολικού προϊόντος άξίας 9000. Αύτή είναι στήν πραγματικότητα ή άποψη τού Α. Σμίθ, καί αύτή τήν άποψη έπαναλαβαίνει ό Θ. Τούκ. Αύτή ή λαθεμένη άντίληψη γιά τή σχέση τού χρηματικού ποσού, πού άπαιτείται γιά τή χρηματοποίηση τού είσοδήματος, πρός τό χρηματικό ποσό, πού βάζει σέ κυκλοφορία τό συνολικό κοινωνικό προϊόν, είναι άναγκαίο άποτέλεσμα τού τρόπου πού δέν τόν κατανόησαν καί πού τόν φαντάστηκαν άστόχαστα, γιά τό πώς άναπαράγονται καί άναπληρώνονται κάθε χρόνο τά διάφορα ύλικά καί άξιακά στοιχεία τού συνολικού χρονιάτικου προϊόντος. Γιαυτό έχει κιόλας άναιρεθεί.

Άς άκούσουμε τί λένε οί ίδιοι: ό Σμίθ καί ό Τούκ.

Ό Σμίθ λέει στό Βιβλίο II, κεφ. 2: «Ή κυκλοφορία κάθε χώρας μπορεί νά χωριστεί σέ δυό μέρη: στήν κυκλοφορία τών έμπόρων μετα-

ξύ τους καί στήν κυκλοφορία ἀνάμεσα στούς ἐμπόρους καί στούς καταναλωτές. Ἄν καί τά ἴδια νομίσματα, χάρτινα ἤ μεταλλικά, μποροῦν νά χρησιμοποιοῦνται πότε στή μιά καί πότε στήν ἄλλη κυκλοφορία, ὡστόσο καί οἱ δυό συντελοῦνται ταυτόχρονα καί παράλληλα, καί γιαυτό ἡ καθεμιά ἀπό τίς δυό ἔχει ἀνάγκη ἀπό μιά καθορισμένη μάζα χρήματος τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου εἴδους, γιά νά συντελεῖται. Ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού κυκλοφοροῦν ἀνάμεσα στούς διάφορους ἐμπόρους δέν μπορεῖ ποτέ νά ξεπεράσει τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού κυκλοφοροῦν ἀνάμεσα στούς ἐμπόρους καί στούς καταναλωτές· γιατί, ὅ,τι κι ἄν ἀγοράσουν οἱ ἔμποροι, πρέπει τελικά νά πουληθεῖ στούς καταναλωτές. Μιά πού ἡ κυκλοφορία ἀνάμεσα στούς ἐμπόρους γίνεται χονδρικῶς, ἀπαιτεῖ γενικά ἕνα ἀρκετά μεγάλο ποσό γιά κάθε ξεχωριστή ἀνταλλαγή. Ἀντίθετα, ἡ κυκλοφορία ἀνάμεσα στούς ἐμπόρους καί στούς καταναλωτές γίνεται συνήθως λιανικῶς καί ἀπαιτεῖ συχνά μόνο πολύ μικρά χρηματικά ποσά· κάποτε ἀρκεῖ ἕνα σελίνι ἤ ἀκόμα καί μισή πένα. Τά μικρά ὅμως ποσά κυκλοφοροῦν πολύ πιό γρήγορα ἀπό τά μεγάλα... Γιαυτό, παρόλο πού οἱ χρονιάτικες ἀγορές ὅλων τῶν καταναλωτῶν εἶναι σέ ἀξία τουλάχιστο» (αὐτό «τουλάχιστο» εἶναι ὡραῖο!) «ἴσες μέ τίς χρονιάτικες ἀγορές ὅλων τῶν ἐμπόρων, ὡστόσο μποροῦν κατά κανόνα νά γίνονται μέ μιά πολύ μικρότερη χρηματική μάζα» κλπ.

Πάνω σ' αὐτό τό σημεῖο τοῦ Ἄνταμ ὁ Θ. Τούκ παρατηρεῖ («An Inquiry into the Currency Principle», London 1844, σελ. 34—36 κ. ἑ.): «Δέ χωράει ἀμφιβολία πώς ἡ διάκριση αὐτή πού γίνεται ἐδῶ εἶναι στήν οὐσία σωστή... Ἡ ἀνταλλαγή ἀνάμεσα σέ ἐμπόρους καί καταναλωτές περιλαβαίνει καί τήν πληρωμή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, πού ἀποτελεῖ τό κύριο ἔσοδο (the principal means) τῶν καταναλωτῶν... Ὅλες οἱ ἀνταλλαγές ἀνάμεσα σέ ἔμπορο καί ἔμπορο, δηλ. ὅλες οἱ πουλήσεις, ἀρχίζοντας ἀπό τόν παραγωγό ἤ τόν εἰσαγωγέα, περνώντας ἀπ' ὅλες τίς διαβαθμίσεις τῶν ἐνδιάμεσων προτσές τῆς μανουφακτούρας κλπ., ὥς κάτω στόν ἔμπορο λιανικῶν ἤ τόν ἔμπορο ἐξαγωγέα, ἀναλύονται σέ κινήσεις μεταφορῶν κεφαλαίου. Οἱ μεταφορές κεφαλαίου ὅμως δέν προϋποθέτουν ἀναγκαστικά, καί πράγματι δέν προκαλοῦν στήν πράξη, στή μεγάλη μάζα τῶν ἀνταλλαγῶν μιά πραγματική παραχώρηση τραπεζογραμματίων ἤ νομισμάτων τήν ὥρα τῆς μεταφορᾶς, — ἐννοῶ ὑλική, ὄχι εἰκονική παραχώρηση... Τό συνολικό ποσό τῶν ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα σέ ἐμπόρους καί ἐμπόρους πρέπει σέ τελευταία ἀνάλυση να καθορίζεται καί νά περιορίζεται ἀπό τό ποσό τῶν ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα σέ ἐμπόρους καί καταναλωτές».

Ἄν ἡ τελευταία φράση ἦταν μεμονωμένη, θά μποροῦσε νά πιστέψει κανείς πώς ὁ Τούκ διαπιστώνει ἁπλῶς πώς ὑπάρχει κάποια σχέση ἀνάμεσα στίς ἀνταλλαγές ἐμπόρου μέ ἔμπορο καί στίς ἀνταλλαγές ἐμπόρου μέ καταναλωτή, μ' ἄλλα λόγια, ἀνάμεσα στήν ἀξία τοῦ χρονιάτικου συνολικοῦ εἰσοδήματος καί στήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου, μέ τό ὁποῖο παράγεται τό εἰσόδημα. Δέ συμβαίνει ὅμως αὐτό. Τάσσεται ρητά ὑπέρ τῆς ἀντίληψης τοῦ Α. Σμίθ. Γιαυτό περιττεύει μιά ἰδιαίτερη κριτική τῆς θεωρίας του γιά τήν κυκλοφορία.

2) Κάθε βιομηχανικό κεφάλαιο ρίχνει στήν ἀρχή τῆς λειτουργίας του μεμιᾶς χρῆμα στήν κυκλοφορία γιά ὁλόκληρο τό πάγιο συστατικό του, πού τό ἀποσύρει πάλι μόνο σιγά-σιγά μέσα σέ κάμποσα χρόνια μέ τήν πούληση τοῦ χρονιάτικου του προϊόντος. Δηλ. ρίχνει στήν ἀρχή περισσότερο χρῆμα στήν κυκλοφορία ἀπό τό χρῆμα πού ἀποσύρει ἀπ' αὐτήν. Αὐτό ἐπαναλαβαίνεται σέ κάθε ἀνανέωση τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου in natura· ἐπαναλαβαίνεται κάθε χρόνο γιά ἕνα καθορισμένο ἀριθμό ἐπιχειρήσεων, πού τό πάγιο κεφάλαιό τους πρέπει ν' ἀναπληρώνεται in natura· ἐπαναλαβαίνεται τμηματικά σέ κάθε ἐπισκευή, σέ κάθε κλασματική μόνο ἀνανέωση τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ἄν λοιπόν ἀπό τή μιά πλευρά ἀποσύρεται περισσότερο χρῆμα ἀπό τήν κυκλοφορία ἀπ' ὅ,τι ρίχνεται σ' αὐτήν, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά γίνεται τό ἀντίθετο.

Σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας, πού ἡ περίοδος παραγωγῆς τους (σάν μέγεθος διαφορετικό ἀπό τήν περίοδο ἐργασίας) περιλαβαίνει μεγάλο σχετικά χρονικό διάστημα, οἱ κεφαλαιοκράτες παραγωγοί ρίχνουν κατά τή διάρκειά της συνεχῶς χρῆμα στήν κυκλοφορία, ἐνμέρει γιά πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης πού χρησιμοποιοῦν, ἐνμέρει γιά ἀγορά τῶν μέσων παραγωγῆς πού πρόκειται νά καταναλωθοῦν. Ἔτσι ἀποσύρονται ἀπό τήν ἀγορά ἐμπορευμάτων μέσα παραγωγῆς ἄμεσα καί εἴδη κατανάλωσης εἴτε ἔμμεσα ἀπό τούς ἐργάτες πού ξοδεύουν τό μισθό τῆς ἐργασίας τους, εἴτε ἄμεσα ἀπό τούς ἴδιους τούς κεφαλαιοκράτες πού δέν ἀναστέλλουν καθόλου τήν κατανάλωσή τους, χωρίς αὐτοί οἱ κεφαλαιοκράτες νά ρίχνουν ἀρχικά στήν ἀγορά ἕνα ἰσοδύναμο σέ ἐμπορεύματα. Κατά τήν περίοδο αὐτή τό χρῆμα πού ρίχνουν στήν κυκλοφορία χρησιμεύει γιά τήν χρηματοποίηση ἐμπορευματικῆς ἀξίας, μαζί καί τῆς ὑπεραξίας πού αὐτή περιέχει. Αὐτό τό στοιχεῖο γίνεται πολύ σημαντικό στήν ἀναπτυγμένη κεφαλαιοκρατική παραγωγή σέ μακρόπνοα ἔργα πού ἐκτελοῦνται ἀπό μετοχικές ἑταιρίες κλπ., ὅπως ἡ κατασκευή σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, διωρύγων, λιμενικῶν κρηπιδωμάτων, μεγάλων ἀστικῶν ἔργων, ἡ ναυπήγηση σιδερένιων καραβιῶν, ἡ ἀποξήρανση γαιῶν σέ μεγάλη κλίμακα κλπ.

3) Τή στιγμή πού οἱ ἄλλοι κεφαλαιοκράτες, ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τά ἔξοδα σέ πάγιο κεφάλαιο, τραβοῦν ἀπό τήν κυκλοφορία περισσότερο χρῆμα ἀπ' ὅ,τι ρίξαν σ' αὐτήν κατά τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί τῶν κυκλοφοριακῶν στοιχείων, οἱ κεφαλαιοκράτες πού παράγουν χρυσό καί ἀσήμι, ἄν δέν πάρουμε ὑπόψη τό εὐγενές μέταλλο πού χρησιμεύει σάν πρώτη ὕλη, ρίχνουν μόνο χρῆμα στήν κυκλοφορία, ἐνῶ ἀποσύρουν μόνο ἐμπορεύματα ἀπ' αὐτήν. Τό σταθερό κεφάλαιο, ἐκτός ἀπό τό μέρος πού ἀντιπροσωπεύει τή φθορά, τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί ὁλόκληρη ἡ ὑπεραξία, ἐκτός ἀπό τό θησαυρό πού συγκεντρώνεται ἐνδεχόμενα στά χέρια τους, ρίχνονται σάν χρῆμα στήν κυκλοφορία.

4) Ἀπό τή μιά μεριά, εἶναι ἀλήθεια πώς κυκλοφοροῦν κάθε λογῆς πράγματα σάν ἐμπορεύματα, πού δέν ἔχουν παραχθεῖ στή διάρκεια τοῦ τρέχοντος ἔτους, κομμάτια γῆς, σπίτια κλπ., ἔπειτα προϊόντα πού ἡ περίοδος παραγωγῆς τους ἐκτείνεται σέ χρονικό διάστημα μεγαλύτερο

τοῦ ἔτους, ζῶα, ξυλεία, κρασί κλπ. Γι' αὐτά καί γιά ἄλλα φαινόμενα ἔχει σημασία νά σημειώσουμε πώς, ἐκτός ἀπό τό χρηματικό ποσό, τό απαραίτητο γιά τήν ἄμεση κυκλοφορία, βρίσκεται πάντα μιά ὁρισμένη ποσότητα (χρήματος) σέ λανθάνουσα, μή λειτουργούσα κατάσταση, πού ὅμως μπορεῖ ν' ἀρχίσει νά λειτουργεῖ μέ τήν πρώτη ὤθηση. Ἐπίσης ἡ ἀξία τέτιων προϊόντων κυκλοφορεῖ συχνά τμηματικά καί βαθμιαῖα, ὅπως ἡ ἀξία τῶν σπιτιῶν κυκλοφορεῖ στό νοίκι πολλῶν ἐτῶν.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅλες οἱ κινήσεις τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς δέ γίνονται μέ τή μεσολάβηση τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας. Ἀπό τήν κυκλοφορία αὐτή ἀποκλείεται ὁλόκληρο τό προτσές παραγωγῆς, ἀπό τή στιγμή πού ἔχουν πιά ἀγοραστεῖ τά στοιχεῖα του. Ἀποκλείεται ἐπίσης κάθε προϊόν, πού τό καταναλώνει ἄμεσα ὁ ἴδιος πάλι ὁ παραγωγός — εἴτε ἀτομικά, εἴτε παραγωγικά, ἐδῶ συμπεριλαβαίνεται καί ἡ διατροφή σέ εἶδος τῶν ἐργατῶν γῆς.

Ὥστε ἡ μάζα τοῦ χρήματος, πού κάνει νά κυκλοφορεῖ τό χρονιάτικο προϊόν, ὑπάρχει στήν κοινωνία, ἔχει συσσωρευτεῖ λίγο-λίγο. Δέν ἀνήκει στή νεοδημιουργημένη ἀξία τοῦ τρέχοντος ἔτους, ἐκτός ἴσως ἀπό τό χρυσό πού ἀναπληρώνει φθαρμένα νομίσματα.

Κατά τήν περιγραφή αὐτή ὑποθέσαμε ἀποκλειστική κυκλοφορία εὐγενῶν μετάλλων, καί ἀκόμα πώς ἡ κυκλοφορία αὐτή γίνεται μέ τήν πιό ἁπλή μορφή, μέ τή μορφή ἀγορῶν καί πουλήσεων τοῖς μετρητοῖς, μόλο πού στή βάση τῆς ἁπλῆς μεταλλικῆς κυκλοφορίας τό χρῆμα μπορεῖ νά λειτουργεῖ καί σάν μέσο πληρωμῆς, καί πράγματι ἱστορικά λειτούργησε σάν τέτιο, καί μόλο πού σ' αὐτήν τή βάση ἔχουν ἀναπτυχθεῖ κάποιο πιστωτικό σύστημα καί ὁρισμένες πλευρές τοῦ μηχανισμοῦ του.

Τήν προϋπόθεση αὐτή δέν τήν κάνουμε μόνο γιά μεθολογικούς λόγους, πού ἡ βαρύτητά τους φαίνεται κιόλας στό ὅτι τόσο ὁ Τούκ καί ἡ σχολή του, ὅσο καί οἱ ἀντίπαλοί του ἦταν ὑποχρεωμένοι στίς συζητήσεις τους κατά τήν ἐξέταση τῆς κυκλοφορίας τῶν τραπεζογραμματίων νά ἐπανέρχονται στήν ὑπόθεση τῆς καθαρῆς μεταλλικῆς κυκλοφορίας. Ἦταν ὑποχρεωμένοι νά τό κάνουν αὐτό post festum [κατόπιν ἑορτῆς], τό ἔκαναν ὅμως τότε πολύ ἐπιφανειακά, καί μάλιστα ἀναγκαστικά, ἐπειδή ἡ ἀφετηρία παίζει ἔτσι στήν ἀνάλυση μόνο τό ρόλο παρεμπιπτόντος ζητήματος.

Ἡ πιό ἁπλή ὅμως ἐξέταση τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας, πού ἔχει περιγραφεῖ στήν *πρωταρχική* της μορφή, — καί ἡ κυκλοφορία αὐτή ἀποτελεῖ ἐδῶ ἐνυπάρχον στοιχεῖο τοῦ χρονιάτικου προτσές ἀναπαραγωγῆς — δείχνει:

α) Ἄν προϋποθέτουμε ἀναπτυγμένη κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἄρα καί κυριαρχία τοῦ συστήματος μισθωτῆς ἐργασίας, εἶναι φανερό πώς τό χρηματικό κεφάλαιο παίζει κύριο ρόλο, ἐφόσον ἀποτελεῖ τή μορφή, μέ τήν ὁποία προκαταβάλλεται τό μεταβλητό κεφάλαιο. Στό μέτρο πού ἀναπτύσσεται τό σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, κάθε προϊόν μετατρέπεται σέ ἐμπόρευμα, καί γιαυτό πρέπει ἐπίσης — ἐκτός ἀπό λίγες σημαντικές ἐξαιρέσεις — νά περάσει ὁλόκληρο ἀπό τή μεταμόρφωσή του σέ χρῆμα, σάν ἀπό μιά ἀπό τίς φάσεις τῆς κίνησής του. Ἡ μάζα τοῦ κυκλοφοροῦντος χρήματος πρέπει νά ἐπαρκεῖ γι' αὐτήν τή χρηματοποίηση τῶν ἐμπορευμάτων, καί τό μεγαλύτερο μέρος αὐτῆς τῆς μάζας προσφέρεται μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τοῦ χρήματος, πού προκαταβάλλεται ἀπό τούς βιομήχανους κεφαλαιοκράτες σάν χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου γιά πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί πού λειτουργεῖ στά χέρια τῶν ἐργατῶν — στό μεγαλύτερό του μέρος — μόνο σάν μέσο κυκλοφορίας (μέσο ἀγορᾶς). Αὐτό εἶναι τελείως ἀντίθετο ἀπό τή φυσική οἰκονομία πού ἐπικρατεῖ στίς συνθῆκες κάθε συστήματος προσωπικῆς ἐξάρτησης (μαζί καί τῆς δουλοπαροικίας) καί πολύ περισσότερο στίς συνθῆκες τῶν λίγο-πολύ πρωτόγονων κοινοτήτων, ἀδιάφορο ἄν εἶναι ἀναμεμιγμένες μέ σχέσεις προσωπικῆς ἐξάρτησης ἤ δουλείας.

Στό σύστημα τῆς δουλείας τό χρηματικό κεφάλαιο, πού δαπανιέται γιά τήν ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης, παίζει τό ρόλο χρηματικῆς μορφῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού ἀναπληρώνεται μόνο βαθμιαῖα, ὕστερα ἀπό τό πέρασμα τῆς ἐνεργοῦ περιόδου ζωῆς τοῦ δούλου. Γιαυτό, στούς ἀρχαίους ἀθηναίους τό κέρδος πού ἔβγαζε ἕνας δουλοχτήτης ἄμεσα, ἀπό τή βιομηχανική χρησιμοποίηση τοῦ δούλου του, ἤ ἔμμεσα, ἀπό τό νοίκιασμά του σέ ἄλλους, πού τόν χρησιμοποιοῦσαν βιομηχανικά (λχ. γιά δουλιά στά ὀρυχεῖα), θεωροῦνταν ἐπίσης μόνο τόκος (μαζί καί ἀπόσβεση) τοῦ προκαταβλημένου χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἀκριβῶς ὅπως στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή ὁ βιομήχανος κεφαλαιοκράτης λογαριάζει σάν τόκο καί ἀναπλήρωση τοῦ πάγιού του κεφαλαίου ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας σύν τή φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου· πράγμα πού ἐπίσης ἀποτελεῖ κανόνα καί γιά τούς κεφαλαιοκράτες πού νοικιάζουν πάγιο κεφάλαιο (σπίτια, μηχανές κλπ.). Οἱ ἁπλοί οἰκιακοί δοῦλοι, εἴτε χρησιμεύουν γιά τήν ἐκτέλεση ἀπαραίτητων ὑπηρεσιῶν, εἴτε ἁπλῶς γιά ἐπίδειξη πολυτέλειας, δέν παίρνονται ἐδῶ ὑπόψη, ἀντιστοιχοῦν στήν τάξη τῶν σημερινῶν ὑπηρετῶν μας. Ὅμως καί τό σύστημα τῆς δουλείας — ἐφόσον ἦταν ἡ κυρίαρχη μορφή τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας στή γεωργία, τή μανουφακτούρα, τή ναυτιλία κλπ., τόσο στίς ἀναπτυγμένες πολιτεῖες τῆς Ἑλλάδας, ὅσο καί στή Ρώμη — διατηρεῖ ἕνα στοιχεῖο τῆς φυσικῆς οἰκονομίας. Τήν ἴδια τήν ἀγορά δούλων τήν τροφοδοτοῦν διαρκῶς μέ τό ἐμπόρευμά της — μέ ἐργατική δύναμη — οἱ πόλεμοι, ἡ πειρατία κλπ., καί ἡ ἁρπαγή αὐτή μέ τή σειρά της δέ γίνεται μέσω ἑνός προτσές κυκλοφορίας, ἀλλά εἶναι σφετερισμός σέ εἶδος ξένης ἐργατικῆς δύναμης μέ τή χρησιμοποίηση ἄμεσου σωματικοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Ἀκόμα καί στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, ἀφοῦ μετατράπηκε ἡ ἐνδιάμεση περιοχή ἀνάμεσα στίς Βόρειες Πολιτεῖες τοῦ συστήματος τῆς μισθωτῆς ἐργασίας καί στίς δουλοχτητικές Νότιες Πολιτεῖες σέ φυτώριο καλλιέργειας δούλων γιά τό Νότο, ὅπου δηλαδή ὁ ἴδιος ὁ δοῦλος πού ριχνόταν στήν ἀγορά δούλων εἶχε γίνει στοιχεῖο τῆς χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς, ἡ μέθοδος αὐτή ἐπί ἀρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα δέν ἐπαρκοῦσε, ἀλλά συνεχίστηκε γιά ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο χρο-

νικό διάστημα τό δουλεμπόριο μέ τήν 'Αφρική γιά τήν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀγορᾶς.

β) Ἡ παλίρροια τοῦ χρήματος κατά τήν ἀνταλλαγή τοῦ χρονιάτικου προϊόντος, πού στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς συντελεῖται αὐθόρμητα· οἱ προκαταβολές πάγιου κεφαλαίου, πού γίνονται μέ μιᾶς καί σ' ὅλο τό μέγεθος τῆς ἀξίας τους, καί τό βαθμιαῖο τράβηγμα ἀπό τήν κυκλοφορία τῆς ἀξίας τους, πού ἐκτείνεται σέ πολυετεῖς περίοδες, δηλ. ἡ βαθμιαία ἀποκατάστασή της σέ χρηματική μορφή μέ τό χρονιάτικο θησαυρισμό, τό θησαυρισμό πού ὡς πρός τήν οὐσία του εἶναι τελείως διαφορετικός ἀπό τό θησαυρισμό πού συντελεῖται παράλληλα μ' αὐτόν καί πού ὀφείλεται στή χρονιάτικη νέα χρυσοπαραγωγή· ἡ διαφορετική διάρκεια τοῦ χρόνου πού προκαταβάλλεται χρῆμα ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τῶν περιόδων παραγωγῆς τῶν ἐμπορευμάτων, ἑπομένως καί ἡ ἀνάγκη νά ξαναθησαυρίζεται πάντα προκαταβολικά, προτοῦ μπορέσει ν' ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν κυκλοφορία μέ τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος· ἡ διαφορετική διάρκεια τοῦ χρόνου προκαταβολῆς, πού προκύπτει ἔστω καί μόνο ἀπό τή διαφορά τῆς ἀπόστασης ἀνάμεσα στόν τόπο παραγωγῆς καί στήν ἀγορά πούλησης· τό ἴδιο καί ἡ διαφορά στό μέγεθος καί στήν περίοδο τῆς ἐπαναροῆς ἀνάλογα μέ τήν κατάσταση, ἤ ἀντίστοιχα μέ τό σχετικό μέγεθος τῶν παραγωγικῶν ἀποθεμάτων σέ διάφορους κλάδους καί στούς διάφορους μεμονωμένους κεφαλαιοκράτες τοῦ ἴδιου κλάδου, δηλ. οἱ διαφορετικές προθεσμίες ἀγορᾶς στοιχείων τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου — καί ὅλα αὐτά κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους ἀναπαραγωγῆς· ἀρκεῖ μόνο ὅλα αὐτά τά διαφορετικά στοιχεῖα τῆς αὐθόρμητης κίνησης νά γίνουν ἀντιληπτά καί φανερά μέ τήν πεῖρα, γιά νά δόσουν ἀφορμή τόσο γιά μιά σχεδιασμένη προσφυγή στά μηχανικά βοηθητικά μέσα τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος, ὅσο καί γιά τό πραγματικό ψάρεμα τῶν κεφαλαίων πού ὑπάρχουν καί μποροῦν νά χρησιμεύσουν γιά δάνεια.

Σ' αὐτά πρέπει νά προσθέσουμε ἀκόμα τή διαφορά ἀνάμεσα στίς ἐπιχειρήσεις, πού ἡ παραγωγή τους, σέ κανονικές κατά τά ἄλλα συνθῆκες, συντελεῖται συνεχῶς στήν ἴδια κλίμακα, καί στίς ἐπιχειρήσεις πού στίς διάφορες περίοδες τοῦ χρόνου χρησιμοποιοῦν ἐργατική δύναμη σέ διαφορετική ἔκταση, ὅπως συμβαίνει στή γεωργία.

XIII. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΝΤΕΣΤΥΤ ΝΤΕ ΤΡΑΣΥ[56]

Σάν παράδειγμα τῆς συγκεχυμένης καί ταυτόχρονα κομπαστικῆς ἀσκεψίας τῶν οἰκονομολόγων, κατά τήν ἐξέταση τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς μπορεῖ νά χρησιμεύσει ὁ μεγάλος εἰδήμων τῆς λογικῆς Ντεστύτ ντέ Τρασύ (πρβλ. [*Κ. Μάρξ:* «Τό Κεφάλαιο»], Βιβλίο Ι, κεφ. 4ο, 2, σελ. 176, ὑποσημείωση 30) πού τόν ἔπαιρνε στά σοβαρά ἀκόμα καί ὁ

56 'Από τό χειρόγραφο ΙΙ.

Ρικάρντο, ὁ ὁποῖος τόν ὀνομάζει a very distinguished writer [ἕναν πολύ διακεκριμένο συγγραφέα] («Principles etc.», σελ. 333).

Αὐτός ὁ διακεκριμένος συγγραφέας δίνει τίς παρακάτω ἐξηγήσεις γιά τό συνολικό κοινωνικό προτσές ἀναπαραγωγῆς καί κυκλοφορίας:

«Θά μέ ρωτήσουν, πῶς αὐτοί οἱ βιομήχανοι ἐπιχειρηματίες βγάζουν τόσο μεγάλα κέρδη καί ἀπό ποιόν μποροῦν νά τά βγάζουν. 'Απαντῶ πώς αὐτό τό πετυχαίνουν, γιατί ὅλα ὅσα παράγουν τά πουλᾶνε πιό ἀκριβά ἀπ' ὅ,τι τούς κόστισε ἡ παραγωγή τους, καί πώς πουλᾶνε:

1) ὁ ἕνας στόν ἄλλο ὅλα ὅσα μπαίνουν στήν κατανάλωσή τους γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τους, πού τά πληρώνουν μέ ἕνα μέρος τῶν κερδῶν τους·

2) στούς μισθωτούς ἐργάτες, τόσο σ' αὐτούς πού μισθώνουν οἱ ἴδιοι, ὅσο καί σέ κείνους πού μισθώνουν οἱ ἀργόσχολοι κεφαλαιοκράτες· ἀπό τούς μισθωτούς αὐτούς ἐργάτες ξαναπαίρνουν μ' αὐτόν τόν τρόπο πίσω ὅλο τους τό μισθό, ἐκτός ἴσως ἀπό τίς μικροοικονομίες τους·

3) στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες, πού τά πληρώνουν μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ εἰσοδήματός τους πού δέν τόχουν ἀκόμα δόσει στούς μισθωτούς ἐργάτες πού ἀπασχολοῦν ἄμεσα· ἔτσι πού ὅλη ἡ πρόσοδος πού πληρώνουν οἱ ἐπιχειρηματίες κάθε χρόνο στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες ἐπαναρέει σ' αὐτούς ἀπό τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο δρόμο» (*Destutt de Tracy:* «Traité de la volonté et de ses effets», Paris 1826, σελ. 239).

Ἄρα οἱ κεφαλαιοκράτες πλουτίζουν, πρῶτο, ἐπειδή ὅλοι τους ἀλληλοεξαπατοῦνται στήν ἀνταλλαγή τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ὑπεραξίας, πού τό ἀφιερώνουν στήν ἀτομική τους κατανάλωση ἤ πού τό τρῶνε σάν εἰσόδημα. Ἑπομένως, ἄν τό μέρος αὐτό τῆς ὑπεραξίας τους, ἤ τῶν κερδῶν τους, εἶναι 400 λίρ. στ., αὐτές οἱ 400 λίρ. στ. γίνονται λχ. 500 λίρ. στ., ἐπειδή ὁ κάθε μέτοχος αὐτῶν τῶν 400 λιρ. στ. πουλάει στόν ἄλλο κατά 25% ἀκριβότερα. Καί ἐπειδή ὅλοι κάνουν τό ἴδιο, τό ἀποτέλεσμα εἶναι τό ἴδιο, σάν νάχουν πουλήσει ἀμοιβαῖα στή σωστή τιμή. Μόνο πού γιά τήν κυκλοφορία μιᾶς ἐμπορευματικῆς ἀξίας 400 λιρ. στ. χρειάζονται μιά χρηματική μάζα 500 λιρ. στ., καί αὐτό μοιάζει περισσότερο μέ μιά μέθοδο γιά νά φτωχαίνουν ἀντί νά πλουτίζουν, γιατί μεγάλο μέρος τῆς συνολικῆς τους περιουσίας εἶναι ὑποχρεωμένοι νά τό κρατοῦν μή παραγωγικό μέ τήν ἀνώφελη μορφή τῶν μέσων κυκλοφορίας. Ὅλη ἡ ὑπόθεση καταλήγει στό ὅτι ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, παρόλη τήν ὁλόπλευρη ὀνομαστική ἀνατίμηση τῶν ἐμπορευμάτων τους, ἔχουν νά μοιράσουν μεταξύ τους γιά τήν ἀτομική τους κατανάλωση μόνο ἕνα ἀπόθεμα ἐμπορευμάτων ἀξίας 400 λιρ. στ., ὅτι ὅμως ἀλληλοευχαριστιοῦνται νά κυκλοφοροῦν μιά ἐμπορευματική ἀξία 400 λιρ. στ. μέ μιά χρηματική μάζα, πού ἀπαιτεῖται γιά ἐμπορευματική ἀξία 500 λιρ. στ.

Παραβλέπουμε τελείως τό γεγονός ὅτι ἐδῶ προϋποτίθεται «ἕνα μέρος τῶν κερδῶν τους» καί ἑπομένως γενικά ἕνα ἐμπορευματικό ἀπόθεμα, πού παρασταίνει κέρδος. Μά ὁ Ντεστύτ ἤθελε ἴσα-ἴσα νά μᾶς ἐξηγήσει ἀπό ποῦ προέρχεται αὐτό τό κέρδος. Ἡ χρηματική μάζα, ἡ

ἀπαραίτητη γιά νά κυκλοφορήσει αὐτό τό κέρδος, εἶναι ἐντελῶς δευτερεῦον ζήτημα. Ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων πού παρασταίνουν τό κέρδος φαίνεται νά προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ κεφαλαιοκράτες ὄχι μόνο πουλᾶνε ὁ ἕνας στόν ἄλλο αὐτή τή μάζα ἐμπορευμάτων, — πράγμα πού εἶναι κιόλας πολύ ὡραῖο καί βαθύ — ἀλλά ὅλοι πουλᾶνε ὁ ἕνας στόν ἄλλο πολύ ἀκριβά. Κι ἔτσι γνωρίζουμε τώρα μιά πηγή τοῦ πλουτισμοῦ τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Συνοψίζεται στό μυστικό τοῦ «ἐπιθεωρητῆ Μπράιζιγκ»*, ὅτι ἡ μεγάλη φτώχια προέρχεται ἀπό τή μεγάλη pauvreté [φτώχια].

2) Οἱ ἴδιοι κεφαλαιοκράτες πουλᾶνε ἀκόμα «στούς μισθωτούς ἐργάτες, τόσο σ' αὐτούς πού μισθώνουν οἱ ἴδιοι, ὅσο καί σέ κείνους πού μισθώνουν οἱ ἀργόσχολοι κεφαλαιοκράτες. Ἔτσι ἀπό τούς μισθωτούς αὐτούς ἐργάτες παίρνουν πίσω ὅλο τους τό μισθό, ἐκτός ἴσως ἀπό τίς μικροοικονομίες τους».

Ἡ ἐπαναροή στούς κεφαλαιοκράτες τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, μέ τή μορφή τοῦ ὁποίου οἱ κεφαλαιοκράτες ἔχουν προκαταβάλει τό μισθό στόν ἐργάτη, ἀποτελεῖ κατά τόν κύριο Ντεστύτ τή δεύτερη πηγή πλουτισμοῦ αὐτῶν τῶν κεφαλαιοκρατῶν.

Ἄν δηλαδή ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν πλήρωσε γιά μισθό στούς ἐργάτες λχ. 100 λίρ. στ., καί ἔπειτα οἱ ἴδιοι ἐργάτες ἀγοράζουν ἀπό τούς ἴδιους κεφαλαιοκράτες ἐμπόρευμα ἀξίας ἐπίσης 100 λιρ. στ., καί ἄν γιά τό λόγο αὐτό τό ποσό τῶν 100 λιρ. στ., πού οἱ κεφαλαιοκράτες προκατάβαλαν στούς ἐργάτες σάν ἀγοραστές ἐργατικῆς δύναμης, ἐπαναρέει σ' αὐτούς μέ τήν πούληση ἐμπορευμάτων 100 λιρ. στ. στούς ἐργάτες, θά πεῖ πώς χάρη σ' αὐτό *πλουτίζουν* οἱ κεφαλαιοκράτες. Φαίνεται πώς ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κοινοῦ λογικοῦ, χάρη σ' αὐτήν τή διαδικασία οἱ κεφαλαιοκράτες ξαναγίνονται κύριοι τῶν 100 λιρ. στ., πού εἶχαν πρίν ἀπό τή διαδικασία. Στήν ἀρχή τῆς διαδικασίας ἔχουν 100 λίρ. στ. σέ χρῆμα, μ' αὐτές τίς 100 λίρ. στ. ἀγόρασαν ἐργατική δύναμη. Γι' αὐτές τίς 100 λίρ. στ., ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε ὥς τώρα, ἡ ἀγορασμένη ἐργασία παράγει ἐμπορεύματα ἀξίας 100 λιρ. στ. Μέ τήν πούληση ἐμπορευμάτων 100 λιρ. στ. στούς ἐργάτες οἱ κεφαλαιοκράτες παίρνουν πίσω 100 λίρ. στ. χρῆμα. Ἔτσι οἱ κεφαλαιοκράτες ξανάχουν 100 λίρ. στ. χρῆμα, ἐνῶ οἱ ἐργάτες ἔχουν ἐμπόρευμα 100 λιρ. στ., πού τό παρήγαγαν οἱ ἴδιοι. Εἶναι δύσκολο νά κατανοηθεῖ πῶς μποροῦν νά πλουτίσουν ἐδῶ οἱ κεφαλαιοκράτες. Ἄν οἱ 100 λίρ. στ. χρῆμα δέν ἐπανέρεαν σ' αὐτούς, θάπρεπε, πρῶτο, νά πληρώσουν στούς ἐργάτες 100 λιρ. στ. χρῆμα γιά τήν ἐργασία τους καί, δεύτερο, νά τούς δόσουν δωρεάν τό προϊόν αὐτῆς τῆς ἐργασίας, δηλ. εἴδη κατανάλωσης 100 λιρ. στ. Ἑπομένως ἡ ἐπαναροή τοῦ χρήματος θά μποροῦσε τό πολύ-πολύ νά ἐξηγήσει, γιατί οἱ κεφαλαιοκράτες δέν ἔγιναν πιό φτωχοί μέ τήν πράξη αὐτή, σέ καμιά περίπτωση ὅμως γιατί ἔγιναν ἔτσι πλουσιότεροι.

* Πρόσωπο ἀπό ἕνα μυθιστόρημα τοῦ Φρίτς Ρώυτερ. *Σημ. Μετ.*

Ἕνα ἄλλο ζήτημα εἶναι, βέβαια, πῶς οἱ κεφαλαιοκράτες κατέχουν τίς 100 λίρ. στ. καί γιατί οἱ ἐργάτες, ἀντί νά παράγουν γιά δικό τους λογαριασμό ἐμπορεύματα, εἶναι ὑποχρεωμένοι ν' ἀνταλλάσσουν τήν ἐργατική τους δύναμη μ' αὐτές τίς 100 λίρ. στ. Μά αὐτό εἶναι κάτι πού γιά ἕναν στοχαστή τοῦ διαμετρήματος τοῦ Ντεστύτ εἶναι αὐτονόητο.

Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Ντεστύτ δέν εἶναι πέρα γιά πέρα εὐχαριστημένος μ' αὐτή τή λύση. Δέ μᾶς εἶχε πεῖ δά ὅτι πλουτίζει κανείς, ξοδεύοντας ἕνα χρηματικό ποσό 100 λιρ. στ. καί εἰσπράττοντας ἔπειτα πάλι ἕνα χρηματικό ποσό 100 λιρ. στ., δηλ. μέ τήν ἐπαναροή 100 λιρ. στ. σέ χρῆμα, πράγμα πού μᾶς δείχνει ἁπλῶς γιατί δέ χάνονται οἱ 100 λίρ. στ. Μᾶς εἶχε πεῖ πώς οἱ κεφαλαιοκράτες πλουτίζουν, «γιατί ὅλα ὅσα παράγουν τά πουλᾶνε πιό ἀκριβά ἀπ' ὅ,τι τούς κόστισε ἡ παραγωγή τους».

Ἑπομένως, πρέπει οἱ κεφαλαιοκράτες στίς συναλλαγές τους μέ τούς ἐργάτες νά πλουτίζουν καί ἀπό τό γεγονός ὅτι πουλᾶνε σ' αὐτούς πιό ἀκριβά. Θαυμάσια! «Πληρώνουν μισθό ἐργασίας . . . καί ὅλα αὐτά ἐπαναρέουν σ' αὐτούς μέ τίς δαπάνες ὅλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων πού τούς πληρώνουν γι' αὐτά» (γιά τά προϊόντα) «πιό ἀκριβά ἀπ' ὅ,τι κόστισαν σ' αὐτούς» (στούς κεφαλαιοκράτες) «χάρη σ' αὐτό τό μισθό ἐργασίας» (σελ. 240). Δηλαδή οἱ κεφαλαιοκράτες πληρώνουν 100 λίρ. στ. μισθό στούς ἐργάτες καί ἔπειτα πουλᾶνε στούς ἐργάτες τό ἴδιο τους τό προϊόν πρός 120 λίρ. στ., ἔτσι πού στούς κεφαλαιοκράτες δέν ἐπιστρέφουν μόνο οἱ 100 λίρ. στ., ἀλλά καί κερδίζουν 20 λίρ. στ. ἐπιπλέον; Αὐτό εἶναι ἀδύνατο. Οἱ ἐργάτες μποροῦν νά πληρώνουν μόνο μέ τό χρῆμα πού ἔχουν πάρει μέ μορφή μισθοῦ ἐργασίας. Ἄν πῆραν 100 λίρ. στ. μισθό ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες, μποροῦν ν' ἀγοράσουν μόνο μέ 100 λίρ. στ. καί ὄχι μέ 120 λίρ. στ. Ἄρα μ' αὐτό τόν τρόπο δέ θά γινόταν τίποτα. Ὑπάρχει ὅμως κι ἕνας ἄλλος δρόμος. Οἱ ἐργάτες ἀγοράζουν ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες ἐμπόρευμα μέ 100 λίρ. στ., παίρνουν ὅμως στήν πραγματικότητα ἐμπόρευμα ἀξίας μόνο 80 λιρ. στ. Ἔτσι τούς ἔχουν ὁπωσδήποτε ἐξαπατήσει κατά 20 λίρ. στ. Καί ὁ κεφαλαιοκράτης ἔχει ὁπωσδήποτε πλουτίσει κατά 20 λίρ. στ., ἐπειδή στήν πραγματικότητα ἔχει πληρώσει τήν ἐργατική δύναμη κατά 20% κάτω ἀπό τήν ἀξία της ἤ ἀπό πλάγιο δρόμο μείωσε τόν ὀνομαστικό μισθό ἐργασίας κατά 20%.

Ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν θά πετύχαινε τόν ἴδιο σκοπό, ἄν πλήρωνε ἐξαρχῆς στούς ἐργάτες μόνο 80 λίρ. στ. μισθό, κι ἄν ὕστερα ἔναντι αὐτῶν τῶν 80 λιρ. στ. σέ χρῆμα τούς προμήθευε στήν πραγματικότητα ἐμπορεύματα ἀξίας 80 λιρ. στ. Αὐτός φαίνεται νά εἶναι ὁ κανονικός δρόμος, — ἄν πάρουμε ὑπόψη ὅλη τήν τάξη — ἐπειδή ἀκόμα καί κατά τόν ἴδιο τόν κύριο Ντεστύτ ἡ ἐργατική τάξη πρέπει νά παίρνει «ἀρκετό μισθό» (σελ. 219), ἐπειδή ὁ μισθός αὐτός πρέπει νά ἐπαρκεῖ τουλάχιστο γιά νά συντηρεῖται στή ζωή καί νά διατηρεῖ τήν ἱκανότητά της νά ἐργάζεται, «γιά ν' ἀποχτᾶ τά ἀπαραίτητα μέσα συντήρησης» (σελ. 180). Ἄν οἱ ἐργάτες δέν παίρνουν αὐτούς τούς ἐπαρ-

κεῖς μισθούς, αὐτό θά σήμαινε, κατά τόν ἴδιο τόν Ντεστύτ, «τό θάνατο τῆς βιομηχανίας» (σελ. 208), δηλ. ἀπ' ὅ,τι φαίνεται δέν πρόκειται γιά μέσο πλουτισμοῦ τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ὅποιο ὅμως κι ἄν εἶναι τό ὕψος τῶν μισθῶν, πού ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν πληρώνει στήν ἐργατική τάξη, οἱ μισθοί αὐτοί ἔχουν ὡστόσο μιά καθορισμένη ἀξία, λχ. 80 λιρ. στ. Ἄν λοιπόν ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν πληρώνει στούς ἐργάτες 80 λίρ. στ., τότε ἔναντι αὐτῶν τῶν 80 λιρ. στ. πρέπει νά τούς προμηθεύσει ἐμπορεύματα ἀξίας 80 λιρ. στ., καί γιαυτό ἡ ἐπαναροή τῶν 80 λιρ. στ. δέν τούς πλουτίζει. Ἄν τούς πληρώνει σέ χρῆμα 100 λίρ. στ. καί τούς πουλάει ἔναντι 100 λιρ. στ. ἐμπορεύματα ἀξίας 80 λιρ. στ., τότε τούς πληρώνει σέ χρῆμα 25% περισσότερα ἀπό τόν κανονικό τους μισθό, καί σέ ἀντιστάθμισμα τούς προμηθεύει 25% λιγότερα ἐμπορεύματα.

Μ' ἄλλα λόγια: τό ἀπόθεμα, ἀπό τό ὁποῖο ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἀντλεῖ γενικά τό κέρδος της, θά σχηματιζόταν μέ κρατήσεις ἀπό τόν κανονικό μισθό ἐργασίας, μέ πληρωμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης κάτω ἀπό τήν ἀξία της, δηλ. κάτω ἀπό τήν ἀξία τῶν μέσων συντήρησης πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν κανονική ἀναπαραγωγή τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν. Ἄν πληρωνόταν λοιπόν ὁ κανονικός μισθός ἐργασίας, πράγμα πού κατά τόν Ντεστύτ πρέπει νά γίνεται, δέ θά ὑπῆρχε ἀπόθεμα γιά κέρδος οὔτε γιά τούς βιομήχανους, οὔτε γιά τούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες.

Ἑπομένως, ὁ κύριος Ντεστύτ θάπρεπε ὅλο τό μυστικό τοῦ τρόπου, πῶς πλουτίζει ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, νά τό συνοψίσει σέ τοῦτο: μέ κρατήσεις ἀπό τό μισθό ἐργασίας. Στήν περίπτωση αὐτή δέν ὑπάρχουν τά ἄλλα ἀποθέματα τῆς ὑπεραξίας, γιά τά ὁποῖα μιλάει στά σημεῖα 1 καί 3.

Ἑπομένως, σ' ὅλες τίς χῶρες, ὅπου ὁ βασικός μισθός τῶν ἐργατῶν ἔχει περιοριστεῖ στήν ἀξία τῶν μέσων κατανάλωσης, τῶν ἀπαραίτητων γιά τή συντήρησή τους σάν τάξης, δέ θά ὑπῆρχε οὔτε ἀπόθεμα κατανάλωσης, οὔτε ἀπόθεμα συσσώρευσης γιά τούς κεφαλαιοκράτες, ἄρα δέ θά ὑπῆρχε οὔτε ἀπόθεμα συντήρησης τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, συνεπῶς δέ θά ὑπῆρχε οὔτε τάξη κεφαλαιοκρατῶν. Καί μάλιστα, κατά τόν Ντεστύτ, αὐτό θά συνέβαινε σ' ὅλες τίς πλούσιες ἀναπτυγμένες χῶρες μέ παλιό πολιτισμό, γιατί ἐδῶ, «στίς δικές μας, ἀπό παλιά ριζωμένες, κοινωνίες, τό ἀπόθεμα ἀπό τό ὁποῖο καλύπτεται ὁ μισθός εἶναι ... ἕνα σχεδόν σταθερό μέγεθος» (σελ. 202).

Ἐπίσης καί ὅταν οἱ κεφαλαιοκράτες περικόπτουν τό μισθό, ὁ πλουτισμός τῶν κεφαλαιοκρατῶν δέν προέρχεται ἀπό τό ὅτι πληρώνουν πρῶτα τόν ἐργάτη 100 λίρ. στ. σέ χρῆμα καί ὕστερα τοῦ δίνουν 80 λίρ. στ. σέ ἐμπορεύματα γι' αὐτές τίς 100 λίρ. στ., — δηλ. κυκλοφοροῦν στήν πραγματικότητα 80 λίρ. στ. ἐμπορεύματα μέ τό κατά 25% μεγαλύτερο χρηματικό ποσό τῶν 100 λιρ. στ. — ἀλλά προέρχεται ἀπό τό ὅτι ὁ κεφαλαιοκράτης ἰδιοποιεῖται ἀπό τό προϊόν τοῦ ἐργάτη ἐκτός ἀπό τήν ὑπεραξία — ἀπό τό μέρος τοῦ προϊόντος πού ἀντιπροσωπεύει τήν ὑπεραξία — καί ἄλλα 25% ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος

πού θάπρεπε νά περιέλθει στόν ἐργάτη μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Μέ τόν παράλογο τρόπο, πού ὁ Ντεστύτ ἀντιλαμβάνεται τό πράγμα, ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν δέ θά κέρδιζε ἀπολύτως τίποτα. Πληρώνει 100 λίρ. στ. γιά μισθό ἐργασίας καί ἐπιστρέφει στόν ἐργάτη γι' αὐτές τίς 100 λίρ. στ. ἀπό τό δικό του προϊόν ἐμπορεύματα ἀξίας 80 λιρ. στ. Στήν ἑπόμενη πράξη ὅμως πρέπει γιά τήν ἴδια διαδικασία νά προκαταβάλει πάλι 100 λίρ. στ. Ἔτσι δημιουργεῖ ἁπλῶς στόν ἑαυτό της τήν ἀνώφελη εὐχαρίστηση νά προκαταβάλει 100 λίρ. στ. χρῆμα καί ἔναντι αὐτῶν νά δίνει ἐμπορεύματα 80 λιρ. στ. Δηλαδή προκαταβάλλει διαρκῶς ἀνώφελα ἕνα κατά 25% μεγαλύτερο χρηματικό κεφάλαιο γιά τήν κυκλοφορία τοῦ μεταβλητοῦ της κεφαλαίου, πράγμα πού ἀποτελεῖ μιά πολύ ἰδιόμορφη μέθοδο πλουτισμοῦ.

3) Ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν πουλάει, τέλος, «στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες, πού τήν πληρώνουν μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ εἰσοδήματός τους πού δέν τόχουν ἀκόμα δόσει στούς μισθωτούς ἐργάτες πού ἀπασχολοῦν ἄμεσα· ἔτσι πού ὅλη ἡ πρόσοδος πού πληρώνει κάθε χρόνο σ' αὐτούς» (στούς ἀργόσχολους) «ἐπαναρέει σ' αὐτήν ἀπό τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο δρόμο».

Εἴδαμε προηγούμενα πώς οἱ βιομήχανοι κεφαλαιοκράτες «πληρώνουν μέ ἕνα μέρος τῶν κερδῶν τους ὅλα ὅσα μπαίνουν στήν κατανάλωσή τους γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τους». Ἄς ὑποθέσουμε λοιπόν πώς τά κέρδη τους = 200 λίρ. στ. Τίς 100 λίρ. στ. τίς ξοδεύουν λχ. γιά τήν ἀτομική τους κατανάλωση. Οἱ ἄλλες μισές ὅμως = 100 λίρ. στ. δέν ἀνήκουν σ' αὐτούς, ἀλλά στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες, δηλ. σ' αὐτούς πού παίρνουν τή γαιοπρόσοδο, καί στούς κεφαλαιοκράτες πού δανείζουν μέ τόκο. Πρέπει λοιπόν νά πληρώσουν σ' αὐτή τήν παρέα 100 λίρ. στ. Ἄς ὑποθέσουμε πώς ἀπό τό χρῆμα αὐτό οἱ ἀργόσχολοι κεφαλαιοκράτες χρειάζονται 80 λίρ. στ. γιά τή δική τους κατανάλωση καί 20 λίρ. στ. γιά τή μίσθωση ὑπηρετῶν κλπ. Ἀγοράζουν λοιπόν μέ τίς 80 λίρ. στ. εἴδη κατανάλωσης ἀπό τούς βιομήχανους κεφαλαιοκράτες. Ἔτσι, ἐνῶ ἀπομακρύνεται ἀπό τούς τελευταίους προϊόν 80 λίρ. στ., ἐπαναρέουν σ' αὐτούς 80 λίρ. στ. σέ χρῆμα ἤ τά $^{4}/_{5}$ τῶν 100 λιρ. στ. πού ἔχουν πληρώσει στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες μέ τήν ὀνομασία γαιοπρόσοδος, τόκος κλπ. Ἔπειτα ἡ τάξη τῶν ὑπηρετῶν, οἱ ἄμεσοι μισθωτοί ἐργάτες τῶν ἀργόσχολων κεφαλαιοκρατῶν, πῆραν ἀπό τ' ἀφεντικά τους 20 λίρ. στ. Μέ τό χρῆμα αὐτό ἀγοράζουν ἐπίσης εἴδη κατανάλωσης 20 λιρ. στ. ἀπό τούς βιομήχανους κεφαλαιοκράτες. Ἔτσι, ἐνῶ ἀπομακρύνεται ἀπό τούς τελευταίους προϊόν 20 λιρ. στ., ἐπαναρέουν σ' αὐτούς 20 λίρ. στ. σέ χρῆμα ἤ τό τελευταῖο πέμπτο τῶν 100 λιρ. στ. πού ἔχουν πληρώσει στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες σάν πρόσοδο, τόκο κλπ.

Στό τέλος τῆς συναλλαγῆς ἔχουν ἐπιστρέψει στούς βιομήχανους κεφαλαιοκράτες οἱ 100 λίρ. στ. χρῆμα, πού εἶχαν παραχωρήσει στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες γιά τήν πληρωμή γαιοπροσόδου, τόκων κλπ., ἐνῶ τό μισό ὑπερπροϊόν τους, = 100 λιρ. στ., ἔχει περάσει ἀπό

τά δικά τους χέρια στό απόθεμα κατανάλωσης τῶν ἀργόσχολων κεφαλαιοκρατῶν.

Γιά τό ζήτημα λοιπόν πού πρόκειται ἐδῶ εἶναι ὁλοφάνερα τελείως περιττό νά πάρουμε ὑπόψη τήν κατανομή τῶν 100 λιρ. στ. ἀνάμεσα στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες καί στούς ἄμεσους μισθωτούς ἐργάτες τους. Τό πράγμα εἶναι ἁπλό: Οἱ πρόσοδοί τους, οἱ τόκοι τους, κοντολογῆς, τό μερτικό πού παίρνουν ἀπό τήν ὑπεραξία = 200 λίρ. στ., τούς τό πληρώνουν οἱ βιομήχανοι κεφαλαιοκράτες σέ χρῆμα μέ τίς 100 λίρ. στ. Μ' αὐτές τίς 100 λίρ. στ. οἱ ἀργόσχολοι κεφαλαιοκράτες ἀγοράζουν ἄμεσα ἤ ἔμμεσα εἴδη κατανάλωσης ἀπό τούς βιομήχανους κεφαλαιοκράτες. Ἄρα, τούς ἐπιστρέφουν τίς 100 λίρ. στ. καί παίρνουν ἀπ' αὐτούς εἴδη κατανάλωσης 100 λιρ. στ.

Ἔτσι συντελέστηκε ἡ ἐπαναροή τῶν 100 λιρ. στ. σέ χρῆμα, πού οἱ βιομήχανοι κεφαλαιοκράτες πλήρωσαν στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες. Μήπως αὐτή ἡ ἐπαναροή χρήματος εἶναι — ὅπως ὀνειρεύεται ὁ Ντεστύτ — ἕνα μέσο πλουτισμοῦ γιά τούς βιομήχανους κεφαλαιοκράτες; Πρίν ἀπό τή συναλλαγή εἶχανε ἕνα ποσό ἀξίας 200 λιρ. στ., τίς 100 λίρ. στ. σέ χρῆμα καί τίς 100 σέ εἴδη κατανάλωσης. Ὕστερα ἀπό τή συναλλαγή ἔχουν μόνο τό μισό ἀρχικό ποσό ἀξίας. Ἔχουν πάλι τίς 100 λίρ. στ. σέ χρῆμα, ὅμως χάσανε τίς 100 λίρ. στ. σέ εἴδη κατανάλωσης, πού πέρασαν στά χέρια τῶν ἀργόσχολων κεφαλαιοκρατῶν. Ἔγιναν δηλ. κατά 100 λίρ. στ. φτωχότεροι, ἀντί νά γίνουν κατά 100 λίρ. στ. πλουσιότεροι. Ἄν, ἀντί ν' ἀκολουθήσουν αὐτό τόν ἔμμεσο δρόμο, ἀντί δηλ. νά πληρώσουν πρῶτα 100 λίρ. στ. σέ χρῆμα καί ἔπειτα αὐτές τίς 100 λίρ. στ. νά τίς ξαναεισπράξουν σάν πληρωμή εἰδῶν κατανάλωσης ἀξίας 100 λιρ. στ., πλήρωναν ἄμεσα τήν πρόσοδο, τόν τόκο κλπ. μέ τή φυσική μορφή τοῦ προϊόντος τους, δέ θά ἐπανέρεαν σ' αὐτούς ἀπό τήν κυκλοφορία 100 λίρ. στ., γιατί δέ θἆχαν ρίξει σ' αὐτήν 100 λίρ. στ. Ἄν ἀκολουθοῦσαν τό δρόμο τῆς πληρωμῆς σέ εἶδος, ἡ ὑπόθεση θά παρουσιαζόταν ἁπλούστατα ἔτσι: ἀπό τό ὑπερπροϊόν ἀξίας 200 λιρ. στ. θά κρατοῦσαν τό μισό γιά τόν ἑαυτό τους καί τό ἄλλο μισό θά τόδιναν στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες, χωρίς νά εἰσπράξουν ἔναντι κανένα ἰσοδύναμο. Ἀκόμα καί ὁ Ντεστύτ δέ θά μποροῦσε νά μπεῖ στόν πειρασμό νά διακηρύξει πώς πρόκειται ἐδῶ γιά μέσο πλουτισμοῦ.

Ἡ γῆ καί τό κεφάλαιο, πού δανείστηκαν οἱ βιομήχανοι κεφαλαιοκράτες ἀπό τούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες καί γιά τά ὁποῖα πρέπει νά τούς πληρώσουν ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας μέ μορφή γαιοπροσόδου, τόκου κλπ., ἦταν φυσικά γι' αὐτούς ἐπικερδῆ, γιατί ἀποτελοῦσαν ἕναν ἀπό τούς ὅρους τῆς παραγωγῆς τόσο τοῦ προϊόντος γενικά, ὅσο καί τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ προϊόντος, πού ἀποτελεῖ ὑπερπροϊόν ἤ πού ἀντιπροσωπεύει τήν ὑπεραξία. Τό κέρδος αὐτό προκύπτει ἀπό τή χρησιμοποίηση τῆς δανεισμένης γῆς ἤ τοῦ δανεισμένου κεφαλαίου, ὄχι ὅμως ἀπό τήν τιμή πού πληρώνεται γι' αὐτά. Ἡ τιμή αὐτή ἀποτελεῖ μάλλον ἀφαίρεση ἀπό τό κέρδος. Διαφορετικά θάπρεπε νά ὑποστηρίξουμε τήν ἄποψη πώς οἱ βιομήχανοι κεφαλαιοκράτες δέ

θά γινόταν πλουσιότεροι, ἀλλά φτωχότεροι, ἄν μποροῦσαν νά κρατήσουν γιά τόν ἑαυτό τους τό ἄλλο μισό τῆς ὑπεραξίας ἀντί νά τό δόσουν. Σ' αὐτήν ὅμως τή σύγχυση φτάνουμε ὅταν ἀνακατεύουμε φαινόμενα κυκλοφορίας, λχ. τήν ἐπαναροή τοῦ χρήματος, μέ τήν κατανομή τοῦ προϊόντος, πού αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά φαινόμενα κυκλοφορίας κάνουν ἁπλῶς δυνατή τήν πραγματοποίησή της.

Καί ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Ντεστύτ εἶναι τόσο πονηρός, πού παρατηρεῖ: «Ἀπό ποῦ προέρχονται τά εἰσοδήματα αὐτῶν τῶν ἀργόσχολων ἀνθρώπων; Δέν προέρχονται ἄραγε ἀπό τήν πρόσοδο πού τούς πληρώνουν ἀπό τό κέρδος τους ἐκεῖνοι πού βάζουν καί ἐργάζονται τά κεφάλαιά τους, δηλ. ἐκεῖνοι πού μέ τό ἀπόθεμα τῶν ἀργόσχολων μισθώνουν ἐργασία πού παράγει περισσότερα ἀπ' ὅ,τι κοστίζει, μέ δυό λόγια οἱ βιομήχανοι; Ἄρα σ' αὐτούς πρέπει ν' ἀνατρέχει κανείς πάντα, γιά νά βρίσκει τήν πηγή κάθε πλούτου. Αὐτοί εἶναι πού στήν πραγματικότητα διατρέφουν τούς μισθωτούς ἐργάτες πού ἀπασχολοῦν οἱ πρῶτοι» (σελ. 246).

Ἔτσι ἡ πληρωμή αὐτῆς τῆς προσόδου κλπ. ἀποτελεῖ τώρα ἀφαίρεση ἀπό τό κέρδος τῶν βιομηχάνων. Προηγούμενα ἦταν μέσο πλουτισμοῦ γι' αὐτούς.

Ὅμως στόν Ντεστύτ μας ἔμεινε μιά παρηγοριά. Αὐτοί οἱ καλοί βιομήχανοι φέρονται στούς ἀργόσχολους κεφαλαιοκράτες ὅπως εἶχαν φερθεῖ μεταξύ τους καί πρός τούς ἐργάτες. Τούς πουλᾶνε ὅλα τά ἐμπορεύματα πιό ἀκριβά, λχ. κατά 20%. Ἐδῶ ὅμως εἶναι δυνατές δυό περιπτώσεις. Ἐκτός ἀπό τίς 100 λίρ. στ. πού παίρνουν κάθε χρόνο ἀπό τούς βιομήχανους, οἱ ἀργόσχολοι μπορεῖ νά ἔχουν ἤ καί νά μήν ἔχουν κι ἄλλα χρηματικά μέσα. Στήν πρώτη περίπτωση οἱ βιομήχανοι τούς πουλᾶνε ἐμπόρευμα ἀξίας 100 λίρ. στ. σέ τιμή λχ. 120 λιρ. στ. Ἔτσι κατά τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματός τους ὄχι μόνο ἐπαναρέουν σ' αὐτούς οἱ 100 λίρ. στ. πού πληρώσανε στούς ἀργόσχολους, ἀλλά περιέρχονται σ' αὐτούς καί ἄλλες 20 λίρ. στ., πού ἀποτελοῦν πραγματικά γι' αὐτούς νέα ἀξία. Πῶς παρουσιάζεται τώρα ὁ λογαριασμός; Δόσαν δωρεάν ἐμπόρευμα 100 λίρ. στ., γιατί οἱ 100 λίρ. στ. χρῆμα, μέ τό ὁποῖο πληρώθηκε ἐνμέρει τό ἐμπόρευμά τους, ἦταν δικό τους χρῆμα. Ἔτσι τό δικό τους ἐμπόρευμα πληρώθηκε μέ δικό τους χρῆμα. Ἄρα, 100 λίρ. στ. ζημιά. Μά ἐκτός ἀπ' αὐτό πῆραν 20 λίρ. στ. σάν πλεόνασμα τῆς τιμῆς πάνω ἀπό τήν ἀξία. Ἄρα, 20 λίρ. στ. κέρδος· ἄν σ' αὐτό προσθέσουμε τίς 100 λίρ. στ. ζημιά, ἔχουμε 80 λίρ. στ. ζημιά, δηλ. τό ἀποτέλεσμα δέν εἶναι ποτέ σύν, ἀλλά παραμένει πάντα πλήν. Ἡ ἐξαπάτηση τῶν ἀργόσχολων μείωσε τή ζημιά τῶν βιομηχάνων, ὅμως αὐτό δέ θά πεῖ πώς ἡ ἀπώλεια πλούτου μετατράπηκε γι' αὐτούς σέ μέσο πλουτισμοῦ. Αὐτή ὅμως ἡ μέθοδος δέν μπορεῖ νά συνεχιστεῖ πολύν καιρό, γιατί εἶναι ἀδύνατο οἱ ἀργόσχολοι νά μποροῦν νά πληρώνουν κάθε χρόνο 120 λίρ. στ., ὅταν κάθε χρόνο εἰσπράττουν μόνο 100 λίρ. στ. χρῆμα.

Καί τώρα ἡ ἄλλη μέθοδος: οἱ βιομήχανοι πουλᾶνε ἐμπορεύματα ἀξίας 80 λιρ. στ. πρός 100 λίρ. στ. σέ χρῆμα, πού τίς εἶχαν πληρώσει

στούς ἀργόσχολους. Στήν περίπτωση αὐτή ἐξακολουθοῦν νά δίνουν πάλι, ὅπως καί προηγούμενα, 80 λίρ. στ. δωρεάν μέ τή μορφή προσόδου, τόκου κλπ. Μέ τήν ἐξαπάτηση αὐτή μείωσαν τό φόρο πού πληρώνουν στούς ἀργόσχολους, ὁ φόρος ὅμως ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει, ὅπως καί προηγούμενα, καί, σύμφωνα μέ τήν ἴδια ἐκείνη θεωρία, πού λέει πώς οἱ τιμές ἐξαρτιοῦνται ἀπό τήν καλή θέληση τῶν πουλητῶν, οἱ ἀργόσχολοι εἶναι σέ θέση νά ζητᾶνε στό μέλλον γιά τή γῆ καί τό κεφάλαιό τους 120 λίρ. στ. γαιοπρόσοδο, τόκο κλπ., ἀντί 100 πού ζητοῦσαν ὥς τώρα.

Αὐτή ἡ λαμπρή ἀνάλυση εἶναι πέρα γιά πέρα ἀντάξια τοῦ ἐμβριθοῦς στοχαστῆ, πού, ἀπό τή μιά μεριά, ἀντιγράφει τόν Α. Σμίθ, ὁ ὁποῖος λέει πώς «ἡ ἐργασία εἶναι ἡ πηγή κάθε πλούτου» (σελ. 242), πώς οἱ βιομήχανοι κεφαλαιοκράτες «χρησιμοποιοῦν τό κεφάλαιό τους γιά νά πληρώσουν ἐργασία, πού τό ἀναπαράγει μέ κέρδος» (σελ. 246), καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, βγάζει τό συμπέρασμα πώς αὐτοί οἱ βιομήχανοι κεφαλαιοκράτες «διατρέφουν ὅλους τούς ἄλλους ἀνθρώπους, πώς εἶναι οἱ μόνοι πού αὐξάνουν τό δημόσιο πλοῦτο καί πώς δημιουργοῦν ὅλα μας τά μέσα ἀπόλαυσης» (σελ. 242), πώς δέ διατρέφουν οἱ ἐργάτες τούς κεφαλαιοκράτες, ἀλλά οἱ κεφαλαιοκράτες τούς ἐργάτες, καί μάλιστα γιά τό λαμπρό λόγο ὅτι τό χρῆμα, μέ τό ὁποῖο πληρώνονται οἱ ἐργάτες, δέ μένει στά χέρια τους, ἀλλά ἐπιστρέφει διαρκῶς στούς κεφαλαιοκράτες σάν πληρωμή τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγουν οἱ ἐργάτες. «Παίρνουν μόνο μέ τό ἕνα χέρι καί δίνουν μέ τό ἄλλο πίσω. Ἑπομένως, ἡ κατανάλωσή τους πρέπει νά θεωρηθεῖ πώς παράγεται ἀπό ἐκείνους πού τούς μισθώνουν» (235).

Ὕστερα ἀπ' αὐτή τήν ὁλοκληρωμένη περιγραφή τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς καί κατανάλωσης, ὅπως γίνεται χάρη στή μεσολάβηση τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας, ὁ Ντεστύτ συνεχίζει: «Νά τί ὁλοκληρώνει αὐτό τό ἀεικίνητο τοῦ πλούτου, μιά κίνηση, πού παρόλο ὅτι τήν κατανόησαν ἄσχημα» (mal connu — σίγουρα!) «τήν ὀνόμασαν μέ τό δίκιο τους κυκλοφορία· γιατί εἶναι πραγματικά κυκλική καί ἐπανέρχεται ὁλοένα στήν ἀφετηρία της. Τό σημεῖο αὐτό εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου συντελεῖται ἡ παραγωγή» (σελ. 239, 240).

Ὁ Ντεστύτ, that very distinguished writer, membre de l'Institut de France et de la Société Philosophique de Philadelphie [αὐτός ὁ πολύ διακεκριμένος συγγραφέας, μέλος τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Γαλλίας καί τῆς Φιλοσοφικῆς Ἑταιρίας τῆς Φιλαδέλφειας], καί πράγματι ὥς ἕνα βαθμό φωστήρας ἀνάμεσα στούς χυδαίους οἰκονομολόγους, καλεῖ τελικά τόν ἀναγνώστη νά θαυμάσει τή θαυμαστή σαφήνεια, μέ τήν ὁποία ἔχει περιγράψει τήν πορεία τοῦ κοινωνικοῦ προτσές νά θαυμάσει τό ἄπλετο φῶς, πού ἔριξε πάνω στό ἀντικείμενο, καί εἶναι μάλιστα ἀρκετά καταδεχτικός καί γνωστοποιεῖ στόν ἀναγνώστη ἀπό ποῦ προέρχεται ὅλο αὐτό τό φῶς. Τό κομμάτι αὐτό πρέπει νά τό δόσουμε στό πρωτότυπό του:

„On remarquera, j'espère, combien cette manière de considérer la consommation de nos richesses est concordante avec tout ce que nous avons dit à propos de leur production et de leur distribution, et en même temps *quelle clarté elle répand sur toute la marche de la société.* D'où viennent cet accord et cette *lucidité?* De ce que nous avons rencontré la vérité. Cela rappelle l'effet de ces miroirs où les objets se peignent nettement et dans leurs justes proportions, quand on est placé dans leur vrai point de vue, et où tout paraît confus et désuni, quand on en est trop près ou trop loin" (σελ. 242, 243)*.

Voilà le crétinisme bourgeois dans toute sa béatitude! [Νά την ἡ ἀστική ἠλιθιότητα σ' ὅλη της τή μακαριότητα!]

* «Ἐλπίζω πώς θά προσέξουν, πόσο ὁ τρόπος αὐτός ἐξέτασης πῶς καταναλώνονται τά πλούτη μας συμφωνεῖ μέ ὅλα ὅσα ἔχουμε πεῖ ἀπ' ἀφορμή τήν παραγωγή καί τή διανομή τους, καί ταυτόχρονα πόσο φῶς ρίχνει πάνω σ' ὅλη τήν πορεία τῆς κοινωνίας. Ἀπό ποῦ ἔρχεται αὐτή ἡ ἁρμονία καί σαφήνεια; Ἀπό τό γεγονός ὅτι βρήκαμε τήν ἀλήθεια. Αὐτό μᾶς θυμίζει τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν καθρεφτῶν ἐκείνων ὅπου τά ἀντικείμενα διαγράφονται καθαρά καί στίς ὀρθές τους ἀναλογίες, μόνο ὅταν στέκει κανείς στή σωστή θέση, καί ὅπου ὅλα φαίνονται συγκεχυμένα καί ἀποσπασμένα, ὅταν στέκει κανείς πολύ κοντά ἤ πολύ μακριά». *Σύντ.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΠΡΩΤΟ[57]

ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

Στό Βιβλίο Ι δείξαμε πῶς συντελεῖται ἡ συσσώρευση γιά τόν μεμονωμένο κεφαλαιοκράτη. Μέ τή χρηματοποίηση τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου χρηματοποιεῖται καί τό ὑπερπροϊόν, πού ἀντιπροσωπεύει τήν ὑπεραξία. Αὐτή τήν ὑπεραξία, τή μεταμορφωμένη μ' αὐτό τόν τρόπο σέ χρῆμα, ὁ κεφαλαιοκράτης τήν ξαναμετατρέπει σέ συμπληρωματικά φυσικά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ του κεφαλαίου. Στήν ἑπόμενη κύκληση τῆς παραγωγῆς τό αὐξημένο κεφάλαιο ἀποδίδει αὐξημένο προϊόν. Ὅ,τι ὅμως γίνεται μέ τό ἀτομικό κεφάλαιο πρέπει νά ἐμφανίζεται καί στή συνολική χρονιάτικη ἀναπαραγωγή, ἔτσι ἀκριβῶς, ὅπως τό εἴδαμε κατά τήν ἐξέταση τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς, ὅπου — προκειμένου γιά τό ἀτομικό κεφάλαιο — τό βαθμιαῖο κατακάθισμα τῶν καταναλωμένων πάγιων συστατικῶν μερῶν του σέ χρῆμα, πού ἀποθησαυρίζεται, βρίσκει τήν ἔκφρασή του καί στή χρονιάτικη κοινωνική ἀναπαραγωγή.

Ἄν ἕνα ἀτομικό κεφάλαιο $= 400_c + 100_v$, καί ἡ χρονιάτικη ὑπεραξία $= 100$, τότε τό ἐμπορευματικό προϊόν $= 400_c + 100_v + 100_v$. Αὐτές οἱ 600 μετατρέπονται σέ χρῆμα. Ἀπ' αὐτό τό χρῆμα οἱ 400_c ξαναμετατρέπονται στή φυσική μορφή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, οἱ 100_v σέ ἐργατική δύναμη καί, σέ περίπτωση συσσώρευσης ὅλης τῆς ὑπεραξίας, ἐκτός ἀπ' αὐτές μετατρέπονται σέ πρόσθετο σταθερό κεφάλαιο καί οἱ 100_v, μέ τή μετατροπή τους σέ φυσικά στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Σ' αὐτή τήν περίπτωση προϋποτίθεται: 1) πώς μέ τούς ὑπάρχοντες τεχνικούς ὅρους αὐτό τό ποσό ἐπαρκεῖ εἴτε γιά τήν ἐπέκταση τοῦ λειτουργοῦντος σταθεροῦ κεφαλαίου, εἴτε καί γιά τήν ἵδρυση νέας βιομηχανικῆς ἐπιχείρησης. Μπορεῖ ὅμως ἡ μετατροπή ὑπεραξίας σέ χρῆμα καί ἡ ἀποθησαύριση αὐτοῦ τοῦ χρήματος νά χρειαστεῖ νά γίνει γιά πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, προτοῦ μπορέσει νά συντελεστεῖ αὐτό τό προτσές, ἄρα προτοῦ μπορέσει νά γίνει πραγματική συσσώρευση, διεύρυνση τῆς παραγωγῆς. 2) Ὑποθέτουμε πώς στήν πραγματικότητα ἔχει κιόλας ἀπό πρωτήτερα συντελεστεῖ παραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα· ἐπειδή, γιά νά μπορέσει κανείς νά μετατρέψει τό χρῆμα (τή θησαυρισμένη σέ χρῆμα ὑπεραξία) σέ στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πρέπει αὐτά τά στοιχεῖα νά μπορεῖ νά τ' ἀγοράζει σάν

57 Ἀπό δῶ ὥς τό τέλος ἀπό τό χειρόγραφο VIII.

ἐμπορεύματα στήν ἀγορά· καί εἶναι ἐδῶ ἐντελῶς ἀδιάφορο ἄν δέν ἀγοράζονται σάν ἕτοιμα ἐμπορεύματα, ἀλλά ἑτοιμάζονται ἐπί παραγγελία. Θά πληρωθοῦν μόνον ἅμα ἑτοιμαστοῦν καί πάντως μόνον ἅμα, σέ σχέση μ' αὐτά, θάχει συντελεστεῖ μιά πραγματική ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα, μιά ἐπέκταση τῆς κανονικῆς ὥς τότε παραγωγῆς. Θάπρεπε νά ὑπάρχουν δυνάμει, δηλαδή στά στοιχεῖα τους, ἐπειδή, γιά νά γίνει πράγματι ἡ παραγωγή τους, χρειαζόταν μόνο ἡ ὤθηση τῆς παραγγελίας, δηλαδή ἡ ἀγορά τοῦ ἐμπορεύματος πρίν ἀπό τήν ὕπαρξή του καί ἡ προκαταβολική του πούληση. Στήν περίπτωση αὐτή τό χρῆμα στή μιά πλευρά προκαλεῖ τή διευρυμένη ἀναπαραγωγή στήν ἄλλη πλευρά, ἐπειδή ἡ δυνατότητά της ὑπάρχει καί *χωρίς* τό χρῆμα, γιατί τό χρῆμα αὐτό καθαυτό δέν ἀποτελεῖ στοιχεῖο τῆς πραγματικῆς ἀναπαραγωγῆς.

Ἄν λχ. ὁ κεφαλαιοκράτης *A* μέσα σ' ἕνα ἤ καί σέ περισσότερα χρόνια πουλάει τίς ποσότητες τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος πού παρήγαγε λίγο-λίγο, μετατρέπει ἔτσι λίγο-λίγο σέ χρῆμα καί τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἐμπορευματικοῦ προϊόντος, πού εἶναι φορέας τῆς ὑπεραξίας, — τό ὑπερπροϊόν — δηλαδή μετατρέπει σέ χρῆμα τήν ἴδια τήν ὑπεραξία πού παρήγαγε μέ μορφή ἐμπορεύματος, ἀποταμιεύει σιγά-σιγά τό χρῆμα αὐτό, καί σχηματίζεται ἔτσι νέο δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο· δυνάμει, λόγω τῆς ἱκανότητας καί τοῦ προορισμοῦ του νά μετατρέπεται σέ στοιχεῖα τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὁ κεφαλαιοκράτης κάνει μόνο ἁπλό ἀποθησαυρισμό, πού δέν ἀποτελεῖ στοιχεῖο τῆς πραγματικῆς ἀναπαραγωγῆς. Στήν ἀρχή ἡ δράση του ἐδῶ συνίσταται μόνο στό ὅτι ἀποσύρει λίγο-λίγο κυκλοφοροῦν χρῆμα ἀπό τήν κυκλοφορία, ὁπότε δέν ἀποκλείεται φυσικά τό ἴδιο αὐτό κυκλοφοροῦν χρῆμα, πού τό μανταλώνει ἔτσι, ν' ἀποτελοῦσε, προτοῦ μπεῖ στήν κυκλοφορία, μέρος κάποιου ἄλλου θησαυροῦ. Κι αὐτός ὁ θησαυρός τοῦ κεφαλαιοκράτη *A*, πού ἀποτελεῖ δυνάμει νέο χρηματικό κεφάλαιο, δέν εἶναι συμπληρωματικός κοινωνικός πλοῦτος, ὅπως δέ θάταν ἄν εἶχε ξοδευτεῖ σέ εἴδη κατανάλωσης. Χρῆμα ὅμως, πού ἀποσύρθηκε ἀπό τήν κυκλοφορία, ἄρα πού πρωτήτερα βρισκόταν μέσα σ' αὐτήν, μπορεῖ προηγούμενα κιόλας νᾶταν ἀποθηκευμένο σάν συστατικό θησαυροῦ ἤ νᾶταν χρηματική μορφή μεροκάματου, νᾶχε χρηματοποιήσει μέσα παραγωγῆς ἤ ἄλλα ἐμπορεύματα, νᾶχε κυκλοφορήσει σταθερά μέρη κεφαλαίου ἤ εἰσόδημα ἑνός κεφαλαιοκράτη. Δέν ἀποτελεῖ νέο πλοῦτο, ὅπως καί τό χρῆμα, ἐξεταζόμενο ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἁπλῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας, εἶναι φορέας μόνο τῆς πραγματικῆς του ἀξίας καί δέν ἀντιπροσωπεύει δεκαπλάσια ἀξία, ἐπειδή περιστράφηκε δέκα φορές μέσα σέ μιά ἡμέρα καί πραγματοποίησε δέκα διαφορετικές ἐμπορευματικές ἀξίες. Τά ἐμπορεύματα ὑπάρχουν καί χωρίς τό χρῆμα, καί τό ἴδιο τό χρῆμα μένει ἐκεῖνο πού εἶναι (ἤ καί λιγοστεύει ἐξαιτίας τῆς φθορᾶς) καί στή μιά καί στίς δέκα περιστροφές. Μόνο στή χρυσοπαραγωγή ἔχει δημιουργηθεῖ νέος πλοῦτος (δυνάμει χρῆμα) — ἐφόσον τό χρυσό προϊόν περιέχει ὑπερπροϊόν, δηλ. φορέα ὑπεραξίας — καί μόνο ἐφόσον ὁλόκληρο τό νέο χρηματικό προϊόν μπαίνει στήν κυκλοφο-

ρία, αὐξάνει τό χρηματικό ὑλικό τῶν δυνάμει νέων χρηματικῶν κεφαλαίων.

Παρόλο πού δέν ἀποτελεῖ συμπληρωματικό νέο κοινωνικό πλοῦτο, ἡ ὑπεραξία αὐτή, ἡ θησαυρισμένη μέ μορφή χρήματος, ἀντιπροσωπεύει, ὡστόσο, νέο δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο, λόγω τῆς λειτουργίας, γιά τήν ὁποία ἀποταμιεύεται. (Παρακάτω θά δοῦμε πώς νέο χρηματικό κεφάλαιο μπορεῖ νά προκύψει καί μέ ἄλλο τρόπο, ἐκτός ἀπό τή βαθμιαία μετατροπή ὑπεραξίας σέ χρῆμα.)

Τό χρῆμα ἀποσύρεται ἀπό τήν κυκλοφορία καί ἀποταμιεύεται σάν θησαυρός μέ τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος χωρίς κατοπινή πράξη ἀγορᾶς. Ἔτσι πού, ἄν φανταστοῦμε γενική αὐτή τήν πράξη τῆς πούλησης, εἶναι δύσκολο νά καταλάβουμε ἀπό ποῦ θά βρεθοῦν οἱ ἀγοραστές, ἐπειδή σ' αὐτό τό προτσές — καί πρέπει νά τό συλλάβουμε στή γενικότητά του, γιατί κάθε ἀτομικό κεφάλαιο μπορεῖ νά βρίσκεται στή διαδικασία τῆς συσσώρευσης — ὅλοι θέλουν νά πουλήσουν γιά ν' ἀποθησαυρίσουν καί κανένας δέ θέλει ν' ἀγοράσει.

Ἄν φανταζόμασταν πώς τό προτσές κυκλοφορίας ἀνάμεσα στά διάφορα μέρη τῆς χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς συντελεῖται σέ εὐθεία γραμμή, — πράγμα πού θἄταν λάθος, γιατί, ἐκτός ἀπό λίγες ἐξαιρέσεις, ἀποτελεῖται πάντα ἀπό ἀμοιβαῖες παλινδρομικές κινήσεις — τότε θἄπρεπε ν' ἀρχίσουμε ἀπό τόν παραγωγό χρυσοῦ (ἤ ἀσημιοῦ), πού ἀγοράζει χωρίς νά πουλᾶ, καί νά ὑποθέσουμε πώς ὅλοι οἱ ἄλλοι πουλᾶνε σ' αὐτόν. Στήν περίπτωση αὐτή, τό σύνολο τοῦ χρονιάτικου κοινωνικοῦ ὑπερπροϊόντος (τοῦ φορέα τῆς συνολικῆς ὑπεραξίας) θά περνοῦσε στά χέρια του καί ὅλοι οἱ ἄλλοι κεφαλαιοκράτες θά μοιράζονταν pro rata [ἀναλογικά] τό δικό του ὑπερπροϊόν, πού ἀπό τή φύση ὑπάρχει σέ χρῆμα, τή φυσική μορφή ἐνσάρκωσης σέ χρυσό τῆς ὑπεραξίας του· ἐπειδή τό μέρος τοῦ προϊόντος τοῦ χρυσοπαραγωγοῦ, τό ὁποῖο πρέπει ν' ἀντικαταστήσει τό λειτουργοῦν κεφάλαιό του, εἶναι κιόλας δεσμευμένο κι ἔχει διατεθεῖ. Ἡ ὑπεραξία τοῦ χρυσοπαραγωγοῦ, ἡ παραγμένη σέ χρυσό, θἄταν τότε τό μοναδικό ἀπόθεμα (Fonds) ἀπό τό ὁποῖο ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι κεφαλαιοκράτες θ' ἀντλοῦσαν τό ὑλικό γιά τή χρηματοποίηση τοῦ χρονιάτικου ὑπερπροϊόντος τους. Θἄπρεπε λοιπόν ὡς πρός τό ἀξιακό της μέγεθος νά εἶναι ἴση μέ ὅλη τή χρονιάτικη κοινωνική ὑπεραξία πού πρέπει πρῶτα νά μεταμορφωθεῖ σέ θησαυρό. Ὅσο ἀνόητες κι ἄν εἶναι αὐτές οἱ ὑποθέσεις, ἐξηγοῦν μόνο τή δυνατότητα ἑνός γενικοῦ ταυτόχρονου θησαυρισμοῦ· ἔτσι ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἀναπαραγωγή δέν θἄχε προχωρήσει οὔτε βῆμα, ἐκτός ἀπό τήν πλευρά τῶν χρυσοπαραγωγῶν.

Προτοῦ λύσουμε αὐτή τή φαινομενική δυσκολία, πρέπει νά διακρίνουμε: τή συσσώρευση στήν ὑποδιαίρεση I (παραγωγή μέσων παραγωγῆς) καί τή συσσώρευση στήν ὑποδιαίρεση II (παραγωγή μέσων κατανάλωσης). Ἀρχίζουμε μέ τήν ὑποδιαίρεση I.

I. ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΗ I

1. *Θησαυρισμός.*

Εἶναι φανερό πώς τόσο οἱ τοποθετήσεις κεφαλαίων στούς πολυάριθμους κλάδους τῆς βιομηχανίας πού ἀποτελοῦν τήν ὑποδιαίρεση I, ὅσο καί οἱ διάφορες ἀτομικές τοποθετήσεις κεφαλαίων μέσα στόν καθένα ἀπ' αὐτούς τούς κλάδους βιομηχανίας βρίσκονται, ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία τους, δηλ. ἀνάλογα μέ τή διάρκεια τῆς λειτουργίας τους στό παρελθόν, — ἐντελῶς ἄσχετα ἀπό τόν ὄγκο τους, τούς τεχνικούς ὅρους, τίς συνθῆκες στήν ἀγορά κλπ. — σέ διάφορες βαθμίδες τοῦ προτσές τῆς βαθμιαίας μετατροπῆς τους ἀπό ὑπεραξία σέ δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο, ἀδιάφορο ἄν αὐτό τό χρηματικό κεφάλαιο ὀφείλει νά χρησιμεύσει γιά τή διεύρυνση τοῦ λειτουργοῦντος κεφαλαίου τους ἤ γιά τήν ἵδρυση νέων βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων — πού ἀποτελοῦν τίς δυό μορφές διεύρυνσης τῆς παραγωγῆς. Ἕνα μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν μετατρέπει λοιπόν ἀδιάκοπα σέ παραγωγικό κεφάλαιο τό δυνάμει χρηματικό του κεφάλαιο, ὅταν τό τελευταῖο αὐτό φτάσει στό ἀπαιτούμενο μέγεθος, δηλ. μέ τό χρῆμα, τό θησαυρισμένο ὕστερα ἀπό τή χρηματοποίηση τῆς ὑπεραξίας, ἀγοράζει μέσα παραγωγῆς, πρόσθετα στοιχεῖα σταθεροῦ κεφαλαίου· ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος ἀσχολεῖται ἀκόμα μέ τό θησαυρισμό τοῦ δυνάμει χρηματικοῦ του κεφαλαίου. Οἱ κεφαλαιοκράτες λοιπόν, πού ἀνήκουν στίς δυό αὐτές κατηγορίες, ἀντικρύζονται μεταξύ τους ἄλλοι σάν ἀγοραστές καί ἄλλοι σάν πουλητές, ὁ καθένας ὅμως ἀπ' αὐτούς περιορίζεται ἀποκλειστικά στό ρόλο του.

Ἄς ὑποθέσουμε πώς ὁ *A* πουλάει στόν *B* (πού μπορεῖ νά ἐκπροσωπεῖ πολλούς ἀγοραστές) 600 ($= 400_c + 100_v + 100_m$). Ὁ *A* πούλησε 600 σέ ἐμπορεύματα ἔναντι 600 σέ χρῆμα, ἀπό τό ὁποῖο 100 ἐκπροσωποῦν ὑπεραξία, πού τήν ἀφαιρεῖ ἀπό τήν κυκλοφορία καί τήν ἀποθησαυρίζει σέ χρῆμα· ὅμως αὐτές οἱ 100 σέ χρῆμα εἶναι ἁπλῶς ἡ χρηματική μορφή τοῦ ὑπερπροϊόντος, πού ἦταν φορέας μιᾶς ἀξίας 100. Ὁ θησαυρισμός δέν ἀποτελεῖ καθόλου παραγωγή, ἑπομένως οὔτε καί ἐξ ἀρχῆς αὔξηση τῆς παραγωγῆς. Ἡ ἐνέργεια τοῦ κεφαλαιοκράτη συνίσταται ἐδῶ ἁπλῶς στό ὅτι ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία, κρατᾶ καί κατάσχει τό χρῆμα πού ἀπόχτησε πουλώντας τό ὑπερπροϊόν ἀξίας 100. Ἡ πράξη αὐτή δέ συντελεῖται μόνο ἀπό τόν *A*, ἀλλά σέ πολλά σημεῖα τῆς κυκλοφοριακῆς περιμέτρου συντελεῖται καί ἀπό ἄλλους κεφαλαιοκράτες *A'*, *A''*, *A'''*, πού ὅλοι τους ἐργάζονται μέ τόν ἴδιο ζῆλο σ' αὐτό τό εἶδος τοῦ θησαυρισμοῦ. Τά πολυάριθμα αὐτά σημεῖα, ὅπου ἀποσύρεται χρῆμα ἀπό τήν κυκλοφορία καί συσσωρεύεται σέ πολυάριθμους ἀτομικούς θησαυρούς, ἤ σάν δυνάμει χρηματικά κεφάλαια, ἀποτελοῦν ἄλλα τόσα ἐμπόδια στήν κυκλοφορία, γιατί ἀκινητοποιοῦν τό χρῆμα καί τοῦ στεροῦν, γιά μεγαλύτερο ἤ μικρότερο χρονικό διάστημα, τήν ἱκανότητά του νά κυκλοφορεῖ. Πρέπει ὅμως νά πάρουμε ὑπόψη πώς θησαυρισμός γίνεται καί στήν ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία, πολύ πρίν ἡ κυκλοφορία αὐτή στηριχθεῖ στήν κεφαλαιο-

κρατική έμπορευματική παραγωγή. Τό ποσό τοῦ χρήματος πού ὑπάρχει στήν κοινωνία είναι πάντα μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος τοῦ χρήματος πού βρίσκεται σέ ἐνεργό κυκλοφορία, ἄν καί τό μέρος τοῦτο αὐξάνει ἤ μειώνεται ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις. Τούς ἴδιους αὐτούς θησαυρούς καί τόν ἴδιον θησαυρισμό τούς ξαναβρίσκουμε ἐδῶ, ἀλλά τώρα σάν παράγοντα πού χαρακτηρίζει τό κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγῆς.

Καταλαβαίνουμε τή χαρά μερικῶν, ὅταν μέ τό πιστωτικό σύστημα ὅλα αὐτά τά δυνάμει κεφάλαια συγκεντρώνονται στά χέρια τραπεζῶν κλπ. καί μετατρέπονται σέ διαθέσιμο κεφάλαιο, σέ «loanable capital» [κεφάλαιο πού μπορεῖ νά δοθεῖ σάν δάνειο], σέ χρηματικό κεφάλαιο, καί μάλιστα ὄχι πιά σέ παθητικό κεφάλαιο καί σάν μελλοντική ἐπαγγελία, ἀλλά σέ ἐνεργό πληθυνόμενο γρήγορα [wucherndem] κεφάλαιο (ἐδῶ τό wuchern μέ τήν ἔννοια τῆς αὔξησης).

Ὁ *A* ὅμως δέν πραγματοποιεῖ αὐτό τό θησαυρισμό, παρά μόνο ἐφόσον — ὡς πρός τό ὑπερπροϊόν του — παρουσιάζεται μόνο σάν πουλητής, χωρίς νά παρουσιαστεῖ κατοπινά σάν ἀγοραστής. Προϋπόθεση λοιπόν τοῦ θησαυρισμοῦ του εἶναι νά παράγει συνεχῶς ὑπερπροϊόν — τό φορέα τῆς ὑπεραξίας του, πού προορίζεται νά χρηματοποιηθεῖ. Στήν προκείμενη περίπτωση, ὅπου ἐξετάζουμε τήν κυκλοφορία μόνο μέσα στά πλαίσια τῆς κατηγορίας I, ἡ φυσική μορφή τοῦ ὑπερπροϊόντος, καθώς καί τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ μέρος, εἶναι φυσική μορφή ἑνός στοιχείου τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου I, δηλ. ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν μέσων παραγωγῆς πού χρησιμεύουν γιά τήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς. Θά δοῦμε ἀμέσως τί γίνεται τό ὑπερπροϊόν, δηλ. γιά ποιά λειτουργία χρησιμεύει στά χέρια τῶν ἀγοραστῶν *B*, *B'*, *B''* κλπ.

Ἐδῶ ὅμως πρέπει νά συγκρατήσουμε πρίν ἀπόλα τά ἑξῆς: Μόλο πού ὁ *A* ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία χρῆμα σέ ἀντάλλαγμα τῆς ὑπεραξίας του καί τό ἀποθησαυρίζει, ἀπό τήν ἄλλη μεριά ρίχνει ἐμπόρευμα στήν κυκλοφορία, χωρίς νά ἀποσύρει ἔναντι ἄλλο ἐμπόρευμα ἀπ' αὐτήν, πράγμα πού ἐπιτρέπει στούς *B*, *B'*, *B''* κλπ. νά ρίχνουν ἀπό τήν πλευρά τους χρῆμα στήν κυκλοφορία καί νά ἀποσύρουν ἔναντι μόνο ἐμπόρευμα ἀπ' αὐτήν. Στήν προκείμενη περίπτωση τό ἐμπόρευμα αὐτό, τόσο ὡς πρός τή φυσική του μορφή, ὅσο καί ὡς πρός τόν προορισμό του, μπαίνει σάν πάγιο ἤ ρευστό στοιχεῖο στό σταθερό κεφάλαιο τῶν *B*, *B'* κλπ. Γιά τό τελευταῖο θά ποῦμε περισσότερα ὅταν θ' ἀσχοληθοῦμε μέ τόν ἀγοραστή τοῦ ὑπερπροϊόντος, τούς *B*, *B'* κλπ.

Ἄς κάνουμε ἐδῶ, στά πεταχτά, μιά παρατήρηση: Ὅπως καί προηγούμενα, κατά τήν ἐξέταση τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς, ξαναβρίσκουμε καί δῶ πώς ἡ ἀνταλλαγή τῶν διάφορων συστατικῶν τοῦ χρονιάτικου προϊόντος, δηλ. ἡ κυκλοφορία τους (πού πρέπει νά συμπεριλαβαίνει ταυτόχρονα καί τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου καί μάλιστα τήν ἀποκατάστασή του στά διάφορά του στοιχεῖα ἀνάλογα μέ τόν προορισμό τους: σταθερό, μεταβλητό, πάγιο, κυκλοφοριακό, χρηματικό κε-

φάλαιο, ἐμπορευματικό κεφάλαιο) δέν προϋποθέτει καθόλου ἁπλή ἀγορά ἐμπορεύματος, πού συπληρώνεται μέ κατοπινή πούληση, ἤ πούληση πού συμπληρώνεται μέ κατοπινή ἀγορά, ἔτσι πού πραγματικά θά γινόταν μόνο ἀνταλλαγή ἐμπορεύματος μέ ἐμπόρευμα, ὅπως παραδέχεται ἡ πολιτική οἰκονομία, καί ἰδιαίτερα ἡ σχολή τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου, ἀπό τόν καιρό τῶν φυσιοκρατῶν καί τοῦ Ἄνταμ Σμίθ. Ξέρουμε πώς τό πάγιο κεφάλαιο, ἀφοῦ γίνουν μιά φορά τά ἔξοδα γι' αὐτό, δέν ἀνανεώνεται σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς λειτουργίας του, ἀλλά ἐξακολουθεῖ νά λειτουργεῖ μέ τήν παλιά του μορφή, ἐνῶ ἡ ἀξία του κατακαθίζει λίγο-λίγο σάν χρῆμα. Εἴδαμε λοιπόν πώς ἡ περιοδική ἀνανέωση (τοῦ πάγιου συστατικοῦ τοῦ κεφαλαίου, λχ. τοῦ πάγιου συστατικοῦ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου) II_σ (ὅλη ἡ κεφαλαιακή ἀξία II_σ μετατρέπεται σέ στοιχεῖα πού ἡ ἀξία τους εἶναι ἴση μέ τό $I_{(\mu+v)}$) προϋποθέτει ἀπό τή μιά μεριά *ἁπλή ἀγορά* τοῦ πάγιου μέρους τοῦ II_σ, πού ἀπό τή χρηματική μορφή ξαναμετατρέπεται σέ φυσική μορφή, ἀγορά στήν ὁποία ἀντιστοιχεῖ ἁπλή πούληση I_v· ἀπό τήν ἄλλη προϋποθέτει *ἁπλή πούληση* ἀπό τήν πλευρά τοῦ II_σ, πούληση τοῦ πάγιου ἐκείνου μέρους τῆς ἀξίας του (πού ἀντιστοιχεῖ στή φθορά του) πού κατακαθίζει σάν χρῆμα καί στήν ὁποία ἀντιστοιχεῖ ἁπλή ἀγορά I_v. Γιά νά γίνεται ἐδῶ κανονικά ἡ ἀνταλλαγή, πρέπει νά ὑποθέτουμε πώς ἡ ἁπλή ἀγορά ἀπό τήν πλευρά τοῦ II_σ εἶναι ἴση σέ ἀξία μέ τήν ἁπλή πούληση ἀπό τήν πλευρά τοῦ II_σ καί ἐπίσης πώς ἡ ἁπλή πούληση I_v στό μέρος 1 τοῦ II_σ εἶναι ἴση μέ τήν ἁπλή ἀγορά μέρους 2 τοῦ II_σ (σελ. 464). Διαφορετικά θά παραβιαζόταν ἡ ἁπλή ἀναπαραγωγή· ἡ ἁπλή ἀγορά ἀπό τή μιά πλευρά πρέπει νά καλύπτεται μέ ἁπλή πούληση ἀπό τήν ἄλλη. Ἐπίσης πρέπει νά ὑποθέτουμε ἐδῶ πώς ἡ ἁπλή πούληση τοῦ μέρους I_v τῶν *A*, *A'*, *A''*, πού σχηματίζει θησαυρό, ἰσοροπεῖται μέ τήν ἁπλή ἀγορά τοῦ μέρους I_v τῶν *B*, *B'*, *B''*, πού μετατρέπουν τό θησαυρό τους σέ στοιχεῖα συμπληρωματικοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Ἐφόσον ἡ ἰσορροπία ἀποκατασταίνεται μέ τό ὅτι ὁ ἀγοραστής παρουσιάζεται κατοπινά σάν πουλητής ἴσου ποσοῦ ἀξίας καί ἀντίστροφα, συντελεῖται ἐπαναροή τοῦ χρήματος στήν πλευρά πού τό ἔχει προκαταβάλει κατά τήν ἀγορά καί πού ἔχει πρώτη πουλήσει, πρίν ξαναγοράσει. Ἀλλά ἡ πραγματική ἰσορροπία, στήν ἴδια τήν ἀνταλλαγή τῶν ἐμπορευμάτων, δηλ. στήν ἀνταλλαγή τῶν διάφορων μερῶν τοῦ χρονιάτικου προϊόντος, καθορίζεται ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι ἴση ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀνταλλάσσονται μεταξύ τους.

Ἐφόσον ὅμως γίνονται μόνο μονόπλευρες ἀνταλλαγές: πλῆθος ἁπλῶν ἀγορῶν ἀπό τή μιά μεριά καί πλῆθος ἁπλῶν πουλήσεων ἀπό τήν ἄλλη, — καί εἴδαμε πώς στίς συνθῆκες τοῦ καπιταλισμοῦ ἡ ὁμαλή ἀνταλλαγή τοῦ χρονιάτικου προϊόντος ὑπαγορεύει αὐτές τίς μονόπλευρες μεταμορφώσεις — ὑπάρχει ἰσορροπία μονάχα μέ τήν προϋπόθεση πώς τό ἄθροισμα τῆς ἀξίας τῶν μονόπλευρων ἀγορῶν καλύπτεται μέ τό ἄθροισμα τῆς ἀξίας τῶν μονόπλευρων πουλήσεων. Τό γεγονός ὅτι ἡ ἐμπορευματική παραγωγή εἶναι ἡ γενική μορφή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς περικλείνει κιόλας τό ρόλο πού παίζει σ' αὐτήν τό χρῆμα,

ὄχι μόνο σάν μέσο κυκλοφορίας, ἀλλά καί σάν χρηματικό κεφάλαιο, καί δημιουργεῖ ὁρισμένους ὅρους τῆς ὁμαλῆς ἀνταλλαγῆς πού προσιδιάζουν σ' αὐτό τόν τρόπο παραγωγῆς, δηλ. τῆς ὁμαλῆς πορείας τῆς ἀναπαραγωγῆς, εἴτε στήν ἴδια, εἴτε σέ διευρυμένη κλίμακα, ὅρους πού μετατρέπονται σέ ἄλλους τόσους ὅρους ἀνώμαλης ἀνάπτυξης, σέ ἄλλες τόσες δυνατότητες κρίσεων, ἐπειδή — μέ τήν αὐθόρμητη διαμόρφωση αὐτῆς τῆς παραγωγῆς — κι ἡ ἴδια ἡ ἰσορροπία ἀποτελεῖ σύμπτωση.

Εἴδαμε ἐπίσης πώς κατά τήν ἀνταλλαγή τοῦ I_μ μέ ἀνάλογη ἀξία τοῦ II_σ γίνεται βέβαια τελικά γιά τό II_σ ἀναπλήρωση ἐμπορεύματος II μέ ἴσης ἀξίας ἐμπόρευμα I, πώς ἑπομένως ἡ ἐκμέρους τοῦ συνολικοῦ κεφαλαιοκράτη II πούληση τοῦ ἐμπορεύματός του συμπληρώνεται ἐδῶ κατοπινά μέ ἀγορά ἐμπορεύματος I ἴσης ἀξίας. Ἡ ἀναπλήρωση αὐτή γίνεται, δέ γίνεται ὅμως ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στούς κεφαλαιοκράτες I καί II σ' αὐτή τήν ἀνταλλαγή τῶν ἀμοιβαίων τους ἐμπορευμάτων. Τό II_σ πουλᾶ τό ἐμπόρευμά του στούς ἐργάτες τῆς ὑποδιαίρεσης I, πού ἀντικρύζουν τό II_σ μονόπλευρα σάν ἀγοραστές ἐμπορευμάτων, ἐνῶ τό II_σ τούς ἀντικρύζει μονόπλευρα σάν πουλητής ἐμπορευμάτων. Μέ τά χρήματα πού ἀποχτᾶ ἔτσι τό II_σ ἀντικρύζει μονόπλευρα σάν ἀγοραστής ἐμπορευμάτων τό συνολικό κεφαλαιοκράτη I, κι αὐτός πάλι ἀντικρύζει τό II_σ μονόπλευρα σάν πουλητής ἐμπορευμάτων ὥς τό ποσό I_μ. Μονάχα χάρη σ' αὐτή τήν πούληση ἐμπορευμάτων ἡ ὑποδιαίρεση I ἀναπαράγει πάλι, τελικά, τό μεταβλητό της κεφάλαιο μέ τή μορφή χρηματικοῦ κεφαλαίου. Ἄν τό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης I ἀντικρύζει τό κεφάλαιο τῆς II μονόπλευρα σάν πουλητής ἐμπορευμάτων ὥς τό ποσό του I_μ, ἀντίθετα ἀντικρύζει τούς δικούς του ἐργάτες σάν ἀγοραστής ἐμπορευμάτων κατά τήν ἀγορά τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης. Ἄν οἱ ἐργάτες τῆς ὑποδιαίρεσης I ἀντικρύζουν τόν κεφαλαιοκράτη II μονόπλευρα σάν ἀγοραστές ἐμπορευμάτων (δηλ. σάν ἀγοραστές μέσων συντήρησης), τόν κεφαλαιοκράτη I τόν ἀντικρύζουν μονόπλευρα σάν πουλητές ἐμπορεύματος, καί συγκεκριμένα σάν πουλητές τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης.

Ἡ συνεχής προσφορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἐκμέρους τῶν ἐργατῶν τῆς ὑποδιαίρεσης I, ἡ ξαναμετατροπή ἑνός τμήματος τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου I σέ χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου I, ἡ ἀναπλήρωση ἑνός μέρους τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου II μέ φυσικά στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου II_σ, ὅλες αὐτές οἱ ἀναγκαῖες προϋποθέσεις ⟨τῆς ἀναπαραγωγῆς⟩ ἀλληλοκαθορίζονται, πραγματοποιοῦνται ὅμως μέ τή μεσολάβηση ἑνός πολύ περίπλοκου προτσές, πού περικλείνει τρία προτσές κυκλοφορίας πού συντελοῦνται ἀνεξάρτητα τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, πού ὅμως περιπλέκονται τό ἕνα μέ τό ἄλλο. Καί ἀκριβῶς ἡ πολυπλοκότητα τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές δημιουργεῖ ἄλλες τόσες αἰτίες ἀνώμαλης πορείας.

2. Τό πρόσθετο σταθερό κεφάλαιο.

Τό ὑπερπροϊόν, ὁ φορέας τῆς ὑπεραξίας, δέ στοιχίζει τίποτα στούς σφετεριστές του, στούς κεφαλαιοκράτες I. Γιά νά τό ἀποχτήσουν, δέ χρειάζεται νά προκαταβάλλουν καθόλου χρῆμα ἤ ἐμπορεύματα. Γιά τούς φυσιοκράτες κιόλας ἡ προκαταβολή (avance) εἶναι ἡ γενική μορφή τῆς ἀξίας πού ἔχει πραγματοποιηθεῖ σέ στοιχεῖα παραγωγικοῦ κεφαλαίου. Αὐτό λοιπόν πού προκαταβάλλουν οἱ κεφαλαιοκράτες δέν εἶναι παρά τό σταθερό καί μεταβλητό τους κεφάλαιο. Ὁ ἐργάτης μέ τή δουλιά του δέ διατηρεῖ μόνο τό σταθερό τους κεφάλαιο, δέν ἀναπληρώνει μόνο τή μεταβλητή τους κεφαλαιακή ἀξία μέ ἕνα ἀντίστοιχο νεοδημιουργημένο μέρος ἀξίας μέ μορφή ἐμπορεύματος, ἀλλά, ἐκτός ἀπ' αὐτό, μέ τήν ὑπερεργασία του τούς παραδίνει μιάν ὑπεραξία πού ὑπάρχει μέ μορφή ὑπερπροϊόντος. Μέ τή βαθμιαία πούληση αὐτοῦ τοῦ ὑπερπροϊόντος σχηματίζουν οἱ κεφαλαιοκράτες τό θησαυρό, τό πρόσθετο δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο. Στήν περίπτωση πού ἐξετάζουμε ἐδῶ τό ὑπερπροϊόν αὐτό ἀποτελεῖται ἐξαρχῆς ἀπό μέσα παραγωγῆς πού χρησιμεύουν γιά τήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς. Μόνο στά χέρια τῶν *B*, *B'*, *B''* κλπ. (I) τό ὑπερπροϊόν αὐτό λειτουργεῖ σάν συμπληρωματικό σταθερό κεφάλαιο· ἀλλά δυνάμει εἶναι κιόλας τέτιο προτοῦ πουληθεῖ, ὅταν βρίσκεται ἀκόμα στά χέρια τῶν θησαυριστῶν *A*, *A'*, *A''* (I). Ὅσο ἐξετάζουμε ἁπλῶς τό μέγεθος τῆς ἀξίας τῆς ἀναπαραγωγῆς ἐκμέρους τοῦ I, βρισκόμαστε ἀκόμα μέσα στά ὅρια τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς, γιατί δέν ἔχει μπεῖ σέ κίνηση κανένα πρόσθετο κεφάλαιο γιά νά δημιουργήσει αὐτό τό δυνάμει συμπληρωματικό σταθερό κεφάλαιο (τό ὑπερπροϊόν), οὔτε καί περισσότερη ὑπερεργασία ἀπ' ὅση ξοδεύεται μέ βάση τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή. Ἡ διαφορά ἐδῶ βρίσκεται μόνο στή μορφή τῆς ὑπερεργασίας πού χρησιμοποιήθηκε, στή συγκεκριμένη φύση τῆς ἰδιαίτερής της χρησιμότητας. Ἡ ὑπερεργασία αὐτή ἔχει ξοδευτεῖ σέ μέσα παραγωγῆς γιά τό I_σ ἀντί γιά τό II_σ, σέ μέσα παραγωγῆς μέσων παραγωγῆς ἀντί σέ μέσα παραγωγῆς εἰδῶν κατανάλωσης. Στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή ὑποθέσαμε πώς ὁλόκληρη ἡ ὑπεραξία I ξοδεύεται σάν εἰσόδημα, δηλαδή σέ ἐμπορεύματα II· ἑπομένως ἡ ὑπεραξία ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπό τέτια μέσα παραγωγῆς, πού μποροῦν ν' ἀντικαταστήσουν ξανά τό σταθερό κεφάλαιο II_σ στή φυσική του μορφή. Γιά νά μπορεῖ λοιπόν νά συντελεστεῖ τό πέρασμα ἀπό τήν ἁπλή στή διευρυμένη ἀναπαραγωγή, πρέπει ἡ παραγωγή στήν ὑποδιαίρεση I νά εἶναι σέ θέση νά παράγει λιγότερα στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου γιά τήν ὑποδιαίρεση II, ἀλλά ἀντίστοιχα περισσότερα γιά τήν ὑποδιαίρεση I. Τό πέρασμα αὐτό, πού δέ γίνεται πάντα χωρίς δυσκολίες, εὐκολύνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁρισμένα προϊόντα τῆς ὑποδιαίρεσης I μποροῦν νά χρησιμεύουν σάν μέσα παραγωγῆς καί στίς δυό ὑποδιαιρέσεις.

Ἑπομένως — ὅταν πάρουμε ὑπόψη μας μόνο τό μέγεθος τῆς ἀξίας — μέσα στά πλαίσια τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς παράγεται τό ὑλικό ὑπόστρωμα [substrat] τῆς διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς. Τό ὑπόστρωμα αὐτό ἀποτελεῖται ἁπλῶς ἀπό ὑπερεργασία τῶν ἐργατῶν

τῆς ὑποδιαίρεσης I, πού ξοδεύεται ἄμεσα γιά τήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς καί γιά τή δημιουργία ἑνός δυνάμει συμπληρωματικοῦ κεφαλαίου I. Ὥστε, ὁ σχηματισμός δυνάμει πρόσθετου χρηματικοῦ κεφαλαίου ἀπό τούς A, A', A'' (I) — μέ βαθμιαία πούληση τοῦ ὑπερπροϊόντος τους, πού δημιουργήθηκε χωρίς καμιά κεφαλαιοκρατική δαπάνη χρήματος — εἶναι ἐδῶ ἁπλῶς ἡ χρηματική μορφή μέσων παραγωγῆς I, πού ἔχουν παραχθεῖ συμπληρωματικά.

Στήν περίπτωσή μας λοιπόν (γιατί ὅπως θά δοῦμε μπορεῖ νά διαμορφωθεῖ καί μέ ἐντελῶς διαφορετικό τρόπο) ἡ παραγωγή δυνάμει πρόσθετου (χρηματικοῦ) κεφαλαίου δέν ἐκφράζει παρά ἕνα φαινόμενο τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές παραγωγῆς: παραγωγή, μέ ὁρισμένη μορφή, στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Ἡ παραγωγή λοιπόν σέ μεγάλη κλίμακα πρόσθετου δυνάμει χρηματικοῦ κεφαλαίου — σέ πολλά σημεῖα τῆς κυκλοφοριακῆς περιμέτρου — δέν εἶναι παρά ἀποτέλεσμα καί ἔκφραση πολύπλευρης παραγωγῆς δυνάμει πρόσθετου παραγωγικοῦ κεφαλαίου, πού ἡ ἴδια ἡ γέννησή του δέν προϋποθέτει πρόσθετες χρηματικές δαπάνες ἐκμέρους τῶν βιομηχάνων κεφαλαιοκρατῶν.

Ἡ βαθμιαία μετατροπή αὐτοῦ τοῦ δυνάμει πρόσθετου παραγωγικοῦ κεφαλαίου σέ δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο (θησαυρό) ἐκμέρους τῶν A, A', A'' κλπ. (I), μετατροπή πού καθορίζεται ἀπό τή βαθμιαία πούληση τοῦ ὑπερπροϊόντος τους — δηλαδή ἀπό μονόπλευρη καί ἐπαναλαμβανόμενη πούληση ἐμπορευμάτων χωρίς συμπληρωματική ἀγορά — συντελεῖται μέ ἐπανειλημμένες ἀναλήψεις χρήματος ἀπό τήν κυκλοφορία καί ἀντίστοιχο θησαυρισμό. Ὁ θησαυρισμός αὐτός — ἐκτός ἀπό τήν περίπτωση ὅπου ἀγοραστής εἶναι ὁ χρυσοπαραγωγός — δέν προϋποθέτει καθόλου πρόσθετο πλοῦτο σέ εὐγενῆ μέταλλα, ἀλλά ἁπλῶς τροποποίηση στή λειτουργία τοῦ ὥς τώρα κυκλοφοροῦντος χρήματος. Ὡς τώρα λειτουργοῦσε τό χρῆμα αὐτό σάν μέσο κυκλοφορίας, τώρα λειτουργεῖ σάν θησαυρός, σάν σχηματιζόμενο δυνάμει νέο χρηματικό κεφάλαιο. Δέν ὑπάρχει λοιπόν αἰτιακή σχέση ἀνάμεσα στό σχηματισμό πρόσθετου χρηματικοῦ κεφαλαίου καί στή μάζα τῶν εὐγενῶν μετάλλων πού βρίσκονται σέ μιά χώρα.

Ἕπεται λοιπόν ἀκόμα πώς: ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό παραγωγικό κεφάλαιο πού λειτουργεῖ κιόλας σέ μιά χώρα (συμπεριλαβαίνεται καί ἡ ἐνσωματωμένη σ' αὐτό ἐργατική δύναμη, ἡ δημιουργός τοῦ ὑπερπροϊόντος), ὅσο πιό ἀναπτυγμένη εἶναι ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας, ἑπομένως καί τά τεχνικά μέσα γιά τή γρήγορη ἐπέκταση τῆς παραγωγῆς μέσων παραγωγῆς, — ὅσο μεγαλύτερη συνεπῶς εἶναι καί ἡ μάζα τοῦ ὑπερπροϊόντος, καί ὡς πρός τήν ἀξία του καί ὡς πρός τή μάζα τῶν ἀξιῶν χρήσης πού τό ἐκπροσωποῦν — τόσο μεγαλύτερα εἶναι:

1. τό δυνάμει πρόσθετο παραγωγικό κεφάλαιο μέ μορφή ὑπερπροϊόντος στά χέρια τῶν A, A', A'' κλπ. καί

2. ἡ μάζα αὐτοῦ τοῦ ὑπερπροϊόντος πού ἔχει μετατραπεῖ σέ χρῆμα, δηλ. τοῦ δυνάμει πρόσθετου χρηματικοῦ κεφαλαίου στά χέρια τῶν A, A', A''. Ὅταν λοιπόν λχ. ὁ Φοῦλλαρτον δέ θέλει ν' ἀκούσει τίποτα γιά τήν ὑπερπαραγωγή μέ τή συνηθισμένη ἔννοια, ἐνῶ παραδέχεται τήν ὑπερπαραγωγή κεφαλαίου, δηλαδή χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἀποδείχνει ἄλλη μιά φορά πόσο ἐλάχιστα καταλαβαίνουν τό μηχανισμό τοῦ συστήματός τους ἀκόμα κι οἱ καλύτεροι ἀστοί οἰκονομολόγοι.

Ἄν τό ὑπερπροϊόν, πού ἔχουν ἄμεσα παραγάγει καί ἰδιοποιηθεῖ οἱ κεφαλαιοκράτες A, A', A'' (I), εἶναι ἡ ὑλική βάση τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου, δηλ. τῆς διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς, — ἄν καί μέ τήν ἰδιότητα αὐτή θά λειτουργήσει πραγματικά μόνο στά χέρια τῶν B, B', B'' κλπ. (I), — ἀντίθετα, μεταμορφωμένο σέ χρῆμα, — σάν θησαυρός καί ἁπλῶς σάν δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο πού σχηματίζεται λίγο-λίγο — εἶναι ἀπολύτως μή παραγωγικό. Μ' αὐτή τή μορφή κινεῖται παράλληλα μέ τό προτσές παραγωγῆς, βρίσκεται ὅμως ἔξω ἀπ' αὐτό. Ἀποτελεῖ νεκρό βάρος (dead weight) τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἡ λαχτάρα νά χρησιμοποιήσουν τήν ὑπεραξία αὐτή, πού ἀποθησαυρίζεται σάν δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο, γιά νά βγάλουν κέρδος ἤ εἰσόδημα, πετυχαίνει τό σκοπό τῆς ἐπιδίωξής της στό πιστωτικό σύστημα καί στά «χαρτάκια» [Papierchen]. Τό χρηματικό κεφάλαιο ἀποχτᾶ ἔτσι, μέ ἄλλη μορφή, τήν πιό τεράστια ἐπίδραση στήν πορεία καί τήν καταπληχτική ἀνάπτυξη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος παραγωγῆς.

Ἡ μάζα τοῦ ὑπερπροϊόντος, πού ἔχει μετατραπεῖ σέ δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο, θά εἶναι τόσο μεγαλύτερη, ὅσο μεγαλύτερο ἦταν τό συνολικό ποσό τοῦ κεφαλαίου πού λειτουργεῖ κιόλας καί ἀπό τή λειτουργία τοῦ ὁποίου προῆλθε. Ὅταν ὅμως αὐξάνει ἀπόλυτα ὁ ὄγκος τοῦ δυνάμει χρηματικοῦ κεφαλαίου πού ἀναπαράγεται κάθε χρόνο, διευκολύνεται καί τό κομμάτιασμά του, ἔτσι πού νά μπορεῖ νά τοποθετεῖται ταχύτερα σέ μιά ξεχωριστή ἐπιχείρηση, εἴτε στά χέρια τοῦ ἴδιου κεφαλαιοκράτη, εἴτε σέ ἄλλα χέρια (λχ. στά χέρια μελῶν τῆς οἰκογένειάς του, σέ περιπτώσεις πού μοιράζεται μιά κληρονομιά κλπ.). Τό κομμάτιασμα χρηματικοῦ κεφαλαίου σημαίνει ἐδῶ πώς τό χρηματικό κεφάλαιο ἀποσπᾶται ἐντελῶς ἀπό τό ἀρχικό κεφάλαιο γιά νά τοποθετηθεῖ σάν νέο χρηματικό κεφάλαιο σέ μιά καινούργια αὐτοτελῆ ἐπιχείρηση.

Ἄν οἱ πουλητές τοῦ ὑπερπροϊόντος A, A', A'' κλπ. (I) τό ἀπόχτησαν σάν ἄμεσο ἀποτέλεσμα τοῦ προτσές παραγωγῆς, πού, ἐκτός ἀπό τήν προκαταβολή σταθεροῦ καί μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού ἀπαιτεῖται καί στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή, δέν προϋποθέτει ἄλλες πράξεις κυκλοφορίας, ἄν ἀκόμα μέ τόν τρόπο αὐτό δημιουργοῦν τήν πραγματική βάση τῆς ἀναπαραγωγῆς σέ διευρυμένη κλίμακα καί παράγουν πραγματικά δυνάμει πρόσθετο κεφάλαιο, τότε, ἀντίθετα, οἱ B, B', B'' κλπ. (I) φέρονται διαφορετικά. 1) Μόνο στά χέρια τους τό ὑπερπροϊόν τῶν A, A', A'' κλπ. θά λειτουργήσει πραγματικά σάν πρόσθετο σταθερό κεφάλαιο (γιά τήν ὥρα δέν παίρνουμε ὑπόψη μας τό ἄλλο στοιχεῖο τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, τήν πρόσθετη ἐργατική δύναμη, δηλ. τό πρόσθετο μεταβλητό κεφάλαιο)· 2) γιά νά φτάσει στά χέρια τους

τό ὑπερπροϊόν, ἀπαιτεῖται μιά πράξη κυκλοφορίας, ὀφείλουν νά τό ἀγοράσουν.

Σχετικά μέ τό σημεῖο 1) πρέπει νά παρατηρήσουμε ἐδῶ πώς μεγάλο μέρος τοῦ ὑπερπροϊόντος (τοῦ δυνάμει πρόσθετου σταθεροῦ κεφαλαίου) πού παράγουν οἱ *A*, *A'*, *A''* (I), μόλο πού παράγεται τοῦτο τό χρόνο, ὡστόσο μόνο τόν ἑπόμενο χρόνο ἤ καί ἀργότερα ἀκόμα μπορεῖ νά λειτουργήσει ἐνεργά στά χέρια τῶν *B*, *B'*, *B''* (I) σάν βιομηχανικό κεφάλαιο· σχετικά μέ τό σημεῖο 2) γεννιέται τό ἐρώτημα, ἀπό ποῦ προέρχεται τό χρῆμα, τό ἀναγκαῖο γιά τό προτσές κυκλοφορίας;

Στό μέτρο πού τά προϊόντα, τά ὁποῖα παράγουν οἱ *B*, *B'*, *B''* κλπ. (I), ξαναμπαίνουν τά ἴδια in natura στό προτσές τῆς δικῆς τους παραγωγῆς, εἶναι αὐτονόητο πώς ἕνα μέρος τοῦ δικοῦ τους ὑπερπροϊόντος μεταφέρεται pro tanto [κατά τόσο] ἄμεσα (χωρίς τή μεσολάβηση τῆς κυκλοφορίας) στό παραγωγικό τους κεφάλαιο καί μπαίνει σ' αὐτό σάν πρόσθετο στοιχεῖο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Pro tanto ὅμως τά προϊόντα αὐτά δέ χρησιμεύουν ἐπίσης γιά τή χρηματοποίηση τοῦ ὑπερπροϊόντος τῶν *A*, *A'* κλπ. (I). Ἄσχετα ἀπ' αὐτό, ἀπό ποῦ προέρχεται τό χρῆμα; Ξέρουμε πώς οἱ *B*, *B'*, *B''* κλπ. (I) σχημάτισαν τό θησαυρό τους ὅπως καί οἱ *A*, *A'* κλπ., πουλώντας τά ἀντίστοιχα ὑπερπροϊόντα τους, καί ἔχουν τώρα φτάσει στό σκοπό τους, ὅπου τό δυνάμει μόνο χρηματικό τους κεφάλαιο, τό συσσωρευμένο σάν θησαυρός, πρόκειται νά λειτουργήσει πραγματικά σάν πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο. Ἀλλά ἔτσι περιστρεφόμαστε ἁπλῶς σ' ἕναν κύκλο. Τό ἐρώτημα μένει: ἀπό ποῦ προέρχεται τό χρῆμα πού οἱ *B* (I) ἀπόσυραν προηγούμενα ἀπό τήν κυκλοφορία καί τό συσσώρευσαν;

Ὡστόσο ξέρουμε κιόλας ἀπό τή μελέτη τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς πώς οἱ κεφαλαιοκράτες I καί II ὀφείλουν νάχουν στά χέρια τους μιάν ὁρισμένη μάζα χρήματος γιά νά μποροῦν ν' ἀνταλλάξουν τό ὑπερπροϊόν τους. Ἐκεῖ τό χρῆμα, πού χρησίμεψε μόνο γιά νά ξοδευτεῖ σάν εἰσόδημα σέ εἴδη κατανάλωσης, ἐπέστρεφε στούς κεφαλαιοκράτες, στό μέτρο πού τό προκατάβαλλαν γιά τήν ἀνταλλαγή τῶν ἀντίστοιχων ἐμπορευμάτων τους. Ἐδῶ ξαναεμφανίζεται τό ἴδιο χρῆμα, ἀλλά μέ διαφορετική λειτουργία. Οἱ κεφαλαιοκράτες *A* καί *B* (I) προμηθεύουν ἐναλλάξ ὁ ἕνας στόν ἄλλον τό χρῆμα γιά τή μετατροπή ὑπερπροϊόντος σέ πρόσθετο δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο καί τό νεοδημιουργημένο χρηματικό κεφάλαιο τό ξαναρίχνουν ἐναλλάξ στήν κυκλοφορία σάν μέσο ἀγορᾶς.

Τό μόνο πού προϋποτιθεται ἐδῶ εἶναι πώς τό ποσό τοῦ χρήματος πού βρίσκεται σέ μιά χώρα (ἡ ταχύτητα κυκλοφορίας κλπ. ὑποτίθεται ἀμετάβλητη) ἐπαρκεῖ τόσο γιά τήν ἐνεργό κυκλοφορία, ὅσο καί γιά τόν ἐφεδρικό θησαυρό· δηλ. πρόκειται γιά τήν ἴδια προϋπόθεση, πού, ὅπως εἴδαμε, πρέπει νά ἐκπληρώνεται καί κατά τήν ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία. Μόνο ἡ λειτουργία τῶν θησαυρῶν διαφέρει ἐδῶ. Ἐπίσης πρέπει νά εἶναι μεγαλύτερο τό ποσό τοῦ ὑπάρχοντος χρήματος: 1) γιατί στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή κάθε προϊόν (ἐκτός ἀπό τό νεοεξορυγμένο εὐγενές μέταλλο καί τά λίγα προϊόντα πού καταναλώνει ὁ ἴδιος ὁ παραγωγός) παράγεται σάν ἐμπόρευμα, πρέπει συνεπῶς νά περάσει ἀπό τή χρηματική μεταμόρφωση· 2) γιατί στίς συνθῆκες τοῦ καπιταλισμοῦ ἡ μάζα τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου καί ἡ ἀξία του δέν εἶναι μόνο ἀπόλυτα μεγαλύτερες, ἀλλά αὐξάνουν καί μέ ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ταχύτητα· 3) πρέπει νά μετατρέπεται διαρκῶς σέ χρηματικό κεφάλαιο ἕνα συνεχῶς αὐξανόμενο μεταβλητό κεφάλαιο· 4) γιατί μέ τή διεύρυνση τῆς παραγωγῆς συμβαδίζει καί ἡ δημιουργία νέων χρηματικῶν κεφαλαίων, ἑπομένως πρέπει νά ὑπάρχει καί τό ὑλικό τῆς θησαυρικῆς μορφῆς τους. — Ἄν αὐτό ἰσχύει γενικά γιά τήν πρώτη φάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ὅπου ἀκόμα καί τό πιστωτικό σύστημα συνοδεύεται ἀπό μεταλλική κυρίως κυκλοφορία, ἰσχύει ἐπίσης καί γιά τήν πιό ἀναπτυγμένη φάση τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος, ἐφόσον βάση του παραμένει ἡ μεταλλική κυκλοφορία. Ἀπό τή μιά μεριά, μπορεῖ ἐδῶ ἡ συμπληρωματική παραγωγή τῶν εὐγενῶν μετάλλων, μέ τίς ἐναλλαγές της, — πότε εἶναι πλούσια καί πότε φτωχική — νά ἐπιδρᾶ στίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων καί νά τίς διαταράσσει ὄχι μόνο γιά σχετικά μεγάλα χρονικά διαστήματα, ἀλλά καί γιά πολύ σύντομες περίοδες. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁλόκληρος ὁ πιστωτικός μηχανισμός προσπαθεῖ διαρκῶς, μέ κάθε λογῆς ἐπιχειρήσεις, μέθοδες καί τεχνικές διαρυθμίσεις, νά περιορίζει σέ ἕνα σχετικά διαρκῶς ἐλαττωνόμενο ἐλάχιστο ὅριο τήν πραγματική μεταλλική κυκλοφορία — πράγμα πού αὐξάνει κατ' ἀναλογία καί τόν τεχνικό χαρακτήρα ὁλόκληρου τοῦ μηχανισμοῦ καί τίς πιθανότητες διαταραχῆς τῆς κανονικῆς του πορείας.

Μπορεῖ οἱ διάφοροι *B*, *B'*, *B''* κλπ. (I), πού τό δυνάμει νέο χρηματικό κεφάλαιό τους μπαίνει σέ ἐνεργό δράση, νά χρειάζονται ἀμοιβαῖα ν' ἀγοράζουν ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλον καί νά πουλοῦν ὁ ἕνας στόν ἄλλον τά προϊόντα τους (μέρη τοῦ ὑπερπροϊόντος τους). Ὅταν τά πράγματα κυλᾶνε ὁμαλά, τό χρῆμα πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά τήν κυκλοφορία τοῦ ὑπερπροϊόντος ἐπαναρέει pro tanto στούς διάφορους *B* στήν ἴδια ἀναλογία, πού ὁ καθένας τους τόχει προκαταβάλει γιά τήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων του. Ἄν τό χρῆμα κυκλοφορεῖ σάν μέσο πληρωμῆς, χρησιμεύει μονάχα γιά τήν ἐξόφληση τῶν ὑπολοίπων, ἐφόσον δέν καλύπτονται οἱ ἀμοιβαῖες ἀγορές καί πουλήσεις. Παντοῦ ὅμως, ὅπως καί δῶ, ἔχει σημασία νά ὑποθέσουμε πρῶτα τή μεταλλική κυκλοφορία στήν πιό ἁπλή καί τήν πιό πρωταρχική μορφή της, γιατί στή μορφή αὐτή ἡ ροή καί ἡ ἐπαναροή, ἡ ἐξόφληση διαφορῶν, κοντολογῆς, ὅλα τά στοιχεῖα, πού στό πιστωτικό σύστημα ἐμφανίζονται σάν συνειδητά ρυθμισμένες πράξεις, ἐκδηλώνονται σάν νά ὑπάρχουν ἀνεξάρτητα ἀπό τό πιστωτικό σύστημα: ἡ ὑπόθεση παρουσιάζεται στήν πρωτόγονη καί ὄχι στήν κατοπινή ἀντανακλαστική μορφή της.

3. Τό πρόσθετο μεταβλητό κεφάλαιο.

Μιά καί ὥς ἐδῶ ἐπρόκειτο μόνο γιά τό πρόσθετο σταθερό κεφάλαιο, πρέπει τώρα νά στραφοῦμε στήν ἐξέταση τοῦ πρόσθετου μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

Στό Βιβλίο I ἐξηγήσαμε διεξοδικά, πῶς στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ὑπάρχει πάντα ἀπόθεμα ἐργατικῆς δύναμης καί πῶς, ἄν χρειαστεῖ, μπορεῖ νά ρευστοποιηθεῖ περισσότερη ἐργασία, χωρίς ν' αὐξήσει ὁ ἀριθμός τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν ἤ ἀκόμα χωρίς ν' αὐξήσει ἡ μάζα τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἑπομένως, γιά τήν ὥρα δέν εἶναι ἀνάγκη νά σταθοῦμε περισσότερο στό σημεῖο αὐτό: πρέπει μάλλον νά ὑποθέσουμε πώς τό μέρος τοῦ νεοσχηματισμένου χρηματικοῦ κεφαλαίου, τό μετατρέψιμο σέ μεταβλητό κεφάλαιο, βρίσκει πάντα διαθέσιμη τήν ἐργατική δύναμη, στήν ὁποία πρέπει νά μετατραπεῖ. Ἐπίσης ἐξηγήσαμε στό Βιβλίο I, πῶς ἕνα δοσμένο κεφάλαιο μπορεῖ μέσα σέ ὁρισμένα ὅρια νά διευρύνει τίς διαστάσεις τῆς παραγωγῆς του χωρίς συσσώρευση. Ἐδῶ ὅμως πρόκειται γιά συσσώρευση κεφαλαίου μέ τήν ειδική ἔννοια, ἔτσι πού ἡ διεύρυνση τῆς παραγωγῆς καθορίζεται ἀπό τή μετατροπή ὑπεραξίας σέ συμπληρωματικό κεφάλαιο, συνεπῶς καί ἀπό τή διεύρυνση τῆς κεφαλαιακῆς βάσης τῆς παραγωγῆς.

Ὁ χρυσοπαραγωγός μπορεῖ ἕνα μέρος τῆς χρυσῆς ὑπεραξίας του νά τό συσσωρεύσει σάν δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο. Μόλις τό κεφάλαιο αὐτό ἀποχτήσει τίς ἀπαιτούμενες διαστάσεις, μπορεῖ ὁ χρυσοπαραγωγός νά τό μετατρέψει ἀπευθείας σέ καινούργιο μεταβλητό κεφάλαιο, χωρίς νά εἶναι ὑποχρεωμένος γιά τό σκοπό αὐτό νά πουλήσει πρῶτα τό ὑπερπροϊόν του· ἐπίσης μπορεῖ νά τό μετατρέψει σέ στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ὡστόσο στήν περίπτωση αὐτή πρέπει νά βρεῖ διαθέσιμα τά ὑλικά αὐτά στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ του κεφαλαίου· ἀδιάφορο ἄν, ὅπως ὑποθέσαμε στήν ὥς τώρα περιγραφή μας, ὁ κάθε παραγωγός παράγει γιά τήν ἀποθήκη καί μόνο ὕστερα φέρνει στήν ἀγορά τό ἕτοιμό του ἐμπόρευμα, ἤ ἄν παράγει ἐπί παραγγελία. Καί στίς δυό περιπτώσεις προϋποτίθεται ἡ ὑλική διεύρυνση τῆς παραγωγῆς, δηλ. τό ὑπερπροϊόν, τή μιά φορά προϋποτίθεται ὅτι ὑπάρχει πραγματικά, τήν ἄλλη ὅτι ὑπάρχει δυνάμει, ἑτοιμοπαράδοτο.

II. ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΥΠΟΔΙΑΙΡΕΣΗ II

Ὥς τώρα ὑποθέταμε πώς οἱ *A*, *A'*, *A''* (I) πουλοῦν τό ὑπερπροϊόν τους στούς *B*, *B'*, *B''* κλπ., πού ἀνήκουν στήν ἴδια ὑποδιαίρεση I. Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως πώς ὁ *A* (I) χρηματοποιεῖ τό ὑπερπροϊόν του, πουλώντας το σ' ἕναν *B* τῆς ὑποδιαίρεσης II. Αὐτό μπορεῖ νά γίνει μόνο ἄν ὁ *A* (I), ἀφοῦ πουλήσει πρῶτα μέσα παραγωγῆς στόν *B* (II), δέν ἀγοράζει κατόπι εἴδη κατανάλωσης, δηλ. μόνο μέ μονόπλευρη πούληση ἐκμέρους του. Ἐφόσον λοιπόν τό II_σ εἶναι μετατρέψιμο ἀπό τή μορφή τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου στή φυσική μορφή παραγωγικοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου μόνο στήν περίπτωση πού ὄχι μόνο τό I_μ ἀλλά τουλάχιστο καί ἕνα μέρος τῆς I_υ ἀνταλλαχτεῖ μέ ἕνα μέρος τοῦ II_σ, τό ὁποῖο ὑπάρχει μέ μορφή εἰδῶν κατανάλωσης. Ὁ *A* ὅμως μπορεῖ νά χρηματοποιήσει τήν I_υ του μόνο ἄν δέν συντελεστεῖ αὐτή ἡ

ἀνταλλαγή, καί μάλιστα ὁ *A* μας ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία τό χρῆμα πού εἰσέπραξε ἀπό τό II μέ τήν πούληση τῆς I_υ του, ἀντί νά τό μετατρέψει σέ εἴδη κατανάλωσης II_σ, — τότε σχηματίζεται βέβαια στήν πλευρά τοῦ *A* (I) πρόσθετο δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο, στήν ἄλλη πλευρά ὅμως βρίσκεται δεσμευμένο ἕνα ἴσο σέ ἀξία μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τοῦ *B* (II) μέ τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, χωρίς νά μπορεῖ νά μετατραπεῖ στή φυσική μορφή παραγωγικοῦ, σταθεροῦ κεφαλαίου. Μ' ἄλλα λόγια: Ἕνα μέρος τῶν ἐμπορευμάτων τοῦ *B* (II) ἔγινε ἀπούλητο, καί μάλιστα prima facie [ἀπό πρώτη ματιά] ἕνα μέρος, πού, ἄν δέν πουληθεῖ, δέν μπορεῖ νά ξαναμετατρέψει ὅλο τό σταθερό του κεφάλαιο σέ παραγωγική μορφή. Γιαυτό, σχετικά μέ τοῦτο τό μέρος γίνεται ὑπερπαραγωγή, πού, πάλι σχετικά μέ τοῦτο τό μέρος, ἐμποδίζει τήν ἀναπαραγωγή — ἀκόμα καί στήν ἴδια κλίμακα.

Στήν περίπτωση αὐτή λοιπόν τό πρόσθετο δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο στήν πλευρά τοῦ *A* (I) ἀποτελεῖ βέβαια χρηματοποιημένη μορφή ὑπερπροϊόντος (ὑπεραξίας)· ἀλλά τό ὑπερπροϊόν (ἡ ὑπεραξία), ἐξεταζόμενο σάν τέτιο, εἶναι ἐδῶ φαινόμενο ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς, δέν εἶναι ἀκόμα ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα. Τό $\mathrm{I}_{(\mu+\upsilon)}$ — γιά τό ὁποῖο ὅσα εἰπώθηκαν ἰσχύουν τουλάχιστο γιά ἕνα μέρος τῆς *υ* — πρέπει ν' ἀνταλλαχτεῖ τελικά μέ τό II_σ, γιά νά μπορεῖ ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ II_σ νά συντελεῖται στήν ἴδια κλίμακα. Ὁ *A* (I), μέ τήν πούληση τοῦ ὑπερπροϊόντος του στόν *B* (II), τοῦ παράδοσε ἕνα ἀντίστοιχο μέρος ἀξίας σταθεροῦ κεφαλαίου σέ εἶδος, μά ταυτόχρονα ἔκανε ἀπούλητο ἕνα ἴσο σέ ἀξία μέρος ἐμπορεύματος τοῦ *B* (II), γιατί ἀπόσυρε τό χρῆμα ἀπό τήν κυκλοφορία, χωρίς νά φροντίσει νά συμπληρώσει τήν πούλησή του μέ κατοπινή ἀγορά. Ἑπομένως, ἄν πάρουμε ὑπόψη μας ὁλόκληρη τήν κοινωνική ἀναπαραγωγή, — πού περιλαβαίνει ἐξίσου καί τούς κεφαλαιοκράτες I καί τούς κεφαλαιοκράτες II — ἡ μετατροπή τοῦ ὑπερπροϊόντος τοῦ *A* (I) σέ δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο ἐκφράζει τή μή ἐπαναμετατρεψιμότητα ἑνός ἴσου σέ ἀξία ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου τοῦ *B* (II) σέ παραγωγικό (σταθερό) κεφάλαιο. Δέν ἐκφράζει λοιπόν τή δυνατότητα παραγωγῆς σέ διευρυμένη κλίμακα, ἀλλά τό ἐμπόδισμα τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς, δηλαδή ἔλλειμμα στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή. Μιά πού ὁ σχηματισμός καί ἡ πούληση τοῦ ὑπερπροϊόντος τοῦ *A* (I) ἀποτελοῦν τά ἴδια φυσιολογικά φαινόμενα τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς, ἔχουμε ἐδῶ, πάνω στή βάση κιόλας τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς, τ' ἀκόλουθα ἀλληλοκαθοριζόμενα φαινόμενα: σχηματισμό δυνάμει συμπληρωματικοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου στήν ὑποδιαίρεση I (ἑπομένως ὑποκατανάλωση ἀπό τήν ἄποψη τοῦ II)· μπλοκάρισμα στήν ὑποδιαίρεση II ἀποθεμάτων ἐμπορευμάτων, πού δέν μποροῦν νά ξαναμετατραποῦν σέ παραγωγικό κεφάλαιο (δηλ. σχετική ὑπερπαραγωγή στό II)· πλεόνασμα χρηματικοῦ κεφαλαίου στό I καί ἔλλειμμα στήν ἀναπαραγωγή τοῦ II.

Χωρίς νά σταματήσουμε περισσότερο σ' αὐτό τό σημεῖο, θά παρατηρήσουμε μόνο πώς κατά τήν περιγραφή τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς εἴχαμε ὑποθέσει ὅτι ὁλόκληρη ἡ ὑπεραξία I καί II ξοδεύεται σάν εἰ-

σόδημα. Στήν πραγματικότητα όμως ένα μέρος τῆς ὑπεραξίας ξοδεύεται σάν εἰσόδημα κι ἕνα ἄλλο μέρος της μετατρέπεται σέ κεφάλαιο. Μονάχα μ' αὐτή τήν προϋπόθεση συντελεῖται πραγματική συσσώρευση. Ἡ ἀντίληψη πώς ἡ συσσώρευση συντελεῖται σέ βάρος τῆς κατανάλωσης εἶναι — ἔτσι γενικά διατυπωμένη — αὐτή καθαυτή μιά αὐταπάτη, πού ἀντιφάσκει στή φύση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, γιατί προϋποθέτει πώς σκοπός καί κίνητρό της εἶναι ἡ κατανάλωση κι ὄχι τό ἅρπαγμα ὑπεραξίας καί ἡ κεφαλαιοποίησή της, δηλ. ἡ συσσώρευση.

———

Ἄς κοιτάξουμε τώρα κάπως ἀπό πιό κοντά τή συσσώρευση στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ.

Ἡ πρώτη δυσκολία σχετικά μέ τό II_σ, δηλ. ἡ ξαναμετατροπή του ἀπό συστατικό τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου ΙΙ στή φυσική μορφή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ΙΙ, ἀφορᾶ τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή. Ἄς πάρουμε τό σχῆμα πού χρησιμοποιήσαμε καί προηγούμενα:

$(1000_\mu + 1000_\upsilon)$ Ι ἀνταλλάσσονται μέ:
2000 II_σ

Ἄν λχ. τό μισό τοῦ ὑπερπροϊόντος Ι, δηλ. $\frac{1000_\upsilon}{2}$, ἤ 500 I_υ, ἐνσωματωθεῖ ξανά σάν σταθερό κεφάλαιο στήν ὑποδιαίρεση Ι, τότε αὐτό τό μέρος τοῦ ὑπερπροϊόντος, πού ἔχει κρατηθεῖ στήν ὑποδιαίρεση Ι, δέν μπορεῖ ν' ἀναπληρώσει κανένα μέρος τοῦ II_σ. Ἀντί νά μετατραπεῖ σέ εἴδη κατανάλωσης (καί ἐδῶ στό τμῆμα αὐτό τῆς κυκλοφορίας ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις Ι καί ΙΙ συντελεῖται πραγματική ἀμοιβαία ἀνταλλαγή, συνεπῶς διπλή ἀλλαγή θέσης τῶν ἐμπορευμάτων — σέ διάκριση ἀπό τήν ἀναπλήρωση τοῦ 1000 II_σ μέ 1000 I_μ πού γίνεται μέσω τῶν ἐργατῶν Ι), πρέπει νά χρησιμεύσει σάν πρόσθετο μέσο παραγωγῆς στήν ἴδια τήν ὑποδιαίρεση Ι. Τό μέρος αὐτό τοῦ ὑπερπροϊόντος δέν μπορεῖ νά ἐκτελεῖ αὐτήν τή λειτουργία ταυτόχρονα καί στήν Ι καί στήν ΙΙ. Ὁ κεφαλαιοκράτης δέν μπορεῖ νά ξοδεύει τήν ἀξία τοῦ ὑπερπροϊόντος του σέ εἴδη κατανάλωσης καί ταυτόχρονα νά καταναλώνει παραγωγικά τό ἴδιο τό ὑπερπροϊόν, δηλ. νά τό ἐνσωματώνει στό παραγωγικό του κεφάλαιο. Ἑπομένως, ἀντί 2000 $I_{(\mu+\upsilon)}$ μποροῦν νά ἀνταλλαγοῦν μέ τό 2000 II_σ μόνο 1500, δηλ. $(1000_\mu + 500_\upsilon)$ Ι, ἄρα 500 II_σ δέν μποροῦν νά ξαναμετατραποῦν ἀπό τήν ἐμπορευματική τους μορφή σέ παραγωγικό (σταθερό) κεφάλαιο ΙΙ. Θά εἴχαμε λοιπόν στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ ὑπερπαραγωγή ἀκριβῶς ἀντίστοιχη σέ ὄγκο μέ τόν ὄγκο τῆς διευρυμένης παραγωγῆς πού ἔχει συντελεστεῖ στήν ὑποδιαίρεση Ι. Ἡ ὑπερπαραγωγή τῆς ΙΙ θά εἶχε ἴσως τόση ἀντεπίδραση στήν Ι, ὥστε ἀκόμα καί ἡ ἐπαναροή τῶν 1000, πού ξόδεψαν οἱ ἐργάτες τῆς Ι σέ εἴδη κατανάλωσης ΙΙ, νά γίνει μόνο μερικά, δηλ. νά μήν ξαναγυρίσουν αὐτές οἱ 1000 στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν Ι μέ τή μορφή μεταβλητοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου. Οἱ κεφαλαιοκράτες Ι θά ἐμποδίζονταν ἔτσι ἀκόμα καί στήν ἀναπαραγωγή

στήν ἴδια κλίμακα, καί μάλιστα θά ἐμποδίζονταν ἀπ' αὐτή τήν ἴδια τήν ἁπλή προσπάθεια νά τή διευρύνουν. Σχετικά μ' αὐτό πρέπει νά παρατηρήσουμε πώς στήν ὑποδιαίρεση Ι ἔγινε πραγματικά μονάχα ἁπλή ἀναπαραγωγή καί πώς μονάχα ἡ ταξινόμηση τῶν στοιχείων τοῦ σχήματος τροποποιήθηκε μέ σκοπό τή διεύρυνση στό μέλλον, ἄς ποῦμε, τήν ἑπόμενη χρονιά.

Θά μποροῦσε κανείς νά προσπαθήσει ν' ἀποφύγει αὐτές τίς δυσκολίες ὥς ἑξῆς: οἱ 500 II_σ, πού βρίσκονται στίς ἀποθῆκες τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί πού δέν εἶναι ἄμεσα μετατρέψιμες σέ παραγωγικό κεφάλαιο, δέ σημαίνουν καθόλου ὑπερπαραγωγή, ἀλλά, ἀντίθετα, ἀποτελοῦν ἀναγκαῖο στοιχεῖο τῆς ἀναπαραγωγῆς, πού ὥς τώρα δέν τό παίρναμε ὑπόψη. Εἴδαμε πώς χρηματικό ἀπόθεμα πρέπει νά συσσωρεύεται σέ πολλά σημεῖα, δηλαδή ν' ἀποσύρεται ἀπό τήν κυκλοφορία, ἐνμέρει γιά νά ἐπιτρέπει τό σχηματισμό καινούργιου χρηματικοῦ κεφαλαίου μέσα στήν ἴδια τήν ὑποδιαίρεση Ι, καί ἐνμέρει γιά νά κρατάει προσωρινά μέ χρηματική μορφή τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού σιγά-σιγά φθείρεται. Ἐπειδή ὅμως κατά τήν κατάστρωση τοῦ σχήματος ὑποτέθηκε πώς ἐξαρχῆς ὅλο τό χρῆμα καί ὅλα τά ἐμπορεύματα βρίσκονται ἀποκλειστικά στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν Ι καί ΙΙ καί δέν ὑπάρχουν ἐδῶ οὔτε ἔμποροι, οὔτε χρηματομεσίτες, οὔτε τραπεζίτες, οὔτε τάξεις πού μόνο καταναλώνουν χωρίς νά συμμετέχουν ἄμεσα στήν παραγωγή ἐμπορευμάτων, γιαυτό, γιά νά διατηρεῖται σέ κίνηση ὁ μηχανισμός τῆς ἀναπαραγωγῆς, ἀπαιτεῖται ἐπίσης ὁ διαρκής σχηματισμός ἀποθεμάτων ἀπό ἐμπορεύματα — στήν περίπτωσή μας στά χέρια τῶν ἴδιων τῶν ἀντίστοιχων παραγωγῶν τους. Ἑπομένως, οἱ 500 II_σ, πού βρίσκονται στίς ἀποθῆκες τῶν κεφαλαιοκρατῶν ΙΙ, ἀποτελοῦν τό ἀπόθεμα ἀπό ἐμπορεύματα εἰδῶν κατανάλωσης, τό ὁποῖο ἐξασφαλίζει τή συνέχεια τοῦ προτσές κατανάλωσης πού περιλαβαίνει ἡ ἀναπαραγωγή, στήν προκείμενη λοιπόν περίπτωση ἐξασφαλίζει τό πέρασμα ἀπό τόν ἕνα χρόνο στόν ἄλλο. Τό καταναλωτικό ἀπόθεμα πού ἐδῶ βρίσκεσκεται ἀκόμα στά χέρια τῶν πουλητῶν του, πού εἶναι ταυτόχρονα καί οἱ παραγωγοί του, δέν μπορεῖ τοῦτο τό χρόνο νά περιοριστεῖ ὥς τό μηδέν γιά νά ξαναρχίσει ἀπό τό μηδέν τόν ἑπόμενο χρόνο· ἀκριβῶς ὅπως δέν μπορεῖ νά γίνει αὐτό στό πέρασμα ἀπό τή σημερινή μέρα στήν αὔριανή. Ἐπειδή χρειάζεται νά ξανασχηματίζονται διαρκῶς τέτια ἀποθέματα ἐμπορευμάτων, — ἔστω κι ἄν κυμαίνεται ὁ ὄγκος τους — πρέπει οἱ κεφαλαιοκράτες παραγωγοί μας ΙΙ νάχουν ἐφεδρικό χρηματικό κεφάλαιο, πού νά τούς δίνει τή δυνατότητα νά συνεχίζουν τό προτσές παραγωγῆς τους, μόλο πού ἕνα μέρος τοῦ παραγωγικοῦ τους κεφαλαίου βρίσκεται προσωρινά δεσμευμένο μέ μορφή ἐμπορεύματος. Σύμφωνα δά μέ τήν ὑπόθεσή μας, αὐτοί συνδέουν ὅλο τό ἐμπόριο μέ τήν παραγωγή· πρέπει λοιπόν νά διαθέτουν καί τό πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο, πού — μέ τήν αὐτοτελοποίηση τῶν διαφόρων λειτουργιῶν τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς καί τήν ἀνάληψή τους ἀπό διάφορες κατηγορίες κεφαλαιοκρατῶν — βρίσκεται στά χέρια τῶν ἐμπόρων.

Σ' αὐτά πρέπει ν' ἀπαντήσουμε: 1) Ὁ τέτιος σχηματισμός ἀπο-

θεμάτων κι ἡ ἀνάγκη του ἰσχύει γιά ὅλους τούς κεφαλαιοκράτες — τόσο τῆς ὑποδιαίρεσης I, ὅσο καί τῆς ὑποδιαίρεσης II. Ἐξεταζόμενοι σάν ἁπλοί πουλητές ἐμπορευμάτων, διαφέρουν ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλον μόνο κατά τό ὅτι πουλοῦν ἐμπορεύματα διάφορων εἰδῶν. Τό ἀπόθεμα σέ ἐμπορεύματα II προϋποθέτει προηγούμενο ἀπόθεμα σέ ἐμπορεύματα I. Ἄν τό ἀπόθεμα αὐτό δέν τό παίρνουμε ὑπόψη μας ἀπό τή μιά μεριά, πρέπει νά μήν τό παίρνουμε ὑπόψη μας κι ἀπό τήν ἄλλη. Ἄν ὅμως τό παίρνουμε ὑπόψη μας κι ἀπό τίς δυό μεριές, τό πρόβλημα δέν ἀλλάζει καθόλου. — 2) Ὅπως τοῦτος ὁ χρόνος κλείνει γιά τήν ὑποδιαίρεση II μέ ἕνα ἀπόθεμα ἐμπορευμάτων γιά τόν ἑπόμενο χρόνο, ἔτσι γιά τήν ἴδια ὑποδιαίρεση II ἄρχισε μέ ἕνα ἀπόθεμα ἐμπορευμάτων πού εἶχε μείνει ἀπό τόν προηγούμενο χρόνο. Κατά τήν ἀνάλυση λοιπόν τῆς χρονιάτικης ἀναπαραγωγῆς — ὅταν τήν ἀναγάγουμε στήν πιό ἀφηρημένη της ἔκφραση — πρέπει καί τίς δυό φορές νά διαγράψουμε αὐτό τό ἀπόθεμα. Ὅταν ὅμως ἀφήνουμε σέ τοῦτο τό χρόνο ὁλόκληρη τήν παραγωγή του, δηλ. καί τό μέρος ἐκεῖνο πού παραδίνει σάν ἀπόθεμα ἐμπορευμάτων στόν ἑπόμενο χρόνο, τοῦ ἀφαιροῦμε ἀπό τήν ἄλλη τό ἀπόθεμα ἐμπορευμάτων πού εἶχε λάβει ἀπό τόν προηγούμενο χρόνο· κι ἔτσι ἔχουμε πραγματικά μπροστά μας σάν ἀντικείμενο τῆς ἀνάλυσης τό συνολικό προϊόν ἑνός μέσου ἔτους. — 3) Τό ἁπλό γεγονός πώς κατά τήν ἐξέταση τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς δέ σκοντάψαμε στή δυσκολία πού πρέπει τώρα νά ξεπεραστεῖ — ἀποδείχνει πώς πρόκειται γιά ἕνα εἰδικό φαινόμενο, πού ὀφείλεται μονάχα στή διαφορετική ταξινόμηση (σχετικά μέ τήν ἀναπαραγωγή) τῶν στοιχείων I, σέ μιά διαφορετική ταξινόμηση, χωρίς τήν ὁποία δέ θά μποροῦσε νά γίνει ἀπολύτως καμιά ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα.

III. ΣΧΗΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ

Θά ἐξετάσουμε τώρα τήν ἀναπαραγωγή σύμφωνα μέ τό ἀκόλουθο σχῆμα:

$$\text{Σχῆμα α)}\quad \left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_\sigma + 1000_\mu + 1000_\upsilon = 6000 \\ \text{II. } 1500_\sigma + 376_\mu + 376_\upsilon = 2252 \end{array}\right\} \text{σύνολο} = 8252.$$

Παρατηροῦμε πρίν ἀπόλα πώς τό συνολικό ποσό τοῦ χρονιάτικου κοινωνικοῦ προϊόντος = 8252, εἶναι μικρότερο ἀπ' ὅ,τι ἦταν στό πρῶτο σχῆμα, ὅπου ἦταν 9000. Θά μπορούσαμε ἐπίσης νά πάρουμε ἕνα πολύ μεγαλύτερο ποσό, δεκαπλάσιο, ἄν θέλετε. Διαλέξαμε ἐδῶ ἕνα ποσό μικρότερο ἀπό τό ποσό τοῦ σχήματος I, ἀκριβῶς γιά νά δείξουμε ἔντονα πώς ἡ ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα (πού ἐδῶ τή θεωροῦμε μόνο σάν παραγωγή πού διενεργεῖται μέ μεγαλύτερη τοποθέτηση κεφαλαίων) δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ προϊόντος, πώς γιά μιά δοσμένη μάζα ἐμπορευμάτων προϋποθέτει ἁπλῶς διαφορετική ταξινόμηση ἤ διαφορετικό λειτουργικό προορισμό τῶν διάφορων στοιχείων τοῦ δοσμένου προϊόντος· ὅτι δηλ. ὡς πρός

τό μέγεθος τῆς ἀξίας της εἶναι στήν ἀρχή μόνο ἁπλή ἀναπαραγωγή. Δέν ἀλλάζει ἡ ποσότητα, ἀλλά ὁ ποιοτικός καθορισμός τῶν δοσμένων στοιχείων τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς. Κι αὐτή ἡ ἀλλαγή εἶναι ἡ ὑλική προϋπόθεση τῆς ἀναπαραγωγῆς σέ διευρυμένη κλίμακα πού ἀκολουθεῖ ἀργότερα[58].

Θά μπορούσαμε νά παραστήσουμε διαφορετικά τό σχῆμα, παίρνοντας διαφορετικές σχέσεις ἀνάμεσα στό μεταβλητό καί στό σταθερό κεφάλαιο, λχ. ὡς ἑξῆς:

$$\text{Σχῆμα β)}\quad \left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_\sigma + 875_\mu + 875_\upsilon = 5750 \\ \text{II. } 1750_\sigma + 376_\mu + 376_\upsilon = 2502 \end{array}\right\} \text{σύνολο} = 8252.$$

Ἔτσι καταστρωμένο τό σχῆμα θά φαινόταν διευθετημένο γιά ἀναπαραγωγή σέ ἁπλή κλίμακα, ἔτσι πού ἡ ὑπεραξία θά ξοδευόταν ὁλόκληρη χωρίς νά συσσωρεύεται. Καί στίς δυό περιπτώσεις, τόσο στό α), ὅσο καί στό β), ἔχουμε χρονιάτικο προϊόν ἴσης ἀξίας, μόνο πού τή μιά φορά, στό β), ἡ ταξινόμηση τῶν στοιχείων του σύμφωνα μέ τή λειτουργία τους εἶναι τέτια, πού ἡ ἀναπαραγωγή ξαναρχίζει στήν ἴδια κλίμακα, ἐνῶ στό α) ἀποτελεῖ τήν ὑλική βάση τῆς ἀναπαραγωγῆς σέ διευρυμένη κλίμακα. Συγκεκριμένα, στό β) τά $(875_\mu + 875_\upsilon)$ I = 1750 $\text{I}_{(\mu+\upsilon)}$ ἀνταλλάσσονται χωρίς περίσσευμα μέ τό 1750 II_σ, ἐνῶ στό α) τά $(1000_\mu + 1000_\upsilon)$ I = 2000 $\text{I}_{(\mu+\upsilon)}$ ἀνταλλάσσονται μέ 1500 II_σ καί ἀφήνουν στήν ὑποδιαίρεση I πλεόνασμα 500 I_υ γιά τή συσσώρευση.

Προχωροῦμε τώρα στήν πιό ἐπισταμένη ἀνάλυση τοῦ σχήματος α). Ἄς ὑποθέσουμε πώς τόσο στήν ὑποδιαίρεση I, ὅσο καί στήν ὑποδιαίρεση II τό μισό τῆς ὑπεραξίας, ἀντί νά ξοδευτεῖ σάν εἰσόδημα, συσσωρεύεται, δηλ. μετατρέπεται σέ στοιχεῖο πρόσθετου κεφαλαίου. Μιά πού τό μισό τοῦ 1000 I_υ =500 πρέπει, μέ τή μιά ἤ τήν ἄλλη μορφή, νά συσσωρευτεῖ, νά τοποθετηθεῖ σάν πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο, δηλ. νά μετατραπεῖ σέ πρόσθετο παραγωγικό κεφάλαιο, γιαυτό σάν εἰσόδημα ξοδεύονται μόνο $(1000_\mu + 500_\upsilon)$ I. Ἔτσι σάν κανονικό μέγεθος τοῦ II_σ ἐμφανίζονται ἐδῶ μόνο 1500. Δέ χρειάζεται νά ἐξετάσουμε περισσότερο τήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στό 1500 $\text{I}_{(\mu+\upsilon)}$ καί στό 1500 II_σ, ἀφοῦ τήν ἔχουμε ἐξετάσει κιόλας σάν προτσές τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς. Δέ θά πάρουμε ὑπόψη μας οὔτε τίς 4000 I_σ, μιά πού τήν ξαναταχτοποίησή τους γιά τήν καινούργια ἀναπαραγωγή (πού τώρα συντελεῖται σέ διευρυμένη κλίμακα) τήν ἐξετάσαμε ἐπίσης σάν προτσές τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς.

Ἐκεῖνο λοιπόν πού μένει ἁπλῶς νά ἐξετάσουμε εἶναι: οἱ 500 I_υ καί οἱ $(376_\mu + 376_\upsilon)$ II, ἐφόσον ἀπό τή μιά μεριά ἀφοροῦν τίς ἐσω-

---

58 Αὐτό βάζει μιά γιά πάντα τέλος στή διαμάχη ἀνάμεσα στόν Τζαίημς Μίλ καί στόν Σ. Μπαίηλυ σχετικά μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου. Τή διαμάχη αὐτή τή σχολιάσαμε, ἀπό ἄλλη ἄποψη, στό Βιβλίο I (κεφάλαιο 22ο, 5, σελ. 631, 632, ὑποσημείωση 64, 65), δηλαδή βάζει τέλος στόν καυγά σχετικά μέ τή δυνατότητα ἐπέκτασης τῆς δράσης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου ὅταν τό μέγεθός του μένει τό ἴδιο. Στό ζήτημα αὐτό πρέπει νά ξαναγυρίσουμε ἀργότερα.

τερικές σχέσεις τόσο τῆς ὑποδιαίρεσης Ι, ὅσο καί τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ, κι ἀπ᾽ τήν ἄλλη τήν κίνηση ἀνάμεσα στίς δυό. Μιά καί ὑποθέσαμε πώς καί στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ πρόκειται νά συσσωρευτεῖ τό μισό τῆς ὑπεραξίας, πρέπει ἐδῶ νά μετατραποῦν σέ κεφάλαιο 188, ἀπό τίς ὁποῖες τό $^1/_4$ σέ μεταβλητό = 47 (ἄς βάλουμε 48 γιά νά στρογγυλέψουμε τόν ἀριθμό)· οἱ ὑπόλοιπες 140 θά πρέπει νά μετατραποῦν σέ σταθερό κεφάλαιο.

Ἐδῶ σκοντάφτουμε σ᾽ ἕνα καινούργιο πρόβλημα, πού κι ἡ ὕπαρξή του καί μόνο πρέπει νά φανεῖ παράξενη στήν τρέχουσα ἀντίληψη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἐμπορεύματα ἑνός εἴδους ἀνταλλάσσονται μέ ἐμπορεύματα ἄλλου εἴδους, ἤ πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἀνταλλάσσονται ἐμπορεύματα μέ χρῆμα καί τό ἴδιο αὐτό χρῆμα ἀνταλλάσσεται πάλι μέ ἄλλα ἐμπορεύματα ἄλλου εἴδους. Αὐτές οἱ 140 II_v μποροῦν νά μετατραποῦν σέ παραγωγικό κεφάλαιο, μόνον ἐπειδή ἀντικαταστaίνονται μέ ἕνα μέρος τῶν ἐμπορευμάτων I_v ἴσης ἀξίας. Εἶναι αὐτονόητο πώς τό μέρος τῆς I_v πού θ᾽ ἀνταλλαχτεῖ μέ τήν II_v πρέπει ν᾽ ἀποτελεῖται ἀπό μέσα παραγωγῆς πού νά μποροῦν νά μποῦν τόσο στήν παραγωγή τῆς ὑποδιαίρεσης Ι, ὅσο καί στήν παραγωγή τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ, ἤ ἀποκλειστικά στήν παραγωγή τῆς ὑποδιαίρεσης ΙΙ. Ἡ ἀντικατάσταση αὐτή μπορεῖ νά γίνει μονάχα μέ μονόπλευρη ἀγορά ἐκμέρους τῆς ΙΙ, ἐπειδή τό σύνολο τοῦ ὑπερπροϊόντος 500 I_v, πού ἔχουμε ἀκόμα νά ἐξετάσουμε, πρέπει νά χρησιμεύσει γιά συσσώρευση μέσα στά πλαίσια τῆς ὑποδιαίρεσης Ι, ἄρα δέν μπορεῖ ν᾽ ἀνταλλαχτεῖ μέ ἐμπορεύματα ΙΙ· μ᾽ ἄλλα λόγια, ἡ ὑποδιαίρεση Ι δέν μπορεῖ ταυτόχρονα καί νά τό συσσωρεύει καί νά τό καταναλώνει. Ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ πρέπει λοιπόν ν᾽ ἀγοράσει μέ μετρητά τίς 140 I_v χωρίς τό χρῆμα αὐτό νά ἐπαναρεύσει σ᾽ αὐτήν μέ κατοπινή πούληση τοῦ ἐμπορεύματός της στήν ὑποδιαίρεση Ι. Κι εἶναι μάλιστα αὐτό ἕνα προτσές πού ἐπαναλαβαίνεται πάντα σέ κάθε καινούργια χρονιάτικη παραγωγή, ἐφόσον πρόκειται γιά παραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα. Ποῦ ἀναβλύζει ἡ σχετική χρηματική πηγή μέσα στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ;

Φαίνεται, ἀντίθετα, πώς ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ εἶναι ἕνα ἐντελῶς ἄγονο ἔδαφος γιά τό σχηματισμό νέου χρηματικοῦ κεφαλαίου πού συνοδεύει καί στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καθορίζει τήν πραγματική συσσώρευση, — σχηματισμό νέου χρηματικοῦ κεφαλαίου πού πραγματικά στήν ἀρχή ἐμφανίζεται σάν ἁπλός θησαυρισμός.

Ἔχουμε πρῶτα 376 II_μ αὐτές οἱ 376 χρηματικό κεφάλαιο, πού ἔχει προκαταβληθεῖ γιά ἀγορά ἐργατικῆς δύναμης, μέσω τῆς ἀγορᾶς ἐμπορευμάτων ΙΙ ἐπιστρέφει συνεχῶς σάν μεταβλητό κεφάλαιο μέ χρηματική μορφή στόν κεφαλαιοκράτη ΙΙ. Αὐτή ἡ διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμενη ἀπομάκρυνση ἀπό τήν ἀφετηρία — ἀπό τήν τσέπη τοῦ κεφαλαιοκράτη — καί ἡ ἐπιστροφή στήν ἀφετηρία — στήν τσέπη τοῦ κεφαλαιοκράτη — μέ κανένα τρόπο δέν πληθαίνει τό χρῆμα πού περιφέρεται σ᾽ αὐτή τήν κύκληση. Ἑπομένως δέν εἶναι πηγή συσσώρευσης χρήματος· τό χρῆμα αὐτό δέν μπορεῖ ἐπίσης ν᾽ ἀποσυρθεῖ ἀπ᾽ αὐτή

τήν κυκλοφορία γιά νά σχηματίσει ἀποθησαυρισμένο, δυνάμει νέο χρηματικό κεφάλαιο.

Ἀλλά, ἄλτ! Δέν ὑπάρχει τάχα τρόπος νά βγεῖ ἐδῶ ἕνα κερδάκι;

Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε, πώς ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ ἔχει ἀπέναντι στήν ὑποδιαίρεση Ι τό πλεονέχτημα ὅτι οἱ ἐργάτες πού χρησιμοποιεῖ ὀφείλουν ν᾽ ἀγοράζουν πάλι ἀπ᾽ αὐτήν τά ἐμπορεύματα πού παρήγαγαν οἱ ἴδιοι. Ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ εἶναι ἀγοραστής τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί ταυτόχρονα πουλητής ἐμπορευμάτων στούς κατόχους τῆς ἐργατικῆς δύναμης πού χρησιμοποιεῖ. Ἑπομένως ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ μπορεῖ:

1. ἁπλούστατα νά κατεβάσει τό μεροκάματο κάτω ἀπό τό κανονικό μέσο ἐπίπεδό του, — αὐτό ἐξάλλου μπορεῖ νά τό κάνουν καί οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης Ι. Μ᾽ αὐτό τόν τρόπο ἐλευθερώνεται ἕνα μέρος τοῦ χρήματος πού λειτουργεῖ σάν χρηματική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, καί αὐτό, ὅταν ἐπαναλαβαίνεται διαρκῶς τό ἴδιο προτσές, θά μποροῦσε νά μετατραπεῖ σέ μιά φυσιολογική πηγή θησαυρισμοῦ, συνεπῶς καί σχηματισμοῦ δυνάμει συμπληρωματικοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ. Φυσικά ἐδῶ, ὅπου πρόκειται γιά τόν κανονικό σχηματισμό κεφαλαίου, δέν παίρνουμε ὑπόψη τά τυχαῖα κερδοσκοπικά κέρδη. Δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε πώς ὁ πληρωμένος πραγματικά μισθός ἐργασίας (πού ceteris paribus [μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους] καθορίζει τό μέγεθος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου) δέν πληρώνεται καθόλου ἀπό καλοσύνη τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ἀλλά γιατί, στίς δοσμένες συνθῆκες, πρέπει νά πληρωθεῖ. Ἔτσι βγάζουμε ἀπό τή μέση αὐτόν τόν τρόπο ἑρμηνείας. Ἄν προϋποθέτουμε 376_μ τό μεταβλητό κεφάλαιο πού πρέπει νά ξοδέψει ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ, δέν ἐπιτρέπεται, γιά νά ἐξηγήσουμε ἕνα καινούργιο πρόβλημα πού ξεφυτρώνει, νά παρεμβάλλουμε ξαφνικά τήν ὑπόθεση πώς τάχα προκαταβάλλει μόνο 350_μ, καί ὄχι 376_μ.

2) Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅμως ἡ ὑποδιαίρεση ΙΙ, παρμένη σάν σύνολο, ἔχει, ὅπως εἴπαμε τό πλεονέχτημα ἀπέναντι στήν ὑποδιαίρεση Ι, πώς εἶναι ταυτόχρονα καί ἀγοραστής τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί ξαναπουλητής τοῦ ἐμπορεύματός της στούς δικούς της ἐργάτες. Καί σέ ὅλες τίς βιομηχανικές χῶρες, λχ. στήν Ἀγγλία καί τίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, ὑπάρχουν τά πιό χειροπιαστά δεδόμενα γιά τό πῶς οἱ κεφαλαιοκράτες μποροῦν νά ἐκμεταλλεύονται τό γεγονός αὐτό — πῶς μποροῦν νά πληρώνουν ὀνομαστικά τόν κανονικό μισθό ἐργασίας, στήν πραγματικότητα ὅμως νά ξαναρπάζουν χωρίς ἀντίστοιχο ἰσοδύναμο σέ ἐμπορεύματα, ἕνα μέρος ἀπ᾽ αὐτόν τό μισθό ἐργασίας, alias [μ᾽ ἄλλα λόγια] νά κλέβουν πάλι ἕνα μέρος του· γιά τό πῶς μποροῦν νά τό καταφέρνουν αὐτό εἴτε μέ τό Trucksystem [πληρωμή τῶν ἐργατῶν σέ εἶδος], εἴτε μέ τήν κιβδηλεία (πού μπορεῖ νά εἶναι τέτια πού δέν τήν πιάνει ὁ νόμος) τοῦ μέσου κυκλοφορίας. (Μέ τήν εὐκαιρία ἄς ἀναπτύξουμε τό σημεῖο αὐτό μέ μερικά κατάλληλα παραδείγματα.) Πρόκειται γιά τήν ἴδια πράξη ὅπως στήν περίπτωση 1, μόνο πού γίνεται συγκεκαλυμμένα καί ἀπό πλάγιο δρόμο. Πρέπει λοιπόν ἐδῶ νά τήν ἀποκρούσουμε, ἀκριβῶς ὅπως καί τήν πρώτη. Ἐδῶ πρόκειται

γιά πραγματικό, ὄχι γιά ὀνομαστικά πληρωνόμενο μισθό ἐργασίας. Ὅπως βλέπουμε, ὅταν ἀναλύουμε ἀντικειμενικά τόν κεφαλαιοκρατικό μηχανισμό, δέν μποροῦμε νά χρησιμοποιοῦμε σάν ὑπεκφυγές ὁρισμένα αἴσχη του, πού τόν χαρακτηρίζουν ἀκόμα σάν ἐξαίρεση, γιά νά παρακάμψουμε θεωρητικές δυσκολίες. Ὅμως, κατά παράδοξο τρόπο, ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἀστῶν κριτικῶν μου βάζουν τίς φωνές σάν νά εἶχα ἀδικήσει τούς κεφαλαιοκράτες, λχ. στό Ι Βιβλίο τοῦ «Κεφαλαίου», ἐπειδή ὑπόθεσα πώς ὁ κεφαλαιοκράτης πληρώνει τήν πραγματική ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, πράγμα πού συνήθως δέν τό κάνει! (Ἐδῶ θά μποροῦσα, μέ τή μεγαλοψυχία πού μοῦ ἀποδίδουν, νά παραθέσω ἀποσπάσματα ἀπό τόν Σαΐφλε.)

Ἀπό τίς 376 II_{μ} δέ βγαίνει λοιπόν τίποτα γιά τό σκοπό πού ἀναφέραμε.

Ὅμως ἀκόμα πιό ἀμφίβολα φαίνεται νά εἶναι τά πράγματα σχετικά μέ τίς 376 II_{υ}. Ἐδῶ βρίσκονται ἀντιμέτωποι μονάχα κεφαλαιοκράτες τῆς ἴδιας ὑποδιαίρεσης, πού πουλοῦν καί ἀγοράζουν ἀμοιβαῖα ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο τά εἴδη κατανάλωσης πού ἔχουν παραγάγει. Τό χρῆμα πού ἀπαιτεῖται γιαυτή τήν ἀνταλλαγή λειτουργεῖ μονάχα σάν μέσο κυκλοφορίας καί πρέπει, ὅταν τά πράγματα ξετυλίγονται ὁμαλά, νά ἐπαναρεύσει στούς ἐνδιαφερόμενους, στό μέτρο πού τόχουν προκαταβάλει στήν κυκλοφορία γιά νά ξαναδιανύει πάντα τήν ἴδια τροχιά.

Φαίνεται πώς μόνο μέ δυό τρόπους μπορεῖ ν' ἀποσυρθεῖ τό χρῆμα αὐτό ἀπό τήν κυκλοφορία γιά νά σχηματίσει δυνάμει πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο. Εἴτε ἕνα μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν II ἐξαπατᾶ τό ἄλλο καί καταφέρνει ἔτσι νά τοῦ κλέβει χρῆμα. Γιά νά σχηματιστεῖ καινούργιο χρηματικό κεφάλαιο δέ χρειάζεται, ὅπως ξέρουμε, προηγούμενη αὔξηση τοῦ κυκλοφοριακοῦ μέσου: χρειάζεται ἁπλῶς ν' ἀφαιρεθεῖ χρῆμα ἀπό ὁρισμένα σημεῖα τῆς κυκλοφορίας καί νά θησαυριστεῖ. Δέ θάλλαζε καθόλου τά πράγματα τό γεγονός ὅτι τό χρῆμα αὐτό μπορεῖ νά εἶναι κλεμμένο, καί πώς ἐπομένως ὁ σχηματισμός πρόσθετου χρηματικοῦ κεφαλαίου γιά ἕνα μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν II μπορεῖ νά συνδέεται μέ θετική ἀπώλεια χρήματος γιά ἕνα ἄλλο μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Τό μέρος τῶν κεφαλαιοκρατῶν II πού ἔχουν ἐξαπατηθεῖ θά ζοῦσε κάπως λιγότερο εὐχάριστα, κι αὐτό θἆταν ὅλο.

Εἴτε πάλι ἕνα μέρος τῆς II_{υ}, πού ἀποτελεῖται ἀπό ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, μετατρέπεται ἄμεσα σέ καινούργιο μεταβλητό κεφάλαιο μέσα στά πλαίσια τῆς ὑποδιαίρεσης II. Τό πῶς γίνεται αὐτό θά τό ἐξετάσουμε στό τέλος τούτου τοῦ κεφαλαίου (στό ὑποκεφάλαιο IV).

1. *Πρῶτο παράδειγμα.*

Α) Σχῆμα τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_{\sigma} + 1000_{\mu} + 1000_{\upsilon} = 6000 \\ \text{II. } 2000_{\sigma} + 500_{\mu} + 500_{\upsilon} = 3000 \end{array}\right\} \text{σύνολο} = 9000.$$

Β) Ἀφετηριακό σχῆμα γιά ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_{\sigma} + 1000_{\mu} + 1000_{\upsilon} = 6000 \\ \text{II. } 1500_{\sigma} + 750_{\mu} + 750_{\upsilon} = 3000 \end{array}\right\} \text{σύνολο} = 9000.$$

Ἐφόσον ὑποθέτουμε πώς στό σχῆμα Β συσσωρεύεται τό μισό τῆς ὑπεραξίας τῆς ὑποδιαίρεσης Ι, δηλ. συσσωρεύονται 500, θά ἔχουμε πρῶτα $(1000_{\mu} + 500_{\upsilon})$ Ι ἤ 1500 $I_{(\mu+\upsilon)}$, πού πρέπει νά ἀντικατασταθοῦν μέ 1500 II_{σ}· μένει τότε στήν Ι: $4000_{\sigma} + 500_{\upsilon}$, κι οἱ τελευταῖες τοῦτες πρέπει νά συσσωρευτοῦν. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν $(1000_{\mu} + 500_{\upsilon})$ Ι μέ 1500 II_{σ} εἶναι προτσές τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς καί τό ἔχουμε ἐξετάσει κιόλας ὅταν μιλούσαμε γιά τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή.

Ἄς παραδεχτοῦμε πώς ἀπό τίς 500 I_{υ} πρέπει 400 νά μετατραποῦν σέ σταθερό κεφάλαιο καί 100 σέ μεταβλητό. Ἔχουμε κιόλας ἐξηγήσει τήν ἀνταλλαγή μέσα στά πλαίσια τῆς ὑποδιαίρεσης Ι τῶν 400_{υ} πού πρέπει νά κεφαλαιοποιηθοῦν μ' αὐτό τόν τρόπο. Αὐτά μποροῦν λοιπόν, χωρίς καμιά δυσκολία, νά προσαρτηθοῦν στό I_{σ}, καί θά ἔχουμε τότε γιά τό Ι:

$4400_{\sigma} + 1000_{\mu} + 100_{\upsilon}$ (πού πρέπει νά μετατραποῦν σέ 100_{μ}).

Ἡ ὑποδιαίρεση II ἀπό τήν πλευρά της ἀγοράζει, μέ σκοπό τή συσσώρευση, ἀπό τήν ὑποδιαίρεση Ι τίς 100 I_{υ} (πού ὑπάρχουν σέ μέσα παραγωγῆς), πού ἀποτελοῦν τώρα πρόσθετο σταθερό κεφάλαιο τῆς II, ἐνῶ οἱ 100 χρῆμα, πού πληρώνει γι' αὐτά, μετατρέπονται σέ χρηματική μορφή τοῦ πρόσθετου μεταβλητοῦ κεφαλαίου τῆς ὑποδιαίρεσης Ι. Ἔχουμε τότε γιά τήν ὑποδιαίρεση Ι κεφάλαιο $4400_{\sigma} + 1100_{\mu}$ (τίς τελευταῖες σέ χρῆμα) = 5500.

Ἡ ὑποδιαίρεση II ἔχει τώρα γιά σταθερό κεφάλαιο 1600_{σ}· γιά νά τό βάλει νά λειτουργήσει πρέπει νά προκαταβάλλει συμπληρωματικά 50_{μ} σέ χρῆμα γιά ἀγορά καινούργιας ἐργατικῆς δύναμης, ἔτσι πού τό μεταβλητό της κεφάλαιο ἀπό 750 αὐξάνει καί γίνεται 800. Αὐτή τήν αὔξηση τοῦ σταθεροῦ καθώς καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου της κατά 150 συνολικά ἡ ὑποδιαίρεση II τήν καλύπτει ἀπό τήν ὑπεραξία της· ἐπομένως ἀπό τίς 750 II_{υ} μένουν μόνο 600_{υ} σάν καταναλωτικό ἀπόθεμα τῶν κεφαλαιοκρατῶν II, πού τό χρονιάτικο τους προϊόν κατανέμεται τώρα ὡς ἑξῆς:

II. $1600_{\sigma} + 800_{\mu} + 600_{\upsilon}$ (καταναλωτικό ἀπόθεμα) = 3000. Οἱ 150_{υ} πού ἔχουν παραχθεῖ σέ εἴδη κατανάλωσης καί πού ἔχουν μετατραπεῖ ἐδῶ σέ $(100_{\sigma} + 50_{\mu})$ II, μπαίνουν ὅλες μέ τή φυσική τους μορφή στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν: 100 καταναλώνονται ἀπό τούς ἐργάτες Ι (100 I_{μ}) καί 50 ἀπό τούς ἐργάτες II (50 II_{μ}), ὅπως ἐξηγήσαμε πιό πάνω. Στήν πραγματικότητα στήν ὑποδιαίρεση II, πού τό συνολικό της προϊόν προετοιμάζεται μέ τήν ἀναγκαία γιά τή συσσώρευση μορφή, πρέπει ν' ἀναπαραχθεῖ ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας, μεγαλύτερο κατά 100, μέ μορφή ἀναγκαίων εἰδῶν κατανάλωσης. Ἄν ἀρχίζει πραγματικά ἡ ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα, τότε οἱ

100 μεταβλητό χρηματικό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης I ἐπαναρέουν στήν ὑποδιαίρεση II μέσω τῶν ἐργατῶν τῆς I· ἀντίθετα ἡ ὑποδιαίρεση II μεταβιβάζει 100_υ σέ ἐμπορευματικό ἀπόθεμα στήν I καί ταυτόχρονα 50 σέ ἐμπορευματικό ἀπόθεμα στούς δικούς της ἐργάτες.

Ἡ διαφορετική διαρύθμιση πού ἔχει γίνει μέ σκοπό τή συσσώρευση ἔχει τώρα ὡς ἑξῆς:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4400_\sigma + 1100_\mu + 500 \text{ καταναλωτικό ἀπόθεμα} = 6000 \\ \text{II. } 1600_\sigma + 800_\mu + 600 \text{ καταναλωτικό ἀπόθεμα} = 3000 \end{array}\right\}$$

σύνολο 9000, ὅπως καί παραπάνω.

Ἀπ' αὐτά κεφάλαιο εἶναι:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4400_\sigma + 1100_\mu \text{ (χρῆμα)} = 5500 \\ \text{II. } 1600_\sigma + 800_\mu \text{ (χρῆμα)} = 2400 \end{array}\right\} = 7900,$$

ἐνῶ ἡ παραγωγή ἄρχισε μέ:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_\sigma + 1000_\mu = 5000 \\ \text{II. } 1500_\sigma + 750_\mu = 2250 \end{array}\right\} = 7250.$$

Ἄν λοιπόν ἡ πραγματική συσσώρευση συντελεῖται πάνω σ' αὐτή τή βάση, δηλ. ἄν ἡ παραγωγή γίνει πραγματικά μ' αὐτό τό αὐξημένο κεφάλαιο, τότε θάχουμε στό τέλος τῆς ἑπόμενης χρονιᾶς:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4400_\sigma + 1100_\mu + 1100_\upsilon = 6600 \\ \text{II. } 1600_\sigma + 800_\mu + 800_\upsilon = 3200 \end{array}\right\} = 9800$$

Ἄς παραδεχτοῦμε τώρα πώς στήν ὑποδιαίρεση I συνεχίζεται ἡ συσσώρευση στήν ἴδια ἀναλογία, δηλ. 550_υ ξοδεύονται σάν εἰσόδημα, καί 550_υ συσσωρεύονται. Στήν περίπτωση αὐτή ἀναπληρώνονται πρῶτα 1100 I_μ μέ 1100 II_σ, ἔπειτα πρέπει νά πραγματοποιηθοῦν ἀκόμα 550 I_υ σέ ἐμπορεύματα II ἴσης ἀξίας, δηλ. συνολικά 1650 $I_{(\mu+\upsilon)}$. Ἀλλά τό σταθερό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης II, πού πρέπει ν' ἀναπληρωθεῖ, εἶναι μόνο 1600, ἑπομένως οἱ ὑπόλοιπες 50 πρέπει νά συμπληρωθοῦν ἀπό τίς 800 II_υ. Ἄν ἐδῶ παραβλέψουμε πρῶτα τό χρῆμα, θάχουμε σάν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς συναλλαγῆς:

I. $4400_\sigma + 550_\upsilon$ (πού πρέπει νά κεφαλαιοποιηθοῦν)· ἐπίσης, σέ καταναλωτικό ἀπόθεμα τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί ἐργατῶν 1650 $_{(\mu+\upsilon)}$ πραγματοποιημένα σέ ἐμπορεύματα II_σ.

II. 1650_σ (δηλ. μαζί καί 50 πού, σύμφωνα μέ τά παραπάνω ἔχουν προστεθεῖ ἀπό τήν II_υ) $+ 800_\mu + 750_\upsilon$ (καταναλωτικό ἀπόθεμα τῶν κεφαλαιοκρατῶν).

Ἄν ὅμως στήν ὑποδιαίρεση II διατηρηθεῖ ἡ παλιά σχέση τοῦ μ πρός τό σ, τότε γιά 50_σ πρέπει νά ξοδευτοῦν ἄλλες 25_μ· αὐτές πρέπει νά παρθοῦν ἀπό τίς 750· ἔχουμε λοιπόν:

$$\text{II. } 1650_\sigma + 825_\mu + 725_\upsilon$$

Στήν ὑποδιαίρεση I πρέπει νά κεφαλαιοποιηθοῦν 550_υ· ἄν διατηρηθεῖ ἡ προηγούμενη σχέση, ἀπ' αὐτές τίς 550_υ οἱ 440 σχηματίζουν σταθερό κεφάλαιο καί οἱ 110 μεταβλητό κεφάλαιο. Αὐτές οἱ 110 πρέπει ἐνδεχόμενα νά παρθοῦν ἀπό τίς 725 II_υ, δηλ. εἴδη κατανάλωσης ἀξίας 110 καταναλώνονται ἀπό τούς ἐργάτες I ἀντί ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες II, ἑπομένως αὐτοί οἱ τελευταῖοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νά κεφαλαιοποιήσουν αὐτές τίς 110_υ πού δέν μποροῦν νά τίς καταναλώσουν. Ἔτσι ἀπό τίς 725 II_υ μένουν ὑπόλοιπο 615 II_υ. Ἄν ὅμως ἡ ὑποδιαίρεση II μετατρέψει ἔτσι αὐτές τίς 110 σέ πρόσθετο σταθερό κεφάλαιο, χρειάζεται κι ἄλλο πρόσθετο μεταβλητό κεφάλαιο ἀπό 55· καί αὐτό πάλι πρέπει νά παρθεῖ ἀπό τήν ὑπεραξία της· ἄν ἀφαιρεθοῦν ἀπό τίς 615 II_υ μένει ὑπόλοιπο 560 γιά κατανάλωση τῶν κεφαλαιοκρατῶν II, καί ἔχουμε τώρα, ἀφοῦ κάνουμε ὅλες αὐτές τίς πραγματικές καί δυνάμει μεταφορές, τήν παρακάτω κεφαλαιακή ἀξία.

$$\begin{array}{rl} \text{I. } & (4400_\sigma + 440_\sigma) + (1100_\mu + 110_\mu) = 4840_\sigma + 1210_\mu = 6050 \\ \text{II. } & (1600_\sigma + 50_\sigma) + 100_\sigma + (800_\mu + 25_\mu + 55_\mu) = \\ & = 1760_\sigma + 880_\mu = \underline{2640} \\ & 8690. \end{array}$$

Γιά νά κυλάει ὁμαλά ἡ ὑπόθεση, πρέπει στήν ὑποδιαίρεση II ἡ συσσώρευση νά συντελεῖται γοργότερα ἀπ' ὅ,τι στήν ὑποδιαίρεση I, γιατί ἀλλιῶς τό μέρος τῶν $I_{(\mu+\upsilon)}$ πού πρέπει νά μετατραπεῖ σέ ἐμπορεύματα II_σ, θά μεγάλωνε γοργότερα ἀπό τό II_σ, μέ τό ὁποῖο μόνο μπορεῖ ν' ἀνταλλαχτεῖ.

Ἄν συνεχιστεῖ ἡ ἀναπαραγωγή πάνω σ' αὐτή τή βάση, καί μέ ἀμετάβλητους ὅλους τούς ἄλλους ὅρους, θάχουμε στό τέλος τῆς ἑπόμενης χρονιᾶς:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4840_\sigma + 1210_\mu + 1210_\upsilon = 7260 \\ \text{II. } 1760_\sigma + 880_\mu + 880_\upsilon = 3520 \end{array}\right\} = 10\,780.$$

Μέ ἀμετάβλητο τό ποσοστό κατανομῆς τῆς ὑπεραξίας ἡ ὑποδιαίρεση I πρέπει νά ξοδέψει σάν εἰσόδημα: 1210_μ καί τό μισό τῆς $\upsilon = 605$, σύνολο $= 1815$. Αὐτό τό καταναλωτικό ἀπόθεμα εἶναι πάλι κατά 55 μεγαλύτερο ἀπό τό II_σ. Τά 55 πρέπει ν' ἀφαιρεθοῦν ἀπό τίς 880_υ ἔτσι μένουν 825. Ἄν οἱ 55 II_υ μετατραποῦν σέ II_σ προϋποτίθεται πώς θά ἀφαιρεθοῦν ἀκόμα $27^1/_2$ ἀπό τήν II_υ γιά νά σχηματιστεῖ τό ἀντίστοιχο μεταβλητό κεφάλαιο· ἔτσι μένουν γιά νά καταναλωθοῦν $797^1/_2$ II_υ.

Πρέπει τώρα στήν ὑποδιαίρεση I νά κεφαλαιοποιηθοῦν 605_υ· ἀπ' αὐτές οἱ 484 σάν σταθερό καί οἱ 121 σάν μεταβλητό κεφάλαιο· αὐτές οἱ τελευταῖες 121 πρέπει ν' ἀφαιρεθοῦν ἀπό τήν II_υ, πού τώρα εἶναι ἀκόμα $= 797^1/_2$, μένουν λοιπόν $676^1/_2$ II_υ· Ἑπομένως ἡ ὑποδιαίρεση II μετατρέπει ἄλλες 121 σέ σταθερό κεφάλαιο καί χρειάζεται γιαυτό καί νέο μεταβλητό κεφάλαιο $= 60^1/_2$, πού ἐπίσης ἀφαιρεῖται ἀπό τίς $676^1/_2$. Ἔτσι μένουν γιά κατανάλωση 616.

Ἔχουμε τότε κεφάλαιο:

I. Σταθερό 4840+484=5324
Μεταβλητό 1210+121=1331
II. Σταθερό 1760+55+121=1936
Μεταβλητό $880+27\frac{1}{2}+60\frac{1}{2}=968$

$$\text{Σύνολο:}\quad \left.\begin{array}{l} \text{I. } 5324_\sigma + 1331_\mu = 6655 \\ \text{II. } 1936_\sigma + 968_\mu = 2904 \end{array}\right\} = 9559$$

καί στό τέλος τοῦ χρόνου ἔχουμε σέ προϊόν:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 5324_\sigma + 1331_\mu + 1331_\upsilon = 7986 \\ \text{II. } 1936_\sigma + 968_\mu + 968_\upsilon = 3872 \end{array}\right\} = 11\,858$$

Ἐπαναλαβαίνοντας τόν ἴδιο λογαριασμό καί στρογγυλεύοντας τά κλάσματα ἔχουμε στό τέλος τοῦ ἑπόμενου χρόνου τό παρακάτω προϊόν:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 5856_\sigma + 1464_\mu + 1464_\upsilon = 8784 \\ \text{II. } 2129_\sigma + 1065_\mu + 1065_\upsilon = 4259 \end{array}\right\} 13\,043 .$$

Καί στό τέλος τοῦ μεθεπόμενου χρόνου:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 6442_\sigma + 1610_\mu + 1610_\upsilon = 9662 \\ \text{II. } 2342_\sigma + 1172_\mu + 1172_\upsilon = 4686 \end{array}\right\} 14\,348$$

Ὕστερα ἀπό πέντε χρονῶν ἀναπαραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα τό συνολικό κεφάλαιο τῶν ὑποδιαιρέσεων I καί II αὐξήθηκε ἀπό $5500_\sigma + 1750_\mu = 7250$ σέ $8784_\sigma + 2782_\mu = 11\,566$, δηλ. σέ ἀναλογία 100: 160. Ἡ συνολική ὑπεραξία ἦταν ἀρχικά 1750, τώρα εἶναι 2782. Ἡ ὑπεραξία πού καταναλώθηκε ἦταν ἀρχικά 500 γιά τήν ὑποδιαίρεση I καί 600 γιά τήν II, σύνολο = 1100. Τόν τελευταῖο χρόνο ἦταν 732 γιά τήν I καί 746 γιά τήν II, σύνολο = 1478. Ἔχει ἑπομένως αὐξήσει σέ ἀναλογία 100 : 134.

2. *Δεύτερο παράδειγμα.*

Ἄς πάρουμε τώρα τό χρονιάτικο προϊόν τῶν 9000, πού βρίσκεται ὁλόκληρο σάν ἐμπορευματικό κεφάλαιο στά χέρια τῆς τάξης τῶν βιομήχανων κεφαλαιοκρατῶν μέ μιά μορφή, ὅπου ἡ γενική μέση σχέση τοῦ μεταβλητοῦ πρός τό σταθερό κεφάλαιο εἶναι 1: 5. Αὐτό προϋποθέτει κιόλας σημαντική ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καί, ἀντίστοιχα, ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας· προϋποθέτει πώς ἔχει προηγηθεῖ κιόλας σημαντική διεύρυνση τῆς κλίμακας τῆς παραγωγῆς· τέλος προϋποθέτει ἀνάπτυξη ὅλων τῶν ὅρων πού προκαλοῦν σχετικό ὑπερπληθυσμό στήν ἐργατική τάξη. Τό χρονιάτικο προϊόν, ὕστερα ἀπό τό στρογγύλεμα τῶν κλασμάτων, θά κατανέμεται ὡς ἑξῆς:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 5000_\sigma + 1000_\mu + 1000_\upsilon = 7000 \\ \text{II. } 1430_\sigma + 285_\mu + 285_\upsilon = 2000 \end{array}\right\} = 9000$$

Ἄς ὑποθέσουμε τώρα πώς οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης I τρώγουν τή μισή ὑπεραξία = 500, καί συσσωρεύουν τήν ἄλλη μισή. Τότε θάπρεπε ν' ἀνταλλαχτοῦν $(1000_\mu + 500_\upsilon)$ I = 1500 μέ 1500 II_σ. Ἐπειδή ὅμως ἐδῶ τό II_σ εἶναι μόνο 1430, θά πρέπει νά προστεθοῦν 70 ἀπό τήν ὑπεραξία. Ἄν αὐτές οἱ 70 ἀφαιρεθοῦν ἀπό τίς 285 II_υ, μένουν 215 II_υ. Ἔχουμε δηλαδή:

I. $5000_\sigma + 500_\upsilon$ (γιά κεφαλαιοποίηση) + 1500 $_{(\mu+\upsilon)}$ σέ καταναλωτικό ἀπόθεμα τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν ἐργατῶν.

II. $1430_\sigma + 70_\upsilon$ (γιά κεφαλαιοποίηση) $+ 285_\mu + 215_\upsilon$.

Ἐπειδή ἐδῶ οἱ 70 II_υ προσαρτιοῦνται ἀπευθείας στό II_σ, ἀπαιτεῖται μεταβλητό κεφάλαιο $^{70}/_5 = 14$ γιά νά κινήσει αὐτό τό πρόσθετο σταθερό κεφάλαιο· πρέπει λοιπόν αὐτές οἱ 14 ν' ἀφαιρεθοῦν ἐπίσης ἀπό τίς 215 II_υ· μένουν 201 II_υ, καί ἔχουμε:

$$\text{II. } (1430_\sigma + 70_\sigma) + (285_\mu + 14_\mu) + 201_\upsilon .$$

Ἡ ἀνταλλαγή τῶν 1500 $\text{I}_{(\mu+\frac{1}{2}\upsilon)}$ μέ 1500 II_σ εἶναι προτσές τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς, ἑπομένως εἴπαμε ὅσα εἴχαμε νά ποῦμε σχετικά μ' αὐτό. Ὡστόσο πρέπει ἀκόμα νά σημειώσουμε μερικές ἰδιομορφίες πού προκύπτουν ἀπό τό ὅτι κατά τή συσσωρεύουσα ἀναπαραγωγή τό $\text{I}_{(\mu+\frac{1}{2}\upsilon)}$ δέν ἀντικατασταίνονται μόνο μέ τό II_σ ἀλλά μέ τό II_σ σύν ἕνα μέρος τῆς II_υ.

Εἶναι αὐτονόητο πώς, μιά καί προϋποθέτουμε συσσώρεση, τό $\text{I}_{(\mu+\upsilon)}$ εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό II_σ καί ὄχι ἴσο μέ τό II_σ. ὅπως στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή· γιατί: 1) ἡ ὑποδιαίρεση I ἕνα μέρος τοῦ ὑπερπροϊόντος της τό ἐνσωματώνει στό δικό της παραγωγικό κεφάλαιο καί μετατρέπει τά $^5/_6$ του σέ σταθερό κεφάλαιο, δέν μπορεῖ ἑπομένως αὐτά τά $^5/_6$ ταυτόχρονα νά τ' ἀντικαταστήσει μέ εἴδη κατανάλωσης II. 2) Ἡ ὑποδιαίρεση I πρέπει ἀπό τό ὑπερπροϊόν της νά προμηθεύσει τό ὑλικό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τό ἀναγκαῖο γιά τή συσσώρευση στήν ὑποδιαίρεση II, ἀκριβῶς ὅπως ἡ II πρέπει νά προμηθεύσει στήν I τό ὑλικό γιά τό μεταβλητό κεφάλαιο πού πρέπει νά βάλει σέ κίνηση τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ὑπερπροϊόντος I πού χρησιμοποιεῖται ἀπό τήν ἴδια τήν ὑποδιαίρεση I σάν πρόσθετο σταθερό κεφάλαιο. Ξέρουμε πώς τό πραγματικό μεταβλητό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό ἐργατική δύναμη, ἑπομένως καί τό πρόσθετο. Δέν εἶναι ὁ κεφαλαιοκράτης I ἐκεῖνος πού τυχόν θά ἀγοράσει ἀπό τόν II μέσα συντήρησης γιά νά τά ἀποθηκεύσει ἤ νά τά φυλάξει γιά τήν πρόσθετη ἐργατική δύναμη πού πρόκειται νά χρησιμοποιήσει, ὅπως ἦταν ὑποχρεωμένος νά κάνει ὁ δουλοχτήτης. Οἱ ἐργάτες οἱ ἴδιοι εἶναι ἐκεῖνοι πού συναλλάσσονται μέ τόν II. Αὐτό ὅμως δέν ἐμποδίζει ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κεφαλαιοκράτη τά εἴδη καταναλώσης μιᾶς πρόσθετης ἐργατικῆς δύναμης νά εἶναι ἁπλῶς μέσα παραγωγῆς καί συντήρησης τῆς πιθανῆς πρόσθετης ἐργατικῆς δύναμής του, δηλ. ἡ φυσική μορφή τοῦ μεταβλητοῦ του κεφαλαίου. Ἡ ἀμέσως ἑπόμενη πράξη του, στήν προκείμενη περίπτωση τοῦ κεφαλαιοκράτη I, συνίσταται στό ν' ἀποταμιεύει τό ἀναγκαῖο καινούργιο χρηματικό κεφάλαιο, πού χρειάζεται γιά τήν ἀγορά πρόσθετης ἐργατικῆς δύναμης.

Μόλις ἐνσωματώσει αὐτή τήν ἐργατική δύναμη στό παραγωγικό του κεφάλαιο, τό χρῆμα γίνεται μέσο ἀγορᾶς τῶν ἐμπορευμάτων II γι' αὐτή τήν ἐργατική δύναμη καί ἑπομένως πρέπει τό χρῆμα νά βρίσκει τά εἴδη τῆς κατανάλωσής της.

Ἀνάμεσα στ' ἄλλα. Ὁ κύριος κεφαλαιοκράτης, καθώς κι ὁ τύπος του, εἶναι συχνά δυσαρεστημένος μέ τόν τρόπο, πού ἡ ἐργατική δύναμη ξοδεύει τά λεφτά της, καί μέ τά ἐμπορεύματα II, στά ὁποῖα πραγματοποιεῖ αὐτό τό χρῆμα. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή φιλοσοφεῖ, φλυαρεῖ περί πολιτισμοῦ καί κάνει τό φιλάνθρωπο, ὅπως λχ. ὁ κύριος Ντράμμοντ, γραμματέας τῆς πρεσβείας τῆς Μεγάλης Βρετανίας στήν Οὐάσιγκτον. Τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1879 (μιά ἐφημερίδα), ἡ «The Nation» δημοσίεψε ἕνα ἐνδιαφέρον ἄρθρο, ὅπου ἀνάμεσα στ' ἄλλα γράφει: «Στόν πολιτισμό οἱ ἐργάτες δέν συμβάδισαν μέ τήν πρόοδο τῶν ἐφευρέσεων· τούς ἔγιναν προσιτά πλῆθος πράγματα πού δέν ξέρουν νά τά χρησιμοποιήσουν καί ἔτσι δέ δημιουργοῦν ἀγορά γιαυτά». (Ὁ κάθε κεφαλαιοκράτης ἐπιθυμεῖ φυσικά ν' ἀγοράζει ὁ ἐργάτης τά ἐμπορεύματά του). «Δέν ὑπάρχει κανένας λόγος νά μήν ἐπιθυμεῖ ὁ ἐργάτης τίς ἴδιες ἀνέσεις πού ἐπιθυμεῖ ὁ κληρικός, ὁ δικηγόρος καί ὁ γιατρός πού κερδίζουν τό ἴδιο ποσό μ' αὐτόν». (Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ δικηγόροι, κληρικοί καί γιατροί θά πρέπει ἀλήθεια ν' ἀρκοῦνται στήν ἐπιθυμία μόνο πολλῶν ἀπ' αὐτές τίς ἀνέσεις!) «Μά δέν τό κάνει. Μένει πάντα τό πρόβλημα πῶς μπορεῖ μέ μιά ὀρθολογική καί ὑγιεινή μέθοδο ν' ἀνέβει τό ἐπίπεδό του σάν καταναλωτῆ· τό πρόβλημα δέν εἶναι εὔκολο, γιατί ὅλη του ἡ φιλοδοξία δέν ξεπερνᾶ τήν ἐπιθυμία νά λιγοστέψουν οἱ ὧρες ἐργασίας του καί γιατί ὁ δημαγωγός τόν παρακινεῖ πολύ περισσότερο πρός αὐτή τήν κατεύθυνση παρά πρός τήν ἀνύψωση τῆς θέσης του μέ τή βελτίωση τῶν πνευματικῶν καί ἠθικῶν του ἱκανοτήτων» («Reports of H. M' s Secretaries of Embassy and Legation on the Manufactures; Commerce etc. of the Countries in which they reside». London 1879, σελ. 404).

Φαίνεται πώς οἱ πολλές ὧρες δουλιᾶς εἶναι τό μυστικό τῆς ὀρθολογικῆς καί ὑγιεινῆς μεθόδου, πού θ' ἀνεβάσει τή θέση τοῦ ἐργάτη μέ τή βελτίωση τῶν πνευματικῶν καί ἠθικῶν του ἱκανοτήτων καί θά τόν κάνει ὀρθολογικό καταναλωτή. Γιά νά γίνει ὀρθολογικός καταναλωτής τῶν ἐμπορευμάτων τῶν κεφαλαιοκρατῶν πρέπει πρῶτ' ἀπόλα — ἔλα ὅμως πού ὁ δημαγωγός τόν ἐμποδίζει! — ν' ἀρχίσει μέ τό νά ἐπιτρέπει στόν κεφαλαιοκράτη του νά καταναλώνει ἀντιορθολογικά καί ἀνθυγιεινά τήν ἐργατική του δύναμη. Τό τί ἐννοεῖ ὁ κεφαλαιοκράτης λέγοντας ὀρθολογική κατανάλωση φαίνεται ἐκεῖ ὅπου εἶναι τόσο καταδεχτικός, ὥστε ν' ἀνακατεύεται ἄμεσα στό ἐμπόριο τῶν εἰδῶν κατανάλωσης τῶν ἐργατῶν του — στό Trucksystem, πού περιλαβαίνει καί τή χορήγηση κατοικίας στούς ἐργάτες, ἔτσι πού ὁ κεφαλαιοκράτης τοῦ ἐργάτη νᾶναι ταυτόχρονα κι ὁ σπιτονοικοκύρης πού τοῦ νοικιάζει τό σπίτι πού κατοικεῖ — ἕνας κλάδος κι αὐτός ἀνάμεσα σέ πολλούς.

Ὁ ἴδιος αὐτός Ντράμμοντ, πού ἡ ὡραία του ψυχή ὀνειρεύεται τίς κεφαλαιοκρατικές προσπάθειες ἐξύψωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀφηγεῖται στήν ἴδια ἔκθεση, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, γιά τά ὑποδειγματικά ἐργοστάσια βαμβακερῶν τῶν Lowell καί Lawrence Mills. Οἱ τραπεζαρίες καί οἱ κατοικίες τῶν κοριτσιῶν πού δουλεύουν στό ἐργοστάσιο ἀνήκουν στήν ἴδια μετοχική ἑταιρία πού εἶναι καί ἰδιοχτησία τοῦ ἐργοστασίου: οἱ προϊστάμενες αὐτῶν τῶν σπιτιῶν βρίσκονται στήν ὑπηρεσία αὐτῆς τῆς ἴδιας ἑταιρίας, πού ὁρίζει σ' αὐτές τούς κανονισμούς: καμιά κοπέλα δέν ἐπιτρέπεται νά γυρίζει τό βράδυ μετά τίς 10. Μά νά τώρα τό μαργαριτάρι: μιά εἰδική ἀστυνομία τῆς ἑταιρίας περιπολεῖ σ' ὅλη τήν περιοχή γιά νά ἐμποδίσει τήν παραβίαση αὐτοῦ τοῦ κανονισμοῦ. Ὕστερ' ἀπό τίς 10 τό βράδυ δέν ἐπιτρέπεται σέ καμιά κοπέλα νά μπαινοβγαίνει στό σπίτι. Καμιά κοπέλα δέν ἐπιτρέπεται νά κατοικεῖ ἀλλοῦ, ἔξω ἀπό τήν περιοχή πού ἀνήκει στήν ἑταιρία, καί ὅπου τό κάθε σπίτι ἀποφέρει στήν ἑταιρία κάπου 10 δολάρια νοίκι τήν ἑβδομάδα, καί ἔτσι βλέπουμε σ' ὅλη του τή δόξα τόν ὀρθολογικό καταναλωτή: «Ἐπειδή, ὡστόσο, σέ πολλά ἀπό τά καλύτερα σπίτια ὑπάρχει γιά τίς ἐργάτριες τό πανταχοῦ παρόν πιάνο, ἡ μουσική, τό τραγούδι κι ὁ χορός παίζουν σπουδαῖο ρόλο, τουλάχιστο γιά κεῖνες πού, ὕστερα ἀπό δεκάρωη ἀδιάκοπη ἐργασία στόν ἀργαλειό, χρειάζονται περισσόερο κάποια ποικιλία, ὕστερ' ἀπό τή μονοτονία, παρά πραγματική ξεκούραση». (σελ. 412). Μόλις ὅμως τώρα ἔρχεται τό κύριο μυστικό, γιά τό πῶς ὁ ἐργάτης μπορεῖ νά γίνει ὀρθολογικός καταναλωτής. Ὁ κύριος Ντράμμοντ ἐπισκέφτηκε τό ἐργοστάσιο μαχαιροποιίας στό Turner's Falls (Connecticut River), καί ὁ κύριος Ὄκμαν, ὁ ταμίας τῆς μετοχικῆς ἑταιρίας, ἀφοῦ τοῦ διηγήθηκε πώς ἰδίως τά ἀμερικάνικα τραπεζομάχαιρα εἶναι καλύτερης ποιότητας ἀπό τά ἀγγλικά, συνέχισε: «Τήν Ἀγγλία θά τή βάλουμε κάτω καί στίς τιμές ἀκόμα, τώρα τήν ξεπερνοῦμε κιόλας στήν ποιότητα, αὐτό εἶναι γεγονός ἀναγνωρισμένο· ἀλλά πρέπει νάχουμε πιό χαμηλές τιμές καί θά τίς ἔχουμε μόλις πάρουμε φτηνότερο τό ἀτσάλι μας καί κατεβάσουμε τήν τιμή τῆς ἐργασίας μας!» (σελ. 427). Κατέβασμα τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί πολλές ὧρες δουλιᾶς, αὐτή εἶναι ἡ οὐσία τῆς ὀρθολογικῆς καί ὑγιεινῆς μεθόδου πού θ' ἀνεβάσει τόν ἐργάτη ὥς τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ὀρθολογικοῦ καταναλωτῆ, ὥστε νά δημιουργήσει μιάν ἀγορά γιά τό πλῆθος τῶν πραγμάτων πού ὁ πολιτισμός καί ἡ πρόοδος τῶν ἐφευρέσεων τοῦ ἔκαμαν προσιτά.

Ὅπως λοιπόν ἡ ὑποδιαίρεση I πρέπει νά χορηγεῖ ἀπό τό ὑπερπροϊόν της τό πρόσθετο σταθερό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης II, ἔτσι καί ἡ II χορηγεῖ μ' αὐτή τήν ἔννοια τό πρόσθετο μεταβλητό κεφάλαιο γιά τήν I. Ἐφόσον πρόκειται γιά τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἡ ὑποδιαίρεση II συσσωρεύει γιά τήν I καί γιά τόν ἑαυτό της, ἀναπαράγοντας μεγαλύτερο μέρος τῆς συνολικῆς της παραγωγῆς, ἑπομένως ἰδίως καί τοῦ ὑπερπροϊόντος της, μέ μορφή ἀναγκαίων εἰδῶν κατανάλωσης.

Ὅταν πρόκειται γιά παραγωγή πάνω σέ αὐξανόμενη κεφαλαιακή βάση τό $I_{(\mu+\upsilon)}$ πρέπει νά εἶναι = μέ τό II_{σ} σύν τό μέρος τοῦ ὑπερπροϊόντος, πού ξαναενσωματώνεται σάν κεφάλαιο, σύν τό πρόσθετο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού χρειάζεται γιά τή διεύρυνση τῆς

παραγωγῆς στήν ὑποδιαίρεση II· καί τό κατώτατο ὅριο αὐτῆς τῆς διεύρυνσης εἶναι τό ὅριο ἐκεῖνο, χωρίς τό ὁποῖο δέν εἶναι δυνατό νά γίνει ἡ πραγματική συσσώρευση, δηλ. ἡ πραγματική ἐπέκταση τῆς παραγωγῆς στήν ἴδια τήν ὑποδιαίρεση I.

Ἄν τώρα γυρίσουμε στήν τελευταία περίπτωση πού ἐξετάσαμε πιό πάνω, θά δοῦμε ὅτι παρουσιάζει τήν ἰδιομορφία τό II_σ νά εἶναι μικρότερο ἀπό τά $I_{(\mu+1/2\upsilon)}$, δηλ. μικρότερο ἀπό τό μέρος τοῦ προϊόντος τῆς ὑποδιαίρεσης I πού ξοδεύτηκε σάν εἰσόδημα σέ εἴδη κατανάλωσης, ἔτσι πού μέ τήν ἀνταλλαγή τῶν 1500 $I_{(\mu+\upsilon)}$ πραγματοποιεῖται ταυτόχρονα κι ἕνα μέρος τοῦ ὑπερπροϊόντος τοῦ II = 70. Ὅσο γιά τό II_σ = 1430, πρέπει, μέ ἀμετάβλητους τούς ἄλλους ὅρους, ν' ἀναπληρωθεῖ σέ ἴση ἀξία ἀπό τό $I_{(\mu+\upsilon)}$ γιά νά μπορεῖ νά συντελεστεῖ ἁπλή ἀναπαραγωγή στήν ὑποδιαίρεση II, καί κατά τοῦτο δέ χρειάζεται νά τό ἐξετάσουμε ἐδῶ. Δέ συμβαίνει τό ἴδιο καί μέ τίς συμπληρωματικές 70 II_υ. Ἐκεῖνο πού γιά τήν ὑποδιαίρεση I εἶναι ἁπλή ἀναπλήρωση εἰσοδήματος μέ εἴδη κατανάλωσης, ἀνταλλαγή ἐμπορευμάτων πού ἀποβλέπει ἁπλῶς στήν κατανάλωση, γιά τήν ὑποδιαίρεση II δέν εἶναι ἐδῶ — ὅπως στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή — σκέτη ἐπαναμετατροπή τοῦ σταθεροῦ της κεφαλαίου ἀπό τή μορφή ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου στή φυσική του μορφή, ἀλλά ἄμεσο προτσές συσσώρευσης, μετατροπή ἑνός μέρους τοῦ ὑπερπροϊόντος της ἀπό τή μορφή εἰδῶν κατανάλωσης στή μορφή σταθεροῦ κεφαλαίου. Ἄν ἡ ὑποδιαίρεση I μέ 70 λίρ. στ. χρῆμα (χρηματικό ἀπόθεμα γιά τή μετατροπή ὑπεραξίας) ἀγοράσει αὐτές τίς 70 II_υ, κι ἄν ἡ ὑποδιαίρεση II δέν ἀγοράσει κατόπι μ' αὐτές τίς 70 I_υ, ἀλλά συσσωρεύσει τίς 70 λίρ. στ. σάν χρηματικό κεφάλαιο, τότε τό χρηματικό αὐτό κεφάλαιο ἀποτελεῖ βέβαια πάντα ἔκφραση πρόσθετου προϊόντος (ἀκριβῶς τοῦ ὑπερπροϊόντος τῆς ὑποδιαίρεσης II, μέρος τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ), ἄν καί ὄχι ἑνός προϊόντος πού ξαναμπαίνει στήν παραγωγή. Τότε ὅμως αὐτή ἡ συσσώρευση χρήματος στήν πλευρά τῆς ὑποδιαίρεσης II θἆταν ταυτόχρονα ἔκφραση τῶν 70 I_υ σέ εἴδη παραγωγῆς πού δέν μποροῦν νά πουληθοῦν. Θἄχαμε λοιπόν σχετική ὑπερπαραγωγή στήν ὑποδιαίρεση I, ἀντίστοιχη πρός τήν ταυτόχρονη μή διεύρυνση τῆς ἀναπαραγωγῆς στήν πλευρά τῆς ὑποδιαίρεσης II.

Ὅμως, ἄσχετα ἀπ' αὐτό: στό χρονικό διάστημα πού οἱ 70 χρῆμα, πού ἦρθαν ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I, δέν ἔχουν ἀκόμα ἐπιστρέψει ἤ ἔχουν ἐπιστρέψει μόνο ἐνμέρει στήν ὑποδιαίρεση I μέ τήν ἀγορά 70 I_υ ἐκμέρους τῆς ὑποδιαίρεσης II, οἱ 70 χρῆμα ἐμφανίζονται ὁλικά ἤ μερικά σάν πρόσθετο δυνάμει χρηματικό κεφάλαιο στά χέρια τῆς II. Αὐτό ἰσχύει γιά κάθε ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις I καί II, προτοῦ ἡ ἀμοιβαία ἀντικατάσταση τῶν ἐμπορευμάτων τῶν δυό πλευρῶν ἔχει ἐπιφέρει τήν ἐπαναροή τοῦ χρήματος στήν ἀφετηρία του. Ἀλλά μέ ὁμαλή πορεία τῶν πραγμάτων, τό χρῆμα ἐμφανίζεται ἐδῶ μόνο παροδικά σ' αὐτόν τό ρόλο. Στό πιστωτικό σύστημα ὅμως, ὅπου κάθε προσωρινά ἀπελευθερωμένο πρόσθετο χρῆμα πρέπει ἀμέσως νά λειτουργήσει ἐνεργά σάν πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο, ἕνα τέτιο χρηματικό

κεφάλαιο, πού μόνο προσώρας εἶναι ἐλεύθερο, μπορεῖ νά δεθεῖ, λχ. νά χρησιμεύσει γιά νέες ἐπιχειρήσεις στήν ὑποδιαίρεση I, ἐνῶ θἄπρεπε νά ρευστοποιήσει τό πρόσθετο προϊόν πού εἶναι ἀκόμα ἀκινητοποιημένο σέ ἄλλες ἐπιχειρήσεις. Πρέπει ἐπίσης νά παρατηρήσουμε πώς ἡ προσάρτηση τῶν 70 I_υ στό σταθερό κεφάλαιο II ἀπαιτεῖ συγχρόνως αὔξηση κατά 14 τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου II. Αὐτό προϋποθέτει — ὅπως στήν ὑποδιαίρεση I κατά τήν ἄμεση ἐνσωμάτωση ὑπερπροϊόντος I_υ στό κεφάλαιο I_σ — πώς ἡ ἀναπαραγωγή στήν ὑποδιαίρεση II γίνεται κιόλας μέ τήν τάση τῆς παραπέρα κεφαλαιοποίησης· πώς δηλαδή περιλαβαίνει διεύρυνση τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ ὑπερπροϊόντος πού ἀποτελεῖται ἀπό ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης.

Ὅπως εἴδαμε, ἄν πρόκειται νά κεφαλαιοποιηθοῦν 500 I_υ, τό προϊόν τῶν 9000 τοῦ δεύτερου παραδείγματος πρέπει μέ σκοπό τήν ἀναπαραγωγή νά κατανεμηθεῖ ὡς ἑξῆς. Ἐδῶ παίρνουμε ὑπόψη μας μονάχα τά ἐμπορεύματα καί ἀφήνουμε κατά μέρος τή χρηματική κυκλοφορία.

I. $5000_\sigma + 500_\upsilon$ (γιά κεφαλαιοποίηση) $+ 1500_{(\mu+\upsilon)}$ καταναλωτικό ἀπόθεμα = 7000 σέ ἐμπορεύματα.

II. $1500_\sigma + 299_\mu + 201_\upsilon = 2000$ σέ ἐμπορεύματα. Σύνολο 9000 σέ ἐμπορευματικό προϊόν.

Ἡ κεφαλαιοποίηση συντελεῖται τώρα ὡς ἑξῆς:

Στήν ὑποδιαίρεση I οἱ 500_υ πού κεφαλαιοποιοῦνται, διατηροῦνται σέ $^5/_6 = 417_\sigma + ^1/_6 = 83_\mu$. Οἱ 83_μ ἀποσύρουν ἰσοδύναμο ποσό ἀπό τή II_υ, πού ἀγοράζει στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, δηλ. προστίθεται στό II_σ. Ἡ αὔξηση τοῦ II_σ κατά 83 συνεπάγεται αὔξηση τοῦ II_μ κατά $^1/_5$ τοῦ 83 = 17. Ἔχουμε λοιπόν ὕστερα ἀπ' αὐτή τήν ἀνταλλαγή:

$$\begin{aligned} &\text{I. } (5000_\sigma + 417_\upsilon)_\sigma + (1000_\mu + 83_\upsilon)_\mu = 5417_\sigma + 1083_\mu = 6500 \\ &\text{II. } (1500_\sigma + 83_\upsilon)_\sigma + (299_\mu + 17_\upsilon)_\mu = 1583_\sigma + 316_\mu = 1899 \end{aligned}$$

Σύνολο: 8399

Στήν ὑποδιαίρεση I τό κεφάλαιο ἀπό 6000 αὔξησε κι ἔγινε 6500, δηλ. αὔξησε κατά $^1/_{12}$. Στήν ὑποδιαίρεση II ἀπό 1715 ἔγινε 1899, δηλ. αὔξησε κατά $^1/_9$ περίπου.

Μέ αὐτή τή βάση ἡ ἀναπαραγωγή τό δεύτερο χρόνο δίνει στό τέλος τῆς χρονιᾶς τ' ἀκόλουθα σέ κεφάλαιο:

$$\begin{aligned} &\text{I. } (5417_\sigma + 452_\upsilon)_\sigma + (1083_\mu + 90_\upsilon)_\mu = 5869_\sigma + 1173_\mu = 7042 \\ &\text{II. } (1583_\sigma + 42_\upsilon + 90_\upsilon)_\sigma + (316_\mu + 8_\upsilon + 18_\upsilon)_\mu = 1715_\sigma + 342_\mu = \\ &= 2057 \end{aligned}$$

καί στό τέλος τῆς τρίτης χρονιᾶς σέ προϊόν τά ἑξῆς:

$$\begin{aligned} &\text{I. } 5869_\sigma + 1173_\mu + 1173_\upsilon. \\ &\text{II. } 1715_\sigma + 342_\mu + 342_\upsilon. \end{aligned}$$

῎Αν ἡ ὑποδιαίρεση I ἐξακολουθεῖ νά συσσωρεύει, τό μισό τῆς ὑπεραξίας, τότε ἔχουμε $I_{(\mu+{}^1/_2 v)}$, δηλ. $1173_\mu + 587\ I_{({}^1/_2 v)} = 1760$, ποσό δηλ. μεγαλύτερο κατά 45 ἀπό τό συνολικό 1715 II_σ. Αὐτές οἱ 45 πρέπει ἑπομένως πάλι νά ἰσοφαριστοῦν μέ τή μεταβίβαση στό II_σ ἴσης ἀξίας μέσων παραγωγῆς. Τό II_σ μεγαλώνει λοιπόν κατά 45, πράγμα πού ἐπιφέρει αὔξηση κατά ${}^1/_5 = 9$ στό II_μ. ῎Επειτα οἱ κεφαλαιοποιημένες 587 I_υ κατανέμονται σέ ${}^5/_6$ καί ${}^1/_6$, δηλ. σέ 489_σ καί 98_μ αὐτά τά 98 ἐπιφέρουν στή II καινούργια αὔξηση κατά 98 στό σταθερό κεφάλαιο, καί ἡ αὔξηση αὐτή πάλι ἐπιφέρει αὔξηση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου τῆς ὑποδιαίρεσης II κατά ${}^1/_5 = 20$. Τότε ἔχουμε:

$$\text{I. } (5869_\sigma + 489_\upsilon)_\sigma + (1173_\mu + 98_\upsilon)_\mu = 6358_\sigma + 1271_\mu = 7629$$

$$\text{II. } (1715_\sigma + 45_\upsilon + 98_\upsilon)_\sigma + (342_\mu + 9_\upsilon + 20_\upsilon)_\mu = 1858_\sigma + 371_\mu = 2229$$

Συνολικό κεφάλαιο = 9858

Ἑπομένως, μέσα σέ τρία χρόνια αὐξανόμενης ἀναπαραγωγῆς τό συνολικό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης I ἔχει αὐξήσει ἀπό 6000 σέ 7629, τό συνολικό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης II ἀπό 1715 σέ 2229 καί τό συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο ἀπό 7715 ἔγινε 9858.

3. *᾿Ανταλλαγή τοῦ II_σ σέ συνθῆκες συσσώρευσης.*

Κατά τήν ἀνταλλαγή λοιπόν τῶν $I_{(\mu+\upsilon)}$ μέ τό II_σ παρουσιάζονται διάφορες περιπτώσεις.

Στήν ἁπλή ἀναπαραγωγή πρέπει καί τά δυό αὐτά μεγέθη νά εἶναι ἴσα καί ν᾿ ἀλληλοαναπληρώνονται, ἀλλιῶς, ὅπως εἴδαμε πιό πάνω, δέν μπορεῖ νά γίνει ἀπρόσκοπτα ἡ ἁπλή ἀναπαραγωγή.

Στή συσσώρευση πρέπει προπαντός νάχουμε ὑπόψη μας τό ποσοστό τῆς συσσώρευσης. Στίς ὥς τά τώρα περιπτώσεις ὑποθέταμε πώς τό ποσοστό τῆς συσσώρευσης στήν ὑποδιαίρεση I ἦταν $= {}^1/_2\ v$ I, καί ἐπίσης, πώς ἔμενε σταθερό ὅλα τά χρόνια. Ὑποθέταμε μόνο πώς ἄλλαζε ἡ ἀναλογία κατά τήν ὁποία τό συσσωρευμένο αὐτό κεφάλαιο χωρίζεται σέ σταθερό καί μεταβλητό. Εἴχαμε ἐδῶ τρεῖς περιπτώσεις:

1) $I_{(\mu+{}^1/_2 v)} = II_\sigma$ ὅπου δηλ. τό II_σ εἶναι μικρότερο ἀπό τό $I_{(\mu+v)}$. ῎Ετσι πρέπει νἆναι πάντα, διαφορετικά τό I δέ συσσωρεύει.

2) Τό $I_{(\mu+{}^1/_2 v)}$ εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό II_σ. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀναπλήρωση πραγματοποιεῖται μέ τό ὅτι στό II_σ προστίθεται ἕνα ἀντίστοιχο μέρος τῆς II_v, ἔτσι πού τό ποσό αὐτό $= I_{(\mu+{}^1/_2 v)}$. Ἐδῶ ἡ ἀναπλήρωση, γιά τήν ὑποδιαίρεση II, δέν εἶναι ἁπλή ἀναπαραγωγή τοῦ σταθεροῦ της κεφαλαίου, ἀλλά εἶναι κιόλας συσσώρευση, αὔξηση αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου κατά τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ὑπερπροϊόντος της, πού τό ἀνταλλάσσει μέ μέσα παραγωγῆς I· αὐτή ἡ αὔξηση σημαίνει ταυτόχρονα πώς ἐκτός ἀπ᾿ αὐτό ἡ ὑποδιαίρεση II αὐξάνει ἀντίστοιχα τό μεταβλητό της κεφάλαιο ἀπό τό δικό της ὑπερπροϊόν.

3) Τό $I_{(\mu+{}^1/_2 v)}$ εἶναι μικρότερο ἀπό τό II_σ. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ὑποδιαίρεση II δέν ἔχει αναπαραγάγει ὁλοκληρωτικά τό σταθερό της κεφάλαιο μέσω τῆς ἀνταλλαγῆς, πρέπει ἑπομένως ν᾿ ἀναπληρώσει τό ἔλλειμμα ἀγοράζοντας ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I. Αὐτό ὅμως δέν ἀπαιτεῖ καμιά ἄλλη συσσώρευση μεταβλητοῦ κεφαλαίου στήν ὑποδιαίρεση II, ἐπειδή τό σταθερό της κεφάλαιο μόνο μ᾿ αὐτή τήν πράξη ἀναπαράγεται σ᾿ ὅλο του τό μέγεθος. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μέ τήν ἀνταλλαγή αὐτή τό μέρος ἐκεῖνο τῶν κεφαλαιοκρατῶν τῆς ὑποδιαίρεσης I, πού συσσωρεύει μόνο πρόσθετο χρηματικό κεφάλαιο, ἔχει κιόλας πραγματοποιήσει ἕνα μέρος ἀπ᾿ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τή συσσώρευση.

Ἡ προϋπόθεση τῆς ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς, πώς τό $I_{(\mu+v)}$ πρέπει νά εἶναι $= II_\sigma$, δέν εἶναι μόνο ἀσυμβίβαστη μέ τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, πράγμα πού ἄλλωστε δέν ἀποκλείει μέσα στό βιομηχανικό κύκλο τῶν 10 — 11 χρόνων κάποτε ἕνας χρόνος νάχει λιγότερη συνολική παραγωγή ἀπό τόν προηγούμενο, δηλ. νά μήν συντελεῖται οὔτε ἁπλή ἀναπαραγωγή σέ σχέση πρός τόν προηγούμενο χρόνο, ἀλλά ἀκόμα, μέ τή φυσιολογική χρονιάτικη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ θά μποροῦσε νά συντελεῖται ἁπλή ἀναπαραγωγή μόνο ἐφόσο ἀπό τίς 1500, πού ἐκπροσωποῦν τή συνολική ὑπεραξία, θά συμμετεῖχε στήν κατανάλωση καί ἕνας ἀντίστοιχα μεγαλύτερος ἀριθμός μή παραγωγικῶν ὑπηρετῶν. Ἀντίθετα, θἆταν ἐδῶ ἀδύνατη ἡ συσσώρευση κεφαλαίου, δηλ. ἡ πραγματική κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Συνεπῶς, τό γεγονός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συσσώρευσης ἀποκλείει τό II_σ νά εἶναι $= I_{(\mu+v)}$. Ὡστόσο, ἀκόμα καί στήν κεφαλαιοκρατική συσσώρευση θά μποροῦσε — λόγω τῆς πορείας τῶν προτσές συσσώρευσης, πού συντελέστηκαν κατά τή διάρκεια πολλῶν περιόδων παραγωγῆς πού προηγήθηκαν — νά παρουσιαστεῖ ἡ περίπτωση: τό II_σ νά μήν εἶναι μονάχα ἴσο, ἀλλά καί μεγαλύτερο ἀκόμα ἀπό τό $I_{(\mu+v)}$. Αὐτό θά σήμαινε ὑπερπαραγωγή στήν ὑποδιαίρεση II καί δέ θά μποροῦσε νά ἐξουδετερωθεῖ παρά μόνο μέ ἕνα μεγάλο κράχ, πού θἆχε γιά συνέπειά του νά μεταφερθεῖ κεφάλαιο ἀπό τήν ὑποδιαίρεση II στήν ὑποδιαίρεση I. — Ἐπίσης δέν ἀλλάζει ἡ σχέση τοῦ $I_{(\mu+v)}$ πρός τό II_σ, ἄν ἕνα μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τῆς ὑποδιαίρεσης II ἀναπαράγει τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὅπως λχ. γίνεται στή γεωργία μέ τή χρησιμοποίηση σπόρου πού τόν παράγει ἡ ἴδια. ῞Οσον ἀφορᾶ τήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στίς ὑποδιαιρέσεις I καί II, τό μέρος αὐτό τοῦ II_σ δέν παίρνεται ὑπόψη, ὅπως δέν παίρνεται ὑπόψη καί τό I_σ. Ἐπίσης δέν ἀλλάζει ἡ ὑπόθεση ἄν ἕνα μέρος τῶν προϊόντων τῆς ὑποδιαίρεσης II εἶναι κατάλληλα νά μποῦν κι αὐτά στήν ὑποδιαίρεση I σάν μέσα παραγωγῆς. Καλύπτονται μέ ἕνα μέρος τῶν μέσων παραγωγῆς πού χορηγεῖ ἡ ὑποδιαίρεση I, καί τό μέρος αὐτό πρέπει ἐξαρχῆς ν᾿ ἀφαιρεθεῖ κι ἀπ᾿ τίς δυό πλευρές, ἄν θέλουμε νά ἐρευνήσουμε καθαρά καί χωρίς θολοῦρες τήν ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στίς δυό μεγάλες ὑποδιαιρέσεις τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ἀνάμεσα στούς παραγωγούς μέσων παραγωγῆς καί στούς παραγωγούς εἰδῶν κατανάλωσης.

῞Ετσι στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή τό $I_{(\mu+v)}$ δέν μπορεῖ νά

εἶναι ἴσο μέ τό II_σ, δηλαδή τά δυό αὐτά δέν μποροῦν ν' ἀλληλοκαλύπτονται κατά τήν ἀνταλλαγή. Ἀντίθετα, ἄν τό $I\frac{\upsilon}{\chi}$ εἶναι τό μέρος ἐκεῖνο τῆς I_υ πού ξοδεύεται σάν εἰσόδημα ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες I, μπορεῖ τό $I\left(\mu+\frac{\upsilon}{\chi}\right)$ νά εἶναι ἴσο, μεγαλύτερο ἤ μικρότερο ἀπό τό II_σ· ἀλλά τό $I\left(\mu+\frac{\upsilon}{\chi}\right)$ πρέπει πάντα νά εἶναι μικρότερο ἀπό τό $II_{(\sigma+\upsilon)}$, καί μάλιστα μικρότερο κατά τό μέρος ἐκεῖνο τῆ II_υ πού οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς ὑποδιαίρεσης II πρέπει ὁπωσδήποτε νά τό καταναλώσουν οἱ ἴδιοι.

Πρέπει νά παρατηρήσουμε πώς μέ τόν τρόπο αὐτό τῆς περιγραφῆς τῆς συσσώρευσης δέν περιγράψαμε μέ ἀκρίβεια τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, μέρους τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου, στήν παραγωγή τοῦ ὁποίου συντελεῖ. Τό πάγιο μέρος τοῦ νεοσυσσωρευμένου σταθεροῦ κεφαλαίου μπαίνει στό ἐμπορευματικό κεφάλαιο μονάχα βαθμιαῖα καί περιοδικά, κατά διαφορετικό τρόπο, ἀνάλογα μέ τή φύση αὐτῶν τῶν πάγιων στοιχείων. Γιαυτό, στίς περιπτώσεις ὅπου οἱ πρῶτες ὕλες, τά ἡμικατεργασμένα εἴδη κλπ. μπαίνουν κατά μάζες στήν ἐμπορευματική παραγωγή, τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο ἀποτελεῖται κατά τό μεγαλύτερό του μέρος ἀπό ἀναπλήρωμα τῶν κυκλοφοριακῶν σταθερῶν συστατικῶν καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου. (Ἐξαιτίας τῆς περιστροφῆς τῶν κυκλοφορούντων συστατικῶν μποροῦμε ὡστόσο ν' ἀκολουθήσουμε αὐτή τή μέθοδο. Ἔτσι ὑποθέτουμε πώς στή διάρκεια τοῦ ἔτους τό κυκλοφοριακό μέρος, μαζί μέ τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού ἔχει μεταβιβαστεῖ σ' αὐτό, περιστρέφεται τόσες φορές, ὥστε ἡ συνολική ἀξία τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων νά εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου πού μπαίνει στή χρονιάτικη παραγωγή.) Ἐκεῖ ὅμως ὅπου στή λειτουργία τῶν μηχανῶν δέν μπαίνουν πρῶτες ὕλες, ἀλλά μόνο βοηθητικές ὕλες, τό στοιχεῖο ἐργασία $= \mu$ πρέπει νά ἐμφανίζεται πάλι στό ἐμπορευματικό κεφάλαιο σάν τό μεγαλύτερό του συστατικό. Ἐνῶ στό ποσοστό τοῦ κέρδους ἡ ὑπεραξία ὑπολογίζεται σέ σχέση πρός τό συνολικό κεφάλαιο — ἄσχετα ἀπό τό ἄν τά πάγια συστατικά μεταβιβάζουν περιοδικά πολλή ἤ λίγη ἀξία στό προϊόν — γιά τήν ἀξία τοῦ κάθε ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου πού παράγεται περιοδικά, τό πάγιο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πρέπει νά συνυπολογίζεται μόνο ἐφόσον λόγω τῆς φθορᾶς του μεταβιβάζει στό ἴδιο τό προϊόν ἕνα μέσο στοιχεῖο ἀξίας.

IV. ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ

Ἡ ἀρχική πηγή χρήματος γιά τήν ὑποδιαίρεση II εἶναι τά $\mu + \upsilon$ τῆς χρυσοπαραγωγῆς I, πού ἀνταλλάσσονται μέ ἕνα μέρος τοῦ II_σ· μόνο στό μέτρο πού ὁ χρυσοπαραγωγός συσσωρεύει ὑπεραξία, δηλ. τή μετατρέπει σέ μέσα παραγωγῆς I, ἄρα μόνο στό μέτρο πού διευρύνει τήν παραγωγή του, τά δικά του $\mu + \upsilon$ δέν μπαίνουν στήν ὑποδιαίρε-

ση II· ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐφόσον ἡ συσσώρευση χρήματος ἀπό μέρους τοῦ χρυσοπαραγωγοῦ ὁδηγεῖ τελικά στή διευρυμένη ἀναπαραγωγή, ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας τῆς χρυσοπαραγωγῆς, πού δέν ξοδεύεται σάν εἰσόδημα, μπαίνει στήν ὑποδιαίρεση II, σάν συμπληρωματικό μεταβλητό κεφάλαιο τοῦ χρυσοπαραγωγοῦ, συντελεῖ ἐδῶ σέ νέα ἀποθησαύριση ἤ δίνει νέα μέσα ἀγορᾶς ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I, χωρίς νά ξαναχρειάζεται νά γίνει ἄμεση πούληση σ' αὐτήν. Ἀπό τό χρῆμα, πού προέρχεται ἀπ' αὐτό τό $I_{(\mu+\upsilon)}$ τῆς χρυσοπαραγωγῆς, ἀφαιρεῖται τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ χρυσοῦ, πού τό χρειάζονται σάν πρώτη ὕλη κλπ. ὁρισμένοι κλάδοι παραγωγῆς τῆς ὑποδιαίρεσης II, κοντολογῆς, σάν ἀναπληρωματικό στοιχεῖο τοῦ σταθεροῦ τους κεφαλαίου. Στοιχεῖο γιά προσωρινή — μέ σκοπό μιά μελλοντική διεύρυνση τῆς ἀναπαραγωγῆς — ἀποθησαύριση στήν ἀνταλλαγή μεταξύ I καί II δημιουργιέται: γιά τήν ὑποδιαίρεση I μόνο στήν περίπτωση πού ἕνα μέρος τῆς I_υ πουλιέται στήν ὑποδιαίρεση II μονόπλευρα, χωρίς ἀντίστοιχη ἀγορά ἀπομέρους τῆς I καί χρησιμεύει στή II γιά πρόσθετο σταθερό κεφάλαιο II· γιά τήν ὑποδιαίρεση II στήν περίπτωση πού γίνεται τό ἴδιο ἀπομέρους τῆς I γιά πρόσθετο μεταβλητό κεφάλαιο· ἔπειτα στήν περίπτωση πού ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας, πού ξοδεύτηκε ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I σάν εἰσόδημα, δέν καλύπτεται ἀπό τό II_σ, ἔτσι πού μ' αὐτό ν' ἀγοραστεῖ ἕνα μέρος τῆς II_υ καί νά μετατραπεῖ μ' αὐτό τόν τρόπο σέ χρῆμα. Ἄν τό $I\left(\mu+\frac{\upsilon}{\chi}\right)$ εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό II_σ, τότε τό II_σ γιά τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή του δέ χρειάζεται ν' ἀναπληρώσει μέ ἐμπόρευμα ἀπό τήν ὑποδιαίρεση I αὐτό, πού ἡ ὑποδιαίρεση I πῆρε γιά κατανάλωση ἀπό τήν II_υ. Τίθεται τό ἐρώτημα, σέ ποιό βαθμό μπορεῖ νά γίνεται ἀποθησαύριση μέσα στά ὅρια τῆς ἀνταλλαγῆς ἀνάμεσα στούς κεφαλαιοκράτες II — μιᾶς ἀνταλλαγῆς πού μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἀμοιβαία ἀνταλλαγή II_υ. Ξέρουμε πώς μέσα στά πλαίσια τῆς ὑποδιαίρεσης II γίνεται ἄμεση συσσώρευση μέ τό ὅτι ἕνα μέρος τῆς II_υ μετατρέπεται ἀπευθείας σέ μεταβλητό κεφάλαιο (ἀκριβῶς ὅπως στήν ὑποδιαίρεση I ἕνα μέρος τῆς I_υ μετατρέπεται ἀπευθείας σέ σταθερό κεφάλαιο). Ὅταν ἔχουμε νά κάνουμε μέ διαφορετικῆς ἡλικίας κατηγορίες συσσώρευσης στούς διάφορους κλάδους ἐπιχειρήσεων τῆς ὑποδιαίρεσης II καί σέ κάθε ξεχωριστό κλάδο ἐπιχειρήσεων γιά τούς ἀτομικούς κεφαλαιοκράτες, τό πράγμα ἐξηγιέται, mutatis mutandis [τηρούμενων τῶν ἀναλογιῶν], ἀκριβῶς ὅπως καί στήν ὑποδιαίρεση I. Ἄλλοι βρίσκονται ἀκόμα στό στάδιο τῆς ἀποθησαύρισης, πουλᾶνε χωρίς ν' ἀγοράζουν· καί ἄλλοι ἔφτασαν κιόλας στό σημεῖο τῆς πραγματικῆς διεύρυνσης τῆς παραγωγῆς, ἀγοράζουν χωρίς νά πουλᾶνε. Βέβαια, τό πρόσθετο μεταβλητό κεφάλαιο δαπανιέται στήν ἀρχή γιά πρόσθετη ἐργατική δύναμη· αὐτή ἡ τελευταία ὅμως ἀγοράζει μέσα συντήρησης ἀπό τούς ἀποθησαυρίζοντες κατόχους τῶν πρόσθετων εἰδῶν κατανάλωσης, πού μπαίνουν στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν. Τό χρῆμα δέν ξαναγυρίζει στήν ἀφετηρία του ἀπ' αὐτούς τούς τελευταίους pro rata [στό βαθμό] πού ὁ καθένας τους σχηματίζει θησαυρό: τό συσσωρεύουν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΕΡΓΑ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ADAMS, W. B.: «*Roads and Rails and their Sequences, Physical and Moral*» [Δρόμοι καί ράγιες καί ή ήθική καί φυσική τους φθορά]. London 1862. — Σελ. 166, 168.

BAILEY, Samuel: «*A Critical Dissertation on the Nature, Measure, and Causes of Value, chiefly in Reference to the Writings of Mr. Ricardo and his Followers. By the Author of Essays on the Formation and Publication of Opinions etc*». [Κριτική πραγματεία γιά τήν οὐσία, τό μέτρο καί τό αἴτιο τῆς ἀξίας, κυρίως σχετικά μέ τά ἔργα τοῦ κυρίου Ρικάρντο καί τῶν διαδόχων του. Ἀπό τό συγγραφέα τῶν μελετῶν περί μόρφωσης καί δημοσίευσης γνωμῶν κλπ.]. London 1825. — Σελ. 104.

BARTON, John: «*Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society*» [Παρατηρήσεις γιά τίς συνθῆκες πού ἐπηρεάζουν τήν κατάσταση τῶν ἐργαζόμενων τάξεων τῆς κοινωνίας]. London 1817. — Σελ. 222.

CHALMERS, Thomas: «*On Political Economy in Connection with the Moral State and Moral Prospects of Society*» [Γιά τήν πολιτική οἰκονομία σέ σχέση μέ τήν ἠθική κατάσταση καί τίς ἠθικές προοπτικές τῆς κοινωνίας], 2η ἔκδ., Glasgow — 1832. — Σελ. 152.

CORBET, Thomas: «*An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation explained*» [Ἔρευνα γιά τά αἴτια καί τά εἴδη τοῦ πλούτου τῶν ἀτόμων, ἤ ἑρμηνεία τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐμπορίου καί τῆς κερδοσκοπίας]. London 1841. — Σελ. 136.

COURCELLE SENEUIL, J. G.: «*Traité théorique et pratique des entreprises industrielles, commercialles et agricoles ou Manuel des affaires*» [Θεωρητική καί πραχτική πραγματεία σχετικά μέ τίς βιομηχανικές, ἐμπορικές καί ἀγροτικές ἐπιχειρήσεις, ἤ ἐγχειρίδιο τῶν ἐμπορικῶν ὑποθέσεων], 2η ἔκδ., Paris 1857. — Σελ. 236.

DESTUTT DE TRACY, Antoine: «„*Eléments d' idéologie*". IVe et Ve Parties: Ttaité de volonté et de ses effets». [Στοιχεῖα ἰδεολογίας. 4ο καί 5ο μέρος: Πραγματεία γιά τή βούληση καί τά ἀποτελέσματά της]. Paris 1826. — Σελ. 480, 481, 483 — 489.

DUPONT DE NEMOURS, Pierre Samuel: «*Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d' économie sociale*». Στήν collection des principaux économistes. Bd. II: Physiocrates. Ἔκδ., Daire. [Θεωρίες τοῦ δόκτορα Κεναί ἤ συνόψιση τῶν ἀρχῶν του τῆς κοινωνικῆς του οἰκονομολογίας]. Paris 1846. — Σελ. 186.

GOOD, W. Walter: «*Political, Agricultural and Commercial Fallacies*» [Πολιτικοί, γεωργικοί καί ἐμπορικοί παραλογισμοί]. London 1866. — Σελ. 232

HODGSKIN, Thomas: «*Popular Political Economy*» [Ἐκλαϊκευτική πολιτική οἰκονομία]. London 1827. — Σελ. 239.

HOLDSWORTH, W. A.: *«The Law of Landlord and Tennaut»* ['Ο νόμος τῶν γαιοχτημόνων καί τῶν παχτωτῶν]. London 1857. — Σελ. 169, 173.

KIRCHHOF, Friedrich: *«Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre. Ein Leitfaden für praktische Landwirte zur zweckmässigen Einrichtung und Verwaltung der Landgüter»*, Dessau 1852 ['Εγχειρίδιο τῆς θεωρίας τῆς γεωργικῆς ἐπιχείρησης. 'Οδηγός γιά πραχτικούς γεωργούς γιά τή σκόπιμη ὀργάνωση καί διαχείριση τῶν χτημάτων]. Dessau 1852. — Σελ. 174, 237, 240 — 244, 251.

LARDNER, Dionysius: *«Railway Economy: a Treatise on the new Art of Transport, its Management, Prospects and Relations commercial, financial and social»* ['Η οἰκονομία τῶν σιδηροδρόμων: Πραγματεία γιά τή νέα τέχνη τῶν μεταφορῶν, τή διαχείρισή τους, τίς προοπτικές καθώς καί τίς ἐμπορικές, οἰκονομικές καί κοινωνικές σχέσεις τους]. London 1850. — Σελ. 166, 174 — 177.

LAVELEYE, Emile de: *«Essai sur l' Economie Rurale de la Belgique»* [Δοκίμιο γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία τοῦ Βελγίου]. Paris, Bruxelles καί Leipzig 1863. — Σελ. 240.

LAVERGNE, Léonce de: *«The Rural Economy of England, Scotland and Ireland»* ['Η ἀγροτική οἰκονομία τῆς 'Αγγλίας, τῆς Σκωτίας καί τῆς 'Ιρλανδίας]. London 1855. — Σελ. 234.

MARX, Karl: *«Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie»*. «Bd. I. Dietz Verlag, Berlin 1947 [Τό Κεφάλαιο. Κριτική τῆς πολιτικῆς Οἰκονομίας]. Τόμ. I, ἔκδ. Dietz, Berlin 1947. — Σελ. 2, 8, 10, 23, 27, 47, 50, 65, 77, 110, 120, 124, 132, 138, 151, 154, 158, 160, 168, 177, 183, 197, 199, 202, 212, 221, 306, 320, 325, 331, 341, 351, 354, 355, 361, 396, 413, 438, 480, 490, 502, 507, 510.

— *«Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie»*. [Τό Κεφάλαιο. Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας]. Τόμ. III. — Σελ. 2, 10, 17, 18, 210, 243.

— *«Lohnarbeit und Kapital»*. In: «Neue Rheinische Zeitung» [Μισθωτή ἐργασία καί κεφάλαιο. Στή «Neue Rheinishe Zeitung», ἀρ. 264, 269. Köln 1849]. "Εκδ. Neuer Weg, Berlin 1946. — Σελ 7.

— *«Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère par M. Proudon»*. ['Αθλιότητα τῆς φιλοσοφίας. 'Απάντηση στή φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητας τοῦ κυρίου Προυντόν]. Paris — Bruxelles 1847. — Σελ. 5, 12, 16.

— *(Τό ἴδιο)*. Deutsch Von E. Bernstein und K. Kautsky mit Vorwort von F. Engells. Stuttgart 1885. — [Γερμανική μετάφραση ἀπό τούς E. Bernstein καί K. Kautsky μέ πρόλογο τοῦ Φ. Ένγκελς. Stuttgart 1885]. "Εκδ. Dietz Verlag Berlin. 1947. — Σελ. 5.

— *«Theorien über den Mehrwert»* (Manuskript) [Θεωρίες γιά τήν ὑπεραξία (χειρόγραφο)]. — Σελ. 2, 6, 14.

— *«Zur Kritik der politischen Oekonomie»*. [Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας]. "Εκδ. Dietz, Berlin 1947. — Σελ. 2, 345.

— *Zur Kritik der Politischen Oekonomie* (Manuskript) [Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας (χειρόγραφο) βλ. καί *«Theorien über den Mehrwert* [Θεωρίες γιά τήν ὑπεραξία]. — Σελ. 5, 7, 8, 17.

MEYER, Rudolf: *«Der Emanzipationskampf des vierten Standes»* ['Ο ἀγώνας χειραφέτησης τῆς τέταρτης τάξης]. Τόμ. I, Berlin 1874. — Σελ. 5, 6.

MÜLLER, Adam Heinrich: *«Die Elemente der Staatskunst»* [Τά στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς]. Τόμ. 2, Berlin 1809. — Σελ. 182.

NEWMAN, Samuel P. Philipps. *«Elements of Political Economy»* [Στοιχεῖα πολιτικῆς οἰκονομίας]. Andover καί New York 1835. — Σελ. 152.

POTTER, A.: *«Political Economy: its Objects, Uses and Principles: considered with Reference to the Condition of the American People. With a Summary for the Use of students»* [Πολιτική οἰκονομία: οἱ σκοποί της, ἡ χρησιμότητά της καί οἱ ἀρχές της: ἐξεταζόμενες σέ σχέση μέ τήν κατάσταση τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ. Μέ σύντομες περιλήψεις πρός χρῆσιν τῶν σπουδαστῶν]. New York 1841. — Σελ. 182.

QUESNAY, François: *«Analyse du Tableau Economique»* ['Ανάλυση τοῦ Tableau Economique]. Στήν: Collection des principaux économistes. Τόμ. II: Physiocrates. "Εκδ. Daire, Paris 1846. — Σελ. 97, 129, 186, 358, 359, 369.

— *«Dialogues sur le Commerce et les Travaux des Artisans»* [Διάλογοι γιά τό ἐμπόριο καί τίς ἐργασίες τῶν βιοτεχνῶν].
Στήν: Collection des principaux économistes, τόμ. II.: Physiocrates. "Εκδ. Daire, Paris 1846. — Σελ. 129, 342.

RAMSAY, Georce: *«An Essay on the Distribution of Wealth»* [Δοκίμιο γιά τή διανομή τοῦ πλούτου]. Edinburgh 1836. — Σελ. 389, 436.

RICARDO, David: *«On the Principles of Political Economy and Taxation»* [Γιά τίς ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τή φορολογία]. 3η ἔκδ., London 1821. — Σελ. 15, 148, 211, 219, 222, 389, 481.

RODBERTUS — JAGETZOW, Karl: *«Briefe und sozialpolitische Aufsätze»* [Επιστολές καί κοινωνικοπολιτικές μελέτες]. "Εκδ. Dr. R. Meyer, Berlin 1881. — Σελ. 6.

— *«Das Kapital»* [Τό Κεφάλαιο]. "Εκδ. v. Theophil Kozak, Berlin 1884. — Σελ. 6.

— *«Einige Briefe von Dr. Rodbertus an J. Z.»* [Μερικά γράμματα τοῦ Δρα Rodbertus στόν J. Z. Στήν Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. "Εκδ. Fricher — Leipzig, Schäffle — Stuttgart, A. Wagner — Berlin. Τόμ. 35, Tübingen 1879. — Σελ. 6.

— *«Soziale Briefe an von Kirchmann»* [Κοινωνικά γράμματα στόν φόν Κίρχμαν]. Τρίτο γράμμα: «widerlegung der Ricardoschen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie» ['Αναίρεση τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο γιά τή γαιοπρόσοδο καί θεμελίωση μιᾶς νέας θεωρίας γιά τή γαιοπρόσοδο]. Berlin 1851. — 6.

— *«Zur Erkenntniss unserer staatswirtschaftlichen Zustände»* [Γιά τή γνώση τῆς κατάστασης τῶν δημόσιων οἰκονομικῶν μας]. Τεῦχος I, Neu-Brandenburg und Friedland 1842. — Σελ. 10. 18.

ROSCOE, H. E. und C. Schorlemmer: *Ausführliches Lehrbuch der Chemie.* ['Αναλυτικό ἐγχειρίδιο χημείας]. Τόμ. 1, Braunschweig 1887. — Σελ. 14.

SAY, Jean — Baptiste: *«Traité d' Economie Politique, ou simple Exposition de la Manière dont se forment, se distribuent et se consomment les Richesses»* [Πραγματεία πολιτικῆς οἰκονομίας, ἤ ἁπλή ἔκθεση τοῦ τρόπου πού δημιουργεῖται, διανέμεται καί καταναλώνεται ὁ πλοῦτος], 3η ἔκδ., τόμ. II, Paris 1817, Σελ. 389, 390.

SCROPE, G. S. βλέπε *Potter, A.*

SENIOR, William Nassau: *«Principes Fondamentaux de l' Economie Politique»* [Βασικές ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας]. Μετάφρ. J. Arrivabene, Paris 1836. — Σελ. 438.

SISMONDI, J. C. L. Simonde de: *«Nouveaux Principes de l' Economie Politique»* [Νέες ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας]. Τόμ. I, Paris 1819. — Σελ. 16, 109, 390.

SMITH, Adam: *«An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations»* ["Ερευνα γιά τή φύση καί τίς αἰτίες τοῦ πλούτου τῶν ἐθνῶν]. "Εκδ. E. G. Wakefield, London 1843. — Σελ. 8, 138, 185 — 196, 198, 200, 203, 205. 209, 211, 215, 361 — 371, 372 — 375, 376, 377, 381, 383, 384, 388, 409, 475.

SOETBEER, Adolf: *«Edelmetall-Produktion und Wertverhältnis zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerikas bis zur Gegenwart. Ergänzungsheft Nr. 57 zu „Petersmanns Mitteilungen"»* [Παραγωγή εὐγενῶν μετάλλων καί σχέση τῆς ἀξίας χρυσοῦ καί τοῦ ἀσημιοῦ ἀπό τόν καιρό πού ἀνακαλύφτηκε ἡ 'Αμερική ὥς τήν ἐποχή μας. Συμπληρωματικό τεῦχος 57 γιά τίς «ἀνακοινώσεις τοῦ Petersmann»]. Gotha 1879. — Σελ. 470.

STORCH, Henri: *«Cours d' Economie Politique, ou Expositions des principes qui déterminent la prospérité des nations»* [Μαθήματα πολιτικῆς οἰκονομίας, ἤ ἔκθεση τῶν ἀρχῶν πού καθορίζουν τήν εὐημερία τῶν ἐθνῶν]. Τόμ. 2, Petersburg 1815. — Σελ. 147, 390.

— *«Considérations sur la nature du revenu national»* [Παρατηρήσεις γιά τή φύση τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος]. Paris 1824. — Σελ. 390, 434.
THOMPSON, William: *«An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth most conducive to human Happiness; applied to the newly proposed System of Voluntary of Wealth»* [Ἔρευνα γιά τίς ἀρχές τῆς κατανομῆς τοῦ πλούτου πού συντελοῦν περισσότερο ἀπό καθετί στήν ἀνθρώπινη εὐτυχία. Ἐφαρμοσμένη στό σύστημα πού προτάθηκε πρόσφατα γιά τήν ἐθελοντική ἰσότητα τοῦ πλούτου]. London 1850. — Σελ. 12, 322 — 324.
TOOKE, Th: «An Inquiry into the Currency Principle, the connection of the currency with prices and the expediency of a separation of issue from banking» [Ἔρευνα γιά τή θεωρία τῶν μέσων κυκλοφορίας, τή σχέση τῶν μέσων κυκλοφορίας μέ τίς τιμές καί γιά τή σκοπιμότητα τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἔκδοσης τραπεζογραμματίων ἀπό τήν τραπεζιτική ἐργασία]. London 1844. — Σελ. 476.
ЦУПРОВ, А. И.: *«Железнодорожное хозяйство»* [Οἰκονομία τῶν σιδηροδρόμων Москва 1875. — Σελ. 53.
TROSNE, Guillaume-François Le *«De l' Intérêt Social»* [Περί τοῦ κοινωνικοῦ συμφέροντος]. Στήν: Collection des principaux économistes. Τόμ. II. Physiocrates, Ἔκδ. Daire, Paris 1846. — Σελ. 186.
TURGOT, A. R. J.: *«Réflexions sur la formation et la distribution des richesses»* [Σκέψεις γιά τή δημιουργία καί τή διανομή τοῦ πλούτου] (1766). Στά: Oeuvres. Ἔκδ. Daire, Τόμ. I, Paris 1844. — Σελ. 186, 342, 359.
TYLOR (TYLER), E. B.: *«Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit und die Entwicklung der Zivilisation. Uebers. v. H. Müller.* [Ἔρευνες γιά τήν προϊστορία τῆς ἀνθρωπότητας καί τήν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ. Μετάφραση H. Müller] Leipzig. — Σελ. 439.
WAYLAND, Francis: *«The Elements of Political Economy»* [Τά στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας]. Boston 1853. — Σελ. 221.
WILLIAMS, R. P.: *«On the Maintenance of Permanent Way»*. «Vortrag im Institute of Civil Engineers. [Γιά τή διατήρηση τῶν μονίμων ὁδῶν. Διάλεξη στό Ἰνστιτοῦτο τῶν μηχανικῶν]. 1867. — Σελ. 166, 176.

II. ΑΝΩΝΥΜΑ ΕΡΓΑ

Manava Dharma Sastra. Or the Institutes of Manu according to the gloss of Kulluka, comprising the Indian system of duties, religious and civil, verbally translated from the original with a preface by Sir William Jones, and collated with the Sanskrit text by Graves Chamney Haughton esq. M.A.F.R.S. etc. etc.: Prof. of Hindu literature in the East India College» (Μανάβα Ντάρμα Σάστρα. Ἤ οἱ νόμοι τῶν Μανού, σύμφωνα μέ τίς ἑρμηνεῖες τοῦ Κουλλούκα, συμπεριλαβαινομένου τοῦ ἰνδικοῦ συστήματος τῶν θρησκευτικῶν καί ἀστικῶν καθηκόντων, ἐπί λέξει μετάφραση ἀπό τό πρωτότυπο μέ πρόλογο τοῦ Σέρ William Jones καί τοῦ Graves Chamney Haughton, καθηγ. τῆς ἰνδικῆς φιλολογίας στό Eats-India College. Ἡ μετάφραση ἔχει συγκριθεῖ μέ τό σανσκριτικό κείμενο]. 3η ἔκδοση. Madras 1863. — Σελ. 234.
«The Source and Remedy of the National Difficulties. A letter to Lord John Russel» [Πηγή καί θεραπεία τῶν ἐθνικῶν δυσχερειῶν. Ἕνα γράμμα στό λόρδο John Russel]. London 1821. — Σελ. 10.

III. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΚΑΙ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Economist. London — 8 τοῦ Μάη 1847. — Σελ. 134.
» » 16 » Ἰούνη 1866. — Σελ. 249.
» » 30 » » 1866. — Σελ. 249.
» » 7 » Ἰούλη 1866. — Σελ. 249.

Money Market Review [Ἐπιθεώρηση χρηματαγορᾶς]. 1867. — Σελ. 174.
Neue Rheinische Zeitung, Ὄργανο τῆς Δημοκρατίας. Köln, 1849. — Σελ. 6.
Zeitschrift f. d. gesamte Staatswissenschaft [Περιοδικό ὅλων τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν]. Tübingen 1879. — Σελ. 5.

IV. ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΕΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ

«East India (Madras and Orissa Famine). Return to an Address of the Honourable The House of Commons» [Ἀνατολικές Ἰνδίες (λιμός στό Μαντράς καί τήν Ὀρίσσα). Ἀπάντηση σέ ἐπερώτηση τῆς ἀξιοτίμου Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων]. — Σελ. 234.
«East India (Bengal and Orissa Famine). Papers and Correspondence relative to the Famine in Bengal and Orissa, including the Report of the Famine Commission and the Minutes of the Lieutenant Governor of Bengal and the Governor of India» [Ἀνατολικές Ἰνδίες (λιμός στή Βεγγάλη καί τήν Ὀρίσσα). Ἔγγραφα καί ἀλληλογραφία γιά τό λιμό στή Βεγγάλη καί τήν Ὀρίσσα, συμπεριλαβαινομένων τῶν ἐκθέσεων τῆς ἐπιτροπῆς γιά τό λιμό καί τῶν πρωτοκόλλων τοῦ ὑποκυβερνήτη τῆς Βεγγάλης καί τοῦ ἀντιβασιλέα τῶν Ἰνδιῶν]. 31 τοῦ Μάη 1862. — Σελ. 138.
«East India (Bengal and Orissa Famine). Papers, relating to the Famine in Behar, including Mr. F. R. Cockerells Report» [Ἀνατολικές Ἰνδίες (λιμός στή Βεγγάλη καί τήν Ὀρίσσα). Ἔγγραφα σχετικά μέ τό λιμό στό Μπεχάρ, συμπεριλαβαινόμενης τῆς ἔκθεσης τοῦ κυρίου F. R. Cockerell]. Μέρος III, 31 τοῦ Μάη 1867. — Σελ. 138.
«Reports by H. M. Secretaries of Embassy and Legation on the Manufactures, Commerce etc., of the Countries in which they reside» [Ἐκθέσεις τῶν γραμματέων τῶν πρεσβειῶν καί ἀντιπροσωπειῶν τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητας σχετικά μέ τή βιομηχανία, τό ἐμπόριο κλπ. στίς χῶρες ὅπου διαμένουν]. London ἀριθ. 8 (1865). — Σελ. 238.
— Ἀρ. 14 (1879). — Σελ. 471, 516.
«Report from the Select Committee on Bank Acts; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix and Index. Part I. Report and Evidence» [Ἔκθεση τῆς Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς γιά τούς νόμους περί τραπεζῶν. Μαζί μέ τά πρωτόκολλα τῆς ἐπιτροπῆς, τίς μαρτυρικές καταθέσεις, τό παράρτημα καί τόν κατάλογο. Μέρος πρῶτο. Ἔκθεση καί καταθέσεις]. 30 τοῦ Ἰούλη 1857. — Σελ. 231.
«Royal Commission on Railways. Minutes of Evidence taken before the Commissioners» [Βασιλική Ἐπιτροπή γιά τούς σιδηροδρόμους. Καταθέσεις μπροστά στά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς]. London 1867. — Σελ. 136, 149, 164, 170, 175, 248.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

A

B

C

D

E

F

G

H

K

L

M

νομολόγος. Ρωμαντικός τῆς οἰκονομολογίας, πού «ἡ βαθύνοιά του... συνίσταται στό νά βλέπει τά σύννεφα τῆς σκόνης πού βρίσκονται στήν ἐπιφάνεια καί αὐτόν τόν κονιορτό νά τόν παρουσιάζει φαντασμένα σάν κάτι τό μυστηριῶδες καί σπουδαῖο» (Μάρξ). — Σελ. 182.

N

Newman, Samuel Philipps [Νιούμαν, Σάμουελ Φίλιππος] (1796 — 1842), ἀμεμερικανός οἰκονομολόγος, καθηγητής τῆς ρητορικῆς. — Σελ. 152.

O

Owen, Robert [Ὄουεν, Ρόμπερτ] (1771 — 1858), ἄγγλος οὐτοπιστής σοσιαλιστής. ἀρχικά ἦταν ἐργοστασιάρχης. Μέ βάση τήν πραχτική του πεῖρα στά ἐργοστάσιά του κατάληξε στήν κομμουνιστική του θεωρία. Ἀρνιόταν κάθε χρησιμοποίηση βίας. Τό σχέδιό του γιά τό μέλλον τό ἐπεξεργάστηκε μέ τή γνώση τῶν πραγμάτων πού εἶχε ἀποχτήσει μέ τή δική του πράξη. Ἐξαιτίας τῆς ὁμολογίας του πίστης στόν κομμουνισμό ἡ ἐπίσημη κοινωνία τόν ἀπόκλεισε ἀπ' τίς γραμμές της. Οἱ προσπάθειές του νά ἱδρύσει κομμουνιστικές κοινότητες στήν Ἀμερική ἀπότυχαν. Τότε «στράφηκε ἀπευθείας στήν ἐργατική τάξη καί ἔμεινε στούς κόλπους της δρῶντας ἄλλα τριάντα χρόνια. Ὅλα τά κοινωνικά κινήματα, ὅλες οἱ πραγματικές πρόοδες πού ἔγιναν στήν Ἀγγλία πρός τό συμφέρον τῶν ἐργατῶν συνδέονται μέ τό ὄνομα τοῦ Ὄουεν» (Ἔνγκελς). — Σελ. 2.

P

Patterson, Robert [Πάττερσον, Ρόμπερτ] (1821 — 1886), δημοσιογράφος, ἔγραψε γιά οἰκονομικά ζητήματα. — Σελ. 224.

Priestley, Joseph [Πρήσλεϋ, Τζόζεφ] (1733 — 1804), ἄγγλος χημικός, ἐχθρός τῆς ἐκκλησίας. Ἐξαιτίας τῶν συμπαθειῶν του πρός τή Γαλλική Ἐπανάσταση ἀναγκάστηκε νά μεταναστεύσει στήν Ἀμερική. Ἀνακάλυψε τό ὀξυγόνο καί μερικά ἄλλα ἀέρια. Πρόδρομος τοῦ Λαβουαζιέ. — Σελ. 3.

Proudhon, Pierre Joseph [Προυντόν Πιέρ Ζοζέφ] (1809 — 1865), γάλλος μικροαστός σοσιαλιστής, ἕνας ἀπό τούς θεωρητικούς ἱδρυτές τοῦ ἀναρχισμοῦ. Ὁ Προυντόν «τίς οἰκονομικές κατηγορίες φλυαρώντας τίς μεταπλάθει σέ... αἰώνιες ἰδέες καί ἀπ' αὐτόν τόν πλάγιο δρόμο φτάνει ξανά στήν ἄποψη τῆς ἀστικῆς οἰκονομολογίας». Ὁ σοσιαλισμός του εἶναι «ἡ περιγραφή τῆς φιλισταϊκῆς οὐτοπίας». «Ἐπειδή ποτέ δέν κατάλαβε πραγματικά τήν ἐπιστημονική διαλεχτική, κατάφερε μόνο νά φτάσει ὥς τή σοφιστική» (Μάρξ). Οἱ θεωρίες τοῦ Προυντόν, πού ἐνάντιά τους ὁ Μάρξ ἔγραψε τήν «Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας», ἀσκοῦσαν πολύν καιρό μεγάλη ἐπιρροή στή Γαλλία. — Σελ. 5, 13, 390.

Q

Quesnay, François [Κεναί, Φρανσουά] (1694 — 1774), γάλλος γιατρός καί οἰκονομολόγος. Εἶναι ὁ ἱδρυτής τῆς φυσιοκρατικῆς θεωρίας. Στόν περίφημό του tableau économique [οἰκονομικό πίνακα] περιέγραψε τό προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς ὄχι τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, ἀλλά τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου στό σύνολό του. Αὐτό «στό πρῶτο τρίτο τοῦ 18ου αἰώνα, στήν παιδική ἐποχή τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας... ἦταν ἀναμφισβήτητα ἡ πιό μεγαλοφυής ἐπινόηση, πού κατάφερε ὥς τότε ἡ πολιτική οἰκονομία» (Μάρξ). — Σελ. 97, 129, 186, 194, 219, 358 — 361, 369.

R

Ramsay, Sir George [Ράμσεϋ, Σέρ Τζώρτζ] (1800 — 1871), ἄγγλος φιλόσοφος καί οἰκονομολόγος. Ἱστορικά βρίσκεται στό σημεῖο ἐκεῖνο «ὅπου ἡ ἴδια ἡ

πολιτική οἰκονομία, μέ βάση τήν ἀνάλυσή της, κηρύχνει πώς ἡ κεφαλαιοκρατική μορφή τῆς παραγωγῆς, καί ἑπομένως καί τό κεφάλαιο, δέν εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλά ἁπλῶς ἕνας „τυχαῖος" ὅρος τῆς παραγωγῆς. Ὁ Ράμσεϋ ὡστόσο δέν προχώρησε ἀρκετά στήν ἀνάλυσή του γιά νά βγάλει τά ἀναγκαῖα συμπεράσματα» (Μάρξ). — Σελ. 156, 223, 389, 434, 436.

Ravenstone, Piercy [Ράβενστον, Πήρσυ] (ἔγραψε γύρω στά 1825), ἄγγλος οἰκονομολόγος, πού στήν πραγματικότητα παραδέχεται τόν ἱστορικά καθορισμένο χαρακτήρα τοῦ κεφαλαίου καί ἀποδείχνει πώς ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας πληθαίνει τό κεφάλαιο, δηλ. τόν ξένο πλοῦτο. — Σελ. 13.

Rau, Karl Heinrich [Ράου, Κάρλ Χάινριχ] (1792 — 1870), γερμανός οἰκονομολόγος, ὁ «γερμανός Σαίη» (Μάρξ). — Σελ. 6.

Ricardo, David [Ρικάρντο, Ντάβιντ] (1772 — 1823), ἄγγλος οἰκονομολόγος, ὁ τελευταῖος μεγάλος ἐκπρόσωπος τῆς κλασικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ὁ Ρικάρντο ξεκινᾶ ἀπό τό ὅτι τήν ἀξία τήν καθορίζει ὁ χρόνος ἐργασίας καί «ὑποχρεώνει τήν ἐπιστήμη... νά πάρει ὑπόψη... κατά πόσο γενικά ἡ ἐπιστήμη... πού ἁπλῶς ἀντανακλᾶ τίς μορφές ἐμφάνισης τοῦ προτσές, καθώς καί τά ἴδια αὐτά τά φαινόμενα ἀντιστοιχοῦν στή βάση στήν ὁποία στηρίζεται ἡ ἐσωτερική συνάφεια, ἡ πραγματική φυσιολογία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας... Αὐτή, εἶναι λοιπόν ἡ μεγάλη ἱστορική σημασία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ἐπιστήμη». Μ' αὐτό συνδέεται τό «ὅτι ὁ Ρικάρντο ἀποκαλύπτει, ἐκφράζει τήν οἰκονομική ἀντίθεση τῶν τάξεων — ὅπως τή δείχνει ἡ ἐσωτερική ἀντίθεση — καί ἔτσι συλλαμβάνονται, ἀνακαλύπτονται στή ρίζα τους ὁ ἱστορικός ἀγώνας καί τό προτσές ἐξέλιξης στήν οἰκονομία» (Μάρξ). Ὁ Ρικάρντο δέν κατάλαβε ὡστόσο τόν ἱστορικό χαρακτήρα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, τόν ἀντιλαμβάνεται σάν αἰώνιο. — Σελ. 10 — 18, 148, 211, 212, 215, 219, 222, 296, 389, 481.

Rodbertus — Jagetzow, Karl [Ροντμπέρτους-Γιάγκετσοφ, Κάρλ] (1805 — 1875), γερμανός οἰκονομολόγος. Κρατικός σοσιαλιστής. Ἡ θεωρία του τῆς γαιοπροσόδου ἀντικαθρεφτίζει τή δική του κοινωνική θέση σάν γαιοχτήμονα τῆς Πομμερανίας. Ὁ Ροντμπέρτους «διαισθάνεται τή διαφορά τῆς ὑπεραξίας ἀπό τίς ειδικές της μορφές... μά δέν πετυχαίνει τό στόχο, γιατί σκοπός του εἶναι νά ἑρμηνεύσει προκαταβολικά ἕνα ὁρισμένο φαινόμενο, τό φαινόμενο τῆς γαιοπροσόδου, καί ὄχι ν' ἀνακαλύψει τό γενικό νόμο» (Μάρξ). Στή θεωρία τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος «ὁ Ροντμπέρτους ἐπαναλαβαίνει στά κυριότερα σημεῖα τή θεωρία τοῦ Ἄνταμ Σμίθ μαζί καί τή θεμελιακή του πλάνη [τήν ἀνάλυση τῆς ἀξίας σέ μισθό ἐργασίας καί σέ ὑπεραξία]» (Λένιν). — Σελ. 5, 9 — 18, 411.

Roscher, Wilhelm [Ρόσερ, Βίλχελμ] (1817 — 1894), γερμανός χυδαῖος οἰκονομολόγος. Στό ἔργο του ἡ χυδαία οἰκονομολογία παίρνει «καθηγητική μορφή, πού καταπιάνεται ἱστορικά μέ τή δουλειά της καί πού μέ σοφή μετριοπάθεια συλλέγει παντοῦ τό καλύτερο, χωρίς νάχουν γι' αὐτόν σημασία οἱ ἀντιφάσεις, ἀλλά ἡ τελειότητα... Ἐπειδή ἐπίσης ἐργασίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους παρουσιάζονται μονάχα ὅταν πιά ὁ κύκλος τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας σάν ἐπιστήμης φτάσει στό τέλος του, ἀποτελοῦν ταυτόχρονα τόν τάφο τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς» (Μάρξ). — Σελ. 372.

Roscoe, Sir Henry Enfield [Ρόσκοου, Σέρ Χέρνυ Ἔνφηλντ] (1833 — 1915), ἄγγλος χημικός. — Σελ. 14.

Russel, Lord John [Ράσσελ, λόρδος Τζόν] (1792 — 1878), ἄγγλος φιλελεύθερος πολιτικός. — Σελ. 10.

S

Say, Jean Baptist [Σαίη, Ζάν Μπατίστ] (1767 — 1832), γάλλος χυδαῖος οἰκονομολόγος. Ὁ Σαίη, «αὐτός ὁ κακομοίρης», «πού προσπαθεῖ νά κρύψει τήν ἀνούσια ἐπιπολαιότητά του, διαλύοντας τίς ἀνεπάρκειες καί τά λάθη τοῦ Α. Σμίθ σέ ἀπόλυτα-γενικές φράσεις», «ἀσχολοῦνταν μέ τόν Σμίθ, μόνο

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Ἀπό καθέδρας (κρατικοί σοσιαλιστές). Ὁμάδα γερμανῶν καθηγητῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, πού συγκροτήθηκε στή δεκαετία 1870—1880 γιά ν' ἀντιμετωπίσουν τή γρήγορη ἀνάπτυξη τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ἐπιροῆς ἀνάμεσα στούς ἐργάτες καί πού γιά τό σκοπό αὐτό διατύπωσαν μιά σειρά ἀστικοφιλελεύθερες μεταρυθμίσεις, ὅπως τήν προστασία τῆς ἐργασίας, τό 8ωρο καί τίς ἐργατικές ἀσφαλίσεις, πού τίς χαρακτήριζαν σοσιαλιστικές.

Διαλεχτική, «ἐπιστήμη τῶν γενικῶν νόμων τῆς κίνησης, τόσο τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὅσο καί τῆς ἀνθρώπινης σκέψης» (Ἔνγκελς). «Διάσπαση τοῦ ἑνιαίου καί γνώση τῶν ἀντιφασκόντων μερῶν του εἶναι ἡ οὐσία... τῆς διαλεχτικῆς» (Λένιν).

Ἐκλεχτικισμός, διάλεγμα καί συγκόληση ἐννοιῶν πού δέν ἔχουν συνοχή καί σχέση μεταξύ τους.

Ἐμπειρικός, πού στηρίζεται στήν ἐμπειρία, στήν πείρα, περιορίζεται στά ἀμέσως δοσμένα γεγονότα.

Ἐμποροκρατικό σύστημα (μερκαντιλισμός), οἰκονομική διδασκαλία τοῦ 17ου αἰώνα. Τό ἐμποροκρατικό σύστημα ἐξηγοῦσε πώς ἡ ὑπεραξία βγαίνει ἀπό τό ἐμπόριο, εἶναι ἡ καθαυτό χυδαία οἰκονομολογία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. «Μέ τό πρόσχημα ὅτι ἀσχολοῦνται μόνο μέ τόν πλοῦτο τοῦ ἔθνους καί μέ τούς βοηθητικούς πόρους τοῦ κράτους, διακηρύχνουν (οἱ ἐμποροκράτες) στήν πραγματικότητα τά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τόν πλουτισμό γενικά σάν ὕστατο σκοπό τοῦ κράτους» (Μάρξ).

Ἐσώτερος, ἐσωτερικός, κατανοητός μόνο γιά μιά μικρή ὁμάδα μυημένων, ἐπιστημονικός. (Ἡ ἀντίθετη ἔννοια: ἐξώτερος)

Ἐξώτερος, ἐξωτερικός, γενικά κατανοητός, κατανοητός γιά πλατιούς κύκλους, γιά μή μυημένους, ἐπιπόλαιος.

Κλασικός, ὑποδειγματικός, *κλασική πολιτική οἰκονομία* εἶναι ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία στή Δυτική Εὐρώπη ἀπό τά μέσα τοῦ 17ου ὥς τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, «πού ἐρευνᾶ τήν ἐσωτερική ουνάφεια τῶν ἀστικῶν σχέσεων παραγωγῆς σέ ἀντίθεση πρός τή χυδαία οἰκονομολογία».

Νομισματοκρατικό σύστημα (Monetärsystem), οἰκονομική θεωρία τοῦ 16ου καί 17ου αἰώνα. «Ὅπως τό 16ο καί 17ο αἰώνα, τήν παιδική ἡλικία τῆς νεότερης ἀστικῆς κοινωνίας, ἡ γενική δίψα τοῦ χρυσοῦ ἔστελνε λαούς καί ἡγεμόνες σέ ὑπερπόντιες σταυροφορίες γιά νά βροῦν τό χρυσό θησαυρό, ἔτσι καί οἱ πρῶνοι διερμηνεῖς τοῦ νεότερου κόσμου, οἱ πρωτουργοί τοῦ νομισματικοῦ συστήματος (τό ἐμποροκρατικό σύστημα δέν εἶναι παρά μιά παραλλαγή του) διακήρυξαν πώς μοναδικός πλοῦτος εἶναι ὁ χρυσός καί τό ἀσήμι, δηλ. τό χρῆμα. Διατύπωσαν σωστά σάν προορισμό τῆς ἀστικῆς κοινωνίας νά κερδίζει χρήματα», ὅμως, «μπέρδευαν τό χρῆμα μέ τό κεφάλαιο» (Μάρξ).

Οὐτοπία, μή πραγματικό, ἀπραγματοποίητο σχέδιο ἤ πρόταση. Ἡ λέξη εἶναι σύνθετη ἀπό τίς ἑλληνικές λέξεις: *οὐ καί τόπος*, δηλ. χώρα πού δέν ὑπάρχει, καί τή χρησιμοποίησε πρῶτος ὁ ἄγγλος ὑπουργός τοῦ θησαυροφυλακίου Τόμας Μόρ στό ὁμώνυμο μυθιστόρημά του πού ἐκδόθηκε τό 1515 καί πού περιγράφει τίς κοινωνικές συνθῆκες σέ ἕνα φανταστικό «Νησί-Οὐτοπία».

Πατριαρχική οἰκογένεια, μορφή τῆς οἰκογένειας, στήν ὁποία ὁ ἄνδρας κυριαρχεῖ ἀπεριόριστα πάνω στή γυναίκα καί στά παιδιά. Στήν οἰκογένεια ἀνήκουν ἐδῶ καί οἱ συγγενεῖς καί οἱ δοῦλοι, πού ὅλοι μαζί βρίσκονται κάτω ἀπό τήν πατρική ἐξουσία.

Παχτωτής, ἐνοικιαστής γῆς. Πρόκειται γιά κεφαλαιοκράτη ἐπιχειρηματία πού νοικιάζει γῆ ἀπό τούς γαιοχτήμονες καί τήν ἐκμεταλλεύεται μέ κεφαλαιοκρατικό τρόπο, δηλ. μέ τή χρησιμοποίηση μισθωτῶν ἐργατῶν καί σύγχρονων τεχνικῶν μέσων. Ὁ παχτωτής λέγεται καί φάρμερ.

Πραγματοποιῶ, ὑλοποιῶ, κάνω πραγματικότητα, ἀντικειμενοποιῶ, μετατρέπω ἀξία ἀπό τήν ἐμπορευματική στή χρηματική μορφή, πουλῶ τό ἐμπόρευμα.

Ρασιοναλισμός, κατεύθυνση τῆς φιλοσοφίας, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ λογική σκέψη παίζει ἀποφασιστικό ρόλο, σέ ἀντίθεση πρός τόν σενσουαλισμό (αἰσθησιοκρατία) πού δίνει τά πρωτεῖα στήν αἴσθηση.

Ρωμαντισμός, ἀντιδραστική λογοτεχνικο-ἐπιστημονική κατεύθυνση στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, πού στράφηκε ἐνάντια στόν καπιταλισμό καί ἐπεδίωκε τήν ἀποκατάσταση τοῦ φεουδαρχικοῦ μεσαιωνικοῦ καθεστῶτος. «Τό περιεχόμενό του ἀποτελεῖται ἀπό προλήψεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, πού τίς ἀντλεῖ ἀπό τήν ἐπιφανειακή ὄψη τῶν πραγμάτων. Κι αὐτό τό ψεύτικο καί τριμμένο περιεχόμενο προσπαθοῦν ἔπειτα νά τό „ἐξυψώσουν“ καί νά τό κάνουν ποίηση μέ ἕνα μυστικοπαθῆ τρόπο ἔκφρασης» (Μάρξ).

Σχολαστικός, κατά τόν τρόπο τῶν σχολαστικῶν, τῶν ὀπαδῶν τῆς ἀφηρημένης, σοφιστικῆς, σχολαστικῆς φιλοσοφίας τῆς μεσαιωνικῆς ἐκκλησίας, μαθητικός, χωρίς σύνδεση μέ τά γεγονότα, μέ τήν πράξη.

Σπεκουλάτσια (θεώρηση), ὑπολογισμός, ἁπλό οἰκοδόμημα σκέψης· Μέ τήν οἰκονομική ἔννοια σημαίνει κερδοσκοπία, ριψοκίνδυνη ἐπιχείρηση στήν ἀγορά ἐμπορευμάτων ἤ στό χρηματιστήριο, γιά «νά κερδίσουν χρῆμα χωρίς νά παράγουν» (Μάρξ).

Φεουδαρχία, ἕνας προκεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς καί μορφή ἐκμετάλλευσης, πού κυριαρχοῦσε τό μεσαίωνα. «Στή φεουδαρχική ἐποχή ἡ κύρια ἰδιοχτησία, συνίστατο, ἀπό τή μιά μεριά, στή γαιοχτησία μέ τή δεμένη σ' αὐτήν δουλοπαροικία, καί ἀπό τήν ἄλλη, στήν προσωπική ἐργασία πού χρησιμοποιοῦσε μικρό κεφάλαιο, τό ὁποῖο ἐξουσίαζε τήν ἐργασία τῶν καλφάδων» (Μάρξ).

Φυσιοκράτες, ὀπαδοί μιᾶς σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τοῦ 18ου αἰώνα στή Γαλλία (Φρ. Κεναί, Μερσιέ ντέ λά Ριβιέρ, Λέ Τρόν, Τυργκό κλπ.), πού, ἀντίθετα ἀπό τό ἐμποροκρατικό σύστημα, «μετάθεσαν τήν ἔρευνα γιά τήν προέλευση τῆς ὑπεραξίας ἀπό τή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας στή σφαίρα τῆς ἴδιας τῆς ἄμεσης παραγωγῆς, κι ἔτσι ἔβαλαν τή βάση γιά τήν ἀνάλυση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς» (Μάρξ) Εἶναι ἀλήθεια πώς θεωροῦν τή γαιοπρόσοδο μοναδική μορφή τῆς ὑπεραξίας, καί ἑπομένως θεωροῦν σάν μοναδικά παραγωγική τήν ἀγροτική ἐργασία. Ὅμως αὐτή «ἡ φαινομενική ἐξύμνηση τῆς γαιοχτησίας μετατρέπεται σέ οἰκονομική ἄρνηση τῆς γαιοχτησίας καί σέ ἀναγνώριση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς» (Μάρξ), ἐπειδή οἱ φυσιοκράτες θέλουν ὅλους τούς φόρους νά τούς φορτώσουν στή γαιοπρόσοδο, ἀπαιτοῦν τήν ἀπαλλαγή τῆς βιομηχανίας ἀπό τήν κρατική κηδεμονία καί διακηρύχνουν τόν ἐλεύθερο συναγωνισμό.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Τό εὑρετήριο τοῦτο περιλαβαίνει μόνο τίς σπουδαιότερες ἐνδειχτικές λέξεις. Τό λεπτομερειακό εὑρετήριο πραγμάτων ὅλου τοῦ ἔργου βρίσκεται στό τέλος τού III τόμου.

Α

Β

Γ

Δ

Ε

Ζ

Θ

Ι

K

Λ

Μ

Ν

Ο

Π

Χ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΦΩΤΟΤΥΠΙΕΣ

ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΕΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Στόν I τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» τῆς ἑλληνικῆς ἔκδοσης 1954, (ἔκδοση «Σύγχρ. Ἐπ.» 1978) νά γίνουν οἱ διορθώσεις:

Στή σελ. 154, σειρά 32 ἀπό κάτω, ἡ λέξη *ἀντιστρόφως*, νά γίνει *ἀπευθείας*.

Πρόκειται γιά παραδρομή τοῦ συγγραφέα.

Σημ. Μετ.

Στή σελ. 540, σειρά 4 ἀπό κάτω, ἀντί: *ἀπό μιά πτώση τῆς ἀξίας της*, νά γίνει: *ἀπό μιά πτώση τῆς τιμῆς της κάτω ἀπό την ἀξία της*.

Πρόκειται για παραδρομή τοῦ συγγραφέα.

Σημ. Μετ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ

Στή σελ. 219 τοῦ II τόμου, σειρά 5 τοῦ κειμενου ἀπό κάτω, ἡ μετάφραση διαφέρει ἀπό το πρωτότυπο κατά τοῦτο: ἡ λέξη *δεύτερα* ἔγινε *πρῶτα* καί ἡ λέξη *πρῶτα* ἔγινε *δεύτερα*.

Πρόκειται γιά διόρθωση μιᾶς παραδρομῆς τοῦ συγγραφέα.

Σημ. Μετ.

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Τόμος δεύτερος
Ανατύπωση Απρίλης 1987
Εκτύπωση:
«Τυποεκδοτική ΑΕ», Λ. Ηρακλείου 145, Περισσός
ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»